

**הפוליטיקה היהודית באימפריה הרוסית
בעידן הריאקציה
1914 – 1907**

**חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה
מאת
ולדימיר לוינ**

**הוגש לסינט האוניברסיטה העברית בירושלים
פברואר 2007**

**הפוליטיקה היהודית באימפריה הרוסית
בעידן הריאקציה
1914 – 1907**

**חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה
מאת
ולדימיר לוינ**

**הוגש לסינט האוניברסיטה העברית בירושלים
פברואר 2007**

**עבודה זו נעשתה בהדרכתו
של
פרופסור יונתן פרנקל**

לזכרון של סבתי ואמי ז"ל,
אסיה מרימסקי (1919-2005)
וליודמילה מרימסקי (1937-2005)
באהבה ובתודה

תוכן הענינים

1	מבוא : עידן הריאקציה (1914-1907) ויהודי האימפריה הרוסית
19	חלק א': הכוחות הפוליטיים היהודיים
20	פרק 1 : המפלגות הסוציאליסטיות
22	- המפלגות הפוליטיות
50	- האיגודים המקצועיים
72	- הפעילות התרבותית
89	- הקהילה היהודית
94	- המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות ב-1914-1908
123	- סיכום
125	פרק 2 : הקבוצות הלא-סוציאליסטיות ומעבר מפוליטיקה לעבודה 'אורגנית'
125	- התפרקות 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' והרעיון של מוסד יהודי מייצג
132	- הקבוצה היהודית העממית
147	- ההסתדרות הציונות ברוסיה
165	- הפולקס-פרטיי
167	- הקבוצה היהודית הדמוקרטית
170	- ההסתדרות הטריטוריאליסטית היהודית
179	- אסיפת קובנו וסוגית הקהילה היהודית
196	- סיכום
198	פרק 3 : עליתה של הפוליטיקה האורתודוקסית
199	- לפני ובזמן המהפכה
206	- אגודת 'כנסת ישראל'
219	- האורתודוקסיה בפולין ועיתון "הקול"
224	- הכנות לוועדה הרבנית של 1910
247	- הבחירות לוועדה הרבנית ו'אסיפת היהודים'
256	- הוועדה הרבנית של 1910
259	- 'אסיפת היהודים'
272	- הפוליטיקה האורתודוקסית לאחר 'אסיפת היהודים'
283	- האורתודוקסיה ברוסיה ו'אגודת ישראל'
288	- סיכום
291	סיכום חלק א': החברה האזרחית ב"רחוב היהודי"

305	חלק ב': הפוליטיקה היהודית מסביב לדומה הממלכתית
307	פרק 4: הבחירות לדומה השלישית, 1907
333	פרק 5: הפוליטיקה היהודית מסביב לדומה השלישית, 1912-1907
335	- מדיניות הממשלה
337	- השאלה היהודית בדומה השלישית
348	- מערכת הנציגות היהודית בדומה והצעת החוק על ביטול תחום המושב
358	- סיכום
361	פרק 6: הבחירות לדומה הרביעית, 1912
373	פרק 7: הפוליטיקה היהודית מסביב לדומה הרביעית, 1914-1912
373	- השאלה היהודית בדומה הרביעית
378	- הנציגות היהודית בזמן הדומה הרביעית
379	-סיכום
380	סיכום : תקופת 1914-1907 בהיסטוריה של יהודי האימפריה הרוסית
386	נספחים :
	נספח 1: חלוקת 'הבוררים' והצירים בתחום המושב, פלך קורלנד וממלכת פולין
387	לפי חוק הבחירות של 3 ביוני 1907
	נספח 2: 'הבוררים' היהודים בבחירות לדומה השלישית בתחום המושב,
388	פלך קורלנד וממלכת פולין
	נספח 3: 'הבוררים' היהודים בבחירות לדומה הרביעית בתחום המושב,
403	קורלנד וממלכת פולין
418	נספח 4: השוואה בין מספר 'הבוררים' היהודיים בבחירות לדומות השלישית והרביעית
419	ביבליוגרפיה

הערה על התאריכים ועל מונחים:

כל התאריכים בחיבור זה הינם לפי 'הסגנון הישן', דהיינו לפי הלוח היוליאני הנהוג ברוסיה עד פברואר 1918. במאה העשרים פיגר הלוח היוליאני לעומת הלוח הגרגוריאני ב-13 יום. בממלכת פולין (פולין הקונגרסאית) היה נהוג הלוח הגרגוריאני ולעיתים השתמשו בו אף בוויילנה, ולכן הופיעו שני תאריכים על כתבי-עת וכו'. למען האחידות ציינתי תמיד רק את התאריך היוליאני. בהתכתבות בשפה העברית היה נהוג לציין רק את התאריך העברי ולכן ליד כל תאריך כזה בצורתו המקורית ציינתי את מקבילו היוליאני בסוגריים מרובעות. התאריכים של מאורעות בחו"ל ציינתי בשתי הגרסאות, למעט תאריכי העיתונים שפורסמו בחו"ל, אשר מובאים בצורתם המקורית.

הכתיב ברוסית תוקן לפי המקובל היום, בעוד שהכתיב של יידיש נשאר בצורתו המקורית שאינה אחידה; כדי להקל על הקורא הוספתי סימני הניקוד המקובלים היום בשיטת הייז"א.

מונחים:

Съезд евреев по делам религиозного быта при Раввинской – 'אסיפת היהודים' –
комиссии 1910 года, אשר נקרא גם раввинский съезд, רבנים-צוואמענפאָהר
выборщик – 'בורר' –
Государственная Дума – דומה ממלכתית –
комиссия, הן בהקשר של הדומה הממלכתית והן בהקשר כינוסים שונים
Раввинская комиссия – ועדה רבנית –
конференция, קאָנפֿערענץ, בהקשר של המפלגות – כינוס בעל סמכות מוגבלת
Государственный Совет – מועצת הממלכה –
губернатор – מושל –
обер-полицмейстер – בווארשה – градоначальник – באודסה ובפטרבורג –
генерал-губернатор – מושל כללי –
уезд – מחוז –
Департамент Духовных Дел Иностранных Исповеданий – המחלקה לענייני הדתות הזרות –
уполномоченный – מיופה-כח –
волость – נפה –
губерния – פלך –
קונגרס – גם קונגרס במובן המקובל (כגון הקונגרס הציוני) וגם כינוס מפלגתי בעל סמכות עליונה –
съезд, צוואמענפאָהר, פּאַרטייטאָג
"רב דתי"¹ – духовный раввин
"רב מטעם" או "רב מטעם הממשלה" (מטע"מ) – казенный раввин
תחום המושב – черта оседлости

בעיה טרמינולוגית מיוחדת קשורה במבנה הפורמלי של "המדינה הכל-רוסית" (כך היא נקראת בסעיף א' של חוקי היסוד, Государство Российское) בתקופה הנידונה. מבחינה פורמלית, המונח "האימפריה הכל-רוסית" מתייחס רק לשטח אשר סופח לרוסיה עד מלחמות נפוליאון בתחילת המאה הי"ט. "ממלכת פולין" בגבולותיה שנקבעו בקונגרס וינה של 1815 (ומכאן שמה פולין הקונגרסאית) והן "הדוכסות הגדולה של פינלנד" אינם מבחינה פורמלית חלק מה"אימפריה" אלא חלק מ"המדינה הכל-רוסית". החיבור הפורמלי של פולין ופינלנד לרוסיה היה דרך דמותו של הקיסר הרוסי, אשר בו בזמן היה מלך פולין והדוכס הגדול של

¹ עד כה מקובל היה לתרגם את המושג הרוסי духовный раввин כ"רב רוחני". תרגום זה אינו נכון: בשפה הרוסית המודרנית משמעות המילה духовный היא אכן "רוחני", שם התואר ממילה дух [רוח], אבל במאה הי"ט היתה לה גם משמעות נוספת – "קשור לדת" (כגון Департамент Духовных Дел Иностранных Исповеданий – המחלקה לענייני הדתות הזרות, духовное сословие – מעמד הכמורה). השווה במילון של ולדימיר דל, שיצא לאור לראשונה ב-1863-1866 (ערך Дух): "כל הדברים השייכים לאל, לכנסייה, לאמונה", "שייך לכמורה". לכן החלטתי לחדש ולתרגם את המושג כ"רב דתי" – תרגום זה הינו מדויק יותר ומשקף את משמעות המושג, כי הרי לא מדובר ברבנים שעסקו בענייני הרוח אלא ברבנים שעסקו בענייני הדת, לעומת "הרבנים מטעם" שעסקו ברישום האוכלוסיה היהודית ובתפקידים יוצגיים וציבוריים אחרים. ברי כי גם המושג "רב דתי" יכול להטעות ואינו מעיד על מידת דתיות ורוחניות של שני סוגי הרבנים.

פינלנד. ביטול האוטונומיה של ממלכת פולין ב-1863 והפיכתה ל"איזור ויסלה" בטרמינולוגיה פנים-ממשלתית לא שינה את מעמדה של פולין מבחינה פורמלית-טקסית. לא קיים מושג מקובל המאפשר לכלול בו את האימפריה, את ממלכת פולין ואת הדוכסות הגדולה של פינלנד יחד. לכן, בעבודה זו נעשה עיוות מודע, אך מקובל עוד מהמאה הי"ט: המונח "האימפריה הרוסית" יכול את כל השטחים הנמצאים תחת שלטונו של הקיסר, בעוד שמונחים רוסיה, פולין ופינלנד יתכוונו לכל אחת מהטריטוריות בנפרד.

בעברית המודרנית מקובל לקרוא לקבוצות מקומיות מאורגנות של מפלגה במילה "סניף". לעומת זאת, בתקופה הנידונה מקובל היה לקרוא לקבוצות מקומיות מאורגנות של המפלגות, בעיקר המפלגות הסוציאליסטיות, במילה "ארגון" (אָרגאַניזאַציע, организация), וכך נהגתי גם בחיבור זה. במילה "ארגון" משתקפת הרוח של התארגנות העצמית שהיתה חשובה ביותר לחברי המפלגות. בדרך כלל היה לארגון מפלגתי מקומי מבנה ניהולי מסודר, הכולל ועד – המוסד המנהל העליון ברמה מקומית, וועדות – מוסדות עזר לטיפול בסוגיות מסוימות, קולקטיב – מוסד מקומי ראשי אשר בדרך כלל נבחר על ידי החברים ובחר את הוועד, "סכָּאָדקע" (сходка) – מוסד רחב יותר הכולל נציגים מהשטח, וכו'. לגבי המפלגות הלא-סוציאליסטיות וארגונים ציבוריים כלל-רוסיים השתמשתי במילה "סניף", המשקפת את המונח отделение, שבו נקראו גופים אלו.

שלמי תודות:

קודם כל חש אני תודה עמוקה ביותר למורי פרופ' יונתן פרנקל, אשר לפני 14 שנה קיבל אותי, אז עולה חדש צעיר, והדריכני לאורך כל השנים הרבות, הן בעבודת ה-מ.א. והן בכתיבת מחקר זה. ללא תמיכתו הרבה והמתמדת, הערותיו הקולעות ומעוררות מחשבה והשפעתו האינטלקטואלית והאנושית מחקר זה לא היה מתבצע.

פרופ' שאול שטמפפר לא רק תמך בהתענינותי בהיסטוריה יהודית עוד בהיותי בברית המועצות ולימדני באוניברסיטה בירושלים, אלא אף קרא פרקים אחדים והעיר הערות המועילות ביותר. אני לא יכול לא להודות לעוד שני מוריי באוניברסיטה העברית אשר השפיעו עלי רבות ותמכו בי – פרופ' עזרא מנדלסון ופרופ' ישראל ברטל. ידידי ד"ר ארקדי זלצר עזר לי מאוד בכל התחומים הקשורים לכתיבת המחקר – מהעזרה הביבליוגרפית ועד שאלות סידור העמודים, קרא את הטקסטים והעיר הערות חשובות; במיוחד חב אני תודה לו על השיחות האין-סופיות שבהן הובהרו הרבה מאוד מהענינים הנידונים בחיבור זה. ללא עזרתו הרבה והנדיבה של מר בנימין לוקין מהארכיון המרכזי לתולדות עם ישראל – ידידי עוד מימי לנינגרד – הבסיס הארכיוני של מחקרי היה הרבה יותר דל. אני מודה גם למר איליה לוריא ולפרופ' גרשון בקון, אשר קראו את הפרק על האורתודוקסיה היהודית והאירו את עיני במספר ענינים, לחברתי ד"ר קטרין קסלר ולד"ר סמיון גולדין אשר עזרו בעניני ביבליוגרפיה; לפרופ' דוד אסף על כך שאפשר לי לקרוא את מאמרו לפני פרסומו; ולספרני אולם הקריאה ליהדות בספריה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים על סבלנותם במשך שנים רבות. אני גם מודה לפרופ' עליזה כהן-מושלין – המנהלת של המרכז לאמנות יהודית באוניברסיטה העברית – אשר איפשרה שילוב נכון בין חובותיי כלפי מקום עבודתי לבין כתיבת עבודת הדוקטור ותמכה בי לאורך כל הדרך.

תודתי נתונה למוסדות אשר תמכו במחקרי במשך שנים ואיפשרו – על ידי מלגות, פרסים וחברות בקבוצות המחקר – הכנת מחקר זה. קודם כל ראוי להזכיר את החוג ללימודים רוסיים וסלובניים באוניברסיטה העברית בירושלים, שהיה לי כבוד להשתייך אליו ולזכות במשך שנים בפרסים ע"ש מטווי גינזבורג ופרסים ע"ש תמרה וסבלי גרינברג. הודות למרכז ליאוניד נבזלין לחקר יהדות רוסיה ומזרח אירופה, גם הוא באוניברסיטה העברית, קרן הזכרון לתרבות יהודית, ניו-יורק, ומלגת נסיעה של המרכז לחקר תולדות ישראל ע"ש בן-ציון דינור יכולתי להקדיש את זמני למחקר ולנסוע לרוסיה לשם העבודה בארכיונים ובספריות. מכון שמעון דובנוב להיסטוריה ותרבות יהודית ליד אוניברסיטת לייפציג אירח אותי לחודש ימים בעיר נהדרת זו.

חיבור זה מוקדש לזכרן של אמי וסבתי ז"ל, אשר עודדוני ותמכו בי אך לא זכו לראות את סיומו. יהי זכרן ברוך.

Когда царю подносили торю,
ему тоже было неприятно, но он терпел.

Илья Ильф, *Записные книжки*

[כשהיו מגישים לצאר את ספר התורה,
גם לו היה זה לא נעים, אך הוא התאפק.
איליה אילף, **פנקסי רשימות**]

עידן הריאקציה (1907-1914) ויהודי האימפריה הרוסית

את העידן הנידון במחקר זה אפשר להגדיר בדייקנות של יום. תחילתו היא בשלישי ביוני 1907, כאשר הפר הקיסר הרוסי ניקולאי השני את חוקי היסוד ופירסם חוק בחירות חדש לדומה הממלכתית – הבית התחתון של הפרלמנט – ללא הסכמתה. סיום העידן הוא בתשעה-עשר ביולי 1914, כאשר אותו הצאר הודיע על תחילת המלחמה נגד גרמניה ואוסטרו-הונגריה. עידן זה הסתיים באירועים, אשר השפיעו על מהלך ההיסטוריה של המאה העשרים: מלחמת העולם הראשונה (1914-1918) והמהפכה הרוסית של 1917. סמיכות זו הביאה, מחד גיסא, לתשומת לב מיוחדת לעידן הנידון מפני שבו מחפשים ההיסטוריונים את ההסברים למאורעות המאוחרים; מאידך גיסא נתפס העידן כהקדמה למאורעות חשובים הרבה יותר.

ההפיכה של השלישי ביוני 1907 שמה קץ להתפתחויות הדרמטיות ברוסיה הידועות כמהפכה הרוסית הראשונה (1905-1907). שביתות והפגנות של הפועלים בערים, מהומות האיכרים באיזורים כפריים, מרידות בצבא, טרור מהפכני, מחאות האינטליגנציה והיחס האוהד לכל זה מצדה של הציבוריות הרוסית הכריחו את הקיסר לוותר על היותו האוטוקרט הבלתי-מוגבל ולהבטיח במנשר של 17 באוקטובר 1905 את הקמת הפרלמנט המחוקק הנבחר – הדומה הממלכתית, וכמו כן את הרחבת החרויות הפוליטיות. המנשר של 17 באוקטובר יצר ברוסיה מצב חדש – משטר קונסטיטוציוני למחצה. הוא גם עיצב את המפה הפוליטית הרוסית: לראשונה בהיסטוריה הרוסית התארגנו קבוצות ציבוריות ימניות (כגון "המאות השחורות" למיניהן או ארגון האצולה המאוחדת), אשר דגלו באוטוקרטיה ושללו את המנשר כמעשה אשר נכפה על הקיסר נגד רצונו החופשי. קבוצות ליברליות מתונות (כגון מפלגת האוקטוברים) חשבו כי השינויים אשר הובטחו במנשר הינם מספיקים וצריך רק להגשים אותם למעשה; קבוצות לברליות-רדיקליות (כגון המפלגה הקונסטיטוציונית-דמוקרטית, קדטים) ראו את המנשר כצעד ראשון להקמת המשטר הדמוקרטי ודרשו רפורמות מרחיקות לכת; קבוצות מהפכניות (כגון סוציאל-דמוקרטים וסוציאליסטים-מהפכנים, הס"ר) העריכו אותו כסימן החולשה הראשון והמשיכו את פעילותן על מנת להפיל את המונרכיה ולהקים רפובליקה דמוקרטית. באביב 1906 נערכו הבחירות לדומה הראשונה: המהפכנים החרימו אותן והקדטים זכו ברוב המקומות. אבל הדומה, אשר כונתה לאחר מזה "דומת הזעם העממי", התקיימה רק 72 יום ופוזרה על ידי הצאר. אך יחד עם פיזור הדומה הועמד בראשות הממשלה פטר סטוליפין (1862-1911), אשר לא רק הכריז על שילוב שתי גישות – דיכוי המהפכה ותוכנית רפורמות מתונות – אלא התחיל להוציאן לפועל בטרם כינוס הדומה השנייה. זו האחרונה התכנסה בפברואר 1907 והרכבה היה עוד יותר רדיקלי מהדומה הראשונה. הסיכוי שהדומה "תשתף פעולה" עם הממשלה, כלומר תקבל את תוכנית הרפורמות של סטוליפין ולא תתנגד לה בשם רפורמות רדיקליות יותר, היה כה קלוש, שהדומה פוזרה לאחר 103 ימים. אבל ב-1907 הסדר הציבורי לרוב כבר הוחזר לרחובות רוסיה, הממשלה הרגישה שהיא שולטת במצב, ולכן ראה סטוליפין את האפשרות להפר את חוקי היסוד ולשנות חוק הבחירות לדומה על מנת ליצור פרלמנט, אשר יתמוך בממשלתו

ובתוכניתיה. פיזור הדומה השניה ושינוי חוק הבחירות התחוללו בשלישי ביוני 1907 – יום שסימן את דיכוי הסופי של המהפכה ואת הקמתו הסופית של המשטר הפרלמנטרי למחצה.

הממשלה לא העזה לבטל את הדומה כליל (וסטולפיץ אף לא רצה בכך) והיא השאירה על כן כמה מן החרויות, אמנם מוגבלות למדי, אשר ניתנו במשך 1905 ו-1906: אפשרות לייסד חברות וולונטריות בצורה יחסית קלה וביטול הצנזורה המוקדמת. החיים הציבוריים התנהלו יחסית בחופשיות, אשר לא היתה קיימת לא בכל התקופות אשר קדמו למהפכה הראשונה ולא בתקופות לאחר אוקטובר 1917. ובכך יחודו של עידן זה בהיסטוריה הרוסית. אך יחד עם זאת, החופש של החיים הציבוריים והפוליטיים היה מוגבל ביותר בהשוואה לדמוקרטיזם המערביות – השלטונות עקבו בדריכות אחרי הנעשה בחברה בכלל, ובעיתונות ובארגונים הוולונטריים בפרט, ולא היססו לאסור על הפעילויות, אשר נראו להם חשודות, ולרדוף בצורה משפטית ומינהלית את האנשים, אשר יצאו מגבולות הצרות של המותר. ופעילות מהפכנית כלשהי דוכאה בנחישות רבה. הניגוד הבסיסי בין השלטון לבין הציבוריות (общество), אשר אפיין את ההיסטוריה הרוסית החל ממחצית המאה ה"ט, נשאר בעידן הנידון בעינו. החשדנות ההדדית וחוסר האמון ההדדי המשיכו לאפיין את ההווה הפוליטי והציבורי הרוסי והביאו בסופו של דבר לקריסת המשטר ב-1917.

אבל העידן של 1907-1914 לא בהכרח הוביל למהפכת 1917. התוצאה המוגבלת של המהפכה הראשונה (שרבים מאוד ראו ככשלוך ורבים אחרים ראו כנצחון חלקי) השפיעה באופן ממשי על הלכי הרוח הרדיקליים של האינטליגנציה הרוסית. ההתענינות בפוליטיקה בכלל ירדה באופן דרסטי וההשתתפות בה איבדה את האטרקטיביות, אשר אפיינה אותה לפני 1905 ובשנות המהפכה. הסמלים הבולטים לשינוי זה בקרב האינטליגנציה הרוסית היו שני ספרים. הראשון – הרומן **סאנין** מאת מיכאל ארציבאשב (1878-1927) – תיאר אנשים צעירים, אשר עזבו את התעסקותם בפוליטיקה המהפכנית והתרכזו בחייהם הפרטיים, שמקום מרכזי בהם תופסים אהבה וסקס (אך גם התאבדויות של הדמויות אשר אינן מוצאות יותר משמעות בחיים). הגיבור הראשי – סאנין – עמד מעל החברה ומעל המוסכמות והדעות הקדומות הנפוצות בה, והתנהג בטבעיות, חופשיות וכנות, לפי רצונו בלבד. הרומן, אשר פורסם ב-1907, נהיה פופולרי מאוד, עד כדי כך שהפובליציסטיקה דיברה על תופעת ה"סאניזם" בחיי הנוער – ריחוק מבעיות חברתיות-ציבוריות, ענין מיוחד בסקס וגל התאבדויות בהשפעת הרומן.

הספר השני הוא קובץ המאמרים **בֶּסֶּוּ** (*Bexu*, אבני דרך), אשר פורסם ב-1909. המחשבה הראשית של

הקובץ נוסחה על ידי עורכו מיכאל גרשנון (1869-1925):

הפלטפורמה המשותפת [של המאמרים] היא ההכרה בעליונות התיאורטית והפרקטית של החיים הרוחניים מעל הצורות החיצוניות של חיי החברה; במובן שהחיים הפנימיים של האישיות הינם הכוח היצירתי היחיד של הקיום האנושי, ושהם, ולא היסודות העצמאיים של הסדר הפוליטי, מהווים את הבסיס האיתן היחיד לכל בניית החברה. מנקודת מבט זו רואים המשתתפים בקובץ את האידיאולוגיה של האינטליגנציה הרוסית, המיוסדת על עקרון מנוגד – ההכרה בעליונות הבלתי-אמצעית של הצורות החברתיות – כשגויה באופן פנימי, כלומר מנוגדת למהות הרוח האנושית, וכחסרת ערך מעשי, כלומר היא אינה מסוגלת להביא לאותה המטרה שהאינטליגנציה שמה לעצמה – לשחרור העם.¹

הקובץ **בֶּסֶּוּ** הפך להיות המנשר של האינטליגנציה הליברלית המאוכזבת ממהפכה, העוזבת את החיים הפוליטיים והמתרכזת בחיים הרוחניים. למרות סערת ההתקפות אשר פרצה לאחר פירסום הקובץ, **בֶּסֶּוּ** אכן סימן את השינויים המשמעותיים אשר התרחשו בקרב האינטליגנציה הרוסית בעקבות המהפכה.² במקביל לעזיבת הפוליטיקה, בקרב האינטליגנציה הופיע כיוון חדש – "ליברליזם לאומי", אשר נוסח בכתביו של פטר

¹ *Bexu*, עמ' II.

² על הקובץ **בֶּסֶּוּ** והוויכוח סביבו ראה *Read, Religion, Revolution and the Russian Intelligentsia*, במיוחד עמ' 106-120; Schapiro, "The Vekhi Group".

סְטְרוּוּהָ (1870-1944) החל מ-1908 ושילב ליברליזם בענייני הפנים באימפריאליזם בענייני החוץ.³ גם החברים הנותרים במפלגות האופוזיציה, הן הליברליות והן המהפכניות, שינו את עמדותיהם למתונות וריאליסטיות יותר. הקדטים האמינו כי המשטר הפרלמנטרי למחצה יתקדם לכיוון הדמוקרטיה וראו את עבודתם המעשית בדומה, למרות כל כשלונותיהם, כתורמת להתקדמות זו. גם הסוציאליסטים, בעיקר המנשביקים, חשבו שלאחר המהפכה 'הבורגנית' של 1905 התחילה רוסיה במהלך אבולוציוני, אשר בסופו של דבר יביא, באופן דטרמיניסטי, לדמוקרטיה 'בורגנית' במלוא מובן המילה. להערכה הפוזיטיבית לגבי התקופה תרמו גם ההתפתחות הכלכלית המהירה והמודרניזציה המוגברת אשר הורגשה בכל תחומי החיים.

אף על פי שיחודיות העידן של 1907-1914 ניכרת לעין וגבולותיו ברורים ביותר, לא נוצר בהיסטוריוגרפיה שם מוסכם המשקף את מהותו. ההיסטוריוגרפיה הסובייטית חילקה את העידן הנידון לשתי תקופות: "תקופת הריאקציה של סטולפיץ'" (1908-1912) ו"תקופת העליה של תנועת הפועלים לפני מלחמת העולם הראשונה" (1912-1914).⁴ בכך נצמדה ההיסטוריוגרפיה הסובייטית להתפתחותו של מרכיב אחד בלבד – תנועת הפועלים והתבטאויותיה. לעומתה, נטו ההיסטוריונים במערב לקחת בחשבון מרכיב אחר – מערכת השלטון. קיום הפרלמנט, שבו היו מיוצגות כל התנועות הפוליטיות מהימין הקיצוני האנטי-פרלמנטרי ועד השמאל הקיצוני הסוציאל-דמוקרטי, וקיום הממשלה המלוכדת פחות או יותר שנאלצה לעבוד יחד עם הפרלמנט (אם כי היא היתה אחרית אך ורק בפני הקיסר) נראו כאלטרנטיבה למהפכת פברואר 1917. לכן המילים "ניסוי קונסטיטוציוני" משמשות ככינוי לעידן של 1907-1914 במחקרים רבים.⁵ השורשים של שתי הגישות לתיקוף נמצאים בתקופה עצמה: כמו שבני הזמן הבחינו בעליה באי-שקט של הפועלים ב-1912, כך הם גם היו מודעים לאפשרויות ההתפתחות הפרלמנטרית של רוסיה.

מכיוון שמחקר זה עוסק ביהודי רוסיה, ראוי להגדיר את העידן כפי שהשתקף בהיסטוריה היהודית, והכינוי "עידן הריאקציה" מוצדק לחלוטין מנקודת המבט היהודית. בעידן זה נמוגו כל התקוות לאמנציפציה ולאוטונומיה יהודית לאומית, אשר צמחו במהרה בימי המהפכה, אך המצב לא חזר לקדמותו אלא נהיה יותר ויותר רע בתחומים רבים (סקירת מדיניות הממשלה בשאלת היהודים ראה בתחילת פרק 5). השנים הראשונות של העידן היו שנות האפתיה הפוליטית, שנות הפעילות הציבורית המועטה. אבל השנים האחרונות, כאשר הורגשה התערורות בחיים הציבוריים והפוליטיים ברוסיה, הסיכויים של היהודים לתקן את מצבם החברתי, הפוליטי והכלכלי לא השתפרו. השנים האחרונות לפני מלחמת העולם הראשונה היוו תקופה שבה התגברה האנטישמיות בכל הרמות. ההגבלות החוקיות והמינהליות על היהודים התחזקו; המדינה נעמדה מאחורי האשמת בייליס ברצח פולחני ואיתה הזדהו חוגים רחבים בחברה הרוסית; בפולין קמה האנטישמיות "הפרוגרסיבית"; ובקרב האינטליגנציה הרוסית הופיעה תופעה חדשה ולא ידועה עד כה – "א-שמיות" [a-] semitizm, אשר למעשה גבלה באנטישמיות רגילה. קריסטוף גסנשמידט – ההיסטוריון אשר חקר את הליברליזם היהודי – כינה את השנים 1911-1914 "השנים החשוכות אחרי סטולפיץ'", ושמעון דובנוב קרא לעידן כולו "הריאקציה השחורה".⁶

בהיסטוריוגרפיה יהודית-רוסית אשר קמה לתחיה בשנות ה-90 של המאה העשרים נפוץ הרעיון, כי ההיסטוריה היהודית ברוסיה מתחלקת לשתיים: ההיסטוריה "הפנימית" ו"החיצונית".⁷ המחקר הנוכחי מוכיח שחלוקה זו, המוטעית גם מבחינה תיאורטית, אינה יכולה להתקיים בפועל. אף על פי שנושא המחקר הוא הפוליטיקה היהודית ברוסיה, דהיינו תנועות פוליטיות יהודיות, רעיונותיהן, ארגון ומדיניותן, לא ניתן

³ על ליברליזם לאומי ראה Pipes, *Struve: Liberal on the Right*, במיוחד עמ' 88-96, 169-170.
⁴ *История ВКП(б)*, עמ' 92, 140. ראה דיון מפורט על כך אצל Haimson, "The Problem of Social Stability", במיוחד גל' 23, עמ' 619-624.

⁵ ראה, למשל, Hosking, *The Russian Constitutional Experiment*; Pipes, *Russian Revolution*, עמ' 153; Riha, "Constitutional Developments", עמ' 113.

⁶ Gassenschmidt, *Jewish Liberal Politics*, עמ' 110; Дубнов, *Евреи в России*, עמ' 85.
⁷ ראה, למשל, «Источниковедение», Эльяшевич, עמ' 27-28; *Правительственная политика*, Эльяшевич, עמ' 13. השווה ביקורת V. Levin, "120 Years of Censorship", עמ' 103-104.

לנתק אותן ממדיניות הממשלה והכוחות הפוליטיים הרוסיים כלפי יהודים. חיי היהודים ברוסיה (ובכל מקום אחר), כולל הפן הפוליטי שלהם, קשורים באין-ספור קשרים לחיי המדינה והחברה הסובבת אותם. אפילו "הבדלנות" היהודית שהיתה קיימת ברוסיה הצארית, כלומר, קיום "הרחוב היהודי" המופרד מהחברה הסובבת על ידי דת, שפה, מסגרות חברתיות ותודעה "קבוצתית", אינה מאפשרת להיסטוריון להתעלם מהתהליכים, כולל תהליכים פוליטיים, אשר התרחשו במדינה כולה. יחד עם זאת, התרכזתי בהשפעותיהם והשלכותיהם של תהליכים אלו על הפוליטיקה היהודית בלבד והתעלמתי במודע מלחקור את ההתרחשויות בעולם הלא-יהודי ואת סיבותיהן לעומק.

* * *

לפי המפקד של 1897, חיו באימפריה הרוסית 5,189,401 יהודים – 4.13% מכלל האוכלוסייה.⁸ 93.9% מהיהודים התגוררו בתחום המושב וממלכת פולין ושם הם היוו 11.6% מכלל האוכלוסייה. יחד עם זאת, אי אפשר לדבר על יהדות האימפריה הרוסית כעל קבוצה הומוגנית. מקובל להבדיל בין יהדות ממלכת פולין לבין יהדות רוסיה, אך גם את האיזור המותר להתיישבות היהודים ברוסיה, המכונה תחום המושב (черта оседлости), ניתן לחלק באופן ברור למספר איזורים נבדלים. האיזור הידוע בהקשר הרוסי כ"צפון-מערב" ובהקשר היהודי כ"ליטא" הכיל שישה פלכים (קובנו, וילנה, גרודנו, מינסק, ויטבסק ומוהילב). איזור זה היה לא מפותח מבחינה כלכלית, מיושב על ידי איכרים ליטאים ובלרוסים, בעלי אחוזות פולנים ופקידים רוסיים. 44% מהיהודים באיזור זה התגוררו בערים (לפי ההגדרה הרשמית, אשר לעיתים לא שיקפה את המציאות) ועוד 37% חיו בעיירות (19% הנותרים ישבו באיזורים כפריים). הן בערים והן בעיירות היוו היהודים יותר ממחצית האוכלוסייה (52% ו-58%). הקהילות היהודיות כאן היו וותיקות ומשורשות. מהבחינה הדתית היו יהודי שלושת הפלכים הליטאים (קובנו, וילנה, גרודנו) בעיקר "מתנגדים", בעוד שבפלכים הבלרוסיים ליד "המתנגדים" חיו קהילות חסידיות חזקות, השייכות לחצרות החסידיות המקומיות (בעיקר חב"ד וקרלין-סטולין, אך לא רק הם), הנבדלים מאוד באופיים מחסידויות בפולין ובאוקראינה. כל הסיבות הללו גרמו להשפעה חזקה של מסורת דתית, לאקולטורציה חלשה בתרבות הרוסית ולהתפתחותה של לאומיות יהודית; "ליטא" היהודית היתה גם מקום המולד של תנועת הפועלים היהודית.

ניגוד מוחלט לצפון-מערב היווה איזור הדרום (פלכים חרסון, טבריה, יקטרינוסלב). הקהילות היהודיות כאן הופיעו רק במאה הי"ט ומשכו אליהן מהגרים מאיזורים אחרים. ההתפתחות הכלכלית היתה כאן דינמית מאוד ומודרנית, והאוכלוסייה הלא-יהודית גם היתה הטרוגנית וחדשה. היהודים בדרום היוו אחוז קטן יותר באוכלוסייה הכללית, מאשר בצפון-מערב, 66% מהם ישבו בערים ורק 9% חיו בעיירות. אבל אחוזם באוכלוסייה העירונית הכללית לא עלה על 30%. באיזור זה האקולטורציה לתרבות הרוסית היתה חזקה וגבלה לפעמים בהתבוללות של ממש; לעומת זאת ההשפעה הדתית היתה חלשה. שאר הפלכים של תחום המושב נמצאו בין שני הקטבים הללו. הפלכים של דרום-מערב (וולין, פודוליה, קייב) היו דומים לאלו בליטא ובלרוסיה, אם כי האיכרים כאן היו אוקראינים, ההתפתחות הכלכלית של האיזור היתה קצת יותר מתקדמת, ורוב היהודים היו חסידים מהטיפוס האוקראיני. דמיון חזק לאיזור דרום-מערב היה לפלך בסרביה, אם כי תכונות אחרות שלו קירבוהו לאיזור הדרום. היהודים בפלכים בגדה השמאלית של הדניפר (צ'רינגוב ופולטבה) היוו טיפוס מעבר: הם היו מרוכזים בערים מפותחות אך לא גדולות, היוו בהן פחות משליש מן האוכלוסייה, השתייכו הן למתנגדים והן לחסידות חב"ד והיו פתוחים לאקולטורציה.

יהדות ממלכת פולין היתה שונה מזו שבתחום המושב. רובה חיי חיים מסורתיים בערים קטנות ובעיירות והיווה בהן כמחצית האוכלוסייה. אך בו בזמן שני הכרכים המתועשים וארשה ולודז' ריכזו עשרות

⁸ היהודים הלא-אשכנזים (יהודי קרים, יהודי גרוזיה, יהודי ההרים, היהודים הבוכרים) היוו כ-1.5% מכלל יהודי האימפריה, ורובם היו מרוחקים ממרכזי האוכלוסייה היהודית האשכנזית. לכן תפקידם בהתפתחות היהודים ברוסיה ובפרט בפוליטיקה היהודית היה זעיר ביותר, והם אינם נושא של מחקר זה. הקראים באימפריה הרוסית לא נחשבו ולא חשבו את עצמם ליהודים ולכן גם הם נשארו מוחץ לגבולות המחקר.

אלפי יהודים והתישבות היהודים היתה מותרת גם בכפרים. חלק גדול של יהודי פולין היו חסידים של חצרות פולניים, השפעת המסורת היתה חזקה ביותר ואקולטורציה חלשה. יחד עם זאת, שכבה משמעותית של האינטליגנציה היהודית הגדירה את עצמה כ"פולנים בני דת משה" והיתה מעורבת ביותר בחיים פולניים; להפך, המהגרים היהודיים מאיזור צפון-מערב, אשר היו משתקעים בווארשה ולודז' המתפתחות בקצב מזורז, נשאו עמם בדרך כלל תרבות רוסית או לאומיות יהודית מודרנית. במילים אחרות, אם למדוד את יהדות האימפריה הרוסית לפי הטיפולוגיה של עזרא מנדלסון, כלומר החלוקה לטיפוס "מזרח-אירופאיי" ו"מערב-אירופאיי",⁹ ייצא, כי היהדות בצפון-מערב, בדרום-מערב ובממלכת פולין השתייכה לטיפוס הראשון, ויהדות דרום, כמוה הקיבוץ היהודי הקטן בפלך קורלנד, השתייכו לטיפוס השני.

יהדות האימפריה הרוסית היתה מפולגת ברמת המודרניזציה שלה וכתוצאה מכך ברמת הפתיחות לפוליטיקה המודרנית. העולם היהודי המסורתי השתמר במידה רבה בעיירות הקטנות באיזורי צפון-מערב, דרום-מערב ופולין: המבנה החברתי והתעסוקתי המסורתי, אליטות מסורתיות, שמירה קפדנית על המסורת הדתית ועל חינוך הילדים המסורתי, תרבות עממית ביידיש. לעומת זאת, האוכלוסיה היהודית בערים הגדולות היתה מודרנית הרבה יותר, פתוחה לשינויים כלכליים, תרבותיים ופוליטיים, לאקולטורציה לשונית ותרבותית, והאליטה היהודית החילונית הכלל-רוסית (והאליטה היהודית הפולנית) לא היתה שונה בהרבה מהאליטות היהודיות במערב ובמרכז אירופה. בתחילת המאה העשרים התרחש תהליך מואץ של מודרניזציה, אשר קשה למדוד בכלים סטטיסטיים. אך מרכיב אחד שלו – עיור – מצביע על מודרניזציה מהירה: בין 1897 ו-1910 גדלה האוכלוסיה היהודית העירונית (שוב, לפי ההגדרה הרשמית) ב-39% או כמעט במיליון איש.¹⁰ דהיינו, בתקופה הנידונה רוב האוכלוסיה היהודית נמצא, מבחינת רמת המודרניזציה, בשלבים שונים בין שני הקטבים – המסורתיות והמודרנה. הקטרוגניות זו ורמת המודרניזציה ההתחלתית שאפיינה חלק ניכר מהאוכלוסיה היהודית השפיעו חזקות על הפוליטיקה היהודית המודרנית. כדוגמה המאלפת לשילוב בין המודרנה והמסורתיות יכולה לשמש הפרקטיקה של הסוציאליסטים היהודיים (תנועה בעלת אופי מודרני מובהק): במשך שנות המהפכה ההטפות לסוציאליזם הושמעו בבתי הכנסת.

המצב המשפטי של היהודים באימפריה הרוסית בעידן 1907-1914 לא היה שונה עקרונית מזה הקיים בתקופה הקודמת. היהודים נחשבו (יחד עם הנוודים בסיביר ובערבות) ל"אינורודציי" (инородцы) – "בני עם אחר" – מושג הרומז באופן ברור על "זרותם". הם לא היו שווים זכויות עם שאר נתיני האימפריה, אפילו עם ה"אינורודציי" האחרים. היהודים יכלו להתגורר באופן חופשי רק ב-15 הפלכים המערביים, הידועים כתחום המושב ובעשרת הפלכים של ממלכת פולין. בתחום המושב מקום מגוריהם הוגבל לערים ועיירות בלבד, בעוד ששהותם באיזורים הכפריים היתה בלתי-חוקית לרוב.¹¹ לעומת זאת, בממלכת פולין היו היהודים כמעט שווים זכויות עם האוכלוסיה הפולנית ויכלו להתגורר בכל מקום ללא הגבלה. רק קבוצות יהודיות קטנות (הסוחרים של הגילדה הראשונה, בעלי השכלה גבוהה, בעלי מלאכה וצאצאי החיילים מתקופת ניקולאי הראשון) היו זכאים לקבוע את מושבם מחוץ לתחום, באיזורים הפנימיים של רוסיה (ב-1897 רק 6% מהיהודים התגוררו מחוץ לתחום). קבלת היהודים לגימנסיות ממשלתיות ולמוסדות להשכלה גבוהה הוגבלה לפי מכסת האחוזים הקבועה; קבלתם לשירות המדינה היה מוגבל ביותר, ובפועל הם לא יכלו להיות קצינים בצבא. היהודים גם לא השתתפו בבחירות למוסדות השלטון העצמי המקומי – "ז'מס'טבו" ועיריות, אך לעומת זאת ניתנה להם זכות הבחירה לדומה הממלכתית. יחד עם הגבלות עיקריות אלו היו קיימות עוד מאות הגבלות חשובות פחות. מספר החוקים, התקנות המיוחדות וביורורי הסנט (בית המשפט העליון) היה עצום, הם שיקפו תקופות שונות במדיניות כלפי היהודים ולא היו מתואמים כלל. לכן, בתקופה הנידונה נפוצו כ-10 הוצאות שונות של מדריכים לחקיקה אודות היהודים. הקובץ האחרון והמלא ביותר, אשר פורסם ב-1914-1915, כולל כ-700 סעיפי

⁹ Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe*, עמ' 6-7.

¹⁰ Kahan, *Essays*, עמ' 29.

¹¹ הגבלת התישבות יהודית באיזורים כפריים, אשר הותקנה ב-1882 לא השפיעה למעשה על אחוז היהודים בכפרים: הן ב-1881 והן ב-1897 התגוררו באיזורים כפריים כ-20% מכלל יהודי תחום המושב, ראה Бруцкыс, *Стамучмuka*, עמ' 6-7.

החוקים המדברים על היהודים, ויחד עם בירורי הסנט וחוזרי השרים הם משתרעים על כ-900 עמודים.¹² האפליה האנטי-יהודית השפיעה קשות על הלכי הרוח של יהודי רוסיה, אך ברור כי פגיעתה היתה הרבה יותר כואבת בשכבות המודרניות והמודרניות למחצה, אשר חיפשו התקדמות חברתית, מאשר בשכבות המסורתיות השקועות בעולמן הסגור.

ההגבלות החוקיות השפיעו על המבנה התעסוקתי של האוכלוסיה היהודית, אך השפעה רבה יותר היתה לגורמים ההיסטוריים: רוב היהודים בתקופה הנידונה הועסקו בתחומים אשר היו אופייניים במשך המאה הייט – מסחר (39% מהיהודים) ומלאכה (35%). למרות התפקיד החשוב של היהודים כיוזמים בתיעוש בתחום המושב ובפולין, שיעור היהודים שעבדו בבתי חרושת גדולים היה קטן. לעומת זאת, בענפים המסורתיים יותר הקשרים ההדדיים בין המעסיקים ומועסקים יהודיים היו חזקים. רוב האינטליגנציה היהודית, שלא יכלה להתקבל לשירות המדינה, התרכזה במקצועות החופשיים.¹³ צפיפות האוכלוסיה היהודית בישובים העירוניים וריכוזה בענפים אחדים של מסחר ומלאכה גרמו לתחרות גדולה, רווחיות נמוכה, וכתוצאה – לעוני ומצוקה במימדים רחבים. המצוקה הכלכלית הובילה להגירה יהודית נרחבת. המהגרים מאיזורי צפון-מערב המפותחים פחות פנו לאיזורי הדרום ולכרכים המתועשים בפולין, ששם התפתח המשק הקפיטליסטי המודרני בתאוצה גדולה.¹⁴ ההגירה החיצונית הביאה, במשך כשלושים וארבע שנה בלבד (-1914 1880) כמיליון וחמש מאות אלף יהודים מאימפריה הרוסית לארצות הברית ועשרות אלפים לארצות אחרות. בתקופה הנידונה במחקר זה היתה ההגירה היהודית לארצות הברית גבוהה בהרבה מאשר בשלהי המאה הייט, אם כי קטנה יותר מההגירה ב-1904 - המחצית הראשונה של 1907 – שנות המשבר הכלכלי ברוסיה, המלחמה בין רוסיה ויפן, המהפכה והפוגרומים (ראה טבלא 1). השינויים במספר המהגרים שיקפו הן את המצב הכלכלי (המשבר של 1907-1908 בארה"ב, המשבר של 1913-1914 ברוסיה) והן את תחושת הבטחון הכללית של היהודים באימפריה.¹⁵ יחד עם זאת, ההגירה העצומה לארצות מעבר לים לא שיפרה את מצב הנותרים, מכיוון שהיקפה התאים רק לגידול הטבעי ולא הקטין למעשה את האוכלוסיה היהודית. סוגיות השוויון האזרחי, המצוקה הכלכלית וההגירה הגואה היו השאלות החשובות ביותר שסביבן נרקמה הפוליטיקה היהודית.

טבלא 1: ההגירה היהודית מאימפריה הרוסית, 1914-1904.¹⁶

ההגירה לארץ ישראל		ההגירה לארה"ב	
שנה	מספר המהגרים	שנה	מספר המהגרים
1905	1,230	1904/05	92,388
1906	3,450	1905/06	125,234
1907	1,750	1906/07	114,932
1908	2,097	1907/08	71,978
1909	2,459	1908/09	39,150
1910	1,979	1909/10	59,824
1911	2,326	1910/11	65,472
1912	2,430	1911/12	58,389
1913	3,050	1912/13	74,033
1914	2,182	1913/14	102,638

¹² Гимпельсон, *Законы о евреях*.

¹³ על המבנה הכלכלי היהודית ראה Kahan, *Essays*, עמ' 69-1, 82-100.

¹⁴ על ההגירה הפנימית ראה Stampfer, "Patterns".

¹⁵ על הגירת יהודי רוסיה לארה"ב ראה Kuznets, "Immigration". על כך שאיזורי צפון-מערב נתנו שיעור מהגרים גדול ביותר ראה Stampfer, "The Geographic Background".

¹⁶ למספרים על ארה"ב ראה Kaplun-Kogan, *Die jüdischen Wanderbewegungen*, עמ' 20; על א"י ראה שם, עמ' 66 וגם אלרואי, **אימיגרנטים**, עמ' 117. שינויים דומים השתקפו גם בהגירה היהודית לארגנטינה, אם כי הסטטיסטיקה הקיימת אינה מאפשרת להבדיל יהודי האימפריה הרוסית מכלל ההגירה היהודית לארץ זו. ראה אבני, **מביטול האינקוויזיציה**, עמ' 366-367; Hersch, "International Migration", עמ' 510.

בתחילת המאה העשרים כבר היו קיימות בקרב היהודים של האימפריה הרוסית תנועות פוליטיות, בעלות אידיאולוגיה מפותחת, ובשנות המהפכה הרוסית הראשונה (1905-1907) תנועות אלו התארגנו כמפלגות וחיידו באופן קיצוני את ההבדלים ביניהן. כפי שכתב יונתן פרנקל, "תגובתם של היהודים על מהפכת 1905 באה איפוא כשיאו של תהליך, לא כתפנית, וניכרה לא בנייתו קיצוני אלא בעליה פתאומית של קצב והיקף. שינויים אלה בקנה-המידה לא שינו את צביונה של הפוליטיקה היהודית אבל שינו גם שינו, ללא צל של ספק, את המבנה, שיווי המשקל והלך-הרוח שלה. השינוי הכמותי היה לשינוי איכותי".¹⁷ לכן ראוי להציג כאן את התמונה השלמה של הפוליטיקה היהודית לזרמיה, בשיטה המוצעת על ידי עזרא מנדלסון בספרו *On Modern Jewish Politics*¹⁸.

קודם כל, ניתן לחלק את המפלגות היהודיות לפי הגדרתן את היהודים: המפלגות הלאומיות הגדירו את היהודים כלאום לכל דבר ושאפו לשמור על המשך קיומו הלאומי; המפלגות האינטגרציוניסטיות דגלו בהשתלבות של היהודים בחברת הרוב, אבל שאפו לשמור את הזהות הקבוצתית של היהודים. הכוחות הלאומיים התחלקו לפי הפתרון אשר הם הציעו לבעיית היהודים: ריכוז היהודים במולדתם ההיסטורית – ארץ ישראל (הציונות); ריכוז היהודים בטריטוריה חדשה (טריטוריאליזם); או המשך הקיום הלאומי בפזורה (אוטונומיזם בתפוצות). תומכי כל אחת מארבע השיטות הללו היו חלוקים ביניהם לפי עמדתן בשאלות החברתיות הכלליות: חלקם קשרו את הגשמת פתרונם בליברליזם, בעוד שהחלק השמאלי קשר אותה קשר הדוק בסוציאליזם. בנפרד מהמפלגות הללו עמדה האורתודוקסיה היהודית שמטרתה העיקרית היתה שמירת הדתיות המסורתית.

הסוציאליסטים היהודיים חפצו בשינוי יסודי בסדרי החברה ובהקמת החברה החדשה שבה לא יהיו מנצלים ומנוצלים, עושקים ועשוקים. הם כולם גם דגלו בדרך מהפכנית לשינוי המשטר הפוליטי ברוסיה. רבים מהיהודים, אשר האמינו כי בחברה הסוציאליסטית תיפתר השאלה היהודית יחד עם שאלות הלאומיות האחרות, השתתפו בתנועות הסוציאליסטיות הלא-יהודיות. אחוזם במפלגות הסוציאליסטיות הכלליות (רוסיות ופולניות בעיקר) ובקבוצות האנרכיסטיות בתחילת המאה העשרים היה כה גבוה שהכוחות האנטי-מהפכניים יכלו בקלות לזהות את המהפכה עם היהודים. יהודים אלו והקבוצות היהודיות אשר נוצרו בתוך המפלגות הסוציאליסטיות הכלליות כסקציות דוברי יידיש נמצאים מחוץ לגבולות המחקר הנוכחי. סוציאליסטים אשר הבחינו בכך שהדמוקרטיזציה של רוסיה לבד לא תפתור את הבעיות של היהודים התארגנו במפלגות סוציאליסטיות יהודיות. ברור שהמפלגות הסוציאליסטיות היהודיות שאפו לברית קרובה ככל האפשר עם המפלגות הסוציאליסטיות האחרות; הן דגלו במהפכה כאמצעי לשינוי החברה ובטקטיקה רדיקלית, תקיפה והפגנתית גם בתקופה שבה הסיכויים להתחדשות המהפכה היו אפסיים. כולן גם הגדירו את הדת כענין פרטי ולמעשה החזיקו בעמדות אתאיסטיות ואנטי-קלריקליות.

המפלגה הגדולה והחזקה מבין שאר המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות היה הבונד, והוא החזיק בדעות אינטגרציוניסטיות. זו היתה מפלגה מרקסיסטית, אשר רוב הזמן היוותה חלק בתוך מפלגת הפועלים הסוציאלי-דמוקרטית הכל-רוסית (רסדר"פ). בתקופה הנידונה נכלל במצע הבונדאי הסעיף על האוטונומיה תרבותית-לאומית ליהודים, כאשר מטרתה היתה לאפשר להמוני הפועלים היהודיים להתפתח, לפתח את תרבותם ולהצטרף לתרבות כלל-אנושית בשפה היחידה שהם מבינים – יידיש. כל התחומים האחרים של החיים – הכלכלה, הבריאות, הסעד – היו אמורים לעבור, לאחר שינוי המשטר, לטיפול המוסדות הכלליים. הבונדאים התנגדו לכל הפתרונות לשאלה היהודית מעבר לים כאל אוטופיות זעיר-בורגניות והאמינו בכך, שהבעיות של יהודי האימפריה הרוסית תיפתרנה על אדמתה כאשר תכונן החברה הסוציאליסטית השווינונית.

¹⁷ פרנקל, *נבואה ופוליטיקה*, עמ' 171.

¹⁸ Mendelsohn, *On Modern Jewish Politics*, עמ' 3-5.

לגבי העתיד של העם היהודי דבקו, כנראה, רוב הבונדאים בתקופה זו בתיאורית הנייטרליזם, הטוענת כי אי אפשר לחזות את עתיד היהודים – התבוללות מלאה בקרב העמים הסובבים או המשך הקיום הלאומי. לעומת הבונד, המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות האחרות ראו את היהודים כלאום לכל דבר אשר לא הולך להתבולל. הן נולדו מתוך התנועה הרחבה של ציונות פרולטרית והאמינו, כי הלאום היהודי בגלות אינו יכול להתפתח בטבעיות מכיוון שהעמדות בתעשייה המודרנית נתפסות על ידי פועלים מקרב לאומים אחרים. לכן הפתרון ההכרחי לשאלת היהודים כעם נמצא לא על אדמת רוסיה אלא בשטח חדש שבו יהיו היהודים רוב ויוכלו גם לבנות חברה סוציאליסטית חדשה. מפלגת פועלי-ציון חשבה כי שטח כזה הוא ארץ ישראל בלבד, בעוד שהמפלגה הציונית-סוציאליסטית (ס"ס) האמינה כי דוקא ארץ ישראל אינה מתאימה לכך והיתה מוכנה לחפש שטח למדינה יהודית בכל מקום אחר בעולם. מפלגת הפועלים הסוציאליסטית היהודית (סאָר"פ) גם הכירה בנחיצות הפטרון הטריטוריאלי, אך את פתרון הביניים ראתה באוטונומיזם – אוטונומיה יהודית לאומית ברוסיה, אשר תכלול בתחומה לא רק את ענייני התרבות אלא גם את כל תחומי החיים האחרים ותתגלם בצורת הפרלמנט היהודי – הסיים. מכיוון שמפלגת הסאָר"פ, לעומת שלושת המפלגות האחרות, לא היתה מרקסיסטית, היא דגלה בברית קרובה עם מפלגת הסוציאליסטים-מהפכניים הרוסית (ס"ר). כל המפלגות הסוציאליסטיות דגלו בזכויות היידיש, אם כי פועלי-ציון לא שללו את העברית כשפת החברה היהודית העתידה בארץ ישראל. לשינויים בעמדות של המפלגות הסוציאליסטיות ולהסתגלותן לתנאי המשטר של השלישי ביוני הוקדש פרק 1 במחקר זה.

המחנה הלא-סוציאליסטי בתקופת 1907-1914 הורכב מחמש מפלגות. הן לא היו מפלגות המוניות כפי שהיו או שאפו להיות המפלגות הסוציאליסטיות אלא היו מפלגות-וועדים, כפי שתופעה זו תוארה על ידי מוריס דוברזיה (Duverger).¹⁹ בחלקן אפילו נקראו לא "מפלגה" אלא "קבוצה". הן נחלקו בין האינטגרציוניסטים והלאומיים. האינטגרציוניסטים הליברליים, אשר התארגנו ב'קבוצה היהודית העממית', שאפו לשוויון אזרחי מלא של היהודים ברוסיה והאמינו כי הפיכת רוסיה למדינה דמוקרטית תפתור את רוב הבעיות של היהודים. הם חזו התפתחות לפי הדגם המערבי – אקולטורציה של היהודים בחברת הרוב ואינטגרציה בה, אך ללא היעלמות של הזהות היהודית הנפרדת. בשבילם היו היהודים קבוצה תרבותית-דתית מבחינה היסטורית, בעוד שמשמעות הדת בהווה היתה מינימלית. יחד עם זאת, קבוצה הם נבדלו מן מקביליהם במערב בכך שמידה מסוימת של לאומיות לא היתה זרה להם. האינטגרציוניסטים הליברליים היו בעלי ברית קרובים מאוד של המפלגה הקונסטיטוציונית-הדמוקרטית הרוסית (קדטים). גם הטקטיקה שלהם היתה ליברלית – הם קשרו את פתרון הבעיה היהודית ברוסיה בגורל הדמוקרטיזציה של המדינה ולכן פעלו בהתאם לטקטיקת הקדטים: לפעמים קולן נשמע מדוכן הדומה כקול האזרחים הרוסים המקופחים ביותר ולפעמים הם העדיפו לפעול בפרופיל נמוך.

משמאל לקבוצה העממית נעמדה 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית' אשר היתה שותפה להשקפותיהם האינטגרציוניסטים של הליברלים, אך דגלה בתוכנית חברתית רדיקלית יותר או, במילים אחרות, תוכנית סוציאליסטית מתונה. בדומה בעלי בריתה של 'הקבוצה הדמוקרטית' היו העמלנים (Трудовики) – סיעה של סוציאליסטים-פופוליסטים, והם שאפו, לפחות בתיאוריה, לטקטיקה רדיקלית יותר מזו של הקדטים.

שלוש הקבוצות 'הבורגניות' האחרות היו לאומיות, דהיינו ראו את היהודים כלאום לכל דבר. הכוח המרכזי במחנה הלאומי היו הציונים, אשר שאפו להקים מדינה יהודית לאומית בארץ ישראל אך גם פעלו לחיזוק התודעה הלאומית בגלות. בקרב הציונים היו חוגים אשר התנגדו להשתתפות בפוליטיקה הרוסית והיו חוגים אשר ראו את הפעילות הפוליטית בגלות כשלב הכרחי בהתפתחות הלאומית. הטריטוריאליסטים, אשר פרשו מהסתדרות הציונית בשנת 1905, היו שותפים לרוב להשקפות הלאומיות של הציונים, אך שללו אפשרות להקים מדינה יהודית בארץ ישראל וחיפשו טריטוריה אחרת לישות יהודית טריטוריאלית אוטונומית. הקבוצה השלישית היתה הפולקס-פרטיי [המפלגה העממית] של אבי האוטונומיזם בתפוצות שמעון דובנוב

¹⁹ Duverger, *Les partis politiques*, עמ' 35-40.

(1860-1941), והיא הציעה אוטונומיה יהודית לאומית ברוסיה, הבנויה על יסוד הקהילות היהודיות האוטונומיות, אשר תשמור על הווי הלאומי היהודי ותאפשר את התפתחותו. במחנה הלאומי לא היו העדפות ברורות לגבי בעלי ברית לא יהודים: הלאומיים הלא-סוציאליסטים תמכו בדרך כלל במפלגות האופוזיציה הרוסית, כל אחד לפי בחירתו האישית. רוב הציונים דרשו פעילות יהודית עצמאית והפגנתיות והמעטו בחשיבות שיתוף פעולה הדוק עם המפלגות הרוסיות בדומה. רוב הטריטוריאליסטים 'הבורגניים' לא התערבו בפוליטיקה הרוסית, ופעילי הפולקס-פרטי היו קרובים בהשקפותיהם לקדטים הרוסיים או לסוציאליסטים המתונים. גם בשאלת השפות לא היתה ללאומיים גישה אחידה. רוב הציונים הכירו בעברית כ"השפה הלאומית" של היהודים אך גם לא שללו את הרוסית; חלקם גם תמכה בהתפתחות היידיש. אצל טריטוריאליסטים שאלת השפה לא נשאה אופי עקרוני, והפולקס-פרטי הדגישה את חשיבותן של שלוש השפות – עברית, יידיש ורוסית. הערכותיהם של הציונים והטריטוריאליסטים לגבי המשך קיומו הלאומי של העם היהודי ברוסיה היו פסימיות, בעוד שלאומיים "גלותיים" האמינו בקיום זה בתנאי שתתגשם האוטונומיה הלאומית. התהוותן, התפתחותן ופעילותן של המפלגות היהודיות הלא-סוציאליסטיות נידונות בפרק 2.

האורתודוקסיה היהודית הדתית שמה לה למטרה לשמור על אורח החיים היהודי המסורתי, אשר נוצר ביהדות מזרח אירופה לקראת אמצע המאה ה"ט. בעיניה היהודים הם קבוצה דתית-לאומית, הנבדלים משכניהם בגלל הדת ואורח החיים הדתי-מסורתי (יחד עם זאת הייתה בקרב האורתודוקסיה קבוצה לאומית יותר – "מזרחי", אשר היוותה חלק של התנועה הציונית). בשאלת השפות גישה גם היתה מסורתית: עברית, או ליתר דיוק, לשון הקודש, היא שפת התפילה והספרות (גם עיתונים אורתודוקסים פורסמו בעברית); יידיש היא שפת הדיבור היומיומי, שאין לה חשיבות אידיאולוגית; רוסית היא השפה של המדינה, רצוי שיהודים או לפחות מנהיגיהם ידעו לדבר בה כדי לתקשר עם השלטונות והחברה הסובבת, אך ידע זה אינו צריך לגרוע מההשקעה בלימודי הדת ולא לפגוע בשמירת המצוות. רוב האורתודוקסיה היהודית ברוסיה דחה על הסף את הפתרון הציוני וגם התייחס בחשדנות מסוימת להגירת היהודים לאמריקה. האורתודוקסיה היתה שמרנית גם בשאלות החברתיות והיא העדיפה את שיתוף הפעולה עם המדינה. התקוות לברית עם הממשלה הרוסית עלו במיוחד לאחר המהפכה, כאשר הממשלה בהנהגתו של פטר סטולפיץ חיפשה שיתוף פעולה עם חוגים שמרניים בתוך החברה הרוסית: האורתודוקסים, כקבוצה שמרנית ואנטי-מהפכנית, חפצו לזכות בתמיכת הממשלה. הטקטיקה העדיפה עליהם היתה השתדלנות המסורתית ברמה האישית, ללא פעילות פוליטית גלויה ותוקפנית. בתקופת הריאקציה החלה האורתודוקסיה להתארגן בארגונים פוליטיים ולהשתתף בפוליטיקה היהודית בצורה פעילה, ולתופעה זו הוקדש פרק 3 בחיבור זה.

יחד עם זאת, בין הכוחות הפוליטיים של יהודי רוסיה לא היו קבוצות אשר חיפשו ברית עם מפלגות הימין הרוסיות על בסיס ארגוני. אין ספק שלא כל היהודים הרוסים תמכו באופוזיציה ובדרישותיה לשינוי המשטר (והאורתודוקסיה היא רק הדוגמה הבולטת ביותר), אך שיתוף פעולה עם כוחות הימין הרוסי היה בלתי אפשרי בגלל האנטישמיות העמוקה הטבועה בו.

קושי לוגי מהווה חקר הפוליטיקה היהודית בממלכת פולין. מחד גיסא היו עשרת הפלכים הפולניים חלק של האימפריה הרוסית; מאידך, פולין היתה שונה מאוד מרוסיה, ויהדות פולין נבדלה מיהדות רוסיה מבחינה חוקית, דתית ותרבותית; הבדלים אלו מצאו את ביטויים גם בפוליטיקה היהודית. ההבדל המשמעותי ביותר בין פולין לרוסיה הורגש בפוליטיקה היהודית 'הבורגנית'. בין מחנות האינטגרציוניסטים היו בתחילת המאה העשרים רק מגעים קלושים ואקראיים. שתי האליטות הפוליטיות היו שונות זו מזו הן מבחינת היעד (ברוסיה שאפו האינטגרציוניסטים להשתלב בחברה ובתרבות רוסית, בעוד שבפולין מוקד המשיכה היו החברה והתרבות פולנית) והן מבחינת עוצמת ההזדהות עם החברה הסובבת (נראה שבקרב האינטגרציוניסטים בפולין היתה ההזדהות עם החברה הפולנית ובעיקר עם הרעיון הפולני הלאומי הרבה יותר חזקה מזו של מקביליהם ברוסיה). אפילו הציונים, ברגע שהכריזו על השתתפות בפוליטיקה בארצות הגולה,

הקימו הסתדרות פולנית אוטונומית. האורתודוקסיה הדתית בפולין גם היתה שונה מזו שבתחום המושב, אך תפקידה בהתהוות הפוליטיקה האורתודוקסית באימפריה הרוסית היה חשוב ביותר והיא פעלה בשיתוף, לפעמים הדוק מאוד, עם האורתודוקסיה הרוסית. ובשביל הסוציאליסטים היהודיים היו פולין ותחום המושב כמעט מרחב אחד, אם כי הם הכירו והרגישו את השוני בתנאי פעילותם. ובסופו של דבר, וארשה – הקהילה היהודית הגדולה ביותר באימפריה – הפכה בתחילת המאה העשרים למרכז התרבות היהודית, גם לגבי התרבות בשפה העברית וגם לגבי התרבות בשפת היידיש. לאור כל זאת, תופסת פולין מקום שולי במחקר זה ופניות להתפתחויות בה מופיעות רק כאשר הן חיוניות לחקר הפוליטיקה היהודית ברוסיה. הפוליטיקה היהודית בפולין אינה הנושא של המחקר ולכן התעלמתי במודע מקבוצות פוליטיות בעלות אופי פולני מיוחד, כגון אינטגרציוניסטים או ההסתדרות הציונית הפולנית.

* * *

אחת הסוגיות החשובות של החיים הציבוריים-פוליטיים של יהודי רוסיה בתחילת המאה העשרים היתה סוגית הקהילה היהודית. סוגיה זו תופסת מקום מרכזי גם בחיבור זה. המצב החוקי והמעשי של הקהילות היהודיות באימפריה הרוסית היה כה מסובך, שראוי להקדיש מקום מיוחד להסברו המפורט.²⁰ מצב הקהילה היהודית ברוסיה היה מוזר ביותר. כידוע, הקהילה היהודית האוטונומית בעניינה הפנימיים, בעלת הנהגה מסודרת (הידוע בשם "קהל") ומנגנון כפיה לגבי כל יהודי המקום – בוטלה עוד בשנת 1844, ועניינים יהודיים הופקדו בידי השלטונות הכלליים: משטרה, בתי משפט, רשויות עירוניות וכו'. יחד עם זאת, המשיכו היהודים להיות מאוחדים על ידי חובות: חובות כלפי המדינה (הספקת המגויסים עד 1874 ותשלום מיסים יהודיים) וחובות כלפי יהודים אחרים (בחירת "רב מטעם", תמיכה בעניים וזקנים). בעניינים אלו הכיר החוק בקיום "חברה יהודית" (еврейское общество) – ישות הכוללת את כל יהודי המקום אך חסרת מנגנון ניהולי וביצועי. כל פעם ש"חברה היהודית" היתה צריכה לקבל החלטה כלשהי, ההחלטה התקבלה על ידי אסיפת יהודים "מיושבים", "מכובדים", "אמידים" וכד'. קריטריונים אלו היו כה מעורפלים, שניתן היה לפרשם בצורות שונות ומשונות. בנוסף לחובות הנקבעות בחוק, היו היהודים בכל מקום ומקום מאוחדים גם על ידי צרכיהם הדתיים המשותפים לקהילה כולה: החזקת רבנים, מקווה טהרה, בית קברות, שחיטה כשרה וכו'. גם השפעתם של הגורמים ההיסטוריים-פסיכולוגיים לא היתה מבוטלת, והיהודים ראו את עצמם כקבוצה "קהליתית" נפרדת וכך נתפסו גם על ידי שכניהם הנוצרים. המסורת של ה"קהל" היתה כה חזקה שהתפקידים המעשיים שלו והטרמינולוגיה (ראש קהל, פרנס וכו') הועברו אל המוסדות הרשמיים החדשים אשר ניהלו את החיים היהודיים לאחר 1844.²¹ בנוסף, כפי שניסח זאת ההיסטוריון ישראל ברטל, "את מקומו של ה'קהל' תפסו ארגונים וולונטריים שנוצרו עוד קודם לביטול האוטונומיה בידי השלטון. עדות החסידים, הישיבות העל-קהליות וה'חברות' השונות [...] נטלו רבים מן התפקידים המסורתיים של השלטון העצמי".²² כל זה יחד יצר מצב פרדוקסלי: הקהילה היהודית המקומית, אשר בוטלה רשמית ב-1844, המשיכה למעשה להתקיים, הן מבחינת השלטונות והן מבחינת היהודים.

לאחר ביטול גיוס "הרקרוטים" ב-1874 החובה העיקרית המוטלת על היהודים כקבוצה נותרה להיות מס הקורובה – מס על הבשר הכשר. מלכתחילה נקבע מס זה עוד במאה ה-18 על ידי ה"קהלים" האוטונומיים כדי לכסות תשלום החובות הקהילתיים, במחצית הראשונה של המאה ה-19 הוא הוכר על ידי החקיקה הרוסית ובנוסף לתשלום החובות הופנה גם לתשלום מסים הממשלתיים ול"צרכים ציבוריים" של היהודים. כאשר בוטל "הקהל" ב-1844, פורסם חוק מיוחד על מס הקורובה והוא היה בתוקף עד לביטולו

²⁰ תיאור החוקים הרוסיים נעשה על פי לקט החוקים אודות היהודים המאוחר ביותר, אשר פורסם ב-1915-1914 (Гимпельсон,) *Законы о евреях* ועל פי האנציקלופדיה היהודית ברוסית אשר פורסמה ב-1908-1913 (*Еврейская энциклопедия*). ראה גם *Levitats, The Jewish Community*.

²¹ ראה על כך שוחט, "ההנהגה בקהילות רוסיה".

²² ברטל, "האוטונומיה היהודית בעת החדשה", עמ' 11-12; השווה גם ברטל, "מ'אומה' ל'לאום'", עמ' 51-52.

לאחר מהפכת פברואר 1917. גבית המס נעשתה על ידי חכירה – יזם פרטי (או קבוצת יזמים) זכה בחכירת הקורובה לתקופה של ארבע שנים בעיר או עיירה במכירה פומבית אשר נערכה בהנהלת הפלך (губернское правление). גובה המס היה שונה בכל מקום ומקום ובתחילת המאה העשרים הוא נע בין 1.5 לבין 4.5 קופייקות עבור כל פונט [фунт, pound] של בשר (פונט רוסי שווה 410 גרם).²³ המס היווה בין 10% עד 30% מעלות הבשר (בשנת 1907 מחיר "נורמלי" של בשר כשר נחשב 15-20 קופייקות).²⁴ את הרווח של החוכר היווה ההפרש בין הסכום שנגבה בפועל לבין הסכום שהובטח בחוזה החכירה. כמו כל חוכרי מיסים, חוכרי מס הקורובה היו חייבים להביא ערובה לכיסוי שלישי מסכום המס השנתי: בדרך כלל כערובה היה צריך לשמש בנין אבן מבוטח, אך כדי להקל חכירת הקורובה ניתן היה להחליף ערובה בכתב ערבות של אותה "החברה היהודית" שהמס שלה נחכר. החוכר היה מכניס את הסכום אשר הבטיח במכירה הפומבית לעיריות (городская управа) בתשלומים חודשיים ובאותו זמן גבה את המס מהיהודים. קורובה נגבתה בשתי צורות: מס אחד הוטל על שחיטת כל בהמה ועוף ומס אחר הוטל על מכירת הבשר הכשר לפי משקל (דהיינו הלקוח שילם פעמיים). לכן, חוכרי הקורובה היו במגע מתמיד עם השוחטים והזבנים ולמעשה שלטו בהם. במקביל לסכומים רשמיים אשר נגבו במסגרת חכירת המס, נגבו גם סכומים לא רשמיים, אשר הלכו לצרכים יהודיים פנימיים, כגון תשלום ל"רבנים דתיים", ללא כל ביקורת מצדן של השלטונות.²⁵

כדי לסבך את העניינים, היהודים הנמצאים בשירות הצבאי והיהודים בעלי השכלה גבוהה היו משוחררים ממס הקורובה. בקהילת ווילנה, למשל, נהגו בעלי ההשכלה הגבוהה לקבל החזר של מס בסכום קבוע, ללא קשר לצריכה אמיתית של בשר כשר.²⁶ מס הקורובה היה קיים רק ב-15 פלכים של תחום המושב, בפלך קורלנד ובעיר ריגה; במושבות יהודיות חקלאיות בדרום הופעל המס על יסודות שונים; ובאיזורים מחוץ לתחום ובעשרת הפלכים של ממלכת פולין מס על הבשר הכשר היה אסור.

תקציב המס לגבי כל מקום ומקום נקבע פעם בארבע שנים על ידי העיריות המקומיות יחד עם "יהודים מיושבים ואמידים" (оседлые и зажиточные) המוזמנים לישיבת העירייה ונכנס לתוקף לאחר אישור מושל הפלך. כך נקבע הסכום הכולל המינימלי של המס מאותה עיר/עיירה והן סעיפי ההוצאות של כספי המס. לרוב, הפקידים הרוסיים לא יכלו ולא רצו לדעת מה הם הצרכים היהודיים ורק אישרו את ההחלטות של הנציגים היהודיים. אבל בידי שלטונות העיר נשארה האפשרות לקבוע, מי מהיהודים המקומיים עונה להגדרה המעורפלת של החוק, כלומר מי יחליט על חלוקת ההוצאות. כתוצאה, הדבר היה תלוי במקרים רבים מאוד ביחסים האישיים אשר נוצרו בין מספר יהודים עשירים לבין הפקידות המקומית, וליחסים בקרב היהודים עצמם. לפי החוק, הלכו כספי הקורובה לענייני הסעד (בתי חולים יהודיים, בתי אבות, חברות הצדקה), למוסדות החינוך (תלמודי תורה ולפעמים בתי ספר יהודיים פרטיים) ול"צרכים ציבוריים" (בתי כנסת, בתי קברות, בתי מרחץ וכו'). כמו כן, סכומים מסוימים מן הקורובה המקומית שימשו לצרכים יהודיים של הפלך (כגון משכורת של "היהודי המלומד" ליד המושל) ולצרכים יהודיים של המדינה, כגון הוועדה הרבנית במשרד הפנים. כאמור, הכנת התקציבים היתה בפועל בידיים יהודיות, אך העיריות והמושלים יכלו להתערב ולשנות הן את הסכומים בסעיפים אחדים והן להוסיף ולגרוע סעיפים שלמים. במקומות רבים הלכו כספי הקורובה לצרכים כלליים (ריצוף כבישים, תאורת וניקוי רחובות, תוספות תקציבים לעיריות, החזקת כבאי אש וכו'). למשל, ביקורת יהודית נוקבת בתחילת המאה העשרים הופנתה נגד שימוש בכספי הקורובה ל"חיזוק" המשטרה בקייב, אשר עסקה בשנים אלו בגירושים מתמידים של היהודים

²³ РО РНБ, ф. 183, д. 34, л. 10406.

²⁴ ראה, לדוגמה, פֶּאָלֶקס-צײַטונג, 1907, גלי' 413 (25.7), עמ' 2-3; גלי' 420 (2.8), עמ' 4; דער פֶּרײַנד, 1907, גל' 180 (13.8), עמ' 3; די האַפֿנונג, גלי' 31 (16.10), עמ' 4.

²⁵ למשל, בביאלוסטוק מס קהילתי מיוחד הוטל על שחיטת עופות ומטרתו היתה החזקת הרבנים 'הדתיים'. מס זה נגבה על ידי חוכרי הקורובה, אשר שילמו ישירות לרבנים (הערשבערג, פֶּנְקס ביאליסטאָק, ב', עמ' 150).

²⁶ ב. באַרְיֶסאָו [משה ראפס], "די אידישע קהלה", די נײַע צײַט, 1 (1908), עמ' 20.

שהתגוררו בעיר זו לא כחוק.²⁷ החוק הטיל על המושלים חובה לדאוג לאגירת סכומים מסוימים מהכנסות בתור "שאריות מס הקורובה" (остатки коробочного сбора). השימוש בסכומי "השאריות" נעשה רק לפי בקשת "החברה היהודית" ולפי אישור המושל ובמקרים מיוחדים – באישור משרד הפנים. סכומים אלו, אשר כבר ב-1887 היו יותר משלושת מליון רובל (בשלושת הפלכים של איזור דרום-מערב היוו השאריות לקראת 1905 מליון וחמש מאות אלף רובל²⁸), שימשו לצרכים יוצאי דופן, כגון עזרה לאחר השריפות, בניית בנינים ציבוריים וכו'. למשל, לאחר 1908 יזם הסניף של חברת מפיצי ההשכלה בקייב עשרות החלטות של "החברות היהודיות" באיזור דרום-מערב לשימוש ב"שאריות מס הקורובה" שלהן לצורך בניית בנינים לתלמודי תורה ולבתי ספר. יחד עם זאת, הסכומים האדירים של "השאריות" היו מפתים מאוד והשלטונות נהגו להשתמש בהם לצרכים שאינם שייכים ליהודים בעליל.

בנוסף למס הקורובה על הבשר הכשר, אשר נקרא "מס קורובה כללי", החוק הכיר גם ב"מס קורובה נוסף". מס זה יכלו "החברות היהודיות" להטיל על חלק מהמפעלים היהודיים, על ההכנסות מנדל"ן ועל הירושות. לאמיתו של דבר, מס קורובה נוסף כמעט ולא היה בשימוש (ב-1897 הוא נגבה בפועל רק בארבעה פלכים בדרום תחום המושב), והסוציאליסטים היהודיים בתחילת המאה העשרים נהגו להדגיש, כנראה בצדק, שכיון שדווקא היהודים העשירים משתתפים בחלוקת הקורובה, הם מעדיפים מס כללי על הבשר, אשר נוגע לכולם, על פני מס נוסף המוטל דווקא על העשירים.

עוד מס מיוחד על היהודים היה מס הנרות, המיועד למימון בתי הספר הממשלתיים ליהודים ובתי המדרש לרבנים (מ-1885 היה קיים רק בית מדרש למורים יהודים בוילנה). סכום המס נקבע בחוק של 1851 בסך 230,000 רובל, ומשרד הפנים היה מחלק את הסכום בין הקהילות בהתאם לגודל מס הקורובה. לעומת הקורובה, מס זה נגבה על ידי גובה יהודי מיוחד על פי דירוג המשלמים לפי מצבם הכלכלי, אשר נקבע על ידי "החברה היהודית". בתחילת המאה העשרים ברוב המקומות מס הנרות כבר לא נגבה, והסכומים הנדרשים היו משולמים מכספי הקורובה.

במילים אחרות, "החברה היהודית" היתה ישות האחראית על תשלום המיסים היהודיים. לדברי הנריך סליוזברג (1863-1937) – הבולט בין עורכי הדין שעסקו בהגנת היהודים – "הכלל הוא, כי החוק מכיר בקיום הקהילה בכל מה שקשור לחובות ומכחיש את קיומה בכל מה שקשור לזכויות".²⁹ רק זכות אחת היתה ל"חברה היהודית" – בחירת הרב, וגם זכות זו הפכה בהדרגה לחובה המוסיפה עומס כלכלי על היהודים. במחצית הראשונה של המאה הי"ט, כאשר נקבעה זכות הקהילות לבחור רב לפי ראות עיניהם, התכוון המחוקק הרוסי לרבנים "אמיתיים", אשר שירתו את הקהילות גם לפני כן. בהתאם לכך הוגדר תפקידו של הרב גם בחוק של 1844 כ"שומר ומפרש את הדת היהודית" (блюстителъ и толкователъ) (еврейского закона). אך יחד עם זאת דרש המחוקק כי הרבנים ייבחרו רק ממסיימי חק לימודים בבתי מדרש לרבנים, מוסדות להשכלה גבוהה או תיכונית. בתחילת המאה העשרים דרישות אלו שונו במקצת ולמעשה מהמועמד לתפקיד הרב נדרש רק סיום של ארבע כיתות של גימנסיה. הדרישה להשכלה חילונית הביאה לכך, שהרבנים המאושרים על ידי השלטונות נתפסו כ"רבנים מטעם הממשלה" (казенные) (праввины), והם טיפלו, לרוב, אך ורק בניהול ספרי רישום האוכלוסין, בעוד שבמקביל הופיעו "רבנים דתיים" (духовные раввины), אשר נבחרו באופן מסורתי ועסקו בפסיקה הלכתית ובחובות רבניות מסורתיות אחרות. החוק הרוסי לא הכיר ב"רבנים הדתיים", למרות שהשלטונות ידעו על קיומם ואף לעיתים גילו סימני כבוד והערכה כלפיהם. בתחילת המאה העשרים נהגו "רבנים דתיים" רבים לבקש זכות להיבחר לתפקיד "הרב

²⁷ ראה, למשל, די האפנונג, 1907, גלי' 41 (27.10), עמ' 3; *Рассвет*, 1907, גלי' 46 (24.11), עמ' 24; גלי' 48 (6.12), עמ' 18.

²⁸ גלי' 2 (ספטמבר), עמ' 28. *Вестник еврейской общины*, «Как и на что расходуются еврейские народные деньги», А.Д. Киржниц, 1913.

²⁹ *Обследование положения евреев*, Слюзберг, עמ' 101. השווה גם הערכה של משה זילברפרב, שהמחוקק חפץ לבטל את הקהילה "כסובייקט הזכויות" ולשמרה "כנושאת החובות" – *Неотложные задачи еврейской общины*, М. Зильберфарб, «Еврейский Мир», 1909, יולי, עמ' 9.

מטעם" ובדרך כלל נענו בחיוב וקיבלו את האישור המלכותי. אבל תופעה זו רק התחילה להתפתח, ובמקומות רבים נרשמו "הרבנים הדתיים" כ"עוזרי הרב מטעם", במקומות אחרים הם נבחרו כ"מלומדים" בבתי כנסת (ראה הסבר בהמשך), מונו למשגיחי הכשרות או לחוכרי הקורבקה – כל זה אִפשר לשלם להם משכורות בצורה גלויה, אך לרוב הם התקיימו באופן בלתי לגאלי. הלגאליזציה של "הרבנים הדתיים" היתה אחת המטרות החשובות ביותר של האורתודוקסיה היהודית הן בשלהי המאה הי"ט והן בתחילת המאה העשרים. אם "הרבנים הדתיים" התמנו בצורה מסורתית, בחירות "הרבנים מטעם" נערכו כל שלוש שנים ובהן השתתפו כל חברי "החברות היהודיות" במקום. בשנת 1901 שונתה שיטת הבחירות: מתפללי כל בית כנסת בחרו "מיופי כוח" מיוחדים אשר בחרו את "הרב מטעם". לאחר הבחירה נחתם "ההסכם" בין "החברה היהודית" ל"רב מטעם" – הד לכתב הרבנות המסורתי – אשר קבע את תנאי העסקתו של הרב. עקרונית, החוק אסר על תשלום שכר הרבנים והקצבת אמצעים להחזקת משרדיהם מכספי הקורבקה, אך למעשה במקומות רבים השלטונות אישרו סעיף הוצאה כזה. במקומות אחרים כספי הקורבקה הוקצבו לבתי כנסת אשר שילמו לרב כאילו מכספים שלהם. סעיף חשוב בהכנסות "הרבנים מטעם" היו התשלומים של היהודים אשר פנו לרב כדי לרשום לידה, נשואין, גירושין ופטירה, או חפצו לקבל תעודות רשמיות על אירועים אלו. היעדר מקור רשמי לתשלום שכר הרבנים, הן "מטעם" והן "דתיים", גרם לחיזוק תלותם בראשי הקהילה אשר דאגו בצורה זו או אחרת לתשלום השכר. אחת הדרישות של "הרבנים מטעם" בתחילת המאה העשרים היתה תשלום שכרם ממס הקורבקה וביטול "דמי פניה" של הפונים לשירותם.

היהודים היו תושבי הערים ולכן נכללו גם במעמד "העירוניים" (мещанское сословие). "העירוניים", בתור מעמד משלמי המיסים, היו מאורגנים בארגונים מעמדיים מקומיים – "חברות העירוניים" (мещанские общества), בעלות מוסד הנהלה מיוחד (мещанская управа). לפי החוק, היהודים יכלו לתפוס רק שליש מהמקומות בהנהלה ובחרו את נציגיהם בנפרד מהנוצרים. היהודים גם יכלו להתארגן בנפרד מהנוצרים במסגרת "חברת העירוניים", לדברי החוק, "בשביל גבית הכספים", ולבחור גבאי מיוחד (староста по сборам), אשר ידוע במסמכים יהודיים כ"איזבורשצ'יק" (сборщик) ואשר לעיתים אף כונה באופן מסורתי "ראש קהל". כמו "העירוניים" הנוצריים, גם "העירוניים" היהודים היו חייבים, לפי החוק, לדאוג לזקנים ועניים בני דתם.

לקראת המאה העשרים המוסדות המעמדיים המשיכו לשמש כמוסדות הניהול בעיירות קטנות, בעוד שבערים משמעותם התבטלה, ותפקיד מרכזי תפסו הנהלות הערים הנבחרות, אשר הוקמו ב-1870. לפי החוק של 1892, לא השתתפו היהודים בבחירות עירוניות ולא יכלו להיבחר לחברי העירייה. במקום זה, בתחום המושב מונו יהודים בודדים לעיריות ע"י המושלים, במספר שלא עלה על 10% מחברי העירייה. בשנת 1905 קראה 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' לחברי העיריות הממונים להתפטר, כמחאה נגד האפליה, וככל הנראה אחוז גדול מאוד מהם אכן התפטר. ב-1907-1908 החלו היהודים לחזור לעיריות, אם כי, שוב, לא ברור מה היה היקף התופעה.³⁰ כמו בעניני הקורבקה, גם כאן הכל היה תלוי בעמדות הפקידים וביחסים אישיים – לעיתים נשאלו היהודים (כמובן אלה הנתפסים כראשי הציבור) באופן לא רשמי, את מי הם מעדיפים לראות בתור חברי העירייה, ולעיתים נעשה המינוי באופן שרירותי.³¹

במילים אחרות, החוק הרוסי הטיל על יהודי המקום הרבה חובות ואִפשר להם להחליט על דברים רבים, אך לא הגדיר כראוי את מוסדות ההנהלה ואופן בחירתם. לדברי משה זילברפרב (1876-1934) – סוציאליסט יהודי אשר עסק רבות בעניני הקהילה – הקהילה היהודית היתה קיימת כגוף משפטי לכל דבר, אך המוסד הניהולי שלה היוו גופים חיצוניים: חלקית העיריות, אשר רשמית הכינו תקציב הקורבקה, וחלקית

³⁰ ראה, לדוגמה, מאמר ברסבט שפורסם במרץ 1908: לדעת הציונים עדיף שהחברים היהודיים הממונים לא יחזרו לעיריות (A. ראה, 1908, Ноэми, «Евреи в муниципалитете», Рассвет, גל' 9 [1.3], עמ' 2-3).

³¹ מטבע הדברים, המנגעים הלא רשמיים לא התפרסמו ברבים. הצלחתי לאתר רק אזכור אחד, כי בעיר ז'יטומיר ב-1914 שאלו השלטונות את "החברה היהודית", את מי היא מעדיפה למנות לעיריה (Новый Восток, 1914, גל' 11 [19.3], עמ' 24).

הנהלות הפלך, אשר אישרו את התקציבים.³² בנוסף לתפקידן החוקי של העיריות בנוגע לקורובקה, בערים רבות הן גם בחרו את מועצות האפוטרופוסים של מוסדות הסעד היהודיים – בתי חולים, בתי יתומים, בתי אבות, תלמודי תורה (כפי שעשו זאת לגבי המוסדות העירוניים הלא יהודיים).

במקביל, הקהילות היהודיות שאפו להקים מוסדות אשר יתפקדו בתור הנהלת הקהילה בפועל. מובן שמוסדות אלו, שלא הוגדרו בחוק, יכלו להתקיים רק כל עוד השלטונות המקומיים היו מוכנים להתחשב בהם. באודסה, למשל, היתה קיימת בשלהי המאה ה"ט "אסיפת היהודים המכובדים" הקבועה, אשר נתנה את עצותיה לעירייה ואף לפעמים בחרה רבנים.³³ ב-1907 הוקמה בעיר זו "מועצת הנהלות בתי הכנסת" (Совет Духовных Правлений) – תשעה אנשים הנבחרים על ידי הנהלות בתי הכנסת – והיא קיבלה השפעה מיוחדת בעניני הקהילה.³⁴ מועצה דומה עמדה בראשות הקהילה גם בחרסון, בעוד שביקטרינוסלב ובערים אחרות בדרום תפקיד ראשי שיחקה הנהלת בית הכנסת הגדול, אם כי היא לא היתה זהה להתייעצויות של "מיושבים ואמידים" אשר קבעה את תקציב הקורובקה.³⁵ ידוע גם כי בוויטבסק בשנת 1907 "מועצת הנהלות בתי הכנסת", הידועה בשם "הוועד", היוותה למעשה את המוסד הראשי של הקהילה, שבו לקחו חלק אף הסוציאליסטים, אשר בוודאי לא היו "מתפללים קבועים".³⁶ לדברי משה זילברפרב, "מועצות הנהלות בתי הכנסת", למרות שלא הוזכרו בחוק, הוכרו למעשה בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם הראשונה על ידי הרשויות בכל הרמות – מהעיריות ועד משרד הפנים.³⁷ בקייב ב-1906 הוקמה "נציגות יהודית לעניני הצדקה ליד העירייה" אשר נבחרה למעשה על ידי מתפללי בתי הכנסת והחברים בחברות הצדקה.³⁸ "נציגות" זו לא רק טיפלה בתקציב הקורובקה, אלא גם בכל עניני הקהילה האחרים, והעירייה שאלה לדעתה בכל הענינים היהודיים.³⁹ בוילנה, לעומת זאת, היה קיים ה"סינדיקט" של יהודים עשירים אשר חקר את הקורובקה, כך שהרווח של החכירה (כ-30,000 רובל) הלך לצרכי הקהילה; חברי ה"סינדיקט" גם שלטו ב"מועצה יהודית" ליד העירייה אשר היתה מכינה את תקציב הקורובקה. "המועצה" נבחרה על ידי גוף קבוע – גוף בוחר ההנהלה של "חברת הצדקה הגדולה", אשר זוהתה בתודעת היהודים עם הנהלת הקהילה. בבחירות להנהלת "הצדקה הגדולה" השתתפו 920 איש – מתפללי בית הכנסת הגדול, כל הסוחרים היהודיים, האינטליגנציה המדופלמת ו"דפוטטים" של "חברת העירוניים" היהודיים.⁴⁰

בתוך הקהילה היהודית גם היו קיימות "קורפורציות" אשר מילאו תפקידים שונים. לפי החוק הרוסי, כל בית כנסת ובית תפילה היווה גוף נפרד – "חברת התפילה" (молитвенное общество), תחת ביקורת של העירייה. חבריו הם המתפללים הקבועים של אותו בית הכנסת והנהלתו – הנקראת בחוק "הנהלה דתית" (духовное правление) – הורכבה משלושה אנשים: גבאי (староста), נאמן (казначей) ו"מלומד" (ученый), אשר נבחרו כל שלוש שנים ואושרו על ידי הנהלת הפלך. גם "הרב מטעם" נחשב לחבר קבוע בהנהלת בית הכנסת. תחום אחריותה של ההנהלה הוא צרכי בית הכנסת והן עניני הצדקה והסעד המקומיים. לעומת זאת, מחוץ לתחום המושב נוהלו בתי הכנסת על ידי "ההנהלה המשקית" (хозяйственное)

³² באז'ין [משה זילברפרב], "די ארבייטער-פאליטיק אין דער יודישער געמיינדע", פאָלקס-שטימע, 1907, גל' 12 (18.7), עמ' 25. ראה גם Silberfarb, *Die Verwaltung*, עמ' 45; М. Зильберфарб, «Очерки общинной политики», *Вестник еврейской общины*, 1913, גל' 5 (דצמבר), עמ' 3.

³³ Полищук, *Евреи Одессы*, עמ' 267-270.

³⁴ *Еврейская энциклопедия*, 12, עמ' 62.

³⁵ Полищук, *Евреи Одессы*, עמ' 270-273.

³⁶ א. ליטאווסקי [ישראל אפרויקין], "וויטעבסקער בריעף", פאָלקס-שטימע, 1907, גל' 7 (12.6), עמ' 40.

³⁷ М. Зильберфарб, «Очерки общинной политики», *Вестник еврейской общины*, 1913, גל' 5 (דצמבר), עמ' 9-3.

³⁸ לא מן הנמנע כי הקמת "הנציגות היהודית ליד העירייה" על יסוד כה דמוקרטי היתה פועל יוצא של החלטת הקונגרס השני של 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' בנובמבר 1905: "לדרוש השוואת היהודים בזכות הבחירה להנהלות הערים; עד אז – לדרוש הקמת ועדות ליד העיריות, המורכבות מהנציגים הנבחרים על ידי היהודים על יסודות דמוקרטיים רחבים". ראה, למשל, עלון תעמולה של 'האגודה', אמת"י, P1/3.

³⁹ Г. [Г. Гуревич], «Письмо из Киева», *Вестник еврейской общины*, 1913, גל' 1 (אוגוסט), עמ' 43-37. ראה גם שם, 1914, גל' 2 (פברואר), עמ' 49-54; גל' 5 (מאי), עמ' 23-26.

⁴⁰ ב. באַריסאָוו [משה ראפס], "די אידישע קהלה", די נייַע צייַט, 1 (1908), עמ' 23.

(правление) לפי הכללים שנקבעו ב-1877 בשביל הקהילה הפטרבורגית: שישה חברי ההנהלה נבחרו על ידי יהודים המשלמים לא פחות מ-25 רובל (לאחר 1905 אפשרו השלטונות להקטין סכום זה בהרבה) ותחום אחריות ההנהלה הוגבל אך ורק להחזקת בית הכנסת.

בקהילות היהודיות המשיכו להתקיים גם החברות המסורתיות בעלות אופי דתי – חברות הלימוד (חברת ש"ס, משניות, תהילים, עין יעקב וכו') וחברות הצדקה (לינת צדק, מלביש ערומים, הכנסת כלה, גמילות חסדים וכו'). מקום מרכזי ביניהם תפסה "חברה קדישא גמילות חסד של אמת", אשר טיפלה בבית הקברות ובסידורי הקבורה. חברות אלו, לרוב, לא היו מאושרות על ידי השלטונות והתקיימו בצורה לא רשמית. בעשורים האחרונים של המאה הי"ט החלו להופיע ארגונים מודרניים – חברות הצדקה המבוססות על תיאוריות אירופאיות של תמיכה בעניים ומנוהלות על ידי האינטליגנציה על סמך תקנונים המאושרים על ידי השלטונות. במרוצת השנים השתלבו חברות הצדקה המסורתיות עם חברות הצדקה המודרניות ושילבו את מתן הצדקה הפרסונלי המסורתי עם הפתרונות המערכתיים של עזרה לעניים. בתחילת המאה העשרים קמו גם ארגונים תרבותיים וכלכליים אשר גם ראו את עצמם לא כארגונים וולונטריים פרטיים אלא כחלק מהקהילה המקומית.

מצב שונה לחלוטין שרר בממלכת פולין. שם בוטל ה"קהל" עוד ב-1822 ובמקומו הוקמו קהילות דתיות, האחראיות רק לעניינים הדתיים. קהילות אלו הטילו מס קהילתי על כל היהודים המתגוררים באיזורן, וכל משלמי המיסים היו רשאים להשתתף בבחירות של שלושת חברי הנהלת הקהילה (Dozory bóżnice). בחירת ההנהלה וחלוקת המס היו מחויבות באישור מושל הפלך. ההנהלות יחד עם הרב הכינו תקציב הקהילה – קבעו את הסכום הכולל הנדרש, חלוקתו לפי סעיפי ההוצאות וגובה המס, אשר הותאם למצב הכלכלי של כל יהודי. ענייני הבחירות וחלוקת המס היו נושא מתמיד לתלונות של היהודים במשרדי המושלים, ובשנת 1907 יזם המושל של פלך לובלין דיונים בשינוי סדר הבחירות, אשר נמשכו מספר שנים אך לא הושלמו. רק בווארשה נוצרה ישות אחרת אשר נשאה בשם "הקהילה" (Gmina). זכות הבחירה בווארשה ניתנה רק למשלמים מס קהילתי בסך 15 רובל לשנה (סכום גבוה במונחים דאז); הנהלת הקהילה הורכבה מ-17 אנשים, ובמקום רב העיר היתה קיימת "הרבנות" של 16 רבנים אשר קיבלו משכורות מהקהילה.

גם מצב הרבנות בפולין היה שונה מזה של רוסיה. הרבנים בממלכת פולין לא היו חייבים השכלה כללית כלשהי, למעט ידיעת השפה הרוסית בהיקף של בית ספר יסודי (לימוד במשך שנתיים); ידיעת השפה נקבעה במבחן מיוחד. לכן בפולין יכלו האברכים המסורתיים, לאחר מאמץ לימודי לא גדול, להיות רבנים מאושרים על ידי השלטונות. הרבנים בפולין לא היו אחראים על רישום האוכלוסין: הם אמנם חויבו לרשום לידות, נישואין, גרושין ופטירות בספרים, אך מייד לאחר מכן הם היו חייבים להגיע לפקיד העירייה, אשר רשם את האירועים הללו בספרים שלו, ואלה האחרונים נחשבו למקור מוסמך יחיד.

המערכת המסובכת והמסורבלת הזאת של הנהלת הקהילות היהודיות אשר נוסחה במונחים מעורפלים והתקיימה בצורות משונות ומקוריות, אשר נוצרו אד-הוק, היתה נתונה לביקורת ציבורית נוקבת. היעדר הגדרות ברורות העניקו ליהודים תקיפים ומקורבים לרשויות מקומיות אפשרות לשלוט בקהילותיהם ולפעמים אף למעול בכספיהן. הצורך לממן צרכים יהודיים דתיים, אשר החוק לא הכיר בהם, עוד הוסיף לאנדרלמוסיה הניהולית והכספית. השלטונות יכלו לא רק להחליט אילו יהודים ישתתפו בניהול העניינים היהודיים אלא אף "לסחוט" את הסכמתם לשימוש בכספי הקורבקה לעניינים כלליים. כבר בעשורים האחרונים של המאה הי"ט ניסתה האינטליגנציה היהודית להתערב בענייני הקהילות ולקחת את השלטון בהן מידי הגבירים המסורתיים. בערים גדולות, שבהן היה מספר האינטליגנטים משמעותי ושיתוף פעולה ביניהם הדוק, היתה הצלחתם גדולה יותר מאשר בעיירות, אך בכל זאת המצב בתחילת המאה העשרים לא השביע את רצונם. לכן, אחת המשימות העיקריות של הפוליטיקה היהודית לאחר המהפכה של 1905 היתה לבצע רפורמה בקהילה – הן רפורמה בחוקים והן רפורמה בפועל. הדיון בענייני הקהילה וביחסם אליהם של כוחות פוליטיים שונים יופיע בכל הפרקים במחקר זה.

עידן 1907-1914 בהיסטוריה של יהודי רוסיה כבר זכה לתשומת הלב של ההיסטוריוגרפיה היהודית. הראשון כאן, כמו בהרבה תחומים אחרים, היה שמעון דובנוב, אשר כבר ב-1923 פירסם חוברת הנקראת "היהודים ברוסיה בימי ניקולאי השני" ובה פרק מיוחד בשם "הריאקציה השחורה: המכות החיצוניות והגידול הפנימי".⁴¹ שני שלישי מהמקום בפרק הקדיש דובנוב למדיניות הממשלה והדומה כלפי היהודים, לפרשת בייליס ולאנטישמיות בפולין, ואת השאר – להתפתחות התרבותית ולמפלגות יהודיות ותוכניותיהן הלאומיות, כפי שהתהוו לקראת 1907. סכימה זו של סיפך חזרה בכל העבודות הכלליות המאוחרות.⁴² גם אזכור "התחיה התרבותית" – מטבע הלשון אשר הטביעו עורכי כתב העת **ליטעראַרישע מאַנאַטסשריפֿטען** ב-1908 – חזר בכל העבודות הכלליות. יחד עם זאת תמיד תפשה תקופת הריאקציה מקום מכובד בחקר הספרות היהודית ולאחרונה הוקדשו לתקופה זו במיוחד מספר עבודות חשובות.⁴³

מבין התנועות הפוליטיות היהודיות היתה זו הציונות שזכתה ראשונה לתשומת לב ההיסטוריונים – הרי היא היתה התנועה היחידה מקרב הכוחות הפוליטיים היהודים ברוסיה אשר אכן הצליחה לממש את רעיונה במאה העשרים.⁴⁴ רק לאחרונה הוקדשה תשומת לב גם לתפקידם של הליברלים האינטגרציוניסטים בפוליטיקה היהודית.⁴⁵ המחקר החשוב האחרון הוא ספרו של קריסטוף גסנשמידט *Jewish Liberal Politics in Tsarist Russia, 1900-1914*. בספר זה פיתח גסנשמידט את רעיונו של היינץ-דיטריך לוה (Löwe), כי תגובת הליברלים היהודיים להגברת האנטישמיות הממשלתית היתה "עבודה אורגנית" – התרכזות בפתרון של הבעיות היהודיות בכוחות עצמם, לא בדרך הפעולה של המדינה אלא דרך הפעילות העצמית של היהודים.⁴⁶ מונח זה נשאל מתקופה היסטורית אחרת אך קרובה: לאחר כשלון המרד הפולני של 1863 שללו "הפוזיטיביסטים" הפולניים את האמצעים המדיניים של המאבק נגד הרוסים והתרכזו ב"עבודה אורגנית" – הפעילות בקרב העם הפולני לפיתוח כוחותיו התרבותיים והכלכליים. בדרך זו הלכו גם הפוליטיקאים היהודיים לאחר כשלון המהפכה והתפוגגות התקוות לתמיכת המדינה בפתרון הבעיות היהודיות. הרעיון של "העבודה האורגנית" והגשמתו לא על ידי הליברלים בלבד אלא על ידי כל הכוחות הפוליטיים היהודיים משמש קו מנחה גם במחקר זה.

תשומת לב מיוחדת של ההיסטוריונים הופנתה לתנועת הפועלים היהודית ולמפלגה היהודית הסוציאליסטית הראשונה – הבונד. אבל את התעניינות החוקרים משכה בעיקר התקופה לפני המהפכה, כאשר קבוצה קטנה של הסוציאליסטים היהודיים העובדים בקרב פועלים דוברי יידיש הפכה למפלגה יהודית בעלת אלפי חברים המציגה דרישות יהודיות לאומיות.⁴⁷ הנרי טוביס, למשל, כתב מונוגרפיה על הבונד המסתיימת ב-1905 והקדיש לתקופה של 1907-1914 רק מאמר סוציולוגי קטן.⁴⁸ הוא אף הדגיש את תשומת הלב המעטה אשר הוקדשה לתקופת 1907-1914 בהיסטוריוגרפיה של הבונד אשר נכתבה על ידי הבונדאים עצמם.⁴⁹ (רק מחקר חדש של יהושע צימרמן דן בתולדות הבונד בתקופה זו ובמיוחד בפן התרבותי שלה).⁵⁰ התיחסות דומה גילה מתתיהו מינץ – הביוגרף של מייסד מפלגת פועלי-ציון בר ברוכוב (1881-1917): המונוגרפיות שלו דנות

⁴¹ Дубнов, *Espeu v Poccuu*, עמ' 85-99, לתרגום העברי, ראה דובנוב, **דברי ימי עם עולם**, כרך י' (תל אביב, תש"ח), עמ' 269-275.

⁴² ראה, למשל, מאור, "יהודי רוסיה בימי הדומות"; Greenberg, *The Jews in Russia*, א', עמ' 119-137.

⁴³ ראה, למשל, Krutikov, *Yiddish Fiction*; Moss, "Jewish Culture"; Fishman, *The Rise of Modern Yiddish Culture*; חלק ראשון.

⁴⁴ ראה, למשל, קציר: **קובץ לקורות התנועה הציונית ברוסיה**; מאור, **התנועה הציונית ברוסיה**.

⁴⁵ Gassenschmidt, Orbach, "The Jewish People's Group"; Seltzer, "Jewish Liberalism in Late Tsarist Russia" *Jewish Liberal Politics*.

⁴⁶ Gassenschmidt, Löwe, *The Tsars and the Jews*, עמ' 167-184. ראה גם מאמרו המתומצת של גסנשמידט – "Die jüdische Intelligenz".

⁴⁷ Mendelsohn, *Class Struggle*; מיסקינסקי, **ראשית תנועת הפועלים**.

⁴⁸ Tobias and Woodhouse, "Political Reaction and Revolutionary Careers"; Tobias, *The Jewish Bund*.

⁴⁹ Tobias and Woodhouse, "Political Reaction and Revolutionary Careers", עמ' 367, הערה 1.

⁵⁰ Zimmerman, *Poles, Jews and the Politics of Nationality*, עמ' 227-254.

בפרטי פרטים על התקופות שלפני 1906 ולאחרי 1914, בעוד שתקופת 1907-1914 מופיעה רק במסה ביוגרפית המשמש כמבוא לקובץ המכתבים של ברוכוב.⁵¹ הספר היחיד על המפלגה הציונית-סוציאליסטית (הס"ס) דן רק בשנים 1905-1906 – השנים הראשונות לקיומה.⁵²

יותר מכולם ביטא את היחס בין חשיבות התקופות השונות בפוליטיקה היהודית ברוסיה יונתן פרנקל בספרו **נבואה ופוליטיקה**. פרנקל העמיד במרכז דיונו את השאלה על שילובם של הרעיון הסוציאליסטי והרעיון הלאומי בפוליטיקה של יהודי רוסיה, והלוגיקה הפנימית של המחקר הביאה אותו לעזוב את ההתפתחויות באימפריה הרוסית ב-1907 ולעבור ל"ארצות ההגירה": ארץ ישראל וארצות הברית. ואכן, יש לגישה זו בסיס עובדתי איתן ומוצק. האידיאולוגיות של המפלגות הפוליטיות היהודיות נוצרו בשלהי המאה הי"ט ולבשו צורה מגובשת בשנים הראשונות של המאה העשרים, במיוחד בעת המהפכה הרוסית. לקראת 1907 התיחום האידיאולוגי והארגוני הגיע לשיאו וברוסיה פעלו עשר מפלגות פוליטיות יהודיות. השיא של הפעילות הפוליטית היהודית המעשית היה, ללא ספק, בעת המהפכה, כאשר התקוות לעתיד השונה לחלוטין מההווה היו כל כך גדולות, והסיכויים לעצב את צורת העתיד הזה נראו כל כך מוחשיים.

לעומת זאת, המטרה של המחקר הנוכחי היא לבדוק את ההתפתחויות, אשר התרחשו בפוליטיקה היהודית בעידן, שבו כל התקוות התפוגגו והסיכויים לשינוי נמוגו. מה היו תגובותיהן של המפלגות הפוליטיות היהודיות לכשלוך (או הכשלוך היחסי) של מהפכת 1905-1907? איך הן התארגנו בתנאים החדשים והלא-מוכרים? אילו שינויים קרו בטקטיקה ובאסטרטגיה שלהן מכוח הנסיבות החדשות? איך השינויים הללו השפיעו על פעילותן המעשית מחד ועל האידיאולוגיות שלהן מאידך גיסא? איך נעלם התיחום הברור ביותר בין הכוחות הפוליטיים של שנות המהפכה והתחלף בגבולות מעורפלים בין מחנות רחבי הידיים? איך הפוליטיזציה החזקה של שכבות האוכלוסיה היהודית הרחבות בשנות המהפכה התחלפה בחוסר ענין בפוליטיקה? אילו כוחות פוליטיים ראו את עידן הריאקציה כמתאים להופעתם בזירת הפוליטיקה הפומבית? מקום מיוחד בין השאלות תופסת הדומה הממלכתית, אשר היוותה מוקד הפוליטיקה בעידן הנידון, והמדיניות של הכוחות היהודים בפעילות הפרלמנטרית. במילים אחרות, איך שרדו המפלגות היהודיות בעידן הריאקציה ומה אפשר להן להתאושש מהר ולקחת חלק פעיל במאורעות הדרמטיות של שנת 1917? מה היתה השפעתו של עידן 1907-1914 על הפוליטיקה היהודית במדינות אשר קמו על חורבות האימפריה הרוסית?

⁵¹ מינץ, בר ברוכוב; מינץ, זמנים חדשים; מינץ, אגרות בר ברוכוב, עמ' 72-29.

⁵² גוטרמן, המפלגה הציונית-סוציאליסטית.

חלק א'

הכוחות הפוליטיים היהודיים

המפלגות הסוציאליסטיות בשנת 1907 וסוף עידן המפלגתיות

חשוך וערפילי נהיה ברוסיה הצארית במחצית השניה של 1907. זה היה כמו באוניה, אשר חותכת ערפל סמיך בלילה אפל, ואתה עומד ומסתכל האם תבחין בסימן, בקרן האור. אך כל המאמצים הם לשווא. האפלה מדכא אותך וממלא אותך בעצב קשה, ונדמה לך, שהאוניה עצמה נישאת על ידי איזה כוח אפל – כך השתלט החושך מעל כל רוסיה והערים פחדו אשר לחץ על הלב.¹

כך כתב בזכרונותיו הבונדאי הערש מענדל, שהיה אז נער ורק מאוחר יותר הצטרף לתנועה המהפכנית. ההפיכה של שלישי ביוני אכן סימנה את נצחון הריאקציה ותחילת התקופה של שפל פוליטי כללי: חוסר ענין בפוליטיקה מצדה של האוכלוסיה, משבר במפלגות האופוזיציה, הפסקת פעילות פוליטית ציבורית. אבל בשביל מפלגות השמאל הסוציאליסטי החלה תקופת המשבר הרבה לפני כן. מנקודת ראותן, המהפכה הרוסית התחילה בינואר 1905, התפתחה במשך האביב והקיץ; ב-17 באוקטובר, לאחר השביתה הכללית, היא השיגה את תוצאתה הראשונה – מנשר המבטיח חריות ופרלמנט, המשיכה בהתפתחותה בנובמבר והגיעה לשיאה במרד מוסקבה בדצמבר 1905. כשלון המרד היווה את תחילת הריאקציה, אך לא את נצחונה, התקוות למיגור המהר של השלטון הישן נותרו בעינן אצל סוציאליסטים רבים לפחות במשך מחצית הראשונה של שנת 1906. כשלון הסוציאליסטים בהחרמת הבחירות לדומה הראשונה במרץ-אפריל וחוסר התגובה העממית לפיזור ביולי גרמו אצל רבים להערכת המצב מחדש. תקופת הפעילות האינטנסיבית האחרונה של השמאל היתה בעת הבחירות לדומה השניה בינואר-פברואר 1907, ולאחריה החלה הירידה, אשר התחלפה בסחפת לאחר ההפיכה של 3 ביוני.

המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות היו נתונות, ככל הנראה, לבעיות קשות יותר מאלו אשר עמדו בפני המפלגות הלא-יהודיות. אם האחרונות נשענו על מאות אלפים של הפועלים והאיכרים בשטחים ענקיים של האימפריה, היה תחום פעולתן של המפלגות היהודיות מצומצם לאיזורי הישוב היהודי – תחום המושב וממלכת פולין. מספר הפועלים היהודיים (לפי כל הגדרה שהיא) היה קטן יחסית, ואופיים היה שונה מפועלים לא-יהודיים בבתי חרושת גדולים. המאורעות המהפכניים העיקריים – השביתה הכללית של אוקטובר 1905, גל הפוגרומים, מרד מוסקבה בדצמבר, המרידות של הצבא ושל האיכרים – כל אלה הצביעו על מקומם השולי בלבד של הפועלים יהודיים במהפכה הרוסית. ריבוי המפלגות היהודיות היריבות, לצד יריבותן עם המפלגות הלא יהודיות באותם המקומות, החלישו את התנועה המהפכנית היהודית. בנוסף לכך, המיתון הכלכלי והאבטלה שפקדו את תחום המושב ב-1907 וההגירה היהודית המסיבית לעבר לים החלישו את הארגונים המהפכניים. המצב המורכב של מחצית הראשונה של 1907 מצא את ביטויו בתיאורו של יוסף קרוק (1884-?), פעיל מפלגת ה"ס"ס בצינסטוחובה ובפולין בכלל:

כל מה שעבר בזמן האחרון על תחום המושב כולו, כל הסבל והיסורים וכל המאורעות הטרגיים – עבר גם עלינו כאן. התבוסה של האוכלוסיה היהודית במערכת הבחירות [לדומה השניה], העקרות התרבותית, החולשה הפוליטית, המשבר הכלכלי – וכתוצאה ממנו – גם הדלות והמצוקה האיומות; השתוללות הריאקציה הפוליטית, ששמה ללעג את כל הצעיר, הצומח והמשגשג, – ומעל לכל – תנועת ההגירה הבהולה הגדלה והולכת – כל אלה הם סיבות היסוד של הטרגדיה היהודית הנוראה והשותתת דם!²

¹ מענדל, זכרונות פון א יידישן רעוואלוציאנער, עמ' 43.

² יוסף ר-ן [קרוק], "טשענסטאכאווי", דאָס וואָרט, 1907, ג' 11 (2.8), עמ' 31; התרגום לפי קרוק, תחת דגלן של שלש מהפיכות, א', עמ' 374.

בשנות המהפכה נהנו המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות מסימפתיה ציבורית רחבה ומנו אלפי חברים, אבל בשלהי 1907 הפך השמאל היהודי, כדברי ההיסטוריון יונתן פרנקל, ל"צל קלוש של עצמו לפני". ואכן, המפלגות התגמדו עד עשרות או מאות בודדות של חברים, כתבי-עת שלהם חדלו להופיע, המנהיגים הגרו או נקלטו במערכות "החיים הרגילים". אמנם בעוד 10 שנים, באביב 1917, קמו כל אותן המפלגות לתחייה, תפסו מקום חשוב ביותר בשיח הפוליטי היהודי, שוב אלפים נהרו להירשם כחבריהן, סיסמאותיהן התנוססו בחוצות ומנהיגיהן מילאו תפקידי מפתח במערכות ציבוריות ושלטוניות.³ במרכזו של פרק זו תעמוד הסוגיה על המשבר של השמאל היהודי, המשבר שכלל בו גם פוטנציאל של תחיה מהירה. השאלות החשובות של הפרק הן מה היה טיבו של המשבר שפקד את מפלגות השמאל היהודיות ב-1907, איך התפתח המשבר במשך שנת 1907, ברמת הארגונים המקומיים וברמת ההנהגה המפלגתית? איך תפשו המפלגות את המשבר, איך ניסו להתמודד עמו ומה היו התוצאות של התמודדות זו? מה הם אופי והיקף הפעילות של המפלגות הסוציאליסטיות בשנות הריאקציה? איזה ערוצי השפעה עמדו לרשותן?

בתחילת 1907 היו ברוסיה חמש מפלגות יהודיות סוציאליסטיות: הבונד (איגוד הפועלים הכללי בליטא, פולין ורוסיה), הס"ס (מפלגת הפועלים הציונית-סוציאליסטית, צסא"פ בידיש או ססר"פ ברוסית), הסאָר"פ או "הסיימיסטים" (מפלגת הפועלים הסוציאליסטית היהודית, י"ס בידיש), פועלי-ציון (מפלגת הפועלים הסוציאל-דמוקרטית היהודית 'פועלי-ציון') ופועלי-ציון נוסח מינסק (מפלגת הפועלים הטריטוריאליסטית היהודית, יטא"פ בידיש).⁴

היחסים בין המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות היו עוינים ביותר ונבעו מסיבות אידיאולוגיות והיסטוריות. הבונד נולד כחלק מתנועת הפועלים הרוסית, ואם כי עמדותיו נהיו לאומיות (אוטונומיה לאומית-תרבותית) במידה הלא מקובלת על הסוציאל-דמוקרטיה הרוסית, דגל הוא ב"דאָיקייט" וראה את עצמו כמפלגה המוגבלת לתחומי "ליטא, פולין ורוסיה". המפלגות הסוציאליסטיות האחרות נוצרו על בסיס קבוצות פועלי-ציון – הציונים הסוציאליסטיים (המתנגדים לבונד) – הרואים את עתיד העם היהודי בטריטוריה לאומית משלו מעבר לים, אם כי מחייבים את השתתפותו במהפכה הרוסית. כמו התנועה הציונית הכללית, התפלגו גם הן לטריטוריאליסטים – מפלגות הס"ס והיטא"פ, ול"ציוני ציון" – מפלגת פועלי-ציון של בר ברוכוב (1881-1917). זו האחרונה והס"ס נולדו במאבק חריף עם מפלגת הסאָר"פ (וקבוצת "התחיה" שקדמה לה), אשר למרות הכרתה העקרונית בפתרון טריטוריאלי דגלה באוטונומיה פוליטית פרסונלית רחבת ההיקף שבביל היהודים באימפריה הרוסית.

מקומו החשוב של הבונד במפת המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות לא הסתכם רק במימדיו הגדולים והשפעתו הממושכת והחזקה ברובו של תחום המושב. הבונד שימש דוגמה קבועה למפלגות האחרות אשר התנגדו לו בכל כוחן, אך התייחסו אליו כמעט בכל תחומי עשייתן (למשל, אפילו ההמנון של מפלגת פועלי-ציון נקרא "די שבועה", כמו המנון הבונד המפורסם). ניתן להגדיר זאת כיחס אל האח הבכור, אשר מעורר התנגדות עזה, רצון להיות טוב יותר ממנו, אך בו בזמן קנאה וחיכוך. עם המצעים של המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות האחרות היו לאומיות יותר מאשר המצע הבונדאי, ופעילותן היתה לפעמים רדיקלית יותר מפעילותן של הבונד – היווה הבונד נקודת התייחסות עבורן.⁵ בהרבה תחומים היו צעדיהן ההיפוך הגמור לצעדי הבונד, ובתחומים רבים חיקו הן את העשייה הבונדאית, לפעמים ללא משים לב. הדוגמה ליחס משיכה-דחיה זה היא מערכות הבחירות לדומה, כאשר כל המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות חפצו להיות במחיצה אחת עם הבונד ובסדר עדיפויות להסכמים שמו אותו על המקום הראשון.

³ לדוגמה, מפלגת הפועלים היהודית הסוציאליסטית המאוחדת (פֶאָראייניקטע) מנתה בקיץ 1917 כ-13,000 חברים, מפלגת פועלי-ציון – כ-12,000-16,000 חברים, וזאת ללא פולין ואזור צפון-מערב הכבושים על ידי הגרמנים (*Политические партии*) *Росси*, עמ' 462, 554.

⁴ להלן נשתמש בכינויי המפלגות המקובלים, שהם ראשי תיבות ברוסית (ס"ס, סאָר"פ, רסדר"פ וכו') ובידיש (יטא"פ), ונימנע מליצור ראשי תיבות חדשים בעברית אשר אינם מקובלים בשפה.

⁵ השווה פרנקל, *נבואה ופוליטיקה*, עמ' 293, 618.

אצל כל המפלגות הורגשו הבעיות בארגונים המקומים מיד לאחר סיום מערכת הבחירות הקדחתנית לדומה השניה בפברואר 1907.⁶ כשלונם של היהודים בכלל ושל השמאל היהודי בפרט (לעומת התוצאות הטובות ביותר של השמאל הרוסי) גרם לאכזבה מסוימת בקרב הפעילים; החלשת הפעילות הפוליטית בשטח הנובעת הן מהרדיפות המשטריות והן מהעברת מוקד החיים הפוליטיים לדומה, נטלה מהארגונים משימות ריאליות מוחשיות והשאירה אותם כמעט ללא מעש. שדה הפעולה הצטמצם לאירועים הפנים-מפלגתיים ולמריבות הבין-מפלגתיות. המיתון הכלכלי והאבטלה המתפשטת מחד גיסא⁷ והנצחונות הגדולים במאבק הכלכלי של 1905 ו-1906 מאידך הגבילו את היכולת של המפלגות להמשיך ולהשיג ויתורים במאבק הכלכלי. המעסיקים החלו להשתמש באפשרויות חוקיות ולהתארגן כנגד הפועלים. המיתון והאבטלה בשילוב עם האכזבה מתקווה לצחון המהפכה המהיר דחפו פעילים רבים מקרב הפועלים להגירה, במפלגות הטריטוריאליסטיות נבעה ההגירה אף מעמדתן האידיאולוגית. פתיחת האוניברסיטאות בסתיו 1906 משכה מהזירה המקומית סטודנטים, אשר חזרו ללימודיהם ולכן בהרבה מקומות דיברו על היעדרות "האינטליגנטים". פעילות הארגונים המקומיים של המפלגות החלה לשקוע, כמוה גם השפעתם על השכבות הרחבות של הפועלים (המכונים 'המונים' בשפה הסוציאליסטית). כל המפלגות הסוציאליסטיות היו מודאגות מהתופעה וניסו להיאבק עימה. בסופו של דבר, למרות השוני באידיאולוגיה ובמבנה המפלגתי, כל המפלגות פעלו בקרב אותה האוכלוסיה וכולן ניסו להפעיל אמצעים זהים לפתרון המשבר.⁸

המפלגות הפוליטיות

מפלגת הפועלים היהודית הסוציאליסטית (סאָר"פ) היתה בין הראשונות שהרגישו במשבר המתקרב. למן היווסדה בקונגרס קייב באפריל 1906 התפתחה המפלגה די יפה והצליחה למשוך אליה קבוצות פועלי-ציון הקיימים ולהתבסס בצורה משמעותית בפלכים של יקטרינוסלב, פודוליה וקייב בדרום, וויטבסק, וילנה ומוהילב בצפון, ואף מעבר לתחום המושב – בערים חרקוב, רוסטוב על נהר דון וסמולנסק. בקרים היתה היאחזות הסיימיסטים מעוטה, לאחר שקבוצות הציונים הסוציאליסטים "נכבשו" על ידי מפלגת פועלי-ציון מפולטבה, ובפולין איפוא לא היתה לסיימיסטים דריסת רגל.⁹ את מספר חברי המפלגה, כמו בשאר המפלגות המחתרניות, קשה לקבוע בוודאות. בדוח לקונגרס האינטרנציונל בשטוטגרט נאמר, כי בקונגרס היסוד של המפלגה באפריל 1906 היו מיוצגים בין 12,500 עד 13,000 "פועלים מאורגנים", תוך חצי שנה לאחר הקונגרס עלה מספר החברים עד 15,000–16,000, אך אז החלה הירידה במספר החברים (כמותה "בכל המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות"), בעיקר בגלל ההגירה.¹⁰ אבל מספר גבוה זה הומצא, כנראה, במיוחד בשביל הדוח הבינלאומי, ובמפלגה עצמה דובר בדרך כלל על 12,000 חברים בשנת 1907.¹¹ פעילותה בשטח לא היתה,

⁶ על הבחירות לדומה השניה ראה V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 239-252.

⁷ לאחר המשבר הכלכלי של 1903-1900 הכלכלה הרוסית לא התאוששה בגלל המלחמה עם יפן והמהפכה. הנטיות לגידול אשר החלו ב-1906 לא התממשו, והשנים 1907 ו-1908 היו שנים קשות לתעשייה הרוסית. רק באמצע 1909 החלה צמיחה כלכלית אשר נמשכה והתגברה גם בשנים הבאות, עד לפרוץ המלחמה. ראה Шепелев, *Царизм и буржуазия*, עמ' 12-24; Бовыкин, *Финансовый капитал*, עמ' 57-116; Петров, «Российская экономика», עמ' 168-175.

⁸ על המשבר במפלגות הסוציאליסטיות ועל נסיונות להתמודד עמו ראה V. Levin, "The Jewish Socialist Parties".

⁹ כאשר הגיע אחד הדוברים הסיימיסטיים, כנראה יהודה נובקובסקי (1879-1933), לווארשה בסוף 1905 על מנת לנהל תעמולה בעד סיימיזם, גירש אותו הוועד של פועלי-ציון חזרה לרוסיה (ניר, *פרקי חיים*, עמ' 88-89; זרבבל, *עלי חיים*, עמ' 84-86; מינץ, *חבר ויריב*, עמ' 34). על חוסר הקשרים עם פולין העידה ההערה בשבועון המפלגה, אשר דיווחה, כי הכספים שנאספו ביוזוקה למען השותפים בלודז' הועברו על ידי המערכת של **פּאָלקס-שטימע** לא ללודז' אלא לידי המערכת של **פּאָלקס-צייטונג** הבונדאי (**פּאָלקס-שטימע**, 1907, גל' 5 [16.3], עמ' 95).

¹⁰ *Bericht des Zentralen Komitees*, עמ' 13, 25. השווה Бухбиндер, *История*, עמ' 23; גרינבוים, "מפלגת הסיימיסטים", עמ' 86; גרינבוים, *תנועת "התחיה"*, עמ' י"ד; Кривенький, «Социалистическая еврейская рабочая партия», עמ' 573.

¹¹ על 10,000–12,000 חברי הסאָר"פ דווח לוועידה השניה של מפלגת הס"ר (*Партия Социалистов-революционеров*, א', עמ' 620) ולוועידה של המפלגות הלאומיות הקרובות לס"ר (*Протоколы Конференции*, עמ' 122, ראה תרגום לעברית אצל גרינבוים, *תנועת "התחיה"*, עמ' 94); על 12,000 חברים הוזכר בקובץ סאָר"פ (*СЕРП*, א', עמ' 260; השווה גרינבוים, *תנועת "התחיה"*, עמ' י"ד, הערה 19); נציג הבולשת הפוליטית הרוסית בפרסי הודיע, שלדברי ז'יטלובסקי ורטנר, הצטרפו לסאָר"פ יותר מ-12,000 פועלים (מכתב מיום 18.10.1907, 18.10.1907 г., д. 353, л. 122, ГАРФ, ф. [אמת"י, 221 HMF]). גם הוזכר מספר 7,000 («Социалистическая еврейская рабочая партия», Кривенький, עמ' 573).

ככל הנראה, בולטת מאוד, כך שהבולשת הפוליטית הרוסית שמה לב לקיום המפלגה רק באפריל 1907, כאשר גילתה חוזר של הוועד המרכזי של הסוציאליסטים-רוולוציונרים (ס"ר) אודותיה.¹²

נהוג לחשוב, כי מפלגת הסיימיסטים היתה קשורה בקשרים חזקים עם מפלגת הסוציאליסטים-רוולוציונרים (ס"ר) הרוסית, שעמדותיה בשאלה הלאומית היו גמישות הרבה יותר מאלה של הסוציאל-דמוקרטיה.¹³ אבל קשרים אלו לא היו פשוטים והיחסים של שתי המפלגות היו רחוקים מהרמוניה. מחד גיסא, אין ספק שקבוצת "וורוז'דניה", שהיא הגרעין של מפלגת הסאָר"פ, היתה קרובה אידיאולוגית לס"ר, ושמהיגי הסאָר"פ חיים זייטלובסקי (1865-1943) ומרק רטנר (1871-1917) היו 'נארודניקים' ותיקים. מאידך, לא כל הסיימיסטים ולא כל הס"ר ששו לשיתוף פעולה הדוק. שתי המפלגות היו קרובות לחתום על הסכם שיתוף הפעולה הקבוע,¹⁴ אך ההסכם לא נחתם, וניתן לראות סימני התנגדות אליו.¹⁵ מצעה של הסאָר"פ היה הרבה יותר סוציאל-דמוקרטי מאשר הרעיונות המקוריים של קבוצת "וורוז'דניה",¹⁶ ומנהיגי הסאָר"פ (והס"ר) הדגישו שוב ושוב, כי המוני חברי המפלגה הם מרקסיסטים (לדבריהם, בגלל תעמולתו רבת השנים של הבונד וחוסר התעמולה הס"רית ביידיש) ודרושה עוד עבודה רבה כדי לשנות את השקפתם.¹⁷

גם המפעלים הפרקטיים של שתי המפלגות לא תמיד היו הרמוניים. מצד אחד, תחת חסות הס"ר התקיימה באפריל 1907 הוועידה של המפלגות הסוציאליסטיות הלאומיות, שרעיונה הגה זייטלובסקי ותפקידו (ותפקיד הסאָר"פ) בה היה מרכזי.¹⁸ מצד שני, הוועידה לא היתה מוצלחת, ובנוסף למיעוט המשתתפים, הכשילו נציגי הס"ר (ובראשם מרק נתנסון [1850-1919]) יחד עם נציגי 'הפרקציה המהפכנית' של הפפ"ס (ובראשם יוזף פילסודסקי [1867-1935]) את קבלת רעיון הסיימיסטים הלאומי כמוסד של האוטונומיה האקס-טריטוריאליה הלאומית (וגם קבלת השיטה המוצעת על ידי הסאָר"פ לבחירות פרופורציונליות).¹⁹ "כדי לתקן את המערכה לפחות בצורה מועטה", יזם מנהיג הס"ר ויקטור צ'רנוב (1873-1952), מיד לאחר סיום הוועידה באפריל 1907, חוזר מיוחד של הוועד המרכזי של הס"ר.²⁰ החוזר הציע לארגוני הס"ר המקומיים "לקשור יחסים קרובים ככל האפשר עם ארגוני הסאָר"פ", לשותף עימם פעולה, להקים מועצות משותפות ולנהל דיונים

---

¹² חוזר הבולשת הפוליטית מיום 3.5.1907, 8, 353, 102, ф. ГАРФ, [אמתיי, HMF 221; צילום נמצא גם באצ"מ, F30/28/2]. מהתשובות לחוזר עולה שבכל רוסיה רק מחלקות האוכרנה [охрана] בחרקוב ובווילנה ידעו משהו על הסיימיסטים, בעוד שאפילו מפקדת הזינדרמים בווילנה לא היתה מודעת לקיומם (שם, עמ' 21, 30, 54).

¹³ ראה, לדוגמה, גרינבוים, **תנועת "התחייה"**, עמ' יד; «Социалистическая еврейская рабочая партия», Кривенький, עמ' 573.

¹⁴ *Bericht des Zentralen Komitees*, עמ' 25-26. *Партия Социалистов-революционеров*, א', עמ' 621-620. השווה גם לאנדא, "מאָר באַריסאָוויטש ראָטנער", עמ' 25.

¹⁵ למשל, הוועידה של מחוז דרום של הסאָר"פ ביולי 1907, אשר דנה בשאלת ההסכם עם הס"ר, החליטה כי ההסכם צריך להיות טכני בלבד ודרשה גם לפרסם את תנאיו (**פאָלקס-שטימע**, 1907, גל' 16 [17.8], עמ' 48-46).

¹⁶ פרנקל, **נבואה ופוליטיקה**, עמ' 322-323. להסתייגויות מהקרבה האידיאולוגית של קבוצת וורוז'דניה אל מפלגת הס"ר ראה בן-אדיר [אברהם רוזין], "צום אויפקום פֿון דער יידישער סאָציאליסטישער אַרבייטער פּאַרטיי (יי"ס)" בתוך **סאָציאליסטישער טעריטאָריאַליזם**, עמ' 39-40 וגם מאור, **שאלת היהודים**, עמ' 227-221.

¹⁷ על כך, שמנהיגות המפלגה היא קרובה לס"ר ולעומתה ההמונים הם מרקסיסטים ראה בדו"ח הסאָר"פ לוועידה השניה של הס"ר בפברואר 1907 (*Партия Социалистов-революционеров*), א', עמ' 620, בדברי רטנר בוועידה של המפלגות הלאומיות באפריל 1907 (*Протоколы Конференции*), עמ' 124, ראה תרגום אצל גרינבוים, **תנועת "התחייה"**, עמ' 95-94 ובמאמר מסכם «Материалы для истории еврейского рабочего движения» של בטאון המפלגה *СЕРП*, ב', עמ' 384. לעמדת הס"ר ראה החוזר של הוועד המרכזי של הס"ר (HMF 221 [אמתיי, HMF 221]). וזכרונותיו של צ'רנוב (טשערנאָו, **יידישע טוער**, עמ' 308). זייטלובסקי אפילו מצא צד חיובי בשילוב בין הס"ר והס"ר, ובנאומו בישיבת הסקציה הרוסית של הקונגרס הסוציאליסטי בשטוטגרט אמר: "ייתכן כי הסאָר"פ, אשר הראתה דוגמה ראשונה לאיחוד במפלגה אחת של אנשים עם השקפות חברתיות-פילוסופיות שונות, תשמש מודל [...] להקמת מפלגה סוציאליסטית כלל-רוסית מאוחדת ואחידה" (*Отчет представленный ЦК ЕСРП делегацией на Инт. Соц. Конгресс в Штутгарте 1907*) «СЕРП», ג., עמ' 398.

¹⁸ ראה הצעתו של זייטלובסקי אודות הוועידה בקונגרס השני של הס"ר, *Партия Социалистов-революционеров*, א', עמ' 620. הוועידה נפתחה על ידי זייטלובסקי, שלוש מתוך ארבע ההרצאות הראשיות בוועידה ניתנו על ידי הסיימיסטים: חיים זייטלובסקי (תחת שם גיידרוב), שמואל לוזינסקי (תחת שם לוזוב), מרק רטנר (תחת שם בוריסוב), וכמזכיר במזכירות הקבועה (שהוקמה בוועידה) נבחר מרק רטנר. ראה *«Съезд национально-социалистических организаций»*, 1907, גל' 1 (6.5), עמ' 6-7, פורסם גם ב-*Рассвет*, 1907, גל' 18 (12.5), עמ' 14-15. י. מאַנין [ישראל אפרויקין], "פֿון דער קאָנפֿערענץ פֿון די נאַציאָנאַלע סאָצ. פּאַרטייען", **פאָלקס-שטימע**, 1907, גל' 8 (16.6), עמ' 19-3; גל' 9 (27.6), עמ' 10-3; גל' 15 (10.8), עמ' 14-3; גל' 16 (17.8), עמ' 26-3 (ובמיוחד עמ' 25-24). *Протоколы Конференции* (תרגום של דוח הסאָר"פ ראה גרינבוים, **תנועת "התחייה"**, עמ' 95-89).

¹⁹ *Протоколы Конференции*, עמ' 77-40. טשערנאָו, **יידישע טוער**, עמ' 308-307.

²⁰ טשערנאָו, **יידישע טוער**, עמ' 308.

וועידות בשאלה הלאומית. בעצם, נועדו כל האמצעים המוצעים בחוזר לחזק את השפעת הס"ר בתוך הסאָר"פ, לקרב את הסיימיסטים לס"ר ולתקן את הרושם שנוצר בעת הוועידה (עקרונות הס"ר בשאלה הלאומית, לדברי החוזר, הינם "רחבים דיים כדי לספק אינטרסים חיוניים מציאותיים של כל הלאומים המדוכאים").²¹ קשה לשפוט עד כמה היו לחוזר זה תוצאות פרקטיות, אך ידוע, למשל, על כך, שהס"ר והסיימיסטים החזיקו דפוס מחתרתי משותף ביקטרינוסלב.²² תמיכת מפלגת הס"ר התבטאה גם בכך, שהיא הזמינה את הסאָר"פ להשתתף בקונגרס השביעי של האינטרנציונל בשטוטגרט (אוגוסט 1907) כחלק מתת-סקציה של סוציאליסטים-רוולוציונרים בסקציה הרוסית – מה שמנע מחלוקת חריפה על צירופה של מפלגה יהודית זו לאינטרנציונל.²³ השתתפותה הרשמית של הסאָר"פ בקונגרס – "גושפנקא לסוציאליסטיות מצדו של המוסד הגבוה והמוסמך ביותר"²⁴ – אפשרה אף לקיחת חלק בדיון על שאלת ההגירה, אשר התקיים בשטוטגרט (אם כי חלק שולי מאוד, מכיוון שדיון על צירוף המפלגה לקונגרס לקח זמן ממושך).²⁵ אחרי ככלות הכול, נראה, שהנהגת הסיימיסטים, ובמיוחד ז'יטלובסקי ורטנר, דחפו את מפלגתם לברית קרובה עם הס"ר למרות אדישותם או אפילו התנגדותם של חברים אחרים. גם חלק ניכר בהנהגת הס"ר לא היה מוכן לקבל רעיונות לאומיים מרחיקי לכת, ובסופו של דבר, הקרבה בין שתי המפלגות היתה בעיקר תוצאתה של הידידות רבת השנים בין מנהיג הס"ר ויקטור צ'רנוב לבין חיים ז'יטלובסקי.²⁶

לא מן הנמנע, כי ההתקרבות הארגונית למפלגת הס"ר במשך 1907 היתה אמורה גם לעזור להתמודד עם הבעיות החמורות בארגוני הסאָר"פ, אשר הורגשו כבר בתקופת הבחירות לדומה השניה.²⁷ מיד לאחר סיום הבחירות כינסה הנהגת הסיימיסטים ועידה מפלגתית דחופה על מנת לדון בשינויים הנדרשים. הצירים נאספו כנראה בשלהי פברואר או בתחילת מרץ 1907, אך בשל מיעוט המשתתפים הוחלט לא לקרוא לאסיפה זו "ועידה" אלא "התיעצות מפלגתית", ועובדה זו עצמה כבר מלמדת על הבעיות הארגוניות בתוך המפלגה.²⁸

הנואם מטעם הוועד המרכזי קבע, כי בארגונים המקומיים "נראים לאחרונה סימני חיים חלשים בלבד". הבעיה העיקרית היא, שכמו בכל המפלגות היהודיות, "ההמון המאורגן אינו מוצא מה לעשות במפלגות". ההמונים היהודיים, לעומת הלא-יהודים ובעיקר האיכרים, מזמן מוכנים למהפכה ואינם מוצאים סיפוק בנאומים מהפכניים, כאשר "אין אפילו לחשוב על האירועים מהפכניים פחות או יותר חשובים". לכן הם עוזבים את המפלגה ועוברים לאיגודים מקצועיים, ששם ישנו מרחב לפעולה. הנואם קרא להשתמש באפשרויות לגאליות ולגאליות למחצה על מנת להתקרב להמוני הפועלים היהודיים, ובמיוחד לפועלים מבוגרים, אשר, לדעתו, תופשים את מקומו של הנוער האידיאליסטי בעת "השקט המהפכני". כדי להגיע

²¹ החוזר הדגיש, כי "המצע והטקטיקה של המפלגה החדשה [=הסאָר"פ] נמצאים עדיין בשלב הפיתוח, וזרמים שונים בה עוד לא הגיעו לאחדות סופית וגמורה. בכל מקרה, בחוגי האינטליגנטים של המפלגה קיימת, בלא ספק, משיכה לצדדים רבים של השקפת העולם והמצע של הסוציאליסטים-רוולוציונרים. גם לא מוטל בספק, כי הרעיונות הללו חודרים יותר ויותר לשכבות הפועלים במפלגה [рабочие низы партии], שבהם עוד חזקה השפעתה של המסורת המרקסיסטית-האורתודוקסית הקודמת". החוזר הדגיש, כי בשאלה האגרארית קרובה הסאָר"פ לעמדת הס"ר ושגם היא מכירה בטרור פוליטי "בתנאים מסוימים" – ГАРФ, ф. – 3, 9, 12, тл. 353, оп. 1907 г., д. 102 (אמת"י, HMF 221).

²² הס"ר ישאו ב-60% מההוצאות והסאָר"פ ב-40%. A, л. 13, тл. 40. (Inv. 7904) ГАРФ, ф. 124, оп. 46, д. 393 – השווה גם ממצעי החקירה המשפטית – 393, д. 46, оп. 124, ф. 124, ГАРФ (אמת"י, Inv. 7904).

²³ *Рассвет*, 1907, ג' 29 (28.7), עמ' 26; *דער פֿריינד*, 1907, ג' 153 (12.7), עמ' 3; ב. נעלין, "אין אינט. סאָצ. ביוראָ", *פֿאַלקס-צייטונג*, 1907, ג' 429 (13.8), עמ' 1-2. השווה גם טשערנאָוו, *יידישע טוער*, עמ' 111. על התנגדות הבונד ראה «Отчет СЕРП, 1907 г.», «представленный ЦК ЕСПД делегацией на Инт. Соц. Конгресс в Штутгарте 1907 г.», עמ' 396-398.

²⁴ «Штутгартский конгресс», СЕРП, Н. Гайдаров [X. Житловский], עמ' 264.

²⁵ על הדיון בוועדת ההגירה והצעות הסיימיסטים ראה מ., "בעריכת פֿון דער דעלעגאציע פֿון דער י.ס.א.פ.", *די שטימע*, א', עמ' 39-46; «Отчет СЕРП, 1907 г.», «Штутгартский конгресс», Н. Гайдаров [X. Житловский], עמ' 257-262; «Отчет представленный ЦК ЕСПД делегацией на Инт. Соц. Конгресс в Штутгарте 1907 г.», שם, עמ' 399-401. השווה תיאור בונדאי: יעוועניע גיסער [שמעון גינצבורג], "פֿון דער עמיגראַציאָנס קאָמיסיע", *פֿאַלקס-צייטונג*, 1907, ג' 429 (13.8), עמ' 1-2; גיעסער, "די י.ס. און די עמיגראַציאָנס-פֿראַגע אויפֿן שטוטגאַרטער קאָנגרעס", *די האַפֿנונג*, 1907, ג' 20 (2.10), עמ' 1-2; ג' 21 (3.10), עמ' 1.

²⁶ השווה פרנקל, *נבואה ופוליטיקה*, עמ' 323.

²⁷ על תפקיד הסאָר"פ בבחירות לדומה השניה ראה *פֿאַלקס-שטימע*, 1907, ג' 5 (16.3), עמ' 68-70; V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 244.

²⁸ דין וחשבון מפורט על ההתיעצות פורסם ב*פֿאַלקס-שטימע*, 1907, ג' 5 (16.3), עמ' 67-84. בהתיעצות השתתפו הנציגים משני ועדים אזוריים (ליטאי ודרומי), מארבעה ועדים עירוניים (דווינסק, ויטבסק, וילנה, יקטרינוסלב), משתי קבוצות הסטודנטים (מוסקבה, חרקוב), ובנוסף נציגי הוועד המרכזי והוועדה להוצאה לאור.

לפועלים אלה, חייבים ארגוני הסָאָר"פ להזרים את הכוחות הטובים ביותר לפעילות באיגודים מקצועיים. במקביל חייבים לנאום לעיתים תקופות בבתי-מדרש ולהסביר שם את ההתרחשויות בדומה (כוונתו היתה לדומה השניה). מכיוון שרמת ההתפתחות הפוליטית של הפועלים המבוגרים נמוכה ואינה מאפשרת לארגנם במפלגה פוליטית, צריך לארגנם בארגון מעמדי – וועדי הפועלים הבלתי-מפלגתיים (אך שבהם יהיה לסָאָר"פ תפקיד חשוב). בנוסף, הציג הנאום את שאלת הקואופרטיבים ושאלת היחס אל הקהילה היהודית כשאלות אשר המפלגה חייבת להתחיל לדון בהן. "במילה אחת, המסגרות של ארגונינו הסגורים והחשאיים נהיו צרות מדי בתקופה העכשווית, הצורות הישנות של חיי הארגונים עברו את זמנן. חייבות להיווצר [צורות] חדשות, חייבת להימצא דרך חדשה אל ההמונים הרחבים של פועלים יהודיים".²⁹

חוץ ממשותף אחד, כל שאר הדוברים הסכימו עם הצעות הדו"ח, וההתייעצות החליטה לחזק את הפעילות המפלגתית באיגודים מקצועיים ולהתחיל דיון מפלגתי פתוח בשאלות על ועדי הפועלים הבלתי-מפלגתיים, על הקואופרציה ועל היחס אל הקהילה היהודית.³⁰

אין זה מפתיע, שדווקא הסיימיסטים הדוגלים באוטונומיה פוליטית-לאומית המבוססת על הסיים ברמה הכל-רוסית ועל הקהילות היהודיות הדמוקרטיות ברמה המקומית,³¹ היו הראשונים בין הסוציאליסטים היהודיים שפנו לשאלת הקהילה בהווה. שאלה זו מצאה את בירורה בסדרת המאמרים של משה זילברפרב (1876-1934) בבטאון המפלגה.³² מבחינה עקרונית טען זילברפרב, כי הקהילה במתכונתה הקיימת ברוסיה היא מוסד כפייתי ולא פילנתרופי, ולכן היא ראויה לתשומת הלב של הסוציאליסטים.³³ עיקר המאמץ השקיע זילברפרב בהוכחת הצורך להתחיל ולקחת חלק בפוליטיקה קהילתית ולא לחכות להגשמת כל המצע הסיימיסטי כתוצאה מהמהפכה. השתתפות הסוציאליסטים בפוליטיקה קהילתית, לדעתו, הינה הכרחית מכוח התפתחות המהפכה ומכוח יציאתם של הסוציאליסטים מן החוגים המחתרתיים "לארגן את ההמונים הרחבים". הפעילות בקהילות הינה גם תשובה למשבר בארגונים המפלגתיים, שמקורו ב"תנאים האוביקטיביים החדשים שאליהם עדיין לא יכולנו להסתגל".³⁴ התוכנית לפעילות בקהילות היהודיות כמעט ולא עוררה תגובות שליליות בקרב הסיימיסטים ואף אומצה על ידי הארגון בוויטבסק, אשר החל להתערב בענייני הקהילה.³⁵ השאלה על "הפעילות הפוליטית בקהילות היהודיות" היתה אמורה להיבדק בקונגרס הראשון של המפלגה המתוכנן לסתיו 1907.³⁶

פתרון אחר למשבר בארגונים ולהחזקת ההשפעה על ההמונים הציע ישראל אפרויקין, והוא ועדי הפועלים הבלתי-מפלגתיים. הרעיון של הוועדים היה למשוך שכבות הפועלים הרחבות, בעיקר פועלים מבוגרים, אשר אינם מזדהים עם המפלגות הפוליטיות. ביסוד הוועדים היו צריכים לעמוד רק שני עקרונות – עקרון מעמדי (פועלים) ועקרון לאומי (יהודים).³⁷ אף על פי שרעיון ועדי הפועלים הועלה בהקשר הבחירות לדומה השלישית, על מנת להתחרות עם "הוועדים היהודיים" הבלתי-מפלגתיים (בבחירות לדומה השניה הוקמו ועדי הפועלים כאלה בוויטבסק, דווינסק ופולוצק, אך על יסוד המצע הסיימיסטי³⁸), אפרויקין אף ראה את תפקידם לעתיד, בעיקר בפוליטיקה קהילתית, והציע להקים בצורה לגאלית, כ"חברות הבוחרים של

²⁹ הנאום הופיע תחת שם בדוי יאקאבסאָן, **פֶּאָלקס-שטימע**, 1907, גלי' 5 (16.3), עמ' 74-71.

³⁰ **פֶּאָלקס-שטימע**, 1907, גלי' 5 (16.3), עמ' 80.

³¹ בסעיף 31 של פרויקט המצע של הסָאָר"פ נאמר: "יחידת השלטון העצמי הלאומי במקומות היא הקהילה היהודית הלאומית, שבה נכללים כל חברי האיחוד הלאומי היהודי המתגוררים באיזור אדמיניסטרטיבי מסוים" – *Проект программы*, עמ' 13.

³² באזין [משה זילברפרב], "די אַרבייטער-פֶּאָליטיק אין דער יודישער געמיינדע", **פֶּאָלקס-שטימע**, 1907, גלי' 12 (18.7), עמ' 28-22, גלי' 13 (25.7), עמ' 27-22, גלי' 15 (10.8), עמ' 16-8, גלי' 16 (17.8), עמ' 28-20.

³³ באזין [משה זילברפרב], "די אַרבייטער-פֶּאָליטיק אין דער יודישער געמיינדע", **פֶּאָלקס-שטימע**, 1907, גלי' 13 (25.7), עמ' 27-22.

³⁴ באזין [משה זילברפרב], "די אַרבייטער-פֶּאָליטיק אין דער יודישער געמיינדע", **פֶּאָלקס-שטימע**, 1907, גלי' 16 (17.8), עמ' 26.

³⁵ כבר במאי 1907 ניתנו בוויטבסק רפרטים "על הפוליטיקה של הפועלים בקהילה", פעילי הסָאָר"פ השתתפו בדיון בקהילה על חזרתם לעירייה של הצירים היהודים (שמונו על ידי השלטונות והתפטרו בתחילת המהפכה) והציעו החלטה מנומקת נגד החזרה. כנראה אומצה עמדה פעילה זו בשל שהותו הממושכת בוויטבסק של ישראל אפרויקין (1884-1954) – אחד המנהיגים הדוגלים בפעילות בקהילה. ראה א. ליטאָווסקי [ישראל אפרויקין], "וויטעבסקער בריעף", **פֶּאָלקס-שטימע**, 1907, גלי' 7 (12.6), עמ' 45-39. על שהותו של אפרויקין בוויטבסק במשך הקיץ של 1907 ראה ביינער, "פֶּון פּועלי-ציון צו סיימאָוועצעס", עמ' 345.

³⁶ *Свобода u равенство*, 1907, גלי' 43 (7.9), עמ' 14.

³⁷ אפרויקין, "אונפֶּארטייאישע אַרבייטער-קאָמיטעטען", **פֶּאָלקס-שטימע**, 1907, גלי' 14 (3.8), עמ' 27-19.

³⁸ V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 244.

הקוריה השניה" וכחברות להשכלה.³⁹ רעיון ועדי הפועלים הבלתי-מפלגתיים היה בעצם אימוץ הרעיון המנשביקי של קונגרס הפועלים הכל-רוסי הבלתי-מפלגתי, אשר הגה פאוול אקסלרוד (1850-1928) עוד בקיץ 1905 ואשר גרם ויכוח סוער בקונגרס לונדון של הרסדר"פ במאי 1907.⁴⁰ לכן, האנשים הרדיקלים יותר בהנהגת הסאָר"פ התנגדו להצעה בשל התרוקנות ארגון הפרולטריון מהתוכן המפלגתי.⁴¹

הצעות אלו, אשר נועדו להמציא לארגוני המפלגה שדה פעולה מעשי בקיץ 1907, לא מנעו הדרדרות המצב בארגונים. את האינדיקציה לכך ניתן לראות בתפוצתו של הבטאון המפלגתי, **פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע** [קול העם]. כאשר הבטאון החל להופיע בדצמבר 1906 כדו-שבועון, הגיעה תפוצתו לכ-5,000–6,000 עותקים, אך הוא סבל מקשיים כספיים ובתקופה של ינואר עד אפריל 1907 היה מופיע רק פעם בחודש ובמאי לא פורסם כלל. ביוני נעשה המאמץ החדש, והבטאון הפך לשבועון והחזיק בקצב זה עד לסגירתו באמצע אוגוסט. אבל תפוצתו ירדה בצורה משמעותית – עד ל-3,000 עותקים בתחילת הקיץ ועד 1,500 עותקים באוגוסט. "המצב מתרועע מיום ליום. [...] כולם מבקשים להקטין כמות העותקים הנשלחת [לארגונים]. במילה אחת, נוצר מצב בלתי נסבל. מוצאים סכומים אדירים בזמן שתפוצת הספרות שלנו כה קטנה".⁴² במקום אחר התלונן הוועד המרכזי, כי כמעט כל הארגונים הקטינו פי שתיים את כמות העותקים המוזמנת וחלקם אף חדלו מלחתום כלל.⁴³ בסופו של דבר, לאחר סגירתו של **פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע** על ידי השלטונות באוגוסט 1907, החליטה הנהגת המפלגה לא לחדש את הופעתו (אף על פי שהיה לה רשיון לעיתון חדש), והתיעצות המפלגה בתחילת אוקטובר החליטה להימנע לעת עתה מפרסום העיתון ולהוציא לאור קבצים נפרדים (**די שְׁטִימֶע**).⁴⁴ זה היה סימן מובהק לפסימיות של הנהגת הסאָר"פ בנוגע לעתיד המפלגה. הערכות המצב הפסימיות מצאו את ביטויין גם בעזיבתם את רוסיה באוגוסט 1907 של שני מנהיגי הסאָר"פ הבולטים – חיים זייטלובסקי, אשר עבר לניו-יורק, ומרק רטנר, אשר השתקע בווינה.⁴⁵

הוועד המרכזי הנותר (כמו כל הוועדים המרכזיים במפלגות אחרות) לא היה שבע רצון מתיפקוד הדרגים הנמוכים של המפלגה, נזף בהם והטיל עליהם את האחראיות למצב הבעייתי של המפלגה: חוסר התמיכה בבטאון ("גורל הבטאון בידיכם. תעשו מה שאתם רוצים ואנחנו כמובן מורידים מעצמנו את האחראיות"), וחוסר ההתייחסות לקונגרס המפלגה המתוכנן ("הוועד המרכזי אינו יכול לקחת על עצמו את האחראיות על אי-מליאת החובה המפלגתית על ידי החברים ועל התשובות שאיחרו. כבר כתבנו וביקשנו לדון בפרטי הבחירות. התשובות עדיין לא הגיעו").⁴⁶ הכנות לקונגרס הראשון מן המניין היוו תחום עשייה אחרון של מפלגת הסאָר"פ ברוסיה בשנת 1907. ההחלטה על כינוסו התקבלה עוד בתחילת מרץ, ובמאי נעשו צעדים ארגוניים ראשוניים,⁴⁷ אך עדיין באוקטובר קבעה התיעצות המפלגה, שיש צורך בדיון מעמיק בשאלות שתוצגנה בקונגרס, ולכן חייבים לכנס קודם ועידות מחוזיות ואחריהן ועידה מפלגתית בינואר 1908.⁴⁸ מהחומר שנשתמר עולה כי בדרום רוסיה הוועדה המחוזית אכן התקיימה ושוועד המחוז הדרומי המשיך לפעול ביתר שאת. בדצמבר הדגיש הוועד, כי "עתה נראה שינוי בהלך הרוח הפרולטרני: העייפות והאפתיה הקודמות מתחלפות בעליית הפעילות והמאבק". הוועד אירגן נסיעות תעמולה לערי המחוז, דחף

³⁹ עפרויקי, "אונפארטייאישע אַרבייטער-קאָמיטעטען", **פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע**, 1907, גל' 14 (3.8), עמ' 26-27.

⁴⁰ על רעיון קונגרס הפועלים ראה Ascher, Pavel Axelrod, עמ' 233-239, 254-265; Schwarz, *The Russian Revolution*, עמ' 230-235. דיון בקונגרס לונדון ראה *Пятый (Лондонский) съезд РСДРП*, עמ' 496-561.

⁴¹ י. סאָלאַמאָנאָו, "די וואַהלען – און אַרבייטער קאָמיטעטען", **פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע**, 1907, גל' 15 (10.8), עמ' 16-23. המחבר אף לא האמין באפשרות לפעול בתוך הקהילות כי הממשלה לא תתיר זאת.

⁴² חוזר הוועד המרכזי מס' 8 (אוגוסט 1907), 108o6, ת. 353, ספ. 1907 ג., ד. 102, (HMF 221).

⁴³ חוזר הוועד המרכזי מס' 9 (אוקטובר 1907), 126, ת. 353, ספ. 1907 ג., ד. 102, (HMF 221).

⁴⁴ החוזרים של הוועד המרכזי מס' 8 ו-9, 108o6, ת. 353, ספ. 1907 ג., ד. 102, (HMF 221).

⁴⁵ זייטלובסקי יצא את רוסיה על מנת להשתתף בקונגרס שטוטגרט של האינטרנציונל באוגוסט 1907, ורטנר עזב כאשר הוחל נגדו הליך משפטי וכנראה לאחר סגירת **פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע** (לאנדא, "מאָרק באַריסאָוויטש ראַטנער", עמ' 30). על שהותם בחו"ל הודיע נציג הבולשת הפוליטית בפריס (מכתב מיום 18.10.1907, ת. 122, 108-109, ספ. 1907 ג., ד. 353, (HMF 221)).

⁴⁶ חוזר הוועד המרכזי מס' 9 (אוגוסט 1907), 108-109, ת. 353, ספ. 1907 ג., ד. 102, (HMF 221).

⁴⁷ **פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע**, 1907, גל' 5 (16.3), עמ' 83; חוזר הוועד המרכזי מס' 8 (אוגוסט 1907), 108-109, ת. 353, ספ. 1907 ג., ד. 102, (HMF 221). השוה גם ידיעה על הקונגרס המתוכנן *Свобода и равенство*, 1907, גל' 43 (7.9), עמ' 14.

⁴⁸ חוזר הוועד המרכזי מס' 9 (אוקטובר 1907), 126o6, ת. 353, ספ. 1907 ג., ד. 102, (HMF 221).

לארגון ההרצאות באיגודים מקצועיים, למכירת כרך שני של הקובץ הרוסי סאָר"פ (פורסם בדצמבר 1907) ודרש מהמקומות דיווחים וכספים.⁴⁹ האופטימיות בקרב הסיימיסטים בדרום בדצמבר היתה גדולה: בקשר לעניינים מקומיים – הכל מסתדר: הציבור התעיף מלעשות כלום. אנחנו שיקמנו את כל המוסדות ועובדים לרוחב ולעומק. מורגש מאוד הצורך בקיום מתוקן יותר של המרכזים המפלגתיים ולכן אנו דואגים לכינוס [הוועידה] מהיר ככל שאפשר.⁵⁰

אבל היסוד לאופטימיות לא היה מוצק, וכבר בתחילת ינואר 1908 כתב פעיל הסאָר"פ לאחר ביקור במרכז מחוז הדרום:

יקטרינוסלב עשתה עלי רושם של עיר בלתי-מוכרת: כך דמה בה הציבוריות. את דופק החיים הפוליטיים קשה להרגיש. אצל י"ס, לפחות, הדופק מאוד מאוד נחלש. גם קודם התרכזו כל חיי הארגון סביב איגוד הזבנים. עתה, לאחר המהומה האחרונה ומעצרו של מיטיא, גם שסתום זה נסגר. [...] אף אחד מהפעילים לא נשאר ביקטרינוסלב.⁵¹

אך למרות תיאור פסימי זה, נראה שההנהגה המקומית נשארה פחות או יותר בעינה והיתה מסוגלת להתאסף לוועידה של המפלגה.

הוועידה התקיימה בסוף מרץ 1908 בוויטבסק, ונועדה, ככל הנראה, לא רק לדון בבעיות התיאורטיות לפני הקונגרס, אלא גם לבחון דרכי הפעילות של הארגונים המקומיים.⁵² אבל כל משתתפי הוועידה נעצרו על ידי המשטרה, וכך הפסיקה הנהגת הסיימיסטים להתקיים כליל.⁵³ ואם בתחילת 1908 יכול היה הפובליציסט של ה"סי"ס לסכם את מצבה של הסאָר"פ במילים הבאות: "מהסיימיסטים נשאר רק זכר – קומץ [קופקע] ליטרטורים שהתבודדו בעיתונים בורגניים בפטרבורג",⁵⁴ לאחר מעצר הוועידה נשארו רק שאריות הארגונים המקומיים וחברים בודדים של ההנהגה.

* * *

הנהגת הבונד, לעומת ה"סיימיסטים", פנתה לדיון מעמיק במשבר ובדרכי פתורו רק בקיץ 1907. הבונד היה המפלגה הוותיקה מבין המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות ומאז היווסדה ב-1897 היכה שורשים חזקים בקרב היהודים. בשנים האחרונות שלפני המהפכה והן בשנת 1905 לא היה לה אח ורע בהשפעתה על הפועלים היהודיים ועל השכבות הדלות של העם. הארגונים המקומיים של הבונד כיסו את כל תחום המושב, אם כי תנאי פעילותם וצורות השפעתם היו שונים בליטא-בלרוסיה, בפולין ובדרום ודרום-מערב. הבונד עמד בגאווה מול המפלגות הסוציאליסטיות הלא-יהודיות ומול התנועות האחרות בעולם היהודי. לאחר אוקטובר 1905, כאשר נהיה ברור שהתפקיד המכריע במהפכה שייך לפועלים ברוסיה הפנימית, וכאשר גל הפוגרומים פגע קשות בתחום המושב, נתערער מעמדו של הבונד – מה שהביא, בין היתר, להצטרפותו מחדש ב-1906 למפלגת הפועלים הסוציאל-דמוקרטית הכל-רוסית (הרסדר"פ) בתנאים שנדחו על ידי הבונד רק לפני שלוש שנים, ב-1903.⁵⁵ היחסים הסבוכים עם הרסדר"פ ועם חלקיה הלאומיים – ה"סי"ד הפולנים והלטבים, והתחרות עם המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות החדשות – בעיקר עם מפלגת ה"סי"ס, היוו אתגר לשליטת הבונד בקרב

⁴⁹ חוזר ועד מחוז הדרום מיום 11.12.1907, ג. 134, ח. 353, 1907 ג., ד. 102, א. 102, (אמת"י, HMF 221).
⁵⁰ המכתב של ועד מחוז הדרום ביקטרינוסלב מיום 18.12.1907 כנראה לוועד המרכזי בפטרבורג, 1907 ג., ד. 102, א. 102, (אמת"י, HMF 221). במכתב אחר נאמר "פה אצלנו העניינים מסתדרים. הארגונים שהוקמו מתחילים לעבוד" (שם, דף 142).

⁵¹ מכתבו של בוריס בורשצבסקי מחרקוב מיום 12.1.1908, ג. 10, ח. 55, 1908 ג., ד. 102, א. 102, (אמת"י, HMF 223).
⁵² מכתב מיום 9.3.1908 מוויטבסק לקייב על הכנות לוועידה ראה 17, ח. 55, 1908 ג., ד. 102, א. 102, (אמת"י, HMF 223).
⁵³ בוועידה נעצרו משה זילברברג, יהודה נובקובסקי, אברהם רוזין (בן-אדיר, 1878-1942), שמעון דובין (1869-1944), זלמן יופה, וולף פאבריקנט, ביינוס (בנדיקט) ברז, משה רסקין, מיכאל לוויטן ואחרים. רק הציר מיקטרינוסלב, אברהם אפלבוים, הצליח לעזוב את העיר לפני המעצר. הבולשת הפוליטית ידעה על בואם של הצירים מקייב, חרסון, מוסקבה, וולין, אך היא לא הצליחה לתפוש חומר מפליל ולכן חלק הנעצרים הוגלו באופן אדמיניסטרטיבי וחלק שוחררו כעבור זמן. ראה ביינער, "פֶּוֹן פּוּעֶל־צִיּוֹן צו סִיִּימָאוּצֶעס", עמ' 345-347, 17-24, ליט. א, ח. 55, 1908 ג., ד. 102, א. 102, (אמת"י, HMF 223); שם, תיק 330 (אמת"י, HMF 225).

⁵⁴ ג.ק. לאַיעוּסֶקִי, "די דריטע ס.ס. קאָנפֿערענץ אין רוסלאַנד", דאָס פּאָלק, 1908, גל' 4 (15.2), עמ' 15.

⁵⁵ על הצטרפותו מחדש של הבונד לרסדר"פ ראה פרנקל, **נבואה ופוליטיקה**, עמ' 282-292.

הפועלים היהודיים. למרות כל זאת, הבונדאים הרגישו בטוחים בעוצמת מפלגתם, בגודלה ובהשפעתה הרבה, ובמיוחד התגאו בקשרם ההדוק עם 'ההמונים' היהודיים ("בתחום הקשרים הארגוניים ההדוקים עם ההמונים תפש הבונד תמיד מקום ראשון בין הארגונים הפרולטרנים ברוסיה"⁵⁶).

הבונד התחיל את שנת 1907 במצב מרומם. הוויכוח הגדול על הצטרפות לרסדר"פ הוכרע ב-1906. מערכת הבחירות לדומה השניה נגמרה אמנם בתבוסתו, ושום מועמד בונדאי לא נבחר לדומה, אך כמות ה'בוררים' (выборщики) הבונדאים (כ-30) היתה מכובדת לוודאי ובמקומות רבים ניהל הבונד מערכת בחירות סוערת ותקיפה.⁵⁷ תקופת הבחירות לדומה השניה בתחילת 1907 היוותה בשביל הבונד תקופת הפריחה והפעילות המואצת ברחוב היהודי. אמנם הסימנים הראשונים של המשבר החלו כבר להופיע.

קודם כל, שנת 1907 היתה עבור הבונד שנת המשבר הכספי. בשנים 1903-1904 (בין הפגרום בקייסנברג לבין תחילת המהפכה), שהיו שנות השיא של השפעת הבונד ברחוב היהודי, הסתכמו הכנסותיו של הוועד המרכזי ב-13,610 רובל לשנה, מה שנתן ממוצע חודשי כ-1,100 וכ-1,300 רובל. בחודש הראשון של המהפכה, ינואר 1905, ההכנסות של וועד המרכזי הכפילו את עצמן והסתכמו ב-2,325 רובל,⁵⁸ ובאחד-עשרה החודשים של המהפכה, מספטמבר 1905 ועד אוגוסט 1906, הגיע תקציבו של הוועד המרכזי לסכום דמיוני של 120,000 רובל או 11,000 כממוצע החודשי. שני שלישי מהסכום (80,000 רובל) גויסו על ידי הוועד בחוץ לארץ, ורוב הכסף הזה נאסף באמריקה.⁵⁹ אך בסוף 1906 החלה רמת ההכנסות לרדת כמו שניתן לראות בטבלא 2.

הטבלא 2 מראה, כי ההכנסה החודשית של הוועד המרכזי ירדה במשך שנת 1907 באופן דרסטי והגיעה לפחות מ-50% של ההכנסה החודשית הממוצעת בתקופה הקודמת. אבל יותר משמעותית היא הירידה בתמיכה מחו"ל, אשר ירדה הן בערכה פי שלושה ויותר והן באחוזיה בסך ההכנסות משני שלישים לשליש אחד בלבד. אפילו נסיעתו המוצלחת כביכול של חבר הוועד המרכזי מרק ליבר (1880-1937) ברחבי ארה"ב, אשר נמשכה כחצי שנה, מנובמבר 1906 ועד אפריל 1907, לא הפכה את הירידה.⁶⁰ התורם הפשוט בחוץ לארץ ובמיוחד באמריקה לא ראה יותר טעם לתמוך מכיסו במפלגה מהפכנית רוסית.⁶¹

טבלא 2. הכנסה חודשית של הוועד המרכזי של הבונד, דצמבר 1906 – ספטמבר 1907

בהשוואה להכנסתו בתקופה בין ספטמבר 1905 לאוגוסט 1906 (ברובלים).

חודש	הכנסה חודשית	הכנסה חודשית מהוועד בחוץ לארץ	אחוז ההכנסות מחו"ל בסך ההכנסות
ספטמבר 1905 - אוגוסט 1906 ⁶²	11,622.64 (בממוצע)	7,273.00 (בממוצע)	67%
דצמבר 1906 ⁶³	8,751.79	5,500.00	63%
ינואר 1907 ⁶⁴	7,664.12	4,000.00	52%
יולי 1907 ⁶⁵	5,475.12	1,900.00	35%
אוגוסט 1907 ⁶⁶	3,044.04	1,100.00	36%
ספטמבר 1907 ⁶⁷	5,302.25	1,600.00	30%

⁵⁶ מ. וויניצקי [נ. מדם], "צייט-פראגען III", פאלקס-צייטונג, 1907, גלי 414 (26.7), עמ' 1.

⁵⁷ על הבונד בבחירות לדומה השניה ראה V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 243-245.

⁵⁸ Tobias, *The Jewish Bund*, עמ' 243.

⁵⁹ הערך, "די ערשטע רוסלענדער רעוואלוציע", עמ' 365. בתקופה בין אוקטובר 1904 וספטמבר 1905 הסתכמו הכנסותיו של הוועד המרכזי ב-33,771 רובל, דהיינו הממוצע החודשי של 3,070 רובל (שם, עמ' 252).

⁶⁰ ראה *Седьмой съезд*, עמ' 27; קורצער בעריכט, עמ' 14; דורות בונדיסטן, א', עמ' 210-212. על הנסיעה של נציג וועד מרכזי לדרום אפריקה באפריל 1907 ראה *Рассвет*, 1907, גלי 25 (29.6), עמ' 23-24 והשווה *Седьмой съезд*, עמ' 28; קורצער בעריכט, עמ' 14.

⁶¹ ראה, למשל, דין וחשבון של ה"צענטראל-פארבאנד" הבונדאי בארה"ב עבור המחצית הראשונה של 1907: "הקיפאון [שטיילשאנד] ברוסיה, יחסה האדיש ולעיתים העוין של הבורגנות הזעירה אל הפרולטריון היהודי, אשר מורגש לאחורונה, העמדה העוינת של העיתונות היומית והשבועית [...] – כל זה השפיע לרעה על הפעילות של האיגוד" (פאלקס-צייטונג, 1907, גלי 426 [9.8], עמ' 3).

⁶² ההכנסות דווחו לקונגרס השביעי של הבונד, ראה הערך, "די ערשטע רוסלענדער רעוואלוציע", עמ' 365; *Бунд в Беларуси*, עמ' 270-271.

⁶³ פאלקס-צייטונג, 1907, גלי 250 (4.1), עמ' 3.

⁶⁴ פאלקס-צייטונג, 1907, גלי 278 (6.2), עמ' 3.

⁶⁵ פאלקס-צייטונג, 1907, גלי 427 (10.8), עמ' 3.

⁶⁶ די האפנונג, 1907, גלי 7 (13.9), עמ' 4.

לכן, הנטל הכספי היה צריך לעבור על חברי הבונד ברוסיה ועל המסמפתיים "הבורגנים". התמיכה של האחרונים קטנה, ככל הנראה, בצורה משמעותית. בחמשת הדוחות הכספיים של הוועד המרכזי המנותחים בטבלא 2, רק בדצמבר 1906 הוזכרו ההכנסות קטנות יחסית מהמסמפתיים במוסקבה ובפטרבורג,⁶⁸ בעוד שערים אלו היו המוקדים העיקריים של התמיכה "הבורגנית" בבונד.⁶⁹ הוועד המרכזי נאלץ להכריז על מגביות מיוחדות בקרב חברי המפלגה: בדצמבר 1906 ציווה הוועד לגבות 3 קופיקות בשבוע מכל חבר,⁷⁰ ובינואר 1907 נגבתה משכורת של יום עבודה אחד.⁷¹ במקביל, גם עיתון המפלגה, ה**פּאָלקס-צײַטונג** [עיתון העם], ביקש תמיכה נוספת מקוראיו⁷² ועל פניו היה קמפיין זה מוצלח: נאספו כ-4,000 רובל ובתחילת מאי הודיעה המערכת על הגדלת מספר המנויים ב-2,200.⁷³ אבל מספר העותקים הכללי קטן מ-20,000 בתחילת השנה עד 16,000 באביב.⁷⁴ גם המצב הכספי הכללי לא השתפר – כך, למשל, בפברואר 1907 נאלץ הבונד להפסיק להוציא לאור בטאון הרוסי, **נאשא טריבונה** [*Наша трибуна*, הטריבונה שלנו].⁷⁵ בתחילת יולי 1907 שוב הזכיר הוועד המרכזי לארגונים מקומיים על המשבר הכספי ("ללא עזרת הארגונים הוועד אינו יכול למלא את תפקידיו"),⁷⁶ אך גם הפעם ההיענות לא היתה מספקת.⁷⁷ במגביל, גם ה**פּאָלקס-צײַטונג** פנה לקוראיו לעשות יותר תעמולה עבור העיתון, מכיוון שרמת ההפצה ירדה לאחר השלישי ביוני והיא אינה מספיקה לקיום העיתון.⁷⁸ העובדה שחברי הבונד אינם יכולים לספק בצורה יציבה את האמצעים לפעילותו של הוועד המרכזי שלהם ולהוצאת עיתון המפלגה עוררה את זעמו של ולדימיר מדם (1879-1923):

המפלגה עוברת משבר כספי חריף והתשובה היא – שוויון נפש. הקריאות המיוחדות של הוועד המרכזי מחממות קצת את הציבור, [האנשים] נותנים כמה קופיקות ובוה מסתפקים. [...] או ניקח את היחס אל העיתון, אשר עם הגרעון של אלף רובל מושך למטה, כמו משא עופרת, את הארנק הדל של המפלגה, ואינו מקבל תמיכה נחוצה! נאלצים לבקש, לכתוב, להזכיר, לשכנע והתוצאה – התעוררות לרגע בלבד.⁷⁹

אמנם, למרות המשבר הכספי ההולך ומחמיר, הצליח הוועד המרכזי לגייס (או לחסוך בתחומים אחרים) מספיק אמצעים כדי להמשיך ולפרסם עיתון יומי, כל עוד הדבר נתאפשר על ידי השלטונות, למרות שתפוצתו קטנה עד פחות מ-9,000 עותקים.⁸⁰

המשבר האמיתי, שהבעיות הכספיות היו רק השתקפותו האחת, היה משבר הארגונים המקומיים של הבונד, שהתבטא באדישות החברים לפעילות הארגונים ובעזיבתם המוחלטת. קשה מאוד להעריך את מספר החברים במפלגה מחתרתית, שאינה מנהלת רשימות ופנקסים מחמת סכנת המפלה, ושהקריטריונים לחברות

⁶⁷ די האפנונג, 1907, גלי' 24 (7.10), עמ' 3.

⁶⁸ פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 250 (4.1), עמ' 3.

⁶⁹ השוהה Tobias, *The Jewish Bund*, עמ' 241-242.

⁷⁰ פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 250 (4.1), עמ' 3.

⁷¹ המגבית של שכר יום עבודה אחד נתן בינואר רק 386.51 רובל - פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 278 (6.2), עמ' 3.

⁷² מערכת פּאָלקס-צײַטונג ביקשה הן תמיכה כספית והן הגדלת מספר המנויים. פניויה של המערכת או רשימות התומכים הופיעו כמעט בכל גליון מפברואר עד יוני 1907.

⁷³ פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 350 (10.5), עמ' 1; *Bericht über die Tätigkeit*, עמ' 43-44.

⁷⁴ *Bericht über die Tätigkeit*, עמ' 43.

⁷⁵ על סגירתו של השבועון ראה מעדעם, פּון מיין לעבן, ב', עמ' 182.

⁷⁶ פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 402 (11.7), עמ' 2; דער פּריינד, 1907, גלי' 155 (15.7), עמ' 3.

⁷⁷ בין כתבות רבות בעיתוני הבונד, רק בשלושה מקומות הוזכרה פעילות מיוחדת בגבית הכספים עבור הוועד המרכזי: בפודברזיה, פלך וילנה, הוחלט לאסוף 2 קופיקות בשבוע בשביל הוועד המרכזי (פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 426 [9.8], עמ' 4); באושמיאני הוחלט לשלם 3 קופיקות בשבוע עבור הוועד המרכזי (שם, שם); ובלוצק, פלך וולין, הוקמה וועדה לאיסוף הכספים עבור הוועד המרכזי (די האפנונג, 1907, גלי' 2 [3.9], עמ' 4).

⁷⁸ הפניה לקוראים בעמוד הראשון פורסמה ברצף מגלי' 387 (22.6.1907) ועד גליון 400 (8.7.1907). ראה גם *Bericht über die Tätigkeit*, עמ' 43 והשווה תרגום רוסי של הדו"ח, שנעשה או על ידי המשטרה הפוליטית בסמוך לפרסומו או על ידי היסטוריונים סובייטיים בשנות ה-1920, שמפרט (לעומת המקור הגרמני), כי בקיץ 1907 ירדה התפוצה ל-14,000 ול-12,000 עותקים (*в Бунд*). *Беларусь*, עמ' 342.

⁷⁹ מ. וויניצקי [מדם], "צײַט-פּראַגען III", פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 414 (26.7), עמ' 2.

⁸⁰ *Bericht über die Tätigkeit*, עמ' 43.

אינם תמיד ברורים דיים.⁸¹ אמנם, מספר המשתתפים בבחירות לקונגרסים מפלגתיים יכול לשמש בסיס להערכות כמותיות ובמיוחד להערכת מגמות השינוי. כל ארגון מקומי היה מעוניין לשלוח נציגיו לקונגרס ולכן השתדל לשתף בבחירות מספר מקסימלי של החברים. מאידך, אי-השתתפות בבחירות בתוך מפלגה מהפכנית, המבוססת במידה רבה על "אידיאליזם והתלהבות מהפכניים" מעידה על קשר רופף בין חבר לארגונו. ואם "התנאים המשטרתיים" מהווים מכשול לעריכת הבחירות, אפילו בחירות לא ישירות (צורה לא תקינה מנקודת הראות הדמוקרטית), – הדבר מעיד על אי-יכולתו של הארגון לפעול או על התרסקותו. באוגוסט 1906 השתתפו בבחירות הצירים לקונגרס השביעי של הבונד 254 ארגונים מקומיים המונים 33,890 חברים,⁸² ובאפריל 1907 יצגו 55 הצירים הבונדאים בקונגרס החמישי של הרסדר"פ בלונדון רק את 25,468 חברי המפלגה.⁸³ נתונים אלו מראים ירידה של כ-20% בקרב חברי הבונד בתוך חצי שנה, שהוא נתון משמעותי המצביע על המגמה לעזיבה.⁸⁴ עדויות נוספות למגמה זו, שהחלה במחצית השנייה של 1906, ניתן למצוא בכתבות מעטות מהשטח הנוקבות במספרי חברי הארגון.⁸⁵

אבל מנהיגי הבונד לא היו פתוחים מספיק כדי לזהות את המגמה המסוכנת: ההשתתפות הפעילה ביותר במערכת הבחירות לדומה השנייה בדצמבר 1906 – פברואר 1907 התחלפה בהכנות ובבחירות לקונגרס לונדון של הרסדר"פ, שכונס באפריל-מאי 1907.⁸⁶ במקביל, תשומת לב מיוחדת הופנתה לחיזוק האיגודים המקצועיים ולמאבק על מפלגתיותם,⁸⁷ ועל בניית היחסים עם הרסדר"פ בשטח לאחר הצטרפותו של הבונד מחדש למפלגה (וועדים מקומיים מאוחדים, וועידות וכו').⁸⁸ הדיווחים על הבעיות בארגונים מקומיים שהופיעו בבטאון הבונד ובוועידות האזוריות לא גרמו להערכת מצב מחדש. הרי הארגונים המחתרתיים היו תמיד נתונים לסכנת שיתוק, למשל, כתוצאה מהמעצר ואובדן קשר הן עם הארגונים האחרים והן בתוך הארגון עצמו או כתוצאה מחוסר כוח אדם העוסק בשאלות ארגוניות או כתוצאה מהתעמולה המוצלחת של המפלגות המתחרות. משברים כאלה טופלו ברמה המקומית או על ידי שליחי הוועד המרכזי או הוועד האזורי. רק באמצע יולי, כאשר התברר, כי מספר גדול של הארגונים המקומיים של הבונד אינם מתפקדים במערכת הבחירות לדומה השלישית (ולוועד המרכזי אין מספיק משאבים לעזור להם), ושהאפתייה, שאחזה בציבור הכללי לאחר השלישי ביוני, משפיעה רבות גם על חברי הבונד, הפנתה הנהגת הבונד את תשומת לבה למשבר.⁸⁹ הראשון מבין מנהיגי הבונד שהתיחס לבעיות הפנימיות בארגונים היה ולדימיר מדס בסדרת המאמרים המוקדשת למערכת הבחירות. מדס הצביע על כך, שלקמפיין לדומה השנייה היתה חשיבות רבה,

⁸¹ השווה דיון על חברות בבונד אצל Tobias, *The Jewish Bund*, עמ' 239-240. ראוי לציין, כי כבר בשנות 1903 ו-1904 העריך הבונד את מספר חבריו, "הפועלים המאורגנים", בכ-30,000 איש (שם, עמ' 239). לפי התקנון הארגוני שהתקבל בקונגרס השביעי של הבונד בספטמבר 1906, "חבר הבונד הוא כל איש המכיר במצע [הבונד], המקבל על עצמו משמעת מפלגתית והעוזר לאחד הארגונים [של הבונד]. הערה: כל חבר הבונד חייב לשלם דמי חבר לקופת המפלגה" (*Бунд в Беларусі*, עמ' 282).

⁸² **דער "בונד" אין דער רעוואָלוציע פֿון 1905 – 1906**, עמ' 111. שיטה זו של ספירת חברי המפלגה מציע גם אלוד (Elwood, *Russian Social-Democracy*, עמ' 36).

⁸³ Лядов, «Лондонский съезд Р.С.-Д.Р.Партии в цифрах», עמ' 84. קירזשניץ, **דער אידישער אַרבעטער**, כרך 2, חוב' 2, עמ' 338. בנוסף, 1,821 חברי הבונד בפולין לא הצליחו להשתתף בבחירות בשל סיבות שונות (*Пятый съезд РСДРП*, עמ' 235). שיטת הבחירות לקונגרס אינה מאפשרת לקבוע את מספר הארגונים המקומיים המדויק, מכיוון שהארגונים המונים פחות מ-300 חברים התאחדו לפי אזורים (ראה מכתב של הוועד המרכזי של הרסדר"פ מ-1 בפברואר 1907, שם, עמ' 718). לכן, השתתפו בקונגרס נציגי הארגונים העירוניים (ברדיצ'ב, ברסט, וארשה, וילנה, ויטבסק, גומל, דווינסק, יקטרינוסלב, קישניוב, קייב, קובנו, לודז', מינסק, אודסה, פינסק, ריגה) ונציגי ארגונים אזוריים (אזורי ברדיצ'ב, ביאלוסטוק, וילנה, ויטבסק, גומל, דווינסק, יקטרינוסלב, קייב, קובנו, מינסק, מוגיליוב, פולין, ריגה); סה"כ 55 נציגים מ-30 ארגונים (שם, עמ' 627-626).

⁸⁴ בדו"ח הבונד לקונגרס קופנהגן של האינטרנציונל נאמר, כי 29,000 חברי הבונד היו מיוצגים בקונגרס לונדון של רסדר"פ. סביר להניח כי כאן נלקחו בחשבון חברים שלא השתתפו בבחירות הצירים. יחד עם זאת, מספר זה אינו משנה את התמונה הכוללת, כי אז מסתכמת הירידה במספר החברים ב-15% (*Bericht über die Tätigkeit*, עמ' 34).

⁸⁵ לדוגמה, מרוזיני, פלך גרודנו, דווח כי בספטמבר 1906 היו בארגון הבונד 250 חברים ובאפריל 1907 – רק 130, דהיינו הירידה של 48% (**פֿאַלקס-צײַטונג**, 1907, גל' 371 [4.6], עמ' 4); מבוריסוב, פלך מינסק, דווח ש"קודם היו 300 חברים ועכשיו – 170", דהיינו הירידה של 44% (שם, גל' 373 [6.6], עמ' 4).

⁸⁶ ראה, למשל, סדרת מאמריו של פ.א. [פאוול רוונטל], "צו דעם קומענדע פֿאַרטיי-צוזאַמענפֿאַהר", **פֿאַלקס-צײַטונג**, גל' 327, 330, 337, 336.

⁸⁷ ראה, לדוגמה, החלטת הוועד המרכזי על הקמת מערכת כתב-עת המוקדש לתנועה המקצועית בדצמבר 1906 (**פֿאַלקס-צײַטונג**, 1907, גל' 247 [1.1], עמ' 4).

⁸⁸ ראה למשל, מאמר של א. ליטוואק, **פֿאַלקס-צײַטונג**, 1907, גל' 326 [9.4], עמ' 1.

⁸⁹ ראה, למשל, מאמר המערכת ב**פֿאַלקס-צײַטונג** (1907), גל' 404 [13.7], עמ' 1) הטיעון, כי אדישות ההמונים לבחירות היא בעצם אדישות הארגונים הפוליטיים, אשר אינם עושים כלום.

מכיוון שהבונד הצליח ליצור "חלוקה פוליטית של היהדות" (פאָליטישע צערגלידערונג פֿון אידענטום). אבל הקמפיין עצמו החליש את הארגונים המקומיים של הבונד: "ובשעה שהתעמלנים חזרו הביתה ממלחמת הבחירות, הם מצאו [...] את הארגונים נבוכים ונידחים [פֿערלאָרען און פֿערוואַרפֿען]".⁹⁰ את הסיבה לכך ראה מדם בעובדה, שבקמפיין השתתפו רק חברי וועדי הבחירות, והמוני חברי המפלגה לא צורפו לפעילות זו. אך הסיבות האמיתיות למשבר בבונד (ובמפלגות אחרות) היו, לדעתו, עמוקות יותר – "הפועלים היהודיים מזמן רגילים להתייחס אל הארגון כאל מוסד אשר צריך לשרתם, אשר צריך לתת להם משהו". מדם קשר בין העזיבה והאדישות של 1907 לבין "האופוזיציות" בשנים הראשונות לקיומו של הבונד והצטרפות למפלגות אחרות: הבונד, "בהיותו עסוק במאבק בלתי-אמצעי, אף פעם לא היה יכול לספק במידה מלאה את הצרכים התרבותיים של ההמונים". והפועלים היהודיים, ובמיוחד אלה הקרובים למפלגה, לא פיתחו תודעת עצמאות מספקת:

[אצלם] לא התפתחה במידה מלאה ההרגשה, שהארגון איננו המקום איפה ש'הם' חייבים לתת משהו 'לי', אלא המקום, בו 'אנחנו' כולנו מתאספים כדי ללכת למאבק. חסרה ההכרה הברורה, שהארגון הוא דבר 'שלי' ועליו צריך לדבר 'אני', 'שלי', 'אנחנו' ולא 'הם', 'שלהם'. אין ההרגשה, שאם אני איני מרוצה מהארגון, זאת אומרת שאני קודם כל צריך להיות לא מרוצה מעצמי, מכיוון שזה הארגון 'שלי' ולא ארגון של מישהו אחר, 'שלהם'.⁹¹

לעומתו, טען בוריס לוינסון (ב.ב-סקי, 1880-?), כי הבעיות של ארגוני הבונד הן התוצאה מחלוקת הפעילות בין ארגונים פוליטיים וארגונים מקצועיים. לפני 1905 עסקו אותם הפעילים גם במאבק הפוליטי (הפגנות ושבתות פוליטיות) וגם במאבק הכלכלי. לאחר אוקטובר 1905, התרכזה הפעילות הכלכלית באיגודים מקצועיים, והמאבק הפוליטי הפסיק, למעט ההשתתפות בבחירות, אשר כשלעצמה אינה דורשת מההמונים פעילות מיוחדת. "שום עבודה חדשה, שום תחומי ההשפעה לא נפתחו, יותר נכון, אנחנו לא פתחנו. אין זה פלא שהארגונים נהיו אדישים, ללא חיים! הפעילים עוזבים כי אין להם מה לעשות. ההמונים הם נחשלים (אָבעשטאַנען) כי לא נותנים להם שום עבודה".⁹² לוינסון טען שדווקא הבחירות לדומה השניה הקיצו את הארגונים מהתרדמה בת שנה וחצי, ולאחר הבחירות חזרו הארגונים לתרדמתם. הבונד, לטענתו, הפך להיות מפלגה אירופאית מדי, פרלמנטרית מדי, בעת שהפרלמנטריזם ברוסיה עדיין אינו קיים. הצעתו היתה לחזור למפלגת המונים:

אם אנחנו רוצים להישאר ארגון פוליטי עם פעילות פוליטית רחבה, הארגונים [המקומיים] צריכים להתחיל [נעמען זיך צו] בעבודה: להתאחד חזק עם התנועה המקצועית (אני מתכוון לא לאיחוד פורמלי), להתחיל פעילות תרבותית רחבה (בעל-פה ובכתב), לחדור למוסדות ציבוריים, להתחיל תנועה קואופרטיבית. ולכך [להוסיף] מאבק פרלמנטרי, וכל הפעילות צריכה להיות חדורה התלהבות מהפכנית [...] – אז יחיה ויגדל הארגון הפוליטי.⁹³

אמצעים דומים נגד המשבר הציע גם בייניש מיכאלבליץ' (יוסף איזביצקי, 1876-1928) חודש מאוחר יותר: לדעתי, הכי חשוב להתחבר חזק ככל שאפשר עם האיגודים המקצועיים; הפעילים כאן [במפלגה] ושם [באיגודים] צריכים להיות אותם [האנשים], לתת לאיגודים נציגות במוסדות המפלגה: השפעה הדדית שווה של שני ארגוני הפרולטריון – את זה חייבים לשים כיסוד בנין המפלגה.⁹⁴

בנוסף לחיזוק האיגודים המקצועיים, הבונד אינו יכול

⁹⁰ מ. וויניצקי [נ. מדם], "צײַט-פֿראַגען II", פֿאַלקס-צײַטונג, 1907, גל' 412 (24.7), עמ' 1.

⁹¹ מ. וויניצקי [נ. מדם], "צײַט-פֿראַגען III", פֿאַלקס-צײַטונג, 1907, גל' 414 (26.7), עמ' 1-2.

⁹² ב.ב-סקי [בוריס לוינסון], "אָ קריזיס אָדער אַ היסטאָריש נויטווענדיגע איבערגאַנגס-שטופֿע", פֿאַלקס-צײַטונג, 1907, גל' 425 (8.8), עמ' 1.

⁹³ ב.ב-סקי [בוריס לוינסון], "אָ קריזיס אָדער אַ היסטאָריש נויטווענדיגע איבערגאַנגס-שטופֿע", פֿאַלקס-צײַטונג, 1907, גל' 425 (8.8), עמ' 1.

⁹⁴ מיכאַלעוויטש [יוסף איזביצקי], "דער פֿאַליטישער שטילשטאַנד און אונזערע אויפֿגאַבען", די האַפֿנונג, 1907, גל' 2 (3.9), עמ' 1.

להישאר אדיש לצרכים והאינטרסים, אשר הוצבו בפני ההמונים: הגעגועים האנושיים ליהשכלה, ל'תרבות' מתפרצים [רייסט זיך אַרויס] חזק אצל הפועלים היהודיים המפותחים פוליטית באופן חד-צדדי. וזה צריך להיות אחד התפקידים החשובים של מפלגת 'הסוציאליזם המדעי', אשר חייבת לקחת על עצמה סיפוק הדחף לתרבות ולמדע אצל הפרולטריון.⁹⁵

שני נתיבים אלו – חיזוקה של התנועה המקצועית וקישורה ההדוק עם הבונד מצד אחד ופעילות בשדה התרבות והחינוך מצד שני – נהיו הפתרונות העיקריים למשבר שהוצעו בקיץ וסתיו של 1907. החלטות ברוח זו התקבלו הן בוועידות האזוריות⁹⁶ והן בארגונים המקומיים,⁹⁷ על מנת לשפר את פעילות הארגונים. במקביל, נעשו גם צעדים ארגוניים על מנת להחיות ולחזק את הארגונים עצמם. במקומות רבים כונסו ישיבות, אסיפות ואף וועידות כדי להחליט על צורות העבודה החדשות.⁹⁸ במקומות אחדים נערכו בחירות חדשות למוסדות המפלגה בתקווה שאנשים חדשים יוכלו לשפר את העבודה,⁹⁹ או, להפך, חיכו שהעזרה הארגונית תינתן על ידי הוועד המרכזי.¹⁰⁰ הפתרונות שהוצעו היו הפתרונות המסורתיים ביותר ודיברו על השינויים במבנה הארגונים ובמבנה הפעילות, כגון "לארגן אסיפות של החברים הפוליטיים, רפרטים, דיסקוסיות, חוגים שבביל החברים הטובים יותר ופעם בחודש לקרוא לאסיפה של החברים הפוליטיים שבה ינתנו דוחות על העבודה".¹⁰¹

במשך שנות המהפכה, צורת הפעילות העיקרית של ארגוני הבונד (ושל המפלגות האחרות) היתה אסיפה, בה השתתפו גם חברי המפלגה וגם הציבור הלא-מפלגתי. לפי כמות האסיפות והמוניות נמדדה בהרבה מקרים הצלחתה של פעילות הארגון. לכן, תשומת לב מיוחדת הופנתה לארגון אסיפות. בנוסף לנושא המתמיד "על המצב העכשווי", אורגנה שורת אסיפות בעקבות הקונגרס של הרסדר"פ בלונדון, ובהן דיווחו הצירים לבוחריהם על הקונגרס ועל מהלכיו.¹⁰² אבל מספר גדול של הארגונים התלונן שציריהם לא הגיעו לדוות,¹⁰³ והדבר נבע, כנראה, משינוי סדר עדיפויות לאחר השלישי ביוני ומהחמרת רדיפות המשטרה. שורת האסיפות הבאה אורגנה בבתי קברות בתשעה באב (7.7.1907)¹⁰⁴ – מה שאיפשר לעקוף את הפיקוח המשטרתי תחת הסוואה של טקס דתי מחד גיסא, ומאידך למשוך לאסיפות אלו גם יהודים רבים שביקרו בבתי הקברות בצורה מסורתית. גם קונגרס האינטרנציונל בשטוטגרט באוגוסט 1907 שימש כנושא האסיפות הן לפני הקונגרס והן לאחר סיומו.¹⁰⁵ ככל הנראה, שורת האסיפות האחרונה של ארגוני הבונד המקומיים בשנת 1907 היתה מוקדשת לציון עשר שנות קיומו של הבונד (במספר מקומות נעשתה החגיגה בערב שמחת תורה).¹⁰⁶

⁹⁵ מיכאלעוויטש [יוסף איזביצקי], "דער פּאָליטישער שטילשטאַנד און אונזערע אויפגאַבען", **די האַפּנונג**, 1907, גלי' 12 (23.9), עמ' 2.

⁹⁶ הוועידה של דרום רוסיה באמצע יולי 1907 (**פּאָלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 418 [31.7], עמ' 4; *Свобода и равенство*, 1907, גלי' 38 (9.8), עמ' 11); הוועידה של אזור ביאלוסטוק בספטמבר 1907 (**די האַפּנונג**, 1907, גלי' 17 [28.9], עמ' 4).

⁹⁷ למשל, בלאיה צרקוב (**פּאָלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 428 [12.8], עמ' 4); בשנקוביצי (**די האַפּנונג**, 1907, גלי' 13 [24.9], עמ' 4); סמורגון (שם, גלי' 38 [24.10], עמ' 4).

⁹⁸ לדוגמה, ביאלוסטוק (**פּאָלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 404 [13.7], עמ' 4); ברסט (שם, גלי' 412 [24.7], עמ' 4); בלאיה צרקוב (שם, גלי' 428 [12.8], עמ' 4); זייטומיר (**די האַפּנונג**, 1907, גלי' 19 [1.10], עמ' 4); סלונים (שם, גלי' 26 [9.10], עמ' 4).

⁹⁹ למשל, הקולקטיב החדש ביקטרינוסלב נבחר ביוני (**פּאָלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 392 [28.6], עמ' 4); בסמורגון הבחירות נערכו בתחילת אוגוסט (שם, גלי' 430 [14.8], עמ' 3); בקרמז'ינג, על מנת לשפר את הפעילות, הקים הקולקטיב שתי "סכאָדקעס" – אחת לפועלי בתי החרושת, ושניה בשביל בעלי המלאכה (**פּאָלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 375 [8.6], עמ' 4).

¹⁰⁰ ראה, למשל, הכתבה מביאלוסטוק, **פּאָלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 404 [13.7], עמ' 4.

¹⁰¹ הוועידה העירונית בגרודנו, 8 ביולי 1907 - **פּאָלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 410 [22.7], עמ' 4.

¹⁰² למשל, מינסק (**פּאָלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 375 [8.6], עמ' 4); בלצ'י (שם), פּונבז' (שם), גלי' 380 [14.6], עמ' 4); מוהיליוב (שם, גלי' 389 [25.6], עמ' 4); קורניץ ו-ווייליקה בפלך וילנה (שם, גלי' 401 [10.7], עמ' 4); פּולשטי בבסרביה (שם, גלי' 403 [12.7], עמ' 4); פּולוצק (שם, גלי' 421 [3.8], עמ' 4); אורגייב (שם, גלי' 424 [7.8], עמ' 4).

¹⁰³ התלוננו קרסלבקה (**פּאָלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 390 [26.6], עמ' 4); רוסיאני (שם, גלי' 400 [8.7], עמ' 4); קרמנצ'יג (שם, גלי' 406 [17.7], עמ' 4); איזור וייטבסק (שם), קריניקי ליד גרודנו (שם, גלי' 409 [20.7], עמ' 4); חמלניק בפודוליה (שם, גלי' 415 [27.7], עמ' 4); ביאלה (שם, גלי' 424 [7.8], עמ' 4); נסוויז' (שם), דרצ'ין ליד גרודנו (שם, גלי' 429 [13.8], עמ' 4); סמלה (שם), רוגצ'יב (שם, גלי' 432 [16.8], עמ' 4); וסילקוב (שם, גלי' 433 [17.8], עמ' 4); איזור ביאלוסטוק כולו (**די האַפּנונג**, גלי' 7 [13.9], עמ' 4).

¹⁰⁴ ראה דיווחים על האסיפות של הבונד בבאר בפלך פודוליה (**פּאָלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 405 [15.7], עמ' 4); בקרמנצ'יג (שם, גלי' 406 [17.7], עמ' 4); בוולקוביסק (שם, גלי' 409 [20.7], עמ' 4) ובקרמנצ'יג (שם). על ההפגנות של הסיימיסטים ושל הסי"ס בבית הקברות ביקטרינוסלב ראה **פּאָלקס-שטימע**, 1907, גלי' 13 (25.7), עמ' 47-48.

¹⁰⁵ למשל, פרז'יני בפלך גרודנו (**פּאָלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 426 [9.8], עמ' 4); קובנו (שם וגם **די האַפּנונג**, 1907, גלי' 2 [3.9], עמ' 4); פינסק (**פּאָלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 428 [12.8], עמ' 4); סלונים (שם), גלי' 431 [15.8], עמ' 4); וילנה (שם, גלי' 432 [16.8], עמ' 4); גורקי

מכיוון שהאסיפות, אם כי משכו עשרות ומאות חברי הבונד, לא היו יכולות להפוך לעבודה יום-יומית, העלו ארגונים רבים את הרעיון להחיות את הצורה הישנה של התארגנות – חוגי הפועלים.¹⁰⁷ החוגים שבהם נלמדה תיאוריה של הסוציאליזם ונדונו בעיות היום, היו הצורה העיקרית של התארגנות הפועלים בתקופה המוקדמת של התנועה המהפכנית בכלל ושל הבונד בפרט, והם איבדו את חשיבותם בחיים המפלגתיים כאשר נפתחו אופקים חדשים ורחבים יותר של הפעילות הפוליטית.¹⁰⁸ החוגים עם מספר משתתפים מוגבל, פגישות סדירות ותוכנית מוגדרת היו אמורים לחזק את הקשרים בין חברי הארגון יותר מאסיפות המוניות, והן לתת להם תחום פעילות מעניין ומושך.

בסופו של דבר, גם הפעילות בקרב "ההמונים" וגם הפעילות המצומצמת בקרב "החברים הטובים יותר" דרשו מחד גיסא הלך הרוח המתאים בקרב הפועלים ומאידך מאמצים ארגוניים (אנושיים וכספיים). כאשר "ההמונים" לא היו מעוניינים יותר בפעילות זו, והמנגנון המפלגתי נתקל בקשיים ארגוניים, נפסקה הפעילות בשטח. האסיפות ההמוניות הפומביות נעלמו כליל, ואילו החוגים המצומצמים יחד עם שאריות המנגנון המפלגתי התמעטו ביותר, אך נשתמרו בצורה זו או אחרת.

על פי הנתונים הקיימים קשה להעריך מה מידת ההשפעה המיידית של ההפיכה של שלישי ביוני עצמה על חברי הבונד, הרי תלונות על הפעילות החלשה ועל הקטנת מספר החברים פורסמו גם לפני תאריך זה. במספר כתבות אף צוין כי העבודה השתפרה, במיוחד עם ביאת הקיץ ואיתו אפשרויות לארגון אסיפות מחוץ לעיר, תחת שמיים פתוחים.¹⁰⁹ בישיבת הוועד המרכזי בתחילת יולי לא דובר על המשבר בארגונים אלא רק על המשבר הכספי של הוועד עצמו.¹¹⁰ אמנם, האינדיקציה על כך, שההפיכה אכן פגעה בחברי הבונד וביחסם של הפועלים לבונד ניתן למצוא בפניות המערכת של הפאָלקס-צײַטונג. במאי 1907 פנתה מערכת העיתון לקוראיו בקריאה להגדיל את ההפצה וציינה, כי למרות גידול מספר המנויים ב-2,200, חייבים להגדילו עוד ב-6,000.¹¹¹ לעומת זאת, בפניה הדומה של המערכת בסוף יוני נכתב, שבחודש האחרון ירד מספר המנויים ב-400 והמכירה הקמעונאית ירדה ב-600 עותקים.¹¹² הפצת העיתון היתה, מטבעה, כלי רגיש יותר לשינויים בהלך הרוח מאשר המנגנון המפלגתי, ולכן המידע שפורסם (אפילו אם המספרים אינם מדויקים), מוכיח כי ביוני 1907 החלה האחזות הבונד בשטח להיחלש.

ללא כל ספק, עיתון יומי לגאלי היה הכלי החשוב ביותר הן להפצת עמדותיו ורעיונותיו של הבונד והן לחיזוק ארגונו. הופעתו היומית של העיתון הוכיחה שהמרכז המפלגתי אכן פועם, והכתבות והמכתבים מהשטח סיפרו על פעילויות מגוונות ברחבי האימפריה. המערכת שימשה גם ככתובת גלויה, שדרכה ניתן היה להגיע למוסדות מפלגתיים, ודפי העיתון היו פתוחים למסרים מהמוסדות הגבוהים אל המוסדות המקומיים ואל חברי המפלגה והן למסרים מהשטח אל הרמות הגבוהות יותר של המנגנון. כדוגמאות למסרים ארגוניים

בפוך מוגילוב (די האָפּנונג, 1907, גלי 2 [3.9], עמ' 4), סמילביצ'י בפוך מינסק (שם), וארשה (שם, גלי 9 [16.9], עמ' 4), מזריץ' בפוך סדלץ (שם, גלי 12 [23.9], עמ' 4).

¹⁰⁶ פינסק (די האָפּנונג, 1907, גלי 2 [3.9], עמ' 2), לידה (השתתפו 200 איש, שם, גלי 12 [23.9], עמ' 4), לודז' (החגיגה נערכה באולם גדול ובה השתתפו 500 איש, שם, גלי 15 [26.9], עמ' 4), פטרוקוב (שם, גלי 22 [4.10], עמ' 4), רוסיאני בפוך קובנו (שם), גונין בפוך גרודנו (שם). בקובנו הוחלט לציין את 10 שנות קיומו של הבונד על ידי גיוס כספים לקרן הספרות של המפלגה (שם, גלי 2 [3.9], עמ' 4), ובולקוביסק (פוך גרודנו) חגגו 10 שנות הבונד בתשעה באב בבית הקברות יחד עם 8 שנים לקיומו של הארגון המקומי (פאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי 409 [20.7], עמ' 4). בווארשה נערכה החגיגה באולם "הרמוניה" והיא כללה נאומים והצגת מחזהו של י"ל פרץ "דער משוגענער בטלן" (דורות בונדיסטן, א', עמ' 252, 287, 425).

¹⁰⁷ גם במפלגות אחרות נראו נטיות לחזור לחוגים – ראה, למשל, כתבה על סיימיסטים בז'יטומיר (פאָלקס-שטימע, 1907, גלי 14 [3.8], עמ' 46-48).

¹⁰⁸ על החוגים בתנועת הפועלים היהודית ראה מיישקינסקי, ראשית תנועת הפועלים, עמ' 93-112; Mendelsohn, *Class Struggle*, עמ' 27-44.

¹⁰⁹ למשל, הכתבות מאורגייב בבסרביה, מבאוסק בקורלאנד ומסלונים (פאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי 424 [7.8], עמ' 4). בעיר וורכנדנפובסק בפוך יקטרינוסלב אפילו נוסדה קבוצת בונד חדשה (די האָפּנונג, 1907, גלי 2 [3.9], עמ' 4).

¹¹⁰ פאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי 402 [11.7], עמ' 2; דער פריינד, 1907, גלי 155 [15.7], עמ' 3.

¹¹¹ למשל, פאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי 350 [10.5], עמ' 1.

¹¹² פניה זו פורסמה ברצף מגליון 387 (22.6.1907) ועד גליון 400 (8.7.1907). מדם מציין בזכרונותיו שהפצת הפאָלקס-צײַטונג ירדה בקיץ ל-8,000 עותקים (מעדעם, פון מיין לעבן, ב', עמ' 216).

מלמטה למעלה ניתן להביא מחאות הארגונים נגד צירי קונגרס לונדון אשר לא הגיעו לדיווח להם על הקונגרס¹¹³ או כתבות על איבוד קשר בין הארגון לבין הוועד האזורי.¹¹⁴

הרדיפות נגד העיתונות, אשר החלו בשלישי ביוני 1907, גרמו למערכת ה**פּאָלקס-צײַטונג** לנקוט אמצעי זהירות, כך שלא תוכן ולא נימת המאמרים לא עוררו תגובת הצנזורה. יחד עם זאת, העיתון לא הפסיק לפרסם את הדיווחים על החיים המפלגתיים (דוחות על וועידות, אסיפות וכד'), את החלטותיו של הוועד המרכזי של הבונד (וגם של הרסדר"פ) ואף את הדוחות הכספיים שלו (ושל הארגונים המקומיים). אמנם בפרסום זה נקט ה**פּאָלקס-צײַטונג** אמצעי הסוואה: הידיעות על הוועד המרכזי היו מופיעות במדור "מה נעשה במפלגות", מוקפות בידיעות על מפלגות רוסיות אחרות ועם ציון שהן הועתקו "מהעיתונות הרוסית".¹¹⁵

בצורה כזאת התקיים ה**פּאָלקס-צײַטונג** עד 19 באוגוסט 1907, כאשר הוא נסגר על ידי השלטונות בגלל פרסום חוזר ממשלתי סודי המופנה לנציגי השלטון באזורים הכפריים (земские начальники), והעורכת הרשמית שלו, פ. זקהיים, נעצרה.¹¹⁶ פרסום החוזר היווה רק עילה לסגירת העיתון, מכיוון שיחד עם ה**פּאָלקס-צײַטונג** נסגרו גם הזמן (בגלל שהעתיק אותו החוזר), ה**פּאָלקס-שטימע** של הסאָר"פ ו**דאָס וואָרט** [הדבר] של הס"ס (האחרון בגלל המאמר על קונגרס לונדון של הרסדר"פ).¹¹⁷ זו היתה מכה מחושבת של המושל בצפון-מערב נגד העיתונות היהודית בוויילנה. אמנם המכה לא השיגה את מטרתה, ומייד עם סגירת העיתונים הופיעו עיתונים חדשים, שהרשיונות להוצאתם סודרו בעוד מועד: **הד הזמן** (במקום הזמן) ו**אונזער וועג** [דרכנו] (במקום **דאָס וואָרט**).¹¹⁸ לעומתם, לבונד נדרש יותר זמן להתארגנות, ויומונו החדש, **די האַפּונונג** [התקוה], יצא לאור רק לאחר שבועיים, 2.9.1907.

די האַפּונונג התקיים במשך חודשיים, אך תפוצתו והשפעתו היו בירידה מתמדת, כמו כן מצבו הכספי.¹¹⁹ בוועד המרכזי של הבונד נערך דיון ובו הועלתה ההצעה להפסיק לפרסום היומון בגלל חוסר האמצעים. לפי זכרונותיו של ולדימיר מדס, דוקא מרק ליבר, המזוהה כבר עם המנשביקים, תמך בהצעה, ומדס עצמו התנגד לה.¹²⁰ בסופו של דבר, הוחלט להפוך את **די האַפּונונג** החל מ-1 בנובמבר 1907 לעיתון זול (במחיר קופיקה אחת, "קאָפּיקענע צײַטונג") ולכתבו בשפה פשוטה על מנת למשוך אליו קוראים רבים ככל שאפשר:

די האַפּונונג מקטין את גודלו, מקטין את מחירו. אבל אופיו נשאר זהה; רק הצורה תהיה יותר פשוטה; ההמונים הרחבים יוכלו להבינו יותר בקלות. ובצורה הפשוטה והקצרה הזאת ימצא הקורא על עמודיו הכל, מה שהוא דורש מעיתון יומי.¹²¹

עריכת העיתון החדש הופקדה בידי מדס, א. ליטבק (חיים יעקב הלפנד, 1874-1932) ואסתר פרומקין (מלכה ליפשיץ, 1880-1943). מכיוון שעיתון ברמה כה נמוכה לא יכול היה לשרת את צרכיה הפנימיים של המפלגה, הוחלט במקביל לפרסם שבועון **דער מאָרגענשטערן** [כוכב הבוקר] (בעריכתם של מדס, איסי יודין-אייזנשטדט [1867-1937], א. וייטר [אייזיק מאיר דבנישסקי, 1878-1919] ודוד זסלבסקי [1880-1965]), אשר

¹¹³ ראה הערה 103 לעיל.

¹¹⁴ ראה, למשל, הכתבות מחמלניק בפודוליה (**פּאָלקס-צײַטונג**, 1907, גלי 415 [27.7], עמ' 4) ומביאלוסטוק (**די האַפּונונג**, 1907, גלי 26 [9.10], עמ' 4).

¹¹⁵ ההחלטה הראשונה של הוועד המרכזי של הבונד שהופיעה בצורה מוסווית היתה ההחלטה על השתתפות בבחירות לדומה השלישית (**פּאָלקס-צײַטונג**, 1907, גלי 384 [19.6], עמ' 2).

¹¹⁶ ידיעה על שיחרורה בערבות בספטמבר 1907 ראה **די האַפּונונג**, 1907, גלי 10 [20.9], עמ' 3.

¹¹⁷ *Рассвет*, 1907, גלי 33 [25.8], עמ' 49.

¹¹⁸ *Рассвет*, 1907, גלי 33 [25.8], עמ' 49. הגליון האחרון של **דאָס וואָרט** הופיע 9.8.1907 והגליון הראשון של **אונזער וועג** 19.8.1907. מהירות זו היא תוצאה מנסיון הקודם, כאשר עברו ארבעה חודשים בין סגירתו של **דער נייער וועג** בינואר 1907 והופעתו של **דאָס וואָרט** במאי. גם בידי הסיימיסטים היה רשיון לעתון חדש (חוזר הוועד המרכזי מס' 8 [אוגוסט 1907], ГАРФ, [HMF 221]. φ. 102, оп. 1907 г., д. 353, л. 10806).

¹¹⁹ עד כמה היה מצבו הכספי של **די האַפּונונג** בעייתי, יכול ללמוד פרסומם בעמוד הראשון של העיתון של המודעות מאת ההוצאה לאור של הס"ס, "צוקונפֿט", על כך שיצאו לאור ספרים המבקרים את הבונד - יעקב לשציינסקי, *Новый курс бундовской мысли* ושל ק. פֿאַרנבערג (י' רוזנברג), *שטוטגאַרטער קאָנגרעס און זײַנע פּראָבלעמען (די האַפּונונג)*, 1907, גלי 30 [15.10], עמ' 1.

¹²⁰ מעדעם, פֿון מיין לעבן, ב', עמ' 218.

¹²¹ המודעה על שינוי אופיו של **די האַפּונונג**, 1907, גלי 41 [27.10], עמ' 1; גלי 42 [28.10], עמ' 1.

ידון בשאלות פוליטיות ותיאורטיות ברמה המקובלת בשיח המפלגתי. גם הוחלט להפסיק את פרסום המוסף המוקדש לתנועה המקצועית, **פון פראָפּעסיאָנעלען לעבען**, שעול הוצאתו היה מוטל על מערכת **די האַפּונונג**, ולהחליפו בקבצי מאמרים **דאָס פראָפּעסיאָנעלע לעבען**.¹²²

אמנם תוכנית זו לא יצא אל הפועל. ב-29 באוקטובר נסגר **די האַפּונונג** ורוב חברי ועובדי המערכת נעצרו (ליטבק, אסתר פרומקין, משה דושקן, יצחק תאומים – טיומין [1877-1937], מרדכי יבזרוב, יצחק פסחזון [1876-1943] ובוריס לוינסון - ב.ב.סקי, אשר היה המוציא לאור הרשמי של **די האַפּונונג**). זמן-מה מאוחר יותר נעצרו עוד מספר פעילים מרכזיים (אנה רוזנטל [1872-?], שמואל גוז'ינסקי-לנו [1867-1943]), כולל שני חברי הוועד המרכזי (יונה קויגן [1870-1923] וארקדי קרמר [1865-1935]).¹²³ מעצרים רחבים אלו פגעו במנגנון המרכזי של הבונד, בארגון וילנה ובוועד המרכזי עצמו, אשר, לאחר עזיבתו של ולדימיר קוסובסקי (1867-1941) את רוסיה בסוף הקיץ 1907¹²⁴ ומעצרים של קויגן וקרמר, איבד כשליש מחבריו.¹²⁵ המעצרים מנעו הוצאת היומון, אם כי השבועון **דער מאַרגענשטערן** אכן החל לצאת לאור בנובמבר 1907. המערכת התנהגה בזהירות יתרה ואף סירבה להיכנס בקשרים עם הארגונים המקומיים של הבונד – במדור "תא הדואר" פורסמה פניה הבאה:

סימאטיץ' ועיירות אחרות. אנו מבקשים להבא לפנות אלינו רק בעניינים **ספרותיים** ובכלל

רק עם הדברים כאלה (שאלות, בקשות והד'), אשר נוגעים **רק למערכת** [ההדגשות במקור].¹²⁶

אך אמצעי הזהירות אלו לא הועילו, כתב-העת נסגר לאחר גליון השלישי ב-30 בנובמבר, וחברי המערכת רק בנס ניצלו מהמעצר.¹²⁷ בכך הסתיים עידן העיתונות הלגאלית של הבונד, ולפי דיווח אחד, "עם הפסקת פרסומים תקופתיים [=עיתונים] נקרע הקשר בין הארגונים [המקומיים] והמרכז".¹²⁸

לפי הגדרתו של ולדימיר מדס, היו הירידה בפעילות הארגונים, הירידה בהרגשה העצמית, בריחת 'הפרופסינולים' מהעבודה, עזיבה מסיבית של האינטליגנציה, התנועה המקצועית "הלא מאורגנת" וחוסר הכסף החרף – סימפטומים של המשבר בבונד.¹²⁹ כל התופעות האלה, שהן פועל יוצא מהאפתייה הפוליטית הכללית, אפיינו את הארגונים המקומיים. אך מדס אינו מזכיר במאמרו, כי הפסקת העיתונות הלגאלית והמעצר של קבוצת הפעילים המרכזיים בוילנה (כמו כן מעצרים רבים בערי השדה), הנחיתו מכה קשה על המנגנון הארגוני של הבונד. לפי דיווח מדצמבר 1907, במקום 140 "מהפכנים מקצוענים" שהבונד החזיק בסוף 1905, נשארו בסוף 1907 רק 15-20 איש.¹³⁰ בזכרונותיו תיאר מדס את המצב שנוצר:

¹²² ראה המודעות בדי **האַפּונונג**, 1907, גלי' 38 (24.10), עמ' 1; גלי' 39 (25.10), עמ' 1, וגלי' 42 (28.10), עמ' 1 על פרסום **דער מאַרגענשטערן**, הפסקת **פון פראָפּעסיאָנעלען לעבען** ופרסום קובץ ראשון של **דאָס פראָפּעסיאָנעלע לעבען**. על הרכב המערכת ראה מעדעם, **פון מיין לעבן**, ב', עמ' 219. על **דאָס פראָפּעסיאָנעלע לעבען** והצעת שיטת מימונו על ידי האיגודים המקצועיים ראה רחמילעוויטש [אהרון ויינשטיין], "ווי קען עקזיסטירען אַ אידישער פראָפּעסיאָנעלער אַרגאַן", **די האַפּונונג**, 1907, גלי' 41 (27.10), עמ' 2.

¹²³ *Рассвет*, 1907, גלי' 43 (3.11), עמ' 23; א. ליטוואק, "דערניערונגען וועגן ישראל מיכל קאַפּלינסקי", בתוך **געקליבענע שריפטן**, עמ' 270; מעדעם, **פון מיין לעבן**, ב', עמ' 219; פּאַטי, "זכרונות וועגן אַרקאַדין", בתוך **אַרקאַדי**, עמ' 62; Бухбиндер, *Материалы*, עמ' 27-28, 65, 99-100, 122; **דורות בונדיסטן**, א', עמ' 266, 274-275; Цявловский, *Большевики*, עמ' 296. יכול להיות שמעצרים מחוץ למערכת **די האַפּונונג** התרחשו ב-30 בנובמבר 1907 – על מעצרו של גוז'ינסקי הודיע הגליון האחרון של **דער מאַרגענשטערן** (1907), גלי' 3 (30.11), עמ' 22 ומעצרו של קרמר בנובמבר מוזכר אצל מ. יעוועראָוו, "ביאָ-ביבליאָגראַפישע ידיעות" בתוך **אַרקאַדי**, עמ' 279-280.

¹²⁴ **דורות בונדיסטן**, א', עמ' 37; מעדעם, **פון מיין לעבן**, ב', עמ' 220; קורסקי, **געזאַמלטע שריפטן**, עמ' 164-165. קוסובסקי עזב, ככל הנראה, בגלל תביעה משפטית בנוגע לספרו *Вопросы национальности (די האַפּונונג)*, 1907, גלי' 7 (13.9), עמ' 4.

¹²⁵ חבר נוסף של הוועד המרכזי, רפאל אברמוביץ' (ריין, [1880-1963]), נשלח למסע איסוף הכספים בארה"ב בנובמבר 1907 (אַבראַמאָוויטש, **אין צוויי רעוואַלוציעס**, א', עמ' 313). בקונגרס השביעי של הבונד באוגוסט 1906 בלבוב הורכב הוועד המרכזי מתשע חברים: מרק ליבר, רפאל אברמוביץ', איסי יודין-אייזנשטדט, ולדימיר מדס, נח פורטנוי (1872-1941), יונה קויגן, רחמיאל ויינשטיין (1877-1938), ולדימיר קוסובסקי, ארקדי קרמר (ל. יעוורעינאָוו, "די יידישע אַרבעטער באַוועגונג אין דאַטן, 1876-1922", בתוך **25 יאר**, עמ' 117). מאוחר יותר צורפו לוועד המרכזי גם עזרא רוזין וברניסלב גרוסר (1883-1912) (**דורות בונדיסטן**, א', עמ' 281; Бухбиндер, *Материалы*, עמ' 41-42).

¹²⁶ **דער מאַרגענשטערן**, 1907, גלי' 3 (30.11), עמ' 24.

¹²⁷ מעדעם, **פון מיין לעבן**, ב', עמ' 221; על החיפוש בדירת המערכת ועל מעצרים של פעילי הבונד, כולל שמואל גוז'ינסקי, ראה **דער מאַרגענשטערן**, 1907, גלי' 3 (30.11), עמ' 22.

¹²⁸ *Седьмий съезд*, עמ' 11; **קורצער בעריכט**, עמ' 4.

¹²⁹ ו.מ.ד-ם, "בריען וועגען דער אידישער אַרבייטער בעוועגונג II", **דער מאַרגענשטערן**, 1907, גלי' 2 (23.11), עמ' 8.

¹³⁰ נ.ק. לאַיעווסקי, "די דריטע ס.ס. קאַנפּערענץ אין רוסלאַנד", **דאָס פּאַלק**, 1908, גלי' 4 (15.2), עמ' 15.

התנועה הפוליטית היתה כל הזמן במורד. חשתי בכך במפורש, כשנזדמן לי בתורת חבר הוועד המרכזי לעשות ערבים מספר ב"יאבקה", כלומר, בדירה בה היו באים נציגי הפרובינציה הבונדאית שלנו כדי להיפגש עם באי-כוח הוועד המרכזי, להחליף דברים בעניינים מפלגתיים שונים. [...] כך היינו יושבים בשניים בערבי החורף הקרים: אני ומזכיר הוועד המרכזי [...] יאשקה קפלן [...]. היינו יושבים ומחכים וסביבנו דממה ועצוב. אך אשתקד היו הבאים מן הערים והעיירות השונות מגיעים לעשרות. היה לנו אז מנגנון גדול ומסועף. לרשותו של הוועד המרכזי עמדו עשרות "מקצוענים" [...]. המולה מתמדת, תסיסה בלתי-פוסקת ואילו היום שקט ושלווה סביב. לפעמים היה נכנס מישוהו, לכל היותר שניים. ויש שהיינו יושבים כל הערב, ואין איש פוקדנו.¹³¹

הפגיעה הקשה במנגנון המרכזי לא איפשרה לחזור ולשקם ארגונים מקומיים, והאפתיה הפוליטית הכללית דיכאה את היוזמה מלמטה. כאשר בסוף 1907 – תחילת 1908 ביקרו חברי הוועד המרכזי עצמם בערים כדי לחדש את הקשרים עם הארגונים שם, רק ב-12 מתוך 17 הערים מצאו הם ארגונים קיימים "במידה זו או אחרת".¹³²

עקב המשבר במפלגה התמסרו מנהיגי הבונד להערכת המצב מחדש בצורה בסיסית. לאור ההתרסקות, הן ברובד המקומי והן במרכז, רק מעטים מהם דגלו בחזרה לדפוסי הפעולה הנהוגים לפני 1905, בראש ובראשונה החזרה למחתרת (בעגה הבונדאית נקראו הם "אנטי-לגאליסטים"). רוב מנהיגי הבונד דיברו על השינויים בצורות העבודה ועל מציאת תחומים חדשים, לגאליים לרוב. כיוון שבאגודים המקצועיים, כפי שנראה להלן, היו הבעיות דומות לאלו של המפלגה, התרכזה תשומת הלב של המנהיגים בפעילות תרבותית, בהפנית המרץ לתחומים חדשים כגון הקהילה היהודית ולבנין מחדש של הארגונים המקומיים על יסודות של פעילות עצמית (ולא על מארגנים הנשלחים מהמרכז).¹³³ קריסת המנגנון המחתרתי מחד גיסא והאופקים הפתוחים לסוגי הפעילות החדשות גרמו לכך, שבהתייעצות חרום שקיים הוועד המרכזי עם הפעילים המקומיים המעטים (בעיקר מ"אזור הבונד" המסורתי¹³⁴) במרץ 1908 בגרודנו,¹³⁵ היתה ידם של ה"לגאליסטים" על עליונה.¹³⁶

* * *

מפלגת הציונים הסוציאליסטים (ס"ס) היתה היריבה החזקה ביותר של הבונד. המפלגה התארגנה רשמית בינואר 1905 וכוחה התעצם במהלך המהפכה, במיוחד לאחר גל הפוגרומים של אוקטובר-נובמבר 1905.¹³⁷ לקראת סוף 1906 היו במפלגת הס"ס, לפי הסטטיסטיקה המפלגתית, 24,210 חברים בכ-250 מקומות המאוחדים ב-17 מחוזות,¹³⁸ ובאוגוסט 1907 דיברו נציגי הס"ס על 27,000 "פרולטרים יהודיים" המשתייכים

¹³¹ מעדעם, פון מיין לעבן, ב', עמ' 225-224, התרגום לפי מודם, זכרונות, עמ' 297-296.

¹³² *Седьмой съезд*, עמ' 11; קורצער בעריכט, עמ' 4.

¹³³ ראה על כך מאמרו הגדול של ולדימיר מודם, "ברייעף וועגען דער אידישער אַרבייטער בעוועגונג III", דער מאַרגענשטערן, 1907, גל' 3 (30.11), עמ' 7-10.

¹³⁴ "אזור הבונד" – המושג הנפוץ מאוד בעיתונות הבונדאית – כלל את הפלכים הצפון-מערביים של תחום המושב (ליטא היסטורית) ולפעמים גם ממלכת מולין. ראה "Regional Factors", Mishkinsky, עמ' 85-86.

¹³⁵ בהתייעצות השתתפו חברי הוועד המרכזי מרק ליבר, רפאל אברמוביץ, איסי יודין-אייזנשטדט, ולדימיר מודם, נח פורטנוי ורחמיאל ויינשטיין, ונציגי הארגונים משה טרמן ממוהילב, ויקטור שולמן (1876-1951) מווילנה, ברל זלוטובצקי מוויטבסק ואייזיק אלטר (?-1910) מביאלוסטוק. ראה דובנאָו-ערליך, "אין די יאָרן פֿון רעאַקציע", עמ' 543; דורות בונדיסטן, א', עמ' 148, 226, 287, ג', עמ' 187.

¹³⁶ פון פארטיי-לעבען, גל' 1 (1908); *Голос Социал-демократа*, גל' 4-5 (אפריל 1908), עמ' 31; קירזשניץ, דער אידישער אַרבעטער, כרך 3, עמ' 98-100. ראה גם ליטבאָק, וואָס געווען, עמ' 281; שולמאַן, בלעטלעך געשיכטע, עמ' 95; לעווין, אונטערערדישע קעמפער, עמ' 318.

¹³⁷ גוטרמן, המפלגה הציונית-סוציאליסטית, עמ' 28-22. פרנקל, נבואה ופוליטיקה, עמ' 367-368.

¹³⁸ המספר הורכב מדיווחי המחוזות לוועידה השנייה של הס"ס בתחילת דצמבר 1906 ומדיווחים של מחוזות פינסק ואודיסה לוועידה הראשונה של מפלגת הס"ס בפברואר 1906, דער נייער וועג, 1907, גל' 25 (12.1), עמ' 45, מובא גם אצל גוטרמן, המפלגה הציונית-סוציאליסטית, עמ' 101-102, ואצל «Кривенький, «Сионистско-социалистическая рабочая партия», עמ' 553. בסתיו 1906 דיברו הס"ס על 30,000 חברי המפלגה (א.ב.), "קלאָסן קאַמף און טריטאַריאַליזם", דער נייער וועג, 1906, גל' 19 [19.9] – צוטט אצל גוטרמן, עמ' 85). יוסף קרוק בזכרונותיו מדבר על 30,000 חברי הס"ס רק באזור קובנא בעת הבחירות לדומה

אל המפלגה.¹³⁹ הס"ס היו חזקים במיוחד ב"אזור הבונד" ובוולין, בעוד שאחיותם בדרום ובדרום-מזרח היתה חלשה. בפולין נאחזו הס"ס בערים מתועשות כגון וארשה, לודז', צ'נסטוחובה ובנדין. מספר חברי המפלגה הושפע מאוד על ידי הגירת החברים, והמוסדות המפלגתיים עצמם העריכו את ההגירה כ-15%-25 באזור ליטא-בלרוסיה.¹⁴⁰ הכנסותיו של הוועד המרכזי של הס"ס היו מכובדות והסתכמו בתקופת מרץ-דצמבר 1906 ב-26,334 רובל, דהיינו כ-3,000 בחודש. רק 22% מהסכום גויס בחו"ל (לעומת 67% אצל הבונד), ו-35% מההכנסות באו מ-96 הארגונים המקומיים של המפלגה (לעומת כ-10% אצל הבונד).¹⁴¹ רמה כה גבוהה של גבית הכסף בארגונים המקומיים מצביעה על קשרים חזקים בין המרכז לפריפריה ועל משמעתם הטובה של חברי המפלגה (אך גם על התמיכה מצדה של "הבורגנות היהודית", שניתנה בהתנדבות או תחת איומים).

עם כל זאת, שנת 1907 החלה רע בשביל הס"ס – הופעתם בבחירות לדומה השניה לא היתה מוצלחת, ושני המועמדים של המפלגה הובסו.¹⁴² בנוסף לכך, השבועון המפלגתי **דער נייער וועג** [הדרך החדשה] נסגר על ידי השלטונות בינואר 1907, ועד חודש מאי לא עלה בידם של הס"ס להקים בטאון חדש. המפלגה איבדה את קולה וזה השפיע קשות על הארגונים המקומיים, כפי שמשקף מהדיווחים. אבל בקיץ 1907 המשבר הזמני כבר נשאר מאחור. הופעתו של בטאון המפלגתי החדש, **דאָס וואָרט**, במאי 1907 עודדה את הלכות הרוח בקרב הס"ס.¹⁴³ כתב-העת החדש נקט בקו מהפכני תוקפני וגליונו עם מאמר על ההפיכה של 3 ביוני הוחרם.¹⁴⁴ ב-19 באוגוסט נסגר **דאָס וואָרט** על ידי השלטונות (יחד עם **פּאָלקס-צייטונג** הבונדאי, **פּאָלקס-שטימע** של הסאָר"פּ והזמן), אך מיד עם סגירתו הופיע שבועון חדש, **אונזער וועג**,¹⁴⁵ מה שהעיד על ארגון טוב, לעומת הבונד שהוציא את בטאונו רק ב-1 לספטמבר והסאָר"פּ שלא חידש פרסום כתב-העת. הכתבות הרבות מהארגונים המקומיים סיפרו על התפוצה הטובה של כתב-העת ועל המאמצים המוצלחים להגדילה, כמו כן על איסוף הכסף בשביל.¹⁴⁶

לכך נוסף הישג חשוב – הצטרפותה של מפלגת הפועלים הטריטוריאליסטית היהודית (יטא"פ) אל מפלגת הס"ס ביולי 1907. יטא"פ (פועלי-ציון נוסח מינסק) היתה המפלגה הקטנה בין האחרות עם איזור ההשפעה המוגבל. הוועידה המכינה שבה הוקמה המפלגה התקיימה באפריל 1905,¹⁴⁷ ובה התאחדו קבוצות פועלי-ציון בצפון בלרוסיה ומזרח פולין אשר הסכימו עם המצע של הוועד המינסקאי של פועלי ציון.¹⁴⁸ פועלי-

השניה, אך מובן שהוא שגה (קרוק, **תחת דגלן של שלוש מהפכות**, א', עמ' 325). לעומתו, טען מרדכי פוגורלסקי, חבר היטא"פ בביאלוסטוק, שבמשך 1906-1905 היו בס"ס "עד 15 אלף חברים" (פוגורלסקי, "פועלי ציון", עמ' 149).

¹³⁹ המספר הובא בוויכוחים על השתתפותה של מפלגת הס"ס בקונגרס האינטרנציונל בשטוטגרט (**פּאָלקס-צייטונג**, 1907, גלי 429 [13.8], עמ' 1-2; **אונזער וועג**, 1907, גלי 1 [19.8], עמ' 16-6). באותה עת הזכיר המאמר **בדער פּריינד** מספר של 40,000 "פרולטרים מאורגנים" השייכים ל"טריטוריאליסטים סוציאליסטיים", אך כנראה התכוון בעל המאמר גם לחברי מפלגת הסאָר"פּ ("דער זינדיגער פּריינד", **דער פּריינד**, 1907, גלי 170 [1.8], עמ' 1-2).

¹⁴⁰ **דער נייער וועג**, 1907, גלי 25 (12.1), עמ' 45 (פורסם גם אצל גוטרמן, **המפלגה הציונית-סוציאליסטית**, עמ' 197).

¹⁴¹ **דער נייער וועג**, 1907, גלי 25 (12.1), עמ' 57. ראה דיון אצל גוטרמן, **המפלגה הציונית-סוציאליסטית**, עמ' 119-126.

¹⁴² המועמדים היו נחמן סירקין בפלך קובנו וד. בריקסמן (א.מ.פינס) בפלך גרודנו. ראה V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 244-245.

¹⁴³ למשל, בפינסק נערכה מסיבה לכבוד קבלת הגליון הראשון של **דאָס וואָרט** (1907, גלי 7 [12.7], עמ' 32), מוולקוביסק ומסלונים דווח על התחדשות העבודה המפלגתית בעקבות הופעתו של **דאָס וואָרט** (שם, גלי 12 [9.8], עמ' 30; **אונזער וועג**, 1907, גלי 6 [10.10], עמ' 29). ראה גם כתבה מווילנה על התעוררות בפעילות המפלגתית במאי 1907 (**דאָס וואָרט**, 1907, גלי 1 [18.5], עמ' 28). סוכני הבולשת הפוליטית בוויטבסק הודיעו בחודש מאי 1907, כי "מספר אישים החלו לעבוד במרץ על שיקום הארגון, אשר התפורר כמעט לחלוטין" (Inv. 8593, [אמת], ф. 102, оп. 1907 г., д. 5, ч. 7, л. 17).

¹⁴⁴ **דאָס וואָרט**, 1907, גלי 4 (16.6) והמודעה על כך בגלי 5 (25.6), עמ' 1.

¹⁴⁵ **Рассвет**, 1907, גלי 33 (25.8), עמ' 49.

¹⁴⁶ ככל הנראה, היתה הפצתם של **דאָס וואָרט** ושל **אונזער וועג** משמעותית: רק ב-11 המקומות שבכתבות משם נקובים מספרי המנויים והמכירה הקמעונאית, הגיעה התפוצה לכ-600 עותקים. חולשתם היחסית (כמו של כתבי-העת המפלגתיים האחרים) היתה ביחס בין המנויים לבין המכירה הקמעונאית: כך, בסלונים 10 מתוך 80 עותקים נמכרו בקמעונאות (**אונזער וועג**, 1907, גלי 6 [10.10], עמ' 29), בלודז' היו רק 60 מנויים בעוד שהתפוצה הכללית היתה 100 עד 200 עותקים (שם, עמ' 28-26), מווילנה הודיעו על הגדלת מספר המנויים (היו רק 50) והגדלת המכירה הקמעונאית לאחר אסיפה מיוחדת (שם, גלי 3 [7.9], עמ' 29-31).

¹⁴⁷ **דער פּאַרבערייטענער צוזאַמענפּאַהר**.

¹⁴⁸ לפי דיווחים שבשבעונים של היטא"פ והס"ס, ארגוני פועלי-ציון נוסח מינסק היו קיימים במינסק ובבוברויסק בפלך מינסק (**יודישע ווירקליכקייט**, 1907, גלי 3 [21.1], עמ' 33; גלי 8 [28.2], עמ' 24; גלי 13 [13.4], עטיפה; **אונזער וועג**, 1907, גלי 4 [16.9], עמ' 25-27; גלי 5 [27.9], עמ' 33), בגרודנו, ביאלוסטוק, גורודוק ובסקידל בפלך גרודנו (**יודישע ווירקליכקייט**, 1907, גלי 13 [13.4], עטיפה; **אונזער וועג**, 1907, גלי 1 [19.8], עמ' 35; גלי 2 [24.8], עמ' 34-36; **פּאָלקס-צייטונג**, 1907, גלי 409 [20.7], עמ' 4), בווארשה (**יודישע ווירקליכקייט**, 1907, גלי 13 [13.4], עמ' 31), בלומז'ה ובצ'ייז'ב בפלך לומז'ה (שם, גלי 2 [10.1], עמ' 30; **אונזער**

ציון המינסקאים על כל פליגיהם תמיד דגלו בעמדה לא מיליטנטית כלפי הבורגנות, ואפילו היטא"פ, אשר הכריזה על הליכתה "יד ביד עם כל האלמנטים בעלי תודעה בקרב הפרולטריון הרוסי" במאבק על "המשטר הדמוקרטי האמיתי", הצטרפו לארגון הטריטוריאליסטי היהודי (יט"א) ופעלו בו כמעין סיעה פרולטרית.¹⁴⁹ כאשר הביעה מפלגת הס"ס את יחסה החיובי לפעילות היטא"פ (נוכח הפרויקט של קונגרס הטריטוריאליסטים¹⁵⁰ והכוונת הגירה לנמל גלבסטון) וקבעה כי "אין שום ניגוד פרקטי או לוגי בין הכוונת ההגירה לבין טריטוריאליזם"¹⁵¹, התאפשרה התמזגותה של המפלגה הקטנה בתוך הס"ס.¹⁵² בכך היתה גם ידם של מנהיגי הטריטוריאליזם 'הבורגני', השוקדים על איחוד כל הכוחות הטריטוריאליסטים ומעדיפים שיתוף פעולה עם מפלגה פרולטרית אחת. לא מן הנמנע שהפסקת בטאונה של היטא"פ **די יודישע ווירקליכקייט** [המצאיות היהודית] בחודש אפריל 1907 נבעה דווקא מהלחצים של הטריטוריאליסטים 'הבורגנים'. הקונגרס הראשון מן המניין של היטא"פ, במקום לארגן את המפלגה על בסיס קבוע ואיתן, החליט להצטרף למפלגת הס"ס בהכרזתו, "שתהיה זו טעות פוליטית לעשות דיס-אורגניזציה [דעאָרגאַניזירען] של הפרולטריון היהודי ולפלג את כוחותיו הפוליטיים בגלל הבדלים לא חשובים ב'אני מאמין' התאורטי, ההבדלים, אשר יכולים להתקיים במסגרת מפלגה אחת".¹⁵³ תנאי האיחוד הדגימו את חוסר כוחה של היטא"פ: לוועד המרכזי של הס"ס נכנס חבר אחד של היטא"פ, וקבוצותיה המקומיות הצטרפו לקבוצות הס"ס ללא תנאים מיוחדים.¹⁵⁴

למרות כוחה המועט של היטא"פ, היה זה האיחוד הראשון של המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות ברוסיה, והוא התקבל בהתלהבות כ"צעד גדול קדימה" של התנועה הסוציאליסטית-טריטוריאליסטית ("הפרולטריון הסוציאליסטי-טריטוריאליסטי התחזק עוד יותר, צבאו נהיה גדול ורחב יותר, ובאחידות ובאחדות הוא ישאב עוד יותר אומץ ואמונה בשביל ההווה והעתיד שלו"¹⁵⁵). כתבות רבות מהשטח דיווחו בלהט על איחוד הארגונים המקומיים באוגוסט-ספטמבר.¹⁵⁶ אך עובדת האיחוד עצמה מלמדת על השינויים המשמעותיים בהלכי הרוח הפוליטיים בקרב יהדות רוסיה. בעת גאות המהפכה התרבו המפלגות היהודיות ונאבקו על ההשפעה ברחוב היהודי בתקווה למשוך אליהן את ההמונים. עתה, בתחילת תקופת השפל, החליטה המפלגה החלשה ביותר שלא דובר כבר על הרחבת ההשפעה אלא על הישרדות והצטרפה למפלגה

¹⁴⁹ וועג, 1907, גל' 1 [19.8], עמ' 35; גל' 2 [24.8], עמ' 36, בסובלק **דאָס וואָרט**, 1907, גל' 12 [9.8], עמ' 29, ובקייב **יודישע ווירקליכקייט**, 1907, גל' 12 [30.3], עמ' 29. על הארגון בביאלוסטוק ראה פוגורלסקי, "פועלי ציון".

¹⁵⁰ *Объективный ход истории*, עמ' 46, 48. במקום אחר קבעה הנהגת המפלגה: "אנו מגינים תמיד על הדעה, שהסתירה בין מעמדות אף פעם לא חייבת להפריע לפרולטריון להיכנס ליחסים קרובים עם הבורגנות, כאשר כך דורשים האינטרסים המשותפים של האוכלוסייה" – חוזר הוועד המארגן של היטא"פ, **די יודישע ווירקליכקייט**, 1907, גל' 2 [10.1], עמ' 28. על התקופה הראשונה של פועלי-ציון המינסקאים ועל עמדתם כלפי מאבק מעמדות ראה מיסקינסקי, "צמיחת הציונות הפועלית ברוסיה", במיוחד עמ' 301-302, 307-309, 312-318.

¹⁵¹ ראה החלטת הוועידה השנייה של הס"ס (דצמבר 1906) על המדיניות הטריטוריאליסטית המדברת על ההשפעה החיובית של קונגרס הטריטוריאליסטים על "ההמונים הרחבים" **דער נייער וועג**, 1907, גל' 25 [12.1], עמ' 43, פורסם גם אצל גוטמן, **המפלגה הציונית-סוציאליסטית**, עמ' 195) וגם את חוזר הוועד המרכזי של הס"ס מס' 25 ממאי 1907, אשר קבע, כי "העבודה הטריטוריאליסטית שלנו ברגע הנוכחי היא התמיכה, אמנם מבחוץ, בקונגרס הטריטוריאליסטים המתוכנן לקיץ 1907 **דאָס וואָרט**, 1907, גל' 1 [18.5], עמ' 25).

¹⁵² א.ב., "טעריטאָריאַליסטישע צייט-פּראָגען (צו אונזער טאַקטיק און פּראַקטיק)", **דאָס וואָרט**, 1907, גל' 5 [25.6], עמ' 4-1. לתגובה החיובית של היטא"פ על החלטת הוועידה השנייה של הס"ס על המדיניות הטריטוריאליסטית ראה **די יודישע ווירקליכקייט**, 1907, גל' 6 [14.2], עמ' 15-16. יחד עם זאת, לפני החלטת הוועידה של הס"ס לא ראתה היטא"פ שום אפשרות לתמוך במועמדים של הס"ס בבחירות לדיומה השנייה והשוותה אותם עם מועמדי הבונד: "אין לנו אימון רב לא בבונד, לא בס"ס, כמפלגה, כדי שנצביע עבור מועמד שלהם, כבונדאי או כס"ס" – חוזר הוועד המארגן של היטא"פ, שם, גל' 2 [10.1], עמ' 30.

¹⁵³ "ערקלערונג פֿון דעם צוזאַמענפֿאַהר פֿון דער יודישער טעריטאָריאַליסטישער אַרבייטער פּאַרטיי", **דאָס וואָרט**, 1907, גל' 7 [12.7], עמ' 11. על קוארדינציה וצורותיה בין ארגונים סוציאליסטים-טריטוריאליסטים - היטא"פ והס"ס (ולא סאָר"פ) – דובר כבר בחוזר הוועד המארגן של יטא"פ (מרץ 1907) המודיע על כינוס קונגרס היטא"פ **יודישע ווירקליכקייט**, 1907, גל' 9-10 [11.3], עמ' 33-37; *Еврейский голос*, 1907, גל' 10 [9.3], עמ' 33. הידיעה הראשונה על המשא ומתן בין הס"ס ויטא"פ פורסמה בסוף יוני בעיתון הקדטים *Речь* (**פּאַלקס-צייטונג**), 1907, גל' 389 [25.6], עמ' 3; *Еврейский голос*, 1907, גל' 26 [28.6], עמ' 28. ראה גם שם, גל' 28 [14.7], עמ' 21 וגל' 29 [21.7], עמ' 21. על הקונגרס אשר התקיים ביוני 1907 במינסק בנוכחות כ-30 צירים ושל נציג הס"ס דוד דוידוביץ-לבוביץ' ראה פוגורלסקי, "פועלי ציון", עמ' 149.

¹⁵⁴ "די בעדינגונגען אויף וועלכע עס איז פֿאַרגעקומען דער אַרײַנטרײט פֿון דער י.ט.א.פ. אין די צ.ס.א.פ.", **דאָס וואָרט**, 1907, גל' 7 [12.7], עמ' 13. *Свобода u равенство*, 1907, גל' 35 [12.7], עמ' 11.

¹⁵⁵ "דער אַרײַנטרײט פֿון דער יודישער טעריטאָריאַליסטישער אַרבייטער פּאַרטיי אין די ציוניסטיש-סאָציאַליסטישע אַרבייטער פּאַרטיי", **דאָס וואָרט**, 1907, גל' 7 [12.7], עמ' 1. לביטוי היחס המזלזל של הבונד לאיחוד זה ראה א. ליטוואַק, "שטריקען און געדאַנקען. היסטאָרישע געשעהענישען אין אַ גלאַז וואָסער", **פּאַלקס-צייטונג**, 1907, גל' 407 [18.7], עמ' 1-2.

¹⁵⁶ ראה הערה 148 לעיל.

היריבה החזקה יותר.¹⁵⁷ דפוס דומה יופיע במשא ומתן בין ה"ס"ס, הסיימיסטים ופועלי-ציון על האיחוד בעיצומו של השפל הפוליטי בשנת 1909.

בחודש אוגוסט נחלה המפלגה הציונית-סוציאליסטית הצלחה כבירה עוד יותר – קבלת מקום בקונגרס הסוציאליסטי הבינלאומי בשטוטגרט.¹⁵⁸ עוד בדצמבר 1906 הורתה הוועידה השנייה של ה"ס"ס לוועד המרכזי לנקוט בצעדים הנדרשים על מנת "להבטיח למפלגתנו נציגות בקונגרס הסוציאליסטי הבינלאומי".¹⁵⁹ פנייתה של המפלגה ללשכה הסוציאליסטית הבינלאומית – המוסד העליון של האינטרנציונל – הועברה להחלטת הסקציה הרוסית של האינטרנציונל. לכן הצטרפו ה"ס"ס, כמפלגה מרקסיסטית, לפנות לוועד המרכזי של הרסדר"פ על מנת לקבל יצוג בקונגרס. תשובתם של ה"ס"ס הרוסיים היתה שלילית ומעליבה – הם הכחישו את האופי הסוציאליסטי של מפלגת ה"ס"ס ואת תרומתה למהפכה.¹⁶⁰ לפי הערתו של הפובליציסט הבונדאי דוד זסלבסקי,

האם חיכו להחלטה אחרת? קיוו לרזולוציה אחרת? [...] האם לא ידעו הציונים-סוציאליסטים, כי ההשקפה [שטאנדפונקט] הנכונה היחידה בשאלת היהודים בשביל הפרולטריון הרוסי יכולה להיות רק השקפתו של הבונד? רק שהבונד אף פעם לא החשיב את ה"ס"ס כי סוציאליסטים, איך שהם לא היו משתדלים וכמה שביטות הם לא היו מנהלים.¹⁶¹ הנהגת ה"ס"ס השיבה בהתקפה חריפה על דפי **דאָס וואָרט**¹⁶² (שנתמכה על ידי **דער פֿרײַנד**)¹⁶³ ואירגנה גל אסיפות מחאה של ארגוני המפלגה ושל האיגודים המקצועיים הקשורים בה ברחבי תחום המושב. האסיפות מחו נגד הוועד המרכזי של הרסדר"פ ושלחו את החלטותיהן ללשכת האינטרנציונל.¹⁶⁴ ערעורה של מפלגת ה"ס"ס בקונגרס עצמו נתמך על ידי נציג הסוציאליסטים-רוולוציונרים בלשכת האינטרנציונל, איליה רובאנוביץ' (1859-1922), והסתיים בנצחון – ה"ס"ס קיבלו קול מיעוץ בקונגרס אינטרנציונל בשטוטגרט (הנצחון שנשלל מהם ב-1908).¹⁶⁵ מכיוון שהרסדר"פ סירבה לקבלם לתת-הסקציה הסוציאל-דמוקרטית בתוך הסקציה הרוסית, וה"ס"ס, כמפלגה מרקסיסטית, לא רצתה להיות בתת-הסקציה של ה"ס"ר, נשארו נציגיה מחוץ לסקציות הארציות-לאומיות, שמהן הורכב האינטרנציונל. מצב מוזר זה התקבל בברכה ובתקווה מצדם של ה"ס"ס:

הסרר"פ עשתה צעד חשוב ראשון בדרך למאבק על המקום השווה-זכויות של הפרולטריון היהודי בקרב הפרולטריון של כל העמים. היא העמידה את הבעיה היהודית בפני האינטרנציונל בצורתה הטהורה ביותר. בקבלתה את הנציגות בקונגרס ובהשארה מחוץ לתת-

¹⁵⁷ על ההתקפות הדדיות של ה"ס"ס והיטא"פ ראה גוטרמן, **המפלגה הציונית-סוציאליסטית**, עמ' 176, הערה 11.
¹⁵⁸ על המאבק של המפלגות היהודיות עבור נציגות באינטרנציונל ראה Mendelsohn, "The Jewish Socialist Movement", במיוחד עמ' 139-141.

¹⁵⁹ **דער נײַער וועג**, 1907, גל' 25 (12.1), עמ' 43 (פורסם גם אצל גוטרמן, **הציונית-סוציאליסטית**, עמ' 195).

¹⁶⁰ **פֿאַלקס-צײַטונג**, 1907, גל' 398 (5.7), עמ' 4.

¹⁶¹ א.פ.ב. [ד. זסלבסקי], "נאָטיצען", **פֿאַלקס-צײַטונג**, 1907, גל' 411 (23.7), עמ' 1-2.

¹⁶² "די מסירה אויף דעם אידישען פֿראַלעטאָריאַט", **דאָס וואָרט**, 1907, גל' 8 (19.7), עמ' 1-8; "וועגען די רעזאָלוציע פֿון דעם צענטראַלען קאָמיטעט פֿון דער רוסלענדער סאָציאַל-דעמאָקראַטישער אַרבייטער-פֿאַרטיי", שם, גל' 10-9 (26.7), עמ' 6-11.

¹⁶³ הוויכוח בין **דער פֿרײַנד** לבין **פֿאַלקס-צײַטונג** הבונדאי ראה "דער אָבזאָג", **דער פֿרײַנד**, 1907, גל' 164 (25.7), עמ' 1; א. ליטוואק, "גערעכטיגקייט פֿון אַ זײַדענעם בעל-הבית'ל", **פֿאַלקס-צײַטונג**, 1907, גל' 416 (29.7), עמ' 1-2; "דער זײַנדיגער פֿרײַנד", **דער פֿרײַנד**, 1907, גל' 170 (1.8), עמ' 1-2.

¹⁶⁴ נוסח המחאה המוצע פורסם ב**דאָס וואָרט**, 1907, גל' 8 (19.7), עמ' 14-15. על ארגון המחאה מעיד יוסף קרוק: "כדי ליתן להם [לצירי ה"ס"ס לקונגרס, לצקי ולבוביץ'] סמכות יותר החליטו שהאגודות המקצועיות שלנו יתמכו בבקשתנו וישלחו לשם פטיציות. קיבלתי את התפקיד לארגן לתכלית זו את האגודות הבלתי לגאליות של המחוז צ'נסטוחובה – פטרקוב – סוסנוביץ' (יוסף קרוק, "נחמן סירקין ולצקי-ברתולדי", א"ע, IV-104-80-11). בישיבת הלשכה הסוציאליסטית הבינלאומית נמסרו מחאות של 30 ארגוני ה"ס"ס ושל 15 איגודים מקצועיים (ש.ב.), "די פֿערטרעטונג פֿון דער צ.ס.א.פ. אויפֿן שטוטגאַרטער קאָנגרעס", **אונזער וועג**, 1907, גל' 1 [19.8], עמ' 6-16, בכתב-העת של ה"ס"ס פורסמו ידיעות על מחאותיהם של 31 ארגוני המפלגה ו-22 איגודים מקצועיים, שחלקם התקבלו כבר לאחר הקונגרס (שם, עמ' 33, 36-37; גל' 3 [7.9], עמ' 31-32; גל' 5 [27.9], עמ' 34; גל' 7 [19.10], עמ' 36). כתיב-העת הבונדאיים דיווחו על שלושה מקומות בהם הצליח הבונד למנוע החלטות המחאה באיגודים או באסיפות הפועלים הכלליות (**פֿאַלקס-צײַטונג**, 1907, גל' 430 [4.8], עמ' 4; **די האַפֿנונג**, 1907, גל' 2 [3.9], עמ' 4, גל' 12 [23.9], עמ' 4).

¹⁶⁵ Mendelsohn, "The Jewish Socialist Movement", עמ' 141-142. דיווח על המחלוקת בקונגרס ראה ב. נעלין, "דער אינטערנאַציאָנאַלער סאָציאַליסטישער קאָנגרעס אין שטוטגאַרט", **פֿאַלקס-צײַטונג**, 1907, גל' 424 (7.8), עמ' 1; ב. נעלין, "אין אינט. סאָצ. בוראָ", שם, גל' 429 (13.8), עמ' 1-2; ש.ב., "די פֿערטרעטונג פֿון דער צ.ס.א.פ. אויפֿן שטוטגאַרטער קאָנגרעס", **אונזער וועג**, 1907, גל' 1 [19.8], עמ' 6-16. השווה גם טשערנאָוו, **ידישע טוער**, עמ' 110-111.

הסקציות הרוסיות, ס"ד וגם ס"ר, לא נכללה הסדר"פ למעשה בסקציה הרוסית. ובכך הוכיחה הסדר"פ שהפרולטריון היהודי כבר גדל דיו, שיש לו מספיק בעיות ואינטרסים משל עצמו מכדי לשוטט בסקציות לאומיות זרות של האינטרנציונל, שתנועת הפועלים היהודית לא יכולה להיחשב לעתיד כנחל לא חשוב בתנועה הסוציאליסטית הרוסית, הפולנית, הרונית וכיוצא בזה. [...] מעמד הפועלים היהודי צריך לשאוף ליצור סקציה יהודית באינטרנציונל. הסדר"פ עשתה צעד ראשון לכך. היא תמשיך בדרך זו גם בעתיד.¹⁶⁶

ללא כל ספק, השתתפותם של הס"ס בקונגרס האינטרנציונל היתה הישג חשוב של המפלגה הצעירה במלחמתה נגד הבונד, אשר הוביל את ההתנגדות לכניסתה לקונגרס, הן ברסדר"פ ("ההחלטה [של הוועד המרכזי] מהווה תמציתה של ביקורת הבונד על הטריטוריאליזם הסוציאליסטי"¹⁶⁷), והן באינטרנציונל עצמו (נציגי הבונד נאמו נגד הס"ס גם בישיבת הסקציה הרוסית וגם בישיבת לשכת האינטרנציונל). אף על פי שלנציגי הס"ס לא היה שום תפקיד לא בדיוני הקונגרס ולא בדיוני וועדת ההגירה (מהווה ענין עיקרי בשביל היהודים¹⁶⁸), הכרתם על ידי הסוציאליזם העולמי כמפלגה סוציאליסטית תרמה רבות להלכי הרוח החיוביים בקרבם.

אבל בסתיו 1907 החל מצב המפלגת הס"ס, כמו המפלגות האחרות, להידרדר במהירות. בספטמבר 1907 הנחילה המשטרה מכת מעצרים על הנהגת המפלגה – וילי לצקי-ברתולדי (1881-1940) ודוד דוידוביץ'-לבוביץ' (1882-1950) נאסרו, כנראה לאחר חזרתם מקונגרס שטוטגרט,¹⁶⁹ ונחמן סירקין (1868-1924) נאלץ לעזוב את רוסיה ולנסוע לפריס ואחר כך לניו יורק.¹⁷⁰

במקביל, באוקטובר 1907 השתנה מצב העיתונות המפלגתית לרעה, וכפי שהודיעה לנחמן סירקין אישתו סוניה, "מווילנה כותבים, שהבטאון צריך להיפסק, מכיוון שהוא מופץ מעט ואין כסף לתמוך בו".¹⁷¹ מוסדות המפלגה השקיעו מאמצים מיוחדים על מנת להבטיח את קיומו של כתב-העת. הלשכה המרכזית של האיגודים המקצועיים הבלתי-מפלגתיים בצינסטוחובה החליטה להכיר במוסף **לאונזער וועג**, **די פראָפּעסיאָנעלע בעוועגונג** [התנועה המקצועית], כבבטאונה הרשמי של הלשכה ולחייב את האיגודים לקנותו עבור חבריהם, ושלושה איגודים התחייבו לפרסם בו את כל מודעותיהם.¹⁷² איגוד פועלי הטקסטיל של ממלכת פולין גם הכיר ב**די פראָפּעסיאָנעלע בעוועגונג** כבטאונה הרשמי עבור הפועלים היהודיים, התחייב לפרסם בו מודעות וכתבות והן לקנות מספר עותקים כמספר חבריו היהודיים.¹⁷³ אבל מאמצים אלו, כמוהם השכנועים הרגילים באסיפות הארגונים המפלגתיים, לא הצליחו, וכאשר נסגר **אונזער וועג** בתחילת נובמבר 1907 על ידי השלטונות, לא קם במקומו עיתון חדש. המוסף המקצועי, **די פראָפּעסיאָנעלע בעוועגונג**, הופיעה פעם נוספת ונפסק אף הוא.¹⁷⁴

תהליך התפוררות המפלגה ניתן לראות בדוגמה של פלך וולין – אחד המעוזים שלה. בספטמבר 1906 נערכה הוועידה המחוזית בז'יטומיר ובה השתתפו נציגי כ-10 ארגונים מקומיים. למרות שהמשטרה פרצה

¹⁶⁶ "דער אידישער פראָלעטאַריאַט אויפֿן אינטערנאַציאָנאַל", **אונזער וועג**, 1907, גל' 1 (19.8), עמ' 5-6. דעה דומה מאוד הופיעה גם בעיתונם של הסוציאליסטים הטריטוריאליסטים בארצות הברית בעריכתו של נחמן סירקין (מ.א. ריקאווסקי, "דער שטוטגאַרטער קאָנגרעס: די צולאַסונג פֿון ס.ס. צום אינטערנאַציאָנאַל", **דאָס פֿאַלק**, 1907, גל' 1 [15.11], עמ' 28-33).

¹⁶⁷ "וועגען די רעזאָלוציע פֿון דעם צענטראַלען קאָמיטעט פֿון דער רוסלענדער סאָציאַל-דעמאָקראַטישער אַרבייטער-פֿאַרטיי", **דאָס וואָרט**, 1907, גל' 9-10 (26.7), עמ' 7.

¹⁶⁸ ראה "The Jewish Socialist Movement", Mendelsohn, עמ' 138-139. אפילו הכתב של בטאון הס"ס לא הזכיר את הס"ס בתיאורו את דיוני הוועדה (הוא גם לא הזכיר את הבונד ואת חיים זייטלובסקי) - ראה מ.א.ש., "די פראָגע וועגען אויסוואַנדערונג און מיליטאַריזם אין שטוטגאַרט", **אונזער וועג**, 1907, גל' 7 (19.10), עמ' 27-34.

¹⁶⁹ על שיחרורם בנובמבר (?) ראה מכתבו של נחמן סירקין לאישתו סוניה [ללא תאריך], א"ע, IV-104-94-75.

¹⁷⁰ פילובסקי, "נחמן סירקין", עמ' 9. סירקין, **אבי נחמן סירקין**, עמ' 89.

¹⁷¹ מכתבה של סוניה סירקין לנחמן סירקין מ-7 בנובמבר 1907 - א"ע, IV-104-94-75.

¹⁷² האיגודים חויבו לקנות כל גליון של **די פראָפּעסיאָנעלע בעוועגונג** במחיר של שתי קופייקות ולמכרו לחבריהם במחיר של קופייקה אחת. ההפרש היה צריך להיות משולם מקופת האיגודים – **אונזער וועג**, 1907, גל' 8-9 (1.11): **די פראָפּעסיאָנעלע בעוועגונג**, עמ' 67.

¹⁷³ **אונזער וועג**, 1907, גל' 8-9 (1.11): **די פראָפּעסיאָנעלע בעוועגונג**, עמ' 68.

¹⁷⁴ הגליון האחרון של **אונזער וועג**, גל' 8-9, יצא לאור ב-1 בנובמבר 1907, והגליון האחרון של **די פראָפּעסיאָנעלע בעוועגונג**, הממוספר כגליון 10, יצא ללא ציון תאריך. ראה גם קירזשניץ, **די יידישע פרעסע**, עמ' 34.

לוועידה ועצרה את המשתתפים, הצליחו ארבעה מהם לברוח.¹⁷⁵ מעצר זה לא הפריע לפעילות הס"ס בפלך והיא התפתחה בלא מפריע. הוועידה השלישית של המחוז בסוף מאי 1907 היתה רפרזנטטיבית אף יותר, ובה השתתפו נציגי 10 ארגונים מקומיים וכמה פעילים מחוזיים ומרכזיים – סך הכל 18 איש.¹⁷⁶ בערים המרכזיות של המחוז – רובנו, אוסטרוג, ולדימיר-וולנסק, זסלב – פעלו ארגוני הס"ס, שהיו חזקים במיוחד באיגודים המקצועיים. אבל מקום מושבו של הוועד המחוזי – בירת פלך וולין זייטומיר – היה נתון במצב קשה: "כל המוסדות שהתקיימו קודם – החוגים, ה'סכאדקע', הוועד – התפרקו; רק ה'בורסה' פעלה בצורה סדירה [...], אך נעשתה בה העבודה מעוטה מאוד".¹⁷⁷ הניהול הכשל הרס את הארגון מבחינה כספית;¹⁷⁸ המעצרים ורדיפות המשטרה הכבידו על הארגון (למשל שניים מתוך חמישה חברי "הקבוצה המחוזית" – מהפכנים מקצועיים אשר עברו ממקום למקום – היו צריכים לעזוב את האזור בשל איום המעצר); האבטלה הקשה חיבלה בנסיונות להישען על האיגודים המקצועיים.¹⁷⁹ המאמצים לשקם את המרכז בזייטומיר, ככל הנראה, לא עלו יפה, ובתחילת הסתיו 1907 הועבר המרכז המחוזי לרובנו, שבה, לדברי סוכן הבולשת הפוליטית, "נחשב הארגון לחזק מכיוון שהוא נתמך על ידי העזרה הכספית של הבורגנות".¹⁸⁰ הארגון ברובנו אף פירסם חוברת "מי מארגן פוגרומים ביהודים" בכמות של 15,000 עותקים.¹⁸¹ אבל עקב המעצרים נאלץ הוועד המחוזי לעבור לקראת סוף 1907 לאוסטרוג,¹⁸² ונכחותו שם התבטאה בין היתר בפרסום כרוז לקראת 9 בינואר 1908.¹⁸³ יחד עם נדודי הוועד המחוזי ניכרת התפוררות הארגונים במקומות: באוקטובר ונובמבר 1907 ידעו קציני הבולשת הפוליטית להצביע על קיום ארגוני הס"ס במספר ערים ועיירות, אך כבר בפברואר 1908 הם כתבו, כי הוועד אינו קיים, וישנם 'קולקטיבים' רק בזייטומיר, רובנו ואוסטרוג, שפעילותם אינה נראית לעין, ובאפריל 1908 הם דיווחו רק על 'הקולקטיב' בזייטומיר שאיגון במשך החודש אסיפה אחת בלבד.¹⁸⁴

דוגמת פלך וולין מראה, כי למרות הירידה בפעילות המפלגתית בסוף 1907 החלה התפוררות המנגנון המפלגתי רק בתחילת 1908. קיום המנגנון התבטא ביתר שאת בוועידה השלישית של המפלגה, אשר התקיימה בוילנה ב-23-24 בדצמבר 1907. בוועידה זו השתתפו 23-24 צירים, מהם 12 נציגי המחוזות, – יותר מאשר בוועידה השניה בדצמבר 1906, בתקופת השיא של המפלגה (20 משתתפים, מהם רק 9 נציגי המחוזות).¹⁸⁵ למרות היצוג המקסימלי, דובר בוועידה על המשבר במפלגה (ובחיים הפוליטיים ברוסיה בכלל), והוועידה החליטה להשקיע את כל המרץ "בעבודה הטריטוריאלית". לעומת הכינוסים המפלגתיים הקודמים, אשר לא יכלו לנסח מהי העבודה הטריטוריאלית של הסוציאליסטים, החליטה הוועידה השלישית כי זוהי הפעילות בהכוונת ההגירה, דהינו הקמת חברות העזרה והמידע למהגרים. לא דובר יותר על הפעילות הפוליטית ברוסיה, על המאבק במשטר הצארי, אלא על הקמת חברות לגאליות, על גיוס האמצעים ועל התיאום הבינלאומי. פעילות מעשית זו היתה אמורה להביא את הישועה למפלגה:

¹⁷⁵ ГАРФ, ф. 124, оп. 44, ч. 1, д. 936 (אמת"י, Inv. 7904), השווה גם הידיעה בדער נייער וועג, 1906 גלי 23 (13.11).

¹⁷⁶ דאָס וואַרט, 1907, גלי 5 (25.6), עמי 30.

¹⁷⁷ כץ, א דור, עמי 273.

¹⁷⁸ על המצב הבעייתי של הארגון בזייטומיר שהשאיר "חבר ל." ועל מאמציו של משה כץ לשפר את המצב בתחילת 1907 ראה כץ, א דור, עמי 258, 279-273.

¹⁷⁹ דאָס וואַרט, 1907, גלי 5 (25.6), עמי 32-30. השווה גם תיאורי האבטלה והבעיות באיגודים בזייטומיר על ידי כתב סיימיסטי, פּאַלקס-שטימע, 1907, גלי 11 (11.7), עמי 44-47; גלי 14 (3.8), עמי 46-48.

¹⁸⁰ ГАРФ, ф. 102, оп. 1907 г., д. 4, ч. 10, пп. 1, л. 206 (אמת"י, Inv. 8593). ראה גם ГАРФ, ф. 102, оп. 1907 г., д. 4, ч. 10, пп. 1, л. 206 (אמת"י, Inv. 8593).

¹⁸¹ אונזער וועג, 1907, גלי 2 (24.8), עמי 32; ГАРФ, ф. 102, оп. 1907 г., д. 4, ч. 10, пп. 1, л. 206 (אמת"י, Inv. 8593).

¹⁸² ГАРФ, ф. 102, оп. 1908 г., д. 4, ч. 10, л. 706 (אמת"י, Inv. 8593).

¹⁸³ ГАРФ, ф. 102, оп. 1908 г., д. 4, ч. 10, л. 2 (אמת"י, Inv. 8593).

¹⁸⁴ ГАРФ, ф. 102, оп. 1908 г., д. 4, ч. 10 (אמת"י, Inv. 8593).

¹⁸⁵ נ.ק. לאַעווסקי, "די דריטע ס.ס. קאָנפּערענץ אין רוסלאַנד", דאָס פּאַלק, 1908, גלי 4 (15.2), עמי 16. ראה גם פּוּגורלסקי, "פּוּעלי ציון", עמי 149. ההודעה על הוועידה השניה ראה דער נייער וועג, 1907, גלי 25 (12.1), עמי 41.

זמן רב חיקינו לפעילות טריטוריאליסטית; חיפשנו ברצון עז את העבודה, אשר היתה מקרבת אותנו כל יום וכל שעה להתגשמות הטריטוריאליזם; בחוסר העבודה כזאת הסברנו את האפתייה, ירידת האינטרס לעניינינו אצל חברי המפלגה, אצל עסקנים מפלגתיים פעילים.¹⁸⁶ משתתפי הוועידה היו אופטימיים מאוד וחתמו את הגלויה, אשר שלחו לנחמן סירקין לאמריקה, במילים "אנחנו מלאי אומץ, אמונה ותקווה".¹⁸⁷ ועיתונו של סירקין בניו יורק הודיע כי "המשבר הכללי אשר פגע כל כך קשות במפלגות אחרות ברוסיה, השפיע על הס"ס במידה מועטה".¹⁸⁸ הוועידה אף החליטה לכנס קונגרס המפלגה בקיץ 1908. גם הוחלט להעביר את הוועד המרכזי של המפלגה לקייב.¹⁸⁹ אבל פעילות הארגונים המקומיים של הס"ס התפוררה במהירות.¹⁹⁰

* * *

מפלגת פועלי-ציון לא הספיקה לתת את דעתה המפורשת על המשבר של 1907, אך השינוי בהלכי הרוח בתוך המפלגה ניכר לעין. עצם הקמת המפלגה בשלהי פברואר 1906 בקונגרס היסוד בפולטבה הצביע על האופטימיות והאמונה בדרך הפוליטית והמהפכנית להתפתחותם של רוסיה ויהודיה. עמדות המפלגה החדשה היו רדיקליות ו"עיתוני המפלגה התנבאו בהתמדה לשיא אלים למהפכה וצפו שהמשטר הצארי יופל בקרוב".¹⁹¹ עוד בכרוז לאחד במאי 1907 נאמר: "המהפכה הרוסית נכנסת עתה לתקופתה המכריעה האחרונה, אנו עומדים קרוב לקרב האחרון של הביורוקרטיה האוטוקרטית עם תנועת השיחרור".¹⁹² אך בעת הקונגרס השני (הראשון מן המניין) ביולי (אוגוסט לפי הלוח הגרגוריאני) 1907 בקראקוב, ראו מנהיגי פועלי-ציון את ההיסטוריה המפלגתית באור אחר לגמרי. המצב הפוליטי של יולי 1907 הוקרן אחורה, לשנת 1906, הן על ידי בר ברוכוב בפתיחת הקונגרס ("שומה עלינו לדעת, כי המפלגה נולדה בשעה של ריאקציה, ושלמפלגה הצעירה היו קשיים גדולים [...]), היינו במצור"¹⁹³), הן על ידי אלכסנדר חשין (אורבוך, 1886-1939) בנעילתו ("אנו ילידי הדימדומים של המהפכה הרוסית. כמפלגה נולדנו בימי הריאקציה"¹⁹⁴) והן על ידי זרובבל (יעקב ויטקין, 1967-1886) בדיון וחשבון של הוועד המרכזי:

הופענו על בימת החיים הצבוריים היהודיים ברגע היסטורי חשוב. היה זה לאחר הנצחונות הגדולים ולאחר המפלות בימי אוקטובר-דצמבר [1905], כאשר דעך להט הקרבות וכאשר החיים הפוליטיים הרוסיים התעטפו במעטה של ריאקציה, שרירות-לב ואפלה. במחנות נחו הלוחמים איש-איש באוהלו אחרי הקרבות הארוכים והיגעים ורחוקים היו ממעשים מהפכניים חדשים.¹⁹⁵

אותו מוטיב הופיע גם בחוזר של הוועד המרכזי באוגוסט 1907:

החל מהתהוות מפלגתנו והופעתה, החל מן הרגע שבו היא נצבה ברחוב היהודי עם סיסמאות חדשות ולשון חדשה – רדפה אותנו הריאקציה, שהתגוללה בנחשול אימה על החיים הפוליטיים הרוסיים וטבעה חותם קשה ועמוק במיוחד ברחוב היהודי. התארגנו בעת דמדומים, בעת שקיעת המהפכה הרוסית. לא טבלנו בקרני-אש זוהרת, לא הקיפנו האביב

¹⁸⁶ חוזר הוועד המרכזי מס' 1 (מאי 1908), 2106, ח. 1, ד. 1010, ח. 1, פ. 461-11 (אמת"י, HM2/8257.2). השווה גם ד.ל. [דוד דוידוביץ'-לבוביץ'], "אונזערע נאָהענטע אויפֿגאַבער", **דער שטראַהל**, 2, עמ' 3-8.

¹⁸⁷ גלויה מצירי הוועידה לנחמן סירקין, 25.12.1907, א"ע, IV-104-94-60.

¹⁸⁸ **דאָס פּאָלק**, 1908, גל' 3 (15.1), עמ' 42.

¹⁸⁹ דובנאָוו-ערליך, "יוסף לעשטשינסקי", עמ' 76.

¹⁹⁰ ידוע רק על הדיווח על הוועידה השלישית אשר ניתן ברובנו על ידי יצחק ראשקס (מיכאיל) בינואר 1908 – ГАРФ, ф. 102, оп. 706-806, ח. 4, ד. 10, ח. 4, 1908 (אמת"י, Inv. 8593).

¹⁹¹ פרנקל, **נבואה ופוליטיקה**, עמ' 391.

¹⁹² הכרוז לאחד במאי 1907 מאת הוועד של ה"פֿאַרבאַנד" הפולני של פועלי-ציון (א"ע, III-12-47-4). ביטויים דומים הופיעו גם בכרוז של הוועד הווארשאי של פועלי-ציון ל-1 במאי 1907 (שם).

¹⁹³ מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 62.

¹⁹⁴ מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 187.

¹⁹⁵ מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 54.

וההתחדשות. מסביב היה אפרורי ועגמומי. הופענו בימים אפורים ואפלים, כאשר לא נשמעה עוד שירת הקרב, כאשר דממו הקריאות, כאשר נפוצו פלוגות הלוחמים.¹⁹⁶

לאמיתו של דבר, קשה להגדיר את מפלגת פועלי-ציון הרוסיים כמפלגה מגובשת, בעלת מבנה ארגוני אחיד ומנגנון ניהולי מתוקן. בקונגרס היסוד של 1906 היו נוכחים רק נציגי שלושה מחוזות מאורגנים (פולטבה, קרים, פולין) והעיר ביאלוסטוק,¹⁹⁷ והשכיל זרובבל להדגיש ב-1907, כי "בקונגרס היסוד הראשון של המפלגה לא היו מיוצגים ההמונים של פועלי-ציון".¹⁹⁸ לדברי מתתיהו מינץ, חוקר חייו של בר ברוכוב, ארגונה של מפלגת הפועלים הסוציאל-דמוקרטית היהודית פועלי-ציון בקצב בהול כל כך ובפרק זמן מצומצם לא הניב פירות והיה בעוכרי מפעלו של ברוכוב. בסיסה של המפלגה נשאר צר (מחוז פולטבה), והשפעתה היתה מבוטלת בהשוואה למשקלן הציבורי של מפלגות הסי"ס (הטריטוריאליסטים) והי"ס (הסיימיסטים). עורף גדול יותר נמצא לפועלי-ציון הסוציאל-דמוקרטים במחוזות פולין, והם אכן ביקשו לפתח קשרי אחווה עם הסניפים בפולין שהתלכדו במקביל במסגרת של ברית פולנית (פולישער פֶאַרבאַנד). ואולם חילוקי דעות אידיאולוגיים (פלשתיניזם פרוגנוסטי מול פלשתיניזם עקרוני) וארגוניים, על קדימויות והנהגה, שיבשו את ההידברות.¹⁹⁹

אמנם, במשך 1906 ומחציתה הראשונה של 1907 התפתחה מפלגת פועלי-ציון בצורה משמעותית. לאחר הריסתו של המרכז בפולטבה ביולי 1906 ומאסרו של ברוכוב, הצליחו חברי הוועד המרכזי לייסד מרכז חדש בוילנה²⁰⁰ ואף להקים הוצאת ספרים "דער האַמער" (הפטיש) ודו-שבועון **דער פּראָלעטאַרישער געדאַנק** [המחשבה הפרולטרית] שהוחלף לאחר סגירתו על ידי **פֶאַרווערטס** [קדימה].²⁰¹ במוסקבה הוקמה הוצאת הספרים ברוסית "פֶּרוּוּאַל" [מעבר הרים]. אמנם השקיעו מנהיגי המפלגה את מירב משאביהם האנושיים והכספיים "ליצירת הספרות המפלגתית" וחשבו בתחילת 1907 שהארגונים המקומיים נמצאים "במצב כאותי",²⁰² אך מאמציהם בתחום הארגון והפרופגנדה הניבו פירות: מהמרכז בוילנה הופץ הרעיון והארגון של פועלי-ציון בתחום המושב ובמחוזות רוסיה הפנימית,²⁰³ וגם פועלי-ציון בפולין הפיצו את השפעתם ממרכזים בווארשה ובלודז'.²⁰⁴ ביולי 1907 היו במפלגה שישה מחוזות ונציגי קרוב ל-20 מרכזים השתתפו בקונגרס.²⁰⁵

ראוי לציין, שאם בתחילת דרכם נתמכו פועלי-ציון "הפלשתיניים" על ידי ההסתדרות הציונית הרוסית, תמיכה זאת הופסקה לאחר זמן, והמפלגה היתה צריכה להסתמך רק על כוחותיה (למעט תמיכה חד-פעמית של פועלי-ציון באמריקה).²⁰⁶ חוסר האמצעים (אף על פי שהמפלגה השתמשה, לפחות בתחילת דרכה,

¹⁹⁶ חוזר הוועד המרכזי מס' 10 (אוגוסט 1907), 1010, ח. 3, ИГА УЗ., ф. И-461, оп. 1, д. 1010, א"ע, HM2/8257.2; ראה דיון על כך אצל מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 199.

¹⁹⁷ ראה דיון על כך אצל מינץ, **בר ברוכוב**, עמ' 262-267.

¹⁹⁸ מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 69.

¹⁹⁹ מינץ, **אגרות בר ברוכוב**, עמ' 22. "פלשתיניזם פרוגנוסטי" של ברוכוב הוא הטענה כי ארץ ישראל מתאימה באופן אובייקטיבי להתישבות יהודית, ללא שום קשר לרגשות אשר היהודים פיתחו כלפיה במשך הדורות. "פלשתיניזם עקרוני" של פועלי-ציון הפולנים קבע כי לארץ ישראל יש מעמד מיוחד בתודעת העם היהודי. ראה פרנקל, **נבואה ופוליטיקה**, עמ' 397-398; מינץ, "המחלוקת".

²⁰⁰ לאמיתו של דבר, מקרב חברי הוועד המרכזי שנבחרו בוועידה הראשונה רק יצחק בן-צבי עבר לוילנה. אז צורפו לוועד זרובבל ורחל ינאית (לישנסקי, 1886-1979) (יצחק בן-צבי, "יעקב זרובבל" בתוך **ספר זרובבל**, עמ' 20).

²⁰¹ בדין וחשבון הכספי צוין, כי לעיתוני המפלגה היו יותר מ-900 חותמים וכ-3,000 עותקים נמכרו בקמעונאות (מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 129, 133).

²⁰² חוזר הוועד המרכזי מינואר 1907, א"ע, IV-104-7-66B, דף 3.

²⁰³ תיאור הנסיעות המרובות ראה אצל בן-צבי, **פועלי ציון בעליה השניה**, עמ' 16-20; ינאית-בן-צבי, **אנו עולים**, עמ' 293-303, ובעיתונות המפלגה.

²⁰⁴ על פולין ראה ניר, **פרקי חיים**, עמ' 114; מינץ, **חבר ויריב**, עמ' 35-36; התכתבות של הוועד בלודז' עם ארגונים בסביבה בא"ע, III-12-47-15. בוועידה השלישית של ה"פֶאַרבאַנד" הפולני באוגוסט 1906 היו מיוצגים כ-20 ארגונים מקומיים – מינץ, **חבר ויריב**, עמ' 74.

²⁰⁵ על משתתפי כינוס קראקוב ראה מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 41-43, על המחוזות ראה שם, עמ' 104-106.

²⁰⁶ על היחסים בין הציונים הכללים לבין פועלי-ציון בעניין הכספים ראה מינץ, **בר ברוכוב**, עמ' 254-259; מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 17-20; מינץ, "אגרות ברוכוב לאוסישקין", עמ' 300-234. על התרומה מאמריקה ראה מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 74.

בהפקעות – "אקספרופריאציות" – כדי להשיג כספים²⁰⁷ היווה בעיה מרכזית, עד כדי כך, שהמפלגה התקשתה לגייס אלף רובל על מנת לשחרר בערבות את התיאורטיקן הראשי והמנהיג הכריזמטי שלה, בר ברוכוב. גם רדיפות המשטרה הפריעו מאוד לפעילות המפלגה, במיוחד בשל חוסר נסיון הקונספירציה – מאסרים רבים, חיפושים בדירות ובמערכת, החרמת גליון שני של **דער פראָלעטאַרישער געדאַנק** וסגירת שני השבועונים לאחר גליון שלישי. התקשורת בין הוועד המרכזי לבין הארגונים המקומיים היתה לקויה, כמו כן המשמעת בתוך הארגונים, כך שהמנהיגים בקושי יכלו לקבל נתונים שלמים של המפלגה ("לקראת הקונגרס) לא נתקבל דין וחשבון אפילו מוועד מחוזי אחד"²⁰⁸). על כך הצביע במיוחד הכשלון בארגון נציגות פועלי-ציון לקונגרס הציוני השמיני בהאג על ידי הפצת השקלים. לדברי זרובבל, "הוועד המרכזי היה משוכנע, שכל חברי המפלגה יקחו שקלים" וקיווה, כפי שמסתמן מכמות השקלים שנלקחו להפצה (6,000 שקלים), לשלוח כ-30 צירים לקונגרס. אך בסופו של דבר, רק ארבעה נציגי המפלגה נסעו להאג.²⁰⁹

מנהיגי המפלגה לא היו שבעי רצון מתפקודה ("חסרו לה המיומנות הדרושה, הנסיון והזריזות"²¹⁰). הביקורת כוונה הן אל הארגונים בשטח והן אל הוועד המרכזי עצמו. בטענותיהם כלפי הדרג הנמוך של החברים לא נבדלו מנהיגי פועלי-ציון ממפלגות סוציאליסטיות יהודיות אחרות:

פטריוטיזם מקומי: מקום אחד אינו יודע על זולתו, צורכי המקום עדיפים על פני כל – ללא התחשבות עם צרכים כלליים, נאיביות בהתייחסות אל הוועד המרכזי. אף מפלגה אינה מפתחת את פעילותה העצמית של המוני הפועלים – הארגון מבחין הוא דיסאורגאניזציה למעשה.

המומנטאליזם – כאילו תכליתה ההיסטורית של המפלגה היא היענות לכל דרישה מקומית (אנו חייבים לבצע כל מה שאנו מבצעים). הרגע עדיף על הכורח החברתי ההיסטורי.²¹¹ הביקורת של הוועד המרכזי כלפי עצמו לא רק היתה התנצלותו על פעילותו הלקויה, אלא גם הצטדקות והעברת האשמה על הדרגים הנמוכים יותר:

מעטים היו החברים בוועד המרכזי. לא היה כסף, והוועד המרכזי החליט לרכז את עבודתו בספרות. [...] הוועד המרכזי השתדל שלא לייסד סניפים חדשים אלא לחזק את הישנים. [...] חברים אחרים עזבו בגלל עניינים פרטיים ומסיבות אחרות. הוועד המרכזי נאלץ שלא להיענות לצרכיהם השונים והמרובים של הממונים שלנו: המהפכה תובעת מאתנו השתתפות פוליטית, ואילו אנו, כמפלגה צעירה ביותר ובלתי מנוסה, לא עצרנו כוח לעשות זאת. הוועד המרכזי החליט לעשות רק את הדברים האפשריים וכמעט כל העבודה הייתה ספרותית. מלוות, גבייה מחברים, הכל למען הספרות, כדי להביא לעולם את עקרונותינו החדשים.²¹²

חולשתם של המנהיגים בענייני הארגון והמחתרת, חוסר הפעילים והאמצעים גרם לכך, שפועלי-ציון הרוסיים היוו בעיקר חוגים של אינטליגנטים עם פריפריה פועלית מצומצמת; רק בפולין (ואולי בפולטבה) הם

²⁰⁷ ניר, **פרקי חיים**, עמ' 105-111; זרובבל, **עלי חיים**, עמ' 133. על גבית הכספים מתושבי איזביצה בפלך קליש, התלת קנסות עבור אי-תשלום והפעלת לחץ על המסרבים לשלם ("הכאות, שפיכת קרוסין על הסחורה, הריסת תכולת הדירה") על ידי פועלי-ציון המקומיים מדובר במסמכי חקירה פלילית – ГАРФ, ф. 124, оп. 46, д. 394 (אמת"י, Inv. 7904).

²⁰⁸ מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 76.

²⁰⁹ בקונגרס הציוני השמיני השתתפו בר ברוכוב, אריה ברלינראוט, אלכסנדר חשין ונחום ניר-רפאלקס (1884-1968). שאלת הפצת השקלים אינה ברורה דיה. לדברי ניר-רפאלקס (**פרקי חיים**, עמ' 123), שילם הוועד המרכזי בעצמו עבור 800 שקלים. זרובבל בדו"ח של הוועד המרכזי ציין כי רק מחוז מינסק-ווילנה הפיץ 200 שקלים הנדרשים על מנת לשלוח ציר לקונגרס, ו"מחוזות אחרים שלחו בשיעור שאין בו כדי לארגן מנדט. כסף לא נשלח תמורת השקלים ועד היום לא הכל שלחו. התברר שיש בכוחנו להשיג 5 מנדטים". (מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 82). לעומת זאת, בדו"ח הכספי המוגש על ידי ברוכוב, צוינו הכנסה בסך 676.90 רובלים "משקלים" והוצאה בסך 212 רובלים "לשקלים" (שם, עמ' 129-130), וזה ניתן לפרש כי הוועד המרכזי שילם רק עבור מנדט אחד, ושלושה מנדטים הושגו על ידי ארגונים מקומיים. דעה זו מצוואת את תמיכתה גם בפרוטוקולים של קולקטיב פועלי-ציון בלודז' (א"ע, III-12-47-15): הוועד של לודז' שלח לוועד המרכזי כסף עבור 200 שקלים הדרושים למנדט אחד, אך, למרות המאמצים המרובים, הצליח למכור לחברי המפלגה ולתומכיה רק כ-170 שקלים. ראה גם דעתו של מינץ, שהוועד המרכזי מימן כ-1,000 שקלים על מנת לשלוח נציגים לקונגרס (**ועידת קראקוב**, עמ' 12, הערה 7, עמ' 95, הערה 13).

²¹⁰ יו-ן [יעקב ויתקין-זרובבל], "הוועידה הראשונה מן המניין של מפסד"י פועלי-ציון ברוסיה", **דער יודישער ארבייטער**, 1907, גל' 33 – צוטט לפי מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 189-192.

²¹¹ דברי ברוכוב בקונגרס קראקוב, מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 86.

²¹² דברי זרובבל בקונגרס קראקוב, מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 74-75.

הצליחו, ככל הנראה, להקות שורשים בקרב המוני היהודים.²¹³ נתונים כמותיים שפורסמו על ידי פועלי-ציון הינם בעיתים ביותר. הצהרתו של ברוכוב באפריל 1906 כי במפלגה ישנם "יותר מעשרת אלפים בני אדם",²¹⁴ כמוה גם הידיעות על 16,000 חברי מפלגה²¹⁵ או על "שמונה עד עשרת אלפים חברים",²¹⁶ הם דימוניים לגמרי. הוועד המרכזי עצמו האמין שבמפלגה היו כ-5,000 – 6,000 חברים,²¹⁷ ובקונגרס קראקוב היו מיוצגים בין 3,000 עד 5,000 חברי המפלגה.²¹⁸

בסופו של דבר, למרות כל הביקורת המוצדקת, היתה המחצית הראשונה של 1907 (במיוחד בהשוואה עם 1906) די מוצלחת עבור מפלגת פועלי-ציון, ואי אפשר לדבר על המשבר במפלגה. ליתר דיוק, ניתן להגיד, כי המצב של פועלי-ציון היה כה רעוע, שלא היה מקום להתפרקות הדרגתית. קריסת המפלגה באה בבת אחת, סמוך לקונגרס קראקוב ביולי 1907.

בקונגרס שהתקיים בין 20 עד 29 ביולי 1907 (2 עד 11 באוגוסט לפי לוח גרגוריאני) השתתפו רוב מנהיגי המפלגה שיצגו את רוב ארגוניה המקומיים (20 איש המייצגים 19 ארגונים ושלושה חברי הוועד המרכזי).²¹⁹ כשפירסם הוועד המרכזי את סדר יומו של הקונגרס המתוכנן במאי 1907, ביקש הוא למקד את דיוני הקונגרס בשאלות אידיאולוגיות ופוליטיות (הרי למפלגה עוד לא היה מצע מנוסח סופית), אך בפתיחת הקונגרס הוגש לאישורו סדר יום אחר, המקדיש מקום מרכזי לבעיות הארגוניות.²²⁰ ככל הנראה, דוקא ההפיכה של 3 ביוני הכריחה את המפלגה להעריך את המצב מחדש ולהעדיף לדיון בדקויות תיאורטיות את הדיון באמצעים להוצאת המפלגה ממצבה הבעיתי, לאור אובדן התקווה להתפתחותה החופשית ("רוב [הסעיפים בדיון] הוקדשו למצב ברוסיה בכלל ולמצוקה של המפלגה בפרט"²²¹). בסיכומו של הוועד המרכזי את הקונגרס נאמר:

[צירי הקונגרס] באו עם אמונה ועם תקווה, הם באו מלאי אשליות. רבים חשבו בתום לב שאנו פורחים, רבים הניחו שאל מול ריאקציה כזאת [...] יכולה לפרוח מפלגתנו, הצעירה כל כך [...]. אולם האשליות התמימות נגוזו לחלוטין. הקונגרס היה מעשי. כל דיוניו היו כפופים לעקרון "המעשיות והממשות". כל השאלות התיאורטיות נדחו. 5 ימים ניתח הקונגרס את שאלותינו המעשיות. היו רגעים קשים ומורכבים, לעיני הצירים נצטיירה התמונה הבאה של מצבנו. ארגונו מפורק, האורגניזם המפלגתי שלנו מעורער, אין כסף, ובלעדיו קשה מאוד לעשות עבודה. שגיאות רבות נתלו אל עבודתנו בעבר. ההמונים מנותקים מחיי המפלגה. אין הם כואבים את מצוקתה, אין הם שמחים בששונה [...] ואין, פשוט אין אמצעים כספיים לצורך תיפקוד נורמלי של מפלגה פוליטית.²²²

²¹³ על היחסים בין הוועד המרכזי למחוז פולטבה לאחר מאסרו של ברוכוב ראה מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 26-20. על היחסים בין הוועד המרכזי לבין פועלי-ציון בפולין ראה שם, עמ' 27-26 והן מינץ, "ה'פארבאנד' הפולני", עמ' 39-19 וגם מינץ, **חבר ויריב**, עמ' 87-33.

²¹⁴ מינץ, **אגרות בר ברוכוב**, עמ' 165; מינץ, **בר ברוכוב**, עמ' 261.

²¹⁵ ברוכוב, "לתולדות תנועת פועלי-ציון", **כתבים**, ג', עמ' 5; פרנקל, **נבואה ופוליטיקה**, עמ' 183; Кривенький, «Поалей Ціон», עמ' 462. מספר דמויני של 25,000 חברים מופיע בזכרונותיו של זאב אברמוביץ, "תנועת פועלי ציון ברוסיה", עמ' 112.

²¹⁶ M. Гро-ман [Meir ; עמ' 23; 34-35 (6.9), עמ' 23; М.Е.Ер, «Всемирный съезд П.-Ц. в Гааге», **Рассвет** (1907), גל' 1 (4.5), עמ' 5. «1-й съезд Е.С.-Д.Р.П. (Поалей-Ціон)», [Гросман], שם, גל' 36 (14.9), עמ' 18, לתרגום ראה מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 194.

²¹⁷ מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 30, 82.

²¹⁸ לפי תקנות הבחירות לקונגרס, בחרו קבוצות המונות 125 עד 300 חברים ציר אחד, קבוצות בין 325 עד 500 בחרו שני צירים; הקבוצות הקטנות היו צריכות להתאחד כדי למנות בסך הכל 200 איש (**פארווערטס**, 1907, גל' 1 [4.5], עמ' 83). בקונגרס היו 20 צירים שנבחרו ועוד שלושה לא הצליחו להגיע בגלל המחסור בכסף (מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 43-41). לעומת זאת, ברוכוב כתב על 16,000 פועלים המיוצגים בקונגרס ("לתולדות תנועת פועלי-ציון", **כתבים**, ג', עמ' 5).

²¹⁹ חלקי הפרוטוקולים של הקונגרס נשתמרו בא"ע, III-12-47-5 ופורסמו על ידי מינץ, **ועידת קראקוב**.

²²⁰ חוזר מס' 8, **פארווערטס**, 1907, גל' 1 (4.5), עמ' 80-81; **Рассвет**, 1907, גל' 18 (12.5), עמ' 31; מינץ, **ועידת קראקוב**, 46-48. דיון על השינויים בסדר היום של הקונגרס ראה שם, עמ' 38.

²²¹ בן-צבי, **פועלי-ציון בעליה השניה**, עמ' 46.

²²² חוזר הוועד המרכזי מס' 10 (אוגוסט 1907), (4, 306-4, 1907), ЦГА У.з., ф. И-461, оп. 1, д. 1010, л. 306-4; **HM2/8257.2**; א"ע, IV-104-7-66B; מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 200.

עוד יותר חריף היה ברוכב בדבריו בקונגרס עצמו: "ערכנו הכללי והפוליטי מסתכם באפס. אפשר עוד שלעיתים ממלא סניף מקומי תפקיד כלשהו, מפלגתנו ככלל איננה קיימת".²²³

החלטות הקונגרס היו אמורות להטוות את דרכה של המפלגה בתנאים החדשים ולחזק את ארגונה.²²⁴ במישור המדיני נשאר הקונגרס בעמדות רדיקליות. הוא לא ראה שום שינוי במערכת השלטונית ברוסיה, התנגד לאשליות "פטריוארכאיות וקונסטיטוציוניות" ודיבר על מיגור האבסולוטיזם על ידי שביתה כללית והתקוממות מזוינת. לכן הוא החליט על החרמה פעילה של הבחירות לדומה השלישית שבמהלכה תוצג הדרישה לאסיפה מכוננת. אף על פי כן, החליט הקונגרס להתנגד ל"התפרצויות הפרטיזניות" ול"הפקעות", "מבלי להירתע אף מפירוק נשקם של האקספרופריאטורים בכוח". בדומה לבולשביקים, ראה הקונגרס ב"ליברליזם הבורגני אויב של המהפכה ברוסיה, שיש לנהל נגדו מאבק נמרץ". אך לעומת זאת, החליט הקונגרס להשתתף בקונגרס הציוני בהאג ובחר את נציגיו.²²⁵

במישור הארגוני, בנוסף לקבלת נוסח סופי של המצע המפלגתי (הוא נידון רק לקראת סוף הכינוס), קיבל הקונגרס את תקנון המפלגה, המגדיר את מוסדותיה העליונים: הקונגרס, מועצת המפלגה המורכבת מנציגי הוועד המרכזי והמחוזות, הוועד המרכזי בן שבעה חברים המחולק לשתי קבוצות: המערכת המרכזית הנותנת "הנחיות פוליטיות כלליות" והוועד הפועל המופקד על פעילות ארגונית.²²⁶ הוחלט לא לחדש הוצאת הבטאון עד להקמת קרן מיוחדת ואז להוציא בטאונים בידיש וברוסית וגם ספרות מפלגתית. הוגדר מס שבועי לחברי המפלגה והן הטל חד-פעמי על ארגוניה.

אך כאשר נדרש הקונגרס להגדיר צעדים מיידיים לפעולה מעשית, הוא הסתפק בנוסח כללי, שאינו מופיע ברשימת החלטותיו, אלא מוזכר רק בדו"חות בעיתונות: "הוחלט לרכז את כל העבודה במרכזים הגדולים של הפועלים היהודיים ולמשוך לשם את הכוחות הטובים של המפלגה. הוחלט להסב את תשומת הלב במיוחד לפולין, שבה מצויים ארגונים עם 600 ו-1000 חברים".²²⁷ האפיק היחיד שנדון בפרוטרוט ושרוב החלטות הקונגרס מתייחסות אליו הוא פעילות באיגודים מקצועיים. הקונגרס חייב את כל חברי המפלגה להצטרף לאיגודים סוציאליסטיים אך בלתי-מפלגתיים "ולייטול חלק פעיל בכל פעולתם".

אבל, לא היה בהחלטות אלו כדי להבטיח את העבודה הפעילה של פועלי-ציון ברוסיה לאחר 3 ביוני. לכן המקום המרכזי בקונגרס תפשה דוקא הרצאתו של יצחק בן-צבי (שימשלביץ', 1884-1963) על הפועל היהודי בפלשתינה.²²⁸ בדו"ח אחד על הקונגרס נאמר, ש"המספרים והעובדות [שהובאו בהרצאה] רוממו את רוחו של הקונגרס ויצקו לתוכה מרץ חדש",²²⁹ ודו"ח אחר ציין כי זו היתה "הרצאה מזהירה שעודדה את הקונגרס".²³⁰ בן-צבי תיאר את ההתפתחויות בארץ ישראל כאופטימיות ביותר וכעונות לתחזיתם של פועלי-

²²³ מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 89.

²²⁴ החלטות הוועידה פורסמו אצל מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 156-165 והן הובאו בקצרה בחוזר מס' 10 של הוועד המרכזי (ЦГА 3-406, тл. 1, д. 1010, ф. И-461, оп. 1, [אמת"י, HM2/8257.2]; א"ע, IV-104-7-66B; מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 201), בחוזר הבולשת הפוליטית (ЦГА У3, שם, דף 2) ובדו"חות על הוועידה בעיתונות: «I-й М.Гро-ман [Меир Гросман], «I-й съезд Е.С.-Д.Р.П. (Поалей-Цион)», *Пассвет* 193-196; י.ו-ן [יעקב ויתקין-זרובבל (?)], "הוועידה הראשונה מן המניין של מפסד"י פועלי-ציון ברוסיה", **דער יודישער ארבייטער**, 1907, גל' 33 – פורסם אצל מינץ, שם, עמ' 189-192.

²²⁵ ויכוח על השתתפות בקונגרס הציוני ראה: *Пассвет*, 1907, גל' 20 (25.5), עמ' 6-8, גל' 23 (15.7), עמ' 15-19; זאר [זאב אברמוביץ-רבינוביץ], "צו דער קאנגרעס פראגע", **פארווערטס**, 1907, גל' 3 (17.7), עמ' 31-37.

²²⁶ לפי קטעי הפרוטוקולים שהשתמרו בארכיון העבודה ופורסמו על ידי מתתיהו מינץ לא מובן הרכב הוועד המרכזי, ומינץ הציג השערה, כי הוועד המרכזי היה מורכב גם מהמערכת המרכזית וגם מהוועד הפועל (מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 109-106). בנוסח מקוצר של החלטות הוועידה אשר הופץ על ידי הבולשת הפוליטית בסוף ספטמבר 1907 נאמר בפירוט, כי "הוועד המרכזי מורכב משבעה חברים המתחלקים לשתי קולגיות: המערכת והמארגנת, ועוד חבר אחד המשתתף בשתייהן" (ЦГА У3, ф. И-461, оп. 1, д. 1010, [אמת"י, HM2/8257.2]).

²²⁷ *Пассвет*, «I-й съезд Е.С.-Д.Р.П. (Поалей-Цион)», М.Гро-ман [Меир Гросман], 1907, גל' 36 (14.9), עמ' 18-19 [= מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 194]. נוסח דומה מאוד - י.ו-ן [יעקב ויתקין-זרובבל (?)], "הוועידה הראשונה מן המניין של מפסד"י פועלי-ציון ברוסיה", **דער יודישער ארבייטער**, 1907, גל' 33 – פורסם אצל מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 190.

²²⁸ על הרצאתו של בן-צבי ועל תפקידו בוועידה ראה פלג, "הפעילות העיונית והארגונית של יצחק בן-צבי", עמ' 262-263.

²²⁹ *Пассвет*, «I-й съезд Е.С.-Д.Р.П. (Поалей-Цион)», М.Гро-ман [Меир Гросман], 1907, גל' 36 (14.9), עמ' 19, לתרגום ראה מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 195.

²³⁰ י.ו-ן [יעקב ויתקין-זרובבל (?)], "הוועידה הראשונה מן המניין של מפסד"י פועלי-ציון ברוסיה", **דער יודישער ארבייטער**, 1907, גל' 33 – צוטט לפי מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 191.

ציון.²³¹ הדבר איפשר לכלול את "העבודה בארץ" כסעיף מרכזי בפעולת המפלגה ברוסיה. היא היתה אמורה להקרין אופטימיות, אם לא תחליף במידה מסוימת, לפעילות המצטמצמת ברוסיה: "העבודה המעשית בפלשתינה תעצב דרכים נוספות, פתוחות ורחבות, לעבודת המפלגה".²³²

על כל פנים, אפילו הרצאתו של בן-צבי לא שינתה את האווירה הכללית ששררה בקונגרס. בדברי הנעילה הדגיש חשין ש"הקונגרס שלנו קשה – הוא התכנס בשעה האפלה של ריאקציה. ולכן עמדנו מוכים, עצובים".²³³ לתיאור פסימי זה מצטרף גם תיאורו של יצחק בן-צבי:

זכורני שמצאתי בוועידה [=קונגרס] הלך-רוח של דכאון קשה. הרדיפות מצד הממשלה הצארית הוחמרו; קצת חברים, שנשאו בשעתם בעול האחריות והצליחו להימלט מהמאסרים לחו"ל, נשללה מהם היכולת לשוב לרוסיה. אין להתפלא איפוא לרוח הנכאים שהיתה מנשבת בין החברים. מרכז המפלגה הרוסית לא היה אלא פיקציה. המרכז האמיתי היה ברוכוב. והוא לא יכול אף לחלום על שיבה לרוסיה. [...] בסוף הוועידה [=קונגרס] נתברר כי רוב החברים הפעילים אינם עומדים לחזור לרוסיה, וכבר מתוך כך היה ברור כי רוב ההחלטות שנתקבלו נתונות בסכנה, שלא תגענה כלל לידי ביצוע לרגל חוסר הכוחות בעבודת המחותרת של המפלגה ברוסיה.²³⁴

למרות שכן-צבי הגזים, ורוב משתתפי הקונגרס אכן חזרו לרוסיה, אך רבים נטשו את הפעילות המפלגתית. הסימנים למשבר התקוות הקשה הופיעו כבר בעת הקונגרס ומיד אחריו, כאשר שני הצירים, שהיו פעילים מרכזיים ברוסיה, החליטו להישאר בחו"ל: ליאון חזנוביץ' (כתריאל שוב, 1882-1925) הוזמן לערוך את עיתונם של פועלי-ציון באוסטריה, **דער יידישער ארבייטער**, והתישב בלבוב,²³⁵ וזליג רבינוביץ' (זאר, 1957-1884) נענה להזמנת פועלי-ציון האמריקאיים ועבר לניו-יורק לערוך את עיתונם **דער אידישער קעמפפער**. יחד עם עליתו של חבר הוועד המרכזי יצחק בן-צבי לארץ ישראל במרץ 1907, הגירתם של כתריאל וזאר הצביעה על כך, שהם כבר לא ראו אפשרויות לפעילות מפלגתית ברוסיה ולא תלו תקוות במהפכה הקרובה.

לכך הצטרפה גם החלטתו של בר ברוכוב – האיש המרכזי במפלגה – להישאר בחו"ל. מאז שיחרורו בערבות בדצמבר 1906, חי ברוכוב בצורה בלתי-לגאלית במינסק והשתתף בעיקר בפעילות הספרותית של המפלגה.²³⁶ העובדה שלא היגר מיד לחו"ל אלא היה מוכן להסתכן במשך מספר חודשים מצביעה על כך, שראה באופק תקוות להמשך המהפכה או לפחות לפעילות פוליטית. וכאשר החליט באוגוסט שלא לחזור, החלטה זו סימלה את אכזבתו באפשרויות לפעילות כלשהי ברוסיה. אף על פי שברוכוב נשאר בקשרים אדוקים עם מפלגתו ואף קיבל ממנה אמצעי קיום, נראה שמחויבותו המפלגתית ירדה בסדר העדיפויות. הרי נפקדו בידו הכנת דין וחשבון של הקונגרס, "כתיבת הפלטפורמה הרעיונית החדשה בהסתמך על המצע שאושר סופית בקראקוב, וגם שורת חוברות הסברה או אפילו חיבורים גדולים יותר שיביאו לציבור את עיקרי המחשבה הפועלי-ציונית בלבושה המעודכני".²³⁷ אף אחת מן המשימות הללו לא בוצעה לעולם, ובמקום זה התמסר ברוכוב למחקר מדעי מעמיק. העובדה, שהמפלגה לא דחקה מספיק בברוכוב ולמעשה ויתרה על פרסום דין וחשבון של הקונגרס והחלטותיו (היא הסתפקה בדיווחים קצרים **בדער יידישער ארבייטער**, **בדי וועלט וברסבט**) ואף על פרסום מצעה החדש, מלמד על מצבה הבעייתית ביותר.²³⁸

²³¹ טקסט ההרצאה ראה מיניץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 148-151.

²³² י.ו.ן [יעקב ויתקין-זרובבל (?)], "הוועידה הראשונה מן המניין של מפסד"י פועלי-ציון ברוסיה", **דער יידישער ארבייטער**, 1907, גל' 33 – צוטט לפי מיניץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 192.

²³³ מיניץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 187.

²³⁴ בן-צבי, **פועלי-ציון בעליה השנייה**, עמ' 45-46.

²³⁵ על פעילותו של כתריאל בגליציה ראה אוגנר, **פועלי-ציון בקיסרות האוסטרית**, עמ' 102-103.

²³⁶ על שהייתו של ברוכוב במינסק ראה זרובבל, **בער באראפאוו**, עמ' 134-136; זרובבל, **עלי חיים**, עמ' 143; ינאית-בן-צבי, **אנו עולים**, עמ' 302-303; מיכל רבינוביץ', "עם ב. ברוכוב במינסק" בתוך **מינסק עיר ואם**, א', עמ' 443-446.

²³⁷ מיניץ, **אגרות בר ברוכוב**, עמ' 29.

²³⁸ ראה מיניץ, **אגרות בר ברוכוב**, עמ' 28-29; מיניץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 57-58.

בין מנהיגי המפלגה שחזרו מקראקוב לרוסיה רק מעטים המשיכו בפעילות המפלגתית.²³⁹ המרכזים של המפלגה בפולין הוכו קשות על ידי גל המעצרים באוקטובר 1907.²⁴⁰ אין אנו יודעים את הרכב הוועד המרכזי שנבחר בקונגרס, אך נראה שלא היה זה מרכז ארגוני מלוכד ופעיל (אפילו לא דוגמת הוועד המרכזי בוויילנה בסוף 1906 – תחילת 1907). המקורות אינם מצביעים על שום פעילות פועלי-ציונית בין הקונגרס בקראקוב לבין מועצת המפלגה שהתכנסה בביאלוסטוק בדצמבר 1907.²⁴¹ לעומת ההחלטות האופטימיות יחסית של הקונגרס, מצאה המועצה, כי "בתקופה העכשווית, כאשר צורות הארגון הישנות והתכנים הישנים של חיי המפלגה גוועים והולכים, והחדשים טרם נולדו, כאשר הננו שרויים בבין-זמנים, המפריד בין העבר שכבר אבד עליו כלח והעתיד שטרם ביצבץ, אין אנו יכולים לצפות לעשייה פוליטית רחבת-היקף ופוריה". המועצה הציבה בפני ארגוני המפלגה מטרות מינימליסטיות ביותר: פרסום והפצה של הספרות, פעילות בתנועה המקצועית ו"החלפת המידע והידוק האחדות בין ארגונינו, הקיימים והמשפיעים פחות או יותר". לצד ההפצרות לבצע תשלומים ולהפיץ ספרות, החליטה המועצה, "להעביר את מרכז עבודתנו המפלגתית לעיר אחרת ולחדש את הרכבו"²⁴² (כנראה עקב חוסר מעש של המרכז בוויילנה).

הוועד הפועל של הוועד המרכזי הועבר לקייב והופקד בידי פאוול טראצוויצקי (פאלסטיניץ) וסטניסלב קורנגולד (?-1919).²⁴³ העברת המרכז לא היתה מקובלת על כל חברי ההנהגה (כמו שהעברת המרכז מפולטבה לוויילנה בסוף 1906 גרמה לקרע עמוק²⁴⁴). היחסים של הוועד הפועל החדש עם המערכת המרכזית, או ליתר דיוק, עם זרובבל עצמו, שנשאר בוויילנה, היו בעייתיים: הוועד דרש זכות בלעדית לאשר פרסומים מפלגתיים וזכות בלעדית לנהל קשרים עם הארגונים המקומיים. הדבר פגע בזרובבל, אשר קודם לכן היה מחליט על הפרסומים, ריכז התכתבות עם המקומות ועם ברוכוב. הוועד הפועל אף איים להתפטר עם דרישותיו לא ימולאו.²⁴⁵ הוועד החדש בקייב החל בפעילות נמרצת: הוציא שני חוזרים,²⁴⁶ שלח מכתבים ושליחים (ביניהם אלכסנדר חשין שהיה חבר בוועד המרכזי²⁴⁷), אסף כספים (אם כי ללא הצלחה יתרה – תלונות על חוסר האמצעים המוחלט מופיעות כמעט בכל מכתב), תיכנן הוצאת ספרות מפלגתית.²⁴⁸ הוא אף הפציר בברוכוב

²³⁹ רחל ינאית-בן-צבי נסעה בסוף הקיץ לפטרבורג על מנת להתקבל לקורסים למדעי המזרח של הברון דוד גינצבורג (ינאית-בן-צבי, **אנו עולים**, עמ' 303), גם מאיר גרוסמן (1888-1964) מאודסה עבר לפטרבורג בגלל לימודיו (מינץ, **וועידת קראקוב**, עמ' 42, הערה 13). אלכסנדר חשין, לדברי זרובבל, "התחבא בעיר מולדתו ליד בוברויסק ואי אפשר היה להוציא אותו לוויילנה לעבודה מרכזית" (זרובבל, "פון פאלטאווע ביז קראקע", עמ' 111). אריה ברלינר, **אוריית**, עמ' 191, הערה 1.

²⁴⁰ על התפרקות הוועד הורשאי באוקטובר 1907 ועל המעצרים הרחבים בעיר, שבהם נעצרו פעילים מרכזיים דוד בלוך-בלומנפלד (1884-1947), יצחק טבנקין (1887-1971), שמואל אדלמן (1876-1954) ואחרים, ובן-ציון רסקין (?-1930) נאלץ להסתתר ראה מינץ, **חבר ויריב**, עמ' 88-89. ניר-רפאלקס עזב את וארשה על מנת ללמוד באוניברסיטת פטרבורג עוד בספטמבר 1906, ולאחר השתתפותו בקיץ 1907 בוועידת המפלגה בקראקוב ובקונגרס הציוני וקונגרס פועלי-ציון בהאג חזר הוא עם אשתו לפטרבורג (ניר, **פרקי חיים**, עמ' 116, 126).

²⁴¹ ישראל נֶשֶׁר (1887-1947) נעצר 1.12.1907 בביאלוסטוק בדרכו למועצת המפלגה (רייכמן-ושר, **דברים מעזבונו**, עמ' 71).
²⁴² חוזר הוועד המרכזי מס' 1 (דצמבר 1907), 6, ל. 21, ח. 4, ד. 102, אמת"י, (Inv. 8593); א"ע, IV-104-7-66B, התרגום לפי מינץ, **וועידת קראקוב**, עמ' 203. במכתב הוועד לברוכוב נאמר כי "אנחנו החלטנו לקחת על עצמנו תפקיד הוועד הפועל" (מכתב מיום 25.1.1908, ГАРФ, שם, דף 14) והמכתב מיום 18.1.1908 לקרמנצ'וג כתוב כי "כללמן [=הוועד המרכזי] בהרכבו החדש התחיל כבר לעבוד" (שם, דף 5).

²⁴³ הכתובת של קורנגולד ניתנה במספר מכתבי הוועד המרכזי ככתובת למשלוח מברקים וכספים – 102, אמת"י, ГАРФ, 2, 5, 9, ל. 21, ח. 4, ד. 102, אמת"י, (Inv. 8593). ראה עליו מינץ, **וועידת קראקוב**, עמ' 43, הערה 18. על פאוול טראצוויצקי ראה שם, עמ' 21, הערה 35.

²⁴⁴ על הפרשה ראה מינץ, **וועידת קראקוב**, עמ' 20-26.
²⁴⁵ מכתב הוועד הפועל לזרובבל מיום 24.1.1908 - 10, ל. 21, ח. 4, ד. 102, אמת"י, (Inv. 8593). במכתב מיום 18.1.1908 לאלכסנדר חשין אף נאמר: "התעוררו שאלות רבות על היחסים בין הוועד הפועל למערכת המרכזית, אשר נפתרו בצורה בלתי מספקת בהתכתבות עם חבר שמשון [זרובבל]" (שם, דף 4).

²⁴⁶ 6, 11, ל. 21, ח. 4, ד. 102, אמת"י, (Inv. 8593); א"ע, IV-104-7-66B, מינץ, **וועידת קראקוב**, עמ' 203-208.

²⁴⁷ ז. [זרובבל], "די ווינער פארטיי-קאנפֿערענץ", **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 175. כפי שעולה מההתכתבות של ינואר 1908, ביקר חשין בפולטבה ובקרמנצ'וג – 5, 1206, ל. 21, ח. 4, ד. 102, אמת"י, (Inv. 8593).

²⁴⁸ תוכנו קובץ מאמרים ברוסית (עם מאמרו של ברוכוב על המהפכה הרוסית), וקובץ מאמרים ביידיש. שניהם לא הוצאו לאור ורק חלק מהמאמרים מהקובץ המתוכנן ביידיש (ראה רשימת המאמרים בחוזר מס' 2 של הוועד המרכזי, ינואר 1908) נכנסו לקובץ **די יוגענד-שטימע** אשר פירסם זרובבל בוויילנה במרץ 1908 – 5, 11, ל. 21, ח. 4, ד. 102, אמת"י, (Inv. 8593).

לסיים את עבודתו על המצע במהירות,²⁴⁹ אסף חומר הדרוש לברוכוב בשביל הכתיבה²⁵⁰ ואמצעים למחייתו בחו"ל.²⁵¹

כפי שמתמך ממכתבים של הוועד הפועל, המנגנון המפלגתי לא פעל כפי שנדרש בתקנון המפלגה, מהמכתבים ניכרת נטיות של הוועד לקיים יחסים ישירות עם הארגונים בערים ולעקוף את הוועדים המחוזיים, אשר, כנראה, לא היו מסוגלים לפועל.²⁵² עם חלק מהמרכזים החשובים לא הצליח הוועד החדש ליצור קשר.²⁵³ אמנם, כיוון שרוב מכתבי הוועד הפועל נפלו לידי הבולשת הפוליטית, אין פלא שפעילותו הופסקה מהר מאוד, במרץ 1908.²⁵⁴ בווארשה הצליח ארגון פועלי-ציון לפרסם כרוז לאחד במאי אשר קרא לשביתה והביע אופטימיות ("המאבק עוד לא נגמר – קודם היה לו אופי פוליטי טהור, [ועתה] הוא עבר יותר עמוק לתחום הכללי"),²⁵⁵ אבל כבר ביולי הפסיק הארגון להתקיים.²⁵⁶ המערכת המרכזית בוויילנה (ההוצאה לאור "דער האַמער") זורובבל בראשה התמסרו לפעילות ספרותית גרידא.²⁵⁷ המערכת הצליחה לפרסם קבצים **די יוגענד-שטימע ופסח-בלאט**,²⁵⁸ אבל עם מעצרו המקרי של זורובבל באפריל 1908 אף היא הפסיקה את קיומה.²⁵⁹ אף על פי שבוויילנה עוד נשארו שרידי הארגון אשר ניסו להבריח את זורובבל מהכלא,²⁶⁰ ובדרום רוסיה ובפולין נשתמרו הארגונים הקטנים, חדל המרכז הרוסי של מפלגת פועלי-ציון להתקיים, והחבר הנוטר של הוועד המרכזי, אלכסנדר חשין "עם הסקפטיציזם ואפתיה שלו אפילו החליש את הלך הרוח של החברים".²⁶¹ ב-1909 כתב יצחק בן-צבי, ש"יש אפשרות כי זורובבל יצא לחפשי אם ישתדלו בזה במחיר 50 רובל" (רובל) אך אין משתדלי, ולכן הוא פנה לעזרתם של הציונים הכלליים בוויילנה.²⁶²

* * *

המשבר שפקד את התנועה הסוציאליסטית היהודית בשנת 1907 היה התוצאה של הריאקציה המשתלטת על החיים הפוליטיים ברוסיה באותה שנה ובמיוחד של היעלמותה של התקווה לשינוי המשטר

²⁴⁹ ראה מכתב הוועד המרכזי לברוכוב, 25.1.1908, ד. 4, ח. 21, נ. 14, 102, אמת"י, (Inv. 8593) ומכתב מיום 3.3.1908, מינץ, **אגרות בר ברוכוב**, עמ' 189, הערה 9.

²⁵⁰ ראה מכתבו של המזכיר של הוועד המרכזי לאלכסנדר חשין מיום 26.1.1908: "תציע לחברים בפולטבה לאסוף חומר ארכיוני אשר ברשותם (כרוזים, עלונים, חוברות שהוצאו ע"י פ.צ.), כיוון שהם נחוצים לחבר ש. [שטנדיגער = ברוכוב] בשביל תולדות התנועה" (13, נ. 21, ח. 4, ד. 4, 102, אמת"י, (Inv. 8593)).

²⁵¹ על איסוף הכסף עבור ברוכוב ועל מכירות המניות על מנת להוציא לאור את המצע כשייכתב הוחלט במועצת המפלגה, ראה חוזר הוועד המרכזי מס' 1 (דצמבר 1907), נ. 6, ח. 21, ד. 4, 102, אמת"י, (Inv. 8593); בא"ע, IV-104-7-66B, מינץ, **וועידת קראקוב**, עמ' 203. איסוף הכסף עבור ברוכוב הוזכר גם במכתב מיום 23.2.1908 לארגון באודסה (Inv. 8593, 19, נ. 21, ח. 4, ד. 4, 102, אמת"י, (Inv. 8593)).

²⁵² כך, הארגונים בערים קשינב, בקו, ואודסה קיבלו זכות היחסים הישירים עם הוועד המרכזי - 19, נ. 2, ח. 21, 4, אמת"י, (Inv. 8593).

²⁵³ יקטרינוסלב, וארשה, לודז', קרים - 17, 13, 10, נ. 21, ח. 4, ד. 4, 102, אמת"י, (Inv. 8593).

²⁵⁴ על מעצרו של פאוול טראצוויצקי כתבו זורובבל (זרבבל, **אין אנהויב**, עמ' 96; זרבבל, **עלי חיים**, עמ' 153) ובר ברוכוב (מינץ, **אגרות בר ברוכוב**, עמ' 193). כנראה בגלל איום המעצר עלה סטניסלב קורנגולד ארצה ב-1908 (מינץ, **וועידת קראקוב**, עמ' 43 הערה 18).

²⁵⁵ כרוז לאחד במאי 1908 של הוועד הווארשאי של פועלי-ציון, א"ע, III-12-47-2.

²⁵⁶ מינץ, **חבר ויריב**, עמ' 95.

²⁵⁷ זורובבל אף הביע רצון לעבור לווארשה, ככל הנראה בגלל השתתפותו בכתב-העת הווארשאי **ראַמאַן-צײַטונג** (מכתב הוועד המרכזי מיום 24.1.1908 - 10, נ. 21, ח. 4, ד. 4, 102, אמת"י, (Inv. 8593)). זורובבל, "פון פּאָלטאַווע ביז קראַקע", עמ' 112; זרבבל, **אין אנהויב**, עמ' 95.

²⁵⁸ **די יוגענד-שטימע** פורסם בתחילת מרץ 1908 (המודעה ב-1908, גלי' 12 [22.8], על גבי הכריכה) והכיל מאמרים פובליציסטיים ומדור ספרותי גדול. **פסח-בלאט** בעריכתו של זורובבל הכיל רק חומר ספרותי ויצא לאור בסוף מרץ. בנוסף פורסמו על ידי "דער האַמער" מספר יצירות ספרותיות.

²⁵⁹ הוצאת "דער האַמער" פירסמה עוד קובץ ספרותי אחד, **שבועות-בלאט** (כנראה במאי 1908), אך הוא יצא כבר בעריכת הסופר ה.ד. נומברג (1876-1927).

²⁶⁰ על מעצרו של זורובבל תחת השם כתריאל שוב כפעיל של סאָר"פ דווקא ועל נסיון בריחתו בלבוש נשי ראה דו"ח הבולשת הפוליטית בוויילנה עבור חודש אפריל 1908 (30, נ. 55, ד. 4, 102, אמת"י, (HMF 223)), כתבה בעיתון (**הד הזמן**, 1908, גלי' 92 [26.4], עמ' 3) וזכרונותיו של זורובבל עצמו (**עלי חיים**, עמ' 154-165; **בלעטער פון א לעבן**, עמ' 134-149). בהתחלה הוצע לזורובבל שהוא ישוחרר על ידי הסתערות של היחידה הלוחמת המפלגתית (боевая организация) על השומרים בעת הבאתם העצורים לבית מרחץ (זורובבל הוחזק תחילה בתחנת המשטרה ולא בבית סוהר). לגבי היחידה הלוחמת כתב זורובבל: "היחידה הקרבית של המפלגה חדלה למעשה מהתקיים. אך, להסתערות כגון-זו – ניתן היה לגייס את הבחורים, שכן השפיע כאן הצד-האישי, עם שהוקחה עוקצו של הגורם האידיא החברתי" (**עלי חיים**, עמ' 158).

²⁶¹ "די ווינטר פּאַרטי-קאָנפּערענץ", **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 175-176, 187.

²⁶² מכתבו של בצלאל יפה אל יצחק גריבוים, 17.8.1909 (אצ"מ, A127/60/5).

הישן. למרות שהמפלגות הסוציאליסטיות היהודיות דיברו על המשבר מאז 1906, הידרדרותן ב-1907 היתה המהירה ביותר: בקיץ 1907 נחלשה פעילותם של הארגונים המקומיים של כל המפלגות ובסתיו כמעט נפסקה.²⁶³ המוני חברי המפלגות והאינטליגנטים שעשו את העבודה בשטח עזבו את המפלגות. בכך הסתיימה תקופת משיכה עזה, במיוחד עבור הצעירים, אל מפלגה כאל מסגרת אידיאולוגית ומעשית המאפשרת השתתפות במהפכה הרוסית ובקביעת עתידו של העם היהודי. "הזמן, כאשר הפועל, לפי בדיחה ידוע, לא היה עונה על השאלה 'מה השעה' מבלי לשאול את הוועד [המפלגתי], כבר עבר"²⁶⁴ – קבע הפובליציסט של אחת המפלגות. חברי המפלגות לשעבר לא ראו יותר שום סיבה, הן אמוציונלית, והן שכלית, לקחת חלק בארגון מחתרתי ולהסתכן במאסר או הגליה. האידיאליזם המהפכני נסוג בפני המציאות היום-יומית.

תהליך דומה התרחש בצמרת המפלגות. אם ב-1905 חזרו הרוב המוחלט של המהפכנים המהגרים מאירופה לרוסיה על מנת להשתתף במהפכה, ועוד בסוף 1906 התלבט אברהם לָסין (וולט, 1872-1938) אם לעזוב את אמריקה ולהשתקע בוילנה על מנת לערוך עיתון הבונד,²⁶⁵ בקיץ 1907 התהפכה התמונה, והמנהיגים המפלגתיים עזבו את רוסיה והחלו לערוך עיתונים בחו"ל, כגון ז'יטלובסקי, סירקין, זאר וחזנוביץ'. בו בזמן הגרו גם קוסובסקי, רטנר וברוכוב. למרות שהם לא קרעו את קשריהם אל רוסיה, התישבותם בחו"ל, ברוב המקרים, היתה התיישבות קבע, והבנה זו באה להם מהר מאוד. כך, למשל, כבר בספטמבר 1907 כתב נחמן סירקין מניו יורק לאישתו: "לפני שנה לא אוכל לנסוע מכאן, והריאקציה ברוסיה תוכל להכריח אותנו להישאר באמריקה בכלל".²⁶⁶

אבל המנהיגים שהתיאשו והגרו עוד בקיץ וסתיו של 1907 היו תיאורטיקנים, לא מארגנים פרקטיים. רוב הצמרות המפלגתיות (הוועדים המרכזיים והסגל שלהם) – אלו שלא נעצרו – נשארו במקומן והיו מוכנות להמשיך ולהוביל את ציבור חסידיהן בתנאים החדשים. הם חיפשו את הפתרונות לבעיות המפלגות: מה צריך להיות תוכן פעילותם של הארגונים המקומיים על מנת למנוע נשירת חברי המפלגה, ואיך למשוך את 'ההמונים הרחבים' לרעיונות שהמפלגה הוגה ולזכות בהשפעה בתוכם. המנהיגים תלו את תקוותיהם בתנועה המקצועית, בפעילות תרבותית ואף ניסו לגלות תחומים חדשים לגמרי, כגון פוליטיקה קהילתית. גם המנהיגים מהשורה השניה – ברמת המחוזות והערים הגדולות – במקרים רבים לא עזבו את תפקידם. דווקא שכבות ההנהגה האלה השתתפו בוועידות והתייעצויות של דצמבר 1907 ומרץ 1908 ודנו בהתווית דרכים חדשות לקיום המפלגות.

ההנהגה היתה חפצה ומוכנה להמשיך ולהוביל, אבל נכונותה זו נשארה ללא הד מספיק ברבדים הנמוכים של המפלגות, ובכך נטו המנהיגים להאשים את החברים בשטח. אכזבתם היתה גדולה, כי חברי המפלגות, שנחשבו לבעלי תודעה מעמדית, שרק לפני יותר משנה נלחמו ללא פחד במשטר, הפסיקו עתה להיות מעוניינים במפלגותיהם ובפוליטיקה בכלל. חוסר עניין זה מצדם של החברים מן השורה דחף גם את המנהיגים למצוא להם עיסוק חדש ויחד עם מאמצי המשטרה כמעט שם קץ למנגנוני המפלגות במחצית הראשונה של 1908. המפלגות ההמוניות הבנויות על מנת להפיץ את התורה הסוציאליסטית בקרב הפועלים היהודיים, לארגנם למאבק במשטר הצארי ובחברה הבורגנית, ולהכינם לפתרונות שיפור גורלו של העם היהודי, המבוססים על ניתוח מדעי בלתי מתפשר, ירדו מהזירה הפוליטית.

האיגודים המקצועיים

למן סוף המאה התשע-עשרה כללה הפעילות של הבונד שני נדבכים בלתי נפרדים: פעילות פוליטית ופעילות כלכלית. התוצאות המיידיות של האחרונה בשיפור תנאי העבודה של הפועלים היהודיים (שכר, משך

²⁶³ תופעה זו היתה נחלתן של כל המפלגות הפוליטיות ברוסיה. למשל, מספר חברי ארגון הרסדר"פ בפטרבורג ירד מ-8,398 באבי 1907 ל-3,000 בסוף השנה; במספר ערים אוקראיניות ארגוני הרסדר"פ נעלמו במחצית השניה של 1907 (Elwood, *Russian Social Democracy*, עמ' 37-39).

²⁶⁴ י. עפרויקין, "אונפארטייאישע אַרבייטער-קאָמיטעטען", *פּאָלקס-שטימע*, 1907, גל' 14 (3.8), עמ' 27.

²⁶⁵ ליסין, *זכרונות וחוויות*, עמ' 141-144.

²⁶⁶ מכתב מיום 28.9.1907, א"ע, IV-104-94-75.

יום עבודה, יחסים עם בעל-הבית) היו בעלות חשיבות משנית לעומת העקרון של ארגון הפרולטריון. ארגון הפועלים סביב האינטרסים המיידיים שלהם היה אמור להביא להחדרת תודעה מעמדית, מודעות לאינטרסים המעמדיים, למאבק המעמדות ולחנכם למאבק הפוליטי נגד המשטר הצארי. אף שהפעילות הכלכלית תפסה מקום מרכזי במחצית השניה של שנות התשעים, התמעטה חשיבותה מתחילת המאה העשרים בפני הפעילות הפוליטית גרידא.²⁶⁷

בשנה הראשונה של המהפכה, כאשר הפעילות הפוליטית קיבלה מימדים רחבים, גם המאבק הכלכלי צבר תאוצה. לאחר המנשר של ה-17 באוקטובר 1905, אירגנו הבונדאים את הפועלים באיגודים מקצועיים, אשר, למרות שלא היו חוקיים, התקיימו בצורה גלויה ולא במחתרת. מלכתחילה שאף הבונד, בדומה לעמדת הבולשביקים, הסדקפיי"ל והס"ד הליטאים, להקים איגודים מפלגתיים, דהיינו כאלה שבהנהלתם היה לנציגות הבונד קול מכריע (ולפעמים חלק ניכר מהכנסות האיגוד היה עובר לקופת הבונד).²⁶⁸ קשר פורמלי זה, לטענת תומכי מפלגתיות האיגודים, נועד למנוע מהאיגודים להפוך לארגונים כלכליים טהורים, הרחוקים מעקרונות הפוליטיקה הפרולטרית, ואיפשר, מאידך, ללכד את השורות בתוך האיגוד. עמדתו הנחרצת של הבונד בשאלת מפלגתיות האיגודים, שקיבלה גושפנקא רשמית בקונגרס השביעי באפריל 1906, נבעה, בין היתר, מתביעתו להיות המפלגה היחידה המייצגת את הפרולטריון היהודי. בכל "אזור הבונד" בצפון-מערב ובפולין הוקמו איגודים בהנהגת הבונד, בעוד שבדרום רוסיה נאלץ הבונד, בגלל חולשתו היחסית, לשתף פעולה עם המנשביקים בקמת איגודים בלתי-מפלגתיים.²⁶⁹

מכיוון שהאיגודים מיסודו של הבונד היו מפלגתיים-בונדאיים, אין פלא, שרוב חבריהם היו יהודים. המפלגה אף לא שמה לה למטרה למשוך פועלים נוצרים לאיגודיה.²⁷⁰ רמת "התודעה" הנמוכה של הפועלים הנוצרים באזורי צפון-מערב ודרום-מערב והעדר מפלגות רוסיות המסוגלות לאחדם החלישו את השתתפות הנוצרים בתנועה המקצועית. בדרום רוסיה, איפוא, האיגודים היו כלליים וכוללו נוצרים ויהודים יחד, ובפולין, להפך, הפועלים הפולנים ומקצת מפועלים יהודיים היו מאוחדים באיגודים מפלגתיים של הסדקפיי"ל ובאיגודים בלתי-מפלגתיים של הפפ"ס, בעוד שבאיגודים של הבונד השתתפו יהודים בלבד.

ביוני 1906 הדגיש הוועד המרכזי של הבונד את הצורך בלגאליזציה של האיגודים על יסוד החוק של 4 במרץ 1906, דהיינו קבלת רשיון השלטונות לקיומם הרשמי של האיגודים ואישור תקנותיהם על ידי השלטונות.²⁷¹ החלטה זו על הלגאליזציה סימנה רצון הבונד לבנות את פעילותו הכלכלית לתווך ארוך על בסיס איתן ולהקיף על ידה שכבות פועלים רחבות ככל האפשר. גם במקרה זה, כמו בהרבה הדברים אחרים בסוציאל-דמוקרטיה הרוסיה, עמד כנגד עיניה המודל המערב-אירופאי ומערכת מפותחת של האיגודים המקצועיים שם. ההחלטה על לגאליזציה של האיגודים לא התקבלה בשטח בקלות – הפועלים חששו מארגון רשמי תחת פיקוחה של המשטרה. ואם יתרונותיה של לגאליזציה היו גדולים – יכולת פעילות גלויה המושכת המוני הפועלים, הקמת משרד רשמי עם כתובת קבועה (לֶאָקָאָל) הפתוח לכל, אפשרות לעבודה תרבותית גלויה, ניהול מסודר של החברות והכספים, ארגון אסיפות גדולות, הרי גם חסרונותיה בלטו לעין. הגבלתו העיקרית של האיגוד הלגאלי היתה בכך, שהתחום החשוב בפעילותו – ניהול השביתות – נשאר בלתי חוקי, ולכן ליד האיגודים הלגאליים הוקמו וועדות מחתרטיות לשם ניהול השביתות. כמוכן, גם הנהגתו של הבונד

²⁶⁷ ראה Tobias, *The Jewish Bund in Russia*, במיוחד עמ' 159-139. פרנקל, *נבואה ופוליטיקה*, עמ' 259-260.

²⁶⁸ ראה חוזר הוועד המרכזי של הבונד בנובמבר 1905 (קירזשניץ, *דער אידישער אַרבעטער*, כרך 2, חוב' 2, עמ' 75-72. *Бунд в Беларусі*, עמ' 235-233). השווה גם דימענסטיין, *די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג*, עמ' 85. על התפתחות היחס לאיגודים מקצועיים בתוך הרסדר"פ והתהוותן של עמדות הבולשביקית והמנשביקית ראה Schwarz, *The Russian Revolution*, עמ' 143-166.

²⁶⁹ ראה Бухбиндер, *История*, עמ' 322-327; Рафес, *Очерки*; עמ' 162-169. הוויכוח בין הבונד לבין המנשביקים ראה א. נייעמאַנסקי (זלדוב), *נייטראַלע אָדער פּאַרטייאישע פּראָפּעסיאָנעלע פּעראַיינען*.

²⁷⁰ ראה, לדוגמה, דעתו של בוריס לוינסון שהבונד אינו צריך לארגן פועלים נוצרים באיגודים מקצועיים ולכללם באיגודים בונדאיים (ב.ב-סקי [בוריס לוינסון], "דער פּאַרטיי-פּרינציפ און דער נאַציאָנאַלער פּרינציפ אין דער פּראָפּעסיאָנעלער בעוועגונג", *פּאָלקס-צייטונג*, 1907, גל' 373 [6.6], עמ' 2).

²⁷¹ *פּאָלקס-צייטונג*, 1906, גל' 83 (7.6), עמ' 4, פורסם גם אצל קירזשניץ, *דער אידישער אַרבעטער*, כרך 2, חוב' 2, עמ' 274-275. על יחסם של פעילי הבונד ללגאליזציה ראה קירזשניץ, *די פּראָפּאָגאַנדע*, עמ' 28-35.

באיגודים נותרה להיות בלתי לגאלית. בנוסף, המשטרה נוכחה באסיפות של האיגודים ולעיתים אסרה על הנאמנים לדבר יידיש, ומושל הפלך היה יכול לסגור איגוד לגאלי בכל עת במידה ומצא את פעילותו מזיקה. לאמיתו של דבר, הרדיפות המשטריות של האיגודים הלגאליים היו פועל יוצא מהמצב הכללי – בימי רופפות השלטון יכלו האיגודים הלגאליים להתקיים ללא הגבלות, בימי התחזקות השלטון היכולת לדכא איגוד בלתי לגאלי ולא מחתרתי היתה אך יותר גדולה מאשר איגוד לגאלי המתאים את עצמו לדרישות החוק.

קשה לאמוד את אחוז האיגודים הלגאליים בין האיגודים הבונדאיים, אך נוצר הרושם, שברובו של תחום המושב עברו איגודים רבים תהליך לגאליזציה, עד כמה שזה היה אפשרי לפי התנאים "המשטרתיים" המקומיים.²⁷² אף על פי כן, עדיין בקיץ 1907 הרגישו מנהיגי הבונד צורך לשכנע את האיגודים בתועלת הלגאליזציה ועניין זה המשיך להופיע בדיונים.²⁷³ לעומת זאת, בפולין ובלטביה היה תהליך הלגאליזציה בעיתי יותר, בגלל נוכחותן בשטח של המפלגות הסוציאל-דמוקרטיות המיליטנטיות יותר – הסדקפ"ל והסדל"ק, אשר התנגדו ללגאליזציה של האיגודים. כך, למשל, באחד ממרכזי תנועת הפועלים החשובים ביותר, וארשה, דווח ביוני 1907 רק על חמישה איגודים בונדאיים לגאליים.²⁷⁴ הצלחתם כנראה לא היתה גדולה, מכיון שכבר בספטמבר התלונן בעל הכתבה בדי האפֿנונג, שהפועלים מתיחסים לאיגודים לגאליים באדישות גמורה.²⁷⁵

קבוצות פועלי-ציון שהופיעו לראשונה ב-1900, גם כן שילבו בפעילותן ניהול המאבק הכלכלי של הפועלים ובמרכזו ניהול שביתות – הרי זה היה אמצעי ראשון שדרכו ניתן להפיץ את רעיונותיהם והשפעתן בקרב הפרולטריון. אמנם, כאשר הקבוצות הפרולטריות הציוניות התארגנו לארבע מפלגות עצמאיות, בעלות מנגנונים מסודרים, זירת המאבק המקצועי כבר היתה תפוסה על ידי הבונד והאיגודים המפלגתיים שלו, לפחות במרכזים ותיקים של תנועת הפועלים בצפון-מערב ובפולין. לכן, המפלגות הצעירות נאלצו להתחרות בבונד גם בהישגיהן בתחום המאבק הכלכלי.

האיגודים שהוקמו על ידי מפלגות הסי"ס,²⁷⁶ היטא"פ,²⁷⁷ הסא"ר"פ ופועלי-ציון היו, לעומת האיגודים של הבונד, בלתי-מפלגתיים (או "על-מפלגתיים", נקראו גם "בין-מפלגתיים" בפי מפלגות אלו ו"ניטרליים" בפי הבונד²⁷⁸). הרעיון העיקרי מאחורי הקמת איגודים כאלו, להוציא את העוינות לבונד, היה איחוד כל הפועלים על מנת לחזק את כוחם ("איחוד של כל הפועלים במקצוע באיגוד אחד יוצר כח נחוץ בשביל המאבק עבור האינטרסים שלהם"²⁷⁹). מתנגדי רעיון מפלגתיות האיגודים טענו כי איגוד בלתי-מפלגתי אינו פירושו איגוד בלתי-מעמדי הנמצא מחוץ לפוליטיקה. האיגודים חייבים להיות תחת "השפעה רעיונית" של הסוציאליסטים ולהידבק בעקרונות המאבק המעמדי, אך לא להיות קשורים בקשרים ארגוניים למפלגה אחת. המפלגות

²⁷² לפי ידיעות ממשלתיות רשמיות, שפורסמו על ידי קירזשניץ (די פראַבאָוועגונג, עמ' 32, 96-77), היו בתחום המושב בקיץ 1907 לא פחות מ-225 איגודים יהודיים. בידיעות אלו בולט לעין ההבדל במספר האיגודים בפלכים השונים, הנובע ממדיניות שונה הנהוגה על ידי מושלים שונים.

²⁷³ ראה, למשל, מאמר גדול בעד לגאליזציה (ל. "די לעגאַליזאַציע פֿון די פראַפֿ. פֿעראיינען") והנחיות פרקטיות עם צירוף דוגמת הבקשה ברוסית ("יווי מען לעגאַליזירען אַ פראַפֿעסיאָנעלען פֿעראיינן") בגליון הראשון של פֿון פראַפֿעסיאָנעלען לעבען - מוסף לפֿאַלקס-צייטונג, 1907, גל' 403 [12.7], עמ' 8-5) ודיון על העניין בכינוס השני של "בערשטער בונד" (שם, גל' 414 [26.7], עמ' 15). לדוגמה, לפי דיווחי סוכני הבולשת הפוליטית, דיברו במאי 1907 באיגוד פועלי הבנין בוויטבסק על "הצורך לסגור איגודים וחברות לגאליים, מכיוון שמאז הלגאליזציה החלו חברי המפלגה להשתמט מהשתתפות במפלגה, ויחד עם ביטול האיגודים הלגאליים יגדל מספר חברי המפלגה ועבודה בארגון תשפּת" (15, ח. 7, עמ' 5, 1907 ג. א. 102, פֿ. גאָרפֿ, אמת"י, Inv. 534-541). על איגוד פועלי הבנין בוויטבסק ראה באַרנעט מירינגאַף, "דער בוי-פֿאַראיינן אין וויטעבסק", וויטעבסק אַמאַל, עמ' 534-541.

²⁷⁴ פֿאַלקס-צייטונג, 1907, גל' 390 (26.6), עמ' 1.

²⁷⁵ לאַזאַר [ויקטור שולמן], "די פראַפֿעסיאָנעלע בעוועגונג אין וואַרשאַ", די האַפֿנונג, 1907, גל' 4 (7.9), עמ' 4.

²⁷⁶ על עמדתה של הסי"ס בשאלת מפלגתיות האיגודים בשנים 1905-1906 ראה גוטרמן, המפלגה הציונית-סוציאליסטית, עמ' 73, 85, 169 הערה 146.

²⁷⁷ ככל שעולה מן בטאון המפלגה, בהשפעת היטא"פ היה רק איגוד מקצועי של עובדי הדפוס במינסק, שהיה בלתי-מפלגתי ולגאלי (יודישע ווירקליכקייט, 1907, גל' 8 [28.2], עמ' 26; גל' 12 [30.3], עמ' 28), והן שני איגודים בווארשה, שהשתייכו קודם לסדקפ"ל (שם, גל' 13 [13.4], עמ' 32).

²⁷⁸ מונח "ניטרלי" בשפה הסוציאליסטית הבינלאומית – כוונתו לאיגודים העומדים מחוץ לפוליטיקה הפרולטרית ועוסקים אך ורק בענייני שיפור תנאי הפועלים. לכן השתמשו הבונדאים במושג זה לגבי האיגודים הלא-מפלגתיים על מנת לביישים. במהלך הזמן נקלט מונח זה בשיח הבונדאי ואיבד ממשמעותו השלילית, אך המפלגות התומכות בבלתי-מפלגתיות האיגודים אף פעם לא קראום ניטרליים.

²⁷⁹ החלטת הוועידה הראשונה של מפלגת הסי"ס בפברואר 1906 – דער נײַער וועג, גל' 1 (28.4.1906), עמ' 38 (פורסם גם אצל גוטרמן, הציונית-סוציאליסטית, עמ' 189).

הפוליטיות צריכות לשאוף "להשפעה רעיונית" בתוך האיגודים המקצועיים, אך אלה צריכים להישאר בלתי-תלויים ולכלול את כל הפועלים המכירים בעקרונות סוציאליסטיים, ללא הבדל השקפות מפלגתיות.²⁸⁰ למעשה, הוקמו האיגודים הבלתי-מפלגתיים על ידי מפלגה זו או אחרת והיו "תחת השפעתה". בכתבות מהשטח התגאו פעילי המפלגות בהשפעתם על האיגודים, ולעיתים ציינו כי האיגודים נמצאים תחת ניהולם. הדוגמה המאלפת לטיבה של "ההשפעה הרעיונית" של המפלגה על האיגודים היא חתימתם של 21 איגודים מקצועיים "ניטרליים" על המחאה נגד החלטתה של הרסדר"פ לא לתת לס"ס מקום בקונגרס האינטרנציונל בשטוטגרט באוגוסט 1907, או הברכות מאיגודים מקצועיים "ניטרליים" בלודז' לקונגרס קראקוב של פועלי-ציון ביולי 1907.²⁸¹

לעיתים קרובות הוקמו האיגודים הבלתי-מפלגתיים במקביל לאיגודים הקיימים של הבונד, במיוחד במרכזים גדולים עם מספר רב של פועלים יהודיים. במקרים אחרים נעשה "כיבוש" האיגודים המפלגתיים והפיכתם לבלתי-מפלגתיים. במקומות אחדים נערכו אסיפות הפועלים על מנת להחליט, איזה מין איגוד יוקם – מפלגתי או בלתי-מפלגתי.²⁸² בשאיפתן לנהל את מאבק הפועלים, פנו המפלגות החדשות והקימו איגודים במקצועות שוליים וזעירים, עם מספר הפועלים הקטן, כגון צלמים, רוקחים, ספריים, צורפים, מנקות,²⁸³ מנהלי עבודה בכריתות היערות שנמצאו רוב הזמן ביער,²⁸⁴ או סוכנים המוכרים מכוונות תפירה "זינגר".²⁸⁵ האיגודים הבלתי-מפלגתיים ברובם גם חפצו בקיום לגאלי, עד כמה שזה היה ניתן להשיג.²⁸⁶ מבחינת המבנה הלאומי שלהם, היו האיגודים הבלתי-מפלגתיים גם יהודיים למעשה. אמנם המפלגות המתחרות של הבונד (ובמיוחד הס"ס), אשר דגלו בלאומיות היהודית, הצליחו הרבה יותר במשיכת הפועלים הנוצרים לתנועה המקצועית. במקומות שבהם פעלו המנשביקים, הסוציאליסטים-רבולוציונרים (ס"ר) או הפפ"ס, הן שיתפו עמם פעולה באיגודים בלתי-מפלגתיים רב-לאומיים; במקומות שבהם היו רק מפלגות יהודיות, הן עצמן ניסו לארגן פועלים נוצרים ולצרפם לאיגודים המקצועיים. השם "בלתי-מפלגתי" ככל הנראה היה פחות בעייתי בשביל הנוצרים מאשר השם "איגוד בניהולו של הבונד".²⁸⁷

המטרות של האיגודים המקצועיים היו, קודם כל, קיצור יום עבודה, העלאת משכורות וקביעת תנאי שכר נוחים יותר לפועלים (כגון שכר שבועי במקום שכר לפי תפוקה ריאלית). תנאיי פיטורים ופיצויים תפסו מקום חשוב במאבק האיגודים, כמו כן שליטת האיגודים על קבלת פועלים חדשים. בעתות האבטלה ניסו האיגודים לתמוך בחבריהם הן על ידי תשלום קצבאות והן על ידי חלוקת מקומות העבודה הקיימים בין העובדים לבין המובטלים.

למרות הפעילות המסיבית והנחווה של המפלגות היהודיות בתחום "התנועה המקצועית", היו האיגודים המקצועיים היהודים רחוקים מלהשביע את רצון המפלגות. קודם כל, מספר חבריהם היה מועט:

²⁸⁰ ראה, למשל, החלטה (המנשביקית) של קונגרס שטוקהולם של רסדר"פ (*Четвертый [Объединительный] съезд*) ה-28, *РСДРП*, c. 528-529, החוזר של הוועד המרכזי של הס"ס בענין "התנועה המקצועית" (**דאָס וואָרט**, 1907, גלי 7 [12.7], עמ' 21-23), מאמר התגובה על ההחלטה (הבולשביקית) של כינוס לונדון של רסדר"פ על הקשרים הארגוניים בין המפלגה והאיגודים (מ.כ.ץ [משה כץ], "פארטיי און פראָפעסיאָנעלע פֿעראייניען: מכוח דער לאַנדאָנער רעזאָלוציע פֿון דער ר.ס.ד.א.פ.", **אונזער וועג**, 1907, גלי 1 [19.8], עמ' 26-30), מאמר תגובה נגד הבונד (ד-אוו [דוידוביץ-לבוביץ (?)], "פֿעראייניגט מאַרשירען – פֿעראייניגט שלאָגען", שם, גלי 4 [16.9], עמ' 44-48) והחלטות הוועידה של פועלי-ציון (מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 156-158).

²⁸¹ **אונזער וועג**, 1907, גלי 1 [19.8], עמ' 33. מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 49-50. השווה מסקנה דומה אצל גוטרמן, **המפלגה הציונית-סוציאליסטית**, עמ' 134 על סמך הכתבות בדער **נייער וועג** ב-1906.

²⁸² סקירה על ארגון האיגודים ראה קירזשניץ, **די פראָפּאָוועגונג**, עמ' 20-13.

²⁸³ איגוד המנקות הוקם על ידי פועלי-ציון בווארשה (ניר, **פרקי חיים**, עמ' 86) ועל ידי הספארי"פ בריגה (**פֿאַלקס-שטימע**, 1907, גלי 15 [10.8], עמ' 47-48).

²⁸⁴ איגוד מנהלי עבודה של תעשיית העץ נוסד על ידי הס"ס בפלך וולין (**דאָס וואָרט**, 1907, גלי 11 [2.8], עמ' 27) ואיגוד של "האַלץ-אַנגעשטעלטע" הוקם על ידי הספארי"פ בריגה (**פֿאַלקס-שטימע**, 1907, גלי 15 [10.8], עמ' 47-48).

²⁸⁵ איגוד סוכני חברת "זינגר" הוקם בבליה צרקוב על ידי הספארי"פ במאי 1907; הם גם שאפו ליסד לשכה מרכזית של כל הסוכנים באיזור דרום-מערב (**פֿאַלקס-שטימע**, 1907, גלי 7 [12.6], עמ' 47-48).

²⁸⁶ ראה, למשל, איקס, "וועגען לעגאַליטעט", **אונזער וועג**, 1907, גלי 5 [27.9], מוסף **די פראָפעסיאָנעלע בעוועגונג**, עמ' 41-43; גוטרמן, **המפלגה הציונית-סוציאליסטית**, עמ' 131-132 על סמך מאמרו של מ.כ.ץ [משה כץ], "אייניגע פראָגען פֿון דער פראָפעסיאָנעלער פֿאַליטיק", **דער נייער וועג**, 1906, גלי 10.

²⁸⁷ בנוסף, יכול להיות, שההתקפות של הס"ס הרוסיים על הבונד ועל עמדותיו הלאומיות-יהודיות הזיקו לו בעיני הפועלים הלא-יהודיים - השווה גוטרמן, **המפלגה הציונית-סוציאליסטית**, עמ' 137-138.

הרבה איגודים כללו כמה עשרות פועלים, החל מ-15-20 איש,²⁸⁸ האיגודים שהיה בהם כמה מאות חברים נחשבו לגדולים וחזקים, ורק בכמה איגודים במרכזי התעשייה היה יותר מחמש מאות חברים.²⁸⁹ שתי סיבות גרמו לחולשה המספרית של האיגודים. מחד גיסא, כמוות הפועלים היהודיים לא היתה גדולה במיוחד ברוב המקומות, רובם לא עבדו בבתי חרושת גדולים, ולא כולם כמובן היו חברי האיגוד.²⁹⁰ מאידך גיסא, קיומם של שני איגודים מקבילים, הבונדאי והבלתי-מפלגתי, פילג את הפועלים לשתי קבוצות.²⁹¹ התחרות והמאבק בין שני האיגודים הביאו גם לתופעות שליליות: המריבות, אי-תאום עמדות ביניהם, התערבויות של איגוד אחד לשביתות המנוהלות על ידי איגוד שני,²⁹² וגם שימוש באמצעים פסולים מנקודת הראות המפלגתית, כגון "טרור כלכלי", על מנת להשיג תוצאות טובות יותר.²⁹³

חולשתם של האיגודים המקצועיים מצד אחד והמודל האירופאי מצד שני גרמו לכך, ששאלת איחוד האיגודים עמדה על הפרק. כבר ב-1905 ניסו המפלגות המהפכניות לקרוא לקונגרס האיגודים המקצועיים הכל-רוסי, להקים הסתדרויות כל-רוסיות של האיגודים במספר מקצועות ולהקים התאחדויות האיגודים במקומות. את הנסיונות האלה הובילו בעיקר המנשביקים, בעוד שהמפלגות המהפכניות האחרות התרכזו

²⁸⁸ למשל, באיגוד צבאי העגלות (קארטעטן-מאליארעס) באוסטרוג, תחילה של הבונד, מאוחר יותר של ה"ס"ס, היו 20 חברים (אונזער וועג, 1907, ג'ל' 1 [19.8], עמ' 35-36); בבנדן היו באיגודים של ה"ס"ס 20 עליונים ו-20 צבעים (דאָס וואָרט, 1907, ג'ל' 5 [25.6], עמ' 34); ברובו איגודי הפרוונים והרוקחים של ה"ס"ס מנו 20-25 חברים (שם, ג'ל' 6 [30.6], עמ' 34); איגוד הספרים והתכשיטנים של ה"ס"ס בקובנו כלל 15 איש (פּאַלקס-צייטונג, 1907, ג'ל' 385 [20.6], עמ' 4); איגוד התפרים (שטעפער) הבלתי-מפלגתי במז'ריץ', פלך סדלץ, כלל 8-9 איש (שם, 1907, ג'ל' 414 [26.7], עמ' 4); איגוד הזבנים של ה"ס"ס בפלונגיאן בפלך קובנו איחד 26 חברים (דאָס וואָרט, 1907, ג'ל' 4 [16.6], עמ' 36).

²⁸⁹ למשל, איגוד הזבנים והבלרים של הבונד בווארשה עם 1,000 חברים (די האַפּנונג, 1907, ג'ל' 2 [3.9], עמ' 4); איגוד "עובדי מחטי" בונדאי עם 450 חברים בדווינסק (פּאַלקס-צייטונג, 1907, ג'ל' 424 [7.8], עמ' 3); דאָס פּראָפּעסיאָנעלע לעבען, עמ' 11). בהקמת איגוד עובדי מפעלי נייר בוויילנה השתתפו 400 איש (פּאַלקס-צייטונג, 1907, ג'ל' 389 [25.6], עמ' 4); איגוד פועלי בנין בוויילנה כלל לפני סגירתו על ידי השלטונות כ-1,200 חברים (שם, ג'ל' 432 [16.8], עמ' 4); באסיפת היסוד של איגוד לגאלי (אך בונדאי) של חייטים וחייטות בווארשה השתתפו 500 אנשים (די האַפּנונג, 1907, ג'ל' 22 [4.10], עמ' 4); בסמורגון היו כ-1,200 פועלים (כולל נוצרים) באיגוד בורסקאים בלתי-מפלגתי (פּאַלקס-צייטונג, 1907, ג'ל' 427 [10.8]; פון פּראָפּעסיאָנעלע לעבען, עמ' 14) וכ-700 פועלים באיגוד הבורסקאים הבונדאי (די האַפּנונג, 1907, ג'ל' 24 [7.10], עמ' 4); בקובנו באיגוד הבלרים של הבונד היו 400 איש ובאיגוד הזבנים של הבונד – 700 איש (פּאַלקס-צייטונג, 1907, ג'ל' 385 [20.6], עמ' 4). בלודז' היו כ-1,000 חברים באיגוד פועלי טקסטיל בונדאי וכ-900 באיגוד מקביל בלתי-מפלגתי (אונזער וועג, ג'ל' 10 [נובמבר 1907]: די פּראָפּעסיאָנעלע בעוועגונג, עמ' 50). איגוד הסנדלרים היהודים בווארשה כלל לפני סגירתו 830 חברים (Pacczem, 1907, ג'ל' 43 [3.11], עמ' 23).

²⁹⁰ נתונים על היקף חברות באיגודים הם חלקיים ביותר. למשל, ברובו כלל איגוד פועלי הבנין של ה"ס"ס 100 איש מתוך כ-200 פועלים (דאָס וואָרט, 1907, ג'ל' 6 [30.6], עמ' 34); באודסה כלל איגוד החייטות 600 חברות מתוך כ-4,000 פועלות בעיר, אך רק מחציתן שילמו דמי חברות (די האַפּנונג, 1907, ג'ל' 8 [14.9], עמ' 4); איגוד מייצרי המטריות (פּאַראַפּעסיאָנעלע אַרבייטער) של הבונד בווארשה כלל כמעט את כל הפועלים במקצוע, כ-100 איש (פּאַלקס-צייטונג, 1907, ג'ל' 421 [3.8], עמ' 4); איגוד החייטים הלגאלי של הבונד בלודז' איחד עד 350 איש מתוך 2,000 הפועלים במקצוע, בעוד שלצדו קיים גם איגוד בלתי-מפלגתי (די האַפּנונג, 1907, ג'ל' 42 [28.10], עמ' 4); הערץ, די געשיכטע פון בונד אין לאַדזש, עמ' 194); מתוך 10,000 פועלי טקסטיל יהודיים בלודז' רק כ-2,000 היו חברים בשני האיגודים – בונדאי ובלתי-מפלגתי (אונזער וועג, ג'ל' 10 [נובמבר 1907]: די פּראָפּעסיאָנעלע בעוועגונג, עמ' 50); בסמורגון היו באיגוד הזבנים הבלתי-מפלגתי כ-150 חברים מתוך 200 (דאָס פּראָפּעסיאָנעלע לעבען, עמ' 10-8). מידע מפורט יותר קיים על האיגודים בעיר דווינסק. מתוך 1,200 זבנים שבעיר, 323 היו חברים באיגוד הבונדאי וכ-300 באיגוד הבלתי-מפלגתי; מתוך 800-850 חייטים היו 400-450 רשומים באיגוד הבונדאי (אך שילמו דמי חברות רק כ-70 איש), וכ-100 היו באיגוד הבלתי-מפלגתי; מתוך 180 עובדי מאפיות היו באיגוד הסוציאלי-דמוקרטי 166 פועלים; מתוך 112 פועלי דפוס היו רשומים באיגוד 94 ושילמו דמי חבר כ-20 איש; מתוך כ-100 סנדלרים יהודיים היו באיגוד כ-50 איש; מתוך כ-600 ממשלות יהודיות היו רשומות באיגוד 180; מתוך כ-200 משרתות-הבית היהודיות היו רשומות באיגוד 125 נשים. באיגודי הפועלים במפעלים גדולים המצב היה יותר טוב: במפעל גפרורים כל 300 הפועלים היהודיים היו חברי איגוד לגאלי; מתוך 66 יהודים העובדים בטחנת הקמח, 40 היו חברי איגוד לא לגאלי; בשני מפעלי כפתורים מתוך 300 פועלים 130 היו באיגוד (דאָס פּראָפּעסיאָנעלע לעבען, עמ' 11); די האַפּנונג, 1907, ג'ל' 35 [21.10], עמ' 4). בריגה היו באיגוד הבלתי-מפלגתי של עובדי תעשיית העץ (האָלץ-אַנגעשטעלטע) 125 איש מתוך כ-500 מועסקים בענף ובאיגוד המנקות – 30-25 נשים מתוך כ-300 "פועלות" (כמחצית מהן נוצריות) (פּאַלקס-שטימע, 1907, ג'ל' 15 [10.8], עמ' 47-48).

²⁹¹ למשל, באושמיאני איחד איגוד החייטים הבונדאי כל 55 הפועלים, למעט 15 תומכי ה"ס"ס (די האַפּנונג, 1907, ג'ל' 3 [4.9], עמ' 4). בלודז' היו כ-1,000 חברים באיגוד פועלי הטקסטיל הבונדאי וכ-900 באיגוד המקביל הבלתי-מפלגתי המנוהל על ידי פועלי-צינן וה"ס"ס (אונזער וועג, ג'ל' 10 [נובמבר 1907]: די פּראָפּעסיאָנעלע בעוועגונג, עמ' 50). גם בלודז' התקיימו שלושה איגודי הזבנים: האגוד הבונדאי עם כ-600 חברים, האיגוד הבלתי-מפלגתי בהשפעת ה"ס"ס והפ"ס והאיגוד של סדקפ"ל (הערץ, די געשיכטע פון בונד אין לאַדזש, עמ' 192). השווה קירזשניץ, די פּראָפּאָגאָנעלע בעוועגונג, עמ' 16; די מענשטיין, די רעוואָלוציאָנעלע באַוועגונג, עמ' 86.

²⁹² אפילו השבועון של ה"ס"ס, דאָס וואָרט, נקלע ביוני 1907 לסכסוך בין שני איגודי עובדי הדפוס בוויילנה: מערכת העיתון פנתה לאיגוד לגאלי על מנת לקבל שני פועלים, הנהגת האיגוד שלחה אותם לעיתון, אך הפועלים המובטלים שעבדו בשבועון הקודם של ה"ס"ס, דער נייער וועג, לא היו שבעי רצון מהבחירה, עברו לאיגוד השני, והוא התערב בענין; נסיונות המערכת למצוא פשרה בין שני האיגודים לא עלו יפה, מה שהביא לעיקוב הופעת הגליון ולהפסדים כספיים – דאָס וואָרט, 1907, ג'ל' 4 [16.6], עמ' 22-23.

²⁹³ במיוחד נודעה באלימותה ותוקפנותה מפלגת ה"ס"ס (גוטמן, המפלגה הציונית-סוציאליסטית, עמ' 135; הערץ, די געשיכטע פון בונד אין לאַדזש, עמ' 197; וויקטאָר, "די פּראָפּעסיאָנעלע פּעראַיינען אין לאַדזש", די האַפּנונג, 1907, ג'ל' 5 [9.9]; פון פּראָפּעסיאָנעלע לעבען, עמ' 12-15). ראה, לדוגמה, כתבות על הכאת הזבנים בברז'ין בפלך פטרוקוב (פּאַלקס-צייטונג, 1907, ג'ל' 375 [8.6], עמ' 4), הוצאת גזר דין מוות למנהל עבודה בזמן שביתת איגוד האופים בנובורדומסק (שם, ג'ל' 376 [10.6], עמ' 4); תיאור שיטות ה"ס"ס ב'וטומיר, כגון הפרעה לבעלי הבית לעבוד בעצמם בזמן השביתות (פּאַלקס-שטימע, 1907, ג'ל' 11 [11.7], עמ' 44-47). תיאור שיטת "החרם" שהיתה "כשרה" מבחינה אידיאולוגית והשימוש בה היה נפוץ ביותר, במיוחד על ידי הבונד ראה קירזשניץ, די פּראָפּאָגאָנעלע בעוועגונג, עמ' 36-40.

בפעילות פוליטית ואף בהכנות למרד מזוין. הוועידה הכל-רוסית הראשונה של האיגודים המקצועיים התקיימה במוסקבה בנובמבר 1905 והיתה צנועה מאוד בהרכבה. אך הוועידה השנייה במרץ 1906 היתה רחבה ומשמעותית יותר, והיא הצליחה להקים הוועדה המארגנת אשר הופקדה על כינוס קונגרס האיגודים (שנקבע לקיץ 1907 אך לא התקיים לעולם) ועל תאום של "התנועה המקצועית", כולל הוצאה לאור של הבטאון המוקדש לענייני האיגודים.

כמו כל המפלגות המהפכניות הוותיקות (רסדר"פ, ס"ר, פפ"ס, סדקפי"ל), השתתף הבונד בוועידה השנייה ונציגיו אף נכללו בוועדה המארגנת. אמנם, למרות ההשתתפות הפעילה בוועידה ובוועדה,²⁹⁴ ככל הנראה, לא הביעה הנהגת הבונד התעניינות מרובה בארגוני גג מקצועיים. הרי האיגודים של הבונד היו מפלגתיים, ומוסדות המפלגה יכלו לרכז את פעילותם, כפי שהם הובילו את המאבק הכלכלי לפני 1905.²⁹⁵ שאלת מפלגתיות האיגודים, שבה דגלו נציגי הבונד במוסדות התנועה המקצועית, היתה חשובה לו יותר, במיוחד לאור נסיגות הס"ס להפוך את איגודיו לבלתי-מפלגתיים.

רק בסוף 1906 החיה הבונד מחדש את שני הסתדרויות האיגודים המקצועיים שלו, ה"בערשטער בונד" (איגוד המברשתנים) וה"גארבער בונד" (איגוד הבורסקאים). שניהם נוסדו עוד ב-1898, אך נחלשו במידה משמעותית ביותר בשנים לפני המהפכה.²⁹⁶ עכשיו הם איחדו לא "קופות" הפועלים המחותרות, אלא איגודים מקומיים, חלקם לגאלי, וביניהם אף איגודי בורסקאים בלתי-מפלגתיים בהשפעת מפלגות הס"ס והרסדר"פ. ה"בערשטער בונד" החדש (צענטראל-פארבאנד פון יידישע בערשטער און בערשטל-מאכער) נשאר להיות חלק מהבונד, וה"גארבער-בונד" החדש (אלגעמיינער גארבער פארבאנד), המאחד גם פועלים נוצרים, הכריז על אופיו הסוציאל-דמוקרטי בלבד, אף על פי שארגונו נעשה על ידי הבונדאים (יודין-אייזנשטט, ליטבק ולייב בלכמן-אבראם דער טאטע [1874-1962]) וכינוסו התקיים תחת חסותו של הבונד בקובנו.²⁹⁷

אפילו הקמתם של ארגוני גג אלו נעשתה ביוזמה מלמטה, והנהגת הבונד רק הסכימה ליוזמה זו.²⁹⁸ לעומתה, פעילי השטח ואיגודים עצמם נטו לפעול בכיוון זה במשך המחצית הראשונה של 1907: בגרודנו ניסו לכנס קונגרס של איגודי עובדי הדפוס על מנת להקים הסתדרות אזורית של צפון-מערב, בוולין ניסה הוועד האזורי של הבונד להקים ארגון האיגודים של פועלי תעשיית חרסינה, בבוריסוב ניסה האיגוד הבונדאי של פועלי תעשיית הגפרורים לקרוא לוועידה של האיגודים באזור צפון-מערב, בוילנה יזם האיגוד הבונדאי ועידה אזורית של איגודי החייטים, נעשו גם ההכנות לוועידה של איגודי החייטים בדרום ודרום-מערב. איגוד הסנדלרים בוילנה התחיל בהכנות להקמת הסתדרות הסנדלרים, ואיגוד פועלי הטקסטיל בלודז' כינס וועידה אזורית והקים איגוד מרכזי ללודז' והאזור. האיגודים הבונדאים גם התקשרו עם התאחדויות האיגודים הכל-רוסיות, כגון כינוסי איגודי פועלי המתכת ועובדי הדפוס באפריל 1907.²⁹⁹

²⁹⁴ בוועידה השתתפו הבונדאים – צירי האיגודים בוילנה, וארשה ולודז', בוועדה המארגנת עבדו א. ליטבק, מרק ליבר וברוניסלב גרוסר וההרצאות ניתנו על ידי ליבר וולדימיר קוסובסקי. (הערך, "די ערשטע רוסלענדער רעוואלוציע", עמ' 430.

²⁹⁵ השווה קירזשניץ, **די פראַפּאָאוועגונג**, עמ' 48.

²⁹⁶ על תולדות האיגודים ראה דובנאָו-ערליך, **גארבער-בונד און בערשטער-בונד**, Mendelsohn, *Class Struggle*, עמ' 72-81.

²⁹⁷ על כינוסי היסוד של "האיגוד המרכזי של מברשתנים ועושי מברשות" בספטמבר 1906 ושל "האיגוד הכללי של הבורסקאים" בפברואר 1907 ראה בוכבינדער, **די געשיכטע**, עמ' 372-379; דובנאָו-ערליך, **גארבער-בונד און בערשטער-בונד**, עמ' 97-103, 159-165 (החלטות הכינוס), 233-236; בלעכמאן, **בלעטער פֿון מיין יוגנט**, עמ' 259-261; הערך, "די ערשטע רוסלענדער רעוואלוציע", עמ' 427-429. על כינוס הבורסקאים ראה [Исай Юдин-Айзенштадт], «Учредительный съезд „Haua Трибуна всеобщего союза кожевенников», 1907, גלי' 12 (פברואר), עמ' 20-25.

²⁹⁸ על הקמתו מחדש של ה"גארבער בונד" ביוזמתו של הפועל יודל קרעמער ובהסכמתו של נח פורטנוי ראה זכרונותיו של בלעכמאן, **בלעטער פֿון מיין יוגנט**, עמ' 257-258.

²⁹⁹ *Bericht über die Tätigkeit*, עמ' 26-27; קירזשניץ, **די פראַפּאָאוועגונג**, עמ' 52-53, 56; הערך, "די ערשטע רוסלענדער רעוואלוציע", עמ' 429-430; הערך, **די געשיכטע פֿון בונד אין לאַדזש**, עמ' 195; **פֿאַלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 386 (21.6), עמ' 3, 4; **די האַפּנונג**, 1907, גלי' 10 (20.9), עמ' 4.

רק כאשר התחילה הפעילות הפוליטית לשקוע, במיוחד לאחר סיומן של הבחירות לדומה השניה בפברואר 1907, החלה הנהגת הבונד להפנות יותר תשומת לב לאיגודים מקצועיים, ותשומת לב זו גדלה ככל שגדל הקפאון בתחום הפוליטי. התמונה שהתגלתה היתה רחוקה מלהשביע את רצונם של המנהיגים.

במאי – תחילת יוני 1907 פירסם בוריס לוינסון (ב.ב-סקי) סדרת המאמרים בהן הביע דעה נחרצת בעד איגודים מקצועיים מפלגתיים ולאומיים.³⁰⁰ מאמרים אלה נועדו, ככל הנראה, לבלום את הנטיות ל"ניטרליזציה" של האיגודים. נטיות אלו נבעו לא רק מהתעמולה המוצלחת של המפלגות היריבות אלא גם מהסכסוכים בין האיגודים הבונדאיים לבין ארגוני הבונד ("שולחים" נציגי' כדי לפקח, להטיל 'ווטו' וכדומה"³⁰¹). הנושא נידון אף בישיבת הוועד המרכזי של הבונד, אך שום החלטה לא התקבלה.³⁰²

לאחר מכן פירסם לוינסון עוד שני מאמרים שהוקדשו לקונגרס האיגודים, הסתדרויותיהם ולארגוני האיגודים בערים. במאמר הראשון התנגד המחבר ל"אשליות ארגוניות" (אָרגאַניזאַציאָנס-אילוּזיעס) של פעילי האיגודים, אשר במקום לעשות עבודה יומיומית זעירה שואפים לתוכניות רחבות ידיים ומנסים לכנס וועידות ולהקים הסתדרויות של איגודים. לשתי הצורות קרא המחבר "צורות עליונות" של התנועה המקצועית וקבע, כי המוני חברי האיגודים טרם מוכנים לצורות אלו. הוא הדגיש, כי כל עוד האיגודים אינם יציבים מבחינה כספית, הפועלים מתעניינים בהם רק בזמן השביתות, וגישתם הכללית היא רדיפת תועלת מיידית, אין שום הצדקה להקמת ארגוני גג: ללא תמיכה כספית הם יהיו רק "חלום ריק". במקום לבזבז את הזמן והאמצעים לארגון הסתדרויות, צריך להשקיע מירב המאמצים בחיזוק האיגודים המקומיים.³⁰³

בתנאי, שהאיגודים המקומיים פועלים כראוי, המליץ לוינסון במאמרו השני להקים לשכות מרכזיות בערים (צענטראל-ביראָ). הוא ראה אותם כתחליף לצורות התאחדות אחרות (הסתדרויות, ועידות), אשר מחד גיסא יכול להביא תועלת ולספק פעילות מעבר למסגרת הצרה של האיגוד המקצועי, ומאידך גיסא ניתן לביצוע בקלות יחסית, מפני שאינו דורש השקעה כספית ונסיעות. לדעתו, הלשכה המרכזית חייבת להיות מוסד מייעץ (ובשום אופן לא הנהגתי), אשר מקשר בין הנהגות האיגודים, עוזר לפתור את בעיותיהם, עוזר לאיגודים חלשים ומרחיב את האופקים של הפעילים: "לבעיות צריך להתחס לא כעובד דפוס או כחיט, אלא כפועל בעל תודעה". מטרתיה של הלשכה המרכזית הן גם לחנך את פעילי התנועה המקצועית (קורסים ורפרטים בענייני תיאוריה כללית ופרקטיקה באירופה) ולעסוק בפעילות תרבותית בשביל חברי האיגודים (הרצאות, ספריות, הצגות, קונצרטטים). בנוסף לכך, הציע לוינסון, שנציגות הבונד באיגודים תצומצם לנציגות בלשכה המרכזית בלבד – הדבר שיאפשר להפוך את הנהגת הבונד באיגודים לפורמלית פחות ולמעמיקה ורצינית יותר.³⁰⁴

התענינותו של בוריס לוינסון בבעיות ארגוניות של איגודים מקצועיים סימנה את המודעות הגוברת של מנהיגי הבונד לבעיות בתנועה המקצועית. הגישה הפשוטה שבמרכזה מפלגתיות האיגודים מיצתה את עצמה ולכן נדרשה פעולה בצורה אחרת. לשם כך הקים הוועד המרכזי של הבונד "ועדה מקצועית" (פּראָפּעסיאָנעלע קאַמיסיע) מיוחדת – ההודעה על כך פורסמה בסוף יוני 1907.³⁰⁵ מטרתה של הוועדה הוכרזה:

³⁰⁰ ב.ב-סקי [בוריס לוינסון], "דער פּאַרטיי-פּרינציפ און דער נאַציאָנאַלער פּרינציפ אין דער פּראָפּעסיאָנעלער בעוועגונג", **פּאַלקס-צייטונג**, גל' 361, 362, 364, 369, 373.

³⁰¹ מיכאַלעוויטש [יוסף איזביקין], "דער פּאַליטישער שטילשטאַנד און אונזערע אויפגאַבען", **די האַפּנונג**, 1907, גל' 2 (3.9), עמ' 1.

³⁰² **פּאַלקס-צייטונג**, 1907, גל' 402 (11.7), עמ' 2; **דער פּריינד**, 1907, גל' 155 (15.7), עמ' 3. הדיון על היחסים בין המפלגה והאיגודים התרחש גם בלודז' (**פּאַלקס-צייטונג**, גל' 424 (7.8), עמ' 3).

³⁰³ ב.ב-סקי [בוריס לוינסון], "פּראָפּעסיאָנעלע צייט-פּראָגען", **פּאַלקס-צייטונג**, 1907, גל' 386 (21.6), עמ' 2-3.

³⁰⁴ ב.ב-סקי [בוריס לוינסון], "פּראָפּעסיאָנעלע צייט-פּראָגען", **פּאַלקס-צייטונג**, 1907, גל' 396 (3.7), עמ' 2-3. הלשכות המרכזיות בערים הוקמו על ידי המנשביקים במקומות רבים, במיוחד בדרום רוסיה, עוד בשנת 1906, ונציגי הבונד, ככל הנראה, השתתפו בהן.

³⁰⁵ **פּאַלקס-צייטונג**, 1907, גל' 393 (29.6), עמ' 3-4. בוועדה השתתפו דוד כץ (טאַראַס, 1876-?), שמואל גוזנסקי, בוריס לוינסון (ב.ב-סקי), לייב בלכמן (אַבראַם דער טאַטע) ונציג הוועד המרכזי נח פורטנוי (בלעכמאַן, בלעטער פֿון מיינ יוגנט, עמ' 263; הערץ, "די ערשטע רוסלענדער רעוואָלוציע", עמ' 431). ככל הנראה, קרוב לוועדה עמד גם סנדר זלדוב – נעמאַנסקי.

לבוא לעזרה לאיגודים המקצועיים הקיימים ולסייע להתפתחותם של [האיגודים] החדשים, להכיר להם את הפרקטיקה של האיגודים המקצועיים האירופאים, וגם הרוסיים והיהודיים, להכניס כיוון אחד בפעילותם, להציג ולהאיר שאלות שונות מנקודת המבט של סוציאל-דמוקרטיה; במילה אחת: לעזור לאיגודים מקצועיים לעמוד על הבסיס של תנועת הפועלים המודרנית.³⁰⁶

מיד לאחר היווסדותה, הקימה הוועדה כתב-עת לענייני התנועה המקצועית, פון פראָפּעסיאָנעלען לעבען [מהחיים המקצועיים], אשר פורסם פעם בשבועיים כמוסף לבטאוני הבונד הפּאָלקס-צײַטונג ודי האָפּנונג.³⁰⁷ פעילותה של הוועדה מומנה מקופת הוועד המרכזי ותקציבה גדל מחודש לחודש: 205 רובל ביולי 1907 (5% מכלל הוצאות הוועד המרכזי), 287 רובל באוגוסט (כ-8% מכלל ההוצאות) ו-294 רובל בספטמבר (5% מכלל ההוצאות).³⁰⁸

הסיבה העיקרית להקמתה של הוועדה "המקצועית" היתה, איפוא, קונגרס האיגודים המקצועיים הכל-רוסי המתוכנן לסוף יולי 1907. כפי שמשקף מפעילותה ומפרסומיה, המטרה הלא מוצהרת של הוועדה היתה לארגן נציגות רחבה של האיגודים הבונדאיים בקונגרס על מנת להעביר שם החלטות ברוח הבונד. החוזר הראשון של הוועדה הציע לאיגודים להשתדל לדחות את קונגרס מסוף יולי לאוקטובר בטענה שהאיגודים אינם עדיין מוכנים לקונגרס, והם צריכים עוד להתכונן.³⁰⁹ המאמר הראשי בגליון הראשון של פון פראָפּעסיאָנעלען לעבען הוקדש לקונגרס העתידי: המאמר קרא לקבל רק החלטות אשר תסייענה בחייהם הפרקטיים של האיגודים ולא תשאנה אופי דקלרטיבי בלבד.³¹⁰ מתוך שמונה-עשרה השאלות המוצעות לקונגרס הדגיש המאמר את חשיבותן של מספר מוגבל בלבד והציג את עמדותיו של הבונד בהן (בעד לשכות מרכזיות בערים ונגד הסתדרויות אזוריות לפי מקצוע, בעד הקמת וועדה כללית של האיגודים כמוסד מרכזי ולא מנהל, בעד מפלגתיות האיגודים איפה שניתן לעשות זאת, והן הסכמים בין האיגודים לבעלי הבית ובין איגודים לעיריות וזמסטבו ושאלת ארגון התמיכה של איגודים בפועלים). לאורך סוף הקיץ והתחילת הסתיו פירסמו חברי הוועדה ובעיקר סנדר זלדוב (א. נעמאנסקי, 1873-1924) ושמואל גוז'נסקי מאמרים רבים על השאלות שידונו בקונגרס וגם הציעו החלטות המביעות את דעותיו של הבונד.³¹¹

חברי הוועדה נטלו חלק פעיל בשיפור הפעילות של האיגודים בשטח, וכאמצעי ראשון לכך – בהקמת הלשכות המרכזיות של האיגודים ובתפעולן בערים החשובות ב"אזור הבונד". לוינסון השתתף ברוב הישיבות של הלשכה בוויילנה, אשר הוקמה בפברואר, אך בתחילת יוני החלה להתארגן מחדש,³¹² גוז'נסקי השתתף בוועידת האיגודים בקובנו ב-24-23 ביוני, אשר הקימה לשכה מרכזית.³¹³ הלשכות בוויניצה,³¹⁴ מוהילב,³¹⁵

³⁰⁶ פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 393 (29.6), עמי' 3-4.

³⁰⁷ ההודעה על פרסום המוסף החדש ראה פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 397 (4.7), עמי' 4; גלי' 398 (5.7), עמי' 4. הגליון הראשון יצא לאור כמוסף לגלי' 403 של פּאָלקס-צײַטונג (12.7). באוקטובר 1907 פורסם כי פון פראָפּעסיאָנעלען לעבען מפסיק לצאת לאור ובמקומו ייצא אוסף מאמרים דאָס פראָפּעסיאָנעלע לעבען (די האָפּנונג, 1907, גלי' 38 [24.10], עמי' 1; גלי' 39 [25.10], עמי' 1; גלי' 42 [28.10], עמי' 1). החלטת הוועד המרכזי של הבונד על הוצאה לאור כתב-עת לענייני איגודים מקצועיים התקבלה עוד בדצמבר 1906, אך היא לא מומשה אז - פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 247 (1.1), עמי' 4.

³⁰⁸ פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 497 (10.8), עמי' 3; די האָפּנונג, 1907, גלי' 7 (13.9), עמי' 4; גלי' 24 (7.10), עמי' 3.

³⁰⁹ פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 395 (2.7), עמי' 3. ראה החלטות של האיגודים על דחית הכינוס למועד מאוחר יותר שהתקבלו בהשראת הלשכה המרכזית: האיגוד הבונדאי של זבנים ולבלרים בברדיצ'ב, האיגוד הזבנים בקייב (שם), גלי' 407 (18.7), עמי' 4.

³¹⁰ א.ג. [א.נעמאנסקי - זלדוב], "דער ערשטער צוזאַמענפּאָהר פון די פראָפּעסיאָנעלע פּעראיינען", פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 403 (12.7): פון פראָפּעסיאָנעלען לעבען, עמי' 3-5.

³¹¹ הוועדה המקצועית גם השתדלה לארגן נציגות איגודים הבונדאיים בקונגרס הסוציאליסטי העולמי בשטוטגרט (פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 405 [15.7], עמי' 2), אך השתתפו בה רק נציגי האיגודים הבונדאיים מוויטבסק, מדווינסק ומזייטומיר (Розенталь, Профессиональные союзы, עמי' 57, 60, 76) והן רוזה לויט (פרידע) מהאיגודים המקצועיים בלודז' (פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 424 [7.8], עמי' 4).

³¹² 1907, גלי' 10 (15.2), עמי' 29; פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 378 (12.6), עמי' 4.

³¹³ פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 395 (2.7), עמי' 3; גלי' 396 (3.7), עמי' 4. השווה גם Свобода и равенство, 1907, גלי' 35 (12.7), עמי' 11.

³¹⁴ פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 406 (17.7), עמי' 4.

³¹⁵ פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 412 (24.7), עמי' 4; Розенталь, Профессиональные союзы, עמי' 166; Bericht über die Tätigkeit, עמי' 26.

לודז',³¹⁶ ברדיצ'בי³¹⁷ ודווינסק³¹⁸ הקומו ביולי, ותראיך הקמתן של הלשכות במספר ערים אינו ידוע (בוברויסק,³¹⁹ בלאיה צרקוב,³²⁰ ויטבסק,³²¹ וארשה,³²² מינסק,³²³ פולוצק³²⁴).

ככל הנראה, היו חברי הוועדה חלוקים אודות מספר עקרונות בפעילות הלשכות המרכזיות, כגון מה היחס בין הלשכה לאיגודים. לוינסון, התומך בהיותה של הלשכה רק גוף מייעץ, ביקר את תקנון הלשכה בקובנו, אשר התקבל בהשתתפות גוז'נסקי וקבע ללשכה תפקיד של פיקוח על האיגודים.³²⁵ עמדה דומה לזו שנתקבלה בקובנו הופיעה בכתבתה של רוזה לויט (פרידע) על הקמת הלשכה בלודז':

הלשכה המרכזית לא צריכה להיות גוף אשר רק ישרת וידאג לעניינים תרבותיים וכלכליים בתנועה המקצועית, אלא מוסד הנהגתי: היא צריכה לאחד את התנועה המקצועית, להכניס בה אחדות, תכניתיות ולתת לה כיוון סוציאל-דמוקרטי; היא צריכה לעזור לתנועה המקצועית להתפתח ולדאוג לצרכיהם השונים של האיגודים המקצועיים.³²⁶

הקמת לשכה מרכזית של האיגודים המקצועיים נעשתה בדרך כלל על ידי האיגודים בהנהגת הבונד ונציגי הבונד השתתפו בלשכות. כמו כן, לעיתים הוזמנו ללשכות גם נציגי הרסדר"פ והסוציאל-דמוקרטיה הליטאית (לס"ד). אבל במהרה עלתה שאלת היחס של הלשכה, שאמורה לאחד כל האיגודים בעיר, לאיגודים בלתי-מפלגתיים. בעיה דומה הועמדה גם בפני ה"בערשטער בונד" וה"גארבער בונד" השואפים לאחד את כל האיגודים במקצועם. שאלה זו גם גרמה לחילוקי דעות בתוך "הוועדה המקצועית". לוינסון, למשל, טען, כי מותר לצרף ללשכה המרכזית רק איגודים, אשר הינם בלתי-מפלגתיים לפי השם, אך למעשה הם סוציאל-דמוקרטיים.³²⁷ זלדוב-נעמאנסקי, שהוגדר כ"מצדד קשוח [שטרענגער] ועקבי במפלגתיות הרשמית של האיגודים",³²⁸ קרא לאיחוד האיגודים של הבונד עם האיגודים של הרסדר"פ, הסדקפ"ל והס"ד הליטאיים, אך לא עם איגודים בלתי-מפלגתיים "לא סוציאל-דמוקרטיים", דהיינו האיגודים של הס"ס, הסיימיסטים והפפ"ס. במקומות ללא לשכה מרכזית הציע זלדוב להקים וועדות לתיאום בין איגוד בונדאי ואיגוד בלתי-מפלגתי,³²⁹ ובמקומות שבהם קיימת לשכה מרכזית – צריך איגוד בונדאי חלש להישען על תמיכתה של הלשכה ולהיאבק עם איגוד בלתי-מפלגתי מקביל. רק אם מאבק זה לא הצליח והוא עלול להביא לפילוג, מותר לאחד את שני האיגודים, והבונדאיים חייבים להיאבק בתוך האיגוד החדש על מנת להביאו "להכרה בהנהגת הסוציאל-דמוקרטיה".³³⁰ ברם, בחוזר המיוחד של הוועדה, שפורסם בסוף יולי, נקבע, כי במידה וקיימים שני איגודים באותו מקצוע, רק איגוד בהנהגת הבונד (או איגוד סוציאל-דמוקרטי) משתתף בלשכה; האיגודים של הבונד ושל הרסדר"פ חייבים להתאחד, כמו כן איגוד בונדאי חלש חייב להתאחד עם איגוד בלתי-מפלגתי חזק. ואם במקצוע אין איגוד "סוציאל-דמוקרטי", אז גם איגוד בלתי-מפלגתי יכול להשתתף בלשכה.³³¹

³¹⁶ פֶּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 424 (7.8), עמ' 3; Розенталь, *Профессиональные союзы*, עמ' 248.

³¹⁷ פֶּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 427 (10.8): פֶּאָלקס-צײַטונג לעבען, עמ' 15-16; Розенталь, *Профессиональные союзы*, עמ' 132.

³¹⁸ דָאָס פֶּאָלקס-צײַטונג לעבען, עמ' 10-12 (פורסם גם אצל קירזשניץ, *דער אידישער ארבעטער*, כרך 2, חוב' 2, עמ' 278-286);

³¹⁹ דִי האַפֿנונג, 1907, גלי' 21 (3.10), עמ' 4; *Bericht über die Tätigkeit*, עמ' 26. הלשכה המרכזית מוזכרת כבר בדצמבר 1906, אך לא ברור עם זה הלשכה של האיגודים הבונדאיים – Розенталь, *Профессиональные союзы*, עמ' 415.

³²⁰ הערך, "די ערשטע רוסלענדער רעוואָלוציע", עמ' 429; Розенталь, *Профессиональные союзы*, עמ' 131.

³²¹ פֶּאָלקס-שטימע, 1907, גלי' 9 (27.6), עמ' 44; קירזשניץ, *די פֶּאָלקס-צײַטונג*, עמ' 48.

³²² קירזשניץ, *די פֶּאָלקס-צײַטונג*, עמ' 48; *Bericht über die Tätigkeit*, עמ' 26.

³²³ קירזשניץ, *די פֶּאָלקס-צײַטונג*, עמ' 48; Розенталь, *Профессиональные союзы*, עמ' 162.

³²⁴ Розенталь, *Профессиональные союзы*, עמ' 64.

³²⁵ ב.ב-סקי [בוריס לוינסון], "פֶּאָלקס-צײַטונג לעבען", עמ' 396 (3.7), עמ' 3.

³²⁶ פֶּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 424 (7.8), עמ' 3.

³²⁷ ב.ב-סקי [בוריס לוינסון], "פֶּאָלקס-צײַטונג לעבען", עמ' 396 (3.7), עמ' 3.

³²⁸ א. ראָחמילעוויטש [אהרן וויינשטיין], "פֶּאָלקס-צײַטונג לעבען", עמ' 55 (1908), עמ' 55.

³²⁹ א. נעמאנסקי [סנדר זלדוב], "פֶּאָלקס-צײַטונג לעבען", עמ' 8-12.

³³⁰ א.א. [נעמאנסקי – זלדוב], "נייטראַלע פֶּאָלקס-צײַטונג לעבען", עמ' 7-8.

³³¹ פֶּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 416 (29.7), עמ' 4.

אמנם הפעילים בשטח לא תמיד היו מוכנים לשבת יחד עם יריביהם ממפלגות יהודיות אחרות. מעניינת בענין זה החלטתו של הקונגרס השני של ה"בערשטער בונד". הקונגרס החליט, כי במידה ולא יגודים ניטרליים ישנה סמכות והשפעה במקצועם, חייבים האיגודים הבונדאיים לתאם את פעילויותיהם. בפסקה השניה של אותה ההחלטה נאמר, שאצל המברשתנים האיגודים הניטרליים אינם בעלי השפעה ומביאים רק ל"חוסר אירגון" [דעזארגאניזציע], ולכן אין להיכנס עמם לשום סוג של יחסים.³³² מכל מקום, גם ה"בערשטער בונד" נאלץ לקבל לתוכו איגוד מקצועי בלתי-מפלגתי והוא איגוד המברשתנים בוויטבסק (בו היו נציגי הבונד, הרסדר"פ והס"ר), אשר קיבל את כל התקנון של ה"בערשטער בונד" למעט סעיפים על נציגות הבונד.³³³ השאיפה לחזק את ה"גארבער בונד" גרמה לנסיון נחוש, אך נכשל, לאחד שני איגודי הבורסקאים בסמורגון ולצרפם ל"גארבער בונד".³³⁴

פעילותן של "הוועדה המקצועית" ושל הלשכות המרכזיות בערים מראה, שלמרות העמדה העקרונית בענין מפלגתיות האיגודים, היתה ההנהגה "המקצועית" של הבונד מוכנה לפשרות עם האיגודים הלא-בונדאיים (אם כי בתנאים של הבונד), כאשר היה מדובר במאמצים לחיזוק התנועה המקצועית – המטרה החשובה ביותר בעת חוסר מעשה בתחום הפעילות הפוליטית.

נשאלת השאלה, עד כמה האמצעים שנקטו על ידי הנהגת הבונד סייעו לחיזוק התנועה המקצועית הבונדאית. ככל הנראה, היתה השפעתן של "הוועדה המקצועית" ושל הלשכות המרכזיות בערים על התהליכים בקרב הפועלים המאורגנים לא מרובה. המאמצים הארגוניים לא יכלו להפוך את התהליכים הציבוריים. הדוגמה לכך היא הפצתו של המוסף הדו-שבועי פון פראָפּעסיאָנעלען לעבען. המוסף, כאמור, הוצא לאור על ידי "הוועדה המקצועית" וצורף לבטאון הבונד. בנוסף, המודעות בעמוד הראשון של הבטאון הציעו לאיגודים מקצועיים גליונות נפרדים של המוסף בכמויות סיטונאיות ובמחירים מוזלים.³³⁵ האיגודים היו אמורים לקנות כמות גדולה של עותקים ואז למכרם לחברי האיגודים במחיר מוזל עוד יותר ולכסות את הבדלי המחיר מקופת האיגוד.³³⁶ טבלא 3 מראה את המגמות במשך הקיץ והסתיו של 1907.

טבלא 3. הפצת גליונות נפרדים של פון פראָפּעסיאָנעלען לעבען

(לא כולל עותקים שנמכרו יחד עם העיתון).³³⁷

מספר העותקים	תאריך	גליון
5,600	12.7.1907	[גלי' 1] – מוסף לגלי' 403 של פּאַלקס-צײַטונג
6,800	26.7.1907	[גלי' 2] – מוסף לגלי' 414 של פּאַלקס-צײַטונג
5,900	10.8.1907	[גלי' 3] – מוסף לגלי' 427 של פּאַלקס-צײַטונג
4,500	9.9.1907	[גלי' 4] – מוסף לגלי' 5 של די האָפּנונג
4,500	28.9.1907	[גלי' 5] – מוסף לגלי' 17 של די האָפּנונג
2,600	14.10.1907	[גלי' 6] – מוסף לגלי' 29 של די האָפּנונג

³³² פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 414 (26.7): פון פראָפּעסיאָנעלען לעבען, עמ' 16.

³³³ די האָפּנונג, 1907, גלי' 12 (23.9), עמ' 4. המגעים בין האיגוד בוויטבסק והלשכה של ה"בערשטער בונד" החלו עוד ביולי 1907 – ראה דיווח על הקונגרס השני של ה"בערשטער בונד", פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 414 (26.7): פון פראָפּעסיאָנעלען לעבען, עמ' 16. ראה גם פּאַלקס-שטימע, 1907, גלי' 9 (27.6), עמ' 43-44.

³³⁴ נסיון האיחוד נעשה בספטמבר-אוקטובר 1907, לאחר סיום השביתה, שנמשכה יותר מחודשיים. נסיון זה נכשל, לדברי העיתון הבונדאי, בגלל התנגדות הס"ס והס"ר המנהלים את האיגוד הבלתי-מפלגתי, אך התיאורים בעיתונות מראים, כי חברי שני האיגודים לא היו מעוניינים באיחוד: הפועלים הנוצרים באיגוד הבלתי-מפלגתי הצביעו נגד האיחוד, וחברי האיגוד הבונדאי בכלל לא היו מגיעים לאספות - די האָפּנונג, 1907, גלי' 22 (4.10), עמ' 4; גלי' 24 (7.10), עמ' 4; גלי' 30 (15.10), עמ' 4.

³³⁵ 100 עותקים עבור 1.80 רובלים, דהיינו 1.8 קופייקות עבור עותק, לעומת מחיר העיתון היומי שהיה 2 קופייקות בוויילנה ו-3 קופייקות מחוצה לה – פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 422 (5.8), עמ' 1; די האָפּנונג, 1907, גלי' 15 (26.9), עמ' 1; גלי' 23 עד 27 (5.10) עד 10.10, עמ' 1.

³³⁶ ראה, למשל, החלטות של הלשכות המרכזיות בוויילנה ובברדיצ'ב (פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 426 [9.8], עמ' 4; גלי' 427 [10.8]: פון פראָפּעסיאָנעלען לעבען, עמ' 15-16) והן הצעתו של חבר הוועד המרכזי רחמיאל (ויינשטיין) - רחמילעוויטש [אהרון ויינשטיין], "ווי קען עקזיסטירען אַ אידישער פראָפּעסיאָנעלער אָרגאַן", די האָפּנונג, 1907, גלי' 41 (27.10), עמ' 2.

³³⁷ רחמילעוויטש [אהרון ויינשטיין], "ווי קען עקזיסטירען אַ אידישער פראָפּעסיאָנעלער אָרגאַן", די האָפּנונג, 1907, גלי' 41 (27.10), עמ' 2.

הופעתו של כתב-העת המוקדש כולו לענייני התנועה המקצועית התקבלה באהדה רבה (וכאן צריך להזכיר, שכל המפלגות הסוציאליסטיות דיברו לאורך הזמן על הצורך להוציא לאור כתב-עת כזה). תפוצתו של **פֶּון פּראָפֶּעסיאָנעלען לעבען** היתה משמעותית במשך יולי ואוגוסט. סגירתו של **פֶּאַלקס-צײַטונג** באוגוסט 1907 הקטינה את תפוצתו של דו-השבועון, אך במשך ספטמבר היא נשארה יציבה. לעומת זאת, בתחילת אוקטובר נפלה התפוצה בכ-40%. נפילה פתאומית זו מצביעה על הבעיות החמורות בתוך האיגודים הבונדאיים: חוסר העניין בכתב-העת, חוסר האמצעים לרכישתו וליקויי המנגנון המפלגתי המפקח על האיגודים. על המצב הקשה של האיגודים הבונדאיים יועיד גם הכשלוך לבסס הוצאת קבצי **דאָס פּראָפֶּעסיאָנעלע לעבען** במימון המגיע מהאיגודים עצמם.³³⁸

שנת 1908 היתה שנת ההרס של התנועה "המקצועית". בדצמבר 1908, כאשר הופיע שוב הבטאון הבונדאי, **די שטימע פֶּון בונד** [קולו של הבונד], ידעו עורכיו לקבוע:

התנועה המקצועית, אשר בשנים האחרונות כיסתה את כל אזור פעילותנו, נאבקה עם רדיפות הריאקציה מצד אחד ועם הלך הרוח המדוכא של ההמונים מצד שני; נאבקה – ונוחלת הפסדים. מהתנועה האדירה נותרו רק חורבות.³³⁹

מהסקירה על מרכזי התנועה המקצועית המפוארת של הבונד עלה, כי רוב האיגודים הלגאליים נסגרו – הן על ידי השלטונות והן התפרקו בעצמם. מגישי הסקירה הדגישו, כי "לאחר סגירת האיגודים, מנהיגיהם – עם יוצאי מן הכלל המעטים – אינם עושים דבר על מנת לשמור על הקשרים עם הפועלים במקצוע",³⁴⁰ ואכן הוזכר רק מקרה אחד, כאשר איגוד הנסגר על ידי השלטונות הוקם מחדש תחת שם אחר (איגוד עובדי הדפוס בקייב). האיגודים שנשתמרו איבדו את רוב חבריהם.³⁴¹ גם השתמרו האיגודים במקצועות שבהם מספר הפועלים היה קטן והאיגודים היו, כנראה, יותר בעלי האופי של חבורות מסורתיות מאשר האיגודים הגדולים.³⁴² מכל הלשכות המרכזיות בערים אפילו אחת לא המשיכה להתקיים לאחר סוף 1907, כמוהם גם הוועדה "המקצועית" של הוועד המרכזי.³⁴³

סיפורו של לייב בלכמן – מנהיג ה"גארבער-בונד" – כולל דוגמא אופיינית להתנהלות האיגודים הנותרים. בדצמבר 1908 החליט ה"גארבער-בונד" להפסיק זמנית את פעולתו מחמת חוסר האמצעים, בלכמן נשאר ללא עבודה והחליט כבר להגר לארה"ב. אבל אחרי פגישתו עם מרק ליבר – חבר הוועד המרכזי של הבונד – הוא קיבל מקום המזכיר בשכר באיגוד הזבנים הלגאלי בברדיצ'ב. איגוד הזבנים של הבונד איחד ב-1907 כ-500 חברים, אך לקראת סוף 1908 מספרם ירד ל-50 ואף הופיעה הידיעה על התפרקותו.³⁴⁴ הופעתו של בלכמן גרמה התערורות מסוימת, וחברי האיגוד החלו לבוא למשרד ולשלם דמי חבר. אבל במהרה הם ראו כי שום דבר חדש לא מתרחש, והתעניינות שוב נעלמה. בפני הנהלת האיגוד עמדה דילמה. בעלי-בתים הכריחו זבנים רבים לעבוד יותר שעות מאשר נקבע בזמנו, וחלק מחברי האיגוד דרשו לנקות צעדים נגד. האמצעי המקובל במצב כזה בשנים הקודמות היתה הכרזת השביתה, אך אף אחד לא היה בטוח שהפועלים יישמעו לקריאתו של האיגוד וישבתו – משמעו של דבר התפרקותו המיידית של האיגוד. מצד שני, לו השביתה אכן

³³⁸ רחמילעוויטש [אהרון ויינשטיין], "ווי קען עקזיסטירען אַ אידישער פּראָפֶּעסיאָנעלער אָרגאַן", **די האָפֶּנונג**, 1907, גלי' 41 (27.10), עמ' 2.

³³⁹ **די שטימע פֶּון בונד**, גלי' 1 (דצמבר 1908), עמ' 10; *Отклики Бунда*, גלי' 1 (מרץ 1909), עמ' 32.

³⁴⁰ **די שטימע פֶּון בונד**, גלי' 3 (מרץ 1910), עמ' 10; *Отклики Бунда*, גלי' 1 (מרץ 1909), עמ' 33.

³⁴¹ לדוגמה, איגוד פועלי הטקסטיל בביאלוסטוק איחד 800 פועלים בהתחלה ורק 120 איש בסוף 1908; איגוד מעבדי העור בוויילנה ירד מ-700 חברים עד ל-80; איגוד הזבנים הבלתי-מפלגתי בוויילנה כלל תחילה 360 איש, אך לאחר הצטרפות חברי האיגוד הבונדאי הגדול שנסגר היו בו רק 200-300 פועלים (**די שטימע פֶּון בונד**, גלי' 1 [דצמבר 1908], עמ' 10-11; *Отклики Бунда*, גלי' 1 [מרץ 1909], עמ' 32-33).

³⁴² בסוף 1908 היו קיימים איגודי צלמים, ספרים ואופים (שנים האחרונים בלתי לגאליים) בוויילנה; צלמים, רוקחים ומלצרים בקייב (**די שטימע פֶּון בונד**, גלי' 1 [דצמבר 1908], עמ' 10-11; *Отклики Бунда*, גלי' 1 [מרץ 1909], עמ' 32-33).

³⁴³ "הוועדה המקצועית" ליד הוועד המרכזי הפסיקה להתקיים, כנראה, בסוף 1907. לפי חוזר הבולשת הפוליטית מינואר 1908, התכוונה הוועדה לקרוא לוועידה של האיגודים המקצועיים, אך לא ניתן לדעת, מתי התקבלה הידיעה הזאת – ЦГА Уз., ф. И – 461, оп. 1, д. 1009, т. 6 (HМ2/8257.3).

³⁴⁴ **די שטימע פֶּון בונד**, גלי' 1 [דצמבר 1908], עמ' 11; *Отклики Бунда*, גלי' 1 [מרץ 1909], עמ' 33. על פעילותו ב-1907 ראה **פֶּאַלקס-צײַטונג**, 1907, גלי' 390 (26.6), עמ' 4, גלי' 401 (10.7), עמ' 1, 3, 402 (11.7), עמ' 1, 4, גלי' 420 (2.8), עמ' 4, גלי' 432 (16.8), עמ' 4.

תחיל, השלטונות בוודאות יסגרו את האיגוד בגלל תמיכתו בשביתה. לכן, במקום הקריאה לשביתה החליטה ההנהלה לארגן עזרה רפואית זולה, על מנת "להראות לחברים שהאיגוד עוד מסוגל לעשות משהו". זה שוב עורר התעניינות אשר שוב ירדה במהרה, האיגוד נשאר ללא כסף, בלכמן עזב את תפקידו בקיץ 1909 והגר לאמריקה, בעוד שהאיגוד, ככל הנראה, התפרק.³⁴⁵

גורלם של שני הסתדרויות האיגודים העל-מקומיים היה, איפוא, שונה. ה"גארבער-בונד" ניהל ב-1908 את המאבק נגד הלוקאוט של בורסקאים בסביסלוץ, אשר הסתיים בנצחון חלקי מאוד של הפועלים, אך רוקן את קופת ה"גארבער-בונד". הוועידה שבה השתפו רק נציגי שלושה איגודי בורסקאים הנותרים החליטה להפסיק את פעילותו של ה"גארבער-בונד" עד לזמנים טובים יותר.³⁴⁶ לכן, כאשר בשלהי 1908 הוכרזו לוקאוטים בסמורגון ובווילנה, לבורסקאים כבר לא היה ארגון מרכזי.³⁴⁷ ה"בערשטער-בונד", לעומת זאת, המשיך להתקיים ואפילו ניסה לתאם את עמדותיו למשבר בענף המברשתנות ב-1908. במחצית הראשונה של 1909 הצליח ה"בערשטער-בונד" להתמודד עם לוקאוט כללי בענף, אשר נמשך כחמשה חודשים ונסתיים בנצחון הפועלים, אבל בסתיו של אותה שנה לוקאוט שני מחק את תוצאות המאבק העיקש, והפועלים נאלצו להסכים ליום עבודה של 9 או 10 שעות. בשנת 1911 השביתה הענקית בכל הענף החזירה יום עבודה של 8 שעות, אבל אחריה נפסקה פעילותו של ה"בערשטער-בונד"; הנסיון להחיותו ב-1913 לא הביא לתוצאות מעשיות.³⁴⁸ יחד עם זאת, לקיומה של הסתדרויות על-מקומית אצל המברשתנים ולהיעלמותה אצל הבורסקאים לא היה משמעות מכרעת. כאשר היה מדובר בניהול שביתות ולאוקאוטים הנוגעים לאלפי פועלים רק הוועד המרכזי של הבונד יכול היה לגייס תמיכה כספית משמעותית.

כאשר ארגוני הבונד התחילו להתעורר מחדש בתחילת 1909 הם פנו קודם כל לפעילות כלכלית וניסו לחזק את הקשרים עם האיגודים הקיימים, להקים איגודים חדשים או לארגן פועלים סביב "וועדות" לפי מקצועות (фаховые комиссии). הדו"ח לקונגרס האינטרנציונל ב-1910 קבע, כי "הבונד נאלץ לחזור לשיטות של הזמנים הישנים מלפני המהפכה, כאשר הוא הקדיש את רוב כוחותיו למאבק כלכלי".³⁴⁹ יחד עם זאת, משום מקום לא דווח על שיקום הארגונים הראשוניים של הפועלים היהודיים – "קופות" בלתי-פורמליות, מה שמצביע על כך, כי הפעילות המסיבית בשנות המהפכה השאירה את חותמה על הפועלים, וכאשר הפועלים אכן היו מוכנים להתארגן, הצורה המועדפת ביותר היתה איגוד מקצועי לגאלי.

סוגיית המפלגותיות האיגודים המשיכה לעניין את הנהגת הבונד ונידונה בוועידה השמינית ב-1910. בסופו של דיון ארוך התקבלה החלטה דו-משמעית – מחד גיסא צריכה המפלגה "לשאוף להקמת קשר הדוק עם האיגודים", כלומר איגודים מפלגתיים, מאידך, לשים לב ל"אחדות התנועה המקצועית", דהיינו להתעלם מהמפלגותיות. כאשר הוצגה טיוטת ההחלטה לוועידה, שאלו מצדדי מפלגותיות האיגודים, האם משמעותה היא כי "מהיום והלאה חייבים כל האיגודים המקצועיים שלנו להיות דווקא בלתי-מפלגתיים", והתשובה היתה כי הכוונה היא "לא לקבוע יחסים מסוימים בין המפלגה לאיגודים".³⁵⁰ החלטה זו סימנה את השינוי בעמדת הבונד בענין מפלגותיות האיגודים. שנה מאוחר יותר, כאשר נדרש הוועד המרכזי של הבונד לנקוט צעדים בסכסוך בין הסנדלרים היהודיים והפולנים (ראה עליו בהמשך), הוא קבע כי הפתרון הרצוי אפשרי רק בתוך "איגודים מקצועיים רחבים וחזקים" המאחדים פועלים יהודיים והלא-יהודיים, דהיינו, לא מדובר כבר על מפלגותיות האיגודים. דעתו זו של הוועד המרכזי אושרה גם על ידי הוועידה התשיעית ב-1912.³⁵¹ וב-1914

³⁴⁵ בלעכמאן, *בלעטער פון מײן יוגנט*, עמ' 284-288.

³⁴⁶ *Bericht über die Tätigkeit*, עמ' 30; דובנאָו-ערליך, *גארבער-בונד און בערשטער-בונד*, עמ' 123; בלעכמאן, *בלעטער פון מײן יוגנט*, עמ' 281-282.

³⁴⁷ על הלוקאוט ראה דובנאָו-ערליך, *גארבער-בונד און בערשטער-בונד*, עמ' 125-126; *די שטימע פון בונד*, גל' 1 (דצמבר 1908), עמ' 10; *Отклик Бунда*, גל' 1 (מרץ 1909), עמ' 33; גל' 2 (יולי 1909), עמ' 31.

³⁴⁸ דובנאָו-ערליך, *גארבער-בונד און בערשטער-בונד*, עמ' 242-256.

³⁴⁹ *Bericht über die Tätigkeit*, עמ' 28.

³⁵⁰ *בעריכט פון דער VIII קאָנפֿערענץ*, עמ' 43-44; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 47-48.

³⁵¹ *די נײַנטע קאָנפֿערענץ*, עמ' 59-60; *Отчет о IX конференции*, עמ' 46-47.

קראו הבונד להקים "איגודים לגאליים, אינטרנציונליים, המאוחדים ברמה מקומית וכל-רוסית".³⁵² כך נעשה שינוי חשוב בעמדת הבונד – מפלגתיות האיגודים המקצועיים שבה הוא דגל ב-1906 בדומה לבולשביקים, אבדה את חשיבותה, ועמדותיו נהיו קרובות לאלו של המנשביקים. יחד עם זאת, המציאות בשטח, כרגיל, לא היתה חד-משמעית: כמו שב-1905-1907 הקימו הבונדאים גם איגודים בלתי-מפלגתיים, כך גם בשנות הריאקציה הם המשיכו להקים איגודים מפלגתיים.

תשומת לב מיוחדת בארגוני הבונד למאבק הכלכלי הביאה לתוצאות התואמות את המימדים הקטנים של הפעילות הבונדאית: ב-1910 היו תחת השפעת הבונד 16 איגודים בלתי-גאליים ו-7 איגודים לגאליים, עם מספר נומינלי של חברים 1,500 איש.³⁵³ בשנת 1912 היו לבונד כבר 8 איגודים לגאליים ו-55 איגודים בלתי-גאליים, בווארשה, לודז' ווילנה שוקמו אפילו הלשכות המרכזיות.³⁵⁴ בסוף 1913 תחת השפעתו היו כבר 26 איגודים לגאליים ו-65 איגודים בלתי-גאליים.³⁵⁵ תעמולת הבונד בעד התארגנות מקצועית מצאה לה אוזן קשבת – למשל, הגליון הראשון של הקובץ **דער שניידער** [החייט], אשר נדפס ב-1,500 עותקים נמכר כולו (מאות עותקים נמכרו בלודז', וארשה, ביאלוסטוק ווילנה ועשרות – ב-14 ערים אחרות).³⁵⁶ במאי 1913 החל להופיע בוילנה ירחון המוקדש לענייני התנועה המקצועית **דער שניידער**, אשר התקיים עד פברואר 1914, וביולי פורסם מוסף **פראָפּעסיאָנעלער לעבען** בכתב-העת הלגאלי של הבונד **אונזער צייט**. יחד עם זאת, היחס של הפועלים אל האיגודים המקצועיים לא השתנה באופן דרמטי. המגלפים (peczyki) בוילנה, כפי שדווח ב-1911, "מתארגנים כל שנה ... לשבוע: עושים שביתה, מעלים משכורות ואז הארגון מתפרק עד לשנה הבאה".³⁵⁷ ב-1912 התלונן בעל המאמר בקובץ **דער שניידער**: "היום קשה לפגוש פועל אשר לא ירצה לשבות בשביל שיפור תנאי העבודה, אבל קיימים פועלים מעטים אשר מבינים, שכדי לנהל מאבק ולנהלו בהצלחה צריכים שיהיה ארגון מקצועי חזק ורב-עוצמה".³⁵⁸ ובפברואר 1914 איים איגוד החייטים בוילנה להוציא ממנו חברים אשר לא שילמו דמי-חבר יותר משלושה חודשים ופירסם רשימת ההנחות הניתנות לחברי האיגוד בקולנוע "מיניאטור", בתיאטרון היהודי ובקונצרטים של התזמורת הסימפונית.³⁵⁹

הידרדרותם הבר-זמנית של המנגנון המפלגתי ושל האיגודים המקצועיים של הבונד בשלהי 1907 מצביעה על כך, שתלותם של האיגודים במפלגה או, ליתר דיוק, בפעילים מפלגתיים המארגנים את עבודת האיגודים, היתה אחת החולשות העיקריות שלהם. נוצר הרושם, אם כי קשה לאמתו, כי האיגודים אשר ניצלו בסוף 1907 היו דווקא אלה התלויים פחות בפעילי הבונד ונשענים יותר על כוחותיהם העצמאיים, מה שגרם לשינוי ביחס לסוגיית מפלגתיות האיגודים. התעוררות מורגשת בתנועה המקצועית לקראת מלחמת העולם הראשונה אף היא תאמה את התעוררות בפעילות הארגונים המקומיים של הבונד. במילים אחרות, האיגודים המקצועיים לא הצליחו למלא תפקיד כלשהו בחיזוק המפלגה; להפך, התפתחותם תאמה את המצב במפלגה והיתה תלויה בו לחלוטין.

* * *

במקביל לבונד, גם יריבתה העיקרית, מפלגת הס"ס, חיזקה את פעילותה באיגודים המקצועיים בקיץ 1907. שבועיים לאחר הקמתה של "הוועדה המקצועית" הבונדאית, גם הוועד המרכזי של הס"ס הקים "וועדה מקצועית" משלו. מטרתה הוסברה כך: "בהנהיגו הקפדני את העקרון של בלתי-מפלגתיות בארגונים

³⁵² א-ר [אסתר פרומקין], "אונזערע אויפגאבען", **פראָפּעסיאָנעלער לעבען** – מוסף לאונזער צייט, 1914, גלי' 4 (3.7), עמ' 1. ראה גם מאמר בעד איגודים אינטרנציונליים – א., "נאציאָנאַלע און אינטערנאַציאָנאַלע פראָפּעסיאָנעלע פּעראיינען", שם, עמ' 1-2.

³⁵³ **בעריכט פֿון דער VIII קאָנפֿערענץ**, עמ' 8; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 9.

³⁵⁴ **די נינטע קאָנפֿערענץ**, עמ' 14; *Отчет о IX конференции*, עמ' 9; הערך, **די געשיכטע פֿון בונד אין לאַדזש**, עמ' 219.

³⁵⁵ *Бунд в Беларусі*, עמ' 386; *Свалов, «Бунд»*, עמ' 230.

³⁵⁶ "דער שניידער", **לעבענס-פראָגען**, 1912, גלי' 1 (8.5), עמ' 6.

³⁵⁷ *Информационный листок*, גלי' 3 (דצמבר 1911), עמ' 4.

³⁵⁸ פ., "עקאָנאָמישער קאָמפּף און פּראַפּ. אָרגאַניזאַציע", **דער שניידער**, חוב' 2 (1910), עמ' 3.

³⁵⁹ **דער שניידער**, גלי' 7 (פברואר 1914), עמ' 31-32.

המקצועיים, ישאף מוסד זה בו זמנית ליצור בהם את השפעתנו הרעיונית".³⁶⁰ גם הוועדה של הס"ס החלה, אמנם באיחור מסויים, בפרסום כתב-עת מיוחד לענייני התנועה המקצועית, **די פראַפּעסיאָנעלע בעוועגונג** [התנועה המקצועית].³⁶¹ כבר בהודעתו של הוועד המרכזי של הס"ס על הקמת הוועדה נאמר, שהיא נוצרת על מנת להכין את האיגודים המקצועיים לקראת קונגרס האיגודים הכל-רוסי: "ככל שחלקנו בקונגרס זה ובעבודותיו יהיה גדול יותר, כך יהיה משמעותי יותר כוח השפעתנו בקרב הפועלים היהודים".³⁶² כמו הוועדה של הבונד, גם הוועדה של הס"ס פעלה על מנת לדחות את הקונגרס לשניים-שלושה חודשים ולהכין את האיגודים של הס"ס לקראתו.³⁶³ האמצעי העיקרי להבטחת השתתפותם של האיגודים היהודיים בקונגרס ראו הס"ס בהתאחדויות האיגודים לפי איזורים – רק כך יכלו האיגודים מעטי חברים לבחור צירים לקונגרס לפי מכסה של ציר אחד ל-400 חברי האיגוד.

אבל, התאחדויות אזוריות לא נועדו למטרה יצוגית-טכנית בלבד. הס"ס חזרו והדגישו, לעומת הבונד, את חשיבותן לתנועה המקצועית היהודית, שהאיגודים בה הם דלי חברים ואמצעים. הנוסחה על התאחדויות "במקומות, לפי המקצועות ובאזורים" הופיעה בהרבה מאמרים ומסמכים של הס"ס.³⁶⁴ אמנם, הצלחתו של הבונד בהקמת הלשכות המרכזיות של האיגודים הבונדאיים בערים הביאה לכך, שרוב האיגודים הבלתי-מפלגתיים של הס"ס נשארו מחוץ למסגרות אלו. במקרה הטוב, כאשר איגוד של הס"ס היה איגוד יחיד במקצועו, הוא יכול היה להצטרף ללשכה המרכזית של הבונד, אך מובן שהיה נטול כל השפעה בתוכה.³⁶⁵ הס"ס ניסו להקים לשכות מרכזיות בעצמם, אך פיגרו אחרי הבונד: ³⁶⁶ ידוע רק על הלשכה המרכזית של האיגודים הבלתי-מפלגתיים בוויטבסק, שהוקמה כנראה באביב 1907 (המקבילה ללשכה המרכזית של הבונד),³⁶⁷ על הלשכה המרכזית המשותפת לערים בנדין וסוסנובץ בפולין שהוקמה ביולי 1907,³⁶⁸ על הלשכה המרכזית בצ'ניסטוחובה³⁶⁹ ועל הלשכה שהוקמה בפניסק בספטמבר.³⁷⁰ ללשכות אלו יכלו להצטרף איגודים מפלגתיים, דהיינו הבונדאיים, ובשונה מלשכות של הבונד, אפילו כאשר המקצוע שלהם כבר היה מיוצג בלשכה.³⁷¹

בנוסף ללשכות בערים, הדגישו הס"ס את הצורך בהתאחדויות לפי מקצועות ברמה אזורית.³⁷² נסיונם המוצלח ביותר היתה הוועידה של איגודי הזבנים הבלתי-מפלגתיים בצפון-מערב באפריל 1907, אשר כונסה

³⁶⁰ **דאָס וואָרט**, 1907, גל' 7 (12.7), עמ' 22-23.

³⁶¹ הגליון הראשון בשם **פּוֹן דער פּראַפּעסיאָנעלער בעוועגונג** יצא לאור ב-16 בספטמבר 1907, כמוסף לגליון 4 של השבועון **אונזער וועג**. הגליון החמישי והאחרון של **די פּראַפּעסיאָנעלע בעוועגונג** יצא לאור כבר לאחר סגירת **האונזער וועג**, בנובמבר 1907.

³⁶² **דאָס וואָרט**, 1907, גל' 7 (12.7), עמ' 22.

³⁶³ **דאָס וואָרט**, 1907, גל' 9-10 (26.7), עמ' 30-31; גל' 11 (2.8), עמ' 30; **אונזער וועג**, 1907, גל' 5 (27.9), עמ' 51.

³⁶⁴ מ.א-טש, "פּוֹן דער פּראַפּעסיאָנעלער בעוועגונג", **דאָס וואָרט**, 1907, גל' 9-10 (26.7), עמ' 27-30; מ. א-טש, "כראַנקייט", **אונזער וועג**, 1907, גל' 1 (19.8), עמ' 30; מ.כ. [משה כץ], "פּערבינדונגען צווישען פּעראיינען", שם, גל' 5 (27.9), עמ' 43-47; מ.כ. [משה כץ], "אַרבייטער בילדונג", שם, גל' 8-9 (1.11), עמ' 61.

³⁶⁵ למשל, חבר הס"ס - נציג איגוד הרוקחים השתתף בלשכה המרכזית בוויילנה (**אונזער וועג**, 1907, גל' 3 [7.9], עמ' 29-31).

³⁶⁶ למשל, נסיונם של הס"ס להקים לשכה בקובנו באפריל-מאי 1907 כשל, לעומת הנסיון של הבונד, שאכן הקים לשכה בקובנו ביוני (**פּאַלקס-צייטונג**, 1907, גל' 385 [20.6], עמ' 4). במאי דיברו הס"ס במינסק על הקמת הלשכה העירונית (**דאָס וואָרט**, 1907, גל' 1 [18.5], עמ' 28), אך הלשכה הוקמה על ידי הבונד (ראה הערה 323).

³⁶⁷ **פּאַלקס-שטימע**, 1907, גל' 9 (27.6), עמ' 44; *Розенталь, Профессиональные союзы*, עמ' 413.

³⁶⁸ **דאָס וואָרט**, 1907, גל' 11 (2.8), עמ' 28-30; **אונזער וועג**, 1907, גל' 1 (19.8), עמ' 30; גל' 5 (27.9): **די פּראַפּעסיאָנעלע בעוועגונג**, עמ' 51. ככל הנראה, הלשכה המרכזית נוצרה מתוך הלשכה הזמנית אשר הוקמה על מנת ליצור קשר עם מארגני כינוס האיגודים הכלל-רוסי (**דאָס וואָרט**, 1907, גל' 9-10 [26.7], עמ' 32; גל' 12 [9.8], עמ' 28).

³⁶⁹ **אונזער וועג**, 1907, גל' 1 (19.8), עמ' 30; גל' 8-9 (1.11): **די פּראַפּעסיאָנעלע בעוועגונג**, עמ' 67.

³⁷⁰ **אונזער וועג**, גל' 10 (נובמבר 1907): **די פּראַפּעסיאָנעלע בעוועגונג**, עמ' 55.

³⁷¹ ראה למשל תקנון הלשכה של בנדין-סוסנובץ, **דאָס וואָרט**, 1907, גל' 11 (2.8), עמ' 28-30. למרות העיקרון של בלתי-מפלגתיות, השתדלו הס"ס לקשור את ארגוני הגג של האיגודים במפלגתם. כך, הלשכה המרכזית בצ'ניסטוחובה הכירה במוסף **די פּראַפּעסיאָנעלע בעוועגונג** כבטאונה הרשמי של הלשכה, ואיגוד פועלי הטקסטיל הבלתי-מפלגתי של ממלכת פולין הכיר באותו מוסף כבטאון הרשמי עבור חבריו היהודיים (**אונזער וועג**, 1907, גל' 8-9 (1.11): **די פּראַפּעסיאָנעלע בעוועגונג**, עמ' 67-68).

³⁷² ארבעה ס"ס השתתפו בכינוס הכלל-רוסי של איגודי עובדי הדפוס באפריל 1907 (**דאָס וואָרט**, 1907, גל' 1 [18.5], עמ' 29; הערך, "די ערשטע רוסלענדער רעוואָלוציע", עמ' 430); הס"ס נטלו חלק פעיל בארגון הוועידה של איגודי הזבנים בדרום רוסיה (**אונזער וועג**, 1907, גל' 5 [27.9]: **די פּראַפּעסיאָנעלע בעוועגונג**, עמ' 52-53). בארגון הוועידה ולשכת המידע של הזבנים בבלאיה צרקוב (שם, גל' 8-9 [1.11]: **די פּראַפּעסיאָנעלע בעוועגונג**, עמ' 71) ובוועידה של איגודי הזבנים בפודוליה (שם, גל' 8-9 [1.11], עמ' 68).

ביוזמתו של הוועד המרכזי של הס"ס והיא הקימה למעשה התאחדות האיגודים אלו.³⁷³ הס"ס השתתפו בהכנת הוועידה באזור דרום-מערב ושאלו על ידי כך "לארגן את האיגודי הזבנים של התחום כולו לפי האזורים".³⁷⁴ גם רעיון האיחוד העולמי של האיגודים היהודיים נמצא ברקע, אם כי לא זכה לדיון מעמיק.³⁷⁵ אולם, ככל ש"הוועדה המקצועית" התעמקה בעבודתה ואספה יותר חומר על האיגודים, כך הועבר הדגש יותר מהתאחדויות האיגודים אל חיזוק האיגודים ברמה המקומית. הס"ס חפצו באיגוד בלתי-מפלגתי, לגאלי, ו"מותאם לתנאים לאומיים יהודיים":

התנועה המקצועית היהודית מתפתחת בסביבה מיוחדת. היותה יהודית לא רק בגלל שמשותפים בה 'פועלים דוברי יידיש', – לא, היא יהודית בגלל שהיא מתפתחת אצל הפרולטריון של העם, אשר נמצא במצב חברתי יחודי, אשר התפתח בתנאים כלכליים מיוחדים, הנבדלים מהיחסים הכלכליים אצל עמי הסביבה.³⁷⁶

כדרישות מיוחדות אל האיגודים המקצועיים היהודיים הודגשו הצורך לדאוג לפועלים במפעלים קטנים, הצורך לשתף פועלים נוצרים באיגודים (שוב כנגד עמדת הבונד³⁷⁷), כדי שהמעסיקים לא יוכלו להיעזר בהם, אך באותו זמן לבצע תפקידים חינוכיים ותרבותיים בחיי היהודים, ולהתערב בתהליך ההגירה, במיוחד כדי להקל על הפועלים המהגרים את קליטתם בתנועה המקצועית בארצות היעד.

קשה לראות מתוך הדיווחים על פעילות האיגודים, איך התגשמו דברים אלו למעשה, ובמה נבדלו האיגודים של הס"ס מאיגודים של מפלגות יהודיות אחרות, למעט הצלחתם היחסית בקרב הפועלים הנוצרים. אך כמו האיגודים של הבונד, גם האיגודים של הס"ס היו רחוקים מהאידיאל אשר הציבו להם מפעיליהם. אחד המאמרים האחרונים בבטאון הס"ס התלונן, כי הפועלים אינם רואים הבדל בין "סכאָדקע" כלכלית, שהיא ארגון מפלגתי המנהל מאבק כלכלי מיידי עבור הפועלים לבין איגוד מקצועי, שהוא ארגון קבע של הפועלים עצמם המנוהל על ידי הפועלים עצמם ותכליתו לשרת לאורך הזמן את האינטרסים שלהם, כולל האינטרסים התרבותיים. בעל המאמר קרא לפועלים להתייחס לאיגודים ברצינות, לשלם את דמי חבר, לבוא לאסיפות ולהשתתף בפעילות האיגודים.³⁷⁸

מתוך המקורות הקיימים קשה לעמוד על גורל האיגודים של הס"ס בסוף 1907, אך ככל הנראה הם התפרקו בקצב דומה להתפרקות האיגודים של הבונד. בסוף דצמבר 1907 הוועדה המקצועית ליד הוועד המרכזי עוד היתה קיימת, ונציגה משה כץ (1885-1960) השתתף בוועידה השלישית של המפלגה.³⁷⁹ אבל לאחר הפעילות המואצת של 1907, ירדה חשיבותם של האיגודים בסדר העדיפויות המפלגתי, והוועידה השלישית הוציאה מסדר יומה את שאלת התנועה המקצועית בטענה, כי "אין שום שאלות בוערות במצבם הנוכחי של האיגודים המקצועיים".³⁸⁰ בחורף 1908 עוד היתה מורגשת פעילות קלושה של הס"ס בתנועה המקצועית,³⁸¹

³⁷³ **דאָס וואָרט**, 1907, גל' 1 (18.5), עמ' 27; גל' 2 (25.5), עמ' 24-27; גל' 9-10 (26.7), עמ' 29; גל' 12 (9.8), עמ' 28; **דער פריינד**, 1907, גל' 176 (8.8), עמ' 3; **אונזער וועג**, 1907, גל' 8-9 (1.11): **די פראַפּעסיאָנעלע בעוועגונג**, עמ' 68; קירזשניץ, **די פראַפּעסיאָנעלע בעוועגונג**, עמ' 53-54.

³⁷⁴ חוזר הוועד המרכזי של הס"ס מס' 25 (מאי 1907), **דאָס וואָרט**, 1907, גל' 1 (18.5), עמ' 25.

³⁷⁵ ראה, למשל, במכתב הוועד המרכזי של הס"ס על הקונפרנציה העולמית של הסוציאליסטים-טריטוריאליסטים מינואר 1908: "צריך גם לדון בשאלה אודות אפשרות הקשר הארגוני הבינלאומי בין האיגודים המקצועיים של הפרולטריון היהודי" (ידי אלוועלטליכע ס.ט. קאָנפּערענץ", **דאָס פּאָלק**, 1908, גל' 4 [15.2], עמ' 41).

³⁷⁶ מ.כ. [משה כץ], "וועגען די אויפגאַבען פֿון דער אידישער פראַפּעסיאָנעלער בעוועגונג", **אונזער וועג**, 1907, גל' 4 (16.9), עמ' 41, פורסם גם אצל קירזשניץ, **דער אידישער אַרבעטער**, כרך 2, חוב' 2, עמ' 275-278.

³⁷⁷ ב.ב-סקי [בוריס לוינסון], "דער פּאַרטיי-פּרינציפ און דער נאַציאָנאַלער פּרינציפ אין דער פראַפּעסיאָנעלער בעוועגונג", **פּאָלקס-צייטונג**, 1907, גל' 373 [6.6], עמ' 2.

³⁷⁸ צ, "פּעראַפּעסיאָנעלע פּעראַפּעסיאָנעלע בעוועגונג", **אונזער וועג**, 1907, גל' 6 (10.10): **די פראַפּעסיאָנעלע בעוועגונג**, עמ' 41-45.

³⁷⁹ נ.ק. לאַיעווסקי, "די דריטע ס.ט. קאָנפּערענץ אין רוסלאַנד", **דאָס פּאָלק**, 1908, גל' 4 (15.2), עמ' 16.

³⁸⁰ נ.ק. לאַיעווסקי, "די דריטע ס.ט. קאָנפּערענץ אין רוסלאַנד", **דאָס פּאָלק**, 1908, גל' 4 (15.2), עמ' 21.

³⁸¹ למשל, משה כץ היה אמור להשתתף בוועידה של האיגודים המקצועיים באזור דרום בפברואר 1908 – ГАРФ, ф. 102, оп. 1908 – 3.2.1908, – 3.2.1908. ההכנות לוועידה מוזכרים גם במכתב מקיב לאודסה מיום 1908 г., д. 4, ч. 21, п. 15.

אך כבר באביב 1908 למנהל הפעילות המקצועית של הס"ס משה כץ לא היה מה לעשות בתחום המושב, והוא עבר ללודז', כמזכיר הסקציה היהודית של איגוד האורגים "הבלתי-מפלגתי" אשר נמצא בניהול של הפ"ס.³⁸² על הפעילות המעשית של הס"ס בתנועה המקצועית ידוע עוד פחות מאשר על הפעילות המפלגתית (ראה בהמשך). הוועדה הרביעית בפברואר 1911 החליטה כי "אחת המטרות החשובות ביותר של המפלגה היא הקמת תנועה מקצועית רחבה בלתי-מפלגתית", וכנראה הפעילים המעטים של הס"ס ניסו להגשים החלטה זו. למשל, לפי מידע משטרתי ידוע, כי חבר הס"ס סטודנט וולף גולדנפלד, אשר הגיע בקיץ 1911 מקייב לחופשה בעיר אוסטרוב בוולין אירגן שלושה איגודים מקצועיים והן ניהל עבודה בקרב הפועלים היהודיים.³⁸³ אבל, ככל הנראה, כמו שהפעילות המפלגתית של הס"ס היתה חלשה מאוד, כך גם פעילותם באיגודים מקצועיים. גם במקרה של ס"ס לא שימשו האיגודים כתחליף למפלגה או כבסיס לקיומה.

* * *

מפלגת פועלי-ציון, כפי שכבר הודגש, לא היתה בעלת מבנה ארגוני וגיאוגרפי מפותח, ולכן הישגיה בתנועה המקצועית בעת המהפכה היו מעטים. ככל המפלגות היהודיות שהופיעו בזירה המקצועית באיחור, דגלו פועלי-ציון בבלתי-מפלגתיות של האיגודים, אך, לאמיתו של דבר, אירגנו איגודים שבהם היתה שליטתם כמעט מוחלטת. במיוחד בלטה תופעה זו בפולין, ששם התחרו פועלי-ציון בבונד ובס"ס, ותשומת לבם הופנתה, לרוב, למקצועות שוליים, והם הקימו מספר קטן של איגודים בלתי-מפלגתיים.³⁸⁴ רק שני איגודים הקימה המפלגה בעיר עריסתה פולטבה.³⁸⁵ בקרים פעלו פועלי-ציון יחד עם כל המפלגות המהפכניות האחרות באיגודים משותפים ובלתי-מפלגתיים וארגנו סיעות פועלי-ציון בתוך האיגודים.³⁸⁶ בכל המקומות האחרים השפעתם של פועלי-ציון באיגודים המקצועיים אינה מוזכרת כלל.

הפניה לפעילות נמרצת יותר בתנועה המקצועית התרחשה בסמוך לפיזור של הדומה השניה ביוני ולקונגרס קראקוב ביולי 1907. עד אז לא התקבלו במפלגה שום החלטות בנוגע למדיניותה המקצועית ועל כך ביקרו צירי הקונגרס את הנהגה: "הוועד המרכזי לא עשה דבר למען התנועה הפרופסינלית. לא הנחיות, לא מאמרים... במקום מאמרים פוליטיים מוטב היה אילו [כתבו] על התנועה המקצועית".³⁸⁷ גם סדר היום לקונגרס המפלגה, שפורסם במאי 1907, לא הדגיש את חשיבות השאלה על התנועה המקצועית: מקומה נקבע בסוף, לאחר שאלות תיאורטיות, פרוגרמטיות ופוליטיות, בתוך הסעיף "ארגונים כלכליים של פרולטריון", הכולל גם את קונגרס הפועלים והאבטלה, וניסוחה היה ניסוח פוליטי מופשט – "איגודים מקצועיים ואנרכו-סינדיקליזם".³⁸⁸ אבל בסדר היום שהוצע לקונגרס עצמו ב-20 ביולי, תפסה שאלת "התנועה המקצועית" מקום מכובד יותר, מייד לאחר השאלות הארגוניות.³⁸⁹

³⁸² כץ, א דור, עמ' 292. כץ נאלץ לברוח מלודז' לחו"ל באוגוסט 1908 – שם, עמ' 295.

³⁸³ (Inv. 8593) ГАРФ, ф. 102, оп. 1911 г., д. 4, ч. 15Б.

³⁸⁴ בווארשה הוקמו איגודי מלצרים, עגלוני-קמח, תופרות לבנים, פקדי בתי מסחר, פועלי קישוטים, שענים (ניר, "פון דער געשיכטע פון פועלי-ציוניזם אין פוילן" בתוך רויטער פנקס, ב' עמ' 55-56; ניר, פרקי חיים, עמ' 86-88, 113; דער פראלעטארישער געדאנק, 1907, גל' 1 [17.1], עמ' 75-76; גל' 2 [31.1], עמ' 95; לב, "פועלי-ציון שצאלי", עמ' 91; מינץ, חבר ויריב, עמ' 36, 71). בלודז' הצליחו פועלי-ציון להקים איגוד גדול של עובדי טקסטיל (דער פראלעטארישער געדאנק, 1907, גל' 1 [17.1], עמ' 77-80; א"ע, III-12-47-15, עמ' 26-27) ו"לכבוש" איגודים של אופנים ובורסקאים, האחרון מידי הס"ס (פארווערטס, 1907, גל' 2 [1.7], עמ' 60-62); א"ע, III-12-47-15, עמ' 25-26). בבנדין מוזכר איגוד הקצבים שהוקם ע"י פועלי-ציון (דאס ווארט, 1907, גל' 5 [25.6], עמ' 34) ובנוברדומסק – איגוד מייצרי הגרביים (דער פראלעטארישער געדאנק, 1907, גל' 2 [31.1], עמ' 91-92). עוד מוזכרים איגודים בקילצה (פארווערטס, 1907, גל' 2 [1.7], עמ' 59) ואיגודים בתעשית צלולזה בציסטוחובה, בתעשית טקסטיל בטומשוב ובתעשיות סבון ובורסקאים בווארשה («Национальные партии», Залевский, עמ' 340).

³⁸⁵ דער פראלעטארישער געדאנק, 1907, גל' 2 [31.1], עמ' 93.

³⁸⁶ דער פראלעטארישער געדאנק, 1907, גל' 2 [31.1], עמ' 89-90.

³⁸⁷ מינץ, ועידת קראקוב, עמ' 98.

³⁸⁸ פארווערטס, 1907, גל' 1 (4.5), עמ' 81. *Рассвет*, 1907, גל' 18 (12.5), עמ' 31. אנרכו-סינדיקליזם – אחת מאסכולות האנרכיסטיות, אשר ראתה באיגודים המקצועיים [syndical] בצרפתית] צורה עליונה של ארגון הפועלים ודחתה נחיצות פעילות פוליטית-מפלגתית – היתה פופולרית בתחילת 1907 באודסה ובפטרבורג. ראה *Политические партии России*, עמ' 38-39.

³⁸⁹ מינץ, ועידת קראקוב, עמ' 46. ראה דיון על העברת כובד המשקל משאלות תיאורטיות לשאלות ארגוניות בעמ' 38.

שינוי העמדה, או ליתר דיוק, חידוד חשיבותה של הפעילות המקצועית, היה פועל יוצא מהתגברות הריאקציה במדינה. עוד בחודש מאי טען ברוכוב, כי לאחר ש"זעם העם הצליח לפרוץ את הגדרים והסייגים שהבירוקרטיה [קרי: אוטוקרטיה] 'בעלת-טובתו' שמה בפניו בעת מערכת הבחירות [...] שוב כאילו נדחו המוני העם לפינה חשכה, נאלמו תחת לחץ השרירות הביורוקרטית". מכיוון שלא ניתן לזרז בצורה מלאכותית מאורעות היסטוריים סטיכיים (והוא תקף את שתי הסיעות של רסדר"פ, "הן המעשים המהפכניים והן ההכרה המהפכנית – אין מכינים אותם באורח טכני") צריכים הסוציאל-דמוקרטים "להתאים את פעולתנו למהלך הסטיכוי של המאורעות" ולהתרכז בתהליכים המתרחשים "במעמקים". כתהליך החשוב ביותר ובעצם היחיד, אשר יביא "להתפוצצות האנרגיה העממית" ראה ברוכוב את התהוותה של התנועה המקצועית וקבע, כי "טמון כל הכוח, כל הערובה לנצחון בעתיד – בארגונים הכלכליים של הפרולטריון".³⁹⁰ השקפה זו רק התחזקה לאחר נצחון הריאקציה בשלישי ביוני. במאמר התגובה להפיכה קרא ברוכוב, לאחר קביעתו, כי המצב חזר להיות כמו לפני 1905: "נפעל כמקודם, נעיר ונעורר ונבהיר. הבה נארגן מבחינה כלכלית את מעמד הפועלים ונכשירו למאבק החדש".³⁹¹ אחריו חזר אלכסנדר חשין, אשר הציע תחליף לבחירות לדומה השלישית:

נדמה לנו, שהגחלת היחידה אשר מאירה מתוך חושך התהום הנוכחי היא התנועה המקצועית של הפרולטריון. המכה הנוראית והאכזרית, אשר המון-הפועלים קיבל מהביורוקרטיה, הרחיקה אותו מהחיים הפוליטיים, הצירה את תחום התענינותו. ואנו צריכים שוב להעמיד את ביצוריו על יסוד צרכיו הנחוצים ביותר; אנו צריכים לעסוק בארגונו הכלכלי, לפתח ולחזק את כוח התארגנות, אשר מתרומם באופן סטיכוי אפילו בתקופה הקריטית העכשווית.³⁹²

בקטעי הפרוטוקולים של קונגרס קראקוב כמעט ולא השתמר פרוטוקול הדיון בשאלת האיגודים המקצועיים, אך כמות ההחלטות שהתקבלו בעניין זה ומקומן מייד אחרי החלטות לגבי הדו"ח של הוועד המרכזי מלמדים על חשיבותן במהלך הקונגרס. הקונגרס החליט כי "מוסדות המפלגה חייבים לסייע, ככל יכולתם, לארגון איגודים מקצועיים, וכל חבר המפלגה מחויב להיכנס לאיגוד מקצועי, בהתאם למקצועו, וליטול חלק פעיל בכל פעולתו".³⁹³ החלטה נחרצת זו (אין כמעט דוגמתה במפלגות אחרות)³⁹⁴ היתה אמורה לחזק את ההשפעה הפועלי-ציונית בתנועה המקצועית, או, בהתחשב במצב האמיתי בשטח, ליצור אותה. פועלי-ציון היו בין האחרונים שבאו לזירת המאבק ונשארו החלשים בה, ולכן נדרשו מאמצים מיוחדים על מנת לבסס את מעמדם. עתה, כאשר הפעילות הפוליטית נתקלה בקשיים חמורים מצדם של השלטונות ובחוסר העניין מצדה של החברה, ראו פועלי-ציון את האיגוד המקצועי כבסיס חשוב, אם לא בלעדי, להמשך המהפכה: "עתה ברוסיה עשוי מאבק מקצועי המנוהל כיאות לשמש נקודת מוצא להתקוממות עממית מהפכנית חדשה ורחבה".³⁹⁵

פועלי-ציון רצו להקים איגודים לגאליים ובלתי-מפלגתיים, אך עומדים על העקרונות של מלחמת מעמדות (דהינו משתמשים בשביתות וחוגגים אחד במאי). הם התנגדו לקשר מנגנוני למפלגה אחת (הבונד במקרה היהודי) ודרשו נציגות של כל המפלגות הסוציאליסטיות במוסדות האיגודים עם חופש ההסברה והוויכוח. הם צידדו, שוב כנגד הבונד אך בדומה לס"ס, ב"ארגון התנועה המקצועית לפי ענפי המשק, בעד

³⁹⁰ בר-דרומא [בר ברוכוב], "צייט-פראגען", פארווערטס, 1907, ג' 1 (4.5), עמ' 15-1. התרגום לפי ברוכוב, **כתבים**, ב', עמ' 69-75.

³⁹¹ בר-דרומא [בר ברוכוב], "צייט-פראגען", פארווערטס, 1907, ג' 2 (1.7), עמ' 33. התרגום לפי ברוכוב, **כתבים**, ב', עמ' 79.

³⁹² ה. חאשין, "טאקטיק פראגען", פארווערטס, 1907, ג' 3 (17.7), עמ' 42-43.

³⁹³ מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 157.

³⁹⁴ על חובתם של כל חברי המפלגה להשתתף באיגודים נאמר גם בהחלטות קונגרס שטוקהולם של הרסדר"פ באפריל 1906, אך שם לשון ההחלטה אינה כה נמרצת *Четвертый (объединительный) съезд РСДРП*, עמ' 529. רק הוועידה של ארגוני הבונד באזור ביאליסטוק בספטמבר 1907 חייבה את כל חברי הבונד להצטרף לאיגודים - **די האפנונג**, 1907, ג' 18 (20.9), עמ' 4.

³⁹⁵ החלטת הוועידה "על התנועה המקצועית של הפרולטריון", מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 157; ברוכוב, **כתבים**, ב', עמ' 414. על הצורך "ליצור את הצורה החדשה של ארגון מעמד הפועלים" והיא איגוד מקצועי החליט הכינוס המחוזי הרביעי של המחוז קייב-פולטבה באוגוסט-ספטמבר 1907 (*Рассвет*), 1907, ג' 36 (14.9), עמ' 41.

ריכוז האיגודים המקצועיים בארץ כולה, ובעד תיאום הרמוני ככל האפשר בקנה מידה עולמי".³⁹⁷ ללשכות המרכזיות בערים הם ייעדו רק "תרבות, סטטיסטיקה ואינפורמציה, וכן ארגון העזרה הרפואית והמשפטית".³⁹⁶ אך לפי המידע שברשותנו, פועלי-ציון השתתפו רק בלשכה המרכזית של האיגודים בקרים,³⁹⁷ ובעיר בה היו למפלגה איגודים משלה, ווארשה, יזמו פועלי-ציון הקמת לשכה בלתי-מפלגתית זמנית על מנת לארגן ועידה של האיגודים המקצועיים בעיר. מובן, כי כל עשרת האיגודים שהשתתפו בלשכה היו תחת השפעת מפלגת פועלי-ציון, והוועידה היתה קשורה, ככל הנראה, להכנות לקונגרס האיגודים הכל-רוסי.³⁹⁸

שאלת האיגודים היהודיים נפתרה בהחלטות הקונגרס בצורה מעניינת. עקרון הבלתי-מפלגתיות כלל כבר בעצמו את ההנחה, שאיגוד מקצועי אינו לאומי, אלא כללי. אך, בהכרתם את המצב המיוחד של הפועלים היהודיים ובעיקר את הגירתם, דרשו פועלי-ציון מעמד מיוחד ליהודים בתוך האיגודים: "שוויון הזכויות המלא של מנוחת שבת ומנוחת יום ראשון"; יצוג "האינטרסים של הפועלים היהודיים" בכל מוסדות התנועה המקצועית; ועדות תעמולה יהודיות עצמאיות, והעיקר, הקמת לשכות הגירה על חשבונם של הפועלים היהודיים, על מנת לנהל סטטיסטיקה וחקירת מצב שוק העבודה בארצות הקליטה, "ובמיוחד בפלשתינה".³⁹⁹ בדומה לבונד ולס"ס, הקים קונגרס פועלי-ציון ועדה לענייני האיגודים המקצועיים ליד הוועד המרכזי, אך לעומת הוועדות של הבונד והס"ס, תפקידה היה "מחקר ופרסום של מידע על מצב שוק העבודה בפלשתינה".⁴⁰⁰

ככל הנראה, החלטות הקונגרס לא תורגמו לפעולה מעשית, והמצב בשטח נשאר כפי שהיה לפני הקונגרס במקרה הטוב. מועצת המפלגה של דצמבר 1907 הדגישה, שאחת המטרות של המפלגה בתנאי הריאקציה היא "לנסות להרחיב ובכל מקרה לא לאבד את השפעתנו על התנועה המקצועית".⁴⁰¹ העמדת מטרה מינימליסטית זו מלמדת כי השפעתם של פועלי-ציון באיגודים מקצועיים התמעטה יחד עם קריסת המנגנון המפלגתי ברוב המקומות במחציתה השניה של שנת 1907 ובתחילת 1908.

בספטמבר 1909 דיווח דוד בלוך (אפרים בלומנפלד), אשר ריכז את הקשרים עם הארגונים המקומיים הנותרים לוועידת וינה של פועלי-ציון כי "עבודה מקצועית של ארגונו כמעט לגמרי נעצרה. בכל זאת, איפה שזה אפשרי, לוקחים חברינו חלק באיגודים מקצועיים לגאליים. במספר מקומות עוד קיימים איגודים בלתי-גאליים אשר נתונים להשפעתנו (בגליל דרום-מערב). בכלל, החברים שלנו מבינים את חשיבותה של העבודה המקצועית".⁴⁰² דיווחו התבסס על הידיעות מהארגונים המקומיים, כגון ארגון ערב חנוכה באיגוד הזבנים באקרמן או הקמת איגוד סנדלרים, חייטים ונגרים בקלרש בבסרביה.⁴⁰³

אמנם, כאשר ב-1910-1911 החלה התעוררות בפעילותם של פועלי-ציון ברוסיה, דווקא האיגודים המקצועיים היוו את בסיסה. ישראל רייכמן-ושר – הפעיל המרכזי בווארשה בשנות הריאקציה – ארגן קבוצת פועלי-ציון כ"סיעה דמוקרטית" בחברת הזבנים הווארשאית, הקים איגוד לגאלי של מלצרים (יורש של איגוד המלצרים של פועלי-ציון בשנות המהפכה) וניסה לארגן גם פועלי עץ.⁴⁰⁴ בדצמבר 1910 וינואר 1911 פירסמו פועלי-ציון בווארשה כרוזים הקוראים לפועלים בענפים אחדים להתארגן באיגודים; בעבודות ההכנה להקמת האיגודים התנגשו פועלי-ציון בפעילי הבונד.⁴⁰⁵ בוויטבסק השתתפו פועלי-ציון בארגון המברשתנים.⁴⁰⁶ ועידת

³⁹⁶ מינץ, ועידת קראקוב, עמ' 158.

³⁹⁷ דער פראָלעטאַרישער געדאַנק, 1907, גל' 2 (31.1), עמ' 89-90.

³⁹⁸ פּאַרווערטס, 1907, גל' 2 (1.7), עמ' 57-60.

³⁹⁹ מינץ, ועידת קראקוב, עמ' 159-160; ЦГА УЗ., Ф. И-461, оп. 1, д. 1010, л. 206; על הנסיון להגדיר מעמד עצמאי לפועלים יהודיים במסגרת איגוד פועלי הטקסטיל הכללי בלודז' ראה דער פּראָלעטאַרישער געדאַנק, 1907, גל' 1 (17.1), עמ' 77-80.

⁴⁰⁰ מינץ, ועידת קראקוב, עמ' 160, 167.

⁴⁰¹ חוזר הוועד המרכזי מס' 1 (דצמבר 1907), л. 6, ч. 21, д. 4, оп. 1908 г., ф. 102, оп. ГАРФ (אמת"י, Inv. 8593); א"ע, IV-104-7-66B, התרגום לפי מינץ, ועידת קראקוב, עמ' 203.

⁴⁰² "די ווינער פּאַרטיי-קאָנפּערענץ", יידישער אַרבעטער פּנקס, עמ' 177-178.

⁴⁰³ אינפּאַרמאַציאָנס-בלעטל, גל' 3 (30.1.1909), עמ' 2.

⁴⁰⁴ יצחק לב בתוך רייכמן-ושר, דברים מעזבונו, עמ' 50-53.

⁴⁰⁵ א"ע, III-12-47-16; דאָס פּרײַע וואָרט, גל' 2 (יוני 1910), עמ' 22.

המפלגה באוגוסט 1913 אך קיבלה החלטה מיוחדת על הפעילות המקצועית, בה שוב הודגש, כמו ב-1907, הצורך "לשמור על אחדות התנועה המקצועית", להקים איגודים בין-מפלגתיים, לשכות מרכזיות בערים והסתדרויות על-מקומיות.⁴⁰⁷ וב-1914, כאשר ניגשו פועלי-ציון לפרסום כתבי-עת לגאליים, היה מפעלם הראשון **דער האַנדעלס-אַנגעשטעלטער** [המועסק במסחר] היוצא לאור בווארשה ופונה אל האיגודים המקצועיים של זבנים יהודיים בתחום המושב כולו.⁴⁰⁸ במילים אחרות, האיגודים המקצועיים היוו פן חשוב ביותר בפעילות ארגונית פועלי-ציון בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם הראשונה.

* * *

מפלגת הסיימיסטים גם היא צידדה בבלתי-מפלגתיות של האיגודים המקצועיים ובלגאליות שלהם,⁴⁰⁹ ומצד שני גם ניסתה לקבל בהם השפעה מכרעת. מכיוון שהמפלגה היתה האחרונה שהתארגנה, הצטרכו פעילה או להקים איגודים במקצועות שעדיין לא "אורגנו" על ידי המפלגות האחרות (בעיקר הבונד)⁴¹⁰ או לפעול באיגודים בלתי-מפלגתיים קיימים.⁴¹¹ לפי המידע של המפלגה עצמה, היו נציגיה בכ-75 איגודים וכ-30 25 איגודים היו תחת השפעתה הבלעדית.⁴¹² חברי הסאָר"פ השתתפו במספר מוסדות מקצועיים, כגון לשכות מרכזיות בערים, ועידות אזוריות של האיגודים ואף בקונגרסים של הסתדרויות האיגודים הכל-רוסיות.⁴¹³ כמו כל המפלגות האחרות, ראו הסיימיסטים את העבודה באיגודים מקצועיים כאמצעי להחיות הארגונים המקומיים של המפלגה בעת המשבר ולחזק את השפעתם על ההמונים. לכן, כבר בהתייעצות המפלגה בסוף פברואר – תחילת מרץ 1907, אשר דנה במשבר בארגונים, הוחלט "להתאים יותר טוב את המנגנון הארגוני לתנועה המקצועית, ההולכת וגדלה, לתת לה את הכוחות הטובים ביותר ולהכניס בה את האור של התודעה הסוציאליסטית. על מנת להשיג מטרה זו חשוב לעיתים קרובות לעשות באיגודים המקצועיים הרצאות, רפרטים ושיחות על נושאים פוליטיים ופרוגרמתיים".⁴¹⁴ הועלתה אף ההצעה להוציא לאור עיתון מיוחד המוקדש לענייני התנועה המקצועית, אך מפאת חוסר הכספים הוחלט להסתפק במדור מיוחד ב**פּאָלקס-שטימע** הקיים.⁴¹⁵ מכל מקום, נראה שהנהגת המפלגה לא נתנה את דעתה על גיבוש עמדות עקרוניות בענייני האיגודים, ומערכת ה**פּאָלקס-שטימע** יצא ידי חובה רק בפרסום סדרת המאמרים על תולדות התנועה המקצועית

⁴⁰⁶ אברמוביץ, "תנועת פועלי ציון ברוסיה", עמ' 113.

⁴⁰⁷ ברובוב, **כתבים**, ג', עמ' 509.

⁴⁰⁸ "פֿון דער רעדאַקציע", **דער האַנדעלס-אַנגעשטעלטער**, גל' 1 (7.3.1914), עמ' 3-1.

⁴⁰⁹ *Bericht des Zentralen Komitees*, עמ' 20.

⁴¹⁰ המידע על פעילויות של הסיימיסטים בערי השדה מועטה מאוד. ידוע על הקמת איגוד הזבנים (250 איש) ואיגוד סוכני חברת "זינגר" בבלאיה צרקוב (**פּאָלקס-שטימע**, 1907, גל' 4 [23.2], עמ' 92-94; גל' 7 [12.6], עמ' 45-48), על הקמת איגודים של מייצרי עגלות (250 איש) ושל נגרים בזייטמיר (שם, גל' 11 [11.7], עמ' 44-47), ועל הקמת איגוד פרוונים בסקוריאני בבסרביה (שם, גל' 11 [11.7], עמ' 47-48).

⁴¹¹ בוויטבסק פעלו הסיימיסטים באיגודי הזבנים וחייטים (**פּאָלקס-שטימע**, 1907, גל' 7 [12.6], עמ' 39-45); בריגה – באיגודים של תעשיית העץ (האָלץ-אַנגעשטעלטע, 125 חברים) ושל המנקות (פּוּצֶענמאַכֶּרֶינען, 25-30 חברות) (שם, גל' 15 [10.8], עמ' 47-48); בזייטמיר הם החלו לפעול באיגודים של מייצרי הרהיטים (ביינקעלמאַכֶּער) ושל הזבנים (שם, גל' 11 [11.7], עמ' 44-47); בסקוריאני בבסרביה כבשו הסיימיסטים את כל האיגודים הבונדאיים – זבנים, חייטים, נגרים וסנדלרים (שם, גל' 11 [11.7], עמ' 47-48).

⁴¹² *Bericht des Zentralen Komitees*, עמ' 20; «Социалистическая еврейская рабочая партия», Кривенький, עמ' 573. למעט האיגודים המוזכרים, ידוע גם על איגוד מייצרי הטליתות בדוברובנה, פלך מוהילב, אשר נתן לנציג הסאָר"פ מנדט לקונגרס שטוטגרט של האינטרנציונל (*Профессиональные союзы*, Розенталь, עמ' 169) ועל איגוד הצלמים ביוזובקה (**פּאָלקס-שטימע**, 1907, גל' 5 [16.3], עמ' 95).

⁴¹³ נציגי הסאָר"פ השתתפו בשתי ועידות האיגודים בקרים (**דער פּראָלעטאַרישער געדאַנק**, 1907, גל' 2 [31.1], עמ' 89-90. **פּאָלקס-שטימע**, 1907, גל' 10 [4.7], עמ' 42-45; גל' 11 [11.7], עמ' 42-44); סיימיסט אחד השתתף בלשכת המידע של הזבנים של אזור דרום-מערב בבלאיה צרקוב (**אונזער וועג**, 1907, גל' 8-9 [1.11]): **די פּראָפּעסיאָנעלע בעוועגונג**, עמ' 71; ביקטרינוסלב היה סיימיסט חבר בלשכה מרכזית של העיר (*Профессиональные союзы*, Розенталь, עמ' 95); שלושה סיימיסטים השתתפו בקונגרס איגוד הזבנים הכלל-רוסי וסיימיסט אחד השתתף בקונגרס איגודי עובדי הדפוס הכלל-רוסי באפריל 1907 (*Bericht des Zentralen Komitees*, עמ' 21; «Социалистическая еврейская рабочая партия», Кривенький, עמ' 573; הערך, "די ערשטע רוסלענדער רעוואָלוציע", עמ' 430; **דאָס וואָרט**, 1907, גל' 1 [18.5], עמ' 29).

⁴¹⁴ **פּאָלקס-שטימע**, 1907, גל' 5 [16.3], עמ' 80.

⁴¹⁵ **פּאָלקס-שטימע**, 1907, גל' 5 [16.3], עמ' 81.

באירופה המערבית, שהגיע רק עד תחילת המאה הי"ט.⁴¹⁶ החל מיוני 1907 הופיע בעיתון גם המדור "מהחיים המקצועיים", אך הוא היה דל ביותר.⁴¹⁷ בגלל מספר קטן של כתבות מהשטח בכלל ובמיוחד חוסר המידע על שנת 1906, קשה לעמוד על השינויים בפעילות הסאָר"פ באיגודים המקצועיים ב-1907. בהחלטות הוועידות המחוזיות של 1907, שבאו לאחר התייעצות המפלגה, דובר על חיזוק העבודה המקצועית,⁴¹⁸ אך רק כתבה אחת מספרת שבעקבות החלטת ההתייעצות התחילו פעילי הסאָר"פ לתת הרצאות בשני איגודים מקצועיים בוויטבסק.⁴¹⁹ במשך 1907 הלכה וגברה ההכרה בחשיבות האיגודים המקצועיים, ולצידה הופנתה תשומת הלב של הסיימיסטים לקואופרטיבים. שתי שאלות אלו היו אמורות לקבל מקום נכבד בדיוני קונגרס המפלגה שלא התקיים.⁴²⁰ בדצמבר 1907, כאשר צורות אחרות של הפעילות המפלגתית לא היו כבר מתאפשרות, ראה וועד המחוז הדרומי של הסאָר"פ חשיבות רבה בנתינת הרצאות באיגודים המקצועיים "על התנועה המקצועית והקואופרטיבית".⁴²¹ בדו"ח הוועד המרכזי לקונגרס קופנהגן של האינטרנציונל ב-1910 נאמר, כי "הפעילות הפוליטית של המפלגה התרכזה באיגודים מקצועיים".⁴²²

כפי שמסתברת התמונה הכללית, פעלו הסיימיסטים בדרום רוסיה (קרים, יקטרינוסלב) יחד עם הס"ד והס"ר הרוסים באיגודים בלתי-מפלגתיים כלליים. במקומות שבהם הובנד היה חלש (פלך קייב, וולין, פודוליה ואיזורי בסרביה הסמוכים לפודוליה), הצליחו הסיימיסטים לתפוס מקום משמעותי באיגודים יהודיים, ובמקומות שבהם המפלגות האחרות היו חזקות, נאלצו הסיימיסטים להסתפק בפעילות בארגונים במקצועות שוליים (בלאיה צרקוב, וויטבסק, ריגה). כאשר השתתפו הסיימיסטים בלשכות מרכזיות, הם צידדו בתפקיד המייעץ בלבד של הלשכות.⁴²³ למרות חולשתה בתנועה המקצועית, שאפה הסאָר"פ להקים הסתדרויות האיגודים האזוריים,⁴²⁴ ואף ניסתה להיות, אם כי ללא הצלחה, בין המפלגות המארגנות את קונגרס האיגודים המקצועיים הכל-רוסי.⁴²⁵ מכל מקום, תפקיד הסאָר"פ בתנועה המקצועית היה קטן, ותפקידם של האיגודים המקצועיים בפעילות הסאָר"פ לא היה משמעותי.

גם אחרי 1907, ניסו מנהיגי הסאָר"פ הנותרים ברוסיה לעבוד באיגודים מקצועיים, אשר היו בשנות המהפכה קשורים בסיימיסטים: למשל, הז'נדרמריה הודיעה כי יהודה נובקובסקי, אשר בילה סתיו של 1908 בסימפּרופול, "לוקח חלק פעיל בענייני איגוד הזבנים תחת השפעתה של המפלגה הסוציאל-דמוקרטית".⁴²⁶ ועידת הסאָר"פ ב-1910 הדגישה את החשיבות התנועה המקצועית, במטרה "להתנגד להתקפה הגוברת של הקפיטליסטים ולהשיג שיפורים חדשים בתנאי הקיום של מעמד הפועלים", וברוח הסיימיסטי, אשר התבטא עוד ב-1907, הדגישה גם את חשיבותם של הקואופרטיבים, הן צרכניים והן יצרניים.⁴²⁷ לא ברור

⁴¹⁶ נ. מירקין, "די היסטארישע ענטוויקלונג פֿון די פּראָפּעסיאָנעלע פֿעראייניגע אין מערב-אייראָפּאַ", פֿאַלקס-שטימע, 1907, ג' 6 (30.4), עמ' 76-70; ג' 8 (19.6), עמ' 42-35; ג' 11 (11.7), עמ' 37-31; ג' 12 (18.7), עמ' 43-37. עוד מאמר כללי הוקדש לתנועה המקצועית: מ. ש-יט, "לאַקאָוטען און די עקאָנאָמישע אָרגאַניזאַציעס פֿון די אַרבייטער", שם, ג' 10 (4.7), עמ' 39-33.

⁴¹⁷ במדור זה הופיעו רק כתבה גדולה על האיגודים בוויטבסק (פֿאַלקס-שטימע, 1907, ג' 8 ו-9), כתבה על השביתה בוויטבסק (ג' 10), כתבה על איגוד סוכני חברת "זינגר" בבלאיה צרקוב (ג' 7), דו"ח על הוועידה של האיגודים המקצועיים בקרים (ג' 10 ו-11) ומודעה על הוועידה של האיגודים בפלך יקטרינוסלב (ג' 16). הכתבות מזייטומיר (ג' 11 ו-14), מריגה (ג' 15) ומסקוריאני בפלך בסרביה (ג' 11) כללו, יחד עם מידע מפורט על האיגודים המקצועיים, תיאור פעילותם הכללית של ארגוני הסאָר"פ.

⁴¹⁸ הוועידה של מחוז דרום-מערב בבלאיה צרקוב, 15-17 בפברואר 1907 (פֿאַלקס-שטימע, 1907, ג' 5, עמ' 86-84); הוועידה של מחוז ליטא בוילנה, 19-20 במרץ (שם, ג' 6, עמ' 79-76), לתרגום ראה גרינבוים, תנועת "התחייה", עמ' 84-81; הוועידה של תת-מחוז צ'רקסי במאי (פֿאַלקס-שטימע, 1907, ג' 7 [12.6], עמ' 47-45); הוועידה של מחוז דרום ביולי (שם, ג' 16 [17.8], עמ' 47).

⁴¹⁹ פֿאַלקס-שטימע, 1907, ג' 7 (12.6), עמ' 45-39.

⁴²⁰ *Рассвет*, 1907, ג' 36 (14.9), עמ' 30; חוזר הוועד המרכזי מס' 9 (אוקטובר 1907), ГАРФ, ф. 102, оп. 1907 г., д. 353, л. 12606 (אמת"י, HMF 221).

⁴²¹ חוזר וועד מחוז הדרום מיום 11.12.1907, ГАРФ, ф. 102, оп. 1907 г., д. 353, л. 134 (אמת"י, HMF 221).

⁴²² קירזשניץ, *דער אידישער ארבעטער*, כרך 3, עמ' 89.

⁴²³ ראה הצעות הסיימיסטים בוועידה שניה של האיגודים המקצועיים בקרים ביוני 1907 (פֿאַלקס-שטימע, 1907, ג' 11 [11.7]), עמ' 44-42) והשתתפותם בלשכת המידע של הזבנים של אזור דרום-מערב בבלאיה צרקוב (אונזער וועג, 1907, ג' 8-9 [1.11]): די פּראָפּעסיאָנעלע בעוועגונג, עמ' 71).

⁴²⁴ ראה החלטת הוועידה של מחוז דרום ביולי 1907 על הקמת מרכז איזורי מקצועי (פֿאַלקס-שטימע, 1907, ג' 16 [17.8], עמ' 47).

⁴²⁵ ראה הצעות הסיימיסטים בוועידה שניה של האיגודים המקצועיים בקרים ביוני 1907 להביע מחאה על כך שהסאָר"פ לא הוזמנה להשתתף בכינוס (פֿאַלקס-שטימע, 1907, ג' 11 [11.7]), עמ' 44-42).

⁴²⁶ 90, ג. 55, ד. 1908 г., ф. 102, оп. 1908 г., д. 55, л. 90 (אמת"י, HMF 223).

⁴²⁷ *Известия Заграничного Комитета СЕРП*, ג' 1 (אוגוסט 1911), עמ' 12-13.

איך התבטאו החלטות הוועדה בפעילות המפלגה בשטח, אך ככל הנראה השתתפותם של הסיימיסטים בתנועה המקצועית היתה קלושה ביותר, כמו עבודתם המפלגתית הכללית.

* * *

בסופו של דבר, למרות הפעילות המוגברת בשנת 1907, נשארה התנועה המקצועית היהודית חלשה ועמוסת בעיות. הפועלים, לפי תלונות מכל המפלגות, לא התייחסו אל האיגודים המקצועיים כאל מוסדות קבע של הפועלים. למרות התעמולה וההטפות המרובות, ראו הפועלים באיגוד מקצועי מוסד, אשר חייב לשפר את מצבם ולהשיג עבורם הישגים מול המעסיקים. אבל בשנת 1907 היה קשה להגיע לשיפור תנאי העבודה במרכזי התנועה היהודית הסוציאליסטית שבהם נאלצו המעסיקים ללכת לוותרים משמעותיים ביותר (משך יום עבודה וגובה השכר) עוד ב-1905.⁴²⁸ מספר רב של איגודים הוקמו בעת שבתות או מיד לאחר מכן, ונתפסו על ידי חבריהם ככלי לניהול שבתות. אם הקמת האיגוד נתקבלה בהתלהבות ומאות פועלים מיהרו להירשם, תשלומי דמי חבר בכל האיגודים היוו בעיה מתמדת. ברוב האיגודים הגדולים עם מאות חברים רשומים רק עשרות שילמו דמי חברות בצורה סדירה, ורק איגודים מעטים ביותר יכלו לדווח שכל חבריהם משלמים. אדישות החברים גרמה לא רק לבעיות כספיות אלא גם לשיתוק פעילות מתוקנת של האיגוד, מכיוון שהחברים מיעטו לבוא לאסיפות הכלליות – המוסד העליון של כל איגוד ואיגוד. השתתפות מעטה באסיפות לא איפשרה לא קבלת החלטות ולא בחירות ההנהלה.⁴²⁹ הבעיות הארגוניות היו תוצאה ישירה מכך, שהפעילות הסדירה היומיומית הלגאלית של האיגודים לא סיפקה את הפועלים, אשר דרשו פעולה מהירה ונחרצת המשיגה תוצאות מיידיות.⁴³⁰ הנהלת איגוד הבורסקאים הבונדאי בביאלוסטוק אף פיזרה את עצמה בטענה, כי היא אינה יכולה להפוך ל"בויוֹבְקָה" (יחידת לחימה).⁴³¹ הפועלים דרשו לארגן שבתות ולנצח בהן במהירות,⁴³² ואם לאו – לא ראו שום תועלת בקיום האיגוד.⁴³³ ללא היסוס פנו חברי האיגודים המפלגתיים (במיוחד של הבונד, אשר התנגד עקרונית לטרור כלכלי) למפלגות תוקפניות יותר ולאנרכיסטים וביקשו את התערבותם בסכסוכים עם המעסיקים. לא אחת נשמעו תלונות על היחסים בין הפועלים, אשר רחוקים מאוד מהסולידריות הפרולטרית.⁴³⁴ בעיות רבות היו בקרב הפועלים המבוגרים, המושפעים פחות מהתעמולה הסוציאליסטית, ובמיוחד התבלט יחסם הנצלני כלפי השוליות הצעירים.⁴³⁵

⁴²⁸ השווה פרנקל, **נבואה ופוליטיקה**, עמ' 176. על סיטואציה דומה אשר נוצרה לאחר גל השבתות של סוף שנות התשעים של המאה היי"ט ראה Mendelsohn, *Class Struggle*, עמ' 110-115.

⁴²⁹ למשל, דווח מאיגוד הבורסקאים הבונדאי בסמורגון (הנפץ שבו עבדו הסוציאליסטים היהודיים מסוף המאה היי"ט), שעל מנת להביא מספר החברים הדרוש לאסיפה, נוקטת המזכירות ב"מין שבתה" – לא עונים לשאלות, לא מקבלים תשלומים וכו'. אמצעי זה מצליח, אך רוב הפועלים עוזבים את האסיפה מיד לאחר ספירת הנוכחים ותחילת הדיון (**די האַפּוּנוּג**, 1907, גל' 24 [7.10], עמ' 4).

⁴³⁰ למשל, איגוד הנגרים הבונדאי בבנדין החליט לחייב סוחרים יהודיים לקנות ולייצר רהיטים רק בעיר זו. וועד הבונד סירב לבצע החלטה זו והפועלים פנו לסדקפי"ל (**פּאַלקס-צײַטונג**, 1907, גל' 381 [5.6], עמ' 4). בלודז' הואשמו מנהלי איגוד פועלי הטקסטיל הבונדאי הלגאלי בכך שאינם משתמשים בטרור (שם, גל' 397 [4.7], עמ' 4; גל' 404 [13.7], עמ' 4). בוויטבסק דרשו חברי האיגוד במפעל של מינץ מהמזכירות להכות "שוברי השבתה" הנוצרים (**פּאַלקס-שטימע**, 1907, גל' 10 [4.7], עמ' 47-45). היו אף איגודים אשר פעלו רק פעמיים בשנה בתקופות חתימת הסכמים חדשים בין הפועלים לבין המעסיקים, לדוגמה, איגוד הבורסקאים באורשקה (**די האַפּוּנוּג**, 1907, גל' 12 [23.9], עמ' 4).

⁴³¹ **די האַפּוּנוּג**, 1907, גל' 13 [24.9], עמ' 4.
⁴³² למשל, הצליחו נציגי הבונד בהתיעצות איגודי הזבנים של בסרביה להעביר החלטה על כך, ששבתה היא אמצעי אחרון במאבק הכלכלי ומותר להשתמש בה אך ורק כאשר אמצעים אחרים אינם משיגים את המטרה. בהחלטה גם דובר נגד הטרור הכלכלי (**די האַפּוּנוּג**, 1907, גל' 41 [27.10], עמ' 4).

⁴³³ במספר איגודים יצאו החברים נגד לגאליזציה, מכיוון שאיגוד לגאלי אינו יכול לארגן שבתות. ראה, לדוגמה, איגוד הנגרים הבלתי-מפלגתי בקיישיב (**אונזער וועג**, 1907, גל' 5 [27.9]; **די פּראַפּעסיאנעלע בעוועגונג**, עמ' 54-53). מאיגוד החייטים בדווינסק דווח על כך, שהחברים מתעניינים באיגוד רק בזמן השבתה ואף אז דורשים שההנהלה תעשה את כל העבודה. לאחר השבתה נעלם האינטרס ורק חברי ההנהלה מנסים לפעול, ללא שום גיבוי של החברים (**די האַפּוּנוּג**, 1907, גל' 27 [10.10], עמ' 4).

⁴³⁴ למשל, דובר על הקטטות בין הפועלים ועל פתרון סכסוכים עם המעסיקים לא דרך האיגוד באיגוד החייטים בדווינסק (**די האַפּוּנוּג**, 1907, גל' 27 [10.10], עמ' 4). אותן התלונות בדיוק נשמעו מביאלוסטוק (שם, גל' 13 [24.9], עמ' 4). ב-1907.3.9 נהרג בוילנה הפועל שלום כץ, הפעיל בבונד ובאיגוד המקצועי. לפי דיווח משטרתי הוא נהרג מכיוון שניהל תעמולה נגד שבתת הבורסקאים אשר רצתה להכריז הסאָר"פ (מכתב מיום 4.9.1907, HMF ΓΑΡΦ, φ. 102, οπ. 1907 γ., δ. 353, η. 96, 4.9.1907). ראה גם **די האַפּוּנוּג**, 1907, גל' 4 [7.9], עמ' 3.

⁴³⁵ לדוגמה, איגוד עובדי הדפוס במינסק (**פּאַלקס-צײַטונג**, 1907, גל' 430 [14.8], עמ' 4); איגוד הסנדלרים בזייטומיר (**פּאַלקס-שטימע**, 1907, גל' 14 [3.8], עמ' 46).

אם לסכם את הנסיון של האיגודים המקצועיים בשנת 1907, ניתן לומר, ששני הצדדים – הסוציאליסטים המארגנים והפועלים המאורגנים – היו מאוכזבים מהתנועה המקצועית. הפועלים ביטאו את אכזבתם בנשירה המונית מהאיגודים, והסוציאליסטים – בכתבות מרובות בכתבי-העת. אך מכיוון שהאמונה הבסיסית והעמוקה בתודעתו הפרולטרית של מעמד הפועלים היתה ליסוד השקפת העולם הסוציאליסטית, המשיכו אלה האחרונים והשקיעו כוחות רבים בארגון ופיתוח של התנועה המקצועית, בלי להתיאש מהכשלונות המרובים.

כפי שמסתבר ממחקר פעילות המפלגות היהודיות בתנועה המקצועית, כולן ראו באיגודים המקצועיים כלי חשוב ביותר לארגון הפרולטריון במימדים רחבים. כל המפלגות פנו ביתר שאת לפעילות באיגודים בשנת 1907, כאשר התענינות הכללית בפוליטיקה החלה לשקוע, וכולן חשבו שעל ידי פעילות זו תוכלנה הן לחזור ולשחזר את השפעתן על ההמונים. פניה זו אף עוררה את תשומת ליבם של האנרכיסטים, והוועידה של אנרכיסטים בליטא ופולין ביולי 1907 אף החליטה להיאבק נגד האיגודים המקצועיים.⁴³⁶ כל המפלגות הסוציאליסטיות היו מודאגות מחולשתם של האיגודים היהודיים, המתבטאת במימדיהם הקטנים ובמשמעת החלשה, ולכן ניסו לחזקם, במיוחד על ידי צורות שונות של התאחדויות. תפקיד חשוב בפנייתן של הנהגות המפלגות לבעיות האיגודים ובנקיטת צעדים לאיחוד האיגודים שיחקו ההכנות לקונגרס האיגודים הכל-רוסי, אשר לא התקיים בסופו של דבר.⁴³⁷ בתקווה להישען על האיגודים המקצועיים בימי נסיגתן הפוליטית, דחפו כל המפלגות לגאליזציה של האיגודים ולהפיכתם למוסדות בני-קיימא, העוסקים בצרכיהם היומיומיים של הפועלים, הן כלכליים והן תרבותיים. אבל קריסת המפלגות, אשר למעשה ניהלו את האיגודים, הביאה לכך, שהאיגודים גם הם לא החזיקו מעמד. אחרי ככלות הכל, נסיוןן של המפלגות הסוציאליסטיות ב-1907 להעביר את כובד המשקל מתחום פוליטי לתחום מקצועי ועל ידי כך לשמור על המפלגות עצמן בעת הריאקציה לא הצליח, במידה רבה בגלל תלותם של האיגודים במפלגות.

התקפת הממשלה נגד האיגודים הביאה לסגירת איגודים לגאליים רבים במחצית השנייה של 1907 וב-1908.⁴³⁸ חולשת המנגנונים המפלגתיים לא אפשרה, כפי שהיה קורה בעבר, לא הקמת איגודים לגאליים חדשים תחת שם אחר ולא הקמת איגודים בלתי לגאליים. רוב האיגודים שניצולו ב-1907 המשיכו בקיום עלוב למדי בשנים הבאות ולעיתים התפרקו בעצמם מחוסר מעש. כאשר המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות החלו לחדש את פעילותן ב-1909 וביתר שאת ב-1911-1912, הם השתמשו גם באיגודים המקצועיים הנוותרים וניסו לארגן פועלים באיגודים חדשים. הצמיחה הכלכלית ב-1910-1911 תרמה להגברת המאבקים בין הפועלים למעסיקים ויחד עמה להגברת הפעילות של האיגודים. עתה, כאשר "הטרור הכלכלי" כמעט יצא מכלל השימוש בגלל היד החזקה של המשטרה, יכלו האיגודים המקצועיים להתפתח בהדרגה כארגונים כלכליים של הפועלים ולא כמכשירים לפתרון סכסוכים מהיר. לכן נשארו האיגודים להיות קטנים והתקיימו לא בכל המקצועות. למרכז התנועה המקצועית היהודית החדשה נהיתה ווארשה, כי בה היה ריכוז הפועלים היהודיים הגדול במקצועות רבים. הסוציאליסטים היחידים המשיכו למלא תפקידי מפתח באיגודים מקצועיים (התפקיד החשוב ביותר – מזכיר האיגוד בשכר), אבל, ככל הנראה, תפקיד המפלגות הסוציאליסטיות וארגונין המקומיים בניהול השוטף של האיגודים הקיימים נהיה קטן יותר מאשר בשנות המהפכה.

⁴³⁶ פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 423 (6.8), עמ' 1, 3.

⁴³⁷ גם הרסדר"פ ראתה צורך להגביר את פעילותה בתחום האיגודים המקצועיים: ועידת המפלגה ביולי 1907 דנה בהכנות לקונגרס האיגודים, אם כי לא קיבלה החלטה מסוימת. בתחילת 1908 הוועד המרכזי הקים לידו "וועדה מקצועית", אך ברור, כי לאור הפילוג במפלגה היא לא יכלה לפעול. ראה *КПСС в резолюциях*, א', עמ' 295-298; *Голос Социал-демократа*, גלי' 1-2 (פברואר 1908), עמ' 30-31.

⁴³⁸ והוועד המרכזי שלה הקים "וועדה מקצועית".
בסוף יולי סגרו השלטונות 25 איגודים מקצועיים במוסקבה, מה שסימן תחילת המאבק נגד האיגודים ברחבי האימפריה כולה. ראה "די מלחמה מיט די פּראָפּעסאַנעלע פֿעראיינען", פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 419 (1.8), עמ' 1. על מדיניות הממשלה והמשטרה הפוליטית כלפי האיגודים ראה *Перебудова, Политический сыск России*, עמ' 295-316.

הפעילות התרבותית

הדרך השניה לשימור וחיזוק ההשפעה הסוציאליסטית בקרב ההמונים, במקביל לפעילות המוגברת בתחום האיגודים המקצועיים, היתה הפעילות התרבותית. כמו המאבק הכלכלי, תחום פעילות זה היה אחד הבסיסים הראשונים של התנועה המהפכנית עוד בשנות השמונים של המאה הי"ט. החוגים הסוציאליסטיים הראשונים (красная) עסקו בפיתוח התודעה המעמדית של קבוצות פועלים קטנות ולשם כך לימדו אותם יסודות המדע והספרות. פעילות זו נקראה "פרופגנדה" בלשון המהפכנים, אך לאמיתו של דבר, היה זה חינוך, שלעיתים אף נתן אפשרויות לעזוב את העבודה הפיזית ולהתקדם מבחינה חברתית.⁴³⁹ התפנית המפורסמת של התנועה הסוציאלי-דמוקרטית היהודית בוילנה מהפרופגנדה אל "האגיטציה" (דהיינו תעמולה בקרב המונים) בשנים 1893-1895 ריכזה את רוב מאמציהם של המהפכנים בתחום הפעולה הכלכלית המיידית, וענייני החינוך שקעו בהדרגה.⁴⁴⁰ הפעילות הפוליטית רחבת ההיקף בשנים מיד לפני 1905 ובעת המהפכה לא השאירה עוד מקום לעיסוק מעמיק בחינוך הפועלים, אם כי הצורך בו אף פעם לא נעלם מנגד עיניהם של המהפכנים האינטליגנטים.

שקיעתה של הפעילות הפוליטית בשנת 1907 ונשירת הפועלים משורות המפלגות הסוציאליסטיות ומאיגודים מקצועיים העמידו את מנהיגי המפלגות בפני ההכרה, שמודעותם המעמדית של הפועלים אינה מספקת וצריך לפתחה. מצד שני, נראה למנהיגים הסוציאליסטיים, כי התעניינות הפועלים בהשכלה ובהרחבת האופקים הינה גבוהה מאוד, וסיפוקה יכול לשמש תוספת או אפילו תחליף לפעילות בתוך הארגונים המפלגתיים והכלכליים. בנוסף לכך, נסיון הסוציאליסטים האירופאים (הגרמנים בעיקר) הראה, כי ניתן לשמור על התארגנות הפרולטריון בעת הריאקציה הפוליטית על ידי ארגונו במוסדות שאינם פוליטיים לפי צורותיהם אך נשלטים על ידי עסקנים מפלגתיים המקנים להם תוכן פוליטי. להעברת הפעילות הסוציאלי-דמוקרטית מארגונים מחתרתיים צרים למוסדות לגאליים הפתוחים להמונים הטיפו גם המנשביקים הרוסיים. לפעילות דומה – "באגודות תרבותיות שונות" – התכוונו אפילו מנהיגי הקדטים בנובמבר 1907, כאשר ציפו לרדיפות נגד הארגונים המפלגתיים שלהם.⁴⁴¹

האיגודים המקצועיים היוו השדה הראשון לפעילות התרבותית עבור הסוציאליסטים. מלכתחילה, כללו האיגודים (הן לגאליים והן בלתי לגאליים) בתקנותיהם, בין מטרותיהם האחרות, סעיפים על סיפוק הצרכים הרב-גוניים של הפועלים, כולל הצרכים התרבותיים. אמנם בתקופה הראשונה של קיום האיגודים היו הם עסוקים למדי בשאלות ארגון ובמאבק הכלכלי כדי להפנות משאבים ותשומת לב לפעילות תרבותית. בכל זאת, הוקמו באיגודים רבים ספריות, נערכו הרצאות ורפרטים, חלק מהאיגודים ניסו אף ללמד את כל חבריהם קרוא וכתוב. החולשה המספרית והכספית של האיגודים לצד התערבות המשטרה סיכלו את הצלחת הפעילות התרבותית בתוכם.⁴⁴² כאשר קמו הלשכות המרכזיות של האיגודים בערים, הן של הבונד והן של האיגודים הבלתי-מפלגתיים, גם הן התכוונו לנהל עבודה תרבותית בקרב חברי האיגודים, אך בצורה מרוכזת יותר, האמורה להביא יותר הצלחה.⁴⁴³ מספר גדול של הלשכות המרכזיות הקימו וועדות מיוחדות לארגון פעילות תרבותית,⁴⁴⁴ אבל, ככל הנראה, פעילותן של הלשכות לא היתה מוצלחת יותר מזו של האיגודים הבודדים.

⁴³⁹ על הפעילות החינוכית והתרבותית של הבונד לפני המהפכה ראה Mendelsohn, *Class Struggle*, עמ' 116-125.
⁴⁴⁰ על הפניה מהתעמולה לאגיטציה בקרב התנועה המהפכנית היהודית ראה מישקיןסקי, *ראשית תנועת הפועלים*, עמ' 122-160;
Mendelsohn, *Class Struggle*, עמ' 45-62; Tobias, *The Jewish Bund*, עמ' 27-34; פרנקל, *נבואה ופוליטיקה*, עמ' 203-205;

⁴⁴¹ *Протоколы ЦК КД*, א', עמ' 236.

⁴⁴² ראה קירזשניץ, *די פראָבאוועגונג*, עמ' 24-26.

⁴⁴³ את הפעילות התרבותית כללו בתקנון ובתוכנית פעולה הלשכה המרכזית של האיגודים הבלתי-מפלגתיים בבנדין-סוסנוביץ (דאָס וואָרט, 1907, גל' 11 [2.8], עמ' 28-30); לשכת המידע של הזבנים בבלאיה צקורב (אונזער וועג, 1907, גל' 8-9 [1.11]); די פראָפּעסיאָנעלע בעוועגונג, עמ' 71); הלשכות המרכזיות הבונדאיות בקובנו ובדווינסק (פּאָלקס-צייטונג, 1907, גל' 396 [3.7], עמ' 4; דאָס פראָפּעסיאָנעלע לעבען, עמ' 11 – פורסם גם אצל קירזשניץ, *דער אידישער ארבעטער*, כרך 2, חוב' 2, עמ' 278-286).

⁴⁴⁴ בוילנה הוקמו וועדות לניהול ספריה וארגון הרצאות (פּאָלקס-צייטונג, 1907, גל' 387 [22.6], עמ' 4); ליד הלשכה במוהילב היתה ספריה (רוזנטאל, *Профессиональные союзы*, עמ' 166); בבבוריסק הוקמה וועדה לעבודה תרבותית (די האַפּונוג, 1907, גל' 21 [3.10], עמ' 4);

למרות הכשלונות, לא פסקו נסיונות הפעילות התרבותית של הסוציאליסטים בתוך האיגודים המקצועיים. מטבעם היו האיגודים מסגרת ארגונית נוחה המאפשרת גישה לפרולטריון המאורגן. מאידך, הפעילות התרבותית-החינוכית היתה אמורה לתרום לחיזוק האיגודים הסובלים משוויון הנפש של הפועלים ("האיגודים המקצועיים ימלאו את תפקידם טוב יותר ומהר יותר ככל שיהיו חבריהם תרבותיים יותר ובעלי תודעה"⁴⁴⁵). הפעילות התרבותית-החינוכית גם יכלה לשמש תחליף למאבק הכלכלי, כאשר אפשרויות להישגים חדשים נהיו מוגבלות ביותר.⁴⁴⁶

הדגש על הפעילות התרבותית בתוך האיגודים המקצועיים הביא את הסוציאליסטים היהודים לשאלה סבוכה. הרי בתיאוריה ואף לעיתים במציאות היו האיגודים רב-לאומיים. הפעילות התרבותית, לפי גישתם של הסוציאליסטים היהודיים, היתה צריכה, ללא צל של ספק, להתנהל ביידיש – שפת האם של הפועלים. הפתרון לשילוב של רב-לאומיות מצד אחד ותרבות יהודית מצד שני היה בהקמת סקציות לאומיות. חברי האיגוד היו צריכים להתחלק לסקציות לאומיות והאיגוד היה צריך להפריש אמצעים לכל סקציה בצורה פרופרציונלית למספר חברי האיגוד מכל לאום. לא נשללו גם היטלים מיוחדים על הפועלים היהודיים על מנת להפעיל את הסקציה היהודית. פתרון זה ניסו להעביר פועלי-ציון באיגוד פועלי תעשיית הטקסטיל המאוחד בלודז' בסוף 1906,⁴⁴⁷ והוא גם נכלל בהחלטת קונגרס קראקוב באוגוסט 1907.⁴⁴⁸ גם ה"ס" הצביעו על המטרה של האיגוד "להיות מאוחד במאבקו ובו בזמן להסתגל לצרכים לאומיים של שכבות לאומיות פרולטריות שונות";⁴⁴⁹ ובסתיו 1907 הסקציות הלאומיות הוצעו גם לאיגודים של הבונד.⁴⁵⁰

תשומת לב מיוחדת לסקציות הלאומיות הצביעה על שינוי היחס בין הפעילות הכלכלית והתרבותית של האיגודים. בתקופה כאשר התענינות הפועלים באיגודים מקצועיים הלכה וירדה, והמאבק הכלכלי כבר לא היה מביא תוצאות המצדיקות, בעיני פועלים רבים, את השתתפותם באיגודים, קיוו ראשי התנועה הסוציאליסטית (ולא רק היהודית), שפעילות תרבותית וחינוכית תוכל למשוך פועלים אל האיגודים. אמנם, על מנת ללמד פועלים צריך היה למצוא כסף ואנשים מתאימים, אך המצב הכספי של האיגודים היה רע מחד גיסא, ומאידך היו האינטליגנטים עוזבים את התנועה המהפכנית בקיץ וסתיו 1907. בנוסף, כל הפעילות הלגאלית רחבת ההיקף של האיגודים המקצועיים נתקלה בקשיים שהמשטר שם לפניו. נוצר הרושם, שברוב המקרים הסתפקה הפעילות התרבותית באיגודים בהקמת ספריות⁴⁵¹ ובהפצת כתבי-העת המפלגתיים; לעומתם, היה ארגון ההרצאות בעייתי יותר.⁴⁵² מובן, שהפעילות התרבותית של האיגודים היתה חלק מהתפתחות האיגודים עצמם: מימדיה הצנועים וגורלה שיקפו את המימדים של האיגודים ואת הידרדרותם.

⁴⁴⁵ א. נעמאנסקי [סנדר זלדוב], "די נאציאנאלע סעקציעס אין די פראַפעסיאנאלע פֿעראיינען", **די האַפֿנונג**, 1907, גלי' 29 (14.10): פון פראַפעסיאנאלע לעבען, עמ' 4.

⁴⁴⁶ למשל, בכתבה על ארגון ה"ס" בקובל נאמר, כי מפני שאי אפשר לעשות "עבודה כלכלית" רחבה מתרכזים ה"ס" בעבודה תרבותית – כל שבוע מתקיימים "אסיפות על מדע" – **אונזער וועג**, 1907, גלי' 4 (16.9), עמ' 30.

⁴⁴⁷ **דער פראַלעטארישער געדאַנק**, 1907, גלי' 1 (17.1), עמ' 77-80.

⁴⁴⁸ מינץ, **ועידת קראקוב**, עמ' 159-160; ЦГА Уз., Ф. И-461, оп. 1, д. 1010, л. 206; **אונזער וועג**, 1907, גלי' 4 (16.9): פון דער פראַפעסיאנאלע בעוועגונג, עמ' 42, פורסם גם אצל קירזשניץ, **דער אידישער אַרבעטער**, כרך 2, חוב' 2, עמ' 275-278.

⁴⁵⁰ א. נעמאנסקי [סנדר זלדוב], "די נאציאנאלע סעקציעס אין די פראַפעסיאנאלע פֿעראיינען", **די האַפֿנונג**, 1907, גלי' 29 (14.10): פון פראַפעסיאנאלע לעבען, עמ' 4-18.

⁴⁵¹ דווח על הספריות של איגוד הזבנים בדווינסק (**דאָס פראַפעסיאנאלע לעבען**, עמ' 11 – פורסם גם אצל קירזשניץ, **דער אידישער אַרבעטער**, כרך 2, חוב' 2, עמ' 278-286; [Inv. 8593] ГАРФ, ф. 102, оп. 1909, д. 4, ч. 7А, л. 2; של איגוד הזבנים בקרמנצ'יג (**פאלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 406 (17.7), עמ' 4; **די שטימע פון בונד**, גלי' 1 [דצמבר 1908], עמ' 11; **Отклики Бунда**, גלי' 1 [מרץ 1909], עמ' 33); של איגוד הבורסקאים בוילנה (**Отклики Бунда**, גלי' 2 [יולי 1909], עמ' 31); של הלשכה המרכזית במוהילב (Розенталь, **Профессиональные союзы**, עמ' 166); של איגוד עובדי תעשיית הגפרורים הבונדאי הלגאלי בבוריסוב (**פאלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 373 [6.6], עמ' 4); של איגוד החייטים הבלתי-מפלגתי בסוסנובץ' (**דאָס וואָרט**, 1907, גלי' 11 [2.8], עמ' 28-30); של איגוד הבלברים ומנהלי החשבונות הבלתי-מפלגתי בקובנו (**אונזער וועג**, 1907, גלי' 6 [10.10]: **די פראַפעסיאנאלע בעוועגונג**, עמ' 55-54); של הלשכה המרכזית הבונדאית בוילנה (**פאלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 426 [9.8], עמ' 4).

⁴⁵² ראה, למשל, כתבה מסמרגון, אחד המעוזים של הסוציאליסטים היהודיים, על פעילותם המשותפת של שני איגודי הבורסקאים (האחד של הבונד, השני של ה"ס" והרסדר"פ): "אירגון הרצאות על אנטומיה והיגיינה אך בגלל האינטרס החלש של הפועלים ביטלנו [אותן]. רצינו להקים קורסי ערב, אבל אף אחד לא נרשם ונאלצנו לדחות עבודה תרבותית לימים טובים יותר" (**אונזער וועג**, 1907, גלי' 4 [16.9]: פון דער פראַפעסיאנאלע בעוועגונג, עמ' 56-53).

אף על פי שהפעילות התרבותית-חינוכית באיגודים המקצועיים היתה מופנית לקהל רב יותר מאשר חוגי הפרופגנדה בשביל חברי המפלגות, בכל זאת היא נשארה להיות צרה, הן מבחינת קהל היעד שלה (חברי האיגודים) והן מבחינת המשאבים העומדים לרשותה (איגודים עצמם וארגוני המפלגות העומדים מאחוריהם). כדי לזכות בקהל רב יותר ובמשאבים גדולים יותר היה על הפעילות התרבותית הסוציאליסטית לצאת מסביבה צרה של ארגוני הפועלים הקיימים אל הרחוב היהודי הרחב. האמצעי לכך ראו הסוציאליסטים (ולא רק הם) באגודות להשכלה (בילדונגס-חברות, просветительные общества). אגודות אלו היו צריכות להיות קשורות באיגודים, להישען עליהם ובמידה רבה לקחת על עצמן את המטרות "התרבותיות" של האיגודים, אבל במימדים רחבים יותר, ועל יסודות מוצקים יותר.

הנהגת הבונד הביעה את דעתה הרשמית על החשיבות העליונה של הפעילות התרבותית באגודות לגאליות במאמר המערכת של **פֶּאָלְקֶס-צײַטונג** באמצע יוני 1907.⁴⁵³ בכך, איפוא, היא הזדהתה עם עמדת המנשביקים, המטיפים להעברת כובד הפעילות לארגונים לגאליים המוניים בעת הריאקציה, וגם הצביעה על חוסר תקווה להתפתחות מיידית של המהפכה.⁴⁵⁴ בעל המאמר ציין את החשיבות של ההשכלה והמדע בשביל הפועל וקבע, שלמרות הגעגועים לחוגים של השנים הראשונות, אי אפשר לחזור אליהם וצריך לפנות להמונים (דעה דומה הביע גם הפובליציסט של הס"ס⁴⁵⁵). הצורה הנאותה בשביל זה היא אגודות לגאליות להשכלה, המוקמות לפי החוק של 4 במרץ 1906. לדעת המחבר, כל ארגון הפועלים הוא חשוב הן בשל מטרתו ופעילותו והן בשל עצמו: "כל הפעם, כאשר מתארגנים הפועלים כדי למלא איזה שהוא תפקיד יומיומי, הם עושים בזה גם את הדבר השני החשוב: הם מתארגנים בכלל, וארגון עצמי זה יביא אותם יותר מאוחר למטרות הגבוהות יותר". במאמר אף צוין, שארגון ההרצאות המקנות השכלה כללית חשוב במיוחד בשביל הפועלים היהודיים, אשר לרוב יודעים לקרוא אך לא קיבלו שום השכלה כללית בצעירותם ולכן מתקשים להתמודד עם קריאת ספר או אפילו עיתון. המחבר גם הצביע על המכשול העיקרי, לדעתו, לארגון אגודות להשכלה יהודיות – איסורים אדמיניסטרטיביים לדבר יידיש באסיפות ציבוריות ובהרצאות. אבל, ציין המחבר, האיסור אינו גורף, וחיוביים להקים חברות להשכלה ראשית באזורים שבהם מותר לדבר יידיש באסיפות ציבוריות (פולין, פלך קובנו), אך גם לנסות באיזורים אחרים, כיוון ששיבות האגודות הסגורות לציבור אינן מחויבות באישור השלטונות המיוחד.⁴⁵⁶

את ההנחיות המעשיות לניהול חברות ההשכלה נתנה הנהגת הבונד כבר בסוף יולי. המאמר בעמוד הראשון של **פֶּאָלְקֶס-צײַטונג** קבע, כי האגודות צריכות להיות מבוססות לא על "אלמנטים דמוקרטיים של הבורגנות הזעירה", שהם רק "מסמפתים", אלא על אלה, אשר מעוניינים בחברות ההשכלה "בלב ובנפש" [מיט לייב און לעבען], והאינטרס החזק כזה יכול להיות אך ורק אצל מעמד הפועלים. "האינטליגנציה הפועלית" [אַרבייטער אינטעליגענץ] היא שמבינה "מה חשוב להמוני הפועלים ובאיזה צורות צריכה להתנהל הפעילות התרבותית כדי להסתגל הכי טוב לצרכי ההמון", והיא שצריכה להשתתף בקביעת תוכנית הלימודים. האינטליגנטים המרצים אמורים למלא תפקיד תכני בלבד ולעסוק רק "בבעיות מדעיות".⁴⁵⁷ מאמר מערכת אחר קרא לארגוני הפועלים להקים בעצמם בתי ספר של ערב, ובבתי הספר הקיימים הם צריכים לשאוף לקבל השפעה. מטרת הדרישה הזאת היא להפסיק לימוד רוסית בבתי ספר של ערב שהוקמו על ידי "האינטליגנציה היהודית המתבוללת" ולהחליפו בלימוד יידיש כשפה ובלמוד מקצועות אחרים בידיש. כדי להפסיק היותם

⁴⁵³ "בילדונגס-חברות", **פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גל' 381 (15.6), עמ' 1.

⁴⁵⁴ במאמר עצמו נאמר: "מייד לאחר ימי החרות [=אוקטובר 1905], מייד כאשר החלה הריאקציה את ריקוד-השדים שלה ובארץ השתלט הקפאון [שטילשטאנד], חשבו אנשים שזוהי רק תקופת המעבר. היו תקוות שבמהירות תתחיל ההתקפה, אשר תוריד [וועט אַרָאָבטראָגען] את כל החוקים ואת החירויות והזכויות המדומות ותחליפם לסדר חופשי אמיתי. אז היה נדמה שלא כדאי לבנות אגודות לגאליות ליום אחד. אך הימים עוברים אחד אחרי שני, הקפאון נמשך, שום תחיה אינה נראית" ("בילדונגס-חברות", **פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גל' 381 [15.6], עמ' 1).

⁴⁵⁵ מ.כ. [משה כץ] "אַרבייטער בילדונג", **אונזער וועג**, 1907, גל' 8-9 (1.11): **די פּראָפּעסאַנעלע בעוועגונג**, עמ' 61.

⁴⁵⁶ "בילדונגס-חברות", **פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גל' 381 (15.6), עמ' 1.

⁴⁵⁷ מ.נ., "וועלכע בילדונגס-חברות זענען פֿאַר אונז נויטיג", **פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גל' 418 (31.7), עמ' 1.

של בתי הספר של ערב מוסדות פילנתרופיים ולהעלות רמת ההוראה, הציע המאמר לפועלים לדרוש לשלם משכורות למורים שקודם לכך לימדו בהתנדבות, לדרוש שבסוד לבתי הספר מהמוסדות היהודיים הציבוריים ומאיגודים מקצועיים.⁴⁵⁸

רעיונות דומים ביותר הגה גם כתב-העת של ה"ס"ס. משה כץ, המרכז את פעילותה של המפלגה באיגודים מקצועיים, הדגיש, כי "בשנתיים האחרונות התחזק אצל הפועלים האינטרס אל העבודה התרבותית היומיומית השלווה. לכן, מטרתם של האיגודים המקצועיים, שבזמן הזה הם ארגוני העובדים היחידים פחות או יותר גלויים ורחבים – להתחיל ככל שיותר מהר לספק את הצד הזה של צרכי הפועלים". האיגודים היחידים אינם מסוגלים לענות על דרישת הזמן ש"במקום חוגים יהיו קורסים להשכלה שיטתית, במקום חוגי תעמלנים – מורים טובים היודעים את מקצועם, במקום 'הפצת ספרות' מקרית – ספריות". תוכנית הפעולה המוצעת כללה שני היבטים. הראשון – הקמת ספריה הרשומה על שם איש פרטי אך מוחזקת על ידי מספר איגודים או קביעת הסדר נוח לחברי האיגודים עם ספריה פרטית קיימת. השני – השכלה שיטתית בצורת אוניברסיטאות עממיות, קורסי ערב למבוגרים עם ההרצאות על ספרות, היסטוריה, מדעי החברה והטבע, קורסים לאנאלפביתים, בתי ספר לשוליות, בתי ספר לילדי חברי האיגודים, קורסים מקצועיים, ולבסוף חברות למוזיקה, ספרות, התעמלות, שירה וכו'. כל מוסדות אלו היו אמורים להיות עצמאיים מבחינה רשמית, אך תחת ביקורת והנהגה של האיגודים ובמימונם. המוסדות צריכים להיות לא פילנתרופיים ולכן הסגל חייב לקבל משכורות והכניסה חייבת להיות כרוכה בתשלום מינימלי.

במילה אחת – אם רוצה פועל לספק את צרכיו התרבותיים חייב הוא להתארגן. לכל דרישתו הציבורית הוא יכול וחייב להקים מוסד מיוחד. ארגונים מקצועיים, שהם התאחדויות הפועלים החזקים הקיימים כבר, חייבים לעזור לו במרץ רב. לא נורא שיוקם מספר גדול של מוסדות. להפך, זה יותר טוב מכיוון שבאופן כזה יהיו צרכי הפועלים מסופקים בצורה עמוקה יותר ורחבה יותר.⁴⁵⁹

גם הבונד וגם ה"ס"ס דרשו ששליטה בחברות להשכלה תהיה בידי הפועלים והם יקבעו את תכני הלימודים. ואם ה"ס"ס דיברו על שליטת האיגודים בחברות,⁴⁶⁰ דיברו הבונדאים על שליטת מפלגתם. הם דחו, לפחות בצורה תיאורטית, שיתוף פעולה עם המפלגות האחרות ועם האינטליגנציה הפרו-סוציאליסטית ודגלו במפלגתיות מוסדות התרבות. כך, הדגיש בייניש מיכאלביץ', "התפתחותו הפוליטית של הפועל היהודי נמצאת כבר במדרגה כזאת, שאין צורך [...] להוריד את דגל המפלגה ולהתגנב לארגוני הפועלים",⁴⁶¹ ומאמר אחר הציע, כי האגודות להשכלה תהינה בשליטת המפלגה שתומכה מהווים רוב חברי החברה.⁴⁶² הקולקטיב בלודז' בסוף 1907 אף הציע לדון בקונגרס הבונד המתוכנן ב"יחסי המפלגה" אל חברות התרבות – "מפלגתיות או ניטרליות".⁴⁶³

העמדה בעד מפלגתיות אגודות להשכלה רחבות-ההיקף נראית כהמשך הגיוני לעמדתו של הבונד בשאלת מפלגתיות האיגודים המקצועיים, שגם הם הינם ארגונים המאחדים את "המוני הפועלים". אך ניתן לראות בה גם תגובה לויכוח עם הבולשביקים והחברים הפרו-בולשביקיים בבונד עצמו. הדגש על ניהול האגודות על ידי הפועלים עצמם ועל מפלגתיותם היה אמור, ככל הנראה, לבלום התנגדות בולשביקית לסוג פעילות זה. הוויכוח בין המנשביקים והבולשביקים הנתמכים על יד הבונדאים ביקטרינוסלב אף גרם לתגובה

⁴⁵⁸ "צו דער בילדונגס-פראגע", **די האַפּונוג**, 1907, גל' 14 (25.9), עמ' 1.

⁴⁵⁹ מ.כ. [משה כץ] "אַרבייטער בילדונג", **אונזער וועג**, 1907, גל' 9-8 (1.11): **די פּראָפּעסיאָנעלע בעוועגונג**, עמ' 64-60, הציטוטים בעמ' 60-61, 64.

⁴⁶⁰ ככל הנראה, "הוועדה המקצועית" ליד הוועד המרכזי של ה"ס"ס היתה מופקדת גם על הפעילות התרבותית – ראה בקשתה לשלוח לה תכנונים מאושרים של האיגודים הלגאליים וגם של החברות הלגאליות להשכלה (**אונזער וועג**, 1907, גל' 6 [10.10]: **די פּראָפּעסיאָנעלע בעוועגונג**, עמ' 56).

⁴⁶¹ מיכאלעוויטש [יוסף איזביצקי], "דער פּאָליטישער שטילשטאַנד און אונזערע אויפֿגאַבע: די קולטור-אַרבייט און די אָרגאַניזאַציע-פּאַרמען", **די האַפּונוג**, 1907, גל' 12 (23.9), עמ' 2.

⁴⁶² מ.כ., "וועלכע בילדונגס-חברות זענען פֿאַר אונז נייטיג?", **פּאָלקס-צייטונג**, 1907, גל' 418 (31.7), עמ' 1.

⁴⁶³ הערץ, **די געשיכטע פֿון בונד אין לאַדזש**, עמ' 205.

חריפה של הפּאָלקס-צײַטונג. בישיבת הקולקטיב המשותף של הרסדר"פ והבונד בעיר נתן מנשביק הרצאה על אגודת להשכלה ונימוקיו היו, לדברי בעל הכתבה, "כמו במאמר המערכת [...] של הפּאָלקס-צײַטונג". נגדו יצאו הבולשביקים ובונדאי אחד שטענו כי הסוציאל-דמוקרטים אינם צריכים להקים אגודת להשכלה אלא רק להשתמש בהן. הבונדאי אף הציע החלטה שנתקבלה: הקמת אגודת להשכלה אינה מטרתו של הפרולטריון, פעילות כזאת אינה משיבה לשאלות היום "הבוערות", האגיטציה בעד אגודת להשכלה אינה הולמת עתה את הלך הרוח של הפועלים.⁴⁶⁴ בתשובה טען הפּאָלקס-צײַטונג, כי ההחלטה כולה אינה נכונה: השכלת הפועלים היא אכן מטרתה של סוציאל-דמוקרטיה, שבה עסקו עוד בחוגים ברוסיה ועוסקים כעת הסוציאל-דמוקרטים בחוץ לארץ; העבודה התרבותית היא אחת הפעילויות הקבועות של הסוציאל-דמוקרטים ואינה פוגעת בטיפול בשאלות היום, במיוחד כאשר "ארגון הכוחות הינו עתה שאלת היום העיקרית" (כמו שהיה בגרמניה בזמן הרדיפות נגד סוציאל-דמוקרטיה); הלך הרוח של הפועלים הוא ירוד ולכן "היום" וה'מחר' הקרוב אינם הזמן של תחיה סוערת, אלא [תקופתם] של עבודת הכנה רגועה, של ארגון כוחות איטי אך בלתי-נפסק". לדברי המחבר, דווקא הסוציאל-דמוקרטים חייבים להקים אגודת להשכלה מכיוון שאחרת הפועלים בעצמם לא יקימו אותן: "המון הפועלים בכלל אינו בעל יוזמה, כמוהו בעלי התודעה שבקרבו. המאבק הכלכלי בשביל הפועלים הוא שאלת-הלחם הדחופה, ובכל זאת מוקמים האיגודים המקצועיים לרוב ביוזמתה של הסוציאל-דמוקרטיה". הסוציאל-דמוקרטים חייבים להקים את אגודות להשכלה כי אחרת הן תוקמנה על ידי מפלגות בורגניות-דמוקרטיות, על ידי ליברלים וקלריקלים, והם יעצבו את "השקפת העולם של המוני הפועלים" וישתמשו בחברות אלו במאבק הפוליטי.⁴⁶⁵

בעצם, במאמרים אלו גובשה חד משמעית עמדתו החיובית והפעילה של הבונד בנוגע לאגודות לגאליות להשכלה. נגד עיניו עמדו הן התיאוריה המנשביקית המבוססת על הנסיון המערב-אירופאי והן הפעילות של הפולנים בענין זה.⁴⁶⁶ רעיון הקמת אגודות להשכלה וריכוז כוחות בפעילות התרבותית השתרש גם בדרגים הנמוכים של המנגנון המפלגתי. כך, ועידת הבונד של אזור ביאלוסטוק בספטמבר 1907 דחתה את ההצעה לבטל כמעט את כל המנגנון המחתרתי ולהתרכז בפעילות לגאלית, אך בפה אחד החליטה "להשתמש באגודות לתרבות שונות ולהקים [אגודות] חדשות על מנת לחזק פעילות תרבותית בקרב ההמונים הרחבים".⁴⁶⁷ על חשיבות הפעילות התרבותית באגודות לגאליות דיברו גם ועידות אזוריות אחרות.⁴⁶⁸

* * *

קשה לעקוב אחרי הפעילות המעשית בשטח בעניין הקמת אגודות להשכלה הבונדאיות הלגאליות, מכיוון שמטעמי הזהירות נמנעו בעלי הכתבות בעיתונות המפלגתית להזכיר אותן בשמן.⁴⁶⁹ אבל זכרונות הבונדאים, כמו כן ההתענינות המרובה של כתיבי-עת מפלגתיים במוסדות מסוימים והרכב פעיליהם מאפשרים הצצה לתוך תחום פעילות מפלגתית זה. המוקדים העיקריים של הפעילות התרבותית של הבונד היו מרכזים גדולים כגון וילנה, וארשה ולודז'.

⁴⁶⁴ פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 392 (28.6), עמ' 4.

⁴⁶⁵ א.ל. [א. ליטבק], "וועגען די יעקאטערינגאסלאווער רעזאָלוציע וועגען בילדונגס-חברות", פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 397 (4.7), עמ' 1.

⁴⁶⁶ על הדוגמה הפולנית מצביעים גם בעל התשובה להחלטת יקטרינוסלב (א.ל. [א. ליטבק?], "וועגען די יעקאטערינגאסלאווער רעזאָלוציע וועגען בילדונגס-חברות", פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 397 (4.7), עמ' 1), וגם בעל הכתבה מווילנה (שם, גלי' 411 (23.7), עמ' 4).

⁴⁶⁷ די האַפּונוג, 1907, גלי' 17 (28.9), עמ' 4.

⁴⁶⁸ הוועידה של דרום רוסיה ביולי 1907 (פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 418 (31.7), עמ' 4), התיעצות הארגונים של אזור ווילנה ביולי (שם, גלי' 422 (5.8), עמ' 4).

⁴⁶⁹ לדוגמה, במדור הכתבות בגלי' 3 (מרץ 1910) של די שטימע פֿון בונד נכתב: "יש לנו חומר עשיר על פעילות ארגונינו וחברי מפלגתנו בחברות שונות, שמספרן בחודשים אחרונים גדל מאוד, אך בשל סיבות מובנות אין אנו יכולים לפרסם אותו בבטאוננו" (עמ' 9; Отклики Бунда, גלי' 4 [אפריל 1910], עמ' 31).

עוד בסוף יולי 1907 התלונן בעל הכתבה מווילנה, כי לעומת הפולנים, "האוכלוסיה היהודית עוד לא הקימה אגודות להשכלה".⁴⁷⁰ בו בזמן החלו מספר עסקנים להקים את "החברה היהודית לדרכה, מוזיקה ושירה", ובספטמבר 1907 היא אושרה על ידי השלטונות.⁴⁷¹ החברה החדשה היתה בונדאית ועיתון הבונד פירסם מודעותיה בעמוד הראשון.⁴⁷² על הרוח הבונדאית אשר שררה בחברה בחודשים הראשונים לקיומה ניתן ללמוד מהכתבה בשבועון ציוני:

לצערנו, חברה זו לא משכה [אליה] חלק ניכר מהאינטליגנציה של ווילנה, אלא אף דחתה אותו בגלל "הדמוקרטיה" [=סוציאליזם] המיותרת שלה. וכל המפעל השתבש. כאשר ל"סקציה ספרותית" באים אנשים, שאין להם שום קשר לספרות, ובהשתתפותם נערך דיון [собеседование] על ספרות ואמנות, ברור שמשהו טוב לא יצא מזה, שהדיונים יהפכו מיד ל"דיסקוסיות" [«дискусии»] הידועות לשמצה, אשר נמאסו לכולם עד לבחילה, ולכן יצטרכו לבטל את הדיונים הללו. וכך קרה. הדיונים בוטלו. חבל. ללא הדיונים מאבדת קריאת החיבורים החדשים את מחצית ענינה ומקבלת אופי תשוש. רבים גם נמנעים מלבקר בערבים מוזיקליים-ווקאליים, מכיוון שבהם נוצרת אירת הפגנה כזאת, שהנפש והראש אינם מסוגלים לקלוט צלילים וחרוזים.⁴⁷³

בשנה הראשונה לקיומה התרחש בחברה תהליך טבעי – מהתלהבותם הראשונית של "הפועלים והאינטליגנטים הדמוקרטים" אל ההתמסדות בתחומים הצרים אשר דורשים מיומנות כלשהי. לפי הדו"ח על פעילות החברה עד אפריל 1908, היו בה כ-500 חברים ושלוש מחלקות: לספרות, לשירה ולתיאטרון. לדברי הדו"ח, המחלקה לשירה "מנתה את חבריה בראשית החורף כשבעים וחמשה איש, אבל כעבור איזה זמן התגלה כי לא כל האנשים, שהביעו את רצונם להשתתף במחלקה זו מוכשרים המה לכך, אך בכל זאת נוסדה הלהקה של משוררים הגונה, היודעת לשיר שירים יהודיים הרבה ושירים רוסיים שתורגמו ליהודית". לעומת זאת, "הלהקה של המנגנים [...] בטלה תיכף להוסדה מחוסר אמצעים חמריים". גם במחלקת התיאטרון עבר תהליך של ספציאליזציה: "כשנתיסדה המחלקה הזאת חשבו מאה ועשרים חברים, כי יש להם כשרון לאמנות דראמאטורגיה, אולם כאשר קראו לפנייהם שעורים אחדים על אודות הדראמה בכלל ועל הדרישות שאנו רשאים לדרוש מאת ארטיסטים דראמאטורגיים בפרט, נשמטו החברים אחד אחד ובמחלקה הזאת נשארו כעשרים וחמש איש".⁴⁷⁴ רק המחלקה לספרות עם הרצאותיה ונאומי הסופרים יכלה למשוך אליה הרבה חברים.

למרות ההתחלה המבטיחה וקיום ממושך, לא היתה הפעילות של החברה יציבה: "עתים היתה מקיצה לכמה שבועות ונושמת במלוא החזה, ואז היתה חוזרת ונרדמת לחצי שנה; שוב היתה מקיצה לשבועות מספר ושוב נרדמת לירחים".⁴⁷⁵ מהידיעות בעיתונות נראה, כי במרוצת השנים איבדה החברה את אופיה הבונדאי – למשל, בדצמבר 1909 נמסר לחברה הווילנאית דו"ח על קונגרס הציוני התשיעי על ידי חברי הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית ברוסיה.⁴⁷⁶ ב-1914 הצטרפו הבונדאים שוב להיאבק עבור ההשפעה בחברה:

⁴⁷⁰ פֶּאָלְקֶס-צִיִּיטוֹנִי, 1907, גלי' 411 (23.7), עמ' 4.

⁴⁷¹ דער פֶּרִינְדִי, 1907, גלי' 169 (31.7), עמ' 4; די האַפֶּנוֹנִי, 1907, גלי' 4 (7.9), עמ' 3; גלי' 6 (10.9), עמ' 3.

⁴⁷² די האַפֶּנוֹנִי, 1907, גלי' 14 (25.9), גלי' 18 (30.9), גלי' 26 (9.10), גלי' 27 (10.10), גלי' 29 (14.10), גלי' 39 (25.10). ראה גם זכרונותיו של מדם: כשנוסדה החברה הווילנאית המוזיקלית-דרמתית, היתה זו ראשיתה הצנועה של תנועת התרבות היהודית. היתה זו חברה של פועלים עם מקהלת פועלים יפה למדי ועם נשפים ספרותיים, שבהם נהגו טובי הסופרים היהודיים לקרוא את יצירותיהם" (מעדעם, פֶּון מַיִן לַעֲבֹן, ב', עמ' 224, התרגום לפי מדם, זכרונות, עמ' 296).

⁴⁷³ М.Галинский, «Вильна», *Рассвет*, 1908, גלי' 3 (18.1), עמ' 23. השווה גם זכרונותיו של ליטבק, כי הציבור בהרצאתו על שלום-עליכם לא רצה לשמוע על "האווירה הציבורית ברוסיה בכלל ובקרב היהודים בפרט בשנות ה-80 של המאה הקודמת, כאשר שלום-עליכם עשה את צעדיו הספרותיים הראשונים", נשמעו צעקות "מספיק, מי צריך זאת", והאולם נרגע רק כאשר ליטבק עבר לדיון בספרי שלום-עליכם – ליטוואק, וואָס געווען, עמ' 258.

⁴⁷⁴ ל, "אספת האגודה האמנותית המוזיקאלית בוילנה", *הד הזמן*, 1908, גלי' 89 (23.4), עמ' 3.

⁴⁷⁵ ליטבאק, וואָס געווען, עמ' 270, התרגום לפי ליטבאק, *מה שהיה*, עמ' 219.

⁴⁷⁶ *הד הזמן*, 1910, גלי' 1 (1.1), עמ' 1. השווה גם מודעה של הרצאתו של מנהיג ציוני שמשון רוזנבאום על היסודות המשפט העברי פברואר 1910 – שם, גלי' 32 (6.2), עמ' 1.

החברה לדרמה בוילנה הינה עכשיו ארגון פרולטרי טהור הן לפי הרכבו האישי והן לפי תוכן ואופי של פעילותו. לא ככה היה בהתחלה [...]. בהרכבה ופעילותה של החברה בתקופה הראשונה הורגש "כיוון אמנותי" טהור [ריינער "קונסט-שטאַנדפונקט"]. הפועלים היו מיעוט בקרב החברים. ההנהלה הראשונה היתה מורכבת לרוב מהאלמנטים הדמוקרטיים פחות או יותר ומאנשי עט יהודיים ידועים [...]. כל פעילותה היתה בכך שלפעמים נערכו ערבים שבהם היתה המקהלה של החברה שרה שירים יהודיים עממיים ומישהו מהחברים היה נותן הרצאה או מדקלם. [...] אחר כך אנשי העט ארגנו לעצמם סקציה לספרות, אשר ערכה לעיתים קרובות שיחות ספרותיות שאליהן הוזמנו רק אנשי העט והמכרים שלהם. כל זה קומם נגד ההנהלה את כל האלמנטים הדמוקרטיים יותר, אבל בעיקר התחילו להיאבק נגד זה הפועלים. לאפוזיציה נהיה אז ברור, שהחברה תוכל לעמוד ברמה הנחוצה רק כאשר היא תשתחרר מאלמנטים ספרותיים-דקדנטיים ובורגניים-לאומניים שמתעניינים מעט בצרכים התרבותיים האמתיים של המוני הפועלים.⁴⁷⁷

באסיפה הכללית ניצחו הבונדאים, אשר החלו לשנות את כיוון פעילותה של החברה, שמספר חבריה עלה ל-700, אך מייד נתקלו בקשיים מצדה של המשטרה.

אם החברה הדרמטית-המוזיקאלית התרכזה בתחום הספרות, בשביל הפעילות החינוכית השתמשו הבונדאים בבית ספר ערב למבוגרים, אשר הוקם עוד ב-1901-1903 ליד ההנהלה של בית הכנסת הגדול וקיבל סבסוד ממס הקורובה העירוני ומאוחר יותר גם מחברת מפיצי ההשכלה. כפי שהומלץ במאמר בפּאָלקס-צײַטונג, החל מ-1907 הפסיק בית הספר להשתמש במורים מתנדבים, מה שהקטין "היעדרויות ואיחורים של המורים"; התלמידים חויבו לשלם דמי לימוד ולהם ניתנה נציגות במועצת ההנהלה של בית הספר.⁴⁷⁸ לדברי ליטבק, נהיה בית הספר "אוניברסיטה עממית אמיתית, ספוג ברוח הבונד. בית הספר הווילנאי חנך שורה שלמה של עסקני תרבות צעירים בעלי הכרה. זה היה אחד הניצוצות המאירים בתקופת האפלה ההיא".⁴⁷⁹ בין פעילי בית הספר היו מנהיגי הבונד משה ראפס ורפאל אברמוביץ'. לדברי האחרון, "בשיעורי ערב בשביל הפועלים לא הייתי צריך להתעסק כל כך בתעמולה הפוליטית [כמו בהרצאות לקהל רחב], מפני שהשומעים היו בני-בית; התעמקתי בפעילות תרבותית טהורה: קורס על היסטוריה יהודית עם שקופיות [ליכט-בילדער], מושגים כלליים של תפיסת העולם הפיזיקאית וכו'".⁴⁸⁰ בשנים הבאות הפך בית הספר של ערב בוילנה למוקד חשוב ביותר לפיתוח הוראת היידיש, אך הפסיק להיות מוסד בונדאי: במקביל לפעילי הבונד גרשו פלודרמכר (1879-1942) ומשה אולגין (משה-יוסף נובומיסקי, 1878-1939), לימדו בו גם פועלי-ציון י' ציפקין ומשה שליט (1885-1941).⁴⁸¹ ההצלחה היחסית של שני המוסדות בוילנה היתה יוצאת מן הכלל בהשוואה לערים אחרות.⁴⁸²

⁴⁷⁷ די צײַט, 1914, גל' 20 – צוטט לפי קירזשניץ, דער אידישער אַרבעטער, כרך 3, עמ' 178-180.
⁴⁷⁸ ג. פלודערמאַכער, "די אַוונט-שול", עמ' 223-232; Zimmerman, Poles, Jews and the Politics of Nationality, עמ' 242; דער פּאָליטיקער, 1907, גל' 267 (4.12), עמ' 3; Paccem, 1907, גל' 49 (13.12), עמ' 28; *Вестник ОИЕ*, גל' 1 (נובמבר 1910), עמ' 112-119, הציטוט מעמ' 119; גל' 5 (מרץ 1911), עמ' 60. המודעות על ההרשמה לשנת הלימודים 1907/08 פורסמו בעמוד הראשון של די האַפּאָנונג, 1907, מגל' 24 (7.10) ועד גל' 29 (14.10).

⁴⁷⁹ ליטוואק, וואָס געווען, עמ' 270, התרגום לפי ליטבאק, מה שהיה, עמ' 220. כבר ב-1914 הביע ליטבק את סיפוקו מבית הספר וכתב, כי "לפי פעילותו הוא אינו בית ספר אלא חברת תרבות רחבה" (א. ליטוואק, "אוניווערס קולטורעלע חברות", צײַט פּראָגען – מוסף לאונזער צײַט, 1914, גל' 2 [26.6], עמ' 3). בזכרונותיו הזכיר ליטבק עוד שני בתי ספר של ערב ששימשו את הבונדאים – במינסק ובגומל (וואָס געווען, עמ' 160). על פתיחת בית הספר של ערב במינסק ראה Paccem, 1907, גל' 45 (17.11), עמ' 24. בגומל מדובר, כנראה, בבית ספר של ערב עבור בנות ליד הגימנסיה הפרטית של גב' א. סירקין (!-1911), אשר הוקם ב-1900 – ראה *Вестник ОИЕ*, גל' 1 (נובמבר 1910), עמ' 101.

⁴⁸⁰ אַבראַמאָוויטש, אין צוויי רעוואַלוציעס, א', עמ' 321. הקורס של היסטוריה יהודית הוזכר גם בדו"ח בית הספר, *Вестник ОИЕ*, גל' 1 (נובמבר 1910), עמ' 116, 119.

⁴⁸¹ ג. פלודערמאַכער, "די אַוונט-שול", עמ' 229; Zimmerman, Poles, Jews and the Politics of Nationality, עמ' 244; לעקסיקאָן, 8, עמ' 523.

⁴⁸² על יסודות דומים לאלו של בית הספר של ערב בוילנה נבנה גם בית הספר בקובנו, אך הוא אינו מוזכר בטקסטים בונדאים. גם בו התחילו ב-1906/07 ללמד יידיש כמקצוע ומורים מתנדבים הוחלפו במורים בשכר (*Вестник ОИЕ*, גל' 8 [אוקטובר 1911], עמ' 112-114).

המוקד השני של הפעילות התרבותית הבונדאית היה בווארשה. בפולין בכלל הייתה קיימת רשת רחבה של אגודות לתרבות, הן פולניות והן יהודיות. אך שיתוף הפעולה של הבונדאים (והסוציאליסטים היהודיים "הלאומיים" האחרים) עם הארגונים הללו השתבש בגלל שאלת השפה. בדרך כלל, דגלו רוב הארגונים התרבותיים בפולין בשפה הפולנית ולא היו מוכנים להתיחס לידיש כאל שפה הראויה לפעילות תרבותית או ללימוד. בכך פולין היתה שונה מרוסיה, שבה לא היה לשפה הרוסית חשיבות אידיאולוגית הפגנתית, והמעבר לידיש לא גרם להתנגדות ציבורית כה חריפה. הוויכוחים סביב שפת הידיש בפולין הביאו לעיתים קרובות לפילוגים ולהקמת ארגונים מקבילים.

כך, הסכסוך בגלל לימודי הידיש ונתינת ההרצאות בידיש ב"חברת הקורסים לאנאלפביתים מבוגרים" באביב של 1907 הביא לפילוג בחברה ולהקמתה של "החברה למאבק עם אנאלפביתות" הבונדאית.⁴⁸³ החברה החדשה אושרה על ידי השלטונות בתחילת אוקטובר 1907, ומייסדיה הכריזו, כי "חברתנו תהיה ניטרלית בשאלה הלאומית. היא לא תבולל בכוח את תלמידיה, אך תהיה גם רחוקה מכל הזרמים והמגמות הלאומניים".⁴⁸⁴ חברה זו נוסדה לפי המתכון שהוצעה ב**פֶּאָלְקֶס-צֵיטונג**: החברים התחלקו לחברים "פעילים" המשלמים רק רובל אחד בשנה ונהנים מזכות ההצבעה באסיפות הכלליות ולחברים "פסיביים", המשלמים ארבעה רובל ולהם רק קול מייעץ באסיפות. החברה רצתה להיות קרובה לאיגודים המקצועיים וקיוונה לעזרה כספית משמעותית: "האיגודים המקצועיים, אם הם רוצים לעזור להתפתחות התרבותית של הפועלים היהודיים – וזה אכן אחת מן מטרותיהם – צריכים וחיבים לתמוך בבית הספר של ערב ככל שביכולתם".⁴⁸⁵ החברה התכוונה לפתוח קורסים למבוגרים, בתי ספר לילדים וחוגים "מסודרים" ללימודי המדעים. כדי לאפשר הוראה בידיש ולימוד שפה זו, נקבע בתקנון, כי שפת ההוראה תהיה לפי העדפת השומעים. חברה זו הייתה אמורה להיות המרכז של הפעילות התרבותית הבונדאית בפולין כולה ולכן נקבעה בתקנון האפשרות לפתוח סניפים בכל עשרת הפלכים של פולין הקונגרסאית.⁴⁸⁶

אך המציאות היתה שונה מהמצופה: בגלל המכשולים האדמיניסטרטיביים, החלה החברה לפעול רק במרץ 1908 (בקיץ 1907 פעלו בתי ספר שלה תחת חסות של חברה אחרת). התחלת פעילותה ניתן להגדיר כי הצלחה – היו לה שישה בתי ספר ערב בווארשה עם כ-500 תלמידים, אשר למדו יידיש, פולנית וחשבון, אבל הלימודים נמשכו רק שמונה חודשים ו"החברה למאבק עם אנאלפביתות" נסגרה על ידי השלטונות.⁴⁸⁷ בו בזמן עם בתי ספר של ערב בידיש הוקמה גם המחלקה היהודית של "האוניברסיטה לכולם" הוורשאית.⁴⁸⁸ מיסדי האוניברסיטה הסוציאליסטים הפולנים, לדברי בעל הכתבה בבטאון הבונד, לא יכלו להעמיד עקרון השפה מעל עקרון ההשכלה ולכן הסכימו להקמת מחלקה יידישאית נפרדת, אם כי לא התעניינו בה ולא התערבו בפעילותה.⁴⁸⁹ המחלקה היהודית שהתקיימה בצורה כמעט אוטונומית בפרבר "מוכנובו" של ווארשה, היתה למעשה מוסד בונדאי שבה עבדו פעילי מפלגה רבים.⁴⁹⁰ ההרצאות הפומביות בידיש ו"הקורסים שיטתיים", דהיינו הסמינרים, ב-18 מקצועות החלו בפברואר 1907 והתחדשו בנובמבר 1907 עם

⁴⁸³ מייסדי החברה היו יא. ציכנסקה, וו. חשנבסקי וניקודים גרוסר, אביו של אחד המנהיגים של הבונד ברוניסלב גרוסר. ראה המודעה ב**די האַפֶּנונג**, 1907, גלי' 20 (2.10), עמ' 1. החלק הדוגל בפולנית של "חברת הקורסים" הקים את "החברה להפצת ההשכלה בקרב היהודים" (שם, גלי' 33 [18.10], עמ' 3; *Рассвет*, 1907, גלי' 41 [19.10], עמ' 32).

⁴⁸⁴ דאויד מ. [מייער], "די וואַרשעווער אַבענד-שולען", **די האַפֶּנונג**, 1907, גלי' 32 (17.10), עמ' 4.

⁴⁸⁵ דאויד מ. [מייער], "די וואַרשעווער אַבענד-שולען", **די האַפֶּנונג**, 1907, גלי' 32 (17.10), עמ' 4. בעל המאמר אף התלונן שהאיגודים תרמו בשנת הלימודים 07-1906 רק 20% מהתקציב של "החוג האוטונומי" שממנו התפתחה "החברה למאבק עם אנאלפביתות".

⁴⁸⁶ "א נייע בילדונגס-געזעלשאַפֶּט אין וואַרשאַ", **די האַפֶּנונג**, 1907, גלי' 20 (2.10), עמ' 2-3; דאויד מ. [מייער], "די וואַרשעווער אַבענד-שולען", שם, גלי' 32 (17.10), עמ' 4.

⁴⁸⁷ דוד מ. [מייער], "די קולטורעלע טהעטיגקייט אין וואַרשאַ", **די נייע צייט**, 5-6 (1909), עמ' 122-124; *Zimmerman, Poles, Jews and the Politics of Nationality*, עמ' 244.

⁴⁸⁸ ראה עליה פ. ליבמאי [פסח ליבמן הערש], "דער 'אוניווערזיטעט פֿאַר אַלעמען' אין וואַרשאַ", **די נייע צייט**, 2 (1908), עמ' 2; דוד מ. [מייער], "די קולטורעלע טהעטיגקייט אין וואַרשאַ", **די נייע צייט**, 5-6 (1909), עמ' 119-121; *Zimmerman, Poles, Jews and the Politics of Nationality*, עמ' 239-240.

⁴⁸⁹ פ. ליבמאי [פסח ליבמן הערש], "דער 'אוניווערזיטעט פֿאַר אַלעמען' אין וואַרשאַ", **די נייע צייט**, 2 (1908), עמ' 92.

⁴⁹⁰ מנהל המחלקה היה דזיסלב מושקט (1878-1960) ובה היו פעילים הבונדאים שמואל גווינסקי, משה טרמן (1872-1917), הירש שמואל לוריא (?-1878) ופסח ליבמן הרש (1882-1955) – ראה, בנוסף להערה 488, גם **דורות בונדיסטן**, א', עמ' 226, 251; **די האַפֶּנונג**, 1907, גלי' 39 (25.10), עמ' 4, גלי' 30 (15.10), עמ' 1; גלי' 36 (22.10), עמ' 1; גלי' 37 (23.10), עמ' 1.

תחילת שנת הלימודים החדשה. הצלחת המחלקה היהודית היתה גדולה – מאות שומעים ביקרו בהרצאות הפומביות (758 איש בממוצע בהרצאה בשנת הלימודים הראשונה ו-439 איש בשנה השניה) ועשרות השתתפו בסמינרים (36 איש בממוצע). הקושי הגדול היה במציאת המרצים המסוגלים לתת הרצאות פומביות בידיש. בשנת הלימודים הראשונה היו רק שלושה מרצים כאלה – י.ל. פרץ (1852-1915), ד"ר גרשון לוי (1868-1939) ופסח ליבמן הרש, ובשנה השניה הרצאות אחדות נתנו גם אחד ממנהיגי הבונד שמואל גוז'נסקי וחבר מפלגת ס"ס יעקב לשצ'ינסקי (1884-1935). הכוכב האמיתי של המחלקה היהודית היה פרץ, שהרצאותיו על תיאטרון ודרמה אספו אולמות מלאים והוא אף נאלץ לחזור עליהן שנית.⁴⁹¹

לעומת זאת, ההרצאות בנושאי רפואה והיגיינה של ד"ר לוי ונושאים חברתיים של גוז'נסקי והרש היו פופולריות פחות. לאמיתו של דבר, המחלקה היהודית מילאה את תפקידה החינוכי רק בשנה הראשונה, מכיוון שבסתיו 1907 אסר משרד ההשכלה על הסמינרים, כך שפעילות האוניברסיטה הוגבלה רק להרצאות פומביות;⁴⁹² איסור זה מנע מהאוניברסיטה את היכולת להעניק השכלה מעמיקה ושיטתית לתלמידיה. האוניברסיטה התקיימה ב-1908 תחת העין הפקוחה של המשטרה, במיוחד לאחר החוזר של שר הפנים הקובע, כי האוניברסיטאות העממיות שנפוצו אז בכל האימפריה ונוהלו, כמו זו בווארשה, על ידי הסוציאליסטים, עוסקות לא בהשכלה אלא "בתעמולה פעילה של תיאוריות פוליטיות קיצוניות".⁴⁹³ באוקטובר 1908, לאחר פתיחת שנת הלימודים השלישית, סגרו השלטונות את האוניברסיטה. בסופו של דבר, למרות חשיבותה של "האוניברסיטה לכולם" עבור התפתחות ההשכלה בידיש ותפקידה החשוב בחיי התרבות היהודיים בווארשה, היא לא יכלה לשמש כבסיס לפעילות הבונדאית המפלגתית לטווח ארוך ולא כמוסד לימודי אמיתי לפועלים.

גם בלודז' התרכזה הפעילות התרבותית של הבונד בשני מוסדות. האחד הוא הסקציה היהודית של הארגון הפולני TKO – החברה להפצת ההשכלה (Towarzystwo Krzewienia Oświaty). לא ברור האם היו לסקציה היהודית קורסים או שיעורים; לפי הדו"ח עבור 1910 הסתכמה פעילותה בניהול שתי ספריות יהודיות שבהן השתמשו כ-1,000 פועלים. בתחילת 1911 הסכסוך בין הנהלת הארגון המורכבת מפולנים "פרוגרסיביים" ויהודים "מתבוללים" לבין הבונדאים, בגלל סירובם של הראשונים לשלוח מברק ברכה למנדלי מוכר-ספרים, נגמר בסילוקם של האחרונים מ-TKO.⁴⁹⁴

הארגון השני בלודז' הוא אגודת "הארפע" (נבל) המפורסמת. התקנון של האגודה למוזיקה ודרמה "הארפע" הוגש לשלטונות כבר בספטמבר 1907, בדצמבר הוא אושר ובמרץ 1908 התחילה האגודה את פעילותה.⁴⁹⁵ היוזמה להקמת "הארפע" יצאה מחוגי הבונד, אבל, כפי שדווח לוועד המרכזי שלו, "נרשמו [בה גם] הרבה פועלים מהס"ס". הדבר נתאפשר מפני שמייסדי האגודה החליטו כי היא תהיה "ניטרלית" – כלומר, התיחסו אליה כמו אל איגודים מקצועיים, אשר יכולים להיות מפלגתיים ויכולים להיות בין-מפלגתיים ("ניטרליים" בלשון הבונד). בבחירות לנהלה באסיפת היסוד התמודדו שתי רשימות – אחת של הבונד והשניה של הס"ס, אך הבונדאים ניצחו ושלטו בחברה לכל אורך קיומה.⁴⁹⁶

⁴⁹¹ על יחסיו של פרץ עם הסוציאליזם היהודי ראה Wisse, I.L. Peretz, עמ' 70-37, על תשומת לבו לתיאטרון היהודי – שם, עמ' 68. הרש אף ניסה לתת קורס "סיסטמטי" כסדרת הרצאות פומביות, דהיינו לבקש אישור משטרתי לכל הרצאה בנפרד. אבל הוא הספיק לתת רק שתי הרצאות על קואופרטיבים ונאלץ לעזוב את וארשה (דוד מ. [מייער], "די קולטורעלע טהעטיגקייט אין ווארשע", די נייע צייט, 5-6 [1909], עמ' 121). השווה גם הידיעה, שהשלטונות דרשו תחילה שהמרצים יהיו בוגרי האוניברסיטאות הרוסיות ואחר כך אסרו להשתמש בבניי בתי הספר הקיימים (דער מאַרגענשטערן, 1907, גל' 3 (30.11), עמ' 21).

⁴⁹³ לטקסט החוזר מיום 28.1.1908 ראה Перегрудова, Политический сыск, עמ' 409-411. ⁴⁹⁴ הערך, די געשיכטע פֿון בונד אין לאַדזש, עמ' 209-208, 216-214; דובנאָו-ערליך, "אין די יאָרן פֿון רעאַקציע", עמ' 557; Zimmerman, Poles, Jews and the Politics of Nationality, עמ' 241. ⁴⁹⁵ "Zydowskie organizacje kulturalne", Jaworski, עמ' 162. ⁴⁹⁶ הערך, די געשיכטע פֿון בונד אין לאַדזש, עמ' 209, 214-213, Zimmerman, Poles, Jews and the Politics of Nationality, עמ' 241.

"הארפע" היוותה מוקד של הסוציאליסטים היהודיים, בעוד שהחוגים הלא-סוציאליסטיים המעוניינים בפעילות אמנותית גרידא הקימו בו בזמן חברה "אמנות הדרמה", בעוד שהציונים התרכזו סביב אגודת "הזמיר" הקיימת.⁴⁹⁷ לדברי חבר הס"ס,

הפעילות העיקרית של מפלגות הפועלים היהודיות, בנוסף לאיגודים המקצועיים, התרכזה בלודז' בשנות הריאקציה סביב האגודה לשירה ותרבות "הארפע". ראשי המדברים שם היו הבונדאים. האלמנטים הלא-סוציאליסטיים יידישיסטיים-דמוקרטיים התרכזו סביב אגודה שניה, "אמנות הדרמה" [...]. שתי האגודות עשו עבודה חיובית לפיתוח של שפת היידיש, הספרות והתרבות. אמת, היתה לזה שייכות קלושה למהפכה וסוציאליזם. אבל הבנין של "הארפע" אכן שימש כבורסה בין-מפלגתית לגאלית רחבה: פועלים בעלי הכרה כל הזמן מילאו את חדריה.⁴⁹⁸

פעיל ס"ס אחר – משה כץ, אשר בילה את אביב והקיץ של 1908 בלודז' – צייר בזכרונותיו תמונה דומה:

תוך זמן קצר הפכה ["הארפע"] למרכז של תנועת הפועלים היהודית כולה בלודז'. בחדרים קדמיים היו קבוצות הפועלים והפועלות הצעירים שרות, רוקדות, לומדות לנגן במנדולינה וגיטרה; ניתנו הרצאות על הספרות והתנהלו דיונים על סופרים וספרים. ובאותו זמן בפינות או בחדרים צדדיים נערכו פגישות של עסקני המפלגות, אשר התייעצו איך לשמר את רוחה של תנועת הפועלים, לעזור לחברים עצורים, לארגן שביתות, להפיץ ספרות [מפלגתית] וכו'.⁴⁹⁹

מילים חמות הקדיש ל"הארפע" גם ליטבק, אשר הזכיר כי זו היתה האגודה האהובה על י.ל. פרץ, והוא אף נהג לבוא להרצות שם בלא תשלום. אבל, לדבריו, החברה "פרחה רק בשנה הראשונה" בגלל חוסר בכוחות "האינטליגנטיים" המקומיים.⁵⁰⁰ כבר בדצמבר 1908 כתב בטאון הבונד כי "הארפע" "מתפקדת בצורה חלשה מאוד",⁵⁰¹ וגם מספר החברים בחברה מצביע על כך: אם בתחילת פעולתה נרשמו כ-300 איש, בדצמבר 1910 היו בה רק 150 חברים.⁵⁰² הבונדאים, כאמור, היוו הרוב ב"הארפע": למשל, כאשר חבר הס"ס יעקב לשצינסקי, בהרצאתו ב-1910 אמר, כי ליהודים דרושה טריטוריה לריכוז ההגירה, באולם קמה מהומה.⁵⁰³ לאחר 1910 פעילותה של החברה כמעט ונפסקה. ב-1913 התפעלו הפעילים הצעירים של הבונד לדעת כי "הארפע" לא נסגרה על ידי השלטונות והחלו להשתמש בחדריה כבמקום מפגש של חברי המפלגה.⁵⁰⁴ אבל בינואר 1914 התלונן יו"ר ההנהלה בעיתון בונדאי, כי כבר שנתיים אי אפשר לכנס אסיפה כללית של החברים כדי לבחור הנהלה חדשה, וכי מתוך עשרה חברי ההנהלה נותר רק הוא לבד.⁵⁰⁵

ידוע גם על נסיונות הפעילות התרבותית בערים אחרות במתכונות המתוארות לעיל, שגורלם היה דומה. בדצמבר 1908 הודיע בטאון הבונד כי "בביאליסטוק כל האלמנטים הדמוקרטיים [=סוציאליסטים] יצאו מהחוג 'אמנות יהודית' והוא הפך ללהקה חובבנית".⁵⁰⁶ בריגה המחלקה היהודית של האגודה הכללית "וסטיניק זנאנייה" (Вестник знания, מבשר הידע) הנשלטת על ידי הבונד פעלה נמרצות במשך מספר חדשים ב-1909, עד סגירת האגודה על ידי השלטונות. ב-1910 קמה אגודה יהודית חדשה בשם "כרמל", אך הבונדאים כבר לא יכלו לשלוט בה, כפי שעולה הן מן השם והן מתיאור פעילותה.⁵⁰⁷ לפי זכרונותיו של פעיל

⁴⁹⁷ Jaworski, "Żydowskie organizacje kulturalne", עמ' 161-162, 1908, *Passzem*; גל' 13 (29.3), עמ' 29.

⁴⁹⁸ גארדין, *יאָרן פֿאַראַנגענע*, עמ' 110.

⁴⁹⁹ כץ, *אָ דור*, עמ' 294.

⁵⁰⁰ ליטוואק, *וואָס געווען*, עמ' 269-270.

⁵⁰¹ *די שטימע פֿון בונד*, גל' 1 [דצמבר 1908], עמ' 11; *Отклики Бунда*, גל' 1 [מרץ 1909], עמ' 33.

⁵⁰² הערץ, *די געשיכטע פֿון בונד אין לאַדזש*, עמ' 209; Jaworski, "Żydowskie organizacje kulturalne", עמ' 162.

⁵⁰³ *Еврейский мир*, 1910, גל' 4 (28.1), עמ' 31.

⁵⁰⁴ הערץ, *די געשיכטע פֿון בונד אין לאַדזש*, עמ' 233-234.

⁵⁰⁵ *די צייט*, 1914, גל' 1 (2.1), עמ' 4. הידיעות על סגירת "הארפע" על ידי השלטונות ב-1910 אינן כנראה, נכונות.

⁵⁰⁶ *די שטימע פֿון בונד*, גל' 1 [דצמבר 1908], עמ' 11; *Отклики Бунда*, גל' 1 [מרץ 1909], עמ' 33.

⁵⁰⁷ ליטוואק, *וואָס געווען*, עמ' 270; א. ליטוואק, "אוונזערע קולטורעלע חברות", *צייט פֿראַגען* – מוסף לאונזער צייט, 1914, גל' 2

(26.6), עמ' 3; *Отчет Еврейского музыкально-драматического и литературного общества «Кармель»*.

מפלגת הסאָר"פ, אשר התגורר בריגה ב-1912, "סביב 'כרמל' התאחדו סיימיסטים, בונדאים ורדיקלים, אשר נלחמו למען היידיש".⁵⁰⁸

* * *

ככל הנראה, המפעל התרבותי המוצלח ביותר, שבו השתתפו הסוציאליסטים היהודיים היה 'החברה היהודית לספרות' אשר הוקמה בפטרבורג בקיץ 1908 והחלה את פעילותה בסתיו.⁵⁰⁹ החברה בשום פנים ואופן לא היתה מפעל בונדאי או סוציאליסטי: כיושב ראש שלה שימש שמעון דובנוב, ובין חברי הוועד היו חבר הדומה השלישית לזר ניסלוביץ', מנהיגי הציונים, 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית', הליברלים וחברי הפולקס-פרייט (על מפלגות אלו ראה פרק 2). רק בונדאי אחד – סנדר זלדוב – נכלל בין חברי הוועד, ובונדאי אחר – ישראל אוקון (1877-1941) – שימש כמזכיר בשכר (ב-1908 היה אוקון פעיל בסקציה היהודית של TKO בלודז').⁵¹⁰ למעשה היתה 'החברה היהודית לספרות' מפעל כלל-יהודי, אם כי נוטה שמאלה מהמרכז הליברלי, ועונה להתענינות הגוברת בתרבות בכלל ובספרות יהודית בפרט. מבחינה רשמית החברה לא קבעה עדיפות של ספרות יידיש או עברית, אך ברור כי ספרות היידיש הצומחת תפשה מקום חשוב ביותר בעשייתה. יחד עם זאת, הסניפים המקומיים של החברה היו חופשיים לחלוטין בקביעת מדיניותם: הסניף באודסה נשלט על ידי הציונים, וכמוסף לדו"ח השנתי שלו פורסם המאמר של האנטי-יידישיסט הקיצוני יוסף קלויזנר "מוצאה ואופיה של הספרות העברית העתיקה".⁵¹¹ לעומת זאת, בסניף החברה בעיר באוסק בקורלנד ניתנה הרצאה על יצירותיו של היינריך היינה (Heine).⁵¹²

מנהיגי הבונד מייד שמו לב לחברה החדשה ופירסמו את קול הקורא שלה בקובץ מפלגתי, מה שניתן לפרש כהנחיה לפעולה.⁵¹³ אבל לא רק הבונדאים שמחו לאפשרות להקים סניפי החברה הפטרבורגית בפרובינציה – מה שהיה ניתן לעשות בקלות בהשוואה לקבלת רשיון לחברה או אגודה מקומית חדשה. הסניף בוויטבסק, למשל, הוקם על ידי החברים הוותיקים של הסאָר"פ, בעזרת הציוני גריגורי ברוק; הסיימיסטים אף היו מנהליו.⁵¹⁴ אך יחד עם השתתפו בסניף החברה גם הבונדאים.⁵¹⁵ סניף החברה בווארשה, אשר הוקם בסוף 1909, הפך למרכז הפעילות הבונדאית בעיר זו. ארגון הבונד קרא לחבריו להירשם בחברה ולהשתתף בפעילותה. יושב ראש הראשון של הסניף היה י.ל. פרץ, בעוד שכמוזכיר שימש הבונדאי דוד מיינר (1888-?). מאוחר יותר עבר תפקיד היו"ר לאחד ממנהיגי הבונד הצעירים ברוניסלב גרוסר.⁵¹⁶ סניף זה היה, ככל הנראה, פעיל ביותר בין כל סניפי החברה האחרים – ההרצאות מלוות בדיונים נערכו כל שבוע.⁵¹⁷ אפילו מפקד המשטרה בווארשה ידע כי "פעילות הבונד מתבטאת בכיוון תרבותי-השכלתי בעזרת החברה היהודית לספרות".⁵¹⁸ יחד עם זאת, החברות בסניף לא הצטמצמה לבונדאים בלבד: דוד מיינר בזכרונותיו דיבר על "שידוך בין הבונדאים והליטרטורים" והזכיר הרצאות על קבלה וחסידות של הלל צייטלין (1871-1942) – הגה-דעות דתי אשר משך ביקורת בונדאית נוקבת מאוד.⁵¹⁹ בסופו של דבר, החברה עם כל 120 הסניפים שלה

⁵⁰⁸ ביינער, "פון פועל-ציון צו סיימאָוועס", עמ' 349. ב-1913 הוקמה בריגה חברה חדשה "אוברוזבניה" [Образование, השכלה] – היא פעלה ברוח מרקסיסטי, ומתוך 374 חבריה היו 159 יהודים, בעיקר הפועלים (די צייט, 1914, גל' 4 – לפי קירזשניץ, דער **אידישער אַרבעטער**, כרך 3, עמ' 180-181).

⁵⁰⁹ *Рассвет*, 1908, גל' 23 (15.6), עמ' 28, גל' 50 (31.12), עמ' 13-14.

⁵¹⁰ *Отчет о деятельности Еврейского Литературного Общества*, עמ' 3-4; *Дубнов, Книга жизни*, ב', עמ' 87; **דורות בונדיסטן**, א', עמ' 468.

⁵¹¹ *Отчет о деятельности Одесского Отделения*.

⁵¹² *Рассвет*, 1910, גל' 12 (21.3), עמ' 27.

⁵¹³ **די נייע צייט**, 7 (1909), עמ' 96.

⁵¹⁴ ביינער, "פון פועל-ציון צו סיימאָוועס", עמ' 348; גל' 1-3, 134, 1909 ג., ד. 4, *ГАРФ* (אמת"י, HMF 84).

⁵¹⁵ אראָנסאָן, "צו דער געשיכטע", עמ' 329; ליטוואק, **וואָס געווען**, עמ' 160.

⁵¹⁶ Zimmerman, *Poles, Jews and the Politics of Nationality*, עמ' 239; דובנאָו-ערליך, "אין די יאָרן פֿון רעאַקציע", עמ' 556; מיינער, "יידישע ליטעראַרישע געזעלשאַפֿט", עמ' 105.

⁵¹⁷ **הד הזמן**, גל' 44 (20.2.1910), עמ' 3; מיינער, "יידישע ליטעראַרישע געזעלשאַפֿט", עמ' 105.

⁵¹⁸ גל' 12, 134, 1909 ג., ד. 4, *ГАРФ* (אמת"י, HMF 84).

⁵¹⁹ מיינער, "יידישע ליטעראַרישע געזעלשאַפֿט", עמ' 105.

הפזורים ברחבי האימפריה מצינסטוחובה ועד חארבין, נסגרה ביולי 1911, במסגרת מאבק השלטונות נגד המוסדות התרבותיים של המיעוטים הלאומיים, אשר מפתחים "הכרה לאומית עצמית" הנוגדת לאינטרסים של השלטון. בפטרבורג אמנם הוקם בדצמבר 1911 ארגון חלופי – 'החברה היהודית הספרותית-מדעית', אך היא לא הורשתה לייסד סניפים בפרובינציה, והסוציאליסטים לא היו דומיננטיים בפעילותה.⁵²⁰

הבונדאים והסוציאליסטים היהודיים האחרים גם השתתפו בפעילות הסניפים המקומיים של חברת מפיצי ההשכלה – הוותיקה בין החברות היהודיות באימפריה. לדברי ליטבק, "עבודתם המעשית מועטה היתה. אבל הבונד היה מוצא לו בתוכם קתדרה פתוחה, ובכמה המקומות נהפכו למרכזים, שבהם יכלו טובי הפועלים היהודיים לברר לעצמם את בעיות שפתנו ותרבותנו".⁵²¹ ולדברי ראש מפקדת הז'נדרמים בוויילנה, ביולי 1914 היו בסניף הווילנאי כ-400 חברים: 148 מהם נזכרו בתיקים משטרתיים כתחרי מפלגות פוליטיות שונות, וכמחציתם היו בונדאים. הוא גם ציין כי אף על פי שמטרותיה של החברה הן "תרבותיות-השכלתיות", "לפי המידע המודיעיני, היא הינה אחת מן השיטות לשימוש באפשרויות לגאליות מצד החברים עם השקפות פוליטיות שונות".⁵²² ואכן, במקום חשוב בפעילות הסניף הווילנאי של החברה לקחו הן מנהיגי הציונים, הן חברי הס"ס שמואל ניגר ויעקב לשצ'ינסקי והן חבר פועלי-ציון משה שאלט.⁵²³ יחד עם זאת, העמדות החזקות בסניף איפשרו למנהיגי הבונד להשתתף בהתיעצויות של ועד חברת מפיצי ההשכלה עם העסקנים הפרובינציאליים ב-1910-1914 ולקחת חלק פעיל בוויכוחים הסוערים בסוגית האופי של בית הספר היהודי ובסוגית השפות.⁵²⁴ התיעצויות של חברת מפיצי ההשכלה היוו זירה מרכזית של "מלחמת השפות", כאשר נגד האליטה היהודית הישנה הדוגלת במסורת השכלה כללית ברוסית יצאו הן הציונים המחייבים הוראת העברית כשפה "לאומית" יחידה והן היידישיסטים הדוגלים ביידיש בלבד ומתנגדים לעברית. הבונדאים היוו חלק מהמחנה "היידישיסטי" והאנטי-דתי, אם כי תקפו יידישיסטים אחרים בגלל "לאומנותם". פובליציסט בונדאי אפילו הכריז, כי "המאבק צריך לנהל באופן עצמאי לגמרי, ולא בקבוצה כללית של סתם 'יידישיסטים', כפי שקרה בהתיעצות האחרונה בפטרבורג".⁵²⁵ חלק מ"סתם יידישיסטים" היו גם מנהיגי הס"ס והסאָר"פ, אשר בשנים 1912-1914 היוו אופוזיציה בסניף מפיצי ההשכלה בקיבוץ והשתתפו מטעמו בהתיעצויות בפטרבורג.⁵²⁶ גם פועלי-ציון קראו להשתתף במאבק עבור "בית ספר חופשי דמוקרטי ביידיש" במסגרת הסניפים של מפיצי ההשכלה.⁵²⁷

* * *

הסוציאליסטים היהודיים עבדו בעיקר בשני סוגים של הארגונים התרבותיים. האחד הוא בתי ספר של ערב ומוסדות דומים להקנית חינוך לשכבת הפועלים. מוסדות אלו לא יכלו לשמש כמוקד הפעילות המפלגתית הטהורה. הפיקוח המשטרתי אף פסל אפשרות לחינוך הפועלים בערכים סוציאליסטים בולטים,

⁵²⁰ *Вестник ОИЕ*, גלי 13 (מרץ 1912), עמ' 130; *Дубнов, Книга жизни*, ב', עמ' 129, 146; *Gassenschmidt, Jewish Liberal*; *Politics*, עמ' 111, 201 הערה 4. יחד עם זאת, ידוע הישיבה המוקדשת לחיים זייטלובסקי ב-1912 ועל הרצאתו של לצקי-ברתולדי אשר הוא נתן ביידיש ב-1913 (*Вестник ОИЕ*), גלי 19 [ינואר 1913], עמ' 114, גלי 22 [אפריל 1913], עמ' 132). חברה באותו שם נפתחה באודסה ב-1913 - *Кельнер, Эльяшевич, Литература о евреях* - 1913, מס' 3554, 3556.

⁵²¹ ליטבאק, *וואָס געווען*, עמ' 270, התרגום לפי ליטבאק, *מה שהיה*, עמ' 220. לעומת זאת האשימו פועלי-ציון את הסניפים של מפיצי ההשכלה "היוצרים תקנות כאלו, שהמוני הפועלים לא יכולים אפילו לחלום על השתתפות כלשהי בחברות לתרבות הללו" (ש. גענריך, "דער אַרבייטער און די בילדונגס-חברות", *דאָס וואָרט*, 1914, גלי 3 [6.6], עמ' 9).

⁵²² *Вестник ОИЕ*, גלי 13 (מרץ 1913), עמ' 119; גלי 20 (פברואר 1913), עמ' 3; גלי 28 (פברואר 1914), עמ' 30.

⁵²⁴ בהתיעצות של 1910 השתתף מרק ליבר, בהתיעצות של 1911 – משה ראפס, ב-1912 – גרשון פלודרמכר, ב-1913 – פלודרמכר ואברהם קירזשניץ. ראה *Вестник ОИЕ*, גלי 5 (מרץ 1911), עמ' 48; גלי 20 (פברואר 1913), עמ' 3; גלי 28 (פברואר 1914), עמ' 30; ד.ק. [ד. קצנלבוגן], "פאָלקס-אויפֿקלערונג אָדער פֿאָלקס-פֿערפֿינסטערונג", *די נייע שטימע*, 1 (יוני 1911), עמ' 8-11; קירזשניץ, *דער אידישער אַרבעטער*, כרך 3, עמ' 54-56. ראה גם *Gassenschmidt, Jewish Liberal Politics*, עמ' 101; *דורות בונדיסטן*, ג', עמ' 132-133.

⁵²⁵ י-י, "וועגען קולטורעלע חברות", *צייט פֿראַגען* – מוסף לאונזער צייט, 1914, גלי 2 (26.6), עמ' 4.

⁵²⁶ משה ליטבאק מהס"ס, יהודה נובקובסקי, שמעון דובין ומיכאל לויטן מהסאָר"פ – *Вестник ОИЕ*, גלי 18 (דצמבר 1912), עמ' 92-94; גלי 20 (פברואר 1913), עמ' 132-135; גלי 27 (ינואר 1914), עמ' 60-61; גלי 28 (פברואר 1914), עמ' 30.

⁵²⁷ ש. גענריך, "דער אַרבייטער און די בילדונגס-חברות", *דאָס וואָרט*, 1914, גלי 3 [6.6], עמ' 9.

אם כי מאות פועלים יהודיים אכן קיבלו במוסדות אלו חינוך מינימלי ברוח סוציאליסטית פחות או יותר. הסוג השני הוא האגודות לתרבות, שלרוב נקראו "חברה לספרות, מוזיקה ודרמה". חוגי השירה והתיאטרון שלהן, מטבע הדברים, שימשו רק עשרות בודדות של החברים; למחלקות "ספרותיות" היה הד ציבורי רחב הרבה יותר. לסוג השני ניתן לשייך גם את הסניפים המקומיים של "החברה היהודית לספרות". פעילות הסוציאליסטים בחברת מפיצי ההשכלה שייכת לשני הסוגים – מצד אחד היא נועדה להשפיע על מצב בתי הספר היהודיים הנתמכים על ידי החברה ומצד שני אסיפות החברה וסניפיה היוו אירועים ציבוריים חשובים.

עוד סוג נוסף של הפעילות התרבותית של הסוציאליסטים היה קיים אך קשה מאוד להתחקות אחריו, והוא הספריות היהודיות. הקמת הספריות על ידי האינטליגנציה היהודית החלה עוד במחצית השנייה של המאה ה-19 ולקראת 1905 היו בתחום המושב 105 ספריות יהודיות ציבוריות (לפי הסטטיסטיקה של האופ"ה). לאחר המהפכה הוקמו הספריות ליד מוסדות ציבור רבים, החל מהנהלות בתי כנסת וקופות להלוואות וחסכון, ובשנת 1913 היו קיימות כבר כ-200 ספריות לגאליות.⁵²⁸ תפקיד חשוב בשיפור הספריות הפרובינציאליות היה לחברת מפיצי ההשכלה אשר סיפקה להן יעוץ וסיוע. חברי הבונד ישראל אוקון ואברהם קירזשניץ (1888-1940) השתתפו בוועדה לענייני הספריות של מפיצי ההשכלה, וקירזשניץ נהיה הפעיל המרכזי בהסדרת פעילות הספריות ועורך של שנתון מיוחד בידיש לענייני הספריות היהודיות שיצא לאור בוילנה ב-1913.⁵²⁹ בפעילותו הדגיש קירזשניץ את הצורך לטפח מחלקות יהודיות של הספריות, אך מכיוון שפעילותו נעשתה במסגרת חברת מפיצי ההשכלה הוא לא יכול היה להעדיף יידיש על פני העברית. לדברי הבטאון של פועלי-ציון ב-1914, "בזמנים הקשים של היום אולם הקריאה של הספרייה נהיה מקום יחיד שבו יכולים הפועלים להיפגש ולדבר על צרכיהם החומריים והרוחניים".⁵³⁰

בנוגע לפעילות התרבותית של הסוציאליסטים היהודיים ניתן לדבר על שתי גישות. הראשונה הדגישה במיוחד את התועלת של הפעילות התרבותית בשביל המפלגות עצמן ושאפה לצקת בה תוכן סוציאליסטי "טהור". השנייה ראתה בפעילות התרבותית ערך בשל עצמו, אם כי לא התנגדה לשימוש מפלגתי במוסדות התרבות. הבדלי הגישות בנוגע לאגודות התרבות שיקפו את העמדות בשאלת היחס אל "האפשרויות הלגאליות", אשר היוותה נושא לסכסוך עיקרי בין בולשביקים למנשביקים בשנות הריאקציה, ועליו ידובר בהמשך.

כפי שמסתבר מתיאור הפעילות התרבותית של הבונד, הרעיון היומרי להקים אגודות תרבות מפלגתיות לא יצא אל הפועל: לבונד לא היו מספיק משאבים – כספיים ואנושיים – כדי שיוכל לבד להקים ולנהל את האגודות לתרבות. ללא תמיכה כספית של "הבורגנות" וללא השתתפות האינטליגנציה היהודית המזוהה עם המפלגות הסוציאליסטיות האחרות או בלתי-מפלגתית בכלל לא יכלה הפעילות התרבותית של הבונד להתממש. הארגונים המקומיים הנותרים ניסו אמנם לרכז את העבודה במוסדות התרבות, אך לרוב היא היתה בגדר פעילותם האישית של יחידים חברי הבונד.⁵³¹ כולם אף הסכימו, כי התועלת שלה בשביל הבונד היתה מוגבלת. בוועידה השמינית באוקטובר 1910 אמר דובר המחנה "האנטי-לגאליסטי", הקרוב בהשקפותיו לבולשביקים, הרואים את "האפשרויות הלגאליות" כמסווה לפעילות מפלגתית-פוליטית בלבד:

איך השתמשנו באפשרויות הלגאליות בתחום העבודה התרבותית? לא נראה שהן הביאו תועלת ישירה למפלגתנו. באופן עקיף כל מוסד תרבות, כל בית ספר יסודי מועילים, אך אין זה מטרותנו. בעיר אחת נמצאת בידינו חברת השכלה לפועלים. לכל אחד יש גישה לשם, לא

⁵²⁸ בשנת 1911 הופצה הרשימה של 291 ספריות, אך התברר שחלק מהן נסגרו על ידי השלטונות וחלק היו רק בשלב של תכנון ולמעשה לא הוקמו – קירזשניץ, *יאָהרבוך פֿאַר יודישע ביבליאָטעקען*, עמ' 6, 9, 127. Gassenschmidt, *Jewish Liberal*, *Politics*, עמ' 127.

⁵²⁹ *Вестник ОИЕ*, גל' 11 (ינואר 1912), עמ' 106-108; А.Д.Киржниц, «Библиотечное дело у евреев и задачи», עמ' 3-28; «Итоги обследования Общества Просвещения», שם, עמ' 3-21; גל' 13 (מרץ 1912), עמ' 3-28; «Итоги обследования Общества Просвещения», שם, עמ' 31-45; קירזשניץ, *יאָהרבוך פֿאַר יודישע ביבליאָטעקען*.

⁵³⁰ ש. גענריך, "דער אַרבייטער און די בילדונגס-חברות", *דאָס וואָרט*, 1914, גל' 3 (6.6), עמ' 9.

⁵³¹ למשל, בארגון הבונד בוילנה הוקמה באביב 1909 "וועדה תרבותית", אך היא התפרקה במהרה (*Отклики Бунда*), גל' 3 (נובמבר 1909), עמ' 22.

רק לאנשינו. החברים העובדים במוסד זה אפילו לא חשבו שצריך לבחור קבוצות טובי הפועלים כדי לנהל ביניהם פרופגנדה. צריך לדאוג לכך, שמוסד זה יתן לנו עסקנים מפלגתיים ולא רק יגדיל ידיעותיהם של הפועלים.

איך אנו משתמשים ברפרטים והרצאות? הם ניתנים על ידי אנשים זרים ובנושאים אשר אינם שייכים לנו. אנחנו צריכים לארגן באגודות הרצאות שלנו ולדבר בפני הקהל הרחב על הנושאים המפלגתיים, על הנושאים הפוליטיים. יגידו לנו כי זה בלתי אפשרי, שהחברות תסגרנה [...]. אם ישנה ברירה: החברה תתקיים שנה פחות, אבל ההרצאות תנתנה על הנושאים שלנו, או היא תתקיים שנה יותר ולא תביא שום תועלת למפלגתנו – צריך לבחור את הדבר הראשון. [...] למעשה חברינו חוששים כל כך מהסגירה שבכלל לא משתמשים במוסדות התרבות. אפשרויות לגאליות צריכות לשמש למטרות המפלגה.⁵³²

בתגובה לכך לא הכחיש דובר "הלגאליסטים" את העובדות, אלא הדגיש, כי אסור להעריך את "התנועה התרבותית" מנקודת מבט צרה של "תועלת מפלגתית": "אנחנו צריכים להכניס לתנועה זו, כמו לכל גילויי תנועת הפרולטריון, את הרעיון הסוציאלי-דמוקרטי; אנחנו צריכים להשפיע עליו בכיוון מסוים; אבל אנחנו צריכים להשפיע לא רק על שכבות האוכלוסיה הפרולטריות; צריך שקולנו יישמע גם באגודות שבהן יחד עם הפועלים משתתפים גם נציגי שכבות חברתיות אחרות".⁵³³

במקביל לפעילות באגודות הלגאליות ניסו פעילי הבונד להחיות גם את החוגים המצומצמים של הפועלים הלומדים את תורת המרקסיזם. הרבה כתבות מהשטח דיווחו על קיום חוגי פרופגנדה של הפועלים, אשר לפעמים התנהלו ללא אינטליגנטים. ב-1910 בטאון הבונד אפילו פירסם חלק ראשון של תוכנית משוערת בשביל חוגים כאלה,⁵³⁴ אך הענין, ככל הנראה, ירד מסדר היום. בעידן כאשר החברות במפלגה לא היתה פופולרית, החוגים הצרים של חברי המפלגה עם נושאי לימוד ספציפיים לא יכלו להשתוות עם אגודות לגאליות הפתוחות, לפחות באופן עקרוני, להמונים. אבל אלו האחרונות לרוב לא הציעו להמונים חינוך סוציאליסטי. ביוני 1914, חודש לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, הופיע בבטאון הבונד המרכזי מאמר גדול של א. ליטבק. ליטבק, אשר היה "אנטי-לגאליסט", אך השתתף באופן פעיל באגודות לתרבות רבות, התלונן, כי השאלות הציבוריות אינן תופשות מקום ראוי בפעילות האגודות לתרבות. הרצאות בנושאים ציבוריים הינן

בטל בששים בין רוב ההרצאות בנושאים ספרותיים טהורים. קודם תפשו מקום גדול באגודות הוויכוחים על יידיש או עברית. עתה הם כבר נמאסו. ההמון אשר משתתף באגודות הוא כמובן בעד היידיש. נותרו רק האמנות והספרות "טהורות".

מה אגיד על האמנות אשר מפתחים באגודות שלנו, על החוגים הדרמטיים החובבניים, אשר פעם ביובל מציגים "נבילה", על הערבים, שבהם מכריחים אתכם בפעם המאה ואחת להקשיב ל"זאג מיר, דו שען מעדעלע" [אמרי לי, את, הבחורה היפה] ושירים תמים, אשר אנחנו כבר יודעים בעל-פה ואשר יוצאים לנו כבר מהאוזניים [קריכען אונז שוין פון האַלז], רק כדי לצאת ידי מצווה של מוזיקה? [...] והספרות? שוב מנדלי, פרץ, שלום-עליכם ושלום-אש ועוד הפעם מנדלי, פרץ, שלום-עליכם ושלום-אש. כל הרפרטים מסתובבים סביב אותם השמות. בשבע-שמונה שנים אחרונות כל אחד מאיתנו שמע לא פחות מעשרים רפרטים על אותם הסופרים.

הוא קרא להרחיב ולהעמיק את פעילות האגודות ולהפכן, למעשה, לבתי ספר המחנכים פועלים בעלי הכרה סוציאליסטית:

מסגרות רחבות צריכות לכלול את כל ענפי מדעי החברה [...]. רפרטים בודדים צריכים לסגת אחורה. מקום עיקרי צריכים לתפוש קורסים שיטתיים, עבודה בסקציות. את מקום המבקרים ידועי-שם צריכים לקחת פעילי תרבות מקומיים פשוטים. צריך להפסיק להקים

⁵³² בעריכת פון דער VIII קאָנפֿערענץ, עמ' 31; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 34-35.

⁵³³ בעריכת פון דער VIII קאָנפֿערענץ, עמ' 33; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 36-37.

⁵³⁴ די שטימע פון בונד, גלי' 3 (מרץ 1910), בסוף.

אגודות לספרות בלבד. צריך לייסד מועדונים, חברות להשכלה, אגודות להתפתחות עצמית וכדומה.

המורים צריכים לקבל משכורת והפועלים גם צריכים לשלם עבור הקורסים. כמו ב-1907, הדגיש ליטבק את הצורך להקים בארגוני הבונד המקומיים "וועדות" לניהול העבודה התרבותית ובעיקר לחינוך הפועלים. באגודות "בורגניות" דרש ליטבק לפעול בנפרד מה"דמוקרטים" היידישיסטים, "אפילו כאשר אנחנו אומרים אותו דבר כמוהם": "מאבקנו בעד היידיש אינו יידישיזם של הדמוקרטיה הלאומית, ה-יידישקייט שלהם אינו שלנו, דמוקרטיה שלהם אינה מספקת אותנו".⁵³⁵ במילים אחרות, גם ב-1907 וגם ב-1914 נאלץ ליטבק להיאבק בעד אותם העקרונות: קשר בין אגודות תרבותיות למפלגה ודגש על שאלות ציבוריות וחינוך הפועלים לעומת עבודה תרבותית כללית בשיתוף עם הכוחות הלא-בונדאים.

לעומתו טען רפאל אברמוביץ' – המצדד בעבודה הפעילה במוסדות הלגאליים ("לגאליסטי"): רבות מן אגודות לתרבות אכן היו מנוצלות היטב בשביל העבודה הפוליטית של הבונד. זה יהיה אמנם מוטעה לחשוב, שכל אגודות הספרות, השירה, התרבות והתיאטרון היו רק קלעים, רק תפאורה כדי להסתיר ממרגלי המשטרה את המהפכנים [...] של הבונד. לפעילות כולה של אגודות ההשכלה הללו [...] היה קיום משלה, הצדקה משלה והתפתחות משלה. [...] היה לה גם משמעות גדולה מאוד לצמיחה תרבותית על יסוד התרבות היהודית החדשה, אשר התרחשה בשנים לפני המלחמה ואחרי המלחמה ביהדות מזרח אירופה.⁵³⁶

כנראה, מכל אגודות התרבות הידועות של הבונד רק אגודה אחת – 'החברה היהודית לחקר ספרותנו' [подная литература] – הוקמה כדי לשמש מסווה לפגישות ארגון הבונד בפטרבורג בזמן מלחמת העולם הראשונה.⁵³⁷ גם בקרב פועלי-ציון היו חזקות השאיפות "לנהל פעילות תרבותית פרולטרית טהורה". לדעת המאמר בבטאון המפלגה ב-1910, האגודות הלגאליות אינן מסוגלות למלא תפקיד זה בגלל תשומת הלב הקפדנית של השלטונות. בעל מאמר אמנם ציין, כי "חברים אחדים שלנו אכן משתמשים באפשרויות [הלגאליות], נותנים הרצאות פתוחות על סוגיות שונות, לוקחים חלק פעיל באגודות ספרותיות-דרמטיות ולפי יוזמתם הוקמו במספר מקומות ספריות עממיות לגאליות", אך מרכז הכובד של הפעילות התרבותית נמצא בתחום בלתי-לגאלי. פועלי-ציון כבר הקימו "קבוצות להשכלת הפועלים" שבהן מלמדים קרוא וכתוב, היסטוריה וספרות יהודית, תולדות תנועת הפועלים הכללית והיהודית, אקונומיה פוליטית ומדעי הטבע. זו גם המתכונת לעתיד; לפעילות זו אפשר לגייס גם אינטליגנציה בלתי-מפלגתית וצריך לשאוף לאחד בקבוצות אלו פועלים מאותו מקצוע כדי "לחנך במקצועות עצמם גרעין בעל הכרה של תנועת הפועלים הבריאה". "הפועל היהודי – הכריז המאמר – צריך לקבל בקבוצות שלנו לא רק ידע; אנחנו צריכים לחנך בו גם לוחם סוציאליסטי המגן על האינטרסים המעמדיים והלאומיים שלנו, יהודי מודרני ופועל מודרני".⁵³⁸ במילים אחרות, המליץ הבטאון של פועלי-ציון לחזור לצורת הפעולה שממנה התחילה תנועת הפועלים היהודית בשנות ה-80 של המאה ה"ט, בתוספת היסטוריה וספרות יהודית.⁵³⁹ ככל הנראה, בגלל הרצון לדבוק במרקסיזם טהור, הפנו חלק ממנהיגי פועלי-ציון תשומת לב מרובה למאבק הכלכלי, בעוד שהפעילות התרבותית תפשה מקום שולי יותר ומטרתה היתה פונקציונלית בלבד. לקראת 1914 עמדה רדיקלית זו השתנתה, והוועידה של איזור ליטא החליטה

⁵³⁵ א. ליטוואק, "אוניזרע קולטורעלע חברות", **צינט פראגען** – מוסף לאוניזער צייט, 1914, גל' 2 (26.6), עמ' 3.

⁵³⁶ אבראמאָוויטש, **אין צוויי רעוואָלוציעס**, א', עמ' 322.

⁵³⁷ Канторович, «Бунд накануне», עמ' 53-54. אישור המשטרה לאסיפת החברה עם הרצאתו של דוד זסלבסקי ראה ЦГИА СПб, ф. 569, оп. 13, д. 1605.

⁵³⁸ חבר ישעיהו, "בריען וועגען ארבייט", **דאָס פֿרייע וואָרט**, גל' 2 (יוני 1910), עמ' 20-21. לדוגמה, בכתבה מפניסק נאמר, כי "תחת הנהגה שלנו שורת פועלים וקבוצות פועלים מקבלים השכלה יסודית" (שם, עמ' 22). בקמניץ-פודולסק הוקמו ב-1913 ספריה בלתי-לגאלית לפועלים וקורסי ערב לבחורות (**אינפֿארמאַציאָנס-בלעטל**, גל' 42 [מאי 1913], עמ' 9-11).

⁵³⁹ גם הבונד לא היה זר לרעיון החוגים הצרים להשכלת הפועלים ואף פירסם חלק ראשון מפרויקט תוכנית המשוערת שבילים (די **שטימע פֿון בונד**, גל' 3 [מרץ 1910], בסוף). ואכן הרבה כתבות מהשטח דיווחו על קיום חוגי פרופגנדה של הפועלים, אשר לפעמים התנהלו ללא אינטליגנטים. אבל אצל הבונד נחשבו חוגים אלו לחלק חשוב של העבודה המפלגתית גרידא ולא כפעילות תרבותית המכוונת לשכבות רחבות של הפועלים.

להשתתף בכל האגודות התרבותיות (למעט חברות דתיות), להקים בתי ספר של ערב, ספריות וחוגים ללימוד הספרות. היא אמנם דרשה ששפת הלימודים בכל המוסדות תהיה יידיש, אך שמרה על האפשרות ללמד פועלים הרוצים בכך גם עברית.⁵⁴⁰

עמדת הסיימיסטים היתה ריאליסטית יותר ולקחה בחשבון את כוחותיהם הדלים. הוועידה השלישית של הסאָר"פ ביוני 1910 דנה בכובד ראש בענייני התרבות ופסקה, כי אצל היהודים התנועה המהפכנית היא גם תנועה לאומית. לכן, "המאבק עבור דמוקרטיזציה של התרבות זהה למאבק עבור נציונליזציה שלה ועבור נציונליזציה של החיים היהודיים בכלל. העם והמעמדות הגבוהים אצל היהודים מנוגדים לא רק כאויבים חברתיים, אלא גם, אם ניתן להגיד כך, כאויבים לאומיים". אמנם הבורגנות היהודית אינה דוגלת יותר בסיסמאות ההתבוללות, אך למעשה היא ממשיכה במדיניות ההתבוללות כלפי העם. ה"הבראיזם" הציוני הוא אוטופי ו"השאפה לתרבות יהודית חדשה [בעברית] התנוונה לספורט לאומי" שאינו מפריע "להיטפל [паразитствовать] על התרבות הזרה". רק המוני העם הם "הנושאים היחידים של התרבות היהודית החדשה" – "כלל-אנושית לפי התוכן ולאומית לפי השפה והצורה". לכן, המפלגה צריכה להשתתף בכל הארגונים התרבותיים, למעט חברת חובבי שפת עבר ואגודות המתבוללים. יחד עם זאת הדגישה הוועידה, כי הדעה שהתנועה התרבותית היא "אמצעי חשוב לארגון ההמונים" הינה אשליה. הארגונים התרבותיים "אינם יכולים לתת למעמד הפועלים חינוך סוציאליסטי טהור": "חינוך ברוח הסוציאליזם הוא מטרתם של המפלגה ושל ארגונים תרבותיים מיוחדים של פועלים". אבל משתתפי הוועידה הכירו כי אין טעם אפילו לדבר על ארגוני תרבות נפרדים של הפועלים ולכן ניסחו דרישה עיקרית לארגוני התרבות הכלליים: "אנחנו נשאף רק לכן, שהארגונים התרבותיים המשותפים לא יהיו מנוגדים בפעילותם התרבותית להשקפת העולם הסוציאליסטית".⁵⁴¹

* * *

האגודות לתרבות ולהשכלה לא הצליחו להחליף את ארגוני המפלגות ולשמש כבסיס לפעילות המפלגתית בתקופת הריאקציה. בהתחלה הן אכן פעלו כמקום מפגש בשביל עסקנים מפלגתיים, אך במהרה הפעילות "התרבותית" בתיאטראות חובבנים, תזמורות, מקהלות, קבוצות דיון לספרות וכו' תפשה מקום מרכזי, בעוד שתפקידן ה"פוליטי-ארגוני" נדחה הצדה או נעלם כליל. רדיפות המשטרה השפיעו חזקות על תהליך זה. במקרים רבים עמדו המנהלים הסוציאליסטיים של האגודות הלגאליות בפני ברירה: תוכן הפעילות סוציאליסטי וסגירה מהירה על ידי השלטונות או פחות סוציאליזם ויותר השכלה ותרבות. והצורך בהשכלה דחה את התוכן הסוציאליסטי. אגודות התרבות הציעו לפעילים מפלגתיים אחדים מקורות פרנסה לגאליים ואף שימשו, כפי שידובר בהמשך, כבסיס להשתתפות הסוציאליסטים ברפורמה קהילתית. אבל משמעותן של אותם האגודות עבור הפעילות בקרב הפועלים עצמם היתה קטנה יחסית. כבר בדצמבר 1908, לאחר השנה הראשונה של הפעילות התרבותית באגודות לגאליות, ציינו העורכים של בטאון הבונד, כי "לצערנו, גורלן [של החברות לתרבות] אינו טוב יותר מזה של האיגודים המקצועיים: ההתענינות בהן מצדם של ההמונים העמלים הרחבים אבדה לגמרי". בערים רבות "האגודות לתרבות אינן מראות סימני חיים וסובלות מרדיפות (בחירת הנושאים, המרצים, איסור לדבר ביידיש)".⁵⁴² שש שנים מאוחר יותר, ביוני 1914, התלונן הבטאון של פועלי-ציון, כי "בהסתכלות על חיי מוסדות התרבות שלנו חייבים אנו לציין עובדה מצערת, שהמוני הפועלים לוקחים באגודות אלו חלק כל כך קטן, שאי אפשר לדבר על עבודה פרודוקטיבית כלשהי.

⁵⁴⁰ "די בעראַטונג פֿון די טוער אין דער יודישער אַרב-בעוועגונג אין ליטא", **דאָס וואָרט**, 1914, גל' 3 (6.6), עמ' 11.

⁵⁴¹ «Резолюции 3-ей Конференции Еврейской Социалистической Рабочей Партии», *Известия Заграничного*

Комитета ЦЕРП, גל' 1 (אוגוסט 1911), עמ' 5-7.

⁵⁴² **די שטימע פֿון בונד**, גל' 1 [דצמבר 1908], עמ' 11; *Отклики Бунда*, גל' 1 [מרץ 1909], עמ' 33.

כמעט כל הספריות והאגודות להשכלה נמצאות בידיים לבנות אצילות של ילדי בעלי-הבתים, אשר אינם יכולים לסבול כי הסנדלר והחייט ישבו איתם ליד אותו השולחן.⁵⁴³

במבט לאחור ציין ליטבק: "זמן מה נדמה היה אפילו, כי בתוך [חברות התרבות] תסתתר התנועה הסוציאליסטית לימי הרעה, עד יעבור הזעם. אבל התקוות שתלו בהן באגודות התרבות, לא נתקיימו אלא במידה זעומה". הסיבות לכך ראה ליטבק ברדיפות השלטונות ובהיעדר אינטליגנטים בתנועה: "יש שפעולת אגודות התרבות היתה אפסית במידה כזו, שטובי הפועלים היו מתיחסים אליהן בבוז. בדווינסק היו הפועלים מכנים את אגודת הספרות והאמנות שלהם בשם 'סביבון-פלאים' [קונץ-קייקל-דריידל – משחק מילים, אמנות ביידיש – קונסט]".⁵⁴⁴ אפילו "הלגאליסט" אברמוביץ' נאלץ להודות בזכרונותיו, כי "למעשה אגודות לגאליות רבות כללו אותם האנשים [מעטים], ובין החברים היו גם לא-בונדאים".⁵⁴⁵

הפן החלש ביותר של נסיון המפלגות לשלוט באגודות לתרבות ולהשכלה היהודית היה אי-יכולתם לספק אמצעים נחוצים להפעלת מוסדות אלו. דמי-חבר של הפועלים לא יכלו לכסות את ההוצאות אפילו כאשר הם היו מוכנים לשלם; לכן השתתפות "הבורגנות" היתה הכרחית. כמו כן, המארגנים המפלגתיים של האגודות לא יכלו (ולא רצו) למנוע מיריביהם האידאולוגיים להצטרף למוסדות. בפעילות התרבותית המשותפת נהיו הפועלים המפלגתיים חלק מתנועה רחבה מאוד, החוצה את גבולות המפלגות, והיא ה"יידישיזם". אמנם תנועת ה"יידישיזם" הרחבה היתה במידה לא מבוטלת תולדה של הסוציאליזם היהודי, אך היא התפשטה, במיוחד בשנות הריאקציה, בכל המחנות הפוליטיים בקרב יהודי רוסיה.⁵⁴⁶ ברוב המקרים, הסוציאליסטים היהודיים פעלו בתוך מסגרות שהוקמו ונתמכו על ידי חוגים לא-סוציאליסטיים באוכלוסיה יהודית או כללית. הם השתמשו במוסדות קיימים, כגון 'החברה היהודית לספרות' או חברת מפיצי ההשכלה, אבל רק במקרים מעטים הם יכלו לנהל את המוסדות הללו לבד. כאשר האינטליגנציה הבלתי-מפלגתית לא השתתפה במפעלי התרבות של הסוציאליסטים, פעילותם הצטמצמה או אף נפסקה; לפעמים הפכו משרדיהם למקום לפגישות של תאים מפלגתיים בעידן כאשר קשה היה להשיג דירה פרטית להתכנסות בלתי-לגאלית. להפך, כאשר השתתפות האינטליגנציה היתה מסיבית, ההבדלים הענקיים ברמת ההשכלה בינה לבין הפועלים הפשוטים הפכו את אגודות התרבות למועדוני אינטליגנציה. תפקידן בפיתוח התרבות היהודית, במיוחד הספרות והתיאטרון ביידיש היה חשוב ביותר, בעוד שמשמעותן להפצת התרבות לאוכלוסיה היהודית הכללית היתה יחסית קטנה, ומשמעותן בשביל ארגוני המפלגות היה מינימלי.

יחד עם זאת, תשומת הלב המרובה לשאלות התרבות אשר נוצרה תוך כדי הפעילות התרבותית של הסוציאליסטים היהודיים גרמה לשינויים בסדרי היום המפלגתיים, והשאלות הללו עלו לקדמת הבמה. לפני ובזמן המהפכה כל הסוציאליסטים אמנם היו משוכנעים בכך ששפת העם אמורה להיות מוכרת על ידי המדינה, אך הם לא יכלו לתאר לעצמם כי בעוד שנים ספורות הם ישתלבו ב"עבודה אורגנית" של הבורגנות היהודית, ויצטרכו להילחם בעד יידיש כשפת הוראה בבתי ספר אמיתיים המסובסדים על ידי "חברה פילנתרופית פרטית" (מפיצי השכלה). עוד ב-1908, כפי שהראה בודאואת ההיסטוריון מתתיהו מינץ, שום מפלגה סוציאליסטית יהודית לא השתתפה בהכנת וועידת צ'רנוביץ ולא שלחה לשם משלחת מסודרת; הופעתה של אסתר פרומקין עם ההצעה להכיר ביידיש כ"השפה הלאומית היחידה של העם היהודי" והפתרון שהציע מנהיג פועלי-ציון כתריאל חזנוביץ' להכיר בה כ"שפה לאומית של העם היהודי" היו ספונטניים.⁵⁴⁷ אבל ב-1910 הוועידה השמינית של הבונד כבר ניסחה את העמדה הרשמית של המפלגה והכירה ביידיש כ"השפה הלאומית".⁵⁴⁸ אסתר וסיימיסט יוסף בָּרְגַמַן עזבו את וועידת צ'רנוביץ מפני שזו הקימה לשכה "אשר תייסד בתי

⁵⁴³ ש. גענריך, "דער אַרבייטער און די בילדונגס-חברות", **דאָס וואָרט**, 1914, גלי' 3 (6.6), עמ' 9.

⁵⁴⁴ ליטוואק, **וואָס געווען**, עמ' 269; התרגום לפי ליטבאק, **מה שהיה**, עמ' 219.

⁵⁴⁵ אַבראַמאָוויטש, **אין צוויי רעוואָלוציעס**, א', עמ' 322.

⁵⁴⁶ על היידישיזם ותפקידם של הסוציאליסטים בו ראה Goldsmith, *Architects of Yiddishism*, עמ' 45-97.

⁵⁴⁷ מינץ, "ציונים ופועלי-ציון"; **די ערשטע יידישע שפראך-קאָנפֿערענץ**, עמ' 106.

⁵⁴⁸ **בעריכט פֿון דער VIII קאָנפֿערענץ**, עמ' 78; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 85-86.

ספר, ספריות וכד', "דהיינו תעסוק ב"עבודה תרבותית יוצרת" משותפת למעמדות חברתיים שונים.⁵⁴⁹ אבל החל מ-1910 השתתפו מנהיגי המפלגות הסוציאליסטיות בעבודת חברת מפיצי ההשכלה ושאלו להשפיע על אופי בתי הספר והספריות אשר הקימה או סבסדה החברה. הפעילות בשדה התרבות תרמה רבות לשילובם של הסוציאליסטים היהודיים במסגרות ממוסדות של החברה היהודית ברוסיה. הגורם השני להשתלבות זו היתה הפעילות הסוציאליסטית בענייני הקהילה היהודית.

הקהילה היהודית

התחום החדש לחלוטין שאליו פנו המפלגות הסוציאליסטיות ב-1907 היה תחום הקהילה היהודית. לפני המהפכה ובשנתה הראשונה לא התענינו הסוציאליסטים בענייני הקהילה. התקוות לעתיד סוציאליסטי זוהר מחד גיסא והצורך לארגן את 'הפרולטריון' היהודי ולהוציא אותו מהשפעת החברה היהודית המסורתית מאידך גיסא גרמו לכך, שהסוציאליסטים התעלמו ממנגנונים הקהילתיים הקיימים, או, במקרה הטוב, ביקרו אותם קשות. הסיבה לפנייתם אל הקהילה היתה ברצון להשפיע לא רק על 'הפרולטריון' אלא גם על שכבות יהודיות דלות – "הדמוקרטיה הבורגנית" בלשון הסוציאליסטים. במאורעות הרועשים של 1905 נראה לסוציאליסטים יהודיים, כי הם אכן מובילים את "הדמוקרטיה הבורגנית". אבל הבחירות לדומה הראשונה בפברואר-מרץ 1906 הראו, כי הקריאה הסוציאליסטית להחרמתן נותרה ללא השפעה משמעותית, והמוני היהודים לקחו חלק פעיל בבחירות. מערכת הבחירות לדומה השניה בפברואר 1907, שבה השתתפו הסוציאליסטים במלוא כוחם, הוכיחה כי השפעתם אכן חלשה. היהודים בעלי זכות הבחירה (לא כל היהודים אלא גברים, שוחרי דירות נפרדות, בגיל 25 ומעלה⁵⁵⁰) העדיפו להצביע לא עבור הסוציאליסטים וסיסמאותיהם המהפכניות אלא עבור מנהיגים ותיקים הנתמכים על ידי האליטה הקהילתית. ולדימיר מדס אפילו התלונן, כי

ההמון היהודי, שהוא ברובו הדמוקרטיה הבורגנית, נתן את קולותיו ברצון, ללא התנגדות, עבור רשימות של הוועדים היהודיים [...]. הדמוקרטיה הבורגנית היהודית נתנה אמון פוליטי באנשים, שאין לה מושג על השקפותיהם הפוליטיות, יתרה מזו, באנשים, שהיא יודעת בבטחה, כי אין להם שום דעות פוליטיות.⁵⁵¹

בכך שהבוחרים הצביעו עבור האנשים המוכרים להם אין כל חידוש. לדברי חוקר המפלגות הפוליטיות מוריס דוברז'ה (Duverger), כאשר מספר הבוחרים גודל בן רגע, קולות הבוחרים החדשים ינתנו למועמדים הידועים להם – ל"אליטות חברתיות מסורתיות".⁵⁵²

למוד נסיון הבחירות קרא מדס לבונדאים בפברואר 1907 להתחיל להיות מעורבים במוסדות הקהילה הקיימים ולהקים מוסדות חדשים על מנת לזכות באמון "הדמוקרטיה הבורגנית": "רק על ידי קבלת טקטיקה שאני מציע יתפוש הפרולטריון היהודי את המקום בקרב היהודים השייך לו באופן אובייקטיבי – מנהיג הדמוקרטיה הבורגנית במהפכה הבורגנית של המאה העשרים".⁵⁵³ באותו זמן, כאמור לעיל, דנה ועידת הסיימיסטים בהצעת הוועד המרכזי שלהם להתחיל לפעול בקהילות יהודיות על מנת "לארגן את ההמונים הרחבים".⁵⁵⁴

הסיימיסטים קיבלו את ההצעה על פעילות קהילתית ברצון טוב, בעוד שהצעתו של מדס לא מצאה הד חיובי רציני בבונד, ומערכת הבטאון שבו היא פורסמה אפילו הסתייגה ממנה. יחד עם זאת, זכה מאמרו של

⁵⁴⁹ א-ר (אסתר פרומקין), "די ערשטע אידישע שפראַכקאָנפֿערענץ", **די נייע צייט**, 4 (1908), עמ' 103; **די ערשטע יידישע שפראַך-קאָנפֿערענץ**, עמ' 120. על היחס של הבונד אל ועידת צ'רנוביץ' ראה Fishman, "Attracting a Following to High-Culture Functions", עמ' 385-386.

⁵⁵⁰ הדיון באחוז הבוחרים באוכלוסיה היהודית שנע בין 59% עד 75% מאוכלוסיה גברית מבוגרת ראה V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 235.

⁵⁵¹ *Наша Трибуна*, «Итоги и выводы», Санаго [Владимир Медем], גל' 12 (פברואר 1907), עמ' 10-11.

⁵⁵² Duverger, *Les partis politiques*, עמ' 6, כדוגמה הוא הביא הבחירות של 1871 בצרפת, כאשר ניתנה אפשרות ההצבעה החופשית, והאיכרים הצביעו בהמוניהם עבור בעלי האחוזות המקומיים.

⁵⁵³ *Наша Трибуна*, «Итоги и выводы», Санаго [Владимир Медем], גל' 12 (פברואר 1907), עמ' 15.

⁵⁵⁴ **פּאָלקס-שטימע**, 1907, גל' 5 (16.3), עמ' 80.

מדם לתשומת לב בחוגים הסוציאליסטים, והסי"ס לעגו לו עוד באוגוסט 1907.⁵⁵⁵ רק בסתיו של 1907 החלו כל המפלגות הסוציאליסטיות לדבר ברצינות על השתתפות במוסדות הקהילה הקיימים ועל עבודה שם לטובת השכבות הדלות: זה היה אחד האמצעים לשמור על הקשרים עם האוכלוסיה. ואכן, באוגוסט-ספטמבר 1907 ניתן למצוא בונדאים העסוקים במחירים הגבוהים של בשר כשר (סביסלוץ' בפלך גרודנו) או דנים בהזמנת רב חדש לעיירה (רוסייני בפלך קובנו);⁵⁵⁶ הסיימיסטים, כאמור, השתתפו בדיונים ב"מועצת הנהלות בתי הכנסת" בוויטבסק.⁵⁵⁷ ככלל, התערבו הסוציאליסטים בענייני הקהילה כאשר אלו יצאו מחדרי העסקנים ועברו לדיון ציבורי – דיון ספונטני בבית הכנסת בזמן תפילת שבת או דיון "מודרני" יותר במועצות למיניהן. באופן זה יכלו הסוציאליסטים המנותקים ממוסדות הקהילה להביע את דעתם ואף להיבחר ל"וועדים" שהוקמו אד-הוק לפתרון בעיה זו או אחרת.

בין מנהיגי הבונד היה זה ולדימיר מדם אשר הוביל את הקו להשתתפות הבונדאים בעבודה קהילתית. בנובמבר 1907 ערך מדם את השבועון **דער מאַרגענשטערן** ובמחצית הראשונה של 1908 – את הקבצים הלא-פריודיים **די נייע צייט**, אשר החליפו את כתבי-העת הבונדאים. בתפקידו כעורך יזם מדם מספר מאמרים בנושא הקהילה: בייניש מיכאלביץ' כתב על מדיניות הבונד בקהילות, משה ראפס – על המצב החוקי של הקהילה ועל הנהלתה במציאות (כדוגמה שימשה לו קהילת וילנה), ואחיו ד"ר מיכאל רפס כתב מאמר על המיסים היהודיים.⁵⁵⁸ מדם עצמו הביא את ענייני הקהילה כדוגמה לשילוב חדש בין פוליטיקה למציאות: קודם היתה הפוליטיקה דבר אחד ודאגות ריאליות – דבר אחר. הפוליטיקה היתה דגלים אדומים, עשן של אבקת-שרפה, דם. הדאגות הריאליות התרכזו בבית מלאכה, בחנות, בחברת צדקה. עכשיו האינטרס הפוליטי מקשיב לחיים ריאליים [...]. והאינטרסים היומיומיים עלו למדרגת הפוליטיקה. מופיעות ודורשות זכויות שאלות כאלו, אשר היו עד עכשיו זרוקות בפנינת רחוקות מפני שהפוליטיקה היתה עסוקה ב"דברים גדולים". הדוגמה הקונקרטי האופיינית לכך היא שאלות של החיים הקהילתיים.⁵⁵⁹

קריאתו של מדם אף מצאה לה הד בפעילות המעשית: בתחילת 1908 דווח מווילנה על קיום "הוועדה לחקר החיים הקהילתיים" בתוך ארגון הבונד ועל הרצאה של חבר הוועדה בפני קולקטיב הבונד.⁵⁶⁰ הפניה לעבודה הקהילתית נעשתה גם במפלגות הסוציאליסטיות היהודיות האחרות וזאת במידת האפשר לאור מצבן המתדרדר: למשל, הוועד המרכזי החדש של פועלי-ציון, אשר התארגן במועצת המפלגה בדצמבר 1907, פנה לכל הארגונים בשאלון הכולל גם השאלה "האם משתתף הארגון או חבריו הבודדים בעבודת הקהילה וכיצד?"⁵⁶¹

הפנית תשומת לב מיוחדת לקהילות היהודיות ב-1907 ובתחילת 1908 לא הביאה פרות מעשיים מידיים: קריסת הארגונים המקומיים מנעה את כל האפשרויות להשפיע על חיי הקהילה. יחד עם זאת, דווקא ב-1907 נוסחו היסודות התיאורטיים שעליהם תבנה פעילות קהילתית סוציאליסטית בשנים הבאות. על מנת לגשת לעבודה בקהילה הצטרפו הסוציאליסטים להגדיר את הקהילה היהודית ברוסיה לא כארגון וולונטרי פילנתרופי, אלא כארגון כפייתי, בעל כוח מחייב כלפי כל האוכלוסיה היהודית במקום. רק במקרה זה יכלו הסוציאליסטים להצדיק את כוונתם להשתתף בענייני הקהילה (כפי שהם היו מוכנים להשתתף בפרלמנט

⁵⁵⁵ ל. [יוסף לעשטשינסקי], "פון דער אידישער פרעסע", **אונזער וועג**, 1907, גל' 2 (24.8), עמ' 25-27.

⁵⁵⁶ **פּאָלקס-צײַטונג**, 1907, גל' 422 (5.8), עמ' 4; **די האַפּאָנונג**, 1907, גל' 13 (24.9), עמ' 3.

⁵⁵⁷ א. ליטאָווסקי [ישראל אפרויקין], "וויטעבסקער בריעף", **פּאָלקס-שטימע**, 1907, גל' 7 (12.6), עמ' 39-45.

⁵⁵⁸ מעדעם, **פּאָן מיין לעבן**, כרך 2, עמ' 221-223; ב. מיכאלעוויטש, "די אידישע קהלות און אונזער בעציהונג צו זיי", **דער מאַרגענשטערן**, 1907, גל' 1 (16.11), עמ' 8-11, גל' 2 (23.11), עמ' 4-7; ב. באַריסאָו [משה ראפס], "די אידישע קהלה", **די נייע צייט**, 1 (1908), עמ' 14-26; ד"ר מ. [יכאל] ראפס, "וועגען די אידישע שטייערן [קאַראַבאָקע און ליכט-שטייער]", שם, 3 (1908), עמ' 47-66.

⁵⁵⁹ וו. מ-ד-ם, "בריעף וועגען דער אידישער אַרבייטער בעוועגונג", **דער מאַרגענשטערן**, 1907, גל' 2 (23.11), עמ' 11.

⁵⁶⁰ **Голос Социал-демократа**, עמ' 4-5 (אפריל 1908), עמ' 31. סביר להניח כי זה היה ראפס, והרצאתו היוותה יסוד למאמרו הנ"ל על המצב החוקי של הקהילה.

⁵⁶¹ חוזר מס' 2 של הוועד המרכזי (ינואר 1908), IV-104-7-66B; התרגום לפי מינץ, **וועידת קראקוב**, עמ' 208.

ובעיריות) על מנת להגן על האינטרסים של 'הפרולטריון' עוד טרם נצחון המהפכה והקמת אוטונומיה יהודית לאומית כלשהי. הראשון שטען זאת, כאמור, היה משה זילברפרב ממפלגת הסאָר"פ. מבחינה פרגמטית מצא זילברפרב, כי החוק הקיים מאפשר מרחב פעולה על מנת לשנות סדרי הקהילה, כגון הטלת מס ישר על הרכוש ועסקים (הנקרא בחוק מס קורובקה נוסף, ראה הסבר מפורט במבוא) במקום מס קורובקה על הבשר הפוגע באוכלוסייה החלשה, וכגון החוב שהוטל על הקהילות לדאוג לזקנים, חולים ונכים – דהיינו האפשרות לנהל פעילות רווחה לא פילנתרופית, והאפשרות להתערב בהשכלת העם על ידי שיפורים בתלמוד-תורה הקהילתי.⁵⁶² בעקבותיו הלכו בשנים הבאות גם הבונדאים.⁵⁶³

בסופו של דבר, התוכניות לפתרונות מידיים של כל הפלגים הסוציאליסטיים היו דומות – הקמת קהילה היהודית חילונית והוצאתם של ענייני הדת מתחום פעילותה; בחירות דמוקרטיות של הנהגת הקהילה; קביעת מסים ישרים פרוגרסיביים במקום מס הקורובקה על הבשר; הפיכתם של תלמודי תורה לבתי ספר חילוניים, העברת ענייני סעד מחברות פילנתרופיות אל הקהילה; ובקרה ציבורית על ההוצאות הקהילה. תוכנית זו לא היתה שונה עקרונית מתוכניותיהם של העסקנים "הבורגניים" (אם כי היו הבדלי גישות משמעותיות), ולכן כאשר ב-1909 הפכו ענייני הקהילה לנושא מרכזי בחיים הציבוריים היהודים, מצאו הסוציאליסטים את עצמם בדרך-המלך של הפוליטיקה היהודית.

התפקיד הפעיל ביותר בשאלת הקהילה היה לבונד, אשר הצליח לשמור על מנגנון המרכזי שלו ברוסיה ולהחיות במידת-מה מספר ארגוניו במקומות. לנוכח התוכנית של הליברלים לכנס אסיפת עסקנים יהודים בקובנו החליט הוועד המרכזי של הבונד לקחת חלק פעיל בה: ביולי 1909 החלו פעיליו בתעמולה ובספטמבר הוועד המרכזי החליט רשמית על השתתפות באסיפה (ראה פרק 2). ענין האסיפה שימש את הנהגת הבונד (למרות חילוקי הדעות בקרבה אשר לא קיבלו פומבי⁵⁶⁴) כנושא שסביבו ניתן היה לרכז פעילות פנים-מפלגתית (באוגוסט 1909 נערכו בכל הארגונים המקומיים הקיימים דיונים על השתתפות הבונד באסיפה, באוקטובר נערכו הדיונים והבחירות באגודות לתרבות שהיו בידיים של הבונדאים, בתחילת 1910 ניתנו דיווחים על האסיפה בארגונים).⁵⁶⁵ זו היתה גם האפשרות הראשונה מאז 1907 לקרוא תיגר בפומבי נגד "הבורגנות" היהודית.

אבל ההכנות לאסיפה והשתתפות בה גרמו גם לוויכוח ענייני בתוך הבונד, אשר התרכז בשאלה על תחום אחריותה של הקהילה ויחסו אל האוטונומיה היהודית בעתיד. ולדימיר מדס טען כי תחום האחריות של הקהילה בהווה צריך להיות רחב יותר מתחום האוטונומיה התרבותית-לאומית אשר מציע הבונד לעתיד.⁵⁶⁶ בו תמך גם ולדימיר קוסובסקי באמרו, כי תחום האחריות של הקהילה צריך לגדול כל עוד "קיים משטר פוליטי עכשווי עם חוסר הזכויות ליהודים". להפך, "הדמוקרטיזציה של המדינה תפנה את ההתפתחות לכיוון הפוך, לכיוון ביטול פונקציות מסוימות".⁵⁶⁷ הופיעה גם גישה אחרת, אשר פסקה כי תחום אחריות הקהילה בהווה צריך להיות זהה לזה של האוטונומיה הלאומית בעתיד. משמעות הדבר – תחום האוטונומיה בעתיד יורחב מעבר לענייני השכלה ותרבות, אשר היוו תחומי האוטונומיה התרבותית-לאומית. א. ליטבק – אחד הדוגלים בשיטה השניה – הציע לכלול בתחום אחריות הקהילה והאוטונומיה בעתיד, בנוסף להשכלה ותרבות, גם נושאים כמו תמיכה במהגרים, עזרה סוציאלית (בית חולים, מושב זקנים וכו') ועזרה משפטית ולהוציא רק

⁵⁶² באזין (משה זילברפרב), "די אַרבייטער-פּאָליטיק אין דער יודישער געמיינדע", פּאָלקס-שטימע, 1907, גלי' 15 (10.8), עמ' 8-16; *СЕРП*, «Требования момента и задачи евр. пролетариата», Базин [Зильберфарб], ב', עמ' 158-166.

⁵⁶³ ב. מיכאלעוויטש, "די אידישע קהלות און אונזער בעציהונג צו זיי", דער מאָרגענשטערן, 1907, גלי' 2 (23.11), עמ' 4-7; וו. מעדעס, "די יודישע קהלה", צייט-פּראָגען, חוב' 2 (מרץ 1910), עמ' 37; א. ליטוואק, "פּראָגען פֿון דער יודישער קהלה", שם, חוב' 3-4 (אוגוסט 1910), עמ' 59.

⁵⁶⁴ בעריכט פֿון דער VIII קאָנפּערענץ, עמ' 45; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 50.

⁵⁶⁵ בעריכט פֿון דער VIII קאָנפּערענץ, עמ' 15; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 16; די שטימע פֿון בונד, גלי' 3 (מרץ 1910), עמ' 12; *Отклики Бунда*, גלי' 4 (אפריל 1910), עמ' 26.

⁵⁶⁶ וו. מעדעס, "די יודישע קהלה", צייט-פּראָגען, חוב' 2 (מרץ 1910), עמ' 37-24.

⁵⁶⁷ *Отклики Бунда*, «Две программы», Вл. Косовский, גלי' 4 (אפריל 1910), עמ' 7.

דברים שיש להם אופן כלכלי טהור.⁵⁶⁸ העלאת רעיונות על הרחבת תחום אחריותה של האוטונומיה היהודית הכריחה את הבונדאים להדגיש שוב ושוב את ההבדל בינם לבין הסיימיסטים הדוגלים באוטונומיה לאומית פוליטית, הכוללת גם נושאים כלכליים.⁵⁶⁹

ויכוח רציני על שאלת הקהילה התלקח בוועידה השמינית של הבונד באוקטובר 1910, ובמקום הדין בצעדים הפרקטיים התרכזו הוויכוח בפן התאורטי על היחס בין הקהילה לאוטונומיה לאומית וגבולות של זו האחרונה – האם העזרה הסוציאלית והכלכלית ותמיכה במהגרים אמורות להיות חלק מן האוטונומיה בנוסף למוסדות ההשכלה והתרבות, אשר היוו תחום יחיד בו ראו הבונדאים בתחילת המאה העשרים נחיצות אוטונומיה לאומית.⁵⁷⁰ הוויכוח הזה שלא הוכרע בוועידה, נפתח שוב ב-1914 לקראת קונגרס הבונד המתוכנן והוא חזר שוב ב-1917. כאשר נדרש הבונד ברוסיה ובפולין ב-1917-1918 לנסח את יחסו לקהילה החדשה, דבקו מנהיגיו שוב בגישתם המסורתית והוציאו ענייני העזרה הסוציאלית והכלכלית מרשות הקהילה אל רשות מוניציפלית, אך יחד עם זאת, הם היו מוכנים לפשרות מרחיקות לכת.⁵⁷¹ דהיינו, הוויכוח של 1910 ערער את האחידות האידיאולוגית של הבונד בסוגיית האוטונומיה הלאומית: אמנם העמדה הרשמית לא השתנתה, אך נוצר בסיס לגמישות.

למרות הוויכוח התאורטי הגיעו רוב משתתפי הוועידה השמינית להחלטה מעשית: להיאבק בעד דמוקרטיזציה של הקהילה, בעד העברת עול המיסים לבעלי יכולת (כלומר, ביטול מס הקרובקה וכינון מס פרוגרסיבי), בעד הזרמת תקציבים ל"מטרות העונות לאינטרסים של הפרולטריון וההמוני העם הרחבים בכללי", ובעד סקולריזציה ובית ספר חילוני. בשביל זה צריך "לארגן תנועה המונית סביב [נושא] הקהילה ולשאוף לחדור אל מוסדות ההנהלה שלה ולנהל שם מאבק נגד אוליגרכיה וקלריקליזם רבני ובעד הדרישות שלנו".⁵⁷²

במקביל לבונד, גם המפלגות הסוציאליסטיות האחרות שמו את ענייני הקהילה במקום חשוב בתוכניות פעילותן. כך, הצעתם של פועלי-ציון על קואורדינציה בין ארבע המפלגות היהודיות הסוציאליסטיות ב-1909 כללה בין סעיפיה גם "המאבק לגלאיזציה, דמוקרטיזציה וסקולריזציה של מוסדות הקהילה היהודית".⁵⁷³ בדו"ח לקונגרס קופנהגן של האינטרנציונל ב-1910 הזכיר הוועד המרכזי של הסאָר"פ כי חברי המפלגה לקחו חלק בבחירות להנהלות של מספר קהילות קטנות (כנראה בחירות במוסדות תרבות ובתי כנסת).⁵⁷⁴ שאלת הקהילה נידונה גם בוועידה השלישית של הסיימיסטים ביוני 1910. הוועידה ביקרה קשות את הפרויקטים של אסיפת קובנו (ראה עליה בפרק 2) ושל 'אסיפת היהודים' (ראה עליה בפרק 3) והציגה את מלוא הדרישות הסוציאליסטיות-לאומיות: בחירות כלליות, כולל נשים, מס הכנסה פרוגרסיבי, הוצאת ענייני הדת מתחום אחראיות הקהילה, הכללה בו של ויסות ההגירה ושל עזרה כלכלית הדדית וכמובן התאחדות הקהילות ברמה אזורית וברמה כל-רוסית בצורת הסיים. לגבי הקהילה הקיימת החליטה הוועידה כי ההמונים הרחבים אינם יכולים להשתתף בה, אם כי השתתפות כזאת תהיה חשובה ומועילה מאוד. יחד עם זאת, צריך לנהל תעמולה "סביב השאלות של פעילות הקהילתית, כדי להשפיע על הקהילה בכיוון הרצוי להמוני העם".⁵⁷⁵ עמדה מאופקת זו היתה פועל יוצא מהיחס הספקני אשר הביעה הוועידה כלפי "האפשרויות

⁵⁶⁸ א. ליטוואק, "פֶּרֶאָגֶען פֿון דער יודישער קהלה", **צײַט-פֿראַגען**, חוב' 3-4 (אוגוסט 1910), עמ' 55-56; א. ליטוואק, "וועגען עמיגראַציע־אָנֶס-קאָנֶרעס", שם, חוב' 1 (נובמבר 1909), עמ' 79.

⁵⁶⁹ ראה, למשל, *Отклики Бунда*, «Две программы», Вл. Косовский, גלי' 4 (אפריל 1910), עמ' 7-1; הסתייגויות אצל א. ליטוואק, "פֶּרֶאָגֶען פֿון דער יודישער קהלה", **צײַט-פֿראַגען**, חוב' 3-4 (אוגוסט 1910), עמ' 55-56.

⁵⁷⁰ **בעריכט פֿון דער VIII קאָנפֿערענץ**, עמ' 55-67; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 61-74.

⁵⁷¹ גלברד, **בסערות הימים**, עמ' 227-234; **די יודישע קהלה און דער "בונד"**.

⁵⁷² **בעריכט פֿון דער VIII קאָנפֿערענץ**, עמ' 76-77; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 84.

⁵⁷³ **די שטימע פֿון בונד**, גלי' 3 (מרץ 1910), עמ' 14; "די ווינער פֿאַרטיי-קאָנפֿערענץ", **יודישער אַרבעטער פֿנקס**, עמ' 223; ברוכוב, **כתבים**, ב', עמ' 424.

⁵⁷⁴ הוזכרו נובומוסקובסק בפלך יקטרינוסלב, סימפרופול ופיאודוסיה בחצי-האי קרים - קירזשניץ, **דער אידישער אַרבעטער**, כרך 3, עמ' 90.

⁵⁷⁵ «Резолюции 3-ьей Конференции Еврейской Социалистической Рабочей Партии», *Известия Заграничного Комитета ЦЕРП*, גלי' 1 (אוגוסט 1911), עמ' 4-5, 11-12.

הלגאוליות" בכלל (ראה בהמשך). גם הוועידה הרביעית של הס"ס בפברואר 1911 החליטה כי "צריך לחזק את העמדות הלאומיות בגלות ובשביל זה לעשות רפורמות, להרחיב ולשפר את המוסדות היהודיים וקודם כל את הקהילה היהודית".⁵⁷⁶

החלטות אלו ברמה הצהרתית הביעו את הנכונות של המפלגות הסוציאליסטיות להשתתף ברפורמה בקהילות, למרות שפעילות זו דרשה שיתוף פעולה הדוק עם "הבורגנות". הרעיון של פוליטיקה פרולטרית נפרדת, אשר שלט בכיפה בעת המהפכה, נסוג בפני הגישה הפרקטית יותר. בתחומים שבהם אין הפרולטריון מסוגל לפעול לבד נחוץ שיתוף פעולה עם "הבורגנות", אם כי שיתוף פעולה זה אינו פוסל עימות רעיוני בין שני המחנות. לא רק רפורמה בקהילות אלה גם העבודה התרבותית, כפי שנאמר לעיל, ושאלת ויסות ההגירה, כפי שידובר בהמשך, היוו תחומים שבהם עבודה משותפת אפשרית ונחוצה. כך, מהרצון לחזק את עמדותיהם בקרב "ההמונים היהודיים" על ידי השתתפות בחיי הקהילה הגיעו סוציאליסטים יהודים לחיוב השתתפות במפעלים כלל-יהודיים. השתתפות זו הלכה וגדלה עם השנים וצברה כוח מיוחד בשנות מלחמת העולם הראשונה, כאשר סוציאליסטים מגוונים שונים לקחו חלק פעיל ביותר בארגוני העזרה ליהודים המגורשים. לשיתוף פעולה בין הסוציאליסטים לבין "הבורגנות" היה חסרון אחד גדול: היוזמה לצעדים מעשיים היתה תלויה תמיד בצד הבורגני, הסוציאליסטים לבדם לא היו מסוגלים ליזום פעילות מעשית כלשהי (יוצא מן הכלל הוא הקיום של "קופת פועלי ארץ ישראל" של פועלי-ציון, אשר אפשרה להם במידת-מה לנהל פעילות בלתי תלויה בהסתדרות הציונית). כך היה גם בענייני הגירה – נכונות הסוציאליסטים להשתתף בקונגרס העולמי לענייני ההגירה לא מצאה את ביטויה, מכיוון שהקונגרס לא התקיים (ראה בהמשך). כך היה גם בענייני הרפורמה הקהילתית ברוסיה: מכיוון שרפורמות בתחום זה לא יצאו לפועל, לא יכלו הסוציאליסטים להשתתף בהן. ביוני 1912 דיווח הוועד המרכזי של הבונד לוועידה התשיעית, כי

שאלות החיים הקהילתיים נסוגו בתקופת הדיווח, וכמעט בשום מקום לא יכולנו להגשים את ההחלטה של הוועידה השמינית. בשני מקומות ביוזמת העסקנים הבורגניים נעשו נסיונות להקים תחליף [סוראָגאַט, cyppogar] שיבוא במקום הארגון הקהילתי. רצו לעשות את זה דרך הסכמים פרטיים. התעוררה השאלה האם אנחנו צריכים לקחת החלק [בזה]. התייעצות הוועד המרכזי החליטה כי השתתפותנו אפשרית רק אם כל הענין ייעשה בצורה גלויה ותתאפשר בקרה של ארגוני הפועלים. נאבקנו כדי לאפשר גישת נציגי החברות הדמוקרטיות אל המוסד המתוכנן. כל הענין הסתיים בכלום בגלל פילוגים בקרב היוזמים הבורגניים.⁵⁷⁷

הבונדאים שאפו לקחת חלק ברפורמה הקהילתית, אך התעניינותם בקהילות ממוסדות הקיימות בפולין היתה קטנה הרבה יותר. כך, למשל, כאשר חלק מהפעילים המקומיים בלודז' ב-1914 רצו להשתתף בבחירות לנהלת הקהילה, התנגד לכך בטאון הבונד המרכזי וטען שבגלל דמי חבר גבוהים אין מספיק בוחרים "דמוקרטיים" העשויים לתמוך ברשימת הבונד.⁵⁷⁸

למרות ירידת ההתעניינות הכללית ברפורמה הקהילתית בשנים 1911-1914 בשל אי-מצויאותיותה בתנאים הפוליטיים ששררו אז ברוסיה, נכונותם המוצהרת של הסוציאליסטים נשארה בעינה. למשל, בכרוז לאחד במאי 1912 של הוועד המרכזי של פועלי-ציון נאמר, כי "מטרתנו המיוחדת בבחירות [לדומה הרביעית] – להכניס למודעות יהודית עממית את החשיבות של דרישות לאומיות שלנו: בית ספר יהודי חילוני [וקהילה חילונית על יסוד זכות הבחירה הכללית]."⁵⁷⁹ לא חסרו גם הנסיונות האישיים של האנשים המזוהים עם המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות להשפיע על הנעשה בקהילות, לפחות ברמה התעמולתית. לדוגמה, דיווח

⁵⁷⁶ בערטאָלדי, "וועגען דער פֿיערטער פֿאַרטיי-קאָנפֿערענץ פֿון די ס.ס.", **דיא פֿאַלקס-שטימע**, 1911, גלי' 2 (15.5), עמ' 4 (מוסף לדאָס נייע לעבען, 1911, גלי' 5).

⁵⁷⁷ **די נינטע קאָנפֿערענץ**, עמ' 15; *Отчет о IX конференции*, עמ' 10. השווה גם ליטוואַק, **וואָס געווען**, עמ' 286. החלטת הוועד המרכזי ראה *Информационный листок*, גלי' 2 (אוגוסט 1911), עמ' 1.

⁵⁷⁸ שרה ברענער [מקס ויינרייך], "צו די דאָזאַר-וואַהלען אין לאַדז", **די צייט**, 1914, גלי' 1 (2.1), עמ' 2. השווה הערך, **די געשיכטע פֿון בונד אין לאַדזש**, עמ' 232.

⁵⁷⁹ א"ע, III-12-47-4.

המודיע המשטרתי מעיר ז'יטומיר על כך, שבאסיפה הכללית של חברי חברת "גמילת חסד" להלוואות ללא ריבית בפברואר 1913 "ישוב ראש האסיפה הסיימיסט גיטיס גינה בפומבי את ההנהלה הקודמת על כך שהיא שמרה על מסגרות הצרות של החוק ולא השתמשה באפשרויות לגאליות בשביל עבודה רחבה יותר".⁵⁸⁰

הדיונים בנחיצות הפעילות הסוציאליסטית בקהילות יהודיות, אשר התנהלו ב-1907 ושוב ב-1911 בקרב פעילי המפלגות הסוציאליסטיות לא הביאו לתוצאות מיידיות. הסוציאליסטים לא הצליחו להשתלב במוסדות הקהילה הקיימים ולא הצליחו לחזק את השפעתם בקרב ההמון היהודי. אבל דיונים אלו הכינו אדמה פוריה להשתתפות סוציאליסטית בקהילות יהודיות חדשות אשר קמו ברוסיה ב-1917 והמשיכו את קיומן במדינות מחוץ לגבולות ברית המועצות בשנות העשרים והשלושים.

המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות ב-1908-1914

לאחר התרסקותן של המפלגות הסוציאליסטיות בשלהי 1907 ומאמצים הבלתי-מוצלחים של תחילת 1908 למצוא פתרונות מידיים למשבר, רק קומץ "קשה" של מנהיגים מרכזיים וחברים מסורים בודדים במקומות נותרו בארגונים המפלגתיים ברוסיה.⁵⁸¹ מאמציהם להפיק רוח חדשה בשאריות הארגונים נשאר ללא היענות. הוועד המרכזי של הבונד, אשר נותר להיות הארגון החזק ביותר בקרב הסוציאליזם היהודי, החליט בקיץ 1908 כי חבריו בעצמם ישתקעו בערים גדולות וינהיגו את העבודה המפלגתית שם ובערי הסביבה. החלטה זו היתה מנוגדת למסורת הבונד, כי מאז הקמת הוועד המרכזי ב-1897 היו חבריו מנותקים מפעילות מקומית ושמרו בקפדנות על תנאי הקונספירציה. כפי שהזכיר חבר הוועד רפאל אברמוביץ',

הניסוי לא עלה יפה. לזמן קצר אכן החיו האנשים החדשים את העבודה המקומית, אבל במהרה התחילו קשיים טכניים ומשטרתיים, אשר לא יכולנו לעכוב. מהר נהיה ברור כי "התוכנית" המסופקת שלנו – להחליף פעילים מקומיים בחברי הוועד המרכזי – אינה "תוכנית" כלל. הסוף יהיה כי אנו נאבד גם את מלאי האנשים המרכזי.⁵⁸²

במקום זה החליט הוועד כבר ביולי, כי חבריו יתישבו בשלוש ערים – וילנה, מינסק, וארשה – ורובם יעברו למצב "לגאלי", דהיינו ימצאו להם עבודה לפרנסתם ויקדישו לעבודה מפלגתית רק את זמנם הפנוי.⁵⁸³ בצורה מפוזרת זו, כאשר מליאות הוועד נפגשות פעם בחודש באחת מן הערים הללו, המשיך הוועד המרכזי להתקיים ברוסיה בשנים הבאות. מעצרו של אברמוביץ' וליבר במרץ 1910 ובריחתם למערב אירופה⁵⁸⁴ החלישו את הוועד עוד יותר: מתוך תשעה חבריו אשר נבחרו ב-1906 רק שלושה נותרו ברוסיה. לכן נאלצה הוועידה התשיעית ב-1912, בניגוד לתקנון הבונד המתיר בחירת הוועד המרכזי רק בקונגרסים של המפלגה, לבחור וועד מרכזי חדש מהאנשים אשר עוד חיו או כבר חזרו לרוסיה.⁵⁸⁵ למרות "הגלאליזציה" של רוב חברי הוועד, הבונד היה מסוגל בכל זאת להחזיק שלושה-ארבעה "מקצוענים", אשר עברו מעיר לעיר וניסו לעורר

⁵⁸⁰ ГАРФ, ф. 102, оп. 1913 г., д. 55, ч. 15 л. Б (מיקרופילם באמת"י, HMF 231). ישראל וולף גיטיס (1882-?) היה מנהל חשבונות בעמותה לחסכון והלוואות – ГАРФ, ф. 102, оп. 1912 г., д. 55, ч. 15 л. Б (מיקרופילם באמת"י, HMF 231).
⁵⁸¹ על הבונד בתקופת הריאקציה ראה Tobias and Woodhouse, "Political Reaction and Revolutionary Careers"; Zimmerman, *Poles, Jews and the Politics of Nationality*, עמ' 233-254; דובנאוו-ערליך, "אין די יאָרן פֿון רעאַקציע". ידיעותינו על המפלגות האחרות מעטות ביותר והן לא זכו למחקר עד כה.

⁵⁸² אבראמאָוויטש, *אין צוויי רעוואָלוציעס*, א', עמ' 318.
⁵⁸³ «Из материалов Бунда», *Голос Социал-демократа*, גלי 8-9 (יולי-ספטמבר 1908), עמ' 40. בוויילנה התישבו ליבר (מורה פרטי ליוניתי ולטינית), אברמוביץ' (מורה למתמטיקה והיסטוריה יהודית בגימנסיה) ורחמיאל ויינשטיין. לווארשה ב-1908 עבר נח פורטנוי (לימד בבית ספר ואחר כך עבד בחברה פרטית). יודין-אייזנשטדט ואישתו אסתר פרומקין נשארו במינסק לפחות עד קיץ 1909 ואז עברו לווארשה, וגם ב-1909 הצטרף אליהם סלבק גרוסר (עבד כעורך דין). עזרא רוזין עבר לפטרבורג, ולדימיר מדס עזב בקיץ 1908 את רוסיה והשתקע בשווייץ. ארקדי קרמר ויונה קויגן, אשר נעצרו בנובמבר 1907, שוחררו כעבור מספר חודשים. קויגן נידון להגליה לשלוש שנים, אשר הוחלפה לאישור לצאת לחו"ל. קרמר שוחרר "תחת פיקוח המשטרה", עזב את הוועד המרכזי, התישב בוויילנה ועבד כמורה למתמטיקה ופיזיקה, ב-1912 הוא עבר לצרפת (אבראמאָוויטש, *אין צוויי רעוואָלוציעס*, א', עמ' 318, 330, 334; מעדעס, *פֿון מיין לעבן*, ב', עמ' 238; *דורות בונדיסטן*, א', עמ' 91; פֿאַטי, "זכרונות וועגן אַרקאַדין", בתוך *אַרקאַדי*, עמ' 63; Цявловский, *Большевики*, עמ' 296; Бухбиндер, *Материалы*, עמ' 165).

⁵⁸⁴ אבראמאָוויטש, *אין צוויי רעוואָלוציעס*, א', עמ' 334, 337.
⁵⁸⁵ *די ניגנטע קאָנפֿערענץ*, עמ' 51-52; *Отчет о IX конференции*, עמ' 39-40. לועד המרכזי נבחרו רחמיאל ויינשטיין, איסי יודין-אייזנשטדט, ומרק ליבר, אשר כבר היו חברי הוועד והן מנהיגים צעירים משה ראפס וברוניסלב גרוסר. לאחר מותו של גרוסר ב-1912 ומעצר והגליה של ליבר באותה שנה צורפו לוועד בינייש מיכלביץ' וגנריך ארליך (ל. יעורעניאָוו, "די יידישע אַרבעטער באַוועגונג אין דאַטן, 1876-1922", בתוך *יאר 25*, עמ' 118).

את הארגונים הנותרים. כמעט כל הכתבות מהשטח בעיתונות הבונד כוללו תיאור דומה – ביקור של חבר הוועד המרכזי בעיר החיה את שאריות הארגון והחלה פעילות מקומית כלשהי. לדברי א. ליטבק, אשר היה "סוכן הוועד המרכזי", אך לא חי על חשבון המפלגה,

הוועד המרכזי וסוכניו היו בשנים ההן לא רק מנהיגים; הם היו תעמלנים, מארגנים; מקבלים היו על עצמם כל עבודה, שעכשיו עושה עסקן אזורי. בבואך לאיזו עיר צריך היית לשבת בה כמה ימים, לסדר ישיבה של הקולקטיב ולסייע לו לברר כל מיני שאלות, כללויות ומקומיות; אחר כך לנאום באסיפה בלתי-לגאלית, לפתוח ולנהל ויכוח בשביל מבחר אנשים; לבוא בדברים עם עסקנים בודדים, לאמץ את לבם בעבודתם. ואם יש אשר במשך כמה חדשים לא היית מבקר את העיר, ורפתה רוחם של עסקני המקום והעבודה היתה נחלשת.⁵⁸⁶

כאשר ב-1910 התכנסה הוועידה השמינית של הבונד, החליטו משתתפיה כי כל חברי הוועד המרכזי, הסוכן שלו וחברי המערכת של **די שטימע פון בונד** [קול הבונד] יקבלו זכות הצבעה בוועידה, מאחר ש"בתהליך שיקום הארגונים המקומיים מילאו חברי המוסדות הללו תפקיד לא פחות חשוב מאשר הקבוצות המקומיות עצמן".⁵⁸⁷

מובן כי גם האמצעים הכספיים של הוועד המרכזי היו דלים למדי, אם כי אין להשוות אותם עם תקציבים של מפלגות יהודיות סוציאליסטיות אחרות. טבלא 4 מראה את הכנסותיו של הוועד המרכזי: בשנת 1908 הסכום עוד היה סביר, אם כי קטן בהרבה מהכנסות בשנים הקודמות, בעוד ששנה מאוחר יותר הוא קטן למחצית (אפילו פחות מהכנסה חודשית של דצמבר 1906, ראה טבלא 2 לעיל), ב-1910 עלה שוב, אך ירד ב-1911. רק ב-1912 עלו הכנסות הוועד המרכזי והדבר איפשר לו להרחיב את פעילותו. ככל הנראה הגיע רוב הכסף מחוץ לארץ, אך מגישי הדוחות הצפינו את המקורות העיקריים של הכנסות הוועד תחת כינויים "פֵד.ד." (בשנת 1910 היווה 39% מההכנסות), "XYZ" (ב-1910 היווה 5% מההכנסות, אך בשלושה חודשים של 1912 היווה 78%), "מס' 7". בשנים אלו שוב התחיל הוועד לקבל תרומות גדולות בפטרבורג ומוסקבה (ב-1908 – 12%, ב-1909 – 18%, ב-1910 – 17% מכלל ההכנסות). הכנסות אלו איפשרו גם להחזיק "מקצוענים", אשר קיבלו משכורת מקופת הוועד,⁵⁸⁸ וגם לפרסם חוברות ועיתונים. כבר בדצמבר 1908 הוציא הוועד לאור גליון ראשון של עיתון בלתי-לגאלי **די שטימע פון בונד**; העיתון פורסם עד אפריל 1911, גליון אחד בשנה. במקביל יצא בחוץ לארץ ב-1909-1911 כתב-עת רוסי **אוטְקְלִיקִי בּוֹנְדָה** [Отклики Бунда, הדי הבונד], ומ-1912 יכול היה הבונד להוציא לאור שבועון לגאלי גדול **די צייט** [הזמן]. יחד עם זאת, כאשר נדרש הוועד המרכזי לתמוך בשביתות גדולות (שביתות מייצרי גרביים בוויילנה בקיץ 1908, בורסקאים בחורף 1908-1909, מברשתנים ב-1909) הוא נאלץ לפנות לעזרתם של גורמים חיצוניים הן ברוסיה והן בחו"ל.

טבלא 4. הכנסות שנתיות של הוועד המרכזי של הבונד, 1908-1912 (ברובלים).⁵⁸⁹

שנה	הכנסה שנתית	הכנסה חודשית בממוצע
1908	15,944.26	1,329
1909	8,177.93	681
1910	11,321.99	943
1911 (6 חודשים ראשונים)	4,129.76	688
1912 (3 חודשים: אפריל-יוני)	7,101.15	2,367

⁵⁸⁶ ליטוואק, וואָס געווען, עמ' 277, תרגום לפי ליטבאק, מה שהיה, עמ' 225.

⁵⁸⁷ בעריכת פון דער VIII קאָנפֿערענץ, עמ' 4; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 5.

⁵⁸⁸ אם בדצמבר 1906 שולם ל"מקצוענים" 1,342 רובלים, בינואר 1907 – 912 ר', וביוני ואוגוסט 1907 – 874 ו-817 ר', בשנים 1908 ו-1909 שולם בחודש כ-150 ר', והחל מ-1910 – כ-200 ר'.

⁵⁸⁹ הנתונים עבור 1908 ו-1909 ראה בעריכת פון דער VIII קאָנפֿערענץ, עמ' 19-20; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 21-23; הנתונים עבור 1910 – **די שטימע פון בונד**, גל' 3 (מרץ 1910), עמ' 14 ו-*Информационный листок*, גל' 2 (אוגוסט 1911), עמ' 3-4; הנתונים עבור 1911 – שם; הנתונים עבור 1912 – שם, גל' 5 (אוקטובר 1912), עמ' 6. צריך אף לציין, כי סך הכל של שמונה החודשים הראשונים של 1910 אשר דווח לוועידה השמינית הינו שונה מסך הכל של הסכומים אשר פורסמו בעיתונים בחלוקה חודשית.

תהליכים דומים לתהליך שעבר הוועד המרכזי של הבונד עברו גם המוסדות של המפלגות האחרות. מנהיגי הסאָר"פ, אשר נשארו ברוסיה (נובקובסקי, רוזין [בן-אדיר], שטיף ואפרוקין), מצאו להם משרות לגאליות.⁵⁹⁰ על פי המכתבים שנתפסו על ידי הבולשת, שנים הראשונים שמרו על המגעים ביניהם והפעילו את הוועד המרכזי בקייב, אם כי אין לנו ידיעות על הרכבו ופעולתו (לדברי המודיע של הבולשת, "הנהגת הוועד המרכזי מתבטאת במשלוח חוזרים מעת לעת"⁵⁹¹). מהמקורות המעטים גם ניתן להבין כי מנהיגי המפלגה שמרו על המגעים עם הס"ר, ערכו או ניסו לערוך משפט לחבר המפלגה המואשם בשיתוף פעולה עם הבולשת והן ניהלו, במקביל לפעילים בחו"ל, שיחות עם הס"ס ברוסיה על ענין איחוד המפלגות.⁵⁹² לא ידוע על פעילות הוועד המרכזי ברוסיה ב-1910 למעט החוזר בכתב יד על כינוס הוועידה השלישית היזומה על ידי הסיימיסטים בחו"ל. החוזר אך כלל עדות ליכולות הפיננסיות של המפלגה – הוועד המרכזי היה מוכן לשאת במחצית ההוצאות למשלוח צירים מארגונים מקומיים לוועידה.⁵⁹³ לאחר הוועידה השלישית אשר התכנסה בווינה ביוני 1910 נעשה נסיון לחזק את המרכז הרוסי, אבל באוגוסט 1911 פנה מרק רטנר מווינה לחמישה האנשים הידועים לו והציע שוב להקים קשר ישיר עם הוועד בחוץ לארץ.⁵⁹⁴ גם חזרתם לרוסיה אחרי שלוש שנות הגלות בחו"ל של מספר מנהיגי הסאָר"פ (זילברפרב, שמעון דובין, משה רסקין)⁵⁹⁵ לא תרמה ככל הנראה לשיקום הפעילות המפלגתית הארגונית.

גם הס"ס הקימו את הוועד המרכזי שלהם בקייב, קרוב למרכז של הטריטוריאליסטים הרוסיים (ראה עליהם בפרק 2), אם כי רוב חברי הוועד השתקעו בחו"ל. הוועד בקייב היה בידי משה ליטבקוב (-1937 1875) אשר מ-1908 עבד בעיתון רוסי "דמוקרטי" **קייבסקאיה מיסל** [*Киевская мысль*, המחשבה הקייבית] (ככתבו בווינה שימש מרק רטנר). החוזר הראשון של הוועד אל הארגונים המקומיים יצא לאור רק במאי 1908 (לעומת זאת, המכתבים על הקונפרנציה העולמית יצאו מיד לאחר סיום הוועידה השלישית, בינואר 1908).⁵⁹⁶ מצבו של הוועד לא היה מזהיר: במקום התקציב של כ-3,000 רובל בחודש ב-1906, הוא הסתפק בינואר-אפריל 1908 בסכום זעיר של 275 רובלים.⁵⁹⁷ אך יחד עם זאת פעילותו נמשכה, ומודיע משטרתי דיווח על משלוח "חוזרים" מקייב למינסק בסוף 1908.⁵⁹⁸ כמעט ואין ידיעות על הפעילות של הוועד המרכזי ברוסיה בשנים 1909 ו-1910, למעט ההתיעצות ביוני 1909 בריגה, שכל משתתפיה נעצרו לשבועיים, והביקור של חבר הוועד המרכזי במספר ערים בעקבותיה.⁵⁹⁹ גם נסיונם של ליטבקוב ויוסף לשציינסקי (1884-1935) להוציא לאור (יחד עם הסיימיסט רוזין [בן-אדיר]) עיתון יומי ביידיש **קיעווער וואָרט** [המילה הקייבית] לא הצליח, והעיתון נסגר

⁵⁹⁰ יהודה נובקובסקי לאחר שיחרורו ממעצר בוויטבסק באפריל 1908 השתקע אצל אביו שהיה הרב 'מטעם' במושבה אינגולץ בפלך חרטון, בסתיו 1908 הוא עבר לסימפרופול ושימש שם כמורה פרטי, ובינואר 1909 עבר לקייב ועבד כסוכן נוסע של הירחון הפטרבורגי **ייברייסקיי מיר**; מאוחר יותר הוא מצא מקום בהנהלת בית חרושת לסוכר (ГАРФ, ф. 102, оп. 1908 г., д. 55, ч. 11, л. 49; оп. 1909 г., д. 4, ч. 21, л. 11, л. 11). אברהם רוזין (בן-אדיר) עבד ב-1909-1910 כמנהל חשבונות במפעל סוכר בעיירה קרוצ'י ואחר כך עבר לקייב (ГАРФ, ф. 102, оп. 1910 г., д. 55, ч. II, лит. Б, л. 2, л. 2). נחום שטיף השתקע ב-1907 בפטרבורג וחיי מעבודה בעיתונות וב-1910 עבר לבעיר מולדתו רובנו וקיבל משרה בבנק (שטיף, "אויטאָביאָגראַפֿיע", עמ' 198; ביינער, "פֿון פּוּעל־ציון צו סיימאָוּצעס", עמ' 348).

⁵⁹¹ ГАРФ, ф. 102, оп. 1910 г., д. 55, л. 2406 (אמת"י, HMF 228).

⁵⁹² ГАРФ, ф. 102, оп. 1909 г., д. 4, ч. 21 (אמת"י, Inv. 8593).

⁵⁹³ חוזר הוועד המרכזי [תחילת 1910] – 2, ל. 75, ч. 55, оп. 1911 г., д. 55, л. 6 (אמת"י, HMF 230).

⁵⁹⁴ מכתבו של רטנר נשלח ליהודיה ביינר בריגה, לאברהם דרויאן בווינה, לנחום ליפשיץ בוויטבסק, לדוד רוטיגייזר בבלאיא צרקוב, ולדומברוביצה בפלך וולין – Б, л. 32, ч. 55, лит. Б; л. 40, ч. 55, оп. 1911 г., д. 55, ч. 40 (אמת"י, HMF 230).

⁵⁹⁵ ביינער, "פֿון פּוּעל־ציון צו סיימאָוּצעס", עמ' 348; л. 4, л. 40, лит. Б, л. 4; оп. 1911 г., д. 55, ч. 40 (אמת"י, HMF 230).

⁵⁹⁶ ידי אלוועלטליכע ס.ט. קאָנפֿערענץ, "דאָס פֿאַלק", 1908, גל' 4 [15.21], עמ' 39-43; חוזר הוועד המרכזי מס' 1 (מאי 1908), ЦГА (אמת"י, Inv. 8593); דובנאָו-ערליך, "יוסף לעשטיינסקי", עמ' 76.

⁵⁹⁷ חוזר הוועד המרכזי מס' 1 (מאי 1908), л. 19, л. 1010, оп. 1, д. 1010, ф. И-461, УЗ., (אמת"י, HM2/8257.2).

⁵⁹⁸ 26, 29, л. 32, ч. 4, оп. 1908 г., д. 4, ч. 32 (אמת"י, Inv. 8593).

⁵⁹⁹ ב. גוטמאן, "עריינערונגען", בתוך קירזשניץ, **דער אידישער אַרבעטער**, כרך 3, עמ' 88. חבר הוועד ביקר באודסה, פינסק, צינסטוחובה – **יודישעס פֿריילאנד**, גל' 2-1 (ינואר 1910), עמ' 25-27.

על ידי השלטונות שבועיים לאחר תחילתו בינואר 1910.⁶⁰⁰ בוועידה הרביעית של המפלגה בפברואר 1911 נבחר וועד מרכזי חדש המורכב משני חלקים: חברי המערכת ליטבקוב, אהרן סוקולובסקי ואיסאי חורגין (1925-1887) ישבו בקייב, וחברי הוועד הפועל משה גוטמן (קמנשטיין, 1938-1883) ומשה כץ – בווארשה.⁶⁰¹ אין לנו ידיעות על פעילות הוועד המרכזי לאחר 1911 למעט כרוזים לאחד במאי אשר פורסמו בחתימתו.⁶⁰² לעומת הבונד, הסי"ס והסאָר"פ, לפועלי-ציון לא נותר מרכז פעיל ברוסיה. כאמור לעיל, הוועד המרכזי של המפלגה בקייב הפסיק את קיומו במרץ 1908 ומאז התרכזה הנהגת המפלגה בווינה, בידי דוד בלוך (אפרים בלומנפלד) ובר ברוכוב.⁶⁰³ הכנסותיה מינואר עד ספטמבר 1909 הסתכמו בסכום קטן של 275 רובלים.⁶⁰⁴ בשנת 1910 המצב השתפר במקצת: בינואר-פברואר קיבל הוועד 183 רובלים, ובמרץ-יוני – 294 רובלים; רוב הסכום גויס ברוסיה ותרומתן של מושבות הסטודנטים באירופה היתה קטנה.⁶⁰⁵ וועידת ווינה של פועלי-ציון ב-1909 החליטה על שיקום המרכז הארגוני ברוסיה, אך רק ב-1911 הוקם מרכז כזה בווארשה, בראשו עמד אברהם רבוצקי (1889-1946), אשר עסק בביקורים בארגונים מקומיים ובהוצאת חוברות. אבל בסוף 1912 הכריחו הרדיפות המשטרניות להפסיק את הפעילות, רבוצקי ברח לווינה, ו"עבודת הארגון הועברה חזרה לוועד המרכזי [בחוו"ל]."⁶⁰⁶ גם הוועידה הבאה באוגוסט 1913 החליטה על הקמת המרכז הארגוני ברוסיה, הכולל "מקצוען" ו"חצי-מקצוען".⁶⁰⁷ בתחילת 1914 חזר רבוצקי לרוסיה ויחד עם אברהם טננבוים הקים שבועון לגאלי **דאָס וואָרט** [הדבר] בפטרבורג.⁶⁰⁸ יחד עם זאת, האמצעים להוצאת השבועון סופקו על ידי מפלגות פועלי-ציון בארצות אחרות.⁶⁰⁹

כפי שעולה מדיוננו, ניסו הוועדים המרכזיים של המפלגות תחילה להסתגל לתנאים החדשים – הן על ידי שינוי עיר מושבם והן על ידי שינוי במתכונת פעולתם (במקום "מקצוענים" החיים על חשבון המפלגה – פעילים אשר מתפרנסים ממקורות אחרים). הוועדים המרכזיים נתקלו בעבודתם בקשיים מרובים, החל באפתיה של חברי המפלגה לשעבר וכלה בסיכול משטרתי יעיל. הדחף מהצד של המשטרה גרם לכך שהמרכזים הארגוניים והאינטלקטואליים של המפלגות הועברו לחו"ל. אבל הפעלת הארגונים המקומיים "בשלט רחוק" מחו"ל לא היתה יעילה ולכן שאפו כל המפלגות לשמור על הוועדים המרכזיים שלהם ברוסיה ולשקמם כאשר הם נעלמו לגמרי. המצליח ביותר במשימה זו היה הבונד, בעוד ששלוש המפלגות האחרות שילבו הנהגת חו"ל וההנהגה הנמצאת ברוסיה.

* * *

שנת 1908 היתה שנת הקמת המרכזים המפלגתיים בחו"ל. רק לבונד כבר היה נסיון רב של פעילות פוליטית באמיגרציה, ורוב מנהיגיו כבר חיו מספר שנים במערב אירופה בתחילת המאה העשרים. גם הוועד בחוץ לארץ של הבונד, שנמצא בז'נבה ונוהל על ידי פרנץ קורסקי,⁶¹⁰ לא נעלם ועסק בשנות המהפכה בגיוס כספים, ביחסים עם המפלגות הסוציאליסטיות בארצות זרות ובטיפוח הארכיון של הבונד. הוועד גם הנהיג את

⁶⁰⁰ דובנאָו-ערליך, "יוסף לעשטינסקי", עמ' 83; קירזשניץ, **די יידישע פרעסע**, עמ' 40. ידיעות על הפסקתו ראה **הד הזמן**, גלי' 15 (1910.1.18), עמ' 1; גלי' 20 (1910.1.23), עמ' 1.

⁶⁰¹ גוטמאן, "ערינערונגען", בתוך קירזשניץ, **דער אידישער אַרבעטער**, כרך 3, עמ' 89. ראה גם ГАРФ, ф. 102, оп. 1912 г., д. 4, ч. 32Б (אמת"י, 8593 Inv.). על גוטמן ראה *Российская еврейская энциклопедия*, א', עמ' 406.

⁶⁰² על הפצת הכרוז ב-1912 ראה II, 2, ч. 12B, д. 4, ч. 102, оп. 1912 г., д. 4, ч. 12B, н. 2 (אמת"י, 8593 Inv.); הכרוז של 1913 השתמר באמת"י, RU 31.

⁶⁰³ ב-1910 הצטרף אליהם גם אברהם רבוצקי, ב-1912 עלה בלוך לארץ, וב-1914 התמנה למזכיר הוועד המרכזי יצחק לב. ראה גם מאמרו של ברוכוב "לתולדות תנועת פועלי-ציון", **כתבים**, ג', עמ' 5.

⁶⁰⁴ "די ווינער פאַרטיי-קאַנפּערענץ", **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 179; ע"א, III-12-47-4.

⁶⁰⁵ **דאָס פּרײַע וואָרט**, גלי' 1 (אפריל 1910), עמ' 8; גלי' 2 (יוני 1910), עמ' 24.

⁶⁰⁶ דו"ח קצר על הוועידה השישית, 1913, א"ע, III-12-47-7, עמ' 5-6; ראה גם לעוו, "די פאַרטיי-באַראַטונג אין פינסק", עמ' 313.

⁶⁰⁷ חוזר מחלקת המשטרה, 1913.9.26, II, 40, 1325, н. 1, д. 461-И, ф. У3., оп. 1 (אמת"י, HM2/8257.1a).

⁶⁰⁸ לעוו, "די פאַרטיי-באַראַטונג אין פינסק", עמ' 313-314; ניר, **פרקי חיים**, עמ' 166.

⁶⁰⁹ הדבר התאפשר כאשר לאחר הוועידה הרביעית של הברית העולמית של פועלי ציון (אוגוסט 1913) עבר ניהל לשכת הברית לידי חזנוביץ', ברוכוב ורבוצקי – **פועלי-ציון בקיסרות האוסטרית**, עמ' 323, 341.

⁶¹⁰ אברהם מענעס, "דער לעבנסוועג פֿון פֿראַנץ קורסקי", בתוך קורסקי, **געזאַמעלטע שריפֿטן**, עמ' 18-19.

"קבוצות הסיוע לבונד" במושבות הסטודנטים הרוסיים ואת "אגודות הפועלים" באירופה. בסתיו 1908 התכנסה התייעצות מיוחדת של הוועד עם "הלשכה המרכזית של קבוצות הסיוע ואגודות הפועלים"; היא דנה ב"אמצעים להתעוררות העבודה" והקדישה את תשומת לבה במיוחד לאגודות הפועלים. ב-1909 היו לבונד 20 "קבוצות סיוע" סטודנטיות וארבע "אגודות פועלים" (פריס, שטוקהולם, קופנהגן, אופנבאד), והוועד בחוץ לארץ ארגן את ועידתן באפריל.⁶¹¹ לקראת הוועידה הבאה בדצמבר 1913 היו לבונד כבר 5 אגודות ו-31 קבוצות.⁶¹²

לעומת זאת, בשביל המנהיגים הצעירים של שלוש המפלגות האחרות – הסאָר"פ, הס"ס ופועלי-ציון – היתה אמיגרציה פוליטית דבר חדש ולקח להם זמן להסתגל אליה. הס"ס הקימו עוד בשנות המהפכה את "הליגה המערב-אירופאית" בפריס, אבל תפקידה בשנות הריאקציה היה שולי למדי.⁶¹³ הם גם חפצו להשפיע על הפועלים היהודיים במערב אירופה וניסו לטפח מפלגת-אחות בגליציה, אך גם ללא הצלחה יתרה. בשנת 1908 השתקעו רוב מנהיגי הס"ס בווינה. גם מנהיגי פועלי-ציון לאחר נדודים בערים רבות התמקמו בווינה, סביב לשכת הברית העולמית של המפלגות פועלי-ציון. רבים מהם אף מצאו את תעסוקתם במוסדות פועלי-ציון האוסטרים ובלשכת הברית.⁶¹⁴

בספטמבר 1908 התכנסה בשווייץ התייעצות מנהיגי הסאָר"פ אשר מצאו את עצמם באירופה.⁶¹⁵ התוכניות של משתתפיה היו שאפתניות – להתחיל עבודה סיימיסטית במרכזי אוכלוסיה היהודית בחו"ל, בעיקר באמריקה ובגליציה. את העבודה באמריקה לקח על עצמו זייטלובסקי, אשר התיישב בניו-יורק והחל לפרסם שם בדצמבר 1908 כתב-העת **דאָס נייע לעבען** [החחים החדשים]. בשנתו הראשונה שימש הירחון גם בימה למנהיגי הסאָר"פ הרוסיים, אבל מ-1910 נעלמו מאמריהם מעמודיו. על העבודה בגליציה לא החליטו המשתתפים דבר מסוים, אך ביומרתם להגיע לפועלים יהודיים, התייחסו משתתפי התייעצות בביטול-מה אל מושבות הסטודנטים היהודיים מרוסיה בחו"ל.⁶¹⁶ התייעצות גם הקימה "וועד בחוץ לארץ" אשר נפקד על ניהול הפעילות המפלגתית. בסוף 1908 השתקע רטנר – הדמות המרכזית אם לא היחידה בוועד – בווינה, וכך נוסד בעיר זו גם מרכז הסיימיסטים.⁶¹⁷

באופן זה הפכה ווינה בשלהי 1908 למקום בו נמצאו מרכזים של שלוש המפלגות היהודיות הסוציאליסטיות מרוסיה.⁶¹⁸ היחסים ההולכים ומתרועעים בין רוסיה לאוסטרו-הונגריה עשו את שהותם בבירתה של האימפריה השכנה נוחה מבחינה משטרית. לאוסטריה היה גבול משותף ארוך עם רוסיה – מה שהקל על הברחת ספרות, מכתבים ואנשים.⁶¹⁹ וינה היתה הבירה האירופאית הקרובה ביותר לרוסיה, והקרבה הגיאוגרפית עשתה אותה מקום נוח לניהול ההתכתבות – הן עם הארגונים והפעילים המפלגתיים הנוותרים ברוסיה והן עם כתבי-העת הרוסיים שבהם כתבו האמיגרנטים. ב-1912 גם מנהיגות הבונד עזבה את מושבות המהגרים הרוסיים בשווייץ ובפריס והתמקמה בעיר זו.⁶²⁰

⁶¹¹ *Седьмой съезд*, עמ' 3, 5-6, 8; **קורצער בעריכט**, עמ' 1-2.

⁶¹² ЦГА Уз., ф. И-461, оп. 1, д. 1494, лл. 3-6 (אמת"י, HM2/8257.1); דובנאָו-ערליך, "אין די יאָרן פֿון רעאַקציע", עמ' 581-580. על ארגוני הבונד במערב אירופה ראה Weill, "Russian Bundists Abroad".

⁶¹³ הצלחנו לאתר רק חוזר אחד של "הליגה", 1911. 15.7. 3 – 55, ד. 1911 ג., ф. 102, оп. 230 (אמת"י, HMF).

⁶¹⁴ על מנהיגות של פועלי-ציון הרוסים בשנות הריאקציה ראה מינץ, "מנהיגות ומנהיגים", עמ' 158-155.

⁶¹⁵ חוזר מס' 1 של הוועד בחוץ לארץ [ספטמבר 1908], 2206, ל. 55, ד. 1908 ג., ф. 102, оп. 223 (אמת"י, HMF).

⁶¹⁶ בכל זאת הוחלט כי רטנר יעבור במספר מושבות עם ההרצאות. ידוע גם כי בליאז' (Liège) היתה קיימת ב-1911 "קבוצת תמיכה בסאָר"פ" של סטודנטים מרוסיה – 5, ד. 1911 ג., ф. 102, оп. 230 (אמת"י, HMF).

⁶¹⁷ לאַנדאָ, "מאַרק באַריסאַוויטש ראַטנער", עמ' 30.

⁶¹⁸ בווינה גרו הסיימיסטים מרק רטנר, משה רסקין, מיכאל לויטן, מנהיגי הס"ס לצקי ברתולדי, שץ-אנין, דוידוביץ-לבוביץ, יוסף צירניאכוב, יוסף קרוק, פועלי-ציון ברוכוב (מ-1909), בלוך, חזנוביץ, טבנקין ואחרים.

⁶¹⁹ השווה אַבראַמאָוויטש, **אין צוויי רעוואָלוציעס**, א', עמ' 345. כידוע, ב-1907 השתקע בווינה לב טרוצקי (1879-1940) והוציא שם לאור את עיתונו *Правда*. ב-1912 גם לנין עבר לגליציה על מנת להיות קרוב יותר להתרחשויות ברוסיה.

⁶²⁰ ב-1912 השתקעו בווינה גרוסר, אברמוביץ, מדם, אולגין, ליטבק (שניים אחרונים הוזמנו מרוסיה כדי לערוך כתב-עת בונדאי). על החיים של הבונדאים בווינה ראה מעדעם, **פֿון מינץ לעבן**, ב', עמ' 277-267; אַבראַמאָוויטש, **אין צוויי רעוואָלוציעס**, א', עמ' 346-351. על היחסים הקרובים של ליטבק עם ברוכוב וחזנוביץ' מפועלי-ציון ועם הס"ס הרוסיים ראה קאָזאָן, "דער לעבנס-וועג פֿון אַ ליטוואַק", עמ' 81.

מצבם של מנהיגי המפלגות בווינה היה דומה מאוד: הם עסקו בעיקר בכתיבה עבור עיתונים יהודיים ורוסיים, אך זה לא סיפק את צרכיהם במידה ראויה והם סבלו מתנאי חיים קשים. הסופר דניאל טשארני (1888-1959), אשר נמצא בידידות קרובה עם מנהיגי הס"ס בווינה, קרא להם "קומונת הרעב".⁶²¹ מצבו של רטנר, לפי תיאורי טשארני, היה טוב יותר (ניתן היה להלוות ממנו כסף כדי לשלם בבית קפה), אך גם לו עבודתו העיתונאית עבור העיתון בקייב לא הביאה מספיק פרנסה.⁶²² מצבם של פועלי-ציון הרוסיים לא היה טוב יותר, למרות הקשרים עם לשכת הברית העולמית, מכיוון שהעבודה בלשכה נעשתה בהתנדבות, לפחות בשנים הראשונות.⁶²³ גם הבונדאים, כאשר עברו לווינה, מצאו להם תעסוקה ככתבים של עיתונים רוסיים ואמריקנים.⁶²⁴

עקב המצב הירוד של המפלגות, הצטרפו מרכזיהן בחו"ל להיות למוקדי הפעילות ברוסיה גופא. בשנות הריאקציה, כאשר המנגנונים המפלגתיים בתוך המדינה כמעט ונעלמו ובכל פנים לא היו סטרוקטורות היררכיות המסוגלות להעביר הוראות, מידע, ספרות וכו', עבודת הארגון נפלה דווקא למנהיגי המפלגות בחו"ל (קביעה זו רלוונטית פחות עבור הבונד, אשר, כאמור, שמר על המרכז הארגוני הפעיל שלו ברוסיה). הדרך העיקרית לפעילות הארגונית היתה משלוח חוזרים לכתובות ידועות של חברי מפלגה. התכתבות זו היתה בעיתית, לעיתים המכתבים לא הגיעו ליעדם ולעיתים נתפסו על ידי הבולשת הפוליטית, אשר לא היססה לנקוט צעדים נגד מקבליהם.

בתחום הקשר בין המרכז בווינה לבין הפריפריה המפלגתית ברוסיה הצטיינו בעיקר פועלי-ציון. למרות היחסים הבעיתיים של מזכיר הברית העולמית של פועלי-ציון שלמה קפלנסקי (1884-1950) עם פועלי-ציון הרוסיים (ובמיוחד עם ברוכוב), היוותה לשכת הברית נקודת מוצא נוחה בשביל הקשרים עם רוסיה.⁶²⁵ כנציג המפלגה הרוסית בלשכה שימש החל מסוף 1908 דוד בלוך, אך מצבו לא היה קל, הן בגלל הוויכוחים עם קפלנסקי והן בגלל "היעדר המפלגה שיכולה לתמוך בו". אבל בדצמבר 1908 הוא התחיל לפרסם בצורה סדירה, פעם בשבועיים, **אינפארמאציאנס-בלעטל** [עלון מידע], שנכתב ביד, שוכפל בהקטורף ונשלח לרוסיה, ל-23 מקומות. לא ברור אם תמך קפלנסקי במפעל זה או לא, אך לדברי בלוך, "מעמדי בלשכה השתפר עם כל גליון חדש של עלון המידע".⁶²⁶ פעילותו של בלוך בווינה היתה חשובה אין כמוה בשביל שאריות המפלגה ברוסיה: משלוח סדיר של **אינפארמאציאנס-בלעטל** הכולל מידע על תנועת פועלי-ציון העולמית והמכתבים מהארגונים בערים שונות ברוסיה העניק הן מידת-מה של אופטימיות והן תחושת הפעילות המפלגתית המתמשכת, אפילו בקנה מידה קטן. לדברי פעיל המפלגה בקמנץ-פודולסק, "בשמחה גדולה קיבלנו את ה-**אינפארמאציאנס-בלעטל**; זרם חדש של אנרגיה נכנס לשורותינו ועם אומץ רענן התחלנו בעבודה".⁶²⁷ הס"ס והספ"פ לעולם לא הצליחו להעמיד את קשריהם עם החברים ברוסיה לבסיס כה איתן.

מנהיגות המפלגות בחו"ל גם חפצה לייצר חומר פובליציסטי עבור שאריות המפלגות ברוסיה. הראשון והחזק ביותר בתחום זה היה הבונד: כבר במרץ 1909 יצא לאור בזינבה כתב-עת גדול **אוטקליקי בונדה** (אם כי מחצית מאמריו היו תרגומים מדי **שטימע פון בונד**). ב-1909 יצאו לאור שלושה גליונות, אך בשנתיים הבאות הופיע רק גליון אחד בשנה (גם הבטאון המחתרתי ברוסיה **די שטימע פון בונד** הופיע פעם בשנה). בהשוואה לתקופה שלפני מהפכת 1905, לא היה עוד צורך גדול בעיתון בלתי-לגאלי, מאחר שברוב הבעיות העומדות על הפרק ניתן היה לדון בפרסומים לגאליים. כתבי-עת הבלתי-לגאליים (כולל אלו היוצאים לאור בחו"ל) נועדו

⁶²¹ על החיים של מנהיגי הס"ס בווינה ראה טשארני, **בארג ארויף**, עמ' 201-181; קורק, **תחת דגלן של שלש מהפיכות**, ב', עמ' 36.

⁶²² על חיי רטנר בווינה ראה לאנדא, "מארק באריסאוויתש ראטנער", עמ' 35-30.

⁶²³ **יידישער ארבעטער פנקס**, עמ' 486; ברוכוב, **כתבים**, ב', עמ' 240.

⁶²⁴ מדם עבד בשביל העיתון הרוסי *День* (במערכת העיתון בפטרבורג עבד חבר הוועד המרכזי של הבונד גנריך ארליך, ראה *Дубнов, Книга жизни*, ב', עמ' 144), אולגין כתב בשביל ה-**פארווערטס** האמריקני. לאומת זאת, מצא אברמוביץ' תעסוקה בלשכת הפטנטים (מעדעם, **פון מיין לעבן**, ב', עמ' 276; **אינפארמאציעס**, אין צוויי רעוואלוציעס, א', עמ' 350-347).

⁶²⁵ על היחסים האישיים ראה מינץ, **אגרות בר ברוכוב**, עמ' 43-42, 46.

⁶²⁶ "די ווינער פארטיי-קאנפערענץ", **יידישער ארבעטער פנקס**, עמ' 179-178. על **אינפארמאציאנס-בלעטל** ראה מינץ, "לתולדות עיתונות", עמ' 153-152.

⁶²⁷ **אינפארמאציאנס-בלעטל**, גלי' 42 (מאי 1913), עמ' 11.

בעיקר לדיון בסוגיות פנים ובין-מפלגתיות. לכן, הוחלף אוטוקליקי בונדה ב-1911 על ידי עלון המידע של ארגון הבונד בחוץ לארץ [Информационный листок Заграничной организации Бунда]. בתחילת 1914 העלון ברוסית הוחלף בעלון ביידיש (אינפֿארמאצֿיאָנס-בלאַט), אשר המשיך את קיומו אפילו בזמן מלחמת העולם הראשונה. גם כאשר ניגשו הבונדאים ב-1912 להוצאת עיתונים לגאליים ברוסיה – קודם לעבענס-פֿראַגען [שאלות החיים] בווארשה ואחר כך די צייט [הזמן] בפטרבורג – עריכתם נעשתה על ידי המנהיגים בווינה, ורק מאוחר יותר עברה לידי חברי הוועד המרכזי, אשר ישבו בפטרבורג. גם בווינה פרסמו הס"ס בינואר ומרץ 1910 שני גליונות של יודישעס פֿריילאנד [ארץ יהודית חופשית]. באפריל וביוני 1910 פירסמו גם פועלי-ציון שני גליונות של בטאון מפלגתי – כתב-העת דאָס פֿרייע וואָרט [המילה החופשית] נערך איפוא בווינה, אך הודפס בלמברג בעזרת פועלי-ציון האוסטרים. רק הסיימיסטים לא הצליחו לפרסם כתב-עת משלהם והסתפקו בגליון אחד של ידיעון הוועד בחוץ לארץ של סאָר"פ (Известия Заграничного Комитета ЦЕРП), אשר יצא לאור באוגוסט 1911. כתבי-העת מפלגתיים שפורסמו בחו"ל יכלו להיות מופצים ברוסיה רק בצורה בלתי-לגאלית, ולכן הפצתם דרשה פעילות מינימלית של המנגנון המפלגתי במקומות ולפעמים אף הפכה לפעילות מרכזית של שאריות הארגונים המקומיים.

* * *

הפעילות המפלגתית ברוסיה נחלשה בשנות הריאקציה במידה גדולה מאוד, לעיתים התקרבה להפסקה כמעט מוחלטת, אך לעולם לא נעלמה כליל. כרגיל, הידיעות המפורטות ביותר קיימות לגבי הבונד – הן כלולות גם בכתבות מן המקומות בכתבי-העת וגם בספרות הזכרונות. לדברי ליטבק, המצוטטים כמעט בכל מחקר הודן בתקופה זו, "במשך כל ימי הקיץ של 1907 דיברו בכל ארגונינו על משבר; היו מתווכחים, מחפשים את הסיבות. בשנת 1908 כמעט שלא נותר עוד איש לדבר על משבר".⁶²⁸ כל מי שנדרש בשנות הריאקציה לדיון בהתפרקות הארגונים המחתרתיים ציין כי התופעה המורגשת ביותר היתה העזיבה של האינטליגנציה. לדבריו המרים של ליטבק,

בשנת 1907 התחילו [האינטליגנטים] בורחים ומתפזרים, ובשנת 1908 כבר נעלמו כולם והיו כלא היו. מסביבנו נשאר חלל ריק. קודם כל הסתלקו והלכו להם האוהדים והנגררים. [...] הם היו איתנו כל עוד היו מקווים כי במחיר-יד אחד נביא חרות ושוויון. ועכשיו הם רואים אותנו כראות בעלי-חובות, שידם אינה משגת לשלם, כראות פושטי-רגל. [...] אחרים באו אלינו מפני שהיינו אז ענין של "אופנה", היינו "מענינים". עתה כבר היינו מחוץ לאופנה, ההתענינות פגה. [...] הענין עבר אל הקרקס, אל האופרטה, ובעיקר אל "התכלית", אל הקריירה. עבר עוד זמן מה והתחילו שורותיהם של העסקנים הפעילים להתרוקן. החדשים, הצעירים, אותם שבאו בימי הסערה, נסתלקו ראשונים. [...] אחר כך התחילו מתרחקים והולכים עסקנים ותיקים, אנשים שמסרו לתנועה את כל ימי נעוריהם וחלק משנות העמידה. זו היתה טרגדיה.⁶²⁹

כפי שעולה מהכתבות בעיתוני הבונד, בשנת 1908 היתה הפעילות של הארגונים המקומיים חלשה ביותר; גרעיני הארגונים הנותרים השתדלו בעיקר לשמור על עצמם בתנאים החדשים. מבוברויסק, למשל הודיעו: "בעצם הארגון שלנו אף פעם לא הפסיק את קיומו, אך בשנה אחרונה [1908] נפסק כל קשר בין הארגון לפועלים", ומדווינסק כתבו כי "אף על פי שהחיים הארגוניים כל הזמן לא נפסקו, הקולקטיב התכנס לפעמים, אך הארגון לא עסק בפעילות כלשהי ולא היה קשור עם המוני הפועלים".⁶³⁰ כפי שסיכם זאת ליטבק, "בשנת 1908 לא היה לנו כמעט אף ארגון אחד חי; היו רק חותמות וגושפנקות, שירים ופרורים של

⁶²⁸ ליטוואק, וואָס געווען, עמ' 248.

⁶²⁹ ליטוואק, וואָס געווען, עמ' 248-249, תרגום לפי ליטבאק, מה שהיה, עמ' 203-202.

⁶³⁰ Отклики Бунда, גל' 2 (יולי 1909), עמ' 31-32.

ארגונים".⁶³¹ הרוב המוחלט של 254 ארגונים מקומיים של הבונד אשר היו קיימים בסתיו 1906 נעלמו ללא עקבות. למשל, באודסה

בשנת 1908 הביטוי האחרון לפעילות ארגונו היה הקמפיין סביב אחד במאי, אשר דרש מאמץ העולה על הכוחות שהיו אז. לאחר מאמץ זה התפרקו שאריות הארגון, אשר ניזוק גם בגלל המעצרים, והחלה התקופה המתה. לחודשים מספר אפילו נפסקו כמעט לחלוטין קשרים אישיים בין חברי הארגון לשעבר.⁶³²

רק בתחילת 1909 הורגשה התעוררות מסוימת: גרעיני הארגונים הנותרים התחילו להתאסף בתדירות, לנסות להשפיע על הפועלים, לשקם קשרים עם האיגודים המקצועיים הקיימים, לנסות להקים איגודים חדשים בלתי-לגאליים ולארגן "וועדות מקצועיות" – מוסד מפלגתי המורכב מנציגי הפועלים המוביל מאבק כלכלי. "התנועה הכלכלית היתה הקרקע שעליו התחילו להיבנות כמעט כל הארגונים המפלגתיים שלנו",⁶³³ נאמר ב-1910, דהיינו כמו בשנותיו הראשונות של הבונד הפוליטיקה והכלכלה היו כרוכים יחד בפעילות הארגונים. באביב 1909 ביקרו חברי הוועד המרכזי בכל הארגונים הקיימים (ב-17 ערים) ודיווחו על הוועידה החמישית של רסדר"פ אשר התקיימה בדצמבר 1908 בפריס.⁶³⁴ ב-19 ערים הופץ הכרוז של הוועד המרכזי לאחד במאי.⁶³⁵ באוגוסט נערכו בארגונים דיונים על אסיפת העסקנים היהודיים בקובנו.⁶³⁶ במקביל להתעוררות במקומות אחדים והקמת מוסדות מפלגתיים שם (קולקטיב, וועד, חוגי פרופגנדה), במקומות אחרים הפעילות נפסקה – למשל, בוילנה, אשר חיי הארגון לא חדלו בה ב-1908, התפרקו המוסדות במחצית השניה של 1909. בתחילת 1910 הם שוקמו, אך בפסח ביצעה המשטרה מעצרים רחבים בין חברי המפלגה ושוב חיסלה את המוסדות:⁶³⁷ "בוילנה נעשו בשנות 1909-1910 הרבה נסיונות להחיות את הארגון; מן הנסיונות הללו לא יצא כמעט כלום".⁶³⁸

ב-1910 עסקו הארגונים המקומיים של הבונד בדיונים על תוצאותיה של אסיפת קובנו; חגגו יום הולדת השבעים של מנהיגי הסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית אוגוסט בֶּבֶל;⁶³⁹ והפיצו 20,000 כרוזים לאחד במאי.⁶⁴⁰ בווארשה יצא לאור עלון בלתי-לגאלי פֶּלּוּג-בלאַט, אשר נדפס ב-1,000 עותקים ונמכר לפועלים.⁶⁴¹ אבל השיא של הפעילות הפנים-מפלגתית היתה ההכנה לוועידה של הבונד: באביב ובקיץ 1910 ביקרו חברי הוועד המרכזי ושליחיו את המקומות 66 פעמים ונאמו ב-64 אסיפות. "זכות הבחירה [לוועידה] ניתנה לא לכל חברי המפלגה אלא רק לחברים הפעילים, כלומר אנשים המשתתפים במוסדות מפלגתיים שונים (חוגים, וועדות, לשכות האיגודים [המקצועיים] וכד') ואשר לקחו חלק, בנוסף לכך, בדיונים על השאלות בסדר-היום של הוועידה". בדרך זו הגבילה הנהגת הבונד את ההשפעה בענייני המפלגה רק לאנשים הפועלים למעשה בשורותיה. לפי הדו"ח על הוועידה, רק 609 חברים בעשר ערים התאימו להגדרה זו, ומתוכם רק 404 השתתפו בבחירות הצירים לוועידה.⁶⁴²

⁶³¹ ליטוואק, וואָס געווען, עמ' 271, תרגום לפי ליטבאק, מה שהיה, עמ' 220.

⁶³² *Отклики Бунда*, גלי 2 (יוני 1909), עמ' 34.

⁶³³ **בעריכט פֿון דער VIII קאָנפֿערענץ**, עמ' 7; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 8.

⁶³⁴ *Отклики Бунда*, גלי 3 (נובמבר 1909), עמ' 21; **בעריכט פֿון דער VIII קאָנפֿערענץ**, עמ' 14; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 16.

⁶³⁵ *Отклики Бунда*, גלי 3 (נובמבר 1909), עמ' 21.

⁶³⁶ **בעריכט פֿון דער VIII קאָנפֿערענץ**, עמ' 15; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 16. השווה גם ידיעות על הדיונים בוילנה, מינסק, ויטבסק, פינסק, מוהילב, גומל ולודז' – *Отклики Бунда*, גלי 3 (נובמבר 1909), עמ' 22-23.

⁶³⁷ **די שטימע פֿון בונד**, גלי 1 (דצמבר 1908), עמ' 10, גלי 3 (מרץ 1910), עמ' 9-8; *Отклики Бунда*, גלי 1 (מרץ 1909), עמ' 33, גלי 3 (נובמבר 1909), עמ' 22; גלי 4 (אפריל 1910), עמ' 29. על מעצרים של ערב פסח ראה אַבראַמאָוויטש, **אין צוויי רעוואָלוציעס**, א', עמ' 334; לעווין, **אונטערערדישע קעמפֿער**, עמ' 343-344.

⁶³⁸ ליטוואק, וואָס געווען, עמ' 271, תרגום לפי ליטבאק, מה שהיה, עמ' 220.

⁶³⁹ *Отклики Бунда*, גלי 4 (אפריל 1910), עמ' 26.

⁶⁴⁰ *RU 5*, טקסט הכרוז פורסם גם ב-*Отклики Бунда*, גלי 4 (אפריל 1910), עמ' 26-28.

⁶⁴¹ **די שטימע פֿון בונד**, גלי 3 (מרץ 1910), עמ' 12; *Отклики Бунда*, גלי 4 (אפריל 1910), עמ' 26, 29.

⁶⁴² **בעריכט פֿון דער VIII קאָנפֿערענץ**, עמ' 3; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 3-4.

הוועידה השמינית של הבונד התכנסה בלמברג באוקטובר 1910, והשתתפו בה 25 איש – 12 צירים מארגונים מקומיים, 10 חברי המוסדות המרכזיים ושלושה אורחים. במרכז הוועידה עמדה השאלה על צורות פעילות המפלגה, והיא גם ניסחה את עמדות הבונד בנוגע לשאלות העומדות על הפרק, כגון הקהילה היהודית ושאלת יום החופש בשביל הזבנים (בעד זכות הפועלים היהודיים לנוח בשבת). חשיבות מיוחדת נודעה להחלטת הוועידה להיאבק בעד ההכרה בשפת היידיש בתור "השפה הלאומית של האוכלוסייה היהודית" ובעד בית ספר בשפת האם של הילדים, דהיינו ביידיש. בעצם, לדברי היסטוריון יהושע צימרמן, הוועידה השלימה את המצע הלאומי של הבונד.⁶⁴³

ב-1911 חיי ארגוני הבונד לא נבדלו מהשנה הקודמת והיו מצומצמים מאוד. אחת הסוגיות החשובות ביותר בשנת 1911 היתה השאלה של היחסים בין הפועלים היהודיים והפולניים. הצמיחה הכלכלית בפולין ובאזור צפון-מערב גרמה למפעלים רבים לעבור מעבודת היד אל עבודת המכונות. העבודה במכונות נחשבה כמונופול של הפועלים הנוצריים,⁶⁴⁴ והיהודים סולקו, לפעמים בכוח, מהמפעלים המחודשים (אם כי היהודים מצדם לא אפשרו לנוצרים לעבוד בתפקידים טובים בסדנאות "ידיניות" וללמוד את המלאכה⁶⁴⁵). בעיות כאלו התעוררו בשנים קודמות בענף הטקסטיל בביאלוסטוק ובלודז', ועתה הם החלו גם אצל הסנדלרים בווארשה. ביולי 1911 קבעה ההתייעצות ליד הוועד המרכזי של הבונד, כי להיאבק נגד תופעה זו ניתן רק על ידי איגודים מקצועיים המאחדים נוצרים ופולנים, וכי בינתיים צריך להגיע להסכם בין הפועלים עצמם. פורסם מכתב מיוחד של הסנדלרים היהודיים אל חבריהם הפולנים, ופרויקט ההסכם הוכן על ידי ועדה משותפת. אבל היחס המסתייג של הפ"ס ובמיוחד של סדקפ"ל מנע פתרון הסכסוך. הוועידה התשיעית ב-1912 החליטה להמשיך לחפש פתרון בדרכי שלום, אך גם דרשה להתייחס אל הפועלים המתנגדים לכניסת היהודים לבתי-חרושת כאל "שוברי שביתות".⁶⁴⁶

הגל העצום של שביתות כתגובה לטבח במכרות הזהב בנהר לנה בסיביר, ששם ב-4 באפריל 1912 נורו למוות או נפצעו כ-500 פועלים שובתים, לא מצא לו הד מספיק בקרב הפועלים היהודיים. לדברי הוועד המרכזי של הבונד, "מצב הרוח התחזק, ההתענינות והאקטיביות הולכות וגוברות, אך זה אינו קורה מהר ואינו לובש צורות המוניות-סטיכיות כמו ברוסיה גופא".⁶⁴⁷ בשנת 1912 החלו הארגונים הגדולים (וארשה, וילנה) לחזור לדפוסי הארגון שהיו נהוגים בשנות המהפכה: בשביל העבודה באיגודים מקצועיים וניהול "המאבק הכלכלי" הוקמו מוסדות מפלגתיים נפרדים, כך שגרעין הארגון ריכז רק את הפעילות הפוליטית.⁶⁴⁸ לקראת הוועידה התשיעית ביוני 1912, שוב הגבילו המנהיגים את זכות הבחירה רק לחברים "פעילים" – הוחלט כי הצירים ייבחרו בוועידות אזוריות, אשר בעצמן תיבחרנה על ידי חברי הקולקטיבים והוועדים. בסופו של דבר, השתתפו בבחירות 23 ארגונים שבמוסדותיהם היו 475 איש.⁶⁴⁹ אבל יחד עם זאת, נראה כי למנהיגי הבונד לא היה מושג על מספר החברים במפלגה ("בשל היעדר תשלומי דמי חבר סדירים החברות נושאת אופן בלתי-מוגדר", נאמר בהודעה של ועידת אוגוסט 1912 של רסדר"פ).⁶⁵⁰ חלק מהארגונים

⁶⁴³ על משמעות הוועידה ראה Zimmerman, Poles, Jews and the Politics of Nationality, עמ' 251-252.

⁶⁴⁴ ראה דיון אצל Mendelsohn, Class Struggle, עמ' 19-23 ואצל Kahan, Essays, עמ' 39-40.

⁶⁴⁵ ל-ן, "בני די ווארשאוער שוסטער", דער אָנפֿאַנג, עמ' 55. ראה גם תיאור המקרה כאשר סנדלר נוצרי בוויילנה הוכרח על ידי בעל הבית לעבוד ביום ראשון. "הוועדה" של בונד בענף החליטה כי בעל הבית צודק והציעה לפועל מקום עבודה בבית מלאכה אחר עם פועלים נוצרים – *Информационный листок*, גל' 3 (דצמבר 1911), עמ' 4. על מקרה כאשר הסנדלרים היהודים דחו את הפועלים הנוצריים בוויילנה דווח לוועידה התשיעית של הבונד (*Отчет о IX конференции*, עמ' 21).

⁶⁴⁶ א. ר-טש, "אויפן ריכטיגען וועג", די נייע שטימע, 2 (ספטמבר 1911), עמ' 19-16; ד.ק. [ד. קצנלבוגן], "גוטע עצות", שם, עמ' 19-20; *Информационный листок*, גל' 2 (אוגוסט 1911), עמ' 2; גל' 3 (דצמבר 1911), עמ' 2-3; גל' 4 (מאי 1912), עמ' 7; ל-ן, "בני די ווארשאוער שוסטער", דער אָנפֿאַנג, עמ' 54-57; די נייע שטימע קאָנפֿערענץ, עמ' 13-14, 59-60; *Отчет о IX конференции*, עמ' 8-9, 46-47; *Бунд в Беларуси*, עמ' 383-384; Свалов, «Бунд», עמ' 228-229; שולמאן, *בלעטלעך געשיכטע*, עמ' 97-101. חלק מהמאמרים פורסמו גם אצל קירזשניץ, דער אידישער אַרבעטער, כרך 3, עמ' 112-124.

⁶⁴⁷ די נייע שטימע קאָנפֿערענץ, עמ' 6; *Отчет о IX конференции*, עמ' 3.

⁶⁴⁸ *Информационный листок*, גל' 4 (מאי 1912), עמ' 6, 9; די נייע שטימע קאָנפֿערענץ, עמ' 15; *Отчет о IX конференции*, עמ' 10.

⁶⁴⁹ *Извещение о конференции организаций Р.С.-Д.Р.П.*, עמ' 9-10.

⁶⁵⁰ *Извещение о конференции организаций Р.С.-Д.Р.П.*, עמ' 13.

טענו למספר גדול של חברים – בוויילנה, למשל, השתתפו בבחירות 307 איש, לעומת 42 ב-1910.⁶⁵¹ בשנת 1914 מנה הבונד כבר 40 ארגונים מקומיים, אם כי שוב מספר החברים לא היה וודאי.⁶⁵² ההימנעות מנקיבת מספר חברים מדויק או משוער נועדה לערפל את המצב האמיתי: למרות כמות הארגונים המכובדת, מספר החברים בהם היה קטן ולא יציב. בדו"ח הבונד לקונגרס האינטרנציונל אף נאמר, כי "הרחבת הארגון הבלתי-לגאלי מצליח עתה רק במידה מועטה ביותר. בתנאים הנוכחים הארגון המחתרתי אינו מסוגל לכלול את כל חברי המפלגה. עתה המפלגה והאירגון אינם תואמים זו את זו: הארגון צר יותר מאשר המפלגה. וכאשר מדובר בתאים מפלגתיים לא רחבים, הכוללים בעיקר פעילים מפלגתיים, תקופת הדיווח [1910-1913] מתאפיינת בשיקום ההדרגתי המתמיד".⁶⁵³ לכן העדיפו ראשי הבונד לטשטש את הנתונים המספריים, במיוחד בשנתיים לפני מלחמת העולם הראשונה, כאשר פעילותו של הבונד ככלל צברה תאוצה מרשימה.

כאמור, במאי 1912 החל הבונד לפרסם שבועון לגאלי **לעבענס-פראגען** – ההדפסה נעשתה בווארשה, בעוד שהמערכת נמצאה בווינה. אבל המשטרה הווארשאית החרימה את שני הגליונות הראשונים, סגרה את השבועון והחלה במשפט נגד עובדיו, אשר הסתיים בגזר דין קשה (בגלל מאמר **לעבענס-פראגען** גם ולדימיר מדם נעצר ונשפט לאחר חזרתו לרוסיה ב-1913).⁶⁵⁴ לכן הועבר המפעל העיתונאי לפטרבורג, ששם היו תנאי הצנזורה נוחים יותר, והוקם שבועון **די צייט**, אשר התקיים עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. תחילה, כאמור, ניסו מנהיגי הבונד לערוך אותו מווינה, אך במהרה התברר, כי הדבר אינו יעיל, והמערכת הועברה לפטרבורג, לידי חברי הוועד המרכזי משה ראפס וגנריך ארליך (1882-1942).⁶⁵⁵ תפוצתו של **די צייט** היתה מרשימה – כ-7,000 – 9,000 עותקים הופצו ב-150 ערים ועיירות.⁶⁵⁶ הכרוז של הוועד המרכזי לאחד במאי 1914 פורסם כבר בכמות של 32,000 עותקים.⁶⁵⁷ במשך 1913 השתתפו הבונדאים בהקמת קופות חולים של הפועלים לפי החוק מיום 23 ביוני 1912 על ביטוח למקרי תאונות ומחלות. חוק זה ענה למעשה לאינטרסים של המעסיקים וכלל מגבלותי הרבות; מבחינה יהודית המגבלה החשובה היתה בכך, שרק מפעלים גדולים, החל מ-20 פועלים, היו חייבים להשתתף בקופות חולים. למרות זאת, מצאו הבונדאים שדה פועלה פורה הנותן להם אפשרות לקחת חלק פעיל בחיי היומיום של הפועלים ולהשפיע עליהם.⁶⁵⁸ בשנת 1914 הרגישו מנהיגי הבונד כי המצב השתפר במידה כזו, שאפשר כבר לכנס קונגרס סדיר של המפלגה, שחבריו ייבחרו לפי כללי הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית. הקונגרס השמיני של הבונד נקבע לאוגוסט 1914 בווינה, במקביל לקונגרס האינטרנציונל, אבל פרוץ מלחמת העולם הביא לביטולו, והצירים אשר כבר באו לווינה נאלצו לברוח ממנה במהירות.⁶⁵⁹ ארגוני הבונד במקומות והמרכז החדש בפטרבורג המשיכו לפעול גם במשך מלחמת העולם הראשונה. בנוסף לפעילות מחתרתית, השתלבו פעיליו בארגונים יהודיים לעזרה, וכאגף של הסוציאל-דמוקרטיה הרוסית הם השתתפו גם בארגונים ציבוריים כל-רוסיים.⁶⁶⁰ לאחר מהפכת פברואר 1917 התרחב ארגון הבונד במהירות ומשך אליו אלפי יהודים.

⁶⁵¹ **די נינטע קאנפערענץ**, עמ' 3; *Отчет о IX конференции*, עמ' 1.

⁶⁵² *Бунд в Беларусі*, עמ' 388; Свалов, «Бунд», עמ' 233.

⁶⁵³ *Бунд в Беларусі*, עמ' 387-388; Свалов, «Бунд», עמ' 232-233.

⁶⁵⁴ מעדעס, **פון מיין לעבן**, ב', עמ' 271-267, 289-286; אבראמאָוויטש, **אין צוויי רעוואָלוציעס**, א', עמ' 347-346.

⁶⁵⁵ קאָזאָן, "דער לעבענס-וועג פֿון אַ. ליטוואַק", עמ' 77; קירזשניץ, **די יידישע פּרעסע**, עמ' 46.

⁶⁵⁶ עמ' 48, 54. על שבועון ראה דובנאָו-ערליך, "אין די יאָרן פֿון רעאַקציע", עמ' 617-611.

⁶⁵⁷ **די צייט**, 1913, גל' 13 (15.8), עמ' 4. בדו"ח הבונד לקונגרס האינטרנציונל בווינה מדובר על 9,000 עותקים – ראה *Бунд в Беларусі*, עמ' 391; Свалов, «Бунд», עמ' 237. השווה דברי ליטבך על 13,000-14,000 עותקים ב-1914 (ליטוואַק, **וואָס געווען**, עמ' 274).

⁶⁵⁸ ГАРФ, ф. 1741, оп. 1, д. 24909 (HMF 128).

⁶⁵⁹ *Бунд в Беларусі*, עמ' 378-382; Свалов, «Бунд», עמ' 221-226. צריך לציין כי גם הבולשביקים עמלו נמרצות כדי לקבל שליטה בקופות החולים החדשות.

⁶⁶⁰ אבראמאָוויטש, **אין צוויי רעוואָלוציעס**, א', עמ' 364-359.

⁶⁶⁰ על הבונד בתקופת מלחמת העולם הראשונה ראה גלברד, **בסערת הימים**, עמ' 54-15; Гусев, «Бунд в Україні». על פעילות הבונד בפטרבורג ראה Канторович, «Бунд накануне».

גם בארגוני פועלי-ציון היתה ההתפתחות דומה: שיתוק מוחלט ב-1908 והתעוררות מסוימת ב-1909. בתחילת 1909 הופיעה באודסה "לשכה אזורית זמנית של דרום-מערב", אשר פירסמה חוזרים, התקשרה עם הארגונים והחברים הבודדים במקומות (ביולי היו לה קשרים עם 15 ערים ועיירות), ארגנה גיוס כספים, דיונים ובחירות הצירים לועידת פועלי-ציון הרוסיים ולועידת הברית העולמית.⁶⁶¹ באביב 1909 ניסה שמואל אדלמן להחיות את ה"פֶּאַרְבְּאַנְד" הפולני.⁶⁶² לקראת אחד במאי 1909 פורסמו כרוזים בפולין, אודסה, קמניץ-פודולסק ופולטבה.⁶⁶³

בספטמבר 1909 הצליחו פועלי-ציון – הראשונים בקרב הסוציאליסטים היהודיים ברוסיה – לכנס ועידת המפלגה בווינה.⁶⁶⁴ לטענת ברוכוב המאוחרת, מנתה המפלגה לקראת הוועידה 390 חברים ב-21 ארגונים:⁶⁶⁵ בניגוד למדיניות הבונד, זכות הבחירה לוועידה ניתנה לכל מי שחשב את עצמו לחבר במפלגה, ללא תנאים מגבילים.⁶⁶⁶ הוועידה התכנסה בסמוך לוועידה של הברית העולמית השניה של פועלי-ציון בדצמבר 1909 שמועד כינוסה הותאם לקונגרס הציוני התשיעי בהמבורג.⁶⁶⁷ אין ספק כי ועידת הברית היוותה גורם מכריע בכינוס ועידת וינה, ושבעה מתוך 13 משתתפיה לקחו חלק בוועידת הברית. בוועידה השתתפו לא רק המנהיגים המתגוררים בחו"ל אך גם חמישה צירים שבאו מרוסיה (אודסה, וארשה, לודז', צ'נסטוחובה, בנדין) ואורחים ממפלגות אחרות.⁶⁶⁸ במרכז הוועידה עמדו שתי שאלות – איחוד עם המפלגות הסוציאליסטיות האחרות, והיחס אל ההסתדרות הציונית. כידוע, ועל כך ידובר בהמשך, החליטה הוועידה על פרישת פועלי-ציון הרוסיים מהקונגרס הציוני (לעומת מפלגות פועלי-ציון בארצות אחרות אשר המשיכו לקחת חלק בו) ועל קואורדינציה עם המפלגות הסוציאליסטיות האחרות. היא גם שינתה את יחס המפלגה אל הדומה השלישית: במקום חרם של שנת 1907 היא החליטה על שיתוף פעולה עם סיעת הס"ד (ראה להלן).

לאחר הוועידה פנו מנהיגי פועלי-ציון לפעילות מזוהזת. לדברי החוזר של הוועד המרכזי, "הוועד עומד עתה בפני פרספקטיבות מבריקות".⁶⁶⁹ לברוכוב ובלוך, אשר היוו את מרכז המפלגה בווינה, הצטרף ב-1910 גם אברהם רבוצקי.⁶⁷⁰ לקראת אחד במאי של 1910 פירסם הוועד המרכזי לראשונה מאז 1907 כרוז משלו, כרוזים מקומיים הופצו בצ'נסטוחובה ובפינסק.⁶⁷¹ באפריל וביוני 1910 פורסמו, כאמור, שני גליונות של עיתון **דָאָס פֶּרִייע וואָרט**, וגם **אינפֶּאַרמאַציאָנס-בלעטל** לא נפסק. יחד עם זאת, התלונן הוועד המרכזי על מחסור כספי והתאונן על כך שפועלי-ציון אינם זוכים לתמיכה "של מסמפתים בעלי אמצעים או חברים בחוץ לארץ".⁶⁷² כאמור, ב-1911 הוקם בווארשה "וועד מארגן" של פועלי-ציון ובווילנה פורסמו חוברות מפלגתיות.⁶⁷³ הפעילות המפלגתית בפולין התרכזה בעיקר בתחום האיגודים המקצועיים, ובראשה עמד ישראל רייכמן-ושר.⁶⁷⁴ פעילות נמרצת התחילה גם באזור ליטא – הוועד שנמצא בפינסק שמר על קשרים עם מקומות רבים, בסמורגון התארגנו בורסקאים, כונסו שתי וועידות אזוריות. אבל יחד עם זאת הפעילות הסדירה נפסקה כל הזמן על ידי הרדיפות המשטריות – בערך פעם בשנה "נפלו" ארגונים חשובים, הקשרים נפסקו והפעילים

⁶⁶¹ ראה חוזרים מס' 1 (28.2.1909), 2 (8.4), 4 (23.6) ו-5 (11.7), א"ע, III-104-7-66B; "די ווינער פֶּאַרטיי-קאָנפֶּרענץ", **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 184.

⁶⁶² **שוורת פועלי-ציון**, עמ' 619.

⁶⁶³ "די ווינער פֶּאַרטיי-קאָנפֶּרענץ", **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 178.

⁶⁶⁴ פרוטוקולים של הוועידה פורסמו ב"די ווינער פֶּאַרטיי-קאָנפֶּרענץ", **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 279-172, ונאומי ברוכוב תורגמו לעברית בברוכוב, **כתבים**, ב' 171-213. החלטות הוועידה ראה שם, עמ' 425-422.

⁶⁶⁵ ברוכוב, "לתולדות תנועת פועלי-ציון", **כתבים**, ג', עמ' 5.

⁶⁶⁶ יחד עם זאת, בדו"ח הוועד המרכזי לוועידה נאמר כי "לחבר נחשב כל פועל-ציון אשר לוקח חלק פעיל בעבודת הארגון. [...] כל חבר משלם באופן סדיר את המס מפלגתי" – **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 177.

⁶⁶⁷ על הוועידה השניה של הברית העולמית ראה אונגר, **פועלי-ציון בקיסרות האוסטרית**, עמ' 310-307.

⁶⁶⁸ על הרכב הוועידה ראה ברוכוב, **כתבים**, ב', עמ' 528.

⁶⁶⁹ חוזר הוועד המרכזי, נובמבר 1909, א"ע, IV-104-7-66B.

⁶⁷⁰ מינץ, "מנהיגות ומנהיגים", עמ' 156, הערה 19.

⁶⁷¹ **דָאָס פֶּרִייע וואָרט**, גל' 2 (יוני 1910), עמ' 22-23.

⁶⁷² דו"ח קצר על הוועידה השישית, 1913, א"ע, III-12-47-7, עמ' 4.

⁶⁷³ **אונזער צייט** יצא לאור בוויילנה בדצמבר 1911, **די צייט** – ב-1912, **דער געדאַנק** – בסתיו 1912 ו**איצט** – ב-1913. ראה קירזשניץ, **די יידישע פרעסע**, עמ' 103, 107; מינץ, "לתולדות עיתונות", עמ' 157-155, 166-167.

⁶⁷⁴ על הפעילות בווארשה ראה **דָאָס פֶּרִייע וואָרט**, גל' 2 (יוני 1910), עמ' 22 וזכרונותיו של יצחק לב בתוך רייכמן-ושר, **דברים מעזבונו**, עמ' 56-49 ו-71-72 וגם לב, "פועלי ציון שמאל", עמ' 96-94.

נמלטו.⁶⁷⁵ הוועד האזורי של דרום רוסיה באודסה נעלם, ובשנת 1913 הוחלט להקימו מחדש.⁶⁷⁶ הכרוז של הוועד המרכזי לאחד במאי 1912 קבע, כי "התקופה הרעה ביותר של יאוש ואפתייה כבר עברה, מעמד הפועלים מרגיש את הנחיצות להתארגן ולהיכנס במאבק גלוי נגד מדכאיו".⁶⁷⁷

באוגוסט 1913 הצליחו פועלי-ציון לכנס ועידה נוספת בקראקוב, שוב בסמוך לוועידה הרביעית של הברית העולמית, אשר תואמה עם הקונגרס הציוני האחד-עשר.⁶⁷⁸ השתתפו בוועידה 13 איש, תשעה מהם לקחו חלק גם בוועידת הברית.⁶⁷⁹ כמו בוועידה הקודמת, הופנתה תשומת לב מיוחדת לפעילות הסיעה הסוציאל-דמוקרטית בדומה, והוועידה הציגה בפניה דרישות "לצאת ביתר מרץ נגד ההגבלות החדשות" והן להכניס מיד הצעת החוק על שוויון הזכויות ליהודים. היא גם קיבלה החלטה נגד החרם הכלכלי על היהודים בפולין לאחר הבחירות של 1912, והדגישה את חשיבות העבודה באיגודים מקצועיים. לטענת ברוכוב, הנראית כמוזמת, היו במפלגה לקראת הוועידה 875 חברים ו-2,500 אוהדים.⁶⁸⁰

בשנת 1913 פירסמו פועלי-ציון ברוסיה מספר חוברות ובמרץ 1914 הוקם בווארשה כתב-עת מפלגתי בשביל הזבנים **דער האַנדעלס-אַנגעשטעלטער**, אם כי הוא הפסיק, בגלל רדיפות שלטוניות, לאחר הגליון השני, וצורף כמוסף לשבועון **דאָס וואָרט**.⁶⁸¹ זה האחרון הוקם במאי 1914 בפטרבורג, וכעורכיו שימשו אברהם טננבוים ורובצקי, אשר חזרו בתחילת 1914 לרוסיה על מנת לשקם את "הוועד המארגן" ולהוציא כתב-העת.⁶⁸² הכרוז של הוועד המרכזי לאחד במאי 1914 קבע בסיפוק, כי "אנחנו יכולים לציין תוצאות לא רעות בכלל" של הפעילות המפלגתית: "שורות המפלגה התחזקו, והאומץ של חברי המפלגה גדל".⁶⁸³ פועלי-ציון אף ניסו להמשיך את פעילותם בזמן המלחמה: כינסו מספר התיעצויות במשך 1915 ו-1916 והקימו ארגון מקומי בפטרבורג.⁶⁸⁴

בסופו של דבר, ניתן להגיד כי מפלגת הפועלים הסוציאל-דמוקרטית היהודית 'פועלי-ציון' אשר היתה החלשה בין ארבע המפלגות בשנות המהפכה, הצליחה בשנות הריאקציה לפעול נמרצות ברוסיה ולגייס חברים חדשים לשורותיה. היקף פעילותה עלה על זה של הסאָר'יפ והס"ס והתקרב לזה של הבונד. אפילו בשנות המלחמה לא הפסיקה המפלגה את קיומה. לכן אין זה פלא כי לאחר מהפכת 1917 התחזקה מפלגת פועלי-ציון והפכה לאחד הכוחות הפוליטיים היהודיים החשובים. ללא ספק, תרמה לכך זיקתה החזקה לנעשה מחוץ לגבולות רוסיה – עבודה מעשית בארץ ישראל וקיומה של הברית העולמית של פועלי-ציון, בעוד שהס"ס והסיימיסטים לא יכלו לעניין את חבריהם במשהו מעבר לרעיונותיהם המופשטים.

גם ארגונים מקומיים של מפלגת הס"ס, אשר בשנות המהפכה התחרו בארגוני הבונד, נעלמו כמעט לחלוטין בשנת 1908 וחלקם הקטן התערור לפעילות מחודשת ב-1909. בשנת 1909 פורסמו מספר כרוזים לקראת אחד במאי על ידי ארגונים מקומיים (צ'ינסטוחובה, פינסק), והארגון בפינסק אף כינס אסיפה ופירסם כרוז לקראת ה-17 באוקטובר 1909 – לדברי הכתבה, "היחידים בעיר שדיברו אל האזרחים על ה-יאָרצֵינט של

⁶⁷⁵ גרשענזאָן, "דער ליטווישער ראַיאָן-קאָמיטעט"; חוזר מס' 1 של הוועד האזורי של ליטא, יוני 1912, אי"ע, IV-104-7-66B; על הפעילות בסמורגון ראה **די צייט** (1912), עמ' 30-32.

⁶⁷⁶ אברמוביץ, "תנועת פועלי ציון ברוסיה", עמ' 113; חוזר מחלקת המשטרה, 26.9.1913, ЦГА Уз., ф. И-461, оп. 1, д. 1325, 40. II. (אמתי, HM2/8257.1a).

⁶⁷⁷ אי"ע, III-12-47-4; **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 512.

⁶⁷⁸ דו"ח קצר על הוועידה, הכתוב בכתב יד, שמור באי"ע, III-12-47-7. הוועידה נקראה "הוועידה השישית" אך לא ברור איך נעשה החישוב. ראה עליה ברוכוב, **כתבים**, ג', עמ' 529, הערה 14, החלטותיה פורסמו שם, עמ' 509-506.

⁶⁷⁹ על הוועידה הרביעית של הברית העולמית ראה אונגר, **פועלי-ציון בקיסרות האוסטרית**, עמ' 325-320.

⁶⁸⁰ אונגר, **פועלי-ציון בקיסרות האוסטרית**, עמ' 340.

⁶⁸¹ **דער האַנדעלס-אַנגעשטעלטער**, 1914, גל' 3 (31.3), עמ' 1; מוסף **לדאָס וואָרט**, 1914, גל' 5 (11.7), עמ' 24-17; קירזשניץ, **די יידישע פּרעסע**, עמ' 54-53.

⁶⁸² לעוו, "די פּאַרטי-באַראַטונג אין פינסק", עמ' 313-314; ניר, **פרקי חיים**, עמ' 166; מינץ, "לתולדות עיתונות", עמ' 157-158.

⁶⁸³ אי"ע, III-12-47-4.

⁶⁸⁴ **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 343-313; ניר, **פרקי חיים**, עמ' 167-166. החלטות התיעצות בפטרבורג ראה אי"ע, III-12-47-8. ראה גם מינץ, "לתולדות עיתונות", עמ' 159.

החוקה הרוסית"⁶⁸⁵ (אם כי גם ארגון הבונד כינס אסיפה של 78 איש⁶⁸⁶ – היריבות הרגילה בין זרמים שונים בתנועת הפועלים היהודית לא נעלמה גם ברמה המקומית).

בקיץ 1909, כאמור, התכנסה התייעצות ה"ס"ס, אשר החליטה, בין היתר, לכנס קונגרס המפלגה.⁶⁸⁷ הקונגרס – מוסד מייצג עליון – לא התכנס, ובמקומו התקיימה בווינה בפברואר 1911 הוועידה הרביעית (גם פועלי-ציון הפכו את הקונגרס המתוכנן שלהם ב-1909 אל ועידה). בוועידה השתתפו 18 איש, מהם חמישה מנהיגי המפלגה מרוסיה.⁶⁸⁸ במרכז עמדו הסוגיות של הקונגרס לענייני ההגירה והסקציה היהודית באינטרנציונל (ראה בהמשך). המשתתפים שוב דיברו (כמו בדצמבר 1907) על ארגון "ס"ס עולמי והחליטו "להקים מרכז כללי של "ס"ס מכל ארצות". הוועידה נתנה את דעתה גם על הסוגיות הפנים-רוסיות, קבעה כי "התקופה החדה ביותר של הריאקציה החברתית כבר עברה" וציינה נחיצות "המאבק נגד שאריות הנחשלות הפוליטית אשר עודנה חזקות אצל ההמונים היהודיים". בין היתר, החליטה הוועידה לפנות אל הסיעה ה"ס"ד בדומה בשאלות כלליות ולצירים היהודיים בשאלות יהודיות ספציפיות, הדגישה את חשיבותה של הפעילות התרבותית והקהילתית וכמו כן הפעילות באיגודים המקצועיים הבלתי-מפלגתיים.⁶⁸⁹

אף על פי שלדברי דוידוביץ' "כולם [בוועידה] הבינו כי לאחר המילה צריך לבוא המעשה – והמעשה" נהיה אכן המוטיב העיקרי של הוועידה",⁶⁹⁰ השפעתה על הפעילות ברוסיה לא הורגשה במיוחד. כמו ב-1909, כך גם ב-1911 היו קיימים ארגונים קטנים של "ס"ס בקייב, פינסק, אודסה, ווארשה, לודז', צ'נסטוחובה, ביאלוסטוק, וילנה, מינסק וקבוצת סטודנטים בפטרבורג.⁶⁹¹ ב-1911 התארגן בקייב וועד אזורי והופצו גם כרוזים לקראת אחד במאי.⁶⁹² גם בווארשה הורגשה ההתעוררות של חוגי ה"ס"ס, שבה השתתף משה כץ, אשר חזר בסוף 1910 מחוץ לארץ. הבולשת אך ידעה על נסיעותיו בענייני המפלגה לקייב ולפינסק. בגלל פעילותו המפלגתית הוא נאלץ שוב לעזוב את רוסיה בספטמבר 1912.⁶⁹³ גם בשנת 1912 הופצו הכרוזים של הוועד המרכזי של "ס"ס לאחד במאי,⁶⁹⁴ ובכרוז של שנת 1913 קרא הוועד לשביתה בהדגשו את התעוררות תנועת הפועלים של כל העמים ברוסיה.⁶⁹⁵ החל מ-1911 השתלבו לצקי-ברתולדי ודוידוביץ'-לבוביץ' בעבודת 'החברה להסדרת ההגירה היהודית' הבלתי-מפלגתית בפטרבורג – היוזמת המקורית של הקונגרס העולמי לענייני ההגירה (ראה בהמשך). שניהם ניהלו בה תעמולה בעד הקמת הבנק להגירה, ופעילותם אף גרמה, ככל הנראה, לעזיבת חברי ההנהלה הציונים ב-1912.⁶⁹⁶ הסניפים המקומיים של החברה הפכו ל"בסיס העיקרי שבו התרכזו חברי ה"ס"ס", ולדברי בעל הזכרונות, "לסניפים אלו לא נכנסו מפלגות אחרות מכיוון שה"ס"ס שלטו שם ללא עוררין".⁶⁹⁷ ב-1913 הצליחו ה"ס"ס לפרסם קובץ מאמרים פוליטי בווארשה – **די צוקונפֿט**. יחד עם זאת, לא ניתן לדבר על פעילות מפלגתית רחבה של ה"ס"ס בשנות הריאקציה. ארגונים קטנים (30 עד 70 איש) עסקו

⁶⁸⁵ **יודישעס פֿריילאנד**, גלי 1-2 (ינואר 1910), עמי 27, 25.

⁶⁸⁶ **די שטימע פֿון בונד**, גלי 3 (מרץ 1910), עמי 7; *Отклики Бунда*, גלי 4 (אפריל 1910), עמי 28.

⁶⁸⁷ **יודישעס פֿריילאנד**, גלי 1-2 (ינואר 1910), עמי 27-25.

⁶⁸⁸ ד. דאָוויטש [דוד דוידוביץ'-לבוביץ'], "די פֿיערטע ס.ס. קאָנפֿערענץ", **דיא פֿאַלקס-שטימע**, 1911, גלי 1 (15.4), עמי 4 (מוסף ל**דאָס נייע לעבען**, 1911, גלי 4); 20, 106, תל. 15Б, ח. 4, ד. 4, 1911 г., ф. 102, оп. 8593 (אמתיי, Inv. 8593). לפי המקור המשטרתי, הגיעו מרוסיה ליטבקוב וחורגין מקייב, משה כץ מווארשה, מישוה בשם בוריס מלודז' ויעקב לשצ'ינסקי (שם, דף 20).

⁶⁸⁹ ד. דאָוויטש [דוד דוידוביץ'-לבוביץ'], "די פֿיערטע ס.ס. קאָנפֿערענץ", **דיא פֿאַלקס-שטימע**, 1911, גלי 1 (15.4), עמי 6 (מוסף ל**דאָס נייע לעבען**, 1911, גלי 4); בערטאָדלי, "וועגען דער פֿיערטער פֿארטיי-קאָנפֿערענץ פֿו די ס.ס.", שם, גלי 2 (15.5), עמי 4 (מוסף ל**דאָס נייע לעבען**, 1911, גלי 5); 34-35, 1010, תל. 1, ד. 1010, ф. И-461, оп. 1, HM2/8257.2 (אמתיי); קירזשניץ, **דער אידישער אַרבעטער**, כרך 3, עמי 142-143.

⁶⁹⁰ ד. דאָוויטש [דוד דוידוביץ'-לבוביץ'], "די פֿיערטע ס.ס. קאָנפֿערענץ", **דיא פֿאַלקס-שטימע**, 1911, גלי 1 (15.4), עמי 5 (מוסף ל**דאָס נייע לעבען**, 1911, גלי 4).

⁶⁹¹ ד. דאָוויטש [דוד דוידוביץ'-לבוביץ'], "די פֿיערטע ס.ס. קאָנפֿערענץ", **דיא פֿאַלקס-שטימע**, 1911, גלי 1 (15.4), עמי 4 (מוסף ל**דאָס נייע לעבען**, 1911, גלי 4).

⁶⁹² 7, 9, 20, 44Б, תל. 6, 9, 20, 15Б, ח. 4, ד. 4, 1911 г., ф. 102, оп. 8593 (אמתיי, Inv. 8593).

⁶⁹³ כץ, **א דור**, עמי 302-303; נאָוויק, **משה כץ בוד**, עמי 22; 1806, 20, 44Б, תל. 1806, 20, 4, 44Б, ח. 4, ד. 4, 1911 г., ф. 102, оп. 8593 (אמתיי, Inv. 8593).

⁶⁹⁴ 2, 12Б, ח. 4, ד. 4, 1912 г., ф. 102, оп. 8593 (אמתיי, Inv. 8593).

⁶⁹⁵ אמתיי, RU 31.

⁶⁹⁶ *Отчет о деятельности ОУЕЭ за 1912 г.*, עמי 16-7. ראה גם פרק 2.

⁶⁹⁷ ב. גוטמאַן, "ערינערונגען", בתוך קירזשניץ, **דער אידישער אַרבעטער**, כרך 3, עמי 89.

המפלגה צריכה להישאר במחותרת תחת שליטתם של מהפכנים "מקצועיים" או להפוך למפלגת המונים כמפלגות סוציאליסטיות במערב. להחרפת הוויכוחים בקרב הסוציאל-דמוקרטיה תרם רבות גם ולדימיר לנין אשר השתמש בהם כדי להשתלט סופית קודם על סיעת הבולשביקים ומאוחר יותר על המפלגה כולה. כתוצאה של הוויכוחים שבע קבוצות נפרדות הנלחמות זו בזו נוצרו בתוך רסדר"פ. גם במפלגת הסוציאליסטים-המהפכנים (ס"ר) הופיעו אופוזיציות ימניות ושמאליות.⁷⁰⁴

במפלגות הסוציאליסטיות היהודיות לא היו התנגשויות חריפות בסוגיות אלו, אם כי הדוגמה של הסוציאל-דמוקרטים הרוסיים השפיעה עליהן, במיוחד על הבונד, אשר היה חלק מהמפלגה הכל-רוסית. אבל בהעדר אמביציות אישיות חזקות, עקב הגודל הקטן יחסית של המפלגות, במיוחד בתקופת הריאקציה, ועקב הבנת התפקיד המוגבל של הפועלים היהודיים בהתפתחות המדינה הרוסית, חילוקי הדעות בנוגע לאסטרטגיה בתנאים החדשים לא הביאו לפילוג במפלגות. רק אצל הסיימיסטים קרא ישראל אפרויקין (וגם נחום שטיף) ל"סוציאליזם עממי" שהוא נחלת כל השכבות הנמוכות בעם היהודי ולא רק של הפועלים בשכר, אשר – לטענתו – כפי שהראה הנסיון, לא הפנימו בצורה מספקת את הרעיונות הסוציאליסטיים. תגובות חבריו למפלגה היו חריפות, ובשנים הבאות הצטרף אפרויקין לפולקס-פריטי של דובנוב.⁷⁰⁵ זו, כנראה, היתה אחת הסיבות, בנוסף לדוגמת הס"ר "האורתודוקסים" הדוגלים בטקטיקה מהפכנית, להחלטה די נחושה של הוועידה השלישית של הסאָר"פ ב-1910: "לשקם ולייסד בכל מקום ארגונים מפלגתיים מחותרתיים, אשר יקחו על עצמם ניהול העבודה העתידה ברוח המצע המפלגתי; יחד עם זאת, לא לשלול השתתפות בארגונים לגאליים קיימים והקמת [ארגונים] חדשים". ההכרה בפעילות לגאלית לוותה על ידי ההסתייגות, כי "החששות התמידיות לקיום הארגונים הגאליים ופיקוח משטרתי מחנכים את חברי הארגונים הללו ברוח ההשלמה עם שרירותה של האדמיניסטרציה".⁷⁰⁶

בבונד אכן התלקח עימות בין "לגאליסטים" ל"אנטי-לגאליסטים". לדברי מדס, "לוויכוחים היה אופי חריף ביותר והם התנהלו מתוך להט יצרים. כשבאו לוועידה, היו היחסים בין שני הצדדים מתוחים. המתווכחים אף הגיעו לידי התנגשויות סוערות".⁷⁰⁷ ואכן, במשך 1910-1908 הופיעו בעיתונות הבונדאית מאמרים ארוכים בעד הגאליות ונגדה. בצד "הלגאליסטים" עמדו אברמוביץ' (לדברי בטאונו של לנין, "בונדאי ימני קיצוני"⁷⁰⁸), ליבר, נח פורטנוי ורחמיאל ויינשטיין,⁷⁰⁹ אשר הטו את התייעצות הוועד המרכזי במרץ 1908, כאמור, לכיוון "לגאליסטי". נגדם יצאו ליטבק ויודין, ומספר ארגונים קיבל החלטות על העדפת עבודה בלתי-לגאלית.⁷¹⁰ חריפות הוויכוח הושפעה ללא ספק מהוויכוחים בסוציאל-דמוקרטיה הרוסית, אבל תוצאותיה היו שונות לגמרי. כבר במאמרים בעד שיטה זו או אחרת הודגש, כי השיטה השניה אינה נשללת: כפי שניסח זאת

⁷⁰⁴ דיון מפורט על הסוציאל-דמוקרטיה ראה, למשל, Schapiro, *The Communist Party*, עמ' 100-124, ותיאורים קצרים של הקבוצות המתחרות ורעיונותיהן ראה Elwood, *Russian Social Democracy*, עמ' 26-34, McKean, *St. Petersburg*, עמ' 46-53. על מפלגת הס"ר ראה שם, עמ' 53 וגם Морозов, *Партия социалистов-революционеров*, עמ' 497-605. מבחר מסמכים וזכרונות בולשביקיים ראה *Партия большевиков* ועל עמדות המנשביקים ראה Getzler, *Martov*, עמ' 123-137; Тютюкин, *Меньшеви́зм*, עמ' 217-274.

⁷⁰⁵ את דעתו של אפרויקין ראה י. עפרען, "צייט-פראגען", **דאָס נייע לעבען**, 1908, גל' 1 (דצמבר), 1909, גל' 3 (פברואר), 7 (יוני), עמ' 1-7. את תשובתו של זילברפוב ראה באַזין, "זעלבסט קריטיק אָדער זעלבסט מאָרד", שם, גל' 7, עמ' 32-37; את תשובתו של שמעון דובין ראה שמעוני, "מישט ניט די פשרות", שם, גל' 9 (אוגוסט), עמ' 50-54, גל' 10 (ספטמבר), עמ' 45-50, גל' 12 (נובמבר), עמ' 44-48.

⁷⁰⁶ *Известия Заграничного Комитета СЕРП*, גל' 1 (אוגוסט 1911), עמ' 14.

⁷⁰⁷ מעדעם, **פֿון מַיִן לעבן**, ב', עמ' 258, התרגום לפי מדס, **זכרונות**, עמ' 312.

⁷⁰⁸ *Социал-демократ*, 1909, גל' 9, צוטט לפי קירזשניץ, **דער אידישער אַרבעטער**, כרך 3, עמ' 69.

⁷⁰⁹ ראה מאמרים של אברמוביץ' (**די שטימע פֿון בונד**, גל' 1 [דצמבר 1908], עמ' 7; *Отклики Бунда*, גל' 1 [מרץ 1909], עמ' 26-29) ושל רחמיאל ויינשטיין (**די שטימע פֿון בונד**, גל' 3 [ספטמבר 1909], עמ' 9-13; *Отклики Бунда*, גל' 3 [נובמבר 1909], עמ' 16-21).

⁷¹⁰ ראה מאמרים של ליטבק (**די שטימע פֿון בונד**, גל' 1 [דצמבר 1908], עמ' 4-7; *Отклики Бунда*, גל' 1 [מרץ 1909], עמ' 24-27) ושל יודין (**די שטימע פֿון בונד**, גל' 2 [ספטמבר 1909], עמ' 4-9; *Отклики Бунда*, גל' 3 [נובמבר 1909], עמ' 11-16). המאמר של יודין אף זכה לשבחים בבטאון של לנין ועליו נאמר כי הוא "נכתב, ללא ספק, מזווית ראייה של סוציאל-דמוקרטיה מהפכנית אמיתית" (*Социал-демократ*, 1909, גל' 9, צוטט לפי קירזשניץ, **דער אידישער אַרבעטער**, כרך 3, עמ' 69). הארגונים בלודז', וילנה, דווינסק ומוהילב החליטו בעד עבודה בלתי-לגאלית, ריגה – בעד עבודה לגאלית ובבברויסק ובקשינב לא התקבלה ההחלטה – ראה **די שטימע פֿון בונד**, גל' 1 (דצמבר 1908), עמ' 10-11; *Отклики Бунда*, גל' 1 (מרץ 1909), עמ' 33; גל' 2 (יולי 1909), עמ' 31-33, גל' 3 (נובמבר 1909), עמ' 23-24.

ליטבק, השאלה היא איפה "מרכז הכובד".⁷¹¹ בוועידה השמינית ב-1910 הגיע העימות לסיומו. בדו"ח על הוועידה הודגש בעיקר המכנה המשותף בין שני הצדדים:

אף אחד מהנואמים לא העמיד עבודה בלתי-לגאלית מול עבודה לגאלית, אף אחד לא ראה בהן ניגודים השוללים זו את זו. אף אחד לא הביע נקודת מבט: או באופן לגאלי, או באופן בלתי-לגאלי. [...] איפה צריך להיות מרכז הכובד של העבודה, בתחום לגאלי או בלתי-לגאלי? – גם לשאלה זו לא חיפש רוב הוועידה את התשובה. "אם אתם רוצים, אמר המתדיין השני, לעבודתנו שני מרכזי כובד".⁷¹²

לפי סיכומו של מדס, "המסורת הבונדאית גברה על הכל. לאחר ויכוח ער נוכחו לדעת, שהענין אינו מסוכן כל כך. שני הצדדים ביקשו להגיע לידי הבנה [...]. והמענין ביותר היה שבתום הוויכוחים החריפים ונלהבים נתקבלה ההחלטה פה אחד. [...] הבעייה ירדה פעם ולתמיד מסדר היום".⁷¹³ מובן, כי ההחלטה היתה לשלב שני סוגי הפעילות.

במפלגת פועלי-ציון לא היו ויכוחים בין המנהיגים, אבל בהשקפותיו של התיאורטיקן המוביל בר ברוכב קרה מהפך (שהיה מן הסממנים הראשונים של תזוזה ימינה מעמדותיו של 1906-1907).⁷¹⁴ את הרצאתו על המצב הפוליטי ברוסיה בוועידת המפלגה ב-1909 הקדיש ברוכב להערכת המצב מחדש. אם בקיץ 1907 היו עמדותיו רדיקליות ביותר ונראה לו כי המהפכה נחלה תבוסה מוחלטת ("הכיבושים הקודמים אינם קיימים עוד, מאומה עוד לא הושג, והכול – הכול כפי שהיה. [...] הדומה השלישית אינה קיימת, אין היא דבר של ממש"⁷¹⁵), עתה, בסתיו 1909, שינה ברוכב את דעתו ודיבר על כך, שהמהפכה הרוסית השיגה את הכל מה שהבורגנות הרוסית היתה מוכנה להשיג. כלומר, מהעמדה הקרובה לבולשביקים הוא זו ימינה לעמדה הקרובה למנשביקים והכיר בכך, שהמהפכה הבורגנית ברוסיה ניצחה. מעתה, אליבא דברוכב, "נשארות לפני הפרולטריון המשימות הסוציאליות בלבד, והוא צריך משום כך להתכונן למהפכה הסוציאלית, כשם שזוהי משימת הסוציאל-דמוקרטיה בפרוסיה ובאוסטריה, שגם שם הביאה המהפכה הבורגנית [של 1848] לתוצאות זעומות".⁷¹⁶ חבריו למפלגה התפעלו כי ברוכב לא הזכיר בהרצאתו את הפרולטריון היהודי וסירבו להצביע עבור פרויקט ההחלטה שלו. אבל זה לא אמר שרובם לא הסכימו עם מסקנותיו. התפיסה שתפקיד הפרולטריון מעתה הוא עצמאי ושמטרתו אינן כרוכות יותר במטרות של הבורגנות היתה ליסוד של שתי החלטות הוועידה: על הפסקת הקשר של מפלגת פועלי-ציון הרוסית עם הקונגרס הציוני ועל היחס אל הדומה הממלכתית.

קודם לכן ראו פועלי-ציון את הקונגרס הציוני כעין "פרלמנט" העומד בראש הפעילות בארץ ישראל, ולכן ראוי למפלגה סוציאל-דמוקרטית להיאבק בו בעד האינטרסים של הפועלים. עתה השתקף ניתוחו של ברוכב אודות המצב ברוסיה גם ביחסו לעניינים בארץ ישראל. תפקידיהם ומטרותיהם של הפרולטריון והבורגנות היהודיים בעבודה בארץ הינם שונים, הקונגרס הוא המוסד העליון של מפלגת הבורגנות בציונות, ולכן אין מקום לקשרים ארגוניים בין המפלגה הפרולטרית לבין הקונגרס הציוני (ראוי לציין כי דווקא בתקופה זו התחילה ההסתדרות הציונית בפעילות מעשית בארץ).⁷¹⁷ לעומת זאת, ברוסיה תפקידו העצמאי של הפרולטריון מצריך השתתפותו בפרלמנט על מנת להשיג דמוקרטיזציה של המדינה, כדוגמת ארצות אירופה, ששם הושגה דמוקרטיזציה לא דרך מהפכה אלא דרך תהליך ארוך של המאבק. לכן שינתה הוועידה את היחס של המפלגה אל הדומה השלישית. במקום ההחרמה של 1907 (ראה פרק 4) החליטה הוועידה לתמוך בסיעה

⁷¹¹ גלי 1 [מרץ 1909], עמ' 24. [A. Литвак], «О нашей работе», *Отклики Бунда*

⁷¹² *בעריכת פון דער VIII קאָנפֿערענץ*, עמ' 36; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 40.

⁷¹³ מעדעם, *פֿון מיין לעבן*, ב', עמ' 258-259, התרגום לפי מדס, *זכרונות*, עמ' 312.

⁷¹⁴ ראה פרנקל, *נבואה ופוליטיקה*, עמ' 397.

⁷¹⁵ בר-דרומא [בר ברוכב], "צייט-פֿראַגען", *פֿאַרווערטס*, 1907, גל' 2 (1.7), עמ' 33. התרגום לפי ברוכב, *כתבים*, ב', עמ' 79.

⁷¹⁶ *יידישער אַרבעטער פּנקס*, עמ' 210, תרגום לפי ברוכב, *כתבים*, ב', עמ' 187.

⁷¹⁷ ניתוח של הרצאת ברוכב וקשרה עם שאלת ההשתתפות בקונגרס ראה מינץ, "ברוכב ולקחי מהפכת 1905"; מינץ, *אגרות בר ברוכב*, עמ' 48-57; מינץ, *חבר ויריב*, עמ' 109-115.

הסוציאל-דמוקרטית, להסב את תשומת לבו "לשאלה הלאומית ובמיוחד לשאלה היהודית". כמו כן היא הסבה את תשומת לבם של חברי המפלגה לפעילות הדומה והציעה לפנות לסיעת הס"ד "עם הצרכים וההצעות שלהם".⁷¹⁸

עמדה זו כלפי הפעילות הפרלמנטרית – תמיכה בסיעת הס"ד ברמה הכללית, הכוונתה בשאלות הנוגעות ליהודים והפיכת עבודות הסיעה לנושא חשוב בפעילות הפנים-מפלגתית – היתה אופיינית לכל המפלגות היהודיות הסוציאליסטיות. כל הסוציאליסטים ברוסיה, לא רק היהודים, החשיבו את הסיעה הסוציאל-דמוקרטית בדומה (למעט הס"ר התומכים בסיעת העמלנים) כמוסד ראשון במעלה בין כל "האפשרויות הגאליות", ולכן כל פעולותיה זכו לתשומת לב מיוחדת.

בקרב המפלגות היהודיות היה זה הבונד, אשר הודות להיותו חלק מהרסדר"פ זכה לגישה בלתי-אמצעית אל הסיעה ונציגיו השתתפו בעבודתה. הרי את רוב הסיעה תמיד היוו פועלים פשוטים, ובנוסף להנהגה פוליטית שוטפת נדרשה להם עזרה נרחבת, אפילו בכתיבת נאומים, אשר לעיתים נלמדו בעל-פה. בדומה השניה השתתף בפעילות הסיעה רפאל אברמוביץ' – אז נציג הבונד בוועד המרכזי של הרסדר"פ.⁷¹⁹ לא ידוע על השתתפות קבועה של נציגי הבונד בעבודות סיעת הס"ד בדומה השלישית, אך לדברי הוועד המרכזי, זמן-מה פעלה בפטרבורג "וועדה שלנו" אשר סיפקה לצירים הסוציאל-דמוקרטים "חומר על השאלה היהודית בכלל ובמיוחד על מצבו של הפרולטריון היהודי". הוועד המרכזי שלח לסיעה את דעותיו בנוגע לכל השאלות "היהודיות" העולות בדומה.⁷²⁰ יחד עם זאת, הרגיש הוועד המרכזי של הבונד, כי יש לו זכות לבקר את הסיעה בגלל אופן פעילותה בשאלה היהודית: כבר ביולי 1908 קבע הוועד כי הסיעה "לא עשתה בתחום השאלה היהודית כל מה היא היתה יכולה לעשות".⁷²¹ הוועידה השמינית ב-1910 הביעה את סיפוקה מכך, שנאומו הס"ד בשאלה היהודית השתפרו, אם כי הצביעה על מספר טעויות שנעשו; היא גם דרשה להבא להעמיד "את הדרישות הלאומיות של הפרולטריון היהודי" ולהיאבק נגד "הדיכוי הלאומי".⁷²²

במקביל לנסיונות להשפיע על מדיניות הסיעה ועל תוכן הנאומים, השתדלו מנהיגי הבונד "להגביר את הקשר בין הפרולטריון היהודי והסיעה".⁷²³ הם ערכו דיונים בארגונים המקומיים על כל נאומו הדוברים הסוציאל-דמוקרטים במליאת הדומה וזימו משלוח מכתבים של הארגונים לסיעה, הכוללים תמיכה מצד אחד וביקורת מצד שני.⁷²⁴ ארגוני הבונד גם אספו חתימות תחת פטיציות לדומה (שנשלחו, כמובן, לסיעת הס"ד) לגבי השאלות "פרולטריות" ו"היהודיות" העומדות על הפרק. דבר זה הפך להיות אחת הפעילויות החשובות ביותר של ארגוני הבונד. כך, ב-1911-1912 תחת הפטיציה בנוגע "לחופש הקואליציות" נאספו 1,500 חתימות, בפטיציה בנוגע להצעת החוק על ביטוח הפועלים נאספו כבר 3,000 חתימות, ובפטיציה נגד רדיפות היהודים הגוברות בנוגע למשפט בייליס ב-1913 נאספו 6,000 חתימות.⁷²⁵

בסיעת הס"ד בדומה הרביעית היתה לבונד דריכת רגל משמעותית יותר: הציר מווארשה יוגניוש יאגלו (Eugeniusz Jagiełło, 1873-1947) היה מועמד של הבלוק בין פפ"ס-שמאל והבונד (על בחירותו ראה בפרק 6), ולכן נתפס על ידי הבונד כציר משלו. כדי לנהל את פעילותו בדומה הורכבה קבוצת בונדאים וכדי

⁷¹⁸ **יידישער ארבעטער פנקס**, עמ' 278-279.

⁷¹⁹ אבראמאוויתש, **אין צוויי רעוואלוציעס**, א', עמ' 286-278.

⁷²⁰ **בעריכט פון דער VIII קאנפערענץ**, עמ' 16-17; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 18.

⁷²¹ «Из материалов Бунда», *Голос Социал-демократа*, גל' 9-8 (יולי-ספטמבר 1908), עמ' 40. השווה ביקורת של מדיניות סיעת הס"ד י. יודין, "די יודענפראגע אין דער דריטער גאסודארסטווענע דומע", **די נייע צייט**, 4 (1908), עמ' 40-42.

⁷²² **בעריכט פון דער VIII קאנפערענץ**, עמ' 78-80; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 86-87.

⁷²³ **בעריכט פון דער VIII קאנפערענץ**, עמ' 79; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 87.

⁷²⁴ כדוגמה פורסם מכתב "האסיפה הכללית של חברי הבונד בוילנה" אל הסיעה, דצמבר 1910, *Отклики Бунда*, גל' 5 (פברואר 1911), עמ' 15-16; *Голос Социал-демократа*, גל' 24 (פברואר 1911), עמ' 15-16. פורסם גם אצל קירזשניץ, **דער אידישער ארבעטער**, כרך 3, עמ' 136-138.

⁷²⁵ **די נייעטע קאנפערענץ**, עמ' 7-10; *Отчет о IX конференции*, עמ' 5-7; שולמאן, **בלעטלעך געשיכטע**, עמ' 103.

לעמוד בראשה נשלח לפטרבורג מווינה גם יליד פולין ברוניסלב (סלאוועק) גרוסר – חבר הוועד המרכזי החדש של הבונד.⁷²⁶

בניגוד לבונד, שלוש המפלגות האחרות לא יכלו לגשת ישירות אל הסיעה ולהשפיע עליה, אבל הן פעלו באותה מתכונת: כינוסים מפלגתיים ביקרו את פעילות הסיעה ודרשו ממנה לנקוט במדיניות העונה יותר לאינטרסים של היהודים ובו בזמן המריצו את הארגונים המקומיים שלהם להקים קשר ישיר עם הסיעה. יחד עם זאת, המדיניות של הסיעה בשאלה היהודית לא היתה מספיק נמרצת בשביל המפלגות הסוציאליסטיות "הלאומיות", והוועדות של הסאָר"פ והס"ס ב-1910 ו-1911, כאמור, הציעו לארגוניהם לפנות בשאלות "יהודיות" גם לצירים היהודיים "הבורגניים".

הסיעה הסוציאל-דמוקרטית בדומה, וכמוה הדומה עצמה, היו התגלמויותיו של המשטר אשר נוצר ברוסיה לאחר השלישי ביוני 1907. הן היו גם הסמל וגם ההגשמה של האפשרויות הציבוריות-פוליטיות החדשות אשר מצאו את ביטוין בכל הרבדים של החיים. הציפיות למהפכה הקרובה פגו ולכן כל הכוחות הפוליטיים ניסו להשתלב ואכן השתלבו במציאות החדשה. רק סוציאליסטים מעטים מאוד הקדישו את כל זמנם לעבודה מפלגתית, בעוד שרבים שילבו אותה עם התעסוקה הלגאלית. רבים מאוד הקימו משפחות והיו צריכים לדאוג לפרנסתן;⁷²⁷ הם התישבו במקומות קבועים ומצאו להם תעסוקה הולמת. במילה אחת, צורות הפעילות הסוציאליסטיות נהיו דרמטיות פחות ושקולות ומיושבות יותר, והן שאפו להתרכז בתחומים לגאליים או לגאליים למחצה.

כסימן לשינוי זה – פניה סופית לעבודה לגאלית וקץ התקוות להתפרצות מהפכנית מיידית – ניתן לראות בהחלטה להיפטר ב-1909 ממחסן הנשק המרכזי של הבונד: המחבוא שנמצא בתוך הקיר באחת הדירות בוויילנה נאטם לגמרי.⁷²⁸ השינוי ניכר גם בהתנהגות האישית של מנהיגי המפלגה. בינואר 1914 רשם ביומנו הרוזן איוון טולסטוי (1858-1916) – ליברל, ידיד היהודים, שר ההשכלה בממשלתו של ויטה ב-1905 וראש העיר פטרבורג ב-1913-1916 – שבא אליו יהודי בשם לאפסרדק, והוא "משתדל להחליף שם המשפחה על מנת לקבל מקום [עבודה] הגון ואפילו להתחתן. אני משתתף במצבו הטרגי-קומי, אך בטוח כי הוא לא יצליח להשיג הסכמה מלכותית לשינוי השם" (ברוסיה הצארית ניתן היה להחליף שם משפחה רק באישור הקיסר). אותו יהודי הופיע אצל טולסטוי עוד מספר פעמים וביקש מכתבי המלצה לפקידים גבוהים ביותר מסביב לחצר. בנובמבר הוא בא להודות מכיוון ששם משפחתו הוחלף לרוזין.⁷²⁹ זה היה חבר הוועד המרכזי של הבונד עזרא רוזין. קשה לדמיין התנהגות כזאת של המהפכן עשר שנים לפני כן – ביקורים אצל פקידים גבוהים במטרה ליכות בחסד הצאר. ארבעים שנה מאוחר יותר, מחברי קובץ הביוגרפיות "הרשמי" של הבונדאים גם התקשו להסביר עובדה זו וטענו כי הדבר נעשה בדרישת אישתו. אף על פי כן, מעשה החלפת השם לא פגע במעמדו של רוזין בבונד, וב-1917 הוא נהיה יושב הראש של ארגון הבונד בפטרבורג.⁷³⁰

* * *

בשנים הראשונות של הריאקציה הנושא העיקרי לפעילות המפלגתית בחו"ל היה רעיון האיחוד של המפלגות היהודיות הסוציאליסטיות. רעיון זה נראה טבעי ביותר לאור הכשלון של המהפכה ברוסיה והשפל שבו נמצאו הארגונים המפלגתיים. תפקיד לא מבוטל היה גם להטפותיו של זייטלובסקי, אשר הצליח באפריל 1909 לכנס ועידת שלוש המפלגות "הסוציאליסטיות-לאומיות" באמריקה.⁷³¹ מטבע הדברים, דווקא

⁷²⁶ אבראמאָוויטש, *אין צוויי רעוואָלוציעס*, א', עמ' 347; *דורות בונדיסטן*, א', עמ' 333. אין לנו ידיעות על הרכב הקבוצה לאחר פטירתו הפתאומית של גרוסר בדצמבר 1912.

⁷²⁷ Tobias and Woodhouse, "Political Reaction and Revolutionary Careers", עמ' 390.

⁷²⁸ בערמאן, *אין לויף פֿון יאָרן*, עמ' 315. השווה גם סיפורו של לייב בלכמן: אקדחים שחולקו בזמנו לאנשים שונים הוחזרו לבונד, ובלכמן היה זורק אותם לשירותים ציבוריים במקומות שונים בוויילנה, חבילת אקדחים גדולה הוא הטביע בנהר (בלעכמאן, *בלעטער פֿון מיין יוגנט*, עמ' 279-280).

⁷²⁹ Толстой, *Дневник*, עמ' 481, 487, 494, 570.

⁷³⁰ *דורות בונדיסטן*, א', עמ' 278-282.

⁷³¹ דו"ח על ועידת האיחוד בארה"ב ראה אב. גאָלדבערג, *די קאָנפֿערענץ*, *דאָס נייע לעבען*, 1909, ג' 5 (אפריל), עמ' 299-305.

הסיימיסטים המשלבים אוטונומיזם וטרטוריאליזם יכלו להוות מרכז לאיחוד שלושת המפלגות. לדברי התיאורטיקן של הס"ס מקס שץ-אנין (1885-1975), "הדמות המרכזית ששביבה התנהלה תהליך [האיחוד] היה מ.ב. רטנר; ישרותו הפוליטית העמוקה, האידיאליזם הטהור שלו ומסירותו המלאה למעמד הפועלים היהודי תמיד אספו סביבו את הפעילים הסוציאליסטיים היהודיים בווינה".⁷³² בהתלהבות מרובה תפסו את ענין האיחוד מנהיגי פועלי-ציון. הם אמנם התנגדו לאיחוד המפלגות הרוסיות, אך הציעו תוכנית רחבה של קואורדינציה של ארבע המפלגות, כולל הבונד: ויסות ההגירה, מאבק כלכלי ברוסיה, פעילות תרבותית, דמוקרטיזציה של הקהילות, מאבק מהפכני נגד המשטר, הצטרפות לאינטרנציונל כסקציה לאומית יהודית.⁷³³ בקיץ 1909 הצעת הקואורדינציה התקבלה על ידי התייעצות מפלגת הס"ס,⁷³⁴ ובספטמבר היא נידונה בוועידת פועלי-ציון בווינה. בוועידה עצמה התנגשו שתי הצעות. האחת דיברה על הקמת מפלגה יהודית סוציאליסטית כללית, אשר תכלול את ארבע המפלגות. היא הוצגה בהרצאתו של שלום (שלמה) גולדלמן (1885-1973) מקישינב ונתמכה על ידי יצחק טבנקין.⁷³⁵ ההצעה השנייה – של ברוכוב ובלוך, אשר היוו את מרכז המפלגה בווינה – דיברה רק על קואורדינציה בין המפלגות. ביסודה עמד העיקרון כי "להתאחד אנו יכולים רק על בסיס האינטרסים היומיומיים של ההמונים היהודיים העמלים", ועם עקרון זה היה מסכים גם רטנר מסאָר"פ.⁷³⁶ לעומת זאת, הדגיש מנהיג הס"ס לצקי-ברתולדי, כי השאלה העיקרית לקואורדינציה היא "ויסות ההגירה" וההכנות לקונגרס העולמי לעניני האמיגרציה, וס"ס אחר, יוסף קרוק, הזכיר, כי העקרון המשותף של שלוש המפלגות, המבדיל אותן מהבונד, הוא "אנטי-גלותיזם".⁷³⁷ בסופו של דבר, הצביעו כל משתתפי ועידת פועלי-ציון בעד קואורדינציה.

אבל נסיונות הקואורדינציה אשר נעשו בשנים הבאות לא השביעו את רצונן של המפלגות. הוועד המרכזי של הבונד, כמובן, דחה את ההצעה על הסף, אם כי לא התנגד לקואורדינציה אד-הוק ברמה המקומית.⁷³⁸ כפי שדיווח הוועד המרכזי של פועלי-ציון באוגוסט 1913, הוא שם דגש "דווקא על עבודה פוליטית, מקצועית ותרבותית המשותפת ברוסיה גופא", בעוד ש"שתי המפלגות האחרות התענינו רק בדברים אשר התאימו לטעמים המפלגתיים-טקטיים: הסיימיסטים רצו קואורדינציה קודם כל בסוגיה של הסקציה היהודית באינטרנציונל, והס"ס טרחו במיוחד לגבי קואורדינציה בנוגע לקונגרס לעניני ההגירה".⁷³⁹ התענינותה של הסאָר"פ בהקמת הסקציה היהודית נבעה מטעמים אידיאולוגיים, על מנת לשנות את מקומו המבודד של "הסוציאליזם היהודי בקרב הסוציאליזם הבינלאומי" הדומה כל כך ל"מקומו הכללי של העם היהודי בקרב עמי העולם".⁷⁴⁰ יחד עם זאת, מקומה של הסאָר"פ באינטרנציונל בתת-סקציה של הס"ר בסקציה הרוסית נשאר בעינו. לקראת קונגרס קופנהגן של 1910 היא פירסמה דו"ח על פעילותה, ובקונגרס עצמו לקחו חלק נציגי המפלגה.⁷⁴¹ בשביל הס"ס, לעומת זאת, היה ענין ההשתתפות באינטרנציונל כואב מאוד: באוקטובר 1908 החליטה הלשכה הסוציאליסטית הבינלאומית כי החלטתה על קבלת הס"ס לאינטרנציונל

⁷³² שאָץ-אנין, "מ.ב. ראָטנער", עמ' 87. במשא ומתן השתתפו הסיימיסטים לויטן, רסקין, פועלי-ציון ברוכוב בלוך ויותר מאוחר גם רבוצקי, מהצד של ס"ס – שץ-אנין, לצקי-ברתולדי, דוידוביץ'-לבוביץ' ויוסף קרוק (שם, עמ' 88; קרוק, "ד"ר דוד לבוביץ', עמ' 16).
⁷³³ בסדר זה הוצגו הדברים בוועידת פועלי-ציון בווינה; בהצעה לוועד המרכזי של הבונד היה הסדר אחר: מאבק מהפכני נגד המשטר, מאבק עבור שוויון הזכויות ואוטונומיה לאומית, בעיקר דמוקרטיזציה של הקהילה, מאבק כלכלי ופעילות תרבותית, ויסות ההגירה, הסקציה היהודית באינטרנציונל. ראה "די ווינער פּאַרטיי-קאָנפֿערענץ", **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 223; **די שטימע פון בונד**, גל' 3 (מרץ 1910), עמ' 14.

⁷³⁴ "די ווינער פּאַרטיי-קאָנפֿערענץ", **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 215.
⁷³⁵ טקסט ההרצאה ראה "די ווינער פּאַרטיי-קאָנפֿערענץ", **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 225-229, דיון בפרשה ראה מינץ, **חבר ויריב**, עמ' 116-120.

⁷³⁶ "די ווינער פּאַרטיי-קאָנפֿערענץ", **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 234-236.

⁷³⁷ "די ווינער פּאַרטיי-קאָנפֿערענץ", **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 233, 237.

⁷³⁸ **די שטימע פון בונד**, גל' 3 (מרץ 1910), עמ' 14; אפרים בלומנפלד, "צו דער פּעראייניגונגס-פּראָגע", **דאָס פֿרייע וואָרט**, גל' 1 (אפריל 1910), עמ' 6. פורסם גם אצל קירזשניץ, **דער אידישער אַרבעטער**, כרך 3, עמ' 91-93.

⁷³⁹ דו"ח קצר על הוועידה השישית, 1913, א"ע, III-12-47-7, עמ' 4.

⁷⁴⁰ M. Борисов [M. Патнер], «Еврейская секция в Интернационале», *Известия Заграничного Комитета*, גל' 1 (אוגוסט 1911), עמ' 15.

⁷⁴¹ Mendelsohn, "The Jewish Socialist Movement", *Известия Заграничного Комитета*, גל' 1 (אוגוסט 1911), עמ' 10-11; **CEPII**, עמ' 51.

לאינטרנציונל היתה תקפה רק לגבי קונגרס שטוטגרט של 1907 ולכן הוציאה את הס"ס מהאינטרנציונל.⁷⁴² פועלי-ציון גם חפצו להתקבל לאינטרנציונל אך פעלו בענין זה בעיקר במסגרת הברית העולמית של מפלגות פועלי-ציון בארצות שונות.⁷⁴³ הקואורדינציה בין שלוש המפלגות הרוסיות בענין האינטרנציונל לא הביאה פירות. הן אמנם ניסחו ממורנדום ללשכה הסוציאליסטית הבינלאומית, אשר אושר על ידי הוועידה השלישית של הסאָר"פ כבר ביוני 1910, נוסח סופית בינואר 1911,⁷⁴⁴ אך לדברי הוועד המרכזי של פועלי-ציון באוגוסט 1913, "לא הוחל בשום פעולה [תעמולתית] רחבה, והממורנדום נשאר בארכיון שלנו".⁷⁴⁵ הסקציה היהודית באינטרנציונל השני לא הוקמה עד להתפרקותו ב-1914, והמפלגות הסוציאליסטיות היהודיות לא הורשו להצטרף אליו.⁷⁴⁶ היתה בכך, בנוסף להשקפות בשאלה היהודית של מנהיגי האינטרנציונל, גם השפעתו של הבונד, ששמר על מקומו באינטרנציונל כחלק מהרסדר"פ ולקח חלק פעיל בקונגרסים ובפעילותו השוטפת.⁷⁴⁷ גורל דומה היה לקואורדינציה בענין הקונגרס העולמי לעניני ההגירה. רעיון הקונגרס של כל הארגונים העוסקים בעזרה למהגרים הופיע עוד ב-1906, כאשר התכנסה בבריסל וועידה לעניני ההגירה. ב-1908 התפשט רעיון הקונגרס והוקם וועד מארגן להכנת הקונגרס מעסקנים יהודיים של קהילת ווינה. מלכתחילה נקבע כינוס הקונגרס לספטמבר 1910, אך הוא נדחה קודם למחצית הראשונה של 1911 ואחר כך לאוגוסט 1911. בסוף 1911 נתפרסם, כי הקונגרס נדחה לשנה ובראשית 1913 נודע, כי הקונגרס לא יתקיים. הסיבה העיקרית לדחיתו ולביטולו של הקונגרס היו החששות של העסקנים האמריקנים ובעיקר יעקב שיף (1847-1920), כי הקונגרס יגרום להחמרת חוקי ההגירה בארה"ב.⁷⁴⁸

הקונגרס לעניני ההגירה הפך לנושא מרכזי בשיח של הס"ס, כי דווקא בו הם ראו את האפשרות לעבודה טריטוריאליסטית מעשית. הס"ס יחסו לעצמם את היוזמה ל"דמוקרטיזציה" של הקונגרס – "היוזמה למעבר אל הפוליטיקה הדמוקרטית בעניני האמיגרציה". לדעתם, "הקונגרס המתוכנן הוא הניסוי, הנסיון הראשון של פוליטיקת ההגירה, דהיינו, של הפוליטיקה אשר שואפת לעקור את ויסות ההגירה מידי החברות הפילנתרופיות".⁷⁴⁹ לכן השקיעו ראשי הס"ס מאמצים רבים כדי להבטיח את השתתפותן של המפלגות היהודיות הסוציאליסטיות האחרות בקונגרס. הסיימיסטים, למרות שמרק רטנר השתתף בוועד המארגן, גילו פחות התלהבות לקראת הקונגרס. עוד ב-1909 ידע רטנר להגיד, כי "לא צריך להגזים במשמעותו. [...] לא צריך להיות נביא גדול כדי לנבא שהחברות הפילנתרופיות אשר עתה מחזיקות בידיהן כל עניני ההגירה תתגברנה על הטנדנציות הדמוקרטיות".⁷⁵⁰ ב-1910 החליטה הוועידה השלישית של הסאָר"פ להשתתף בקונגרס, אך התנאתה את השתתפות הסאָר"פ במוסדות אשר יוקמו בו באופנים "הדמוקרטיים".⁷⁵¹ גם פועלי-ציון החליטו להשתתף בקונגרס וניהלו ב-1910 פעילות משותפת עם שתי המפלגות האחרות בהכנות לבחירות לקונגרס

⁷⁴² *Голос Социал-демократа*, גל' 10-11 (נובמבר-דצמבר 1908), עמ' 22-23; ח. זשיטלאווסקי, "כראָניק אויס דעם יאָהר 1908", **דאָס נייע לעבען**, 1909, גל' 2 (ינואר), עמ' 57-61; מאַקסיס אַנין [שץ-אנין], "דער אינטערנאַציאָנאַל און דער פּראָגע וועגען אַ יודישער סעקציע", **יודישעס פּריילאַנד**, גל' 3 (מרץ 1910), עמ' 16.

⁷⁴³ אונג, **פועלי-ציון בקיסרות האוסטרית**, עמ' 325-333; בלשן, "הברית העולמית", עמ' 267-273; **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 431, 477; ברוכוב, **כתבים**, ב', עמ' 441-447.

⁷⁴⁴ *Известия Заграничного Комитета ЦЕРП*, גל' 1 (אוגוסט 1911), עמ' 9, 14; ברוכוב, **כתבים**, ב', עמ' 448. טקסט הממורנדום פורסם *Известия Заграничного Комитета ЦЕРП*, עמ' 17-19; **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 488-494; ברוכוב, שם, עמ' 448-452.

⁷⁴⁵ דו"ח קצר על הוועידה השישית, 1913, א"ע, III-12-47-7, עמ' 5. השווה גם דעתו של אונג (**פועלי-ציון בקיסרות האוסטרית**, עמ' 330), כי התזכיר לא הוגש כלל.

⁷⁴⁶ על ענין סעקציע לאינטרנציונל השני של המפלגות היהודיות לאחר 1907 ראה Mendelsohn, "The Jewish Socialist Movement", עמ' 141-145.

⁷⁴⁷ וו. ק. [ולדימיר קוסובסקי], "די פֿערטרעטונג איניס אינטערנאַציאָנאַל", **פּראָגען פֿון לעבען**, 1 (יולי 1911), עמ' 39-30. סקירה על השתתפות הבונד באינטרנציונל ראה דובנאָו-ערליך, "איין די יאָרן פֿון רעאַקציע", עמ' 603-604.

⁷⁴⁸ על הקונגרס ראה אונג, **פועלי-ציון בקיסרות האוסטרית**, עמ' 333-339; ברוכוב, **כתבים**, ב', עמ' 540, הערה 185; על עמדתו של שיף ראה *Cohen, Jacob H. Schiff*, עמ' 157. בדו"ח של 'החברה להסדרת ההגירה היהודית' בפטרבורג, אשר היתה הכוח המניע מאחורי רעיון הקונגרס ברוסיה (ראה עליה בפרק 2), צוין, כי היוזמה לקונגרס יצא מחברה להסדרת ההגירה בארה"ב (*Omet*) *о деятельности ОУЕЗ за 1908-1910 гг.* (עמ' 21).

⁷⁴⁹ דברי לצקי-ברתולדי בוועידת פועלי-ציון בספטמבר 1909 – "די ווינער פּאַרטיי-קאָנפֿערענץ", **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 215-216. השווה "דער אַלוועלטליכער עמיגראַציאָנס-קאָנגרעס", **יודישעס פּריילאַנד**, גל' 1-2 (ינואר 1910), עמ' 11-14.

⁷⁵⁰ דברי רטנר בוועידת פועלי-ציון בספטמבר 1909 – "די ווינער פּאַרטיי-קאָנפֿערענץ", **יידישער אַרבעטער פּנקס**, עמ' 216.

⁷⁵¹ *Известия Заграничного Комитета ЦЕРП*, גל' 1 (אוגוסט 1911), עמ' 4, 6.

(דובר על בחירות באגודות שונות העוסקות בהגירה), אך יחסם לקונגרס היה מסויג (לעומת יחסם החיובי מאוד של פועלי-ציון האוסטרים). שיתוף הפעולה ב-1910 הסתיים בסכסוך חריף בין פועלי-ציון והס"ס (האחרונים הואשמו בכשלון כינוס הקונגרס), ולשכת הברית העולמית של פועלי-ציון הפסיקה את המגעים בענייני ההגירה עם הס"ס והסאָר"פ.⁷⁵²

ראוי לציין כאן, כי גם בשורות מנהיגי הבונד היו תומכים בהשתתפות בקונגרס לענייני ההגירה, והבולט שבהם היה ולדימיר מדס.⁷⁵³ הם אפילו ניסו להעמיד את השאלה לדיון של הוועידה השמינית של הבונד באוקטובר 1910, והעמדה המסורתית של הבונד – הימנעות מהתערבות בענייני ההגירה – ניצחה רק ברוב של קול אחד.⁷⁵⁴ ב-1912 הבונד כבר היה מוכן לקחת חלק בקונגרס בענייני ההגירה של יהודי רוסיה, אשר תוכנן בוילנה, אך לא התקיים.⁷⁵⁵

בסופו של דבר, שיתוף הפעולה בין שלוש המפלגות בשנים 1909-1914 לא עלה יפה: מטרותיו לא הושגו והוא השאיר תחושה לא נעימה. באוגוסט 1913 סיכם הוועד המרכזי של פועלי-ציון, בנימה נעלבת ומתנשאת, את הקואורדינציה:

ככל שהס"ס והסיימיסטים נהיו חלשים יותר, כך מנהיגיהם התמלאו בפרטנויות גדולות יותר וכך גם התחזקה התנגדותם לכל עבודה משותפת אשר יכלה לגלות את הכוחות הריאליים החיוניים של כל מפלגה. [...] עתה אין לנו עם מי לעשות קואורדינציה ממש. הבונד לא רוצה לדעת מהרעיון המועיל הזה, וחוץ ממנו ומפלגתנו אין אנו רואים שום מפלגות סוציאליסטיות פועלות ברחוב היהודי.⁷⁵⁶

גורל דומה היה נחלתן של השיחות בין מפלגות הסאָר"פ והס"ס על האיחוד ביניהן. בעקבות השיחות של 1909 על האיחוד, יזם מרק רטנר בתחילת 1910 הכנות לכינוס הוועידה השלישית של מפלגת הסאָר"פ.⁷⁵⁷ הדיון העיקרי בוועידה, אשר התקיימה בווינה ביוני 1910, היה בנושא "אוטונומיזם וטריטוריאליזם" וכאן שינו הסיימיסטים את עמדותיהם כדי לעשות אותן קרובות יותר לס"ס. מחד גיסא הם חזרו והדגישו כי האוטונומיה היהודית אינה מסוגלת "לרפא את כל המחלות של האורגניזם היהודי הזקוק בטריטוריה עצמאית בשביל קיום לאומי מלא".⁷⁵⁸ מאידך, הם הדגישו את חשיבות ההגירה היהודית ונחיצות לרכזה בטריטוריה מסוימת. והצעד הגדול ביותר כלפי הס"ס היתה ההכרה כי ויסות ההגירה ניתן לבצע לא רק על ידי מוסדות ממלכתיים של האוטונומיה היהודית אלא גם על ידי אגודות פרטיות. כלומר, אם בתחילת המהפכה הדגישו הסיימיסטים כמטרה מיידית את האוטונומיה הלאומית ודחו טיפול בהגירה וטריטוריאליזם לעתיד, עתה התחלפו הדברים: הקמת האוטונומיה "נדחית לעתיד היסטורי" בעוד שהמטרה המיידית היא ויסות ההגירה ו"ריכוז טריטוריאלי".⁷⁵⁹ מהס"ס דרשה הוועידה "להכיר במאבק למען האוטונומיה הלאומית בגלות".⁷⁶⁰ במילים אחרות, עשו הסיימיסטים צעד גדול כלפי הס"ס וציפו לצעד משמעותי לא פחות מצדם.

⁷⁵² **ידישער אַרבעטער פּנקט**, עמ' 482-484; **ברוכוב, כתבים**, ב', עמ' 238; מינץ, **אגרות בר ברוכוב**, עמ' 361-364; אונגר, **פועלי-ציון בקיסרות האוסטרית**, עמ' 337-336.

⁷⁵³ *Отклики Бунда*, В.М. [В. Медем], «О регулировании эмиграции», גל' 4 (אפריל 1910), עמ' 7-12. דעה דומה הביעו ליבמן הרש (פ. ליעבמאן, "די רעגולירונג פֿון דער יודישער עמיגראַציע", **צייט-פֿראַגען**, 2 [מרץ 1910], עמ' 86-60 ובמיוחד 85-86) ובוריס לוינסון (ב. ב-סקי, "וועגען עמיגראַציע-פֿראַגען", שם, 5 [ספטמבר 1910 או תחילת 1911], עמ' 92-91). הדעה נגד השתתפות בקונגרס אך בעד עזרה למהגרים דרך קהילות יהודיות בוטאה אצל א. ליטוואק, "וועגען עמיגראַציע-קאָנגרעס", שם, 1 (נובמבר 1909), עמ' 79-75.

⁷⁵⁴ **בעריכט פֿון דער VIII קאָנפֿערענץ**, עמ' 4-5; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 5-6.

⁷⁵⁵ וו. מעדעם, "דער עמיגראַציע-קאָנגרעס", **לעבענס-פֿראַגען**, 1912, גל' 2 (18.5), עמ' 2; **די ניינטע קאָנפֿערענץ**, עמ' 15; *Отчет о IX конференции*, עמ' 10.

⁷⁵⁶ דו"ח קצר על הוועידה השישית, 1913, א"ע, III-12-47-7, עמ' 5.

⁷⁵⁷ ראה חוזר הוועד המרכזי [1910], 2-3, 6-7, III-12-47-7, עמ' 31.

⁷⁵⁸ «Резолюция 3-ей Конференции Еврейской Социалистической Рабочей Партии», *Известия Заграничного Комитета СЕРП*, גל' 1 (אוגוסט 1911), עמ' 10. השווה פרויקט המצע של 1906, *Проект программы*, עמ' 8.

⁷⁵⁹ *Известия Заграничного Комитета СЕРП*, גל' 1 (אוגוסט 1911), עמ' 3, 10-11. השווה גם מ.ב. ראטנער, "אויטאָנאָמיזם און טעריטאָריאַליזם", **די אַלטע שטימע**, במיוחד עמ' 29-36.

⁷⁶⁰ *Известия Заграничного Комитета СЕРП*, גל' 1 (אוגוסט 1911), עמ' 10, 14.

בפברואר 1911 התכנסה בווינה הוועידה הרביעית של הסי"ס, אך היא לא הלכה בעקבות הוועידה של הסאָרְ"פ – במקום לשנות את העמדות האידיאולוגיות של המפלגה כדי לעשותן מקובלות יותר על הסיימיסטים, הסתפקה הוועידה ב"פתיחת הדיון המפלגתי" בענין האוטונומיה בגלות ובפיו-כוח לוועד המרכזי לנהל דיון בענין.⁷⁶¹ לדברי לצקי-ברתולדי, "הוועידה אשר כינסנו בשביל [האיחוד] לא הביאה לתוצאות מעשיות".⁷⁶² המשא ומתן בין הוועדים המרכזיים של הסי"ס והסאָרְ"פ שוב התחדש ב-1911, רטנר ושץ-אנין אפילו רשמו טיוטת המצע המשותף,⁷⁶³ אך שוב לא הגיע הדבר לפורקן. יחד עם זאת, לשיחות אלו היתה משמעות כלפי העתיד, ומייד לאחר מהפכת 1917 התמזגו שתי המפלגות ל"מפלגת הפועלים היהודית הסוציאליסטית המאוחדת" (פֶאַראייניקטע).

למרות שהבונד דחה על הסף קואורדינציה כלשהי עם שלוש המפלגות היהודיות, גם הוא נעמד בפני בעיות האיחוד, אם כי האיחוד במפלגת הפועלים הסוציאלי-דמוקרטית הכל-רוסית (רסדר"פ). כאמור, החל מ-1908 התפלגה המפלגה לא רק לשתי הפלגים הגדולים – בולשביקים ומנשביקים, אלא כל אחד מהם גם התפלג לשלושה חלקים, בנוסף לקבוצה של לב טרוצקי.⁷⁶⁴ הבונד, מאז הצטרפותו מחדש למפלגה הכל-רוסית ב-1906, השתדל להביא לפיוס בין המחנות השונים. קיום המפלגה הכל-רוסית המאוחדת היה חשוב לבונד, ונתן לו לגיטימציה כחלק מתנועת הפועלים הרוסית והבינלאומית. כבר בוועד המרכזי של רסדר"פ, אשר נבחר בקונגרס שטוקהולם ב-1906, ניסה נציג הבונד רפאל אברמוביץ' להוביל לפשרה בין המנשביקים (הרוב) והבולשביקים (המיעוט), אבל ללא הצלחה.⁷⁶⁵ באותה תקופה היה הבונד קרוב יותר בשאלות הטקטיקה לבולשביקים, והם הם אשר הצביעו בעד הצטרפות הבונד למפלגה בשטוקהולם.⁷⁶⁶ אבל במשך פעילותו בוועד המרכזי של רסדר"פ ובסיעת הסי"ד בדומה השניה התחיל אברמוביץ' להתקרב יותר למנשביקים, "אשר היו פחות דמוגים ויותר נאמנים וכנים בעבודה חברית משותפת", כפי שכתב כעבור עשרות שנים בזכרונותיו.⁷⁶⁷ בקונגרס לונדון במאי 1907 נדחפה משלחת הבונד, אשר בכל השאלות היו לה עמדות עצמאיות ביקורתיות הן כלפי הבולשביקים והן כלפי המנשביקים, לברית קרובה מאוד עם סיעת המנשביקים.⁷⁶⁸ הגורם העיקרי לכך היה, ללא ספק, עמדתו הקיצונית של לנין, הנחוש להבליט את כל הבדלי הדעת עם המנשביקים ולהביסם בכל

⁷⁶¹ ד. דאָוויטש [דוד דוידוביץ'-לבוויץ'], "די פֶיערטע ס.ס. קאָנפֶרענץ", **דיא פֶאַלקס-שטימע**, 1911, גלי' 1 (15.4), עמ' 6 (מוסף לדאָס **נייע לעבען**, 1911, גלי' 4); שאָץ-אַנין, "מ.ב. ראָטנער", עמ' 89; ЦГА Уз. ф. И-461, оп. 1, д. 1010, л. 35; 89; (אמת"י, HM2/8257.2).

⁷⁶² לאַצקי-בערטאָלדי, "דער 'אַלטער' צווישן די 'יונגע', עמ' 66.

⁷⁶³ *Известия Заграничного Комитета СЕРП*, גלי' 1 (אוגוסט 1911), עמ' 20; שאָץ-אַנין, "מ.ב. ראָטנער", עמ' 91-93.

⁷⁶⁴ הקבוצות בתוך סוציאלי-דמוקרטיה הרוסית הן בולשביקים שמאליים של אלכסנדר בוגדנוב, בולשביקים של ולדימיר לנין, בולשביקים "פייסניים", הקבוצה של טרוצקי, מנשביקים "מפלגתיים" של גאורגי פלכנוב, מנשביקים של יולי מרטוב, מנשביקים "ליקבידטורים".

⁷⁶⁵ ראה נאָמו בקונגרס לונדון של רסדר"פ ב-1907, *Пятый (Лондонский) съезд РСДРП*, עמ' 129-124, וזכרונותיו, אַבראַמאָוויטש, **אין צוויי רעוואָלוציעס**, א', עמ' 284-285.

⁷⁶⁶ על הצטרפותו מחדש של הבונד לרסדר"פ ראה פרנקל, **נבואה ופוליטיקה**, עמ' 292-282.

⁷⁶⁷ אַבראַמאָוויטש, **אין צוויי רעוואָלוציעס**, א', עמ' 284.

⁷⁶⁸ בתחילת הקונגרס תמכה משלחת הבונד (יחד עם המנשביקים, נגד עמדת לנין והפולנים) בהורדתן מסדר היום של השאלות התאורטיות הכלליות, אשר היו עלולות להעמיק את הקרע בין שתי הסיעות ולהביא לפילוג חדש. בסוף הקונגרס, דווקא חבר משלחת הבונד הציע לקרוא לקונגרס בשם המקובל על כל הסיעות, "קונגרס לונדון של רסדר"פ", ולא לנקוב במספרו (*Пятый Лондонский съезд РСДРП*), עמ' 597. בעקבות דיווחו של הוועד המרכזי (בו שלטו המנשביקים) ולאחר ויכוח סוער, הציעה משלחת הבונד לא לקבל שום החלטה על פעילות הוועד (שם, עמ' 185-182). כמו כן, היא התנגדה לנתינת הנחיות מפורטות (בנוסף לבולשביקי) לסיעה הסוציאלי-דמוקרטית בדומה (שם, 348-347). בשני המקרים היתה ידם של המנשביקים והבונדאים על עליונה. בשאלת היחס למפלגות הבורגניות המשיך הבונד במדיניותו הקודמת, השונה מזו של המנשביקים והבולשביקים, שעיקרה התבטא בכינון לקבל הסכמי הבחירות גם עם הקדטים וגם עם המפלגות הסוציאליסטיות. אף על פי זאת, נאלצה משלחת הבונד בקונגרס להצביע יחד עם המנשביקים נגד הצעת הבולשביקים, האוסרת על כל שיתוף פעולה עם הקדטים (שם, עמ' 484, 493). בשאלה על אסיפת הפועלים, שוב נאלצו הבונדאים, שהיו נגד רעיון האסיפה, לתמוך במנשביקים בהתגוננותם מפני הבולשביקים (שם, עמ' 560-496). לאחר הצבעת החלטה על האיגודים המקצועיים, מחו הבונדאים התומכים בתוכנה הבולשביקי של החלטה, נגד תכסיס הבולשביקים שהביא לקבלתה (שם, עמ' 585-583, 670; ראה גם לוי [ליטבק], "בריעף פֶון צוזאַמענפֶאַהר", **פֶאַלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 370 [3.6], עמ' 2-3). גם בעימות בוועדת המנדטים תמכו נציגי הבונד במנשביקים ויחד אתם עזבו את הוועדה (*Пятый съезд*), עמ' 574).

מחיר. גורם נוסף המקרב בין הבונד למנשביקים היוו הסכסוכים בין הבונד לבין הסוציאל-דמוקרטיה של ממלכת פולין וליטא (סדקפיי"ל), בת בריתו של לנין ברוב העניינים.⁷⁶⁹

בקו טקטי זה, אשר התברר עוד ב-1907, המשיכו מנהיגי הבונד גם בשנים הבאות. בוועידות ושיבות המלאה של הוועד המרכזי של רסדר"פ הם דגלו בפשרות, אבל לנוכח הקו של לנין לפילוג, הם, בסופו של דבר, הצביעו יחד עם המנשביקים. לאור העימות המחריף במפלגה הכניסו הבונדאים מספר הצעות אך להשיג איחוד. אחת ההצעות – לכנס ועידת הפיוס לא מהאמיגרנטים בחו"ל אלא ברוסיה, מהפעילים בשטח – נתנה ללנין עילה להאשים את הבונד ברצון לגרום למעצר הוועידה. האשמה כה אבסורדית גרמה להחלטת הוועד המרכזי של הבונד להפסיק את כל הקשרים האישיים עם לנין ולתבוע אותו למשפט מפלגתי.⁷⁷⁰ אברמוביץ' אמנם ציין בזכרונותיו כי רק בקיץ 1911, בזמן שמספר מנהיגים בונדאים ומנשביקים התגוררו יחד במעון הקיץ בשווייץ "בעצם נוצרה אותה ברית פוליטית של הבונד עם המנשביקים, אשר שנה מאוחר יותר מצאה את ביטויה ב'בלוק של אוגוסט' הידוע".⁷⁷¹ אבל, כפי שעולה מהתפתחות האירועים בחיים הפנים-מפלגתיים של רסדר"פ, התקרבותם של הבונדאים אל המנשביקים היתה תהליך מתמיד, ואם בהתחלה היא התבטאה בעיקר בשאלות הטקטיקה, לקראת 1912 גם השקפת עולמם של מנהיגים בונדאים רבים התקרבה לזו של המנשביקים. לכן, אין פלא, כי כאשר כינס לנין את הוועידה בפראג בינואר 1912 ובעצם הקים מפלגה בולשביקית נפרדת, היה הבונד בין יוזמיה העיקריים של ועידת כל הקבוצות האחרות באוגוסט 1912 בווינה, אשר הקימה את "הבלוק של אוגוסט". בוועידה זו גם המנשביקים עשו צעד כלפי הבונד – הוחלט כי דרישת האוטונומיה הלאומית-תרבותית של הבונד ושל "איגוד הארגונים בקווקז" אינה סותרת את סעיף המצע של הרסדר"פ המכיר ב"זכות להגדרה עצמית" בשביל כל לאום.⁷⁷² בסופו של התהליך, שני מנהיגי הבונד במשך שנים רבות – אברמוביץ' וליבר – הצטרפו לוועד המרכזי של המפלגה המנשביקית ב-1917.

השאיפה החזקה לאיחוד היתה הסממן לטיטוש הגבולות הבין-מפלגתיים. חשיבותם של ההבדלים האידיאולוגיים, אשר נותרו ללא ספק בעינים, נסוגה בפני הפעולה המשותפת של הפעילים הסוציאליסטיים בתחומים רבים ובפני השתלבותם בארגונים הכלל-יהודיים. היעדר הציפיה להגשים את המצע המפלגתי במלואו בזמן הקרוב והירידה הניכרת בהיקף ובאינטנסיביות של תנועת הפועלים המעשית הקלו על ההתרכזות בבעיות יהודיות בוערות שעמדו בסדר היום (כגון עזרה למהגרים, שיפור החינוך, פיתוח התרבות בידיש וכו'), שכלפיהן היו גישות רוב הסוציאליסטים היהודיים דומות. האיחוד המיוחל לא התקיים בפועל, כי הדבקות בהבדלים האידיאולוגיים המשיכה להיות אופיינית לתנועות המהפכניות ברוסיה בכלל וברקב היהודים בפרט. הגברת תנועת הפועלים לאחר 1912 אף הורידה את רעיון האיחוד מסדר הדיונים המפלגתיים. אמנם התרופפות המסגרות המפלגתיות הצרות אפשרה שיתוף פעולה מעשי ברמות הנמוכות ביותר של העשייה הציבורית.

⁷⁶⁹ היחסים הבעייתיים בין שתי המפלגות אשר נוצרו במשך הפעילות בפולין עוד החרפו בעת קונגרס לונדון. ראשית, ניסה הבונד לערער על מספר הנציגים המוגזם, לטענתו, שהסדקפיי"ל הביאה מעיר לודז'. הערעור לא הצליח, אך הביטוי "המנדטים של לודז'" הביא כמעט לידי קטטה באולם הישיבות בין הבונדאים והפולנים. שנית, בעת הוויכוח החרף לגבי היחס למפלגות הבורגניות כינתה רוזה לוקסמבורג את הבונדאים "חנוונים". רק לאחר פרישתם של מדם ושל המנשביק פידור דן מנשיאות הקונגרס ואיום פרישתה של משלחת הבונד כולה מהקונגרס, הסכסוך הושלם והמילים המעליבות הוצאו מהפרוטוקולים. ראה *Пятый Лондонский съезд РСДРП*, עמ' 334, עמ' 826-825, הערה 255; פ. באגראו [ד. זסלבסקי], "בריעף פון צוזאמענפארהר", *פאלקס-צייטונג*, גל' 357 (18.5.1907), עמ' 2-3. ראה גם מיכאלעוויטש, *זכרונות פון א יידישן סאציאליסט*, כרך 3, עמ' 148-152; מדם, *פון מיין לעבן*, ב', עמ' 200-201; אבראמאוויתש, *אין צוויי רעוואלוציעס*, א', עמ' 306. גם בשנים הבאות התנגדה הסדקפיי"ל ליוזמות של הבונד לפעילות משותפת, כגון חיפוש הפתרון לסכסוך בין הסנדלרים בווארשה (ראה לעיל), הקמפיין בסוגיית השלטון העצמי בערי פולין (*Информационный листок*, גל' 4 [מאי 1912], עמ' 6), בלוק בבחירות לדומה השלישית וכו'.

⁷⁷⁰ *Информационный листок*, גל' 2 (אוגוסט 1911), עמ' 2; אבראמאוויתש, *אין צוויי רעוואלוציעס*, א', עמ' 344-345; דובנאוו-ערליך, "אין די יארן פון רעאקציע", עמ' 600.

⁷⁷¹ אבראמאוויתש, *אין צוויי רעוואלוציעס*, א', עמ' 342.

⁷⁷² *Извещение о конференции организаций Р.С.-Д.Р.П.*, עמ' 42.

בשנות הריאקציה ניכר שינוי לא רק בתחומי פעילותן של המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות אלא גם בדפוסים הגיאוגרפיים שלהן. סיום המהפכה בשביל הסוציאליסטים היהודיים התבטא בין היתר בכך, שהעיר וילנה הפסיקה להיות מרכז מפלגתי. בשנות המהפכה היתה וילנה – העיר הגדולה ביותר בליטא, מקושרת היטב בקווי רכבת עם ערים חשובות אחרות, בעלת אוכלוסייה גדולה של פועלים יהודיים ובעלת מספר בתי דפוס יהודיים – מרכז של הפעילות המפלגתית והעיתונות המפלגתית. לדברי הסופר פרץ הירשביין (1880-1948) שגר אז בעיר, "הרחוב היהודי מפוצל. מפלגות. כל מיני רעיונות. חנויות רוחניות. קרקע מפלגתית המתנדנד תחת רגליים".⁷⁷³ ריבוי כתבי-עת מפלגתיים ביידיש אף הפך את וילנה למרכז הספרות היידישאית. בעיר התרכזו סופרים ומשוררים מהדור הצעיר, רבים מהם אף עזבו עברית ועברו לכתוב ביידיש: "ואנחנו, הסופרים העבריים הצעירים, – כתב הירשביין, – בשבילנו היה [קול היידיש] מהפכני. הוא היה צעיר. יידיש ומהפכה חד הם".⁷⁷⁴ הסופרים הצעירים פירסמו בכתבי-עת של כל המפלגות ויכלו להגיד, כמו הירשביין, "אני כותב בשביל אנשים בתוך מפלגות ולא בשביל מפלגות בקרב אנשים".⁷⁷⁵ ואכן, ריבוי כתבי-העת אשר היו פתוחים לספרות ושירה וריבוי הסופרים והמשוררים המוכשרים יצרו אווירה ספרותית תוססת, אשר היתה מקבילה לאווירה פוליטית תוססת וגם ניזונה ממנה.⁷⁷⁶

אבל לאחר המהפכה איבדה וילנה את משמעותה הפוליטית: כתבי-העת של המפלגות נסגרו במהלך 1907 והוועדים המרכזיים של ארבע המפלגות עזבו בתחילת 1908. הוועד המרכזי של הבונד התחלק, כאמור, בין וילנה, מינסק ווארשה, והוועדים של הסאָרָפּ, פּ, הס"ס ופועלי-ציון (החברים שנתרו ברוסיה) עברו לקייב – מרכז חדש לחיים ציבוריים יהודים עם האוניברסיטה ועיתונות "דמוקרטית" ברוסית, אך עם אוכלוסייה יהודית מעטה ולפי הגדרת היסטוריון קנת מוס (Moss), "מים עומדים" מבחינת תרבות יהודית.⁷⁷⁷ גם הבונד התחזק בקייב ואף פירסם שם ב-1911 קובץ מפלגתי ברוסית.⁷⁷⁸ וילנה אמנם נשארה להיות מרכז ספרותי ותפקיד גדול בכך היה לפעילים של המפלגות אשר הטיפו לעבודה תרבותית ופנו לשאלות ספרותיות. ההוצאות לאור של הבונד ("די וועלט") ושל פועלי-ציון ("דער האַמערי") התרכזו בפרסום קבצים ספרותיים ויצירות ספרות בודדות, ואפילו בקבצים הפוליטיים של 1908 תפסו שירה וספרות מקום מכובד ביותר.⁷⁷⁹ אבל יותר מכל מסמל את אובדן תפקידה הפוליטי של וילנה כתב-העת **ליטעראַרישע מאַנאַטשריפֿטען** [ירחונים ספרותיים].⁷⁸⁰ זה היה כתב-העת הראשון ברוסיה המוקדש כל כולו לטיפול של הספרות החדשה ביידיש, ויעודו היה נשגב ושאפתני: לדברי המערכת, הוא מופיע "בשם הרנסנס התרבותי, כאות שלו וכמסייע לוי".⁷⁸¹ אבל לא פחות חשובה היתה ההכרזה, כי כתב-העת בתור "בימה חופשית לספרות ואמנות אינו מתכוון לאינטרסים ושאיפות של שום מפלגה: על יסוד של הרנסנס התרבותי היהודי צריכים להתאחד כל הכוחות

⁷⁷³ הירשביין, **אין גאַנג פֿון לעבן**, עמ' 147.

⁷⁷⁴ הירשביין, **אין גאַנג פֿון לעבן**, עמ' 96. על היעלמותה הכמעט ככלית של הספרות העברית בעת המהפכה ראה קלויזנר, "המשבר".

⁷⁷⁵ הירשביין, **אין גאַנג פֿון לעבן**, עמ' 148.

⁷⁷⁶ על תפקידה של וילנה בהתפתחות העיתונות ביידיש ראה Marten-Finnis, *Vilna*, במיוחד עמ' 117-124, אם כי המחברת מתרכזת בעיתונות של הבונד בלבד. על הקשר בין היידישיזם והפוליטיקה היהודית ראה Goldsmith, *Architects of Yiddishism*, עמ' 71-96, אם כי המחבר מתרכז בשלבים מוקדמים יותר.

⁷⁷⁷ Moss, "Jewish Culture", עמ' 178.

⁷⁷⁸ *Ha espeïckue memy*. הקובץ תוכן כראשון בסדרת הקבצים.

⁷⁷⁹ מחצית המקום בקובץ של פועלי-ציון **די יוגענד-שטימע** וכשליש מהמקום בקבצים של הבונד **די נייע צייט** (חוברות 1-4) הוקדשו ליצירות ספרותיות ולביקורת ספרות. על אווירה בין-מפלגתית נוחה אשר נוצרה מסביב לספרות תעיד מכתבו מיום 10.2.1908 של המשורר דוד איינהורן (1886-1973) אל זרובבל, אשר עמד אז בראש הוצאה לאור של פועלי-ציון "דער האַמערי". במכתבו מודיע איינהורן כי נתן את שירו "אין שטאַט, ביי נאַכט" לולאדעק (ברוך טשארני, 1886-1938) לפרסום בקובץ בונדאי **די נייע צייט** (פורסם בחובר' 1, עמ' 12-13). יחד עם זאת הוא מבקש מזרובבל לדבר עם וולאדעק על כמה עניינים והן אומר כי אם **די נייע צייט** לא יפורסם עוד, צריך וולאדעק למסור את המשך הסדרה לזרובבל (א"ע, IV-104-58-48). ב-1909 נראה כבר תהליך הפוך, כאשר ספרות יפה ושאלות ציבוריות-פוליטיות אינן משולבות יותר באותן הפרסומים. יצירות הספרות נעלמות מהקבצים הפוליטיים של הבונד, ואפילו הירחון **לעבען און וויסענשאַפֿט** הקטין ביוני 1909 את מספר הדפים המוקדשים ליצירות ספרותיות והגדיל מקום בשביל "שאלות ציבוריות, מדעיות והיסטוריות-פילוסופיות" (**לעבען און וויסענשאַפֿט**, 1909, גל' 3 [יוני], עטיפה).

⁷⁸⁰ על כתב-העת והתקבלותו ראה מאמר חשוב Moss, "Jewish Culture".

⁷⁸¹ "צו די לעזער", **ליטעראַרישע מאַנאַטשריפֿטען**, גל' 1 (פברואר 1908), עמ' 7.

היצירתיים של העם היהודי.⁷⁸² והרכב העורכים של **ליטעראַרישע מאַנאַטשריפֿטען** היה ההתגלמות של דרישה זו: במערכת התאחדו ציוני שמריהו גורליק (1877-1943), בונדאי א. ווייטער וס"ס שמואל ניגער (-1955 1883). שיתוף הפעולה ההדוק בין יריבים פוליטיים לשעבר סימל למעלה מכל את סיום תקופת המהפכה. כפי שניסח זאת כעבור שלושים שנה הסופר דניאל טשארני, "המהפכה מתה – יחי היידישיזם".⁷⁸³

אף על פי שווילנה איבדה את משמעותה כמרכז פוליטי תוסס היא נותרה להיות מרכז לפרסומים מפלגתיים. העיתונים הלגאליים התחלפו בסדרות חוברות. הראשונים החלו במדיניות זו הסיימיסטים ופירסמו שתי חוברות של **די שטימע** בסתיו 1907 ובתחילת 1908. אחריהם הלכו הס"ס עם שתי חוברות של **דער שטראהל** [הקרן], שפורסמו גם ב-1907 ו-1908, הבונדאים עם החוברות **די נייע צייט** בחורף 1908 ופועלי-ציון עם החוברת **די יוגענד-שטימע** באביב. אבל רק הבונד הצליח להוציא סדרות חוברות ברציפות בכל שנות הריאקציה.⁷⁸⁴ ליציבות זו גרמה, כנראה, העובדה, שבתחילת המהפכה הקים הוועד המרכזי של הבונד בית דפוס לגאלי משלו. עם תום המהפכה עבר בית דפוס זה לידי חבר הבונד בוריס קלצקין (1875-1937), אך המשיך להיות מקום עבודה של בונדאים משכבת הפועלים, למשל, בו עבד כפועל דפוס הפרובוקטור הידוע ישראל מיכל קפלינסקי (?-1919).⁷⁸⁵ אף על פי זאת, חדל בית הדפוס של קלצקין להיות מפעל מפלגתי צר (למשל, אי אפשר היה להדפיס בו כרוזים לאחד במאי 1909)⁷⁸⁶ והפך למקום מועדף להדפסת פרסומים בידיש של כל הכוחות השמאליים בחברה היהודית. לעומת הבונד, הסיימיסטים ופועלי-ציון לא פירסמו דברי דפוס לגאליים במשך 1909-1910 והצליחו להוציא לאור חוברות בודדות רק בשלהי 1911.⁷⁸⁷

יחד עם זאת, לאחר 1907 חדלה וילנה להיות המרכז של העיתונות בידיש. שום עיתון יומי בר-קיימא לא הופיעה בה לאחר סגירתו של **די האַפֿנונג** ב-1907, והשבועון **ווילנער וואַכענבלאט** שיצא לאור ב-1910-1914 לא היה שונה מהשבועונים המקומיים בערים רבות של תחום המושב. לעומת זאת, הירחונים בידיש המשיכו להופיע בוילנה (הבולטים בהם **לעבען און וויסענשאַפֿט ודי יודישע וועלט**). המרכז של העיתונות היומית בידיש נוצר בווארשה – בה יצאו לאור שלושה העיתונים החשובים ה**נינט**, **דער מאַמענט** ו**אונזער לעבען**.⁷⁸⁸ ב-1909 עבר מפטרבורג לווארשה גם היומון הפוליטי החשוב **דער פֿריינד**. ווארשה – העיר המתפתחת במהירות עצומה עם אוכלוסיה כללית של כ-900,000 ואוכלוסיה יהודית של כ-300,000 איש⁷⁸⁹ – הפכה למרכז תרבותי יהודי המושך אליו את היוצרים בידיש (ובעברית). ברור שווילנה הפרובינציאלית עם כ-70,000 יהודים לא יכלה להתחרות בכרך התוסס. חלקה ביצירה היהודית הספרותית, ובמיוחד בידיש, הלך וקטן בהדרגה לאחר 1908. גם תפקידה של וילנה בתנועת הפועלים היהודיים נחלש בצורה משמעותית, בעוד שבווארשה המשיכו חיים מפלגתיים פעילים של שלוש מתוך ארבע המפלגות היהודיות (למעט הסאָר"פ), הוקמו איגודים מקצועיים לגאליים ובלתי-לגאליים וכד'. לכן, כאשר החלו המפלגות הסוציאליסטיות לנסות להקים מחדש את העיתונות הלגאלית שלהם ב-1912, נסיונותיהם התמקדו תחילה בווארשה, אשר גם הייתה קרובה יחסית לווינה, שבה ישבו מנהיגי המפלגות. ההתפתחות בווארשה הייתה הפוכה מזו של וילנה – קודם הופיעו חוברות מפלגתיות,⁷⁹⁰ ולאחר מזה החלו נסיונות להקים עיתונים, אשר לא עלו יפה בגלל רדיפות משטריות. כאמור

⁷⁸² קול קורא על פרסום **ליטעראַרישע מאַנאַטשריפֿטען**, צוטט לפי ש. אנסקי, "אַ נייער יודישער זשורנאַל", **די שטימע**, 2 (1908), עמ' 192. ראה גם Moss, "Jewish Culture", עמ' 161.

⁷⁸³ טשאַרני, **באַרג אַרױף**, עמ' 132.

⁷⁸⁴ ב-1909-1910 הופיעו בוילנה **צייט-פֿראַגען**, ב-1911 – **די נייע שטימע** ו**פֿראַגען פֿון לעבען**, ב-1912 – **דער אַנפֿאַנג וואַג-פֿראַגען**. לעווין, **אונטערערדישע קעמפֿער**, עמ' 320, 323; אַבראַמאָוויטש, **אין צוויי רעוואָלוציעס**, א', עמ' 329-326; לטוואַק, **געקליבענע שריפֿטן**, עמ' 268; בערמאַן, **אין לויף פֿון יאַרן**, עמ' 338; **דורות בונדיסטן**, א', עמ' 129. על קלצקין ראה בראַמסאַן, "דער ווילנער יידישער פֿאַרלאַג"; **דורות בונדיסטן**, ג', עמ' 235-233.

⁷⁸⁶ לעווין, **אונטערערדישע קעמפֿער**, עמ' 323-322.

⁷⁸⁷ קובץ של הסאָר"פֿ **די אלטע שטימע** פורסם בוילנה בנובמבר 1911, הקבצים של פועלי-ציון **אונזער צייט** ו**די צייט** פורסמו בוילנה בדצמבר 1911 וב-1912 – 2-3, תל. Б, лит. II, ч. 55, д. 1911 г., ф. 102, оп. 1911 г., (אמת"י), HMF 230; קירזשניץ, **די יידישע פרעסע**, עמ' 99, 103, 107.

⁷⁸⁸ על תחילת עיתונות יידיש בווארשה ראה Cohen, "An Ugly and Repulsive Idler", במיוחד עמ' 30-36.

⁷⁸⁹ על התפתחות וארשה היהודית ראה גארנצארסקה-קדרי, **חלקם של היהודים**, במיוחד עמ' 24-28.

⁷⁹⁰ בונד פירסם בווארשה שלוש חוברות **די אידישע פֿאַלקס-שטימע** ב-1911, **דאָס נייע לעבען** ב-1912; פועלי-ציון – קובץ **די אַרבייט** ב-1912; הס"ס פירסמו קובץ **צוקונפֿט** ב-1913; פועלי-ציון – קובץ **די אַרבייט** ב-1912;

לעיל, לעבענס-פראגען של הבונד ב-1912 ודער האנדעלס-אנגעשטעלטער של פועלי-ציון ב-1914 נסגרו לאחר הגליון השני, וההוצאה לאור של כתבי-העת המפלגתית עברה לפטרבורג, משם הם הופצו ברחבי תחום המושב. כך, בצורה פרדוקסלית, בשנתיים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה הפכה בירת האימפריה הרוסית למרכז העיתונות המפלגתית הסוציאליסטית ביידיש.

גם מחוץ לגבולות רוסיה התרחש שינוי גיאוגרפי. אם לפני המהפכה נמצא המרכז של המהגרים הפוליטיים מרוסיה בעיקר בשווייץ, לאחר 1907 איבדה ארץ זו את מרכזיותה. חלק ניכר של האמיגרנטים הרוסים התרכזו בפריס, אבל מנהיגי המפלגות היהודיות רבים השתקעו, כאמור, בווינה. לקראת 1914 היתה עיר זו למרכז תוסס של האמיגרנטים הפוליטיים מרוסיה.

* * *

הקריאה לעזיבה המוחלטת של הפוליטיקה למען "הרנסנס התרבותי" היתה נחלתם של אלו אשר ראו את עצמם בראש ובראשונה כסופרים וכיוצאים. הם לרוב גם לא היו מנהיגים משורה ראשונה או תיאורטיקנים בולטים. וקריאתם זו הותקפה על ידי פלגים אחרים בתנועה הסוציאליסטית היהודית, אשר ראו קשר הדוק בין תרבות לאידיאולוגיה הסוציאליסטית.⁷⁹¹ לא "אמנות למען אמנות" אלא אמנות הנושאת השקפת עולם מסוימת. ואכן רוב התיאורטיקנים והמנהיגים הסוציאליסטיים מהשורה הראשונה המשיכו בשנות הריאקציה הן לפתח את האידיאולוגיות שלהם והן להשתתף בצורה זו או אחרת בחיים הציבוריים-פוליטיים.

הגירתם של המנהיגים הסוציאליסטים או שקיעתם של אלה הנשארים ברוסיה בחיים "הרגילים" לא שמו קץ לפעילותם הציבורית.⁷⁹² למשל, כך סיכם סיימיסט יהודה ביינר את ביקורו בקייב: "בקייב נפגשתי עם נובקובסקי; הוא אז היה מנהל בלשכה של מפעל סוכר; בערבים הוא עסק בכתובה על השאלות הציבוריות; שום פעילות מפלגתית לא היה בקייב".⁷⁹³ ואכן רבים מבין המנהיגים סוציאליסטיים מצאו את מחייתם, חלקית או מלאה, כסופרים וכתבים בכתבי-עת שונים, הן ברוסית והן ביידיש: "באותו זמן של בין-המשמות הפוליטי החלו הכותבים הסוציאליסטים, שבהם לא נרגעה הרוח הפובליציסטית, להתרפק על העיתונות הכלל-יהודית הבורגנית-דמוקרטית וניסו לדבר דרכה אל העולם היהודי הרחב".⁷⁹⁴ רק המהגרים לאמריקה ברובם התרחקו מהבעיות הרוסיות והשתלבו בחיים יהודיים ויהודיים-סוציאליסטיים אמריקאים. המהגרים שהשתקעו באירופה שימשו ככתבים בארצות הגירות ואף שלחו משם מאמרים גדולים בדעות שצמדו על הפרק. הם לא היו מנותקים מהנעשה בחיים הציבוריים והפוליטיים ברוסיה וקולם המשיך להישמע, אם כי כמובן, אי אפשר למדוד את השפעתו.

⁷⁹¹ ראה, למשל, ש. אן-סקי, "אן ניינער יודישער זשורנאל", די שטימע, 2 (1908), עמ' 193-192; מ. לר-ליבר, "ביבליאגראפישע נאטיצען", די ניינע צייט, 3 (1908), עמ' 96-92; ב.ברכות [טשאריני-וולאדעק], "וועגען אונזער קולטור-פראבלעם", שם, 4 (1908), עמ' 75-88. השווה "Jewish Culture", Moss, עמ' 166-172.

⁷⁹² מחקר המצוין של "Political Reaction and Revolutionary Careers" של Tobias and Woodhouse, הן בתהליך של דה-מוביליזציה בתנועה פוליטית, קובע על בסיס סטטיסטי, כי עסקני הבונד עם רמה נמוכה של ההשכלה אשר עשו "עבודה מקומית" נטו יותר להישאר פעילים במפלגה מאשר בעלי השכלה גבוהה יותר שפעלו מטעם מרכז המפלגה (עמ' 391-393). מסקנה זו מעוררת מספר שאלות, מכיוון שמצד אחד האפשרויות לפעילות מקומית ב-1908-1910 היו קטנים מאוד ומצד שני נראה כי רוב חברי הנהגת הבונד אכן נשארו פעילים בתנועה בצורה זו או אחרת. קודם כל, הגבולות של התקופה הנחקרת במאמר זה אינם ברורים, כי המצב ב-1907 היה שונה מאוד מזה של 1908. שנית, גם הגדרת האפשרויות אינה ברורה: המושגים "נשאר פעיל ברוסיה" ו"נשאר לא פעיל ברוסיה" לא פורשו. נראה, כי לקבוצה השנייה שייכו המחברים הן את ארקדי קרמר, אשר אכן התרחק מהפעילות המפלגתית, הן את מרק ליבר אשר אמנם התפרנס כמורה, אך המשיך להיות חבר הוועד המרכזי, והן ברוניסלב גרוסר, אשר עלה לעמדת מנהיגות דווקא בשנות הריאקציה (עמ' 391). ומכיוון שקבוצות המדגם הן קטנות (סך הכל 123 איש, מהם 61 "נשארו פעילים ברוסיה", 28 "נשארו לא פעילים ברוסיה" ו-34 הגרו), כל מקרה של הגדרה לא ברורה יכול לשנות את התמונה הסטטיסטית. המושג "הגר" הוא ברור יותר, אם כי המחברים עצמם מדגישים כי הוא אינו חד משמעי: מתוך 34 אנשים אשר הגרו לחו"ל, 15 המשיכו את מעורבותם בפעילות הבונדאית (עמ' 388). 21 איש מהם חזרו לרוסיה לקראת 1917, מהם רק שישה לא הצטרפו למפלגה לאחר חזרתם (עמ' 389). הבעיות של המחקר נובעות לא רק מערפול ההגדרות אלא גם מסוג המקורות שעליהם נבנתה הסטטיסטיקה (דורות בונדיסטן ולעקסיקאן), אשר לא תמיד מציינים תאריכים מדויקים ולא תמיד מציינים את התמונה השלמה של חיי הפעילים.

⁷⁹³ ביינער, "פון פועלי-ציון צו סיימאָוועס", עמ' 348-349.

⁷⁹⁴ ו. לאַצקי-בערטאָלדי, "מיין מיטאַרבעטערשאַפֿט אין פֿרײַנד", א"ע, 11-104-80-IV, עמ' 1.

תפקיד חשוב בשביל הסוציאליסטים היהודיים היווה העיתון היומי **דער פֿרײַנד**. עוד בזמן המהפכה היה העיתון בעריכת שאול גינזבורג (1866-1940) רדיקלי ביותר בין העיתונים היהודיים הכלליים, וכאשר עבר העיתון ב-1908 לידי שמואל רוזנפלד (1869-1943) הוא הפך להיות "במה ציבורית שבה גם לתנועת הפועלים היתה קתדרה בטוחה".⁷⁹⁵ בזמן נסיעתו של רוזנפלד לארה"ב למשך מספר חודשים (שלהי 1908 – אביב 1909) הופקדה עריכת **דער פֿרײַנד** בידי הפובליציסט המוביל של הבונד א. ליטבק.⁷⁹⁶ על דפי **דער פֿרײַנד** הופיעו מאמרים חשובים של ולדימיר מדם ושל מנהיגי הבונד האחרים. לצקי-ברתולדי – הפובליציסט המוביל של ה"ס" – גם פירסם מאמרים וכתבות ב**דער פֿרײַנד**, ולדבריו, "בסגנון של פרוזה לירית נתתי לפעמים [...] ניסוחים של שיטת ה"ס".⁷⁹⁷ המעבר של העיתון מפטרבורג לווארשה בדצמבר 1909 עשה אותו קרוב יותר לחיי היום-יום של היהודים בתחום המושב וממלכת פולין, ובמערכת התחילו להשתתף סופרים ידועים י.ל. פרץ, הערש דוד נומברג וא. וויטער (בונדאי לשעבר).⁷⁹⁸ המוציא לאור בווארשה היה זלמן מייזנר (1882-1941), אשר בשנות המהפכה היה ידוע בשם "זלמן-בורזיווי" והיה אחראי על הכספים של הוועד המרכזי של ה"ס"; מקום חשוב במערכת תפס חיים צ'מרנינסקי (1862-1917, ר' מרדכי'לע), אשר היה קרוב ל"ס" ולסָאָר'פּ; ובשנים 1910-1912 עבד במערכת פעיל ה"ס" משה כץ.⁷⁹⁹ גם אחד הפעילים המרכזיים של פועלי-ציון זרובבל היה בטוח כי עמודי **דער פֿרײַנד** פתוחים בשבילו.⁸⁰⁰ בנוסף ל**דער פֿרײַנד** גם כתב-העת הרוסי **ייבריסקיי מיר** הפטרבורגי היווה במה בשביל הסוציאליסטים, במיוחד ב-1910-1911, כאשר הוא נמצא בשליטה של 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית' והפולקס-פרטיי (ראה פרק 2). גם כתבי-עת רבים בפרובינציה היו פתוחים בפני הסוציאליסטים היהודיים, בעלי יכולות פובליציסטיות, לא בהכרח תיאורטיקנים או מנהיגים מהשורה הראשונה.⁸⁰¹ בוויילנה פורסם ב-1909-1912 ירחון **לעבען און וויסענשאַפֿט** [חיים ומדע], אשר פנה ל"נוער של המוני העם הרחבים, לאלפים ועשרות אלפים [איש] בתחתית החברה שאין להם כסף ואין זמן לקבל השכלה שיטתית בשנות נעוריהם".⁸⁰² הירחון אמנם נמנע מדברים האמורים להביא לסגירתו, אך היה ברוחו סוציאליסטי ופירסם מאמרים רבים על סוציאלי-דמוקרטיה, תנועת הפועלים, איגודים מקצועיים בחו"ל וכד'. עורך הירחון היה א. ליטווין (שמואל הורוביץ, 1862-1943), עזר לו הבונדאי שלום לוין (1877-?) והמחברים העיקריים היו הבונדאי י. בלומשטיין (1870-?) – אחד העורכים של ה**פֿאַלקס-צײַטונג**, וחבר ה"ס" שמאול ניגר.⁸⁰³

השתתפות הסוציאליסטים בעיתונות הכללית וקיום הפרסומים הסוציאליסטים הלגאליים התאפשרו הודות לשינויים אשר התרחשו בזמן המהפכה. לעומת התקופה לפני 1905, כאשר כל דברי הדפוס היו אמורים לעבור צנזורה מוקדמת והשקפת עולם סוציאליסטית של ספר או מאמר היתה סיבה מספקת לאסור את הפרסום, עתה השתנו הכללים. על פי החוק מיום 26 באפריל 1906, הצנזורה המוקדמת הוחלפה בצנזורה לאחר הפרסום, וכדי להחרים דברי דפוס היה צריך למצוא בהם תוכן לא חוקי בעליל ואז להעביר את הענין לבית משפט. מאות "משפטים ספרותיים" התנהלו בכל שנה, אם כי הם לא תמיד הביאו להרשעת המחברים והעורכים. החוק אמנם אִפְסָר מאבק נגד הפרסומים שאינם רצויים לשלטונות, אך הוא גם השאיר מקום רחב

⁷⁹⁵ משה כץ, "דער רעדאקטאָר פֿון 'פֿרײַנד'", בתוך נאָוויק, **משה כץ בוך**, עמ' 312.

⁷⁹⁶ קאָזדאַן, "דער לעבנס-וועג פֿון אַ. ליטוואַק", עמ' 69-70.

⁷⁹⁷ וו. לאַצקי-בערטאָלדי, "מינן מיטאַרבעטערשאַפֿט אין 'פֿרײַנד'", א"ע, IV-104-80-11, עמ' 1.

⁷⁹⁸ **דער פֿרײַנד**, 1909, גל' 243 (25.12), עמ' 1.

⁷⁹⁹ כץ, **אַ דור**, עמ' 285-280, 302-304; נאָוויק, **משה כץ בוך**, עמ' 22, 311; **לעקסיקאָן**, 6, עמ' 108-112. על מייזנר ראה טשאַרני, **וויילנע**, עמ' 152; **לעקסיקאָן**, 5, עמ' 589-590.

⁸⁰⁰ זרובבל אל זלמן רובשוב (שז"ר), 10.3.1910, א"ע, IV-104-58-41.

⁸⁰¹ לדוגמה, ויקטור שולמן עבד ב-1908 בעיתונים **סְבִירו-זַפֿֿני גלוס** (עיתון של 'הקבוצה היהודית העממית' ושל קדטים) ו**סְבִירו-זַפֿֿני קראי** בוילנה – **דורות בונדיסטן**, א', עמ' 287.

⁸⁰² [א. ליטווין], "צו די לעזער", **לעבען און וויסענשאַפֿט**, 1909, גל' 1 (מאי), עמ' 1.

⁸⁰³ לעווין, **אונטערערדישע קעמפֿער**, עמ' 323-325.

למדי לדיון בסוגיות, אשר לא כללו עבירה על החוק אבל היו מוקדי ההשקפה הסוציאליסטית ובמיוחד סוציאליסטית-לאומית.⁸⁰⁴

תקופת הריאקציה, במיוחד שנותיה הראשונות, היתה גם העת שבה יכלו מנהיגי המפלגות להקדיש את זמנם להשתלמות בלימודים בכלל ובפיתוח התיאוריות האידיאולוגיות בפרט, כפי שהפציר בר ברוכוב במאי 1908 בחברו בפולטבה: "העשיה היחידה שראוי להתמסר לה בנסיבות הרגע – היא ללמוד ולכתוב".⁸⁰⁵ ברוכוב עצמו ויתר על התחייבויותיו המפלגתיות (לכתוב מצע חדש וכו') והתמסר למחקר מדעי על השאלה הלאומית ועל "הבסיס האסטרטגי" של הפרולטריון היהודי (יותר מאוחר הוא התמסר גם לחקר שפת היידיש).⁸⁰⁶ רפאל אברמוביץ', לעומת זאת, השתקע בקיץ 1908 בפינלנד ולמד שם היסטוריה יהודית בפולין וליטא. התעמקות בנושא לא רק אפשרה לו לקבל תפקיד מורה להיסטוריה יהודית בגימנסיה יהודית פרטית בוילנה, אלא גם לתת הרצאות פומביות "בשאיפה לכלול בהן גם גישה מרקסיסטית וגם תעמולה פוליטית".⁸⁰⁷ לאחר בריחתו מרוסיה בינואר 1911 הוא השתקע בברלין ובהיידלברג וניסה להמשיך את עיסוקיו בהיסטוריה יהודית, במטרה לחקור אותה "מנקודת המבט המרקסיסטית". אבל הענין התברר כלא כל כך פשוט, ואברמוביץ' ויתר עליו למען הפעילות הפוליטית מתוך ההבנה כי "יידרשו לא חודשים אלא שנים רבות עד שאהיה מסוגל לבנות תפיסה מבוססת פחות או יותר של ההיסטוריה היהודית במסגרת ההיסטוריה הכללית".⁸⁰⁸ לברוכוב ואברמוביץ' לא היתה השכלה גבוהה פורמלית, אבל רבים אחרים השלימו אותה בשנות הריאקציה. הנהירה חזרה לאוניברסיטאות החלה עוד בסתיו 1906, כאשר האוניברסיטאות נפתחו שוב,⁸⁰⁹ והחל מ-1907 ראשי המפלגות רבים מאוד הקדישו את זמנם ללימודים פורמליים ברוסיה ובחו"ל. אפילו אנשים מבוגרים פנו ללימודים, כגון פאוול רוזנטל, אשר בגיל 36 השלים את לימודי הרפואה ב-1908 ו"אבי הבונד" ארקדי קרמר, אשר בגיל 47 נסע לצרפת ללמוד מכניקה חשמלית ב-1912.⁸¹⁰ השלמת השכלה גבוהה היתה חלק חשוב בתהליך ההשתלבות של המנהיגים המהפכניים בחיים "הלגאליים".⁸¹¹

התפתחות המאבק בין "יידישיסטים" ל"הבראיסטים" והעלאת סוגיה זו כאחד המרכיבים החשובים בשיח יהודי ציבורי, שנעשו על ידי הפעילים הסוציאליסטיים, השפיעו אף עליהם. רבים מהתיאורטיקנים של המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות, במיוחד באמיגרציה, סוף-סוף מצאו פנאי כדי ללמוד את שפת היידיש שעל זכויותיה הם נאבקו.⁸¹² אחרים, אשר ידעו יידיש, החלו להשתמש בה בנחישות – למשל, ברוכוב אימץ אותה כשפת הדיבור היומיומית ואף פירסם ב-1912 מחקר על פילולוגיה של יידיש וניסה לנסח כללי הכתיבה הפונטיים.⁸¹³ ב-1911 פירסם אולגין מאמר הקורא לאינטליגנציה של הבונד לאמץ יידיש כשפת דיבורה בבית,

⁸⁰⁴ כדוגמה טיפוסית יכולה לשמש החרמתו של קובץ של הסיימיסטים **די אלטע שטימע**, אשר פורסם בוילנה ב-1911. הבולשת קיבלה מידע שהקובץ הוכן על ידי מפלגת הסאָר"פ ולכן העבירה אותו לבדיקה בצנזורה. בקובץ היו חמישה מאמרים: "אוטונומיזם וטריטוריאליזם" של רטנר (בין היתר נאמר שם כי "הפתרון לשאלה היהודית" אפשרי רק כאשר "תשבורנה שרשראות הדיכוי והניצול", אך ללא אזכור של רוסיה [עמ' 31]), על הפעילות בקהילות של זילברפרב, על המטרות הלאומיות בפוליטיקה פועלית-כלכלית של משה רסקין ושל זילברפרב, ומאמר ויכוח של שמעון דובין נגד ולדימיר מדס. הסיבה החוקית היחידה אשר מצאו הצנזורים כדי להחרים את הקובץ היא "נתונים כוזבים" על תקופת שלטונו של ניקולאי הראשון במאמרו של זילברפרב (2-3, тл. Б, лит. II, ч. 55, оп. 1911 г., д. 102, ГАРФ, [אמת"י, HMF 230]).

⁸⁰⁵ מינץ, **אגרות בר ברוכוב**, עמ' 193.

⁸⁰⁶ מינץ, **אגרות בר ברוכוב**, עמ' 29-34.

⁸⁰⁷ אבראמאָוויטש, **אין צוויי רעוואָלוציעס**, א', עמ' 316-315, 320 (הציטוט). הודעה על הרצאתו ב"וועדה ההיסטורית" של חברת מפיצי ההשכלה בוילנה ב-27.1.1910 ראה **הד הזמן**, גלי' 25 (29.1.1910), עמ' 1; *Еврейский мир*, 1910, גלי' 6 (11.2), עמ' 28. הוא עצמו הזכיר עליה: "בהרצאה פומבית על השלטון העצמי היהודי בפולין העתיקה גיליתי את המאבק הפנימי אשר התרחש בקהילות יהודיות בין הפני וההמון, בין הפרנסים והגילדות של בעלי מלאכה וכדומה" (אבראמאָוויטש, שם, עמ' 321-320).

⁸⁰⁸ אבראמאָוויטש, **אין צוויי רעוואָלוציעס**, א', עמ' 341.

⁸⁰⁹ למשל, מנהיג פועל-ציון ניר-רפאלקס ומנהיגי הבונד גרוסר וארליך עברו בסתיו 1906 מווארשה, שהאוניברסיטה שם נשארה סגורה, לפטרבורג להשלים את השכלתם המשפטית – ניר, **פרקי חיים**, עמ' 116, 122; **דורות בונדיסטן**, א', 329-328.

⁸¹⁰ **דורות בונדיסטן**, א', עמ' 174; פאטי, "זכרונות וועגן אַרקאָדין", בתוך **אַרקאָדי**, עמ' 63.

⁸¹¹ Tobias and Woodhouse, "Political Reaction and Revolutionary Careers", עמ' 390.

⁸¹² מרק רטנר למד יידיש ב-1908-1909 בווינה (לאַנדאָ, "מאַרק באַריסאָוויטש ראָטנער", עמ' 32); ולדימיר מדס למד יידיש ב-1911-1908 בז'נבה אצל ויקטור שולמן וכתב מאמר ראשון שלו ביידיש ב-1912 (גינא מעדעם, **אַ לעבענסוועג**, עמ' 198; ו. מעדעם, **פֿון מײַן לעבן**, ב', עמ' 271); ולדימיר קוסובסקי, אם כי למד יידיש כבר בשנות ה-1890, התחיל לכתוב בשפה זו רק ב-1911 (**דורות בונדיסטן**, א', עמ' 39).

⁸¹³ מינץ, **אגרות בר ברוכוב**, עמ' 69-72; באַראַקאָב, "די אויפגאַבן פֿון דער יידישער פֿילאָלאָגיע", **דער פּנקס**, עמ' 22-1.

כי אחרת "אנחנו מבוללים את ילדינו!"⁸¹⁴ הוועידה השמינית של הבונד ב-1910 התנהלה כולה ביידיש – פעם הראשונה בתולדות המפלגה,⁸¹⁵ ובתחילת 1914 עלון המידע של ארגון הבונד בחוץ לארץ ברוסית הוחלף, כאמור, באינפֿארמאצֿיאָנס-בלאַט ביידיש. בשורות הבונד המאבק בעד היידיש והפניה המסיבית לעבודה התרבותית סימנו גם את עזיבתה של תיאורית ה"נייטרליזם" אשר ניסח ולדימיר מדס עוד ב-1904, האומרת כי הבונד אינו קובע מה הוא העתיד של העם היהודי – התבוללות או המשך קיום לאומי. אם קודם נתפשה יידיש כשפת ההמון ולכן היה צריך לנהל תעמולה בשפה זו ויותר מאוחר להיאבק גם בעד זכויותיה כשפה היחידה המובנת לפועלים יהודיים, עתה נתפסה השפה כחלק בלתי נפרד מהתרבות היהודית החדשה, אשר תתפתח ותתקיים עוד זמן רב.⁸¹⁶

* * *

המאבק של הבולשת הפוליטית עם המפלגות המהפכניות היהודיות היה מתמיד אך לא אכזרי. פעילים נעצרו ונחקרו, אך רק לעיתים רחוקות הגיע הענין לבית משפט פלילי אשר יכול היה לגזור תקופות מאסר ממושכות, הגליה לסיביר או עבודות פרך. מכיוון שמנהיגי המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות (גם מרכזיים וגם מקומיים) לא עסקו אישית בפעילות טרוריסטית, אלא עבירותיהם על החוק התבטאו בעיקר בהתכתבות, פרסום לא לגאלי, אסיפות וכו', וגם אלה היה קשה מאוד להוכיח בבית משפט, העונשים שהם קיבלו לרוב היו מנהליים: מספר חודשים בכלא מקומי, הגליה מהפלך או מהאזור או הגליה לערים צפון-מזרחיות המרוחקות מהמרכז, בפלכים וולוגדה או ויאטקה, לשניים-שלוש שנים. משם אף היה ניתן להימלט בקלות לחו"ל.⁸¹⁷ בתחילת שנות הריאקציה השלטונית אף היו מוכנים להמיר הגליה מנהלית בתוך רוסיה באישור לצאת לחו"ל לאותו מספר שנים. מטרת השלטונית היתה למנוע את הפעילות הסוציאליסטית במקום, ולכן הם הסתפקו בפיזור פיזי של הסוציאליסטים. והדבר גרם לכך, שרוב המנהיגים הן מרכזיים והן מקומיים, יכלו להמשיך את פעילותם הציבורית ואפילו סוציאליסטית במקומות מגוריהם החדשים ברוסיה או בחו"ל. הדוגמה הטובה לכך היא המחקר הסטטיסטי על יהודי וולוגדה אשר נעשה על ידי אריה ברלינראוט ממפלגת פועלי-ציון ומשה רסקין מסאָר"פ בזמן הגליתם לעיר זו ב-1909.⁸¹⁸

יחד עם זאת, הרדיפות המשטריות עשו את שלהן. המשטרה והבולשת אמנם לא תמיד ידעו להבדיל בין הציונים לציונים-סוציאליסטים, בין הסאָר"פ לס"ס, בין יט"א ליק"א, אבל הם ידעו לגייס משתפי-פעולה מקרב הפעילים המהפכניים ולעקוב אחרי מכתבים חשודים. אפילו ההתכתבות ביידיש לא היוותה בעיה למשטרה והתרגומים של אלפי מכתבים נשתמרו בארכיונה. בשנות הריאקציה הצליחה המשטרה, על ידי שילוב בין מידע מודיעיני, מעקב חיפושי וקריאת מכתבים, לעלות על רוב ההתארגנויות המהפכניות – הן בלתי-גאליות והן בצורה לגאלית – ולסכל אותן.

הפחד מפני "הפרובוקציה" – הסוכנים של הבולשת המושתלים בתוך הארגונים המהפכניים – הפך לאחד הרגשות החשובים ביותר בקרב הסוציאליסטים בתקופת הריאקציה. גרמה לכך פעילותו של ולדימיר בורצב (1862-1942), אשר חקר ואסף חומר עשיר על פעילות הבולשת הפוליטית הרוסית ובמיוחד חשיפתו בשנת 1908 של יבנו אַזַף (1869-1918) – מנהיג הארגון הלוחם וחבר הוועד המרכזי של הס"ר. לא הספיקו הסוציאלי-דמוקרטים והבונדאים בקרבם לגנות את האווירה החשאית הטרוריסטית השוררת במפלגת הס"ר, שהיא הינה הקרקע הפורה לפרובוקציה,⁸¹⁹ וכבר התגלתה הפרובוקציה בבונד עצמו. בקיץ 1909 נודע כי אחד

⁸¹⁴ אַלְטִין, "די יודישע שפראך אין אונזער פריואַט-לעבען", פּראָגען פֿון לעבען, 1 (יולי 1911), עמ' 49-39, הציטוט מעמ' 41.

⁸¹⁵ «Восьмая конференция Бунда», *Отклики Бунда*, גל' 5 (פברואר 1911), עמ' 1.

⁸¹⁶ על הוויכוח סביב ה"נייטרליזם" ב-1908-1911 ראה Zimmerman, Poles, Jews and the Politics of Nationality, עמ' 248-251; על התפתחות השקפותיו של מדס בשאלה זו ראה גורני, "הכיסופים הביתה", עמ' פה-צח.

⁸¹⁷ השווה גם מעדעם, פֿון מיין לעבן, ב', עמ' 287. לדוגמה, הבונדאים אברמוביץ' וליבר נמלטו מוולוגדה בדצמבר 1910 (אַבראַמאָוויטש, אין צוויי רעוואָלוציעס, א', עמ' 337); ויקטור שולמן נמלט משם ב-1909 (דורות בונדיסטן, אא', עמ' 287); אחד המנהיגים של פועלי-ציון הפולניים מרק יארבלום (1887-?) נמלט ב-1911 מפלך וויאטקה (לעקסיקאָן, ד', עמ' 224).

⁸¹⁸ Берлинраут и Раскин, *Еврейское население города Вологды*.

⁸¹⁹ ראה, לדוגמה, *Отклики Бунда*, Вл. Косовский, גל' 1 (מרץ 1909), עמ' 12-16.

האנשים שעמדו קרוב מאוד לוועד המרכזי של הבונד – ישראל מיכל קפלינסקי – היה במשך שנים רבות (מ-1899) סוכן של המשטרה הפוליטית.⁸²⁰ הוא אמנם לא "מסר" למשטרה מנהיגי הבונד ומפעליו של הוועד המרכזי, אך העובדה עצמה עשתה רושם קשה ביותר על הבונדאים. פעיל הבונד בביאלוסטוק אייזיק אלטר, אשר עבד הרבה עם קפלינסקי בבתי הדפוס המחתרתיים, השתגע בעקבות הגילוי ובפברואר 1910 התאבד, כפי שסוברים, בגלל שגוען הרדיפה שהתפתח אצלו.⁸²¹ גם לאחר עשרות שנים כל כותבי הזכרונות על תקופת הריאקציה הקדישו פרקים גדולים לקפלינסקי ולבגידתו, וניסו להבין, למה הוא לא "מסר" את הבונד כולו וגרם רק לנזק יחסית קטן.⁸²² האווירה שנוצרה בבונד בחודשים בין השמועות הראשונות על הפרובוקציה בוועד המרכזי לבין חשיפתו הסופית של קפלינסקי ובריחתו היתה איומה ("זה היתה הרגשה כואבת: אתה היית חושד בכולם והרגשת שכולם חושדים בך")⁸²³. אבל גם לאחר מכן הפחד בפני הפרובוקציה שרר בכיפה. באביב ובדצמבר 1910 פירסם הוועד המרכזי של הבונד החלטות חמורות האוסרות על מגעים עם החשודים בשיתוף פעולה עם הבולשת ומאיימות להכריז מיידית כפרובוקטור כל חבר הארגון אשר יבטיח, מסיבה כלשהי, לעבוד בשביל הבולשת.⁸²⁴ במרץ 1910 פירסם הוועד המרכזי רשימת 19 פרובוקטורים, אם כי מן התקופה שקדמה למהפכת 1905, אשר נבעה, ככל הנראה, מהארכיון של בורצב.⁸²⁵

גם במפלגות האחרות הפחד בפני הפרובוקציה היה גדול. למשל, התעוררות הפעילות של ה"ס"ס בצ'נסטוכוב התחילה רק כאשר "נמצא אזה שלנו" ולאחר "היעלמותו המהירה". אבל גם זה לא מנע רדיפות משטרטיות: "שלושה וועדים אחד אחרי השני נהרסו וכל הוועדות המקצועיות [...] נתפסו".⁸²⁶ ואכן, הבולשת הפוליטית הצליחה בשנות הריאקציה לגייס מספיק אנשים אשר שיתפו עמה פעולה ודיווחו על הנעשה בחוגים הסוציאליסטים. יחד עם זאת, ראוי לציין כי בהשוואה לפרובוקציה רחבת ההיקף במפלגות הרוסיות, במיוחד אצל הבולשביקים, המפלגות היהודיות תפסו מקום שולי יותר בסדר העדיפויות של הבולשת, והיקפי הפרובוקציה בקרבם בשנות הריאקציה היו קטנים יותר.

סיכום

ההפיכה של השלישי ביוני ודיכוי התנועה המהפכנית מיד לאחר מכן הביאו להתפרקות המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות ולקריסת מנגנוניהן. העלמותן כמעט מוחלטת של ארגוני המפלגות הסוציאליסטיות מהזירה הפוליטית והציבורית היהודית, יחד עם היותן של המפלגות 'הבורגניות' גופים אמורפיים, הביאו לקץ תקופת המפלגות בפוליטיקה היהודית (והעדר נציגי המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות בדומה הממלכתית רק סייע לכך). שנות המהפכה, כאשר מילים "ארגון מפלגתי" קסמו את המונים וכאשר ועדים וארגונים מפלגתיים למיניהם שיחקו תפקיד חשוב מאוד בחיים הציבוריים והפוליטיים של יהודי רוסיה הן ברמה הארצית והן ברמה המקומית, תמו ולא חזרו יותר עד למהפכת פברואר 1917. לא רק בתקופת השפל של 1910-1908 אלא גם בתקופת התעצמות תנועת הפועלים של 1914-1912 הארגון המפלגתי הממוני לא היה קיים: במקרה הטוב קומץ פעילים הפעילו את המוסדות המפלגתיים, והיתה להם פריפריה מסוימת, אך השכבות הרחבות של האוכלוסיה היהודית לא התענינו בפעילות המפלגתית. הדבר אינו אומר כי המפלגות לא קיבלו תמיכה ציבורית – בשלהי 1907 התמיכה היתה בשפל אך גדלה עם הזמן. למשל, בוויילנה בבחירות לדומה השלישית קיבל מועמד הבונד 15% מהקולות, בעוד שב-1912 40% מהבוחרים היהודיים

⁸²⁰ ראה הודעה בונדאית רשמית *Отклики Бунда*, גלי 3 (נובמבר 1909), עמ' 24; קירזשניץ, **דער אידישער אַרבעטער**, כרך 3, עמ' 84-85, ומאמרים מפורטים *Отклики Бунда*, «Провокатор Каплинский», *Отклики Бунда*, B.K. [B. Косовский?], שם, עמ' 9-7; "ישראל מיכל קפלינסקי (לאנגזאם), **די שטימע פֿון בונד**, גלי 3 (מרץ 1910), עמ' 12-13.

⁸²¹ *Отклики Бунда*, גלי 5 (פברואר 1911), עמ' 20; **דורות בונדיסטן**, ג', עמ' 187.

⁸²² אַבראַמאָוויטש, **אין צוויי רעוואָלוציעס**, א', עמ' 324-334; מעדעם, **פֿון מיין לעבן**, ב', עמ' 250-256; א. ליטוואַק, "דערינערונגען וועגן ישראל מיכל קפלינסקי", בתוך ליטוואַק, **געקליבענע שריפטן**, עמ' 179-261; בערמאן, **אין לויף פֿון יארן**, עמ' 331-338; לעווין, **אונטערערדישע קעמפֿער**, עמ' 326-341.

⁸²³ ליטוואַק, **געקליבענע שריפטן**, עמ' 264.

⁸²⁴ *Отклики Бунда*, גלי 5 (פברואר 1911), עמ' 16-17.

⁸²⁵ **די שטימע פֿון בונד**, גלי 3 (מרץ 1910), עמ' 13; *Отклики Бунда*, גלי 4 (אפריל 1910), עמ' 31-32.

⁸²⁶ **יודישעס פֿריילאנד**, גלי 1 (ינואר 1910), עמ' 25.

הצביעו בונד.⁸²⁷ בשנות הריאקציה השתתפו בזירה הציבורית הפוליטית היהודית בעיקר אישים בעלי השקפות מסוימות ותנועות רעיוניות ללא מסגרות ארגוניות. "בונדאָוועס", "סיימאָוועס", "עסעסאָוועס" ו"פועלי-ציוניסטען" אמנם לא נעלמו לגמרי אך לרוב התמוססו במחנות רחבי ידיים ואמורפיים של סוציאליסטים, יידישסטים, ציונים, טריטוריאליסטים וכו'. אין זה אומר שחברי המפלגות אלו נטשו את האידיאולוגיות המפלגתיות או את נאמנותם למפלגה – והראיה לכך היא שיקומן המייד של המפלגות באביב 1917. אלא בהעדר מסגרת מפלגתית מאחדת, כל אחד ואחד מצא לו צורות משלו של השתתפות בחיים הציבוריים היהודיים (או הימנעות ממנה) ודרכים משלו להבעת השקפת עולמו.

לפני קריסתן השתדלו כל המפלגות למצוא דרכים חדשות לפעילותן ושימור השפעתן, ולגלות בסיס חדש עליו תוכלנה להישען בעת השפל הפוליטי. קודם כל, היו זה תחומים ישנים שחשיבותם עלתה בצורה דרסטית בשנת 1907 – הפעילות הכלכלית והפעילות התרבותית. נסיון של כל המפלגות לעצב פעילויות אלו במסגרות ארגוניות לגאליות ויציבות – האיגודים המקצועיים והאגודות לתרבות והשכלה – התברר כלא מוצלח. כאשר היו הארגונים תלויים מאוד במפלגה – הם לא יכלו לשמש משענת למפלגה וירדו מהזירה יחד עם הארגון המפלגתי המקומי. כאשר היו הם עצמאיים למדי – גם אז הם לא שירתו מפלגה מסוימת בנסיונותיה להיעזר בהם. אם ארגונים אלו המשיכו את קיומם למרות תשומת הלב הקפדנית של השלטונות, היוו הם לכל היותר שדה פעולה לחברי מפלגות יחידים אך לא לארגון מפלגתי.

לעומת תחומים ישנים-חדשים אלו, דווקא הפעילויות שהסוציאליסטים היהודיים בזו בהן בשנים הקודמות, נתנו פתח לתקווה. היו זה הפוליטיקה הקהילתית והעבודה במוסדות מרובים, אשר התקיימו בעולם היהודי שנים רבות ואשר מלכתחילה לא היו קשורים בסוציאליסטים כלל (בראש ובראשונה חברת מפיצי ההשכלה, אור"ט וכו'). גם הם לא הצילו את המפלגות, אך נתנו לסוציאליסטים יחידים ולקבוצות סוציאליסטים את האפשרויות המעשיות להגשים רעיונות מספר מתוך המצעים המפלגתיים. דווקא במוסדות כלליים אלו התרכזו מרצם של המהפכנים ושיתוף הפעולה עם "הבורגנות היהודית" ב"עבודה האורגנית" אפשר להם להישאר בזירה הציבורית היהודית ואף להשפיע עליה בתקופה שבין המהפכה של 1905-1907 לבין מהפכת פברואר 1917.

⁸²⁷ האַפֿנונג, 1907, גל' 21 (3.10), עמ' 3; *Berich über der Tätigkeit*, עמ' 10; דובנאָו-ערליך, "אין די יאָרן פֿון רעאַקציע", עמ' 593.

הקבוצות הלא-סוציאליסטיות ומעבר מפוליטיקה לעבודה 'אורגנית'

שנת 1907 היתה שנת המפנה בפוליטיקה היהודית. הרי המאורעות האלימים של המהפכה הסתיימו, ולקראת 1907 החלו החיים ברוסיה להיכנס למסלולם הרגיל היום-יומי. הנורמליזציה של החחים ויחד עם זאת הדריכות לקראת רפורמות מרחיקות לכת במשטר המדיני של האימפריה גרמו לעלייתה של הפוליטיקה הלא-סוציאליסטית. חסרי אונים בעת השביתות והתנכלויות מזוינות יכלו עתה העסקנים היהודיים לצאת לקידמת הבמה ולנסות להתוות את דרכה של היהדות, כל אחד לפי האידיאולוגיה שלו.

בתחילת שנת 1907 הופיעו בזירה הפוליטית היהודית קבוצות מאורגנות חדשות ('הקבוצה היהודית העממית', הפולקס-פרטי) בעוד שהתנועות והקבוצות שהיו קיימות קודם לכן (הציונים, הטריטוריאליסטים, 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית') אימצו עמדות פעילות יותר. כולן פנו אל הציבוריות היהודית וניסו לגייסה לשורותיהן ולחזק את השפעתן בתוכה. אולם תקופת הפעילות הפוליטית החופשית המשלבת רגיעה ותקוות לרפורמות, תקופה שבה יכלו הכוחות הלא-מהפכניים לשאוף להגמוניה בפוליטיקה היהודית, הסתיימה בשלישי ביוני 1907, כאשר המשטר שם גבולות ברורים למותר ולאסור. המצב החדש הכריח את התנועות הפוליטיים היהודיים לחפש דרכים חדשות לקיומן ולפעילותן, להסתגל לתנאים חדשים ולאמץ גישות חדשות. בפרק זה נחקרות חמש התנועות והקבוצות היהודיות הלא-סוציאליסטיות על מנת להשוות את תוכניותיהן ופעילויותיהן בתקופה שלפני השלישי ביוני ומאחרי תאריך זה. מה היו התוכניות של הקבוצות בתחילת השנה? איך הן פעלו על מנת לזכות להשפעה בקרב היהודים? איך הן הגיבו לשינוי התנאים במחצית השנייה של 1907 ואיזו דרכים מצאו להמשך קיומן? ולבסוף, איך התחלפה היריבות העזה של תחילת 1907 בשיתוף פעולה בשנים הבאות ב"עבודה האורגנית" ובמיוחד בעניי הקהילה?

התפרקות 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' והרעיון של מוסד יהודי מייצג

נקודת המפנה בפוליטיקה היהודית הלא-סוציאליסטית היתה הקרע העמוק בתוך 'האגודה להשגת מלוא הזכויות לעם היהודי ברוסיה'.¹ 'האגודה' הוקמה במרץ 1905, כאשר העסקנים הלא-סוציאליסטיים היהודיים הרגישו צורך לקחת חלק במהפכה הרוסית ("תנועת השחרור" לפי הניסוח הליברלי) ולהבטיח אמנציפציה ליהודי רוסיה. ב'אגודה' לקחו חלק זרמים עוינים: הליברלים האינטגרציוניסטים והליברלים הלאומיים (בתוכם הציונים והלא ציונים). למחנה האינטגרציוניסטי ב'אגודה' הצטרפו גם סוציאליסטים מתונים ('הקבוצה היהודית הדמוקרטית'). המשותף בין כל הזרמים הללו היה חיפוש מקום משלהם במהפכה הרוסית והרגשת האיום מעלייתה הדרסטית של הפוליטיקה היהודית המהפכנית. 'האגודה' הציגה את עצמה כארגון בלתי-מפלגתי ועל-מפלגתי, המאחד והמייצג את כל יהודי רוסיה. היא שמה לה למטרה "להשיג את הזכויות האזרחיות, הפוליטיות והלאומיות בשביל העם היהודי ברוסיה". התיבות "מלוא הזכויות" בשם האגודה התכוונו דווקא לשילוב של הזכויות האזרחיות עם זכויות לאומיות, אם כי בפובליציסטיקה בת-הזמן והן בהיסטוריוגרפיה נפוץ הכינוי "האגודה להשגת שוויון הזכויות" – הדבר שהדגיש את הפרדיגמה האמנציפציונית ולא את הפרדיגמה הלאומית. המהפכנים היהודים הדגישו תיבה אחרת בשם 'האגודה' – "השגה", המילה המייצגת את הדרך, בה התכוונו חבריה להגיע למילוי דרישותיהם – דרך חקיקתית ולא מהפכנית. לדברי היסטוריון יונתן פרנקל, "יכולה 'האגודה', כבריית בין הליברלים והלאומיים,

¹ על האגודה ראה מיצנמכר, "הברית להשגת מלוא הזכויות"; פרנקל, *נבואה ופוליטיקה*, עמ' 192-196; Orbach, "Zionism and the Russian Revolution", עמ' 12-21; Gassenschmidt, *Jewish Liberal Politics*, עמ' 19-44.

להיחשב, לחילופין, כקואליציה של אויבים לשעבר נגד איום חדש ומשותף [הסוציאליזם]; של המרכז נגד השמאל; כקואליציה של אנשים בגיל העמידה נגד הנוער; כקואליציה של המאויימים נגד המאויימים. [...] על כל פנים, ברור שהחציה בין הלאומיים והליברלים, שמילאה תפקיד כה מרכזי במשבר של 1881-1882, היתה עכשיו במידה גדולה לנחלת העבר, וככל שהוסיפה להתקיים הוצבה במעלה פחותה יותר בסדר הקדימויות.²

יחד עם זאת, הניגוד בין הלאומיים והליברלים המשיך להתקיים והיווה קו מרכזי בחייה של האגודה. השפעתם של הלאומיים גדלה עם הזמן, וועידות האגודה היו מקבלות את הצעותיהם, אך לא עלה בידם לכפות על ההנהגה הליברלית את ביצוען של ההחלטות הלאומיות. בקונגרס השני של 'האגודה' בנובמבר 1905 התקבלה ההחלטה לכנס אסיפה יהודית לאומית, אך היא לעולם לא יצאה לפועל. בקונגרס השלישי בפברואר 1906 לא הצליחו הלאומיים להעביר החלטה על סיעה יהודית נפרדת בדומה, בעלת משמעת מחייבת, אבל ההצעה הועלתה שוב בקונגרס הרביעי במאי 1906 וקיבלה את רוב הקולות. אולם נצחון זה לא החזיק מעמד ופרישתם של שישה חברי הדומה הלא-לאומיים מהקונגרס (כולל יו"ר של 'האגודה' מקסים וינבר [1926-1862]) הכריחה את הלאומיים לוותר על ההחלטה. פשרה זו למען אחדות 'האגודה' לא השביעה את רצונו של אף צד. הציוני דניאל פסמניק (1869-1930) הצהיר כי "השלום הזה איננו אלא מבוא למלחמה",³ והעיתון של הליברלים מאוחר יותר כמעט חזר על אותה נוסחה: "השלום הוא רק דחיתו של קרע בלתי-נמנע".⁴

והמלחמה לא איחרה לבוא. כבר באביב 1906 התחילה קבוצת הציונים הצעירים (ולדימיר [זאב] ז'בוטינסקי [1880-1940], יצחק גרינבוים [1879-1970], אברהם אידלסון [1865-1921]), צעיר הרבה פחות, ואחרים) להטיף לוועידה ציונית כלל-רוסית, אשר תהפוך את התנועה הציונית למפלגה פוליטית יהודית.⁵ פלג זה בתנועה הציונית הרגיש את עוצמתו עוד בקונגרס השני של 'האגודה' להשגת מלוא הזכויות, כאשר הוא הצליח להעביר החלטה על האסיפה הלאומית. אמנם, אי-היכולת להשתלט על 'האגודה' בעניין הסיעה היהודית הנפרדת האיצה את תהליך הפיכת התנועה הציונית למפלגה פוליטית. כבר בימים 7-9 ביולי 1906 נפגשו נציגי העיתונות הציונית כדי להכין ועידה מיוחדת. פיזור של הדומה הראשונה ב-9 ביולי 1906 וקביעת מועד הבחירות החדשות לתחילת 1907 נתנו פיתוי נוסף, והוא היכולת לנהל תעמולה ציונית בעת הבחירות ולבחור ציונים בתור ציונים לדומה.⁶ למרות ההתנגדות של חלק מההנהגה הציונית הוותיקה בראשות מנחם אוסישקין (1863-1941),⁷ התקיימה הוועידה השלישית של ציוני רוסיה בסוף נובמבר 1906 בעיר הלסינגפורס (Helsingfors) שבפינלנד. בוועידה התקבלה התוכנית של הציונות 'הסינתטית' המשלבת בו בזמן עבודה מעשית לפיתוח התיישבות יהודית בארץ ישראל ומאבק עבור זכויות לאומיות לעם היהודי בגלות, ובמיוחד ברוסיה (Gegenwartsarbeit, עבודת ההווה). מעתה כלל המצע הציוני דרישות כלליות (דמוקרטיזציה של המשטר על יסוד פרלמנטרי, חירות פוליטית רחבה ואוטונומיה לאזורים לאומיים) לצד הדרישות היהודיות: שוויון הזכויות, הבטחת נציגות המיעוט, הכרה בעם היהודי כישות בעלת זכויות לאומיות, כינוס אסיפה לאומית של יהודי רוסיה, זכויות לעברית ויידיש בבת-ספר, בבת-משפט ובחיים הציבוריים וזכות למנוחת שבת במקום יום ראשון. על ידי כך יצאה הציונות להשתתף בפוליטיקה הרוסית והיהודית-רוסית "תחת הדגל הציוני".⁸

² פרנקל, **נבואה ופוליטיקה**, עמ' 192.

³ ז'בוטינסקי, **אבטוביורפיה**, עמ' 66.

⁴ ז'בוטינסקי, «Союз Полноправия», *Свобода и равенство*, J.I. [J.I. Штернберг], 1907, גל' 21 (5.4), עמ' 4.

⁵ ראה, למשל, מכתבים של זאב ז'בוטינסקי למנחם אוסישקין באפריל 1906 - ז'בוטינסקי, **איגרות**, עמ' 30 - 34.

⁶ על השפעת הבחירות לדומה השניה על הפוליטיקה היהודית ראה V. Levin, "Politics at the Crossroads".

⁷ על התנגדותו של אוסישקין ראה גולדשטיין, **אוסישקין**, א', עמ' 211-222 וגם מכתבי ז'בוטינסקי לאוסישקין, (ז'בוטינסקי, **איגרות**, א', עמ' 46-30).

⁸ הפרוטוקולים של ועידת הלסינגפורס פורסמו על ידי א. רפאלי (צנציפר), "ועידות ארציות", **קציר**, א', עמ' 104-76. ראה גם מאור, **התנועה הציונית**, עמ' 315-319; ויטל, **המהפכה הציונית**, ב', עמ' 339-344. על תהליך הפיכת הציונות הרוסית למפלגה פוליטית עצמאית ראה Orbach, "Zionism and the Russian Revolution" וגם מינץ, "עבודת ארץ-ישראל ועבודת ההווה".

הופעתם של הציונים כמפלגה נפרדת חודשיים לפני הבחירות לדומה השניה עוררה מיד את הזרמים האחרים בתוך 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' להתארגנות כמפלגות פוליטיות נפרדות. לאומיים לא-ציונים התאחדו מסביב לשמעון דובנוב (1860-1941) והקימו 'המפלגה היהודית העממית' – הפולקס-פרטיי. הליברלים האינטגרציוניסטים (ובראשם מקסים וינבר והנריך סליוזברג) הקימו את 'הקבוצה היהודית העממית' בקצב כה מזורז, שהופעותיה הראשונות לא כללו מסר פוזיטיבי כלשהו אלא התמקדו בשלילת זכות הציונות להיות גורם בפוליטיקה הרוסית. גם 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית' של ליאוני ברמסון (-1941, 1869), שלא הראתה סימני חיים לאחר הבחירות לדומה הראשונה, חזרה לפעול כארגון עצמאי.

למרות הופעתן של ארבע המפלגות היהודיות מתוך 'האגודה', היא עצמה לא הפסיקה את קיומה אלא שותקה: סניפי 'האגודה' בפרובינציה הפסיקו לפעול עוד לאחר הקונגרס הרביעי במאי 1906 ("חיי סניפים אחדים דמו; הקשרים בין הוועד המרכזי לבין הסניפים אבדו כמעט לגמרי"⁹), ועתה גם הוועד המרכזי לא היה מסוגל לעבוד. אולם הרעיון של אחדות יהודית, לפחות בהשגת המטרה הראשונה – שוויון הזכויות, היה כה חזק, שאף זרם לא היה מוכן לוותר עליו לחלוטין. לכן, גסיסתה של 'האגודה' נמשכה כמעט עד סוף שנת 1907. גסיסה זו החלה, לאמיתו של דבר, עוד בסתיו 1906, לפני ועידת הלסינגפורס והופעת הקבוצות העצמאיות. באוקטובר 1906 דנו הציונים והאטונומיסטים (הפולקס-פרטיי לעתיד) בהקמת סיעה לאומית בתוך 'האגודה' למלוא הזכויות, ואף גיבשו הצעת המצע עם דרישות לזכויות לאומיות מוגדרות היטב,¹⁰ אשר נידונה בישיבת הוועד המרכזי של 'האגודה' בנובמבר.¹¹ הסיעה הלאומית לא התממשה, והידיעות עליה אפילו לא הגיעו לעיתונות (ואף לא להיסטוריוגרפיה),¹² והנהגת 'האגודה' החלה להתכונן לבחירות לדומה השניה. בבחירות אלו עוד ניסתה 'האגודה' לפעול לפי המתכונת של הבחירות לדומה הראשונה, לתת הנחיות למינוי המועמדים, למניעת התחרות ביניהם¹³ ואף פירסמה עיתון **ייברייסקיי איזביראטל** [Еврейский избиратель, הבוחר היהודי]. אבל העוינות הגוברת והמחריפה בין הלאומיים והליברלים מנעה את ההרמוניה של הבחירות הראשונות. אף על פי שקשה להעריך את השפעתה האמיתית של 'האגודה' בבחירות, ברור שהיא איבדה את משמעותה כמרכז המאחד את "כל יהדות רוסיה" (הלא סוציאליסטית, כמובן) במאבק הפוליטי כלפי חוץ, וכמישב סכסוכים פנימיים בדרכי שלום ופשרה.¹⁴ פעילותו של הוועד המרכזי של 'האגודה' הורגשה שוב בזמן הדומה השניה – נוסדו ועדת המידע לעזרת הצירים היהודיים בדומה וועדה לדיון בשאלת מנוחת שבת.¹⁵ אבל היחסים המתוחים בין פעילי 'האגודה' גרמו לכך שכל קבוצה העדיפה לעבוד על הפתרונות לשאלה היהודית בתוך הסיעות הפרלמנטאריות הקרובות לה ולא במוסד יהודי משותף.¹⁶

הנסיון העגום של הבחירות, של העזרה לצירים והריב בהנהגה העמידו בשאלה את עתידה של 'האגודה'. כבר בישיבת הוועד המרכזי של 'האגודה' ב-10 בפברואר 1907 הציעו מנהיגי 'הקבוצה העממית'

⁹ חוזר הוועד המרכזי של 'האגודה', אוקטובר 1906 (אמת"י, P1/3).

¹⁰ מכתבו של מאיר קריינין לשמעון דובנוב מיום 13 באוקטובר 1906 ו"הצעת מצע של ברית לאומית (עממית) יהודית" (אמת"י, P1/3).

¹¹ סעיף ראשון בהזמנה לישיבת הוועד המרכזי, 24 בנובמבר 1906: "דיון במצע של הקבוצה הלאומית" (ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. I, д. 44, л. I).

¹² הצלחנו לאתר רק אזכור אחד של "הברית הכלל-לאומית", המופיע דרך אגב במאמר ראשי של **רסבט**: В.Я. «Союз полноправия», [В.Жаботинский?], 1907, ג' 15 (19.4), עמ' 2. במכתבם של דובנוב וקריינין לעיתונות מיום 25.12.1906 על השוני בין הפולקס-פרטיי והקבוצה היהודית העממית דובר על כך ש'הגרופיסטים' לעתיד בוועד המרכזי של 'האגודה' סרבו לדון בתוכנית לזכויות הלאומיות, אשר הוצע על ידי "קבוצה אחרת" (הכוונה לציונים ואוטונומיסטים). ראה *Речь*, 1906, ג' 254 (29.12), עמ' 5; *Рассвет*, 1907, ג' 1 (10.1), עמ' 22.

¹³ חוזר הוועד המרכזי של 'האגודה', נובמבר 1906 (אמת"י, P1/3; RU130).

¹⁴ על האגודה בבחירות לדומה השניה ראה Gassenschmidt, *Jewish Liberal Politics*, עמ' 47-48; Levin, "Russian Jewry and the Duma Elections", עמ' 239-241.

¹⁵ *Рассвет*, 1907, ג' 10 (15.3), עמ' 31; *Еврейский голос*, «Письма из Петербурга», Альви, 1907, ג' 13 (29.3), עמ' 9-10.

¹⁶ ועדות לטיפול בשאלה היהודית נוצרו ליד סיעת הקדטים (בראשותו של מקסים וינבר), סיעת העמלנים (Трудовики), כנראה ברשותו של ליאוני ברמסון וליד סיעת הס"ר (Gassenschmidt, *Jewish Liberal Politics*, עמ' 63; *Свобода и равенство*, 1907, ג' 22 [12.4], עמ' 14). על השאלה היהודית בדומה השניה ראה מאור, "יהודי רוסיה", עמ' 58-62; לוין, "יהודי רוסיה ושלוש הדומות הראשונות", עמ' 44-47.

(המכונים 'גרופיסטים' על-ידי העיתונות היהודית העוינת), לפרק את 'האגודה' כליל. הליברלים היהודיים היו רגילים לראות את עצמם כדוברי יהדות רוסיה כולה ועצם הרעיון שהם רק מפלגה אחת מני רבות החייבת להיאבק עבור ההשפעה ברחוב היהודי היה די זר להם. לכן הם ראו את עצמם לא כמפלגה חדשה אלא כארגון כלל-יהודי – המשכה של 'האגודה' העל-מפלגתית. מכאן השימוש במילה 'קבוצה' בשם הארגון הליברלי וחוסר העניין בהמשך קיומה של 'האגודה'. שלוש הקבוצות האחרות התנגדו להצעה והעלו פתרונות שונים: לשמור על 'האגודה' ולנסח תוכנית-מינימום המשותפת לכולם (הפולקס-פרטיי), להפוך אותה לפדרציה על מנת להשיג מטרות מוגדרות (הציונים) או להפכה ללשכה טכנית המשמשת את כל המפלגות ('הקבוצה הדמוקרטית').¹⁷ גורלה של 'האגודה' אמור היה להיחרט בקונגרס החמישי שלה שנקבע לסוף מרץ 1907, אך 'הגרופיסטים', שהיה להם רוב בוועד המרכזי, הצליחו לטרפד את כינוס הקונגרס. הם חששו שהצירים מערי השדה יסרבו לפרק את 'האגודה' ובמקום זה יתמכו שוב בלאומיים. לכן שמחו 'הגרופיסטים' להצעה ציונית לזמן וועידה של נציגי כל ארבע הקבוצות על מנת לנסות להגיע להסדר ביניהן לפני הקונגרס. כדי לאפשר לוועידה להגיע להסכם נדחה הקונגרס לתחילת מאי, ואחר כך נקבע התאריך בסוף מאי.¹⁸

בוועידה שהתקיימה במרץ 1907 הציעו 'הגרופיסטים' להפוך את 'האגודה' לפדרציה של ארבע הקבוצות, עם אפשרות לקבוצות מאורגנות חדשות להצטרף. לפי ההצעה, יעמוד בראש הפדרציה הוועד המרכזי אשר יורכב מנציגי כל הקבוצות, אך הוא יהיה נטול סמכויות מעשיות, והחלטותיו תיבצענה על ידי הקבוצות עצמן. שלוש הקבוצות האחרות התנגדו להצעה והציעו גישות שונות לשמירת 'האגודה' כארגון עצמאי בעל משמעת כלשהי. 'הקבוצה הדמוקרטית' הציעה להוציא מפעילות 'האגודה' עניינים הגורמים "לחלוקי-דעות גדולים" בין הקבוצות השונות. הציונים הציעו לארגן מחדש את הוועד המרכזי על בסיס פדרטיבי, בעוד שהארגון כולו והסניפים יישארו כפי שהם. החלטות הוועד תהינה בלתי מחייבות בשביל הקבוצה המתנגדת להן עקרונית. הפולקס-פרטיי הדגישה את משמעות הקונגרס כמוסד עליון ואת האופי המחייב של החלטות הקונגרס והוועד, אך גם היא הסכימה להכיר בכך, שהקבוצה המתנגדת לחלטה כלשהי לא תשא באחריות עליה ולא תצטרך לבצעה. אולם 'הגרופיסטים' היו מוכנים רק לפשרות זעירות: הקניית סמכות ביצועית לוועד המרכזי רק כאשר יושג בו קונסנסוס מלא והקמת סניפים על בסיס פדרטיבי.¹⁹ בסופו של דבר, כאשר לא הגיעו הקבוצות לעמק השווה מחד גיסא, ובבחירות לקונגרס החמישי של 'האגודה' (במקומות המעטים ששם התקיימו הבחירות) היה הנצחון בידי מתנגדי 'הקבוצה העממית' מאידך,²⁰ הצליחו 'הגרופיסטים' השולטים בוועד המרכזי לדחות את הקונגרס לסתיו 1907.²¹ החלטה אחרונה זו סימנה את פירוקה של 'האגודה', מכיוון שבעקבותיה הגיעו היחסים בתוך הוועד המרכזי לשפל המדרגה. מירון (מאיר) קריינין (1866-1939), ממייסדי הפולקס-פרטיי, אף פרש מהוועד בטענה שהוועד אינו רשאי לשמור על סמכויותיו.²² אבל לחששותיו שהוועד ישתמש בסמכויותיו ויעמיד פנים כאילו "קיים מוסד מאוחד העוסק

¹⁷ חוזר הוועד המרכזי של 'האגודה', פברואר 1907 (אמת"י P1/3, *Рассвет*, 1907, גלי 9 [8.3], עמי 26-27). ראה גם *Рассвет*, 1907, גלי 6 (16.2), עמי 23-24; *Еврейский голос*, Альви, «Письма из Петербурга», 1907, גלי 8 (23.2), עמי 7-10.

¹⁸ חוזר הוועד המרכזי של 'האגודה' מיום 19 באפריל 1907 (אמת"י P1/3, *Еврейский Голос*, 1907, גלי 18 (3.5), עמי 14; *Рассвет*, 1907, גלי 16-17 (4.5), עמי 41; גלי 18 (12.5), עמי 19; גלי 31 (11.8), עמי 10.

¹⁹ סיכום הצעות הוועידה, 22 במרץ 1907 (ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 49, л. 1). ראה גם סיכום של הוועידה ושל התרחשויות סביבה שיצא, כנראה, מחוג הפולקס-פרטיי – "די לאגע אין דעם "פֿעראיין פֿאַר יודישע פֿולבערעכטיגונג", **דער פֿריינד**, 1907, גלי 111 (22.5), עמי 2-1.

²⁰ למשל, בבבוריסק החליטה אסיפת הסניף של 'האגודה' לתמוך בהמשך קיומה של 'האגודה' ובחרה לקונגרס את הציוני אסטרין ואת תומך הפולקס-פרטיי ד"ר פאפרנו (*Рассвет*, 1907, גלי 16-17 [4.5], עמי 36). בגומל נבחרו לקונגרס ארבעה ציונים (*Свобода и равенство*, 1907, עמי 25 [3.5], עמי 11). אפילו בוויילנה בחרה אסיפת הסניף של 'האגודה' בארבעה ציונים (ז'יבוטינסקי, ד"ר קפלן, פסמניק ושסקין), למרות שיושב ראש האסיפה היה תומך נלהב של 'הקבוצה העממית' איליה רום (שם, גלי 18 [12.5], עמי 28; השווה גם מכתבו של איליה רום למיכאל שפטל מיום 11 במאי 1907 - ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 2563, л. 1).

²¹ *Рассвет*, 1907, גלי 19 (19.5), עמי 28.

²² *Рассвет*, "Письмо в редакцию", М. Крейнин, 1907, גלי 20 (25.5), עמי 22. אותו הטיעון הובאה במאמר "די לאגע אין דעם "פֿעראיין פֿאַר יודישע פֿולבערעכטיגונג", **דער פֿריינד**, 1907, גלי 111 (22.5), עמי 2.

בענינים כלל-יהודיים" לא היה שום בסיס, והוועד המרכזי של 'האגודה' למעשה לא הופיע יותר בזירה הפוליטית היהודית.²³

שלוש הקבוצות המתנגדות ל'גרופיסטים', שהיו מיעוט בוועד המרכזי, נאבקו על שימור 'האגודה' גם מחוזה לוועד. בתחילת 1907 הן הצליחו להשתלט על הסניף של 'האגודה' בפטרבורג וניהלו משם את מלחמתם ב'גרופיסטים' ובתוכניתם לפירוק 'האגודה'. באסיפתו הכללית ב-25 במרץ 1907 החליט הסניף כי "שימור האגודה נחוץ ביותר",²⁴ ועל סמך ההחלטה הזאת ניהלו המפלגות תעמולה בסניפי האגודה בפרובינציה.²⁵ לאחר דחיית קונגרס 'האגודה' לסתיו פנה הוועד של הסניף הפטרבורגי אל הוועד המרכזי והביע הן את "צערו העמוק" והן את דעתו הנחרצת בעד קיום 'האגודה' והמליץ לדון שנית בדחית הקונגרס.²⁶ אולם, בתנאים החדשים אשר נוצרו לאחר השלישי ביוני, ירד רעיון הקונגרס מסדר היום הציבורי היהודי ויחד איתו גם 'האגודה להשגת מלוא הזכויות'.

למרות שיתוקה של 'האגודה' וגסיסתה, הרעיון של הארגון המאחד את כל הכוחות הפוליטיים היהודיים לא חדל מלהתקיים. רגשי נחיצות האחדות מזה והצורך המעשי בארגון משותף כלשהו מזה גרמו להצעות שונות לגבי הקמת ארגון חדש. כך, בתחילת יולי הציע הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית להקים ליד הוועד המרכזי המשותק של 'האגודה' "לשכת בחירות יהודית מרכזית" על יסוד פדרציה של ארבע המפלגות. מטרת הלשכה היא לנהל את הבחירות מבחינה משפטית וטכנית, ולתת ולשאת עם המפלגות הלא-יהודיות.²⁷ ברור שרעיון זה לא היה מעשי, ושהפדרציה של ארבע המפלגות לא תוקם רק בשביל לכבול את ידיהן במערכת הבחירות. מצד שני, הציעו 'הגרופיסטים' לסניף הפטרבורגי של 'האגודה' להקים קואליציה לקראת הבחירות – גם הצעת סרק שנדחתה.²⁸

הצעות מסוג זה מצביעות על כך, שלא רק רעיון האיחוד היהודי לא ירד מעל הפרק, אלא שהמפלגות הלא-סוציאליסטיות היו מעונינות בשיתוף הפעולה. סיסמת האחדות לא רק שימשה אותן במאבק עבור הסימפטיה של ההמונים בעלי תפיסת אחדות יהודית מסורתית, אלא הן עצמן הורגלו לפעולה משותפת, ובפוליטיקה יהודית 'חיצונית' העדיפו להוות חזית מאוחדת, אף על פי שלא תמיד היו מסוגלות לכך בשל חילוקי הדעות. זוהי הסיבה שאף אחת מהקבוצות הללו לא היתה מוכנה לוותר על 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' – היא סמל האחדות הפוליטית היהודית, אם כי כל אחת שאפה לשמרה בתנאים שלה או לתפוס את מקומה. גם לאחר מות 'האגודה' המשיכו ארבע הקבוצות לדבר על האיחוד ולהקים קואליציות שונות. ואם הסוציאליסטים היהודיים ובעיקר הבונד שאפו לבתר את החברה היהודית למעמדות חברתיים ברורים, העדיפו הקבוצות הלא-סוציאליסטיות להדגיש דווקא את האחדות היהודית המסורתית, למרות ההבדלים העמוקים באידיאולוגיות והפילוג הקיים בשכבת האליטה.

גורלה של 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' הבלתי-מפלגתית – יסודה במרץ 1905 והתפרקותה לפי קווים מפלגתיים ברורים בסוף 1906 – לא היתה תופעה יחודית לפוליטיקה היהודית. הרי 'האגודה' הופיעה בתקופה, כאשר בזירה הכלל-רוסית הוקמו אגודות בלתי-מפלגתיות רבות – מ'אגודת השחרור' [Союз Освобождения], 'אגודת זמצי-קונסטיטוציונליסטים' [Союз земцев-конституционалистов] ו'איגוד האיגודים' ועד לאגודות עורכי-דין, רופאים, מהנדסים, עיתונאים, סופרים, נשים וכו', סך הכל 14 אגודות.²⁹ אגודות אלו היוו הצורה הראשונית של התארגנות האינטליגנציה הליברלית והם היו הכלי הפוליטי של

²³ השווה תיאור של התפרקות של 'האגודה' אצל Gassenschmidt, *Jewish Liberal Politics*, עמ' 65-66, אף על פי שמספר עובדות בו שגויות.

²⁴ *Рассвет*, 1907, גל' 12 (30.3), עמ' 31-30.

²⁵ ראה, לדוגמה, החלטתו של הסניף בנובו-אלקסנדרובסק בפלך קובנו התומכת בהחלטת הסניף הפטרבורגי (*Рассвет*, 1907, גל' 16-17 [4.5], עמ' 37).

²⁶ **דער פריינד**, 1907, גל' 126 (8.6), עמ' 3; **פאלקס-צייטונג**, 1907, גל' 377 (11.6), עמ' 3; *Рассвет*, 1907, גל' 23 (15.6), עמ' 31.

²⁷ *Рассвет*, 1907, גל' 26 (5.7), עמ' 27. הצעה זו מוזכרת גם בדו"ח הוועד המרכזי, שם, גל' 31 (11.8), עמ' 10.

²⁸ ר. ט-ט, "דער דערגרייכער און די וואהלען (א בריעף פון פעטערבורג)", **די האַפּנונג**, 1907, גל' 22 (4.10), עמ' 2.

²⁹ על האגודות של 1905 ראה Ascher, *The Revolution of 1905*, א', עמ' 142-144; על איגוד הנשים ראה בסיכום של חלק א' בהמשך.

הליברלים לפני המהפכה ובשנתה הראשונה. 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' היתה אחת מהן ויצגה את העם היהודי כולו (בתיאוריה, כמובן) ב'איגוד האיגודים'. לאחר 1905 נעלמו האיגודים הללו ופינו את מקומם למפלגות פוליטיות מודרניות: קדטים, אוקטובריסטים, מפלגת התחדשות בדרכי שלום [мирообновленцы] וכי.³⁰ לעומתן, המשיכה 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' להתקיים גם ב-1906. עוד ב-1907, למרות הדיפרנציאציה המפלגתית, נשאר רעיון שמירת 'האגודה' פופולרי ביותר. דבקות כה רבה ברעיון האיחוד, למרות הפערים האידיאולוגיים והפוליטיים, לא היה רק פועל יוצא מן המטרה הפוליטית הקרובה המשותפת – שיוון הזכויות ליהודים. שולבו בה גם הרעיון המסורתי של אחדות ישראל מול העולם הנוכרי וגם האידיאולוגיה של לאומיות הרואה את היהודים כישות לאומית אחת החייבת לדבר בקול אחד.

* * *

המאמץ הבולט ביותר להקמת מוסד יהודי מייצג היה הנסיון לכנס קונגרס 'הבוררים' (выборщики) היהודים.³¹ רעיון הקונגרס הגה ולדימיר ז'בוטינסקי במרץ 1907, בעת הוויכוח החרף על עתידה של 'האגודה להשגת מלוא הזכויות'. ז'בוטינסקי סבר שאי-אפשר לשמור על 'האגודה' בצורתה הישנה ולא לארגנה מחדש על בסיס פדרטיבי. אולם, לדבריו, צריכה יהדות רוסיה מרכז ניטרלי שמטרתו העיקרית היא ניהול פעילותם של שלושת הצירים היהודיים בדומה השניה: "לאחר הכשולן בבחירות אשר השאיר את היהודים כמעט ללא נציגות נבחרת, קיום המוסד המרכזי הנבחר הוא האמצעי היחיד ללקיחת הענין היהודי בדומה לידיים יהודיות שאינן מקריות". מוסד המגדיר את הדרישות היהודיות נחוץ לפתרון שאלות מסובכות העומדות בפני הדומה, אך עוד יותר הכרחי, וכאן ראה ז'בוטינסקי את הנולד, בעת שתעמוד השאלה על שוויון הזכויות החלקי בלבד (אומנם הוא ראה מכשול לא בדומה אלא במועצת הממלכה). על מנת להתוות את הפוליטיקה היהודית נחוץ גוף מייצג ובעל אוטוריטה, והיתרון של קונגרס 'הבוררים' הוא בכך, שכל 'הבוררים' נבחרו במטרת לבחור צירים יהודיים לדומה, דהיינו לבחור אנשים שאמורים לקדם את 'השאלות היהודיות' בפרלמנט. ז'בוטינסקי כתב במפורש, שקונגרס 'הבוררים' הוא תחליף אך ורק ל'אגודה להשגת מלוא הזכויות' ובשום פנים ואופן לא ל'אסיפה יהודית לאומית' שהיא אמורה "לארגן מחדש את החיים היהודיים". הוא גם התכוון במפורש ל'בוררים' בבחירות לדומה השניה, שנבחרו במאבק גלוי בין המפלגות היהודיות השונות.³²

הרעיון של ז'בוטינסקי אודות קונגרס 'הבוררים' הובא כדעתו הפרטית שאינה מחייבת את מערכת **רסבט** ואת ההסתדרות הציונית. אבל, כפי שהובהר לאחר מכן, הוועד המרכזי הציוני הסכים ליוזמה זו והשתמש בה כאיום נגד 'הקבוצה העממית' במאבקו על שימורה של 'האגודה'.³³ ברם, לאחר כשולן הכינוס של הקונגרס החמישי של 'האגודה' מזה וההפיכה של השלישי ביוני מזה הוצג קונגרס 'הבוררים' כאפשרות ממשית רצויה. בתחילת יולי 1907 הציע העיתון **דער פריינד** לקרוא לקונגרס 'הבוררים' שייבחרו בבחירות לדומה השלישית. לדעתו, תפקידם הנוסף של 'הבוררים' יעזור למשוך תשומת הלב של היהודים אל הבחירות, והקונגרס עצמו יקבע מה הם התחומים שבהם עבודה משותפת של כל הזרמים נחוצה ואפשרית (יעוץ לצירים יהודיים העתידים נזכר כמטרה ראשונה).³⁴ שבוע מאוחר יותר פירסם הוועד המרכזי הציוני חוזר אודות הבחירות לדומה השלישית, ובו נאמר, כי אחת המטרת האפשריות של הקמפיין היא "התארגנות 'הבוררים' היהודיים בכל פלך ובמדינה כולה בצורת קונגרסים של 'בוררים' הפועלים בקביעות". אולם החוזר כבר הרחיב את הרעיון המקורי ודיבר על משמעותו של קונגרס 'הבוררים' בשביל "התארגנות פנימית של היהדות".³⁵ ואם

³⁰ הרעיון של שיתוף גורלה של 'האגודה' עם האגודות והאיגודים של 1905 ראה Л.Ш. [Л. Штернберг], «Союз Полноправия», *Свобода и равенство*, 1907, גלי' 21 (5.4), עמ' 3-7.

³¹ על קונגרס 'הבוררים' היהודיים ראה Gassenschmidt, *Jewish Liberal Politics*, עמ' 64-67.

³² *Рассвет* (הציטוט מעמ' 10), «Съезд еврейских выборщиков (письмо в редакцию)», Вл. Жаботинский, 1907, גלי' 12 (30.3), עמ' 8-11.

³³ *Рассвет*, «Съезд еврейских выборщиков», 1907, גלי' 44 (10.11), עמ' 3.

³⁴ ב.ח., "צו די וואהלען", **דער פריינד**, 1907, גלי' 148 (5.7), עמ' 1.

³⁵ חוזר מס' 10 של הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית הרוסית, *Рассвет*, 1907, גלי' 27 (14.7), עמ' 8.

למישהו (למשל, **זער פריינד**) היתה תקוה, שהקונגרס המוצע יוכל לכלול גם את הסוציאליסטים היהודיים, בטאון הבונד דחה אותו מכל וכל והגדיר אותו כסימן לחולשת הציונים.³⁶

אם בחודש מרץ 1907 הובא רעיון הקונגרס כהצעה פרטית וביולי הוא נוסח רשמית אך בדרך-המשאלה, לאחר הבחירות בנובמבר החל משא ומתן בין ארבע הקבוצות הלא-סוציאליסטיות על דבר מימושו. כל הקבוצות הסכימו עקרונית לכינוס הקונגרס והקימו וועד מארגן עם השתתפות חברים בלתי מפלגתיים. אך מיד התעורר ויכוח חריף בין הציונים והליברלים. הציונים ציפו שהקונגרס ייצור תוכנית ארגון פנימית של היהדות, יזום יוזמות גדולות בתחום החינוך, יתווה דרכים ושיטות להקמת מוסדות נחוצים אחרים ויצביע על האמצעים הממשיים להתגשמותם,³⁷ בעוד שהקבוצה העממית הציעה להגביל את הקונגרס רק לפוליטיקה 'חיצונית' (ברוח ההצעה המקורית של ז'בוטינסקי). בשאלה זו ניצחו הציונים הנתמכים על ידי הפולקס-פרטי ו'הקבוצה הדמוקרטית', ובתוכנית הקונגרס הופיע סעיף על הקמת ארגון כלל-יהודי. השאלה השניה השנויה במחלוקת היתה שאלת ההשתתפות. הציונים רצו לזמן את כל 'הבוררים' היהודיים שנבחרו בעת הבחירות לכל שלוש הדומות, בעוד שהליברלים הציעו לערוך בחירות בין 'הבוררים' כך, שרק מחצית מכל 'הבוררים' תשתתף בקונגרס, בטענתם כי אחרת ידם של הציונים תהיה על העליונה. בשאלה זו ניצחו 'הגרופיסטים', מכיוון שהקבוצה הדמוקרטית והפולקס-פרטי לא תמכו באף צד בוויכוח – מספר 'הבוררים' המשתייכים לקבוצות אלו היה כה זעיר, שהם לא ראו תועלת להתערב בין הציונים והליברלים.³⁸

אף על פי שרעיון קונגרס 'הבוררים' נידון ברצינות גבוהה,³⁹ הסיכויים לכינוסו בשלהי 1907 היו, במקרה הטוב, קלושים ביותר, והמכשולים בדרכו היו מרובים. השלטונות, בוודאי, לא היו מרשים כינוס 'הבוררים', והכינוס בחו"ל היה פוגע בסמכותו והן בהרכבו, כי לא רבים היו מוכנים לנסוע רחוק כדי להשתתף בכינוס בלתי לגאלי. מספר 'הבוררים' היהודיים, שנבחרו בתחום המושב, היה גדול למדי: יותר משלוש מאות איש בבחירות לדומות הראשונה והשניה ו-213 איש בבחירות לדומה השלישית.⁴⁰ אפילו בהתחשב בעובדה כי 36% מהבוררים היהודיים בבחירות לדומה השלישית היו גם 'בוררים' בבחירות הקודמות, המספר הכולל של 'הבוררים' הגיע לכ-500 איש. האפשרות שכל 500 'הבוררים' יתכנסו יחד או לפחות ישתתפו בבחירות נציגיהם לקונגרס לא נראתה סבירה אף לוועד המארגן, והוא קבע קוורום של 25% מ'הבוררים' מכל פלך בבחירות צירי הקונגרס. והעיקר, האפתיה הפוליטית שהשתררה בשלהי 1907 לא יצרה אווירה המאפשרת כינוס כה רחב. יחד עם זאת, בתנאיי המשטר הרוסי שלאחר 1907 נותרו 'הבוררים' להיות אנשים יחידים שנבחרו על ידי העם, אם כי לפי חוק הבחירות הלא-דמוקרטי, והרעיון שדווקא הם יכולים ליצור מוסד יהודי כללי, מייצג ובעל סמכות לפעילות בשם כל יהודי רוסיה לא נעלם סופית. הוא הועלה שוב באפריל-מאי של 1912, במסגרת ההכנות לבחירות לדומה הרביעית. קבוצת מתנגדי הליברלים בין העסקנים היהודים בפטרבורג (הפולקס-פרטי ו'הקבוצה הדמוקרטית') הציעה לכנס ועידת 'הבוררים' של שלוש הדומות, אשר "תהיה מנהלת את מלחמת הבחירות אל דומת הממלכה הרביעית, ועם זה תשמש ועידה זו בכלל, אם לא בתור בא-כחו הנכון של

³⁶ א. ליטוואק, "די ציוניסטישע וואהל-פלאטפארם", **פאלקס-צייטונג**, 1907, גל' 409 (20.7), עמ' 1.

³⁷ *Рассвет*, «Съезд еврейских выборщиков», 1907, גל' 44 (10.11), עמ' 5.

³⁸ *Рассвет*, «К устройству съезда выборщиков», 1907, גל' 47 (1.12), עמ' 11-12; "וועגען דעם צוזאמענפאָהר פֿון יודישע וויבאַרשטיקעס", **זער פריינד**, 1907, גל' 266 (3.12), עמ' 2; י. סולודוכה, "לועידת הבוררים העבריים", **הד הזמן**, 1907, גל' 81 (5.12), עמ' 1. השווה גם «К съезду выборщиков», *Рассвет*, 1907, 28.11.1907 (אצ"מ A24/125/100).

³⁹ השאלה נידונה בהתיעצות של הוועד המרכזי והחברים הרוסיים של הוועד הפועל הגדול של ההסתדרות הציונית בינואר 1908 (מכתב של הוועד המרכזי לאוסישקין, ללא תאריך [דצמבר 1907], אצ"מ A24/109), ותוכנית הפעילות של הציונים בקונגרס פורטה בעיתונות (*Рассвет*, «Общеврейские организации», [A. Давидсон [A. Идельсон], 1908, גל' 1 [5.11], עמ' 11). ראה גם מכתבו של ז'בוטינסקי לאוסישקין מיום 1.12.1907 (18.11 לפי הסגנון הישן), בו הוא מתחייב לבוא לקונגרס וממליץ לאוסישקין להשתתף "ולהיכנס לנשיאות" (ז'בוטינסקי, **איגרות**, א', עמ' 60). בין ניירות של הוועד המרכזי הציוני נשתמרה רשימת 'הבוררים' הציונים בבחירות לדומה השלישית (אצ"מ, A7/2). ראה גם התיחסותו הרצינית לקונגרס 'הבוררים' של *Die Welt* הציוני (1907, גל' 48 [29.11], עמ' 34; גל' 50 [13.12], עמ' 6-5).

⁴⁰ מספרי 'הבוררים' בבחירות לשתי הדומות הראשונות ראה V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 251; מספר 'הבוררים' בבחירות לדומה השלישית ראה נספח 2 בעבודה זו.

כלל ישראל, כי אז בתור אינסטיטוט יהודי נבחר ומסודר ופחות או יותר דימוקראטי⁴¹. רעיון זה נדחה על ידי 'הגרופיסטים' בגלל אי-מצואותו,⁴² אך נשמעו קולות עזים הקוראים לכנס 'בוררים' יהודיים שייבחרו בבחירות לדומה הרביעית על מנת להקים ארגון יהודי כללי.⁴³ הנסיון לכנס קונגרס 'הבוררים' אכן נעשה לאחר הבחירות, בנובמבר-דצמבר 1912, אך הוא נכשל הן בגלל איסור השלטונות והן בגלל התנגדות 'הגרופיסטים' (הם ציפו שרק כ-10% מכ-200 המשתתפים יהיו ליברלים, בעוד ש-60% יהיו מתנגדיהם).⁴⁴

בסופו של ענין, הרעיון של קונגרס 'הבוררים' שימש כנשק יעיל בידי קבוצות יהודיות המכריזות על הדמוקרטיה שלהם, לעומת 'הביורוקרטיה' ו'השדלנות' של הליברלים נוסח וינבר וסליוזברג. אלא האחרונים אף פעם לא יצאו חוצץ נגד קונגרס 'הבוררים' והצליחו לסכלו רק במאמץ רב וברגע האחרון. כוחו של הרעיון היה כה רב בגלל התקווה שכינוס מן הסוג הזה, הדמוקרטי ביותר בין כל האפשרויות האחרות, יקים מוסד יהודי כללי, אשר ישמש מרכז אמיתי של הפוליטיקה היהודית ויוכל להתוות את דרכה של יהדות רוסיה בעידן כה בעייתי, הן מבחינת מעמדם של היהודים באימפריה והן מבחינת החיים היהודים 'הפנימיים'. הרעיון להשתמש ב'בוררים' למטרות אשר מעבר ליעודם המיידי – הבחירות, לא היה נחלת הפוליטיקאים היהודים בלבד. למשל, לאחר הבחירות לדומה השניה בתחילת 1907 הציע הוועד המרכזי של הרסדר"פ, בהנהגת המנשיביקים, לארגן 'מיופי כוח' (уполномоченные) ו'בוררים' פרולטרניים על יסוד קבוע, אך הרעיון התגשם אך ורק במכרות הפחם באזור דונץ, אף הוא בצורה זמנית.⁴⁵ בתחילת 1908 דיברו הקדטים על איסוף הכספים בשביל צירי הדומה הראשונה, אשר חתמו על כרוז ויבורג ונידונו למאסר, על ידי "ארגון הבוררים לדומה הראשונה והשניה".⁴⁶ לאחר הבחירות לדומה הרביעית ב-1912 במוסקבה, המשיכו 'הבוררים' הבולשביקיים לפעול יחד, להיפגש בינם לבין עצמם ועם הציר המייצג את פועלי מוסקבה בדומה – רומן מאלינובסקי (1877-1918), והיוו, למעשה, אחד המרכיבים החשובים בעבודת הבולשביקים בעיר זו בשנת 1913.⁴⁷

הקמת גוף פוליטי מרכזי על ידי קונגרס 'הבוררים' היהודיים לא הצליחה לא בתקופת הדומה השניה, לא בדומה השלישית ולא בדומה הרביעית. אך המספר הזעיר של הצירים היהודיים (שלושה, שניים ושלושה) והיותם אנשים מקריים הכריחו את העסקנים היהודיים לחפש צורות אחרות להתייעצות ליד הצירים (ראה פרקים 5 ו-7). התייעצויות אלו הוקמו כקואליציות בין-מפלגתיות, אך התפקיד המרכזי בהם מילאו חברי 'הקבוצה היהודית העממית'.

'הקבוצה היהודית העממית'

האינטגרציה של היהודים בחברה הרוסית בתנאי המשטר הפרלמנטרי-ליברלי – שאיפת החלק הניכר של האינטליגנציה היהודית-רוסית – נתגלתה כלא רלוונטית לאחר 1917. דווקא מתנגדי אידיאולוגיה זו – הסוציאליסטים והציונים נצטיירו במשך המאה העשרים כמנצחים. לכן במשך שנים רבות לא הקדיש המחקר

⁴¹ מ.ש. [משה שאלוט], "הצעות פטרבורגיות. פוליטיקה של בחירות", *הזמן*, 1912, גל' 118 (29.5), עמ' 2. ראה גם "נייע אויפגאבען", *דער פריינד*, 1912, גל' 86 (16.4), עמ' 2.

⁴² ב. [בן-ציון כ"ץ], "לפני הבחירות לדומה הממלכה (על דבר הצעות שונות בחוג העסקנים בפטרבורג)", *הזמן*, 1912, גל' 89 (21.4), עמ' 2. א. פ-מאן [אהרן פרלמן], "צו דער קומענדיגער וואהל-קאמפאניע", *די אידישע וועלט*, גל' 2 (מאי 1912), עמ' 78-84. ח.ד-הורוויץ, "אין דער אידישער וועלט (א מאָנאטליכער איבערבליק)", שם, גל' 3 (יוני 1912), עמ' 90-94.

⁴³ *Рассвет*, 1912, גל' 48 (30.11), עמ' 27; «У разбитого корыта», [А. Давидсон [А. Идельсон], שם, 1913, גל' 10 (8.3), עמ' 1-4. פנייה (או טיטות פניה) של 'הקבוצה הלאומית' של דובנוב (הפולקס-פרטי) ליבוררים יהודיים השתמרה בארכיונו של דובנוב, אמת"י, P1/4, ובה נאמר כי "התייעצות של קבוצת הבוררים היהודיים" נועדה רק "לקבוע תוכנית הפעולה של צירינו בדומה הממלכתית ולבחור מוסד מייצג קבוע".

⁴⁴ דברי יולי מרטוב בדין וחשבון של הוועד המרכזי בקונגרס לונדון של הרסדר"פ, *Пятый (Лондонский) съезд РСДРП*, עמ' 83.

⁴⁵ *Съезды и конференции КД*, עמ' 15.

⁴⁶ *Розенталь, Провокатор*, עמ' 114-115, 122.

ההיסטורי היהודי תשומת לב מרובה לארגונים של ליברלים אינטגרציוניסטים ורק בעשרים השנה האחרונות נושא זה עלה לדיון.⁴⁸

הארגון האינטגרציוניסטי העיקרי בפוליטיקה היהודית ברוסיה בתחילת המאה העשרים היתה 'הקבוצה היהודית העממית'. 'הקבוצה' הוקמה בדצמבר 1906, כתשובת הליברלים בתוך 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' להופעתם של הציונים בתור מפלגה פוליטית נפרדת בבחירות לדומה השניה.⁴⁹ את מידת הצלחתה בבחירות הללו קשה להעריך כי 'הקבוצה' היתה אז בשלבי התארגנותה הראשונים,⁵⁰ אך לאחר הבחירות ולאחר אימוץ המצע הופיעה 'הקבוצה העממית' כגוף מלוכד של פעילי המחנה הליברלי בתוך האינטליגנציה היהודית-רוסית. כאשר נדרשה עיתונות התקופה לנקוב בשמות מנהיגי 'הקבוצה' השתמשה היא במטבע לשון קבוע: "וינבר וסליוזברג", וממנה עבר ביטוי זה גם להיסטוריוגרפיה. אמנם ניתן להבחין בהנהגת 'הקבוצה' בשני מחנות השונים זה מזה, שמקסים וינבר וגנריך סליוזברג היו הדמויות הבולטות בהם. המחנה הראשון הוא המחנה של משפטנים, ילידי שנות ה-1860, אשר החלו את פעילותם למען היהודים בסוף המאה הי"ט בזירה הציבורית.⁵¹ הם היו קשורים בקשרים אמיצים עם החוגים הליברליים הרוסיים שמהם צמחה ב-1905 מפלגת הקדטים (וחלקם היו פופוליסטים רוסיים [народники] בצעירותם). הופעתם המאורגנת הראשונה בזירה הציבורית היהודית היתה פעילותה של הוועדה ההיסטורית-אתנוגרפית ליד חברת מפיצי ההשכלה, אשר אספה ידיעות על היהודים ברוסיה במסמכים היסטוריים ופירסמה אותם בכרך הראשון של **רגסטי אי נאדפיסי** [*Регесты и надписи*] בשנת 1899.⁵² באותה שנה הם גם השתתפו ברכישת כתב-העת **ווסחוד** [*Восход*, הזריחה], ועל ידי כך קיבלו לרשותם בימה ציבורית חשובה.⁵³ חשיבות הווסחוד בהתהוותה של קבוצה זו ובאידיאולוגיה שלה היתה כה רבה, שכאשר ב-1910 הקימה 'הקבוצה העממית' כתב-עת משלה, הוא קיבל שם **נוביי ווסחוד** [*Новый Восход*] – ה'ווסחוד החדש'. מנהיגי 'הקבוצה העממית' היו המשתתפים העיקריים של 'לשכת ההגנה', אשר נוסדה ב-1900 על מנת להפיץ במערב אירופה מידע על מצב היהודים הרוסיים,⁵⁴ ומילאו תפקיד חשוב בהקמת 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' ב-

⁴⁸ מאמרו של רוברט זלצר "Jewish Liberalism in Late Tsarist Russia" פורסם ב-1988, מאמרו של אלכסנדר אורבך "The Jewish People's Group" פורסם ב-1990, וספרו של קריסטוף גסנשמידט *Jewish Liberal Politics in Tsarist Russia* – ב-1995.

⁴⁹ על תולדות 'הקבוצה' ועל אידיאולוגיה שלה ראה "The Jewish People's Group" Orbach, *Jewish Liberal*; Gassenschmidt, *Краткая еврейская энциклопедия*; *Politics*, «Еврейская народная группа», כרך מילואים 3, עמ' 157-159.

⁵⁰ V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 240-241.

⁵¹ על תפקידם המשמעותי של המשפטנים בחיים ציבוריים של יהודי רוסיה ראה בספר המעולה Nathans, *Beyond the Pale*, פרק 8 (עמ' 311-339). חשיבות העובדה שרוב הליברלים היו ילידי שנות ה-1860 ולכן "היו תוצר של הכוח האינטגרציוניסטי" של תקופת אלכסנדר השני מודגשת אצל Orbach, "The Jewish People's Group", עמ' 1. יוצא דופן היחיד בין מנהיגי 'הקבוצה' היה מיכאל קולישר (1847-1919) אשר כבר בשנות השבעים השתתף בפובליציסטיקה היהודית. ראה עליו *Винавер, Недавнее*, עמ' 256-263; *Слиозберг, Дела*, עמ' 112-118.

⁵² מבין 15 חותמי קול הקורא הראשון של 'הקבוצה העממית' שבעה איש השתתפו בהכנת *Регесты и надписи*: העורכים של הכרך היו עו"ד מקסים וינבר, ארקדי גורנפלד (1867-1941), בוגר פקולטה למשפטים, מבקר ספרות, ליאופולד סב (1867-1922), בוגר פקולטה למשפטים, פילוסוף, מקסימיליאן סירקין (1858-?), בוגר פקולטה למשפטים, מבקר אמנות; השתתפו דוד לוי (1863-?), בוגר פקולטה למשפטים, עיתונאי, מתתיהו פוזנר (1870-1916), כלכלן ואיש עסקים, משה טריבוס (1865-?), בוגר פקולטה למשפטים, עיתונאי יהודי. ראה *Регесты и надписи*, א', עמ' XI; «Воззвание Еврейской Народной Группы», 1906, גל' 251 (24.12), עמ' 4; "אן אויפֿרופֿן פֿון דער יודישער פֿאָלקס גרופע", **דער פֿריינד**, 1906, גל' 119 (27.12), עמ' 3. ראוי לציין כאן כי בקבוצת המכניס של הכרך היו גם מנהיגי מפלגות יהודיות אחרות: הציונים יוליוס ברוצקוס (1870-1951) ולודוויג זיידמן (1868-1905), וראש 'הקבוצה הדמוקרטית' עו"ד ליאוטטי ברמסון. על הקמת הוועדה ההיסטורית-אתנוגרפית ועל פעילותה ראה *Винавер, «Как мы занимались историей»*.

⁵³ מבין 15 חותמי קול הקורא הראשון של 'הקבוצה העממית' תשעה איש היו קשורים ב**ווסחוד**: וינבר וסירקין היו בקבוצת רוכשי **ווסחוד**, סב היה עורכו ב-1903-1906 וגם מתתיהו פוזנר שימש זמן מה כעורך ראשי; קולישר, יולי גסן (1871-1939, היסטוריון), טריבוס, גורנפלד ומשה גולדשטיין (1868-?), עורך דין) היו הכותבים הקבועים ב**ווסחוד** עוד בתקופת אדולף לנדאו (1842-1902). ראה סלוצקי, **העיתונות היהודית-רוסית**, עמ' 46-48; *Кельнер, «Журнал «Восход»*, עמ' 36-38; *Румянцев, Восход*.

⁵⁴ על 'לשכת ההגנה' ראה *Познер, «Борьба за равноправие»*, עמ' 169; *Слиозберг, Дела*, עמ' 112-169; *Кроль, Страницы*; עמ' 299-309; *Кроль, «Человек он был!»*, עמ' 72-73; *Gassenschmidt, Jewish Liberal Politics*; עמ' 8-18.

1905. את פירסומם הרב הם צברו כצירים יהודיים בדומה הראשונה (מקסים וינבר, ⁵⁵ מיכאל שפּטל [1922-1858] ⁵⁶ ומשה אוסטרוגורסקי [1854-1919] ⁵⁷). למחנה זה השתייכו גם האידיאולוגים והפובליציסטים הראשיים של 'הקבוצה' – ליאו שטרנברג (1861-1927), ⁵⁸ ליאופולד סב ומשה טריבוס. לרוב האנשים הללו העיסוק בעניינים יהודיים לא היה עיסוקם היחיד. להיפך, הם היו מעורבים חזקות בחברה הלא-יהודית וזכו בה ליוקרה, כל אחד בתחומו שלו. אנשים אלו היו חלוצי הפוליטיקה היהודית המודרנית הגלויה, שמטרתה היתה שוויון מלא לאזרחים יהודיים ברוסיה והאינטגרציה שלהם בחברה הרוסית, והיא נעשתה בהישען על החוגים הרוסיים הליברליים.

המחנה השני בתוך 'הקבוצה העממית' היה המחנה של הפעילים היהודים, שבאו מחוגו של הברון גינצבורג. הבולט שבהם הוא, כמובן, גנריך סליוזברג, אשר משנות ה-1890 היה יועץ משפטי של הברון הורץ גינצבורג (1833-1909) והשתתף במפעליו להגנת היהודים. ⁵⁹ כמו פטרונו, גם סליוזברג היה מעורב בשתדלנות בחוגי השלטון ולמרות הביקורת הנוקבת נגד מדיניות הממשלה בשאלה היהודית, הוא עצמו היה קשור בה ואף שימש כיועץ משפטי במשרד הפנים בשנות ה-1890 והן בימי סטולפיץ. קשריו עם הממשל שנוצרו הן כתוצאה מהשתדלנות והן כתוצאה משירותו עשוהו למתווך בין הליברלים היהודיים לבין השלטון. לתפקידו זה סיעו גם השקפותיו הפוליטיות – ניתן לדבר על סליוזברג כעל ליברל מתון ביותר. ⁶⁰ לאמיתו של דבר, הוא היה קרוב מאוד להשקפות הפוליטיות של האוקטובריים, ואילמלא יחסם השלילי אל שוויון היהודים הוא יכול היה אולי להצטרף למפלגה זו. ⁶¹ בספרו על המשטר הרוסי לפני המהפכה הביע סליוזברג דעות שמרניות אנטי-פרלמנטריות, אשר בוודאי לא היו מקובלות על וינבר וחבריו הרדיקליים. ⁶² אפשר לטעון שהשקפותיו השמרניות אלו בוטאו כבר באמיגרציה, לאחר מהפכת 1917 וכינון המשטר הבולשביקי, ולכן הן נוטות ימינה מהשקפותיו בתחילת המאה. אך גם בעת המהפכה של 1905-1907 ואחריה היה סליוזברג הסמן הימני בקרב הליברלים היהודיים ("לפי השקפותיו היה הרבה יותר ימינה מהקדטים" ⁶³), והוא הכיר בעצמו שהדעה הרווחת עליו היתה "עסקן אנטי-מהפכני שמרני". ⁶⁴ בזכרונותיו הוא מספר, שבישיבת 'איגוד האיגודים', לאחר פירסום המנשר של 17 באוקטובר 1905, הוא הכריז כי "המאבק לשינוי המשטר נשלם" ועזב את הישיבה. ⁶⁵ סליוזברג נמנע מלהצטרף רשמית למפלגת הקדטים ב-1905, ⁶⁶ וב-1912 הוא אף דיבר על שיתוף פעולה מסוים עם מפלגת הלאומיים הרוסיים. ⁶⁷ השקפותיו הפוליטיות המתונות היו תואמות ביותר את השקפותיו של הורץ

⁵⁵ על דמותו ופעילותו של וינבר בתחומים רבים ראה קובץ *М.М. Винавер и русская общественность* וגם *Гольденвейзер, В защиту права*, עמ' 217-223.

⁵⁶ עו"ד מיכאל שפטל - בשנות ה-1870 השתתף בחוגים רדיקלים, בשנות ה-80 פנה לעבודת פרקליטות והצטרף לפעילות יהודית ציבורית לאחר 1903.

⁵⁷ משה אוסטרוגורסקי - בוגר הפקולטה למשפטים, מומחה ידוע לדמוקרטיה מערבית ולמערכת המפלגתית. ראה עליו ועל מחקריו *Острогорский, Демократия и* בתוך ספרו *А. Н. Медушевский, «Проблемы современной демократии»* *политические партии*, עמ' 42-5. על פעילותו בדומה הראשונה ראה *Деятельность М.Я.Острогорского*.

⁵⁸ לאו שטרנברג היה חבר של «Народная воля», הוגלה לסיביר והפך שם לאנתרופולוג מפורסם. הוא חזר לפטרבורג רק ב-1900, עבר בחינות בפקולטה למשפטים ועבד במוזיאון האתנוגרפי של האקדמיה למדעים. ראה עליו *Кроль, Страницы*, עמ' 276-278; *Краткая еврейская энциклопедия*, 10, עמ' 356-359.

⁵⁹ על השתדלנותו של הברון גינצבורג ראה «Круг Гинцбурггов и политика штадланута» קליער. ⁶⁰ על מערכת השקפותיו של סליוזברג ראה «Генрих Слиозберг», *Хоровиц*, אך המחבר לא הקדיש תשומת לב לדעותיו הפוליטיות הכלליות (השווה עמ' 196). על פעילותו של סליוזברג ראה *Nathans, Beyond the Pale*, עמ' 325-334.

⁶¹ ראה דעתו של סליוזברג על מפלגת האוקטובריים, *Слиозберг, Дела*, ג', עמ' 192. ⁶² במקום אחד טען סליוזברג, כי "מתן הקונסטיטוציה ב-1905 היה קצת מוקדם" מכיון שהרפורמות של 12 בדצמבר 1904 כבר כללו תיקונים לפגמים המובנים של המשטר: "העם הרוסי היה מקבל מהר מידי האוטוקרטיה שחרור מסוים, שאליו ציפו קבוצות ליברליות קיצוניות מכינון משטר קונסטיטוציוני ברוסיה" *Слиозберг, Дореволюционный строй России*, עמ' 120. במקום אחר הוא שיבח את המועצה הממלכתית (Государственный Совет) לאחר הפיכתה לבית עליון במרץ 1906 (מחצית התברים מונו על ידי הצאר ומחציתם השניה נבחרה בארגונים שונים), וכתב כי היא לבד, ללא הדומה, יכלה "לרפא את המשטר" (שם, עמ' 117).

⁶³ «Из истории русского еврейства», *Фрумкин*, עמ' 81.

⁶⁴ *Слиозберг, Дела*, ג', עמ' 176.

⁶⁵ *Слиозберг, Дела*, ג', עמ' 175-176.

⁶⁶ *Слиозберг, Дела*, ג', עמ' 192-193.

⁶⁷ *Обозреватель, "Отклики избирательной компании", Рассвет*, 1912, גל' 31 (3.8), עמ' 11-13.

גינצבורג, ובמספר מקומות בכתביו שיבח סליזברג את הלויאליות של הברון למשטר.⁶⁸ יחד עם דעותיו הפוליטיות הביא סליזברג ל'קבוצה העממית' את הנסיון הרב של התערבות לטובת היהודים בחוגי הממשל ובמערכת המשפטית. הדוגמה לכך היא ספרו על המצב המשפטי והכללי של היהודים, אשר פורסם ב-1907. מטרת הספר היתה "להאיר בפני דעת הקהל את הסכנה אשר מאיימת על שלטון החוק בגלל קיומה של השאלה היהודית" ועל ידי כך לזרז את ביטול האפליה. אבל הספר עצמו הורכב ממספר הדו"חות שהוגשו על ידי הברון גינצבורג לשרים שונים בין השנים 1889-1906.⁶⁹

סליזברג היה, כאמור, האיש הבולט ביותר מחוגו של הורץ גינצבורג בפוליטיקה היהודית החדשה. לאמיתו של דבר, עוד מספר אנשים הקשורים בברון הזקן ובבנו דוד השתתפו הן ב'אגודה להשגת מלוא הזכויות' והן ב'קבוצה היהודית העממית'. החשוב שבהם היה דוד פיינברג (1840-1916) – מזכיר הקהילה היהודית בפטרבורג ומ-1892 – מזכיר וועד יק"א הרוסי (EKO, JCA).⁷⁰ שמו של פיינברג לא הופיע בין יוזמי 'הקבוצה' אך הוא השתתף בוועד הבחירות שלה באוקטובר 1907.⁷¹ גם מיכאל שפטל היה מקורב לגינצבורג ושימש כיועצו המשפטי בתחילת המאה הכי.⁷² תפקיד שולי יותר היה לעורך-הדין לב אייזנברג, אשר התחיל את הקרירה שלו כעוזרו של סליזברג בסוף המאה הייט והתפרסם אחר כך בתחום ההגנה על העניינים היהודיים בסנט.⁷³ לא מן הנמנע כי החוגים הקרובים לברון עמדו מאחורי 'הקבוצה העממית' ומימנו אותה (לגינצבורגים עצמם כבר לא היתה יכולת פיננסית מרובה, והם לא יכלו, כמו בשנות ה-60 וה-70 של המאה הייט, לממן חברות יהודיות כלל-רוסית מכיסם).⁷⁴

השתתפותם של האנשים מחוגו של גינצבורג ב'קבוצה היהודית העממית' הינה סימפטומטית ביותר. שתי שיטות שונות – של הפעילות הפוליטית היהודית הגלויה בצוותא עם החוגים הרוסיים מן האופוזיציה ושל הפעילות למען היהודים בחוגי השלטון ובערכאות המשפטיות⁷⁵ – התאחדו לנוכח עליתה של הלאומיות היהודית. שתי השיטות הללו ראו את פתרון השאלה היהודית ברוסיה באינטגרציה של היהודים בחברה הרוסית, בעוד ש'הבדלנות הלאומית' היוותה סכנה לאינטגרציה זו. לכן, כאשר החלה 'הקבוצה' לנסח את מצעה, היא הגדירה את התנועות שהיא מתנגדת אליהן: האורתודוקסיה הקיצונית, הציונות והפולקס-פרטי של דובנוב. בהקבלה עם "הרוסים האמיתיים" – כינוי עצמי של הלאומנים הרוסיים, כינה משה טריבוס את תנועות הללו "יהודים אמיתיים", בעוד שחברי 'הקבוצה העממית' הם "סתם יהודים".⁷⁶ התשובה של הלאומיים, הן הציונים והן האוטונומיסטים, היתה האשמת 'הגרופיסטים' בהתבוללות, בצורת הפעילות הלא דמוקרטית ובשתדלנות (השתדלנות המסורתית אצל השלטונות התגלמה בדמותו של סליזברג, והשתדלנות החדשה אצל הקדטים – בדמותו של וינבר). לאמיתו של דבר, המצב לא היה כה פשוט וחד משמעי.

⁶⁸ "כלי המאבק העיקרי שלו היתה לויאליות מוחלטת ושלמה" (Слиозберг, «Барон Г.О. Гинцбург и правовое положение», עמ' 112); "את הלויאליות שלו הוא שמר אף אחרי סערת המהפכה של 1905 ועל אף התקופה הקשה של הפוגרומים [...] ועל אף אהדת הצאר ל'איגוד העם הרוסי', אשר אירגן את הפוגרומים" (Слиозберг, *Дела*, ג', עמ' 187); "הפטריוטיזם שלו שולב בלויאליות עמוקה ביחס אל הממשלה והשושלת" (Слиозберг, *Барон Г.О. Гинцбург*, עמ' 59).

⁶⁹ *Слиозберг, Правовое и экономическое положение*, הציטוט מעמ' XXXII. בספר נכלל גם הדו"ח של משלחת מטעם יק"א ב-1898, אשר נשלח גם לשר הפנים ופורסם בספר נפרד ב-1907 (Слиозберг, *Обследование*).
⁷⁰ על הקרבתו של פיינברג למשפחת גינצבורג תעיד רק עובדה אחת – לאחר פטירתו של הברון הורץ גינצבורג ב-1909 ליווה פיינברג את ארונו לקבורה בפריס (Рассвет, 1909, גל' 9 [1.3], עמ' 18).

⁷¹ ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 54, л. 3.
⁷² Фрумкин, «Из истории русского еврейства», ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, дд. 1600-1637, 2282-2289; РО РНБ, ф. 183, д. 135.

⁷³ Слиозберг, *Дела*, ג', עמ' 124. ראה עליו גם Кроль, *Страницы*, עמ' 270-272.
⁷⁴ על ההיסטוריה של העסקים של משפחת גינצבורג ראה Ананьич, *Банкирские дома*, עמ' 37-71. ידוע, למשל, כי חברת התה ויסוצקי במוסקבה תמכה בבטאון 'הקבוצה', ראה אגרת י. ביילין, א. רוזנבלום וא. ברקנהיים אל וינבר ושפטל, 31.12.1908. (ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 224, лл. 1-3).

⁷⁵ על הפניה בפעילות החוג של גינצבורג משתדלנות ישירה בחוגי השלטון להגנת היהודים בבתי משפט ובעיקר בסינט ראה Nathans, *Beyond the Pale*, עמ' 168, 198, 320-334.

⁷⁶ «Еврейская народная группа», *Свобода и равенство*, Шми [М.Тривус], 1907, גל' 2 (14.1), עמ' 5-6. הכינוי "יהודים אמיתיים" הופיע כבר בפברואר 1906, בוועידה השלישית של 'אגודה להשגת מלוא הזכויות' והופנה נגד דובנוב והלאומיים (Протоколы третьего делегатского съезда, עמ' 95, 97; השוואה «С.М. Дубнов», Кельнер, עמ' 164).

הקבוצה העממית' היתה היורשת של מסורת ליברלית אינטגרציוניסטית ארוכת השנים, ולכן לא לקח לה הרבה זמן לנסח את מצעה. כאמור, קול הקורא הראשון שלה נגד בחירת הציונים לדומה פורסם בסוף דצמבר 1906;⁷⁷ בתחילת ינואר 1907 החלה ההוצאה לאור של בטאונה **סְבּוּדָה אִי רֶאָבּוּדָה** [*Свобода и равенство*, חרות ושוויון] בפטרבורג ובמקביל גם **סְבּוּדָה אִי רֶאָבּוּדָה גּוֹלוֹס** [*Северо-Западный голос*, הקול של צפון-מערב] בוויילנה החל להשמיע את דעותיה של 'הקבוצה'.⁷⁸ בסוף ינואר, במקביל לעיסוק בבחירות, כינסו מארגני 'הקבוצה' שלוש אסיפות פומביות בפטרבורג, בהם הוצגו האידיאולוגיה והתוכנית של 'הקבוצה' בפני מאות יהודים פטרבורגיים,⁷⁹ וב-23-26 בפברואר 1907 התכנס קונגרס היסוד של 'הקבוצה'.⁸⁰ הקונגרס ניסח את ארבע מטרותיה של 'הקבוצה העממית': "מאבק עבור מלוא הזכויות האזרחיות, הפוליטיות והלאומיות; פיתוח כוחות כלכליים של היהדות; פיתוח כוחות רוחניים של היהדות; מאבק מאורגן באנטישמיות".⁸¹ בנוסף לכך הגדיר הקונגרס את העקרונות שעליהם צריכים להיבנות הקהילה והחינוך היהודיים.⁸² מצע זה, שהסעיף הראשון שלו חזר על המצע של 'אגודה להשגת מלוא הזכויות', איפשר לפובליציסטים ציוניים להאשים את 'הגרופיסטים' בהעתקת תוכנית הלסינגפורס הציונית. היסטוריון קריסטוף גסנשמידט בימינו אף קרא ל'הקבוצה העממית' 'גרסה ליברלית של אוטונומיזם'.⁸³ ואכן, דרישותיהן של המפלגות היהודיות הלאומיות נכללו בין הדרישות של הליברלים היהודים: קהילה יהודית דמוקרטית, התאחדות הקהילות של האימפריה, הגנה על זכויות המיעוטים, במיוחד באיזורים אוטונומיים לעתיד (כמו פולין, ליטא, אוקראינה), בחירה חופשית של שפת ההוראה. הרצאתו של לאו שטרנברג, אשר נישאה בקונגרס ופורסמה יחד עם החלטותיו, דיברה אף על זכויות של עברית ויידיש בחיים הציבוריים ובבתי הספר.⁸⁴ בסופו של דבר, התוכנית המיידית של 'הקבוצה' היתה די דומה לתוכנית של הציונים ושל האוטונומיסטים. תומכי דובנוב אפילו ניסו לגייס את מנהיגי הליברלים אל מפלגתם.⁸⁵ בוויכוח הפומבי עם דובנוב ציין וינבר, כי:

אתם דיברתם על חופש השפה, בתי ספר וכו' – כל זה אמרנו גם אנחנו. אנחנו גם רוצים להישען על התאחדות הקהילות ובסעיף זה נוצר ההבדל המשמעותי ביותר בינינו [...]. אנחנו משוכנעים שהתפתחותה הלאומית של היהדות קשורה קשר הדוק בדמוקרטיזציה של החברה היהודית, ושרק בתנאי המשטר הדמוקרטי במסגרת ההתאחדות החופשית יוכל להיווצר תוכן של התוכנית היהודית [הלאומית]. בשם התוכנית הלאומית הזאת נחוץ לעמוד על חיזוק היסודות הדמוקרטיים. אתם מניחים שלאסיפה הלאומית יהיה שלטון כפייתי בתחום השאלות הלאומיות-תרבותיות. את זה אנחנו דוחים על הסף.⁸⁶

⁷⁷ «Воззвание Еврейской Народной Группы», *Речь* גרופע', דער פריינד, 1906, גלי 119 (27.12), עמ' 3.

⁷⁸ באגרת העורך של *Северо-Западный голос* איליה רוס, חבר בקבוצה העממית' וראש הקדטים בוויילנה, אל מיכאל שפטל, 11.5.1907, מדובר על ההקצבה של 1,800 רובל בשביל עיתון זה (ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 2563, л. 1). בתחילת 1907 גם שלמה פוזנר השתתף בעריכת העיתון («Издательская деятельность С.В.Познера», Кельнер, עמ' 97).

⁷⁹ על האסיפות של 17 ו-29 בינואר ראה *Свобода и равенство*, 1907, גלי 4 (21.1), עמ' 14; גלי 6 (28.1), גלי 8 (4.2), עמ' 10-15. ראה גם *Еврейский голос*, 1907, 7 (16.2), עמ' 19. תיאור מפורט של האסיפות ראה אצל Gassenschmidt, *Jewish Liberal Politics*, עמ' 52-57.

⁸⁰ *Первый учредительный съезд ЕНГ*. מספר המשתתפים בקונגרס היסוד של 'הקבוצה' לא פורסם, מה שמרמוז על מספר משתתפים לא משמעותי. **רסבט** הציוני כתב על כ-20 אנשים מפריבוצ'ה «Рассвет – К съезду «народовцев»», X., 1907, גלי 8 (2.3), עמ' 9.

⁸¹ *Первый учредительный съезд ЕНГ*, עמ' 4.

⁸² ראה עלון 'הקבוצה העממית' – 40-41об, לל. 177, оп. 1, ф. 282, Архив РАН.

⁸³ Gassenschmidt, *Jewish Liberal Politics*, עמ' 52.

⁸⁴ *Первый учредительный съезд ЕНГ*, עמ' 18-17.

⁸⁵ בוויכוח פומבי סיים דובנוב את דבריו כך: "יואם אתם, חברי הקבוצה היהודית העממית, תופיעו עם התוכנית הלאומית ברורה שלכם, כפי שהופעתם עם תוכנית פוליטית, אז נוכל להתאחד איתכם"; תומכו ו. מאנדל, לדברי העיתון, "שאף בנאומו להוכיח, שהוא לא מוצא הבדל ביחס את התוכנית הלאומית שבין הפולקס-פרטיי לבין הקבוצה היהודית העממית" (*Свобода и равенство*, 1907, גלי 8 (4.2), עמ' 14-15).

⁸⁶ *Свобода и равенство*, 1907, גלי 8 (4.2), עמ' 14.

האופי הוולונטרי והלא-כפייתי של התאחדות הקהילות – כלומר דחית הרעיון של האוטונומיה הפוליטית – חצץ בין 'הקבוצה העממית' לבין הפולקס-פרטיי, כמו שהפתרון מעבר לים חצץ בינה לבין הציונים והטריטוריאליסטים: "כפי שלא תיתכן כל רוח-יצירה ממלכתית [המבוססת] על הפסיכולוגיה של הגירה, כך לא תיתכן פריחת הרוח הלאומית של העם במסגרת כפיה כלשהי. זו תתאפשר רק על יסודות דמוקרטיים חופשיים שעליהם שואפת 'הקבוצה העממית' לבנות את החיים היהודיים".⁸⁷ הפחד בפני הכפיה של ארגון-העל נבע, לפחות בדברי המנהיגים, מפחד השתלטותה של האורתודוקסיה: "אתם [הפולקס-פרטיי] עומדים על ההנחה הדומה [לשלנו] שהאיחוד הלאומי לא צריך להיות מבוסס על יסודות דתיים, ומה יקרה עם האסיפה הלאומית שלכם תקח ליסוד דווקא מרכיב דתי? הרי אתם, כמונו, לא תיכנעו! ואיפה תהיה אז 'הכפייה' שלכם? [...] ואם [יהודי] לאומי לא יפגע בחופש של יהודי דתי, מי יתערב כי אורתודוקס לא יפגע בחופש של יהודי לאומי?"⁸⁸ האורתודוקסיה היהודית, אם כי היא עוד לא היתה חזקה בפוליטיקה הגלויה והפומבית, היוותה סכנה לתוכנית האינטגרציה בחברה הרוסית, לא פחות מהציונים ונאמנותם למולדת מחוץ לגבולות רוסיה. (דווקא 'הקבוצה העממית' היתה הראשונה שהתנגשה באורתודוקסיה כאשר זו הופיעה לראשונה בגלוי בזירה הכלל-רוסית בוועידת הרבנים של 1910, ראה פרק 3). אלא שמדברי המצע עולה כי 'הקבוצה העממית' נהגה לשמור על אופציות לפלורליזם גם בתחומים אחרים: בסעיף הראשון של ההחלטה בעניני החינוך מדובר על "זכות בחירת שפת ההוראה החופשית"; ובהחלטה על יום חופש שבועי למועסקים במסחר נאמר, לאחר המילים על בחירת יום חופש לפי דתו של כל מועסק, כי "נשמרת הזכות להעביר יום חופש ליום אחר בשבוע הנחגג על ידי האוכלוסיה המקומית".⁸⁹ מחד גיסא, היו מייסדי 'הקבוצה' ליברלים מסורים בהשקפתם והאמינו בערך עליון של חרות אנושית. מאידך, הם האמינו כי חופש ודמוקרטיה יביאו לאינטגרציה של היהודים בחברה הסובבת ולכן ניסו להוריד את המכשולים בדרכו של תהליך טבעי זה, הן מצדה של האורתודוקסיה והן מצדה של הלאומיות.

דהיינו, מצעה של 'הקבוצה העממית' שילב השאיפה להשתלבות היהודים בחברה הרוסית עם הדרישות הלאומיות. הדגשת הדרישות הלאומיות הפכה להכרחית בפוליטיקה היהודית בתחילת המאה העשרים ובמיוחד בשנות המהפכה. אבל הדרישות הלאומיות של 'הקבוצה העממית', כפי שנוסחו במצעה והתבטאו בפעילותה, לא סיפקו את "אבי האוטונומיזם" שמעון דובנוב. ב-1910 הוא כתב, כי

הקבוצה לא ביטאה את יחסה השלילי אל התבוללות באותה צורה נחרצת כפי שהיא עשתה זאת ביחס לציונות הפוליטית. בהכרתה את הנוסחה של "הגדרה עצמית לאומית" היא אינה שואפת לפתח אותה בסעיפים קונקרטיים; היא אינה קובעת לא עקרונות כלליים של אוטונומיה ולא שיטות ארגון פנימי של היהדות ככלל. [...] היא ציירה רק תוכנית הרפורמה בקהילות הדתיות הקיימות, ללא הרחבת פונקציות לכיוון המטרות הכלל-לאומיות וללא הקמת התאחדות הקהילות עם מוסדות השלטון המרכזיים. [...] בכלל, במצעה התקבל מינימום עלוב יחסית של זכויות לאומיות.⁹⁰

ניתן לפרש את דברי דובנוב כך, שהכללת דרישות לאומיות במצע היה הצעד הטקטי המתחייב מהלכי הרוח של הזמן, בעוד שלאמיתו של דבר היו מנהיגי 'הקבוצה' רחוקים מלאומיות יהודית. האידיאולוגיה של 'הקבוצה העממית' לא היתה מפותחת די הצורך ומנהיגיה לא ביטאו בצורה מדויקת את הגדרתם של היהודים. אך ככל שעולה מדבריהם השונים, הם תפסו את היהודים כקבוצה נפרדת מבחינה תרבותית-היסטורית, ובכך הם תואמים את הגדרתו של היסטוריון עזרא מנדלסון של אינטגרציוניסטים: הם "באמת רצו שהיהודים ישתלבו בחברת הרוב בלא שייבלעו בתוכה באופן מוחלט".⁹¹

⁸⁷ דברי וינבר, *Свобода и равенство*, 1907, גלי 8 (4.2), עמ' 15.

⁸⁸ דברי וינבר, *Свобода и равенство*, 1907, גלי 8 (4.2), עמ' 14-15.

⁸⁹ *Первый учредительный съезд ЕНП*, עמ' 8.

⁹⁰ עמ' 410, *Дубнов, «Евреи»*.

⁹¹ Mendelsohn, *On Modern Jewish Politics*, עמ' 16.

אבל לעומת האינטגרציוניסטים במערב, אשר לרוב ראו את היהודים כקבוצה דתית, היחס אל הדת של האינטגרציוניסטים ברוסיה היה מסתייג הרבה יותר. שוב ניתן לראות כאן שתי קבוצות בקרב האינטגרציוניסטים. הראשונה היא הקבוצה המזוהה עם וינבר, אשר דחתה את הדת, כפי היה נהוג בקרב האינטליגנציה הרוסית האתאיסטית. "החלק הנאור של היהדות ברוסיה" – כתב וינבר בהספד לחברו ועמיתו ב'קבוצה העממית' מיכאל קולישר, – "מאבד קודם כל את הקשר הדתי עם ההמונים". האתאיזם הוא חלק חשוב מהפרוגרמה, אבל הוא אינו פוגע בקשרים עם העם, מכיוון שהעם היהודי נתפס בהקשר הרעיוני של הפופוליסזם הרוסי ולא בהקשר הדתי: האינטליגנציה היהודית-רוסית "לא קרעה, למען התפיסה הפשטנית של היהדות כקהילה דתית, את החוטים החיים, אשר קשרוה ליהדות כעם במשמעות התרבותית-היסטורית".⁹² לעומת זאת, האינטגרציוניסטים מהחוג של הברון גינצבורג היו בעלי גישה הקרובה יותר לזו של מערב אירופה והדגישו את הצד הדתי של היהדות. מובן שהם דחו את היהדות האורתודוקסית (אם כי לגינצבורגים היו קשרים טובים עם הרבנים החשובים ביותר), אך גם קשה לדבר עליהם כעל שוחרי הרפורמה הדתית. יותר נכון להגדירם כמתפללי "בתי כנסת מתקדמים" במשמעות הרוסית של המילה – בתי כנסת שעשו רק צעד קטן כלפי הרפורמה: הזיזו את הבימה לארון הקודש והקפידו על סדר ושקט באולם התפילה. בחיים האישיים דתיותם היתה שונה: האב והבן גינצבורגים שמרו כשרות ושבת, בעוד שסליוזברג היה חילוני לגמרי, אך גם גינצבורגים וגם סליוזברג ופיינברג היו חברי ההנהלה של בית הכנסת הכורלי. כפי שציין עזרא מנדלסון, תנאי "האימפריה האנטישמית מבחינה רשמית" ונכחותם של מיליוני היהודים המסורתיים הלא נגועים בתרבות הרוסית עשו את ההבדל בין האינטגרציוניסטים ברוסיה ובמערב, וגרמו לאלה הראשונים להכיר ב"עם היהודי", ב"תרבות יהודית לאומית" ובסופו של דבר, לנסח דרישות פוליטיות הדומות לאלו של התנועות היהודיות הלאומיות.⁹³

אם בתחום הדרישות המיידיות היתה 'הקבוצה העממית' די קרובה למפלגות לאומיות, תחזיותיה לעתיד המרוחק היו שונות מאלו של הלאומיים. תוכנית האינטגרציה של 'הקבוצה העממית' לא התכוונה להתבלבלות מוחלטת או ליצירת "רוסים בני דת משה" לפי הדוגמה הפולנית (ההנהגה היהודית בווארשה ובטאוה *Izraelita* תקפו את 'הקבוצה העממית' בחריפות בגלל "הלאומיות" שלה⁹⁴). 'הקבוצה' דיברה על השתלבות עמוקה של היהודים בחברה הסובבת, אף גם על שמירת זהותם בהשתלבות זו:

אנחנו מדברים על הצטרפות רחבה ביותר של ההמונים שלנו אל התרבות הכלל-אנושית ולהשכלה. [...] אנחנו משוכנעים שדווקא הצטרפות זו [...] מהווה תנאי ראשון לתקומה לאומית שלנו, התנאי הראשון בכדי שהכוחות הרוחניים העשירים של היהדות יתגלו בכל רוחבם, כדי שהרוח הכבולה של עמינו תעלה לרמה ההולמת אותה. אין אנחנו מפחדים שיחד עם הצטרפות ההמונים שלנו אל התרבות הכלל-אנושית תאבד היהדות את התוכן הלאומי שלה, את האידאליים הלאומיים שלה. [...] נזכור כי האומה היא אורגניזם, והרוח והגוף בו [נמצאים] בתהליך ההתחדשות התמידי. מולקולות משתנות, האורגניזם נשאר. בעצם ההיסטוריה שלנו יש לנו הרבה הוכחות לכך, שהזמן והתנאים גירשו בתקיפות דברים רבים ובמקומם גדלו אלמנטים חדשים, בריאים. כמה פעמים אנחנו החלפנו אפילו את שפתנו, כמה פעמים החלפנו את תורת-המשפטים שלנו, אפילו את תפילותינו! ואם במרתף-הקבורה [склеп] הקודר של העבדות החיצונית והפנימית, בין מחסורים ורדיפות, אנחנו לא רק חיינו

⁹² Винавер, *Недавнее*, עמ' 258.

⁹³ Mendelsohn, *On Modern Jewish Politics*, עמ' 60.

⁹⁴ *Izraelita*, "Zjazd Żydowskiej Grupy Ludowej", *Civis*, 1907, גלי 14 (12.4), עמ' 159-161. ראה גם התקפות על 'הקבוצה העממית' בסקרי העיתונות היהודית-רוסית בגליונות 8, 11, 13, 15 של *Izraelita* ותגובת 'הגרופיסטים', *Свобода и равенство*, 1907, גלי 21 (5.4), עמ' 12-15.

אף גם יצרנו, הרי באור החרות, המשוחררים מהעול הכפול של רעב ועבדות, לא נהיה מסוגלים לשום דבר אחר אלא להתבולל:⁹⁵

המרכיב היחיד שסביבו תיבנה זהות היהדות בעתיד, לדעת 'הקבוצה העממית', היא ההיסטוריה היהודית. "אצל כל האומות", אמר לאו שטרנברג,

הגורם החזק ביותר לאיחוד הוא היסטוריה. לא כל היסטוריה מחנכת. ההיסטוריה שלנו, היסטוריה של אלפי שנים, היתה מרטירולוגיה בלתי נפסקת, היסטוריה של עינוים, היסטוריה של סבל שאין כמוהו, של הקרבה עצמית שאין כמוה, עבור הדברים, אשר עמנו חשב לאמת, לחרות הרוח. להיסטוריה כזו לא מתנכרים. בקשרים שאין להפסיקם כבלה ההיסטוריה של הסבל שלנו את מאות הדורות הקודמים בכל [הדורות] הבאים. [...] הכל עובר, הכל נשכח, אך פולחן המרטירים נשאר.⁹⁶

דברים דומים אמר סליוזברג באסיפת קובנו ב-1909: "הכרה לאומית ללא ספיגת רוח העבר – מהות היהדות – נשאת צליל ריק [...] רוח העבר הזה המואר בלפיד התרבות וההשכלה לא יכול לא לשבות את הלב".⁹⁷

הדגשת חשיבות ההיסטוריה בחשיבה היהודית הליברלית מצאה את ביטוייה במעשים. הרי רוב מנהיגי 'הקבוצה העממית' היו חברי הוועדה ההיסטורית-אתנוגרפית בסוף המאה הי"ט ורובם גם שיתפו פעולה בחברה ההיסטורית-אתנוגרפית היהודית אשר נוסדה ב-1908.⁹⁸ המנהיג הבולט ביותר של 'הקבוצה', וינבר, שימש כיושב ראש של החברה החדשה, ושיתוף פעולה בינו לבין דובנוב, למרות השוני העמוק באידיאולוגיה, נמשך בכל השנים הבאות.⁹⁹ מנהיג אחר של 'הקבוצה', מיכאל שפטל, היה הרוח החיה בהוצאת האנציקלופדיה היהודית ברוסית ושימש כיו"ר 'החברה לפירסומים יהודיים מדעיים' אשר הוציאה את האנציקלופדיה לאור.¹⁰⁰

גם בתחומים אחרים השתדלו מנהיגי 'הקבוצה העממית' לממש את תוכניותיהם בפועל. התחום הקרוב ביותר ללבם היה הפעילות הפרלמנטרית שהמטרה האולטימטיבית שלה היא השגת שוויון הזכויות ליהודים. מיד עם היווסדה החליפה 'הקבוצה' את הוועד המרכזי של 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' בתפקידו כתומך, עוזר ומנחה את הצירים היהודיים. הוועד המרכזי של 'הקבוצה' הקים וועדות אשר דנו בכל הצעות החוקים שהוכנסו לדומה ובהצעת תקציב המדינה מנקודת ראות יהודית. הוועדות היו מציעות שינויים על מנת למנוע פגיעה באינטרסים יהודיים ואפילו חדשות ולמצוא דרך לקבלת השוויון על ידי שינויים קטנים (בעיקר בהצעת החוק על חופש הפרט [неприкосновенность личности] שעמו קשרו הקדטים אפשרות להביא לביטול ההגבלות על היהודים). בוועדות אלו השתתפו טובי המשפטנים היהודיים בפטרבורג, והחלטותיהן הועברו לוועד המרכזי אשר פעל דרך סיעת הקדטים להגשמתן.¹⁰¹ בהודעות 'הקבוצה' הוזכר, שרק ציר יהודי אחד – לזר רבינוביץ (1866-?) מיקטרינוסלב¹⁰² – השתתף בוועדות אלו, אך ל'קבוצה העממית' היה מספיק השפעה בתוך סיעת הקדטים כדי לפעול במלוא המרץ אפילו מעל ראשיהם של שני הצירים היהודיים האחרים.

⁹⁵ הרצאתו של לאו שטרנברג, *Первый учредительный съезд ЕНГ*, עמ' 28-29.

⁹⁶ *Первый учредительный съезд ЕНГ*, עמ' 29-30.

⁹⁷ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 29.

⁹⁸ מבין 15 חותמי קול הקורא הראשון של 'הקבוצה העממית' שמונה איש היו חברי ההנהלה של החברה ההיסטורית-אתנוגרפית היהודית בשנתה הראשונה: מ. וינבר (יו"ר), מ. קולישר (סגן יו"ר), מ. סירקין (מזכיר), יו. גסן, א. גורנפלד, ל. סב, מ. טריבוס, ל. שטרנברג. בשנה השנייה הצטרפו להנהלה מ. שפטל והברון דוד גינצבורג. רק ארבעה חברי ההנהלה בשנה הראשונה לא היו חברי 'הקבוצה העממית' – א. בראודו מ'הקבוצה הדמוקרטית' והיסטוריונים דובנוב (סגן יו"ר), סלביאן גולדשטיין (1855-1926) ומרק וישינצר (1882-1956). ראה *Отчет ЕИЭО за 1909 г.*, עמ' 4; *Отчет ЕИЭО за 1910 г.*, עמ' 4; וגם *Дубнов, Книга жизни*, עמ' 88-91.

⁹⁹ על הידידות ושיתוף פעולה בין וינבר ודובנוב ראה *Дубнов, Книга жизни*, עמ' 105-106, 173-174, 187, 201, 222.

¹⁰⁰ *Еврейская энциклопедия*, 16, עמ' 19.

¹⁰¹ *Свобода и равенство*, 1907, גל' 21 (5.4), עמ' 24; גל' 26 (11.5), עמ' 24; גל' 29 (31.5), עמ' 24. הזמנה לישיבת הוועדה ברשותו של שפטל לדיון בהצעת תקציב המדינה מיום 6.4.1907 ראה 1, 51, л. 1, оп.1, ф. 2049. ЦГИА СПб. ראה גם

Gassenschmidt, Jewish Liberal Politics, עמ' 62.

¹⁰² ראה עליו *Российская еврейская энциклопедия*, עמ' 423.

מובן שלאחר השלישי ביוני איבדה שאלת הזכויות הלאומיות את חשיבותה, בעוד שהזכויות האזרחיות נותרו להיות בעיה דוחקת, במיוחד לאור הנסיונות לפגוע בהן, ולכן המשיכו מנהיגי 'הקבוצה' את פעילותם סביב הדומה ביתר שאת. כאשר התכנסה הדומה השלישית בנובמבר 1907, הוזמנו שני הצירים היהודיים החדשים – לור ניסלוביץ' (1856-1914) ונפתלי פרידמן (1863-1921) – לשיבות 'הקבוצה' שבה נידונה הפוליטיקה היהודית הפרלמנטרית.¹⁰³ מהמסמכים שנשתמרו עולה, כי לפחות באביב 1908 נערכו ישיבות 'הקבוצה' כמעט כל שבוע, ובהם נידונו השאלות העומדות על הפרק בדומה ובוועדותיה, כגון שאלת יום החופש, מעבר מדת לדת, יחסי המדינה והדתות, נישואי תערובת, עבירות דתיות וכד' (זו היתה התקופה כאשר בוועדת הדומה נידונה הצעת החוק על חופש המצפון).¹⁰⁴ גם מאוחר יותר, כאשר נאלצה 'הקבוצה' להסכים לקיום גופים מייעצים קואליציוניים המאפשרים להציג בפני הצירים היהודיים מגוון דעות, לא ויתרו מנהיגיה על תפקידם המרכזי בפוליטיקה הפרלמנטרית. כל משבר בין ארבע המפלגות המשתתפות בגופים אלו גרם לכך, שהם שוב היו מרכזים את העבודה בידיהם (ראה תת-פרק על 'הוועד הקובנאי' בהמשך ופרקים 5 ו-7). הרי האמונה הבסיסית של האינטגרציוניסטים היתה בכך, שהיהודים יקבלו שוויון רק על ידי שיתוף פעולה הדוק עם האופוזיציה הליברלית בדומה, דהיינו הקדטים, ורק בתור אזרחים רוסיים רגילים. הפעילות הפרלמנטרית היתה עבורם – קונסטיטוציונליסטים מסורים – הפעילות הראשונה במעלה, והם לא יכלו להרשות ללאומיים לחבל בברית עם הקדטים ולהבליט את היהודים כלאום נפרד, למרות שבמישור המעשי היום-יומי המיידני לא היו מטרותיהן שונות בהרבה מאלו של הלאומיים.

לצד הגנת היהודים בדומה השקיעו מנהיגי 'הקבוצה' מאמצים גם בהגנת הפרט היהודי בפני שרירותם של השלטונות – המשך למאמצים של סליוזברג בשנות ה-90 של המאה הי"ט ושל חוג עורכי-הדין שהתארגן ב-1900.¹⁰⁵ בינואר 1908 הוקמה בפטרבורג קבוצת משפטנים על מנת להציע 'עזרה משפטית רחבה לאוכלוסיה יהודית'. ברוח האינטגרציונליסטי היא לבשה צורה לגאלית כמחלקה היהודית ליד ארגון כללי של עורכי דין העוזרים לתושבי פטרבורג העניים.¹⁰⁶ קבוצת יעוץ זו החליפה קבוצה עצמאית אחרת אשר הוקמה במאי 1907 על ידי מתנגדי 'הקבוצה העממית' – הסניף הפטרבורגי של 'האגודה להשגת מלוא הזכויות', ובה השתתפו עורכי-דין מקרב הציונים, 'הקבוצה הדמוקרטית' והפולקס-פרטיי.¹⁰⁷ ככל הנראה, קבוצת היעוץ של מתנגדי 'הגרופיסטים' לא החזיקה מעמד ונעלמה בתחילת 1908; סיבה אפשרית להיעלמותה יכלה להיות העובדה שעורכי-הדין מנהיגי המפלגות הללו לא יכלו להקדיש מספיק זמן למפעל זה וחלקם לא היו מומחים בעניינים הנוגעים ליהודים. לעומתה, הקונסולטציה של 'הקבוצה העממית' הורכבה מאנשים בולטים פחות, היא המשיכה את קיומה כגוף עצמאי עד 1917 ולעזרתה היו פונים 1,500-2,000 יהודים בשנה.¹⁰⁸

הסעיף הרביעי במצע 'הקבוצה' דיבר על המאבק באנטישמיות, ואכן, 'הקבוצה היהודית העממית' היתה המפלגה היהודית היחידה ברוסיה אשר הכריזה על המאבק וניהלה אותו. בראתה את עתיד היהודים ברוסיה היא השקיעה מאמצים רבים כדי להפחית את האנטישמיות במדינה וליצור אווירה נוחה יותר לאינטגרציה של היהודים. לעומתה, היו המפלגות הלאומיות מתרכזות יותר בפעילות פנים-יהודית ולא

¹⁰³ *Рассвет*, 1908, גל' 5 (2.2), עמ' 31.

¹⁰⁴ הזמנות לשיבות 'הקבוצה' במרץ 1908 – 62 ד. 5; 52, 1, 2049, ЦГИА СПб, ф.

¹⁰⁵ ראה *Кроль, Страницы*, עמ' 269-272. בקבוצה זו השתתפו לב אייזנברג, משה קרול (1862-1942), גריגורי בלקובסקי, שמעון וייסנברג ושני האחים בומזה.

¹⁰⁶ מכתב חוזר של 'הקבוצה העממית', פברואר 1908 – 37, 2, 19, 102, ф. ГАРФ, 1908, 102, 19, 102, ф. (אמת"י, HMF 224); *דער פריינד*, 1908, גל' 23 (28.1), עמ' 3; *Еврейские известия*, 1909, גל' 9 (44) (30.4), עמ' 2. המכתב של 1908 הודיע על השתתפותם של לב אייזנברג, מ. בומזה, ס. בלאצקין, גריגורי גולדברג (1869-1922), א. רוגינסקי, י. פרידה (?-1911), מ. פריטיקין וא. יאסובין והן של ראשי 'הקבוצה העממית' וינבר, סליוזברג, מ. גולדשטיין ומיכאל קולישר; מובן מאלו שהאחרונים לא השתתפו בה בפועל. ראה גם הערה 108.

¹⁰⁷ *Рассвет*, 1907, גל' 21 (2.6), עמ' 31; *פאלקס-צייטונג*, 1907, גל' 378 (12.6), עמ' 3; *דער פריינד*, 1908, גל' 16 (20.1), עמ' 1, גל' 28 (3.2), עמ' גל' 34 (10.2). המודעה הודיעה על השתתפותם של ליאוני ברמסון, יעקב פרומקין, משה קרול ומ. מוגילבסקי (ארבעתם 'הקבוצה הדמוקרטית'), ג. בלקובסקי, שמעון וייסנברג (שניהם ציונים), ו. מאנדל, שלמה חורונוצקי (שניהם פולקס-פרטיי) וגם של לב אייזנברג, ס. בלאצקין, א. גינזברג, אוסקר גרוזנברג, ד. חיפנקין, ו. פרידשטיין.

¹⁰⁸ דוחות הקונסולטציה המשפטית עבור 1909-1916 – 35, 1, 1547, ф. РГИА, בראש הקונסולטציה עמד גריגורי גולדברג (עוזרו של וינבר, חבר מפלגת הקדטים ו'הקבוצה העממית', ראה עליו *Бейзер, Евреи Ленинграда*, עמ' 368) ובהנהלה השתתפו לב אייזנברג, ליאוני ברמסון, ס. בלאצקין, ח. גורביץ', א. רוגינסקי וי. פרידה.

התענינו במאבק באנטישמיות. כאמצעים למאבק הוגדרו "הפצת ספרות, ארגון הרצאות, איסוף מידע אודות פעילותם של ארגונים אנטישמיים וכדומה". זוהי לשון החלטת הוועידה הגלילית של 'הקבוצה העממית היהודית' בצפון-מערב במאי 1907¹⁰⁹ (החלטות קונגרס היסוד בשאלה זו אפילו לא פורטו), והלקוניות שלה נובעת מכך, שרוב הפעילות נגד האנטישמיות נעשה הרחק מעיני הקהל.¹¹⁰ ההחלטה האמיתית שנועדה רק לידיעת חברי הוועדים המקומיים (ונתפסה על ידי הבולשת הפוליטית) דיברה על שיתוף פעולה עם עיתונים בלורוסיים, ליטאיים ופולניים בצפון-מערב (דהיינו הקצבת כספים על מנת לקבל השפעה במערכת), על פירסום חוברות ולוחות-שנה בשפות ליטאית ובלורוסית, על פתיחת חנויות ספרים וקיוסקים,¹¹¹ על הפצת עיתונים וחברות בקרב האוכלוסיה המקומית על-ידי "האלמנטים הדמוקרטיים הלא-יהודיים", על איסוף מידע אודות ארגונים אנטישמיים והשתתפות נציגי השלטון בהם ועל מניעת הפוגרומים. ארגון הרצאות נזכר רק בסעיף האחרון של המסמך 'כירצוי' בלבד.¹¹² לא ידוע האם אורגנו הרצאות נגד אנטישמיות בגליל צפון-מערב, אך גם בפטרבורג רק שתי הרצאות יצאו אל הפועל באפריל ובמאי 1907 (את הראשונה נשא סליוזברג ואת השנייה – פרופ' מקסים קובלבסקי [1851-1916]), ליברל רוסי חשוב,¹¹³ ולאחר השלישי ביוני נחסמה האפשרות לארגן הרצאות פומביות כאלה.

לעומת זה, הפעילות מאחורי הקלעים נמשכה. 'הקבוצה העממית' הקימה הוצאה לאור בשם "ראזום" [«Разум», שכל], על מנת "בעזרת ספרים, חוברות, לוחות-שנה עממיים ועלונים להכיר לשכבות העם הרחבות את מצב היהודים, לשבור דעות קדומות עליהם, להוקיע המצאות זדוניות של העיתונות של המאה שחורה, ובכלל להפיץ רעיון דו-קיום [сожительство] בשלום של העמים המתגוררים ברוסיה".¹¹⁴ בראש המפעל עמד שלמה פוזנר (1878-1946, אחיו הצעיר של מתתיהו פוזנר, ממיסדי 'הקבוצה'). הוא הוזמן לפטרבורג על מנת לנהל את ההוצאה מפריס, ששם הוא ניהל הפצת מידע על רוסיה ועל רדיפות יהודיה וערך את העלוני *La Correspondance russe*. תפקיד חשוב בהוצאת "ראזום" שיחק אלכסנדר בראודו (ברוידא, 1864-1924), למרות שהוא לא השתייך לקבוצה העממית והזדהה עם 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית'.¹¹⁵ במקביל להוצאת החוברות שאפו מארגני המאבק באנטישמיות לקבל השפעה במערכות כתבי-עת. מטבע הדברים נותרו ההסכמים עמם חשאים, וידוע רק על ההקצבה ב-1908 לעיתון רוסי פופולרי **נאשה ניבה** [*Наша Нива*, הניר שלנו] ועל יחסים עם **וֶסְטְנִיק זְנַאנִיָה** [*Вестник Знания*, מבשר הדעת] – כתב-עת ליברלי הפונה אל העם הפשוט.¹¹⁶ לאחר סגירת הבטאון של הקבוצה **סְבוּבֹדָה אִי רַאבְנֶסְטָבוּ** בספטמבר 1907 החלו מנהיגי 'הקבוצה' מדצמבר באותה שנה להוציא לאור הידיעות **ייבְרִיִסְקִיָה אִיזְבֶּסְטִיָה** [*Еврейские известия*, הידיעות היהודיות], אשר פעל במתכונת העלוני שפורסמו בפריס, לונדון וברלין – דהיינו נשלח בחינם למערכות העיתונים הרוסיים "הפרוגרסיביים" על מנת להפיץ מידע על מצב היהודים. בראש כל גליון הודגש כי

¹⁰⁹ *Свобода и равенство*, 1907, גל' 28 (24.5), עמ' 22.
¹¹⁰ ראה, למשל, הזמנה ששלח מקסים וינבר אל ארקדי גורנפלד 25.5.1907: "אצלי מתקיימת התייעצות קטנה על הוצאת החוברות, סיפורים וכד' בנושאים יהודיים" – 19, גל' 409, פ. 211, רו. РНБ.
¹¹¹ ראוי לציין כי הרעיון להשתמש בחנויות הספרים לטובת התעמולה מפלגתית הוגה גם במפלגת הקדטים, Шевцов, *Издательская деятельность*, עמ' 37.
¹¹² מכתב הוועד המרכזי של 'הקבוצה היהודית העממית' אל הוועדים המקומיים, [סוף מאי] 1907, גל' 4, רו. ГАРФ, פ. 2, גל' 142 (אמת"י, 80, HMF).
¹¹³ *Свобода и равенство*, 1907, גל' 21 (5.4), עמ' 24; Gassenschmidt, *Jewish Liberal Politics*, עמ' 58.
¹¹⁴ «Страницы прошлого», Познер, עמ' 84. השווה גם Познер, «Борьба за равноправие», עמ' 179; Gassenschmidt, *Jewish Liberal Politics*, עמ' 58. רשימת החוברות נידונה בישיבת הוועדה למאבק באנטישמיות של 'הקבוצה העממית', (ЦГИА СПб, פ. 2049, רו. 1, גל' 51, פ. 2.2.1908).
¹¹⁵ על ההוצאה לאור ועל תפקידם של פוזנר ובראודו ראה «Издательская деятельность С.В.Познера» Кельнер, עמ' 97-100; «Александр Браудо», Кельнер, עמ' 109-111. על בראודו ראה *Александр Исаяевич Браудо, 1864-1924*; Андреев, «А.И. Браудо».
¹¹⁶ סדר היום של ישיבת הוועדה למאבק באנטישמיות של 'הקבוצה העממית', (ЦГИА СПб, פ. 2049, רו. 1, גל' 2.2.1908,) 51, גל' 1, פ. 2.2.1908. על המשך פעילות הוועדה מעידות הדיונים בוועד המרכזי של 'הקבוצה העממית' במרץ 1908 (שם, תיק 63, עמ' 4, 6). ככל הנראה, 'הגרופיסטים' תמכו גם עיתון *Полесье* בעיר גומל, ראה *Аронсон, Революционная юность*, עמ' 77.

"בהעתקות אין צורך לציין את המקור". ידיעון זה פורסם עד אוקטובר 1911.¹¹⁷ הוצאת "ראזום" המשיכה להתקיים עד 1917 והיתה פעילה במיוחד בזמן משפט בייליס. ככל הנראה, ב-1915 עמדו מנהיגי 'הקבוצה' גם מאחורי הקמת 'החברה הרוסית לחקר חיי היהודים' ברשותם של הסופרים הרוסיים הידועים ליאוניד אנדרייב (1871-1919), מקסים גורקי (1868-1936) ופיודור סולוגוב (1863-1927); שלמה פוזנר ביצע את כל העבודות הטכניות בהוצאה לאור של קובץ **שצייט** [Щит], מגן] שבו נדפסו מאמרים ומסות של שורת הסופרים הרוסיים הבולטים.¹¹⁸

למטרה דומה הוקמה במוסקבה 'החברה להפצת ידיעות נכונות על היהודים ועל היהדות' (קיבלה רישיון השלטונות במאי 1907 והחלה בפעילותה באוקטובר 1907).¹¹⁹ אף-על-פי שרעיון היסוד שלה היה זהה לזה של 'הקבוצה העממית', נוסדה החברה, ככל הנראה, בניגוד ל'קבוצה'.¹²⁰ בראשה עמדו עסקנים יהודים מוסקבאים ולדימיר הרבכי (1846-1911), שמואל נרמל (1860-1940), א. קצנלסון, "הרב מטעם" יעקב מזא"ה (1859-1924) וההיסטוריון פסח מארק (1862-1920). שניים האחרונים הזדהו עם הציונות, ובין חברי הוועד היה גם מנהיג ציוני יחיאל צ'לנוב (1863-1918), שכנאה פרש מאוחר יותר, כאשר החלה החברה לשתף פעולה על הליברלים הפטרבורגיים.¹²¹ החברה תיכננה לארגן הרצאות, לפרסם עיתון יומי רוסי "עם מדור יהודי", כתב-עת מדעי וחברות פופולריות. אבל תוכנית זו לא יצאה אל הפועל: גם במוסקבה התקיימו רק שתי הרצאות, עיתון וכתב-עת לא פורסמו. אבל החברה הצליחה בפירסום ובהפצת חוברות רבות.¹²² כמו שקרה הרבה בהיסטוריה הרוסית, לא תמיד יכלו פטרבורג ומוסקבה לשלב כוחות ביניהן, אפילו כאשר שאפו להגיע לאותן המטרות והיו שותפות לאידיאולוגיה דומה. דוגמת האינטגרציוניסטים הפטרבורגיים והמוסקבאים מצא לה הד בפרובינציה. בשנת 1909 הקימו ראשי הקהילה בקייב "חברה להפצת ידיעות נכונות על היהודים ועל היהדות". הפרסום הראשון שלה היה ספרו של היסטוריון איליה גאלנט (1867-אחרי 1939) "האם היו היהודים חוכרים את הכנסיות באוקראינה".¹²³ בשלהי 1912 "חברה להפצת ידיעות נכונות על היהודים ועל היהדות" הוקמה גם באודסה ובסוף 1913 – תחילת 1914 חברה דומה הוקמה גם בווארשה (אם כי ביוזמת הציונים).¹²⁴

לאותה המטרה – המאבק בעד השוויון ונגד אנטישמיות – נועדה השתתפותם הפעילה של מנהיגי 'הקבוצה העממית' ב"אגודה להתאחדות עמי רוסיה" [Общество Единения народностей России]. האגודה הורכבה משני חלקים – המוסקבאי והפטרבורגי. החוג הפטרבורגי התארגן עוד באביב-סתיו 1905 סביב הרוזן איוון טולסטוי, ובו לקחו חלק מספר פקידים גבוהים ואריסטוקרטים בעלי נטיות ליברליות והברונים הורץ ודוד גינצבורג (1857-1910). לדברי טולסטוי, השתתפו בחוג "אנשים התומכים ברעיון שוויון

¹¹⁷ «От редакции», *Еврейские известия*, 1907, ג' 1 (1.12), עמ' 1; *Еврейская энциклопедия*, 7, עמ' 449; Иваск, *Еврейская периодическая печать*, עמ' 69-70.

¹¹⁸ «Издательская деятельность С.В. Познера», Кельнер, עמ' 101-109.

¹¹⁹ «Свобода и равенство», 1907, ג' 28 (24.5), עמ' 13; מאמרו של א.ס. קצנלסון «К истории возникновения общества распространения правильных сведений о еврейях», РГИА, ф. 1693, оп. 1, д. 23, л. 150б.

¹²⁰ לדוגמה, אחד משני הפעילים של החברה בתחום גיוס הכספים היה י. ביילין, אשר חתם על מכתב המחאה נגד וינבר ושפטל 31.12.1908 (1-3), לל. 224, оп. 1, д. 2049; ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 224, лл. 2, 1907, רד"ח החברה לשנת 1907, РГИА, ф. 1693, оп. 1, д. 2, лл. 2, 1907, ג' 28 (24.5), עמ' 13; 4. גסנשמידט בטעות משייך את החברה לתחומה של 'הקבוצה העממית' (*Gassenschmidt, Jewish Liberal Politics*, עמ' 60).

¹²¹ מאמרו של א.ס. קצנלסון «К истории возникновения общества распространения правильных сведений о еврейях», РГИА, ф. 1693, оп. 1, д. 23, лл. 12-16, 32.

¹²² רד"ח החברה לשנת 1907, оп. 1, д. 2, РГИА, ф. 1693.

¹²³ *Еврейский мир*, 1910, ג' 3 (21.1), עמ' 30. גאלנט, *Арендовали ли евреи церкви*. סביר להניח כי החברה עמדה גם מאחרי פירסומים אחרים של גאלנט, אשר שילבו היסטוריה והגנת היהודים, כגון *Черта еврейской оседлости*; *Ритуальный процесс в Дунайгороде*. כל החוברות הנ"ל הודפסו בבית הדפוס «Работник», שבו השתמשו גם הטריטוריאליסטים וגם הסניף של חברת מפיצי ההשכלה בקייב.

¹²⁴ *Вестник ОПЕ*, ג' 17 (נובמבר 1912), עמ' 151; ג' 20 (פברואר 1913), עמ' 138; ג' 26 (דצמבר 1913), עמ' 122; *Рассвет*, 1913, ג' 8 (22.2), עמ' 25; *Новый Восход*, 1914, ג' 24 (19.6), עמ' 14.

העמים".¹²⁵ במאי 1907 ניסחו טולסטוי ודוד גינצבורג מצע של "החוג לשוויון ואחוה", אשר הזמין להשתתף בו כל איש ללא הבדלי ההשקפות הפוליטיות המכיר בעקרון זכויות שוות; המצע של החוג נוסח סופית בנובמבר 1908, אך לאחר מזה פעילותו נפסקה.¹²⁶ רק בסוף 1908 – תחילת 1909, ביוזמת הברון דוד גינצבורג, שוב החלו מגעים בין משתתפי החוג הוותיקים במטרה להחיותו, אבל עתה התכוונו המייסדים למשוך לפעילותו גם את חברי הדומה האוקטוברים.¹²⁷ במקביל הוקמה במוסקבה ב-1909 "האגודה להתאחדות עמי רוסיה" שהיתה מפעל של האינטליגנציה האוניברסיטאית ובה השתתפו קדטים רבים.¹²⁸ בסוף 1909 החוג הפטרבורגי הפך להיות סניף של האגודה המוסקבאית, רוב המשתתפים האריסטוקרטים יצאו ממנו ובמקומם באו פוליטיקאים ליברלים מהדומה.¹²⁹ מנהיגי 'הקבוצה' וינבר, סליוזברג ושפטל הצטרפו לאגודה ולקחו חלק בהקמת הסניף הפטרבורגי, אשר התקיימה בדירתו של דוד גינצבורג בדצמבר 1909.¹³⁰ אבל מפעל זה האמור למשך לרעיון השוויון את הפוליטיקאים המזוהים עם מרכז-ימין לא הצליח ובמרץ 1910 רשם טולסטוי ביומונו כי "האגודה נרדמה".¹³¹

גם "פיתוח הכוחות הכלכליים" – הסעיף השני במצע של 'הקבוצה' העממית – היה התחום שבו חברי 'הקבוצה' עשו יותר מאשר כל קבוצה יהודית אחרת. המצב הכלכלי של היהודים ברוסיה, שהאפיון העיקרי שלו, לדברי שטרנברג בקונגרס היסוד של 'הקבוצה', היה שיעור גבוה של לומפן-פרולטריון והעוני המרוד של המונים,¹³² הוא אחד המכשולים בדרך לאינטגרציה. 'הקבוצה' לא ראתה פתרון בהגירה, מכיוון שזו לא תשפיע במידה משמעותית על המצב הכלכלי; יחד עם זאת היא לא סירבה לעזור למהגרים,¹³³ ויק"א הרוסי שהיה קשור ב'גרופיסטים' עשה רבות בתחום זה. לכן השקיעה 'הקבוצה' מאמצים מרובים בשיפור המצב הכלכלי של היהודים במקום מושבם הנוכחי, והציגה כתנאי ראשון לארגון העזרה הכלכלית את המחקר של החיים הכלכליים. בטאונה **סְבוּבּוּדָה אֵי רֶאָבְנִיטְסְבּוּ** ב-1907 הקדיש מקום רב לבעיות כלכליות, ומדור 'התנועה המקצועית' בו היה עשיר אין ספור בהשוואה לכתבי-עת יהודיים "בורגניים" אחרים והתקרב במימדיו לעיתונות הבונד, אשר עסקה באיגודים מקצועיים במסירות. אך ההבדל בין **פֶּאָלְקֶס-צֵיִיטוֹנְג** לבין **סְבוּבּוּדָה אֵי רֶאָבְנִיטְסְבּוּ** היה בכך, שהאחרון הקדיש תשומת הלב גם לאיגודים של בעלי-בתים, בעוד שהעיתון הבונדאי התרכז אך ורק באיגודי הפועלים. מנהיגי 'הקבוצה' האמינו כי הסדרת החיים הכלכליים יכולה להיעשות רק על ידי ארגונים וכוחות מקומיים, המכירים מקרוב את אזוניהם. ההכתבות מלמעלה אינן, לדעתם, מועילות ותורמות למטרה, ולכן דרשו מנהיגי 'הקבוצה' את הדמוקרטיזציה של הארגונים הקיימים, בעלי יכולת ואמצעים לפעולה בתחום הכלכלה.¹³⁴ הם לקחו חלק פעיל בהנהגת אור"ט והביאו לרפורמות פנימיות בתוכו. לקבל השפעה בתוך יק"א היה הרבה יותר קשה מכיוון שהכסף וההחלטות באו מההנהלה בפריס, אך שיתוף הפעולה עם חוג הברון גינצבורג, שהיה יו"ר וועד יק"א בפטרבורג, איפשר להטות את זרם הכספים לערוצים הרצויים.¹³⁵

¹²⁵ Ананьич, Толстая, «И.И. Толстой и Кружок» , עמ' 48-49. על תולדות החוג הפטרבורגי ראה *Толстой, Воспоминания* , עמ' 167-171, 120-122. ¹²⁶ Ананьич, Толстая, «И.И. Толстой – гофмейстер и правозащитник» , עמ' 239, 218-219. ¹²⁷ *Дневник* , עמ' 264-274, 261, 257-259. ¹²⁸ ראה עליה *Съезды и конференции КД* , עמ' 624, הערה 190. ¹²⁹ *Дневник* , עמ' 264-274, 261, 257-259. ¹³⁰ ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 72, лл. 1, 3, 7. ¹³¹ הקובנאי על האגודה החדשה, אשר נעשתה בדצמבר 1909 – ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 74, лл. 7 – *Дневник* , עמ' 293. ¹³² *Первый учредительный съезд ЕНГ* , עמ' 24. ¹³³ *Первый учредительный съезд ЕНГ* , עמ' 24. ¹³⁴ *Первый учредительный съезд ЕНГ* , עמ' 26. ¹³⁵ על השינויים באור"ט ויק"א ראה *Gassenschmidt, Jewish Liberal Politics* , עמ' 60-61, *Shapiro, The History of ORT* , עמ' 53-70.

השיא בפעילות 'הגרופיסטים' בתחום הכלכלה היתה ההתיעצות הכלכלית ב-8-10 במרץ 1908. בהתיעצות זו השתתפו 71 איש המוזמנים על ידי המארגנים,¹³⁶ אך רק 12 מהם הגיעו מתחום המושב. לעומת זאת, 46 איש היו תושבי פטרבורג, ביניהם 38 חברי 'הקבוצה העממית', שני חברי 'הקבוצה הדמוקרטית', חמישה בלתי-מפלגתיים וחבר הוועד הפועל הגדול של ההסתדרות הציונית ישראל רוזוב. סימפטומטי למדי כי הציונים לא הצליחו לגבש שום עמדה לגבי ההתיעצות, ורוזוב השתתף בה כאיש פרטי.¹³⁷ לעומת הציונים, חוגי האינטגרציוניסטים, אפילו אלה המתנגדים ל'קבוצה העממית', לקחו חלק פעיל בכינוס – הן חברי 'הקבוצה הדמוקרטית' והן עשרה אישים ליברליים ממוסקבה. ההחלטה היחידה של ההתיעצות היתה להקים חברת מניות על מנת למכור את התוצרת של בעלי מלאכה היהודיים מעבר לתחום המושב. הן **דער פֿריינד** הפרו-סוציאליסטי והן **רסבט** הציוני ביקרו קשות את ההתיעצות והחלטתה להקים חברת מניות.¹³⁸ חברה זאת בשם "טְרֻד" (Труд, עמל) אכן נוסדה בסתיו 1909, אך היקף פעולתה לא סיפק אפילו את יוזמיה.¹³⁹ יחד עם זאת, ההתיעצות הכלכלית היתה כנס יהודי ראשון לאחר עזיבת הרעיון של קונגרס 'הבוררים', והיא סללה את הדרך לאסיפת קובנו ב-1909.¹⁴⁰ כינוס ההתיעצות הצביע כבר על עליונותם של האינטגרציוניסטים בענייני הבניה מחדש של החיים היהודיים, בעוד שהמפלגות הלאומיות לא היו מסוגלות לא להציג אלטרנטיבה מעשית ולא להשתלב במלוא כוחן בעבודה זו.

הכלי להגשמתן של כל המטרות שהעמידה 'הקבוצה העממית' היתה הקהילה היהודית הבנויה על יסודות חדשים דמוקרטיים. כבר קונגרס היסוד של 'הקבוצה' תיאר את הקהילה הרצויה: היא מאחדת את כל האוכלוסיה היהודית; מועצת הקהילה נבחרת על ידי כל חבריה, כולל נשים; באחריות הקהילה נמצאים מוסדות חינוך וצדקה והן מוסדות הדת. תשומת לב מיוחדת הופנתה למקורות הכספיים של הקהילה החדשה: מס קורבקה ומס על הנרות יבוטלו, רוב האמצעים צריכים לבוא מהתקציב של השלטון המקומי ולהשלמתם ייקבע מס הכנסה על חברי הקהילה. הקונגרס הביע את רצונו שתוכנית זו תתחיל להתבצע עוד לפני השינוי בחוקים וקבע תפקידם של הסניפים: "ישקיעו סניפי 'הקבוצה היהודית העממית' את כל המאמצים למשיכת השכבות הרחבות של האוכלוסיה להשתתפות בענייני הקהילה ולארגון מחדש מעשי על היסודות הני"ל".¹⁴¹ לכן, במקביל למפעלים שונים בפטרבורג, התאמצו מנהיגי 'הקבוצה' להקים רשת סניפיה בכל הערים בתחום המושב. הקמת הסניפים החלה עוד בעת הבחירות לדומה השניה,¹⁴² ולאחר הבחירות קיבלה פעילות זו תנופה רחבה יותר.¹⁴³ שיאה היתה הוועידה של גליל צפון-מערב בוילנה, 18-20 במאי 1907,¹⁴⁴ – הראשונה בשורה של ועידות גליליות מתוכננות שלא התקיימו. מטרתן היתה לזרז הקמת הסניפים ולתרגם את העקרונות שהתקבלו בקונגרס היסוד לפעילות מעשית בשטח.

¹³⁶ ראה, לדוגמה, מכתב-הזמנה של וינבר אל מהנדס יוסף קורין ביקטרינוסלב, 21.2.1908, בו מודיע וינבר שהזמין להתייעצות עוד אנשים מהפלך (סוחר אברהם טְקֶגובוב ממריופול, מהנדס דוד קרפס והציוני מהנדס משה ברוק מיקטרינוסלב) ושואל האם יש עוד אנשים בפלך שהשתתפתם בהתיעצות נחוצה. – 3, ח. 37, ג. 193, ספ. 102, ג. 1908, (אמת"י, HMF 224).

¹³⁷ פרוטוקול של ישיבת הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית ברוסיה, 7.3.1908 – אצ"מ, A24/109; Z2/453, עמ' 208.

¹³⁸ "די בעראַטונג וועגען דער יודישער עקאָנאָמישער לאַגע", **דער פֿריינד**, 1908, גל' 61 (13.3), עמ' 1; [A. Идельсон], *«Экономическое совещание», Рассвет* 1908, גל' 11 (15.3), עמ' 5-9. הווה גם Gassenschmidt, *Jewish Liberal Politics*, עמ' 80.

¹³⁹ ראה הרצאתו של לזר רבינוביץ' בוועידת קובנו בנובמבר 1909 והחלטותיה – *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 145-147, 218; Б. Бруцкис, «О задачах Товарищества «Труд»», *Еврейский мир*; 1910, גל' 6 (11.2), עמ' 4-10.

¹⁴⁰ הווה "The Jewish People's Group", Orbach, עמ' 10.

¹⁴¹ *Первый учредительный съезд ЕНГ*, עמ' 7.

¹⁴² חמישה תעמלנים של 'הקבוצה' יצאו לפרוביניציה עוד בינואר 1907, במשימה כפולה – לנהל תעמולת הבחירות ולהקים סניפי 'הקבוצה' – *Свобода и равенство*, 1907, גל' 2 (14.1), עמ' 15.

¹⁴³ קול קורא מס' 5 של 'הקבוצה היהודית העממית', *Свобода и равенство*, 1907, גל' 7 (1.2), עמ' 12-13.

¹⁴⁴ *Свобода и равенство*, 1907, גל' 28 (24.5), עמ' 22-23; Gassenschmidt, *Jewish Liberal Politics*, עמ' 60-61.

לפני וועידת וילנה הכריז בטאון הקבוצה, כי "הסיסמאות של הוועידות הגלילות צריכות להיות ארגון ודה-צנטרליזציה על יסוד דמוקרטיה רחבה ביותר".¹⁴⁵ ואכן הוועידה קיבלה החלטה, אשר שובחה ופורסמה עוד הפעם במאמר המערכת של **סְבוּבֹדָה אִי רֶאָבְנִיִּסְטָבּוּ** :

חברי הוועידים הפלכיים חייבים לצאת מייד לערי המחוזות על מנת לארגן שם סניפי 'הקבוצה', ולאחר מכן לנסוע בעיירות בעצמם או יחד עם החברים מהמחוזות. במקרי הצורך להשתמש למטרה זו בתעמלנים בשכר.¹⁴⁶

מטרתם של סניפי 'הקבוצה' במקומות היתה תחילת הגשמת השינויים בקהילות וחיזוק היסודות הציבוריים, דהיינו השפעת האינטליגנציה, כנגד ראשי הקהילה המסורתיים. וועידת וילנה הגדירה אמצעים מעשיים לכך: בערים שבהן קיימות חברות ציבוריות שונות לשאוף לאיחודן או להקמת איגוד של כל הארגונים (עדיף לכלול בו גם הנהלות של בתי כנסת); העברת צדקה וחינוך מידי היחידים לידי וועד נבחר; בערים ובעיירות שבהן אינם קיימים מוסדות ציבוריים העוסקים בצדקה וחינוך, צריכים פעילי 'הקבוצה' להקים ועדים נבחרים לבדיקת הקצבות מכספי הקורובקה.¹⁴⁷ זו היתה תוכנית המאפשרת למשוך לפעילות קהילתית הן את האינטליגנציה היהודית והן את האוכלוסיה היהודית כולה ועל ידי כך ליעל את הקהילות ואת המוסדות החינוכיים והמוסדות לעזרה כלכלית. במילים אחרות, תוכנית 'הקבוצה' העממית התכוונה לבנות קהילה על יסודות מודרניים במקום הקהילה האוליגרכית-תיאוקרטית המסורתית הקיימת.¹⁴⁸

אבל תוכנית 'הקבוצה' לארגון סניפיה בכל הערים הקטנות של תחום המושב ותחילת הרפורמות בקהילות בפועל נחסמו על ידי ההפיכה של השלישי ביוני. הוועידות הגלילות המתוכננות לא התקיימו ובמקומם כינסה 'הקבוצה' שורת ועידות גלילות על מנת לדון בהכנות לבחירות (גומל, קייב, ווילנה ויקטרינוסלב, ראה פרק 4).¹⁴⁹ במשך הקיץ והסתיו של 1907 דחה העיסוק בבחירות לדומה השלישית את מלאכת הקמת הסניפים, ובסוף 1907 הרדיפות המשטריות והאפתיה הציבורית כבר לא איפשרו זאת. לכן נשארה רשת הסניפים של 'הקבוצה' מצומצמת ביותר – בבטאונה הוזכר רק על הקמת 13 סניפים – עשרה מהם באזור ליטא.¹⁵⁰ גם מספר החברים בסניפים היה יחסית קטן, והם היו, מטבע הדברים, אינטליגנטים יהודיים-רוסיים. לדוגמה, בראש הסניף בעיירה יורבורג בפלך קובנו עמד עורך-דין מקומי, וסביבו נאספו עוד שישה אנשים: רופא, רוקח, שני מורים ושני סוחרים, רובם ילידי שנות ה-1860.¹⁵¹ לדברי א. ליטבך חד הלשון, קראו הבונדאים ל'קבוצה' העממית בשם ההפוך – 'הקבוצה ללא עם' [פֶּאָלְקֶס-גְּרוּפֶּע – אַ גְּרוּפֶּע אָן אַ פֶּאָלְק],¹⁵² והחלצה הזאת היתה אכן נכונה. הרעיון להשפיע על המוני העם על ידי העיתון ביידיש **דער פֶּרִייעַר יוד** [היהודי החופשי], שעל הקמתו הודיעו עוד בינואר 1907,¹⁵³ נעזב מהר, ו'הקבוצה' פנתה בעיקר לאינטליגנציה יהודית-רוסית. כל הבטאונים שלה (**סְבוּבֹדָה אִי רֶאָבְנִיִּסְטָבּוּ** ב-1907, **ייברייסקיי מיר** ב-1909 ו**נובוי ווסחוד** החל מ-1910) פורסמו ברוסית ואף פעם לא נעשה ניסיון להקים בטאון ביידיש. אבל גם בקרב

¹⁴⁵ *Свобода и равенство*, 1907, גל' 26 (11.5), עמ' 3.

¹⁴⁶ השכר לתעמלנים הובטח מכספי הוועד המרכזי. *Свобода и равенство*, 1907, גל' 28 (24.5), עמ' 23; גל' 29 (31.5), עמ' 2-3. על נטיעה של איליה רום מווילנה במטרה "להפיץ רעיון ארגון הקהילות" בפלך מוגיליוב הוא הזכיר בנאומו באסיפת קובנו, *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 93.

¹⁴⁷ *Свобода и равенство*, 1907, גל' 28 (24.5), עמ' 23.

¹⁴⁸ השוה "The Jewish People's Group", Orbach, עמ' 6.

¹⁴⁹ *Резолюции областных совещаний*.

¹⁵⁰ ידוע על הקמת הסניפים בערים ווילנה (יו"ר איליה רום), קובנו (יו"ר איסר בר וולף), גומל (פלך מוהילב, יו"ר ד"ר נ. אלכסנדרוב) וברסט (פלך גרודנה), והן בעיירות דיסנה בפלך ווילנה, יורבורג (יו"ר לב בונר) וקייידן בפלך קובנו, בלסק בפלך גרודנו וסורז' בפלך ויטבסק. מחוץ לליטא ידוע על הסניפים באנגייב בפלך חרסון, לוקשבקי בפלך קייב והעיר פֶּרֶם מחוץ לתחום המושב (*Jewish Liberal Politics*, Gassenschmidt, עמ' 59). בעיר נובו-אלקסנדרובסק בפלך קובנו לא הצליחה הקמת הסניף בגלל התנגדות הציונים (*Пассвет*, 1907, גל' 16-17 [4.5], עמ' 37).

¹⁵¹ דוח הזינדרמריה עבור חודש ינואר 1908, 4-406, 1908, т. 19, ч. 19, оп. 102, ф. ГАРФ, (אמת"י, HMF 224).

¹⁵² ליטוואק, **געקליבענע שריפטן**, עמ' 464.

¹⁵³ *Свобода и равенство*, 1907, גל' 2 (14.1), עמ' 15; גל' 4 (21.1), עמ' 14.

האינטליגנציה היהודית-רוסית לא זכתה 'הקבוצה' לפופולריות גדולה. אפילו במוסקבה לא הצליחו וינבר ושפטל להקים סניף, ויחסיהם עם העסקנים הליברלים בעיר זו הידרדרו במשך 1908.¹⁵⁴ בתחילת 1908, לאחר סיום הבחירות לדומה השלישית, החל שלב חדש בפעילות 'הקבוצה העממית'. לאחר שהרשויות סגרו את **קְבוּצַת אֵי רֶאבְנִיטְסוּבּוּ** בספטמבר וסירבו לאשר את תקנון 'הקבוצה' בדצמבר 1907,¹⁵⁵ הצליחו מנהיגיה לרשום אותה כחברה ללא תקנון בפברואר 1908 ועל ידי כך לקבל יכולת לפעילות הלגאלית ולשיקום הסניפים בפרובינציה.¹⁵⁶ בתקופה זו נוסדה, כאמור, הקונסולטציה של עורכי-הדין וכונסה ההתיעצות הכלכלית. רק ביוני 1908 אסרו השלטונות על קיומה של 'הקבוצה היהודית העממית'.¹⁵⁷ איסור זה לא יכול היה לפגוע בגרעינה בפטרבורג, וזה האחרון המשיך לפעול כמו הקבוצות היהודיות הפטרבורגיות האחרות עד 1917. אבל הסניפים של 'הקבוצה' בפרובינציה לא יכלו להתקיים עוד, ולכן בנה המרכז בפטרבורג את יחסיו עם עסקנים מקומיים לא מאורגנים. יכול להיות כי היעדר מבנה ארגוני איכזב את המנהיגים, אך בדיעבד ברור שעובדה זו רק הקלה על קליטת הרעיונות והיוזמות של 'הקבוצה' בערי השדה: הם לא ספגו כל אותה ביקורת והתנגדות אשר היו מופיעות לו נעשו בשם 'הקבוצה'.

שנה וחצי של קיומה הרשמי של 'הקבוצה היהודית העממית' הוכיחו את עליונותם של הליברלים האינטגרציוניסטים בנסיונות לארגון את החיים היהודיים על יסודות חדשים, אשר נמשכה עד 1917. 'הקבוצה' היוותה את המשכה של האליטה היהודית במחצית השניה של המאה הי"ט, וכמו שלפני 1905 נשאו יהודי הפרובינציה את עיניהם אל הברון גינצבורג, כך עתה 'פטרבורג היהודית' התגלמה בדמותם של וינבר וסליוזברג. לרשותה של 'הקבוצה' עמדו קשרי מנהיגיה במוסדות הממשלה והשפעתם בחוגי הליברלים הרוסים, והן האמצעים הכספיים של אנשי העסקים המרכזיים בפטרבורג.¹⁵⁸ אם בתחום הפוליטיקה נתקלו 'הגרופיסטים' בהתנגדות עזה מצדן של שלוש המפלגות האחרות, אשר כפרו בטענתה של 'הקבוצה העממית' להיות ארגון-על המייצג את כל היהודים, בתחומי המעש היה המצב שונה. חברי 'הקבוצה הדמוקרטית' – גם הם אינטגרציוניסטים בהשקפתם – שיתפו פעולה ברוב מפעלי 'הקבוצה העממית', ודרשתם היחידה היתה יותר דמוקרטיה, והפולקס-פרטיי גם לא גילתה התנגדות יתר. בשנת 1909 שלוש הקבוצות (ומספר ציונים "מתונים") אף פירסמו יחד את כתב-העת **ייבריסיקיי מיר** [*Еврейский мир*, העולם היהודי] והצליחו להגיע למכנה משותף ברוב השאלות.¹⁵⁹ רק הציונים, שהיו המפלגה החזקה מבין מתנגדי 'הגרופיסטים' ויריביהם

¹⁵⁴ אגרת י. ביילין, א. רוזנבלום וא. ברקנהיים אל וינבר ושפטל, 31.12.1908, ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 224, лл. 1-3; השוואה *Рассвет*, 1907, גל' 21 (2.6), עמ' 17; **דער פריינד**, 1907, גל' 115 (27.5), עמ' 3.

¹⁵⁵ סלוצקי, **העיתונות היהודית-רוסית**, עמ' 332; *Рассвет*, 1908, גל' 5 (2.2), עמ' 28. בצורה מעניינת פתרו מנהיגי 'הקבוצה' (עורכי-דין מצליחים) את הבעיה עם הלגאליזציה שלה בשנת 1907. כבר בתחילת פברואר 1907 הגישו סליוזברג וקולישר (ולא וינבר או שפטל המואשמים בחתימת כרוז ויבורג לאחר פיזור הדומה הראשונה ולכן משוללי זכויות פוליטיות) את התקנון של חברת 'הקבוצה היהודית העממית' לאישור השלטונות. ככל הנראה הם לא ציפו שהשלטונות יאשרו את 'הקבוצה' ולכן הם לא שילמו אגרת הרישום. באופן זה שכבו מסמכי 'הקבוצה' כשנה במשרדי מושל העיר פטרבורג וכל אותו הזמן פעלה 'הקבוצה' באופן גלוי ולגאלי, מכוח החוזה של שר הפנים, אשר התיר לפעול לחברות אשר הגישו תקנותיהן לאישור בפטרבורג, אך זה נתעכב בגלל סיבות ביורוקרטיות. לא ברור עם בסוף השנה אכן שילמו מארגני 'הקבוצה' את האגרה או שהשלטונות לקחו את היוזמה לידיהם וסירבו לאשר את התקנון. ראה *Свобода и равенство*, 1907, גל' 9 (8.2), עמ' 12; בירורים של מחלקת המשטרה של משרד הפנים במשרד מושל העיר פטרבורג מיום 22.6, 11.9 ו-19.11.1907, ЦГИА СПб, ф. 4, оп. 1907, д. 142, лл. 1, 11, 35 – (אמת"י 80 HMF).

¹⁵⁶ ראה מכתב חוזר של 'הקבוצה' שנשלח במאי 1908 לאחת הערים בליטא ונתפס על ידי הבולשת הפוליטית. ועד 'הקבוצה' מבקש בו לשחזר קשר בינו לבין הסניף המקומי ולהודיע לו רשימת החברי הסניף ומידע אחר על החיים המקומיים. - ЦГИА СПб, ф. 102, л. 12, ч. 37, д. 193, оп. 1908, (אמת"י, HMF 224).

¹⁵⁷ מכתב מושל העיר פטרבורג אל מחלקת המשטרה של משרד הפנים, 14.6.1908, ЦГИА СПб, ф. 4, оп. 1907, д. 142, л. 44 – (אמת"י 80 HMF).

¹⁵⁸ קשה לגלות את המקורות הכספיים של 'הקבוצה', מכיוון שמטבע הדברים הם לא קיבלו פומבי. מושג מה עליהם יכול לתת מסמך של 1913 על הפיכת הוצאת **נובי וסחוד** לחברת מניות (ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 86). במסמך זה נרשמו שמות האנשים, אשר "לקחו" מניות (מניות אלו לא הביאו רווח אלא בעליהן התחייבו לכסות את הגרעונות של המערכת) ושמות האנשים שכדאי לפנות אליהם. מהמסמך עולה, כי בחברה השתתפו, קודם כל, מייסדי 'הקבוצה' שהיו עורכי-דין מצליחים ואמידים: וינבר, שפטל, מ. בומזה, שמואל קלמנוביץ' (1858-?), מ. גולדשטיין. גם כן השתתפו תעשיינים עשירים האחים סבלי ומיכאל פולאק, דוד ויסוצקי (1860-?) ממוסקבה, א. פלדמן ואחרים, והן חברי ההנהלות של מספר הבנקים: הבנק אוזב-דון (?), אפשטיין, בנק זה מימן את מפלגת הקדטים ובראשו עמד יהודי מומר בוריס קמנקה [1855-?], בנק למסחר של סיביר (עמנואל מאנדל), הבנק הרוסי למסחר ותעשייה (מתתיהו פוזנר, מייסדי 'הקבוצה'), הבנק הפרטי לקומרציה של פטרבורג (מיכאל פולאק).

¹⁵⁹ מידע על אנשי העסקים ראה *Деловой мир*, Барышников, עמ' 20, 67, 88, 109, 264, 295, 312, 318, 332. על **ייבריסיקיי מיר** ראה *Книга жизни*, Дубнов, ב', עמ' 93-106; Перельман, «Еврейский мир».

העקריים, לא השלימו עם עליונותם והמשיכו לתקוף אותם בכל הזדמנות. אולם בתחום המעש הם לא יכלו להציע אלטרנטיבה ובעל כורכם נאלצו להשתלב במפעלי 'הקבוצה העממית'. הרי התוכנית המעשית של 'הקבוצה' – ארגון מחדש של הקהילה היהודית ושל המוסדות היהודיים המרכזיים (חברת מפיצי השכלה, אור"ט, יק"א) על יסודות דמוקרטיים ויסודות של 'הפעולה העצמית' – היתה משותפת לכל ארבע המפלגות, ולמרות הסכסוכים האישיים הן יכלו לפעול יחדן.

ההסתדרות הציונית ברוסיה

כאשר הפכו ז'בוטינסקי, גרינבוים, אידלסון וחבריהם את ההסתדרות הציונית ברוסיה למפלגה פוליטית, היתה כוונתם להגביר את כוחה של הציונות ברחוב היהודי על ידי פעילות עצמאית והצגת תוכנית לאומית רחבה ביותר. לדעתם, כל עוד היו הציונים חלק מ'האגודה להשגת מלוא הזכויות' וידיהם היו כבולות על ידי מצעה הלאומי המעורפל ומדיניות הפשרה עם הליברלים, לא היה להם סיכוי להגדיל את השפעתם, אשר ירדה פלאים עקב שרשרת המאורעות: מחלוקת אוגנדה ב-1903, מות הרצל ב-1904, הפילוג עם הטריטוריאליזם ב-1905 ובעיקר עקב המהפכה הרוסית שפגעה באטרקטיביות של החזון הציוני לגבי ארץ ישראל. לכן היתה ועידת הלסינגפורס בנובמבר 1906 רק נקודת המוצא למאבק פעיל ביותר עבור ההגמוניה הציונית בפוליטיקה היהודית. המערכה הראשונה במאבק היתה בבחירות לדומה השניה, כאשר הציגו הציונים את סיסמאותיהם הלאומיות ואת מועמדיהם העצמאיים. אך עמדת הציונים היתה לא נוחה במקצת: תחת הדגל הציוני הנפרד (כך נקראה בעגה התנועתית פעילות פוליטית עצמאית) נאבקו הציונים עבור האחדות בקרב היהודים ומשמעת בקרב 'הבוררים' היהודים. לאחר סיום הבחירות הכריזו הפובליציסטים הציוניים על נצחונם ברחוב היהודי, ואכן מספר ה'בוררים' הציוניים – שמונים ואחד – היה גדול יותר ממספר ה'בוררים' של כל המפלגות היהודיות האחרות יחד. אף על פי כן, ה'בוררים' הציוניים היוו מיעוט בין סך ה'בוררים' היהודיים, שרובם המכריע היה בלתי-מפלגתי.¹⁶⁰ יתרה מזו, הכשלון החרוף של היהודים בבחירות (נבחרו רק 3 צירים) עשה רושם קשה וערער את הרעיון של הפעילות הציונית העצמאית.

לכן, היוותה הציונות הרוסית במחצית הראשונה של 1907 ישות מפולגת ביותר. היחסים בין המנהיגים הבולטים ביותר – מנחם אוסישקין ויחיאל צ'לנוב – הדרדרו עד לשפל המדרגה עוד ב-1906.¹⁶¹ סביב כל אחד מהם נתאספו תומכים נלהבים, ועל ידי כך נוצרו שני מחנות נפרדים, שאף לפעמים נקראו 'ציונות דרומית' (אוסישקין היושב באודסה) ו'ציונות צפונית' (צ'לנוב היושב במוסקבה). הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית ברוסיה ישב בוילנה והיה קשור לצ'לנוב, אך גם בו לא היתה תמימות דעים.¹⁶² ובפטרבורג התרכזה ההנהגה הציונית הצעירה סביב השבועון **רסבט**. צעירים אלו, שכינו את עצמם "חאליאסטרטה", דחפו להשתתפות בחיים הפוליטיים ברוסיה; לעומתם, התאכזבו חברי הוועד המרכזי, שהנהיגו את עבודת ההווה בתחילת השנה, מתוצאות ההשתתפות הציונית בבחירות לדומה השניה והחלו להתנגד לעבודה זו (מאוחר יותר כתב פסמניק במפורש: "הנני מודיע בכנות שכאשר השתתפתי בעיבוד [תוכנית הלסינגפורס] אני טעיתי"¹⁶³). אוסישקין, בתפקידו כיובש הראש של 'הוועד האודסאי' – הארגון של חובבי ציון התומך בהתישבות היהודית בארץ ובעל אמצעים מכובדים – הטיף לעבודה המעשית בארץ ישראל.¹⁶⁴ נסיונו לזכות בראשות התנועה הציונית הרוסית בקיץ 1906, כאשר הוא כינס וועידה באודסה, לא עלה יפה, והוא סירב להשתתף בוועידת הלסינגפורס (כרטיס הכניסה לוועידה נשאר בין ניירותיו¹⁶⁵). כמובן הוא גם לא היה

¹⁶⁰ V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 246.

¹⁶¹ על היחסים בין אוסישקין לצ'לנוב ב-1906-1907 ראה גולשטיין, **אוסישקין**, א', עמ' 218-222.

¹⁶² חברי הוועד המרכזי היו שמשון רוזנבאום (1860-1934) (יו"ר), יוליוס ברוצקוס, בוריס גולדברג (1866-1922), יצחק-לייב גולדברג (1860-1935), לייב יפה (1876-1948), יוסף לוריא (1871-1937) (עורך **דאָס יודישע פּאָלק**) ודניאל פסמניק (1869-1930).

¹⁶³ Д. Пасманик, «Цель и средства», *Рассвет*, 1909, גל' 43 (25.10), עמ' 9.

¹⁶⁴ על יחסו השלילי של אוסישקין לפעילות ציונית פוליטית ברוסיה ראה סלוצקי, "מנחם אוסישקין", עמ' 20-21.

¹⁶⁵ אצ"מ A24/104.

מוכן להיות תלוי בוועד המרכזי שנבחר בוועדה,¹⁶⁶ ואנשי אף תקפו קשות את הוועד.¹⁶⁷ בנוסף, מספר גדול של הציונים הוותיקים לא קיבלו את עבודת ההווה כפי שנוסחה בהלסינגפורס ולא היו מוכנים לקבל על עצמם התחייבויות הנובעות ממנה.¹⁶⁸ לבסוף, היו בין הציונים הוותיקים גם תומכי הקו 'המדיני', אשר התיחסו באופן סקפטי לעבודה המעשית בארץ ללא קבלת הצ'רטר. יחד עם חילוקי הדעות היתה הציונות הרוסית מפולגת מבחינה ארגונית. נציגיה בהסתדרות הציונית העולמית היו החברים הרוסיים בוועד הפועל הגדול – ציונים ותיקים ובעלי אוטוריטה, בעוד שברוסיה המוסד העליון היה הוועד המרכזי בוויילנה. הציונים בפולין קיבלו בוועידת הלסינגפורס 'אוטונומיה' כדי להתאים את הפעילות הציונית לתנאים המיוחדים בפולין (פועל יוצא מההחלטה על הפעילות הפוליטית העצמאית). בקרב הציונים היו גם קבוצות נפרדות – 'מזרחי', 'צעירי-ציון' ו'התחיה', אם כי הן לא היו פעילות במיוחד בתקופה זו,¹⁶⁹ וגם פועלי-ציון המרקסיסטים היו במקומות רבים קשורים בציונים 'הכלליים'.¹⁷⁰

בתנאים אלו ניסתה ההנהגה הציונית על כל חלקיה להקים מחדש ולבסס את השפעת הציונות בקרב היהודים הרוסים. פן אחד בעבודה זו היה המאבק החריף נגד 'הקבוצה היהודית העממית' שהוצגה כשואפת להתבוללות ולשתדלנות – שתי האשמות הנוראיות בתקופה כאשר שלטו בקרב היהודים לאומיות ודמוקרטיה. גורלה של 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' היווה נושא למאבק זה, והגנתם של הציונים על קיום 'האגודה' דיברה אל רגשי האחדות היהודית החזקים. קשה להבין אלו אישים בקרב ההנהגה הציונית הובילו את המאבק לשמירת 'האגודה', אך ברור כי מאבק עיקש זה היווה נסיגה מהרעיון של הפעילות הפוליטית העצמאית (למשל, ז'בוטינסקי, התומך הנלהב ביותר של הפעילות הפוליטית העצמאית, חשב כבר במרץ 1907, כי 'האגודה' לא צריכה ולא יכולה להתקיים עוד¹⁷¹). כמו שבעת הבחירות הטיפו הציונים לאחדות יהודית ולעיתים רבות אף נכנעו להכרעת הרוב הלא-ציוני, כך גם עתה הם היו מוכנים להצניע את 'הדגל' ולשמור על 'האגודה' כגוף פוליטי בעל סמכויות ולא כפדרציה רופפת. דווקא הציונים הציעו וועידת הפיוס במרץ (ראה לעיל) והם הם שהציעו ביולי להקים ליד הוועד המרכזי של 'האגודה' 'לשכת בחירות יהודית מרכזית'.¹⁷² השיא של הנסיגה מהנפת 'הדגל' הציוני הוא החוזר של הוועד המרכזי לקראת הבחירות לדומה השלישית שבו אין מוזכרים לא מועמדים ציונים נפרדים ולא פעילות עצמאית, אלא מודגשת האחדות והלאומיות הכללית.¹⁷³

הפן השני בפעילות הציונית במחצית הראשונה של 1907 היה קשור בארגון. אף על פי שההסתדרות הציונית היתה קיימת כבר עשר שנים וברוב המקומות בתחום המושב היו פעילים ציוניים ואף אגודות ציוניות, הם לא היוו מערך ארגוני יציב ומסוגל לפעולה. מיד לאחר סיום הבחירות לדומה השניה החל הוועד המרכזי הציוני, שנבחר בוועידת הלסינגפורס, פעילות מאומצת בענייני הארגון. לפי דברי **רסבט** באפריל 1907, "בערים רבות נראית עליה חזקה בפעילות הציונית. מתארגנים וועדים מקומיים של הציונים. התעמלנים הנשלחים על

¹⁶⁶ אוסישקין ומקורבו יוסף ספיר סירבו לקבל על עצמם חברות בוועדה פלסטינאית שנבחרה בהלסינגפורס, מכיוון שהיא היתה אמורה לעבוד תחת פיקוחו של הוועד המרכזי. ראה דיווח על כך בוועידה הרביעית, *Passvem*, 1907, גלי' 31 (11.8), עמ' 14 ומכתב הוועד המרכזי לאוסישקין (ללא תאריך), אצ"מ, A24/109.

¹⁶⁷ מכתבו של דניאל פסמניק לאוסישקין, 8.5.1907. על הביקורת נגד הוועד המרכזי מפי נציג הוועד האודסאי רבינוביץ' בוועידת ציוני פודוליה, ראה אצ"מ A24/109. ראה גם הביקורת נגד הוועד שהושמעה בוועידה הציונית הרביעית על ידי מקורבי אוסישקין, *Passvem*, 1907, גלי' 31 (11.8), עמ' 20-22.

¹⁶⁸ הדוגמה הבולטת ביותר היא הצהרתו של לאו מוצקין באסיפת הבחירות על כך, שהוא לא ינהיג פוליטיקה ציונית אם ייבחר לדומה. ראה דיון בוועידה הרביעית, *Passvem*, 1907, גלי' 31 (11.8), עמ' 22, 24 וטייטת ההצהרה, אצ"מ, A126/348. על עמדתו המיוחדת של מוצקין בשאלת עבודת ההווה ראה א. בייך, "אריה ליב מוצקין – מסה ביוגרפית" בתוך **ספר מוצקין**, עמ' עח.

¹⁶⁹ בבחירות לקונגרס השמיני ביוני 1907 דווח רק על מועמד 'מזרחי' אחד – הרב ריינס בעיר גרודנו ועל עוד 2-3 רבנים בפולין. 'צעירי-ציון' פעלו בעת הבחירות רק בעיר דובוסארי (פלך בסרביה) ו'התחיה' לא נבדלה כלל – *Passvem*, 1907, גלי' 30 (4.8), עמ' 31; גלי' 31 (11.8), עמ' 18. על תנועות 'צעירי-ציון' ו'התחיה' ברוסיה ראה שפירא, "'התחיה' וצעירי ציון", במיוחד עמ' 1906-203.

¹⁷⁰ ראה, לדוגמה, המכתבים של קבוצות פועלי-ציון באזור לודז' המודיעים כי חברי פועלי-ציון קנו שקלים אצל הציונים 'הכלליים' – א"ע, III-12-47-15.

¹⁷¹ *Passvem*, 1907, Вл. Жаботинский, «Съезд еврейских выборщиков (письмо в редакцию)», 1907, גלי' 12 (30.3), עמ' 8-11.

¹⁷² *Passvem*, 1907, גלי' 26 (5.7), עמ' 27. הצעה זו מוזכרת גם בדו"ח הוועד המרכזי, שם, גלי' 31 (11.8), עמ' 10.

¹⁷³ חוזר מס' 10 של הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית ברוסיה, *Passvem*, 1907, גלי' 27 (14.7), עמ' 6-8.

ידי הוועד המרכזי מביאים התעוררות למקומות שבהם החיים הציונים שקטו זמנית".¹⁷⁴ דעה דומה הביעו ראשי המחוז הדרום-מערבי:

מקומות רבים, שבהם מזמן לא היו אגודות [ציוניות], התחילו שוב לעבוד לאחר הבחירות לדומה השניה. הם לקחו חלק פעיל בקמפיין, וכאשר הסתיימו הבחירות, החלו לעסוק בעבודה מפלגתית כולה, [עבודה] ארגונית, כספית וכו'. לו היה אפשר להסיק כאן מסקנות, היינו אומרים: האם צריך עוד הוכחה לטובת עבודת ההווה. [...] עוד יותר בולטת הינה התופעה בליטא, שבה היו העניינים המפלגתיים שלנו מוזנחים עד לאחרונה.¹⁷⁵

השליחים של הוועד המרכזי (יעקב קלבנוב, משה גאלינסקי, חיים גרינברג [1889-1953] ועוד, שה"כ עשרה איש) ואף חברי הוועד (דניאל פסמניק, יוליוס ברוצקוס) נסעו ממקום למקום, דיברו באסיפות ובבתי הכנסת והקימו וועדי משלמי השקל הציוני.¹⁷⁶ וועדים אלו היו צריכים לארגן את העבודה במקום, לגבות שקלים לטובת ההסתדרות הציונית העולמית ותשלום מיוחד לטובת הפעילות ברוסיה. מנהיגי המחוז הדרום-מערבי לא הסתפקו במשלוח שליחים ואף ארגנו במאי 1907 ועידות ציוניות בפלכים בסרביה, וולין ופודוליה.¹⁷⁷ במאי-יוני הוקמה באודסה, על ידי יוסף ספיר, הוצאה מיוחדת של "קאָפּיקע-ביבליאָטעק" (ספריה בקופיקה) במטרה לפרסם חברות ציוניות זולות ביידיש. באפריל החלו הפעילים הצעירים בפטרבורג להכין, מטעם הוועד המרכזי, קבוצת תעמלנים מהסטודנטים הציוניים במטרה לחזק את התעמולה בחודשי הקיץ.¹⁷⁸

בפעילות חיזוק הארגון השתתף אף אוסישקין והמנגנון של 'הוועד האודסאי': שליחיו, כגון בן-ציון מוסינזון, פעלו בתיאום עם השליחים של הוועד המרכזי, נציגי 'הוועד האודסאי' השתתפו בוועידות ציוניות בפלכי הדרום, וועידות אלו היו מקבלות החלטות לטובת העבודה המעשית ולטובת 'הוועד האודסאי'.¹⁷⁹ גם בטאון הציוני באודסה, **ייברייסקאיה מיסל** (*Еврейская мысль*, המחשבה היהודית), שעמד לרשותו של אוסישקין, הקדיש מקום לכתבות על חיזוק האגודות בדרום ואפילו לשבחי עבודת ההווה, אם כי קלושים למדי. שיתוף פעולה זה אפשר לאוסישקין להכין את הקרקע לקרב עבור העבודה המעשית, אשר הוא התכוון לתת לנשיא ההסתדרות הציונית העולמית דוד וולפסון (1856-1914) בקונגרס הציוני השמיני. אוסישקין היה זקוק לכל הצירים הרוסיים בקונגרס כדי להכריע לטובת עמדתו, ולכן הוא השתתף בהחייאת הסניפים הציוניים יחד עם הוועד המרכזי שנבחר בהלסינגפורס. לאמיתו של דבר, החלטות הלסינגפורס הכילו לא רק את הסעיף על 'הדגל הציוני' בפוליטיקה כלל-רוסית אלא גם סעיף על העבודה המעשית בארץ ישראל, ולכן יכול היה אוסישקין להסתמך עליהן במאבקו נגד הציונים 'המדיניים' בהנהגה הציונית בקלן (Köln). בעצם, התמיכה של רוב הצירים הרוסיים בעבודה המעשית היתה מובטחת, כפי שביטא זאת פסמניק במכתב לאוסישקין: "חוץ ממסטודנטים וממאובנים אחרים – כולם בעד העבודה המעשית בפלסטינה. הוועד המרכזי יתמוך בכך נמרצות. אך כל השאלה היא [...] בכספים ובאנשים".¹⁸⁰ ואכן, תוכניותיו של אוסישקין (לעומת העיקרון המופשט של העבודה המעשית) לא היו מקובלות על כולם, ואידלסון, ראש החבורה הפטרבורגית, אף פירסם **ברסבט** מאמרים המעמידים בספק את העבודה המעשית הרוסית בארץ ואת הצורך לקבוע פרטי

¹⁷⁴ *Рассвет*, 1907, גלי 13 (6.4), עמ' 34.

¹⁷⁵ *Еврейская мысль*, III. [Шалом Шварц], «В районе», 1907, גלי 12 (28.6), עמ' 30.

¹⁷⁶ במרץ-אפריל 1907 הוקמו או נבחרו מחדש וועדים ציוניים רק במרכזים גדולים כמו פטרבורג, אודסה, ווילנה, קובנו, ויטבסק, ביאלוסטוק, בורויסק, רומני (*Рассвет*, 1907, גלי 13 (6.4), עמ' 34-35; גלי 15 (19.4), עמ' 31; גלי 16-17 (4.5), עמ' 32-33, 47-48; גלי 18 (12.5), עמ' 32). מידע על כל עשרה השליחים וחברי הוועד המרכזי שנסעו למטרות תעמולה נכלל בדו"ח הוועד המרכזי, שם, גלי 31 (11.8), עמ' 11-12.

¹⁷⁷ *Рассвет*, 1907, גלי 12 (30.3), עמ' 36; גלי 22 (8.6), עמ' 38; גלי 23 (15.6), עמ' 36; *Еврейская мысль*, 1907, גלי 11 (21.6), עמ' 15, 32; גלי 12 (28.6), עמ' 31. הוועידה בפלך טבריה תוכנה אף לא התקיימה – *Рассвет*, 1907, גלי 27 (14.7), עמ' 31.

¹⁷⁸ *Рассвет*, 1907, גלי 13 (6.4), עמ' 34. קורסים מיוחדים תוכננו לזמן הקונגרס בהאג אך הם בוטלו – שם, גלי 16-17 (4.5), עמ' 14; גלי 26 (5.7), עמ' 26.

¹⁷⁹ זיבוטנינסקי, **איגרות**, א', עמ' 53; דו"ח הוועד המרכזי, *Рассвет*, 1907, גלי 31 (11.8), עמ' 12; *Еврейская мысль*, 1907, גלי 11 (21.6), עמ' 32.

¹⁸⁰ דניאל פסמניק לאוסישקין, 7.5.1907, אצ"מ A24/109.

העבודה הזאת בקונגרס.¹⁸¹ על השוני בין אוסישקין לבין מערכת **רסבט** ביחסם לקונגרס השמיני מעיד המשא ומתן בין פטרבורג לאודסה בעניין סגירתו הסופית של **ייברייסקאיה מיסל** וקביעת עמדתו של **רסבט** "בשאלת המשימות הפוליטיות של הקונגרס השמיני". עמדה זו היתה צריכה להיקבע "בוועידה אשר תכונס על ידי הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית, בהשתתפות בעלי העמדות השונות בשאלה זו", אך הוועידה לא התקיימה בגלל חילוקי הדעות בין אוסישקין לבין הוועד המרכזי בסוגית הרכבה. ביוני 1907 החיאה אוסישקין את השבועון **ייברייסקאיה מיסל** לשמש לו בימה במאבקו בעד העבודה המעשית.¹⁸²

תחילתו של המשא ומתן הלא מוצלח בין אוסישקין לבין "הצפוניים" היתה בסוף אפריל, תוך כדי "הוועידה השלישית של נציגי העיתונות הציונית" בוולנה.¹⁸³ מוסד לא רשמי זה, הלא מוכר בשום תקנון ציוני, היווה למעשה התייעצות של הדור הצעיר בהנהגה הציונית אשר דגל בעבודת ההווה וקבע למעשה סדר היום הציוני. שתי הוועידות הראשונות (ביולי ובאוקטובר 1906) הכינו את תוכנית עבודת ההווה ואת ועידת הלסינגפורס.¹⁸⁴ עכשיו, הוועידה השלישית התוותה את הדרכים המעשיות להגשמה של תוכנית הלסינגפורס. ועידה זו אינה מוזכרת בזכרונות ומבין החלטותיה פורסמו רק ארבע: לכוון קורסים לתעמלנים בעת הקונגרס השמיני, להכין לפירסום קובץ בשם "הציונות המודרנית", להכין תוכנית מעשית לארגון קהילות יהודיות במקומות ולקחת חלק ב"וויסות ההגירה" (регулирование эмиграции).¹⁸⁵ החלטות אלו היו אמורות לתת מענה לרוב שאלות היום. יסודות של 'הציונות האבולוציונית-הסינתטית' ינוסחו בקובץ המוצע (שלא פורסם),¹⁸⁶ והתעמלנים המוכנים היטב יפיצו את התורה הציונית החדשה בקרב יהודי רוסיה. השתתפות הציונים ב"וויסות ההגירה" תמנע את האימוץ הבלעדי של התחום על ידי היריבים החדשים – הטריטוריאליסטים, אשר הניפו רעיון של הכוונת המהגרים למערב ארה"ב דרך נמל גלבסטון (ראה להלן). והתוכנית לארגון הקהילות על יסוד דמוקרטי – "ארגון לגאלי אך וולונטרי, אשר יוכל לאחד את כל יהודי המקום שירצו בכך בשביל תמיכה הדדית כוללת בענייני תרבות וכלכלה",¹⁸⁷ עם אפשרות להתאחד ל"איגוד הקהילות" ולהקים מוסדות קבועים – היתה אמורה להתחרות בקבוצה העממית ותוכניתיה לרפורמה בקהילה, ולצור שדה פעולה מעשי לקביעת ההגמוניה הציונית בחיים הציבוריים. "איגוד הקהילות" יוכל לשמש תחליף זמני ומודל לאוטונומיה יהודית אמיתית לעתיד לבוא, וגם, אם יתאפשר, יוכל להקים ארגון-על כלל-יהודי לפתרון בעיות ההווה.

מתוך ארבע החלטות רק החלטה אחת יושמה למעשה: הציונים לקחו חלק פעיל בחברה חדשה – החברה להסדרת ההגירה היהודית, אשר הוקמה בפטרבורג בהשראתו של ד"ר לזר ויגודסקי, המיסד של

¹⁸¹ A. Жагорский [А. Идельсон], «Вопросы ближайшего конгресса», *Рассвет* 6-9; A. Жагорский [А. Идельсон], «Принципы и техника в Палестинской работе», שם, גלי 19 (19.5), עמ' 6-9; A. Жагорский [А. Идельсон], «Западные сионисты», שם, גלי 25 (29.6), עמ' 13-18. לאידלסון ענו מקורבי אוסישקין י. טריבוס וולדימיר ז'בוטינסקי (זה האחרון שמר על היחסים הטובים ביותר עם אוסישקין למרות חילוקי הדעות בענין עבודת ההווה), ראה «Центр партийной жизни в Палестине», Вл. Жаботинский, שם, גלי 14 (13.4), עמ' 4-7; И. Тривус, «К вопросу о реальной работе в Палестине», שם, גלי 18 (12.5), עמ' 9-13.

¹⁸² הציטוט מתוך מכתבו של ז'בוטינסקי לאוסישקין, 15.5.1907, **איגרות**, א', עמ' 54. ראה גם דניאל פסמניק לאוסישקין, 7.5.1907; 8.5.1907; הוועד המרכזי לאוסישקין, 13.5.1907 (אצ"מ A24/109), בוריס גולדברג לאוסישקין, 4.5.1907 (אצ"מ A24/111/4). על השבועון *Еврейская мысль* ועמדותיו ראה סלוצקי, **העיתונות היהודית-רוסית**, עמ' 271-282.

¹⁸³ דניאל פסמניק לאוסישקין, 8.5.1907, אצ"מ A24/109.

¹⁸⁴ על הוועידות של נציגי העיתונות הציונית ב-1906 ראה ז'בוטינסקי, **אבטוביוגרפיה**, עמ' 68; גרינבוים, **דור במבחן**, עמ' 71-77; גרינבוים, "מוארשה עד הלסינגפורס", עמ' 34-36; רפאלי, "ועידות ארציות", **קציר**, א', עמ' 76; מאור, **התנועה הציונית**, עמ' 315-316. ועידה נוספת תוכננה לפני ועידת הלסינגפורס בנובמבר 1906, אבל היא לא יצאה לפועל (מכתבו של אברהם אידלסון לולדימיר ז'בוטינסקי, 1.11.1906, אצ"מ A24/104).

¹⁸⁵ «III-ья конференция сионистской печати», *Рассвет* 14-15, עמ' 14-15.

¹⁸⁶ תוכנית הקובץ כללה שבעה פרקים גדולים, ביניהם פרק על הציונות "ממשה הס ועד וועידת הלסינגפורס" מאת יחיאל צילנוב ופרק "שיטות חדשות בציונות" מאת ז'בוטינסקי, שהיה אמור, כנראה, לנסח את תורת הציונות לאחר הלסינגפורס (אצ"מ, A127/35/2).

¹⁸⁷ «К вопросу об организации общин», *Рассвет* 11, גלי 23 (15.6), עמ' 11.

חברה דומה במינסק.¹⁸⁸ בהנהלת החברה השתתפו אידלסון, ישראל רוזוב, שמעון וייסנברג (1863-?) וצ'לנוב, והעיתונות הציונית תמכה בה (הטריטוריאליסט דוד יוכלמן [1868-1941] אף קרא לחברה "ציונית" בהסברים שנתן למשרד הפנים¹⁸⁹). יחד עם זאת השתתפו בהנהלה גם עסקנים מזוהים עם הפולקס-פרטי, 'הקבוצה הדמוקרטית', הטריטוריאליסטים ואפילו עם הליברלים.¹⁹⁰ מטרתה של החברה היתה להיות ארגון ציבורי לא פילנתרופי לעזרה ולהגנה למהגרים במשך כל מהלך ההגירה – מהקורסים לאנגלית ומידע על ארצות היעד, דרך הגנה נגד סוכנים לא-לגאליים ברוסיה, שלטונות ההגירה וחברות האוניות בגרמניה, ועד חיפוש מקומות עבודה בארצות הברית. לשם כך הציעה החברה להקים סניפים המאחדים את העסקנים המעוניינים בסוגית ההגירה במקומות ולכנס קונגרס עסקני ההגירה הרוסיים.¹⁹¹ אבל בשנתיים הראשונות לא הצליחה החברה לממש את מטרתה, ופעילותה התבטאה בעיקר בפרסום מחירי הכרטיסים לאוניות בעיתונים יהודיים.¹⁹² יחד עם התפתחות החברה הועבר הדגש לתיאום העזרה ברמה הבין-לאומית, כינוס קונגרסים רוסי ובינלאומי בנושא ההגירה והקמת בנק להגירה. תפקיד הטריטוריאליסטים ובמיוחד חברי הס"ס (לצקי-ברתולדי ודוידוביץ'-לבוביץ') גדל, ובתחילת 1912 פרשו הציונים (רוזוב, וייסנברג, פסמניק) מהנהלת החברה.¹⁹³ בסופו של דבר, הציונים לא הצליחו לתפוס הגמוניה בענייני העזרה הציבורית למהגרים, והחברה להסדרת ההגירה, אשר נוסדה כארגון בלתי-מפלגתי, עברה בהדרגה לידי הטריטוריאליסטים.

כדי להגשים את התוכניות השאפתניות האחרות נאלצה ההנהגה הצעירה לנקוט בצעדים כדי לשכנע את הציונים מן השורה בצדקת דרכה ולהטיל את מרותה על מתנגדי עבודת ההווה. החלטה טיפוסית של וועידה ציונית בכלי הדרום כללה סעיף על המשמעת המפלגתית ודבקות בהחלטות הלסינגפורס:

הואיל וחברים אחדים בהסתדרותנו – וביניהם גם העומדים בראש התנועה, מנהלי העיתונות המפלגתית שלנו, – נסוגים לפעמים מעקרונות היסוד של הטקטיקה של הסתדרותנו, – מביעה להם הוועידה את אי-שביעות רצונה ומפנה את תשומת לבם של המוסדות המקומיים ומרכזיים של הסתדרותנו לצורך שמירת המשמעת הקפדנית וביצוע מדויק של כל ההחלטות של הקונגרסים והוועידות שלנו.¹⁹⁴

כדי לתת לגיטימציה נוספת לעבודת ההווה התכוונה ההנהגה הצעירה לפעול בוועידת הציונים הרוסיים המתוכננת לקיץ 1907, לפני הקונגרס הציוני השמיני ("לאלה שאינם מרוצים מהחלטות הוועידות הקודמות תהיה זו הזדמנות ואפשרות להשמיע את הביקורת שלהם, את הצעותיהם ותוכניותיהם"¹⁹⁵). אבל לאחר ההפיכה של השלישי ביוני ולאור החלטת הסנט (הערכאה המשפטית העליונה ברוסיה) באחד ביוני

¹⁸⁸ יגודסקי התחיל את ארגון החברה בפטרבורג באפריל 1907, אסיפת היסוד שלה התקיימה בנובמבר 1907, אישור השלטונות התקבל בדצמבר ופעילותה החלה בינואר 1908, ראה *Еврейский голос*, 1907, גל' 18 (3.5), עמ' 10-12; **דער מאָרגענשטערן**, גל' 3 (30.11.1907), עמ' 22; *Рассвет*, 1907, גל' 46 (24.11), עמ' 24-25; גל' 50 (23.12), עמ' 41; 1908, גל' 5 (2.2), עמ' 31. 'החברה לתמיכת מהגרים' במינסק הוקמה ב-1906 ולקראת 1908 היו לה 59 נציגים בעיירות הפלך. החברה במינסק לא היתה מוסד מפלגתי ושיתפה פעולה עם כולם: היא הקימה קורסים לשפה האנגלית שמומנו על ידי יק"א, הפיצה את המידע על גלבסטון שהתקבל מהטריטוריאליסטים ובו בזמן התעניינה באפשרויות לתעסוקה בפלסטניה ואף ביקשה סבסוד מהוועד המרכזי הציוני להכוונת המהגרים לשם. בשנת 1908 בין ראשי החברה היו שלושה מיופי כוח של יק"א והציונים שמשון רוזנבוים ויוליוס ברוצקוס. ראה **דער פֿריינד**, 1907, גל' 165 (26.7), עמ' 3; *Рассвет*, 1907, גל' 42 (27.10), עמ' 22; 1908, גל' 8 (23.2), עמ' 26; גל' 16 (26.4), עמ' 33-34; פרוטוקול ישיבת הוועד המרכזי הציוני, 7.10.1908, אצ"מ, A24/104; *Отчет о деятельности ЕЭО*; 1910 год, עמ' 71.

¹⁸⁹ ГАРФ, ф. 4, оп. 1907, д. 143, л. 113об; РГИА, ф. 1284, оп. 224, 1907 г., д. 209, л. 238e (HMF 81).

¹⁹⁰ *Отчет о деятельности ОВЕЭ за 1908-1910 гг.*, עמ' 26. יו"ר החברה היה במשך שנים ו. מאנדל מהפולקס-פרטי, יו"ר ועדת הביקורת – ליאוני ברמסון. חוץ מהם השתתפו בהנהלה בשנים הראשונות אלכסנדר זלקינד (1866-1931) ואהרון פרלמן (הפולקס-פרטי), משה טרייבס ('הקבוצה העממית'), אלכסנדר בראודו ויעקב פרומקין ('הקבוצה הדמוקרטית'), ו. גרוסמן וד"ר י. דובורסקי (טריטוריאליסטים).

¹⁹¹ החלטות התייעצות הנהלת החברה עם המוזמנים מפרובינציה, 9-10 במאי 1908 (אצ"מ, A24/127).

¹⁹² *Отчет о деятельности ОВЕЭ за 1908-1910 гг.*, עמ' 30-31. דוגמת הפניה בענייני פירסום המחירים ראה מכתב חוזר

מיום 18.11.1908 (אצ"מ, A24/127).

¹⁹³ *Отчет о деятельности ОВЕЭ за 1912 г.*, עמ' 15-16.

¹⁹⁴ *Рассвет*, 1907, גל' 23 (15.6), עמ' 36.

¹⁹⁵ חוזר הוועד המרכזי הציוני מס' 7, *Рассвет*, 1907, גל' 18 (12.5), עמ' 5. העדות לכך, שדווקא הצעירים היו יוזמי הוועידה היא מאמרו של שלמה גפשטיין (1882-1961) במדור הוויכוחים באותו גליון של **רסבט**, אשר מציע כי הפֿאַר-קאַנפֿערענץ הרוסית תעסוק בענייני הציונים הרוסיים ולא בשאלות הקונגרס, כפי שהיה נהוג בקונגרסים הקודמים – С. Генштейн, «Дела российского землячества», 1907, גל' 24 (22.6), עמ' 4-6.

1907, כי אין לאשר אגודות ציוניות מפני שהן מפיצות בדלנות לאומית,¹⁹⁶ נהיה ברור כי כינוס הוועידה הרביעית של ציוני רוסיה לא יתאפשר בגבולות האימפריה. לכן, נאלצו הציונים להפוך את ה"פאָר-קאנפערענץ" הרוסית, אשר בדרך כלל זנה בשאלות העומדות על הפרק בקונגרס הציוני עצמו ל"וועידה הרביעית של ההסתדרות הציונית ברוסיה" האמורה לדון בענייני הפעילות המקומית, הארגון, כספים וכו'.¹⁹⁷ בסדר היום של הוועידה הועמדו שאלות על ארגון הקהילה ועל "הפוליטיקה המפלגתית העצמאית". בשאלה הראשונה רצו הצעירים לקבל החלטה "על כיוון קונקרטי" של "ארגון החחים הקהילתיים היהודיים" על מנת להתחיל, לאחר הקונגרס, "בעבודה חייה, פעילה, כוללת לארגון יהדות רוסיה".¹⁹⁸ השאלה השנייה נועדה לחזק את החלטות הלסינגפורס ולשבור את ההתנגדות אליהן בקרב הציונים. לכן מיד לאחר ההודעה על הוועידה הושמעו קולות ויכוח בין המתנגדים והתומכים של החלטות הלסינגפורס.¹⁹⁹ **רסבט** אף פירסם מכתב אל צירי ועידת הלסינגפורס הטוען, כי חובתם הינה

להשתדל כדי שתמימי הדעים שלנו יהוו בוועידה [הרביעית] רוב מכריע. זה נחוץ מאוד מכיוון שאחדים מבין יוזמי "הדגל העצמאית" יהיו עכשיו – חלקית תחת השפעת הבחירות [לדומה השנייה], חלקית בגלל סיבות אחרות – מתנגדי הפעילות העצמאית.²⁰⁰

הוועידה הרביעית של ההסתדרות הציונית ברוסיה עברה בנימה פסימית והציגה את חילוקי הדעות בקרב הציונים במלוא היקפם. במרכז הדיונים בה עמדו השאלות על העבודה המעשית בארץ ועל הפעילות הפוליטית העצמאית ברוסיה, מקום שולי יותר תפסו שאלות הארגון והעיתונות הציונית בשפות שונות (ארגון הקהילה לא נדון כלל). הקו העיקרי בוועידה היוותה היריבות העזה בין אוסישקין לבין צ'לנוב, עוד לא מכבר חברים ותמימי דעים. כפי שהובהר לעיל, מספר גדול של חברי הוועד המרכזי התאכזבו מהפעילות הפוליטית הציונית העצמאית. לכן, הציעו צ'לנוב וחברי הוועד המרכזי פסמיניק, ברוצקוס ובוריס גולדברג לדחות את "הדגל הציוני" הנפרד בפעילות הציונית הפוליטית ברוסיה ולאמץ צורת מפלגה לאומית גדולה, המייצגת לא רק את הציונים אלא את כל היהודים הלאומיים (כפי שעשו ציוני גליציה ב-1906, אם כי 'המפלגה היהודית הלאומית' הגליצאית היתה ציונית לגמרי). דעות דומות השמיעו גם שמריהו לוי (1867-1935) ולאוו מוצקין (1867-1933). לעומתם, דיברו בעד "הדגל" ז'בוטינסקי, התעמלנים של הוועד המרכזי גרינברג וגאלינסקי ו"המדיני" משה-נחום סירקין (1878-1918). ז'בוטינסקי אף הציע פשרה – לשנות את החלטת הלסינגפורס כך, שהציונים הרוסים יוכלו להיות חברים במפלגות יהודיות אחרות אך יחד עם זאת יאבדו את קולם בענייני עבודת ההווה.²⁰¹ לפתע, גם אוסישקין, שבמשך חודשים רבים התנגד לוועידת הלסינגפורס ולכל החלטותיה, תמך בעמדת ז'בוטינסקי ותקף את חברי הוועד המרכזי. לאחר ויכוח סוער, החליטה הוועידה הרביעית לאשר את החלטת הלסינגפורס, אך בו בזמן אישרה את חוזר הוועד המרכזי לגבי הבחירות לדומה השלישית,

¹⁹⁶ **דער פֿרײַנד**, 1907, גלי' 131 (15.6), עמ' 3; גלי' 133 (18.6), עמ' 3; **פּאַלקס-צײַטונג**, 1907, גלי' 381 (15.6), עמ' 3; **הזמן**, 1907, גלי' 131 (19.6), עמ' 3; *Рассвет*, 1907, גלי' 24 (22.6), עמ' 29. ראה גם מאור, **התנועה הציונית**, עמ' 343; ויטל, מהפכה ציונית, ג', עמ' 50; *Локшин, «Формирование политики»*, עמ' 54-55; *Локшин, «В поисках modus vivendi»*, עמ' 84. טקסט מלא של החלטת הסינט ראה אצ"מ, Z2/453, עמ' 379-384.

¹⁹⁷ הפיכת ה"פאָר-קאנפערענץ" לוועידה מן המניין של ההסתדרות הציונית ברוסיה נעשתה רק ב-22 ביוני, שבוע לפני תאריך סיומן של הבחירות לקונגרס השמיני. לכן התעוררה הבעיה של הבחירות לוועידה: קבוצות ציוניות רבות בחרו את נציגיהן לקונגרס לפי המסכה ציר אחד לכל 200 משלמי "השקל", בעוד שמכסה לוועידה הרוסית היתה ציר אחד לכל 100 משלמי "השקל". לכן קבע הוועד המרכזי, כי הצירים אשר נבחרו כבר יהיו גם צירי הוועידה וכי הקבוצות תצטרפו לערוך בחירות נוספות לבחירת הצירים לוועידה בלבד (*Рассвет*, 1907, גלי' 24 (22.6), עמ' 1). לפי המידע אשר אסף אריה רפאלי (צנצפר), בין 204 הצירים שהגיעו לוועידה הרביעית, 67 איש נבחרו לוועידה בלבד, בעוד שכל האחרים היו גם צירי הקונגרס השמיני (אצ"מ, F30/1350).

¹⁹⁸ *Рассвет*, *С. Гепштейн, «Дела российского землячества»*, 1907, גלי' 24 (22.6), עמ' 6.
¹⁹⁹ ידוע על בחירת הצירים בהתאם להשקפותיהם כלפי החלטות הלסינגפורס במינסק, בסימפרופול ובסבסטופול - *Рассвет*, 1907, גלי' 25 (5.7), עמ' 37; גלי' 27 (14.7), עמ' 20, 31.

²⁰⁰ Ю. Воловецкий, Х. Танейзер, Х. Гринберг, «Открытое письмо делегатам Гельсингфорского съезда», *Рассвет*, 1907, גלי' 25 (29.6), עמ' 38. וולובלסקי היה מזכיר של הוועד המרכזי וגרינברג – שליחו.

²⁰¹ גם **רסבט** היה מוכן לשנות החלטות הלסינגפורס, אם כי רק "החלטות טקטיות" - *Рассвет* - «K всероссийскому съезду», 1907, גלי' 29, עמ' 11.

ש"הדגל הציוני" לא הוזכר בו.²⁰² בדיון על העבודה המעשית בארץ הותקפה תוכנית הפעולות המפורטת של אוסישקין על ידי צ'לנוב, חברי הוועד המרכזי רוזנבאום וברוצקוס והן על ידי הציונים "המדיניים" ודוברם נ. מ. סירקין.²⁰³ גם כאן, על מנת למנוע פילוג, חזרה הוועידה ואישרה מחדש את החלטות הלסינגפורס. כך, אחרי ככלות הכל, זכו החלטות הלסינגפורס לאישור מחדש בוועידת האג, אף-על-פי שפילגו את הציונות הרוסית וגרמו להתנגדות מכל הצדדים. המנהיגים הצעירים (ז'בוטינסקי, גרינבוים) הצליחו להשתמש ביריבות בין אוסישקין וצ'לנוב, בין 'הדרום' ו'הצפון', ולהביא אותם להכרה ששלום-הבית בתנועה הציונית הרוסית יוכל להישמר רק על ידי אישור ההחלטות הקיימות ולא על ידי קבלת נוסחאות חדשות המוצעות מצד זה או אחר.

דיון סוער התקיים בשאלת העיתונות הציונית, וגם בו התבטאו ההשקפות המנוגדות. רוב הצירים חשבו לנחוץ להקים יומון בידיש כדי להשפיע על המוני היהודים הפשוטים, והיו אף כאלה שטענו, כי "העיתונים הלאומיים במלוא מובן המילה יכולים להיות רק עיתונים בעברית וביידיש" (דברי יוסף לוריא, חבר הוועד המרכזי ועורך **דאָס יודישע פּאָלק**).²⁰⁴ לעומתם, התנגדו יוסף קלויזנר (1874-1958) וצירים אחרים מאודסה ליידיש ודגלו רק בעברית כשפה לאומית וברוסית כ"אמצעי". הדוברים מהדרום ניסו לשמור על השבועון הציוני השני ברוסית, **ייבריסקאיה מיסל**, שיצא לאור באודסה והיה בידיו של אוסישקין, ומערכת **רסבט** לא רצתה לעבור מפטרבורג לוילנה, מקום מושבו של הוועד המרכזי. דעה חורגת ביטא יצחק גרינבוים, עורך הבטאון בפולנית **ז'יציה ז'יזובסקיה** [*Życie Żydowskie*, החיים היהודיים], כאשר הכריז כי עיתונו, כמוהו העיתונים ברוסית, אינם משרתים את הענין הלאומי, "והקורא הפשוט לומד מעיתוננו לדבר פולנית". בסופו של דבר, גם כאן התקבלו ההחלטות ברוח הצעירים: **רסבט** הוכר כבטאון הרשמי, ואידלסון נבחר להיות עורכו; נקבע כי **ייבריסקאיה מיסל** ייסגר; לעומתו, יימשך השבועון **דאָס יודישע פּאָלק** עד להקמת היומון בידיש. בנוסף הוחלט לשמור על השבועון הפולני ולפרסם שבועון עברי.²⁰⁵ המערך החדש שאמור היה להיווצר לאחר הוועידה היה לטובת הצעירים: **רסבט** העצמאי ועורכו שקיבל לגיטימציה מהוועידה נשארו בפטרבורג – מה שנתן חופש מהתערבותם של הוועד המרכזי ושל מנהיגים אחרים. אוסישקין איבד את כלי ביטויו. היומון המתוכנן בידיש ידבר אל השכבות הרחבות של העם והשבועון המתוכנן בעברית ישים קץ לבלעדיות של **השילוח** בעריכת קלויזנר בפובליציסטיקה העברית הציונית ("ארכאי, לא עכשווי ומיושן" לדברי ז'בוטינסקי, שעדיין לא ידע לקרוא עברית²⁰⁶). גם בענייני הארגון ניצחו הצעירים: הוועד המרכזי נשאר בוילנה ותקציבו נקבע על ידי הוועידה (30,000 רובל).²⁰⁷ בנוסף, נקבעה הצורה הקבועה של היחסים בין החברים הרוסיים של הוועד הפועל הגדול לבין הוועד המרכזי – התיעצויות ארבע פעמים בשנה. גם כן בוטלה החלוקה לאזורים, אשר אפשרה למורשים (במיוחד לאוסישקין ולצ'לנוב) לשלוט באגודות ציוניות רבות, ומעתה יכלו כל האגודות הציוניות לתקשר ישירות עם הוועד המרכזי.²⁰⁸

לכאורה יצאה ההנהגה הציונית הצעירה מהוועידה וידה על עליונה: החלטות הלסינגפורס על שני חלקיהן – "הדגל העצמאי" והעבודה המעשית – אושרו מחדש ועצמאותו של בטאונם נשמר. אבל התוכנית השאפתנית לארגון את הקהילות היהודיות על יסודות חדשים אפילו לא עלתה לדיון. לאחר השלישי ביוני

²⁰² הנאום של ז'בוטינסקי ומהלך הדיונים – *Paccvem*, 1907, גל' 32 (19.8), עמ' 21-10; החלטת הוועידה – שם, גל' 33 (25.8), עמ' 10; מאור, **התנועה הציונית**, עמ' 321. תרגום לעברית של דיווח על הוועידה פורסם על ידי א. רפאלי (צנציפר) **בקציר**, ב', עמ' 235-250.

²⁰³ הנאום של אוסישקין – *Paccvem*, 1907, גל' 31 (11.8), עמ' 28-26, הדיון בנאום – שם, גל' 32 (19.8), עמ' 9-4 וגל' 33 (25.8), עמ' 18-12, קבלת ההחלטות – גל' 32, עמ' 28-24.

²⁰⁴ ראוי לציין כאן כי שפת הדיונים בישיבות הוועד המרכזי הציוני ב-1907 היתה יידיש, כפי שעולה מן רישומי הדברים שנעשו כנראה בידי הוריס גולדברג בזמן הישיבות (אצ"מ, A/7/2).

²⁰⁵ *Paccvem*, 1907, גל' 32 (19.8), עמ' 24-22, 29-33. ההחלטות פורסמו גם אצל מאור, **התנועה הציונית**, עמ' 322.

²⁰⁶ *Paccvem*, 1907, גל' 32 (19.8), עמ' 24. על **השילוח** בתקופת יוסף קלויזנר ראה *Attia, The Hebrew Periodical Ha-Shiloah*, עמ' 115-172.

²⁰⁷ פירוט סעיפי התקציב ראה אצ"מ A/7/2.

²⁰⁸ הצעות של הוועד המרכזי ע"י פסמניק – *Paccvem*, 1907, גל' 32 (19.8), עמ' 35-33; הדיון בשאלה – שם, גל' 33 (25.8), עמ' 7, 9-10; החלטות – שם, גל' 36 (14.9), עמ' 14.

ברור היה לכל, שלמרות אישור החלטות הלסינגפורס הדרך להגשמתן חסומה, כפי שביטא זאת ז'בוטינסקי בדברי סיום של הוועידה:

מפגנתנו רק זה עתה התבגרה, רק זה עתה הפשילה את שרווליה והתעתדה לעבודת הבנין – ועתה, כשעברו רק תשעה חודשים מימי הלסינגפורס, עומדים אנו כאן כאילו רפו ושותקו דינו. אם היו בוועידתנו לפרקים התנגשויות אישיות, אם לפעמים בלטו מדי חיכוכים פרטיים, הרי הסיבה לכך ברורה – כך קורה רק כאשר בפני המפלגה אינו עומד מעשה גדול, אשר יהא מאפיל על כל חילוקי הדעות הקטנים. אך חייבים אנו לערוך בדיוק את החשבון, משום מה אין מעשה ממשי. האם כבר נתנסתה מפגנתנו בכל הדרכים, פיתחה את כל כשרונותיה – מיצתה את כל ערכיה? לא, להפך, אך זה עתה התחילה השקפת עולמנו ללבוש את צורתה, אך זה עתה התחלנו להתוות את דרכנו. אינני מדבר על העבודה בפלשתנה – תחום זה אינו יכול עדיין להעסיק את כל הידיים הציוניות הקיימות; אך הרי זה עתה פיתחנו תוכנית רחבה לארגון היהדות, לבנית חיי הקהילה מחדש, לתנופה תרבותית – בפנינו עוד ים של עבודה בקרב היהדות, והידיים כמהות מצמאון לפעולה. ולא משום ירידה פנימית רפו הידיים עתה, אלא משום הקטסטרופה החיצונית. לעינינו התחוללה תאונת הרכבת של ההיסטוריה הרוסית, ובתוך המפולת נלכדו גם רגלינו.²⁰⁹ לרגע רק נצנצו נגד עינינו אופקים נרחבים של עבודה לאומית – ושוב נעלמו באפלה. הספקנו להאיץ, פיתחנו תיאבון פוליטי רב – ושוב בפנינו קיר אטום של הריאקציה הרוסית. את השדה הנרחב של פעולה בקרב היהדות סתם בפנינו כוח גס מבחוץ. קשה לחלום בשנים הקרובות על המאבק עבור מלוא הזכויות, על היווצרות מוסדות יהודיים נבחרים. מתחיל, לא באשמתנו, מצב של בין-הזמנים.²¹⁰

לדעתו של ז'בוטינסקי אין העבודה המעשית בארץ יכולה למלא את החלל הריק שנוצר בפעילות הציונית ברוסיה. למרות שבקונגרס השמיני הצליחו אוסישקין ותומכיו, שהבולט בהם היה חיים וייצמן (1874-1952), להעביר החלטות על העבודה המעשית – הקמת המחלקה לענייני ארץ ישראל ליד הוועד הפועל ומשרד ארצישראלי ביפו עם תקציב קבוע (אם כי ראשות ההסתדרות הציונית נשארה בידי דוד וולפסון "המדיני"),²¹¹ – לא יכול היה תחום פעילות זה לתת אפשרויות מעשיות לציונים מן השורה. לכן הציע ז'בוטינסקי להתרכז בינתיים בגיבוש המפלגה:

תדעו רק לנצל את התקופה הזאת, תקופת ההפוגה מאונס. תסבירו למתוסכלים, כי ההפוגה באה עלינו מאונס, כי קשה היא עלינו כל כך דווקא משום שתפסה אותנו בעת עלית כוחותינו. ככל שיגבילו את עבודתכם החיצונית [הכוונה לעבודה פוליטית בתוך יהדות רוסיה], כן הרבו-נא להשקיע כוחות בעבודה הפנימית: העמיקו את המפלגה, העמיקו את השקפת עולמכם, הכשירו את עצמכם ואת חבריכם לקראת ימים טובים מאלה. תפקידנו הקרוב – לנצל את הימים האפלים הממשמשים ובאים על היהדות ברוסיה לשם להתארגנות עצמית, לשם ליכוד כוחותינו המפלגתיים.²¹²

²⁰⁹ הנאום נבנה על ההשוואה של המצב הפוליטי לתאונת הרכבת שבה נהרג משה צייטלין – אחד העורכים של **רסבט** – בדרכו לקונגרס בהאג. על התאונה ראה *Paccbem*, 1907, גל' 30 (4.8), עמ' 1-12.

²¹⁰ *Paccbem*, 1907, גל' 33 (26.8), עמ' 11, התרגום לפי ז'בוטינסקי, **נאומים**, עמ' 48. השווה הערכה פסימית של אפשרויות לפעילות פוליטית במאמר המערכת של **רסבט**, «Четвертый съезд», גל' 37 (21.9), עמ' 1-4.

²¹¹ החלטות הקונגרס *Stenographisches Protokoll der Verhandlungen des VIII. Zionisten-Kongresses*, עמ' 433-435 ובחירות הוועד הפועל עמ' 394-395. על הקונגרס ראה ויטל, **המהפכה הציונית**, ג', עמ' 19-23; על חלקם של הציונים הרוסיים – מאור, **התנועה הציונית**, עמ' 322-329; על אוסישקין – גולדשטיין, **אוסישקין**, א', עמ' 221-222; על וייצמן – ריינהרץ, **חיים וייצמן**, א', עמ' 330-335.

²¹² *Paccbem*, 1907, גל' 33 (26.8), עמ' 11, התרגום לפי ז'בוטינסקי, **נאומים**, עמ' 49.

ז'בוטינסקי עצמו פעל לפי המלצתו, ובאוקטובר 1907, לאחר חתונתו והבחירות לדומה השלישית (הוא היה המועמד באודסה, ראה פרק 4) עזב את רוסיה ונסע לווינה "ללמוד את בעיית הלאומים".²¹³ באותו הזמן עבר לארץ ישראל חבר הוועד המרכזי יוסף לוריא, ודניאל פסמניק – אחד המנהיגים והתאורטיקנים הבולטים ביותר, השתקע בנובמבר 1907 בז'נבה.²¹⁴ המנהיגים האחרים נשארו והמשיכו את מלאכת הארגון שהחלו בה בתחילת 1907. הוועד המרכזי, שנבחר בוועידה וכלל רוב החברים שהיו בוועד הקודם,²¹⁵ התווה חמישה אפיקים של הפעילות הציונית: פרופגנדה ותעמולה, העבודה לטובת פלסטינה, ארגון ואיחוד של כל היהדות, ביצור ההכרה הלאומית היהודית והפעילות לטובת המצב הכספי של התנועה. הוראותיו המפורטות של הוועד המרכזי נגעו לפרטים קטנים של ארבעה מהסעיפים: מארגון החגים הלאומיים-יהודיים ועד הקמת "חוגים יהודיים מוזיקליים, חברות התעמלות, חברות ספרות" (גם הציונים היו נתונים להשפעת רעיונות התקופה). רק בענין "ארגון ואיחוד של כל היהדות", שהוא, לדברי הוועד, "מכיל את כל עבודת ההווה בגולה" לא ניתנו הוראות והובטח חוזר מיוחד, אשר לעולם לא הופיע.²¹⁶ בסוף 1907 לא ראתה ההנהגה הציונית שום פעולות היכולות לתרום לכך.

הפעילות הפוליטית הפומבית לא היתה אפשרית בתנאים שלאחר השלישי ביוני, וההד האחרון שלה – רעיון קונגרס 'הבוררים' – ירד מעל הפרק בינואר 1908.²¹⁷ יחד עם זאת, המשכה הפוליטיקה היהודית להיעשות, אם כי בחדרי העסקים בפטרבורג, ולכן הקים הוועד המרכזי הציוני ועדה פוליטית מיוחדת מהציונים הפטרבורגיים, אשר היתה מופקדת על היחסים עם המפלגות האחרות.²¹⁸ בהעדר הפעילות הפוליטית ניסו חלק מהפובליציסטים הציוניים להדגיש את הפעילות הכלכלית – יעקב קלבנוב, למשל, הציע שהוועד המרכזי הציוני יקח על עצמו ארגון חברות לאשראי זעיר "תחת הדגל הציוני".²¹⁹ דניאל פסמניק העמיד אותו הרעיון על בסיס תיאורטי: הפעילות הכלכלית, לדעתו, יחד עם הפעילות התרבותית-לאומית והעבודה המעשית בארץ ישראל הן הגורמים המאחדים את היהדות, בקנה מידה עולמי, בעוד שהפוליטיקה – גורם מפלג. לכן, הפעילות הפוליטית הציונית היא דבר זמני, 'אופורטוניסטי', והיא צריכה לתפוס "מקום צנוע ביותר בתוכנית המינימום שלנו".²²⁰ אבל גם "הפוליטיקה התרבותית-כלכלית כלפי פנים", כלומר הפוליטיקה המכוונת ל"איחוד היהדות" (לעומת "פוליטיקה לאומית כלפי חוץ" המכוונת נגד גורמים חיצוניים)²²¹ לא תפשה מקום מרכזי בפעילות המוסדות הציוניים. אפילו כאשר כינסו מנהיגי 'הקבוצה העממית' התייעצות "להטבת המצב הכלכלי של יהודי התחום" במרץ 1908, נמנעה ההנהגה הציונית מהשתתפות או מהבעת דעה.²²² היעד המרכזי שלה היה ארגון התנועה והלגאליזציה שלה.

²¹³ ז'בוטינסקי, **אבטוביגורפיה**, עמ' 75; שכטמן, **זאב ז'בוטינסקי**, א', עמ' 122-120. ראה גם מכתביו לאוסישקין על עיסוקיו בספריה של הפרלמנט, **איגרות**, א', עמ' 66-57.

²¹⁴ בדיווח על הרצאותיו בפריס בדצמבר 1907 נאמר כבר שהוא בא מז'נבה (*Die Welt*, 1907, גלי 52 (27.12), עמ' 9). פסמניק כנראה גם לא תיכנן לחזור לרוסיה (ראה מכתב מאת א"א ליברמן, 17.11.1908, השואל האם הוא מתכוון להישאר בז'נבה או להשתקע בארץ ישראל, אצ"מ, A86/4).

²¹⁵ חברי הוועד המרכזי היו האחים בוריס ויצחק-לייב גולדברג, לייב יפה (שלושתם בוויילנה), אחיו בצלאל יפה (1868-1925) מגרודנו, שמשון רוזנבוים ויוליוס ברוצקוס ממינסק, אברהם אידלסון מפטרבורג ודוידסון מווארשה. רק אידלסון, דוידסון ובצלאל יפה לא היו חברים בוועד הקודם. כנראה גם יוסף לוריא, אשר היה בוועד הקודם, נבחר שוב והשתתף בוועד עד לעליתו ארצה. במאי 1908 צורף לוועד המרכזי אלטר דרויאנוב (1870-1938), אשר חזר בשביל זה מפלסטינה. ראה מכתב הוועד המרכזי לדוד וולפסון, 5.11.1908 (אצ"מ, Z2/453, עמ' 36); הפרוטוקול של הוועד המרכזי 9.9.1907 (שם, A7/2); מכתב לייב יפה לאוסישקין, 12.2.1908; החלטות הוועד המרכזי, 7.3.1908; מכתב הוועד המרכזי לאוסישקין, ד' אייר תרס"ח [22.4.1908] (שם, A24/109). באוגוסט 1909 במקום אלטר דרויאנוב שעבר לאודסה בא לעבוד בוועד יצחק גרינבוים מווארשה (בצלאל יפה אל גרינבוים, 17.8.1909, שם, A127/60/5).

²¹⁶ חוזר מס' 2 של הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית ברוסיה, *Рассвет*, 1907, גלי 41 (19.10), עמ' 7-2. הגרסאות בעברית וביידיש – אצ"מ, Z2/453, עמ' 312, 332, 348. השווה גם ויטל, **המהפכה הציונית**, ג', עמ' 51-50.

²¹⁷ על עמדת הציונים ודיוניהם ראה הערה 39 לעיל.

²¹⁸ החלטת הוועד המרכזי, 5-6.10.1907 (אצ"מ, Z2/453, עמ' 305-308).

²¹⁹ Я. Клебанов, «К вопросу о мелком кредите», *Рассвет*, 1907, גלי 38 (29.9), עמ' 17-19.

²²⁰ *Рассвет*, Д. Пасманик, «Сущность реальной сионистской политики», 1907, גלי 39 (6.10), עמ' 9-5; גלי 40 (13.10), עמ' 7-1. הצוטט מגלי 40, עמ' 6. השווה גם חיבורו משנת 1912, שבו מצייר פסמניק ניגוד בין פעילות פוליטית בפזורה, אשר מביאה ל"אופורטוניזם" לבין העבודה בארץ ישראל – אצ"מ, 23.

²²¹ *Рассвет*, «Еще о национальной политике», М. Галинский, 1907, גלי 48 (6.12), עמ' 9.

²²² פרוטוקול של ישיבת הוועד המרכזי, 7.3.1908 – אצ"מ, A24/109; Z2/453, עמ' 208.

לאחר השלישי ביוני ולאחר החלטת הסנט האוסרת את הלגאליזציה של האגודות הציוניות, נעשתה הפעילות הפנים-מפלגתית קשה יותר. עוד לפני השלישי ביוני חיפשה ההנהגה הציונית דרכים המאפשרות אסיפות ציוניות לגאליות ופנתה להקמת אגודות "פלסטינה" העצמאיות. האגודה הראשונה הוקמה בפטרבורג בתחילת 1907, ביוני הוקמה אגודה דומה בקובנו, ובסתיו 1907 החלו הציונים להקים אגודות "פלסטינה" בערים אחרות. **רסבט** אף פירסם הוראות לפתיחת האגודות.²²³ צורה אחרת ללגאליזציה היתה הקמת מועדונים ציוניים, והמועדון הראשון בשם "קדימה" נפתח באודסה בתחילת 1907.²²⁴

עוד צורה מעניינת לפעילות לגאלית של הציונים נוצרה כ'אגודת חובבי שפת עבר'. אגודה זו הוקמה בפטרבורג עוד בתחילת 1907 על ידי מלומדים יהודיים העומדים רחוק מהציונות או אפילו מתנגדים אליה, בעוד שרק שלושה ציונים היו בין מייסדיה.²²⁵ מטרת האגודה היתה "לסייע להפצת ידיעות השפה העברית בקרב היהודים ולהתפתחות הספרות העברית", ובשלב זה היא התכוונה לתמוך בלימודי עברית במוסדות החינוך.²²⁶ אבל כאשר החלה האגודה את פעילותה בסוף 1907, התחילו הציונים בפירובניציה להקים סניפי האגודה ולהשתמש בהם כבמוסדות ציוניים (בשנת 1908 נפתחו 32 סניפים, בשנת 1910 היו כבר כ-60 סניפים, אך חלקם נסגרו וב-1911 נותרו כ-40 סניפי החברה).²²⁷ ועידת ציוני פלך מינסק בפברואר 1908 אף החליטה כי "כל ועד מקומי צריך להשתדל לפתוח בעירו סניף לחברה 'חובבי שפת עבר' ולהוציא על ידו לפועל את הפרוגרמה של 'עבריה'".²²⁸ ואכן, כפי שעולה מן הדיווחים על שנת הפעילות הראשונה של האגודה, תשומת לבה הופנתה לפיתוח הדיבור בעברית, נוסח 'עבריה', ולא לתמיכה בחינוך.²²⁹ אך יחד עם זאת ברור, שיאגודת חובבי שפת עבר' לא יכלה להחליף את ההסתדרות הציונית. הציונים, ככל הנראה, היוו רוב חברי האגודה, אך סניפיה תרמו יותר לפיתוח השפה העברית וספרותה מאשר למטרות ציוניות, ובמיוחד למטרות ציוניות ארגוניות.

יחד עם הקמת מוסדות לגאליים, גם הוועדים הציוניים המקומיים המשיכו לפועל. הוועד המרכזי שלח לפירובניציה תעמלנים (אם כי רק שלושה-ארבעה איש לעומת עשרה לפני הוועידה הרביעית²³⁰), אירגן ועידות בפלכים שדלך, גרודנו ומינסק,²³¹ עסק באסיפת החתימות בעד השינוי בתקנון הבנק "אוצר התישבות היהודים" (Jewish Colonial Trust),²³² הקים לשכה מרכזית של קרן הקיימת בראשותו של צ'לנוב²³³ וכו'.

²²³ על פתיחת חברות "פלסטינה" בקובנו, ויטבסק, גרודנו, בקו וקיינב ראה *Рассвет*, 1907, גל' 24 (22.6), עמ' 38; גל' 39 (6.10), עמ' 32-34; גל' 41 (19.10), עמ' 37; גל' 50 (23.12), עמ' 48-49; גל' 2 (12.1), עמ' 39. הוראות לפתיחת החברה – שם, 1907, גל' 42 (27.10), עמ' 25-26. חברת "פלסטינה" בפטרבורג נסגרה על ידי השלטונות כנראה בקיץ 1908 (שם, 1909, גל' 1 [4.1], עמ' 30).

²²⁴ תיכנון המועדון החל כבר בסתיו 1906 (מכתב הלשכה הציונית המרכזית בוויילנה לאוסישקין, 19.9.1906, אצ"מ A24/109). על פעילותו ראה *Рассвет*, 1907, גל' 16-17 [4.5], עמ' 30-31; גל' 21 (2.6), עמ' 22-23. מועדון ציוני "קדימה" תוכנן בוויניצה בסוף 1906, אך לא קיבל אישור השלטונות (שם, גל' 2 [18.1], עמ' 46). מועדון בשם "פלסטינה" תוכנן גם בסימפרופול (שם, גל' 16-17 [4.5], עמ' 34-35). לסוג זה של המוסדות ניתן לשייך אף את 'המועדון היהודי הלאומי בווארשה, ראה להלן.

²²⁵ הציונים בין מייסדי האגודה הם אברהם אידלסון, זלמן אפשטיין ושמעון ברנשטיין. המלומדים הבולטים בין המייסדים הם הברון דוד גינצבורג, יצחק דב מרקון (1875-1949), יהודה לייב קצנלסון (1846-1917), שמעון דובנוב, 'עקב איגר (1862-1932).

²²⁶ *Устав Общества любителей еврейского языка*, עמ' 1-2; *Рассвет*, 1907, גל' 47 (1.12), עמ' 21.

²²⁷ *Рассвет*, 1907, גל' 45 (17.11), עמ' 26; גל' 47 (1.12), עמ' 21; גל' 48 (6.12), עמ' 25; 1909, גל' 5 (1.2), עמ' 20; *Энциклопедия*, 11, עמ' 924.

²²⁸ אצ"מ, Z2/458, עמ' 72-75. 'עבריה' היא ארגון ציוני עולמי לפיתוח הדיבור בעברית.

²²⁹ *Рассвет*, «Общее собрание Общества «Ховеве сфат-эйвер»», A-n-y, 1909, גל' 5 (1.2), עמ' 19-21; Залмон «Общество «Ховеве сфат Эйвер»», Эпштейн, שם, גל' 7 (15.2), עמ' 20-22.

²³⁰ מכתבו של לייב יפה לאוסישקין, 12.2.1908, אצ"מ A24/109.

²³¹ על הוועידה בשדלך 13.9.1907 ראה *Рассвет*, 1907, גל' 41 (19.10), עמ' 27. על הוועידה בגרודנו 22.11.1907 ראה שם, גל' 47 (1.12), עמ' 16-17; החלטותיה – אצ"מ, Z2/458, עמ' 62-65. החלטות הוועידה במינסק 12.2.1908 – שם, עמ' 72-75, תאריכה מוזכר במכתבו של לייב יפה לאוסישקין, 12.2.1908, שם A24/109. נסיון לארגן ועידה בחצי-האי קרים נכשל (*Рассвет*, 1907, גל' 49 [13.12], עמ' 19-20).

²³² הניסיון של ההנהגה הציונית, במסגרת המאבק בטריטוריאליזם, להגביל את פעילות הבנק רק לאזורי "סוריה ופלסטינה" דחף את ישראל זנגויל לערער על השינוי המוצע בפני בית מפשט אנגלי (המוסד המאפשר שינוי בתקנוני חברות מניות). אי הסכמה של מספר גדול של בעלי המניות היתה אמורה לעצור את השינוי. לכן, יזמו הטריטוריאליסטים אסיפת חתימות בעלי המניות נגד השינוי בתקנון, אשר נערך ברוסיה במאי יוני 1907 (ראה הערה 363 בהמשך). בתגובה נאלצו הציונים לאסוף חתימות בעד שינוי התקנון, אך הם התחילו בפעילות זו מאוחר יותר ועל איחור זה דובר בקונגרס הציוני השמיני בהאג (ראה הדו"ח של נשיא הבנק, ניסן קצנלסון, *Stenographisches Protokoll der Verhandlungen des VIII. Zionisten-Kongresses*, עמ' 161-167 והדיון

תשומת לב מיוחדת הופנתה לחגיגות חנוכה ופורים, ובערים הגדולות השתתפו בהם לייב יפה ושמעון פרוג (1860-1916).²³⁴ להקים יומון ביידיש הוועד לא הצליח ולכן החיאה את השבועון הישן **דאָס יודישע פּאָלק**.²³⁵ אבל השבועון עם 1,500 חותמים וכ-1,500 עותקים שנמכרו בקמעונות (בתחילת 1908) לא יכול היה להתקיים, והוועד המרכזי נאלץ לסגרו ביוני 1908, מחמת ההוצאות הגדולות.²³⁶

סגירתו של הבטאון ביידיש היתה סימן מובהק למצבה ולכיוונה של ההסתדרות הציונית ברוסיה. אם בקיץ 1907 דיברו הציונים על נחיצותו של היומון ביידיש על מנת להפיץ את הציונות בקרב העם, בקיץ 1908 רעיון זה ירד מעל הפרק. ההנהגה הציונית לא ראתה יותר לנכון לתמוך מהתקציב הדל בבטאון ביידיש שלא זכה לתפוצה. במאי 1908 הוחלט לפרסם במקומו שבועון בעברית, אך לא בכוחות עצמם אלא במשותף עם ההנהגה הציונית העולמית בקלן,²³⁷ והשבועון **העולם** אכן הועבר מקלן לוילנה בדצמבר 1908.²³⁸ השינוי בשפת הבטאון הצביע על שינוי הכיוון: לא עוד תעמולה בקרב המוני היהודים שנשארו אדישים לציונות לאחר הקונגרס השמיני: במקום החזון והתקווה להשגת ארץ ישראל – עבודה מעשית במימדים קטנים (קניית קרקעות, בנק אגררי וכו').²³⁹ הרעיונות של איחוד העם, הרפורמה בקהילות, הפעילות הכלכלית לא התממשו ולא זכו לתהודה. ללא עיתון ביידיש לא יכלו הציונים לצפות להרחיב את אחיזתם בין היהודים הפשוטים, וב-1908 ואילך חלק ניכר בהנהגה הציונית כבר לא שאף לכך. מעתה פנתה הציונות לקהל אחר: "מעמד הביניים היהודי, אינטליגנציה, צעירים".²⁴⁰

העולם העברי דיבר אל היהודים הלאומיים המוכנים לקרוא שבועון בעברית ומספרם היה קטן אך יציב – כ-2,500 חותמים לאורך השנים 1909-1914.²⁴¹ תפוצה כה קטנה לא היתה מספיקה כדי שה**עולם** יוכל לכסות את הוצאותיו, ובשנת 1912 הוא הועבר מוילנה לאודסה (לדברי אוסישקין, "בהשגחתי ועל אחריותי"²⁴²), ששם היה בסיסו הכספי יציב יותר, אם כי לא בהרבה. ככל הנראה, משך **העולם** את המקסימום של החותמים המעוניינים בכתב-עת (לא יומון) עברי ציוני, מכיון שבאותן השנים גם מספר החותמים לירחון **השילוח** לא עלה על 3,000 איש.²⁴³

הקהל שהגיב טוב יותר לתעמולה הציונית היתה האינטליגנציה היהודית-רוסית ששפת דיבורה רוסית, ועל כך מעידה הצלחתו המאלפת של **רסבט**. כבר ב-1908 הגיעה תפוצתו ל-4,100 חותמים, ובשנת 1909

אחר כך). לבסוף הצליח הוועד המרכזי של ציוני רוסיה לאסוף 33,000 חתימות (מכתב הוועד המרכזי לדוד וולפסון, י"א סיון תרס"ח [28.5.1908], אצ"מ, Z2/453, עמ' 173), אבל בית המשפט בלונדון דחה באפריל 1908 את דרישת הציונים.

²³³ החלטות הוועד המרכזי 5-6.10.1907 – אצ"מ, Z2/453, עמ' 305-308; ראה גם חוזר הבולשת עם תוכן ההחלטות - ЦГА У.з., ф. 5, т. 1010, оп. 1, д. 461 (אמת"י, HM2/8257.1).

²³⁴ ביאלוסטוק, קובנו, וילנה, פינסק, גרודנו, קייב, סה"כ 14 ערים (Paccvem, 1907, גלי 47 [1.12], עמ' 30, 31; גלי 48 [6.12], עמ' 25, 27; גלי 50 [23.12], עמ' 48; 1908, גלי 15 [12.4], עמ' 23-25; 1909, גלי 50 [15.12], עמ' 52.

²³⁵ ההחלטה התקבלה כבר בישיבות הוועד המרכזי 9.9.1907 (אצ"מ, A7/2) ו-5-6.10.1907 (אצ"מ, Z2/453, עמ' 305-308).

²³⁶ השבועון חודש בינואר 1908 ונסגר ביוני 1908. ראה Paccvem, 1908, גלי 3 [18.1], עמ' 36; מכתביו של לייב יפה לאוסישקין, 19.12.1907, 12.2.1908; פרוטוקולים של ישיבות הוועד המרכזי, 7.3.1908, 14.4.1908; מכתביו של אלתר דרויאנוב לאוסישקין, ה' תמוז תרס"ח [21.6.1908], ט' תמוז תרס"ח [25.6.1908] (אצ"מ A24/109). אצל קירזשניץ, **די יודישע פרעסע**, עמ' 27, נפלה טעות בתאריך הסגירה של השבועון.

²³⁷ ההחלטה נפלה בהתיעצות חברי הוועד המרכזי עם החברים הרוסיים בוועד הפועל הגדול במאי 1908 בוילנה, ודוד וולפסון הסכים לכך בשיחתו עם האחים גולדברג בעת ביקורו בפטרבורג ביוני 1908; מההנהלה הציונית בקלן נדרש לתת סבסוד של 2,500 מרק לשנה, סבסוד ביקשו גם מאוסישקין כיו"ר הוועד האודסאי (מכתבי הוועד המרכזי לאוסישקין, 20.4.1908, ט' תמוז תרס"ח [25.6.1908], אצ"מ A24/109; מכתב הוועד המרכזי לוולפסון, כ"ד תמוז תרס"ח [10.7.1908], שם, Z2/453, עמ' 151).

²³⁸ עוד בסוף 1907 תכנן אוסישקין לפרסם שבועון עברי **התחיה** באודסה (בעריכת חובבי ציון ותיקים משה לילינבלום [1843-1910] ואלחנן לייב לוינסקי [1858-1910]), אך התוכנית לא יצאה לפועל, והרעיון נעזב, ככל נראה, בשל ההחלטה לפרסם את **העולם** ברוסיה. ראה Paccvem, 1907, גלי 45 [17.11], עמ' 26; 1908, גלי 3 [18.1], עמ' 30; ז'בוטינסקי, **איגרות**, א', עמ' 59, 61, 62, 65.

²³⁹ על התנועה הציונית העולמית בשנות 1907-1914 ראה Böhm, Die Zionistische Bewegung, א', עמ' 291-625; Laqueur, The History of Zionism, עמ' 136-171; אליאב, **דוד וולפסון**; ויטל, **המהפכה הציונית**, ג', עמ' 80-13.

²⁴⁰ דו"ח הוועד המרכזי לוועידה החמישית, Paccvem, 1909, גלי 51 [20.12], עמ' 61.

²⁴¹ ראה אגרת הוועד המרכזי אל אוסישקין, ללא תאריך [סוף 1908] (אצ"מ, A24/109); אגרת בוריס גולדברג אל פסמניק, 1.2.1909 (שם, A86/4); דו"ח הוועד המרכזי עבור אפריל 1910 (שם, A24/104); דו"ח הוועד המרכזי עבור שנת 1910 (שם, Z2/458, עמ' 66); אגרת אוסישקין אל הוועד הפועל בברלין, אביב 1914 (שווארץ, **אוסישקין באגרותיו**, עמ' קכ"ה; סלוצקי, "מנחם אוסישקין", עמ' 22-23).

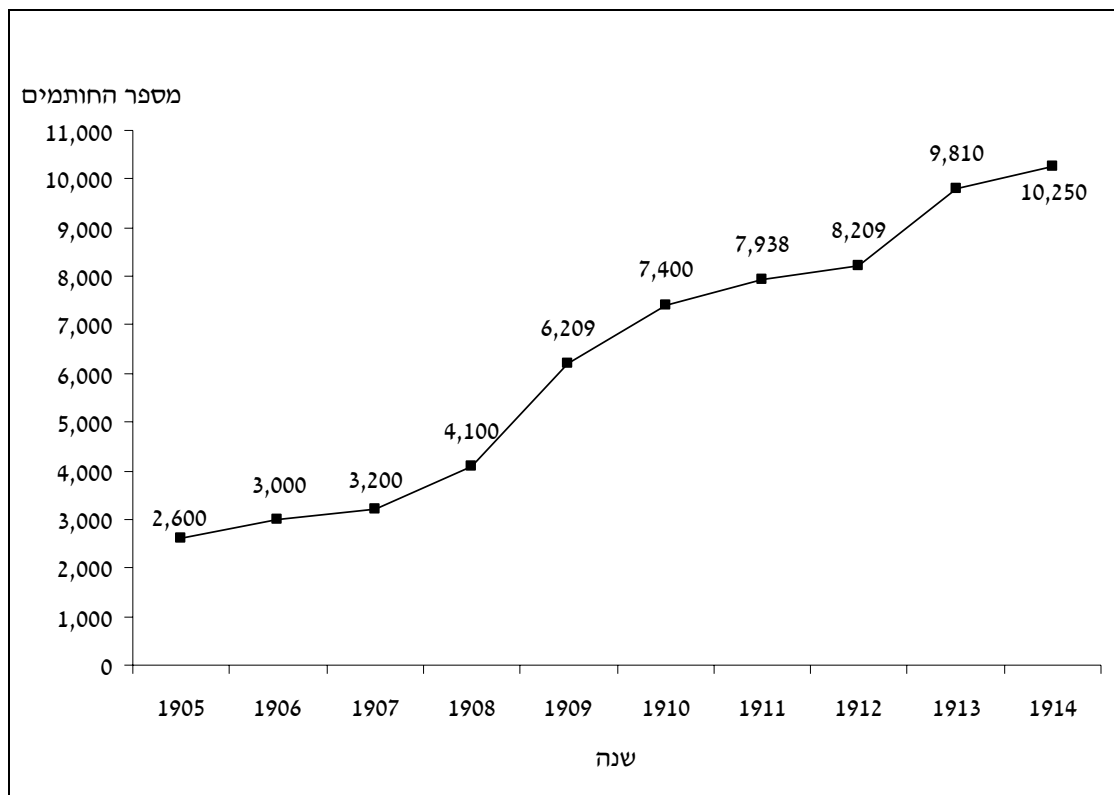
²⁴² חוזר אוסישקין אל מורשי הוועד האודסאי, 1912 (שווארץ, **אוסישקין באגרותיו**, עמ' קכ"ה).

²⁴³ Attia, The Hebrew Periodical Ha-Shiloah, עמ' 158.

גדלה ב-50%, ל-6,209 חותמים. משנה זו לא נזקק **רסבט** יותר לתמיכתו הכספית של הוועד המרכזי הציוני.²⁴⁴ תפוצתו אף המשיכה לעלות והגיעה ב-1914 לכ-10,000 עותקים – הישג ללא תקדים לשבועון יהודי (ראה לוח 1).²⁴⁵ כ-40% מחותמיו של **רסבט** התגוררו מעבר לתחום המושב וכ-20% נוספים חיו באיזורים הדרומיים של התחום. נתונים אלו מוכיחים כי היהודים באיזורים שבהם היתה אקולטורציה הרוסית גבוהה יותר, היו פתוחים יותר לרעיונות הציוניים ולעמדותיו הלוחמניות של **רסבט**.²⁴⁶ אלא שפתיחות זו לא מצאה את ביטויה במישור הארגוני, והכנסותיה של ההסתדרות הציונית ברוסיה ירדו משנה לשנה.

המצב הכספי של הוועד המרכזי היה עגום: מהתקציב של 30,000 רובל שעליו הוכרו בוועידת האג הצליח הוועד במשך שנת 1907/08 לאסוף רק 14,000 רובל (לעומת 28,000 רובל בשנה הקודמת). לכן גם הוצאותיו הוקטנו, אך הגרעון הגיע לכ-3,000 רובל; יחד עם החובות מהשנים הקודמות הסתכם הגרעון בכ-15,000 רובל, דהיינו יותר מאשר ההכנסה השנתית.²⁴⁷ בוועידה החמישית של ציוני רוסיה בדצמבר 1909 דווח, כי הכנסתיו של הוועד המרכזי בשנתיים וארבעה חודשים לא עלו על 30,000 רובל – התקציב שנקבע לשנה אחת בלבד בהסתמך על ההכנסות של שנת 1906/07, והגרעון אמנם פחת אך נשאר להיות כ-8,000 רובל.²⁴⁸ במילים אחרות, היה המצב הפיננסי של ההסתדרות הציונית בכדי רע, מה שהקשה מאוד על כל הפעילות של המוסדות המרכזיים.

לוח 1: תפוצתו של רסבט, 1914-1905.²⁴⁹

²⁴⁴ *Paccvem*, 1909, גלי 50 (15.12), עמ' 50.

²⁴⁵ *Paccvem*, 1914, גלי 51-52 (21.12), עמ' 25; סלוצקי, *העיתונות היהודית-רוסית*, עמ' 252.

²⁴⁶ על החתימה על **רסבט** ראה V. Levin, "Zur Verbreitung jüdischer Zeitschriften", עמ' 119-110.

²⁴⁷ דו"ח פיננסי של הוועד המרכזי מ-1.7.1907 עד 30.7.1908 (אצ"מ, A24/104) והמכתב הנלווה אליו מיום 7.9.1908 (שם, A24/109). לדו"ח על 1907-1906 ראה *Paccvem*, 1907, גלי 31 (11.8), עמ' 19. הוועידה הרביעית החליטה לפנות לציונים אמידים בדרישה לאסוף כספים לכיסוי הגרעון של 11,000 רובל, החוזר אליהם נשלח באוקטובר 1907, אך הגרעון לא כוסה. בדצמבר 1909 דווח רק על כיסוי של כ-7,000 רובל (מכתב חוזר של הוועד המרכזי [אוקטובר 1907], אצ"מ, Z2/453, עמ' 411; מכתב הוועד המרכזי לדוד וולפסון, 6.12.1907, שם, עמ' 269-270; חוזר מס' 1 של מורשה גליל מוסקבה, אוקטובר 1907, שם, עמ' 373-374; דו"ח הוועד המרכזי לוועידה החמישית של ציוני רוסיה, *Paccvem*, 1909, גלי 51 (20.12), עמ' 62).

²⁴⁸ *Paccvem*, 1909, גלי 51 (20.12), עמ' 62.

²⁴⁹ *Paccvem*, 1914, גלי 51-52 (21.12), עמ' 25; סלוצקי, *העיתונות היהודית-רוסית*, עמ' 252.

הפעילות הציונית ברוסיה (כמו כל הפעילות הציבורית) נזקה רבות בשל המצב הכללי במדינה. כפי שהודיע הוועד המרכזי הרוסי למרכז הציוני בקלן בדצמבר 1907, "כרגע המצב הוא כזה, שבסיביר, בפולין (איפה ששליש מיהודי רוסיה מתגוררים), בשורה שלמה של ערים גדולות כמו אודסה, קייב, חרקוב, סבסטופול, יקטרינוסלב, יאלטה וכו' אי אפשר לפתח איזושהי פעילות ציונית בגלל מצב החרום הצבאי. אסיפות ועצרות אסורות ובלתי אפשריות לגמרי".²⁵⁰ בעוד שנתיים הודיע הוועד לוועידה החמישית כי "מדצמבר 1907 לא הורשו כמעט אסיפות ציוניות; במקומות רבים נאסרו רפרטים והרצאות".²⁵¹ מאבק השלטונות במהפכה נגע גם בציונים, אם כי לא תמיד במכוון: באוקטובר נסגר העיתון **ציון** בווארשה, בדירת המערכת נערך חיפוש, וערכיו גרינבוים וקליאונסקי נעצרו לשלושה שבועות.²⁵² בתחילת נובמבר נערך חיפוש בדירת הוועד המרכזי בוויילנה ומזכיר הוועד לייב יפה נעצר לשבוע.²⁵³ בנוסף לרדיפות הכלליות החלו השלטונות להתנהג לפי החלטת הסנט האוסרת על הפעילות הציונית. באוגוסט 1907 נסגר המועדון הציוני "קדימה" באודסה,²⁵⁴ בסוף ספטמבר הפיצה הבולשת הפוליטית חוזר על הציונים,²⁵⁵ ובנובמבר הוחרמה חוברת **אונזערע אויפגאבען אין ארץ ישראל** [משימותינו בא"י].²⁵⁶ בתחילת דצמבר 1907 נסגר המועדון היהודי הלאומי בווארשה וכל סניפיו בערי השדה, אשר היוו ארגון הגג של ציוני פולין, ובסוף דצמבר הורה החוזר של משרד הפנים לכל המושלים למנוע את פעילותה של הקרן הקיימת.²⁵⁷

לכן כבר בעת הקונגרס השמיני בהאג באוגוסט 1907 (ומיד לאחר החלטת הסנט) החל נשיא ההסתדרות הציונית העולמית דוד וולפסון במגעים עם הנציג הרוסי בוועידת השלום בהאג נ.וו. צ'אריקוב, על מנת להשיג לגאליזציה של הציונות הרוסית. בעקבות השיחות העביר צ'אריקוב (האיש המקורב לסטולפיין, סגן שר החוץ מ-1908 ושגריר באיסטנבול מ-1909, בעל דעות אנטישמיות שטען כי "שנאה יהודית לרוסיה" עומדת מאחורי המדיניות הטורקית)²⁵⁸ את תזכירו ואת התזכיר של נחום סוקולוב (1859-1936) לפטרבורג. במרץ 1908 שלח וולפסון תזכיר מפורט לראש הממשלה סטולפיין והציע כי יבוא לשיחות אישיות. בסוף יוני הגיע וולפסון לפטרבורג ונפגש עם פטר סטולפיין, עם שר החוץ אלכסנדר איזבולסקי (1856-1919) ועם סגן שר הפנים אלכסנדר מאקארוב (1857-1919). שתי השיחות הראשונות היו מבוטחות מאוד, בעוד השיחה עם מאקארוב, הממונה על מחלקת המשטרה ועל המחלקה לענייני הדתות הזרות במשרד הפנים²⁵⁹ היתה מאכזבת. כל הטיעונים של וולפסון על כך, שהציונות חזרה לדרכו של הרצל, שהיא שואפת אך ורק לריכוז היהודים בפלסטינה ואינה מתערבת בפוליטיקה הפנימית של המדינות, לא השפיעו על מאקארוב, שידעויותיו נבעו מתזכירי המשטרה והבולשת הפוליטית. ההישג היחיד של וולפסון בשיחתו עם מאקארוב היתה ההסכמה להיפגש עם צ'לנוב, אך לזה האחרון הבהיר מאקארוב, כי על הציונות הרוסית להוכיח את הימנעותה

²⁵⁰ מכתב הוועד המרכזי לדוד וולפסון, 6.12.1907, אצ"מ, Z2/453, עמ' 269.

²⁵¹ *Рассвет*, 1909, גלי 51 (20.12), עמ' 59.

²⁵² *Рассвет*, 1907, גלי 42 (27.10), עמ' 30; גלי 43 (3.11), עמ' 24; גלי 47 (1.12), עמ' 33; גלי 50 (23.12), עמ' 29; *The American Hebrew*, 13.12.1907, עמ' 150.

²⁵³ כפי שהודגש במכתב הוועד המרכזי לדוד וולפסון מיום י"ג כסלו [תרס"ח], 6.11.1907, מעצרו של לייב יפה לא היה קשור ברדיפת הציונים, מכיוון שבו בזמן נערכה אסיפה ציונית גדולה בוויילנה (אצ"מ, Z2/453, עמ' 293, 294). ראה גם *Рассвет*, 1907, גלי 43 (3.11), עמ' 23; גלי 44 (10.11), עמ' 29; *The American Hebrew*, 13.12.1907, עמ' 150; 20.12.1907, עמ' 178. הוועד המרכזי הציוני כבר נעצר כמעט במלואו בדצמבר 1906, אך גם אז לא היתה זו פעולה אנטי-ציונית והמעצר לא הביא לשום תוצאות (*Рассвет*, 1907, גלי 1 [10.1], עמ' 41-42).

²⁵⁴ חוזר של וועד השוקלים הציוניים באודסה, דצמבר 1907, אצ"מ, Z2/453, עמ' 268; *Свобода и равенство*, 1907, גלי 38 (2.8), עמ' 19; *Рассвет*, 1908, גלי 1 (5.1), עמ' 39.

²⁵⁵ חוזר זה מוזכר בחוזר אחר מיום 15.10.1907 – 15.10.1907, л. 5 – 1010, оп. 1, д. И-461, ЦГА Уз., ф. (אמת"י HM2/8257.1).

²⁵⁶ *Рассвет*, 1907, גלי 43 (3.11), עמ' 23.

²⁵⁷ *Рассвет*, 1907, גלי 49 (13.12), עמ' 24; גלי 50 (23.12), עמ' 29; אצ"מ, Z2/453, עמ' 249; מאור, **התנועה הציונית**, עמ' 343.

²⁵⁸ ראה עליו *Высшие и центральные*, ד', עמ' 13; *История внешней политики*, לפי המפתח; *Алексеева, Оппозиция*; *Дякин, Национальный вопрос*, עמ' 125; *Ascher, P. A. Stolypin*, עמ' 258. לביטוי האנטישמיים ראה *Его Величества*, עמ' 163.

²⁵⁹ על מאקארוב ראה *Шиллов, Государственные деятели*, עמ' 391-390.

מהפוליטיקה ומהקשרים עם פועלי-ציון במשך שנה – שנה וחצי, ורק אז הם ייפגשו שוב לדיון נוסף.²⁶⁰ למרות ההד התקשורתית לביקורו של וולפסון וקבלות הפנים בפטרבורג ובווילנה,²⁶¹ תוצאותיו היו דומות לאלו שהשיג הרצל ב-1903: ההכרה הרשמית בציונות לא הושגה, אך רדיפות המשטרה התמתנו. ואם ביקורו של הרצל היה מלווה בפריצת תקוות ואהדה עממית, ביקורו של וולפסון נטול כריזמה ומסוכסך עם מנהיגי הציונות הרוסית לא הרשים את היהודים כביקור קודמו, שוולפסון השתדל בכל הכוח להידמות לו.

למרות כשלון השתדלותו של וולפסון, אשר לא הביאה ללגאליזציה של התנועה הציונית, הרדיפות המשטריות נגד הציונים נפסקו למספר שנים, והן חזרו ביתר שאת רק בשנת 1911. לכאורה, הפסקת הרדיפות אפשרה לוועד המרכזי להמשיך לעבוד בענייני הארגון, ואכן השקיע הוועד הרבה כוחות, בעיקר על מנת לכנס ועידות פלכיות בשנת 1909. הוועידה המוצלחת ביותר התקיימה באפריל 1909 בפלך פודוליה, בהנהגתו של עו"ד דוד שליפר מקמנץ-פודולסק, אשר במשך שנים הצליח לארגן עבודה בפודוליה.²⁶² נערכו גם הוועידות בפלכים אחרים (שדלץ, קובנו, פולטבה, קייב, יקטרינוסלב, וולין ורדום), אם כי בהצלחה פחותה.²⁶³ אבל הפעילות הציונית במקומות לא השתפרה ולא השביעה את רצון הפעילים. בדו"ח על ועידת פודוליה נאמר:

את סבותיה של ירידת המצב בארו הצירים באופנים שונים. לדעת אחדים מהם, אבדה לציונים הזקנים האמונה באפשרותה של עבודה רחבה בא"י, והצעירים הלכו מאתנו בתקופת תנועת השחרור. [...] צירים אחדים ראו את סבת "הירידה" בסכסוכים הפנימיים האוכלים בלי הרף את מרכזי ההסתדרות ובמדה ידועה, גם ברע התנאים האדמיניסטרטיביים, ביחוד בערי השדה. [...] כמעט כולם דברו ע"ד נחיצותו של עתון יומי בשפה המדוברת [=יידיש], שיהיה לכלי-מבטאנו בתוך השדרות הרחבות של ההמון וירים את קרנה של הציונות.²⁶⁴

במקביל, התלוננו הצירים, כי הוועד המרכזי שולח רק "אגיטטורים בשביל הצעירים" ואינו שולח "נואמים עממיים בשפה המדוברת בשביל החרדים". דעה דומה הביעה ועידת ציוני פלך פולטבה,²⁶⁵ וגם הוועד המרכזי עצמו הכיר, כי "יותר מכל דורשות [האגודות] תעמלנים הדומים לאלה אשר נסעו בעבר, אך מסתגלים יותר לתנאים עכשוויים. משלוח תעמלנים כאלה נחוץ עתה גם מכיוון שבית הכנסת נשאר מקום כמעט יחיד, שבו אפשר לדבר על הציונות".²⁶⁶ דברים אלו הדגישו עוד הפעם, כי למעשה הופנתה עתה התעמולה הציונית בעיקר לאינטליגנציה, אם כי השאיפה לפנות להמוני העם לא נעלמה סופית. אבל גם האינטליגנציה לא נמשכה לתעמולה במתכונתה המקובלת. אחד התעמלנים החשובים של הוועד המרכזי, חיים גרינברג, אשר עסק בעבודה זו מאז 1906, כך תיאר את המציאות בתחילת 1910 (לאחר שעבר לעבוד ב'וועד האודסאי" של אוסישקין):

²⁶⁰ Gelber, "Aktenstücke", גלבר, "השתדלות דוד וולפסון"; מאור, **התנועה הציונית**, עמ' 344-348; אליאב, **דוד וולפסון**, עמ' 175-176; ויטל, **המהפכה הציונית**, ג', עמ' 54-52.

²⁶¹ לפטרבורג הגיעו רוב ראשי הציונות הרוסית, למעט אוסישקין ומקורביו: האחים גולדברג, לייב יפה, יוליוס ברוצקוס, צ'לנוב, יצחק ניידיץ' (1868-1949) והן תושבי פטרבורג אידלסון, רוזוב, בלקובסקי, וייסנברג (מכתבו של דרויאנוב לאוסישקין, ה' תמוז תרס"ח [21.6.1908], אצ"מ, A24/109). בוויילנה נערכה לכבוד וולפסון קבלת פנים בבנין הקהילה (חברת 'צדקה גדולה') וקבלת פנים ציונית, בה השתתפו נציגי הציונים מערים וארשה, גרודנו, קובנו, דווינסק, סמורגון, אושמיני ולידה (אצ"מ, A7/1; *Paccvem*, 1908, גלי' 27 [13.7], עמ' 11-7). ראה גם זכרונותיו של מאיר בר-אילן, כי "זה לא נשא חותם של מפלגה, אלא היה ענין של כלל ישראל" (ברלין, **מוולוז'ין**, ב', עמ' טז).

²⁶² דו"ח על הוועידה והחלטותיה – אצ"מ, A24/104; **העולם**, 1907, גלי' ט"ו (21.4), עמ' 15-13. ראה גם *Paccvem*, 1909, גלי' 51 (20.12), עמ' 60.

²⁶³ *Paccvem*, 1909, גלי' 51 (20.12), עמ' 60. על הוועידות בקובנו וברומני, פלך פולטבה, ראה מכתבו של לייב יפה אל יצחק גרינברג, 11.8.1909, אצ"מ, A127/60/6. החלטות ועידת פלך פולטבה ברומני ראה *Paccvem*, 1909, גלי' 35 (30.8), עמ' 35-34; תיאור ועידת פלך קייב ראה שם, גלי' 49 (6.12), עמ' 29-27. החלטות ועידת וולין – **העולם**, 1909, גלי' מ"ה (7.12), עמ' 18-17.

²⁶⁴ דו"ח על ועידת ציוני פלך פודוליה, אצ"מ, A24/104; **העולם**, 1907, גלי' ט"ו (21.4), עמ' 13.

²⁶⁵ *Paccvem*, 1909, גלי' 35 (30.8), עמ' 35.

²⁶⁶ *Paccvem*, 1909, גלי' 50 (15.12), עמ' 52. הוועד המרכזי חיפש תעמלנים לבתי כנסת עוד במחצית הראשונה של 1908 אך לשווא (פרוטוקול ישיבת הוועד המרכזי, 14.4.1908, אצ"מ, A24/109). על מוסד המטיפים הציוניים בבתי כנסת בשנים הראשונות של התנועה ראה גולדשטיין, "תפקידים ומעמדם של בתי כנסת". מהביוגרפיות של המטיפים הידועים עולה כי רובם עזבו את רוסיה עוד לפני 1907 (ח.ר. רבינוביץ, "המטיפים לציון", **ספר הציונות הדתית**, א', עמ' 474-489).

כשהנך בא לאיזו עיר לרגלי ענינים ציוניים, הנך מרגיש מיד, כי הכל תובעים ממך איזו מלה חדשה, איזו סיסמה חדשה. היש לנו כאלה? [...] בשנים האחרונות התחילו להביט על האגיטטורים הנודדים כעל שארית הפליטה של שנות 1905-1906. התחילו להתייחס אליהם כאל בטלנים טפשים ועצלים, רחוקים מעולם המעשה ועוסקים בדברים שאין להם כל ערך מעשי. בהתייחסות כזו הנני חושד לא רק את 'בעלי הבתים' שלנו, כי אם גם הרבה מן העסקנים היותר קולטוריים שלנו.²⁶⁷

אירוע חשוב יכול היה לשנות את ההווי המשעמם של הציונים הרוסיים, והוא המהפכה של התורכים הצעירים ביולי 1908. התקוות שהמשטר החדש בתורכיה יסלול דרך להגשמת הציונות – הקמת ישות יהודית בארץ ישראל – היו מאוד מוחשות והכניסו אנרגיה חדשה בפעילות הציונית. ההנהגה הציונית היתה נלהבת ושאפה גם להלהיב את הציונים מן השורה ואת הציבור הרחב: "עולה גל של הלך-רוח אחר, גובר העניין בציונות ובארץ ישראל, צריך לנצל אותו מיטב ניצול". רבים דיברו על "התעוררות הרוח בהסתדרות הציונית, ההתחדשות שבאה בעקבות האירועים בתורכיה".²⁶⁸

אלא שברגע חשוב זה התברר, כי המערך הארגוני הקיים אינו רלבנטי למציאות החדשה. כדי להחליט על הצעדים הקשורים למהפכה התורכית כינס יחיאל צ'לנוב התייעצות במוסקבה ב-16-19 באוקטובר 1908.²⁶⁹ הוא אמנם הודיע את תוכניותיו ורעיונותיו לוועד המרכזי, וזה האחרון בישיבתו ב-7 באוקטובר קיבל החלטות דומות לאלה שיתקבלו במוסקבה עשרה ימים מאוחר יותר,²⁷⁰ אך מובן שתפקידו של הוועד היה שולי. ההחלטה החשובה ביותר היתה להקים עיתונות ציונית בקושטא ולגייס למטרה זו 50,000 רובל בקרב הציונים הרוסיים. לשם כך חולקה כל רוסיה לאזורים ונקבע סכום לכל אחד מהם. מטעמי הסודיות נפקד ביצוע ההחלטה בידי שליחים מיוחדים, תחת פיקוחם של אחראים, ולוועד המרכזי ניתנה האחריות רק על גיוס הכספים באיזורי בילורוסיה.²⁷¹ גם ההחלטה השניה של התייעצות מוסקבה – על משיכת קפיטל יהודי לקניית האדמות בארץ – השאירה את הוועד המרכזי בצד: ההתייעצות החליטה להקים וועדי היוזמים בחמש ערים, ועד מרכזי מיוחד לקביעת מדיניות בעבודה זו, לשכה מאחדת אצל אוסישקין באודסה ולשכת מודיעין מרכזית ביפו. לעומת זאת, הוועד המרכזי בוולנה יכול היה רק להבהיר בחוזרים, כי משטר החוק בתורכיה אינו שונה יותר מארצות אחרות ולכן ניתן מעתה להשקיע בפלסטינה על מנת להרוויח. התייעצות מוסקבה היתה, בעצם, הקואליציה של צ'לנוב, אוסישקין ויצחק לייב גולדברג (הוא ייצג את הוועד המרכזי) – על שםם הופקדו כספים לעיתונות בתורכיה והם הועמדו בראש גיוס ההשקעות. לעומתם, נאלץ הוועד המרכזי בוולנה להסביר לוולפסון, מי הם חבריו ולמה וממתי הוא קיים.²⁷²

הפעילות הציונית בקושטא שבמרכזה הקמת העיתונות והנציגות הפוליטית הציונית הפכה לנושא מרכזי בעבודת העסקנים הציוניים הרוסיים ב-1909. אלא שעיקר העבודה נעשה הרחק מעיני הציבור, וזה האחרון התבקש רק לתרום כספים. והסכסוכים עם וולפסון ולשכתו בקלן סביב הפעילות בקושטא תפסו בהדרגה מקום חשוב יותר ויותר. 'העבודה המעשית' בארץ ישראל התרכזה בעיקר בידי אוסישקין ומוסדותיו באודסה, והשתתפות הציונים הפשוטים בה התבטא שוב רק בנתינת תרומות. בסוף 1909 יכול היה אלכסנדר גולדשטיין (1884-1949) לכתוב: "כבר שלוש שנים שכמעט כל עבודתנו מסתכמת בדבר אחר – איסוף כספים [...] מזמן לא נשמעות מילים חדשות".²⁷³ לכן אין זה פלא שלקראת הקונגרס הציוני התשיעי והוועידה החמישית של ציוני רוסיה (דצמבר 1909) נשמעו קריאות עזות לחזור לעבודת הווה – "עבודה בקרב העם

²⁶⁷ אגרת חיים גרינברג אל יצחק גרינבוים, 12.4.1910 (אצ"מ, A127/60/2).

²⁶⁸ לייב יפה לדניאל פסמניק, 28.10.1908, 29.10.1908, יפה, בשליחות עם, עמ' 47, 48.

²⁶⁹ תוכנית התייעצות מוסקבה והחלטותיה – אצ"מ, A24/104.

²⁷⁰ פרוטוקול ישיבת הוועד במרכזי, 7.10.1908, אצ"מ, A24/104.

²⁷¹ בסופו של דבר התרכזה מלאכת שליחת השליחים לרוב הפלכים של תחום המושב בוועד המרכזי, ראה שני מכתבי הוועד אל אוסישקין, ללא תאריך [סוף 1908], אצ"מ, A24/109.

²⁷² מכתב הוועד המרכזי לוולפסון, 5.11.1908, אצ"מ, Z2/453, עמ' 36-40.

²⁷³ A. Гольдштейн, «Назад к сионизму!», *Рассвет* 1909, גל' 38 (20.9), עמ' 6-7.

ובשביל בעם".²⁷⁴ שוב התכנסה 'הוועידה של נציגי העיתונות הציונית', הרביעית במנין, אשר הדגישה את משמעותן של החלטות הלסינגפורס וקראה לפעילות בתוך הקהילות, המוסדות התרבותיים-חינוכיים והמוסדות הכלכליים. עיקרון היסוד במציאות החדשה צריך היה להיות הפוך מזה שהתקבל ב-1906: "העיקר הראשי, המורה דרך בזמננו, צריך שיהיה – יצירת אותם הערכין ואותם המוסדים הקולטוריים והצבוריים לעבודה-עצמית, שאחרי כן יוכרו ויתקיימו ע"י החוק".²⁷⁵ שוב התפתחו ויכוחים על דפי העיתונות, אבל עתה עמדו במרכזם שאלות של העבודה בפלסטינה, ואפילו 'ועידת העיתונות' לא הצליחה להגיע למכנה משותף לגביהן.²⁷⁶

במסגרת המאבק המחודש עבור עבודת ההווה ניתן לראות גם את הוועידות הפלכיות ובמיוחד את משאלותיהן לשלוח מטיפים לבתי כנסת ולהקים עיתון בידיש. שאלת השפות גרמה לסכסוך בוועידה החמישית של ציוני רוסיה, אשר התקיימה לפני הקונגרס התשיעי בהמבורג בדצמבר 1909. כאשר עלה יצחק גרינבוים לדוכן להרצות על עבודת ההווה הוא התבקש לא לדבר בעברית כדי שהרצאתו תהיה מובנת לכולם. מטעמים עקרוניים הקשורים, כנראה, במציאות בווארשה, סירב גרינבוים לנאום ברוסית ועבר ליידיש. אך המילים הראשונות שלו גרמו להתפרצות מתנגדי יידיש בראשות קלויזנר, ולמרות התמיכה של הוועד המרכזי, לא הצליח גרינבוים לתת את הרצאתו בידיש. במקומה הוקראו עיקריה, אשר התקבלו בוועידת העיתונות, בשתי השפות – העברית והיידיש.²⁷⁷ ריב השפות היה חלק בלתי נפרד מהמחלוקת סביב עבודת ההווה. תומכי העברית, כפי שזה מנוסח בהצעת קלויזנר, ראו לנכון לעסוק אך ורק בהפצת הלשון העברית וספרותה כקשורים לתחית האומה בארץ ישראל, הם דחו על הסף פעילות בתחומי הכלכלה והתרבות הכללית, והתנגדו לפעילות עצמאית ציונית בקהילה ובמוסדות הציבור.²⁷⁸ לעומתם, מצדדי עבודת ההווה ראו בידיש שפת המוונים היהודיים, העומדת בחשיבותה מיד לאחר העברית. יידיש היתה כמובן נחוצה על מנת להפיץ את הציונות בקרב היהודים ולמשוך אליה את המוונים, אך היתה לה גם משמעות עצמאית כשפתו של עם, אשר הציונים באו להוביל. שוויון בין שתי השפות בחיים הציבוריים ברוסיה נקבע עוד בהלסינגפורס, ולכן הפגיעה בידיש היתה גם פגיעה בתוכנית הלסינגפורס כולה.

למרות הוויכוחים הסוערים בוועידה והקמת ועדה מיוחדת לענייני עבודת ההווה ליד הוועד המרכזי, דבר לא השתנה בחיים ציוניים ברוסיה. במרכזם עמד הסכסוך עם וולפסון, אשר לפעמים קיבל חשיבות עליונה. כך, כאשר הקונגרס התשיעי בהמבורג בדצמבר 1909, למרות התנגדות הצירים הרוסים, בחר בוולפסון שוב לנשיא,²⁷⁹ השווה צילנוב את התחושה לאחר תבוסה זו לתחושה לאחר קבלת רעיון אוגנדה בקונגרס השישי.²⁸⁰ לאחר שיחות שניהל לאו מוצקין עם הוועד המרכזי ברוסיה אמנם הושגה הפשרה, ובוועידה השנתית של ההנהגה הציונית העולמית ב-1910 התפייסו שני הצדדים: למעשה קיבלה ההנהגה "המדינית" של ההסתדרות הציונית את כל הדרישות "המעשיות" של ציוני רוסיה. בקונגרס העשירי באוגוסט 1911 התפטר וולפסון מתפקידו ולפי ההצעה הרוסית נבחרה הנהגה קולקטיבית אשר התישבה בברלין. בעצם הקונגרס

²⁷⁴ *Рассвет*, «Назад к сионизму!», А. Гольдштейн, 1909, גלי 38 (20.9), עמ' 10.

²⁷⁵ **העולם**, 1909, גלי מ"ו (15.12), עמ' 16; *Рассвет*, 1909, גלי 49 (6.12), עמ' 17-19. השווה גם נאומו של יצחק גרינבוים בוועידה החמישית, *Рассвет*, 1909, גלי 52 (27.12), עמ' 55.

²⁷⁶ בהחלטתה נאמר כי בוועידה הופיעו שני זרמים, וכל אחד מהם יוכל להביע את דעתו בעיתונות - *Рассвет*, 1909, גלי 49 (6.12), עמ' 18. השווה את ההתקפה הממושכת של אברהם אידלסון, הקורא למשיכת השקעות פרטיות במטרה להרוויח, על תוכניותיו של אוטישקין, הדוגל ב"השקעות רעיוניות", דהיינו השקעות של ציונים שמטרתן העיקרית אינה רווח - А. Жагорский [А. – «Старые истины», *Рассвет*, Идельсон], 1909, גלי 24 (14.6), עמ' 5-8, גלי 25 (21.6), עמ' 3-5, גלי 26 (28.6), עמ' 5-8, גלי 27 (5.7), עמ' 9-5.

²⁷⁷ *Рассвет*, 1909, גלי 52 (27.12), עמ' 54-52. ראה גם ביאורו של בוריס גולדברג לאחר הוועידה, שם, 1910, גלי 1 (3.1), עמ' 28 וביאורו של קלויזנר במאמרו "הקונגרס הציוני התשיעי והקונפונציה העברית", **השלוח** כ"ב, חוב' קכ"ז (שבט תר"ע), עמ' 88. תיאור הוועידה ראה מאור, **התנועה הציונית**, עמ' 348-351; רפאלי, "ועידות ארציות", **קציר**, ב', עמ' 250-258.

²⁷⁸ נאומו של קלויזנר, *Рассвет*, 1909, גלי 52 (27.12), עמ' 56.

²⁷⁹ על הקונגרס התשיעי ראה אליאב, **דוד וולפסון**, עמ' 189-198; ויטל, **המהפכה הציונית**, ג', עמ' 33-39.

²⁸⁰ דברי הסיום של צילנוב בוועידה החמישית של ציוני רוסיה, *Рассвет*, 1910, גלי 1 (3.1), עמ' 62. יחד עם זאת, גם בקרב הציונים הרוסיים היו לוולפסון תומכים, אם כי לא רבים – ראה, למשל, המכתב הגלוי של שמשון רוזנבוים לוועד המרכזי הרוסי, **הד הזמן**, 1910, גלי 31 (5.2), עמ' 2.

העשירי סימן את הנצחון של הציונים הרוסיים הדוגלים בעבודה מעשית על הציונים "המדיניים", אם כי הצעדים החשובים בעבודה המעשית בארץ נעשו עוד בימי נשיאותו של וולפסון.²⁸¹

לעומת זאת, המצב של ההסתדרות הציונית ברוסיה נהיה קשה ביותר. כבר בתחילת 1910 החליט הוועד המרכזי, "בעקבות הידיעות ע"ד התנאים החיצונים שהורעו", "לדחות לע"ע את הוועידות הפלכיות המתוכננות.²⁸² את הסיבה לכך היוותה, ככל הנראה, החלטת הסנט, בעקבות תלונתו של שר הפנים, לבטל רישום של אגודת "פלסטינה" בווארשה כאגודה ציונית.²⁸³ בינואר 1911 פשטה המשטרה על משרדי הוועד המרכזי בוויילנה והחרימה מסמכים רבים. למרות זאת המשיך הוועד את פעילותו אם כי במתכונת מצומצמת. החיפושים ביולי ובאוקטובר 1912 הביאו לחיסולו הסופי, וכל חברי הוועד נתבעו לדין. ההליך המשפטי נגדם נמשך עד 1915 ונגמר בחיובם.²⁸⁴ במאי 1912 הזכיר חוזר מיוחד של שר הפנים לכל השלטונות המקומיים את החלטת הסנט מ-1907 על איסור הארגונים הציונים.²⁸⁵ הרדיפות נגד הציונים התחזקו ברוסיה כולה: רבים נתבעו לדין ורבים נענשו באופן אדמיניסטרטיבי. לדברי אלכסנדר גולדשטיין, ב-1913 נערכו 145 משפטים נגד הציונים.²⁸⁶ הרדיפות נמשכו גם בעת מלחמת העולם הראשונה, אם כי היקפם קטן: לפי הדו"ח המשטרתי על התיעוצות ההנהגה הציונית במוסקבה באוקטובר 1915, דובר בה על 29 הליכים משפטיים אשר החלו בשנה זו.²⁸⁷ חיסולו של המרכז בוויילנה הביא להעברת המרכז הציוני לפטרבורג, לידי הפעילים הקשורים בשבועון **רסבט**.²⁸⁸ הוועד החדש בפטרבורג לא יכול היה לפעול בצורה חצי-גלויה, כפי שפעל הוועד בוויילנה, ונאלץ לאמץ את הנוהגים של מרכזי המפלגות הסוציאליסטיות: ישיבות סודיות בדירות פרטיות, שימוש בכתובות של אנשים אחרים וכד'. הציונים הקימו את האגודה לאמנות יהודית "בצלאל", אשר שימשה מסווה לפגישות ציוניות בדיוק באותה מתכונת כפי שהחברה לחקר ספרות שימשה את הבונדאים.²⁸⁹

יחד עם זאת, פלגים מסוימים בהנהגה הציונית המשיכו לדבר על "עבודת ההווה". למשל, בדו"ח על פעילות הוועד המרכזי במרת 1910 הופיעו תחת כותרת זו שתי ידיעות. הראשונה דיברה על תיאום העמדות של ולדימיר טיומקין – חבר ב'אסיפת היהודים' ליד הוועדה הרבנית (ראה עליה בפרק 3) – "עם חברינו בפטרבורג"; השנייה – על הנסיון לנסח גישה אחידה לקראת התיעוצות של חברת מפיצי ההשכלה בענין בתי ספר יהודיים. בזו האחרונה לא הצליח הוועד המרכזי להגיע לעמק שווה אודות נחיצות לימוד יידיש בבתי ספר כמקצוע.²⁹⁰ אי היכולת להגיע להסכמה בשאלה זו היתה סימפטומטית: בדרך כלל לא הצליחו הציונים לפעול כמפלגה מלוכדת בעניני "העבודה האורגנית". גם הוועד המרכזי הציוני התיאש מנסיונותיו לקבוע משמעת בענינים אלו והתיר (בלית ברירה) למנהיגים ציוניים להופיע באסיפות ובמוסדות כלליים כאנשים פרטיים.

ואכן הציונים השתתפו באופן פעיל ב"קרבות" בחברת מפיצי ההשכלה ותמכו בהכנסת עברית ומקצועות יהודיים לתוכניות של בתי הספר הנתמכים על ידי החברה. השתתפותם של הציונים הקבראטיסטים ב"מלחמת השפות" היתה חשובה ביותר, אם כי חלק מהציונים, כאמור, תמך גם בפיתוח שפת היידיש.

²⁸¹ על הציונים הרוסיים בוועידה השנתית של 1910 ובקונגרס העשירי ראה מאור, **התנועה הציונית**, עמ' 363-357.

²⁸² "דו"ח ע"ד הפעולות הוה"מ בחדש מארט [1910]", אצ"מ, A24/104.

²⁸³ **הד הזמן**, גל' 37 (12.2.1910), עמ' 1.

²⁸⁴ מסמכים הקשורים במשפט ראה אצ"מ A6/188, A7/3; F30/28/2; מכתבו של דרויאנוב אל יצחק גרינבוים, כ"ח מרחשון תרע"ד [15.11.1913], שם, A127/35/3.

²⁸⁵ חוזר מחלקת המשטרה במשרד הפנים, 16.5.1912, תל. 38-39, 1010, оп. 1, д. 1010, ЦГА У3., ф. И-461, (אמת"י, HM2/8257.2).

²⁸⁶ א. גולדשטיין, "פריסקורנטים במקום שקלים (מזכרונות העבודה הציונית ברוסיה)", אצ"מ, F30/28/1. ראה גם ידיעות כי ב-109 ערים נערכו חיפושים אצל הציונים ב-1913 - מאור, **התנועה הציונית**, עמ' 382.

²⁸⁷ חוזר מחלקת המשטרה במשרד הפנים, 30.1.1916, 4806, оп. 1, д. 1010, ЦГА У3., ф. И-461, (אמת"י, HM2/8257.2).

²⁸⁸ ב-1913 נבחרו לוועד המרכזי אברהם אידלסון, מיכאל אלייניקוב, אלכסנדר גולדשטיין, יצחק גרינבוים, לייב יפה, ישראל רוזוב, דניאל פסמניק, יצחק ניידיץ' ושמואל ינובסקי (1876-1944) (רפאלי, "ועידות ארציות", **קציר**, ב', עמ' 275). רבים מהם היו חברים בוועד בהרכביו הקודמים. בולטת ביותר העדרותם של האחים גולדברג אשר ניהלו את הוועד בכל שנות קיומו בוויילנה והיו המואשמים העיקריים במשפט נגד הוועד.

²⁸⁹ א. גולדשטיין, "פריסקורנטים במקום שקלים (מזכרונות העבודה הציונית ברוסיה)", אצ"מ, F30/28/1. כסימן למצב הלגאליות של הוועד המרכזי ניתן לראות את נייר-המכתבים שלו: עד תחילת 1908 השתמש הוועד בנייר מכתבים עם כתובות "הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית ברוסיה" בעברית וברוסית, ממחצית 1908 נייר המכתבים נשא רק כתובת בעברית, וב-1912 הופיעה על מכתביו רק כתובת "אם אשכך ירושלים תשכח ימיני" בכתב רש"י.

²⁹⁰ "דו"ח ע"ד הפעולות הוה"מ בחדש מארט [1910]", אצ"מ, A24/104.

הפעילות התרבותית של הציונים ברוסיה השתלבה בפעילות התרבותית הציונית מחוץ לגבולותיה, וניתן לדבר על קשרי הגומלין ביניהן. לדברי יוסף קלוינר ב-1910, "כל העולם הישראלי הלאומי מתעסק בקולטורה הלאומית"²⁹¹ (הוא התכוון, כמובן, לתרבות עברית), ופעילותם של הציונים למען העברית ברוסיה היתה חלק בלתי נפרד מהתפתחות כלליות יותר, כגון "הוועידה לשפה ולתרבות העברית" בברלין בדצמבר 1909, החלטת הקונגרס הציוני העשירי ב-1911 על הפעילות התרבותית של ההסתדרות הציונית, "ריב השפות" מסביב לטכניון בחיפה. עם הסוציאליסטים היהודיים היוו חלק ניכר במחנה היידישיסטי ב"מלחמת השפות" אשר התפתחה ברוב המוסדות הציוניים היהודיים ברוסיה, היוו הציונים את יסוד המחנה הקבראיסטי.

בשנתיים האחרונות לפני מלחמת העולם הראשונה מצטיירת תמונה מוזרה: מחד גיסא, המוסדות הציוניים ברוסיה היו במנוסה מפני רדיפות המשטרה, מאידך גיסא נראה כי השפעת הציונות בקרב היהודים הרוסיים גדלה בהשוואה לשנים קודמות. בשנת 1913 נמכרו ברוסיה 41,000 שקלים ציוניים (לעומת 28,000 ב-1911), ו-160 צירים מרוסיה השתתפו בקונגרס הציוני הי"א (לעומת 115-130 צירים בשנים 1907-1911).²⁹² היומון בעברית ה**צפירה** בעריכת נחום סוקולוב, אשר מבחינה פורמלית לא היה קשור להסתדרות הציונית אך למעשה היה עיתון ציוני לכל דבר, נחל הצלחה: כאשר הוקם העיתון ב-1910 דיברו מיסדיו על 5,000 חותמים הנחוצים לקיומו;²⁹³ שנתיים מאוחר יותר הגיע מספר החותמים לכ-11,000 (ללא עיר ווארשה עצמה).²⁹⁴ גם תפוצתו של **רסבט** עלתה ב-1913 (ראה לוח 1 לעיל). בסוף 1913 חזרו מנהיגי הציונים ושוב פנו לשכבות הרחבות של האוכלוסיה היהודית ביידיש: השבועון **דאָס יודישע פֿאָלק** הוקם מחדש, הפעם בווארשה, במטרה "לשמש כלי מבטא לרעיון הלאומי בשפה היהודית" ולשרת את "רעיון התחיה ולהתפתחותה של הספרותנו".²⁹⁵ יכול להיות כי העליה בהשפעה הציונית היתה קשורה במשפט בייליס, אשר העלה את רגשות ה"אי-בטיחות" אצל יהודים רבים, אך ללא ספק, התחזקות ההשפעה הציונית היתה ממשיכה.

אחרי ככלות הכל, השינוי הדרסטי בציונות הרוסית – הפניה לפוליטיקה הפנימית – אשר מצא את ביטויו בהחלטות ועידת הלסינגפורס בסוף 1906 והשפיע חזקות על הציונות העולמית לדורות הבאים – איבד את רוב משמעותו לגבי הציונים הרוסיים לקראת סוף 1907. אחד מיוצרי תפנית זו, יצחק גרינבוים, כתב, כי מהר מאוד "נמצאו סעיפים רבים של תוכנית הלסינגפורס סותרים את המציאות, את האפשרויות המעשיות".²⁹⁶ הרדיפות של השלטונות יחד עם האפתיה בקרב האוכלוסיה לא איפשרו לציונות להתאושש לאחר השפל של 1905-1906 ולקבוע את ההגמוניה בפוליטיקה היהודית הרוסית, כפי ששאפו יוזמי הלסינגפורס. לאחר תקופה קצרה (תחילת 1907) של התנהגותה כמפלגה פוליטית לכל דבר וככוח ציבורי פעיל, חזרה ההסתדרות הציונות ברוסיה להיות ארגון רופף. מעתה היתה התפתחותה שוב קשורה במעשי המנהיגים ובמאורעות מחוץ לגבולות רוסיה, אך גם שם, למרות הפעילות המוגברת בארץ-ישראל, נראתה הגשמתו של החזון הציוני רחוקה. המהפכה של התורכים הצעירים, אשר עוררה בהתחלה תקוות מרובות בהנהגה הציונית, לא שינתה את המצב בארץ. יחד עם זאת, הגברת הלאומיות היהודית לקראת מלחמת העולם הראשונה תרמה גם להתחזקות הציונות, אם כי לא כמפלגה פוליטית רוסית אלא כזרם רעיוני לאומי. יסודות תחיתה המרשימה ביותר של ההסתדרות הציונית ב-1917 נראו כבר לפני מלחמת העולם הראשונה. אבל רק כאשר קרס המשטר הצארי בפברואר 1917, יכלו הציונים לחזור לתוכנית הלסינגפורס במלוא היקפה: כבר במרץ 1917 הכריז הוועד המרכזי שיפעל לפי עקרונות תוכנית הלסינגפורס, באפריל יצאו לאור הפרוטוקולים של ועידת הלסינגפורס ובמאי אושרו החלטות הלסינגפורס מחדש על ידי הוועידה הציונית השביעית.

יחד עם זאת, עבודת ההווה ו"הדגל הציוני" לא נדחו ולא נשכחו בתקופת הריאקציה. הם מצאו את ביטויים בזעיר אנפין בפוליטיקה היהודית סביב הדומה הממלכתית, בבחירות של 1912 ובפעילות בשדה

²⁹¹ יוסף קלוינר, "הקונגרס הציוני התשיעי והקונפרנציה העברית", **השלוח** כ"ב, חוב' קכ"ז (שבט תר"ע), עמ' 75.

²⁹² מאור, **התנועה הציונית**, עמ' 382.

²⁹³ **העולם**, 1910, גלי י"ג (1.4), עמ' 14.

²⁹⁴ **לוח הזכרון**, ללא פגינציה; "Zur Verbreitung jüdischer Zeitschriften", V. Levin, עמ' 117.

²⁹⁵ **העולם**, 1913, כלי מ"ז (5.12), עמ' 15; *Вестник еврейского просвещения*, גל' 26 (דצמבר 1913), עמ' 122-123.

²⁹⁶ *Третий Всероссийский съезд сионистов*, עמ' 4. השווה תרגום בתוך גרינבוים, **דור במבחן**, עמ' 71.

התרבות. יתרה מזו, לאחר מהפכת התורכים הצעירים ב-1908, כאשר בצבצה באופק האפשרות לשינוי ביחסם של השלטונות התורכים לציונות, היו דווקא ציוני רוסיה אלה אשר דחפו לפעילות ציונית פוליטית באיסטנבול, והם התבטאו בהתאם למקובל ברוסיה שנה קודם לכן: "ארגונה, תחת הנהגתה של המפלגה הציונית, של יהדות תורכיה, אשר צריכה להפוך לאחד הכוחות באימפריה התורכית".²⁹⁷ למטרה זו יזמו הציונים הרוסיים את הקמת העיתונות הציונית בקושטא, ואין איפוא פלא בכך, שדווקא ולדימיר ז'בוטינסקי, אחד היוצרים של תוכנית הלסינגפורס והעיתונאי הדגול, נשלח לעמוד בראש המפעל העיתונאי הזה.

הפולקס-פרטיי

בין ארבע הקבוצות שקמו מתוך 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' רק קבוצה אחת כללה בשמה את המילה 'מפלגה', והיא 'המפלגה היהודית העממית' שכונתה על ידי מייסדיה בשם היידישיאי: פולקס-פרטיי [פֿאָלקספּאַרטיי]. אולם, למרות התהודה הרבה להקמתה ולפרסום מצעה, לא הפכה הפולקס-פרטיי לתנועה פוליטית רחבת ההיקף ולא למפלגה אמיתית. לדברי **האנציקלופדיה היהודית**, היא "לא איחדה מספר משמעותי של חברים ולא עסקה בפעילות מעשית; הקונגרס המכונן שלה לא התקיים",²⁹⁸ ומייסדה שמעון דובנוב כתב במבט לאחור:

לצערנו, היה לנו מעט פעילים. אני לא יכולתי לקחת על עצמי עבודת התעמולה בפטרבורג ובפרובינציה, והוועד המארגן שלנו הסתפק במשלוח של המצע שלנו ושל חוברות ביידיש וברוסית. מהפרובינציה דרשו לשלוח תעמלנים וניבאו הצלחה גדולה [...]; אך קשה היה לקוות לאפשרות של תעמולה חופשית בתקופת הריאקציה האכזרית ההיא. והדבר נעצר.²⁹⁹ מובן שבזכרונותיו הטיל דובנוב את האחראיות לכשלון בארגון המפלגה, בין היתר, גם על הריאקציה. אבל הוועד המארגן של הפולקס-פרטיי בעצמו לא נקט בשום פעולות להקמת ארגון מרכזי וסניפיו בערי השדה, כמו שעשו באותה העת הציונים וה'גרופיסטים'. אולי גרם לכך דובנוב עצמו, שלא יכול היה להתמסר במלוא המרץ לפעילות פוליטית והתנדנד כל הזמן בין העיסוק בפוליטיקה לבין עיסוקיו המדעיים (כתיבת ההיסטוריה היהודית רבת הכרכים ועריכת האנציקלופדיה היהודית בשנת 1907). חברי הוועד האחרים, עו"ד מירון קריינין, הרופא אלכסנדר זלקינד, עו"ד ו.ס. מאנדל ועו"ד שלמה חורונוויצקי (1877-1938),³⁰⁰ למרות היותם פעילים ציבוריים ותיקים, גם הם לא התמסרו לעבודה המארגנת והסתפקו בפעילות במוסדות מרכזיים ומקומיים בפטרבורג (הוועד המרכזי של 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' והוועד הפטרבורגי שלה, חברת מפיצי ההשכלה, אורי"ט, יעוץ משפטי וכו'). ככל הנראה, למפלגה החדשה לא היתה תמיכה כספית המאפשרת לשלוח תעמלנים לפרובינציה, והמייסדים עצמם לא עזבו את עיסוקיהם בבירה.³⁰¹ אולם, גם בפטרבורג הם לא אירגנו אסיפות והעדיפו להציג את השקפותיהם באסיפות של 'הקבוצה העממית'. למרות אוזלת ידם של המייסדים במלאכת ארגון המפלגה, כבר בסתיו 1907 ידע דובנוב להציג את חוסר הפעילות של הפולקס-פרטיי כנובע מהריאקציה הפוליטית:

האמת היא, שבגלל הדיכוי, אשר אוסר על הפולקס-פרטיי לקרוא לאסיפותיה, המפלגה לא יכלה לנקוט בצעדי התעמולה ההכרחיים לפיתוח השפעתה, ולכן הפולקס-פרטיי אינה ארגון בעל עוצמה כלשהי. אבל על סמך המכתבים הרבים שמגיעים לוועד המארגן, הרעיונות של הפולקס-פרטיי מוצאים הד אוהד בקרב המוני היהודים, וככל שהשלטון המשטרתי יאפשר

²⁹⁷ פרוטוקול ישיבת הוועד במרכזי 7.10.1908, אצ"מ, A24/104.

²⁹⁸ И.Ч. [Илья Чериковер], "Еврейская народная партия", *Еврейская Энциклопедия*, עמ' 440.

²⁹⁹ Дубнов, *Книга жизни*, ב', עמ' 68.

³⁰⁰ ראה עליו **יהדות ליטא**, ב', עמ' 167.

³⁰¹ ראה, למשל, הפניה היחידה, כנראה, של הוועד המייסד של הפולקס-פרטיי לכל המעוניינים: להקים ארגונים מקומיים ולהתקשר עם הוועד - *Еврейский Голос*, 1907, גל' 8 (23.2), עמ' 19.

זאת, המייסדים של הפולקס-פרטיי יתחילו תעמולה פעילה, והם מקווים להשיג תוצאות מוצלחות.³⁰²

לאמיתו של דבר, לחוסר האנרגיה של המייסדים צריך להוסיף גם התנאים האוביקטיביים של שנת 1907, שאינם קשורים במשטר. המצע של הפולקס-פרטיי אשר פורסם בינואר 1907 היה מפורט ביותר והכיל שני חלקים: החלק הראשון עם הדרישות הדמוקרטיות הכלליות והחלק השני עם התוכנית הלאומית עם הדגשה מיוחדת של האוטונומיה היהודית המבוססת על הקהילה הלאומית. החלק הכללי היה העתקת מצע מפלגת הקדטים בשלמותו, בשינויי נוסח קלים. שינויים אלו ביטאו את התופעות החדשות אשר הופיעו ברוסיה מאז קבלת המצע הקדטי בינואר 1906 (כגון חסינות חברי הדומה, חרות לאיגודים מקצועיים וקואופרטיבים, קביעת יום חופש בשבוע ובחירה חופשית של יום זה וכו'), דרישות יהודיות מיוחדות לפי רוחה של הפולקס-פרטיי (בחירות פרופרציונליות, דצנטרליזציה של השלטון העצמי המקומי, זכות הארגונים הלאומיים למיסוי כפייתי, ביטול מיסי המדינה המיוחדים המוטלים על המיעוטים וכו') וגם הגוון השמאלי של מייסדי המפלגה החדשה (מיסוי על דברי פאר, הקלות באשראי לעובדים וכו').³⁰³ על ידי קבלת המצע הקדטי דחו מייסדי המפלגה לא רק את הנוער הסוציאליסטי והפרולטריון היהודי, שממילא לא היוו קבוצות היעד של הפולקס-פרטיי, אלא גם את החוגים הרחבים של האינטליגנציה היהודית שעמדו "שמאלה מהקדטים" (וכנראה החוגים היהודיים המצומצמים ביותר שעמדו "ימינה מהקדטים"). יחד עם זאת, 'הנישה' של תומכי הקו הקדטי בפוליטיקה היהודית היתה כבר 'תפוסה' על ידי 'הקבוצה העממית', שמנהיגיה, לעומת אלה של הפולקס-פרטיי, היו בעצמם קדטים בולטים.

הדרישות הלאומיות של הפולקס-פרטיי כבר לא היו חדשות או מרחיקות לכת בשנת 1907. הרעיון של האוטונומיה היהודית האקס-טריטוריאליט בצורה זו או אחרת נכלל במצעי המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות מזה (מאוטונומיה תרבותית גרידא של הבונד ועד ל'סיים' היהודי של הסאָר"פ) ושל הארגונים הלא-סוציאליסטיים מזה. כבר במצע הווילנאי של 'האגודה להשגת מלאו הזכויות' (מרץ 1905) דובר על 'אוטונומיה רחבה ביותר של הקהילות' ובהחלטת הקונגרס השני של האגודה (נובמבר 1905) דובר על כינוס האסיפה היהודית הלאומית. בתוכנית הלסינגפורס של הציונים גם כן נכלל השלטון העצמי "בכל חלקי ההווי הלאומי" המבוסס על הקהילות ועל ועידות אזוריות של נציגי הקהילות. אפילו 'הקבוצה העממית', הפחות לאומית בין שאר המפלגות היהודיות, הכילה בתוכניתה את ארגון הקהילות והתאחדותן. בכללותו של הדבר, כאשר הגיע דובנוב, "שהחזיר לראשונה רעיון [של האוטונומיה היהודית ברוסיה] לפוליטיקה של תקופתו"³⁰⁴ לצורך להקים מפלגה פוליטית על מנת לקדם את רעיונותיו, הופנמו כבר רעיונות אלו בצורה זו או אחרת על ידי רוב התנועות הפוליטיות היהודיות.³⁰⁵

לעומת רובו של הנוער הסוציאליסטי הרוסי (והיהודי בכללותו), אשר היה חסר סובלנות בעניינים אידיאולוגיים והיה מוכן לפילוגים ארגוניים בגלל אי הסכמות תיאורטיות, החברה היהודית ברובה ומעמד הביניים היהודי בפרט היו עדיין שקוים בתפיסה מסורתית מאוד של האחדות היהודית. כפי שהדגימו הבחירות לדומה השניה, אחדות זו היתה למעלה מכל החילוקים הפוליטיים והאידיאולוגיים.³⁰⁶ לכן לא יכלה המפלגה החדשה, אשר הופיעה בתחילת 1907, כאשר ברחוב היהודי (הלא-סוציאליסטי) כבר נאבקו הציונים

³⁰² הראיון עם דובנוב, *The American Hebrew*, 1907, 25 באוקטובר, עמ' 609. בראיון הגיב דובנוב על הידיעה (שם) 6 בספטמבר, עמ' 424) שמפלגתו הינה החזקה ביותר בקרב יהודי רוסיה. ככל הנראה, היווה ראיון זה בסיס לתיאור המפלגה בזכרונותיו של דובנוב, מכיוון שעותק אחד ממנו השתמר בארכיונו הפרטי, אשר היווה בסיס לכתיבת הזכרונות (אמת"י, P1/4).

³⁰³ השוואה נעשתה בין מצע הקדטים שהתקבל בקונגרס השני, 11 בינואר 1906 (*Съезды и конференции к.-д. партии*), עמ' 189-196) לבין המצע של הפולקס-פרטיי (*Volkspartei - Еврейская Народная Партия*).

³⁰⁴ פרנקל, **נבואה ופוליטיקה**, עמ' 193.

³⁰⁵ דובנוב עצמו הדגיש את קליטת רעיונותיו על ידי כל המפלגות היהודיות, ראה, לדוגמה, *Евреи в России*, עמ' 87-85. השוואה "S.M. Dubnov: Historian and Ideologist", Frankel, עמ' 1, 6; Hilbrenner, *Diaspora-Nationalism*; עמ' 203, 275. על התפתחות התיאוריה של אוטונומיזם ותפקידו של דובנוב ראה "Nationalism and Autonomy", Stillschweig, עמ' 44-28; וכן מחקר חדש של Hilbrenner.

³⁰⁶ V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 250.

והאינגרציוניסטים הליברליים, למצוא קרקע ארגוני מוצק בקהילות של ערי השדה, אשר שאפו לאחדות שלוהו. לפני השלישי ביוני 1907 לא היה ברוב היהודי מקום לעוד מפלגה ליברלית נוסח הקדטים ולאומית נוסח הציונים³⁰⁷ (הרי הציונים החשיבו את הפולקס-פרטיי לבעלת בריתם הטבעית ואף פירסמו את מצעה במלואה³⁰⁸), ולאחר השלישי ביוני היה סיכוי של כל מפלגה חדשה כמעט אפסי. מצב זה מצא את תיאורו בזכרונותיו של דובנוב:

האידיאולוגיה של הפולקס-פרטיי השתלטה על המוחות, אך לא היו תנאים נוחים להקמת תאים מפלגתיים. כך נותרו רק המצע המסודר של הפולקס-פרטיי וקבוצת חברים קטנה בפטרבורג [...]. נותרה התנועה הציבורית והספרותית, שנציגיה נכנסו לאחר מכן לקואליציות פוליטיות שונות.³⁰⁹

ואכן, נציגי הפולקס-פרטיי השתתפו בכל הוועדים הקואליציוניים שהוקמו בפטרבורג בימי הדומה השלישית והרביעית. בשנת 1911 הצטרפה אליה קבוצת אישים בעלי אוריינטציה סוציאליסטית (שלמה אנ-סקי [רפפורט, 1920-1963], אהרון פרלמן [1876-1954], ישראל אפרויקין) ושמה הוחלף ל"הקבוצה הלאומית המאוחדת".³¹⁰ הצטרפות הסוציאליסטים גרם לשינוי המצע – החלק הכללי המושאל מהמצע הקדטי בוטל, והדגש הועבר ל"אוטונומיזציה של חיינו הפנימיים", אשר יכולה להתגשם גם ללא שינוי המשטר ברוסיה. יסודותיו של "ארגון היהודים הלאומי-חילוני" הם הקהילה (החילונית והדמוקרטית), השפה (מקום מכובד ליידיש ולעברית) ובית-הספר ("לאומי ועממי" עם לימוד בשפת האם של הילדים, כלומר יידיש). מקום מיוחד הוקדש במצע להכוונת וריכוז ההגירה ולקולוניזציה של פלסטינה.³¹¹ אך הרחבת ההנהגה, קבלת המצע החדש ושינוי השם לא השפיעו על צורת פעילותה של הפולקס-פרטיי, אלא, להפך, ביטול השם היומרי 'מפלגה' והחלפתו לשם 'קבוצה', הדגישו את הדימיון לשחקנים האחרים בפוליטיקה יהודית בפטרבורג: 'הקבוצה העממית' ו'הקבוצה הדמוקרטית'. רק ב-1916 הוקמה המפלגה בשם פולקס-פרטיי בווארשה (תחת הכיבוש הגרמני), ובקיץ 1917 התארגנה מחדש הפולקס-פרטיי בפטרבורג והוקמה מפלגה דומה באודסה.³¹²

'הקבוצה היהודית הדמוקרטית'

'הקבוצה היהודית הדמוקרטית' לא היתה קטנה יותר במספר חבריה מהפולקס-פרטיי, אך זכתה לתשומת לב מינימלית בהיסטוריוגרפיה.³¹³ הסיבה לכך, ללא ספק, היא ש'הקבוצה הדמוקרטית' לא פרסמה לא מצע מסודר ולא כתב-עת מפלגתי קבוע. לכן ידיעותינו אודותיה קטועות למדי.³¹⁴

'הקבוצה הדמוקרטית' התארגנה, ככל הנראה, בדצמבר 1904, כאשר התפלגה 'לשכת הגנת היהודים' הפטרבורגית בשאלה איך להגיב להוראה המלכותית [указ] של 12 בדצמבר 1904 על הרפורמות במדינה, שבה לא הוזכרו היהודים. הרוב הליברלי צידד בהגשת פטיציה ליו"ר ועד השרים סרגי ויטה (עוד לא היתה אז ממשלה מאוחדת וועד השרים שימש כמוסד מתאם בין המשרדים), בעוד שהמיעוט "הדמוקרטי" דרש לפרסם

³⁰⁷ על השילוב של ליברליזם ופרטיקולריזם אתני במצע הפולקס-פרטיי ראה Seltzer, "Jewish Liberalism", עמ' 58-61; על ליברליזם של דובנוב ראה Frankel, "S.M. Dubnov: Historian and Ideologist".

³⁰⁸ *Рассвет*, 1907, ג' 2 (18.1), עמ' 22-29, 37-38.

³⁰⁹ *Дубнов, Книга жизни*, ב', עמ' 68.

³¹⁰ *Дубнов, Книга жизни*, ב', עמ' 132.

³¹¹ "הצעת המצע", אמת"י, P1/4. השווה Hilbrenner, *Diaspora-Nationalism*, עמ' 204.

³¹² על הפולקס-פרטיי בפולין ראה Kiel, "The Ideology of the Folks-Partey"; על הפולקס-פרטיי בפטרבורג ראה *Дубнов, Книга жизни*, ב', עמ' 223, 225, 260-261. ההתכתבות בין דובנוב והמפלגות בפטרבורג ואודסה השתמרה באמת"י, P1/4. ראה גם Hilbrenner, *Diaspora-Nationalism*, עמ' 204-205.

³¹³ נסיון יחיד (הידוע לנו) לתאר את ההיסטוריה של 'הקבוצה' הוא ערך «Еврейская демократическая группа» בתוך *Краткая еврейская энциклопедия*, כך מילואים 3, עמ' 155-157.

³¹⁴ למשל, 'הקבוצה הדמוקרטית' אינה מוזכרת בסקירת המפלגות היהודיות שפורסמה ב-1914 *Политические партии в России* אשר פורסמה ב-1996.

מחאה הפונה לא אל השלטונות אלא לחברה הרוסית. על המחאה הדורשת שוויון אזרחי מלא ולא "שיפורים חלקיים" חתמו כ-6,000 יהודים והיא פורסמה בתחילת 1905.³¹⁵

'הקבוצה הדמוקרטית' הוקמה מחברי 'לשכת ההגנה', אשר היו סוציאליסטים פופוליסטים (נרודניקים) בהשקפתם, אך לא הצטרפו למפלגות הקיימות. הדמות הבולטת ביותר ב'קבוצה' – ליאוני ברמסון – אמר כבר לאחר מהפכת 1917, שהוא התנגד אישית לפעילות במחתרת המהפכנית מכיוון ש"פעילות ציבורית חשאית דוחה אותי. עסקן ציבורי [כלל-טוער] צריך לשאת באחריות על עבודתו. עבודתו חייבת להיות תחת ביקורת פתוחה של דעת הקהל".³¹⁶ לכן הוא השתתף בעיקר בארגונים על-מפלגתיים ('איגוד השחרור' [Союз освобождения] ב-1903-1905 ואיגוד האיגודים [Союз Союзом] ב-1905). ולדברי **האנציקלופדיה היהודית** (המסתמכת, כנראה, על המידע שהתקבל ממנהיגי 'הקבוצה' עצמם), היו חברי 'הקבוצה הדמוקרטית' "בעלי השקפות מפלגתיות שונות העומדים על יסוד דרישות דמוקרטיות רדיקליות [קרי – סוציאליסטיות] ולאומיות מתונות".³¹⁷ שמעון דובנוב, מצדו, הגדיר את השקפתה הלאומית של 'הקבוצה הדמוקרטית' כדומה לזו של 'הקבוצה העממית'.³¹⁸

קרבנה של 'הקבוצה הדמוקרטית' אל 'הקבוצה העממית' היתה פועל יוצא של ההשקפות האינטגרציוניסטיות של שתייהן. מנהיגי 'הקבוצה' עבדו באותם הארגונים עם 'הגרופיסטים', הן לפני המהפכה ('לשכת ההגנה', הוועדה ההיסטורית-אתנוגרפית של חברת מפיצי ההשכלה) והן מאחריה (מפיצי ההשכלה, אור"ט, יק"א, היעוץ המשפטי, ההוצאה לאור "ראזום"), והם גם לקחו חלק בכל היוזמות של 'הקבוצה העממית', כגון ההתיעצות הכלכלית ב-1908 ואסיפת קובנו ב-1909. ההבדל העיקרי בין שתי הקבוצות היה בבחירת בעלי ברית בפוליטיקה הרוסית – כנגד האוריינטציה אל הקדטים של 'קבוצה העממית' דגלה 'הקבוצה הדמוקרטית' בברית עם הסוציאליסטים המתונים והיותה כל הזמן "אופוזיציה" שמאלנית לליברליזם יהודי.

'הקבוצה הדמוקרטית' היתה פעילה במיוחד ב-1905, היא הצטרפה ל'אגודה להשגת מלוא הזכויות', דגלה בה בקו שמאלי ביותר (התנגדות ל'דומה של בוליגין', מניעת הסכם כולל עם הקדטים בבחירות לדומה הראשונה, התנגדות עזה למשלחת יהודית לראש הממשלה ויטה וכו') ושמרה על יחודה הארגוני. בבחירות לדומה הראשונה הטיפה 'הקבוצה' תחילה להימנעות מהבחירות, אם כי התנגדה לפעולות אלימות על מנת להגשים את החרם,³¹⁹ אך לאחר הקונגרס השלישי של 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' הסכימה 'הקבוצה' להשתתף בבחירות, ומנהיגה ברמסון נבחר לדומה ועמד בה בראש סיעת העמלנים (Трудовики). בסכסוך לגבי הקמת הסיעה היהודית בקונגרס הרביעי של 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' עמדו ברמסון ו'הקבוצה הדמוקרטית' כולה בצד של הליברלים ואיימו לפרוש מהקונגרס יחד עם וינבר. אף על פי כן, כאשר התארגנו שלוש המפלגות האחרות בשלהי 1906, תפשה 'הקבוצה הדמוקרטית' עמדה עצמאית ואף תקפה את 'הקבוצה העממית' השולטת בוועד המרכזי של 'האגודה'. במכתבם הפתוח של חברי הוועד המרכזי של 'האגודה' ליאוני ברמסון, גריגורי לנדאו (1877-1941) ואלכסנדר בראודו (ברוידא) נאמר, כי למרות התנגדותם לצינונות, הם אינם רואים לנכון להקים מפלגה חדשה על יסוד אנטי-ציוני בלבד.³²⁰ יחד עם זאת, 'הקבוצה' לא ניסחה

³¹⁵ Айзенберг, «На словах и на деле»; (טקסט הקריאה); 109-110, 64-67, עמ' 109-110, 64-67, «Из истории русского еврейства» Фрумкин, «Из истории русского еврейства» 33. ראה גם קלויזנר, **וילנה**, א', עמ' 35, אם כי הידיעות שם אינן ברורות.

³¹⁶ אראנסאן, **רוסיש-יידישע אינטעליגענץ**, עמ' 11. אכן, כאשר המפלגות הפוליטיות יצאו מן המחתרת, הצטרף ברמסון ביולי 1917 לימפלגת העמלנים הסוציאליסטית העממית' והיה חבר הוועד המרכזי שלה – О. Исхакова, «Брамсон, Леонтий – לימפלגת העמלנים הסוציאליסטית העממית' והיה חבר הוועד המרכזי שלה – עמ' 86. *Политические партии России*, Моисеевич, עמ' 86.

³¹⁷ «Еврейская демократическая группа», *Еврейская энциклопедия*, И.Ч. [Илья Чериковер], 7, עמ' 437. הוא גם הדגיש כי בקול הקורא הראשון של 'הקבוצה' תפש הסעיף על "הגנת האינטרסים הלאומיים-תרבותיים היהודיים" מקום משני – «Евреи», Дубнов, עמ' 410, הערה 1.

³¹⁹ ראה חוברת מיוחדת **די גאסודארסטווענע דומע** והעלוני של 'הסניף הפטרבורגי של הקבוצה הדמוקרטית היהודית' (ГАРФ, ф. 13004, 13003, д. 1741, оп. 1, – מיקרופילם אמת"י HMF115).

³²⁰ המכתב פורסם בבטאון 'האגודה' *Еврейский избиратель*, ראה **הזמן**, 1907, גל' 24 [29.1], עמ' 2; *Еврейский голос*, 1907, גל' 8 (23.2), עמ' 8. ראה גם מיצנמכר, "הברית להשגת מלוא הזכויות", עמ' 206-207.

מצע משלה והסתפקה בביקורת חריפה של המצעים הלאומיים של הציונים והפולקס-פרטיי.³²¹ 'הקבוצה' התכוונה לפעול גם בבחירות לדומה השניה,³²² אך פעילותה התבטאה רק בהתנגדות לכריתת ברית בין הסניף הפטרבורגי של 'האגודה' לבין הקדטים, אשר נחתמה על ידי 'הגרופיסטים'.³²³ ובמרץ 1907 היא עשתה יד אחת עם הציונים והפולקס-פרטיי בכיבושם את הסניף ובמאבקם נגד 'הגרופיסטים' בוועד המרכזי.

הגברת פעילותה של 'הקבוצה' היהודית הדמוקרטית בשלהי 1906 – תחילת 1907 לא הביאה להקמת ארגון מסונף או להד כלשהו בפרובינציה. במשך 1907 פעלה 'הקבוצה' אך ורק במסגרת 'האגודה' להשגת מלוא הזכויות: הן בוועד המרכזי שלה, במאבק עבור כינוס הקונגרס, והן בסניף הפטרבורגי בעת הקמפיין לדומה השלישית. ככל הנראה, מנהיגיה אף לא ניסו להכות שורשים בערי השדה. יחד עם זאת, 'הקבוצה' המשיכה להיות גורם בפוליטיקה היהודית בעיר הבירה, ונציגיה, בעיקר ברמסון, בראודו, לנדאו ויעקוב פרומקין (1971-1874), השתתפו בכל הארגונים הכלל-יהודיים, כגון אלה שנועדו להנהיג את הצירים היהודיים בדומה והמשיכו בהם בפוליטיקה אנטי-קדטית.³²⁴ עם 'הקבוצה' הדמוקרטית הזדהו גם הפובליציסטים יעקב סאקר (1872-1918) ויוסף ביקרמן (1867-1941), אך קשה לדבר על חוג חברים קבוע ומגובש.

ככל שהתברר יותר ויותר לאחר 1907, כי האוריינטציה הפרו-קדטית של הליברלים היהודיים אינה מביאה תוצאות מוחשיות, כך התחזקו עמדות של 'הקבוצה' הדמוקרטית' בציבוריות היהודית. הפסיביות של סיעת הקדטים בדומה השלישית בשאלה היהודית והעדפת שיקולים מפלגתיים על פני רגשות היהודים נתנו עילה מתמדת לפעילות הדמוקרטית: גם הם לא יכלו לספק תוצאות ריאליות אך צורות המחאה אשר הם הציעו היו הרבה יותר רדיקליות מאשר אלו של הקדטים המחוברים ל'קבוצה' העממית. וכאשר אירגנה 'הקבוצה' העממית את האסיפה בקובנו ב-1909, לקחו ראשי הדמוקרטים חלק בה, אך הצטרפו לציונים רדיקלים ושללו את הלגיטימיות של האסיפה כמייצגת את דעת הקהל היהודית. ב-1910 פירסמה 'הקבוצה' הדמוקרטית שבועון **ייברייסקיי מיר**, אך לאחר סגירתו מחוסר התקציב ב-1911 היא לא הצליחה להקים כתב-עת משלה.

ב-1912 לראשונה השתתפה 'הקבוצה' הדמוקרטית' בבחירות לדומה באופן עצמאי – אחד מחבריה יעקב סאקר הציג את מועמדותו באודסה כנגד מועמדות של סליוזברג וז'בוטינסקי. לשם התמיכה בו הוקם באודסה שבועון **ייבריי** (*Еврей*, היהודי), שבו השתתף ליד העיתונאים האודסאים (בעיקר ג.מ. אלכסנדר) גם יוסף ביקרמן. השתתפותם בבחירות הכריחה את דוברי 'הקבוצה' לפרסם את המצע שלהם בשאלה הלאומית, מכיוון שב-1912 היה נראה, כי הרגשות הלאומיים שולטים בקרב היהודים. נסיון זה הראה כי למעט פסילת הציונות הם לא יכלו לנסח תוכנית לאומית ברורה. במודעה על פרסום השבועון נאמר בשם המערכת: "נעמוד על משמר של היהדות כולה, כישות אחת, נתמוך בתנועות העוזרות לחיזוק ההכרה העצמית הלאומית ונאבק בכל אשר מחשיך אותה. על דגלנו ייכתב לאומיות ללא שוביניזם".³²⁵ חוסר התוכן של לאומיות זו ניתן לראות ממאמר אחר הנקרא "יהודי חדש" הפוסל את "הדרכים הישנות" – שולחן ערוך, השכלה, התבוללות ושוביניזם ציוני:

אנו חפצים, אנו מחפשים משהו חדש, משהו עוד לא ידוע, לא מוכר בעבר – אנו מחפשים ונמצא את זה. בא היהודי החדש ומביא עמו הערכה מחודשת של הערכים – הערכה חדשה

³²¹ Ландау, *Бессилие националистского творчества*

³²² במכתבו של אברהם אידלסון לולדימיר ז'בוטינסקי מיום 1.11.1906 נאמר: "הקבוצה הדמוקרטית מתכוונת לפעול עם דגל 'הסוציאליזם העממי' ביד ועם איזו שהיא תוכנית לאומית בכיס. [...] הדמוקרטים מתכוונים להוציא לאור שבועון תחת פיקודו ובמימונו של גר[גורין] לנדאו" (אצ"מ, A24/104). השווה גם V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 256, הערה 53.

³²³ «Письма из Петербурга», *Еврейский голос*, 1907, גלי 7 (16.2), עמ' 9; מכתב המחאה של 'הקבוצה' הדמוקרטית פורסם ב-*Рассвет*, 1907, גלי 4 (31.1), עמ' 14 והחתימות עליו הינן, כנראה, רשימה יחידה הנוקבת בשמות חברי 'הקבוצה': בוריס ברוצקוס (1874-1938), גריגורי לנדאו, א. פרומר, מ. מוגילבסקי, נ. בוטביניק, משה קרול, ליאוני ברמסון, אחיו אברהם ברמסון (1875-1939), נ. שווארץ, יוסף ביקרמן, ז. קמנצקי. השווה גם «Еврейский мир», *Перельман*, עמ' 260.

³²⁴ ראה, לדוגמה, מכתב גלוי של 'הקבוצה' הדמוקרטית' בדצמבר 1912 הדורש כי בהצעת החוק של הקדטים על שיוון אזרחי חייבים להזכיר במפורש את היהודים (*Рассвет*, 1912, גלי 49 [7.12], עמ' 26).

³²⁵ *Еврей*, 1912, גלי 4 (6.8), על העטיפה.

שבה כלולים אוצרות חדשים של רוח האנושות. [...] הוא אינו רוצה להראות לאחרים שהוא עם ככל העמים. הוא לא רוצה להיסחב בעקבות העמים האחרים, לחקות אותם. הוא רוצה ללכת בדרך מיוחדת משלו. [...] המצע החדש הזה של היהודי החדש תעשה עוד פלאים.³²⁶ במקום אחר כתב אותו עיתונאי אודסאי: "כדי שהעם היהודי לא יגווע, כל יהודי בנפרד חייב לעשות משוה. מה בדיוק? את זה אף אחד אינו יודע. על השאלה הזאת אף אחד אינו יכול לענות כעת". הוא ידע רק ש"לאומית יהודית צריכה להיות דמוקרטית" ותשובות לכל השאלות תינתנה רק בכינוס כלל-יהודי.³²⁷ יחד עם זאת, העיתון הדגיש כי רוסיה היא "מולדתנו, ארץ אבותינו", כי "הדמוקרטים" רואים את רוסיה בעתיד לא כ"מדינת לאום" אלא כ"מדינת הלאומים", וכי "הדמוקרטיה היהודית", לעומת הציונות, "אינה יודעת שגאה לאומית ושואפת בסכסוכים בין לאומים לעמוד על נקודת המבט של צדק אובייקטיבי".³²⁸ העדפותיה של 'הקבוצה הדמוקרטית' נהיו ברורות כאשר נאלץ סאקר, כמו ז'בוטינסקי, להוריד את מועמדותו (ראה בפרק 6): השבועון **ייברי** קרא להצביע עבור ליברל אינטגרציוניסטי וימני סליזברג כמועמד היהודים ועבור הפועל הרוסי ניקולאי רומנובסקי – סוציאל-דמוקרט שהוא מועמד "הדמוקרטיה המאוחדת" (לעומת מועמד הקדטים).³²⁹

השבועון **ייברי** התקיים רק במשך מערכת הבחירות, מיולי עד אוקטובר 1912. עוד שני גליונות שלו פורסמו ב-1913 ו-1914 על מנת לא לאבד את הרשיון להוצאתו לאור. במקומו ניסה ג.מ. אלכסנדר לפרסם יומון **אודסקאיה ז'יזן** [*Одесская жизнь*, חי אודסה], אשר לא הדגיש במיוחד את היותו עיתון יהודי. אבל פרסומו של היומון הופסק לאחר 11 גליונות, בדצמבר 1912.³³⁰ בכך הסתיים נסיון 'הקבוצה הדמוקרטית' (או חלק ממנה) להוציא לאור בטאון משלה.

לאחר הבחירות באודסה שוב חזרה 'הקבוצה הדמוקרטית' לפעול רק במסגרת הפוליטיקה היהודית בפטרבורג. היא אפילו פירסמה מודעה נגד הקדטים (ונגד 'הקבוצה העממית') בדצמבר 1912 ואירגנה התייעצות ליד הצירים היהודיים בדומה הרביעית אשר התחרתה 'בועד הקובנאי' המנוהל על ידי 'הגרופיסטים' (ראה פרק 7). עם תחילת מלחמת העולם הראשונה הצטרפו ראשי 'הקבוצה הדמוקרטית' להתייעצות פוליטית ליד הצירים היהודיים בדומה' והיו פעילים במפעלים הפוליטיים היהודיים ובארגוני הסיוע לפליטים יהודיים. בצורה רופפת זו התקיימה 'הקבוצה הדמוקרטית' עד לשנת 1917, כאשר היא שוב יצאה לזירת הפוליטיקה היהודית הפומבית.

ההסתדרות הטריטוריאליסטית היהודית

ההסתדרות הטריטוריאליסטית היהודית (יידישע טעריטאָריאַליסטישע אָרגאַניזאַציע – יט"א) היתה גורם בחיים הציבוריים היהודיים רק תקופה קצרה מאוד: מפרישתם של תומכי תוכנית אוגנדה מהקונגרס הציוני השביעי ביולי 1905 ועד להצהרת בלפור בנובמבר 1917. הפתרון למצוקה היהודית המוצע על ידי היט"א – השגת טריטוריה כלשהי (אך לא ארץ ישראל), הקמת ישות יהודית אוטונומית בה והעברת המוני היהודים לשם – התברר כלא מעשי. יתרה מזו, דווקא היריבה העיקרית של הטריטוריאליזם – הציונות הדוגלת בישוב יהודי רק בארץ ישראל – היא זו שהצליחה להגשים את חזונה. הכשלון החרוץ של היט"א ותקופת פעילותה הקצרה גרמו לכך שהמחקר ההיסטורי לא הקדיש לה תשומת לב רבה. אך מעטה עוד יותר תשומת הלב של ההיסטוריונים כלפי הטריטוריאליסטים הרוסים, השקועים בצלו של מנהיג היט"א הכריזמטי ישראל זנגוויל (1884-1926), או, לחליפין, של נחמן סירקין וסוציאליסטים-טריטוריאליסטים אחרים.³³¹ לאמיתו של דבר,

³²⁶ Г.М. Александр, «Новый еврей», *Еврей*, 1912, ג' 10 (15.10), עמ' 2.

³²⁷ Г.М. Александр, «Что же нам делать?», *Еврей*, 1913, ג' 1 (13) (29.4), עמ' 3-2.

³²⁸ А.М. Ландау, «Мы и сионисты», *Еврей*, 1913, ג' 1 (13) (29.4), עמ' 5-4.

³²⁹ *Еврей*, 1912, ג' 11 (22.10), עמ' 3-2.

³³⁰ «От редакции», *Одесская жизнь*, 1912, ג' 1 (27.11), עמ' 1.

³³¹ יט"א הרוסי לא זכתה לתשומת לב לא במחקרים על הטריטוריאליזם ולא במחקרים על התנועות היהודיות ברוסיה. בשלוש הביוגרפיות של ישראל זנגוויל קיים פרק מיוחד על פעילותו הטריטוריאליסטית, אך באף אחת מהן לא נזכרים טריטוריאליסטים

היוו הטריטוריאליסטים 'הבורגנים' קבוצה לא מבוטלת בין הציבוריות היהודית ברוסיה, והיו מתחרים רציניים מאוד. מושג על המימדים האמיתיים של טריטוריאליזם ניתן להסיק מהעובדה הידועה, כי בזמן פרשת אוגנדה נאלצו 'ציוני ציון' הרוסים להשקיע מאמצים רבים ביותר כדי לנטרל את הרעיון הטריטוריאליסטי ולמנוע את התפשטותו בקרב ההסתדרות הציונית הרוסית.³³²

ההסתדרות הטריטוריאליסטית היהודית הוקמה בוועידת הצירים אשר פרשו מהקונגרס הציוני השביעי בסוף יולי 1905 בעקבות דחית תוכנית אוגנדה. רוב הנאספים היו צירים מרוסיה והוועידה אף החליטה שהוועד המרכזי של הארגון החדש יהיה בווארשה בידי איזידור יאסינובסקי (1842-1917) והמרכז הפיננסי – בקייב בידי מאקס מאנדלשטאם (1839-1912).³³³ רק הנשיא של כבוד – ישראל זנגוויל (אשר הצטרף להסתדרות רק לאחר הקמתה) – יישב בלונדון "כדי להקנות לארגון אופי כלל-יהודי".³³⁴ אבל מהצעדים הראשונים של היט"א התברר שהמרכז האמיתי שלה נמצא בלונדון והעבודה מתרכזת בידי זנגוויל הנושא ונותן עם השרים הבריטיים ועם אילי ההון היהודיים.³³⁵

יחד עם זאת, הצירים הרוסיים שחזרו משווייץ נהיו מורשי היט"א (כמו שלפני כן היו חלקם מורשים של ההסתדרות הציונית) והחלו להקים רשת טריטוריאליסטית ארגונית ולהפיץ את הרעיון הטריטוריאליסטי בקרב יהדות רוסיה. בשנה הראשונה לקיומה היתה התנועה הטריטוריאליסטית הרוסית דומה מאוד לתנועה הציונית בראשיתה: הפעילות הדיפלומטית של זנגוויל (כמו זו של הרצל בשעתו) יכולה היתה לגרום להתלהבות, אך היא לא יכלה למלא "ריקנות", אשר הרגישו טריטוריאליסטים פשוטים, הנידונים לחוסר מעש בגלל הצורות העכשוויות של התנועה".³³⁶ התנועה החדשה היתה צריכה נושא אחר להתלכד סביבו, במיוחד בעת המהפכה הרוסית, כאשר הפופולריות של פתרונות עתידיים בארצות רחוקות (גם טריטוריאליסטי וגם ציוני) נסוגה בפני הפרספקטיבה המוחשית כמעט לפתרון מידי ברוסיה. בו בזמן נכשלו נסיונותיו של זנגוויל לשכנע את הממשלה הבריטית לחזור ולהסכים שוב על הקולוניזציה היהודית באפריקה המזרחית,³³⁷ והיט"א העולמי נאלצה להפנות את תשומת לבה, לצד החיפושים אחרי הטריטוריה החלופית, גם לפעילות אחרת. פעילות זו הופיעה בצורת הכוונת ההגירה היהודית לאיזורים מערביים של ארה"ב דרך נמל גלבסטון (Galveston) בטקסס, הרחק מהמרכז היהודי הצפוף בניו-יורק. סכומים גדולים הוקצבו לפרויקט זה על ידי יעקב שיף, שלא היה טריטוריאליסט אלא ראה פתרון ליהודי מזרח אירופה בהגירה לארה"ב. בשביל העבודה המעשית בהכוונת המהגרים לגלבסטון נוסדה בשלהי 1906 'מחלקת ההגירה של היט"א' בלונדון עם זנגוויל בראשה במימון של רוטשילדים (הדבר שהרצל לא הצליח להשיג).³³⁸

הופעתה של תוכנית פעולה טריטוריאליסטית מעשית זו אפשרה גיוס כוחות ציבוריים ברוסיה. הטריטוריאליסטים הרוסיים היו חלק מהציבוריות היהודית-רוסית ולכן שאפו להקים תנועה עממית רחבה,

---

רוסיים (Leftwich, *Israel Zangwill*, עמ' 216-239; Wohlgeleer, *Israel Zangwill*, עמ' 158-174; Udelson, *Dreamer of the Ghetto*, עמ' 178-186). בפרק קטן על הטריטוריאליזם אצל ויטל (המהפכה הציונית, ב', עמ' 316-323) אמנם נזכרים מאנדלשטאם ויאסינובסקי אלא באקראי בלבד. מצד שני, בספריהם של קריסטוף גסנשמידט (Greenberg, *The Jews in Russia*, כרך 2) המוקדש לתקופת 1917-1881, המילה 'טריטוריאליזם' אינה מופיעה כלל. בפרקים המדברים על האידיאולוגיה המפלגתית ברוסיה בשנים 1907-1905 בספרו של יונתן פרנקל **נבואה ופוליטיקה** מופיע הדיון בטריטוריאליזם רק בקשר לנחמן סירקין וסוציאליסטים אחרים.

³³² על משבר אוגנדה בציונות הרוסית והמאבק בין 'ציוני ציון' והטריטוריאליסטים לעתיד ברוסיה ראה מאור, **התנועה הציונית**, עמ' 273-282, 303-289; גולדשטיין, **בין ציונות מדינית לציונות מעשית**, עמ' 203-214; גולדשטיין, **אוסישקין**, א', עמ' 167-210; Heymann, *The Uganda Controversy*.

³³³ על תפקידו של מאנדלשטאם ראה סלוצקי, "ד"ר מאכס מאנדלשטאם", עמ' 60-68.

³³⁴ Leftwich, *Israel Zangwill*, עמ' 219. *Протокол первой конференции ЕТО*, עמ' 27. על הצטרפותו המאוחרת של זנגוויל ראה שם, עמ' 23-27 וגם Leftwich, *Israel Zangwill*.

³³⁵ החלטה רשמית על העברת המרכז ללונדון התקבלה בוועידה הראשונה של מורשי היט"א ברוסיה בפברואר 1906 (*Еврейский голос*, 1906, גל' 6 [19.2], עמ' 207), אך כבר באוקטובר ונובמבר 1905 כתב זנגוויל על העברת המרכז לרשותו (זנגוויל אל ד"ר אלפרד קלאה, 25.10.1905, 8.11.1905 – אצ"מ, A142/93).

³³⁶ «K вопросу об объединении», *Еврейский голос*, Nemo, 1907, גל' 3 (19.1), עמ' 10.

³³⁷ Weisbord, "Israel Zangwill's Jewish Territorial Organization", *African Zion*, Weisbord, עמ' 224-259.

³³⁸ על תוכנית גלבסטון ראה "Jacob H. Schiff's Galveston Movement", Marinbach, *Galveston*; Best, *Galveston*; על תפקידו של שיף ועל השקפותיו על ההגירה היהודית ראה Cohen, *Jacob H. Schiff*, עמ' 153-168.

אשר תוכל להוות בסיס מוצק לפעילותו הדפלומטית של זנגוויל בלונדון מזה, ולהגשים את החזון הטריטוריאליסטי על ידי "הפעולה העצמית של המונים" מזה. "ויסות ההגירה" היווה נושא מתאים כדי לענן את שכבות היהודים הרחבות, המעונינות בשאלת ההגירה, לבנות סביבה תנועה המונית ברוח לאומי ולכבוש מקום מכובד בפוליטיקה פנים-יהודית: "ויסות ההגירה" – כתב עורך השבועון הטריטוריאליסטי לאון פאפרין, – "צריך לכלול את היסודות של ההתחדשות הלאומית ולכן את הפעילות העצמית של המונים".³³⁹

תחילת הפעילות המעשית בתחום ההגירה בשלהי 1906 גרמו לתאוצה בפעילות הטריטוריאליסטית ברוסיה: באוקטובר 1906 הועבר לאודסה השבועון הטריטוריאליסטי **יברייסקיי גולוס** [*Еврейский голос*, הקול היהודי], אשר החל להפיץ טריטוריאליזם בקרב האינטליגנציה היהודית-רוסית.³⁴⁰ בווארשה נרתמו לעבודה טריטוריאליסטית נוח פינקלשטיין (1871-1947?) ושמואל יעקב יאצקן (1874-1936), עורכי היומון הפופולרי ביידיש **אידישעס טאגעבלאט**.³⁴¹ בינואר 1907 קיבל הארגון הטריטוריאליסטי היהודי (יט"א) בווארשה לגאליזציה כחברה הרשאית לפתוח סניפים בכל שטחי האימפריה הרוסית ועל ידי כך נפתרה הבעיה של היחסים עם השלטונות, אסיפות וכד', ובמרץ התקיימה האסיפה הכללית הרשמית הראשונה.³⁴²

כל זה יחד גרם לאופטימיות, והוועידה השלישית של מורשי יט"א בסוף ינואר 1907 "פתחה עידן חדש – עידן של פעילות מעשית, אשר אמורה ללכד ולאחד אלמנטים טריטוריאליסטים שונים וליצור בסיס מעשי לקיום המפלגה".³⁴³ הוועידה החליטה על הכללת ויסות ההגירה בתוכנית הטריטוריאליסטית והקימה 'לשכת ההגירה המרכזית' בקייב. על מנת להעמיד את הפעילות החדשה על יסודות מוצקים יותר, דנה הוועידה בשאלת איחוד שלושת הארגונים הטריטוריאליסטים (היט"א הרוסי, מפלגת הציונים-סוציאליסטים – הס"ס, ומפלגת פועלי-ציון נוסח מינסק – היט"א"פ) והחליטה אף לכנס קונגרס טריטוריאליסטי רוסי, אשר יהפוך את היט"א לתנועה עממית רחבת מימדים.³⁴⁴ נציגי היט"א"פ (הנתמכת על ידי היט"א העולמי) והס"ס ("החזקה והגדולה מכל הסיעות הטריטוריאליסטיות")³⁴⁵ לקחו חלק בדיוני הוועידה ושתי המפלגות הסכימו לשיתוף פעולה על יסוד "פעילות בתחום ההגירה וההתיישבות".³⁴⁶ הקמת ארגון עממי וכינוס הקונגרס היו יוזמות של הטריטוריאליסטים הרוסיים והתאימו לרוח התקופה השולטת ברוסיה. אולם התארגנות עממית הנדרשת בתנאים הרוסיים היתה מנוגדת להשקפותיו של זנגוויל, אשר בעצם לבד ניהל את כל התנועה.³⁴⁷

אולם הקשר בין החזון הטריטוריאליסטי – קבלת טריטוריה על יסוד אוטונומיה, ריכוז היהודים בה וקולוניזציה שלה, לבין העבודה המעשית בהכוונת המהגרים לגלבסטון ופיזורם משם לעשרות ערים במדינות רבות של ארה"ב,³⁴⁸ לא היה מובן מאליו ודרש הנמקה יסודית. בוועידת ינואר 1907, כאשר תוכנית ההגירה לגלבסטון הוצגה לראשונה בפני המורשים, לא היו דברי תומכיה ברורים למדי. למרות שמאחורי התוכנית עמדה הפילנתרופיה היהודית – הדבר שפסל את כל הפרויקט מנקודת ראותה של האינטליגנציה היהודית-

³³⁹ *Еврейский голос*, "Мнения г. Файнберга", Л. Паперин, 1907, ג' 6 (9.2), עמ' 9.
³⁴⁰ על השבועון ראה *Еврейская периодическая печать*, Иваск, עמ' 63-62; סלוצקי, *העיתונות היהודית-רוסית*, עמ' 308-316.

³⁴¹ על העיתון ועמדותיו ראה Cohen, "An Ugly and Repulsive Idler", עמ' 32-34.
³⁴² *Устав ЕТО*, עמ' 1. האסיפה הרשמית של יט"א התכנסה בווארשה ב-27 במרץ 1907 ובחרה הנהלה בת 16 איש - AP Łódź, Piotrkowski Rząd Gubernialny, Kancelaria Prezydyjalna, sygn. 458 (אמת"י, HM 6418). סכימת הפתיחה של סניפים חדשים ראה *Еврейский голос*, 1907, ג' 15 (12.4), עמ' 23.

³⁴³ *Еврейский голос*, «Конференция уполномоченных ЕТО», 1907, ג' 4 (26.1), עמ' 1.
³⁴⁴ החלטות הוועידה - *Еврейский голос*, 1907, ג' 5 (2.2), עמ' 28-32. על תוכנית הקונגרס ראה M., «О территориалистском съезде», שם, ג' 13 (29.3), עמ' 4-6; «К съезду», А. С-кий, שם, ג' 18 (3.5), עמ' 4-5.

³⁴⁵ *Еврейский голос*, «Еще к вопросу об "объединении"», Л.Г. [Паперин], 1907, ג' 7 (16.2), עמ' 10.
³⁴⁶ *Еврейский голос*, «III Конференция уполномоченных ЕТО», 1907, ג' 6 (9.2), עמ' 25-27; ג' 7 (16.2), עמ' 33-34.

³⁴⁷ עוד באפריל 1906, כאשר נידון הרעיון של הקונגרס הטריטוריאליסטי העולמי, כתב זנגוויל להנהגה הרוסית: "מעולם שום דבר לא נעשה על די הקונגרסים, במיוחד הקונגרסים של אנשים עניים ללא כסף. אנשים עניים אלו יהיו הכרחיים כאשר הטריטוריה תושג, והכל במדינה יעשה על יסוד דמוקרטי [...] אך השגת המדינה לעולם לא תיעשה על ידי הקונגרס. [...] האנשים בעלי עוצמה המסוגלים להשיג מדינה לעולם לא יבואו לקונגרסים, והאנשים אשר יבואו לקונגרס לעולם לא ישיגו מדינה" (אצ"מ, A.120/60).
³⁴⁸ לפי הנתונים של 'החברה היהודית להגירה', התישבו המהגרים שהובאו לגלבסטון ב-170 ערים ב-19 מדינות (*Отчет о деятельности ЕЭО за 1911 год*, עמ' 59-56).

רוסית בשנות המהפכה (וגם זגנוויל עצמו דגל בעמדה אנטי-פילנתרופית³⁴⁹) – הציגו מנהיגי הטריטוריאליזם הרוסי, בעקבות זגנוויל, את התוכנית כטריטוריאליסטית ברוחה ולכן מקובלת בשביל הציבוריות היהודית-רוסית. פאפריין, למשל, הדגיש, כי "ניתן למצוא משמעות פוליטית" בתוכנית גלבסטון:

היא אינה תוכנית של התישבות מפורזת פשוטה, של הטיית המהגרים מניו-יורק וממרכזים אחרים במזרח [ארה"ב]; ביסוד התוכנית [עומדת] המחשבה על ריכוז במשמעות הרחבה של המילה, מכיון שהיא מתכננת שטח מסוים להגירה, ושם ישנם התנאים ליצירת קבוצות יהודיות מלוכדות בקרב האוכלוסיה הלא-יהודית הדלילה יחסית. תוכנית זו [...] יכולה להביא ליצירת אוכלוסיה יהודית רבה, אך לא אבודה בקרב ההמונים הזרים (כמו בניו-יורק וכו'), אלא חזקה ובעלת השפעה.³⁵⁰

נימוק זה נבע, כמובן, מחוסר הידיעות על המדינות המערביות של ארה"ב ועל התוכניות של יעקב שיף ואישים אחרים בצד האמריקאי. יחד עם זאת, לרוב הטריטוריאליסטים היה ברור, שההגירה לגלבסטון אינה יוצרת טריטוריה יהודית אוטונומית.

נימוק אחר הדגיש את הקשר המיוחד בין הטריטוריאליזם לבין ההגירה, שהיא, בעצם, מהווה נקודת המוצא של הטריטוריאליזם והיא היא שמצביעה על המצב הלא-נורמלי של היהודים בגלות. מצד שני, יש בה "מרכיב יצירתי" והיא "נושאת התחלות של החיים הלאומיים המיוחדים, [ולכן] היא תוכל בקלות להפוך לכלי ליצירת החברה היהודית החדשה".³⁵¹ השבועון הטריטוריאליסטי כתב במלוא הרצינות: "בשביל היט"א ההגירה והטריטוריאליזם חד הם: הגירה – נקודת המוצא, טריטוריה – [נקודת] הסיום".³⁵²

שני נימוקים אחרים הפכו למרכזיים וחזרו אין ספור פעמים במשך שנת 1907. האחד הוא משמעות ויסות ההגירה לחיזוק התנועה הטריטוריאליסטית הן כלפי חוץ ("הוא יעלה את יוקרת המפלגה, יצור פופולריות שלה") ובמיוחד כלפי פנים ("עבודה זו תמלא את חיי הארגון, תספק את הצמאון לפעילות הקיים אצל ההמונים הטריטוריאליסטים"³⁵³). הנימוק השני הוא משמעות ויסות ההגירה בשביל הגשמת החזון הטריטוריאלי: פעילות בוויסות ההגירה עכשיו תאפשר לצבור נסיון ולהקים מוסדות ומנגנונים, אשר בבוא העת ישמשו לגיוס ולהעברה במינון מתאים של המוני היהודים לביתם החדש.³⁵⁴

אולם, לא כל הטריטוריאליסטים תמכו בהכללת ויסות ההגירה בפעילות טריטוריאליסטית. כבר בוועידת ינואר 1907 נשמעו קולות התנגדות,³⁵⁵ ובמאי פסק סניף היט"א החשוב ביקטרינוסלב, כי "הארגון הטריטוריאליסטי, בעסקו ביעדו כה גדול, קדוש ודורש הרבה אנרגיה ואמצעים והוא הקמת המקלט האוטונומי לעם היהודי, אינו צריך לכלול בתוכניתו מעשה פילנתרופי כוויסות ההגירה, במיוחד כשה ידרוש השקעה גדולה מדי של כוחות המפלגה".³⁵⁶ מאחורי החלטה זו עמד הפחד, שהטריטוריאליזם "יתנוון למוסד פילנתרופי גדול, כמו שקרה לציונות, שהתנוונה לחיבת-ציון, המזלזלת בעם, הבוגדת בו",³⁵⁷ והיא גרמה לוויכוח בשורות הטריטוריאליסטים. אך בסופו של דבר, למרות התנגדותם של הטריטוריאליסטים 'הפוליטיים', התקבלה הדעה, כי להגירה בכלל יש תפקיד מכריע במימוש הטריטוריאליזם. לכן חייב היט"א

³⁴⁹ ראה, למשל, Udelson, *Dreamer of the Ghetto*, עמ' 169-172, 175-176.

³⁵⁰ *Еврейский голос*, 1907, גלי' 9 (2.3), עמ' 25-26.

³⁵¹ *Еврейский голос*, 1907, Игрек, «Эмиграция и территориализм», גלי' 5 (2.2), עמ' 9.

³⁵² *Еврейский голос*, 1907, גלי' 29 (21.7), עמ' 4.

³⁵³ *Еврейский голос*, 1907, גלי' 9 (2.3), עמ' 27.

³⁵⁴ «III Конференция», *Еврейский голос*, 1907, Игрек, «Эмиграция и территориализм», גלי' 5 (2.2), עמ' 8-10; «III Конференция»

«III Конференция», *Еврейский голос*, 1907, Игрек, «Эмиграция и территориализм», גלי' 5 (2.2), עמ' 8-10; «III Конференция»

«III Конференция», *Еврейский голос*, 1907, Игрек, «Эмиграция и территориализм», גלי' 5 (2.2), עמ' 8-10; «III Конференция»

³⁵⁵ *Еврейский голос*, 1907, גלי' 9 (2.3), עמ' 27.

³⁵⁶ Б. Эйдельман, «По поводу Екатеринославской резолюции», *Еврейский голос*, 1907, גלי' 25 (21.6), עמ' 17.

³⁵⁷ «III Конференция», *Еврейский голос*, 1907, Игрек, «Эмиграция и территориализм», גלי' 5 (2.2), עמ' 8-10; «III Конференция»

³⁵⁷ «III Конференция», *Еврейский голос*, 1907, Игрек, «Эмиграция и территориализм», גלי' 5 (2.2), עמ' 8-10; «III Конференция»

"להשתלט" עליה והדרך היחידה לכך היא ויסות ההגירה.³⁵⁸ החלטה זו התקבלה בהתיעצות של חברי הנהלת היט"א עם נציגי הסניפים באוגוסט 1907, אשר באה במקום הקונגרס הטריטוריאליסטי המתוכנן, שאמור היה לקבל החלטה סופית על הכללת ויסות ההגירה בתוכנית הטריטוריאליסטית.

ההכנות לכינוס הקונגרס, שנקבע תחילה לסוף מאי 1907, היו תקופת השיא של הפעילות הטריטוריאליסטית ברוסיה. 'הלשכה המארגנת' באודסה השקיעה מרץ רב בהפצתם של הרעיון הטריטוריאליסטי (בשילובו עם ויסות ההגירה) ושל סניפי היט"א. פעילים מרכזיים של היט"א – ד"ר דוד יוכלמן, לאון פאפרין ועו"ד משה גפטיין עברו בערים החשובות של תחום המושב, ושליחי הלשכה ביקרו במקומות קטנים יותר. גם מפלגת הסי"ס, לפי החלטת ועידתה השניה על התמיכה (אמנם מבחוח) בארגון הטריטוריאליסטי, שיתפה פעולה בהפצת הטריטוריאליזם.³⁵⁹ החוזר של הוועד המרכזי אף קרא לחברי הסי"ס לנאום באסיפות היט"א ולעזור להקים סניפי יט"א כדי שנציגיהם יוכלו להשתתף בקונגרס³⁶⁰ (ולדברי המודיע המשטרתי הפרובינציאלי, הסי"ס היוו כמעט את כל חברי יט"א³⁶¹). קו זה לשיתוף פעולה עם היט"א בהקמת תנועה טריטוריאליסטית רחבה ועממית היה הקו של נחמן סירקין (שהשתתף בהקמת יט"א ב-1905) והוא עצמו לקח חלק פעיל בעבודה זו.³⁶² תוך חודשיים הוקמו קרוב לשבעים סניפים טריטוריאליסטים – רובם כסניפי היט"א בווארשה ואחדים – כתברות עצמאיות.³⁶³ הצלחת הארגון החדש היתה די גדולה: באסיפות של טריטוריאליסטים בערים שונות השתתפו מאות יהודים, בסניף קייב היו 269 חברים,³⁶⁴ ורק באודסה לבד נרשמו ושילמו דמי חבר 934 איש.³⁶⁵ אפילו איסור השלטונות לכנס את קונגרס הטריטוריאליסטים בוויילנה במאי 1907 לא עצר את הפעילות הארגונית: הלשכה המארגנת הכריזה על כך, שדחית הקונגרס עד אוגוסט תאפשר חיזוק הארגונים שהוקמו זה עתה בקצב מבוחל, ואף הציעה לכנס וועידות אזוריות, להקטין איזורים על מנת להדק קשרים בין סניפים למורשים, להקים מועדונים טריטוריאליסטים וגם להחיות פעילות בחוגים המצומצמים.³⁶⁶ אף על פי כן, לא היו מנהיגי היט"א שבעי רצון מהתפשטות הארגון וראו אי-ההתאמה בין "הלך הרוח הטריטוריאליסטי" החזק בקרב ההמונים לבין כוחות היט"א הדלים.³⁶⁷

³⁵⁸ החלטות התיעצות בווארשה באוגוסט 1907, *Еврейский голос*, 1907, גלי 34-35 (1.9), עמ' 4. ראה גם *Территориалист*, «Екатеринославская резолюция», שם, גלי 26 (28.6), עמ' 9; *Игрек*, «Эмиграция и территориализм», שם, גלי 5 (2.2), עמ' 10.

³⁵⁹ **דער נייער וועג**, 1907, גלי 25 (12.1), עמ' 43.

³⁶⁰ החוזר מס' 25 של הוועד המרכזי של הסי"ס, **דאָס וואָרט**, 1907, גלי 1 (18.5), עמ' 25.

³⁶¹ ГАРФ, ф. 102, оп. 1908 г., д. 4, ч. 10, л. 310б (Inv. 8593). (אמת"י, 8593).

³⁶² על יחסו החיובי של סירקין לתנועה הטריטוריאליסטית 'הבורגנית' בשנות פעילותו ברוסיה ראה פרנקל, **נבואה ופוליטיקה**, עמ' 371-372. סירקין דיבר באסיפת החברה הטריטוריאליסטית באודסה במרץ 1907 והרצאתו הגדולה "טריטוריאליזם וצינונות" בוויילנה ביוני 1907 אורגנה על ידי סניף היט"א (*Территориализм в Одессе*, עמ' 4; *Еврейский голос*, 1907, גלי 25 [21.6], עמ' 21-18). מאמרו הגדול על הרצל פורסם ב-*Еврейский голос*, 1907, גלי 25 (21.6), עמ' 9-6. גם דוד דוידוביץ'-לבוביץ' דיבר באסיפת הטריטוריאליסטים בגרודנו באפריל (שם, גלי 18 [3.5], עמ' 25; גלי 21 [24.5], עמ' 17), ויוסף צירניחוב-דניאלי (1882-?) – בקובנו באוגוסט (שם, גלי 33 [18.8], עמ' 12). מענינת העובדה, שכאשר טריטוריאליסט 'בורגני' ד. פינס נתן הרצאה ברוז'ני (פלך גרודנו), אחריו דיברו מספר חברי הסי"ס, תמכו בו ו"השלימו את הרצאתו" (שם, גלי 32 [11.8], עמ' 22).

³⁶³ על 46 סניפי היט"א שעברו תהליך לגאליזציה דווח להתיעצות ההנהלה באוגוסט 1907 (*Еврейский голос*, 1907, גלי 34-35 [1.9], עמ' 9). ביליבטגרד, קריבוי רוג ואודסה (שלושתן פלך חרסוף) הוקמו 'החברות היהודיות הטריטוריאליסטיות להגירה', ובביאלוסטוק – 'חברת ההגירה לתמיכת העוברים את פלך גרודנה' (*Еврейский голос*, 1907, גלי 10 [9.3], עמ' 29-27; גלי 20 [17.5], עמ' 20; גלי 22 [31.5], עמ' 28; *Рассвет*, 1907, גלי 22 [8.6], עמ' 33; *Циркуляр №2-3 ЕТО*, עמ' 2; *Территориализм в Одессе*). במקביל לארגון הסניפים פעלו עסקני היט"א למניעת שינויים בתקנון הבנק "אוצר התישבות היהודים" (Jewish Colonial Trust) ואספו חתימות בעד רערו של זנגוויל בבית המשפט בלונדון (ראה הערה 232 לעיל). יוזמתם של הטריטוריאליסטים הרוסיים לאסוף חתימות פורסמה ב-*Еврейский голос*, 1907, גלי 18 (3.5), עמ' 10-7 וקיבלה תמיכה באידישעס טאגעבלאט של יאצקן בווארשה (1907, גלי 117 [21.5], גלי 119 [23.5]) ושל *Северо-Западный голос* של 'הקבוצה העממית' בוויילנה.

³⁶⁴ ГАРФ, ф. 4, оп. 1907, д. 143, л. 15 (HMF 81). (אמת"י 81).

³⁶⁵ *Территориализм в Одессе*, עמ' 10.

³⁶⁶ חוזר הלשכה המארגנת מס' 2 (*Еврейский голос*, 1907, גלי 19 [10.5], עמ' 23-25); «К отсрочке съезда», А. С-кий, שם, עמ' 5-6; «Губернские конференции», А. С-кий, שם, גלי 21 (24.5), עמ' 4-5; «Об организации», *Территориалист*, שם, גלי 26 (28.6), עמ' 5-6.

³⁶⁷ חוזר הלשכה המארגנת מס' 2, *Еврейский голос*, 1907, גלי 19 (10.5), עמ' 24; «Об агитации», *Территориалист*, שם, גלי 24 (14.6), עמ' 7.

לרוע מזלם, גם באוגוסט לא התקבל האישור לקונגרס ובמקומו נאלצו ראשי היט"א לכנס התייעצות בווארשה. משתתפי הישיבה חזרו וחיזקו את החלטת הוועידה בינואר 1907 על ויסות ההגירה ועיבדו כללים להקמת לשכות ההגירה. התקבל גם התקנון הארגוני החדש המאפשר מבנה דמוקרטי יותר של הארגון, אמנם הפעלתו הושהה עד להודעה חדשה.³⁶⁸ לעומת זאת, היתה החלטה ארגונית אחרת בעלת חשיבות והיא העברת המרכז של היט"א מווארשה אל קייב.³⁶⁹ הדבר גם סימן את דחיקתו של יאסינובסקי מהנהגת התנועה והעברתה לפעילים צעירים יותר (יוכלמן, פאפרין), המצטופפים בצלו של מאנדלשטאם, אשר, כנראה, לא לקח חלק פעיל מאוד בהנהגה היום-יומית והתרכז בעיקר בבחירת טריטוריה חדשה ליהודים.³⁷⁰

הכשלוך בכינוס הקונגרס יחד עם האפתיה החזקה שהשתלטה ביהדות רוסיה לקראת הסתיו של 1907 פגעו ברשת הארגונים הטריטוריאליסטים. יותר ויותר הובלטו בפעילות היט"א דווקא המוסדות העוסקים בוויסות ההגירה ולא הסניפים הרגילים. כך, ככל הנראה, העברת המרכז מווארשה לקייב היתה קשורה בפעילותה של 'לשכת ההגירה המרכזית' הממוקמת בעיר זו, בעוד שבווארשה נאלצו הטריטוריאליסטים למסור פעילות בוויסות ההגירה לידי 'לשכת המידע' הלא טריטוריאליסטית.³⁷¹ בספטמבר 1907 נסגר בטאון התנועה **ייברייסקי גולוס** באודסה ועורכו לאון פאפרין עבר לקייב והצטרף למאכס מאנדלשטאם ודוד יוכלמן ב'לשכת ההגירה'.³⁷² השליחים של 'לשכת ההגירה המרכזית' החלו לבקר בערים ובעיירות על מנת לייסד שם לשכות ההגירה ולמנות מורשים של 'הלשכה'.³⁷³ וכאשר סגר שר הפנים את היט"א הרוסי במרץ 1908, במקומו הוקמה בקייב, שנה מאוחר יותר, 'החברה יהודית להגירה' שמטרתה היחידה היתה הפנית ההגירה לגלבסטון.³⁷⁴

באופן אירוני, ההסתדרות הטריטוריאליסטית היהודית ברוסיה נפלה קורבן ראשון לרדיפת הציונות, אשר החלו לאחר החטת הסנט ביוני 1907. הכל התחיל מכך שקצין הז'נדרמריה במעבר הגבול תפס שני יהודים מהגרים וברשותם תעודות של יט"א. הקצין הודיע על כך לפטרבורג, מחלקת המשטרה במשרד הפנים פנתה למושל הכללי של קייב בשאלה על יט"א, וזה האחרון בתשובתו לפטרבורג הציע לסגור את ההסתדרות, מכיוון שחברי הנהלתה "אפ על פי שלא נאשמו בעבירות פוליטיות, משתייכים למפלגות השמאל ומתיחסים בעוינות לממשלה הרוסית".³⁷⁵ בפטרבורג שמו לב שהטריטוריאליזם הוא ענף הציונות ובתחילת מרץ 1908 הורה שר הפנים לסגור את היט"א.³⁷⁶ הטריטוריאליסטים כבר שמעו על תוכניות השלטונות, קיימו התייעצות עם עורכי-הדין בקייב והחליטו להשתדל לקבל אישור של שר הפנים לקיום הארגון.³⁷⁷ הם אפילו החלו בצעדים מסוימים, והאיסור, לדברי מאנדלשטאם, לא היה צפוי.³⁷⁸ מנהיגי הטריטוריאליסטים לא יכלו להשלים עם סגירת יט"א כסוכנות למשלוח מהגרים לגלבסטון, והם מייד ניסו להקים חברת הגירה רשמית בשם אחר והן

³⁶⁸ *Еврейский голос*, 1907, גלי 33-34 (1.9), עמי 4-8.

³⁶⁹ *Рассвет*, 1907, גלי 34-35 (6.9), עמי 47; 1406, ל. 143, ג. 4, оп. 1907 г., д. 143, л. 1406; (אמת"י 81 HMF).

³⁷⁰ ראה, לדוגמה, תלונותיו של יאסינובסקי במכתבו למאנדלשטאם, 10.4.1908, אצ"מ, A3/25.

³⁷¹ *Еврейский голос*, 1907, גלי 33-34 (1.9), עמי 16.

³⁷² ראה מכתב בשם הלשכה מיום 5.1.1908 החתום על ידי מאנדלשטאם ופאפרין –

Рассвет, 1908, גלי 3 (18.1), עמי 24-26.

³⁷³ *Еврейский голос*, 1907, גלי 32 (11.8), עמי 20; גלי 33 (18.8), עמי 10.

³⁷⁴ *Устав ЕЭО*, עמי 1; *Отчет о деятельности ЕЭО за 1909 год*, עמי 3.

³⁷⁵ 13, ל. 209, ג. 4, оп. 1907 г., д. 209, л. 14-15, 20-21; РГИА, ф. 1284, оп. 224, 1907 г., д. 209, л. 13 (אמת"י 81 HMF).

בין ראשי היט"א רק ארנולד מרגולין (1877-1956) היה חבר של מפלגת הסי"ר, והדבר צוין בכל התכתבות הבאה. החוזר של זנגוויל העלה השארה שאיסור היט"א נגרם על ידי חברי המפלגות האחרות ועל ידי סוכני ההגירה הפרטיים, אך כנראה אין להשארה זו רגליים (חוזר יט"א, 15.4.1908, אצ"מ, A142/93).

³⁷⁶ 151-153, ל. 209, ג. 4, оп. 1907 г., д. 209, л. 24-25; РГИА, ф. 1284, оп. 224, 1907 г., д. 209, л. 24-25; (אמת"י 81 HMF);

Рассвет, 1908, גלי 13 (29.3), עמי 29. מושל העיר פטרבורג שם לב לכך שיט"א הינו ארגון ציוני והציע לסגור אותו עוד

בספטמבר 1907 (16, ל. 209, ג. 4, оп. 1907 г., д. 209, л. 16); РГИА, ф. 1284, оп. 224, 1907 г., д. 209, л. 16; (אצ"מ, A3/25).

³⁷⁷ מכתבו של יאסינובסקי למאנדלשטאם, 25.1.1908, אצ"מ, A3/25.

³⁷⁸ מאנדלשטאם לזנגוויל, 22.3.1908, אצ"מ, A3/26.

ייעצו לכל הסניפים לבקש לגאליזציה בתור לשכות ההגירה.³⁷⁹ היה קיים אף הרעיון שדוד יוכלמן – הפעיל המרכזי בפרויקט גלבסטון – ימשיך לעבוד למען ההגירה בתור סוכן של חברת האוניות הגרמנית.³⁸⁰ אבל במאי 1908 חזרו הטריטוריאליסטים לתוכניתם הראשונה, ויוכלמן פנה אל סטולפיץ בבקשה לבטל את סגירת היט"א או להרשות זמנית את פעילותה עד לארגונה על היסודות החדשים אשר ייקבעו על ידי הממשלה. בבקשה זו הסביר יוכלמן את ההבדל בין הטריטוריאליזם לציונות והדגיש את הלויאליות של יט"א וריחוקה מפוליטיקה.³⁸¹ כהוכחה לעיונות בין הטריטוריאליזם והציונות הוא הגיש גם חוברות טריטוריאליסטיות וציוניות והן גליונות של **רסבט** התוקפים את היט"א. בבקשתו של יוכלמן תמך הגנרל אלכסנדר קירייב (1833-1910) – היסטוריון ופובליציסט סלבופילי [славянофил] שמרני, ומקורב מאוד לחצר המלוכה.³⁸² קירייב לא היה זר לרעיון ציוני/טריטוריאליסטי ובעת ביקורו של הרצל בפטרבורג ב-1903 הוא תמך בו (ביומנו של הרצל נאמר Ich gewann ihn [כבשתי אותו]).³⁸³ תמיכתו של קירייב באה לבקשתה של אחותו, אולגה נוביקובה (1840-1925),³⁸⁴ אשר במשך עשרות שנים גרה בלונדון ונחשבה לנציגה לא רשמית של רוסיה באנגליה (למרות האנטישמיות שלה היו לה יחסים רומנטיים עם מאקס נורדאו [1849-1923] במשך 15 שנה).³⁸⁵ גם השתדלויות בקייב הביאו לכך שביולי 1908 מושל הפלך שינה את דעתו ותמך באישור החברה חדשה במקום יט"א הסגור.³⁸⁶ הוא אפילו הרשה ליוכלמן לפעול באופן לא רשמי כדי לארגן קבוצות המהגרים לגלבסטון.³⁸⁷

יוכלמן היה כל כך בטוח בהצלחת בקשתו שכבר באוגוסט 1908 הוא שלח לזנגוויל מברק "בתקווה רהביליטציה בקרוב"³⁸⁸ ונסע לאמריקה לבדוק את תנאי קליטת המהגרים.³⁸⁹ הוא חזר לרוסיה בדצמבר 1908 רק אחרי התזכורת של זנגוויל, אשר דאג למילוי התחביות בפני שייף לספק מספיק מהגרים.³⁹⁰ משרד הפנים מצדו שאל לדעותיהם של המושלים, מחלקות הבולשת הפוליטית והזינדרמים בתחום המושב (אשר היו שליליות ואנטישמיות ברובן) והכניס שינויים בהצעת התקנון שהוגשה על ידי יוכלמן.³⁹¹ בסופו של דבר, כלל התקנון של 'חברת ההגירה היהודית', אשר אושר על ידי סגן שר הפנים קריז'נובסקי במאי 1909, מספר רב ביותר של הגבלות והסתייגויות שהוכנסו בו על ידי מחלקות שונות במשרד הפנים: מהסעיף הראשון האומר שהחברה "נשמעת לכל החוקים והוראות הממשלה" ועד הסעיפים האחרונים הקובעים כי רכוש החברה, במקרה הפסקת קיומה, עובר לרשות הממשלה וכי לשר הפנים נשמרת זכות לסגור את החברה.³⁹² אפילו שם

³⁷⁹ HMF (אמתיי) ГАРФ, ф. 4, оп. 1907, д. 143, лл. 26, 30, 32, 60; РГИА, ф. 1284, оп. 224, 1907 г., д. 209, л. 154 (81). ראה אגרת יאסינובסקי למאנדלשטאם, 10.4.1908, אצ"מ A3/25. השווה תקנון טיפוסי בשביל "חברה יהודית להגירה וקולוניזציה" – *Устав ЕЭКО*.

³⁸⁰ מאנדלשטאם לזנגוויל, 22.3.1908, אצ"מ, A3/26.

³⁸¹ HMF (אמתיי 81) ГАРФ, ф. 4, оп. 1907, д. 143, лл. 36-39.

³⁸² מכתבו של קירייב מיום 27.5.1908 ומתחילת יוני 1908 ראה 158-159, 165, РГИА, ф. 1284, оп. 224, 1907 г., д. 209, лл. 158-159, 165. על תפקידו של קירייב במחנה הפוליטי הימני ראה Соловьев, *Самодержавие и дворянство*, עמ' 137-172.

³⁸³ Herzl, *Tagebücher*, ג', עמ' 470; ראה גם עמ' 460, 462, 465, 484, 486, 503, 517, 520.

³⁸⁴ במכתבו מיום 17.12.1908 לזנגוויל הודיע יוכלמן על המגעים בלונדון עם גב' נוביקוב, שאחיה בפטרבורג עוזר לו (אצ"מ, A120/406); גם הגנרל קירייב הדגיש כעוזר ליוכלמן על פי בקשת אחותו (מכתב מיום 27.5.1908, РГИА, ф. 1284, оп. 224, 1907 г., д. 209, лл. 158-159).

³⁸⁵ על אולגה נוביקובה ויחסיה עם נורדאו ראה Stanislawski, *Zionism and the Fin de Siècle*, עמ' 36-73. נוביקובה גם נפגשה עם הרצל (Herzl, *Tagebücher*, ג', עמ' 503).

³⁸⁶ מושל פלך קייב אל המושל הכללי של הפלכים קייב, וולין ופודוליה, 16.7.1908, РГИА, ф. 1284, оп. 224, 1907 г., д. 209, л. 202-205.

³⁸⁷ 263, РГИА, ф. 1284, оп. 224, 1907 г., д. 209, л. 263; *Еврейская будущность*, 1909, גל' 4 (אפריל), עמ' 20.

³⁸⁸ מברק יוכלמן לזנגוויל, 2.8.1908, אצ"מ, A120/406.

³⁸⁹ על נסיעתו של יוכלמן בארה"ב ראה *Еврейская будущность*, 1909, גל' 1 (ינואר), עמ' 6.

³⁹⁰ "The real object of this letter however is to ask you to return from America unless you are doing very important work there because I think that to obtain the legalization in Russia is now of the first importance" (A120/406, 20.11.1908). במכתב אחר אל יוכלמן (21.8.1911, שם) ציין זנגוויל במפורש: "Mr. Schiff would equally

quarrel and break with us if we did not have enough emigrants"

³⁹¹ HMF (אמתיי 81) ГАРФ, ф. 4, оп. 1907, д. 143, лл. 116-122.

³⁹² *Устав ЕЭО*, עמ' 3, 14, 16. בין ההגבלות האחרות שהוכנסו לתקנון היו הקביעה שלחברה אין מטרות פוליטיות ולאומיות, הגדרה מדויקת של אזור פעילות החברה כפלכים של תחום המושב בלבד, דרישת אישורם של חברי ההנהלה ושל מיפוי כוחה על

החברה שונה: המילה *переселенческое* [התישבות מחדש] הוחלפה במילה *эмиграционное* [הגירה] – על ידי שינוי זה בוטל כל דימיון לתוכניות של סטולפיין להתישבות האיכרים הרוסים בסיביר, הנקרא *переселение*, אשר התבצעו באותן השנים, והודגש האופי החד-משמעי של עזיבת רוסיה לצמיתות.³⁹³ כפי שעולה מן ההתכתבות הפנימית של משרד הפנים, השיקולים והנימוק האנטי-יהודיים ("קשה לצפות איך תיגמר המצאה יהודית זו או אחרת", "לא ברור בשביל מה צריך עוד חברה [להגירה]"³⁹⁴) ואף התנגדות מחלקת המשטרה לאישור החברה (בגלל הקושי לעקוב אחריה בתחום המושב) נסוגו בפני הפרוטקציה החזקה ושאיפת הממשלה רבת השנים להגירת היהודים מרוסיה.

כפי שניבאו אויבי הטריטוריאליזם, אימוץ ויסות ההגירה כפעילות טריטוריאליסטית אכן השפיע על התנועה והעביר את כובד המשקל מטריטוריאליזם 'פוליטי' גרידא אל עבודת ההגירה המעשית. המהפך התרחש במשך שנת 1907, אבל עוד ב-1909 לא כל הטריטוריאליסטים היו מסכימים עם העיסוק הבלעדי בהגירה לגלבסטון שבו השתתפו אך ורק עסקנים ספורים בניהולו של יוכלמן בקייב. עיתון **יבריסקאיה בודושטשנוסט** [*Еврейская будущность*, עתיד יהודי], אשר פורסם באודסה על ידי משה גפשטיין ב-1909, הביע עמדה נחרצת בעד "דמוקרטיזם" של הפעילות ובעד כינוס הקונגרס של טריטוריאליסטים הרוסיים. הוא אף ביקר קשות את התקנון החדש של 'החברה היהודית להגירה', שהוכן "ללא השתתפות הארגון", מפני שהמטרות הטריטוריאליסטיות אינן מופיעות בו. האחריות על כך הוטלה על "מנהיגי הטריטוריאליזם ברוסיה": "ויסות ההגירה והפעילות הקשורה בה דחקו לאחור מטרות טריטוריאליסטיות. האינטרס לטריטוריאליזם אצלם חלש יותר מאשר [האינטרס] לוויסות ההגירה. זה האחרון כבר אינו נחשב, כבעבר, לשלב מעבר אל טריטוריאליזם, אלא הפך למטרה בפני עצמה".³⁹⁵

למרות האופוזיציה באודסה, נשאר היט"א הרוסי בידי יוכלמן, אשר מילא את הוראותיו של זנגוויל ועסק בעיקר בהגירה, ובידי מספר דמויות חשובות אשר הוזמנו לפעמים ללונדון להשתתף במועצת היט"א. לטריטוריאליסטים "הפשוטים" נותר רק להמתין לפתרונות טריטוריאליים שיבואו מלונדון, ולתמוך בארגון ההגירה לגלבסטון. בהתחלה הם העדיפו להשאיר את כל ענין ההגירה תחת פיקוח טריטוריאליסטי ולעשותו רק בידיים טריטוריאליסטיות, אך ככל שהפעילות התרחבה הם נאלצו לשתף פעולה עם הארגונים הקיימים, ובשנים הבאות נעזרה ההגירה לגלבסטון גם בנציגים ובוועדים מקומיים של יק"א – ארגון "פילנתרופי ובירוקרטי", כפי שכינוהו ב-1907 (אם כי ברמה הגבוהה יותר נמנעו יט"א ויק"א משיתוף פעולה, למרות הפצרותיו של שיף).³⁹⁶

ויסות ההגירה בצורת הכוונתה לגלבסטון לא היה מעשה פשוט. מחד גיסא, נכונות המהגרים לנסוע למקומות בלתי ידועים במזרח ארה"ב לא היתה גדולה, וכפי שהתלוננו פעילי יט"א, קיבלו מהגרים רבים

ידי המושלים, הגברת זכות ההצבעה באסיפה כללית רק למשלמי דמי חבר גבוהים, אפשרות לכנס אסיפות כלליות של החברה רק בקייב ואישור סדר היום של האסיפות על ידי המושל, הגשת הדו"חות השנתיים ורשימות המהגרים לשר הפנים, זכות שר הפנים להתחיל ביקורות של פעילות החברה וכו'. ראה גם עותק התקנון לפני הכנסת תיקונים אחרונים והתיקונים שהוצעו על ידי מחלקת המשטרה של משרד הפנים - 124, 125, 127, 106-109, 143, 143, 1907, д. 143, оп. 1907, ф. 4, арх. ГАРФ (אמת"י 81 HMF).

עובדת שינוי השם על ידי משרד הפנים צוינה בתזכיר אודות החברה, 11306, д. 143, оп. 1907, ф. 4, арх. ГАРФ (אמת"י 81 HMF).³⁹³

81.³⁹⁴ ГАРФ, ф. 4, оп. 1907, д. 143, лл. 11306-114 (אמת"י 81 HMF).

³⁹⁵ *Еврейская будущность*, «Легализация ЕТО», 1909, ג' 6 (יוני), עמ' 3.

³⁹⁶ כאשר במאי 1907 כתב העיתונאי מ. צ'מרנסקי, כי וועדי ההגירה המקומיים יכולים לכלול גם לא טריטוריאליסטים, הוסיפה מערכת הבטאון הערה מסתייגת למילים אלו (*Еврейский голос*, 1907, ג' 24 [14.6], עמ' 12). בדוח של דוד יוכלמן בהתיעצות וארשה באוגוסט 1907 נאמר מחד גיסא כי הדרישה לשמור פעילות בתחום ההגירה רק בידיים טריטוריאליסטיות הינה נכונה ביותר מבחינה מעשית בתנאים הרוסיים (לעומת הפעילות בלונדון, גרמניה וארה"ב), אך מאידך שובחו המוסדות הלא-טריטוריאליסטים בווארשה ובזייטמיר אשר שיתפו פעולה בתכונת המהגרים לגלבסטון (*Еврейский голос*, 1907, ג' 33-34 [1.9], עמ' 15-16). במקום אחר אף הזמין יוכלמן כל יהודי "שגאותו לאומית עוד לא מתה" לעבוד יחד עם היט"א בעניני ויסות ההגירה (שם, ג' 31 [4.8], עמ' 11). על שיתוף פעולה עם נציגים וועדים של יק"א ראה דוחות של החברה היהודית להגירה, למשל, *Отчет о деятельности Информационного Бюро за 1910 год*, עמ' 71 והן *Отчет о деятельности ЕЭО за 1910 год*, עמ' 19-20. על היחסים העוינים בין היט"א והיק"א ועל נסיונותיו של שיף להביא לידי שיתוף פעולה או אף להעביר את החלק האירופאי של פרויקט גלבסטון מיט"א לידי יק"א ראה Best, "Jacob H. Schiff's Galveston Movement".

כרטיסים לאוניה מקרוביהם בניו-יורק.³⁹⁷ מאידך, הציגו מארגני ההגירה לגלבסטון דרישות רבות למהגר פוטנציאלי – לצד דרישות לבריאות (לפי החוקים האמריקאים) וצורה חוקית של עזיבת רוסיה (קבלת הדרכון), נבחרו בעיקר מהגרים צעירים בעלי מלאכה, ויהודים מעל גיל 45 כלל לא התקבלו להגירה זו. אף על פי כן, התלונן הצד האמריקאי של הפרויקט, ובעיקר יעקב שיף, על 'האיכות הנמוכה' של המהגרים. גם המכשולים האוביקטיביים הצרו על הפרויקט: תחילה המשבר הכלכלי בארה"ב בסוף 1907-1908, אז סגירת היט"א הרוסי במרץ 1908, אחר כך שינוי לרע במדיניות שלטונית ההגירה בגלבסטון בקיץ 1910, אשר נוטרל על-ידי מאמציו הפוליטיים של שיף בדצמבר של אותה השנה, ולבסוף הגברת ביקורת רפואית בגלבסטון ב-1913.³⁹⁸ לכן אין פלא, שבשנים 1907-1911 הצליחו הטריטוריאליסטים הרוסים לשלוח לגלבסטון 61 קבוצות שמונו רק כ-4,000 מהגרים, בעוד שבשנים אלו הגרו לארה"ב יותר מ-250,000 יהודים רוסיים.³⁹⁹ בסך הכל, רק פחות מ-10,000 יהודים נהנו מהגירה דרך גלבסטון – כ-3% הכלל ההגירה היהודית מרוסיה לארה"ב באותן השנים 1907-1914.⁴⁰⁰ הכשלון של הפרויקט הוכר אף על ידי יוזמו ומממנו, יעקב שיף, המקווה שדרך גלבסטון יוכלו להגר שני מיליון יהודים, והוא החליט על סיומו באביב 1914, עוד לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה.⁴⁰¹ הכללתו של ויסות ההגירה בתוך התוכנית הטריטוריאליסטית היתה מקבילה ישירה לעבודה מעשית ועבודת ההווה של הציונים. היא סימנה את דחיתה של הפעילות המדינית גרידא, שחלק מהמנהיגים הטריטוריאליסטים דגל בה לפני כן, והפנתה את התנועה לפעילות מעשית בקרב המהגרים היהודיים ולמענם כאן ועכשיו. פעילות זו אף כונתה עבודת ההווה (Gegenwartsarbeit),⁴⁰² וההבדל העקרוני היחיד מעבודת ההווה הציונית נוסח הלסינגפורס היה הימנעות מפעילות פוליטית בזירה הרוסית.⁴⁰³ הימנעות קפדנית זאת נבעה ישירות מהאידיאולוגיה הטריטוריאליסטית (והציונית), שהעם היהודי הינו 'זר' בכל מדינה ומדינה ושום שיפור בארצות הגולה לא יפתור את הבעיה היהודית. לכן "העם צריך לדאוג לפתרון בעייתו" ולא "לדאוג לרווחת אחרים".⁴⁰⁴ לעומת זאת, היו בשורות הטריטוריאליסטים גם אנשים החפצים בפעילות פוליטית ברוסיה: למשל, עורך הדין הידוע ארנולד מרגולין (חבר מפלגת ה"ס"ר) סיים את נאומו בכינוס טריטוריאליסטי בקייב בסיסמה אשר "חייבת ויכולה לאחד את כל היהודים": "הכרזת זכויות האדם, האזרח והיהודי [הדגשה במקור] כאן, טריטוריה – שם".⁴⁰⁵

גם מרכיבים אחרים של עבודת ההווה הציונית נתנו את אותותיהם בשורות הטריטוריאליסטים. לעיתים הושמעו קולות הקוראים לטריטוריאליסטים לפנות תשומת לבם לתרבות יהודית ולפיתוחה. מ. רוזנבלאט מקייב אף המציא מושג 'טריטוריאליזם רוחני' והציע להקים סיעה כזאת בתוך יט"א.⁴⁰⁶ בו בזמן, גם הטריטוריאליסטים בליסבטגראד דרשו לכלול בתוכנית הקונגרס דיון על "הפעילות הלאומית-תרבותית", אשר, כמו וויסות ההגירה, אמורה "לקרב את היט"א אל ההמון היהודי, ליצור יסוד מוצק לפעילות טריטוריאליסטית, להכניס מרכיבי יצירתיות והתרוממות-רוח בארגוני היט"א".⁴⁰⁷ לעומת זאת טען א.

³⁹⁷ ראה קטעים מדוחות של מורשי החברה היהודית להגירה - *Отчет о деятельности ЕЭО за 1911 год*, עמ' 64-63.
³⁹⁸ ראה "Jacob H. Schiff's Galveston Movement", Best, *Cohen, Jacob H. Schiff; Marinbach, Galveston*; עמ' 167-164.
³⁹⁹ *Лещинский, Гальвестонская эмиграция*, עמ' 7 וגם *Отчет о деятельности ЕЭО за 1911 год*, עמ' 9. Kaplan-
Kogan, Die jüdischen Wanderbewegungen, עמ' 20.

⁴⁰⁰ Best, "Jacob H. Schiff's Galveston Movement", עמ' 75, 77-78.
⁴⁰¹ Best, "Jacob H. Schiff's Galveston Movement", עמ' 75-76. Szajkowski, "Paul Nathan", עמ' 25-24.
⁴⁰² ראה, למשל, אגרת של זנוויל לראשי הטריטוריאליזם הרוסי, 19.11.1906 (אצ"מ, A120/60), *Циркулярные* Гольдберг, *Еврейский голос*, 1907, גל' 4 (26.1), עמ' 3; גל' 5 (2.2), עמ' 9; גל' 23 (7.6), עמ' 10; גל' 26 (28.6), עמ' 9; גל' 27 (7.7), עמ' 8; גל' 29 (21.7), עמ' 11; גל' 34-35 (1.9), עמ' 14.

⁴⁰³ ראוי לציין כי בטאון יט"א *Еврейский голос* הקדיש מקום רב על עמודיו לבחירות לדומה השנייה והשלישית ולשאלות פוליטיות אחרות, אך אף פעם לא קרא לפעולה כלשהי, אלא הסתפק בהבעת דעה דמוקרטית כללית ביותר. לעומת זאת בפוליטיקה פנים-יהודית תקף העיתון ללא היסוס את הציונים, את 'הקבוצה העממית' ואת האוטונומיסטים.

⁴⁰⁴ *Гринвальд, Территориализм*, השווה *Гринвальд, Кем должен быть разрешен еврейский вопрос?*, עמ' 5, 10. *Гринвальд, Кем должен быть разрешен еврейский вопрос?*, עמ' 5.
 וגם *Гольдберг, Чего ждать*; *Гринвальд, К еврейской молодежи*, עמ' 16.

⁴⁰⁵ *Еврейский голос*, 1907, גל' 23 (7.6), עמ' 16.

⁴⁰⁶ *Еврейский голос*, 1907, גל' 26 (28.6), עמ' 30. על הקמת סיעה תרבותית

הודיע *Свобода и равенство*, 1907, גל' 29 (31.5), עמ' 10.

⁴⁰⁷ *Еврейский голос*, 1907, גל' 18 (3.5), עמ' 23.

ספיבק, שהארגון הטריטוריאליסטי אינו צריך לעסוק "בהגברת לאומיות של עמנו [национализации нашего народа], בתרבות, בחינוך, בהפצת שפת יידיש, במאבק לזכויותיו בגלות ובשיפור ההווי הכלכלי שלו בארצות שהוא יושב כיום", אלא רק בבעיות "הקשורות ישירות לקבלת טריטוריה בדרך הדיפלומטית ולגיוס הכספים עבור הארגון".⁴⁰⁸

תחילה, החזיקה מנהיגות היט"א הרוסית בעמדה ניטרלית זו, וחופש פעולה בכל התחומים הלא שייכים להשגת טריטוריה נקבע בתקנון ההסתדרות,⁴⁰⁹ אך ב-1907 היא פנתה לעבודת ההווה, אם כי אך ורק בצורת ויסות ההגירה, ודחתה אפילו דיון בשאלת התרבות.⁴¹⁰ בו בזמן השתדלה ההנהגה לשמור על טוהר הרעיון הטריטוריאליסטי ודחתה על סף דעות כגון "ויסות ההגירה הינו מהות הטריטוריאליזם" ובהכרח יביא להגשמתו.⁴¹¹ אמנם הלחצים מלמטה הכריחו את ההנהגה להפנות את תשומת לבה לפעילות אחרת, אשר היתה קשורה חד-משמעית להגשמת הטריטוריאליזם. כבר בשנת 1906 החלו להופיע קבוצות הנוער החלוצי המתכוננות לקולוניזציה חקלאית בטריטוריה החדשה, והם הופיעו "באופן סטיכי, ללא השפעת ראשי התנועה".⁴¹² היו פעילים ביט"א (כמו ד"ר מאקס גולדברג, המורשה בעיר יֶלֶץ מעבר לתחום המושב, וכנראה גם לאון פאפרין), אשר תמכו בקבוצות אלו,⁴¹³ ושאלת החלוצים הועמדה בפני ההתייעצות בווארשה באוגוסט 1907. ההתייעצות נאלצה להכניס את הפעילות החלוצית לתוכנית טריטוריאליסטית והחליטה לחקור את הנושא יחד עם קבוצות החלוצים הקיימות, אך לא להקים בינתיים קבוצות חדשות.⁴¹⁴ השתלטות האפתיה הציבורית בקרב יהודי רוסיה בשנות הריאקציה מזה והיעדר הטריטוריה המיועדת לקולוניזציה מזה מנעו התפתחות קבוצות החלוצים, אם כי הרעיון עצמו לא ירד לגמרי מעל הפרק.⁴¹⁵

אחרי ככלות הכל, התנועה הטריטוריאליסטית הרוסית עברה שינוי דרסטי במשך 1907. מהארגון השואף להשגת טריטוריה אוטונומית ועסוק בעיקר בתעמולה טריטוריאליסטית הפך יט"א הרוסי לארגון השולח מהגרים למזרח ארה"ב דרך גלבסטון. מהסתדרות הנמנעת מכל פעילות ממשית ומפרסמת חוברות המוכיחות נחיצות הטריטוריה בשביל היהודים ואפשרות להשיגה ולקיימה הפכה היט"א לחברת הגירה, המחביאה את שאיפותיה הטריטוריאליות ועוסקת בתעמולת גלבסטון בלבד. הריאקציה ברוסיה מנעה מיט"א להיות הסתדרות בעלת אופי המוני וכשלונותיו התמידים של זנגוויל להשיג טריטוריה גרמו לירידת התענינות בדבר. מצד שני, גם הרעיון להגירה דרך גלבסטון לא מצא הד בקרב המוני היהודים ולמרות תעמולה מסיבית רק מיעוט מוחלט של המהגרים בחר במסלול זה. בסופו של דבר, כשלו מזה ומזה היה נחלת הטריטוריאליסטים הרוסיים.

אסיפת קובנו וסוגית הקהילה היהודית

אסיפת העסקנים היהודיים בקובנו, אשר התקיימה ב-19-22 בנובמבר 1909, היתה המאורע הציבורי החשוב ביותר בפעילות היהודית בשנות הריאקציה.⁴¹⁶ במרכז דיוניה עמדה הרפורמה של הקהילה היהודית ברוסיה והחלטות האסיפה נתנו דחיפה חדשה לדיונים על סדרי הקהילה ולנסיונות שינויים בחיי הקהילות. אך יחד עם זאת הוויכוחים הסוערים סביב כינוס האסיפה היוו גורם חשוב לא פחות בפוליטיקה היהודית.

⁴⁰⁸ Спивак, *Территориализм и Палестинфильство*, עמ' 11-12.

⁴⁰⁹ *Еврейский голос*, 1906, גל' 6 (19.2), עמ' 209.

⁴¹⁰ *Еврейский голос*, «По поводу...», [Л. Паперин], П-нь, 1907, גל' 18 (3.5), עמ' 13.

⁴¹¹ *Еврейский голос*, 1907, גל' 34-35 (1.9), עמ' 10.

⁴¹² *Еврейский голос*, 1907, גל' 34-35 (1.9), עמ' 3. מוזכרות קבוצות החלוצים בווארשה, בנדרי, בז'יצה - שם, 1907, גל' 28 (14.7), עמ' 19-20. הקבוצה בבז'יצה מוזכרת אף בנאומו הפרוגרמתי של זנגוויל (*Zangwill, A Land of Refuge*, עמ' 10).

⁴¹³ *Еврейский голос*, «К вопросу о практике территориализма», М. Гольдберг, 1907, גל' 31 (4.8), עמ' 22-25; לעאן פ. [פאפרין], "וועגען טעריטאָריאַליסטישע פּיאָנערען", *אונזער וועג*, 1907, גל' 3 (7.9), עמ' 11-15.

⁴¹⁴ *Еврейский голос*, 1907, גל' 34-35 (1.9), עמ' 5.

⁴¹⁵ М. Гольдберг, «К предстоящему съезду ЕТО», - להקים קרן חלוצים - עמ' 22-23.

Еврейская будущность, 1909, גל' 5 (מאי), עמ' 22-23.

⁴¹⁶ על האסיפה ראה *Gassenschmidt, Jewish Liberal Politics*, עמ' 85-93.

הבקשה הרשמית לכנס "התיעצות" עסקנים יהודיים בקובנו הוגשה למושל הפלך במאי 1909 על ידי עסקן קובנאי ותיק איסר בר וולף. בבקשה שלו הוא ציין את ארבע השאלות האמורות לעמוד לדיון בהתיעצות זו: 1) "מצב בעלי מלאכה יהודיים בגליל צפון-מערב והאמצעים לשיפור מצבם ויצורם"; 2) "מס קורובקה ומס נרות ובקשר לכך שאלת הקהילה היהודית"; 3) "שיפור ההוראה בתלמודי-תורה ופיתוח החינוך המקצועי בקשר להקמת שיעורי מלאכה בתלמודי-תורה"; 4) "הסדרת העניינים של מוסדות הצדקה והסעד היהודיים". המושל ראה לנכון לאשר דיון רק בשאלות 2 ו-4, מכיון שתלמודי-תורה שייכים לתחום משרד ההשכלה והדיון על בעלי מלאכה עלול "לחרוג מגבולות התוכנית".⁴¹⁷ דעתו של המושל התקבלה במשרד הפנים, ובתחילת ספטמבר אישר סטולפיץ את ההתייעצות.⁴¹⁸

התוכנית הראשונית של האסיפה מראה כי שאלת הקהילה היהודית לא תוכננה כנושא העיקרי. שתי השאלות אשר המושל אסר לדון בהן דיברו על בעלי המלאכה – תמיכה בבעלי המלאכה הקיימים והקניית ידע מקצועי לדור הצעיר של יהודים עניים. ההתרכזות בבעלי המלאכה המשיכה את הקו שבו הוחל עוד בהתיעצות הכלכלית של מרץ 1908. האינטגרציוניסטים היהודיים ראו רק דרך אחת למאבק במצוקה הכלכלית של האוכלוסיה היהודית – הפצת המלאכה בקרב היהודים ושיפור המיומנויות המקצועיות של בעלי המלאכה היהודיים על מנת לשפר את איכות מוצריהם ויכולתם להתחרות בשוק הרוסי. ולמרות איסור השלטונות לדון בבעיות של בעלי המלאכה, נושא זה תפס מקום מרכזי בעת הדיון בסעיף 2 של התוכנית המאושרת – "הסדרת העניינים של מוסדות הצדקה והסעד היהודיים". המארגנים גם ניסו להעלות לדיון את בעיות החינוך בקשר לשאלת הקהילה, אך הדבר היה מוצלח פחות.⁴¹⁹ לכן, בסופו של דבר השאלה המרכזית של אסיפת קובנו נותרה שאלת הקהילה היהודית.

כבר ב-1907 נהיה ברור כענייני הקהילה היהודית תפסו מקום חשוב ביותר בשיח הפוליטי היהודי. כמו שרעיונות של דובנוב על האוטונומיה היהודית הלאומית האקס-טריטוריאליה היו כבר מקובלים על כמעט כל הזרמים הפוליטיים היהודיים, כך גם נתפסה הקהילה המודרנית – "הקהילה הדמוקרטית" – כיסוד לכל "בניה" לאומית יהודית.⁴²⁰ הירחון **ייבריסקיי מיר** – מפעל משותף של כל הקבוצות הלא-סוציאליסטיות – הקדיש לשאלת הקהילה מאמר מיוחד שנכתב על ידי משה זילברפרב – תיאורטיקן בענייני הקהילה של מפלגת הסיימיסטים, אשר כתב עבודת דוקטור באוניברסיטת ברן על הקהילה היהודית ברוסיה.⁴²¹ זילברפרב קבע, כי "נחוץ קודם כל [...] למסור לארכיון את מדיניות האדישות כלפי סדרי וענייני הקהילה. מדיניות זו היתה בלתי-נסלחת בעבר והיא פושעת היום".⁴²² אין ספק, שמאמר זה היה מוסכם על כל חברי המערכת של **ייבריסקיי מיר** מהקבוצות השונות, אם כי הוא חזר על הדברים אשר זילברפרב כתב עוד ב-1907 בבטאון הסאָר"פ.⁴²³ גם אז וגם עכשיו הדגיש זילברפרב אפשרויות להסדרת ענייני הקהילה במסגרת החוקים הקיימים, למשל הטלת מס קורובקה על הנכסים והכנסות במקום על מכירות הבשר (ראה פרק 1). הוא גם ניסח תוכנית השינויים:

המטרות העיקריות של הפוליטיקה הקהילתית נובעות מבדיקת המצב המשפטי של הקהילה. כל הפעילות הקהילתית צריכה להיות מאורגנת מחדש וצריכה לעמוד על היסודות הרציונליים. אל תחום אחריותה של הקהילה צריך לכלול משימות ציבוריות חדשות במטרה להעלות את רמתם הכלכלית והתרבותית של ההמונים העמלים; לשם כך צריך להשתמש בכל האמצעים הניתנים לקהילה על ידי החוק. צרכים ציבוריים כגון חינוך עממי, העלאת פריון

⁴¹⁷ מכתב המושל אל מחלקת המשטרה במשרד הפנים, 7.9.1909, לל. 4-5, 185, ג. 4, оп. 1909 г., д. 185, ф. 4, ГАРФ (אמתי"י, HMF 85).

⁴¹⁸ מכתב המושל אל מחלקת המשטרה במשרד הפנים, 22.12.1909, ל. 58, 185, ג. 4, оп. 1909 г., д. 185, ф. 4, ГАРФ (אמתי"י, HMF 85); *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 3.

⁴¹⁹ ראה דיווחו של גריגורי גולדברג מטעם חברת מפוצי ההשכלה, *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 45-47.

⁴²⁰ ראה על כך פישמן, "תחיית הקהילה", עמ' 233-236.

⁴²¹ Silberfarb, *Die Verwaltung*.

⁴²² М. Зильберфарб, «Неотложные задачи еврейской общины», *Еврейский мир*, 1909, יולי, עמ' 10.

⁴²³ באזין [משה זילברפרב], "די ארבייטער-פאָליטיק אין דער יודישער געמיינדע", **פאָלקס-שטימע**, 1907, גל' 12 (18.7), עמ' 22-28, גל' 13 (25.7), עמ' 22-27, גל' 15 (10.8), עמ' 8-16, גל' 16 (17.8), עמ' 20-28.

העבודה של בעלי מלאכה, ארגון הלוואות זולות, יסוד לשכות מידע למהגרים וכד' – יכולים וצריכים להיות בטיפול הקהילה. על הארגון הקהילתי צריכות להישען גם החברות הפרטיות השואפות לשיפור ההוי החומרי והרוחני של העם.⁴²⁴

זילברפרב הדגיש כי הרפורמה צריכה להתחיל מכניסת "אנשים חדשים המבינים את החשיבות הפוליטית והלאומית" של הפוליטיקה הקהילתית. הצורה אשר "מתקרבת ביותר ליצוג דמוקרטי" היא מועצת הקהילה המורכבת מנציגי הנהלות בתי הכנסת. כדי "לכוון את האנשים המקומיים", נחוץ, לדעתו, להקים מרכז בפטרבורג אשר ינהל את רפורמה וכתב-העת אשר יוקדש לשאלות הקהילה. במילים אחרות, מאמרו של זילברפרב התווה במידה רבה את תוכנית הפעולה אשר הציע לאסיפת קובנו גנריך סליוזברג.

לעומת התוכנית לרפורמה בקהילה, שאלת ההרכב של האסיפה הפכה להיות נושא במחלוקת חריפה. מכיוון שוולף קיבל אישור לכנס "התיעצות של מספר יהודים מקומיים ומערים אחרות", אופן כינוס האסיפה היה מותאם לאישור: סליוזברג מפטרבורג וולף מקובנו פנו במכתבים פרטיים אל עסקנים יהודיים בכ-60 ערים בתחום המושב ומחוצה לו. חלק מהעסקנים הוזמנו אישית לבוא לאסיפה ולחלק הוצע לכנס אסיפות במקום ולבחור נציגים נוספים. הוזמנו גם היהודים – חברי כל שלוש הדומות. מרשימת האישים המצורפת לדוח הסטנוגרפי של האסיפה ברור, כי רוב האנשים המוזמנים היו תמימי-דעים עם הליברלים היהודיים הפטרבורגיים.⁴²⁵

פרסום דבר אישור האסיפה באמצע ספטמבר 1909⁴²⁶ גרם לתגובות עוינות מצד מתנגדי 'הגרויפיסטים'. **רסבט** הציוני, למשל, תקף אותם מכל הצדדים:

תמיהה גדולה עוררת השתקת שאלות כה חשובות כגון הרכב האסיפה, תוכניתה, תנאי אישורה וכד'. מי יבחר משתתפי האסיפה ואיך? אילו שאלות תדונו בה ומי יכין אותן לדיון ואיך? ממי מורכב ועד ההכנה? איך הוא מתכוון להבטיח אופיה הכלל-יהודי והסמכותי של האסיפה? לכל השאלות הללו [...] אין בינתיים תשובה. הן מושתקות על ידי המארגנים, והדבר פוגע באמון כלפי האסיפה. קשה להבין, למה היוזמים, אשר יודעים [...] על משמעות האסיפה ליהדות רוסיה כולה מתחילים את הענין באופן כה מסתורי ומוזר.⁴²⁷

כאשר ההכנות לאסיפה נמשכו ומערי השדה החלו להגיע ידיעות על בחירות הנציגים המשתייכים בעיקר ל'קבוצה העממית', התעצמו ההתקפות נגד אסיפת קובנו. אותו **רסבט** פירסם ראיון עם חבר הדומה לזר ניסלוביץ', אשר הכריז, כי האסיפה הלא-נבחרת אינה יכולה להיחשב כאסיפה כלל-יהודית "המבטאת את דעת הקהל היהודית, אלא רק מבטאת את דעותיהם הפרטיות של משתתפיה". ניסלוביץ' גם רמז שאינו מתכוון לקחת בה חלק (הוא אכן נמנע מלהגיע לקובנו).⁴²⁸ לאחר מכן קיימו פעילים יהודיים בפטרבורג התייעצות אשר פנתה במכתב מחאה לסליוזברג ודרשה אפשרות הנציגות באסיפה בשביל המועצה הבין-מפלגתית ליד הצירים היהודיים בדומה (על מוסד זה ראה פרק 5), בשביל "קבוצות חברתיות-פוליטיות קיימות", עיתונות יהודית וגם בשביל נציגי מוסדות תרבותיים וכלכליים (שהכוונה היא לסוציאליסטים, ראה בהמשך). ללא תנאים אלו, קבעה ההתייעצות, האסיפה תהיה אך ורק מזיקה.⁴²⁹ לאחר קבלת התשובה מסליוזברג, שבה הוא הסביר כי אסיפת קובנו תהיה אסיפת נציגי הקהילות ולכן דחה את דרישות ההתייעצות, זו האחרונה השיבה, כי אסיפה המורכבת רק מתומכי תנועה יהודית אחת אכן מזיקה "לאינטרסים של יהדות רוסיה" וכי היא אינה יכולה להיחשב לא אסיפה כלל-יהודית, לא כאסיפת נציגי הקהילות ולא כמבטאת דעת הקהל היהודי. משמעתה הציבורית של אסיפת קובנו והחלטותיה תהינה מוגבלות כי זוהי אך ורק "אסיפה

⁴²⁴ М. Зильберфарб, «Неотложные задачи еврейской общины», *Еврейский мир* 1909, יולי, עמ' 11.

⁴²⁵ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 3-6.

⁴²⁶ *Речь* «Всероссийский съезд еврейских общественных деятелей», 1909, גל' 254 (16.9), עמ' 3.

⁴²⁷ *Рассвет* «О съезде в Гродне», 1909, גל' 38 (20.9), עמ' 2.

⁴²⁸ *Рассвет* «Беседа с чл. Гос. Думы Л.Н. Нисселовичем (По поводу Ковенского съезда)», 1909, גל' 44 (1.11), עמ' 4-6.

⁴²⁹ *Рассвет* «За кулисами одного съезда», R., 1909, גל' 45 (8.11), עמ' 9.

פרטית של עסקנים יהודיים ציבוריים בודדים".⁴³⁰ דעה דומה בוטאה גם במברק אשר נשלח לאסיפה עצמה מטעם החברה היהודית לספרות הנשלטת על ידי הציונים, הפולקס-פרטיי, 'הקבוצה הדמוקרטית' והבונד.⁴³¹ המחלוקת סביב הרכב האסיפה היתה אחד הגורמים העיקריים להתפרקות המערכת של **ייברייסקיי מיר** הבין-מפלגתי.⁴³² באוקטובר 1909 הדגיש הירחון, כי "ההרכב הבלתי-מפלגתי של האסיפה היא ערבות יחידה לסמכותיות של החלטותיה. אנו מקווים שמאמצי המארגנים יכוונו כך, כדי שבאסיפה יהיו מיוצגים כל מעמדות העם וכל הזרמים הציבוריים".⁴³³ באותו פרק זמן הכריח המשבר הכספי לדון בשינויים בכתב-העת, אשר הסתכמו בסופו של דבר, בהפיכתו לשבועון ובעזיבת חברי 'הקבוצה העממית' את המערכת.⁴³⁴ כתוצאה מזה, עבר **ייברייסקיי מיר** לידי 'הקבוצה הדמוקרטית' והפולקס-פרטיי, בעוד ש'הקבוצה העממית' הקימה כתב-עת משלה **נוביי וסחוד**.

הביקורת הציבורית הנוקבת הכריחה את מארגני האסיפה לשים יותר לב לענין בחירת הצירים, אם כי הם לא תמיד הצליחו להעביר את הדבר באופן חלקי.⁴³⁵ כך, למשל, בתחילת נובמבר פנה סליוזברג אל הנהלת בית הכנסת הכורלי בפטרבורג בהצעה לכנס "נציגי מספר מוסדות צדקה ותרבות ראשיים" כדי לבחור צירים לקובנו. אבל מוסד ראשי זה של יהודי הבירה, המורכב מגבירים אינטגרציוניסטים כולל סליוזברג עצמו, סירב לזום כינוס הבחירות,⁴³⁶ וזה התקיים ביוזמה פרטית, ללא גושפנקא קהילתית. מתוך 30 המשתתפים הצביעו 12 איש נגד שליחת הצירים לקובנו, כך שבסופו של דבר 15 הנציגים נבחרו על ידי 18 איש. ביניהם היו גם שלושה עסקנים אשר השתתפו במחאות נגד מארגני האסיפה.⁴³⁷ הדבר הצביע על כך שחלק ממתנגדי 'הגרויפטיסטים' השתדלו להגיע לאסיפת קובנו, ורסבט יכול היה להכריז:

כך או אחרת האסיפה בקובנו תתקיים. [...] אין לנו ספק שבין משתתפיה יהיו לא רק "מוזמנים" ו"מנוים". [...] ואף על פי כל נסיונות המארגנים, תהיה באסיפה קבוצת עסקנים בעלי-הכרה אשר נשמעים לדעת הקהל. צריך לקוות שהמשתתפים הללו ישחקו את התפקיד אשר מוטל עליהם בכוח הנסיבות. הם יצביעו על כל הליקויים והחסרונות בארגון האסיפה אשר עיוותו את הרעיון החשוב והנחוץ. הם צריכים להוקיע את אופן הפעולה הזה בענין יהודי ציבורי ולהראות להתייעצות את מקומה ואת גבולותיה של התייעצות מקרית ופרטית.⁴³⁸

ואכן בפגישה המוקדמת של משתתפי האסיפה העלה נחום שטיף מרובנו (1879-1933), ממנהיגי מפלגת הסאָר"פ (לשעבר) את השאלה על הקומפוטנציה של האסיפה.⁴³⁹ ובתחילת הישיבה הרשמית הראשונה של האסיפה דרש מנהיג 'הקבוצה הדמוקרטית' ליאוניטי ברמסון לדון קודם כל בהרכב האסיפה ובסמכותה. בדרישה זאת תמך חבר אחר של 'הקבוצה הדמוקרטית' יעקב סאקר מאודסה, אך יושב ראש האסיפה מקסים וינבר ועמיתו הפוליטי שמואל קלמנוביץ' הצליחו להביא לדחית הדרישה.⁴⁴⁰

⁴³⁰ «К Ковенскому совещанию», *Рассвет* 1909, גלי 46 (15.11), עמ' 3.

⁴³¹ *Рассвет* 1909, גלי 47 (22.11), עמ' 15; גלי 48 (29.11), עמ' 21.

⁴³² «Еврейский мир», Перельман, עמ' 257.

⁴³³ «Внутреннее обозрение», *Еврейский мир*, Гр. Португалов, 1909, אוקטובר, עמ' 28.

⁴³⁴ הזמנות לדיונים בגורל הירחון אשר התקיימו בספטמבר, אוקטובר ונובמבר 1909 ראה 33, ד. 1, ф. 2049, ЦГИА СПб. דובנוב הסביר בזכרונו כי המערכת המשותפת התפקדה בגלל סירובו להשתתף בעריכת השבועון, בעוד שגריגורי ארונסון סבר, ללא ידיעה בטוחה, כי הסיבה היתה באוריינטציה אל הכוחות הפוליטיים הרוסיים (הקדטים או השמאל). ראה *Книга Дубнов, Жизнь*, ב', עמ' 105; «Русско-еврейская печать», Аронсон, עמ' 571 וגם סלוצקי, **העיתונות היהודית-רוסית**, עמ' 398.

⁴³⁵ פורסמו דיווחים על הבחירות לאסיפה בוולוגדה (**דער פריינד** 1909, גלי 235 [21.10], עמ' 2; *Рассвет* 1909, גלי 46 [15.11], עמ' 19) שם סירבה אסיפת היהודים לבחור צירים לקובנו; קרץ' בפלך טבריה (*Рассвет*), שם, גלי 47 [22.11], עמ' 15; בוברויסק (**דער פריינד**, שם, גלי 234 [20.10], עמ' 1); וילנה (א. ליטוואק, "דער צוזאמענפאָהר פֿון די יודישע כלל-טהווער", שם, גלי 233 [19.10], עמ' 1); מוסקבה (*Совещание еврейских общественных деятелей*), עמ' 71, שם נבחרה המשלחת על ידי האסיפה של 1,400 איש [אולי זו טעות וצריך לקרוא 140]; רוסטוב על נהר דון (שם, עמ' 113), בה בחרו רק חברי הנהלות בבתי הכנסת; קרמניצ'ג (פריידענבערג, **זכרונות פֿון אַ ציוניסטישן סאַלדאַט**, עמ' 147).

⁴³⁶ ЦГИА СПб, ф. 422, оп. 1, д. 108, л. 74.

⁴³⁷ *Рассвет* 1909, גלי 47 (22.11), עמ' 14-15.

⁴³⁸ «К Ковенскому совещанию», *Рассвет* 1909, גלי 46 (15.11), עמ' 3.

⁴³⁹ «Ковенское совещание (от нашего корреспондента)», *Рассвет* 1909, А.М., גלי 48 (29.11), עמ' 10.

⁴⁴⁰ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 15-19.

הוויכוח סביב אופן הרכבת האסיפה לא חדל גם אחרי סיומה, ואפילו ב-1913 הזכירו מתנגדי 'הגרופיסטים' כי האסיפה והתוצר שלה – 'הוועד הקובנאי' – אינם לגיטימיים בעליל. דה-לגיטימציה כזאת נבעה לא רק מהחשש שהליברלים ישתלטו על הזרמים האחרים בענייני הקהילה אלא בעיקר מחשש השתלטותם בתחום הפרלמנטרי. הרי דווקא הפחד כי אסיפת קובנו הנשלטת על ידי 'הקבוצה העממית' תבחר גוף מרכזי אשר יוכל לדבר בשם כל יהודי רוסיה היה אחד הגורמים המרכזיים להתנגדות לאסיפה. הציונים והבונדאים האשימו את מארגני האסיפה בכך ש"נחוץ להם ליצור מנגנון אשר תעביר בבחירות הבאות לדומה את המועמדים של 'הקבוצה'; נחוצה להם האוטוריטה אשר תתן להם יכולת להשפיע על חברי הדומה הנוכחים".⁴⁴¹ וניסלוביץ' במברקו לאסיפה דרש ממנה לשמור על המועצה הבין-מפלגתית ליד הצירים היהודים.⁴⁴² (ראה פרק 7, תת-פרק "הנציגות היהודית בתנאים חדשים").

יחד עם זאת, בנסיונות דה-לגיטימציה לא הסתכם היחס של מתנגדי 'הגרופיסטים' לאסיפה, והם הכירו במשמעותה הרבה "בזמן ההרס והדכאון הכללי".⁴⁴³ חבר הפולקס-פרטיי אהרן פרלמן אפילו התלונן לאחר האסיפה כי במקביל למחאות "האופוזיציה היתה צריכה לדאוג לכך שהיא תהיה מיוצגת באסיפה במידה מספקת".⁴⁴⁴ ואם אנשי 'הקבוצה הדמוקרטית' היוו, כאמור, אופוזיציה בתוך האסיפה, מספר ציונים חשובים, ביניהם חברי הוועד הפועל הגדול והוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית ברוסיה, הגיעו לקובנו, התנהגו בצורה לויאלית כלפי מארגניה ואף נכנסו לנשיאות שלה (ניסן קצנלסון [1923-1862] מליבאו ויוליוס ברוצקוס ממינסק). גם האישים האורתודוקסיים, אשר מלכתחילה לא הוזמנו לקובנו, השתדלו להגיע. באסיפה לקחו חלק רבנים בולטים, כגון רבה של קובנו ר' צבי הירש רבינוביץ' (1851-1910), אשר נכנס לנשיאות האסיפה, ורבה של קייב ר' שלמה אהרונוסון (1863-1935), אשר נשא דברים בשם המחנה האורתודוקסי.⁴⁴⁵ האורתודוקסים אמנם היוו מיעוט אך הצליחו להשמיע את דעותיהם (למרות איסור השלטונות לדבר ביידיש).⁴⁴⁶

בנוסף לאורתודוקסיה, עוד קבוצה אחת, שלא השתתפה קודם לכן במפעלים כלל-יהודיים, לקחה חלק באסיפת קובנו, והיא הסוציאליסטים היהודים ובעיקר הבונד. למרות התפקיד החשוב אשר מילאו שאלות הקהילה היהודית בשיח הבונדאי בעקבות האסיפה (כאמור בפרק 1), נראה כי מלכתחילה נמשכו הבונדאים אל השאלות האחרות של תוכנית האסיפה המקורית, במיוחד, לפי ניסוח אחד העיתונים, "מצב ההמון היהודי העמל" ו"שיפור ההוראה בבתי ספר יהודיים יסודיים".⁴⁴⁷ רק איסור השלטונות לדון בשאלות אלו העמיד את הרפורמה בקהילה במקום המרכזי בכל הקשור לאסיפת קובנו.

ביולי 1909 פירסם ולדימיר מדס בִּפְרִינְדִּי שני מאמרים גדולים ובהם אמנם תמך ברעיון האסיפה, אך מתח ביקורת חריפה על מארגניה.⁴⁴⁸ לדבריו, העסקנים היהודיים 'הבורגניים' הליברליים אינם יכולים להחליט החלטות עבור "ההמון הרחב" ללא השתתפות ציבורית רחבה, דהיינו ללא מאבק פוליטי בקרב היהודים. לכן, לדעתו, צריך לשאוף להסכם בין הכוחות הפוליטיים השונים בנוגע לדרישות מסוימות אשר

⁴⁴¹ א. ליטוואק, "דער צוזאמענפֿאַהר פֿון די יודישע כלל-טהוער", דער פֿרִינְדִּי, 1909, גל 233 (19.10), עמ' 1.

⁴⁴² *Рассвет*, 1909, גל' 47 (22.11), עמ' 14.

⁴⁴³ А. Перельман, «Ковенский съезд», *Еврейский мир*, נובמבר-דצמבר, 1909, עמ' 1.

⁴⁴⁴ А. Перельман, «Ковенский съезд», *Еврейский мир*, נובמבר-דצמבר, עמ' 2.

⁴⁴⁵ עוד השתתפו באסיפה רבה "המתנגדי" של דווינסק ר' מאיר שמחה הכהן (1846-1926), ר' יעקב ריינס מלידא (1839-1915), ר' פנחס גלמן מיקטרניוסלב (1880-1921) והן מספר פעילים אורתודוקסים שאינם משמשים בקודש. רשימת המשתתפים ראה רבינוביץ' – יחיד מקרב הרבנים – השתתף אף בקונגרס היסוד של 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' במרץ 1905 (רשימת המשתתפים, אמת"י, P1/3).

⁴⁴⁶ על כך שיו"ר האסיפה וינבר פנה לנציג המושל באסיפה בבקשה לאפשר נאומים ביידיש ועל סירובו ראה דוח המושל מיום 22.12.1909, ГАРФ, ф. 4, оп. 1909 г., д. 185, л. 57об; (HMF 85); ראה גם *Совецание еврейских общественных деятелей*, עמ' 88. נאומי האורתודוקסים ראה שם, עמ' 88, 103, 107, 109, 114, 128, 165, 202.

⁴⁴⁷ *Полесская мысль*, «Съезд еврейских общественных деятелей», Д. Сонин, 1909, גל' 50 (9.8), עמ' 2. כהוכחה ראה גם מאמרו של א. ליטוואק, "דער צוזאמענפֿאַהר פֿון די יודישע כלל-טהוער", דער פֿרִינְדִּי, 1909, גל' 232 (18.10), עמ' 2, שבו הוא מדגיש רק שתי שאלות – קהילה ו"מלאכה יהודית".

⁴⁴⁸ וו. מעדעם, "צום צוזאמענפֿאַהר פֿון יודישע געזעלשאַפֿטליכע טהוער", דער פֿרִינְדִּי, 1909, גל' 163 (21.7), עמ' 2, גל' 164 (22.7), עמ' 2-3.

מקובלות על חלקם או אפילו על כולם (כגון שוויון הזכויות או חלק מהשאלות על רפורמה בקהילה). בסופו של דבר, הציע מדם להפוך את אסיפת קובנו מאסיפת העסקנים אל אסיפת נציגי המוסדות היהודיים – מוסדות חינוכיים, תרבותיים, מקצועיים, מוסדות צדקה וכו'. לדעתו, נחוץ לערוך בכל המוסדות המקומיים דיונים בשאלות המוצגות בפני האסיפה ולאחר מכן כל המוסדות הללו צריכים לבחור את ציריהם לאסיפת קובנו. את העמדה הזאת הפיצו הבונדאים גם דרך כתבי-עת מקומיים שבהם השתתפו.⁴⁴⁹

החידוש הגדול במאמריו של מדם היתה הקריאה לבונד לקחת חלק פעיל באסיפה כלל-יהודית – הדבר שהבונד סירב בתוקף לעשות ב-1905-1907, כאשר מדובר היה ב'אגודה להשגת מלוא הזכויות' ובקונגרס 'הבוררים'. תוכניתו של מדם היתה לגרום לדיונים במוסדות יהודיים ציבוריים שבהם יכלו לקחת חלק הפעילים הבונדאים. כלומר, הוויכוח הפומבי בין הבונד לבין 'הבורגנות' היהודית, אשר היה קיים עוד לפני 1905 אך התפתח ביתר שאת בשנות המהפכה ונעלם בסוף 1907 יכול היה לחזור ולתפוס מקום חשוב בחיים הציבוריים. לא מן הנמנע כי מדם ראה בכך גם אפשרות לעורר את הפעילים המהפכניים לשעבר, שנטשו פעילות פוליטית, ולמשוך אותם לחיים ציבוריים בקהילותיהם. וגם ברור שכתוצאה מהוויכוח היו המוסדות אמורים לבחור גם בונדאים לאסיפה הכלל-יהודית, בה יוכלו הבונד והליברלים להגיע להסכם כלשהו לגבי שיתוף פעולה. הבונד דרש נציגות באסיפה בתור מייצג של אחת הקבוצות של האוכלוסיה היהודית. "איך עושים אסיפה בנוגע לעניני הכלל היהודיים ללא רוב האלמנטים שמהם מורכב הכלל היהודי?" שאל א. ליטבק ומנה את הקבוצות שהמארגנים 'הבורגניים' מתכוונים לדאוג להם ללא השתתפותם: בעלי מלאכה, חנוונים קטנים, "האינטליגנציה הדמוקרטית" ורק בסוף הפועלים – "ההמונים העמלים".⁴⁵⁰

בספטמבר 1909 החליט הוועד המרכזי של הבונד על השתתפות באסיפת קובנו וניסח את הרעיונות של

מדם כהנחיה לארגונים המקומיים: צריך

להשתמש בבחירות לאסיפה ובאסיפה עצמה כדי לבקר את העמדה של מעמדות בורגניים שונים בסוגיות של המציאות היהודית ולהעמיד מולה את השקפותינו על הסוגיות הללו. אנחנו מציעים לארגונים להעלות את השאלה על ההשתתפות באסיפת העסקנים הציבוריים בחברות לגאליות שונות הנמצאות תחת השפעתנו ולהשתמש בהשפעה זו על מנת לבחור ככל שאפשר יותר צירים ששותפים להשקפתנו.⁴⁵¹

באוקטובר החלו הבונדאים קמפיין בנוגע לאסיפה. שיטת ההזמנות האישיות, שבה נקטו מארגני האסיפה עוררה התנגדות נמרצת, אם כי מאמר **בדער פריינד** נתן להבין כי הבונדאים מוכנים לבוא לאסיפה גם בתור מוזמנים: "מי מנציגי השקפת העולם השמאלנית הידועה [קרי: הבונד] קיבל הזמנה כזו?" שאל העיתון ודרש כי היהודים צריכים לדאוג לכך שלאסיפה "יבואו נציגי כל הקהילה, המוסדות, החברות וארגונים".⁴⁵² בהמשך פירסם ליטבק שני מאמרים גדולים **בדער פריינד** ובהם ביקר קשות את מארגני האסיפה על כך, שבמקום אסיפת פעילי הציבור הם מכנסים אסיפת 'הקבוצה העממית' המורכבת מ"אנשי הקיר המזרחי [מזרח-לייט]" ולא מנציגי הארגונים הציבוריים האמיתיים.⁴⁵³

במקביל לתעמולה בעיתון, הפעילים הבונדאים אכן הצליחו לארגן בחירת בונדאים בולטים כצירי האסיפה: חברי הוועד המרכזי מרק ליבר ורחמיאל וויינשטיין נבחרו בוויילנה ובמינסק, וסוכן הוועד א. ליטבק יחד עם י. זסטנקין נבחרו בריגה, כנראה בסקציה היהודית של אגודת "וסטניק זנאנייה" (Вестник

⁴⁴⁹ ראה, לדוגמה, *Полесская мысль*, «Съезд еврейских общественных деятелей», Д. Сонин, 1909, גלי 50 (9.8), עמ' 2. מאמר זה חזר על כל הדגשים של מדם, קרא לארגון הדיונים והבחירות בתוך המוסדות הציבוריים וגם הדגיש את חשיבות הבונד והפרולטריון היהודי. אף על פי שהדגשה זו נעשתה בצורה מעורפלת, מחלקת המשטרה במשרד הפנים שמה לב לכתבה זו (1. 185, ד. 1909 г., ф. 4, оп. 85 (HMF)). העיתון *Полесская мысль* בעיר גומל היה קשור בבונד, כתב העיתון באסיפת קובנו היה א. ליטבק (שם, דף 62). על העיתון ראה ארוןסון, *Революционная юность*, עמ' 75-86, 93.

⁴⁵⁰ א. ליטוואק, "דער צוזאמענפֿאַהר פֿון די יודישע כלל-טהווער", **דער פריינד**, 1909, גלי 232 (18.10), עמ' 2.

⁴⁵¹ *Отклики Бунда*, גלי 3 (נובמבר 1909), עמ' 21.

⁴⁵² "טאָג-פֿראַגען", **דער פריינד**, 1909, גלי 231 (16.10), עמ' 2-1.

⁴⁵³ א. ליטוואק, "דער צוזאמענפֿאַהר פֿון די יודישע כלל-טהווער", **דער פריינד**, 1909, גלי 232 (18.10), עמ' 2, גל 233 (19.10), עמ' 1.

454. (знания) לפי המידע של המשטרה החשאית (שלא תמיד הצטיין בדיקנות), ליטבק הגיע לריגה רק ליום אחד בסוף ספטמבר ונבחר "על ידי יהודיים מקומים שמאלניים".⁴⁵⁵ עוד שלושה בונדאים נבחרו לאסיפה במקומות שונים אך הם לא הצליחו להגיע לקובנו.⁴⁵⁶ המכשול החשוב בדרכם של הבונדאים לקובנו היה סירובם של מארגני האסיפה מ'הקבוצה היהודית העממית' לשתף עמם פעולה. לדברי ליטבק,

רק בשתי ערים הטיבו התנאים ומשם שלחו נציג אחד של ההמונים הדמוקרטיים [הכוונה לוויילנה ומינסק]. החברות התרבותיות והכלכליות אשר פנו ללשכה המארגנת והביעו את דרישתם להשתתף באסיפה לא קיבלו שום תשובה. חברת "הארפע" בלודז' קיבלה תשובה ברורה: לא רוצים אתכם. באופן לא ישיר התקבלו הידיעות, שנציגי החברות התרבותיות לא יורשו להשתתף באסיפה.⁴⁵⁷

יחד עם זאת המקור המשטרתי ידע לדווח בתחילת נובמבר, כי וינבר וסליוזברג "בהתחלה לא התכוונו להרשות לאסיפה את הקבוצות השמאלניות, אך בגלל הרעש הגדול אשר עשו כמעט כל העיתונים היהודיים הם נאלצו לוותר ולהסכים להשתתפות הצירים מקבוצות [...] מהפכניות".⁴⁵⁸ כך או כך, כאשר הגיעו הבונדאים (ונחום שטיף ממפלגת הסאָר"פ) לקובנו, הם לא הורשו לקחת חלק באסיפה, והוקמה וועדה מיוחדת "לבדיקת המנדטים". רק ביום השני של האסיפה הושג ההסכם, ושטיף, ויינשטיין, ליטבק (הלפנד) וזסטנקין קיבלו אפשרות להשתתף, אם כי הדיון הכללי בשאלת קהילה כבר הסתיים.⁴⁵⁹

פרשת השתתפותו של הבונד (ושל הסאָר"פ המיוצג על ידי שטיף, אם כי לא ברור האם הוא קיבל הנחיות כלשהן מאיזה מוסד מפלגתי) הראתה בוודאות, עד כמה השתנו התנאים בין 1907 לבין 1909. אם ב-1907 דחה הבונד על הסף את האפשרות להשתתף בקונגרס 'הבוררים' המתוכנן, למרות שניתן היה לצפות לסיעה בונדאית מכובדת בו, ב-1909 הוא השתדל בכל הכוח להיות מיוצג על ידי אנשים בודדים באסיפת קובנו ולקחת חלק פעיל בעבודתה. ולפי הדיווח הבונדאי, נציגיו אף הצליחו להשתלב באסיפה: [בהתחלה] פחדו מנציגי החברות התרבותיות [קרי: הבונדאים], לא נתנו בהם אמון. במסדרונות אמרו להם לא פעם, כי הם הגיעו להרוס [אַרְאָבְרִיִסְעֵן] את האסיפה. אנשים בכלל התפעלו, איך הם באים להתעניין בעניני קהילה? מה זה בכלל ענינים [וואָס איז דאָס זייער זאַךְ]? [...] ביום האחרון התחילה האסיפה להתרגל מעט לאלמנטים החדשים. היא מן הסתם ראתה אותם כיריבים, אבל לא כאלה שרוצים להרוס, להפריע. הקשיבו להם עם יותר תשומת לב.

וליטבק סיים את דיווחו בהבעת תקווה מפורשת להשתתף באירועים כאלה גם בעתיד: "אני בטוח כי במפגש השני יהיה הפחד קטן יותר ותשומת הלב מרובה יותר".⁴⁶⁰ יחד עם זאת, למרות ההדגשה על עבודה משותפת עם הרוב 'הבורגני', ידעו הבונדאים בוודאות כי הם אינם יכולים להשפיע על הרוב הזה ולהעביר את רעיונותיהם (אף שהצעה אחת שלהם אכן התקבלה). המטרה העיקרית של הבונדאים היתה לפרסם ברבים את גישותיהם כלפי קהילה. כמו המהפכניים הרוסיים בדומה הממלכתית, הם דיברו מעל ראשי הצירים אל

454 א. ליטוואק, "דער קאָוונער צוזאַמענפאַהר", **צייט-פראָגען**, חוב' 1 (נובמבר 1909), עמ' 9; *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 7-8, 113; הערך, **דורות בונדיסטן**, א', עמ' 214.

455 מפקד המנהל של זינדרמים בפלך ליפלנד אל מחלקת המשטרה, 12.11.1909, חוב' 1, 11, 12, 185, ג. 4, א. 1909, ГАРФ (אמת"י), HMF 85.

456 א. ליטוואק, "דער קאָוונער צוזאַמענפאַהר", **צייט-פראָגען**, חוב' 1 (נובמבר 1909), עמ' 12.

457 א. ליטוואק, "דער קאָוונער צוזאַמענפאַהר", **צייט-פראָגען**, חוב' 1 (נובמבר 1909), עמ' 12.

458 מפקד המנהל של זינדרמים בפלך ליפלנד אל מחלקת המשטרה, 12.11.1909, חוב' 1, 11, 12, 185, ג. 4, א. 1909, ГАРФ (אמת"י), HMF 85.

459 *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 14, 113; א. ליטוואק, "דער קאָוונער צוזאַמענפאַהר", **צייט-פראָגען**, חוב' 1 (נובמבר 1909), עמ' 13.

460 א. ליטוואק, "דער קאָוונער צוזאַמענפאַהר", **צייט-פראָגען**, חוב' 1 (נובמבר 1909), עמ' 13.

"ההמונים היהודיים הרחבים" וקבעו לאחר האסיפה, כי "הנאומים נמסרו בעיתונות ותהיה להם השפעה מסוימת".⁴⁶¹

מטרה שונה מזו של המארגנים היתה גם אצל נציג "הנוטבלים" היהודים – דוד פיינברג. כפי שעולה ממכתבו אל הברון דוד גינצבורג, הם תיכננו לפנות בשם האסיפה אל הקיסר ולהזכיר לו את שוויון הזכויות ליהודים.⁴⁶² ברור שקונסטוציונליסטים-דמוקרטים וינבר ושפטל, לא לדבר על אנשי השמאל, לא יכלו להסכים להפגנה כזאת – בעת קיום הפרלמנט לפנות לצאר בבקשת השוויון, בעוד שתוצאותיה הפוליטיות של בקשה זו היו מוטלות בספק.

בדיקת ההתייחסויות של תנועות יהודיות פוליטיות שונות לאסיפת קובנו מראה בוודאות כי המפעל הכביר אשר יזמו ראשי 'הקבוצה היהודית העממית' – האסיפה מנתה 120 איש מ-46 ערים – אכן נתפש כאבן הפינה של הפוליטיקה היהודית בשנים הראשונות של הריאקציה. למרות ההתנגדות הנחרצת של כל התנועות ליגרופיסטים' ולאופן כינוס האסיפה, הנציגים של כולן השתדלו להגיע אליה ונשאו בה דברים. אסיפת קובנו והוועד הפועל אשר היא בחרה הוכיחו את ההגמוניה של הליברלים-האינטגרציוניסטים בפוליטיקה היהודית בכל מה שהיה קשור לענייני הקהילה ולענייני הפוליטיקה הפרלמנטרית.

* * *

אסיפת קובנו דנה בשתי סוגיות עיקריות: סוגיית הקהילה היהודית וסוגיית מוסדות הצדקה. בענין הקהילה הציג סליוזברג פרויקט של ארגון מחדש של הקהילה היהודית. לפי הצעתו, מטרת הקהילה היא "החזקת מוסדות הדת, הצדקה והסעד ודאגה למצב רוחני-תרבותי של חבריה". הקהילה מורכבת מכל היהודים המתגוררים בעיר, והם חייבים לשלם מס קהילתי כפיתי לפי רמת הכנסותיהם. בראשות הקהילה עומדת הנהלה הנבחרת על ידי מיופי-כח מכל בתי כנסת הקיימים בעיר (כפי שהחוק קבע בשביל בחירת "הרב מטעם"). לכן, כל חברי הקהילה, אפילו החילוניים, חייבים להירשם באחד מבתי הכנסת.⁴⁶³ במילים אחרות, סליוזברג הציע קהילה "כפייתית" ודתית, ביטול מס הקורובה והחלפתו במס הכנסה פרוגרסיבי וכפוי. הצעה זו של סליוזברג היתה שונה מזו אשר נוסחה בקונגרס היסוד של 'הקבוצה העממית' בפברואר 1907. השוני העיקרי היה שיטת הבחירות – אם הקונגרס דיבר על זכות הבחירה הכללית, כולל נשים, הציע סליוזברג שיטת בחירות דמוקרטית הרבה פחות, אם כי מותאמת לשיטה קיימת לפי החוק – בחירת מיופי-כח של בתי הכנסת. ברור, שלא רק שמרנותו האישית של סליוזברג גרמה לכך, אלא שהוא שאף להגיע לנוסחה שיש לה סיכוי להתגשם במציאות הרוסית. הרי הצעותיו היו אמורות להוות בסיס להצעת החוק על הקהילה היהודית. לדברי סליוזברג, הצעת החוק תוכנס לדומה על ידי "יוזמה בדומה עצמה", כלומר, על ידי הקדטים, אך עם התזמון לא יהיה מתאים, "יש לנו אפשרות לעמוד על כך שהממשלה עצמה תקח את היוזמה להכניס הצעה זו".⁴⁶⁴

הצעתו של סליוזברג הותקפה מכל הצדדים, הן במליאת האסיפה והן בוועדה אשר הוקמה להכנת ההחלטה הסופית. מיד לאחר נאומו הארוך של סליוזברג דיווח נפתלי פרידמן על הצעת החוק הממשלתית על קהילות דתיות לא רוסיות-אורתודוקסיות אשר נידונה באותה העת בדומה. לדעתו, הצעת חוק זו הינה יותר טובה מהפרויקט של סליוזברג – השתתפות בקהילה היא וולונטרית, תחום אחריותה לא פחות קטן מזה המוצע והבחירות של המועצה המנהלת הן כלליות וישירות, ולא דו-שלביות כפי שהציע סליוזברג. פרידמן ראה אפשרות, במקום הכנסת הצעת חוק חדשה, להשתמש בזו הממשלתית ולהתאימה לצרכים יהודיים ספציפיים על ידי הסתייגויות.⁴⁶⁵

461 א. ליטוואק, "דער קאווער צוזאמענפֿאַהר", צייט-פֿראַגען, חוב' 1 (נובמבר 1909), עמ' 13.

462 פיינברג אל דוד גינצבורג, 22.2.1910, 50-5106, тл. 1160, ф. 183, Р.О. РНБ.

463 *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 42-44.

464 *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 31.

465 *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 48-52.

כל הנואמים הסכימו, כי הצד השלילי ביותר של מס הקורבקה, בנוסף לעצם היותו מס על צרכים דתיים, הוא פגיעה חמורה בעניים, או לדברי "הרב מטעם" של מוסקבה יעקב מזא"ה, זהו "המס על הדם היהודי".⁴⁶⁶ עניים אוכלים בשר כשר ותוספת המס היא משמעותית ביחס להכנסותיהם הקטנות – מה שגורם להם לצרוך פחות בשר, בעוד שהאינטליגנציה המדופלמת המרוויחה הרבה יותר משוחררת מהמס לפי החוק וחלקה הגדול גם לא שומר כשרות. יחד עם זאת, כולם הדגישו שדווקא מס הקורבקה מהווה יסוד לכללי לקיום המוסדות הקהילתיים (מוסדות הצדקה, בתי הספר וכו'), ולכן אי אפשר לבטלו לפני הקמת הקהילה וקביעת מס הכנסה על חבריה. רק האורתודוקסים (את עמדתם הציג רבה של קייב אהרונסון) תמכו בהמשך קיומו של מס הקורבקה גם לאחר רפורמה בקהילה. הם הדגישו כי המס בצורתו הנוכחית מאחד את היהודים בכל עיר ואינו מאפשר להם להתפלג. האורתודוקסים גם התנגדו להשתייכות כפייתית בקהילה מכיוון שהם חששו שהכפיה תוביל לפילוג פורמלי בקהילות.⁴⁶⁷

כמו כן, רוב הנואמים ביקרו קשות את הרעיון לרשום כל היהודים בבתי כנסת על מנת לאפשר להם להשתתף בבחירות להנהלת הקהילה. עקבי ביותר בביקורתו היה ליאוני ברמסון מיהקבוצה הדמוקרטית, אשר דרש בחירות ישירות, ללא שלב הביניים. הוא גם הציע לדבר על צורת איחוד הקהילות ברמה כלל-רוסית והתנגד נמרצות לעיקרון הכפיה בהשתייכות לקהילה.⁴⁶⁸ לעומתו, הבונדאים היו מסכימים לעיקרון ההשתייכות הכפיתית, אך הציעו בצורה הצהרתית להוציא מתחום הקהילה את כל עיני הדת. הקמת הקהילה "לאומית חילונית" בניגוד לקהילה "דתית" נדחתה, כמובן, על ידי הרוב, ואפילו ברמסון, אשר התבטא כי "הקהילה היהודית היא דתית רק לפי סימן חיצוני, אך במהות זוהי מוסד חילוני, לאומי ולא דתי", הציע לדחות את השאלה לעתיד לבוא.⁴⁶⁹

האסיפה קיבלה את כל הצעותיו של סליוזברג למעט החלק המותקף ביותר בפרויקט – שיטת הבחירות. במקום שיוך לבתי כנסת על מנת לבחור את מיופיה הכח אשר יבחרו את ההנהלה, החליטה האסיפה כי הבחירות יהיו ישירות. גם כן התקבלה הצעת הבונדאים, כי הנהלת הקהילה תחולק לשנים – מועצת הקהילה הנבחרת על ידי כל החברים (השלטון המחוקק), והיא כבר תבחר את ההנהלה (השלטון המבצע) המורכבת משבעה אנשים (רמז למושג מסורתי של "שבעה טובי העיר").⁴⁷⁰ האסיפה גם הדגישה כי הוועדה הרבנית המתוכננת לשנת 1910 צריכה לקחת בחשבון את החלטות קובנו בנוגע לקהילה.⁴⁷¹

בנוסף לפרויקט הצעת החוק, הציג סליוזברג מספר אמצעים, אשר ניתן לבצע במסגרת החוקים הקיימים ועל ידי כך לסדר את התנהלות העיניים בקהילות בהווה. הרעיון העיקרי של סליוזברג היה להשתמש במנגנונים קיימים: "מועצות ההנהלות של בתי הכנסת" הקיימות באישור השלטונות באודסה ובווילנה ומנגנון מיופיה הכח של בתי הכנסת לבחירת "הרבנים מטעם". לפי הצעתו, "מועצת הנהלות בתי הכנסת" עם השתתפות נציגי מוסדות הצדקה והתרבות הקיימים על סמך תקנונים נפרדים יכולה לקחת על עצמה ניהול המוסדות הקהילתיים המשותפים. ומיופיה הכח של בתי הכנסת אמורים להשתתף בקבלת ההחלטות בכל המקרים כאשר החוק דורש השתתפות של יהודים "מיושבים ומכובדים" – בראש ובראשונה בחלוקת הכסף המתקבל ממס הקורבקה.⁴⁷² גם הצעות אלו הותקפו על ידי משתפי האסיפה, והנימוק העיקרי היה, כי בדרך זו תתרכז הנהלת הקהילה בידיים אורתודוקסיות והאינטליגנציה המדופלמת תישאר ללא השפעה. לדברי יהודה לייב קנטור (1849-1915) – משכיל מהדור הישן ובאותה תקופה "הרב מטעם" בריגה – מיופיה הכוח של בתי הכנסת "עוד מתאימים לאמירת תפילות [...] אך להפקיד בידיהם את עיני הקהילה – אי אפשר. [...]

⁴⁶⁶ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 78.

⁴⁶⁷ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 88-93, 109-112.

⁴⁶⁸ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 94-101.

⁴⁶⁹ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 176-183; א. ליטוואק, "דער קאָוונער צוזאַמענפאַהר", צייט-פראָגען, חוב' 1 (נובמבר 1909), עמ' 7.

⁴⁷⁰ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 184-185; א. ליטוואק, "דער קאָוונער צוזאַמענפאַהר", צייט-פראָגען, חוב' 1 (נובמבר 1909), עמ' 8.

⁴⁷¹ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 212-213.

⁴⁷² *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 44.

ברובם הם אנשים ללא שום השכלה".⁴⁷³ ועל הנהלות הקיימות של בתי הכנסת אמר איליה רוס מווילנה כי "רמת התרבות של ההמון שלנו לא כל כך גבוהה ולא ניתן להטיל עליו ניהול ענייני העיר ללא השתתפות השכבות האינטליגנטיות".⁴⁷⁴ מצדו הסביר סליוזברג את רעיונו – האינטליגנציה צריכה להירשם בבתי כנסת ואז היא תוכל להשפיע על בחירת הנהלות ועל בחירת מיופי-הכוח. זו תהיה גם התרגולת וההכנה להקמת הקהילה הרשמית במתכונת שהוא הציע.⁴⁷⁵

בסופו של דבר, האסיפה שינתה את הצעותיו של סליוזברג: ניהול המוסדות הקהילתיים הופקד בידי "המועצה המורכבת מנציגי כל הנהלות מוסדות [הצדקה והתרבות] ומנציגי כל הנהלות בתי הכנסת", והומלץ כי חברי מועצה זו ישמשו כ"יהודים מיושבים ומכובדים".⁴⁷⁶ כלומר, האסיפה קבעה את ההגמוניה של האינטליגנציה בענייני הקהילה, ודחקה את החוגים האורתודוקסיים הצידה: לדברי א. ליטבק, "מצד אחד התחנפו אל הרבנים [...] ומצד שני השתדלו לתת להם מעט ככל האפשר כח בענייני הקהילה".⁴⁷⁷ יחס זה לא נעלם גם מעניי ראשי האורתודוקסיה, ורבה של מינסק ר' אליעזר רבינוביץ' (1859-1924) כתב במכתבו: "אסיפת קאונא [=קובנו] הוכיחה לנו למדי לאן פניהם מועדות, להיכן דעתם נוטה, ועד כמה ידיעתם בתור עסקני צבור מגעת".⁴⁷⁸

סוגית מוסדות הצדקה שאותה הציג לאסיפה ציר לדומה השניה לזר רבינוביץ' עוררה תשומת לב מעטה.⁴⁷⁹ רבינוביץ' לא היה אורייגנלי וניסח תוכנית ליברלית רגילה, שהיא, לאמיתו של דבר, כיסתה את השאלה על בעלי מלאכה אשר הורידו השלטונות מסדר היום של האסיפה. את האמצעים אשר הציע רבינוביץ' קיבלו רוב משתתפי האסיפה כמעט ללא דיון והתנגדות.

קודם כל, לדברי רבינוביץ', צריך לאחד את פעילותן של חברות הצדקה המסורתיות בכל עיר ב"אגודות סיוע לעניים" [общество пособия бедным]. התקנון לדוגמה של "אגודת הסיוע" אושר על ידי הממשלה עוד ב-1897, והקמת "אגודות" כאלה היתה הרבה יותר קלה מבחינה ביורוקרטית מאשר הקמת כל אגודה אחרת (אם כי החל מ-1906 תהליך הקמת האגודות הוולונטריות הוקל במידה משמעותית).⁴⁸⁰ "אגודות סיוע לעניים" נהיו פופולריים בקרב הפילנתרופים היהודיים, כך שב-1898 מחצית מכל אגודות הסיוע שהוקמו ברוסיה היו אגודות יהודיות.⁴⁸¹ בדרך כלל "אגודות" אלו איחדו מספר חברות יהודיות מסורתיות, כגון גמילות חסדים, סומך נופלים, לינת צדק, הכנסת אורחים, הכנסת כלה, מלביש ערומים, לחם אביונים וכו', ולעיתים חברות אלו המשיכו לפועל במתכונת חצי-עצמאית.⁴⁸² במקומות רבים נקראו אגודות אלו בפי היהודים "צדקה גדולה" – שם שגם הוא הושאל מהעולם המסורתי.⁴⁸³ מספר נואמים באסיפה היללו את איחוד מוסדות הצדקה, בעוד שאחרים הדגישו כי האיחוד יביא להקטנת סך הכל של התרומות. כתוצאה מדעות אלו נוסחה החלטת האסיפה בצורה לא כל כך נחרצת – במקום הוראה חד-משמעית לאחד את חברות הצדקה נאמר בה

⁴⁷³ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 75.

⁴⁷⁴ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 152.

⁴⁷⁵ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 160-163.

⁴⁷⁶ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 165-167, 217. ניסוחו של סליוזברג התקבל רק בסעיף הראשון של ההצעה – בחירת הנהלות בתי כנסת בבחירות לא ישירות: שלב הביניים בבחירות היה אמור להקטין את השפעת ההמונים ולהגביר את השפעת האינטליגנציה (ראה שם, עמ' 160-161).

⁴⁷⁷ א. ליטוואק, "דער קאוונער צוזאמענפאָהר", *צייט-טראַגען*, חוב' 1 (נובמבר 1909), עמ' 8.

⁴⁷⁸ ר"א רבינוביץ' אל רי"ל צירלסון, ב' אדר שני העת"ר [28.2.1910], הספריה הלאומית, V.696/572.

⁴⁷⁹ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 141-147.

⁴⁸⁰ על "אגודות לתמיכת העניים" ראה Lindenmeyr, *Poverty Is Not a Vice*, עמ' 198-199.

⁴⁸¹ Lindenmeyr, *Poverty Is Not a Vice*, עמ' 204.

⁴⁸² לדוגמה, במוהילב הוקמה ב-1908 חברת סומך נופלים כמחלקה ב"אגודת סיוע לעניים" (*Пасшем*, 1908, גל' 3 [18.1], עמ' 24); גם בגומל הורכבה האגודה משמונה מחלקות עם שמות מסורתיים (*הד הזמן*, 1910, גל' 52 [2.3], עמ' 3).

⁴⁸³ למשל, בכתבות בעיתונות נזכר כי בשם "צדקה גדולה" נקראו "אגודות סיוע לעניים" במקומות הבאים: אי ווסיליביסקי בפטרבורג (*דער פריינד*, 1907, גל' 131 [15.6], עמ' 3), ברז בפלך קובנו (*הד הזמן*, 1910, גל' 49 [26.2], עמ' 3), וולקובישיקי בפלך סובלקי (שם, גל' 44 [20.2], עמ' 3), גומל (שם, גל' 39 [15.2], עמ' 3; גל' 52 [2.3], עמ' 3). על חברת "צדקה גדולה" בוילנה, שכנראה היא העניקה את השם לחברות בערים אחרות ראה שוחט, "הנהגה בקהילות רוסיה", עמ' 175-178; קלויזנר, *וילנה*, א' עמ' 79-81; ברטל, *מ'אומה' ל'לאום'*, עמ' 52.

שכדאי לעשות זאת "כשקיימת האפשרות".⁴⁸⁴ קשה להגיד אם החלטה זו השפיעה על המציאות, מכיוון ש"אגודות סיוע לעניים" נוסדו גם לפני וגם אחרי אסיפת קובנו.

נקודה אחרת אשר הדגיש רבינוביץ' היתה איסוף נתונים סטטיסטיים האמורים לעזור לעשות את הסיוע לנזקקים מועיל יותר, אך כאמצעי החשוב ביותר למאבק בעוני הוצג בפני האסיפה העיקרון של "עזרה בעבודה" (трудова́я помощь, work relief). הדיון על "עזרה בעבודה" התמקד, כמובן, בשאלת בעלי המלאכה היהודיים ובאמצעים לשיפור מצבם: "המאבק בעוני בקרב האוכלוסיה היהודית צריך להיות מכוון בעיקר להגברת פריון העבודה על ידי הפצת השכלה כללית ומקצועית [...], שיפור כלי היצור, ארגון רכישת חומרי גלם ומכירת התוצרת, ארגון הקרדיט, ושיפור תנאי העבודה".⁴⁸⁵ כדוגמה לסוג עזרה זה המליצה האסיפה את חברת "טרוד" שהתקנון שלה אושר רק חודשיים לפני כן. יחד עם זאת, הדגיש ברמסון את התפקיד החשוב אשר עשויה למלא בענין זה חברת אור"ט, אשר רק "מחפשת את דרכה המיוחדת" ותוכל לשאת בעול ההפסדים הראשוניים ההכרחיים בארגון "עזרה בעבודה".⁴⁸⁶ בדיון זה לקח חלק גם הבונדאי ליטבק, והוא הציע, ככל הנראה במטרה הצהרתית, לפתוח את בתי הספר למלאכה ל"כל ילד מהחדר, אפילו אם הוא אינו יודע רוסית" וללמד שם מקצועות כלליים ביידיש.⁴⁸⁷ מובן שהצעה זו לא יכלה להתקבל בגלל אי-מציאותיותה.

החלטות האסיפה והנאומים בסוגיית מוסדות הצדקה הראו כי עיקר תשומת הלב של העסקנים היהודיים מופנית כלפי בעלי המלאכה. הם הינם הקבוצה העיקרית הנזקקת לסיוע מכיוון שהסוחרים היהודיים מאבדים את תעסוקתם עקב המודרניזציה ומצטרפים לשכבת בעלי המלאכה. בראש דאגתם של העסקנים היו שתי בעיות. הראשונה היא האיכות הנמוכה של המלאכה היהודית – מכאן ההתענינות הרבה בארגון החינוך המקצועי בבתי ספר, בקורסים של ערב ואפילו, לפי הצעת ברמסון, בפיקוח על השוליות המתלמדים אצל בעלי המלאכה הפרטיים. הבעיה השנייה היא התרכזותם של בעלי המלאכה היהודיים בענפי יצור ספורים ובשטח מוגבל – מכאן ההחלטות להפיץ סוגי מלאכה חדשים, לארגן מכירת התוצרת היהודית מחוץ לתחום המושב וסיוע למעבר של בעלי המלאכה לערים ברוסיה הפנימית.

* * *

בסיום האסיפה נבחר הוועד הפועל אשר מייד קיבל שם 'הוועד הקובנאי'. מטרתו הגלויה היתה להביא לביצוע את החלטות האסיפה, אם כי מטרתו הסמויה היתה חשובה הרבה יותר – להוות מרכז יהודי פולטי בפטרבורג המוביל את הפוליטיקה היהודית בדומה ומחוצה לה והמייצג את יהדות רוסיה ככלל בפני בעלי בריתה הלא יהודיים. לכן הורכב הוועד משני חלקים – 9 מחבריו היו תושבי פטרבורג המסוגלים להשתתף בעבודתו הרצופה ו-31 מחבריו הם נציגי הפרובינציה המגיעים רק לשיבות המלאכה של הוועד. אף על פי שמתנגדי 'הגרופיסטים' טענו כי הרכב הוועד היה חד-צדדי, נציגי כל הזרמים "הבורגניים" מצאו בו את מקומם. בחלקו הפטרבורגי, בנוסף ל'גרופיסטים' מקסים וינבר (שימש כיושב ראש הוועד עד ל-1912), כאשר פרש למעשה בשל מצב בריאותו⁴⁸⁸, גנריך סליוזברג ומיכאל שפטל, נכללו בוועד אלכסנדר בראודו מ'הקבוצה הדמוקרטית', שמעון דובנוב מהפולקס-פרטיי, הציונים סמיון וייסנברג וישראל רוזוב וכמו כן נציגי "הנוטבליים" היהודים – הברון דוד גינצבורג ומקורבו דוד פיינברג – מזכיר יק"א הרוסי. בין חברי הוועד הפרובינציאליים רובם היו מזוהים עם 'הקבוצה העממית', אם כי למתנגדיהם גם ניתן יצוג: 'הדמוקרטים'

⁴⁸⁴ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 204-205.

⁴⁸⁵ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 146.

⁴⁸⁶ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 200, 209-210.

⁴⁸⁷ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 207.

⁴⁸⁸ *«Общественные деятели»*, *Рассвет*, А. Давидсон [А. Идельсон], 1912, גלי 51 (16.12), עמ' 7.

יעקב סאקר מאודסה ו"הרב מטעם" של צ'רניגוב יצחק שניאורסון נבחרו יחד עם ראשי הציונות הרוסית מנחם אוסישקין, יחיאל צ'לנוב, בוריס גולדברג, שמשון רוזנבאום ויצחק ניידיץ.⁴⁸⁹

מיד עם כינונו נתקל 'הוועד הקובנאי' בקשיים. בתחילת 1909 נוצרה המועצה הבין-מפלגתית ליד הצירים היהודיים בדומה, ובה השתתפו נציגי כל ארבע הקבוצות היהודיות 'הבורגניות' (ראה עליה בפרק 5). המועצה עסקה בעזרה לצירים היהודיים וכיוונה את הפוליטיקה היהודית הפרלמנטרית. כאשר קם 'הוועד הקובנאי' וטען לעצמו את הסמכויות לנהל הפוליטיקה היהודית בדומה, כמוסד הנבחר על ידי אסיפה כלל-יהודית, יצאו מתנגדי 'הגרופיסטים' חוצץ נגד טענה זו: המועצה ליד הצירים סירבה להתפזר ומספר חברי הוועד מקרב מתנגדי 'הגרופיסטים' הודיעו על התפטרותם. לאחר משא ומתן אשר נמשך כל דצמבר 1909 ומחצית ינואר 1910, הושג ההסדר ול'וועד הקובנאי' נכנסו 'גרופיסט' משה טריבוס, חבר הפולקס-פארטי אלכסנדר זלקינד ובלתי-מפלגתי אוסקר גרוזנברג.⁴⁹⁰ דובנוב, אשר ככל הנראה הוביל את נסיון ההידברות, אכן התפטר בגלל הדחף להקדיש יותר זמן לעבודתו המדעית, והברון גינצבורג לא הצטרף לוועד, ככל הנראה בגלל בעיות עמדתו: היותו מקובל בחוגי השלטון לא איפשרה לו להיות חבר בוועד ציבורי-פוליטי בלתי-לגאלי (כך גם אביו הברון הורץ גינצבורג נמנע ב-1905 מלקחת חלק בוועדת וילנה של 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' אם כי ההזמנות למשתתפים נשלחו בשמו ובחתימתו).⁴⁹¹

עצם הקמת 'הוועד הקובנאי' העמידה אותו במרכז החיים הפוליטיים היהודיים ולמרות המאמצים לדה-לגיטימציה שלו לא היה ניתן להתעלם ממנו. כבר בתחילת ינואר 1910, בו בזמן כאשר ניהלו הציונים מאבק חריף נגד הוועד ו'הגרופיסטים', פנה אוסישקין ל'וועד הקובנאי' בענין הבחירות המשלימות באודסה. תוכן מכתבו לא ידוע, אך מהתשובה נראה כי הוועד לא הסכים עם אוסישקין ורצה להעמיד באודסה מועמד יהודי, במקום עו"ד יהודי ארקדי ברודסקי אשר ניצח בבחירות המשלימות, אך התפטר מהדומה (ראה פרק 6).⁴⁹² פנייתו של אוסישקין מראה כי למרות היריבות העזה, שיתוף פעולה או לכל הפחות תיאום עמדות עם 'הוועד הקובנאי' היה חשוב לכולם.

העבודה הסדירה של 'הוועד הקובנאי' נמשכה כמעט שלוש שנים – מינואר 1910 ועד הבחירות לדומה הרביעית בסתיו 1912. רק לאחר הבחירות החלו שוב הנסיונות לערער על הלגיטימיות שלו ועל כך ידובר בפרק 7 המוקדש לדומה הרביעית. בשלוש השנים הללו טיפל 'הוועד הקובנאי' בשני התחומים העיקריים – הפוליטיקה היהודית הפרלמנטרית והרפורמה בקהילה. יחד עם זאת, פנה הוועד גם לעניינים אחרים ופעל כמוסד יהודי פוליטי מרכזי. ידיעתנו על הנעשה בתוך הוועד מעטות למדי, מכיון שהוא לא היה מעוניין לתת פומבי מיותר לפעילותו – היותו מוסד בלתי-לגאלי הכריחה לשמור על משנה זהירות. למשל, כאשר דובר על בחירות חברי וועד נוספים בפרובינציה, הדגיש סליוזברג, כי "הפרסום יעורר רעש וימשוך תשומת לב השלטונות".⁴⁹³ באחת הישיבות הראשונות הוחלט "לבקש עיתונים לפרסם רק את הידיעות המועברות על ידי הוועד עצמו; לבקש עיתונים לא להזכיר את מקור הידיעות".⁴⁹⁴

קודם כל, דאגו ראשי הוועד להדגיש את הלגיטימיות של אסיפת קובנו – הפרוטוקול הסטנוגרפי שלה הוצא לאור, ובו פורסם גם מכתב אשר נשלח על ידי המארגנים, רשימת העסקנים שאליהם נשלח המכתב ורשימת משתתפי האסיפה. בטקסט עצמו הודגש שהמשתתפים נבחרו על ידי "מוסדות ציבוריים וקהילתיים יהודיים שונים".⁴⁹⁵ מנהיגי הוועד ניסו גם לחזק את הקשר עם ערי השדה על ידי הקמת סניפים מקומיים או

⁴⁸⁹ A.M., «Ковенское совещание (от нашего корреспондента)», *Рассвет* 1909, גלי' 48 (29.11), עמ' 16.

⁴⁹⁰ פרוטוקול מלאת הוועד, 21-23.12.1909, ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 74, л. 60б.

⁴⁹¹ G.K., «Ковенское совещание», *Рассвет* 1909, גלי' 49 (6.12), עמ' 8-9; פרוטוקול מלאת הוועד, 21-23.12.1909, ЦГИА Фрумкин, על הברון הורץ גינצבורג ראה, 106-107. עמ' 107-106.

«Из истории русского еврейства», עמ' 67-68.

⁴⁹² מכתבו של וינבר אל אוסישקין, 18.1.1910, אצ"מ, A24/126.

⁴⁹³ פרוטוקול מלאת הוועד, 21-23.12.1909, ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 74, л. 6.

⁴⁹⁴ פרוטוקול ישיבת הוועד, 17.1.1910, ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 77, л. 1.

⁴⁹⁵ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 9. השווה גם הודעת וינבר, כי "הוועד בדק את רשימת משתתפי האסיפה ומצאה כי כולם, למעט אנשים בודדים, נבחרו על ידי "מוסדות ציבוריים וקהילתיים יהודיים שונים" - פרוטוקול מלאת

על ידי משלוח נציגים "נוודדים", אך הדבר לא הצליח: "מאז אסיפת קובנו עברו כבר כמעט שנתיים, – כתב הוועד הפטרבורגי לחבריו הפרובינציאליים באוקטובר 1911, – והקמת הוועדים המקומיים לא התקדמה מאומה".⁴⁹⁶

הוועד ניסה גם לנהל את הפעילות היהודית בבחירות לדומה. כאמור, כבר בינואר 1910 התערב הוועד בבחירות המשלימות באודסה ושלח את דוד פיינברג לעיר זו על מנת "לבדוק את הסיכויים של מועמדות יהודית".⁴⁹⁷ הוועד סבר כי נחוץ להעמיד מועמד יהודי בעוד שאוסישקין היה נגד זה, ובסופו של דבר מועמדות יהודית לא הוצגה לבחירות. גם ביוני 1912 נשלח לאודסה מטעם הוועד עו"ד שמואל קלמנוביץ' על מנת להחליט איך לבחור ציר יהודי בעיר זו.⁴⁹⁸ זו היתה, ככל הנראה, פעולתו המצליחה היחידה של הוועד הקובנאי בבחירות לדומה הרביעית: החל מאביב 1911 דיברו מנהיגי הוועד על ההכנות לבחירות,⁴⁹⁹ אם כי התוצאות המעשיות לא עלה בידם להשיג – הן בגלל התנגדות הקבוצות העוינות את 'הגרופיסטים' (למשל, נדחתה הצעתם למנות מועמדים יהודיים ב'וועד הקובנאי ולא במקומות) והן בגלל התענינות ציבורית נמוכה בפוליטיקה (ראה פרק 7). לוועד היה גם תפקיד בפרשת בייליס, אם כי הפרטים על פעילותו מעטים מדי. ידוע רק כי במאי 1911 שלח הוועד נציג מיוחד לקייב על מנת "לחקור את המצב והלכי-הרוח שם", וכי רוב חברי הוועד התנגדו ב-1911 לחקירה נגדית של רצח יושצ'נסקי.⁵⁰⁰ הוועד גם דן בהתפתחות חברת "טרוד" המיועדת להפצת תוצרת בעלי המלאכה היהודיים מחוץ לתחום המושב,⁵⁰¹ אם כי כובד הפעילות בעזרה הכלכלית לאוכלוסייה היהודית התרכז באור"ט.

יוזמה חשובה ש'הוועד הקובנאי' היה שותף בה היתה הקמת הפוליטכניקום היהודי ברוסיה והאוניברסיטה בחו"ל בשביל סטודנטים יהודיים מרוסיה. יוזמה זו הופיעה עקב חיזוק המכסה היהודית באוניברסיטאות ובבתי ספר על ידי החלטות הממשלה המאושרות על ידי הקיסר (1908 ו-1909) ועקב הגברת הלכי הרוח נגד הסטודנטים מרוסיה באוניברסיטאות בחו"ל.⁵⁰² הדיונים החלו ב-1910, הוקם "קרן ההשכלה" המיוחד במטרה לגייס כספים, ובמרץ 1911 הוגשה הבקשה הרשמית להקמת פוליטכניקום יהודי בוויילנה. מובן שעיר זו נבחרה כאחד המרכזים היהודיים של תחום המושב, בעוד שההחלטה להקים דווקא פוליטכניקום ולא אוניברסיטה נבעה משני שיקולים. ראשית, מוסד לימודי טכני יכול היה להשתייך לא למשרד ההשכלה הדוגל בעמדתו האנטי-יהודית, אלא למשרד המסחר ותעשייה. שנית, סברו המייסדים כי תעסוקת מהנדסים יהודיים תהיה מוצלחת יותר מתעסוקת בוגרי האוניברסיטה.⁵⁰³ אמנם, למרות ההבטחות שניתנו למייסדים, הממשלה לא מיהרה להרשות הקמת הפוליטכניקום, והענין נמשך עד 1914, כאשר בסופו של דבר התקבלה תשובה שלילית (אישור להקים פוליטכניקום יהודי, הפעם ביקטרינוסלב, התקבל ב-1916 והוא נפתח בינואר 1917).⁵⁰⁴ הרעיון להקים אוניברסיטה בשביל הסטודנטים היהודיים בשווייץ השתלב בתחיית הרעיון להקים אוניברסיטה עברית בירושלים, הוויכוח הסוער בין תומכי שני הרעיונות בעיתונות הביא לכך שהקונגרס הציוני הי"א ב-1913 קיבל החלטה על תחילת עבודות ההכנה לאוניברסיטה בירושלים, בעוד שהקמת אוניברסיטה בשווייץ לא התקדמה.

הוועד, ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 74, л. 106, 21-23.12.1909, שנה מאוחר יותר יצא בקובנו לאור אלבום מיוחד הכולל את דיוקנות כל המשתתפים ונציגי העיתונות – ראה *Северо-Западный голос*, גלי 1553 (5.1.1911), עמ' 3.
⁴⁹⁶ חוזר הוועד אל חבריו, 19.10.1911, אצ"מ, A24/126. ראה גם חוזר הוועד מיום 25.4.1911, שם.
⁴⁹⁷ מכתבו של וינבר אל אוסישקין, 18.1.1910, אצ"מ, A24/126.
⁴⁹⁸ С. Кальманович, «Одесское еврейство и еврейские депутаты в Государственную Думу», *Новый Восход* 1912, גלי 25 (21.6), עמ' 4-7.
⁴⁹⁹ חוזרי הוועד אל חבריו, 25.4.1911, 19.10.1911 ו-8.2.1912, אצ"מ, A24/126.
⁵⁰⁰ חוזר הוועד אל חבריו, 19.10.1911, אצ"מ, A24/126; "ממועצת העסקים היהודיים בפטרבורג", *הד הזמן*, 1911, גלי 98 (3.5), עמ' 3.
⁵⁰¹ חוזר הוועד אל חבריו מיום 8.4.1910 עם רשימת השאלות לדיון מלאת הוועד ב-30.4.1910, אצ"מ, A24/126.
⁵⁰² על הסטודנטים מרוסיה באוניברסיטאות בחו"ל ראה *Студенчество России*, Иванов, עמ' 341-390.
⁵⁰³ חוזר הוועד אל חבריו, 25.4.1911, אצ"מ, A24/126.
⁵⁰⁴ Дубнов, «Борьба за высшее образование», Пресс, עמ' 136-139. ראה גם *Слиозберг, Дела*, 3, עמ' 300-301, 307; *Книга жизни*, ב', עמ' 153; *ספר יקאטרינוסלאב*, עמ' 69-71.

להקמת המוסדות היהודיים להשכלה גבוהה כללית היתה משמעות סימבולית חשובה. בחברה, שההשכלה הגבוהה נמצאת באופן מסורתי בידי המדינה וממומנת על ידיה, הקמת מוסד פרטי להשכלה גבוהה, במימון ציבורי, הינה הבעת חוסר אימון מוחלט במדינה, בכוונותיה וביכולותיה. הקמת הפוליטכניקום אכן סימלה את ה"אוטונומיזציה" של החיים הציבוריים היהודיים, אך היא עלתה בקנה אחד עם הפעילות של הכוחות הרוסיים הליברליים, הפועלים למען הקבוצות אשר אינן יכולות לרכוש השכלה גבוהה במוסדות הממשלתיים. כבר ב-1872 הוקמו במוסקבה 'הקורסים הגבוהים לנשים' של פרופ' ו.י. ג'רֶה (1837-?) ובשנת 1878 נפתחו בפטרבורג הקורסים המפורסמים לנשים של פרופ' ק.ג. בֶּסְטוֹבְ'ב-ריומין (1829-1897). הקורסים הללו ודומיהם נועדו לפתור את בעית ההשכלה הגבוהה לנשים שלא היו רשאיות להתקבל לאוניברסיטאות הממלכתיות. התנופה לפתיחת מוסדות ההשכלה הגבוהה לנשים התעצמה לאחר 1905 – בתקופת 1905-1913 ניתנו 30 אישורים לקורסים גבוהים לנשים, ומתוך 18 המוסדות אשר היו קיימים ב-1913, 15 נפתחו לאחר 1905.⁵⁰⁵ מהפכת 1905 נתנה תנופה לא רק לצמיחת ההשכלה הגבוהה הציבורית-פרטית לנשים אלא גם לקבוצות אחרות: לאחר 1905 הוקמו ברוסיה 72 מוסדות לא-ממשלתיים להשכלה גבוהה;⁵⁰⁶ הידוע מכולם הוא האוניברסיטה העממית ע"ש שאניאבסקי במוסקבה, אשר, לעומת האוניברסיטאות הממלכתיות, לא דרשה תעודת בגרות של גימנסיה. תפקיד דומה היו אמורים למלא המוסדות היהודיים – לתת אפשרות לקבל השכלה גבוהה לקבוצה אשר אינה יכולה לקבלה במוסדות ממשלתיים.

עיקר פעילותו של 'הוועד הקובנאי', ובמיוחד של חלקו הפטרבורגי, היה הפוליטיקה היהודית בדומה. כבר בדצמבר 1909 הוקמו בתוך הוועד הוועדה לבדיקת הצעות החוקים בראשות סליוזברג והוועדה לבדיקת תקציב המדינה מבחינת האינטרסים היהודיים בראשות שפטל. שתי וועדות כאלו היו קיימות ליד הוועד המרכזי של 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' בתקופת הדומה השניה ב-1907. בנוסף הוקמה גם הוועדה בראשות סליוזברג לאיסוף החומר על "השאלה היהודית". את השאלות המוגשות לדומה הוחלט לתת לבדיקה לחברי הוועד השונים.⁵⁰⁷

'הוועד הקובנאי' דן בכל הסוגיות הנוגעות ליהודים אשר עלו בדומה השלישית. פעילותו, בנוסף לדיונים עם הצירים היהודיים, התבטאה בשני מישורים. האחד הוא איסוף החומר הנדרש כדי להוכיח את אי-הצדק של ההגבלות וההאשמות נגד היהודים. למשל, כאשר נידונה ב-1910 בדומה הצעת החוק על הקמת זמסטבו בפלכים המערביים (היהודים לא הורשו להשתתף בבחירות לזמסטבו), ביקש הוועד מהעסקנים המקומיים לאסוף חומר על בעלות הנדל"ן היהודית בערים ובעיירות ועל המיסים אשר היהודים משלמים לזמסטבו.⁵⁰⁸ ולקראת הדיון במועצה הממלכתית בהצעת החוק על הקמת זמסטבו בנפות דרש הוועד לאסוף נתונים היכולים להשפיע על חברי המועצה.⁵⁰⁹ המישור השני הוא ארגון משלוח הפטיציות מהמקומות. כך, כאשר בסוף 1910 התקבל בדומה החוק האוסר כל מסחר בימי ראשון החליט 'הוועד הקובנאי' לארגן פניות של "החוגים המסחריים" אל חברי המועצה הממלכתית (הבית העליון של הפרלמנט) בבקשות להגן על האינטרסים שלהם.⁵¹⁰ וכאשר קיבלה ועדת הדומה במרץ 1911 את ההצעה להוציא יהודים מן הצבא ובמקום חובת השירות בפועל להטיל עליהם מס מיוחד, ביקש הוועד מעסקנים מקומיים, לאור הסכנה לסטאטוס היהודים כאזרחי המדינה, לארגן פטיציות של חיילים יהודיים בדימוס ושל "חוגים ציבוריים ואזרחיים". הוא גם הכתיב את תוכן הפטיציות והציע "לשלוח [אותן] לשר הצבא, לצירי הדומה המקומיים ולחבר המועצה

⁵⁰⁵ Н. Иванов, «Женское образование», *Новый энциклопедический словарь* לנשים ברוסיה ראה שם, עמ' 805-812; Иванов, *Студенчество России*; עמ' 133-147. עמ' 810. על תולדות ההשכלה הגבוהה

⁵⁰⁶ Иванов, *Студенчество России* עמ' 134.

⁵⁰⁷ ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 74, л. 1, 21-23.12.1909. פרוטוקול מלאת הוועד,

⁵⁰⁸ ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 74, л. 106, 21-23.12.1909; חוזר הוועד [סוף דצמבר 1909], אצ"מ, A24/126.

⁵⁰⁹ חוזר הוועד אל חבריו, 25.4.1911, אצ"מ, A24/126.

⁵¹⁰ חוזר הוועד אל חבריו, 25.4.1911, אצ"מ, A24/126.

הממלכתית מאותו הפלך".⁵¹¹ ואכן, ניתן למצוא בעיתון בתחילת מאי 1911: "ממינסק נשלחו על שם חברי דומת-הממלכה [...] המון מחאות עם מאות חתימות של התושבים היהודים. [...] מחאות כאלה נשלחו כמעט מכל הערים והעיירות שבפלך". העיתון גם סיפר על "החיילים היהודיים שהשתתפו במלחמה הרוסית-יאפונית ונכדי החילים שעבדו בימי הקיסר ניקולאי", אשר שלחו מחאות לשר הצבא.⁵¹² ככל הנראה, המחאות על הגבלות היהודים בשלטון העצמי בערי פולין אשר נשלחו לדומה בעת הדיונים בהצעת החוק גם נעשו ביוזמת 'הוועד הקובנאי'.⁵¹³ שליחת המחאות והפטיציות אל הפרלמנט נעשתה אמצעי פופולרי בשנות הריאקציה ובו נקטו גם הסוציאליסטים וגם האורתודוקסיה היהודית.

פעילותו של 'הוועד הקובנאי' בפוליטיקה הפרלמנטרית נתקלה בקשיים בגלל קרבתם הגדולה של 'הגרופיסטים' אל מפלגת הקדטים. גישתם הפרו-קדטית זכתה להתנגדות של נציגי הקבוצות היהודיות האחרות: 'הדמוקרטים' חפצו בשיתוף פעולה הדוק יותר עם סיעות השמאל (העמלנים והס"ד) בעוד שהציונים רצו לראות עמדה יהודית עצמאית יותר. אך הקושי העיקרי בפעילות הפרלמנטרית של 'הוועד הקובנאי' היווה אחד משני הצירים היהודיים בדומה לזר ניסלוביץ'. מלכתחילה הוא צידד במועצה הבין-מפלגתית ליד הצירים היהודיים אשר היתה קיימת ב-1909, אך גם אחרי פיזור בינואר 1910 הוא לא רק סירב להישמע להוראות 'הוועד הקובנאי' אלא גם לא רצה לשתף עמו פעולה. ככל הנראה, רק במרץ 1910 הגיעו הצדדים להסכם כלשהו,⁵¹⁴ אך שיתוף הפעולה בין ניסלוביץ' והוועד תמיד היה בסכנה. ולאחר כינונה של הדומה הרביעית בנובמבר 1912 פירסם ניסלוביץ' מאמר מלא האשמות נגד 'הוועד הקובנאי'.⁵¹⁵ למרות הבעיות עם ניסלוביץ' פעל 'הוועד הקובנאי' כשדולה פרלמנטרית כמיטב יכולתו, בהתחשב בעובדה כי בדומה היתה האופוזיציה במיעוט ולא יכלה להשיג תוצאות רצויות ליהודים, וסיעת האוקטוברים – שבה היו תלויות ההצבעות בדומה – נהיתה יותר ויותר אנטי-יהודית. ביתר פירוט ידובר על השאלה היהודית בדומה בפרק 5.

גם ענייני הקהילה היהודית תפשו מקום חשוב בעבודת הוועד. כבר בישיבת המלאה הראשונה שלו דנו הנאספים בסעיפי התוכנית לארגון הקהילה אשר נותרו ללא החלטות באסיפת קובנו. רוב המשתתפים במלאה דחו את ההצעות לכלול בתחום אחריות הקהילה את השאלות של העזרה הכלכלית ותמיכה במהגרים ואת האפשרות לפעילות משותפת של מספר קהילות יחד. דחיה זו לא נבעה מעמדה עקרונית אלא משיקולים מעשיים. לדברי תעשין התה ממוסקבה דוד ויסוצקי (1860-?), אסור "להעמיס את ההחלטות, כדי לא להקשות התקבלות הצעת החוק בבתי המחוקקים. צריך לדרוש דברים ברורים, מוגדרים ומעטים – ואז נבוא על סיפוקנו".⁵¹⁶

בשאלת הניהול הפנימי של הקהילות התחלקו דעות המשתתפים. וינבר, שפטל והציוני רוזנבאום צידדו בזכות הבחירה הכללית, בעוד שסליוזברג ורוב החברים הפרובינציאליים היו בעד הגבלת זכות הבחירה רק למשלמי מס קהילתי מתוכנן. איל ההון ויסוצקי ניסח את שני הנימוקים בעד ההגבלה:

עם קביעת זכות הבחירה הכללית ייאלצו אנשים אמידים ואינטליגנטיים לברוח מהקהילה. אסור להפקיד דאגה לקהילה בידי אנשים שאינם יודעים לדאוג לעצמם. בנוסף, אין אנו היהודים צריכים ללכת רחוק יותר מהמשטר הקיים, להיות דמוקרטים יותר מהמדינה. והממשלה לא תתן לנו קהילה כזאת.⁵¹⁷

בסופו של דבר הוחלט כי זכות הבחירה תוגבל רק למשלמי מס הכנסה המתוכנן. הוחלט גם לנסח תקנות פשוטות יותר לקהילות קטנות.⁵¹⁸

⁵¹¹ חוזר הוועד [מרץ 1911], אצ"מ, A24/126.

⁵¹² **הד הזמן**, 1911, גל' 101 (6.5), עמ' 3.

⁵¹³ ראה, לדוגמה, מחאת "העסקנים הציבוריים היהודים בעיר מינסק", **הד הזמן**, 1911, גל' 33 (8.2), עמ' 3.

⁵¹⁴ "אין יודיש-פאליטישע קרייזער", **דער פריינד**, 1910, גל' 55 (5.3), עמ' 2.

⁵¹⁵ Л.Н. Нисселович, «Новые ходатаи», **Рассвет**, 1912, 21-23.12, т. 3, д. 74, оп. 1, ф. 2049, ЦГИА СПб, 6-8.

⁵¹⁶ פרוטוקול מלאת הוועד, 21-23.12.1909, т. 3, д. 74, оп. 1, ф. 2049, ЦГИА СПб.

⁵¹⁷ פרוטוקול מלאת הוועד, 21-23.12.1909, т. 3, д. 74, оп. 1, ф. 2049, ЦГИА СПб.

⁵¹⁸ פרוטוקול מלאת הוועד, 21-23.12.1909, т. 3, д. 74, оп. 1, ф. 2049, ЦГИА СПб.

הוועדה הרבנית ו'אסיפת היהודים' במרץ 1910 זכו להתייחסות מיוחדת של 'הוועד הקובנאי', והוא הקדיש ישיבת מליאה מיוחדת לדיון בשאלת הרבנות הכפולה. לאחר דיון ארוך לא הגיעו המשתתפים לשום פתרון והחליטו לא לעשות מאומה "עד אשר ייעשו תקונים בסדרי הקהילות".⁵¹⁹ ככל הנראה, דווקא בגלל 'אסיפת היהודים' הפרויקט של אסיפת קובנו על רפורמה בקהילה לא התקדם כלל. כפי שידובר בפרק 3, 'אסיפת היהודים' במרץ 1910 ניסחה המלצות לממשלה בענין הסדרת 'הקהילה הדתית' בכל עיר. המלצות אלו היו דומות להצעתו של סליוזברג בקובנו – שיוך "החופשיים" לבית הכנסת הגדול והקמת מועצת הקהילה מנציגי בתי הכנסת. את המלצותיה הגישה האסיפה למחלקה לענייני הדתות הזרות במשרד הפנים, וזו אחרונה התכוונה לנסח הצעת חוק ממשלתית על בסיס ההמלצות הללו. אמנם, הגשת ההמלצות התעכבה עד אוקטובר 1910, ולא ידוע האם נעשו בממשלה איזה שהם צעדים להכנת הצעת החוק. ככל הנראה, החליט 'הוועד הקובנאי' לחכות עם הפרויקט שלו או להתאים את צעדיו להתפתחויות עם ההמלצות של 'אסיפת היהודים'.⁵²⁰ אבל, אם ב-1909 יכלו העסקנים הליברליים לקוות כי הממשלה מוכנה לתמוך ברפורמה של הקהילה היהודית, והדומה תהיה מוכנה לחוקק חוק המבוסס על המלצותיהם, ב-1911 היה כבר ברור, כי הגברת האנטישמיות בממשלה ובדומה אינה נותנת לתסריט זה שום סיכוי.

לכן עלתה המשמעות של רפורמה בקהילה במסגרת החוקים הקיימים. מליאת 'הוועד הקובנאי' דנה בזה בישיבתה השניה בתחילת מרץ 1910: משתתפי הישיבה דיווחו על המצב בקהילותיהם והוחלט לאסוף חומר על השיטות לאיחוד המוסדות הקהילתיים הנהוגות בקהילות שונות. לשם כך נשלח לחברי הוועד שאלון, ולאור החלטות של 'אסיפת היהודים' על התפקיד המכריע של הרב בהנהלת הקהילה העתידה, נשאל גם על תפקידם של הרבנים ועל השפעת החוגים האורתודוקסים בניהול המוסדות בהווה. הכוונה של ראשי הוועד היתה לנסח "סוג הקהילה הנוח ביותר שאינו מנגד את החוקים הקיימים ולהציע את הסוג הזה לתשומת לבן של כל הקהילות". יחד עם זאת, הם התכוונו לפנות למשרד הפנים ולבקש הוראה כללית לשלטונות מקומיים הקובעת כי סוג ארגון קהילתי זמני זה מתאים לחוק.⁵²¹

שאלת הרפורמה הזמנית נידונה גם במליאות הוועד בסוף אפריל 1910 ובפברואר 1911.⁵²² אבל ככל הנראה העניין נשאר בגדר הדיונים, ללא צעדים מעשיים כלשהם, כך שלקראת ישיבת המליאה של פברואר 1911 שוב ביקש הוועד הפטרבורגי שהחברים מערי השדה יכינו חומר על "מוסדות הקהילה הקיימים ועל יחסי הגומלין ביניהם" ויודיעו את "רעיונותיהם על השיפורים הזמניים הרצויים בארגון הקהילות".⁵²³ אבל לקראת ישיבת המליאה הבאה באוקטובר 1911 נאלץ הוועד להודיע לחבריו:

עד הזמן הזה, למרות התזכורות הרבות מפטרבורג, לא בוצעה רה-אורגניזציה זמנית של הקהילות כפי שהוחלט באסיפת קובנו. נחוץ להעמיד את השאלה לדיון שוב ולקבל החלטות כאלה, אשר לא תפגושנה קשיים בביצוען.⁵²⁴

נראה, כי מאמצי 'הוועד הקובנאי' להוביל רה-אורגניזציה זמנית אחידה לפי המתכונת שנוסחה בקובנו לא הניבו פירות.

* * *

אסיפת קובנו ו'אסיפת היהודים' נתנו דחיפה עצומה להתענינות ברפורמה קהילתית בכל החוגים הנוגעים בפעילות יהודית ציבורית ופוליטית. דוד פיינברג – אמנם חבר 'הוועד הקובנאי' אך תפקידו החשוב היה מזכיר הוועד המרכזי של יק"א הרוסי – דיווח בפברואר 1910 לברון דוד גינצבורג על שיחותיו על רפורמה קהילתית עם "הנוטבלים" היהודיים באודסה ובווארשה (בווארשה בן שיחו היה נתנזון). לדעתם, כדי להכין

⁵¹⁹ מ.ל., "מועצת עסקני הצבור היהודיים בפטרבורג", **הד הזמן**, 1910, גל' 55 (5.3), עמ' 2.

⁵²⁰ ידוע כי בסדר היום של ישיבת מליאת הוועד ב-30.4.1910 הוכנס סעיף "הצעת החוק על רה-אורגניזציה של הקהילה בקשר להחלטות ועידת הרבנים" – חוזר הוועד אל חבריו, 8.4.1910, אצ"מ, A24/126.

⁵²¹ חוזר של וינבר אל חברי הוועד [מרץ 1910], אצ"מ, A24/126.

⁵²² חוזרי הוועד אל חבריו, 8.4.1910 ו-27.1.1911, אצ"מ, A24/126.

⁵²³ חוזר הוועד אל חבריו, 27.1.1911, אצ"מ, A24/126.

⁵²⁴ חוזר הוועד אל חבריו, 19.10.1911, אצ"מ, A24/126.

פרויקט רפורמה ראוי להקים וועדה מיוחדת למשך שנה וללמוד היטב את הקהילות הקיימות במערב אירופה. פיינברג עצמו בעברו דרך ברלין התחיל להתעניין בסדרי הקהילה היהודית שם.⁵²⁵ ברור, כי "הנוטבלים" היהודיים – האליטה מהמאה הי"ט החדורה רעיונות האמנציפציה – לא שאפו לקהילה לאומית, כפי שעשו הפוליטיקאים היהודיים החדשים. הקהילה היהודית הדתית הקיימת במערב אירופה היתה מספקת אותם. מהצד השני, גם הסוציאליסטים היהודיים נכנסו בעובי הקורה של שאלת הקהילה. היה זה המשך של עיסוק בעניינים קהילתיים אשר התחיל עוד ב-1907, והפעם נראה היה כי היוזמה של הליברלים לרפורמה בקהילה מקלה על הסוציאליסטים השתלבות בהנהגה קהילתית. הבונדאים, כאמור, השתתפו באסיפת קובנו, וליטבק אפילו תמך בהגשמת החלטתה בענין הרה-אורגניזציה הזמנית – הקמת מועצות הקהילה מנציגי כל הארגונים והחברות. נציגי הבונד, לדעתו, צריכים להשתתף במועצות אלו ולעמוד על האינטרסים של הפועלים, בעיקר בענייני החינוך והעזרה הסוציאלית.⁵²⁶ בלא הכרעה בוויכוח על תחום ענינה של הקהילה (ראה פרק 1), החליטה הוועידה השמינית של הבונד באוקטובר 1910 "לחדור אל מוסדות ההנהלה [של הקהילה] ולנהל שם מאבק נגד אוליגרכיה וקלריקליזם רבני, בעד הדרישות שלנו".⁵²⁷ אבל בעוד שנתיים, ביולי 1912, דווח לוועידה התשיעית של הבונד, כי "כמעט בשום מקום לא יכולנו להגשים את ההחלטה של הוועידה השמינית". רק בשני מקומות (ששמם לא הזכר) נעשה נסיון של רה-אורגניזציה של הקהילה. ככל הנראה, במקום לערוך בחירות למועצת הקהילה בארגונים יהודיים קיימים, כפי שהוחלט בקובנו, ניסו העסקנים להגיע להסכם על הרכב מועצת הקהילה דרך משא ומתן, והשחקנים העיקריים היו לא ארגוני צדקה ותרבות, אלא הקבוצות הפוליטיות אשר שלטו בהן. גם הבונד השתתף בפועל בנסיון הקמת הקהילה – דרך "ארגוני הפועלים", ודרש ש"כל הענין ייעשה בצורה גלויה ושתאפשר בקרה של ארגוני הפועלים". אבל "כל הענין הסתיים בכלום בגלל פילוגים בקרב היוזמים הבורגניים".⁵²⁸

כך או כך, עד 1912 לא הצליחו מנהיגי הוועד הקובנאי לקדם לא את הרפורמה בדרך החקיקה, ולא רה-אורגניזציה זמנית, ובשנת 1912 כולם היו עסוקים בבחירות לדומה הרביעית. רק בשנת 1913 הופיעה יוזמה חדשה בענין רפורמה בקהילה והיא כתב-העת **וֶסְטְנִיק יִבְרִיִסקוֹי אֹבְשְצִינִי** [*Вестник еврейской общины*, הידיעות של הקהילה היהודית]. לא ברור מי עמד מאחוריו, אם כי נראה כי דווקא למתנגדי 'הגרופיסטים' הייתה בו השפעה גדולה. על המכתב לעסקנים יהודיים אודות תמיכה בכתב-העת חתמו סליוזברג, דובנוב ו"הרב מטעם" של פטרבורג הציוני משה אייזנשטדט (1870-1943).⁵²⁹ בין הכותבים בו היו נציגי מחנות שונים ומנוגדים בפוליטיקה היהודית: הסימיסט משה זילברפרב; הציוני יצחק גרינבוים; הבונדאי אברהם קירזשניץ; איש הס"ס יעקב לשצ'ינסקי; שמעון דובנוב, ישראל אפרויקין ואהרן פרלמן מהפולקס-פרטיי; הרב אריה קרלין (1874-1957), תלמיד חכם, מרצה לתלמוד בשיעורים הגבוהים למדעי המזרח של הברון דוד גינצבורג ואחד המחברים באנציקלופדיה היהודית⁵³⁰; עו"ד לב אייזנברג המקורב ל'קבוצה העממית'; המהפכן של שנות ה-1870 ועסקן יהודי בקייב החל משנות ה-1880 גריגורי גורביץ' (1854-); כתב תחת שם בדוי "גרשון באדאנס"; והרב וההיסטוריון מברלין שמעון ברנפלד (1860-1940). גם הוֶסְטְנִיק הכריז כי הוא שואף לרפורמה דרך החקיקה, אך בינתיים מנסה "לחזק ולחדש את הקהילה היהודית הקיימת" במסגרת החוקים הקיימים.⁵³¹ כתב-העת הקדיש את עמודיו למאמרים תיאורטיים, למחקרים סטטיסטיים על הצדקה והסעד ומס הקורובה, לבירורים משפטיים, לתיאורים של הקהילות בחו"ל ולכרוניקה הקשורה

⁵²⁵ מכתבי פיינברג אל דוד גינצבורג, 25.2.1910, 27.2 ו-7.3, 45-5406, 1160, פ. 183, ר. 1160.

⁵²⁶ א. ליטוואק, "פראגען פון דער יודישער קהילה", **צייט-פראגען**, חוב' 3-4 (אוגוסט 1910), עמ' 58-59.

⁵²⁷ **בעריכט פון דער VIII קאָנפֿערענץ**, עמ' 67, 77; *Отчет о VIII конференции*, עמ' 74, 84; *VIII конференция Бунда*, עמ' 6.

⁵²⁸ **די נינטע קאָנפֿערענץ**, עמ' 15; *Отчет о IX конференции*, עמ' 10. הוועד גם ליטוואק, וואָס געווען, עמ' 286. כאינדיקציה לנסיון לא מוצלח זה ראה מאמרו של לוי [א. ליטבק], "די געהיים-פאליטיק פון אוזערע פני", **די אידישע פאלקס-שטימע**, ב', עמ' 19-20, אשר מבקר קשות את החשאיות שנקטו בה "פני העיר" במלאכת רפורמה בקהילה, אם כי אינו נוקב בשם העיר.

⁵²⁹ מכתב חוזר, 28.6.1913, אצ"מ, A24/117/I.

⁵³⁰ ראה עליו דייקן, "הרב אריה קארלין ז"ל", **אנציקלופדיה של הציונות הדתית**, ה', עמ' 57-58.

⁵³¹ *Вестник еврейской общины*, «Наши задачи», 1913, גל' 1 (אוגוסט), עמ' 3-4.

לענייני הקהילה. הקריאה בכתב-העת היתה אמורה לתת לפעילים בשטח ידע וחומר רלוונטיים לפעילותם ולהקל עליהם ניהול יעיל יותר של הקהילות. לדברי המייסדים, אמור היה וְסִטְנִיק לשמש כלי האיחוד של הקהילות, מכיוון שהן הקמת מוסד מאחד קבוע כלשהו והן אסיפות העסקנים נוסח קובנו לא נראו אפשריים "בזמן הקרוב".⁵³²

* * *

מה היתה משמעותה של אסיפת קובנו במציאות היהודית של שנות הריאקציה? לכאורה נראה כי עבודותיה היו לשוא: הצעת החוק על הקמת הקהילה היהודית הרשמית לא הוגשה לעולם לדומה והרה-אורגניזציה הזמנית בקהילות גם לא יצאה לדרך. הציפיה של הליברלים כי ממשלת סטולפיץ תתמוך בנסיונם להעמיד את הקהילה היהודית על בסיס רציונלי ודמוקרטי פחות או יותר התבררה כי לא מציאותית. ולאחר רצח סטולפיץ ב-1911 והגברת האנטישמיות הממשלתית נהיה ברור כי השלטונות לא ילכו צעד קטן כלפי היהודים, אפילו בסוגיות הנוגעות לחייהם הפנימיים בלבד. היוזמה שנקטו בה והובילו אותה הליברלים-האינטגרציוניסטים לא התגשמה, וגם כאשר היא אומצה על ידי קבוצות שמאליות יותר ולאומיות יותר, היא נשארה בגדר המשאלה בלבד. 'הוועד הקובנאי' אמנם פעל כשדולה פרלמנטרית אך הלגיטימיות שלו וזכותו "לדבר בשם כל יהודי רוסיה" נשללו על ידי היריבים הפוליטיים של 'הקבוצה העממית'. אבל הדחיפה אשר נתנה אסיפת קובנו לפעילות בענייני הקהילה הורגשה בכל השנים לפני מלחמת העולם הראשונה; כמוה המאמצים לארגן "עזרה בעבודה" אשר התרכזו בידי אור"ט. הרעיון של הקהילה היהודית "הדמוקרטית" אשר הועמד על סדר היום הציבורי בתקופת הריאקציה מצא את ביטויו מיד לאחר קריסת המשטר הישן בפברואר 1917, כאשר במאות ערים ועיירות הוקמו קהילות דמוקרטיות על פי הקווים אשר שורטטו לפני מלחמת העולם הראשונה.

סיכום

במשך שנה אחת, 1907, עלתה הפוליטיקה היהודית הלא-סוציאליסטית לשיאה והן ירדה בצורה דרסטית. כל חמשת הקבוצות הפוליטיות היהודיות – 'הקבוצה העממית', 'הקבוצה הדמוקרטית', הפולקס-פרטיי, הציונים והטריטוריאליסטים – הראו בהתפתחותם דפוסים זהים. במחצית הראשונה של השנה הם כולם שאפו לגיבוש אידיאולוגי ולביסוס ארגוני: קונגרס, ועדה, אסיפה, סניף, ועד, מצע ותוכנית היו המילים הנפוצות ביותר בעיתונות היהודית. כל קבוצה השתדלה לחזק את מרכזה, ליצור קשרים עם ערי השדה, להקים סניפים ולזכות בתמיכת המוני היהודים. כל קבוצה הציגה את תוכניתה לשיפור מצב היהודים ברוסיה, הציעה צעדים מעשיים להגשמתה וניסתה לבצע אותם.

למרות ההבדלים הבסיסיים בהשקפות העולם בין האינטגרציוניסטים והלאומיים, ולמרות היעדים הסופיים השונים, אשר כל קבוצה העמידה בפני העם היהודי ברוסיה, היה ביניהן הרבה יותר משותף מאשר הן עצמן היו מוכנות להודות. ראשית כל, דחו כל הקבוצות הן את הפילנתרופיה והן את השתדלנות המסורתית ושאפו לפוליטיקה דמוקרטית. מימוש מטרותיהן היה אמור לבוא לידי ביטוי רק על ידי הפעילות הציבורית העצמית של היהודים ובעיקר של האינטליגנציה היהודית. גם התוכניות המעשיות של כל הקבוצות היו דומות למדי. למעט הטריטוריאליסטים, אשר היו שוללי הגלות הקיצוניים, אך עסקו בארגון הגירה לארה"ב, הבנוי על יסודות ציבוריים ודמוקרטיים (לפחות בריטוריקה), כל שאר הקבוצות רצו לפעול בקהילה היהודית. כל הקבוצות ראו כשלב הכרחי בהתפתחות העם רפורמה בקהילה, ביטול השלטון האוליגרכי-תיאוקרטי ויסודה של הקהילה על היסודות הדמוקרטיים. כל הקבוצות רצו בהתאחדות הקהילות ברמת האימפריה, אף על פי שהמודל של התאחדות זו היה שונה – אם ועד ארבע ארצות אצל דובנוב ואם ארגונים בין קהילתיים באירופה המערבית אצל וינבר. כל הקבוצות ראו צורך דחוף להתערב בחיים הכלכליים של המוני היהודים ולנסות

⁵³² מכתב חוזר, 28.6.1913, אצ"מ, A24/117/I.

לתקנם בהישען על הפעולה העצמית של העם. הן גם לא יכלו להשלים עם מצב החינוך הקיים וכתחילת הרפורמה דרשו בחירה חופשית של שפת ההוראה בבתי ספר והעברתם לרשות הקהילה. כל הקבוצות גם ראו צורך להשקיע בפיתוח התרבות היהודית, אם כי בצורותיה ולשונותיה השונות. בנוסף, ראו כל הקבוצות את בעית ההגירה כי בעיה בוערת ודיברו על הסדרת ההגירה, אם כי לטריטוריאליסטים היה זה הדבר החשוב ביותר, לציונים – אחת השאלות של עבודת ההווה, לפולקס-פרטיי – אמצעי ליצירת קיבוץ יהודי חדש, ובשביל האינטגרציוניסטים – רק ענין של עזרה ליהודים סובלים.

תחילת הריאקציה ברוסיה ביוני 1907 הפסיקה את התפתחותן הארגונית של כל הקבוצות. כולן נאלצו להסתגל למצב החדש, לעזוב תקוות להגשמת תוכניותיהן בשלמותן ולבחור יעדים לפעולה מיידית. הטריטוריאליסטים התרכזו בגלבסטון והציונים – בארץ ישראל. לעומתם, המשיכו מנהיגי 'הקבוצה העממית' לנקוט בצעדים על מנת לממש את החלקים החשובים מתוך המצע שלהם: עזרה כלכלית, מאבק באנטישמיות, מחקר היסטורי ורפורמה קהילתית. במפעלים אלו חברו אליהם הקבוצות החלשות יותר: האינטגרציוניסטים השמאלנים יותר ('הקבוצה הדמוקרטית') והאוטונומיסטים הליברלים (הפולקס-פרטיי); גם הצטרף חלק מהציונים. כך, לאחר 1907 היוו הליברלים את הכוח היוזם העיקרי בפוליטיקה פנים-יהודית; רק בעניני הפוליטיקה היהודית הפרלמנטרית הם נתקלו בהתנגדות של הקבוצות האחרות.

ההגמוניה של האינטגרציוניסטים בתקופת הריאקציה היתה דבר טבעי. הרי הם ראו את העתיד היהודים ברוסיה והשקיעו את כל כוחם על מנת להפוך את החיים היהודיים לינורמלים יותר. לאינטגרציוניסטים לא היה חזון מרחיק לכת אלא הם דיברו על ההשתלבות הטבעית בחברה הרוסית בתנאי המשטר החוקתי ותוך כדי שמירת הזהות היהודית. מנהיגי 'הקבוצה העממית' לא הציגו את עצמם במונחים מפלגתיים אלא דיברו על אחדות העם. יתרה מזו, הם הצליחו לרשת את האליטה היהודית הוותיקה בפטרבורג ולתפוס את מקומה ונצטיירו כמגיני היהודים המסורתיים. לכן יוזמותיהם התקבלו בקרב המוני היהודיים, אשר נשאר, למרות הפוליטיזציה של שנות המהפכה והמודרניזציה של תחילת המאה העשרים, להיות מסורתיים במידה רבה. יחד עם זאת, נתקלה ההגמוניה של האינטגרציוניסטים הליברלים בהתנגדות של קבוצות פוליטיות יהודיות אחרות, אשר מחד גיסא ביקרו קשות את ניהול הענינים של הליברלים, אך מאידך השתלבו בארגונים אשר ביצעו את "העבודה אורגנית" בקרב יהודי רוסיה.

עליתה של הפוליטיקה האורתודוקסית

התקופה הנידונה בחיבור זה היתה תקופת עליתה של הפוליטיקה היהודית האורתודוקסית. למרות הסתגרותה הולכת וגוברת של האורתודוקסיה בתוך עצמה, היא לא היתה מנותקת מהתפתחויות והתרחשויות בעולם היהודי-רוסי ובמדינה כולה. האורתודוקסיה אף הושפעה ישירות מהרעיונות של התקופה וממונחיה. ואין זה פלא שאחד הפעילים האורתודוקסים דיבר על "אוטונומיה דתית"¹ הנחוצה ליהודים לעומת 'אוטונומיות' אחרות המוצעות על ידי הכוחות החילוניים – אוטונומיה תרבותית, פוליטית או לאומית; אחרים שאפו לארגן אסיפת רבנים נבחרת, דוגמת אסיפות נבחרות אשר כינסו כל הכוחות הפוליטיים ברוסיה באותה התקופה; ואף הוצע כי ההצבעה באסיפת הרבנים תהיה חשאית,² כמקובל בכל הוועידות והכינוסים. האורתודוקסיה לא רק הושפעה מהעולם החילוני אלא גם היתה מוכנה – לפחות חלקה המשמעותי – להשתמש באמצעים השאולים מהפוליטיקה המודרנית למען הגנה על המסורת והתמודדות עם המודרנה. הריאקציה הפוליטית אשר השתררה ברוסיה ב-1907 הקלה על הפעילות וההתארגנות האורתודוקסית ואף נתנה לה תקווה להישען על תמיכת הממשלה השמרנית, מכיון שמטרתן היתה זהה – לשמור על הסדר הישן.

ההיסטוריון גרשון בקון ניסח סכימה המתארת את התפתחות הפוליטיקה האורתודוקסית המורכבת משלושה שלבים. השלב הראשון הוא ההבנה שהיהדות המסורתית של מזרח אירופה נמצאת במשבר; השלב השני הוא ההבנה כי לא ניתן לטפל במשבר ברמה המקומית ולכן נחוץ להתארגן על הבסיס הגיאוגרפי הרחב ככל האפשר; והשלב השלישי – ההכרה בכך שלכל היהודים האורתודוקסים ישנם אינטרסים משותפים אשר עולים מעל האינטרסים הפרטניים.³ פרק זה עוסק בהתפתחויות בקרב האורתודוקסיה היהודית באימפריה הרוסית אשר נמצאות בין השלבים השני והשלישי של בקון – החל מנסיונות להתארגן ברמה כלל-רוסית וכלה בהקמת 'אגודת ישראל' העולמית. בתקופה הנידונה התרכזה הפוליטיקה האורתודוקסית סביב מספר צירים: אגודת 'כנסת ישראל' ואסיפותיה; נסיונות לארגן את האורתודוקסיה בפולין; האסיפות לקראת כינוס הוועדה הרבנית של 1910 והבחירות אליה; מגעים להקמת 'אגודת ישראל' העולמית; הוועדה הרבנית ו'אסיפת היהודים'. אסיפות, בחירות, תחרויות פנימיות התערבבו והצטלבו, הן התרחשו באותו הזמן והיו מעורבים בהן אותן הדמויות. פרק זה מנתח לחוד את כל הקוים שבהם התפתחה האורתודוקסיה היהודית ואשר כולם יחד יצרו את הרושם, הנכון בעיקרו, כי תקופה זו שבין המהפכה הרוסית הראשונה לבין מלחמת העולם הראשונה היתה תקופת התהוותה ועלייתה של הפוליטיקה האורתודוקסית.

קושי מסוים להבנת המאורעות מהווה ריבוי הכינוסים אשר האורתודוקסיה היתה מעורבת בהם. לכן מן הראוי למנות כאן את הכינוסים העיקריים ולהגדיר את שמותיהם, על מנת להקל על הקורא לעקוב אחרי התפתחויות הנחקרות בפרק זה. הכינוס הידוע מכולם הוא הוועדה הרבנית (праввинская комиссия) – מוסד מייעץ לשר הפנים המורכב משבעה אנשים. הוועדה הרבנית השישית התכנסה במרץ 1910. יחד עמה כונסה על ידי משרד הפנים אסיפה רחבה יותר אשר תיקרא בחיבור זה 'אסיפת היהודים'. מועמדים לוועדה הרבנית ו'אסיפת היהודים' נבחרו בסתיו 1909 על ידי האוכלוסיה היהודית בבחירות דו-שלביות: קודם נבחרו 'בוררים' (אלקטורים) בכל עיר, ואחר כך הם התכנסו בבירת הפלך לאסיפת הבחירות. אבל במשך 1909-1908 נתנה הממשלה ל"רבנים מטעם" אפשרות להתאסף בכל פלך על מנת לדון בשאלות המוצגות בפני הוועדה הרבנית. בין אסיפות אלו החשובות ביותר הן אסיפת רבני פולין בווארשה בדצמבר 1908 ואסיפת "הרבנים

¹ רב-בעירה-קטנה, "לשאלת הרבנים", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, ג' 12 (7.6.1907), עמ' 92; רב-בעירה-קטנה, "פלטפורמה לחרדים", שם, ג' 18 (19.7), עמ' 141.

² ראה דברי הרב מוולייקה (פלך וילנה) **בהקול** היומי כפי שצוטטו במאמרי מחאה נגדו, **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, ג' 23 (23.8.1907), עמ' 179, 180.

³ "Prolonged Erosion, Organization and Reinforcement", Bacon, עמ' 80-90.

הדתיים" של רוסיה בוויילנה באפריל 1909. באותה שנת 1908 התקיימו גם אסיפות רבות של "הרבנים הדתיים" במסגרת אגודת 'כנסת ישראל'. אסיפות אלו היו פרטיות והן אינן קשורות באסיפות הרבנים ברשיון הנ"ל. יחד עם זאת, דווקא ריבוי האסיפות שהתרחשו בפרק זמן קצר יחסית יצרו אצל בני הזמן את ההרגשה, כי האורתודוקסיה היהודית צוברת כוח ומתחילה להתנהג ככוח פוליטי פעיל. כדי לסבך את העניין, חייבים להזכיר גם את אסיפת העסקנים היהודיים בקובנו בנובמבר 1909: החלטותיה היו מקבילות לאלו של 'אסיפת היהודים' והיא נידונה בפרק 2 של חיבור זה.

לפני ובזמן המהפכה

האורתודוקסיה היהודית הדתית החלה להופיע ברוסיה ובפולין במחצית השנייה של המאה הי"ט כתגובת החוגים הדתיים-מסורתיים לתחילת התפוררות החברה היהודית המסורתית, לשינויים כלכליים וחברתיים מרחיקי לכת של תקופת הקפיטליזם המתפתח, לחילון הגובר בקרב היהודים ולהתחזקות של תנועת ההשכלה.⁴ בשלהי המאה הי"ט כבר התגבשה האורתודוקסיה והחלה להשתמש בכלים השאולים מאויביה כדי להשפיע על דעת הקהל היהודי, להיאבק בהשכלה ובמשכילים ולשמור על היהודים הנאמנים למסורת מהשפעתם. מרכז הפעילות האורתודוקסית החשוב ביותר נוצר בקובנו סביב הרב יצחק אלחנן ספקטור (1817-1896) ונוהל על ידי ר' יעקב הלוי ליפשיץ (1838-1921). מרכז זה פעל נמרצות על ידי משלוח מכתבים לרבנים, ארגן קמפיינים ציבוריים ואף למעשה פירסם בשנות 1870 – 1887 כתב-עת אורתודוקסי **הלבנון**.⁵ לאחר מותו של ר' יצחק אלחנן המשיך מרכז זה לפעול בתמיכת בנו ויורשו בכסא הרבנות, ר' צבי הירש רבינוביץ' (1851-1910), ושימש כמתאם פעולות אנטי-ציוניות בשנים האחרונות של המאה הי"ט ובתחילת המאה העשרים (הציונים קראו לו 'הלשכה השחורה'). אבל עם מהפכת 1905 הוא ירד מבמת החיים הציבוריים.

להופעתה של הציונות ההרצליאנית ב-1897 היתה השפעה על גיבוש האורתודוקסיה המאורגנת. חלקה האוהד את הציונות התארגן כתנועת 'מזרחי' בתוך הציונות, בעוד שחלקה הגדול התבצר בעמדות אנטי-ציוניות קיצוניות. ניתן אף לומר שכמו שהתארגנויות הראשונות של האורתודוקסיה הנועדות למאבק נגד ההשכלה בשנות ה-60 וה-70 של המאה הי"ט לבשו צורה דומה להתארגנויות הרופפות והבלתי-פורמליות של המשכילים,⁶ כך גם לאחר הופעתה של הציונות בשנים האחרונות של המאה הי"ט ובתחילת מאה העשרים – עידן חדש מבחינה פוליטית – שאפו האורתודוקסים להקים ארגון-נגד הדומה בצורתו להסתדרות הציונית. זה לקח זמן ממושך, ורק בשנת 1912 הוקמה 'אגודת ישראל' העולמית האנטי-ציונית. התפתחות דומה מאפיינת גם את האורתודוקסים אשר הצטרפו לציונות וניהלו מאבק למען המסורת הדתית בתוכה: בשנת 1909 הוקמה 'ההסתדרות העולמית מזרחי' בתוך ההסתדרות הציונית על מנת להקל על המאבק נגד האופי החילוני של התנועה.

המאבק בציונות דרש שיתוף פעולה הדוק בין הפלגים השונים ביהדות החרדית אשר לאורך זמן רב לא היו קרובים במיוחד. למשל, כבר ביוני 1899 הגיע לקובנו ר' אליעזר משה מדיאבסקי (1850-1936) מחורול – שליחו של האדמו"ר מליובאביץ' ר' שלום דובער שניאורסון (מוהרש"ב או רש"ב, 1860-1920), על מנת לנהל משא ומתן עם "הלשכה השחורה" (לשם מאבק נגד הציונות הפסיקה 'הלשכה השחורה' את מאבקה בתנועת המוסר וגייסה אותה למערכה אנטי-ציונית). הצדדים הגיעו לסיכום על שורת פעולות ולמעשה על הקמת ארגון

⁴ על זמן הופעתה של האורתודוקסיה ברוסיה קיימת מחלוקת, ראה למשל: Stanislawski, *Tsar Nicholas*, עמ' 148-154; ברטל, **מ'אומה' ל'לאום'**, עמ' 152-156; מ' זלקין, "אורטאדאכסי העירי? לשאלת קיומה של האורתודוקסיה בליטא במאה ה-19", בתוך 'י שלמון, א' רביצקי, א' פרויגר (עורכים), **אורתודוקסיה יהודית: היבטים חדשים** (ירושלים, תשס"ח), עמ' 427-446.

⁵ על הפיכתו של **הלבנון** לכלי מבטא של האורתודוקסיה ברוסיה ראה ליפשיץ, **זכרון יעקב**, ב', עמ' 99-102. על **הלבנון** ראה גלבו, **לקסיקון העיתונות העברית**, עמ' 186-195; על החוג של **לבנון** ראה באר-מרקס, "התמודדות", עמ' 9-16; על עמדתו בנוגע לשינויים בדת ראה *"Be'er-Marx, Halevanon – Re-interpretation of an Orthodox Organ"*.

⁶ על דפוסי הארגון של המשכילים ראה זלקין, **בעלות השחר**, עמ' 87-151.

חרדי אנטי-ציוני, אך הדבר לא יצא לפועל מכיוון שהמידע אודותיו הודלף לציונים על יד בן-ציון דינור הצעיר.⁷ אמנם בשנה הבאה, 1900, פירסמה 'הלשכה השחורה' ספר אנטי-ציוני **אור לישרים** שבו השתתפו האדמו"ר מליובאביץ', חסיד חב"ד ר' יוסף רוזין (רוגאצ'בי, 1858-1936)⁸ מדווינסק ודמויות רבניות בולטות בליטא ר' חיים סולובייצ'יק מבריסק דליטא (1853-1918), ר' דוד פרידמן מקרלין (1828-1915),⁹ ר' אליקים שפירא מגרודנו (?-1908), ור' אליהו חיים מייזל מלודז' (1821-1912).¹⁰ גם כתב-העת האורתודוקסי היחיד שפורסם ברוסיה ב-1901-1905 – הירחון **הפלס** בעריכתו של ר' אליהו עקיבא רבינוביץ' (1862-1917) מפולטבה – היה מוקדש ברובו למלחמה בציונות.¹¹

אולם שיתוף הפעולה בין הפלגים השונים ביהדות החרדית לא הוגבל רק למאבק בציונות. בשנים 1902-1900 נעשו צעדים להקמת ארגון חרדי 'מחזיקי הדת', ששמו נלקח מארגון אורתודוקסי בגליציה שהוקם בשנת 1878 בהשתתפות הרב שמעון סופר והאדמו"ר יהושע רוקח מבלו.¹² גם הארגון הרוסי איחד את החסידים והמתנגדים (כפי שנוסח במכתבו של האדמו"ר מליובאביץ': "בטח נודע לו [לנמען] דבר התעוררות בענין ח' [ברת] מחזיקי הדת לייסד במדינתנו, אשר מתעסק בזה הוא הרבי דסלאנים ונתעוררו בזה הרהגי"ם [הרבנים הגאונים = רבני ליטא] וגם הרביים דפולין"¹³). הרעיון להתאחדות של החרדים עורר, כאמור, האדמו"ר מסלונים ר' שמואל ויינברג (1850-1916)¹⁴ נוכח הידיעות על אסיפת "הרבנים מטעם הממשלה", אשר יזם משה קרפס בניקוליב (ראה להלן).¹⁵ רעיון 'מחזיקי הדת' זכה ב-1901 לתפוצה רחבה על ידי הירחון **הפלס** ולתמיכה של ראשי החסידות הפולנית, האדמו"ר מסוכצ'ב ר' אברהם בורנשטיין (1839-1910) והאדמו"ר מגור ר' יהודה אריה לייב אלטר (1847-1905), אשר בדרך כלל נמנע מלהשתתף במפעלים ציבוריים. בשנת 1902 באה התמיכה מאדמו"רי פולין אחרים.¹⁶ יחד עם זאת, החל ויכוח על דפי **הפלס**, האם ראוי להתחיל מהקמת אגודות מקומיות אשר תתאחדנה לאחר מכן ל'אגודה כללית' (גישה מסורתית יותר) או שמא "ההתרכזות הכללית בראשית עבודתנו היא עדיפא ועדיפא, וחיובית" (שיטה מודרנית יותר).¹⁷ ב-1903 פירסם יעקב ליפשיץ ספר הנקרא **מחזיקי הדת** (שחלקו הראשון הורכב ממאמריו ב**הפלס**) ובו פיתח תוכנית הפעילות של הארגון; בשער הספר באו הסכמות של 17 הרבנים הליטאיים הבולטים.¹⁸ בדצמבר 1901 נערכה האסיפה במינסק, אשר עשתה הכנות להקמת 'מחזיקי הדת'. השתתפו בה רב העיר ר' אליעזר רבינוביץ'¹⁹ והאדמו"ר מסלונים, שיוסם לפני כן עבר דרך ליובאביץ' והתייעץ במוהרש"ב.²⁰ בו בזמן הוקמה אגודת 'מחזיקי הדת'

⁷ שלמון, "החברה החרדית", עמ' 261-274; "התנגדות החרדים", עמ' 332 (= "תגובת החרדים", עמ' 67); דינור, **בעולם ששקע**, עמ' 86-90.

⁸ ראה עליו גרינבוים, **רבני ברית המועצות**, עמ' 54-55 וביבליוגרפיה שם.

⁹ ראה עליו רשימתו של ד"ר ש. פרידמן-אלישב, **פינסק**, ב', עמ' 485-486; **טויזנט יאָר פינסק**, עמ' 269; Штейнберг, «Двоюродный брат Самуила», עמ' 73-74.

¹⁰ שלמון, "החברה החרדית", עמ' 284-294.

¹¹ על **הפלס** ראה Kressel, *Guide*, עמ' 51; על רא"ע רבינוביץ' – *Российская еврейская энциклопедия*, ב', עמ' 426-427; Salmon, "Rabbi Eliyahu Akiva Rabinovich", עמ' 284-294.

¹² מנקין, "צמיחתה וגיבושה של האורתודוקסיה", עמ' 59-98.

¹³ רש"ב אל 22 מקורבים, כ"ג אדר שני תרס"ב [19.3.1902], **קונטרס ומעין**, עמ' 22, **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, א', עמ' רסח-רסט. השווה רשומה על משלוח המכתב ביומנו של בנו, ר' יוסף יצחק שניאורסון (רי"צ, 1880-1950), אשר שימש כמזכירו לענייני ציבור (**קונטרס ומעין**, עמ' 22; **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, א', עמ' רסח; גליצנשטיין, **ספר התולדות**, עמ' 266-268).

¹⁴ ראה עליו רבינוביץ', **החסידות הליטאיות**, עמ' 142; אלפסי, **החסידות**, ב', עמ' 460, מס' ג. על פעילותו הציבורית ראה "חלקו של האדמו"ר מסלונים".

¹⁵ ראה מכתבי ר"ש ויינברג והרב יוסף שלויפר מסלונים לרש"ב, ו' ניסן תר"ס [23.3.1900], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ג', עמ' קכח-קכט.

¹⁶ "להקיץ נרדמים", **הפלס**, א' (תרס"א), עמ' 659-660; ב' (תרס"ב), עמ' 271-272; סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' קי-קטו.

¹⁷ "יתקון עולם", **הפלס**, א' (תרס"א), עמ' 340-343; "להעיר על דבר", שם, עמ' 660-669; "להעיר על לא דבר", שם, ב' (תרס"ב), עמ' 143-149. בתקנות המשוערות לימחזיקי הדת' אשר הודפסו ב**הפלס** בחתימת רבה של סלונים ר' יוסף שליפר, אשר פעל יחד עם ר"ש ויינברג, גם כן נקבע כי "האגודות בכל עיר ועיר צריכות שיהיה להן ועד ככלי מכל מחוז [...]". כן צריך שיוסד עוד ועד כללי מכל המחוזות" ("תקנות גדולות", שם, א' [תרס"א], עמ' 565).

¹⁸ ליפשיץ, **מחזיקי הדת**.

¹⁹ ראה עליו גוטליב, **אהלי שם**, עמ' 118; **מינסק עיר ואם**, א', עמ' 95-96, 522; גרינבוים, **רבני ברית המועצות**, עמ' 53.

²⁰ יומנו של רי"צ, **קונטרס ומעין**, עמ' 16; גליצנשטיין, **ספר התולדות**, עמ' 260; **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, א', עמ' ער. היסטוריון חרדי משה מאיר ישר בספרו **החפץ חיים**, א', עמ' שיג, הערה 3 (פורסם לראשונה בשנת 1937) מבלבל בין ארגונים 'מחזיקי הדת' לבין 'כנסת ישראל' ומשייך את הקמתו של הארגון הראשון אל ר' אליעזר גורדון ור' חיים עוזר גרודזנסקי. בהסתמך על חיבורו זה חוזרת טעות זו בהיסטוריוגרפיה, למשל, כ"ץ, **תנועת המוסר**, ד', עמ' 40.

המקומית בקובנו ושנה מאוחר יותר במינסק.²¹ האדמו"ר מליובאביץ' אף שלח בסתיו 1902 מכתב מיוחד לחסידיו על הקמת האגודות,²² וביוני 1903 יכול היה בנו ר' יוסף יצחק (ששימש כמזכירו) לדווח לאביו על 313 מכתבים מ-137 מקומות שרובם הודיעו על הקמת סניפי החברה.²³ במרץ 1903 היו מגעים בין נציג חב"ד הרב מדיאבסקי לבין הרב חיים עוזר גרודזנסקי מוויילנה בנוגע לשינוף פעולה ב'מחזיקי הדת' ודובר גם על כינוס "גדולי הרבנים ברשיון הממשלה לטכס עצה בכל הנוגע לטובת עמנו ודת קדשנו".²⁴ הנסיון לקרוא אסיפת "רבנים דתיים" נעשה ב-1903, כאשר הוכרז על אסיפת כ-80 רבנים בגרודנו. ככל הנראה, מאחורי יוזמה זו עמד הרב אליהו עקיבא רבינוביץ', ותמכו בו הרב גרודזנסקי והרב מייזל,²⁵ אך כאשר הידיעות על כך הופיעו בעיתונות, החלה העיתונות החילונית התקפה רחבת ידיים נגד האסיפה.²⁶ בסופו של דבר, לא יצאה האסיפה לפועל,²⁷ והרב א"ע רבינוביץ' האשים בכך את הפומבי שהיא קבלה בטרם עת.²⁸ מכל מקום, 'מחזיקי הדת' לא התארגנו כראוי – האגודות המקומיות היו פעילות רק במספר ערים ומוסדות הכלליים לא קמו בכלל. חילוקי הדעות בין ראשי האורתודוקסיה והחששות בפני התארגנות כלל-ארצית²⁹ גרמו לכך שחברת 'מחזיקי הדת' נשארה בגדר משאלה, כך שבדצמבר 1904 כתב האדמו"ר מליובאביץ' לבנו "ואלו הי'נה] לנו ח' [ברת] מחזיקי הדת [...]".³⁰

נסיון התארגנות של האורתודוקסיה ברוסיה בא באותו הזמן כאשר נעשה הנסיון הראשון לארגן אורתודוקסיה בקנה מידה עולמי – כינוס 'כנסת הגדולה' של הרבנים החרדים בקרקוב בשנת 1903 ביוזמת רבה האשכנזי של קהיר ר' אהרון מנדל הכהן. הנסיון הראשון לאחד את רבני העולם כולו לא עלה יפה – רבני גליציה התנגדו לו, רוב הרבנים בארצות אחרות התעלמו ממנו ושום ארגון אורתודוקסי לא נוסד.³¹

* * *

התפרצות המהפכה ב-1905 הפתיעה את האורתודוקסיה והביאה למבוכה גדולה בקרבה. ירחון הפלס האורתודוקסי הופסק עם הפסדים גדולים ב-1905 והסיבות לכך הסביר עורכו, הרב אליהו עקיבא רבינוביץ', במילים הבאות:

ואלא מפני מה הפסקנוהו? פשוט: מפני 'חופש דמלה' שניתן אז לא היתה מלה בלשונונו! לכתוב את אשר עם לבנו לא היינו יכולים, ולדבר את אשר עם לבב זולתנו אין אנו רשאים, ולחשות לגמרי מהמאורעות בשעת חרום כזו, בתקופת דם ואש ותמרות עשן המתלקחות בתוך 'חופש האישי', איך יעצור כח העומד כצופה על במה צבורית? כי על כן אמרנו: אין

²¹ הפלס, ב' (תרס"ב), עמ' 276-270, ג' (תרס"ג), עמ' 255-254. על קיום "מחזיקי הדת" בקובנו הוזכר גם ב-1910 *Новый Восход*, 1910, גל' 9 (4.3), עמ' 25.

²² אגרות-קודש מאת מוהרש"ב, א', עמ' רע-רעו. על הכנת המכתב ראה מכתבו של הרש"ב אל הרב א"מ מדיאבסקי, כ"ג אד"ש תרס"ב [19.3.1902], שם, ג', עמ' שמא-שמב.

²³ יומנו של ריי"צ, קונטרס ומעין, עמ' 54-53; גליצנשטיין, ספר התולדות, עמ' 305-304.

²⁴ רח"ע גרודזנסקי אל רא"מ מדיאבסקי, כ"ה אדר תרס"ג [11.3.1903], גרודזנסקי, אגרות, ב', עמ' ד-ה.

²⁵ רח"ע גרודזנסקי אל רא"מ מדיאבסקי, כ"ה אדר תרס"ג [11.3.1903], גרודזנסקי, אגרות, ב', עמ' ה.

²⁶ ראה, לדוגמה, מאמר המערכת *Boscod*, «К предстоящему съезду раввинов», 1903, גל' 23 (9.10), עמ' 4-1, הידיעות על כינוס האסיפה, שם, גל' 44 (30.10), עמ' 13-14, גל' 48 (27.11), עמ' 6-7, ומאמר המגן על האסיפה מאת הרב יהודה לייב צירלסון, "סודות ויסודות", המליץ, 1903, גל' 266-271 (1-7.12). על ביקורת הסוציאליסטים היהודים נגד האסיפה המתוכננת ראה Mendelsohn, *Class Struggle*, עמ' 107.

²⁷ ראה ידיעה כי השלטונות לא קיבלו בקשה אודות האסיפה, *Boscod*, 1903, גל' 52 (31.12), עמ' 12. השווה גם *Φ.*, «Обзор внутренней жизни евреев в России за 1903 г.», שם, 1904, גל' 3 (23.1), עמ' 9.

²⁸ רח"ע רבינוביץ' אל ריי"ל צירלסון, כ"ח אד"ש תרס"ח [18.3.1908], הספריה הלאומית, V.696/571.

²⁹ ראה, לדוגמה, מכתבו של הרש"ב על חששותיו, כי אי אפשר לקבל ל'מחזיקי הדת' את כל הרוצים בכך, אך מאידך עלולה סלקציה כלשהי לדחות אנשים מהדת, כך שבסופו של דבר "לא זאת שהחברה לא תביא טובה ותועלת אל החזקת הדת כ"א [כי אם] תקלקל יותר במה שתכשיר [...] ובמשך הזמן [...] ישר יסוד החזקת הדת על עמוד הגמ"ח [גמילות חסדים] לבד שזה נוח ומתקבל לכל אדם". במקום 'מחזיקי הדת' הציע הרש"ב לקרוא לאסיפות פרטיות אשר תקימנה מעין חברות חרדיות קטנות (אגרות-קודש מאת מוהרש"ב, א', עמ' רפא). ראה גם על ביקורת החסידים על 'מחזיקי הדת' ודרישת חיזוק הפעילות החסידית דוקא אשר הופיעו במכתבים מהמקומות - יומנו של ריי"צ, קונטרס ומעין, עמ' 54-53; גליצנשטיין, ספר התולדות, עמ' 305.

³⁰ רש"ב אל ריי"צ, י"ח טבת תרס"ה [13.12.1904], י"ח טבת תרס"ה [13.12.1904], עמ' שיט.

³¹ Bacon, "Prolonged Erosion, Organization and Reinforcement", עמ' 88-87.

חכמה ואין תבונה ואין עצה אחרת כי אם לרדת מהבמה ולישב בדד ולדום עד יעבור זעם
ה'חופשי'.³²

התלהבות מהמאורעות המהפכניים, מהחירויות החדשות והציפיות לשינויים השפיעו על העולם האורתודוקסי, רוח הזמן חדרה ביתר שאת לשיבות וגרמה לעיתים להפרעות בלימוד, להצטרפות התלמידים לתנועות פוליטיות חדשות ולעזיבתם את הישיבות (זה לא היתה תופעה חדשה בעולם הישיבות אך מימדיה בשנות המהפכה גדלו מאוד).³³ המנהיגים האורתודוקסים היוו אף מטרה להתקפות הסוציאליסטים – לא רק התקפות מילוליות ופוליטיות, כגון האשמות של הרבנים וכלי קודש אחרים,³⁴ אלא אף התנפלויות פיזיות. כך, למשל, במרץ 1906 התפתח בליובאביץ' סכסוך בין חצר הרבי לבין המהפכנים המכונים במכתביו "פועלי-ציון". במהלך הסכסוך ירו המהפכנים מאקדחים בתוך החצר, התפרצו פנימה ושברו רהיטים, ביולי הם התפרצו גם למעון הקיץ של האדמו"ר.³⁵ בביוגרפיה של מנהיג חסידי אחר, ר' מרדכי טברסקי (1840-1917) מקוזמיר (Kazimierz Dolny) בפולין, נאמר, כי בשנת 1906, בזמן "מהומות גדולות בכל המדינה [...] הוכרח הה"צ [הרב הצדיק] אדמו"ר זצ"ל לעזוב עיר קאזמיר מחמת אנשי בליעל, וקבע דירתו בעיר [=עיר] לובלין שהיתה יותר גדולה ובטוחה ושמורה מפני הקמים לאנשי בליעל".³⁶

לאורתודוקסיה לא היה מסר משלה לימי המהפכה ("בשעת התסיסה הרבילוציונית בתחומינו [...] לא נשמעו הרבנים ששתקו ולא אמרו אף דבר וחצי דבר 'בעד' או 'לכפיי'").³⁷ מחד גיסא, החל מגיוס היהודים לצבא הרוסי ב-1827 ופרשת "ההשכלה מטעם" בשנות ה-1840, הרגישו חוגים מסורתיים הסתייגות כלפי המדינה הרוסית. על היחס המסויג לשלטון באמצע המאה הי"ט עמד כבר אלי לדרהנדלר,³⁸ ויחס זה המשיך להתקיים עד סוף האימפריה ב-1917.³⁹ מאידך גיסא, גם האלטרנטיבות לשלטון הישן לא יכלו ליכות בעידוד האורתודוקסיה. לדוגמה, בתיקי משרד הפנים נשתמרו מכתבי ר' פרץ זיבנברג (1886-?), המכנה את עצמו "הרב הדתי של העיר לוקוב בפלך סדלץ", אשר בדצמבר 1906 פנה לשר הפנים ושר האוצר בבקשה לא להעניק

³² ("א"ע ראבינאוויץ), "אל הקוראים והסופרים", **המודיע**, תר"ע, גל' 1 (6.10.1910), עמ' 1.
³³ ראה דינו של שטמפר, **הישיבה הליטאית**, עמ' 301 ו-345. על הבעיות בישיבות ליטאיות (טלו, מלטש, רדיו, מיר, "כנסת בית יצחק" ו"כנסת ישראל" בסלובודקה ראה פלטיץ, "לתולדות ישיבת 'כנסת ישראל', עמ' ז. על המאורעות בישיבת טלו ראה זכרונותיו של שמחה אסף על היותו תלמיד ישיבת טלו ופעיל ציוני בו בזמן – "שנות הלימודים", במיוחד עמ' 42-43 (= אטקס וטיקוצ'ינסקי, **ישיבות ליטא**, עמ' 241-240). על התקרבות תלמיד בישיבת חב"ד 'תומכי תמימים' "אל הדעמוקראטין ופועלי ציון" ראה מכתבו של הרש"ב אל ישעיהו ברלין, ר"ח ניסן תרס"ו (14.3.1906), **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' קלח. על השפעת המהפכה על תלמידי ישיבת המוסר בנובהרדוק ראה Fishman, "Musar and Modernity", עמ' 50. על סירת ישיבתו של האדמו"ר מסוקולוב ר' יצחק זליג מורגנשטרן (1866-1939) ב-1905 בגלל מאורעות המהפכניים ראה Stampfer, "Yeshivot", עמ' 8, 13.

³⁴ "רבי מאיר שמחה [הכהן, רבה של דווינסק] קם ממקומו ויצא את בית המדרש, ובעברו על יד הבימה, נעץ הבונדאי [אשר נשא נאום מהפכני מעל הבימה] בו מבט של זעם וקרא בבוז ולעג: הנה לבושי קפטות המשי, אוכלי לחם חינם, הם בעוכרי ההמונים – רבינו, מרן רבנו מאיר שמחה כהן, עמ' קלה.

³⁵ הסכסוך החל בגלל גירוש תלמידי ישיבת 'תומכי תמימים' אשר התקרב אל המהפכנים. לשוב הסכסוך נעשו נסיונות של משא ומתן הן בליובאביץ' והן בוויטבסק, בתיווכו של גריגורי ברוק (1869-1922) – "הרב מטעם" ופעיל ציוני. ראה על כך מכתבי ר' שלום דובנר ומכתבי אחיו ר' שניאור זלמן אהרון שניאורסון, **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' קלו-קמה, קנב-קנה, קסד-קס"ט; א', עמ' שמו. השווה גם הביוגרפיה הרשמית של רש"ב (כנראה מאת הר"י) בקונטרס שניאורסון, **חנוך לנער**, עמ' 14. סביר להניח שהמפלגה המעורבת בסכסוך היתה סאָר"פ, מכיוון שכל המפלגות שיצאו מקבוצות פועלי-ציון נקראו בשם זה על ידי אויביהן ומכיוון שהמשא ומתן התנהל בוויטבסק, שהיתה מעוזם של הסייסטיסטים. בנוסף, דווקא חבר הסאָר"פ לשעבר האשים בשנת 1927 את ר' יוסף יצחק שניאורסון בהלשנה לשלטונות לאחר ההתנגשות בין חסידי חב"ד והמהפכנים (Бейзер, *Ерву Ленинграда*, עמ' 213 וגרסא מפורטת יותר בעבודת הדוקטור של אותו המחבר: Бейзер, «Евреи Ленинграда» (Петрограда), עמ' 230).

³⁶ **גדולת מרדכי**, עמ' מז. על ר' מרדכי טברסקי ראה אלפסי, **החסידות**, א', עמ' 120, מס' ד1.
³⁷ מ. בן-יוחנן, "על אדריסת הרבנים", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 22 (16.8.1907), עמ' 173.

³⁸ Lederhendler, *The Road to Modern Jewish Politics*, עמ' 61, 82-81. השווה גם תיאור מלא גידופים של הפקידות הרוסית אצל ליפשיץ, **זכרון יעקב**, א', עמ' 58-64 וסיפורו של הרב יעקב מזא"ה על סירוב החזן בשנות ה-1860 להתפלל עבור אלכסנדר השני (מזא"ה, **זכרונות**, ד', עמ' לב-לט).

³⁹ בענין זה מעניינות עמדות מספר המנהיגים האורתודוקסים (בעיקר בפולין) בזמן מלחמת רוסיה-יפן ב-1904-1905. מסופר על ר' מרדכי טברסקי מקוזמיר, כי "כשפרצה מלחמת יאפאן עם רוסיה, היה אדמו"ר זצ"ל עומד תמיד על צד יאפאן נגד מלכות רוסיה, והיה מתעניין בכל יום לשמוע החדשות משדה המלחמה ע"י המשמשים שקראו במכתבי העתים, וכשסיפרו לפניו מהצלחת יאפאן שמח מאוד" (**גדולת מרדכי**, עמ' סד). כן מסופר גם על האדמו"ר מגור ר' אברהם מרדכי אלטר: "במהלך מלחמה זו [...] רבינו זצ"ל קיחה אולי תישבר פעם גאוות הרוסים שכ"כ [=שכל כך] הצרו ליהודים מזה מאות בשנים, והיה מרוצה כאשר הגיעו ידיעות על כשלונותיהם במלחמה". לעומת זאת היה אביו ר' יהודה אריה לייב, בעל **שפת אמת** "מתפלל בשלומה של מלכות" (סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' ז, הערה 11). השווה גם סיפורו של ר' חיים סולובייצ'יק, אשר סירב לשלוח מכתב ברכה לקיסר ניקולאי השני – "מלך רשע" (**אנציקלופדיה של גלויות**, ב', עמ' 146).

ליהודים שוויון הזכויות, כי זה יזיק גם לדת היהודית וגם למדינה. מכתב אחר ללא חתימה קבע כי "היהודים האמיתיים" אינם דורשים שוויון מכיוון שחוקי הדת לא מאפשרים להם לשרת בצבא ובמוסדות המדינה.⁴⁰ ואם התנגדות לדרישה הליברלית היסודית של שוויון הזכויות היתה, ככל הנראה, נחלת החוגים האורתודוקסיים הקיצוניים ביותר, היחס העדין לסוציאליזם האתאיסטי היה נחלת הכלל. כבר ב-1901 וב-1903 פירסמו רבני וילנה כרוזים נגד המהפכנים היהודיים וקראו לשמור נאמנות לשלטונות,⁴¹ ובמסמך החתום על ידי צדיקי ורבני פולין ב-1904 הופיעה הקריאה לחנך "בנים נאמנים למלכם ולא רצם ולמולדתם".⁴² ניגוד זה היווה אחת הסיבות העיקריות לכך שהאורתודוקסיה לא גיבשה עמדה מאחדת כלשהי בזמן המהפכה: האדמו"ר מראדזין כונה בדוח המשטרתי "מונרכיסט", בעוד שר' חיים סולובייצ'יק (אשר חתם על הכרוז של 1904) תמך בפועלים השובתיים.⁴³ לדברי ההיסטוריון יונתן פרנקל, בשנים שלפני המהפכה "אפילו יהודים אורתודוקסים שהגו עוינות עמוקה לסוציאליזם [...] רחשו אהדה גוברת והולכת לקרוביהם הצעירים הפועלים במחתרת המהפכנית".⁴⁴ בסופו של דבר, תמכו רבנים רבים בעת המהפכה בפוליטיקאים יהודיים ליברלים וציוניים,⁴⁵ ותמיכתם התבטאה במיוחד בתקופות הבחירות.⁴⁶ הפעולה האורתודוקסית המשותפת היחידה בעת המהפכה היתה, ככל הנראה, קביעת תענית ציבור כללית בערב ראש חודש אלול תרס"ו, 8 באוגוסט 1906, שיזמוה "רבנים קאוונא ווילנא טעלו וכו'" לאחר הפוגרום בבאילוסטוק, והיא זכתה בתמיכת רבני ואדמו"רי פולין ורבני ירושלים.⁴⁷ ככל הנראה, רצף המאורעות של 1905 – מלחמת רוסיה-יפן, המהפכה והפוגרומים – גרמו להתעוררות ציפיות משיחיות הקשורות בשנת תרס"ו (1906).⁴⁸ על כל פנים, נושא של תגובת החוגים הדתיים למהפכת 1905 עוד לא זכה לדיון אקדמי מעמיק.

בתחילת 1906 יצא "הרב מטעם" של קייב שלמה לוריא (1858-1908, משורר, סופר, חובב ציון)⁴⁹ ביוזמה להקים 'אגודת הרבנים' בדומה לאגודות מקצועיות אחרות אשר נוסדו ברוסיה בשנות המהפכה. לפי

⁴⁰ РГИА, ф. 1284, оп. 224, 1906 г, д. 131, лл. 145-167.

⁴¹ Lederhendler, *Jewish Responses to Modernity*, עמ' 76-69. גם בשנת 1903 הכין פיבל גץ את ספרו האנטי-סוציאליסטי *B Mendelsohn, Class* – ראה להלן, עמ' 205. על היחסים בין הרבנים ותנועת הפועלים בשנות ה-1890 ראה *sveme nraedy Struggle*, עמ' 110-104.

⁴² "מזכרת אמונה", **הצבליה**, תרס"ה, גל' 3 (14.10.1904), עמ' 23.

⁴³ РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 293, л. 72; **אנציקלופדיה של גלויות**, ב', עמ' 147.

⁴⁴ פרנקל, **נבואה ופוליטיקה**, עמ' 168. ראה גם הסכמתו של אלי לדרהנדלר לדעה זו, Lederhendler, *Jewish Responses to Modernity*, עמ' 71. הדוגמה הידועה ביותר לקשרי משפחה בין הרבנים למהפכנים היא ר' יעקב יצחק רבינוביץ' רבה של פונבז', שבנו היה חבר הבונד ואף נערך (מארק, **גדולים פון אונזער צייט**, עמ' 131). במשפחת ר' יצחק דובער שניאורסון (1835-1910) – ראש ענף ליאדי של חב"ד – שתי בחורות צעירות היו גם כן מעורבות בפעילות הבונד (בלעכמאן, **בלעטער פון מיינ יוגנט**, עמ' 251-52. ראה גם, למשל, זכרונותיה של סופיה דובנוב על יהודי אורתודוקסי זקן שנתן את דירתו לפגישות של התעמלנים הבונדאים עם החיילים – *Дубнова, Хлеб и маца*, עמ' 118-117).

⁴⁵ אחד מראשי היהדות האורתודוקסית ר' צבי הירש רבינוביץ' מקובנו השתתף בקונגרס היסוד של 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' במרץ 1905 (רשימת המשתתפים, אמת"י, PI/3).

⁴⁶ ראה, לדוגמה, על תמיכתו של חסיד חב"ד חשוב יוסף לוי בוויילנה במועמדות שמריחו לוי בעת בחירות לדומה הראשונה – ברלין, **מוולזין**, ב', עמ' יד-טו. ראה גם האשמות הבונד נגד הברית בין האורתודוקסים והליברלים בוויילנה בבחירות לדומה השלישית – א., "הרב הגאון מו"ה זלמן סלוצקי אין דער ווילנער וואהל-קאמפאניע", **די האַפֿנונג**, 1907, גל' 17 (28.9), עמ' 2. הרב גרודזנסקי נבחר כיבורר' מרשימת הליברלים והציונים בבחירות לדומה הראשונה והשניה בוויילנה (*Виленские Губ. Ведомости*, 1907, גל' 10 [3.2]; ראה, **ירושלים דליטא**, א', עמ' 128); הרב העניך אייגס בוויילנה נבחר כיבורר' בבחירות לדומה הראשונה (שם). המקורב של האדמו"ר מליובאביץ' הרב אליעזר משה מדיאבסקי נבחר בבחירות לדומות הראשונה והשלישית כיבורר' בעיר חורול בפלך פולטבה, ולדברי מושל הפלך תמך בבחירות במועמדים קדטים (РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 294, л. 18). הרבנים נחום גרינהויז (1866-1915) וישראל יונתן ירושלימסקי (1860-1915) היו 'הבוררים' בבחירות לדומה השלישית בטרוקי ובאיגומן (*Виленские Губ. Ведомости*, 1907, גל' 80 [10.10]; *Минские Губ. Ведомости*, 1907, גל' 78 [10.10]).

הדוגמה הנדירה, ככל הנראה, של עמדה אורתודוקסית עצמאית בעת הבחירות היא התערבותו של רבה של פונבז', ר' יצחק יעקב רבינוביץ' המפורסם, בוויכוח בין הליברלים לבין הבונד באסיפת הבחירות בספטמבר 1907. הרב דרש שמועמד היהודים יהיה יהודי שומר מצוות. מחבר הכתבה בעיתון הבונדאי הדגיש, כי הליברלים תמכו ברב העיר, אך המועמדים שנבחרו באותה האסיפה לא היו יהודים דתיים (עו"ד נפתלי פרידמן – ציר הדומה השלישית והרביעית ורופא יעקב גורביץ') – **די האַפֿנונג**, 1907, גל' 16 (27.9), עמ' 4.

⁴⁷ **הצבליה**, תרס"ו, גל' 35 (24.7.1906), עמ' 259; גל' 36 (7.8), עמ' 302-301; גרודזנסקי, **אגרות**, א' עמ' שז-שח. ראה גם תשובתו הנלהבת של הרב משה נחום ירושלימסקי (1855-1916) אל ר"א גורדון מטלו על דבר תענית הציבור, מכתבו אל בית הדין של קהילת קלץ ומכתבים אליו – מכון שוקן, מס' 4535, 4726, 4593; סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' ט-יא; **גדולת מרדכי**, עמ' קנו. השווה גם Lederhendler, *Jewish Responses to Modernity*, עמ' 211-210, הערה 30.

⁴⁸ על הציפיות המשיחיות של שנת תרס"ו ראה אסף, "החדשות הטובות", עמ' 52.

⁴⁹ ראה עליו נקרולוג *Рассвет*, 1908, גל' 11 (15.3), עמ' 31; *Еврейская энциклопедия*, 10, עמ' 338; שוחט, **מוסד "הרבנות מטעם"**, עמ' 123.

תוכניתו היתה האגודה אמורה לכלול "רבנים מטעם" ו"רבנים דתיים" כאחד, ומטרתה היא "לברר את יסודי הדת הישראלית בהכרת דעת העם" ו"לשמש בתור בית מועצה לכל הפונים אליו לתכלית בירור הספיקות בשאלת החיים הדתיים".⁵⁰ היו "רבנים דתיים" אשר חפצו להצטרף לאגודה המתוכננת, אם כי היו כאלה, כמו הרב חיים צ'רנוביץ (1871-1949) הידוע בגישתו 'הליברלית', אשר חששו,

שאם ימשכו רבני הדת את ידיהם מזה יכול להוציא את רעיונו לפעולה ע"י הרבנים מטעם"מ [מטעם הממשלה] בעצמם ואז יבולע להרבנות הדתית ונהי[ה] מהצועקים ואינם נענים, כי עכשיו ע"י הרשות אפשר לעשות ברשות אגודות שונות. ואם הרבנים מטעם יתאגדו לאגודה אחת ויקבלו חיזוק אז ידחקו לגמרי את רגלי הרבנים התורניים ויביאו קלקלה לעולם.⁵¹

אבל בקיץ 1906 יצאו ראשי הפלגים השונים באורתודוקסיה הרוסית – הרבי מליובאביץ' והרב חיים עוזר גרודזנסקי (כנראה ביוזמתו של הרב דוד פרידמן מקרלין) – בתוקף נגד רעיון זה וראו בו "רעפארעם גמור". אך סימפטומטי הדבר, כי ראשי האורתודוקסיה נמנעו מלהכריז את דעתם בפומבי והשתמשו במכתבים אל עמיתיהם כדי "לפרסם את הדבר בין הרבה רבנים ממכריו ומהקרובים אליו".⁵²

רק בשנת 1907, כאשר התגברות הריאקציה הפוליטית הורגשה היטב והלהט המהפכני ירד, החלה האורתודוקסיה לחפש את דרכה המיוחדת בפוליטיקה היהודית. היא חיפשה אמצעים לתקן את הנזק אשר נגרם לעולם המסורתי במשך המהפכה ובאופן רחב יותר להתמודד עם החילון הגובר בחברה היהודית. בפני האורתודוקסיה עמדו שלוש דרכים להשגת מטרות אלו: הדרך המסורתית המקובלת הדוגלת בהגברת לימוד התורה ושמירת המצוות; הדרך המקובלת לא פחות והיא מניעת ההשפעה החיצונית-חילונית על היהדות המסורתית; והדרך החדשה של התארגנות אורתודוקסית פוליטית.

בדרך הראשונה הלכו הרבנים בדרום-מערב רוסיה (בעיקר בבסרביה). בתחילת 1907 נבחר הרב והאדמו"ר של בנדרי ר' שמעון שלמה ורטהיים (1865-1925) לעמוד בראש אגודת 'מפיצי התלמוד', אשר נוסדה לדבריו כשנתיים לפני כן, והוא יזם פרסום "ירחון תלמודי-ספרותי" **היונה**,⁵³ שכעורכו שימש רבה של אונגני ר' יהודה לייב הכהן פישמן (מימון, 1875-1962, מראשי 'המזרחי' ולימים שר הדתות הראשון של מדינת ישראל).⁵⁴ ראשי האגודה ועורכי **היונה** הדגישו במיוחד את חשיבותה של התורה שבעל-פה ("התלמוד – רק הוא אשר נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו").⁵⁵ לכן התכוונה האגודה "ליסד בתי אולפנא וישיבות ולתמכם בתמיכה חומרית, ליסד בכל עיר חברה ש"ס, משניות, עין יעקב, ומדרש וכדומה, האגודה תעסוק בכל האמצעים השייכים להרחבת לימוד התלמוד והפצתו".⁵⁶ האגודה אף הכריזה על הקמת שש ישיבות מטעמה בדרום רוסיה.⁵⁷ לא ידוע כמה זמן התקיימה בפועל אגודת 'מפיצי התלמוד', אך בטאונה הופסק לאחר הגליון הראשון.⁵⁸

אחד הערוצים החשובים שבהם השפיע העולם החילוני על העולם המסורתי היה העיתונות היהודית, וערוץ זה התעצם ביתר שאת בשנות המהפכה, כאשר הופיעה והתפתחה עיתונות יומית בידיש. מתחילת התהוותה של האורתודוקסיה ניסו מנהיגיה להתמודד עם השפעת העיתונות החילונית: מחד גיסא הם הסתיגו מקריאת העיתונים החילוניים ומאידך גיסא השתדלו להוציא לאור עיתונות משלהם. ההתנגדות לקריאת

⁵⁰ צוטט לפי גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' א; **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, א', עמ' שמה.

⁵¹ ר"ח צ'רנוביץ אל רי"ל צירלסון, ה' אייר תרס"ו [17.4.1906], הספריה הלאומית, V.696/494.

⁵² רח"ע גרודזנסקי אל הרב נפתלי הערץ היילפרין בביאלוסטוק, "בחדש מנחם ציון תרס"ו" [יולי 1906], גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' א-ב; חוזר של רש"ב, מני"א תרס"ו [יולי 1906], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, א', עמ' שדמ-שמו.

⁵³ רש"ש ורטהיים אל רי"ל צירלסון, י"ט אדר תרס"ז [20.2.1907], הספריה הלאומית, V.696/242. על הרב ורטהיים ראה גוטליב, **אהלי שם**, עמ' 24; אלפסי, **החסידות מדור לדור**, א', עמ' 155.

⁵⁴ באגודה השתתף גם שמואל שפירא מעיירה יוזפופול בפלך פודוליה (כפי שצוין בהבעת תודה בשער הירחון **היונה**, גל' 1 [ניסן תרס"ז], עמ' 3; סביר להניח כי הוא סיפק את הכספים להוצאת **היונה**); קשור באגודה היה גם זאב וולף רבינוביץ' מבריסק, מכיוון שבגליון הראשון של **היונה** הופיעו שני מאמריו, לצד המאמרים של הרבנים ורטהיים ופישמן (שם, עמ' 18, 43).

⁵⁵ רי"ל פישמן, "תעודתנו", **היונה**, גל' 1 [ניסן תרס"ז], עמ' 7.

⁵⁶ רש"ש ורטהיים, "אגודת 'מפיצי התלמוד'", **היונה**, גל' 1 [ניסן תרס"ז], עמ' 23.

⁵⁷ הישיבות הוקמו בטרספול (פלך חרסון), בוגופול ויוזפופול (פלך פודולה), זיבוטוב ובלאיה צרקוב (פלך קייב) ובנדרי עירו של רש"ש ורטהיים – **היונה**, גל' 1 [ניסן תרס"ז], עמ' 46.

⁵⁸ גוטליב, **אהלי שם**, עמ' 4.

העיתונות מעולם לא היו מועילים, בעוד ששלהי תקופת המהפכה היו נוחים להקמת עיתון אורתודוקסי יומי. במרץ 1907 הופיע בווארשה יומון בעברית **הקול** אשר היה היומון החרדי הראשון באימפריה הרוסית. כפי שידובר בהמשך, הצלחתו לא היתה גדולה והוא נסגר לאחר מספר חודשים.

הדרך של ההתארגנות הפוליטית נעשתה אקטואלית ביותר לאור התארגנויות פוליטיות של קבוצות אחרות באימפריה הרוסית בכלל ובקרב היהודים בפרט. הרגיעה היחסית של שלהי שנת 1906 והמחצית הראשונה של 1907 יחד עם התקווה להתפתחות פרלמנטרית של רוסיה היתה זמן מתאים להתארגנות של הכוחות אשר לא מצאו את מקומם המיוחד בעת המאורעות המהפכניים העיקריים של שנת 1905, בעיקר הכוחות הלא-סוציאליסטים. כך הוא הדבר לגבי המחנה היהודי הלא-סוציאליסטי אשר נידון בפרק 2, וכך הוא הדבר לגבי האורתודוקסיה היהודית.

במחצית הראשונה של 1907 פירסם פייבל מאיר גץ (1853-1932) ספרון קטן בשם **עד מתי תחרישו!** ובו קרא "לשלומי אמוני ישראל" להתארגן למפלגה פוליטית. ספרון זה הינו עיבוד עברי של הפרק האחרון בספרו הרוסי **באור האמת**, אשר גץ פירסם ב-1908,⁵⁹ אם כי בהקדמה צוין כי הספר היה מוכן כבר ב-1903 ואף קיבל הסכמה מהתייעצות פרטית של נציגי מספר קהילות יהודיות.⁶⁰ פייבל מאיר גץ היה אחת הדמויות המעניינות ביותר בין הפעילים היהודיים ברוסיה, אשר השתייך בו-זמנית למספר חוגים רחוקים ביותר זה מזה. הוא היה תלמיד חכם אשר למד באוניברסיטה אך לא נטש את שמירת המצוות, היה מעורב בפעילות יהודית ליברלית אם כי דגל בשמרנות, הביע דעות דתיות-אורתודוקסיות ושימש כיהודי המלומד בגליל הלימודי של ווילנה, פירסם מחקרים ביהדות והשתתף בעיתונות היהודית ברוסיה ובגרמניה, היה חברו של הפילוסוף ולדימיר סולובייב (1853-1900) ומקובל בחוגי האינטליגנציה הרוסית.⁶¹

מטרת המפלגה המוצעת על ידי גץ היתה להיאבק עם האויבים מבית והאויבים מחוץ. האויבים מחוץ הם האנטישמים, בעוד שהאויבים מבית הם הסוציאליסטים היהודיים ("כל חייו הוא נאבק בתנועות יהודיות קיצוניות ובעיקר בבונד"⁶²), אשר מצד אחד גורמים לרושם ש"אנחנו כולנו אשמים במרד" ומצד שני רוצים "להרס מוסדי דתנו" ו"מהרסים עד היסוד [את] מצבנו הכלכלי בעוררם מדנים בין אחים [...] אחינו 'העובדים' לאחיהם 'בעלי ההון' המעטים, אשר אך המה בלבד, ולא בעלי ההון מקרב הגוים, נותנים להם עבודה ומשכרת".⁶³ לכן אמורה המפלגה המתוכננת "להוסיף על אדני דתנו" שהיא "נשמת אומתנו", והדת היא שקובעת את הגבולות ואופן הפעולה הפוליטית. הדת אוסרת "למרד באומות העולם", דהיינו לעשות "כל דבר המתנגד לחקי הממשלה השוררים בממלכה", אך החוקים "אינם קבועים ועומדים לעולמי עד", וזכות וחובת היהודים לפעול "שכם אחד עם טובי בני מדינתנו" לשינוי החוקים, "אבל לא ביד רמה ובדרך מרידה במלכות".⁶⁴ מטרת הפעילות הפוליטית היא השגת זכויות האזרח ליהודים ("לא נוותר אף על הזכויות היותר קלות מזכויות האזרחים"⁶⁵) והגנה על היהודים על ידי פירסומים הסברתיים. עצם קיום המפלגה השמרנית המתרחקת "בדרך רשמי מהמורדים" ומראה "לעין כל שכל דבר אין לה עמהם" הינו מספיק "שלא להטיל אחריות המורדים על כל יהודי ארצנו".⁶⁶

⁵⁹ Гец, В свете правды, עמ' 69-76.

⁶⁰ Гец, В свете правды, עמ' 3.

⁶¹ ראה עליו *Еврейская энциклопедия*, [Илья Чериковер], «Гец, Файвель Меер Бенцелович», עמ' 467;

Дела, Слиозберг, ג', עמ' 256-257; *Дубнов, Книга жизни*, א', עמ' 160, ב', עמ' 13, 25; **יהדות ליטא**, ב', עמ' 142.

⁶² *Дела*, Слиозберг, ג', עמ' 257.

⁶³ גץ, **עד מתי תחרישו!**, עמ' 1-2. ספרו של גץ *В свете правды* הוא חיבור אנטי-סוציאליסטי הנועד לשכנע את הצעירים היהודיים לא להצטרף לפעילות סוציאליסטית, לא יהודית ולא רוסית; הפניה ליהודים מסורתיים להתארגן למפלגה פוליטית תופסת בו מקום שולי.

⁶⁴ גץ, **עד מתי תחרישו!**, עמ' 8-9.

⁶⁵ גץ, **עד מתי תחרישו!**, עמ' 16.

⁶⁶ גץ, **עד מתי תחרישו!**, עמ' 13; השווה *Гец, В свете правды*, עמ' 74-75. על נחיצות להיאבק באנטישמיות על ידי פירסומים הסברתיים התריעה גץ כבר באוגוסט 1905 – ראה *Восход*, «Неотложная задача», [Гец], Ф. Г., 1905, גל' 31 (4.8), עמ' 11-16.

בתחום פנים-יהודי מטרת המפלגה היא "להעיר את לבות בני עמנו [...] על פעילותם הרעה של בני מרד מקרבנו"⁶⁷ והן להשמיט את הקרקע מתחת רגלי הסוציאליסטים היהודיים: "ביד מפלגה כזאת לעשות שלום אמת בין נותני עבודה והעובדים וביחוד לדאג בדרכים שונים ועל פי אמצעים מותרים להרים מצב העמלים ולהגין עליהם, לבל יהיו לשלל לבעלי ההון על פי התחבולות אשר כבר מצאו הנוצרים הסאציאליים בגרמניה ואוסטריא וביחוד ע"י קיום מצות דתנו הנעלות בנוגע לנותני עבודה ושכיריהם"⁶⁸. במילים אחרות, "אין בינינו, שלומי אמוני ישראל, לבין אוהבי החפש ומגיני העובדים היותר קיצונים ולא כלום, ורק בדרכים [...] ובאמצעים [...] נבדל מהם. לא בחיל ולא בכח [...] כי אם ברוח דתנו". כלומר, מטרת המפלגה של גץ אינה שימור הישן אלא שילוב המסורת והקידמה: "עבודה קולטורית אמתית ברוח דתנו ולפי מסרת אבותינו וברוח הזמן אשר אנחנו חיים בו"⁶⁹. לנגד עיניו עמדו הדוגמאות באירופה: הן הדוגמאות היהודיות, כגון הלוחם למען האמנציפציה בגרמניה גבריאל ריסר (Riesser), אשר "היה כה קשור לפטריטיזם גרמני ולמתנות מדיניות"⁷⁰, ושמו מופיע מספר פעמים בספרו,⁷¹ או ניא-אורתודוקסים המשלבים את היהדות עם רוח הזמן, והן הדוגמאות הלא-יהודיות כגון המפלגות הנוצריות המשלבות שמרנות פוליטית ועמידה על עיקרי הדת עם פעילות לשיפור מצב הפועלים.

קשה לקבוע בוודאות האם היתה זיקה ישירה בין רעיונותיו של גץ לבין הקמת אגודת 'כנסת ישראל' על ידי ראשי האורתודוקסיה הליטאית. מחד גיסא, נערץ גץ על ידי הרבנים בוילנה, וכאשר בשנת 1906 "באו במחותרת ובדלטוריא להדיח את הרה"ח [הרב החכם] מוהר"פ [מורינו הרב ר' פיבל] געץ הי"ו [ה' יחיהו וישמרהו]" מתפקיד היהודי המלומד, נשלחה המשלחת להגן עליו, והרב גרודזנסקי פנה לברון דוד גינצבורג בבקשת סיוע, בצינו כי "נכבד מאד לשאלת החדרים המלמדים הת"ת [תלמוד תורה] והשיבות אשר יעמוד בראש איש כהר"פ [כמו הרב ר' פיבל] געץ מומחה בכל השאלות, יודע את היהדות ממקורה ומתנהג בדרך אמונים"⁷². תושב וילנה אחר, בן-ציון כ"ץ (1875-1958), כתב במאמרו על 'כנסת ישראל' כי הספרון **עד מתי תחרישו!** קדם להקמת האגודה "והוא הוא שהראה על נחיצותה"⁷³. גם סליוברג ציין, כי גץ "שם התחלה לתעמולה למען התארגנות היהדות האורתודוקסית"⁷⁴. מאידך גיסא, ההשוואה בין רעיונותיו וניסוחיו של גץ לבין המצע של 'כנסת ישראל' אינה מראה הקבלות, למעט הדברים הכלליים ביותר. מכל מקום, אם שתי היוזמות היו קשורות או לאו, שתיהן הופיעו בשנת 1907, ולא לפני כן, כתגובה המאוחרת למהפכה הרוסית ולשינויים אשר התרחשו בחברה היהודית בעת המהפכה.

אגודת 'כנסת ישראל'

הצעד החשוב ביותר בהתארגנות הפוליטית של האורתודוקסיה הרוסית הוא הקמת אגודת 'כנסת ישראל' בשנים 1907-1908.⁷⁵ ככל הנראה, תחילת האגודה היא בהתוועדותם של ר' חיים עוזר גרודזנסקי מוילנה, ר' אליעזר גורדון מטלז (1841-1910) ור' חיים סולובייצ'יק מברסק בחודש אדר תרס"ז (פברואר 1907) בוילנה,⁷⁶ שלאחריה פורסם הכרוז (שנכתב על ידי גרודזנסקי וגורדון) על יסוד "ועד שיהיה מרכז כללי להעמיס עליו עבודת הצבור והכלל, שיעמדו חברי הועד על המשמר לעורר ולהקיץ את הנרדמים ולהפיח רוח

⁶⁷ גץ, **עד מתי תחרישו!**, עמ' 13; השווה Гец, *B свете правды*, עמ' 74.

⁶⁸ גץ, **עד מתי תחרישו!**, עמ' 14.

⁶⁹ גץ, **עד מתי תחרישו!**, עמ' 16.

⁷⁰ מיכאל מאיר, "להפוך לגרמני, להישאר יהודי", בתוך מאיר, **תולדות יהודי גרמניה**, ב', עמ' 226.

⁷¹ גץ, **עד מתי תחרישו!**, עמ' 15; Гец, *B свете правды*, עמ' 7, 46.

⁷² רח"ע גרודזנסקי אל הברון דוד גינצבורג, ב' כסלו תרס"ז [6.11.1906], *PO PHE*, ф. 183, д. 489, л. 2.

⁷³ ב. כ"ץ, "על דבר אגודת 'כנסת ישראל'", **הד הזמן**, 1908, גל' 113 (22.5), עמ' 1.

⁷⁴ Слюозберг, *Дела*, ג', עמ' 257.

⁷⁵ סקירה קצרה על 'כנסת ישראל' ראה Bacon, *The Politics of Tradition*, עמ' 31-32; קלויזנר, **וילנה**, א', עמ' 95-96.

⁷⁶ "הרה"ג ר' חיים עוזר גראדזנסקי שליט"א וועגען די בעציהונגען פון אלטם בריסקער רב, הרה"ג ר' חיים סאלאווייטשיק זצ"ל צו דער אגודת ישראל", **דער יוד**, י"ז אב תרפ"ג, עמ' 3 (תרגום לעברית ראה גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קמא); וגם רח"ע גרודזנסקי, "דברים אחדים ע"י אגודת ישראל", **הדרד**, גל' 6, סיון תרע"ג, עמ' 1 (=גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קכג). השווה גם סורסקי, **רבן של ישראל**, עמ' לו.

חיים בקרב שלומי אמוני ישראל, ע"י שלוח דרשנים מעוררים לתקן את בדקי בית ישראל, להפיץ תורה ברבים ע"י התיסדות בתי ת"ת [תלמוד תורה] ובתי אולפנא ואגודות לקביעת עתים לתורה וכיו"ב [וכיוצא בזה] במקומות אשר חסרונן נכר".⁷⁷ על הכרוז היו חתומים, מלבד משתתפי ההתוועדות, גם זקני הרבנים הליטאיים ר' אליהו חיים מייזל מלודז' ור' דוד פרידמן מקרלין. על מנת להקים את הוועד הציעו מארגניו "לעורר לאספה רבה מרבני מדינתנו". משתתפי האסיפה היו אמורים להיבחר על ידי "רבנים בכל פלך ופלך" וגם האמצעים הכספיים לארגון האסיפה והוועד היו אמורים להיאסף על ידי הרבנים בעריהם ועיריותיהם. גם כן תיכננו המייסדים להוציא לאור עיתונים בעברית וביידיש, ככל הנראה שבועי ויומי.⁷⁸ אבל התגובה לא היתה מספקת, ובעיקר לא הגיעו הכספים הדרושים לתחילתו של המפעל.⁷⁹ בסוף מאי 1907 פנו המארגנים לרבנים בערים הגדולות על מנת לעוררם לגיוס כספים מהעשירים, ובסוף יולי פנו גורדון וגרודזנסקי שוב אל הרבנים ודרשו כספים.⁸⁰ המכתב של יולי כלל משפט אשר הצביע על שינוי כיוון המחשבה של המייסדים:

ואחרי ראינו משאלות תוה"ק [תורתנו הקדושה] שאין לדחותם מזמן לזמן ומפקידה לפקידה, אחרי ראינו ונכחנו כי ההצעה הראשונה לבדה אינה מספקת, וכי רק יחד עם כח הרבים בהשתתפות כללית והתאחדות רבני הדור נוכל לבנות ענינים רמים ונשגבים, לכן על כל הנושאים דגל התורה להשתתף בפועל בעצמם בבנין אומתנו ותורתנו, כמו הכהנים לפנים שהתנדבו בעצמם לחזק את בדק בית ד'.⁸¹

דהיינו לא עוד מרכז מצומצם, דוגמת 'הלשכה השחורה' בקובנו, אלא ארגון של המונים לפי רוח הזמן. יחד עם זאת, ארגון זה אמור להיבנות באסיפה הנבחרת על ידי הרבנים, אשר תתאסף כאשר יתקבל רשיון השלטונות. הדבר מרמז כי הרב גרודזנסקי כבר הגיש תקנון החברה החדשה לאישור. באוקטובר 1907 הוא אף הזכיר לראשונה את שם הארגון החדש – "אגודת 'כנסת ישראל' עוד לא נתאשרה, אך אקוה אשר בעוד ימים מספר תתאשר".⁸² ב-21 בדצמבר 1907 אכן אישר המושל של וילנה את התקנון של 'כנסת ישראל'.⁸³

למרות החידוש הגדול – הופעת ארגון אורתודוקסי מרכזי – תוכנית זו של פעולה נוסחה שנים לפני כן, במאמרו האנטי-ציוני של הרב יהודה לייב צירלסון (1859-1941),⁸⁴ אשר הופיע בירחון הפלס בשנת 1901. צירלסון הציע, "כי גדולי דורנו, כמו הגאונים שליט"א, האבדי"ם [אבות בתי דין] בקהלות: קארלין, לאדז, קאוונא, ובריסק והגאון בעל 'חפץ חיים', שזכו לשם טוב ושהם חביבים מאד ומקובלים לאויטריטיטים אצל הציבור הרבני" צריכים לפנות בקול-קורא "אל כל טובי ונכבדי רבני ארצנו לבוא למועד אל אסיפה-רבנית גדולה". אסיפה זו חייבת לייסד "חברה כוללת ערוכה בכל, אשר תכונה בשם 'כנסת ישראל', ואשר תייסד סניפים בכל הערים והעירות".⁸⁵ לא רק שמו של הארגון אלא אף שמות החתומים על הכרוז הראשון הופיעו במאמרו של צירלסון, אם כי מטרת 'כנסת ישראל' המוצעת אצל צירלסון היא 'חיזוק הדת', והיא נועדה לאחד וליעל את האגודות 'מחזיקי הדת' המתוכננות באותה התקופה. 'כנסת ישראל' של הרב גרודזנסקי, לעומת זאת, העמידה בפניה, בראש ובראשונה, מטרת פוליטיות.

⁷⁷ קול קורא **לבנות כל בעלי הרגש היראים**, כ"ו אדר תרס"ז [27.2.1907]; פורסם גם אצל גרודזנסקי, **אגרות**, א', עמ' שח.
⁷⁸ קול קורא **לבנות כל בעלי הרגש היראים**, כ"ו אדר תרס"ז [27.2.1907]; פורסם גם אצל גרודזנסקי, **אגרות**, א', עמ' שח. ראה גם עצותיו של ר' יצחק אייזיק הלוי במכתבו אל רח"ע גרודזנסקי, כ' סיון תרס"ז [20.5.1907], רייכל, **אגרות רבי יצחק אייזיק הלוי**, עמ' 121.

⁷⁹ על תגובתו המסוייגת מאוד של האדמו"ר מליובאביץ' הוא עצמו הזכיר במכתב אל איש סודו רא"מ מדיאבסקי (וי' ניסן תרס"ח [25.3.1908]): "וכאשר תקפו הקריאות בחורף דנא ובקשו שישלח כל עיר לכה"פ [לכל הפחות] עשר רוי"כ [= רובל כסף], עניתי לאיזה משואלי שישלחו ויכתבו במי בוחרים, למען לא יחשבו שאנחנו עומדים רק למונעים ח"ו [=חס ושלום], ואת דעתי הלא כבר גליתי להם" (**אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' רס).

⁸⁰ מכתבם של ר' אליעזר גורדון ור' ח"ע גרודזנסקי, ג' אלול תרס"ז [31.7.1907], בו הוזכר גם המכתב של ראש חודש תמוז [30 במאל], גרודזנסקי, **אגרות**, א', עמ' ש-שיא.

⁸¹ מכתבם של ר"א גורדון ורח"ע גרודזנסקי, ג' אלול תרס"ז [31.7.1907], גרודזנסקי, **אגרות**, א', עמ' ש-שיא.
⁸² רח"ע גרודזנסקי אל ר"א הלוי, ט"ב מ"ח תרס"ח [12.10.1907], גרודזנסקי, **אגרות**, א', עמ' שיג. לדברי דב כ"ץ, נכתב התקנון על ידי ר' אליעזר גורדון (כ"ץ, **תנועת המוסר**, ב', עמ' 351).

⁸³ **ספר התקנות**, עמ' 1; *Устав Общества «Кнесет Исраель»*, עמ' 1. על השינויים בתקנון לפני אישורו כתב הרב גרודזנסקי לגיסו הרב יצחק קוסובסקי, ב' שבט תרס"ח [23.12.1907], גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קא.

⁸⁴ ראה עליו סליפו, **הגאון רבי יהודה ליב צירלסון**; **אלה אזכרה**, א', עמ' 164-176.

⁸⁵ ר"ל צירלסון, "שתי תרופות", **הפלס**, א' (תרס"א), עמ' 419-420.

המכתב הגלוי של הרב גרודזנסקי בינואר 1908 ניסח את הסיבות להקמת הארגון ואת מטרותיו. כבר במשפט הפתיחה קשר ר' חיים עוזר את הקמת הארגון במהפכה ובהתארגנויות הפוליטיות היהודיות: המהפכה הגדולה בתקופה האחרונה [...] היא שגרמה אשר כל טובי עמנו חושבים מחשבות בעצה במה להטיב את מצב עם ישראל. העם נבדל לפלוגותיו, כל אחד מתאחד ומתארגן על פי דרכו והשקפתו ומחשבותיו. רק המפלגה היותר גדולה באומתנו - שלומי אמוני ישראל - טרם עשו איזה צעד בזה.⁸⁶

הרעיון, שהיהודים המסורתיים הם עדיין רוב העם וחייבים הם להתארגן כדי להגן על האינטרסים שלהם, נתפס היטב (ואף הושמע בקשר להקמת 'אגודת ישראל' ב-1912, להתארגנות האורתודוקסיה ברוסיה ב-1917 וגם אחרי כן).⁸⁷ שלושים שנה מאוחר יותר כתב הרב מאיר ברלין (בר-אילן, 1880-1949), ששהה באותן השנים בוויילנה, בספר זכרונותיו:

טבעי אפוא הדבר, כי אם התחילו מרגישים בחוגי היהדות הדתית, כי יש צורך הכרחי לארגן את היהודים החרדים [...]. התחילו מרגישים, כי אין הדבר כתקנו, שהיהדות הדתית, הגדולה במנין והחזקה ברוח – על כל פנים, הרי הרגש הדתי עודנו הכח החזק ביותר, למעלה מכל שאר הרגשות בחיי העם היהודי – תהא אלמות, בזמן שכל שאר המפלגות והסיעות מדברות וצועקות, תובעות ודורשות. והצער הגדול עוד יותר, בשעה שבשם "האלם" מדברים אחרים ואין בכחו להכחישם. כי מי לא דבר בשם היהדות הדתית? אפילו "הבונד" היה טוען תמיד, כי מאחוריו עומדים "ההמונים הרחבים של היהודים" וכל הסנדלרים והחייטים, הסבלים והעמלים היו, לדעתו, "לקוחות" שלו, בעוד אשר רוב מנין ורוב בנין של אלה, תשעים אחוזים מן ההמונים היהודיים הרחבים, היו יכולים והיו צריכים להמנות על כח מאורגן יפה של היהדות הדתית.⁸⁸

אגודת 'כנסת ישראל' אכן שאפה להיות ארגון המוני מודרני ('ואין בכח יחידים העוסקים בצרכי צבור [...] לשאת את המשא הגדול הזה [...] בלי סיוע והשתדלות כח ציבור כללי ומסודר') וביסודה אמורים היו להיות סניפים מקומיים. מטרות פעילותה של 'כנסת ישראל', כפי שהוצגו במכתבו של הרב גרודזנסקי היו מטרות כלליות ביותר:

והנה בכלל מטרה כללית אחת להאגוד[ה]: טובת עמנו בגשם וברוח; האגודה תאחד ותסדר לזה כוחות שלומי אמוני ישראל, תבוא בחליפות דברים עם כל טובי עמנו יחידים או מוסדות קיימים מסורים לעמם בהשתדלות להרחבת ושיווי זכויותיהם במדינה, האגודה תשאף להטיב המצב החמרי בהאמצעים הישירים⁸⁹, האגודה תתעסק בהתיסדות בתי צדקה וחסד ובהרחבת והתפתחות המוסדות הקיימים המכונים להטיב לבני עמנו הסובלים מהמצוקה הגדולה.

האגודה תהיה לפה ולמליץ אפיציאללי להיהדות להשתדל להסיר כל מועקה מהחוקים השוררים המפריעים לאמונתנו ותורתנו, בדרך ישר או אי ישר בעקב שאלת הכלכלה או מסבה אחרת. האגודה תשים מעינה ביחוד לחנך את דור נולד על פי דעות המקובלות ומסורת אבות בטהרת ותקון המדות לחזק את הנחשלים והנכשלים להשיב לב בנים אל אבותם. האגודה תשתדל להוציא לפעולות את כל השאיפות והמחשבות הטובות

⁸⁶ רח"ע גרודזנסקי, **מכתב גלוי על דבר אגודת 'כנסת ישראל'**, ג' אד"ר תרס"ח [23.1.1908]; פקסימיליה מהמכתב פורסמה אצל סורסקי, **רבן של ישראל**, עמ' מ, ואצל גרודזנסקי, **אחיזר**, ב', עמ' תרכו-תרכז; הטקסט של המכתב פורסם ב**חבצלת**, תרס"ח, גל' 22 (27.3.1908), עמ' 165-166, והן אצל גרודזנסקי, **אחיזר**, א', עמ' רנו-רס ואצל גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' צג-צו.

⁸⁷ השווה Bacon, *The Politics of Tradition*, עמ' 70.

⁸⁸ ברלין, **מוולוז'ין**, עמ' יח-יט.

⁸⁹ בהעתק המודפס של המכתב השמור בספריה הלאומית בירושלים (2002 L 90) מופיעה התיבה "הישירים" באותיות שונות משאר המכתב ותופסת מקום רחב יותר מהנדרש לה, כאילו היא הודפסה בשלב מאוחר במקום מילה ארוכה יותר. בטקסט המכתב כפי שפורסם בעיתון **חבצלת** מופיעה במקומה תיבה "האפשריים" (**חבצלת**, תרס"ח, גל' 22 [27.3.1908], עמ' 166; וכך גם גרודזנסקי, **אחיזר**, א', עמ' רנט).

אשר יהגו גדולי הזמן ויחידי סגולה אשר טובת עמנו ותוה"ק [תורתנו הקדושה] כל הגיגים ומענים.⁹⁰

דהיינו, 'כנסת ישראל' מצטיירת כאן כארגון, שחבריו הם אמנם "שלומי אמוני ישראל", אך מטרותיו הן המטרות של כלל ישראל, בראש ובראשונה הטבת המצב החוקי של היהודים ושיפור מצבם הכלכלי. רק בסוף רשימת המטרות מוזכרים החינוך הדתי ושמירת המסורת בהנהגת הרבנים "גדולי הזמן". במילים אחרות, תיאור הרב גרודזנסקי ארגון כללי ליברלי, דוגמת 'הקבוצה היהודית העממית', המבוסס על התארגנות עצמית מקומית, השואף להשגת שוויון הזכויות ושיפור הכלכלה היהודית. אפילו צורות הפעילות המפורטות בתקנון נלקחו מלכסיקון המושגים הליברליים: חינוך מקצועי לבעלי במלאכה ("למסור בני עניים על ידי אומנים חרוצים ללמדם אומנות שונות"), עזרה לבעלי המלאכה ביצור ובמכירת המוצרים (לבעלי מלאכה השומרים שבת "מספקת להם [האגודה] חמר למלאכה וכלי אומנות ונותנת להם היכולת למכור בנקל פרי עמל כפיהם") ואף פתיחת לשכות עזרה משפטית.⁹¹ לא רק השפעות ליברליות אלא גם השפעות של השמאל ניכרות במסמכי היסוד של 'כנסת ישראל'. בנאומו באסיפת האגודה בוילנה הדגיש הרב גרודזנסקי:

ביחוד נשתדל להעצים את פעולת אגודתנו בין השדרות הרחבות של עמנו, שתמיד נשאו על שכמן את עולה של היהדות והלכו לדגלה, ואשר בכל הצרות שסבלו וקושי השעבוד – נשאו נאמנים להעם ולהתורה. האמצעים, העומדים בזה בשורה הראשונה, הנם: יצירת ספרות רחבה; שלוח מטיפים בעלי-כשרון; יסוד שיעורי-ערבים ושיעורי-שבתות בשביל בני הנעורים, האומנים, הפועלים והמשרתים.⁹²

גם שמה של האגודה היה שם משמעותי: 'כנסת ישראל' הינו מונח מסורתי המבטא את מהותו המיסטית של עם ישראל והכולל את כולו, כפי שעמד במעמד הר סיני,⁹³ בעוד שארגונים אורתודוקסיים לפניו ואחריה נטלו לעצמם שמות "בדלניים" כגון 'מחזיקי הדת', 'אגודת היראים', 'אגודת האורתודוקסים' או 'אגודת שלומי אמוני ישראל' וכו'. אין 'כנסת ישראל' דומה לחברת 'מחזיקי הדת' של 1900-1903 האמורה לדאוג לקיום מצוות, לימודי תורה, מלמדים, שוחטים, מקוואות וכו', ואפילו לא לוועד הרבנים המתוכנן בפברואר 1907.⁹⁴ לפי הגדרתו של היסטוריון שאול שטמפפר, "מייסדיה הסכימו שיש לאמץ את שיטות המתחרים כדי להיאבק בהם. לשם הגנה על המסורת יש להשתמש במסגרות מודרניות ובדפוסים חדשים, מבלי לשנות את התוכן המסורתי."⁹⁵

הצגתה של 'כנסת ישראל' כמפלגה כללית עם מטרות כלליות היתה צעד מחושב היטב של הרב גרודזנסקי.⁹⁶ הוא אף הדגיש, כי "אגודתנו לא תלחום בשארי המפלגות, אלא היא תשמור את דרכה שלה."⁹⁷ במרץ 1908, בתשובתו לר' יצחק אייזיק הלוי בהמבורג (1847-1914), תלמיד חכם ליטאי שהגר לגרמניה ועמד

⁹⁰ גרודזנסקי, **מכתב גלוי על דבר אגודת 'כנסת ישראל'**, ג' אדר"ר תרס"ח [23.1.1908]; גרודזנסקי, **אחיזה**, א', עמ' רנח; גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' צד-צה.

⁹¹ **ספר התקנות**, עמ' 1-2; «Устав Общества «Кнесет Исраель», עמ' 1-2.

⁹² מ. מנדל זלמנוביץ, "האספה של האגודה 'כנסת ישראל' בוילנה (מכתב אל המערכת)", **הד הזמן**, 1908, גל' 88 (22.4), עמ' 3.

⁹³ השווה, למשל, פרקי אבות דרבי נתן, מ', "אי זו כנסיה שהיא לשם שמים כגון כנסת ישראל לפני הר סיני".

⁹⁴ בתקנון 'מחזיקי הדת' בקובנו, למשל, נכלל סעיף על הלויות החברים ולימוד לעילוי נשמתם שהוא אופיני לחברות יהודיות מסורתיות. גם פעולתה היחידה בשנתה הראשונה היתה חלוקת הש"ס בין חבריה "באופן אשר במשך שנה יגמרו יחד כאיש אחד חברים את הש"ס כלו" וארגון משתה ביום סיום הש"ס בשושן פורים (**הפלס**, ב' [תרס"ב], עמ' 276, ג' [תרס"ג], עמ' 488-492). השווה גם דעתו של ר' שלום דובער מליובאביץ' במכתבו לרב א"מ מדיאבסקי, ו' ניסן תרס"ח [25.3.1908]: "האגודה [כנסת ישראל] היא כעין השפעה מלמעלה לתקן כללות המצב, ולא אגודה היוצאת מן העם לתקן את עצמו (שזה שייך יותר לדבר אגודת מחזיקי הדת)", **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' רסא. באוגוסט 1908, כאשר בעיתון **סְבָרוּ-זְפַנְי גוּלוּס** הופיעה הידיעה ש'כנסת ישראל' אסרה על היהודים לקנות בחנות יהודית אחת בוילנה, מכיון שזו פועלת בשבתות ובחגים, פירסם הרב גרודזנסקי הכחשה וקבע כי "תפקידים כאלה אינם בתחום פעילותה של 'כנסת ישראל'" (*Рассвет*, 1908, גל' 31 (10.8), עמ' 25).

⁹⁵ שטמפפר, **הישיבה הליטאית**, עמ' 356.

⁹⁶ הניסוח הכללי של מטרות האגודה גרם לכך, שהיא נתפסה לפעמים כעין מוסד הנהלה מרכזי בעיני הדת. רבה של מריאמפול ר' אליהו קלצקי (1852-1932) אפילו הציע להטיל על 'כנסת ישראל' תפקיד לבחון מורי היהדות בבתי הספר הכלליים – דוח אל מושל המחוז, 29.5.1908, 26-27, 29.5.1908, *РГИА*, ф. 821, ош. 9, д. 66.

⁹⁷ מ. מנדל זלמנוביץ, "האספה של האגודה 'כנסת ישראל' בוילנה (מכתב אל המערכת)", **הד הזמן**, 1908, גל' 88 (22.4), עמ' 3.

מאחורי הקמת 'אגודת ישראל',⁹⁸ אשר הציע ל'כנסת ישראל', כפי שעולה מהתשובה, אופן פעולה תוקפני, כגון כיבוש מוסדות הקהילה, פירש ר' חיים עוזר את נימוקיו:

תמים דעים הנני עם הדר"ג [הדרת גאון] שיי[חיה]. רק אשר להשערתי נכון לעשות הכל במתינות ובישוב הדעת, ולא ברעש, וביחוד בטרם עמדה האגודה על בסיס נכון וקיים, אין לגרות מלחמה, כמו על דבר התבדלות המפלגות וכבוש המוסדות שהעיר רומעכ"ת [רום מעלת כבוד תורתו] שיי, אשר אצלינו לפי שעה תחומים ינקי מהדדי. רק על ידי התאגדות והתאחדות שלומי אמוני ישראל, בהמשך הזמן יוכרו התחומין וידעו יראי ד' את אשר לפניהם, מה לקרב ומה לרחק, את מי להעמיד בראש מוסדותיהם וקהלותיהם. המטרה הצודקת הזאת היא אחד העיקריות והחשובות אצלי, אולם תצא אל הפועל אחרי כן אשר תסודר האגודה בכל תקפה ורחבה, ולע"ע [ולעת עתה] אין לעשות להרעיון הזה פומבי.⁹⁹

בתשובתו התחשב ר' יצחק אייזיק הלוי בזהירות שהפגין ר' חיים עוזר, אך בכל זאת דחק אותו לפעילות אקטיבית: הקמת וועדים מקומיים בערים הגדולות, שליחת מארגנים למקומות שבהם "אין רב ויחידי סגולה עוסקים אשר אפשר לסמוך עליהם", ובעיקר שיתוף של "גדולי הדור" בתוכניות האגודה: "אבל לרבנן ויחידי סגולה נחוץ כבר גם כרגע להבליט הדבר כי עלינו להשתדל לקחת הכל תחת ידינו".¹⁰⁰ התאחדות האורתודוקסיה, לדעתו של ר' יצחק אייזיק (ועמו ככל הנראה היה מסכים גם הרב גרודזנסקי), נועדה להביא לכך "שיהיו שומרי תורה לא לבד הבוחרים כי אם גם הנבחרים, ולא לבד הקוראים כי אם גם הכותבים והמשפיעים ואז באמת יופיע עליהם נהרה וכל הדברים ישתנו מן הקצה אל הקצה".¹⁰¹

גם הרבי מליובאביץ' – בעל ברית חשוב אך בעיתי – לא היה שבע רצון מהניסוח הכללי ביותר של מטרות האגודה, וכך התבטא במכתב לאיש סודו הרב מדיאבסקי:

דבר אגודת כנס"י [כנסת ישראל], אמנם הוא ענין גדול ונעלה ויש לקוות לה[ניבנות ע"י על ידו] בעזרתו ית[ברך], אבל הוא דורש עדיין תיקון ושכלול, [...] הוא דורש שמירה מעולה גם מבפנים שע"פ ס' [פר] התקנות שלו יכול לכנוס בו מי שירצה לכנוס, וכאשר אופן פעולותיו אינם מוגבלים, כמו דבר התיסדות חדרים ות"ת [תלמודי תורה] לא נרמו בו איזה חדר[ים] ואיזה ת"ת, וגם המתוקנים והת"ת החדשו[ת] בכלל זה, וא"כ [אם כן] הלא יכול להלביש צורה אחרת לגמרי שאינו מתאים כלל אל הכוונה האמיתית. גם צריכים להגביל חוג פעולותי[ה] במה יהי עיקר התעסקות האגודה, ולעומת זה בעניני תקנות הקהילות ולהשגחת הענינים בכל עיר ועיר ומזה אין רמז כלל בהאוסטאו [התקנון].¹⁰²

הרבי מליובאביץ' אמנם צדק לגבי ניסוח המטרות הכללי, אך גם מייסדי האגודה היו מודעים לצורך לשמור את הנחלתה בידים אורתודוקסיות: בתקנון האגודה נקבע כי מתוך 23 חברי הוועד המרכזי (כמספר חברי סנהדרין הקטנה) חייבים שנים עשר להיות "רבנים דתיים", ובין שבעה חברים של הוועדים המקומים "ראוי ונכון שיבחר" "הרב הדתי" המקומי.¹⁰³ בכלל, כלל תקנון האגודה המאושר על ידי השלטונות התיחסות רחבה יותר לפן האורתודוקסי של 'כנסת ישראל' מאשר המכתב הגלוי של הרב גרודזנסקי: בין שישה סעיפיו המתארים את פעילות האגודה דיברו סעיף ג' על התמיכה הכלכלית והארגונית בבעלי המלאכה והפקידים

⁹⁸ על ר"י א הלוי ומפעלו ההיסטורי **דורות ראשונים** ראה ברויאר, **עדה ודיקנה**, עמ' 172-178, על חלקו בהקמת 'אגודת ישראל' ראה צור, **בין אורתודוקסיה לצינונות**, עמ' 259-255.

⁹⁹ רח"ע גרודזנסקי אל ר"י א הלוי, י"ב אדר שני תרס"ח [2.3.1908], גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קג. לא רק ר"י א הלוי סבר שפעילותה של 'כנסת ישראל' אמורה למצוא את ביטויה ב'כיבוש הקהילות'. לדוגמא, נאמר בכתבה של העיתון **דער פריינד**, כי תוכנית האגודה החדשה היא לכבוש את כל מוסדות הקהילה והן לקחת לידיהם את "שאר" מס 'הקורובקה' על הבשר הכשר (**דער פריינד**, 1908, ג' 127 [8.6], עמ' 2). גם הרב איסר זלמן מלצר (1870-1954) – ראש סניף 'כנסת ישראל' בסלוצק – הגן על רעיון 'כיבוש הקהילות' והצדיקו לגמרי ("אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו"), **יגדיל תורה**, תרס"ט, ג' 5 (3.3.1909), עמ' 57-58; מלצר, **בדרך עץ החיים**, א', עמ' 129-126.

¹⁰⁰ ר"י א הלוי אל רח"ע גרודזנסקי, כ' אדר"ש תרס"ח [10.3.1908], רייכל, **אגרות רבי יצחק אייזיק הלוי**, עמ' 141-140.

¹⁰¹ ר"י א הלוי אל רח"ע גרודזנסקי, כ' אדר"ש תרס"ח [10.3.1908], רייכל, **אגרות רבי יצחק אייזיק הלוי**, עמ' 141.

¹⁰² רש"ב אל רא"מ מדיאבסקי, ו' ניסן תרס"ח [25.3.1908], **אגרות-קדוש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' רסא.

¹⁰³ **ספר התקנות**, עמ' 4; *Устав Общества «Кнеспет Исроель»*, עמ' 5.

המובטלים עקב שמירת השבת, סעיף ה' - על השתדלות לשחרר תלמידים יהודיים בבתי ספר ממשלתיים מכתובה בשבתות, וסעיף ד' - על הקמת לשכת המודיעין בשביל "רבנים, שוחטים ושאר משמשי הקהלות על דבר משרות פנויות".¹⁰⁴

גם בקרב הרבנים הליטאים נשמעה ביקורת נגד 'כנסת ישראל'. רב אחד תחת שם בדוי 'לבנון' (לא מן הנמנע כי היה מראשי תנועת המוסר)¹⁰⁵ התנפל על 'כנסת ישראל' משני צדדים. מחד גיסא הוא הדגיש כי היהודים האורתודוקסים צריכים "מרכז קבוע" חזק (כגון ועד ארבע ארצות בעבר) ו'כנסת ישראל' באה למלא תפקיד זה, אך מייסדיה חרגו מהגבולות. היה נחוץ "לאחד את גדולי העם ולעשות מהם חטיבה אחת, ועד בר סמכא לכל ישראל בכל גלותו, אשר אליו ישמעון, אשר את דעתו יכבדו, ואת דבריו יתחשבו כל מפלגות העם. ממילא מובן כי במשך ימים לא רבים היה ועד הזה גם בא כח היהודים במידה ידועה בכל מקצועות החיים". אבל "באו מיסדי האגודה ויהפכו את הסדר, המה נגשים אל הצבור, אל העם בשעה שאין בידם מאומה, לא כח משותף, לא אבטוריטט הגון, לא מעשים חדשים אף לא מלה חדשה". המחבר אף התנפל על סעיף בתקנון הדורש מוועדים מקומיים של 'כנסת ישראל' "לפקח על מוסדות הצדקה המקומיים, למנות אנשים למשמרת בהמוסדות הנ"ל או לפטרם ממשמרתם"¹⁰⁶ וקבע שהוא הינו 'כיבוש קהילות' אשר רק יפלג את העם וירבה "מחלקת בישראל". מאידך גיסא, ביקר המחבר את הלשון הכללית של מסמכי 'כנסת ישראל': "מיסדי אגודת 'כנסת ישראל' המרימים לנס את דגל התורה והמצוה, החפצה להביא שביב אורה של יראת שמים ללבבות הדור הפרוע, האגודה הזאת - בושה להזכיר בפרוגרמה שלה את השם 'יראת שמים'".¹⁰⁷ מאמר זה פורסם, איפוא, לאחר כשלושה של 'כנסת ישראל', אך סביר להניח כי ביקורת מסוג זה הושמעה מלכתחלה: הרעיון של ארגון פוליטי המוני הנבנה מלמטה, אשר נועד לפעול כאחת המפלגות, לא נתקבל בנקל בחוגי האורתודוקסיה. כפי שהמבקרים האורתודוקסיים לא היו שלמים עם המצע הכללי של 'כנסת ישראל', כך גם הפוליטיקאים היהודיים החילונים היו מופתעים מתופעה זו. התפעלותם של העסקנים היהודיים החילוניים מהופעתה של 'כנסת ישראל' עם התוכנית הפוליטית והכלכלית שלה היתה גדולה. מאז שהאליטה הכלכלית היהודית עברה תהליך חילון במחצית המאה הי"ט, נהוג היה לחשוב כי עניני הצבור היהודי הכלליים והן עניני הקהילות - כגון היחסים עם השלטונות, ההגנה על האינטרסים הכלכליים של היהודים, תמיכה בעניינים בצורותיה היעילות הרציונליות המודרניות, דאגה לחינוך טוב שהוא חינוך כללי וכו' - נמצאים בידי העסקנים החילונים או לכל הפחות האלה שאינם מזוהים עם האורתודוקסיה. במרכז הבמה הציבורית והפוליטית עמדה האינטליגנציה המדופלמת - עורכי דין, רופאים, מהנדסים ועיתונאים, - בעוד שהמחנה האורתודוקסי כולו הסתגר בעולמו שלו ודאג רק לעניינים דתיים, בלא התערבות בעניינים הכלליים ובפוליטיקה. האינטליגנציה היהודית חשבה כי ראשי האורתודוקסיה אינם מסוגלים להתמודד עם העולם המודרני בגלל הסתפקותם בדי אמות של הלכה וחוסר השכלה כללית מינימלית. "ומתי היו רבנים לפוליטיקאים וליודעי פרק בהלכות הכלכלה?" שאל בן-ציון כ"ץ בהד הזמן,¹⁰⁸ ואברהם אידלסון ברסבט קבע: "הרבנים שלנו בסופו של דבר נותרו להיות אותם 'בטלנים', 'חכמים' חשוכים עממיים, 'עם ראש טוב', אך ללא כל ידע ועם מושגים מעורפלים מאוד על מה שנעשה בעולם".¹⁰⁹

¹⁰⁴ **ספר התקנות**, עמ' 2-1; «Устав Общества «Кнесет Исроель»», עמ' 2.

¹⁰⁵ לדברי הרב מלצר - עורך **יגדיל תורה** בו פורסם המאמר (וראש ישיבת מוסר בסלוצק) - הסתתר תחת השם 'לבנון' "אחד הרבנים הגדולים ובעל רוח כביר" עד כדי כך "אשר לפי גודל ערכו של כותב [...] לא עברה רוח בקורת על מאמרו" (**יגדיל תורה**, תרס"ט, גל' 5 [3.3.1909], עמ' 57). אבל כפי שעולה מקריאת מאמרים החתומים בשם 'לבנון', לא היה אדם זה זר לעיתונות וספרות בנות זמנו: שפתו היא 'מודרנית' יותר מאשר שפת רוב הרבנים האחרים שפירסמו מאמרים בכתבי-עת והוא השתמש במושגים זרים מאוד לעולם המסורתי, כגון מוהיקני, דעוויז [=סיסמה], מזכיר רומן רוסי אופנתי "סאנין" וכו'.

¹⁰⁶ **ספר התקנות**, עמ' 5.

¹⁰⁷ לבנון, "מכתבים אל העורך", **יגדיל תורה**, תרס"ט, גל' 4 (3.2.1909), עמ' 46-47.

¹⁰⁸ ב. כ"ץ, "על דבר אגודת 'כנסת ישראל'", **הד הזמן**, 1908, גל' 113 (22.5), עמ' 1.

¹⁰⁹ «Кнесет-Исроэль», **Рассвет**, А. Давидсон [А. Идельсон], 1908, גל' 23 [15.6], עמ' 6.

גם החוגים האורתודוקסים הכירו במצבם הנחות בעניני הציבור הכלליים ובכך שהמנהיגים הדתיים – רבני הדור – הם נטולי השפעה ("בדיני ממונות ירד כבוד הרבנים עד הדיוטא התחתונה"¹¹⁰), מרוחקים מעניני הציבור ומסתגרים בד' אמות של הלכה.¹¹¹ "עד עתה היו יראי ה' ושומרי תורה ומצוה רק הבוחרים, אבל הנבחרים לכל הנהגת הציבור היו עוזבי ה' ומפירי תורה ומצוה" כתב ב-1908 ר' יצחק אייזיק הלוי בקשר ליכנסת ישראל,¹¹² ובעת ההכנות לוועדה הרבנית בשנתיים הבאות הודגש לא פעם בכתבים האורתודוקסיים, כפי שידובר בהמשך, כי רגילים היהודים לסמוך על עסקנים חילוניים בכל ענינים שאינם דתיים גרידא (כדבריו הלועגים של האדמו"ר מליובאביץ', "ומי איפוא הוא הראוי לעמוד בפני גדולי השרים, הלא האנשים המלומדים אשר פיהם ולשונם עמהם בשפת חלקות ולשון מדברת גדולות, [...] שבודאי רק המלומדים ראויים ומוכשרים להתעסק בשאלת הטבת מצבם החומרי [של היהודים]"¹¹³).

הופעתה של 'כנסת ישראל' לא רק הפתיעה אלא גם עוררה שאלות רבות אצל הפעילים היהודיים החילוניים. במחנה הציוני תחילה לא ידעו איך לקבלה: ציוני מפלך מינסק סבר כי זו "הוואריאציה החדשה של הקבוצות [кряжакы] הדתיות הריאקציוניות 'מחזיקי הדת' שעשו רעש בזמן",¹¹⁴ בעוד שהוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית ברוסיה קיבל שאלות האם מותר לציונים להצטרף לאגודה והחליט באפריל 1908 "לענות להפונים בשאלות לבלי הכנס לע"ע [לעת עתה] אל החברה הזאת יען כי עבודתה עדיין לא הובררה". למרות הרתיעה מהגינוי החד משמעי, ציפו חברי הוועד המרכזי ש"עבודתה של החברה תוכל במשך הזמן לקבל אופי כזה, שיביא הפסד לעניני היהודים ברוסיה".¹¹⁵

העיתונאים הציונים לא האמינו כי לאורתודוקסיה ישנן מטרות בתחום הפוליטיקה. אברהם אידלסון ציין כי היהודי האורתודוקסי אינו שונה מהיהודי החילוני בהשקפותיו הפוליטיות הכלליות, מכיון שבשבילו "פוליטיקה – זה משהו העומד מחוץ ליהדות, השייך רק לצד החומרי של חייו ולא לצד הרוחני", ושבקרוב היהודים האורתודוקסים קיימים "כיוונים פוליטיים שונים לחלוטין, כולל סימפתיה לשמאל הקיצוני".¹¹⁶ גם י.ל. כהנוביץ סבר, כי "החרדים אינם בני מפלגה אחת ומעמד אחד; יש ביניהם עניים ועשירים, עושקים ועשוקים, עולבים ונעלבים".¹¹⁷ לכן הדגישו העיתונאים החילוניים הציונים את המשמעות הנסתרת של 'כנסת ישראל'. כ"ץ, לדוגמה, טען כי "הדבר המכוון לחפץ האגודה הוא – חזוק הדת", למרות ש"מיסדי החברה שרובם הם רבנים מתיראים לבטא את השם 'חזוק הדת' ורק בתור קונספירציה יחפצו להכניס אותו". לכן היתה מסקנתו, כי מטבע הדברים צריכים הרבנים "להתעסק בחזוק הדת ובהטבת המצב הרוחני והחומרי של הרבנים, אבל בשום אופן לא בפוליטיקה ובשאלות הכלכלה; אין מערבין קודש בחול!"¹¹⁸ עמיתו כהנוביץ ניבא "כי סוף סוף תפשוט 'אגודת כנסת ישראל' את צורתה הפוליטית מעליה, תעזוב את חלומותיה הנעימים [...] – ותעשה לאגודה רבנית פרופסיונאלית".¹¹⁹ גם **רסבט**, אשר הגדיר את 'כנסת ישראל' לא כאגודה אורתודוקסית אלא כארגון קלריקלי וריאקציוני, הדגיש כי 'כנסת ישראל' אמורה לשרת רק את כלי הקודש עצמם: "הרבנות היהודית, אשר אבדה, בגלל אי-גמישותה ופיגורה, את השפעתה אפילו בקרב היהדות האורתודוקסית, חושבת להשתמש בריאקציה הכללית ובחוסר מעש של האלמנטים המתקדמים על מנת להחזיר את הזמנים הישנים

¹¹⁰ יצחק פשעטיצקי, "לשאלת החרדים", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גלי' 17 (12.6.1907), עמ' 134.
¹¹¹ ראה, כדוגמה, איש גבור, "לשאלת הרבנות", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גלי' 7 (27.4.1907), עמ' 49-50; א.ל. ציהאן, "ורבנן להיכן אזלו?", שם, גלי' 16 (5.7.1907), עמ' 127-128.

¹¹² רי"א הלוי אל רח"ע גרודזנסקי, כי אד"ש תרס"ח [10.3.1908], רייכל, **אגרות רבי יצחק אייזיק הלוי**, עמ' 141.

¹¹³ **חבצלת**, תר"ע, גלי' 22 (10.12.1909), עמ' קג; **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תצה.

¹¹⁴ **Рассвет**, 1908, גלי' 16 (26.4), עמ' 33.

¹¹⁵ פרוטוקול של הוועד המרכזי של ציוני רוסיה, 14.4.1908, אצ"מ, A24/109.

¹¹⁶ **Рассвет**, 1908, А. Давидсон [А. Идельсон], «Кнесес-Исроэль», גלי' 23 (15.6), עמ' 6.

¹¹⁷ י.ל. כהנוביץ, "עלים פורחים", **הד הזמן**, 1908, גלי' 116 (28.5), עמ' 3.

¹¹⁸ ב. כ"ץ, "על דבר אגודת 'כנסת ישראל'", **הד הזמן**, 1908, גלי' 113 (22.5), עמ' 1.

¹¹⁹ י.ל. כהנוביץ, "עלים פורחים", **הד הזמן**, 1908, גלי' 116 (28.5), עמ' 3.

הטובים".¹²⁰ לכן מציעים הרבנים תוכנית לשיפור המצב הכלכלי כדי לפתות את העם, אך בעיקר הם מחפשים את תמיכתה של הממשלה הריאקציונית.

לעומת ה**רסבט**, היוצא לאור בפטרבורג ומכוון לאינטליגנציה היהודית-רוסית, היה **הד הזמן** העברי, אשר בדרך כלל הקדיש יותר תשומת לב למתרחש בחוגי היהדות המסורתית וגם נקרא בחוגים אלו, גמיש הרבה יותר. הוא אף היה מוכן לתמוך ב'כנסת ישראל', אבל בתנאי שזו תביא תועלת לעם, כפי שניסח זאת משה קליינמן (1870-1948): "יכול אני לא רק לסבול כ"א [כי אם] אפילו לברך הופעתה של חברה כזו של 'כנסת ישראל' ברוסיה, שהיא מתנגדת במחשבותיה מן הקצה אל קצה אל מחשבותי אני. אבל מברך אני אותה כשהיא קמה **לעבוד** [ההדגשה במקור] בשביל העם עפ"י דרכה".¹²¹

בניגוד לציונים ולאומיים, אשר דחו את 'כנסת ישראל' בפועל אך היו מוכנים לקבל את עקרון הארגון האורתודוקסי כארגון עממי 'אותנטי' ובעל נטיות לאומית מטבעו, התיחסו החוגים היהודיים השמאליים בשלילה מוחלטת אל 'כנסת ישראל':

תהילת המאות השחורות [...] הלהיבה גם את הכוחות השחורים של הריאקציה היהודית, אשר יצאו בזחילה מחוריהם. [...] קאסטה זו של אנשים עלובים, שפלים ופנטיים הנקראת הנציגים הרוחניים של עמם ויונקת מהבורות העממית ומהדעות הקדומות [...] הרגישה את עצמה עכשיו, בעת שליטת הריאקציה הפוליטית החודרת את הכל, ככוח משמעותי, אשר כאילו נקרא מאלקים עצמו למאבק בקדמה ובשאיפה לחירות ולשוויון.¹²²

אפילו דרישת שווי הזכויות, המופיעה בתקנון 'כנסת ישראל', היא "צבועה" ונועדה רק "לכסות את עירום הריאקציוניות" של "המצע המאוס". אלה היו דבריו של העיתון **קייבסקיה וְסַטִי**, שנחשב לעיתון כללי דמוקרטי ובעל השפעה באיזורי אוקראינה. לעומת זאת **דער פֿרײַנד**, אשר פנה להמוני היהודים, אך היה באותו פרק זמן קרוב מאוד לסוציאליסטים, התעלם כמעט לגמרי מ'כנסת ישראל' בהדגשו דרך אגב, כי האגודה היא ארגון ריאקציוני.¹²³ אך יחד עם זאת, באותו **דער פֿרײַנד** פורסם מכתב הקובע כי ב'כנסת ישראל' אין שום ריאקציוניות.¹²⁴

במילים אחרות, 'כנסת ישראל' – ארגון אורתודוקסי פוליטי, מיוסד על יסודות מודרניים, בעל תוכניות הנוגעות הן למצב החוקי של היהודים והן למצבם הכלכלי – עוררה תדהמה, התפעלות ולעיתים אף דחיה בכל המחנות בקרב היהודים, הן בתוך האורתודוקסיה עצמה והן בקרב הפעילים החילוניים מכל הגוונים. ואם הקמתה בתחילת 1908 עשתה רושם רב בחיים הציבוריים של יהודי רוסיה, כבר בתחילת 1909 סבר השבועון הציוני **רסבט** כי 'כנסת ישראל' נסגרה, ושנתיים מאוחר יותר, בתחילת 1910, במאמר ההספד לרב אליעזר גורדון **בהד הזמן** נאמר בפירוש: "היה אחד המיסדים את אגודת 'כנסת ישראל', שטרם הספיקה אמנם להסתדר ולא נגשה עוד לפעולה".¹²⁵ הבעיות אשר מנעו את פעילותה של 'כנסת ישראל' נבעו גם מבחוח – מהשלטונות, וגם מבפנים – מחוסר מיומנותם של מנהיגי האורתודוקסיה ומשוני בדעתם.

בין הפעולות המתוכננות של 'כנסת ישראל' היה פרסום העיתון האורתודוקסי.¹²⁶ רעיון כתב-העת החרדי הגה לראשונה ר' ישראל סלנטר (1810-1883), מייסד תנועת המוסר, והוא בעצמו אף פירסם שבועון **תבונה** ב-1861.¹²⁷ בשנים 1879-1887 השתתפו הפעילים האורתודוקסים של קובנו, כולל ר' אליעזר גורדון,

¹²⁰ A. Давидсон [А. Идельсон], «Кнесес-Исроэль», *Рассвет* 1908, גלי 23 [15.6], עמ' 5.

¹²¹ משה קליינמן, "דור המדבר", **הד הזמן**, 1908, גלי 115 (27.5), עמ' 1.

¹²² *Киевские вестн*, גל 177, 2.5.1908, עמ' 1.

¹²³ **דער פֿרײַנד**, 1908, גלי 84 (15.4), עמ' 3, גלי 118 (27.5), עמ' 2; גלי 127 (8.6), עמ' 2; גלי 135 (17.6), עמ' 4.

¹²⁴ הרב חיים גלאצער, "צו דער טהעטיגקייט פֿון דער רבינשער אָרגאַניזאַציע 'כנסת ישראל' (אָ בריעף אין רעדאַקציע)", **דער פֿרײַנד**, 1908, גלי 146 (30.6), עמ' 3.

¹²⁵ *Рассвет*, «Съезд раввинов», 1909, גלי 3 (18.1), עמ' 1; ז-ז, "הרב הגאון רבי אליעזר גורדון מטילשי", **הד הזמן**, 1910, גלי 30 (4.2), עמ' 1.

¹²⁶ על משמעות הוצאת העיתון להתהוות הפוליטית של האורתודוקסיה ראה מנקין, "צמיחתה וגיבושה של האורתודוקסיה", עמ' 92.

¹²⁷ אטקס, ר' ישראל סלנטר, עמ' 276-285.

בפרסום שבועון **הלבנון**.¹²⁸ בשנות 1905-1900 פירסם רבה של פולטבה ר' אליהו עקיבא רבינוביץ' את הירחון **הפלס**, אשר, כאמור, נסגר עם תחילת המהפכה. כמו כן, נהגו ראשי האורתודוקסיה ברוסיה ובפולין לפרסם את חוות דעתם בשבועון **חבצלת** אשר יצא לאור בירושלים. במילים אחרות, אם בשנות השבעים של המאה היי"ט היה יעקב הלוי ליפשיץ צריך לשכנע את הסובבים אותו באפשרות כתב-עת אורתודוקסי,¹²⁹ בתחילת המאה העשרים היה רעיון זה מקובל על ראשי האורתודוקסיה. יחד עם זאת, בתחילת המאה העשרים דרשה כבר התפתחות העיתונות היהודית היומית תגובה הולמת יותר, והרב גורדון דגל בהקמת עיתון דתי יומי ואף השיג רשיון לכתב-העת **ישורון** בשנת 1904. אך כפי שנכתב בהספד עליו, "הרעיון על דבר הוצאת עתון מיוחד לחרדים, שהגה בו רבי אליעזר ז"ל, לא יצא לפועל, מפני שלא מצא לו עוזרים ברוח, המוכשרים לעמוד בראש האורגאן של האורתודוקסיה הרוסית".¹³⁰ בעיות דומות עמדו בפני 'כנסת ישראל' (וגם בפני העיתון החרדי **הקול** אשר הקים האדמו"ר מגור בווארשה, ראה בהמשך), כפי שניסחן הרב גרודזנסקי: "חסרון מכה"ע [מכתב העתים] בודאי מורגש, וזהו ממש להאגודה כאויר לנשימה, אבל מה נוכל לעשות באין אמצעים, אשר דרוש להשקיע בזה כסף תועפות. גם מכ"ע שבועי משוכלל כראוי לא בנקל להו"ל [להוציא לאור], כי לבד חסרון הכסף יחסרו לנו כוחות ספרותיים וביחוד העורך הראשי".¹³¹ כתב-העת של 'כנסת ישראל' לעולם לא הופיע. יוזמה מקבילה להוציא כתב-עת נעשתה בסלוצק על ידי ר' איסר זלמן מלצר – הרב וראש ישיבת המוסר שם ואחד הפעילים של 'כנסת ישראל' – יחד עם תלמיד חכם ובעל בית הדפוס ר' משה בנימין טומשוב (1960-1878).¹³² שבועון **יגדיל תורה** תוכנן כבר באביב 1908,¹³³ כאשר עבודת ההתארגנות של 'כנסת ישראל' היתה בשיאה, ויצא לאור בדצמבר, אך הוא לא יכול היה לשמש כעיתון להפצה רחבה וגם לא נועד לכך ("מוקדש לחד"ת [חידושי תורה] ופלפולים בהלכה, ושו"ת בפסקי דינים, דרוש, מוסר ומאמרים אודות חזוק הדת, התורה והיראה").¹³⁴ הופעתו הלא-סדירה מנעה ממנו להפוך גם לעיתון רבני "מקצועי" במלוא מובן המילה.¹³⁵ (כתב-עת דומה – **שערי תורה** – המוקדש לחידושים ופלפולים בלבד יצא לאור מ-1903 בווארשה על ידי הרב יצחק פייגנבוים [1830-1910], אם כי רוב סופריו היו הרבנים הפולניים). כעבור שנתיים תמכו מייסדי 'כנסת ישראל' בשבועון החרדי **המודיע**, אשר הוציא לאור הרב א"ע רבינוביץ' בפולטבה ב-1910.¹³⁶

גם הפעילות הארגונית של 'כנסת ישראל' לא היתה מוצלחת יותר. מיד לאחר פירסום המכתב הגלוי בינואר 1908 החל הרב גרודזנסקי להפיץ בערי השדה את התקנון של 'כנסת ישראל' ולהקים סניפים מקומיים שלה. בחודש אפריל הוא כינס אסיפה בוויילנה, אשר הקימה את הסניף הווילנאי ובחרה "ועד ההנהגה" בראשותו של הרב גרודזנסקי וועד הבקורת.¹³⁷ גם הרב גורדון עסק במשלוח תקנונים של 'כנסת ישראל' ובעבודה זו נעזר בתלמידי ישיבתו בטלו.¹³⁸ אולם כבר בשלב זה לא הסכימו שני המייסדים על דרך הפעולה הנכונה. הרב גרודזנסקי תיכנן קודם להקים סניפים מקומיים של האגודה באופן רשמי, ואז לקרוא לאסיפת נציגי הסניפים, אשר תתווה את פעילות 'כנסת ישראל' (כך הוא פעל גם בשנת 1917, כאשר החלה ההתארגנות

¹²⁸ ליפשיץ, **זכרון יעקב**, ב', עמ' 100.

¹²⁹ ליפשיץ, **זכרון יעקב**, ב', עמ' 101; ברטל, "זכרון יעקב", עמ' 413.

¹³⁰ ז-ס, "הרב הגאון רבי אליעזר גורדון מטילשי", **הד הזמן**, 1910, גל' 30 (4.2), עמ' 1. ראה על ניסיונו זה גם שטמפפר, **הישיבה הליטאית**, עמ' 356. השווה הידיעה על באו של ר"א גורדון למוסקבה יחד עם נטע בנו של יעקב ליפשיץ על מנת לגייס כספים לעיתון אורתודוקסי (מזא"ה, **זכרונות**, ד', עמ' קכ).

¹³¹ רח"ע גרודזנסקי אל רי"א הלוי, כ"ז סיון תרס"ח [13.6.1908], גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קז. באותו מכתב מציין הרב גרודזנסקי ברמיזות, כי לפי הבנתו התנגד ר' חיים סולובייצ'יק לעיתון של 'כנסת ישראל'. על חוסר העורך והכספים התלונן הרב גרודזנסקי גם שנה לפני כן, כאשר הוא התחיל לארגן "ועד הרבנים" – כך עולה מהתשובה של רי"א הלוי אליו, כ' סיון תרס"ז [20.5.1907], רייכל, **אגרות רבי יצחק אייזיק הלוי**, עמ' 121.

¹³² ראה עליו מלצר, **בדרך עץ חיים**, א', עמ' 120, הערה 2.

¹³³ *Рассвет*, 1908, גל' 20 (24.5), עמ' 28-29.

¹³⁴ **יגדיל תורה**, תרס"ט, גל' 1 (9.12.1908), עמוד השער.

¹³⁵ על **יגדיל תורה** ראה רשימתו של הרב ניסן וכסמן, "אכסניה של תורה", **פנקס סלוצק**, עמ' 84-81.

¹³⁶ "קול קורא", **המודיע**, תרע"א, גל' 35 (16.6.1911), עמ' 548-545 (פורסם גם אצל גרודזנסקי, **אגרות**, א', עמ' שכו-שכח).

¹³⁷ מ. מנדל זלמנוביץ', "האספה של האגודה 'כנסת ישראל' בוויילנה (מכתב אל המערכת)", **הד הזמן**, 1908, גל' 88 (22.4), עמ' 3; 119, תת. 8, ד. 160, פ. 821, *РГИА*, (אמת"י, HM2/7776.3); קלויזנר, **וילנה**, א', עמ' 96.

¹³⁸ אסף, "שנות הלימודים", עמ' 43 (= אטקס וטיקוצ'ינסקי, **ישיבות ליטא**, עמ' 241); רבינר, **הגאון רבי אליעזר גורדון**, עמ' קמג.

האורתודוקסית לאחר המהפכה – קודם סניפים ואז אסיפה¹³⁹). לעומתו, הוביל הרב גורדון ל'אסיפת גדולי התורה' עוד בטרם הקמת הסניפים. בניגוד לדעתו של הרב גרודזנסקי קרא הרב גורדון לאסיפות הרבנים במחוזות (yezdy) ואפילו קבע להן יום אחד בכל רחבי תחום המושב (כ"ז ניסן – 15 באפריל). הוא גם קבע אסיפת רבנים גדולה בוילנה ליום ל"ג בעומר (6 במאי 1908).¹⁴⁰ הרב גרודזנסקי לא האמין בהצלחת האסיפות המחוזיות ולכן ויתר לרב גורדון בענין זה ("ואיך שיהי גם זה חלק מאגיטאציע אמרתי יעשה נא על פי דרכו, כי אמנם מועטים מאד העוסקים בפועל"¹⁴¹), אך בעוד מספר חודשים נאלץ ר' חיים עוזר להודות, כי "נענו לו הרבנים והתאספו ברוב המדינה בערי המחוז להתייעץ"¹⁴². גם הרב גורדון התפלא מהצלחת קריאתו: "עושין כעת אסיפות מוקדמות ברוב מחוזות של עשרים פלכים, בערך עם שני אלפים רבנים עומד אנכי בכתובים"¹⁴³. לעומת זאת, הקמת הסניפים המאושרים על ידי השלטונות לא התקדמה מהר, ובתחילת קיץ 1908 היו קיימים, לדברי הרב גרודזנסקי עצמו, רק 15 סניפים.¹⁴⁴ ברור כי הקמת הסניף היתה תלויה בנכונותו של הרב המקומי לשיתוף פעולה וביכולתו ליזום התארגנות וקבלת אישור השלטונות.¹⁴⁵ למרות ההיענות הנלהבת

¹³⁹ אלטשולר, "הפוליטיקה של המחנה הדתי", עמ' 204-205.

¹⁴⁰ מכתבי רח"ע גרודזנסקי אל ר"א הלוי, י"ב אדר שני תרס"ח [2.3.1908], כ"ז סיון תרס"ח [13.6.1908], ואל הרב משה נחום ירושלימסקי בקלץ, י" אייר תרס"ח [28.4.1908], גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קג, קו, קד; גרודזנסקי, **אחיזור**, א', עמ' רסב-רסה.

¹⁴¹ רח"ע גרודזנסקי אל ר"א הלוי, י"ב אדר שני תרס"ח [2.3.1908], גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קג; גרודזנסקי, **אחיזור**, א', עמ' רסב-רסג.

¹⁴² רח"ע גרודזנסקי אל ר"א הלוי, כ"ז סיון תרס"ח [13.6.1908], גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קו; גרודזנסקי, **אחיזור**, א', עמ' רסד. ידוע על אסיפות הרבנים בקייב *Kievskie vesmu*, גל' 143 [29.5.1908], עמ' 2, בעיירה סורוקי בפלך בסרביה (**אונזער לעבען**, 1908, גל' 119 [22.5], עמ' 4), בעיר אנניב בפלך חרסון (**הד הזמן**, 1908, גל' 90 [24.4], עמ' 3); במחוזות בורוביסק ומוזיר בפלך מינסק (שם, גל' 90 [24.4], עמ' 3, גל' 92 [26.4], עמ' 3); בעיירה טרור-קונסטנטינוב בפלך וולין (שם, גל' 112 [21.5], עמ' 3), בעיר אילוקסט בפלך קורלנד (**דער פריינד**, 1908, גל' 135 [17.6], עמ' 4), במחוז קובנו בפלך קובנו (שם, גל' 146 [30.6], עמ' 3), בעיירה אולסיאדי בפלך קובנו (**פנקס הקהילות: ליטא**, עמ' 144), בבריסק בפלך גורדונו "אצל ר' חיים סולובייצ'יק" וברדון בפלך וילנה "אצל 'החפץ חיים'" (ר"א גורדון אל ר"א צירלסון, ר"ח ניסן ס"ח [20.3.1908], הספרייה הלאומית, V.696/134).

התכתבות של הרב צירלסון מאפשרת לשחזר את תהליך הכנת האסיפה בפלך פולטבה. המגעים של צירלסון עם רבנים אחרים בדבר אסיפת רבני פלך פולטבה החלו עוד באמצע מרץ 1908, ככל הנראה לאחר שהרב גרודזנסקי שלח לו 20 עותקים של תקנון 'כנסת ישראל' והפציר להקים סניף 'כנסת ישראל' בפרילוקי (ט' אדר שני תרס"ח [28.2.1908]). ר"א גורדון גם שלח לו ספר התקנון ובגלויה מיום ר"ח ניסן ס"ח [20.3.1908] הציע לצירלסון לקחת יוזמה "שיכתוב לכל רבני מחוזו ולבקשם לאסיפה בעירו" ליום כ"ז ניסן תרס"ח [15.4.1908], אשר נקבע לאסיפות הרבנים בכל תחום המושב. במקביל פנה הרב גורדון בבקשה דומה למספר רבנים אחרים בערים מחוזיות של הפלך (הרב מאיר אלטר שפירא [1909-?] מלובני, הרב יוסף קוטקובסקי [1841-?]; מפיאטל), אבל הרב צירלסון כבר נטל את היוזמה ופנה במכתב חוזר, שלא הגיע לידינו, לרוב רבני הפלך. יוזמתו זו היתה מוצדקת, כי בפלך פולטבה, לעומת פלכי צפון-מערב ודרום-מערב, היתה האוכלוסיה היהודית מרוכזת אך ורק ב-30 ישובים, ומחציתם הם ערים מחוזיות. במכתבים של הרב גורדון לרבנים אחרים הוא הדגיש, "שנחוץ לזה [לאסיפה] עיר שאין כח הרב מטעמ'ם לבד מעורב בה" (מצוטט במכתב הרב שפירא). בכל הפלך רק שתי ערים התאימו לדרישה זו – פרילוקי, שבה היה צירלסון "הרב מטעמ'ם" ו"הרב הדתי", וחורול, שבה מילא את שני התפקידים רא"מ מדיאבסקי. בחוזר שלו שאל צירלסון את הרבנים איזו משתי הערים עדיפה עליהם, וכל אחד השיב לפי נוחיותו, בעוד שהרב יחאל דובנר הינדס (1875-?) מקונסטנטינוגרד המרוחקת התלונן כי הוצאות הנסיעה גבוהות מדי. בסוף, נקבעה האסיפה בעיר קרמניצ'וג, ששם שיתפו פעולה בארגונה הרב של 'מתנגדים' משה טרשנסקי והרב של חסידי חב"ד יצחק יואל רפאלוביץ' [1858-1938]. 20 מתוך 22 הרבנים שתשובותיהם השתמרו הסכימו להגיע אל האסיפה, אשר התקיימה בדירתו של רפאלוביץ' ובאישור מפקד המשטרה המקומית. אף על פי הסודיות בהכנת האסיפה, הידיעה עליה הופיעה בעיתונות. ראה מכתבי רבני הפלך אל ר"א צירלסון, הספרייה הלאומית, V.696, תיקים 66, 134, 140, 159, 193, 195, 196, 251, 271, 278, 289, 337, 362, 467, 471, 517, 571, 617, 631, 655, 660, 681, РГИА, 97, ת. 293, ס. 8, оп. 821, *Рассвет*, 1908, גל' 16 [26.4], עמ' 34-35.

¹⁴³ ר"א גורדון אל ר' שמעון שקאפ, כ"ז ניסן תרס"ח [15.4.1908], גורדון, **ליקוטי תשובות ר' אליעזר**, חלק ב', סימן ח', עמ' כד; רבינר, **הגאון רבי אליעזר גורדון**, עמ' קלו.

¹⁴⁴ כך הודיע הרב גרודזנסקי לר' שלום דובנר, כפי שהאחרון פירט במכתבו אל בנו ר"א, כ"ח תמוז תרס"ח [14.7.1908], **אגרות-קודש מאת מוהר"ש"ב**, ד', עמ' שט.

¹⁴⁵ באוגוסט 1908 נקב **רסבט** הציוני בשמות שבע עיירות בהן הוקמו סניפים של 'כנסת ישראל' (*Рассвет*, 1908, גל' 31 [10.8], עמ' 24). בכל עיירה היה הרב פעיל בעניני הציבור; להלן מובאים שמות המקומות המוזכרים ב**רסבט** ובמקורות אחרים ושמות רבניהן: אדון בפלך וילנה – הרב וראש הישיבה ר' ישראל מאיר הכהן (החפץ חיים), [1838-1933]. סלוצק בפלך מינסק – הרב וראש ישיבת מוסר ר' איסר זלמן מלצר, אשר הקים בשנת תרס"ט שבועון **יגדיל תורה**, ראה עליו מלצר, **בדרך עץ החיים**; סורסקי, **מרבצי תורה**, ג', עמ' ט-מט; זוין, **אישים ושיטות**, עמ' 342-341; גרינבוים, **רבני ברית המועצות**, עמ' 38.

מיאטקובקה בפלך פודוליה – הרב אפרים סטינסלבסקי (1854-1928), ראה עליו גוטליב, **אוהלי שם**, עמ' 117; גרינבוים, **רבני ברית המועצות**, עמ' 41; *Лукін, 100 еврейских местечек*, עמ' 226; לדמותו של הרב סטינסלבסקי תצביע העובדה כי כתב מאמרים בעיתונות אורתודוקסית (למשל, **הפלט**, א' [תרס"א], עמ' 144-145) ועשה פרסומת לספרו ההלכתי **מנחת אפרים** שבועון החרדי **המודיע** (1910, גל' 3, עמ' 32, גל' 4, עמ' 64) והציע את ספרו לרבנים ושוחרים בחינם, רק עבור דמי משלוח. איגונום בפלך מינסק – הסניף נוסד על ידי המגיד חיים כ"ץ, אשר הגיע לעיר ונשא נאומים נגד הנוער המהפכני (**הד הזמן**, 1908, גל' 88 [22.4], עמ' 2, גל' 90 [24.4], עמ' 3), והרב ישראל יהונתן ירושלימסקי – אחד המסכימים לספרו של ליפשיץ **מחזיקי הדת** (עמ' 14) ויבורר' בבחירות לדומה השלישית (גוטליב, **אוהלי שם**, עמ' 6; *Минские Губ. Ведомости*, 1907, גל' 78 [10.10]; פרידמן, **אוצר רבנים**, מס' 7490). על עמדתו הפעילה בעניני הציבור תצביע גם בקשתו לקבל ספרו של הרב צירלסון נגד "הרבנים מטעמ'" (כ"ה תבת תרס"ט [5.1.1909], הספרייה הלאומית, V.696/300).

לאסיפת הרבנים הכללית של 'כנסת ישראל' שתוכננה על ידי הרב גורדון, נאלץ הרב גרודזנסקי לבטלה בטענתו הצודקת כי לאסיפה כזאת נדרש אישר שר הפנים ולא של המושל בוויילנה, אשר אישר את תקנון 'כנסת ישראל'.¹⁴⁶

מהצד השני, הדאיגה קריאתו של הרב גורדון לאסיפת הרבנים את האדמו"ר מליובאביץ'. עוד בשנת 1907, כאשר יזמו הרבנים גורדון, גרודזנסקי וסולוביצ'יק אסיפה על מנת להקים וועד הרבנים, חשש ר' שלום דובער כי באסיפה הכללית לא יוכלו "יחידי סגולה" להשפיע על הנאספים והם "יתבטלו בריבוי דיעות הקטנים, ולא ידעו בעצמם דעת נוטה אמיתי, ויכול לצאת מזה תהפוכות לגמרי ח"ו או שלא יהי מזה דבר".¹⁴⁷ לכן הוא דרש בכל תוקף שלפני האסיפה הכללית תתקיים האסיפה המוקדמת מ"יחידי סגולה", אשר תחליט בכל העניינים ואז תכפה את החלטותיה על האסיפה הכללית ("וכזאת אמרתי להמתעסקים בתוקף אשר בלתי אסיפה קודמת א"א [אי אפשר] להסכים על אסיפה כללית, ומשו"ז [=משום זה] הי' דעתי לענות על הקריאה שלהם בשלילה").¹⁴⁸ הקמתה של 'כנסת ישראל' לא שינתה את דעתו ועתה הוא חשב כי 'האסיפה המוקדמת' צריכה לשנות את תקנון 'כנסת ישראל' על מנת להגדיר את מטרותיה בצורה מצומצמת וברורה יותר ולכלול בו גם פעילות פנים-קהילתית.¹⁴⁹ הוא אף היה מוכן לפרוש במידה והצעותיו לא תתקבלנה על-ידי האחרים.¹⁵⁰

הרעיון של האסיפה המוקדמת התקבל על ידי ר' חיים עוזר (הרב גורדון כנראה התנגד לו מלכתחילה)¹⁵¹ והן על ידי ר' צבי הירש רבינוביץ' ויעקב ליפשיץ בקובנו ור' חיים סולוביצ'יק בבריסק.¹⁵² כבר באפריל 1908 כתב הרב גרודזנסקי לרב ירושלימסקי בקלף "על דבר להכין הצעות לפני ועד הרבנים אקוה שיתועדו בקרוב איזה יחידים מצויינים להתישב בזה" והציע לו לארגן אסיפת רבני פולין אצל הרב מייזל בלודז'.¹⁵³ אך לאחר מכן התחיל הבלבול. האסיפה המוקדמת נקבעה בוויילנה שלושה ימים לפני האסיפה הכללית – מה שגרם למחאה של האדמו"ר מליובאביץ'.¹⁵⁴ כאשר התבטלה האסיפה המתוכננת בוויילנה הפציר האדמו"ר לקרוא לאסיפה בחו"ל, בזמן שרוב הרבנים נמצאים באתרי נופש בגרמניה. ר' חיים עוזר, מצדו, הציע שדווקא האדמו"ר מליובאביץ' יקרא לאסיפה, אך זה האחרון סירב ורצה שהקריאה תבוא מאת הרב גרודזנסקי.¹⁵⁵ האדמו"ר אף חשד, כנראה בצדק, כי הרבנים גרודזנסקי וגורדון "אינם רוצים בהמוקדמת יען חושבים שבכללית יקנו דעת הקהל, ולא יהיו ידיהם אסורות עם רצון החסידים ומנה[ג]יהם",¹⁵⁶ (גם ב-1917

איוויה פלך וילנה – הרב יצחק קוטובסקי (1878-1951), גיסו של רח"ע גרודזנסקי ועוזרו בענייני הכלל, היה אחד המייסדים הרשמיים של 'כנסת ישראל' (גוטליב, **אוהלי שם**, עמ' 7, גרינבוים, **רבני ברית המועצות**, עמ' 48, *Устав Общества «Кнесет*, *Исроель*, עמ' 14).

טלון בפלך קורלנד – הרב יצחק אייזיק אליעזר הירשוביץ (1871-1941), תלמידו של 'החפץ חיים', פירסם מאמרים רבים והן תירגומי מאמרו של ר' שמשון רפאל הירש, לימים עמד בראש מספר ישיבות. ראה עליו גוטליב, **אוהלי שם**, עמ' 84; **יהדות ליטא**, ב', עמ' 44-45.

קוטובו בפלך גרודנו – הרב שמריהו יוסף קרליץ (1852-?), אביו של הרב אברהם ישעיהו קרליץ הידוע כ'חזון איש', ראה עליו גוטליב, **אוהלי שם**, עמ' 169.

הסניף בפרילוקי בפלך פולטבה הוקם ע"י הרב יהודה לייב צירלסון, פעיל אורתודוקסי בולט (רח"ע גרודזנסקי אל ר"י צירלסון, א' שבט תרס"ט [10.1.1909], הספריה הלאומית, V.696/159; גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' יג).
הסניף במינסק הוקם ע"י 'רבנים מקומיים', ככל הנראה ביניהם גם הרב אליעזר רבינוביץ (הד הזמן, 1908, גל' 88 [22.4], עמ' 2; גל' 97 [2.5], עמ' 3).

¹⁴⁶ רח"ע גרודזנסקי אל ר"י הלוי, כ"ז סיון תרס"ח [13.6.1908], גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קו; הד הזמן, 1908, גל' 95 (30.4), עמ' 3; גל' 98 (3.5), עמ' 1.

¹⁴⁷ רש"י אל ר"י מדיאבסקי, ו' ניסן תרס"ח [25.3.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' רס.

¹⁴⁸ רש"י אל ר"י מדיאבסקי, ו' ניסן תרס"ח [25.3.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' רס.

¹⁴⁹ רש"י אל ר"י מדיאבסקי, ט' אייר תרס"ח [27.4.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' רס.

¹⁵⁰ רש"י אל ר"י מדיאבסקי, י' אייר תרס"ח [28.4.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' רסח.

¹⁵¹ רש"י אל ר"י מדיאבסקי, ו' ניסן תרס"ח [25.3.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' רסא.

¹⁵² **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' רסא-רסב; רס"ד.

¹⁵³ י' אייר תרס"ח [28.4.1908], גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קד. השווה דברי ר' שלום דובער באגרת אל ר"י מדיאבסקי (ב' אייר תרס"ח [20.4.1908]), אשר נשלח, ככל הנראה, למשא ומתן בענין האסיפה: "ונהיית אשר עלה בידם הסכם האסיפה לאסיפה מוקדמת" - **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' רסד.

¹⁵⁴ רש"י אל ר"י מדיאבסקי, י' אייר תרס"ח [28.4.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' רסח.

¹⁵⁵ רש"י אל ר"י מדיאבסקי, כ"ב תמוז תרס"ח [8.7.1908], כ"ח תמוז [14.7], י"ז מני"א [1.8], ב' אלול [16.8], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' שח, שט, ש"ב-שיג, שיח.

¹⁵⁶ רש"י אל ר"י מדיאבסקי, כ"ח תמוז תרס"ח [14.7.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' שי.

הציע הרבי מליובאביץ' לכנס אסיפה מוקדמת מצומצמת לפני אסיפה גדולה, והרב גרודזנסקי התעלם מכך¹⁵⁷. בקרב הרבנים הליטאים גם היו כאלה שלא היו מוכנים להיכנע לדעת 'הגדולים' בשאלה איך "לחזק את דתנו ורוחנו" ואף דרשו הצבעה חשאית באסיפה המתוכננת.¹⁵⁸

בו בזמן כאשר ניהלו הרבנים הליטאיים והאדמו"ר מליובאביץ' התכתבות על האסיפה המוקדמת, התעוררה התעניינות ביכנסת ישראל אצל מנהיגי האורתודוקסיה בפולין. ענין זה עורר, ככל הנראה, רבה של קלץ ר' משה נחום ירושלימסקי (שלפני 1898 שימש רב בעיירות באוקראינה). הוא פנה במכתב לרח"ע גרודזנסקי והביע את התעניינותו בשיתוף פעולה עם יכנסת ישראל ובתיאום עמדות בפני אסיפת רבני פלך קלץ המתוכננת במסגרת ההכנות לוועדה הרבנית (ראה להלן).¹⁵⁹ בו בזמן הוא גם שאל אודות יכנסת ישראל ואסיפתה המתוכננת את ר' שלום דובער. בקבלו את התשובות מוויילנה ומליובאביץ',¹⁶⁰ כתב הרב ירושלימסקי אל האדמו"ר מגור ובין יתר הדברים הדגיש, כי "נכון לדבר [...] באיזה אופן ראוי להתאחד עם האגודה יכנסת ישראל שנתיסדה עפ"י אישור הממשלה בוויילנה כי ע"ז יש להתחשב מאד כאשר כתב כן אלי כ"ק [כבוד קדושתו] דודי [...] שלום דוב שניאורסאהן שליט"א האדמו"ר מלובאוויץ'".¹⁶¹

בסופו של דבר, ביקש האדמו"ר מגור ר' אברהם מרדכי אלטר (1866-1948) להיפגש עם האדמו"ר מליובאביץ', והפגישה התקיימה ב-6 ביולי 1908 במעונו של ר' שמואל בורנשטיין (1856-1926), בנו ועוזרו בעניני הציבור של האדמו"ר ר' אברהם מסוכצ'ב (ירש את אביו בשנת 1910),¹⁶² בעיר הנופש מריאנבד. תנאי ערי הנופש באירופה המרכזית, הרחק מחצרות האדמו"רים ומעיני חסידיהם היו נוחים למנהיגים חסידיים כדי להיפגש ולהידבר ביניהם ללא פירסום מיותר (הלא ביקורו של אדמו"ר חשוב אחד בחצרו של שני היה אירוע בעל משמעות מרובה בפוליטיקה פנים-חסידית, לא לדבר של שאלות של טכס, כבוד וכיו"ב).¹⁶³

כפי שהודיע ר' שלום דובער לאחר הפגישה לבנו ומזכירו ר' יוסף יצחק, לא רצו האדמו"רים הפולניים להשתתף ביכנסת ישראל כלל, מכיוון שעמדותיה לא היו מספיק אדוקות עבורם: הם חשדו שלאגודה התקבל הרב יעקב ריינס, מייסד 'המזרחי' הציוני, ובכלל אמר הרב מגור אשר לפ"ד [לפי דעתו] לא יהי באפשר להשתתף כי המה יסתפקו בחצי יהדות [!] [א' האלבער איד] שילכו הבנים לגימענאזי [= גימנסיה] אך לא יכתבו בש"ק [בשבת קודש] וידעו[ן] מעט מהתורה וכה"ג [וכהאי גוונא = וכו'] בהדברים".¹⁶⁴ בפגישה דובר אף על האפשרות להקים ארגון חסידי מקביל ליכנסת ישראל, אשר יאחד את החב"ד והחסידים בפולין.¹⁶⁵ בו בזמן ניהל ר' יוסף יצחק שניאורסון, אשר שהה באותו הקיץ בקיסנינגן ובקראנץ, מגעים עם האדמו"ר מאלכסנדר ר' ירחמיאל ישראל יצחק דנציגר (1853-1910)¹⁶⁶ ונפגש גם עם רח"ע גרודזנסקי.¹⁶⁷ בסוף אותו

¹⁵⁷ אלטשולר, "הפוליטיקה של המחנה הדתי", עמ' 201, 205, 212.

¹⁵⁸ ראה דברי הרב מווייליקה (פלך וילנה) בהקול כפי שמצוטטים במאמרי מחאה נגדו, **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 23 (23.8.1907), עמ' 179, 180.

¹⁵⁹ רמ"י ירושלימסקי אל רח"ע גרודזנסקי, [אפריל 1908], פורסם אצל Lederhendler, *Jewish Responses to Modernity*, עמ' 90-92. תשובת הרב גרודזנסקי ראה גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קד.

¹⁶⁰ מכתבו של רח"ע גרודזנסקי, י' אייר תרס"ח (28.4.1908), גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קד; מכתבו של הרש"ב, ט' אייר תרס"ח (27.4.1908), **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' רס"ה-רס"ו.

¹⁶¹ רמ"י ירושלימסקי אל רא"מ אלטר מגור, [תחילת מאי 1908], סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' עא, פקסימיליה בעמ' תע. ראה עליו בורנשטיין, **מראה הדשא**, עמ' רג-רסח, ובמיוחד עמ' רלט; **פנקס סאכאטשעוו**, עמ' 97-99.

¹⁶² בקיץ של 1908 נחיתה מריאנבד מקום מגעים אינטנסיביים בין המנהיגים האורתודוקסים, כפי שכתב ר' שלום דובער לבנו ר' יוסף יצחק: "בקיץ דנא פה מאריענבאד אורזיי [=יבול] גדול על רבי"ס. מהעולים בשם המה הבאהוסער הטשארטקאווער והסטאלנער בא יבוא בשבוע הבע"ל [=הבא עלינו לטובה], ואלה פרים ורבים עוד קטנים שאינם עולים בשם כ"כ [=כל כך], וכמעט אשר הפלאץ [=הכיכר] מבהיק מהאטלעס [=אטלס]". בעוד חודש הוא הוסיף: "כעת הוא האך סעזאן [=עונת השיא] ועל הראשונים נתוספו עוד רבי"ס ורבנים ובע"ב [=בעלי בתים] גבוהים ואני באנספרוך [=חוסר הזמן] רב מאוד עד שלא יספיק לי הזמן לכתוב מכתבים" (רש"ב אל ריי"צ, י"א תמוז [27.6] וי"ז מנ"א תרס"ח [1.8.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' רפג, שיא). על ההווי של האדמו"רים בערי הנופש ראה גם זכרונותיו של ר' אהרון ישראל בורנשטיין, בנו של האדמו"ר ר' שמואל מסוכצ'וב, **מראה הדשא**, עמ' רמב, הערה 19.

¹⁶⁴ רש"ב אל ריי"צ, כ"ב תמוז תרס"ח [8.7.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' שז. המילים על גימנסיה נובעות מהסעיף 5 בתקנון יכנסת ישראל, שבו נאמר כי "האגודה משתדלת לפני הרשות לתת חופשה מעבודת הכתיבה בימי שבתות ויו"ט [ימים טובים] לאלה התלמידים מבקרי בה"ס [בתי ספר] להממשלה, שאינם רוצים לחלל השבתות" (**ספר התקנות**, עמ' 2; *Уставъ Общества «Кнестель»*, עמ' 2).

¹⁶⁵ רש"ב אל ריי"צ, כ"ב תמוז תרס"ח [8.7.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' שח.

¹⁶⁶ רש"ב אל ריי"צ, י"ז תמוז תרס"ח [3.7.1908], כ"ב תמוז [8.7], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' ש, שח.

¹⁶⁷ רש"ב אל ריי"צ, י"ז מנ"א תרס"ח [1.8.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' שיב.

הקיץ נפגשו בקניגסברג גם הרב גרודזנסקי והאדמו"ר מליובאביץ', בדרכם מאירופה לרוסיה, ושוב דיברו על תאריך האסיפה הכללית.¹⁶⁸

המיסדים של 'כנסת ישראל' קיוו לקבוע תאריך חדש לאסיפה הכללית באלול תרס"ח (אוגוסט-ספטמבר 1908) אך זו לא יצאה לפועל, ובסתיו 1908 השלטונות כבר שמו עין על האגודה. כך כתב הרב גרודזנסקי לרב יהודה לייב צירלסון שהיה באותו פרק זמן "הרב מטעם" ו"הרב הדתי" בעיר פרילוקי בפלך פולטבה, והקים שם סניף של 'כנסת ישראל':

על דבר כנסת ישראל הרבה סבלנו ע"י המחלקה הפרילוקית כי הגובי [=המושל] דפאלטאווא (מי שהי') כתב דברים רעים ומלשינות להגובי דעירנו [=מושל פלך וילנה] וכן גם לפי"ב [לפטרבורג]. ומוזה החלו לבקש תואנות ולבלי הרשות ועידה כללית. ואחרי כן גלו דעתם מפורש הגייג [=המושל הכללי של ליטא] והגובי [=מושל פלך וילנה] לשנות את האוסטאווא [=תקנון] ולהשמיט את סעיף משיוי-זכויות.¹⁶⁹

בסופו של דבר, לא התקבל הרשיון לאסיפת 'כנסת ישראל', ובכך, בעצם, הסתיים קיומה (אם כי הסגירה הרשמית על ידי השלטונות התרחשה רק בסוף ינואר 1911¹⁷⁰). מכאן ואילך עברה היוזמה, מחד גיסא, לידי הרבי מליובאביץ' ופעילותו סביב הוועדה הרבנית, כפי שידובר בהמשך, ומאידך לידי האורתודוקסים הגרמנים וצעדיהם להקמת 'אגודת ישראל'. אמנם עדיין בינואר 1909 הודיע הרב גרודזנסקי "הננו עוסקים ומשתדלים" בהשגת הרשיון לאסיפת 'כנסת ישראל' "ושיהי' כתוב בו מפורש לתועלת חזוק דת קדשנו"¹⁷¹, אך כבר בתחילת פברואר ובמרץ כתב שבועון 'יגדיל תורה' על כשלונה של 'כנסת ישראל' כעל ענין מוגמר.¹⁷² סופה המוחלט של 'כנסת ישראל' באה באסיפת הרבנים בוילנה באפריל 1909. הרב גרודזנסקי אמנם טען כי 'כנסת ישראל' "נאלצה להפסיק זמנית את פעילותה", אך לאחר נאומו של הרבי מליובאביץ', אשר עמד "על הצורך להבליט ולהדגיש בסעיפי האוסטאווא [=תקנון] את מטרתה הדתית של האגודה שלא יבא לידי שום טעות כל שהיא" ולאחר דיונים שנמשכו יומיים, החליטו הנאספים להכין תקנון חדש לחברה חדשה ולא נקטו בשמה.¹⁷³ חשיבותה של 'כנסת ישראל' היא בכך שזה היה ארגון חרדי ראשון ברוסיה אשר לא הסתפק בחיזוק הדת אלא שם בפניו מטרות פוליטיות כלליות. גם המבנה הארגוני שלו היה מודרני ונשאל מהארגונים הפוליטיים בני הזמן – רשת סניפים מקומיים, אסיפת נציגי הסניפים כמוסד עליון והוועד המרכזי הפועל על בסיס קבוע. לאחר הקמתה של 'אגודת ישראל' ב-1912, שהיא גם כן ארגון פוליטי כללי, אלא בקנה מידה עולמי, קישרו הרבנים בין שני הארגונים. עוד ב-1912 כתב 'החפץ חיים' (ר' ישראל מאיר הכהן) בנוגע ל'אגודת ישראל', כי "כבר ראינו את פעולת ברק אחד שהבריק לפי שעה מאגודת 'כנסת ישראל', כמה טובה עשתה לעולם, ולוא ארכו לה הימים אין לשער גודל מעשיה".¹⁷⁴ גם מייסד 'כנסת ישראל' ואחד הפעילים המרכזיים של 'האגודה', הרב גרודזנסקי, כאשר נדרש ב-1913 לתולדות הקמתה של 'האגודה', התחיל מהקמת 'כנסת

¹⁶⁸ רש"ב אל רח"ע גרודזנסקי, מחרת יוהכ"פ תרס"ט [23.9.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תיד.

¹⁶⁹ רח"ע גרודזנסקי אל רח"ל צירלסון, א' שבט תרס"ט [10.1.1909], הספריה הלאומית, V.696/159; גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' יג. המושל הכללי של ליטא הודיע למשרד הפנים כי הוא נוף במושל פלך וילנה על כך, שזה האחרון אישר תקנון של 'כנסת ישראל' עם הסעיף על שאיפה לשיוון הזכויות (РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 63, л. 31-3606).

¹⁷⁰ *Северо-Западный Голос*, גל' 1573 (29.1.1911), עמ' 3; *Вестник ОЛЕ*, גל' 3 (ינואר 1911), עמ' 117. היסטוריון חרדי אהרן סורסקי (**רבן של ישראל**, עמ' לח-לט) מספר, ללא ציון המקור, על סגירת אגודת 'כנסת ישראל' על ידי הממשלה ועל הקמת ארגון חילופי 'מסורת אבות' על ידי הרב גרודזנסקי. כפי שראינו, השלטונות לא סגרו את 'כנסת ישראל' ב-1908, ו'מסורת אבות' היא שלוחה רוסית של 'אגודת ישראל' שעליה ידובר בהמשך.

¹⁷¹ רח"ע גרודזנסקי אל רח"ל צירלסון, א' שבט תרס"ט [10.1.1909], הספריה הלאומית, V.696/159; גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' יג. ¹⁷² לבנון, "מכתבים אל העורך", **יגדיל תורה**, תרס"ט, גל' 4 (3.2.1909), עמ' 46-47; ר' איסר זלמן מלצר, "אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו", שם, גל' 5 (3.3.1909), עמ' 57-58.

¹⁷³ 318-319, תול. 51, РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 51; **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' שלג-שלד; "דער רבנים-צוזאמענפאָהר אין ווילנא", **דער פריינד**, 1909, גל' 94 (27.4), עמ' 2; "די גרויסע רבנים-אספה אין ווילנא", **הינט**, 1909, גל' 96 (27.4), עמ' 1. ב-1909, גל' 19 (10.5), עמ' 19) צוין כי תקנון 'כנסת ישראל' נלקח כיסוד לתקנון החדש, אך נראה שזו רק אחת הטעויות של הכתב.

¹⁷⁴ עש"ק וישב תרע"ג [16.12.1912], **ישר, החפץ חיים**, עמ' שטו.

ישראל' כצעד ראשון,¹⁷⁵ וגם לאחר עשר שנים הוא חזר והדגיש כי תחילתה של 'אגודת ישראל' היא ב'כנסת ישראל'.¹⁷⁶

לסיום דיונינו ב'כנסת ישראל' צריך להדגיש כי לא כל חוגי האורתודוקסיה ברוסיה שמחו להופעתה ושיתפו פעולה בהקמתה. ראשית כל, בין מייסדי 'כנסת ישראל' בלטו בהעדרם ראשי תנועת המוסר. כפי שניסח זאת שאול שטמפפר, "הכל התמקד במישור האישי, והתנועה לא דרשה שינוי במבנה החברה ואף לא התייחסה לשאלות של ארגון הציבור או של עוני וניצול החלשים בידי החזקים".¹⁷⁷ לכן נמנעו ראשיה מפעילות פוליטית, וכך הם המשיכו אף בעתיד ביחסם השלילי ל'אגודת ישראל' בתקופתה הפולנית.¹⁷⁸ שנית, השתתפותם של החסידים מאוקראינה - מהגדה הימנית של דניפר (פלכים פודוליה, וולין וקייב) - אינה ניכרת. הם גם לא השתתפו בהתארגנות האורתודוקסיה לאחר המהפכה של 1917.¹⁷⁹ אחת הסיבות להיעדרותם היא, ככל הנראה, בכך, שהשולת השולטת באיזורים אלו - שושלת טברסקי מצ'רנוביל - התחלקה למספר גדול ביותר של חצרות קטנות, שכל אחת מהן היתה נטולת השפעה רחבה, ובין אדמו"רים מבית טברסקי לא היה בתקופה זו אישיות בעלת אוטוריטה וסמכות המסוגלת להוביל אחריה לפעילות משותפת (כפי שעשה ר' אברהם מרדכי אלטר מגור בפולין). גם השושלות החסידיות הקטנות של בילורוסיה לא לקחו חלק בהתארגנות פוליטית זו, אם כי האדמו"ר מסלונים היה היוזם של חברת 'מחזיקי הדת' ב-1900 ופעיל ב'אגודת ישראל' ב-1914-13.¹⁸⁰ לעומתו, התנגד האדמו"ר ר' ישראל פרלוב (הינוקא מסטולין, 1869-1922) למעורבות בעניינים ציבוריים וכך כתב בצוואתו: "הנני מיעץ את בני שלא יתערבו מענייני הקהלות, בענייני גשמיים בכלל [...]. כי נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי מי שיצא בשלום, בלי בזיונות, חוץ בענין תלמוד תורה ומקוה".¹⁸¹

אם אנשי המוסר והרבי מסטולין התעלמו מ'כנסת ישראל' בשל עמדתם הפיאטיסטית, היו אחרים אשר חלקו על דרכה של 'כנסת ישראל'. כך, כפי שהודגש לעיל, הפגינה חצר ליובאביץ' - הענף העיקרי של חסידות חב"ד - יחס מסתייג ל'כנסת ישראל' למרות השתתפותה המעשית בפעילותה. וכפי שגם נאמר לעיל, צדיקי פולין התלבטו ביחסם ל'כנסת ישראל' ואף התנגדו לה. בעצם, למרות חשיבותה הרבה, נותרה 'כנסת ישראל' להיות ארגון של הרבנים הליטאים המבוסס בעיקר באיזורים 'המתנגדיים' בצפון-מערב ונהנה במידת מה מהתמיכה של הרבנים בדרום רוסיה.

האורתודוקסיה בפולין ועיתון "הקול"

התפתחות האורתודוקסיה בממלכת פולין הרוסית (פולין הקונגרסאית) היתה שונה במקצת מזו שבתחום המושב. רוב היהודים שומרי המצוות בפולין השתייכו לחסידות, והחסידות שלטה הן בעיירות קטנות והן בערים הגדולות כמו וארשה ולודז'.¹⁸² תחושת המשבר של החברה המסורתית ואיזומי המודרנה היו מורגשים חזקות גם בקרב ההנהגה החסידית, ולכן, כפי שהראה מנדל פייקאז', הרדיקליזם שאפיין את החסידות הפולנית במחצית הראשונה של המאה הי"ט התחלף בסופה בשמרנות דתית.¹⁸³ התמודדות עם המודרנה אף הביאה להקמת ישיבות חסידיות על ידי חלק מהאדמו"רים הבולטים.¹⁸⁴ האדמו"רים הפולניים

¹⁷⁵ רח"ע גרודזנסקי, "דברים אחדים ע"ד 'אגודת ישראל', "הדרדך", גל' 6, סיון תרע"ג, עמ' 1 (=גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קכב-קכג).
¹⁷⁶ "הרה"ג ר' חים עוזר גראדזינסקי שליט"א וועגען די בעציהונגען פון אלטם בריסקער רב, הרה"ג ר' חיים סאלאווייטשיק זצ"ל צו דער אגודת ישראל", **דער יוד**, י"ז אב תרפ"ג, עמ' 3 (=גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קמא). גם נכדו של הרב גורדון, הרב א. סורוצקין כתב בשנות ה-1960, כי "ארגון 'כנסת ישראל' הי' בעצם אבן היסוד להתארגנות היהודית החרדית העולמית ב'אגודת ישראל'" (צוטט אצל שטמפפר, **הישיבה הליטאית**, עמ' 356).

¹⁷⁷ שטמפפר, **הישיבה הליטאית**, עמ' 281, 356.
¹⁷⁸ Fishman, "Musar and Modernity", עמ' 59.

¹⁷⁹ אלטשולר, "הפוליטיקה של המחנה הדתי", עמ' 216. בין ראשי הרשימה האורתודוקסית בבחירות לכינוס היהודי הכול-רוסי נכלל רק אדמו"ר אוקראיני אחד - האדמו"ר מסקוויריה (שם, עמ' 222).

¹⁸⁰ ראה "חלקו של האדמו"ר מסלונים" וצילום מכתבו מיום ט"ז שבט תרע"ד [30.1.1914] שם.
¹⁸¹ רבינוביץ, **החסידות הליטאית**, עמ' 88.

¹⁸² בקון, "החברה המסורתית", עמ' 457-455. סקירה כוללת על החברה המסורתית בפולין ראה Bacon, "La société juive", עמ' 651-656.

¹⁸³ פייקאז', **חסידות פולין**, עמ' 104-50.

¹⁸⁴ Stampfer, "Hasidic Yeshivot", עמ' 7-9.

השתתפו בפעילות אנטי-ציונית בסוף המאה הי"ט וגם תמכו בהקמת חברת 'מחזיקי הדת' ב-1900-1902. אך יחד עם זאת, מעיון במסמכי התקופה נוצר הרושם, כי מנהיגי האורתודוקסיה בפולין (והן מנהיגי "המתבוללים") העריכו את רמת החילון בקרב יהודי פולין כנמוכה יותר בהשוואה לזו של יהודי רוסיה הגרים בתחום המושב.

תקופת הפעילות הפוליטית האינטנסיבית של חסידויות פולין, במיוחד זו של גור, שהיא היתה החצר החזקה ביותר,¹⁸⁵ החלה בשנת 1905. בתחילת שנה זו נפטר האדמו"ר מגור ר' יהודה אריה לייב אלטר, אשר דגל באי-התערבות בעניינים ציבוריים,¹⁸⁶ ולכס האדמו"רות עלה בנו ר' אברהם מרדכי. זה האחרון אימץ את הגישה האקטיביסטית של מייסד השושלת ר' יצחק מאיר אלטר (1799-1866),¹⁸⁷ והמעשים הראשונים שלו היו מכוונים להתמודדות עם המשבר שפקד את החברה המסורתית. על מנת להגן על הדור החדש בפני השפעות חיצוניות הוא הקים ישיבת "דרכי נועם" בחצרו בעיר גור (גם על הרי"מ מסופר כי הקים ישיבות בווארשה),¹⁸⁸ ועל מנת למנוע השפעת העיתונות היהודית החילונית הוא החל בהכנות להוצאת עיתון אורתודוקסי (גם הרי"מ רצה להקים עיתון אורתודוקסי בסוף שנות החמישים של המאה הי"ט).¹⁸⁹ הנפש החיה בשני מפעלים אלו היה אחיו של האדמו"ר ר' מנחם מנדל אלטר (1878-1941). הרבי מגור אף נקט צעדים לחיזוק חבורות החסידים שלו ובאיגרת מיוחדת בספטמבר 1907 דרש "להיבדל" מהחסידים אשר מלמדים את בניהם לימודים כלליים "גם אם יהי האנשים הנ"ל אמודים ונושאים בעול".¹⁹⁰

כמו עמיתיהם בליטא, התקשו האורתודוקסים הפולנים להקים עיתון ולמצוא צוות עיתונאים מתאים. אבל לעומת הרבנים הליטאים והקהל שלהם אשר לא היו קשורים ביניהם ביחסי הירארכיה כלשהי, היתרון של האורתודוקסים בפולין היה בהשתייכותם לחסידות, שהיא הינה מסגרת כמעט פורמלית עם מערך מסודר של המנהיג, מקורביו המפיצים את רצונו והמוני החסידים, ביניהם גם עשירים, המוכנים לעשות את דברו. הודות לכך הצליחו חסידי גור במה שמעולם לא עלה בידי הרבנים הליטאיים בוויילנה, והקימו עיתון אורתודוקסי **הקול**. גליון נסיון יצא ככל הנראה בנובמבר 1906 בבניין בעריכתו של יהודה לייב וולנרמן,¹⁹¹ ובמרץ 1907 הועבר העיתון לווארשה, הוצאתו הופקדה בידי חברת 'חומת הדת' אשר הוקמה במיוחד למטרה זו,¹⁹² והעיתון חולק לשני חלקים. במרכז המפעל עמד העיתון השבועי **הקול - קול יעקב** אשר הוגדר ככל השבועונים המפלגתיים האחרים: "ישפט וידבר על כל דבר הנעשה ונשמע במחנה ישראל; יתן מאמרים מדעים וחזיונות, ספורים וציורים; וגם על החיים הכלליים יהגה דעות, על המסחר וחרושת המעשה, האמנות והספרות".¹⁹³ אליו נוסף העיתון היומי **הקול**, אשר הבטיח לקוראיו "כל הדברים הנחוצים לדעת מעולם הפוליטי, המסחרי, המעשי והשמושי ככל העתונים הכללים, וגם החלק הספרותי לא יגרע ממנו".¹⁹⁴ בהגדרות אלו בולטת במיוחד הנטיה לא להדגיש עניינים דתיים, אלא לספק את כל הצרכים של הקורא ועל ידי כך לאפשר ליהודים האורתודוקסים לא לקרוא עיתונים חילוניים. ההסכמות המתלהבות של האדמו"ר מגור, של דודו האדמו"ר מפילץ ושל האדמו"רים מסוכצ'ב, גרודזיסק וקוזמיר הופיעו בגליון הראשון של השבועון, אך יחד איתם הודפסו גם התגובות המסתייגות במשהו של המנהיגים הרוחניים האחרים. היריב העיקרי של

¹⁸⁵ תיאור מקיף של חסידות פולין לדורותיה וענפיה ראה אשכולי, **החסידות בפולין**.

¹⁸⁶ ר' יהודה אריה לייב אלטר מגור אף סירב לתמוך ברעיון הוצאת העיתון האורתודוקסי – מר זוטרא, "מכתבים גלויים", **הקול - קול יעקב**, תרס"ח, גל' 4 (4.10.1907), עמ' 26.

¹⁸⁷ על השתתפותו של הרי"מ במפעלי שתדלנות כבירים ראה אסף וברטל, "שתדלנות ואורתודוקסיה", עמ' 89-74.

¹⁸⁸ Stampfer, "Hasidic Yeshivot", עמ' 8-9; סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, א', עמ' רכב-רלו.

¹⁸⁹ Rotstein, "The Orthodox Press in Poland", עמ' 97-98; Prager, "When Hasidim of Ger Became Newsmen", עמ' 210-211; סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' קמט-ק.

¹⁹⁰ אגרת ער"ח שנת יגדיל תורה [24.9.1907], רא"מ אלטר, **אוסף מכתבים**, עמ' ט.

¹⁹¹ סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' קנד.

¹⁹² לדברי הרב יצחק מאיר לוי, מימן הרבי מגור את העיתון מכספו (רי"מ לוי, "זכרונות", **הפלס**, גל' 4, כ"ב אדר תשל"א, עמ' 5). השווה גם מכתבו של רא"מ אלטר אל רי"מ לוי האומר שרבי עצמו עסק בהוצאת העיתון "במסוה" של אחיו ר' מנחם מנדל – צוטט אצל סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', קנז. אחד ממקורביו העשירים של הרבי, נחום לייב ויינגוט מווארשה, גם היה מעורב בהוצאת העיתון, כפי שעולה משימושו בנייר פירמה של העיתון למכתביו, שם, ב', עמ' עג.

¹⁹³ "אל הקוראים", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 1 (8.3.1907), עמ' 1.

¹⁹⁴ "אל הקוראים", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 1 (8.3.1907), עמ' 1.

אדמו"רי גור, האדמו"ר מאלכסנדר, הסתפק בהודעה כי הוא חתם על העיתון, והודעה דומה נתן גם זקן הרבנים בפולין הרב מייזל מלודז' והוסיף: "להיותי נמנע מלתת הסכמתי על ענינים חדשים, הנוגעים לעניני הכלל, לא אוכל לצאת מנדריי"¹⁹⁵ (הרב מייזל כתב זאת ב-26 בנובמבר 1906, אך נדר זה לא הפריע לו לחתום על הכרוז אודות ועד הרבנים אשר יצא מווילנה בפברואר 1907). גם מאוחר יותר התלונן העיתון שאינו זוכה לתמיכה בחוגי האורתודוקסיה בפולין, ומובן שרבני ליטא לא התייחסו אליו כלל.¹⁹⁶

מערך העיתונים הזה, המגשים חלומות של כל מפלגה להחזיק בשתי כמות – אחת יומית ואחת שבועית, לא הצליח מבחינה כלכלית. כבר בסוף מאי הוזל מחירו של **קול יעקב**¹⁹⁷ ומאוחר יותר הופיעו בעיתונות הידיעות כי "הצדיקים והחסידים אספו 25,000 רובל להוצאת עיתון זול ביידיש בווארשה"¹⁹⁸, דהיינו כבר אז הורגש שה**קול** העברי אינו עומד על יסודות איתנים ואינו מופץ כפי המצופה. תהליך העריכה של העיתון (במיוחד העיתון היומי) גם לא היה אפקטיבי, מפני שלא נמצאו כתבים המשתייכים למחנה האורתודוקסי ומלית ברירה הועסקו בעיתון כתבים חילונים, שכל שורה שיצאה מתחת עטם עברה 'צנזורה' פנימית על ידי העורך ריי"ל וולנרמן או על ידי ר' יעקב יצחק מוזס – אחי גיסו של הרבי מגור.¹⁹⁹ באוקטובר 1907 פשטה חברת 'חומת הדת' את רגלה וכתוצאה מיידית נסגר **הקול** היומי.²⁰⁰ למרות המאמצים לשמור על השבועון, גם הוא הופסק שבוע מאוחר יותר. סגירת שני העיתונים – היומי והשבועי – התרחשה באותו הזמן כאשר נסגרו גם הבטאונים של המפלגות הסוציאליסטיות והליברליות היהודיות, כלומר הרתיעה של האוכלוסיה היהודית מהפוליטיקה השפיעה, ככל הנראה, גם על הבטאון האורתודוקסי. בפברואר 1908 חודש **הקול** השבועי,²⁰¹ עתה מוגדר כשבועון מפלגתי בלבד, "הד קול בני ישראל החרדים", אך הוא הצליח להתקיים רק במשך שלושה חדשים ונסגר סופית באפריל. נסיון נוסף להחיות את **הקול** נעשה לאחר אסיפת רבני פולין (ראה להלן): בפברואר 1909 פירסמה הוועדה המיוחדת, שנבחרה באסיפת רבני פולין, את החלטתה, כי **הקול** (שוב בעריכתו של וולנרמן) יהפוך למעין חברת מניות הממומנת על ידי הרבנים עצמם ובאופן כזה יעמוד "תחת רשות הרבנים של מדינת פולין ורוסיה".²⁰² בסופו של דבר, כמו עמיתיהם הליטאים, נאלצו מנהיגי האורתודוקסיה הפולנית לתמוך בשנת 1911 בשבועון **המודיע** של הרב א"ע רבינוביץ' מפולטבה.²⁰³ רק בשנת 1914 עשו חסידי גור נסיון נוסף להקים עיתון חרדי, עתה כבטאון של 'אגודת ישראל'. זה היה אמור להיות יומון ביידיש ששמו **זעיר יוד** ובראשו הועמד חסיד חב"ד ופעיל אורתודוקסי ידוע הרב ר' שלמה יוסף זיון (1890-1978, בעתיד עורך האנציקלופדיה התלמודית), אך פרוץ מלחמת העולם הראשונה מנע את הוצאת העיתון.²⁰⁴ רק לאחר המלחמה הצליחו חסידי גור להקים בווארשה יומון אורתודוקסי ביידיש באותו שם. בעניני הפוליטיקה הכללית החזיק עיתון **הקול** בעמדה שמרנית וכמעט פרו-ממשלתית. למשל, כך התבטא מאמר המערכת לאור השמועות על פיזור הדומה השניה באפריל 1907: "הדומא לא תוכל להושיענו

¹⁹⁵ "אל הקוראים", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 1 (8.3.1907), עמ' 2.

¹⁹⁶ ראה, דוגמא, מכתבו של מרדכי בלכמן מסטארו-קונסטאנטינוב, פלך וולין, התוהה למה בכרוז של הרבנים הליטאיים לאסיפת הרבנים והוצאת העיתון אין זכר ל**הקול** הקיים כבר מספר חודשים ("למען דעת", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 23 [23.8.1907], עמ' 183.

¹⁹⁷ **הקול**, תרס"ז, גל' 46 (30.5.1907), עמ' 1.

¹⁹⁸ *Ерпейцкіі голос*, 1907, גל' 26 (28.6), עמ' 11; *Пасвет*, 1908, גל' 25 (29.6), עמ' 33 (שניהם בהסתמך על הידיעות בעיתונים פולניים). לידיעות אלו מתכוון גם מקור חסידי כאשר מספר על נסיונו של הרבי מגור להוציא לאור עיתון **די ווארשאוער צייטונג**, סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' קסא.

¹⁹⁹ Rotstein, "The Orthodox Press in Poland", עמ' 98; "When Hasidim of Ger Became Newsmen", Prager, עמ' 211; סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' קסא.

²⁰⁰ המערכת, "דברים נמרצים לשלומי אמוני ישראל", **הקול - קול יעקב**, תרס"ח, גל' 6 (26.10.1907), עמ' 48; גל' 7 (14.2.1908), עמ' 1-2.

²⁰¹ **הקול - קול יעקב**, תרס"ח, גל' 7 (14.2.1908), עמ' 1-2.

²⁰² **היינט**, 1909, גל' 31 (5.2), עמ' 4, הפקסימיליה פורסמה אצל סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' תצא. החל מ-1909 וולנרמן אינו מוזכר יותר כעורך העיתון האורתודוקסי. כאשר הוקם שבועון **המודיע** ב-1910, ישב וולנרמן שוב בבניין ועסק במכירת "התנורים של שבת" בהכשר הרב ישכר בעריש גרויבארד (**המודיע**, תר"ע, גל' 12 (9.7.1910), עמ' 192).

²⁰³ "קול הקורא", **המודיע**, תרע"א, גל' 35 (16.6.1911), עמ' 545-548 (פורסם גם אצל גרודזנסקי, **אגרות**, א', עמ' שכו-שכח, אם כי מספר חתימות הושטו).

²⁰⁴ Rotstein, "The Orthodox Press in Poland", עמ' 99; "When Hasidim of Ger Became Newsmen", Prager, עמ' 211. השווה גם מכתב ברכה של רח"ע גרודזנסקי אל רש"י זיון, ער"ח סיון תרע"ד [12.5.1914], **שנות דור ודור**, א', עמ' רעז-רעח.

מאומה, יען אם תנצח וחרתה חרות על הלוחות ... אז תחת החיים של אושר, אשר ממנה נצפה, תצא לנו דאגה חדשה: כל העמים והלאומים, אשר יוכלו לזיין את כחם בחרותם יתנפלו עלינו בחמת לאומיותם וקולטוריותם ... ואז נהי בין הפטיש והסדן ... בין הזאבים והארי ... אנו בני ישראל אין לנו להשען אלא על אבינו שבשמים".²⁰⁵ אך יחד עם זאת ניתן היה למצוא במאמר ראשי גם המילים "עכשו הננו תובעים מכס מתן זכויות אדם ואזרח בארצות הגלות".²⁰⁶ במאמר "פלטפורמה לחרדים" אשר פורסם לפני הבחירות לדומה השלישית, ניסח העיתון, לצד התנגדותו לשליטת השמאל והקדטים בבחירות בקרב היהודים ורצון להישען על הממשלה ("חלילה לנו היום מהתפתות בחלקותיהם ומבחר הקנדידים כאלה המרחיקים מאתנו את לב הממשלה") גם את התוכנית הפוזיטיבית:

הפרוגרמה שלנו צריכה להיות כך: א) להתעניין רק במה שנוגע לנו בתור יהודים, וביתר הענינים להזהר לבלתי עורר עלינו חמת מי שהוא, ב) לתבוע חופש הדת במלואו, בלי שום עכוב והגבלות המזיקות להחופש בין ביחס ישר ובין ביחס מסובב [=נסיבת], ג) לתבוע אבטונומיה דתית שלמה: כלומר הנהגה פנימית בתור יהודים, באמצעות הכרת הרבנים לכהנים ורועים.²⁰⁷

ברור, כי השפעתו הפוליטית של **הקול** לא היתה משמעותית ולעמדתו לעגו עיתונים יהודיים אחרים. **הקול** אף לא הצליח לתפוס מקום העיתונים האחרים כמקור מידע לקהל קוראיו. לעומת זאת חשיבותו היתה בכך שהיווה במה לדיונים וויכוחים סוערים בתוך המחנה האורתודוקסי.

התחום העיקרי של **הקול** היה התמודדות עם המשבר של החברה המסורתית וחיפוש האמצעים לחיזוק הדת. לשם כך התמיד העיתון לפרסם מאמרים ומכתבים רבים בשני נושאים: הרבנות והחינוך. בעניני החינוך הוצגו בעיתון דעות מנוגדות, ביניהן דרישת חינוך מסורתי לבנות,²⁰⁸ לקיחת החדרים המסורתיים תחת פיקוח קהילתי ולימוד מקצועות כלליים והשפה העברית בהם,²⁰⁹ לימוד מסודר של משנה ורק אחר כך גמרא על מנת לתת לערים העוזבים את הלימודים ידע בסיסי בתורה,²¹⁰ ואף הכנסת לימודי מלאכה לשיבות.²¹¹ בכלל, היו המערכת והכותבים **בהקול** מודעים היטב לבעיות הכלכליות של היהודים וראו בהן אחת הסיבות להתרופפות הדת. אך עיקר מאמציו השקיע העיתון בענין הרבנות ואסיפת הרבנים. גליונות רבים נפתחו במאמרו המלהיבים של הסופר החרדי הפורה נח חיים לויך מלוקוב, אשר בשפת מליצה קרא לרועי ישראל להתאסף ואף קבע כי "האסיפה והכנסיה הזאת אך היא הסגולה אחת והמפתח האחד להגאולה".²¹² העיתון גם עשה מעשה ופנה לשלטונות לקבלת רשיון לאסיפת הרבנים בווארשה.²¹³ הכותבים בעיתון השוו את אסיפת הרבנים המתוכננת לכנסת הגדולה מימי עזרא ונחמיה ולוועד ארבע ארצות שהיה קיים בפולין²¹⁴ וציפו ממנה תפנית דרמטית בהתמודדות עם המודרנה. יחד עם זאת, כמעט כל מאמר קרא ליגדולי ישראל, ולפעמים אפילו

²⁰⁵ החוזה ["י"ל וולנרמן?], "לרוח היום", **הקול**, תרס"ז, גל' 2 (4.4.1907), עמ' 1.

²⁰⁶ יעקב בן אביב, "זמן מתן תורתנו", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 8 (4.5.1907), עמ' 57. ראוי לציין שמחבר המאמר גר בעיר ניקולייב באוקראינה הדרומית, דהיינו באווירה שונה לגמרי מזאת של פולין.

²⁰⁷ רב-בעירה-קטנה, "פלטפורמה לחרדים", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 18 (19.7.1907), עמ' 141.

²⁰⁸ ראה, למשל, שאגת ארי ["י"ל וולנרמן"], "לשאלת חנוך הבנות", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 15 (28.6.1907), עמ' 113-114.

²⁰⁹ מלמד, "לשאלת החינוך", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 17 (12.7.1907), עמ' 129-131; יצחק פשעטיצקי, "לשאלת החדרים", שם, עמ' 132-134.

²¹⁰ זאב קפלן מעיירה שאדוב בפלך קובנו, "בתי ספר", **הקול - קול יעקב**, תרס"ח, גל' 13 (27.3.1908), עמ' 99.

²¹¹ המאמר "תורה ומלאכה" של חסיד גור חשוב ישראל פלוצקר מצניסטוחובה דיבר על הכנסת לימודי המלאכה לשיבת גור, אשר נוסדה לא מזמן (**הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 23 [23.8.1907], עמ' 183-182). ראה גם תגובות זועמות נגד הצעתו ותשובותיו לביקורת (שם, תרס"ח, גל' 3 [27.9.1907], עמ' 20-21; גל' 4 [4.10.1907], עמ' 25-26; גל' 11 [13.3.1908], עמ' 82-83; גל' 12 [20.3.1908], עמ' 91-93). ראה על כך גם סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, א', עמ' רכה.

²¹² נח חיים לויך, "קל אלקים עליון", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 21 (9.8.1907), עמ' 161.

²¹³ *Свобода и равенство*, 1907, גל' 40 (16.8), עמ' 14; *Еврейский Голос*, 1907, גל' 33 (18.8), עמ' 25.

²¹⁴ ראה, למשל, צבי יחזקאל מיכלזאהן, רבה של פלונסק, "אסיפת הרבנים בעבר ובהווה", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 21 (9.8.1907), עמ' 162-164, גל' 22 (16.8.1907), עמ' 170-172.

במיוחד לאדמו"רי פולין,²¹⁵ לתמוך באסיפה, לבוא אליה ולפעול יחד, ללא יריבויות אישיות: "אתם רועי העדרים, מלכי רבנן, עשו ראיית פנים זע"ז [זה על זה], לא ברעש ולא באש כי אם ברוח דעת ובקול דממה דקה, לדבר איש את רעהו".²¹⁶ אבל מאמציו של **הקול** ושל חצר גור, אשר עמדה מאחוריו, לא הניבו פירות: העיתון, כאמור, נסגר בשל חוסר התמיכה בו והאסיפה המתוכננת לא התקיימה. רבני וצדיקי פולין התאספו רק בסוף דצמבר 1908, כאשר הממשלה הציעה זאת במסגרת ההכנות לוועדה הרבנית (ראה להלן).

סוערים במיוחד היו הדיונים בשאלת הרבנות. רוב הכותבים הדגישו כי אחת הסיבות העיקריות למצבה השפל של הדת בחברה היהודית היא אובדן האוטוריטה של הרבנים שבגללו הם אינם מסוגלים להשפיע על החברה. האשמים בכך הם הרבנים עצמם שאינם נוקטים עמדה פעילה, אך גם התנאים האוביקטיביים, כאשר הרבנים תלויים מבחינת פרנסתם בראשי הקהילה ומיננים נעשה לעיתים קרובות עבור תשלום לקופת הקהילה או שוחד לראשיה.²¹⁷ על מנת לשפר את מצב הרבנים ולחזק את עצמאותם הציעו הכותבים לא רק אסיפה שתוכל להחליט על האמצעים אלא גם הקמת איגוד מקצועי של הרבנים²¹⁸ או ועד מגאוני הדור היכול לפקח על היחסים בין רב לקהילה.²¹⁹ בין ההצעות היו דרישות להשוות את הרבנים עם כהני דתות אחרות ואף לשלם להם מקופת המדינה על מנת "ויתפרנסו הרבנים לא 'כאיש-תרומות' הזה המחזר בקומבינציות שונות לשמור על תרומת הטכסא שלו, כי אם 'כעבד מלך' וכפקיד הבא בשכרו בכבוד ובמועדו".²²⁰

אחת הבעיות שהועלתה בדיונים **בהקול** – קניית תפקיד הרב – אף מצאה את פתרונה כאשר באוגוסט 1907 פירסמו ראשי החסידות בפולין – האדמו"רים מגור, אלכסנדר וסוכצ'ב – חידוש החרם שהטילו בשנות 1587 ו-1590 רבני וועד ארבע ארצות על הרבנים הקונים את תפקידם.²²¹ חידוש חרם זה הינו סימפטומטי מכמה בחינות: הוא נעשה בפתח אסיפת הרבנים המתוכננת שלא פעם הושוותה לוועד ארבע ארצות; קניית הרבנות הוכרזה על ידי בעלי מאמרים **בהקול** כאחת הבעיות המשמעותיות ביותר; כמקור לטקסט החרם שימש ספר חדש **לקורות יהודי לובלין** (למרות שהטקסט המקורי מפנקס פוזנא כבר פורסם בעיתונות ב-1872, 1883 ו-1890 ואף הוזכר בנוסח מאוחר יותר של חידוש החרם אשר פורסם בשו"ת **אבני נזר** של ר' אברהם בורנשטיין מסוכצ'ב).²²² האדמו"רים החתומים על חידוש החרם לא רק פירסמוהו בעיתון אלא אף החתימו עליו 278 רבני ואדמו"רי פולין (אם כי לא הכול ונעדרו מהרשימה מספר דמויות בולטות). בנוסף לכך, נשלחו עותקי חידוש החרם לכל הקהילות בדרישה להכניסו לפנקסי הקהילה והחברה קדישא ובבקשה לקרוא את טקסט החרם בפומבי לאחר פטירת כל רב. יתרה מזו, השתמרה אף עדות כי בשנת 1910 שלחו האדמו"רים החותמים שני רבנים לעיירה זקרוצ'ים (Zakroczym) על מנת לפסול מינוי רב חדש עבור כסף.²²³ קשה להעריך

²¹⁵ הרב מל, "הכסף יענה את הכל", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 10 (25.5.1907), עמ' 75; נח חיים לוין, "קול התנגל קורא אל הצדיקים שליט"א", שם, גל' 17 (12.7.1907), עמ' 129; מנחם מנדל ראזענשטראך, רבה של חורזיל (Chorzyle), "לברר ולבון", שם, תרס"ח, גל' 1 (30.8.1907), עמ' 3-4; נח חיים לוין, "קול עלים לתרופה", שם, גל' 13 (27.3.1908), עמ' 97.

²¹⁶ נח חיים לוין, "קול אלקים עליון", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 21 (9.8.1908), עמ' 162. השווה גם צבי הירש קוויאט, הרב בפיעסק בפלך גרודנו, "קול קורא אל עם ד' ואל רבני וחכמי וסופרינו", שם, גל' 19 (26.7.1907), עמ' 147.

²¹⁷ ראה, למשל, איש גבור (קיעלץ), "לשאלת הרבנות", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 7 (27.4.1907), עמ' 50-49; הרב מל, "הכסף יענה את הכל", שם, גל' 10 (25.5.1907), עמ' 73-75; זאב קפלן מעיירה שאדוב בפלך קובנו, "התחרות", שם, גל' 20 (2.8.1907), עמ' 154-156; מ. בן-יוחנן מאודסה, "על אדריסת הרבנים", שם, גל' 22 (16.8.1907), עמ' 173-174.

²¹⁸ רב-בעירה-קטנה, "לשאלת הרבנים: סגוריא וקטגוריא", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 11 (1.6.1907), עמ' 83, גל' 12 (7.6.1907), עמ' 92-93.

²¹⁹ זאב קפלן מעיירה שאדוב בפלך קובנו, "התחרות", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 20 (2.8.1907), עמ' 156; הרב אשר גרונום מווילשטיין, "מערכת נכבדה!!", שם, תרס"ח, גל' 3 (27.9.1907), עמ' 20.

²²⁰ רב-בעירה-קטנה, "לשאלת הרבנים: סגוריא וקטגוריא", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 12 (7.6.1907), עמ' 92.

²²¹ "מועדה רבה", **הקול - קול יעקב**, תרס"ח, גל' 1 (30.8.1907), עמ' 8. על התקנה של וועד ארבע ארצות ראה היילפרין, **פנקס ועד ארבע ארצות**, עמ' 4, 5, 62-65. ככל הנראה ענין מיוחד בחידוש החרם גילה ר' אברהם בורנשטיין מסוכצ'ב מכיון שהחרם הובא גם בספר השו"ת שלו **אבני נזר** (יורה דעה, ח"ב, סימן תס"ה) שנערך בידי בנו, יועצו לעניני ציבור ויורשו ר' שמואל ב-1914 (היילפרין, **פנקס ועד ארבע ארצות**, עמ' 65, הערה 1).

²²² היילפרין, **פנקס ועד ארבע ארצות**, עמ' 65; ניסבויס, **ספר לקורות יהודי לובלין**, עמ' 27-28; בורנשטיין, **אבני נזר**, יו"ד, ח"ב, סי' תס"ה.

²²³ מכתב ר' אברהם מסוכצ'ב אל ר' רבה של קראסניץ (Krośńiewice), יום ב' לסדר משפטים [18.1.1910], בורנשטיין, **אבני נזר**, יו"ד, ח"ב, סי' תס"ה בסוף; הפקסימיליה פורסמה אצל סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' תסט. ראה גם בורנשטיין,

מה היתה השפעתו המעשית של חידוש חרם זה, אך מנהיגי האורתודוקסיה הפולנית השקיעו מאמצים רבים כדי להגשימו הלכה למעשה ולהשליט סדר במינוי הרבנים – צעד חשוב מאוד במאבקם להגביר את סמכות הרבנים בעיני הציבור. יחד עם זאת, מאמץ דומה נעשה כבר ב-1899, כאשר עשרים רבני ליטא חתמו על תקנות הקובעות כללים לקבלת סמיכות ולמינוי לתפקיד הרב (הכוללות בין היתר איסור קניית התפקיד), אך הנסיון הליטאי לא הצליח, כי התקנות "לא נתאשרו ולא נתקבלו מיתר גאוני וגדולי דורנו" וגם לא קיבלו גושפנקא ממשלתית כפי שקיוו מחבריהם (לפחות כך הסביר זאת כתב-העת **הפלט**).²²⁴

במקביל למאמצי גיוס של המחנה האורתודוקסי ל"מלחמת קודש בעמלק", כדברי נח חיים לוי (כלומר המאבק בחילון על ידי אסיפת הרבנים),²²⁵ החלו מנהיגי האורתודוקסיה בפולין גם לקחת חלק בפוליטיקה הכללית. בסתיו 1907, כאשר נמנעו החוגים החילוניים היהודיים ברובם מלהשתתף בבחירות לדומה השלישית, נבחרו שלושה רבנים בולטים, ביניהם אף האדמו"ר מראדזין, כיבורים.²²⁶ השתתפות פעילה זו בבחירות מצביעה על ראשית נקיטת עמדה, אשר לא היתה ניכרת בעת המהפכה, ועל רצון להשפיע על התהליכים הפוליטיים בדרך המקובלת בחברה המודרנית.

למרות ההצלחות הראשוניות בדרך לארגון וגיבוש של המחנה האורתודוקסי בפולין וגיוסו לפעילות פוליטית, מבחן המעשה לא היה מוצלח. הפירוד בתוך האורתודוקסיה, היריבויות בין חצרות חסידיות (כדברי האדמו"ר מליובאביץ בקיץ 1908: "הגורר-ר [רבין] אומר אשר התוועדות עמו והאליכסאני[דראָווער רבין] אינו מספיק ואדרבא יעוררו קנאה ורוגז משארי הרבי-ס, ולא יהי מזה דבר".²²⁷), כמו כן החשדנות והרתיעה מפני הצורות החדשות של הפעילות מנעו מהאורתודוקסיה בפולין להקים ארגון כלשהו, לכנס אסיפה או אפילו לשמור על בטאונה שלה ב-1907-1908. רק היוזמה הממשלתית לכנס וועדה רבנית הביאה לשיתוף פעולה בתוך המחנה האורתודוקסי, אם כי גם הוא היה גדוש בסכסוכים.

ההכנות לוועדה הרבנית של 1910

בו בזמן כאשר שלח הרב גרודזנסקי את מכתבו הגלוי על יסוד 'כנסת ישראל' (ינואר 1908) ונעשה נסיון להחיות את **הקול** (פברואר 1908) הופיעו הידיעות הראשונות על כוונתה של הממשלה הרוסית לכנס את הוועדה הרבנית.²²⁸ בתחילת פברואר 1908 שלח משרד הפנים למושל פלכי תחום המושב ופולין חוזר מיוחד המודיע על כינוס הוועדה בסוף 1908 או בתחילת 1909 ועל רשותם של הרבנים להתוועד ולנסח שאלות אשר תוצגנה בפני הוועדה.²²⁹ כך החלה פרשה חשובה בחיים הציבוריים של יהודי האימפריה הרוסית.

מוסד הוועדה הרבנית במשרד הפנים הרוסי נוסד בשנת 1848, כחלק מתוכנית הרפורמה הרחבה להסדרת העניינים היהודיים אשר העבירה ממשלת ניקולאי הראשון. בהסתמך על הצלחת וועדת הרבנים של 1843, אשר נתנה גושפנקא להקמת בתי ספר יהודיים ממשלתיים,²³⁰ חפצה הממשלה שיעמוד לרשותה מוסד יהודי דתי מרכזי אשר יהיה מוסמך להחליט בשאלות ההלכה היהודית ולענות על כל צורך ממשלתי אחר. למרות הכוונה המקורית להקים מוסד דומה לקונסיסטוריה הצרפתית, למעשה הפכה הוועדה למוסד מייעץ בלבד בתוך המבנה הביורוקרטי של משרד הפנים. החוק קבע כי הוועדה תכונס למשך חודשיים בכל שנה, אך

מראה הדשא, עמ' קצה-קצו. על התענינותו של האדמו"ר מגור במניעת קניית הרבנות ראה גם סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' לז, הערה 87.

²²⁴ "תקנות גדולות", **הפלט**, א' (תרס"א), עמ' 36-38, 122-123. פורסם גם אצל גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' ה-ט.
²²⁵ נח חיים לוי, "קול התרנגול קורא אל הצדיקים שליטי"א", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גלי 17 (12.7.1907), עמ' 129; "קול אלקים עליון", שם, גלי 21 (9.8.1907), עמ' 161-162; "משא דומה", שם, תרס"ח, גלי 15 (18.4.1908), עמ' 114-115.

²²⁶ האדמו"ר ר' מרדכי יוסף אליעזר ליינר בראדזין (1873-1929), הרב חיים אהרן צבי סיטקובסקי (1866-?) בטומשוב ור' שמואל יצחק לנדא (1875-1915) שהיה אז הרב בסוכצ'י ומ-1912 ירש את סבו ור' אדמו"ר בציכנוב. *Седлецкие Губ. Ведомости*, 1907, גלי 45 (16.10); *Люблинские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 225 (11.10); *Варшавские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 (5.10); וגוטליב, **אהלי שם**, עמ' 81, 361; אלפסי, **החסידות**, ב', עמ' 451, 12ד; **פנקס סאָכאטשעו**, עמ' 235-236.

²²⁷ רש"ב אל ריי"צ, י"ז מני"א תרס"ח [1.8.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' שיב.
²²⁸ *Рассвет*, 1908, גלי 3 (18.1), עמ' 26-27.

²²⁹ 1-3, תת. 9, ד. 63, 20-14, תת. 293, 8, 821, פ. РГИА. הידיעות על כך הופיעו בעיתונות בתחילת מרץ - *Рассвет*, 1908, גלי 9 (1.3), עמ' 24, גלי 10 (8.3), עמ' 25; **הד הזמן**, 1908, גלי 99 (5.5), עמ' 2.

²³⁰ ראה Stanislawski, *Tsar Nicholas*, עמ' 76-82.

לאחר הכינוס הראשון (ובלתי מוצלח בעיני השלטונות) של הוועדה ב-1852 הרשה הקיסר ב-1853 לכנסה רק לפי הצורך,²³¹ ובמשך שבעים שנות קיומה הרשמי התכנסה הוועדה רק שש פעמים. בהתחלה היו כינוסיה סדירים פחות או יותר – בשנים 1852, 1857 ו-1861. אך הוועדה הרביעית התכנסה רק לאחר 18 שנה, בשנת 1879, הוועדה החמישית – לאחר 14 שנה ב-1893, והוועדה השישית, שהיא עומדת במרכז דיונונו בפרק זה, – לאחר 17 שנה, בשנת 1910.²³²

כל וועדה רבנית, מכיוון שעצם כינוסה היה הפגנת רצונם של השלטונות לשנות דבר מה בחיים היהודיים ומשום שסמכותה היתה מעורפלת, עוררה ציפיות וחששות. המשכילים ציפו לצעדים נוספים למודרניזציה ומאוחר יותר גם לשיון הזכויות, בעוד שמתנגדיהם חששו מפגיעות נוספות באורח החיים המסורתי. לכן נאבקו שני הצדדים בעת הבחירות לוועדות וניסו להשפיע על הרכבן.²³³ אך לרוב היה הרכב הוועדות במאה הי"ט מאוזן בין המשכילים והמסורתיים, להוציא את הוועדה של 1879, אשר נקראה בפי העיתונות "ועדה רבנית ללא רבנים".²³⁴ לאמיתו של דבר, משמעות הוועדות הרבניות היתה מעטה מאחר שהן רק ענו על שאלות המוצגות על ידי משרד הפנים. ואם בפני הוועדות הראשונות הוצגו שאלות כלליות וחשובות, מאז 1861 הוצגו בפניהן לרוב תלונות על גירושין לא נכונים אשר התקבלו במשרד הפנים. לשון אחר, כפי שניסחה זאת שיירן פריז (ChaeRan Freeze), הפכה הוועדה הרבנית "מסנהדרין לבית דין".²³⁵

השאלה אשר הדאיגה את בני התקופה והן אמורה להישאל על ידי היסטוריון היא למה החליטה הממשלה הרוסית ב-1908 לכנס וועדה רבנית? או כפי ניסח את השאלה הרבי מליובאביץ', "מה היא הסיבה אשר נתעוררה הממשלה על מצב היהדות בכללה ואשר רצונה בתיקונה, יכול להיות שזה רק מעשי ידי קרעבס [=קרפס] באשר הוא נעשה אוטשאני יעוריי [=היהודי המלומד] במניסטריום [=משרד הפנים] ורצונו רק להרעיש העולם, או לעשות חדשות מה שהוא רוצה, או הממשל[לה] מעצמה נתעוררה לדבר הזה".²³⁶ האם היתה הוועדה הרבנית חוליה בתוכניתו של פטר סטולפיין, אשר כיהן כראש הממשלה ושר הפנים ב-1911-1906, לגבי רפורמות בהווי היהודי?

למרות שבני התקופה הרבים היו סבורים, כי סטולפיין עמד מאחורי הגברת האנטישמיות הממשלתית, אשר הורגשה לאחר 1907, המחקרים החדשים של אברהם אשר (Abraham Ascher) ושל אנטולי בורודין (Анатолій Бородин) מצביעים על יחסו החיובי של סטולפיין אל היהודים. ואכן, בסוף 1906 הוא הציע לבטל מספר הגבלות על היהודים, אך הדבר נמנע על ידי הצאר עצמו; במאי 1907 הוא הוציא חוזר המונע גירוש היהודים שכבר התישבו לא כחוק מחוץ לתחום המושב.²³⁷ כינוס הוועדה הרבנית יכול היה להיות צעד ראשון בכיוון לרפורמה כלשהי אשר הוכנה במשרד הפנים, כפי שקרה בשאלת 'המאמינים הישנים': על מנת להכין חוק הנותן מעמד חוקי לקהילותיהם, כינס משרד הפנים ב-1906 אסיפת 'מאמינים ישנים' אשר כללה את ראשם הארכיבישוף יוחנן, את כל הבישופים ומספר עסקנים חילוניים; יו"ר האסיפה

²³¹ הוראה זו לא פורסמה, ראה חומר ההכנה לוועדת 1910, 165-167, הל. 293, פ. 821, ר. 821.

²³² סקירה כללית על הוועדות הרבניות ראה *Еврейская энциклопедия*, М. Крепс, «Раввинская комиссия», 13, עמ' 233-234. על הוועדות הראשונות ראה Lederhendler, *The Road to Modern Jewish Politics*, עמ' 73-74; מחקר חדש המבוסס על מקורות ארכיוניים הוא Freeze, *Jewish Marriage*, עמ' 84-95 (על הקמת הוועדה ועל שלוש הוועדות הראשונות), עמ' 245-256 (על שלוש הוועדות האחרונות).

²³³ על מאמצי האורתודוקסיה להשפיע על הרכב הוועדות ראה לוריא, *עדה ומדינה*, עמ' 89-93 (על הוועדות של 1852, 1857 ו-1861); Lurie and Zeltser, "Moses Berlin", עמ' 54-55 (על הוועדות של 1857 ו-1861); ליפשיץ, *תולדות יצחק*, עמ' 91-94 (על הוועדה של 1879); ליפשיץ, *זכרון יעקב*, ב', עמ' 202-210 (על הוועדות של 1879 ו-1893). על מאבק המשכילים ב-1879 ראה Lederhendler, *The Road to Modern Jewish Politics*, עמ' 150-152; שוחט, *מוסד "הרבנות מטעם"*, עמ' 73-81; ועל תקוות המשכילים ב-1861 ראה Nathans, *Beyond the Pale*, עמ' 172-173.

²³⁴ Freeze, *Jewish Marriage*, עמ' 246.

²³⁵ Freeze, *Jewish Marriage*, עמ' 91.

²³⁶ רשי"ב אל רייז, כ"ב תמוז תרס"ח [8.7.1908], *אגרות-קודש מאת מוהרש"ב*, ד', עמ' שז.

²³⁷ Borodin, *Stolypin*, עמ' 145-153; Ascher, *P. A. Stolypin*, עמ' 164-170; Löwe, *The Tsars and the Jews*, עמ' 252-258; Rogger, *Jewish Policies*, עמ' 91-94; מאור, "יהודי רוסיה בימי הדומות", עמ' 52-57; פלדמן, "יוזמותו של סטולפיין" (= פלדמן, *יהודי רוסיה*, עמ' 70-114); Гурко, *Черты и силуэты прошлого*, עמ' 593-596; Коковцов, *Из моего прошлого*, עמ' 236-239; Столыпин, *Перепуска*, עמ' 20-22.

היה סגן שר הפנים קריז'נובסקי.²³⁸ ואכן, במחצית הראשונה של 1908 דיברה העיתונות היהודית על הכנת הצעת החוק בשאלה היהודית ועל דיונים בה בישיבת הממשלה, אם כי לא ניתן לוודא עד כמה ידיעות אלו היו נכונות.²³⁹

עצם הרעיון כי הממשלה הרוסית יכולה ללכת לויתורים מסוימים כלפי היהודים ועל ידי כך להקטין את השתתפותם בתנועה המהפכנית לא היה זר לביורוקרטיה הגבוהה בפטרבורג. רעיונות כאלו הגה עוד ויאצ'סלב פּלֶה (1846-1904) בתחילת המאה, הם עמדו מאחורי הענקת זכות הבחירה ליהודים בחוק הבחירות של אוגוסט 1905 ומאחורי דרישת סרגי ויטה (1849-1915) באוקטובר 1905 להכריז על שיוון הזכויות ליהודים.²⁴⁰ גם הצעתו של סטולפיץ' בסוף 1906 היתה מכוונת למטרה זו ("חשבתי להרגיע את החלק הלא-מהפכני של היהדות").²⁴¹ אלא עם כן, בשנת 1908 היה ברור לכל, כי המהפכה הובסה, ולכן לא היה יותר צורך במחוות כלפי היהודים. להפך, כבר במחצית השנייה של 1907 התחיל משרד ההשכלה להקפיד על המכסה היהודית בבתי ספר ובאוניברסיטאות, אשר למעשה לא הופעלה ב-1905-1906. לכן, ההנחה הסבירה היא, בהיעדר תעודות חד-משמעיות, כי כינוס הוועדה הרבנית היה חלק מתוכנית לראורגניזציה של החיים היהודיים בקנה-מידה גדול, אשר דיברו בה, ככל הנראה, במשרד הפנים.²⁴² הד אחר לנכונות זו לשינויים בחיי היהודים הוא פעילותם של הליברלים בנוגע לרפורמות בקהילה היהודית ואמונתם, כי הצעותיהם תוצאנה אל הפועל על ידי הממשלה. בסופו של דבר, הדעה הרווחת בקרב הביורוקרטיה הרוסית תלתה ביהודים את האשמה במאורעות המהפכניים ולכן כל השינויים, לטוב ולרע, במדיניות כלפי היהודים נועדו למנוע התפרצות מהפכנית עתידה.

* * *

תפקיד מיוחד בהכנת הוועדה הרבנית שיחק 'היהודי המלומד' במשרד הפנים ד"ר משה קֶרְפֶס – דמות מעניינת וחשובה בחברה היהודית ברוסיה בתחילת המאה העשרים. קרפס נולד ב-1866 בעיר קֶרְץ' בחצי-האי קרים; בשנת 1893, לאחר קבלת תואר דוקטור לכימיה באוניברסיטת ברלין, חזר לרוסיה וניסה, ככל הנראה, להתחיל בעסקים הקשורים בהשכלתו הכימית בקרץ' ובפטרבורג. הדבר לא עלה בידו ובשנת 1897 הוא נבחר להיות "הרב מטעם הממשלה" של המושבות היהודיות החקלאיות בפלך חרסון.²⁴³ בתפקיד זה הצליח קרפס ליצור יחסים חזקים וטובים עם השלטונות. ב-1902 הוא מונה לממלא מקום "הרב מטעם" באודסה, למרות התנגדות ראשי הקהילה האודסאית. ב-1905, לאחר הפסדו בבחירות לרבנות באודסה, רצה מושל העיר למנות את קרפס לתפקיד 'היהודי המלומד'. תפקיד זה באודסה לא היה קיים מאז 1894 והוקם מחדש במיוחד

²³⁸ Крыжановский, *Воспоминания*, עמ' 95. על החקיקה בנוגע לימאמינים הישנים' ראה Ascher, P. A. *Stolypin*, עמ' 297-302. גם כלפי המוסלמים נקט השלטון בגישה דומה: באפריל 1905 התכנסה, לפי הוראת יושב ראש של מועצת השרים וויטה, אסיפת מנהיגים דתיים על מנת לנסח מסמך על הבעיות של הקהילה המוסלמית ברוסיה. ראה Хабутдинов, Мухетдинов, *Всероссийские мусульманские съезды*, עמ' 17-18.

²³⁹ *Рассвет*, 1908, גל' 16 (26.4), עמ' 31; גל' 28 (20.7), עמ' 22. דבר דיון בהצעת החוק בנוגע ליהודים במועצת השרים ב-1908 אינו מוזכר בספרות המחקרית ובזכרונות על התקופה.

²⁴⁰ ראה Rogger, *Jewish Policies*, עמ' 77-90; Ганелин, *Российское самодержавие*, עמ' 149; פלדמן, "המינשר מיום 17 באוקטובר" (= פלדמן, *יהודי רוסיה*, עמ' 13-37).

²⁴¹ סטולפיץ' לניקולאי השני, 10.12.1906, «Переписка Н.А.Романова», עמ' 105; Столыпин, *Переписка*, עמ' 21.
²⁴² בעזבונו של סטולפיץ' השתמר ממורנדום אישי הנכתב בכתב ידו על מדיניות בשאלה היהודית (א. אשר וא. בורודין לא התייחסו כלל לתיארוך המסמך, ועורכי קובץ המכתבים תיארו אותו 1907, אך לפי הטקסט נראה שהממורנדום נכתב בתקופה בין הדומות הראשונה והשנייה, ככל הנראה בסוף 1906, מכיון שמדובר בו על הרפורמות בשאלת קהילת האיכרים אשר נתקבלו בנובמבר 1906 ועל פעילות הממשלה ללא דומה). בממורנדום זה קובע סטולפיץ' כי "היכנונות למהפכה" ו"גרימת נזק לאוכלוסיה רוסית" אתנית אינן באות בחשבון, לכן ביטול מידי של תחום המושב אינו אפשרי. לכן הוא מציע שהממשלה, ללא החלטות הדומה, תעסוק בהקלות ליהודים בתוך תחום המושב ומחוצה לו ובביטול הגבלות המסחר. אמצעים אלו עשויים, לדעתו של סטולפיץ', לשפר את המצב הכלכלי של היהודים ואז גם ההשתתפות היהודית במהפכה תקטן. יחד עם זאת, אין בממורנדום זה שום אזכור לוועדה רבנית או לרפורמה בתוך הקהילה היהודית (Столыпин, *Переписка*, עמ' 646-648; Ascher, P. A. *Stolypin*, עמ' 170-171; Бородин, *Столыпин*, עמ' 148-149).

²⁴³ Сиг, «Карьера Крепса», РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 469, л. 130. *Одесские новости*, גל' 6456 (24.10.1904), עמ' 3.

בשביל קרפס; כמו כן, השתדל מושל העיר דמיטרי ניידגארט בפני שר הפנים על העלאת המשכורת לקרפס.²⁴⁴ היחס המיוחד של ניידגארט לקרפס התבטא גם בשנים הבאות (1910 ו-1914), כאשר הוא ביקש ממשרד הפנים להסתייע בידו.²⁴⁵ גם האדמיניסטרטורים האחרים באודסה ובפלך חרסון שיבחו את קרפס בהמלצותיהם.²⁴⁶ קרבה כה גדולה לשלטון ("ראו בו צל השלטונות או מרגלי"²⁴⁷) עשתה את קרפס לדמות מתועבת בחוגים יהודיים רבים. באחד ממאמרי העיתונות, שנכתבו נגד קרפס, נאמר בפרוש, כי אחד העם, דובנוב ומיכאל מרגליות (מורגוליס) באודסה סירבו לקבלו בבתיים.²⁴⁸ יצחק שניאורסון (1881-1969), שהיה אז "הרב מטעם" בצ'רניגוב, סיכם בזכרונותיו את היחס לקרפס: "הוא היה שנוא על ידי כל האוכלוסיה היהודית; כל העיתונות היהודית, דעת הקהל היהודית היו עוינות לו והוא נהיה 'שם-דברי' של בוז כללי".²⁴⁹ גם גנריך סליוזברג כתב דברים דומים: "מסביב לקרפס נוהל מאבק מתמיד ועיקש של האלמנטים השונים בקרב היהודים [...] על קרפס נפלו האשמות שונות [...] בעיני היהדות הפרוגרסיבית הוא הצטייר כדמות מאוסה".²⁵⁰ יחד עם זאת, שני בעלי הזכרונות הדגישו, כי הם אישית לא ידעו על שום עובדות של התנהגותו הבזויה של קרפס.

גדושי שנאה לקרפס הם זכרונותיו של שמריהו לוי, אשר הכיר אותו עוד בימי לימודיהם בברלין. במבטו לאחור תהה לוי, איך הגיע קרפס להיות אחד המייסדים (יחד עם ליאו מוצקין, יוסף לוריא ולוי עצמו) ויושב ראשה של 'האגודה המדעית היהודית-רוסית' המפורסמת – הרי בא ממשפחה מתבוללת, לא ידע "צורת אות עברית בשעה זו" (וגם בתחום הכימיה "היה בור גמור"), "חי חיי תענוגים", השקפת עולמו "לא היה בה כלום מרצינות החיים ומכבודם", ואפילו "לפי חיצוניותו דומה היה יותר לאיש סקנדינביה או לגרמני".²⁵¹ מובן שזכרונותיו של לוי מושפעות מהשנאה הכללית לקרפס, מהקנאה 'המקצועית' – הרי גם לוי שימש כ"רב מטעם" ביקטרינוסלב, ובמיוחד מפרשת הבחירות לרבנות באודסה ב-1903, שבהם התמודדו קרפס ולוי (ועוד דמויות בולטות), ואשר השפיעו כה חזקות על לוי, שהוא עזב את מלאכת הרבנות כלל.²⁵² בימי ברלין לא היו ללוי ולחבריו, ככל הנראה, שום טענות נגד קרפס, ולוי אף אינו מתאר איך נגמרה כהונתו של קרפס בתור יושב-הראש של האגודה. להפך, ניתן להסיק כי יכולת הדיבור וכשרונותיו של קרפס בתחומי הארגון היו מעולים: "ידע יפה כיצד להחזיק אותנו בידי הזריזות והחרוצות, ובמשך זמן רב עמד בנשיאות האגודה".²⁵³ יחד עם זאת, כמו חברי האגודה האחרים, נשאר קרפס להיות מזוהה עם הציונות והשתתף בוועידה השנייה של ציוני רוסיה במינסק בשנת 1902.²⁵⁴ ככל הנראה עזב קרפס את הציונות בשנים שלאחר הוועידה.²⁵⁵

РГИА, ф. 821, оп. ; עמ' 125; *מוסד "הרבנות מטעם"*, שוחט, 297-299, 291-292, 287, 269, עמ' 244
 Л. С-в, «Раввинские выборы в) הרב (Раввинские выборы в) 8, д. 469, лл. 4-5, 12, 21
 М. Крепса, «Письмо в) ותשובתו של קרפס (22-28, עמ' 19.9, [19.9], גל' 38, עמ' 11-14; 32 [8.8], עמ' 1903, «Одессе», *Восход*
 «редакцию», שם, גל' 37 [12.9], עמ' 29-32.

РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 469, лл. 108, 133. ²⁴⁵

РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 469, лл. 26, 30-32, 35-36, 49. ²⁴⁶

מזא"ה, *זכרונות*, ב', עמ' כט. ²⁴⁷

«Карьера Крепса», *Одесские новости*, Сиг, גל' 6456 (24.10.1904), עמ' 3. ²⁴⁸

שניאורסון, *לעבן און קאמף*, עמ' 348. ²⁴⁹

Слиозберг, *Дела*, ג', עמ' 255-256. ²⁵⁰

לוי, *מזכרונות חיי*, ב', עמ' 177-178. על חוסר "הידע היהודי" של קרפס דיווח ב-1904 גם הצנזור י. לנדאו (Эльясевич, *Правительственная политика*, עמ' 661, הערה 52), אם כי עבודתו כיהודי המלומד אצל שר העיר של אודסה ובמשרד הפנים, והן סקירות העיתונות היהודית אשר הכין ב-1908-1914 מצביעות על כך שבכל זאת ידע עברית ויידיש. ²⁵¹

על הבחירות באודסה ראה *Еврей Одессы*, Полищук, עמ' 290-293. ²⁵²

לוי, *מזכרונות חיי*, ב', עמ' 177. א. בייך במאמרו "אריה לייב מוצקין – מסה ביוגרפית" כותב כי קרפס היה יו"ר האגודה רק זמן קצר (*ספר מוצקין*, עמ' מ). ²⁵³

ראה, לדוגמה, תמונה כללית של צירי הוועידה, בה מופיע קרפס תחת מס' 210 (מאור, *התנועה הציונית*, בין עמ' 176 ו-177). על היותו ציוני ב-1904 היה ידוע ברבים, כפי שעולה מתשובה של הצנזור י. לנדאו (Эльясевич, *Правительственная политика*, עמ' 661, הערה 52). ²⁵⁴

«Карьера Крепса», *Одесские новости*, Сиг, גל' 6456 (24.10.1904), עמ' 3. ²⁵⁵

גם החוגים האורתודוקסים שנאו את קרפס: הרב גרודזנסקי והרבי מליובאביץ' קראו לו "סרטן" (זוהי משמעות התיבה 'קרעפס' ביידיש),²⁵⁶ וחסיד חב"ד מ"ל שְׁבֵלְבִין מדרום רוסיה הודיע לאדמו"ר, כי קרפס "איז ניט קיין ערליכער מאן [אינו איש הגון]".²⁵⁷ מסכת חרפה שלמה כתב עליו ר' יוסף יצחק שניאורסון, אשר בא במגע אישי עמו.²⁵⁸ עיקר טענותיו של הריי"צ, לצד האשמות כי רדף את "עדת היראים" ורצה להפיץ השכלה, הם כי קרפס היה מלשין והיה לוקח שוחד. אך גם חסידי ליובאביץ' שיחדו את קרפס (ראה להלן), כך שגנריך סליוזברג החשיבו לנציג החוגים האורתודוקסיים בפטרבורג.²⁵⁹

"היה מוסר ומלשין ושימש בבולשת" – כתב עליו גם מתנגד האורתודוקסיה הקיצונית הרב חיים צ'רנוביץ', שהיה סגן הרב באודסה בימיו של קרפס.²⁶⁰ בנוסף, הזכיר צ'רנוביץ' כי קרפס נחשד בכך, ש"ידו היתה עם הממשלה בשעת הפוגרום".²⁶¹ האשמה זו היתה כה תמורה עד שבסוף אוקטובר 1905 נאלץ קרפס להתפטר מתפקיד ממלא מקום "הרב מטעם"²⁶² ולדרוש עריכת משפט ציבורי בעניינו. צ'רנוביץ' כתב בזכרונותיו כי משפט הבוררים "הוכיח דוקא שהיה מקום לחשש זה", בעוד שקרפס הפיץ עלון שבו נמסרה החלטת המשפט, אשר התקיים במאי 1906 וזיכה אותו מכל האשמות.²⁶³ אבל זיכוי זה לא שיפר את המוניטין של קרפס באודסה, ומיד לאחר עריכת המשפט נפגש קרפס עם סטולפיץ' וביקש להתקבל לתפקיד 'פקיד למטלות מיוחדות' (чиновник особых поручений) ליד שר הפנים בפטרבורג. במכתביו לסטולפיץ' הדגיש קרפס, כי בשבילו "כמעט בלתי אפשרי להישאר בתפקיד ציבורי" ושהוא "ניזוק קשות מהסערה המהפכנית", וניסה 'לפתות' את סטולפיץ' ב"פרויקט ראורגניזציה של הנהלת הקהילה היהודית".²⁶⁴ משאלתו של קרפס להיות פקיד מן המניין במנגנון המרכזי של משרד הפנים לא התממשה, ובדצמבר 1906 הוא שכנע את סטולפיץ' למנותו 'היהודי המלומד' במשרד הפנים (תפקיד פחות טוב כי בעלו לא נחשב לעובד המדינה ועמד מחוץ למערכת הדרגות, ללא אפשרויות להתקדמות וללא זכויות לפנסיה).²⁶⁵ גם כאן הצריך מינויו של קרפס את שינוי המערכת הקיימת, מכיוון שלפי המסורת ישב 'היהודי המלומד' של משרד הפנים בעיר ריגה ושירת בעיקר את המושלים של פלכים קורלנד וליפלנד.²⁶⁶ מתנגדיו עלומי שם אמנם ניסו למנוע את מינויו,²⁶⁷ אך הרושם שעשה קרפס על סטולפיץ' ועל מנהל המחלקה לענייני הדתות הזרות וסולוד ולדימירוב היה חזק יותר. באוגוסט 1907 התבצע מינויו הסופי, וקרפס החל בעבודתו, אשר נמשכה עד לקץ המשטר הצארי ב-1917.

לאור כל הידיעות הללו (ולאור פעילותו אשר תדון בהמשך) מצטיירת דמותו של קרפס כעסקן יהודי שאפתני, לא זר ללאומיות, מעוניין בהסדרת החיים היהודיים, לפחות בחלקם הנוגעים לו (שאלת הרבנות). המקורות אף מאשרים בסבירות גבוהה כי קרפס אכן נהג לקחת שוחד: התיק האישי שלו גדוש בתלונות על מצבו הכספי הבעייתי ובבקשות להגדיל את משכורתו יחד עם הצעות איך לעקוף את החוק מאמצע המאה הי"ט המגביל משכורות של 'היהודים המלומדים' בסכום קטן של 900 רובל לשנה;²⁶⁸ גם מכתבי האדמו"ר

²⁵⁶ רח"ע גרודזנסקי אל רא"מ מדיאבסקי, כ"ז אדר שני תר"ס [15.3.1900], גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' ג; רש"ב אל ש"מ טריינין, י"ג מ"ח עת"ר [15.10.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ה', עמ' ב.

²⁵⁷ רש"ב אל ריי"צ, כ"א תמוז תרס"ח [7.7.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' דש. גם הרב יעקב מרדכי ביזפאלוב מפולטבה כתב לאדמו"ר מליובאביץ' דברים לא טובים על קרפס, רש"ב אל ריי"צ, כ"ח תמוז תרס"ח [14.7.1908], שם, עמ' שי.

²⁵⁸ הערות הריי"צ למכתבו של אביו אל ש"מ טריינין, **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' רמד-רמה.

²⁵⁹ Слюозберг, *Дела*, ג', עמ' 255.

²⁶⁰ צ'רנוביץ', **מסכת זכרונות**, עמ' 16.

²⁶¹ צ'רנוביץ', **מסכת זכרונות**, עמ' 6-5 וראה גם שוחט, **מוסד "הרבנות מטעם"**, עמ' 186, הערה 68.

²⁶² מושל העיר אודסה גריגורייב הודיע למשרד הפנים, כי קרפס התפטר "בגלל היחס העוין מצד האוכלוסיה היהודית המקומית", РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 469, л. 18.

²⁶³ «Приговор суда чести над бывшим одесским раввином Доктором философии М.Л.Крепсом», РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 469, л. 250б.

²⁶⁴ קרפס אל סטולפיץ', 18.6.1906 ו-19.4.1907, РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 469, лл. 230б-24, 550б.

²⁶⁵ РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 469, л. 55.

²⁶⁶ הכללי בריגה, 38-40, 33-340б, 27-28, РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 469, лл. 27-28, 33-340б, 38-40, השווה גם *Свобода и равенство*, 1907, גלי 27 (17.5), עמ' 15.

²⁶⁷ קרפס אל ולדימירוב, 19.4.1907, РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 469, л. 570б.

²⁶⁸ РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 469, лл. 38, 40, 78а-84, 89-990б, 139, 144-146; д. 539, лл. 29-30.

מליובאביץ' מזכירים במפורש סכומים ששולמו לקרפס.²⁶⁹ יותר חשוב כי לעומת רוב העסקנים היהודיים הבולטים בתחילת המאה העשרים, אשר הזדהו עם האופוזיציה למשטר הקיים, או, לכל הפחות, היו ניטרליים כלפיו, בחר קרפס בברית קרובה עם השלטונות.

מה היתה מטרת מינויו של קרפס כיהודי המלומד' במשרד הפנים? הרי ברור שרק רצון לעזור ליהודי שלקח את צדם של השלטונות בעת המהפכה לא היה המניע העיקרי. כבר הוזכר לעיל כי ביולי 1906 הציע קרפס לסטולפיץ' תוכנית איזושהי לרפורמה בקהילה היהודית.²⁷⁰ בדצמבר 1906, במכתבו של סטולפיץ' אל המושל הכללי בריגה נאמר, כי קרפס דרוש בפטרבורג "בגלל העבודות העומדות בפני משרד הפנים לשינוי החוקים הקיימים לניהול העניינים הדתיים של היהודים"; אותו מינוח הופיע גם במסמך המאשר את מינויו של קרפס.²⁷¹ סביר להניח כי מינוח זה כלל בתוכו גם כינוס הוועדה הרבנית ושדברי קרפס עצמו נכונים: "ב-1906 דרש משרד הפנים כי ליהודי המלומד' תהיה נוכחות קבועה בפטרבורג בגלל הכינוס המתוכנן של הוועדה הרבנית".²⁷² אך יחד עם זאת, העבודה העיקרית שביצע קרפס במשך כל שנות כהונתו במשרד הפנים היתה הכנת סקירות שבועיות של העיתונות היהודית בשלוש השפות, אשר הוגשו למנהל המחלקה לענייני הדתות הזרות.²⁷³ לא מן הנמנע, כי קרפס, שהיה בעל כשרון דיבור ושכנוע והיה כבר מיומן ביצירת קשרים עם הפקידים הגבוהים, הציע לסטולפיץ' שני פרויקטים העשויים להביא תועלת מיידית לממשלה: רפורמה במבנה הפנימי של הקהילה היהודית, הכוללת כינוס הוועדה הרבנית, ומעקב שיטתי אחרי העיתונות היהודית. הוצאה לפועל של שני הפרויקטים הללו הצריכה את העסקתו של קרפס עצמו במשרד הפנים.

מתחילת פעילותו הציבורית היה שמו של קרפס קשור לענין הוועדה הרבנית, כפי שהוא תיאר זאת

בעצמו:

בהיותי רב ראשי למושבות בפלך חרסון, התקיימה, באישור השלטונות, אסיפת 22 רבני המושבות של פלך חרסון בנאגארטאב, מ-26 עד 30 באוקטובר 1899. באסיפה זו, תחת נשיאותי, התקבלו החלטות בשאלות הנוגעות לדת ולחיי היום-יום הן של האיזור והן של כל היהודים הרוסיים. אז ייפו משתתפי האסיפה את כוחי לבקש במשרד הפנים לכנס אסיפה כללית של הרבנים מפלכים שונים על מנת להכין במשותף הצעות לשינויי החוקים הנחוצים. לכן ביקשתי בתחילת 1900 את שר הפנים להרשות אסיפה כזאת, וקיבלתי רשות לכנס, תחת אחריותי, התיעצות פרטית של הרבנים הציבוריים [общественные раввины] והרבנים הדתיים בעיר ניקולייב על מנת להכין שאלות לאסיפה המתוכננת. התיעצות זו התקיימה באפריל 1900, השתתפו בה יותר מ-30 רבנים ציבוריים ודתיים, והן התקבלו תשובות בכתב מיותר ממאה רבנים. התיעצות זו הכינה 25 הצעות עם נימוקיהן וייפה את כוחי להגישן למשרד הפנים על מנת לדון בהן באסיפת הרבנים כאשר זו תורשה על ידי הממשלה. כאשר נמצאה בקשתנו שלא בעיתוי הנכון ונפוצה השמועה על כינוס קרוב של הוועדה הרבנית במשרד הפנים, אני בהיותי הרב באודסה ובהסכם עם רבנים אחרים הגשתי ביום 18 בינואר 1904 בקשה אודות הוועדה הרבנית ואסיפת הרבנים בצירוף 25 ההצעות.²⁷⁴

²⁶⁹ רשיב אל ש"מ טריינין, י"א שבט תרס"ח [1.1.1908], ט' אד"ר תרס"ח [29.1.1908], רשיב אל ריי"צ, כ"א תמוז תרס"ח [7.7.1908], כ"ח תמוז תרס"ח [14.7.1908], אגרות-קודש מאת מוהרש"ב, ד', עמ' רמו, שג, שט, א', עמ' תב.

²⁷⁰ קרפס אל סטולפיץ', 18.7.1906, ל. 24, ד. 469, פ. 821, רג"א.

²⁷¹ רג"א, פ. 821, ספ. 8, ד. 469, לל. 27-2706, 61.

²⁷² М. Крепс, «Ученые евреи», *Еврейская энциклопедия*, עמ' 148.

²⁷³ Эльяшевич, *Правительственная политика*, עמ' 259-358, הוראות מפורטות עבור קרפס ראה שם, עמ' 662. את סקירותיו ראה 538, 539, רג"א, פ. 821, ספ. 8., דד.

²⁷⁴ ראש הצנזורה אלקסי בלארדט, 5.8.1907, ל. 69, ד. 469, פ. 821, ספ. 8, רג"א.

²⁷⁴ קרפס אל המנהל של המחלקה לענייני הדתות הזרות, 31.10.1909, לל. 3-306, ד. 51, פ. 821, ספ. 9, רג"א (אמת"י, HM2/8003.1). בקשתו מ-1904 ראה שם, דפים 1-2.

תוכניתו זו של קרפס על כינוס אסיפת הרבנים הדאיגה את ראשי העולם האורתודוקסי,²⁷⁵ והיתה אחד הגורמים שזירזו הקמת 'מחזיקי הדת' ב-1900. גם יחס השלטונות לתוכנית זו היה עוין: בינואר 1904 סירב מנהל המחלקה לענייני הדתות הזרות דאז מוסולוב לבקש מהשר פלווה רשיון לאסיפת הרבנים המוצעת על ידי קרפס ובמיוחד לאשר השתתפותם בה של "הרבנים הדתיים" הלא מוכרים על ידי הממשלה. יחד עם זאת הורה מוסולוב למסור 25 ההצעות של קרפס לוועדה הרבנית – מה שיכול לרמוז על הכוונה לכנס את הוועדה בקרוב או לחילופין לרצון לקבור את ההצעות בארכיון. בעקבות השינויים במשרד הפנים לאחר רצח פלווה, הגיש קרפס באוקטובר 1904 בקשה דומה, אשר הוצגה בפני שר הפנים החדש הנסיך סביאטופולק-מירסקי ונדחתה על-ידו עד לאחר סיום הרפורמה בענייני הדת אשר הוא הוציא אז אל הפועל.²⁷⁶

* * *

השתתפותו של קרפס בהכנת הוועדה הרבנית החדשה נתנה את אותותיה כבר בשלבים המוקדמים ביותר. ב-3 בינואר 1908, מיד לאחר החלטתם של סטולפיץ וולדימירוב לכנס וועדה רבנית, כתב קרפס לוולדימירוב והציע לו לאפשר לרבנים להתוועד ולהגיש למשרד הפנים דו"חות מנומקים על השאלות שמצריכות התייחסות הוועדה. ולדימירוב דיווח על הרעיון הזה לסטולפיץ,²⁷⁷ וכבר בתחילת פברואר 1908 יצא חוזר על כך אל המושלים. זו היתה הפעם הראשונה (והאחרונה בפועל), כאשר המדינה הרוסית אפשרה לנציגים הנבחרים של היהודים – "הרבנים מטעם" – להתוועד ברמה המקומית, להציג בפני הממשלה את דרישותיהם הבווערות של היהודים ולמעשה לקבוע את סדר יומה של הוועדה הרבנית.

כאשר בתחילת פברואר 1908 פורסמה הוראת התוועדות הרבנים, היתה תגובתה של האורתודוקסיה הפולנית נלהבת ביותר, הרי כל הרבנים בפולין היו מוכרים על ידי הממשלה: "קראתי את החדשה הזאת, שנית, שלשתי, ועיני לא שבעו מראות את האותיות האלה, הנדפסות שחור על גבי לבן" – כתב י"ל וולנרמן, עורך **הקול**, ופירש את ההוראה בהתלהבות חסידית אמיתית – "מי שמבין לקרוא בין השיטין, יבין כרגע, כי הפעם שר הפנימי כמו מתחנן אל הרבנים כי יתאספו ויתאגדו לטובת חיזוק היהדות". וולנרמן השווה דבר ההוראה למאורעות במגילת אסתר (המאמר פורסם שבוע לפני פורים) – כמו אז, "אין הוא [ישראל] שומע לאוהביו ומוכיחיו מבפנים", כלומר לעיתון **הקול**, אשר במשך חצי שנה הטיף וקרא לאסיפת הרבנים, "אז ראתה השגחה הנעלמה, כי 'עת לעשות' ותעיר ותעורר את האהבה הזאת בלב שר הפנים, והוא איפוא המתחיל במצוה זאת". הוא גם התווה את מטרת האסיפה: "אני אך זאת אדע נאמנה, כי אם יאספו הפעם גאוני ישראל וצדיקיו, ויהיו לאחד, אזי יוכלו להוציא החלטה: 'כי הרבנים לא יוכלו לעשות מאומה לטובת חיזוק היהדות, וממילא להשקיט את ההמון ... אם לא תתן הממשלה העליונה כח והרשאה לברוא עוד הפעם 'מרכז-חזק' כהועד של ארבע ארצות לפנינו, ואני בטוח כי הפעם עשה יעשו ויצליחו, כי ד' אתם!" (הרי לדבריו היה ועד ארבע ארצות גורם חשוב ביותר לשמירת ההוי הדתי היהודי המסורתי והוא בוטל ביזמתו של משה מנדלסון כדי שלא יסכן את "הפרוגרס הכללי והאנושי").²⁷⁸

ראשי האורתודוקסיה הפולנית חפצו באסיפת הרבנים הגדולה, אך הם לא היו מוכנים לסדרת האסיפות בפלכים, אשר הרשתה הממשלה. כאשר בתחילת חודש מאי 1908 פנה הרב משה נחום ירושלימסקי מקלץ אל הרבי מגור לקבל את "חווה דעת קדשו" על מנת "שלא יביאו לפני הממשלה הרוממה מפלכים שונים הצעות שונות וסותרות זה את זה, חלילה",²⁷⁹ לא ידע הרבי מה להשיבו בעצמו והציע לעכב את האסיפה.²⁸⁰ הרבי גם העביר את בקשת הרב ירושלימסקי למערכת **הקול**, והממונה על המערכת נחום לייב ויינגוט שלח

²⁷⁵ ראה, לדוגמה, מכתבו של רח"ע גרודזנסקי אל רא"מ מדיאבסקי, כ"ז אדר שני תר"ס [15.3.1900], גרודזנסקי, **אגרות, ב'**, עמ' ג; **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, א', עמ' שמד.

²⁷⁶ РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 469, תת. 9-906.

²⁷⁷ קרפס אל ולדימירוב, 3.1.1908, 12-13, 293, РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 469.

²⁷⁸ ארי שואג [י"ל וולנרמן], "ההשגחה הנעלמה", **הקול - קול יעקב**, תרס"ח, גל' 9 (28.2.1908), עמ' 65-66.

²⁷⁹ רמ"י ירושלימסקי אל רא"מ אלטר מגור, [תחילת מאי 1908], סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' עא, תע.

²⁸⁰ רא"מ אלטר מגור אל רמ"י ירושלימסקי, עש"ק בחקותי [9.5.1908], סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' עב-עג.

לקלץ רשימת 35 השאלות "מן הבא בידנו בלא סדר ומשטר". יחד עם זאת הדגיש ויינגוט, כי כבר היו דיונים כלשהם בנושא, וביקש מרבה של קלץ ש"יזכור ג"כ [גם כן] את המוחלט כבר, להכיר את הנחצות עתון להפלגה החרדית אשר 'הקול' נוסד למטרה זו".²⁸¹ בו בזמן פנה הרב ירושלמסקי בשאלה דומה גם לאדמו"רים מפילץ, סוכצ'ב ואלכסנדר, וגם להם לא היו תשובות מוכנות. ר' פנחס מנחם יוסטמן מפילץ (1849-1921) הציע, בנוסף לדאגה לחיילים יהודיים שישמרו שבת וכשרות, כי "יעקר לסבב שהממשלה יר"ה [ירוש הודעה] ירגישו שכל שומר ש"ק [שבת קודש] שומר כל ד' [ברי] חז"ל שהזחרנו בכבוד המל' [כיס], משא"כ [מה שאין כן] העוברים על דת, שהם בחינת הפקר".²⁸² ר' אברהם בורנשטיין ניסח "שמונה בקשות הרשום בזכרוננו",²⁸³ ור' ירחמיאל ישראל יצחק הודיע שבהתייעצות בינו לבין אחיו של הרבי מגור ר' מנדלי אלטר והאדמו"ר מסוקולוב ר' יצחק זליג מורגנשטרן לבית קוצק,²⁸⁴

המתקנו סוד יחד אודות דבר הזה, הנכון שכתה"ר [כבוד תפארתו הרמה] ישמע דעת כל הרבנים הנאספים ותחליטו בהסכם הדברים הנראים לכה"ג [כבוד הגאון] ולאחוזת מרעהו, אשר ראויים הם להעלותם על שולחן מלכים, אבל לג"ב [=למושל] לא יחליטו [=יודיעו] הוועד [=האסיפה] דעתם כי בעז"ה [בעזרת ה'] יתאספו יחד רוב גדולי רבני מדינתנו לטכס עצה בזה ולברור האוכל מתוך הפסולת מכל הדברים אשר יובא לפניהם".²⁸⁵

דהיינו, גם האדמו"ר מגור וגם האדמו"ר מאלכסנדר – ראשי החסידויות הגדולות ביותר בפולין – לא החזיקו בתוכנית ברורה לגבי הבקשות אשר ראוי לבקש מהמדינה והשאיירו גיבוש התוכנית לאסיפת הרבנים הגדולה. גם הרב ירושלמסקי, אם כי הבין חשיבות ההחלטות של האסיפות הפלכיות, סבר כי "זאת רק התחלה לטובה, אבל העיקר להתרכז לאסיפה כללית אי"ה [אם ירצה ה'] בווארשא מרוב צדיקי וגדולי דורנו הי"ו [ה' ימים וישמרו], ושם ידובר מכל פרטי הדברים שנדברו בהאסיפות מכל הפלכים".²⁸⁶ האדמו"ר מראדזימין ר' אהרן מנחם מנדל גוטרמן (1860-1934) גם חשש משוני בהצעות שתבואנה מכל פלך ולכן הציע "להתאסף יחד ראשי האסיפות, רבני ערי הפלך וכדומה, ולטכס עצה בכל פרטי העניינים" עוד לפני האסיפה בווארשא.²⁸⁷ חוסר המקורות אינו מאפשר לברר האם רק רבה של קלץ פנה לאדמו"רים החשובים בענין האסיפה, או שהרבנים בפלכים האחרים גם התייעצו באדמו"ריהם. רבות מן ההצעות אשר התקבלו באסיפות היו הגיוניות ביותר מבחינת האורתודוקסיה או שהן נידונו הרבה בתקופה ההיא.

האדמו"ר מסוכצ'ב ניסח שמונה סעיפים הראויים להידרש מהממשלה: (1) שחרור חיילים יהודיים בשבתות, (2) הספקת אוכל כשר לחיילים, (3) זכות התקנת 'ערוב חצרות' בערים,²⁸⁸ (4) ביטול סגירת חנויות יהודיות בימי ראשון, (5) צנזורה רבנית על הספרים וכתבי-עת "הנדפסים בשפת עבר או ז'ארגאן" (6) פיקוח הרבנים על המלמדים (7) שחרור בעלי הסמכה לרבנות מעבודת הצבא ו- (8) הקמת וועד הרבנים "שכל הרבנים יהי נכנעים אליהם".²⁸⁹ כל הצעותיו, למעט שחרור מעבודת הצבא של המוסמכים לרבנות, התקבלו ברוב אסיפות הרבנים. בנוסף לכך, שאפו כל האסיפות לחזק את מעמדו של הרב בתוך הקהילה ולהעניק לו סמכויות שתאפשרנה להיאבק בחילון החברה היהודית: פיקוח רבני רשמי על המקוואות, שוחטים, קצבים, מייצרי

²⁸¹ סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' עג.

²⁸² רפ"מ יוסטמן מפילץ אל רמ"נ ירושלמסקי, ד' בשבת נשא [28.5.1908], סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' ג.

²⁸³ ר"א בורנשטיין מסוכצ'ב אל רמ"נ ירושלמסקי, א' במדבר רס"ח [11.5.1908], הפקסימיליה אצל סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' תעב.

²⁸⁴ ראה עליו אהרון סורסקי, "מתולדות המחבר זצוק"ל", בתוך מורגנשטרן, **שארית יצחק**, עמ' 259-221.

²⁸⁵ ריי"י דנציגר מאלכסנדר אל רמ"נ ירושלמסקי, ל"ח למב"י תרס"ח [11.5.1908], סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' תעא.

²⁸⁶ רמ"נ ירושלמסקי אל רמ"נ אלטר מגור, [תחילת מאי 1908], סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' עא, פקסימיליה בעמ' תע.

²⁸⁷ רמ"מ גוטרמן מראדזימין אל רמ"נ ירושלמסקי, ו' תמוז תרס"ח [22.6.1908], מכון שוקן, מס' 911. על האדמו"ר מראדזימין ראה

אלפסי, **אנציקלופדיה לחסידות**, עמ' קצג-קצה; "Rabinowicz, "Aaron Menahem Mendel Guterman".

²⁸⁸ על איסורים להקמת ערוב בערי פולין ראה Guesnet, *Polnische Juden*, עמ' 262-260; במציאות המשיכו היהודים להקים ערוב

– ראה מקרי האשמות יהודי פולין בעת מלחמת העולם הראשונה בכך שהם מחביאים טלפון – Гольдин, «Русское – еврейство» עמ' 120-123.

²⁸⁹ ר"א בורנשטיין מסוכצ'ב אל רמ"נ ירושלמסקי, א' במדבר רס"ח [11.5.1908], הפקסימיליה אצל סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' תעב.

ומוכרי תשמישי מצווה,²⁹⁰ מוכרי יינות וכו', השוואת הרבנים עם כהני דתות אחרות, כגון שחרורם משבועת עד בבית משפט, ואפילו הענקת זכות בלעדית לרבנים לחלק כיבודים דתיים בבתי כנסת.²⁹¹ יוצאת מן הכלל היתה אסיפת הרבנים של פלך סובלקי, שבו רוב היהודים היו ליטאים ולא חסידים: ההצעות שקיבלה האסיפה היו דומות לרעיונות שהוגו בתחום המושב (ראה להלן) ושונות מאלו של הרבנים החסידיים בשאר פלכי פולין.²⁹²

המושל הכללי של וארשה דרש מאסיפות הרבנים לדון גם בשינויים הרצויים בסדר הבחירות להנהלת הקהילה (שהוצעו על ידי המושל של פלך לובלין י.ו. מְנִיקין ב-1907), והדבר נתן לרבנים עילה נוספת להבעת בקשות לחיזוק השפעתם: רוב האסיפות דרשו פיקוח רבנים במהלך הבחירות ובעיקר פיקוח על הצגת מועמדים ("הרב המקומי מגיש מספר מועמדים", "לבחור הנהלת הקהילה מבין היהודים המהימנים מבחינה דתית-מוסרית, לפי עדות הרב המקומי", "לחייב שלטונות לפקח שחברי ההנהלה יהיו דתיים").²⁹³ כיוון כה חד-משמעי של החלטות גרם לתגובות מסתייגות של המושלים, אשר ציינו כי הרבנים התחשבו בעיקר באינטרסים "פרטיים ומועמדיים" ואין להיענות לרוב דרישותיהם.²⁹⁴

במקביל לאסיפות בפלכים, אשר התקיימו בין אפריל ליולי 1908, פעלו מנהיגי האורתודוקסיה בפולין על מנת לכנס אסיפת רבנים גדולה שתהיה בעיני השלטונות כעין אסיפה מסכמת. האסיפות בפלכים אפילו בחרו צירים לאסיפה הגדולה. הפעולות המעשיות לכינוס האסיפה החלו, ככל הנראה, רק לאחר הפגישה בין האדמו"רים מגור ומליובאביץ' במריאנבד, שבה הם תיאמו את פעולותיהם לכינוס "הרבנים הדתיים" – אחד בוויילנה והשני בווארשה. מיד אחרי החגים, באוקטובר 1908, פנו השליח של חצר ליובאביץ' אל משרד הפנים (ראה להלן) ושני תושבי וארשה – אחד מרבני העיר ר' חיים יעקב נפתלי זילברברג וחסיד גור ר' נחום לייב ויינגוט – אל המושל הכללי של פולין. בסופו של דבר, אישר ראש הממשלה סטולפיץ את האסיפה בווארשה,²⁹⁵ והיא התקיימה בסוף דצמבר 1908 (ראה להלן).

ההחלטות של אסיפות הרבנים בפלכי ממלכת פולין השפיעו על רשימת השאלות אשר הוגשה לדיון של אסיפת רבני פולין הגדולה בווארשה, אם כי הוועד המארגן לא התחשב בהן במיוחד (ראה להלן). החלטות אלו גם תויקו במשרד הפנים בפטרבורג ושימשו כחומר ההכנה ל"אסיפת היהודים" של 1910.

* * *

לעומת האורתודוקסים בפולין, אשר קיבלו אפשרות לגאלית לכנס אסיפות רבנים פלכיות ואסיפה גדולה בווארשה, לא זכתה לכך האורתודוקסיה בתחום המושב בשל היותם של רוב רובם של הרבנים האורתודוקסים "רבנים דתיים" הלא מוכרים על ידי השלטונות (רק מספר זעיר של הרבנים נהנו משני התפקידים – "רב מטעם הממשלה" ו"הרב הדתי").²⁹⁶ "הרבנים מטעם" אכן קיימו במשך 1908 אסיפות ברוב

²⁹⁰ ענין מיוחד גילו רבני פולין בפיקוח על מייצרי תשמישי קדושה מכיוון שבשנים אלו התגלו מקרים רבים של "זיוף" תשמישי מצווה, בעיקר תפילין. ראה, לדוגמה, הידיעה, כי בווארשה נתפסו תפילין ללא פרשיות ואפילו עם צלב בפנים (הד הזמן, 1908, גלי 91 [25.4], עמ' 3) ומכתבו של האדמו"ר מרדזימין ר' אהרן מנחם מנדל גוטרמן אל רמ"נ ירושלימסקי (ג' אדר"ר תרס"ח [1908.1.23]): "בטח הקול נשמע אשר קרה בעיר סאקלוב אשר [...] נפתחו הרבה זוגות תפילין, ונמצאו הבתים ריקנים בלא פרשיות [...]. וזה ודאי ממעשה המסיתים המומי[נים] להכעיס ימ"ש [ימח שמם], ועלתה בידם להכשיל כמה שנים כמה מאחב"י [מאחינו בני ישראל] בביטול תפילין" (מכון שוקן, מס' 798).

²⁹¹ РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 66, тл. 1-20, 26-35о6, 70-75.

²⁹² РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 66, тл. 21-22.

²⁹³ РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 66, тл. 7, 9, 12, 20, 82, 83. השווה גם החלטת האסיפה הגדולה בווארשה "שהרב צריך להגיש רשימת המועמדים שלו" (שם, דף 48о6).

²⁹⁴ РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 63, тл. 13-27о6, 60-62, 64, 65-69.

²⁹⁵ РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 293, тл. 60-61.

²⁹⁶ תופעת שילוב התפקידים התפשטה, ככל הנראה, בשלהי המאה י"ט ובמיוחד בתחילת המאה העשרים, כאשר מספר "רבנים דתיים" רכשו השכלה מתאימה או קיבלו אישור מיוחד מהשלטונות להיבחר לתפקיד "הרב מטעם". העסקת איש אחד בעל שני תפקידים הקלה על הקהילות הקטנות (קהילות רבות אחרות ביקשו לשלב תפקיד "הרב מטעם" עם תפקיד הרופא). בין ארבעה הרבנים "הכפולים" המוזכרים בחיבור זה (מדיאבסקי, צירלסון, גרינהויז, דימאנט), רק אחד שימש בעיירה ליטאית ושלושה שימשו בדרום רוסיה. ככל הנראה, הדרישות ללמדנות מופלגת בדרום היו פחותות מאלו בליטא, והציפיות לפעילות הציבורית של הרב היו גבוהות יותר.

פלכי תחום המושב, ואלה שלא השתתפו באסיפות שלחו את הצעותיהם בכתב. סך הכל 105 חוות דעת של "הרבנים מטעם" ושל אסיפותיהם התקבלו במשרד הפנים.²⁹⁷

רוב הדוחות שהובאו לידיעת משרד הפנים היו דומים בעיקרם ושאו לבטל את הניגודים הבסיסיים בין החקיקה הרוסית לבין ההווי היהודי. הם הדגישו כי "הרבנים מטעם" אינם מבצעים ואינם יכולים לבצע את הפעולות 'הפולחניות', כגון ברית מילה, קידושין, גרושין וקבורה, כפי שהחוק דרש מהם, אלא לרשמן בלבד. הרבנים הציעו שורת אמצעים להסדרת רישום האוכלוסיה היהודית: הכנת מילון השמות היהודיים על כל צורותיהם, אשר ימנע רישום שונה של אותו שם; זכות לתקן את הרשומות בספרי המטריקה השמורים בעיריות ולהכניס בהם רשומות חסרות; השתתפות הרבנים בהכנת רשימות הגיוס על מנת למנוע צווי גיוס לאלו אשר הגרו או נפטרו. הרבנים גם ביקשו מהוועדה הרבנית לנסח כללים להסדרת גירושין: מסירת הגט דרך שליח, במיוחד מאמריקה, הסדרת גירושין עם אישה שוטה (אישה חולת נפש אשר אינה מסוגלת לקבל גט). הדגשה מיוחדת ניתנה לבקשת האמצעים, על מנת להכריע את הבעל שהתנצר לתת גט לאישתו היהודייה ואת היבם לסדר חליצה לאלמנת אחיו. מספר גדול של הרבנים ואסיפותיהם הציעו לבטל מיסים יהודיים (מס קורובה על בשר כשר ומס נרות); להכיר בקהילה יהודית כארגון חוקי עם מוסד נבחר העומד בראשה; להעמיד את המלמדים תחת פיקוח הרבנים והקהילות על מנת לשפר את רמת החינוך בחדרים; לחייב הוראת הדת היהודית בבתי הספר הכלליים ולהרשות לתלמידים יהודיים לא לכתוב בשבתות; לשנות את השבועה היהודית ולנסחה בדומה לזו של הנוצרים. אסיפות רבות הציעו לכנס אסיפת "הרבנים מטעם" הכלל-רוסית ואפילו בחרו צירים לאסיפה זו. כולם גם הציעו כי הוועדה הרבנית תהיה מוסד קבוע עם תפקיד מוגדר. רק "רבנים מטעם" אחדים הציעו הצעות הגובלות ברפורמה ביהדות: שינוי חוקי הגירושין, במיוחד גירושין עם אישה שוטה, איסור מסירת גט דרך שליח וביטול חליצה.²⁹⁸ לעומתם, הציעו רבנים אחרים הצעות שיצאו מחוגי האורתודוקסיה, כגון שחרור חיילים יהודיים לחופשה בערבי החגים (ולא בבוקר כמו שהיה מקובל אז) והספקת אוכל כשר וחדר תפילה לאסירים יהודיים בבתי סוהר.²⁹⁹

ענין מיוחד גילו הדוחות בשאלת הרבנות ברוסיה ומערכת הרבנות הכפולה היתה לנושא הביקורת. "הרב מטעם הממשלה" – בעל השכלה כללית גבוהה או בינונית אך לעיתים ללא ידע כלשהו ביהדות ולא שומר מצוות – נחשב בעיני השלטונות כנציג היהודים ובעל סמכות רוחנית, בעוד שלמעשה נתפס בעיני העם כפקיד רישום אוכלוסין בלבד.³⁰⁰ לעומתו, "הרב הדתי" – בעל הסמכות ההלכתית ואוטוריטה מסורתית בעיני העם – לא הוכר כלל על ידי השלטונות. רק פתרון אחד יכול היה להיות למצב זה והוא שינוי הדרישות אשר הציבה הממשלה כלפי המועמדים לתפקיד הרב. רוב "הרבנים מטעם" חשבו שאין זה הולם לנושא תואר 'רב' להיות עם הארץ בעיני היהדות ודרשו לקבוע עבורם מבחן במדעי היהדות. על מנת להכין רבנים לעתיד הציעו כמעט כל מגישי הדוחות להקים ברוסיה 'בית מדרש לרבנים'. אולם פתרון זה נועד, לאמיתו של דבר, לשמר את הרבנות הכפולה, מכיוון שאף אחד לא העלה על דעתו כי בוגרי בית המדרש המשלב השכלה כללית עם לימודי היהדות בנוסח המודרני 'המדעי' יתקבלו על ידי ההמון האורתודוקסי. "הרבנים מטעם" אף לא הסתירו את כוונתם להישאר ולהנהיג את עדותיהם; היו אף כאלה שהציעו להעמיד את "הרב מטעם" בראש הקהילה.³⁰¹

²⁹⁷ הצעות מקוריות ראה HM2/8003.1 (אמת"י) РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 51. דוחות על אסיפות הרבנים בפלכים הופיעו גם בעיתונות, ראה, למשל, *Пассвет*, 1908, גל' 27 (13.7), עמ' 22; גל' 28 (20.7), עמ' 12-14, 19-20; גל' 29 (27.7), עמ' 18-20; גל' 30 (3.8), עמ' 16-18, 1909; גל' 1 (4.1), עמ' 29.

²⁹⁸ למשל, רבה של ויניצה נחום פולק ורבה של שארגורוד ש. שייניס - 145, 158, תת. 51, ד. 9, оп. 821, РГИА (אמת"י) HM2/8003.1.

²⁹⁹ אסיפות הרבנים של פלך מינסק ושל קובנו, רוסיאני ושולי – 255, 279, תת. 51, ד. 9, оп. 821, РГИА (אמת"י) HM2/8003.1; *Пассвет*, 1909, גל' 1 (4.1), עמ' 29. על זכויותיהם של החיילים היהודיים למילוי מצוות הדת ראה *Петровский-Штерн, Евреи в русской армии*, עמ' 76-78, אם כי הוא אינו מזכיר כי רשימת החגים היהודיים המופצת כל שנה על ידי המטה הכללי לא ציינה כי החגים מתחילים בערב של יום קודם ועל ידי כך מנעה מהחיילים היהודיים לשמור מצוות החגים במלואן.

³⁰⁰ על "הרבנות מטעם" ראה שוחט, *מוסד "הרבנות מטעם"*, Freeze, *Jewish Marriage*, עמ' 109-95.

³⁰¹ אסיפת רבני פלך מינסק הציעה לאחד הנהלות בית הכנסת תחת ראשותו של הרב על מנת לנהל את העניינים הכלליים של הקהילה – 260, ד. 9, оп. 821, РГИА (אמת"י) HM2/8003.1.

בכך התבטא שינוי חשוב במוסד "הרבנות מטעם" אשר התרחש בשלהי המאה הי"ט ובמיוחד בתחילת המאה העשרים: "הרבנים מטעם", במיוחד בערים הגדולות, נהיו לא רק פקידי רישום האוכלוסין, אלא גם עסקנים ציבוריים חשובים המשפיעים על קהילותיהם. אפילו הכינוי "לרב מטעם" עבר שינוי הדרגתי: במקום שם התואר казенный, דהיינו "השייך למדינה", יותר ויותר נכנס לשימוש התואר общественный – ציבורי (בעברית דאז – "רב העדה"). התפקיד הציבורי אשר "הרבנים מטעם" מילאו בחיי הציבוריות היהודית הקל עליהם לתבוע את המשך קיומם ואת הקטנת תלותם בקהילות: רוב הרבנים דרשו להגדיר בחוק מקור קבוע ושיעור אחיד למשכורותיהם (הרי החוק הקיים אסר לשלם לרבנים מדמי מס הקרובקה, וגובה השכר נקבע בחוזה בין הקהילה לבין הרב) והן הארכת תקופת כהונתם (במקום בחירות פעם בשלוש שנים הציעו רוב הרבנים כי במידה והרב נבחר שנית לאחר שלוש שנים הוא יישאר בתפקיד עד סוף ימיו ללא בחירות נוספות). הוויתור היחיד אשר רוב "הרבנים מטעם" היו מוכנים לעשות כלפי "הרבנים הדתיים" הוא "לגאליזציה של הרבנות הדתית", אם כי תחת פיקוחם של הרבנים הרשמיים.

לעומת זאת, כל מגישי הדוחות אשר היו תלמידי חכמים אם כי תפשו תפקידים רשמיים כגון "עוזר הרב" – החל מהרב חיים צרנוביץ' הליברלי, וכלה באורתודוקסים כמו ר' דוד טעבל קצנלבוגן (1850-1930) – "הרב הדתי" של פטרבורג אשר באותו פרק זמן מילא מקום "הרב מטעם",³⁰² ר' שמעון יעקב גליקסברג (1870 או 1872-1950) – אחד "הרבנים הדתיים" באודסה ומראשי 'המזרחי',³⁰³ והרב צירלסון ממייסדי 'אגודת ישראל' לעתיד – דרשו ביטול "הרבנות מטעם" על ידי ביטול דרישת השכלה כללית מהמועמדים או הסתפקות בידיעת השפה הרוסית בלבד.³⁰⁴ ניגוד העמדות והאינטרסים אף הביא לשערוריה: הרב צירלסון, אשר, כאמור, היה "הרב הדתי" והרשמי של פרילוקי, הגיש לאסיפת הרבנים של פלך פולטבה דוח, אך לא הכניס בו סעיף על ביטול "הרבנות מטעם", אשר נכלל בהצעתו שהוגשה למשרד הפנים. תקרית זו הביאה להחלפת האשמות פומבית בינו לבין "הרב מטעם" של קרמנצ'וג אברהם יעקב פריידנברג (1865-?), כאשר שני הצדדים הציגו את רעיונותיהם בנוגע לצורה הרצויה של הרבנות.³⁰⁵

לא רק הרבנים ראו בהכנות לוועדה הרבנית פתח לשינויים מהותיים בחקיקה הנוגעת ליהודים, אלא גם השלטונות המקומיים התייחסו בשיא הרצינות להצעות הרבנים. המושל הכללי הווילנאי קונסטנטין קשביצקי אפילו כינס את המועצה של הגליל הלימודי של וילנה על מנת לדון בהצעות הרבנים השייכים לתחום החינוך: שחרור התלמידים היהודיים מכתביה בשבתות, לימודי הדת היהודית בבתי הספר הכלליים ושיפורים בחדרים.³⁰⁶ מושלי הפלכים, אשר אספו את דוחות הרבנים, גם הביעו את דעתם עליהם, ולמעט ויתורים קטנים יחסית, התנגדו לרוב הצעותיהם של הרבנים.³⁰⁷ המושלים לא נתנו אמון ביהודים ולכן דחו את האפשרות שהרבנים יוכלו לתקן את ספרי המטריקה או להיות מעורבים בהכנת רשימות לגיוס. התנגדות מיוחדת גרמה ההצעה על 'לגאליזציה' של הקהילה היהודית: המושלים ראו בה "גורם מסוכן במובן התאחדות היהודים" ואת "שאיפתה הקדומה של היהדות אל התבדלות, אל יצירת מדינה בתוך מדינה".³⁰⁸ יחד עם זאת, רוב המושלים לא גילו עניין מיוחד בהסדרת הרבנות הכפולה: הם לא התנגדו ל'לגאליזציה' של "הרבנים הדתיים" אך לא ראו צורך בביטול "הרבנות מטעם". יוצאת דופן היתה רק חוות דעתו של מושל העיר אודסה הגנרל טולמציוב: "אני לא יכול לא להודות שהפרויקט המוצע על ידי הרב גליקסברג מגיע לו

³⁰² ראה עליו Бейзер, Евреи Ленинграда, עמ' 371-370.

³⁰³ ראה עליו גוטליב, אהלי שם, עמ' 2; גרינבוים, רבני ברית המועצות, עמ' 17; בר-תקוה, "הרב רש"י גליקסברג", עמ' 120.

³⁰⁴ РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 51, лл. 85, 105, 423. הדוח של צירלסון פורסם גם בספרו Анализ

«мыльных пузырьков», עמ' 23-36.

³⁰⁵ Полтавский голос, גלי' 323 (20.7.1908), עמ' 3, גלי' 324 (22.7), עמ' 3, גלי' 359 (4.9), עמ' 3, גלי' 394 (17.10), עמ' 3; הז הזמן, Цирельсон, ; Фрейденберг, Общественный и духовный раввинат; עמ' 3; גלי' 181 (16.8), עמ' 3; 1908, Гли' 172 (6.8), עמ' 3; גלי' 181 (16.8), עמ' 3; צירלסון שקד הרבה על הפצת חיבורו, ראה תשובות למכתביו – הספריה הלאומית Анализ «мыльных пузырьков» V.696/300, V.696/258, V.696/671, V.696/159, V.696/193, V.696/71, גרודזנסקי, אגרות, ב', עמ' יד; אגרות-קודש מאת מוהרש"ב, ב', עמ' תמד, תנו; אגרות-קודש מאת מוהרי"צ, א', עמ' לז. השווה גם פריידענבערג, זכרונות, עמ' 143-146.

³⁰⁶ РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 63, лл. 31-45.

³⁰⁷ חוות הדעת של המושלים ראה 63, д. 8, оп. 8, ф. 821, РГИА.

³⁰⁸ РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 63, лл. 5, 31.

אישור וביצוע, מכיון שמינוי "הרבנים מטעם" מתוך "הרבנים הדתיים" היודעים את השפה הרוסית יבנה סכר אשר ישמור על ההמון היהודי בפני ההשפעה המזיקה של האינטליגנציה היהודית".³⁰⁹ בעיר תוססת ומעורבת זו היו השלטונות פתוחים הרבה יותר לבעיות הפנימיות של היהודים וגם ידעו להישען על האלמנטים השמרניים בתוך הקהילה (כגון קרפס, אבינוביצקי וכו').

"הרבנים הדתיים" חצו להשפיע על סדר יומה של הוועדה הרבנית, במיוחד עקב הרגשתם שהממשלה מוכנה לבוא לקראת דרישותיהם השמרניות אשר עשויות למתן את הרדיקליות של הנוער היהודי. כאמור, מספר הרבנים שנשאו בשני תפקידים השתמשו בעובדה זו כדי להגיש את הצעותיהם באופן רשמי. למשל, שלחו חמישה "עוזרי הרב מטעם" בעירות הקטנות במחוז טרוק בפלך וילנה למשרד הפנים הצעות זהות לחלוטין לזו של ר' נחום גרינהויז – "רבה הדתי" והרשמי של טרוק והמחוז (ואחד האישים המרכזיים ב'מזרחי'), אשר הציע לבטל דרישת ההשכלה בשביל הרבנים ולהרכיב וועדה רבנית רק מ"הרבנים הדתיים".³¹⁰ "רבנים דתיים" אחרים השתתפו באסיפות של "הרבנים מטעם": הרב צ'רנוביץ – ראש ישיבת אודסה – לקח חלק פעיל באסיפת רבני פלך חרסון, הרב חן החב"די השתתף באסיפת הרבנים בפלך צ'רינגוב,³¹¹ בקישינב השתתפו בהתיעצות חמישה "רבנים מטעם" וארבעה "רבנים דתיים",³¹² התיעצות הרבנים של מחוז אושמיאני בפלך וילנה בכלל הורכבה משני "רבנים מטעם" וארבעה "רבנים דתיים", כולל דמויות בולטות כגון הרב יצחק קוסובסקי מאיוויה והרב יהודה לייב פיין מאושמיני (1871-1941).³¹³ מספר "רבנים דתיים" אף שלחו דוחות ישירות למשרד הפנים, למרות שלא נתבקשו על כך.³¹⁴ למנגנון המרכזי של משרד הפנים היה קשה לקבל התנהגות כזאת של "הרבנים הדתיים": מכתביהם אמנם צורפו לתיק עם דוחות "הרבנים מטעם", אך ליד שמם צוין "המתקרא רב דתי".³¹⁵

* * *

התערבות "הרבנים הדתיים" בדיוני ההכנה לוועדה הרבנית נעשתה באופן פרטי ולא מאורגן. יחד עם זאת, לקבוצה אורתודוקסית אחת, והיא חסידות ליובאביץ', היתה שדולה ממוסדת ומאורגנת בפטרבורג הנהנית מהגישה הישירה לפקידי המחלקה לענייני הדתות הזרות במשרד הפנים.³¹⁶ בראש השדולה החב"דית בתחילת המאה העשרים עמד איש עסקים עשיר שמואל מיכל טריינין (1853-1924) שהיה מקורב מאוד לר' שלום דובער,³¹⁷ ולידו פעל הרב אליהו אהרן גורפינקל, שהיה גם הבעלים של בית מלון יהודי כשר, ואחרים (לדברי ראשי חב"ד המוגזמים ככל הנראה, היו בפטרבורג כ-500 חסידים חב"ד).³¹⁸

מכיוון שאיזור התפשטותה של חסידות חב"ד בצפון-מזרח בילורוסיה היה האיזור הקרוב ביותר לפטרבורג והוא נתן תמיד מספר גדול יותר של מהגרים יהודיים לעיר זו, הופיעה קהילת חסידים חב"ד בבירה עוד באמצע המאה הי"ט. כבר בשנת 1869, כאשר פרשו "היהודים הנאורים" מבית הכנסת היחיד שהיה קיים אז (הנקרא בית הכנסת של הסוחרים) והקימו בית כנסת נפרד, השתלטו חסידים חב"ד על בית הכנסת של הסוחרים; באותו פרק זמן הם גם הצליחו למנות "רב דתי" שני, ר' יקותיאל זלמן לנדא (1823-1895)

³⁰⁹ РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 51, тл. 423-427о6; д. 63, тл. 71-72.

³¹⁰ 289-296, тл. 51, д. 51, ф. 821, оп. 9, д. 51, РГИА (אמתי"י HM2/8003.1). על הרב גרינהויז ראה **יהדות ליטא**, ב', עמ' 40.

³¹¹ 33-48, 87-101, тл. 51, д. 51, ф. 821, оп. 9, д. 51, РГИА (אמתי"י HM2/8003.1). את ההצעות של הרב צ'רנוביץ ראה גם **הזמן**, 1908, גל' 181 (16.8), עמ' 3.

³¹² 340-343, тл. 51, д. 51, ф. 821, оп. 9, д. 51, РГИА (אמתי"י HM2/8003.1); *Пассвет*, 1908, גל' 23 (15.6), עמ' 27.

³¹³ 297, тл. 51, д. 51, ф. 821, оп. 9, д. 51, РГИА (אמתי"י HM2/8003.1). על הרב פיין ראה גוטליב, **אהלי שם**, עמ' 13; רבינר, **ספר הרב רבי יהודה לייב פיין**.

³¹⁴ למשל, הרב של דומברובני בבסרביה ר' לוי שטרינברג, הרב ש. יונוביץ' מקרץ', הרב והאדמו"ר בבבורויסק רש"י שניאורסון, רש"י גליקסברג והרב צ'רנוביץ מאודסה - 18, 29, 73, 104, 423, тл. 51, д. 51, ф. 821, оп. 9, д. 51, РГИА (אמתי"י HM2/8003.1).

³¹⁵ II, тл. 51, д. 51, ф. 821, оп. 9, д. 51, РГИА (אמתי"י HM2/8003.1).

³¹⁶ הצלחנו לזהות בשם רק אחד מפקידי המחלקה שניהל קשרים עם חסידים ליובאביץ' והוא ו. סמירנוב, סגן מנהל המחלקה בשנים 1908-1910, המוזכר במכתבי ר' שלום דובער (**אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקלז, ה', עמ' ג, ז).

³¹⁷ ראה עליו *Евреи Ленинграда*, Бейзер, עמ' 376.

³¹⁸ РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 178, тл. 123-124.

מוויטבסק, בנוסף ל"רב דתי" ר' יצחק אולשוואנגר (1825-1896) אשר היה 'מתנגד' וגם קרוב למשכילים.³¹⁹ העצמאות הרשמית של בית הכנסת החסידי באה לקצה ב-1893, כאשר לאחר סיום בניית בית הכנסת הכורלי הגדול סגרו השלטונות את שאר בתי התפילה בעיר. למעשה, עברו כל בתי התפילה לבנין בית הכנסת החדש וקיבלו בו חדרים נפרדים; חסידי חב"ד קיבלו בהסדר זה מקום מעודף – ענף נפרד אשר תוכנן לתפילות בימי חול. תלותם של כל בתי התפילה בהנהלה האוליגרכית של בית הכנסת הכורלי נמשכה עד ההכרזה על חופש הדת בימי מהפכת 1905, כאשר החלו השלטונות בפטרבורג להרשות הקמת בתי כנסת נפרדים בעיר. ביוני 1908, בפתח הבחירות של רב חדש בפטרבורג, גם ראשי חב"ד יצאו נגד ההנהלה של בית הכנסת הכורלי וביקשו במשרד הפנים להכיר בהם כקהילה נפרדת. למרות התשובה השלילית, פנו חסידי חב"ד עם בשקה חוזרת בנובמבר 1908, אשר נענתה בחיוב בחלקה על הקמת קהילה נפרדת, ורק בקושי רב הצליח הברון דוד גינצבורג למנוע העברת חלק מהבנין המפואר של בית הכנסת הכורלי לידי החסידים ועל ידי כך סיכל הופעתה של קהילה חב"דית בעלת עצמאות מנהלית.³²⁰ השתדלות זו, למרות שלא הביאה לתוצאות מעשיות, העידה על חוזקה של חב"ד בבירה ועל יכולתו של טריינין להתחרות במשפחת גינצבורג ולהגיע לדרגים גבוהים במשרד הפנים. קיומה של שדולה זו אפשרה לחצר ליובאביץ' לנסות להתוות את הוועדה הרבנית לכיוון רצוי לה, שהוא כיוון אורתודוקסי שמרני.

ההחלטה על כינוס הוועדה הרבנית נודעה בחצר ליובאביץ' עוד לפני משלוח החוזר למושלים בתחילת פברואר 1908. כבר ב-1 בינואר 1908 כתב ר' שלום דובער אל טריינין על הסכמתו להיות חבר בוועדה ועל הצורך לכלול בה גם את ר' חיים סולובייצ'יק ור' דוד פרידמן (ואם האחרון לא יוכל להשתתף בגלל גילו הזקן אז את ר' חיים עוזר גרודזנסקי).³²¹ מאותו המכתב נהיה ברור, שבנוסף לקשרים בקרב פקידי המחלקה לדתות הזרות, ניסו חסידי חב"ד לשחד גם את קרפס על מנת להבטיח הרכב 'נכון' של הוועדה הרבנית. וכאשר נשלח החוזר המרשה ל"רבנים מטעם" להביע את חוות דעתם ולהתאסף, השתנה כיוון השתדלות של טריינין על מנת לקבל זכות דומה ל"רבנים הדתיים".

במאי 1908 שיגר קרפס מכתבים לכ-20 "רבנים דתיים" בולטים וביקש שגם הם יחוו את דעתם אודות סדר יומה של הוועדה הרבנית.³²² לא ברור עד כמה היה מהלך זה של קרפס מתואם עם הממונים עליו ("שמעתי שהי' לו ויגאואר [=נזיפה] מהאדון החדש [מנהל המחלקה החדש, אלקסיי חרוזין] למה כתב מכתבים להרבנים ולא הי' לו ע"ז פארמאליניסט [=אישור] בכתב מאדון הקודם"³²³). אבל מכתב זה סיפק עילה לצעד חשוב הבא בפוליטיקה האורתודוקסית, והיא אסיפת "הרבנים הדתיים" בוויילנה, כפי שמעיד האדמו"ר מליובאביץ' במכתבו אל הרב גרודזנסקי: "על יסוד המכתבים שנשלחו מהיהודי המלומד להדוחי רבנים [=הרבנים הדתיים] עשינו השתדלות בדוחי דיפארט' [= המחלקה לעניני הדתות הזרות] לתת רשיון לאלה הרבנים להתוועד ולהתיישב במה להשיב ולהציע בהטבת מצב הרוחני".³²⁴ פעולה זו היתה מאורגנת היטב בחצר ליובאביץ', ולשם כך נשלח לפטרבורג יצחק יהודה לייב ליובינסקי (?-1842), סוחר עצים עשיר מעיירה

³¹⁹ «История» Левин, עמ' 5; 135, 104-109, 24, 8, д. 821, ф. РГИА; «Тюрма и ссылки», Гордон, עמ' 25 (=גורדון, **כתיב יהודה ליב גורדון**, עמ' שא); Stanislawski, *For Whom Do I Toil?* עמ' 132. על הרב לנדא ראה **ספר ויטבסק**, עמ' 185-187.

³²⁰ ראה בקשות החסידים ותשובת משרד הפנים (137-13606, 133-13206, 123-124, 178, 8, д. 821, ф. РГИА); דיונים בהנהלת בית הכנסת הכורלי (13906); ודיונים בהנהלת בית הכנסת הכורלי (ЦГИА СПб, ф. 422, оп. 1, д. 55, л. 52); מכתבו של דוד פיינברג אל הברון דוד גינצבורג, 25.2.1910 (45-4806), 1160, 183, д. 1160, ф. РПНБ. השווה גם *Пассет*, 1908, גל' 29 (27.7), עמ' 22; וגם אזכורים במכתבי ר' שלום דובער אל ש"מ טריינין ולרייז, "י"א שבט תרס"ח [1.1.1908], ט' אד"ר תרס"ח [29.1.1908], "י"א שבט תרס"ט [20.1.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' רמד, א', עמ' תג, ב', עמ' תמו-תמוח.

³²¹ רש"ב אל ש"מ טריינין, "י"א שבט תרס"ח [1.1.1908], ט' אד"ר תרס"ח [29.1.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' רמו, א', עמ' תב.

³²² **דער פריינד**, 1908, גל' 139 (22.6), עמ' 3; **הד הזמן**, 1908, גל' 138 (24.6), עמ' 3. תאריך המדויק של המכתב, 18 במאי 1908, הוזכר במכתב רש"ב שניאורסון מבבורויסק אל המחלקה לעניני הדתות הזרות, 10.11.1908, 51, л. 9, д. 821, ф. РГИА. (אמתי"י HM2/8003.1).

³²³ רש"ב שניאורסון אל רייזל צירלסון, יום א' ב' שבט [11.1.1909], הספרייה הלאומית, V.696/671.

³²⁴ רש"ב אל רח"ע גרודזנסקי, ג' כסלו תרס"ט [14.11.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תכו. השווה גם מכתבו של יעקב ליפשיץ אל רייזל הלוי, ג' דחנוכה תרס"ט [8.12.1908], "האדמו"ר מליובאוויץ הפיק רצונו שהשיג רשיון לאסיפת כ"ה רבנים בוויילנה – צוטט אצל **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' רס.

סמיונובקה בפלך צ'רניגוב, והוא הגיש באוקטובר 1908 בקשה לכנס אסיפה:³²⁵ "האיש היושב בפ"ב [בפטרבורג] עוסק כעת בדבר רשיון אסיפה מאלה שנשלחה להם השאלה מהדיפאר' [=המחלקה] בהוספת עוד רבנים עד כ"ה כולם נקובים בשמותם".³²⁶ כך התבטא ר' שלום דובער במכתבו לאדמו"ר מגור – בעל בריתו שאיתו הם דנו במבצע זה בפגישתם במריאנבד בקיץ.³²⁷ ממכתב לגור, לעומת המכתב לרח"ע גרודזנסקי, ברור, כי הרבנים המוזמנים לאסיפה אינם זהים לחלוטין עם אלה שקיבלו מכתבו של קרפס. "רשימת המוזמנים הורכבה בחפזון אצל הרבי מליובאביץ' בחצר" – טען בצדק עיתון **דער פריינד**, כנראה בהסתמך על דברי אחד ממשתתפי האסיפה.³²⁸

כאשר כתב הרבי מליובאביץ' על הקשר בין מכתבו של קרפס לבין הבקשה לכנס אסיפת הרבנים הוא התכוון, ככל הנראה, למשא ומתן בעל פה, אשר נוהל במשרד הפנים. בטקסט שהגיש ליובינסקי אין אזכור של מכתב קרפס, והוא מבסס את בקשתו על יסוד אחר, אשר בלט בדרך כלל בדברי ר' שלום דובער – נאמנות היהדות האורתודוקסית לשלטון הקיים:

נציגי היהדות האורתודוקסית מסתכלים [על הוועדה הרבנית] בתקוה וציפייה. הם מקווים כי הוועדה תמצא דרכים ואמצעים לחנך את הדור המתבגר של היהודים ברוח הדת, האמונה, המוסריות, הנאמנות לצאר ולמולדת. במקום שאין שם אמונה אין פחד אלקים ושם אי אפשר לצפות ליחס הראוי לצאר [...]. במרירות וכאב לב רואים אנחנו הזקנים איך הנוער שלנו עוזב אותנו, מתנתק מהקרקע היהודי שלו, מהדרכים הישנות, כאשר היהודים הרוסים חיו חיים דתיים, התייחסו ביראת כבוד אל המלך ואל הפקידים מטעמו. ועכשיו, היהדות הדתית בכללותה לא השתתפה ואינה משתתפת בשום תנועה או ארגון אנטי-ממשלתי. [...] אנחנו [...] מאמינים בה' בעצמנו ורוצים שהילדים יאמינו יחד עימנו, כי ה' אלקינו לבד יראה למלכינו האהוב את הדרכים, כדי שאנחנו, היהודים הרוסים, גם בעתיד נוכל לעמול בשלוה ולחיות בשלום במולדתנו היקרה רוסיה. ברוך ה', הצליח המלך ושריו ופקידיו האחרים להביא את רוסיה לדרך השלום והעמל בהצילם את האוכלוסיה השוחרת שלום מכל מיני מהפכנים, אנרכיסטים, קומוניסטים וחבריהם האחרים. אנו מצדנו נוכל להגיד בקול רם שאנו מגנים ומוחים נגד אלמנטים כאלה, אם הם שייכים אלינו.³²⁹

צריך לציין כי דבר אסיפת "הרבנים הדתיים" לא בא בנקל: לפני אישור האסיפה פנה משרד הפנים למושלים על מנת שיחוו את דעתם על הרבנים המוזמנים.³³⁰ דרישה זו עמדה בניגוד לחופש ההתוועדות אשר ניתן לכל "הרבנים מטעם", וביטאה, ללא ספק, את החששות וההיסוסים של האדמיניסטרטורים בפטרבורג בפני האורתודוקסיה היהודית. למרות שהממשלה ידעה כבר בעבר לפנות למנהיגים רוחניים של היהודים בעת הצורך, החל מוועדת 1843 בהשתתפות האדמו"ר מליובאביץ' דאז ר' מנחם מנדל (1789-1866) הידוע כ"הצמח צדק" וראש ישיבת וולוז'ין ר' יצחק (1780-1849), דרך האסיפה של 1881 שבה השתתף ר' יצחק אלחנן ספקטור וכלה בוועדה הרבנית של 1893 בראשות בנו, ר' צבי הירש רבינוביץ', התקבלותה של "הרבנות הדתית" כמוסד

³²⁵ РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 293, л. 51-52. על ליובינסקי ראה מכתב המושל, שם, עמ' 83. על הפעלת ליובינסקי ("האיש אשר בחרתי") כשליח לפטרבורג כתב ר' שלום דובער לבנו עוד בקיץ 1908, וגם אחר כך הזכירו במספר מכתבים כעוסק בקבלת הרשיון – רש"ב אל ריי"צ, כ"ב תמוז תרס"ח [8.7.1908], ז' שבט תרס"ט [16.1.1909], י"א שבט תרס"ט [20.1.1909], רש"ב אל ראי"מ אלטר מגור, מחרת יוה"כ"פ תרס"ט [23.9.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' שח; ב', עמ' תמה-תמו, תמו, תיג. השווה גם Freeze, *Jewish Marriage*, עמ' 251-252 (ללא אזכור של ליובאביץ'). על מינויו של ליובינסקי כנציג ליובאביץ' קבוע בפטרבורג, על מנת לעסוק בשתדלנות, דובר עוד ב-1902, רש"ב אל ישעיה ברלין, ט' מ"ח תרס"ג [27.10.1902], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ג', עמ' שסו.

³²⁶ רש"ב אל ראי"מ אלטר מגור, י"ח מ"ח תרס"ט [30.10.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תכא-תכב. ליובינסקי שהה בליובאביץ' בראש השנה תרס"ט [13-14.9.1908] ומשם נסע לפטרבורג - רש"ב אל ראי"מ אלטר מגור, מחרת יוה"כ"פ תרס"ט [23.9.1908], שם, עמ' תיג.

³²⁷ רש"ב אל ריי"צ, כ"ב תמוז תרס"ח [8.7.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' שח.

³²⁸ "דער רבנים-צוזאמענפאָהר אין ווילנא", **דער פריינד**, 1909, גל' 92 (24.4), עמ' 1.

³²⁹ בקשתו של ליובינסקי אל שר הפנים, 6.10.1908, л. 51 и об, РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 293.

³³⁰ 55-57, 65-77, 89-92, 96-99, л. 293, ф. 821, оп. 8, д. 293, РГИА; ראה גם Freeze, *Jewish Marriage*, עמ' 252. הפניה למושלים הדאיגה את הרבי מליובאביץ', כי חשש שחלק ממקורביו לא יאשרו, רש"ב אל ריי"צ, ז' שבט תרס"ט [16.1.1909], י"א שבט תרס"ט [20.1.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תמו, תמוז.

הנושא ונותן עם הממשלה היתה קשה. הרי רק ארבע שנים לפני כן, ב-1904, סירב ראש המחלקה לענייני דתות זרות מוסלוב אפילו לדון באפשרות להזמין את "הרבנים הדתיים" לאסיפה.³³¹ בין 1904 לבין 1908 עשו האדמיניסטרטורים בפטרבורג כבדת דרך גדולה, לעומת הפקידים בפרובינציה, שלרוב הכירו ב"רבנים דתיים" בני שיח לויאליים.

מהלך מוצלח זה של הרבי מליובאביץ', שנעשה בתיאום עם הרבי מגור, עקף למעשה את הרב גרודזנסקי וביטל כל מאמצים נוספים בענין אסיפת הרבנים מטעם 'כנסת ישראל'.³³² אי לכך, אסיפת "הרבנים הדתיים" אכן התקיימה בוויילנה, כפי שתוכנן על ידי מנהיגי 'כנסת ישראל', אך הרכבה וסדר יומה הוכתבו מליובאביץ'. דבר זה לא נעלם מעיני הרב גרודזנסקי, וכך הוא התלונן לאדמו"ר והרב מבבורויסק ר' שמריה נח שניאורסון (1847-1923)³³³ – ראש ענף קופיסט בחסידות חב"ד המתחרה בענף ליובאביץ' :

הנה קבלנו הידיעה והרשימה אחרי שהוגשה מהרה"ג [הרב הגאון] מליובאוויטץ הי"ו [ה] יחיהו וישמרהו], אשר לפי הראות בהשתדלותו ועל דעתו הגיש אחד הרבנים בקשה ורשימת כ"ה רבנים להדאפארטאמענט [=המחלקה לענייני הדתות הזרות] [...] גם לי יצר הדבר מאד אשר חסרו בהרשימה רבנים גדולים ונכבדים ומהם הרה"ג מוהר"ל [מורינו הרב רבי לייב] צירילסאהן הי"ו אשר העיר על זה מעכ"ת [מעלת כבוד תורתו]. ובודאי צדקו דברי הדר"ג [הדרת גאון] כי בענינים כללים ראוי להרחיק סבות פרטיות, אך הוא מעשה דיעבד, ולא על דעתנו נסדרה, וטעם של המסדרים לא אדע.³³⁴

במכתב זה ובדומים לו ניכר רצונו של הרב גרודזנסקי לחזק יחסים "עוקפי" ליובאביץ' הן בבילורוסיה דרך האדמו"ר המתחרה מבית שניאורסון והן באוקראינה דרך רבה של פרילוקי ר' יהודה לייב צירלסון, אחד הרבנים האורתודוקסיים הפעילים ביותר בפוליטיקה.³³⁵ לא לחינם "העיר" ר' שמריה נח על אי-הזמנתו של הרב צירלסון לאסיפה (הרב שניאורסון עצמו נכלל ברשימה שהוגשה למשרד הפנים). מסתבר, ששני הרבנים היוו חזית מאוחדת בנוגע לוועדה הרבנית: במקום לחבר את ההצעות שלו לוועדה הרבנית, כפי שנתבקש במכתב קרפס, שלח הרב מבבורויסק למחלקה לענייני הדתות הזרות את הצעותיו של הרב צירלסון וציין שהוא מצטרף אליהן.³³⁶ גם בעת הוועדה הרבנית של 1910 תמכו שניהם בעמדותיו של הרב גרודזנסקי והשאירו את חסידי ליובאביץ' במיעוט.³³⁷ (שיתוף פעולה בין ר' שמריה נח מבבורויסק והרב צירלסון מחד לבין רבני ליטא מאידך נמשך גם ב-1917, כאשר הם יחד חתמו על הכרוז הקורא להקמת 'אגודת הרבנים', בעוד ששמות אנשי ליובאביץ' לא הופיעו עליו.³³⁸)

³³¹ ראה הערה 276 לעיל.

³³² הרב גרודזנסקי הודיע לרב צירלסון ב-10 בינואר 1909 (א' שבט תרס"ט, הספריה הלאומית, V.696/159; גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' יג), כי "הננו עוסקים ומשתדלים" בהשגת הרשיון לאסיפת 'כנסת ישראל' "וישיהי'ה] כתוב בו מפורש לתועלת חזק דת קדשנו", אך אגרת זו נכתבה עוד לפני אישור סופי של אסיפת הרבנים אשר השיג הרבי מליובאביץ'. אגרת זו הינה, ככל הנראה, העדות לנסיון האחרון לארגן אסיפת 'כנסת ישראל'.

³³³ ראה עליו **באברויסק**, א', עמ' 276-279.

³³⁴ רח"ע גרודזנסקי אל רש"י שניאורסון, י"א שבט תרס"ט [20.1.1909], הספריה הלאומית, V.696/159; גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' טו; הפקסימיליה אצל סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' תעד-תעה.

³³⁵ השווה גם מכתביו האחרים של רח"ע גרודזנסקי אל רי"ל צירלסון שבהם מוזכרת גם התכתבותו עם האדמו"ר מבבורויסק, הספריה הלאומית, V.696/159; גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' יג, יד, טז.

³³⁶ רש"י שניאורסון אל המחלקה לענייני הדתות הזרות במשרד הפנים, 10.11.1908, ПГИА, ф. 821, оп. 9, д. 51, л. 104, 10.11.1908. (אמת"י HM2/8003.1).

³³⁷ הרב י"ל צירלסון היה חסיד של האדמו"ר מבבורויסק: במסמך על הרכבת הוועדה הרבנית נאמר שהוא שייך לחסידים (מאמונטוב אל חרוזין, 11.2.1910, ПГИА, ф. 821, оп. 8, д. 294, л. 80); מיחסיו של צירלסון עם חצר ליובאביץ' לא נראה כי הוא חסיד שלה; האדמו"ר מבבורויסק פונה אליו במספר מכתבים בפניה "יוח"ס וי"א [ותיק וחסיד וירא אלוהים]", כפי שנהגו לפנות צדיקי חב"ד אל חסידיהם ובמספר מכתבים פונה אליו בתואר "חסיד" בלבד (הספריה הלאומית, V.696/671). האדמו"ר מבבורויסק גם ערך בפברואר 1914 דין תורה בין קהילת רדום לבין קהילת קישינב על מנת להחליט היכן ישמש הרב צירלסון ברבנות, אם כי החלטתו של האדמו"ר לטובת רדום לא קוימה, וצירלסון נשאר בקישינב עד יומו האחרון (רש"י שניאורסון אל רי"ל צירלסון, יום א' י' אדר [23.2.1914], שם; **ספר ראדאם**, עמ' 56). גם יצחק שניאורסון – נצר ענף קופיסט בחב"ד – כתב בזכרונו כי צירלסון היה חסיד קופיסט (שניאורסון, **לעבן און קאמף**, עמ' 351). השווה גם הקדמה לרשימת התיקים של חטיבת צירלסון בספריה הלאומית (V.696), בה מובאות ההוכחות נוספות להיותו של צירלסון חסיד חב"ד ולקשריו עם צדיקי ענף קופיסט.

³³⁸ כרוז על הקמת 'אגודת הרבנים' וכינוס אסיפתה ביום י"ד אב תרע"ז, הספריה הלאומית, V.696/607.

הרבי מליובאביץ' היה נחוש בדעתו להשתמש בוועדה הרבנית על מנת לחזק את האורתודוקסיה במתווה השמרני שלו ולשם כך עמל ללא רפיון ידיים. באוקטובר 1908 הוא כינס התייעצות סודית של אחד עשר מקורביו, אשר דנה בהכנות הנחוצות לוועדה, וכתוצאה מההתייעצות הוקמה לשכה מיוחדת בליובאביץ' לטיפול בענייני הוועדה הרבנית.³³⁹ המקורבים של הרבי בפטרבורג שיחדו פקידים במחלקה לענייני דתות זרות על מנת להעתיק במלואן את הצעות "הרבנים מטעם" שנשלחו למשרד הפנים.³⁴⁰ מגעיו עם אדמו"רי פולין בקיץ 1908 הביאו לצעדים לתיאום עמדות: האדמו"רים מגור, ראדזין, אלכסנדר וראדזימין נכללו ברשימת המשתתפים באסיפת הרבנים בוילנה, ושני אנשי חב"ד – רבה של נז'ין ר' שלמה מנחם מנדל חן (-1919 1880)³⁴¹ והרב שמריהו לייב מדליה מוויטבסק (1876-1938)³⁴² – נשלחו לאסיפת רבני פולין בווארשה.³⁴³ גישתו של ר' שלום דובער היתה, כאמור, שמרנית ביותר. הוא התאפיין בראיה פסימית של מצב היהדות המסורתית כפי שנהיה בשלהי המאה הי"ט, בעת התגברות המודרנה. מאז שקיבל על עצמו את האדמו"רות ב-1893, התגלה ר' שלום דובער כעסקן פעיל ומסור וכמנהיג חזק. היסוד לעסקנותו היתה ראיתו את משבר החברה המסורתית והחילון ההולך וגובר בקרב היהודים. ב-1897 הוא הקים ישיבת 'תומכי תמימים' אשר נועדה לא רק ללימוד תורה לשמה בלבד אלא להכנת פעילים חב"דיים, הנקראים 'משפיעים', המשולחים לאחר מכן לערים ועיירות על מנת לעמוד בראש חבורות החסידים ולהנהיגם ("כל עמל מוסד תומכי תמימים בתלמידיו לא הי' כי אם בשביל לעשותם לאנשים חיים, אנשי רוח ורגש, שיהא בהם כח לעשות ולעשות לעבד ולפעל בעניינים דתיים מוסריים פעולות מוחשיות מצוינות"³⁴⁴). על מנת לשמור על הקשר עם תלמידי הישיבה לשעבר ועל ידי כך לחזקם באורח חייהם ופעילותם נעשו אף נסיונות להקים ועד מיוחד מעין ארגון הבוגרים – מעשה מודרני ביותר האמור לחזק את חיל החלוץ הנאבק במודרנה ("השקפתם על העולם ומלואו שונה לגמרי מהשקפת שאר הצעירים בני גילם").³⁴⁵ אחת הסיבות המוצהרות להקמת הישיבה החדשה היתה, לדברי ר' שלום דובער, התגברות החילוניות בקרב תלמידי הישיבות האחרות. לא זו בלבד אלא שעל מנת לחזק את רוח המסורתיות בקרב התלמידים והחסידים בכלל, הנהיג האדמו"ר ב-1900 תפילה מתבוננת מיסטית (תפילה קונטמפלטבית), אשר היתה נהוגה בשני דורות הראשונים של חב"ד בתחילת המאה הי"ט, אך מאז יצאה מכלל שימוש. יחד עם התפילה המיסטית הנהיג ר' שלום דובער שיטה חדשה של התחברות בין החסידים והיא התוועדות (פֶאַרברענגען), אשר נקבעה לכל ראש חודש ומטרתה היתה לקשור חזק יותר את עדת החסידים ולמנוע הסתננות של מודרנה לקרבם.³⁴⁶ למטרה זו, ככל הנראה, שימש גם הצו של האדמו"ר ללמוד כל יום פרק מספר תניא בבית הכנסת בצוותא.³⁴⁷ עיונותו לתופעה מודרנית אחרת – והיא הציונות המדינית – היתה כה חזקה ובלתי מתפשרת, עד כדי הכחשת היותו של ישוב ארץ ישראל מצווה.³⁴⁸

ר' שלום דובער התאפיין גם בראיה 'סוציולוגית' חדה, דהיינו לקח בחשבון גורמים חברתיים ופסיכולוגיים העלולים להזיק לאורח החיים המסורתי, שלמען שמירתו הוא פעל נמרצות. לא פעם הוא הדגיש שמטרתו היא להעמיד את הפרט תחת ביקורת החברה, כגון הדגשתו שלימוד התורה של בעלי בתים צריך

³³⁹ אגרות-קודש מאת מוהרש"ב, ב', עמ' תטו-תיח, תכב, תנב. השווה גם שניאורסון, **חנוך לנער**, עמ' 15.

³⁴⁰ רש"יב אל רייז'צ, כ"ח טבת תרס"ט [8.1.1909], כ"י שבט תרס"ט [29.1.1909], ב' אדר תרס"ט [10.2.1909] **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תמ, תנג, תנט.

³⁴¹ ראה עליו גוטליב, **אהלי שם**, עמ' 128; הכהן, **ליובאוויטש וחייליה**, עמ' 287; *Российская еврейская энциклопедия*, 3, עמ' 286.

³⁴² ראה עליו גרינבוים, **רבני ברית המועצות**, עמ' 36 והביבליוגרפיה שם.

³⁴³ רש"יב אל רא"מ אלטר מגור, י"ח חשוון תרס"ט [30.10.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תכב.

³⁴⁴ רייז'צ אל תלמיד הישיבה שמואל ליסון, א' אלול תרס"ט [5.8.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, א', עמ' מט.

³⁴⁵ **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, א', עמ' מט, פז-פט, הציטוט מעמ' פח. על אגודת התמימים אשר נוסדה בפועל בדצמבר 1917 ראה Fishman, "Preserving Tradition", עמ' 89-90.

³⁴⁶ על הנהגת התפילה הקונטמפלטבית והתוועדות כאמצעי המאבק נגד החילון ראה לוונטל, "בין מיסטיקה למודרניות".

³⁴⁷ חוזר אל החסידים, תרע"ג-תרע"ד [1913-1914], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תשכ.

³⁴⁸ על השקפותיו האנטי-ציוניות של ר' שלום דובער ראה דיון מפורט אצל שלמון, "החברה החרדית", עמ' 264-272. השווה גם גליצנשטיין, **ספר התולדות**, עמ' 295-303 וברטל, "ההשכלה במסווה", עמ' 83-84.

להיות דווקא בבית מדרש, בציבור, ולא בביתם ("בכל עניני היהדות יהי יהודי בחוץ ובגלוי דוקא").³⁴⁹ הרבי אף ניסה להקטין את המגעים הדדיים בין האורתודוקסים לבין החלק החילוני של הקהילה ולקבוע גבול ברור: אחת הסיבות העיקריות בחלישות מצב היהדות אצל היראים הוא מה שהיראים משתדלים להעלים ולהסתיר כל חלקי טובה שלהם [...] ומהם אשר מבחוץ הם מראים את עצמם כאילו הולכים שכם אחד עם המתחדשים, ולכה"פ באיזה דברים מהם דברים הנראים למותרים, כמו לכבדם ולכבד סופריהם ולהודות להם על תחיית השפה [...] וגם להודות להם על הכרח הלימוד להבנים [...] ואם כי בלבם יחשבו אחרת ואינם מסכימים כלל עם מעשיהם המתחדשים.³⁵⁰

מתוך השקפה זו דרש האדמו"ר להעדיף בענינים חומריים שתדלנים אורתודוקסיים על פני שתדלנים חילוניים.³⁵¹

באותו עיקרון דגל הרבי כאשר לא הסכים לשחרור התלמידים היהודיים מכתובה בשבתות ודרש שחרורם המלא מביקור בבתי ספר – דוגמת התלמידים האחרים תשפיע על היהודים והם יתחילו לכתוב גם כן, בעוד שהיותם בשבת בבית תשמור אותם באווירה יהודית דתית. הוא גם חשש שאם ישוחררו התלמידים מכתובה בשבתות, יותר הורים חרדים ישלחו את ילדיהם לבתי ספר כלליים.³⁵² שיקול דומה עמד מאחורי התנגדותו הנחרצת של ר' שלום דובער לדרישת השכלה פורמלית כלשהי, אפילו ידיעת רוסית, עבור "הרבנים הדתיים", למרות שרבים ממקורביו ואפילו בנו ר' יוסף יצחק ידעו רוסית היטב. לפי הסבר הרבי, ברגע שיחוייב אברך המתכוון להיות רב ללמוד לפחות מינימום של הלימודים הכלליים או אפילו רוסית, הדבר יפתחו ויפתחו בפניו פתח להשכלה כללית רחבה יותר: "איך לך דבר שנשאר עומד על מעמדו הראשון, כ"א [כי אם] מתפתח במשך הזמן, וביותר הוא בדבר המתחדש. כל דבר מתחדש בתחלתו הוא רק כנקודה [...] ואין לחשב בשום ענין שישאר עומד כך, כ"א יתפתח ויתרבה ויתגדל במשך הזמן".³⁵³ לשון אחר, שיטת התמודדותו עם המודרנה היתה סתימת כל פתח שהמודרנה עלולה להסתגן דרכו אל קהל היראים. בשביל זה נחוצה משמעת קפדנית, זהירות ותשומת לב מרובה.

בפעילותו הציבורית ובמיוחד במעשיו לקראת כינוס הוועדה הרבנית הפגין ר' שלום דובער בטחון כמעט בלתי מוגבל בתמיכת הממשלה. הוא האמין, כפי שעולה מהתבטאויותיו הרבות, שהממשלה הרוסית אינה עוינת את הדת, כולל הדת היהודית, ופעילות דתית תזכה לאישורה ולתמיכתה. הבעיות והמכשולים, אשר הממשלה שמה בפני היהודים הדתיים, נובעים מכך, שהיא אינה מבינה כי האורתודוקסיה היא בעלת בריתה הטבעית. אחת הסיבות לכך היא התערבות "המשכילים" אשר מתווכים בין היהודים לשלטונות, ולכן ראוי לדחותם מעמדה זו ולהפעיל במקומם שתדלנים דתיים (את המדיניות של שיתוף פעולה עם השלטון ודחיקת המשכילים מעמדות הטיווח בין הממשלה לבין היהודים הפעיל עוד 'הצמח צדק' באמצע המאה ה"ט, אם כי ללא הצלחה יתרה³⁵⁴). אז, כשתראה הממשלה שהיהודים הדתיים הם נתינים נאמנים, היא תבטל הגבלות המקשות על חיי האורתודוקסיה. סימפטומטית לענין זה איגרתו של ר' יוסף יצחק שניאורסון, אשר הוא כתב בשנת 1907 ותיאר בה את הקמת חברת המנויות "פילנתרופיה" בגרמניה שמטרתה לקנות בתים בחברון עבור ישיבת החב"ד שם. באיגרת זו התלונן הריי"צ על כך שאי אפשר להקים חברת המנויות ברוסיה: "כי לוא ידעה הממשלה כי חפצינו אחת להתחזק בדת, לשמור דתינו הקדושה ולעבוד אבינו מלכינו ית' [ברך] ויתעלה, [...] הנני חושב נאמנה כי לא היו עוצרים בעדינו מאומה, כי תודה לאל עליון עוד לא ראינו בממשלתנו

³⁴⁹ ראה, למשל, חוזר הרש"ב, כ"ג אדר שני תרס"ב [19.3.1902], בדרי"ח תמוז תרס"ב [23.6.1902], מכתב רש"ב אל ריי"צ, כ"ב תמוז תרס"ח [8.7.1908], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, א', עמ' רסח-רסט, רעח, ד', עמ' שו.

³⁵⁰ רש"ב לנמען בלתי ידוע, בדרי"ח תמוז תרס"ב [23.6.1902], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, א', עמ' רעח.

³⁵¹ חוזר מאת הרש"ב, י"ג כסלו עת"ר [13.11.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תצב.

³⁵² "דער רבנים-צוואמענפאָהר אין ווילנא", **דער פֿרײַנד**, ג' 96 [29.4], עמ' 2.

³⁵³ שניאורסון, **חשבון-קצר**, עמ' 10. השוו גם מכתב רש"ב אל רח"ע גרוזנסקי, י"ז מ"ח תרס"ג [4.11.1902], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ג', עמ' שסז.

³⁵⁴ לוריא, **עדה ומדינה**, עמ' 93-62, במיוחד עמ' 84-83.

שתהי נגד הדת ח"ו".³⁵⁵ האמונה, כי המדינה אינה רודפת את הדת היהודית אלא בגלל היהודים האנטי-דתיים (משכילים, ליברלים, ציונים, קומוניסטים), וכי ברגע שיתברר שהיהדות החרדית נאמנה לשלטון ולחוקי רדיפות אלו תפסקנה, אפיינה הן את פעילותו של ר' יוסף יצחק בשנות העשרים בברית המועצות,³⁵⁶ והן את ההיסטוריוגרפיה אשר הוא יצר על תולדות החב"ד בדורות הקודמים.³⁵⁷ לא מן הנמנע שהשקפה זו נוצרה או קיבלה חיזוק משמעותי דווקא בשנים לאחר מהפכת 1905, כאשר ר' יוסף יצחק עזר לאביו לנהל פוליטיקה יהודית אורתודוקסית השואפת לשיתוף פעולה עם השלטון.

* * *

אסיפת רבני פולין, אשר, לאחר עיכובים רבים, התקיימה בווארשה במשך שלושה ימים, מ-30 בדצמבר 1908 עד 1 בינואר 1909, היתה אירוע שיחסו לו חשיבות מרובה וציפו ממנו גדולות. האסיפה הוכנה על ידי וועד מארגן מיוחד "הנבחר מטעם האדמו"רים שליט"א", שבו שלטו חסידי גור ובעלי בריתם,³⁵⁸ ואשר לא התחשב בהחלטות של אסיפות הרבנים הפלכיות הן לגבי רשימת הנושאים לדיון והן לגבי ההרכב האישי של האסיפה.³⁵⁹ הרי עקרונות הדמוקרטיה אינם מתאימים לאסיפת "גדולי הדור" שסמכותם נובעת ממקור שונה לגמרי. לכן, היתה האסיפה מלאת סכסוכים והתנגשויות, והתענינות המשתתפים בה ירדה פלאים: במושב הראשון של האסיפה השתתפו 110 איש, בעוד שבמושב האחרון נוכחו רק 54 איש.³⁶⁰ כבר בתחילת האסיפה הושמעה התביעה, כי זכות ההצבעה תינתן רק לרבנים ולא לבעלי הבתים משתתפי האסיפה (שהם בעיקר היו חסידי גור חשובים), וכאשר נדחתה תביעה זו, עזבו מספר רבנים את האסיפה.³⁶¹ נציגי גור ניסו להעביר את רשימת ההצעות אשר הכינו מראש, בעוד שנציגי חצר ליובאביץ', אשר השתתפו באסיפה על פי הסכם בין האדמו"רים, דגלו בקו אחר. הם, למשל, התנגדו לשילוב הבקשות על ביטול שביתת יום ראשון ועל הקמת ערובין ("אין לאחד החמור עם הקל שמא יתנו את הקל בלבד, והר"מ [חן] יצא נגד זה בתוקף (נגד דעת הרש"ל [מדליה]) ופעל לכה"פ [לכל הפחות] שהעמידו זה בשני דברים").³⁶² גם בשאלת הכנסת העיתונאים לאולם הישיבות היו הנאספים חלוקים: היו כאלה שרצו לאפשר נוכחות עיתונאית (כגון הרב חיים פישל אפשטיין מסייני [1874-1942]³⁶³), היו כאלה שהתנגדו לכך והם היוו הרוב (37 מול 32 בהצבעה), בעוד שמארגני

³⁵⁵ **אגרות-קודש מאת מוהר"י צ, א', עמ' לד; אגרות-קודש מאת מוהר"ש ב, א', עמ' שצא.**

³⁵⁶ ראה Fishman, "Preserving Tradition", עמ' 99-100.

³⁵⁷ ברטל, "שמעון הכופר", עמ' 265. על כתיבתו ההיסטורית של הר"י צ ראה שם, עמ' 246-255; Bartal, "True Knowledge and Wisdom", עמ' 183-186; Rapoport-Albert, "Hagiography", עמ' 139-159.

³⁵⁸ בראש הוועד עמד הרב חיים יעקב נפתלי זילברברג ותפקיד מרכזי מילא בו נחום לייב ויינוט. ראה חוזרי הוועד, סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' עט-פ.

³⁵⁹ כך, למשל, לא מצאו רוב רבני פלך וארשה לנכון להשתתף באסיפה הפלכית והעדיפו לקחת חלק ישירות באסיפת וארשה (דו"ח המושל של פלך וארשה, 21.8.1909, פ. 63, ט. 64, ר. 9, פ. 821, פ. 63). אבל מבין 17 רבני העיר וארשה הוזמן לאסיפה רק הרב יצחק פיינגנבוים (1830-1910) - תלמיד הר"מ מגור, חסיד סוכצ'ב ומוציא לאור של כתב-עת **שערי תורה** (גוטליב, **אהלי שם**, עמ' 345; שאצקי, **געשיכטע פון יידן אין וואַרשע**, ג', עמ' 146; **פנקס סאַכאטשעו**, עמ' 99) - ורק יום לפני פתיחת האסיפה הוזמנו עוד חמשה רבנים ("דער רבנים-צוזאַמענפּהאַר אין וואַרשע", **אונזער לעבען**, 1908, גל' 302 [30.12], עמ' 1). לפי הידיעה שפורסמה בעיתון, סירבו הרבנים שנבחרו באסיפת פלך קלף לבוא לאסיפה כאות מחאה נגד אי-הזמנתם של שנים מהנבחרים על ידי הוועד המארגן. יכול להיות כי זו היתה המחאה של הרב ירושלימסקי, אשר אכן לא השתתף, בעוד ששני רבנים אחרים מפלך קלף לקחו חלק פעיל בעבודות האסיפה ואחד מהם, הרב יהודה לייב גרויברט מסטאשוב (1862-1937), הוזכר כמי שלא קיבל הזמנה ("וועגען רבנים-צוזאַמענפּהאַר אין וואַרשע", **אונזער לעבען**, 1908, גל' 300 [28.12], עמ' 1; פ. 821, פ. 66, ר. 9, פ. 821, פ. 66). השווה גם תלונתו של ר"ל גרויבארד אל רמ"מ ירושלימסקי, מכון שוקן, מס' 171. על ר"ל גרויבארד ראה גרינבוים, **רבני ברית המועצות**, עמ' 18 והביבליוגרפיה (שם). גם הרב מנדל לנדא מואוועיצה לא הוזמן לאסיפה (**היינט**, 1909, גל' 3 [4.1], עמ' 1).

³⁶⁰ פ. 821, פ. 63, ט. 29; ד. 66, ט. 41-50.

³⁶¹ פ. 821, פ. 63, ט. 29; B.L., «Съезд раввинов в Варшаве», **Рассвет**, פ. 821, פ. 63, ט. 29.

³⁶² רש"ב אל ר"י צ, כ"ח טבת תרס"ט [8.1.1909], **אגרות-קודש מאת מוהר"ש ב, ב', עמ' תלט**. שני נציגי חב"ד גם היו חלוקים בשאלת הטקטיקה: "הרש"ל [מדליה] הי' בד"כ קל בענין האסיפה והיינו להביט על רוח הנאספים שלא להגיב נגד רוחם אם כי אינו מתאים לדעתנו היינו לפי מושגינו בהענינים, ודעת הר"מ [חן] הי' שאנו צריכים להגיב דעתנו ולבלי להביט מה שבדעתם הם" (שם, עמ' תלח). על המגעים הקרובים בין חצרות ליובאביץ' וגור מעידה גם גירסא מוקדמת של רשימת ההצעות, אשר הוצגה בפני האסיפה, המועתקת בידי ר' שלום דובער, אם כי עורכי קובץ המכתבים שייכוה בטעות לזמן יועידת היהודים של 1910 (**אגרות-קודש מאת מוהר"ש ב, ב', עמ' תקטו-תקיז**).

רשימת ההצעות אשר נידונה באסיפה ראה - פ. 821, פ. 66, ט. 38.

4006

³⁶³ ראה עליו **יהדות ליטא**, ב', עמ' 31.

האסיפה ניסו להגביל גישה לאסיפה רק לעיתוננים מסוימים והן רצו לשלוט בידיעות אשר ידווחו.³⁶⁴ לא היו חסרים גם העלבונות האישיים, למשל, כאשר נאלץ ר' מנדלי אלטר, אחיו של האדמו"ר, להתנצל על דבריו, או כאשר לא אפשרו לחסיד גור חשוב יואל וגמייסטר (1837-1919)³⁶⁵ להגן על הנהלת הקהילה של וארשה בפני ביקורת חריפה שהושמעה על ידי הרב אפשטיין.³⁶⁶ האדמו"ר מראדזימין עזב את האסיפה בגלל אי-קבלת הצעתו על החרמת הספרים המזיקים,³⁶⁷ וגם "הנציג הראשי של הפלג הפרוגרסיבי" (הכולל בעיקר את הרבנים הליטאים הלא חסידיים), רבה של קאליש ר' יחזקאל ליפשיץ (1862-1932) עזב את האסיפה ביומה השני.³⁶⁸ נימת הנאמנות לשלטונות ולסדר הקיים היתה מורגשת מאוד במשך האסיפה. האסיפה החלה באמירת התפילה "הנותן תשועה" לשלומו של הקיסר ושירת ההימנון הלאומי, ולאחר מכן נשלח מברק ברכה לקיסר דרך שר הפנים סטולפיין. ביום ראש השנה הרוסי, 1 בינואר, נשלחו מברקי ברכה לסטולפיין, למושל הכללי של פולין ולמושל העיר וארשה, כמו כן "שלחו הרבנים מברקים למושלי הפלכים שלהם" ורצו לערוך ביקור נימוסין אצל המושל הכללי.³⁶⁹ פקיד המשטרה אשר נוכח באסיפה אף ציין בדיווחו, כי אופי האסיפה היה "שמרני" ופירט:

בכלל, בהלך רוחם של הרבנים משתתפי האסיפה בלט היחס העוין לחידושים של התנועה המהפכנית, אשר, לדבריהם, השפיעה לרעה על ירידת הדתיות בקרב הנוער היהודי. [...] יחד עם זאת, הנטיה לכבד ולקיים חוקים קיימים התבטאה בנאומים באופן ברור, והנאומים [...] היו רוצים שהממשלה תשתכנע בלויאליות שלמה מצדם וברצונם החם להתנגד לאלמנטים המהפכניים.³⁷⁰

האסיפה בהחלטותיה שאפה להתאים את חוקי המדינה לצרכי חיזוק הדת. מקום ראשון בהחלטות האסיפה תפסו שאלות שמירת השבת ויחסן אל המצב הכלכלי של היהודים: האסיפה ביקשה להרשות לפתוח חנויות יהודיות בימי ראשון ולא לקבוע דיונים משפטיים ומכירות פומביות בשבתות. יחד עם זאת, ביקשה האסיפה לבטל חוק האוסר הקמת 'ערוב חצרות' ועל ידי כך לאפשר העברת חפצים ביום השבת מ'רשות היחיד' אל 'רשות הרבים'.³⁷¹ חשבות לא פחות היו החלטותיה לגבי החיילים היהודיים: הצבא שימש כערוץ בעל עוצמה לחילון ולמודרניזציה של היהודים, ולכן חפצו הרבנים למנוע זאת על ידי הבקשה לאפשר לחיילים יהודיים לשמור שבת, לאכול אוכל כשר, למנוע שעטנז במדים, ללבוש ציצית ולהחזיק תפילין בין חפציהם האישיים.³⁷² בקשה דומה קיבלה האסיפה גם בנוגע לאסירים יהודיים בבתי הסוהר.³⁷³ מקום שולי למדי תפסו באסיפה שאלות נישואין וגרושין וההצעות לתאם בין חוקי הדת לבין הפרקטיקה המשפטית הפולנית (ממלכת

³⁶⁴ אחד מראשי המארגנים, נ"ל ויינגוט, מסר דיווחים על הנעשה באסיפה רק לעיתון הפרו-ציוני **אונזער לעבען** (ולא **היינט**) - רגיא, פ. 821, ספ. 9, ד. 63, ל. 30; ד. 66, ל. 42, 46; **אונזער לעבען**, 1908, גל' 302 (30.12), עמ' 1, גל' 303 (31.12), עמ' 1; 1909, גל' 2 (2.1), עמ' 3; **היינט**, 1909, גל' 1 (1.1), עמ' 1; B.L., «Съезд раввинов в Варшаве», 1909, גל' 2 (11.1), עמ' 19.

³⁶⁵ ראה עליו "Chasydzki klal-tuer", Guesnet.

³⁶⁶ רגיא, פ. 821, ספ. 9, ד. 66, ל. 49; **אונזער לעבען**, גל' 2 (2.1), עמ' 3.

³⁶⁷ בעקבות מקרה זה גם האדמו"ר יהושע אשר מפורישוב (נפטר 1936) נמנע מלהגיע לאסיפה - **אונזער לעבען**, גל' 2 (2.1), עמ' 3; "דער צווייטער טאָג פֿון דעם רבנים-צוזאַמענפֿאַר אין וואַרשאַ", **היינט**, 1909, גל' 1 (1.1), עמ' 1; B.L., «Съезд раввинов в Варшаве», 1909, גל' 2 (11.1), עמ' 19, גל' 3 (18.1), עמ' 21. ראה גם רמז לבעיות עם האדמו"ר מראדזימין במכתב הרשי"ב אל ריי"צ, ד' שבט תרס"ט [13.1.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תמא.

³⁶⁸ רגיא, פ. 821, ספ. 9, ד. 66, ל. 46; עמ' 21; B.L., «Съезд раввинов в Варшаве», 1909, גל' 3 (18.1), עמ' 21; רגיא, פ. 821, ספ. 9, ד. 66, ל. 46; עמ' 21. על הרב ליפשיץ ראה בית-הלוי, **תולדות יהודי קאליש**, עמ' 193-200.

³⁶⁹ רגיא, פ. 821, ספ. 9, ד. 63, ל. 30; ד. 66, ל. 41, 46, 48; "דער רבנים-צוזאַמענפֿאַר אין וואַרשאַ", **אונזער לעבען**, 1908, גל' 303 [31.12], עמ' 1.

³⁷⁰ רגיא, פ. 821, ספ. 9, ד. 63, ל. 30.

³⁷¹ רגיא, פ. 821, ספ. 9, ד. 66, ל. 51-55.

³⁷² רגיא, פ. 821, ספ. 9, ד. 66, ל. 55-56; השווה גם ידיעה כי הרב מייזל בלודז' פנה למפקד חיל המצב בעיר בבקשה לשחרר חיילים יהודיים בשבתות ובקשתו נענתה בחיוב - **Еврейский мир**, 1910, גל' 7 (18.2), עמ' 30; **Новый Восход**, 1910, גל' 8 (25.2), עמ' 19. על הצבא כערוץ למודרניזציה בחברה היהודית ברוסיה ראה **Евреи в русской армии**, Петровский-Штерн, ושל דרישות של מנהיגי הדת המוסלמים להגיע לחיילים מוסלמים על מנת למנוע את חילונם ראה **Хабутдинов, Мухетдинов, Всероссийские мусульманские съезды**, עמ' 28, 33, 34; Ямаева, **Мусульманские депутаты**, עמ' 202.

³⁷³ רגיא, פ. 821, ספ. 9, ד. 66, ל. 56-57.

פולין, לעומת רוסיה גרידא, התנהלה לפי קודקס נפוליון המכיר רק בנישואין אזרחיים ובגירושין לפי החלטת בית משפט).³⁷⁴

אולם השאלה המרכזית של האסיפה היתה מעמדו של הרב בקהילה. האסיפה החליטה כי הרב צריך להיות מוכר בחוק כ"ראש הקהילה היהודית" וכבעל זכות "לתבוע לדין אנשים המבזים והפוגעים [поносящих и оскорбляющих] בדת היהודית". האסיפה רצתה להשוות את הרבנים עם כמרים נוצריים ביחס לשבועת עדים בבתי משפט (הרבנים חויבו להישבע בעוד שהכמרים נחקרו ללא שבועה) ולהקנות להם שליטה בלעדית בענייני שחיטה ותשמישי מצווה על ידי חיוב הצטיידות בתעודות כשרות. כדי לשפר ולחזק את החינוך הדתי,³⁷⁵ ביקשה האסיפה שהמלמדים יחויבו בקבלת תעודות מידי הרבנים, שהממשלה תאפשר להקים חברת "מחזיקי הדת", ושהרבנים יוכלו להצביע בדרשותיהם לספרים וחבורות "בלתי רצויות מבחינה דתית-מוסרית", והצנזורה הממלכתית תחרים "ספרים וחבורות אנטי-מוסריות ופורנוגרפיות [במושגי התקופה] בשפה היהודית". האסיפה הביעה רצון לכלול את יהודי ממלכת פולין בתחום אחריותה של הוועדה הרבנית (שהיא, כאמור, נועדה רק ליהודי תחום המושב) ולבחור לוועדה רק "רבנים הידועים בהשכלתם התיאולוגית".³⁷⁶ ויכוח עיקרי באסיפה התנהל סביב ההצעה להקים וועדי רבנים בכל פלך "לדיון וביורר בשאלות הדת היהודית השוטפות".³⁷⁷ סעיף זה נכלל בתוכנית האסיפה על ידי חסידי גור אבל גרם להתנגדות נמרצת של נציגי ליובאביץ': "אין הדעת סובלת זאת שכל פלך יעשה לו תורה בפ"ע [בפני עצמו], ומי יודע מי יהיו הרבנים, אשר בכל פלך ודאי נמצאים כאלה שאינם מתאימים אל הכוונה האמיתית וכבר אמרתי להרב מגור במא"ב [מריאנבד] שאין הדבר הזה ישר".³⁷⁸ לאחר ויכוח סוער נדחתה הצעה זו.³⁷⁹

למרות הוויכוחים וההתנגשויות הפנימיות, הצליחה אסיפת רבני פולין לגבש רשימת הבקשות ברוח האורתודוקסית. בהנמקת הבקשות היא גם הקפידה על הדגשת הקשר בין שמירת המצוות לנאמנות לשלטונות (חילול השבת, למשל, "זרע זרע של אנרכיה מוסרית, שתוצאותיה אינן רצויות הן מבחינה יהודית-לאומית והן מבחינה ממלכתית"³⁸⁰). אבל למרות החשיבות שיחסו לאסיפה מארגניה ומשתתפיה, משמעותה בתהליך ההכנות לוועדה הרבנית לא היתה יוצאת דופן – החלטותיה תויקו ועובדו יחד עם הצעות מאסיפות רבני פולין אחרות, וכמוהן שימשו להכנת 'אסיפת היהודים'.³⁸¹

החלטותיה של האסיפה ומהלך דיוניה, כפי שהשתקף בעיתונות, עשו רושם שלילי ביותר על הפוליטיקאים והעסקנים החילוניים. ההצעות לדיון כמו החרמת כל הספרים המזיקים לפי החלטת הרבנים (הצעתו של האדמו"ר מראדזימין), איסור קבלת יהודים לבתי ספר כלליים, זכות הרבנים להטיל קנסות על עוברי מצוות התורה, אישור רבני לפתיחת חברות אמנות ותיאטראות,³⁸² כמוהן החלטות שהתקבלו והיו מתונות יותר, עוררו סלידה נחרצת. אפילו מאמר מערכת בבטאון הציוני הרשמי **רסבט**, אשר בדרך כלל השתדל להגן במידת האפשר על האורתודוקסיה וטען כי בין יהודי רוסיה אין מקום לתנועה קלריקלית, נאלץ לחלק את החלטות האסיפה לשתי קבוצות. לקבוצה הראשונה הוא שייך הבקשות ש"הממשלה לא תפריע ליהודים למלא את הוראות דתם" וקבע ש"תחת דרישות אלו יחתום כל בעל-הגיון". הקבוצה השנייה היא

РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 66, лл. 650б-680б.³⁷⁴

הוועדה אשר הכינה את החלטות האסיפה בענייני החינוך נמצאה כולה בידי חסידי גור ובעלי בריתם: בראש הוועדה עמד רבה של וישגראד ר' דוד בורנשטיין (1878-1942) - נכד האדמו"ר מסוכצ'ב, והשתתפו בה ר' מנדלי אלטר אחי האדמו"ר מגור, ר' הירש הניך לוי (1871-1935) ור' יעקב מאיר בידרמן (1869-1941) – חתניו של האדמו"ר, נ"ל ויינגוט וכו' (РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 66, л. 440б).

РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 66, лл. 51-69.³⁷⁶

РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 66, л. 38.³⁷⁷

רש"ב אל ריי"צ, כ"ח טבת תרס"ט [8.1.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תלט.³⁷⁸

РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 66, лл. 44 и 0б, 49.³⁷⁹ «Съезд раввинов в Варшаве», *Рассвет*; B.L., 1909, גלי 2 (11.1), עמ' 19.

РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 66, лл. 52-520б.³⁸⁰

ראשי האורתודוקסיה הפולנית אמנם ציינו, כי הזמנת הצירים מפולין ליועידת היהודים נעשתה בעקבות בקשת האסיפה (קול קורא על הבחירות ליועידת נציגי היהודים, פקסימיליה אצל סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' פו), אבל סדר הדברים, ככל הנראה, היה הפוך – החלטה לשתי יהודי פולין בהכנות לוועדה הרבנית, לפי עצת קרפס, הביאה לכינוס אסיפת הרבנים.³⁸¹

היינט, 1909, גלי 1 (1.1), עמ' 1, גלי 2 (2.1), עמ' 1.³⁸²

הבקשות ש"הממשלה תנקוט אמצעים להגנת הדת היהודית", דהיינו "התערבות השלטון בעניני הדת", שזוהי "כפיה על מצפון דתי". "הקריאה להתערבות זו נקראת מסירה [Договор]" הכריז המאמר, ועם דעה זו הסכים גם **דער פֿרײַנד** הפרו-סוציאליסטי ואנטי-ציוני ("די וואַרשויער מסירות").³⁸³

* * *

אסיפת "הרבנים הדתיים" של רוסיה התקיימה בוויילנה בין 20-28 באפריל 1909, ארבעה חודשים לאחר האסיפה בווארשה. לדברי ר' יוסף יצחק שניאורסון,

התחוללה ונהיתה האסיפה הכבירה בוילנא, אשר זה כמאה שנה לא היתה אסיפה כזאת, התאחדות כל המפלגות השונות. כמה דיו נשפך עדי נוסדה, וכמה חליפות טעיג (=מברקים) ומכתבים סתרים, כמה עבודה ויגיעה, לילות כימים שקדתי על המלאכה הזאת לבדה, וכמה עבודה בעשרת ימי האסיפה, וכמה עבודה אחרי[ה] בעריכות הפרטי-כליים וריבוי המכתבים וכו'.³⁸⁴

מכתב זה מדגיש עד כמה חשוב היה תפקידה של חצר ליובאביץ' בהכנת האסיפה. אולם, למרות העובדה כי האסיפה הומצאה והוכנה בליובאביץ', לא היה לחסידיה רוב ברשימת המוזמנים המקורית. רק בעקבות הגשת רשימה נוספת³⁸⁵ ועקב הימנעותם של מספר רבנים ליטאים מהשתתפות באסיפה, נוצר בה רוב הנשמע לקולו של ר' שלום דובער ("בכל פעם שהרבי מליובאביץ' אמר משהו באספה, וכדי לקיים מנהג פרלמנט, קם ממושב לדבר, היו קמים עמו חלק גדול מחברי האספה").³⁸⁶ את הקבוצה השניה באסיפה היו הרבנים הליטאיים בראשות הדמויות הבולטות (הרבנים גרודזנסקי, סולובייצ'יק, פרידמן ו'החפץ חיים'),³⁸⁷ אם כי רבנים חשובים אחרים לא באו, ככל הנראה, בגלל השתלטות החסידים (ר"א גורדון, רצ"ה רבניביץ' מקובנו,³⁸⁸ ר"א רבינוביץ' ממינסק).³⁸⁹ האורתודוקסיה הפולנית היתה מיוצגת על ידי שני בעלי ברית של ליובאביץ' – האדמו"רים מגור ומראדזין.³⁹⁰ בנוסף לרבנים, אשר אושרו על ידי משרד הפנים, הביאו מספר דמויות המפתח גם את העוזרים המקורבים שלהם; לוויילנה הגיעו גם יעקב הלוי ליפשיץ ובנו נטע מקובנו.³⁹¹

³⁸³ «Съезд раввинов», *Рассвет*, 1909, גל' 3 (18.1), עמ' 3; "דער רבנים-צוזאמענפֿאַהר אין ווילנא", *דער פֿרײַנד*, 1909, גל' 92 (24.4), עמ' 2.

³⁸⁴ ריי"צ אל שלמה יהודה לייב אליעזרוב בחברון, **אגרות-קודש מאת מוהרי"צ**, א', עמ' מג-מד.

³⁸⁵ תוספת לרשימת הרבנים המוזמנים הוגשה למשרד הפנים במרץ 1909 ובה נכללו ששה שמות חדשים: "הרב הדתי" של פטרבורג ר' דוד טעבל קצנלנבוגן (אשר בעת ההיא גם מילא זמנית את מקומו של "הרב מטעם"), הרב חיים דוד הירש חן מצירינגוב (1846-1847), הרב יצחק רפאלוביץ' מקרמנצ'יג, האדמו"רים מאלכסנדר ומראדזימין והעסקן ש"מ טריינין מפטרבורג (РГИА, ф. 821, оп. 78, д. 293, л. 8). נשתמרו המכתבים שבהם הורה ר' שלום דובער לכלול ברשימה החדשה את הרב רפאלוביץ' והאדמו"ר מראדזימין, וטריינין יעץ לליובינסקי לכלול ברשימת המשתתפים את הרב קצנלנבוגן ואת עצמו (רש"ב אל ריי"צ, ז' שבט תרס"ט [16.1.1909], י"א שבט תרס"ט [20.1.1909], **אגרות-קודש מאת מוהר"ש"ב**, ב', עמ' תמה, תמו).

³⁸⁶ ברלין, **מוולוז'ין**, ב', עמ' כ'. משלחת החב"ד הורכבה מהאדמו"ר ר' שלום דובער, הרבנים מדיאבסקי, מדליה, רפאלוביץ', חיים דוד הירש חן, ר' יעקב בזאלוב מפולטבה, רבה של רומני חיים ישעיהו שניאורסון מענף קופיסט (1865-1921), רבה של וולז'ין יהודה לייב שניאורסון מענף נז"ן, והעסקן ש"מ טריינין מפטרבורג. בנוסף, אישר מושל ווילנה להשתתף באסיפה גם לעסקני חב"ד יוסף לוי מוויילנה, יעקב הורביץ' מריגה ושמואל גור-אריה מקרמנצ'יג. באסיפה גם הופיע הרב החבד"י מפטרבורג גורפינקל ("דער רבנים-צוזאמענפֿאַהר אין ווילנא", *דער פֿרײַנד*, גל' 94 [27.4], עמ' 2).

³⁸⁷ משתתפים אחרים מקרב הרבנים הליטאיים היו ר' רפאל שפירא (1837-1921) מוולוז'ין, ר' מאיר אטלס (1848-1925) משוולז'ין, ר' דוד טעבל קצנלנבוגן מפטרבורג, אשר לפני 1908 היה רבה של סובלקי, והרב יוסף ישראל היילפרין מאודסה. בשלב מאוחר יותר השתתף בדיונים גם פייבל גץ ("דער רבנים-צוזאמענפֿאַהר אין ווילנא", *דער פֿרײַנד*, גל' 94 [27.4], עמ' 2).

³⁸⁸ על עמדתו האנטי-חסידיית של רצ"ה רבינוביץ' מעיד מכתבו של ריי"א הלוי אל הרב ד"ר קאטעק, כ"ז תשרי תרס"ו [3.10.1906]: "ידידנו הרב מקאוונא שיי[חיה] בוודאי לא ירצה בזה, כי הוא יטעון אשר אך לחנם תהי' האסיפה [בווארשה] כי החסידים רחוקים מידיעת העולם ויחשבו שאפשר להועיל על ידי גזירות וחרמות שמתות וקללות" (רייכל, **אגרות רבי יצחק אייזיק הלוי**, עמ' 96).

³⁸⁹ על הנעדרים ראה "די גרויסע רבנים-אספה אין ווילנא", *היננט*, 1909, גל' 93 (6.5), עמ' 1. יכול גם להיות שמאחורי היעדרותם של רבנים אלו עמדו סיבות רפואיות. למשל, ציין ריי"א הלוי במכתבו לר"א גורדון מיום י"ט סיון תרס"ט [26.5.1909], "כי שמעתי כי קשה עליו הנסיעה – די ירפאהו – וגם להאסיפה לוויילנא לא בא" (רייכל, **אגרות רבי יצחק אייזיק הלוי**, עמ' 172).

³⁹⁰ כאשר עזב הרבי מגור את ווילנה, הגיע במקומו אחיו, ר' מנדלי אלטר ("די גרויסע רבנים-אספה אין ווילנא", *היננט*, 1909, גל' 96 [27.4], עמ' 1; סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' פב).

³⁹¹ באסיפה השתתפו ר' יוסף יצחק שניאורסון (בנו של הרש"ב), הרב יצחק קוסובסקי (חתנו של רח"ע גרודזנסקי), יעקב זלמן ליפשיץ (מקורבו של ר"ה סולובייצ'יק, ראה עליו גוטליב, **אהלי שם**, עמ' 354), השוחט מפניסק שמואל נח גוטליב (מקורבו של הרב פרידמן מקרלין-פינסק, ראה עליו **פינסק**, ב' עמ' 563). גוטליב ויעקב הלוי ליפשיץ אינם מוזכרים בפרוטוקולים הרשמיים של האסיפה, אך העיתונות ציינה כי גוטליב השתתף במושבים, בעוד שליפשיץ לא הורשה להיכנס ופעל מסביב לאספה ("די

האסיפה התנהלה כמערכת יחסים סבוכה בין ר' שלום דובער שניאורסון לבין ר' חיים עוזר גרודזנסקי: אמנם הראשון ויתר והאחרון נבחר כיושב ראש בפעול (יו"ר של כבוד היה, מטעמי הנימוס, זקן הרבנים ר' דוד פרידמן), אך ר' שלום דובער הכתיב למעשה את סדר יומה של האסיפה.³⁹²

האסיפה התחילה בוויכוח בין רח"ע גרודזנסקי לבין האדמו"ר מליובאביץ' על אופן ניהולה: ר' חיים עוזר רצה שכל החומר שהוצג לוועדה (שזה ככל הנראה היו העתקות הדוחות שחסידי חב"ד השיגו במשרד הפנים) וכל ההצעות החדשות יועברו קודם לוועדה מיוחדת, אשר גם תכין שאלות לדיון (דהיינו תסנן את ההצעות), בעוד שר' שלום דובער רצה להציג את הכל בפני מלאת האסיפה, ועמו הסכים הרוב. ר' שלום דובער גם הצליח לעמוד על כך, שהדיון יתחיל משאלת הרבנות ולא משאלת החינוך, כפי שהציע ר' חיים סולובייצ'יק, ושהוועדה המכינה את הדיון תורכב מארבעה חסידים ורב ליטאי אחד. לכן, אין זה פלא שהוועדה הכינה הצעה התואמת את השקפותיו של הרבי – לבקש את הממשלה להכיר ב"רבנים דתיים" ללא שום דרישות השכלה ולהטיל עליהם את כל חובות הרב המוגדרות בחוק למעט רישום האוכלוסין, אשר אמור להישאר בידי "הרבנים מטעם", אך הם לא אמורים להיקרא יותר 'רבנים'. הרב קצנלנבוגן ("וחבריו", כלשון **דער פריינד**), התנגדו לביטול דרישת ההשכלה והיו מוכנים רק להנמיכה עד לרמה הנדרשת בפולין, דהיינו ידיעת קרוא וכתוב ברוסית. אבל עמדתו של ליובאביץ' נתמכה על ידי ר' חיים סולובייצ'יק ובסופו של דבר נתקבלה על ידי האסיפה. האסיפה בהפגנתיות סירבה לדון בהטבת המצב החומרי של הרבנים "מפני שאין מטרת האסיפה כ"א חיזוק הדת, ולא שום מטרות חומריות". השאלה השניה שבה ניצח האדמו"ר מליובאביץ' היא השאלה על הקמת ארגון לחיזוק הדת. כאמור לעיל, הצליח הרבי לשכנע את המשתתפים להתחיל מלאכת הקמת הארגון מהתחלה במקום להחיות את 'כנסת ישראל'. תמיכה נלהבת לרעיון הארגון הביע 'החפץ חיים' והאסיפה מינתה אותו, יחד עם ר' שלום דובער והרבנים גרודזנסקי, סולובייצ'יק, פרידמן ושפירא, לנסח ולהגיש לשלטונות תקנון של ארגון חדש. האסיפה אף החליטה כי הארגון החדש יעסוק ב"יצירת ספרות דתית", דהיינו כתבי-עת ומחברות. גם בענין התלמידים היהודיים בבתי ספר הכלליים היתה ידו של הרבי על העליונה: הוא שכנע את הוועדה, בניגוד לדעתם של גרודזנסקי ופרידמן, כי שחרור התלמידים מכתביה בשבתות בלבד אינו מספיק ושצריך לבקש שחרורם המלא משיעורים, כדי שהילדים יוכלו להיות בשבת באווירה מתאימה בביתם.

דיון ארוך התקיים בשאלת שביתת יום ראשון. הצעת החוק על יום חובה של מנוחה לעובדים במסחר נידונה מתחילת 1909 בדומה, והנטיה השולטת היתה לאסור פתיחת החנויות בימי ראשון כליל. על מנת לקבל סקירה על הענין הצטרחה האסיפה להזמין מרצה מבחוץ – אהרן ליפץ מראשי העסקנים בוילנה וחבר 'כנסת ישראל'³⁹³ – אשר סיפר על התפתחויות הפרלמנטריות בנוגע לחוק ועל השפעתו על החיים הכלכליים של היהודים. האסיפה דנה בעיקר באמצעים אשר יוכלו להשפיע על הדומה כדי שלא תאסור מסחר בימי ראשון – הדבר שעלול לאלץ החנוונים היהודים לסחור בשבתות. לאחר הוויכוח האם יוכלה האסיפה להביע את דעתה בענין או שמא הרבנים אמורים לעשות זאת באופן פרטי, ולאחר דחית רעיון משלחת מיוחדת, החליטו הנאספים להגיש את הבקשה לביטול מנוחת חובה לשר הפנים על מנת שתוצג בפני הדומה. בהחלטה הודגש כי אילוץ בני דת אחת 'לחגוג' חגים של דת אחרת אינו מתישב עם עקרון 'חופש המצפון' הנקבע בחוקי היסוד. ואכן, העבירה המחלקה לעניני דתות זרות במשרד הפנים את החלטת האסיפה למחלקה לעניני משק מקומי אשר ריכזה את מלאכת הכנת החוק.³⁹⁴ האסיפה גם פנתה לסנט (פרלמנט) של פינלנד, אשר אסר שחיטה כשרה, והביעה את תקוותה כי עקרון 'חופש המצפון' ישלוט והשחיטה תותר שוב (תפקיד מיוחד במאבק בעד

גרויסע רבנים-אספה אין ווילנא", **היינט**, 1909, גלי 93 [23.4], עמ' 1; "דער רבנים-צוזאמענפאָהר אין ווילנא", **דער פריינד**, גלי 92 [24.4], עמ' 2-1.

³⁹² הפרוטוקול הרשמי של האסיפה והחלטותיה ראה 310-329, תל. 51, ספ. 821, פ. 821, (אמת"י, HM2/8003.1), תרגומם המדויק לעברית שנעשה בשביל רש"ב שניאורסון ראה **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' שכט-שמו; גרודזנסקי, **אגרות**, א', עמ' שיז-שכו. דיווחים מפורטים על האסיפה הופיעו בעיתונות היהודית היומית: "די גרויסע רבנים-אספה אין ווילנא", **היינט**, 1909, גלי 93 (23.4), גלי 94 (24.4), גלי 96 (27.4), גלי 98 (29.4); "דער רבנים-צוזאמענפאָהר אין ווילנא", **דער פריינד**, גלי 92 (24.4), גלי 93 (26.4), גלי 94 (27.4), גלי 96 (29.4).

³⁹³ אהרן ליפץ מוזכר כחבר בעיריית וילנה בסוף המאה הי"ט וכחבר המשלחת לקבלת פני הקיסר ב-1914 (קלויזנר, **וילנה**, א', עמ' 25, 100), ב-1908 הוא נבחר לחבר ועד הבקורת של 'כנסת ישראל' – **הד הזמן**, 1908, גלי 88 (22.4), עמ' 3.

³⁹⁴ РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 63, л. 58.

השחיטה בפּינלנד שיחק הרב קצנלבּוּגן מפּטרבורג ומאמציו הצליחו בסוף). גם כן, דנה האסיפה בענייני חינוך וביקשה את הממשלה לבטל דרישות ההשכלה הכללית בשביל המורים בתלמודי-תורה ובישיבות ולהרשות לאנשים פרטים להקים מוסדות אלו עם לימוד מקצועות דתיים בלבד.

רק ביום האחרון לעבודתה פנתה האסיפה לענייני הוועדה הרבנית. היא ביקשה שבחוזרי משרד הפנים על הבחירות לוועדה יצוין כי צריך לבחור "רבנים דתיים", והציגה רשימת נושאים לדיון של הוועדה. חלק מהנושאים היו דומים להצעות אסיפת רבני פולין (עונש למוכר "דבר אסור עפ"י ד"ת [דעת תורה] במקום הדבר המותר", עונש למבזים את הדת היהודית, שחרור יהודים מנוכחות בבתי משפט בשבת) וחלק נועד להגיב (לחזק או לדחות) להצעות "הרבנים מטעם" של רוסיה שהוגשו למשרד הפנים (הקביעה ששבתות וחגים מתחילים בערב של יום קודם, הכרת נישואין דתיים כחוקיים ומצריכים גירושין כדת, הכרה רשמית בגטין שנשלחים לרוסיה מארצות אחרות והדגשת חשיבות החליצה). גם כן, הציגה האסיפה לדיון הוועדה סעיף האומר "עד אשר תתמלא תקוותנו לביטול תחום המושב" להרשות לקהילות יהודיות ברוסיה 'הפנימית' להזמין כלי קודש שאינם בעלי זכות ישיבה מחוץ לתחום. הסתיימה האסיפה בקבלת קריאה נרגשת שהוצעה על ידי הרב הישיש דוד פרידמן, כי "אחת הסיבות הראשיות [של ירידת הדת] היא מצב החומרי הנורא של העם היהודי; הגבלות זכות הישיבה ודחיקת היהודים מעיסוקים ומקצועות שונים הביאו את העם היהודי לידי עניות נוראה; והעניות מעבירתם מדרך האמת". לכן ביקשה האסיפה מהוועדה הרבנית "להסביר לממשלה", כי ירידת המצב החומרי גורם לירידת הדתיות.

אסיפת הרבנים בוויילנה היתה נצחון גדול של האדמו"ר מליובאביץ' על המתחרים העיקריים שלו בקרב האורתודוקסיה – הרבנים הליטאיים בראשות רח"ע גרודזנסקי. שני האישים הללו יצגו שתי גישות בעולם האורתודוקסי כלפי ההתמודדות עם העולם המודרני המשנתה הנכנס בתוקף לתוך הקהילות היהודיות המסורתיות. ההתנגשות הבאה של שניהם התרחשה שנה מאוחר יותר, ב'אסיפת היהודים' בפטרבורג.

* * *

רעיון הרחבת הוועדה הרבנית התגבש במשרד הפנים עקב הכמות האדירה של ההצעות אשר נתקבלו מהרבנים הבודדים ומאסיפות הרבנים בפלכים. בהסתמך על הצעות אלו, הכינו פקידי המחלקה לענייני הדתות הזרות 232 שאלות לדיונה של הוועדה. מנהל המחלקה החדש, אלקסיי חרוזין (1864-1933), אשר נתמנה לתפקיד זה ב-1909,³⁹⁵ סבר כי הוועדה בת שבעה חברים אינה מסוגלת לדון במספר כה רב של שאלות, ולכן הציע להרחיבה. ביוני הסכים סטולפיץ לפתרון זה אך הורה להציגו בפני הממשלה.³⁹⁶ כאשר הוצג העניין בפני מועצת השרים בספטמבר 1909, חלקם חששו, כי הזמן לכינוס "נציגי האוכלוסיה היהודית" אינו מתאים, מפני שהסדר במדינה עוד לא התחזק דיו לאחר המהפכה (טיעון רגיל של השמרנים נגד כל הצעות הרפורמות): "הוועדה תוכל בקלות לסור מדיון בשאלות הנוגעות לדת היהודית אל השאלות בעלות אופי פוליטי כללי ולהביע דעות והצעות, אשר בזרען תקוות לא מוצדקות בהמון יהודי חשוך, תגרומנה רק למורת רוח ולא-שקט באוכלוסיה זו".³⁹⁷ משרד הפנים דחה חששות אלו והבטיח השגחה הדוקה על עבודת הוועדה, אשר תוכל "למנוע כל סטייה לכיוון פוליטיקה ודיונים כלליים בשאלה היהודית".³⁹⁸ הרחבת הוועדה היתה אמורה להיעשות על-ידי הוספתם להרכבה החוקי (שבעה איש) של כל הצירים שייבחרו בתחום המושב (על שיטת הבחירות ראה בתת-פרק הבא) והן נציגי פטרבורג, מוסקבה וממלכת פולין. כל הצירים שאינם חברי הוועדה הרבנית יהיו אסיפה מיוחדת שדעותיה חשובות "בשביל השלטונות על מנת להכיר את צרכי חייהם והלכי רוחם של היהודים".³⁹⁹ החלטה זו של הממשלה לא קיבלה פומבי עד דצמבר 1909, כאשר הודיע משרד הפנים

³⁹⁵ *Высшие и центральные*, בי, עמ' 38.

³⁹⁶ РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 293, лл. 221-223об.

³⁹⁷ *Особые журналы Совета министров*, עמ' 387.

³⁹⁸ *Особые журналы Совета министров*, עמ' 388.

³⁹⁹ הצעת משרד הפנים למועצת השרים, 10.9.1909, лл. 255, 302об, РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 293.

כי בו בזמן יכונסו שני מוסדות: הוועדה הרבנית כפי שהוגדרה בחוק, ו"אסיפה לדיון בשאלות הקשורות הדקות בהווי הדתי של היהודים".⁴⁰⁰ המעמד של שני המוסדות היה שונה: קיום הוועדה הרבנית היה חוקי והוצאות נסיעתם ושהיתם של חבריה שולמו על ידי משרד הפנים (אם כי מסכומים של מס קורובה המוטל על הבשר הכשר), בעוד ש"אסיפת היהודים" היתה מוסד "חד-פעמי" והוצאות חבריה הוטלו על הקהילות עצמן.

הבחירות לוועדה הרבנית ו"אסיפת היהודים"

שיטת הבחירות לוועדה הרבנית לא היתה ברורה לחלוטין. לפי החוק, בבחירות יכלו להשתתף רק "סוחרים, רבנים ויהודים מכובדים ביותר, ברשיון המושל הכללי או מושל הפלך".⁴⁰¹ הגדרה זו נתנה שדה רחב ביותר לפרשנויות. בשנת 1910 נעשו הבחירות בכל פלכי תחום המושב בשני שלבים: בחירת 'הבוררים' (אלקטורים) במרכזי המחוזות ואז התוועדות 'הבוררים' בעיר המחוז על מנת לבחור שני צירים לוועדה הרבנית. מתוך 32 צירים מתחום המושב (המייצגים 15 הפלכים והעיר אודסה) אמור היה שר הפנים למנות שבעה חברי הוועדה הרבנית לפי ראות עיניו.

לאחר פירסום דבר הוועדה הרבנית ב-1908 החלו הפעילים האורתודוקסים לדאוג לארגון הבחירות. הרי לרבים עוד היתה זכורה הוועדה של 1879 שבה לא השתתפו הרבנים כלל, וכולם רצו להשתמש בוועדה החדשה על מנת להשיג את מטרותם שהיא 'חיזוק הדת'. לכן, החל מהצעדים הראשונים השתדלו מנהיגי האורתודוקסיה ליצור רושם כי הממשלה מורה על בחירת הרבנים האורתודוקסים בלבד. כך למשל כתב השבועון **הקול** במרץ 1908 ללא שום בסיס עובדתי: "כפי רצון המיניסטר של העניינים הפנימיים, יבחרו רק רבני הדת, [...] 'רצוני – סיים המיניסטר – לראות רבנים יהודים באמת'".⁴⁰² נעשו אף נסיונות לשכנע את הממשלה לכלול הוראה כזאת במסמכיה. כך, לדוגמה, יפתה אסיפת "הרבנים הדתיים" בוילנה באפריל 1909 את כוחו של רח"ע גרודזנסקי "לבקש בשם האסיפה [...] שבחוזרים על דבר הבחירות לוועדה הרבנית תבאר הממשלה לפני העם שצריך לבחור רק באנשים הידועים למצויינים בידיעות התורה המוכשרים ומסוגלים מצד תורתם והנהגתם להיות רבנים דתיים בישראל".⁴⁰³ המחלקה לענייני הדתות הזרות לא מצאה לנכון למלא את בקשתו של גרודזנסקי. היא אמנם הגדירה את האורתודוקסיה כקבוצה שאינה נוטה "לתמוך בתסיסה מהפכנית בקרב היהודים", אך הדגישה, כי חוסר ההשכלה הכללית ואי-ידיעת הרוסית של "הרבנים הדתיים" לא יאפשרו להם לדון "בשאלות הכלליות" אשר משרד הפנים מתכוון להציג לוועדה על פי הדוחות מאסיפות הרבנים בפלכים.⁴⁰⁴ למרות זאת, כבר במהלך הבחירות באוקטובר 1909 הפציר האדמו"ר מליובאביץ' בטרניינין בפטרבורג: "כאשר מהדיפרי' [מהמחלקה לענייני הדתות] עוד לא יצא בדבר ההוספה [הכוונה ליועדת היהודים] [...], אפשר ביכולת לפעול שיהי מהם איזה רמז לבחור אנשים רעליגיאזני [=דתיים]".⁴⁰⁵

כבר בסוף 1908 פנה הרב צירלסון אל ר' חיים עוזר גרודזנסקי, ר' שלום דובער שניאורסון ור' שמריה נח שניאורסון בהצעה לחבר ולשלוח קול קורא על הבחירות לוועדה הרבנית על מנת להבטיח נצחון האורתודוקסיה.⁴⁰⁶ אבל הרב גרודזנסקי סבר כי העיתוי לקריאה אינו מתאים,

⁴⁰⁰ PO РНБ, ф. 183, д. 31, л. 1; РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 293, лл. 312-314, 351, 352, 355. האדמו"ר מליובאביץ' האשים את קרפס בהצעת הרעיון על הרחבת הוועדה, אך לגרסא זו אין הוכחות במסמכי המחלקה לענייני הדתות הזרות. הרבי חש שבין 41 חברי הוועדה יהיו הרבה עסקנים חילונים חשובים (רש"ב אל ש"מ טריינין, "יג מ"ח עת"ר [15.10.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ה', עמ' ב).

⁴⁰¹ Прил. к ст. 1336 Устава Духовных Дел Иностранных Исповеданий, т. XI, ч. 1, изд. 1896 г. צוטט לפי Гимпельсон, *Законы о евреях* עמ' 743.

⁴⁰² "כרוניקה עברית", **הקול – קול יעקב**, תרס"ח, גל' 11 (13.3.1908), עמ' 87.
⁴⁰³ РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 51, л. 327 (אמת"י, HM2/8003.1); **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ד', עמ' שמה. את הבקשה של רח"ע גרודזנסקי לשר הפנים ראה 11-113, лл. 293, оп. 8, д. 293. РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 293, лл. 117-123 об.

⁴⁰⁴ РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 293, лл. 117-123 об.
⁴⁰⁵ רש"ב אל ש"מ טריינין, כי מ"ח עת"ר [22.10.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ה', עמ' ה.

⁴⁰⁶ רח"ע גרודזנסקי אל ריי"ל צירלסון, "י"א שבט תרס"ט [20.1.1909], הספריה הלאומית, V.696/159, גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' די; רש"ב אל ריי"צ, ז' שבט תרס"ט [16.1.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תמה; רש"נ שניאורסון אל ריי"ח צירלסון, יום א' ב' שבט [11.1.1909], הספריה הלאומית, V.696/671.

כי אין עוד רמז רמיזה על דבר הבחירות ולשלוח מכתבים לפני הזמן איננו כדאי מכמה טעמים, ורק כשנשמע דבר הבחירות אזי עלינו להזדרז ולזרז את אחרים, לבד אשר לפני זמנה ישכח הדבר, עוד יהי ספוק ביד מנגדינו להתאחד גם הם, ולעורר מלחמה בעיתונים, ועל כן רק בזמנו ובמכתבים חשאיים בכל אתר ואתר נכון לזרז.⁴⁰⁷

יחד עם זאת, הציע הרב גרודזנסקי לצירלסון להכין "מכתב נמרץ כיד ה' הטובה עליו" ולשלוח אותו לוויילנה. גם הרבי מליובאביץ' רצה להתכונן ל"עת הנדרש" ואף תיכנן להשתמש במאמר אשר פירסם יעקב ליפשיץ עוד בפתח הבחירות לוועדה הרבנית בשנת 1879 וגם הפיץ אותו בבחירות של 1893.⁴⁰⁸

למרות ההכנות המוקדמות,⁴⁰⁹ פירסום הפקודה על הבחירות לוועדה ב-19 בספטמבר 1909⁴¹⁰ גרם לפעילות הקדחתנית של ראשי האורתודוקסיה, כפי שהיא מתוארת במכתב הרבי מליובאביץ' :

מהידיעה הפתאומית בדבר הבחירות נרעשתי מאד, ותיכף אחר יו"ט ערכתי קול קורא ושלחתי את ר"מ ראזענבלום שי[חיה] (הוא האיש אשר על הביורא) להרהגיים [הרבנים הגאונים] יחיו, ראשית ה' אצל הגרד"פ [הגאון ר' דוד פרידמן] נ"י [נרו יאיר] ונתן לו ג"כ [גם כן] מכל [תב] כללי, ואח"כ ה' אצל הגר"ח [הגאון ר' חיים סולובייצ'יק] נ"י ומחמת טרדתו [...] לא ה' ביכולתו לכתוב והבטיח לשלוח לוויילנא, וכעת הר"מ בוילנא (את הרב בעל חפץ חיים לא מצא בביתו) וגם הרח"ע [הרב ר' חיים עוזר] העריך [=חיבר] מכתב, ומסר הכל לדפוס ויושלחו לכל העיירות לגבאי בתי התפלה גם יושלחו אי"ה [אם ירצה ה'] מכתבים פרטים להעיירות. [...] באמת ה' דרוש לשלוח אנשים לכל המקומות לעורר את הבוחרים, אבל אין ביכולתנו כי כסף אין, שילוח הר"מ וההדפסה ג"כ יעלה לסך נכון".⁴¹¹

פעילות זו של הכנת קול קורא ארכה שלושה שבועות, כפי שהתלונן האדמו"ר, ורק באמצע אוקטובר נשלח קול הקורא לקהילות.⁴¹² למרות שפעולה זו היתה מתואמת, יצאו לאור שלושה מכתבים שונים: הראשון חתום על ידי הרבנים גרודזנסקי, סולובייצ'יק וגורדון,⁴¹³ השני – מכתב אישי מזקן הרבנים הליטאים ר' דוד פרידמן מקרלין,⁴¹⁴ והשלישי הוא קול קורא ארוך מאת ר' שלום דובער שניאורסון מליובאביץ'.⁴¹⁵ כל שלושת המכתבים הדגישו כי הוועדה הרבנית נועדה לפתור שאלות דתיות "על פי מקורי הלכה מהתלמוד [הדגשה במקור] והפוסקים" ושהחלטותיה "יוקבעו להלכה למעשה גם על פי חוק המדיני".⁴¹⁶ כולם גם קראו לא לחזור למקרה של 1879, כאשר כונסה הוועדה הרבנית ללא רבנים (הביטוי מופיע בכל שלושת המכתבים) והפצירו לבחור בשלב ראשון של הבחירות "שומרי תורה ומצוה, למען יבחרו הם אנשים הראויים ומוכשרים לזה עפ"י ידיעתם בתורה ויראתם הקודמת לחכמתם".⁴¹⁷ במכתבם של הרבנים גרודזנסקי, סולובייצ'יק וגורדון הודגשה הדאגה כי האנשים "בלתי בקיאים בהוראה" עלולים "להביא לידי פרצות גדולות" בשל החלטותיהם הלא נכונות מבחינה הלכתית, והן הוסבר מדוע אין החוק מורה ישירות לבחור ברבנים ("באשר מאז ומעולם נמצאו אנשי שם גדולי תורה מצוינים שלא השתמשו בכתר הרבנות והיו מכובדים גדולים בעיני האומה"). כהוכחה לנכונות הממשלה לקבל רבנים אורתודוקסים בתור חברי הוועדה הרבנית הזכירו מחברי המכתב, כי הממשלה

⁴⁰⁷ רח"ע גרודזנסקי אל ריי"ל צירלסון, י"א שבט תרס"ט [20.1.1909], הספרייה הלאומית, V.696/159, גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' יד.
⁴⁰⁸ רש"ב אל ריי"צ, ז' שבט תרס"ט [16.1.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תמה. מאמרו של ליפשיץ פורסם כהוספה לגיליון **לבנון** וגם, למקרה ויוחרם על ידי הצנזורה, נדפסו בנפרד 1000 עותקים בודדים של המאמר בלבד, ראה ליפשיץ, **זכרון יעקב**, ב', עמ' 208-209.

⁴⁰⁹ ראה, לדוגמא, במכתבו של הרש"ב אל ראי"מ מדיאבסקי (כ"ג תמוז תרס"ט [29.6.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תעט), על רצונו להכין קול קורא לבחירות.

⁴¹⁰ РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 294, л. 3.

⁴¹¹ רש"ב אל ש"מ טריינין, י"ג מ"ח עת"ר [15.10.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ה', עמ' א-ב.

⁴¹² רש"ב אל ש"מ טריינין, כ' מ"ח עת"ר [22.10.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ה', עמ' ד. מענין הדבר, שעל תאריכי הבחירות נודע לר' שלום דובער מידי יעקב ליפשיץ מקובנו, בעוד שהוא ציפה להתרעה מוקדמת יותר מאת קרפס (שם).

⁴¹³ **הבצלת**, תר"ע, גלי' 21 (3.12.1909), עמ' צה-צו; גרודזנסקי, **אחייעזר**, א', עמ' רלג-רלו; גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' טז-יט.

⁴¹⁴ **הבצלת**, תר"ע, גלי' 22 (10.12.1909), עמ' קג.

⁴¹⁵ **הבצלת**, תר"ע, גלי' 22 (10.12.1909), עמ' קג-קה; **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תצד-תצז.

⁴¹⁶ **הבצלת**, תר"ע, גלי' 21 (3.12.1909), עמ' צה; גרודזנסקי, **אחייעזר**, א', עמ' רלד; גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' יז.

⁴¹⁷ **הבצלת**, תר"ע, גלי' 21 (3.12.1909), עמ' צו; גרודזנסקי, **אחייעזר**, א', עמ' רלו; גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' יח.

עצמה ביקשה הצעות גם מרבני פולין שהם "רבני התורה" וגם הרשתה אסיפת הרבנים הדתיים של תחום המושב בוויילנה. הרבי מליובאביץ' מצדו לא התייחס לפן ההלכתי של הוועדה, אלא הבליט את העיקר מבחינתו: אסיפת וילנה הגישה "לפני הממשלה הצעות נחוצות ונעלות מאד, ועל כל אלה הדברים יהיה המשא ומתן והדין ומשפט בהראו. קומיסיא [הוועדה הרבנית] המיועדת, ואם ח"ו ישתתפו בה רבים מהחפשים יהפכו ח"ו את הקערה על פיה, ויהרסו ח"ו את כל מוסדות הדת והיהדות".⁴¹⁸

מקום רב הקדיש הרבי מליובאביץ' גם להוכחה כי הוועדה הרבנית אינה עוסקת "עם העניינים החומריים" ולכן אין צורך לבחור "מלומדים": "אל יפסידו בידיים גם את הדבר הטוב הנתן להם, אשר הממשלה יר"ה [ירוש הודה] קוראת אנשים קאמפיטענטע [=בקאים] בעניי הדת, והעם שולח לה אנשים שאין להם] חלק בה ואדרבה הרוצים בהפסדה ח"ו".⁴¹⁹ במכתב אשר לא נועד לציבור הרחב אלא נשלח ליבוררים' אורתודוקסים,⁴²⁰ הדגיש ר' שלום דובער ביתר שאת כי הוועדה הרבנית לא יכולה לתרום מאומה לשיפור המצב החומרי של היהודים ולכן אין לתת "לפושעים" מקום בוועדה. אך הרבי הלך כאן מעבר ליעד המוגבל לנצחון בבחירות ופסל לגמרי את העסקנים החילוניים כמתווכים מקובלים בענייני "המחילי[ה] והכלכלה" בין היהודים לשלטון:

ובדרך כלל ספק גדול אם מביטים [השלטונות] בעין טובה על העסקנים הציבוריים האלו. טוב לאחינו להגיש עצומיהם גם בעניי החומריים ע"י אחיהם היראים הקרובי[ם] אליהם בלבם, [...] ואינם הולכים בגדולות ונפלאות ובדרישות נפרזות, ודרכם והילוכם לא בחיל ולא בכח כ"א [כי אם] ברחמים ותחנונים.⁴²¹

דהיינו, שימשה תעמולת הבחירות בידי האדמו"ר מליובאביץ' כעין תחילת המאבק לשינוי היחסים בין האליטה הכלכלית החילונית לבין האליטה האורתודוקסית, והן לשינוי באופן היחסים בין הנציגים היהודיים לבין השלטונות: חזרה לשתדלנות מסורתית במקום הפוליטיקה הפומבית 'המודרנית' (ולא להזכיר את המהפכה עם דרישותיה הנועזות).

במסגרת הבחירות לוועדה הרבנית חשש הרבי מהתחרות של העסקנים החילוניים ובמיוחד של "הרבנים מטעם". בחוזר ליבוררים' הוא האשים את "החפשים" בכך ש"תכלית כוונתם הוא רק להטעות לב העם להכניס בהקאמיסי' מחבריהם, לחדש סדרים חדשים (בענייני הקהילות לפי רוחם המה, להרוס ח"ו עוד יותר את מצב הרוחני במדינתנו), לבצור ולחזק את מעמד ומצב הרבנים מטעמ' [...] אשר המה יעמדו בראש כל הנהגת עם ישראל במדינתנו".⁴²² האשמות אלו התבססו, מן הסתם, על ההצעות של "הרבנים מטעם אשר הועתקו בשביל חצר ליובאביץ' על ידי הפקידים המשוחזרים, אך לא היה להן קשר עם המציאות. כאשר חששה ההנהגה החרדית שתומכיה ישארו אדישים לבחירות לוועדה ולכן השקיעה מאמצים רבים בתעמולת הבחירות, 'ההנהגה החילונית' כלל לא התייחסה אל העניין. ואם יש מידת אמת בדברי ר' שלום דובער בתחילת דצמבר ש"המלחמה בין המפלגות גדולה היא מאד",⁴²³ מתייחס הוא להתנגדות להשתלטות האורתודוקסיה ברמה מקומית בלבד, ללא כל תיאום ותעמולה.

הציבוריות היהודית החילונית לא ראתה את הוועדה הרבנית כעניין חשוב המצדיק דיון והכנות. העיתוננים אמנם דיווחו על אסיפות "הרבנים מטעם" במשך 1908, אך היה זה נושא שולי למדי, כמעט בגדר אסיפות מקצועיות. תשומת לב, איפוא, הופנתה לאסיפות "הרבנים הדתיים" בוויילנה ובווארשה בתחילת

⁴¹⁸ **הבצלת**, תר"ע, גל' 22 (10.12.1909), עמ' קד; **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תצו.

⁴¹⁹ **הבצלת**, תר"ע, גל' 22 (10.12.1909), עמ' קד; **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תצו.

⁴²⁰ חוזר מאת הרש"ב, י"ג כסלו עת"ר [13.11.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תצא-תצד. בגוף המכתב פונה הרבי אל נמעניו "תתאספו אל ערי הפלך ימים אחדים קודם הזמן הנועד וידברו יראי אלוקים איש אל רעהו ויתאגדו באגודה אחת לבחור בהטוב" (שם, עמ' תצד) – והדבר מצביע על כך שפנינו נועדה ליבוררים' אשר נבחרו כבר במחוזות וצריכים עוד לבחור מועמדים של הפלכים. לפי הערת עורכי קובץ המכתבים, (שם, עמ' תצא) עותק ראשון של המכתב אינו כולל פניה ותאריך והוא נדפס לראשונה תחת כותרת "מאמר אל הבחירות הפלכיות". עותק שני של המכתב שנשתמר כולל תאריך ופניה אל הרב א"מ מדיאבסקי אשר היה ליבוררי' בפלך פולטבה (ראה להלן).

⁴²¹ חוזר מאת הרש"ב, י"ג כסלו עת"ר [13.11.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תצב.

⁴²² חוזר מאת הרש"ב, י"ג כסלו עת"ר [13.11.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תצב.

⁴²³ רש"ב אל ר' שלמה יהודה לייב אליעזרוב בחברון, י' טבת עת"ר [9.12.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תק.

1909, והן אכן נתפסו כאיום אורתודוקסי, אבל לא נעשו שום צעדים תעמולתיים או מעשיים כדי להתמודד עם איום זה. ובסתיו 1909 עסקו העיתונות והפעילים הפוליטיים בענייני אסיפת קובנו ולא שמו לב לבחירות לוועדה הרבנית.

לכן, כאשר ב-21-23 בדצמבר 1909 התאספה לראשונה ישיבת המליאה של 'הוועד הקובנאי' (המיועד להיות מוסד פוליטי עליון ליהדות רוסיה), ציין סליזברג, כי "עד עתה עברו הבחירות [לוועדה הרבנית] באופן בלתי-מוצלח [неблагополучно], מכיוון שהעסקנים הציבוריים אינם משתתפים בהן. [...] מטרתנו היא להשפיע על הבחירות [במקומות] שהן עוד לא התקיימו". בצורה זו התבטאו גם רוב נציגי הפרובינציה: "לצערנו, האינטליגנציה מתיחסת אל הבחירות באדישות, והרב הדתי משתדל לקחת הכל לידי" (הצינוני רוזנבאום ממינסק), "בקושי הצלחנו להעביר שני רבנים מטעם" (הליברל טריגובוב מיקטרניוסלב), "בכלל שולט האלמנט האורתודוקסי" (יודין מוויטבסק). רק מאקס זקס יכול היה לציין כי "בקיב נבחרו אנשים חילוניים, מה שמעיד על היחס האחראי אל הבחירות". בסופו של דבר, החליט הוועד "להזכיר לאינטליגנציה במקומות שבהם הבחירות עוד לא התקיימו, על הצורך להשתתף בהן" וגם "להטיל על חברי הוועד השתתפות בבחירות".⁴²⁴ אבל החלטות אלו באו מאוחר, מכיוון שברוב פלכי תחום המושב הבחירות לוועדה כבר התקיימו בדצמבר (כבר בתחילת החודש יכול היה הרבי מליובאביץ' לכתוב "וכפה"נ [וכפי הנראה] בהבחירות ננצח אנחנו"⁴²⁵). ולאחר הבחירות יכלו הפעילים החילונים – הן הליברלים והן הצינונים – רק להתלונן כי "האינטליגנציה" היהודית לא התענינה בהן.⁴²⁶ נסיון אחרון אך מאוחר להשפיע על האסיפה היה קיום התייעצויות העסקנים במספר ערי השדה (וילנה, קובנו, יקטרניוסלב, אודסה) ומשלוח החלטותיהן ל'אסיפת היהודים' בפטרבורג.⁴²⁷

יחד עם זאת, האליטה הפוליטית החילונית לא יכלה להחליט על עמדתה בנוגע לשאלות הדת, במיוחד לשאלת הרבנות. כאשר התאסף 'הוועד הקובנאי' לדון בשאלת הרבנות לראשונה, הוא לא הגיע לשום פתרון והחליט לערוך משאל עסקנים ציבוריים על שאלת הרבנות: האם צריך לשמור על הרבנות הכפולה, איזו דרישות השכלה נחוצות לרבנים וכו'.⁴²⁸ כמאתיים תשובות למשאל התקבלו מפרובינציה, אך כאשר התאסף הוועד שנית בתחילת מרץ 1910, במקביל לוועדה רבנית ו'אסיפת היהודים', הוא הצליח להגיע רק להחלטה "לבלי עשות ברבנות הכפולה שום שינוי עיקרי עד אשר יעשו תקונים בסדרי הקהילות".⁴²⁹

לפי דיווחי העיתונות, השתתפו בשלב הראשון של הבחירות רק אנשים מעטים. הקטע הבא יכול לתת את תחושת הבילבול והאי-סדרים בבחירות לוועדה הרבנית:

בעירנו [יאלטה] לא נקרא הרב ולא ראשי העדה ולא חברי הנהגת הקהלה, כי אם כט"ו אנשים מן השוק, שבאו לבית-הפקידות, בבלי דעת לשם מה והם חתמו על פרוטוקול שהגישו לפניהם ובזה הסתפקו. באלושה הסמוכה לפה, שמספר היהודים היושבים בה עולה לשלושים ושמונה משפחות ומהם עשרים וארבעה אומנים, התאספו כשמונה אנשים ובחרו מקרבם שלשה צירים, תחת אשר בעיר המחוז, יאלטה, נבחרו רק שנים. בסימפרופול, עיר הפלך, שבתוכה יש כעשרה בתי-תפילה, נבחרו רק ארבעה [צירים], בעיר יוופאטוריה לא נעשתה הבחירה כלל, אלא נאספו חתימות. בעיר קאראסובאזאר התאספו אחדים וחלקו את הכבוד ביניהם ובחרו בשלשה צירים, ומעיר המחוז מיליטופול, אשר שם רב מספר היהודים, לא בא איש. מגיניציסק העיר הקטנה ככף איש באו שלשה צירים והעיר אוריחוב שלחה רק אחד

ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 74, л. 5.⁴²⁴

רש"ב אל ר' שלמה יהודה לייב אליעזרוב בחברון, י' טבת עת"ר [9.12.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תק.

В.Темкин, «О ; 3-5 עמ' 5», 1910, Г. Слиозберг, «Выборы в раввинскую комиссию», *Новый Восход*⁴²⁶ 3-5 עמ' 5, 1910, раввинской комиссии», *Рассвет*⁴²⁷

Еврейский мир, 1910, גלי 7 (18.2), עמ' 29; גלי 9 (4.3), עמ' 30; *Новый Восход*, 1910, גלי 8 (25.2), עמ' 19; גלי 9 (4.3), עמ' 25; גלי 11 (18.3), עמ' 16.

⁴²⁸ **דער פריינד**, 1910, גלי 34 (9.2), עמ' 1; **הד הזמן**, 1910, גלי 36 (11.2), עמ' 1.

⁴²⁹ מ.ל., "מועצת עסקני הצבור היהודיים בפטרבורג", **הד הזמן**, 1910, גלי 55 (5.3), עמ' 2.

ותיאודוסיה שנים. גם בעיר קירטש הגדולה מתיאודוסיה לא ידעו הרבנים מהבחירות כלל

וגבאי בתי-הכנסת חלקו את הכבוד ביניהם. כך נעשו הבחירות בכל מקום בחבל קרים.⁴³⁰

למרות שמכתב זה של ר' יוסף בן-ציון דימאנט (1879-?), "הרב מטעם" ו"הרב הדתי" של יאלטה בחצי-האי קרים וסופר אורתודוקסי,⁴³¹ גרם להכשחות,⁴³² הוא מייצג את מהלך בחירות 'הבוררים' ברוב המקומות בתחום המושב.⁴³³

חצר ליובאביץ' היתה פעילה ביותר במהלך הבחירות, והרבי עצמו, על מנת להבטיח את השתתפותו בוועדה, נבחר כיבורר' בשלושה פלכים (מוהילב, ויטבסק וצ'רינגוב) ולכן לקח חלק בבחירות הצירים שם. בפלך שלו – פלך מוהילב – עברו הבחירות כמעט בלי בעיות. מתוך 37 המשתתפים קיבל ר' שלום דובער 30 קולות, והציר השני שנבחר עם 25 קולות – סוחר חיים יעקב לנדאו – גם היה מחסידי חב"ד.⁴³⁴ גם בפלך פולטבה שלטו חסידי חב"ד בבחירות ובחרו בשני מקורבי הרבי הרב אליעזר משה מדיאבסקי מחורול והרב יצחק יואל רפאלוביץ' מקרמנצ'וק.⁴³⁵ בפלך ויטבסק היתה החב"ד מוצלחת פחות ולצד הרב שמריהו לייב מדליה, מקורבו של האדמו"ר והרב החסידי של ויטבסק, נבחר גם הרב 'המתנגדי' של דווינסק ר' מאיר שמחה הכהן, בעל אוטוריטה ומוניטין גבוהים בעולם האורתודוקסי.⁴³⁶ עימות רעשני בין חב"ד למתנגדי האורתודוקסיה התרחש בבחירות בפלך צ'רינגוב. הרבי מליובאביץ' היה מעוניין בבחירת מקורבו הצעיר הרב מנחם מנדל חן מנז'ין, בעוד שקרוב המשפחה של הרבי, "הרב מטעם" של צ'רינגוב יצחק שניאורסון הוביל אופוזיציה 'חילונית' לחב"ד ולאורתודוקסיה.⁴³⁷ באחת ההתיעצויות המקדימות פרץ ויכוח בין ר' שלום דובער לבין סופר אברהם יעקב סלוצקי (1861-1918), ממייסדי 'המזרחי',⁴³⁸ בגלל היחס של החרדים אל האינטליגנציה, והתשובה של הרבי לסלוצקי היתה די בוטה (לפי גרסה של הצד 'החילונית'): "כולכם הנכם מהרסי-הדת ועוכרי-ישראל, אינכם בכלל האומה הישראלית" והדבר הגיע לעמודי העיתונות.⁴³⁹ בבחירות עצמן הגיעו הצדדים לפשרה, וכצירים לוועדה הרבנית נבחרו הרב חן ויצחק שניאורסון.⁴⁴⁰ בסופו של דבר, נבחרו בתחום המושב שישה חסידי ליובאביץ' חשובים בראשותו של האדמו"ר עצמו.

גם בפלך מינסק ניסו אנשי ליובאביץ' לבחור במקורב אחר של האדמו"ר – שמואל מיכל טריינין מפטרבורג, אך נתקלו בהתנגדות בקרב האורתודוקסיה עצמה, ורוב המשתתפים העדיפו להצביע עבור האדמו"ר המתחרה בליובאביץ', ר' שמריה נח שניאורסון מבבורויסק. גם "הרבנים מטעם" לא הצליחו להעביר את מועמדם, ומצד 'המתנגדים' נבחר רבה של מינסק ר' אליעזר רבינוביץ'.⁴⁴¹ זה היה הנצחון של הרבנים הליטאיים בראשותו של הרב גרודזנסקי על חסידי ליובאביץ'. הרב גרודזנסקי עצמו נבחר בפלך וילנה,

⁴³⁰ **הד הזמן**, 1910, גל' 11 (13.1), עמ' 1.

⁴³¹ ראה עליו גוטליב, **אהלי שם**, עמ' 91-90.

⁴³² ראה, למשל, הכחשה אודות הבחירות ביבפטוריה מאת יצחק אייזיק ראגינסקי, **הד הזמן**, 1910, גל' 25 (29.1), עמ' 3; **המודיע**, תר"ע, גל' 7 (4.6.1910), עמ' 110 והכחשה להכחשה מאת הרב דימאנט, שם, גל' 5 (19.5), עמ' 76.

⁴³³ לדוגמא, בביליצי בפלך בסרביה השתתפו בבחירות "קרב לתריסר איש", ברומני בפלך פולטבה – 17 איש מתוך 30 המוזמנים, ביליזבטגרד – רק 4 איש (**הד הזמן**, 1910, גל' 14 (16.1), עמ' 3; גל' 52 (2.3), עמ' 3).

⁴³⁴ 363-364, תל. 8, ד. 293, פ. 821, ר. ג. השתיכותו של לנדאו לחב"ד מוכחת, בנוסף למספר הקולות שקיבל בבחירות, גם על ידי חתימתו, יחד עם אנשי חב"ד אחרים, על מסמך הממנה את טריינין כנציג האורתודוקסים בפני הממשלה, שם, ל. 294, ד. 271. ראה גם את מראהו המסורתי ביותר בצילומי חברי הוועידה – שניאורסון, **לעבן און קאמף**, עמ' 342, 344 (מס' 1 ו-18).

⁴³⁵ ר. ג. 18, פ. 821, ר. ג. 8, ד. 294, פ. 821, ר. ג. על הרב רפאלוביץ' ראה גרינבוים, **רבי ברית המועצות**, עמ' 55 והביבליוגרפיה שם.

⁴³⁶ 52-54, תל. 8, ד. 293, פ. 821, ר. ג. המועמד השני של החב"ד היה רבה של וולוז'ין ר' יהודה לייב שניאורסון מענף ניעז'ין – רש"יב אל טריינין, כ' חשוון עת"ר [22.10.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ה', עמ' ה. על ר' מאיר שמחה הכהן ראה רבינר, **מין רבנו מאיר שמחה כהן**; זוין, **אישים ושיטות**, עמ' 159-160; ר"ל שניאורסון נזכר בסלונים, **תולדות**, עמ' 78.

⁴³⁷ יצחק שניאורסון היה בנו של ר' שניאור זלמן הרב ברפקי ובסטרוודוב, נכד ר' שלום דובער הרב והאדמו"ר ברציצה ונין לר' יהודה לייב בן 'הצמח-צדק' מקופיסט. האדמו"ר מבבורויסק ר' שמריה נח שניאורסון היה אחי סבו (סלונים), **תולדות**, עמ' 136; אלפסי, **החסידות**, א', עמ' 163, 166; שניאורסון, **לעבן און קאמף**, עמ' 32.

⁴³⁸ ראה עליו **לעקסיקאן**, 6, עמ' 445-446; שלמון, "ספר שיבת ציון", עמ' 22.

⁴³⁹ **הד הזמן**, 1910, גל' 3 (4.1), עמ' 3; גל' 5 (6.1), עמ' 3; גל' 6 (7.1), עמ' 3; הכחשות של ר' יוסף יצחק שניאורסון - גל' 16 (19.1), עמ' 3; גל' 20 (23.1), עמ' 3; גל' 31 (5.2), עמ' 3. ראה גם *Еврейский мир*, 1910, גל' 3 (21.1), עמ' 32.

⁴⁴⁰ שניאורסון, **לעבן און קאמף**, עמ' 331-331; 14-17, תל. 8, ד. 294, פ. 821, ר. ג.

⁴⁴¹ **הד הזמן**, 1910, גל' 9 (11.1), עמ' 3; 5, ל. 294, פ. 821, ר. ג. ההוראה של הרבי מליובאביץ' אל טריינין להציג את מועמדותו ראה מכתבו מיום 16.10.1909, **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ה', עמ' ד. על הרב רבינוביץ' ראה **מינסק עיר ואם**, א', עמ' 95-96, 522.

ויחד איתו נבחר בעל בריתו הקרוב הרב הנוך העניך אייגס (1864-1941), אשר הן חתם על תקנון 'כנסת ישראל' והן היה חבר הוועד הראשון שלה.⁴⁴² גם נבחרו, אך במספר קולות מועט יותר, הרב ישראל מאיר הכהן ('החפץ חיים') מרדון ורבה של סמורגון ר' יהודה לייב גורדין (1853-1925).⁴⁴³ בפלך גרודנו נבחרו פה אחד הרבנים האורתודוקסיים ר' חיים סולובייציק מבריסק ור' אליהו פיינשטיין (1843-1928) מפרוץ, והתלונה על מהלך הבחירות של פעילי הציבור מביאליסטוק נדחתה.⁴⁴⁴ גם בפלך קובנו ניצחה האורתודוקסיה: רוב הקולות קיבלו הרב צבי הירש רבינוביץ' מקובנו, הרב אליעזר גורדון מטלז, הרב יצחק רבינוביץ' (1854-1919) מפונבז' ורק במקום האחרון נבחר סוחר ישראל חורוניצקי (1848-?) משבלי. הרב צבי הירש רבינוביץ' נפטר חודש לאחר הבחירות והרב גורדון נפטר חודש מאוחר יותר, כך שלפטרבורג נשלחו הרב יצחק רבינוביץ' וחורוניצקי.⁴⁴⁵

בפלכים הדרומיים היה נצחון האורתודוקסיה מוחץ פחות. רק באודסה היו שני הנבחרים "הרבנים הדתיים" – ר' יוסף ישראל היילפרין (1840-?), "זקן וראש רבני אודסה" ור' שמואל פולינקובסקי (1850-?), בעוד שבזמן הבחירות הובהר ליבוררים' כי מושל העיר לא יאשר את בחירתו של ראש השיבה הרב חיים צ'רנוביץ', המשלב מסורתיות ומודרנה.⁴⁴⁶ בפלכים וולין, פודוליה ובסרביה היו תוצאות הבחירות דומות זו לזו: אחד הנבחרים היה "רב דתי" (ר' אליעזר הכהן חריף (1845-?) מזסלב,⁴⁴⁷ ר' יצחק ביק (1854-?) ממוהילב-פודולסק ור' יהודה לייב צירלסון אשר נבחר ב-1909 ל"רב דתי" ו"רב מטעם" בקישינב) והשני היה חילוני (הסוחרים קלמן פרנקל מאוסטרוב,⁴⁴⁸ לאון ספיר מוויניצה⁴⁴⁹ ומשה קליגמן⁴⁵⁰ מקישינב). בפלך חרסון נבחר "רבה הדתי" של אלכסנדריה ר' חיים לייב איטקין (1857-?) ו"הרב מטעם" של יליזבטגרד הציוני הבולט ולדימיר טיומקין (1861-1927).⁴⁵² תוצאה דומה היתה גם בפלך טבריה – נבחרו "הרב הדתי" של יבפטוריה מנדל מרקוס (1875-?)⁴⁵³ ו"היהודי המלומד" ליד מושל הפלך ד"ר פיליפ פרלמן, אשר לפני כן שימש כ"רב מטעם" של סימפרופול, בירת הפלך.⁴⁵⁴

⁴⁴² РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 293, л. 349; *Устав Общества «Кнеспт Исрорель»*, עמ' 14; **הד הזמן**, 1908, גל' 88 (22.4), עמ' 3; קלויזנר, **וילנה**, א', עמ' 96. על הרב אייגס ראה גוטליב, **אהלי שם**, עמ' 60; **יהדות ליטא**, ב', עמ' 25; קלויזנר, **וילנה**, א', עמ' 86. הוא אף היה 'בורר' בבחירות לדומה הראשונה יחד עם רח"ע גרודזנסקי (ראן, **ירושלים דליטא**, א', עמ' 128).

⁴⁴³ רח"ע גרודזנסקי לר"י"א הלוי, י"ט טבת תר"ע [18.12.1909], גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' כא. על הרב גורדין ראה גוטליב, **אהלי שם**, עמ' 364; **יהדות ליטא**, ב', עמ' 38.

⁴⁴⁴ РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 293, л. 317-321. בתו של הרב פיינשטיין היא אשת בנו הבכור של הרב סולובייציק, גוטליב, **אהלי שם**, עמ' 549; **יהדות ליטא**, ב', עמ' 77.

⁴⁴⁵ **הינט**, 1909, גל' 271 (26.11), עמ' 3. מושל הפלך חשד "ביחסו העוין לנוצרים" של הרב יצחק רבינוביץ' ולכן לא רצה למנותו לציר, אך מות הרב גורדון לא השאירה לו ברירה, 10, 140, **הד הזמן**, 1910, גל' 294, ר. 8, פ. 821, РГИА. גם חורוניצקי היה, כנראה, שומר מצוות, מפני שכאשר דרש מנהל המחלקה לדתות זרות לכלול בוועדה הרבנית "אלמנט חילוני", הוא הוצא מהרכבה (שם, דף 80). נראה כי סוחר ישראל חורוניצקי זה הוא אביו של שלמה חורוניצקי – פעיל הפולקס-פרטי, הוא היה גם 'בורר' בבחירות לדומה השניה (**יהדות ליטא**, ב', עמ' 167; *Ковенские Губ. Ведомости*, 1907, גל' 10 [3.2]).

⁴⁴⁶ **הד הזמן**, 1910, גל' 28 (2.2), עמ' 3; *Еврейский мир*, 1910, גל' 6 (11.2), עמ' 30.

⁴⁴⁷ ראה עליו גוטליב, **אהלי שם**, עמ' 348; על ההליך המשפטי נגדו ב-1905, כאשר סידר בעצמו קידושין של בתו, ראה Freeze, *Jewish Marriage*, עמ' 110. הלשנה עליו מאת "תושבי זסלב" בגלל בחירתו לוועידת היהודים ראה 578, ד. 183, פ. 821, Р. О. Н. Б.

⁴⁴⁸ קלמן פרנקל היה גיס במשפחת זוסמאן – המשפחה העשירה ביותר באוסטרוב, "החזיקו ותמכו בכל מוסדות הציבור העיר [... ו-1] רוב תושביה התפרנסו מהם". היה 'בורר' בבחירות לדומות השניה והשלישית; בדצמבר 1909 נמנה בין חברי 'הוועד הקובנאי'. לאחר הקמת פולין העצמאית, נבחר פרנקל לסגן ראש העיר וליו"ר ועד הקהילה. ככל הנראה, נספה בשואה. ראה **פנקס אוסטראה**, עמ' 391-399, 262, 265; *Вольские Губ. Ведомости*, 1907, גל' 102 [2.10]; "Russian Jewry", V. Levin, עמ' 264, הערה 172; פרטוקול מלאת 'הוועד הקובנאי', 23-21.12.1910, גל' 7, 23-21.12.1910, פ. 2049, оп. 1, д. 74, л. 7, ЦГИА СПб.

⁴⁴⁹ לאון ספיר היה 'בורר' בבחירות לדומה הרביעית ב-1912 (*Подольские Губ. Ведомости*, 1912, גל' 80 [10.10]).

⁴⁵⁰ יכול להיות כי משה קליגמן גם היה איש דתי, מכיוון שבמכתבי האדמו"ר מליובאביץ' נזכר סוחר מ. קליגמן בהוספת אות "ר" (**אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', תשעו).

⁴⁵¹ РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 293, л. 322-327, д. 294, л. 4.

⁴⁵² РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 294, л. 13.

⁴⁵³ ראה עליו גוטליב, **אהלי שם**, עמ' 94: "אביו חינך את בנו זה על ברכי התורה והחסידות החבדי"ת", אם כי למד תורה והוסמך לרבנות מהרבנים הליטאיים הבולטים. שנתיים היה מורה צדק ומגיד מישרים באודסה וב-1902 נתמנה ל"רבה הדתי" של יבפטוריה. דו"ח מפקד הזינדרמים בפלך חרסון למשרד הפנים ציין כי מרקוס למד בקובנו ובעת הבחירות לדומה ב-1906 ו-1907

"נשא נאומים נגד הממשלה" (236, 234, 39, 89, 294, л. 8, ф. 821, РГИА). ראה גם ההלשנה עליו ש"אינו ראוי להיבחר לוועידת היהודים" ואפילו להימנות ברבנות מכיוון שהוא "קל דעת מבחינה דתית, לא נאמן [למלכות], ציוני" (מכתב א.ב. מנדלסון אל הברון דוד גינצבורג, 22.2.1910, 851, ד. 183, פ. 821, Р. О. Н. Б.). המושל של פלך טבריה הודיע למשרד הפנים כי מרקוס שייך "למפלגות שמאליות" (338, 336, л. 8, д. 293, РГИА).

⁴⁵⁴ РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 293, л. 336.

רק בשני פלכים היו שני הנבחרים חילוניים. בפלך קייב נבחרו אחד הגבירים החשובים והעשירים ביותר ביהדות רוסיה לב ברודסקי (1854-1923) ועו"ד משה מזור. בחירתו של מזור לא סיפקה את מנהיגי הקהילה (כולל ברודסקי) והם ביקשו לשלוח לפטרבורג גם את הרב שלמה אהרונסון, אשר קיבל פחות קולות ממזור.⁴⁵⁵ בפלך יקטרינוסלב לא התקיימו הבחירות במקומות, והמושל מינה בעצמו 71 'בוררים', אשר בחרו שני "רבנים מטעם": הציוני מנדל ברושטיין מיקטרינוסלב ואברהם חיימוביץ' מאלקסנדרובסק.⁴⁵⁶ נצחון האורתודוקסיה בבחירות לוועדה הרבנית היה אדיר. מתוך 32 צירים שנבחרו בתחום המושב, רק שבעה לא היו רבנים (מהם אחד חסיד ליובאביץ') וחמישה היו "הרבנים מטעם". לעומתם, עשרים צירים היו "רבנים דתיים", ביניהם ראשי העולם 'המתנגדי' וחמישה חסידי ליובאביץ'.

כאמור, נמצא מינוי חברי הוועדה הרבנית בידי שר הפנים. בוועדות הקודמות השתמשו שרי הפנים בזכות זו על מנת לקבל וועדה רבנית התואמת את רצונם: למשל, ב-1879 מונו לוועדה רק חברים חילוניים, בעוד שבבחירות ניצחו גם האורתודוקסים.⁴⁵⁷ ב-1910 היה הדבר הפוך: הודות להשתדלות של נציגי האורתודוקסיה בפטרבורג, היתה הוועדה מורכבת בעיקר מרבנים. קרפס כבר לא פעל לטובת חצר ליובאביץ' ("הי' הצעת קר' [פס] ימ"ש [ימח שמו] שלא לבחור ברבנים דתיים, וד[נ] בר סרה על הר' [בנים]"⁴⁵⁸) וכובד ההשתדלות נפל על ש"מ טריינין ("הדירעק' [המנהל של המחלקה עניני הדתות] אמר לידידינו הרש"מ [ר'] שמואל מיכל] שי[חיה] אשר ישתדל שיהי' להרבנים הדתיים דיעה גדולה בהאקאמיסי [הוועדה]"⁴⁵⁹). ההרכב הראשון של הוועדה כלל שישה רבנים והסוחר חורונוצקי, אך מנהל המחלקה לדתות זרות חרוזין הורה לפקידיו "להכניס לוועדה אלמנט חילוני". בשביל זה הוצאו מהרשימה הרב חן וחורונוצקי ובמקומם הוכנסו "הרב מטעם" חיימוביץ' ועו"ד מזור.⁴⁶⁰ לא ברור למה חיימוביץ' לא השתתף לא בוועדה הרבנית ולא ב'אסיפת היהודים', אך ההרכב הסופי של הוועדה הרבנית כלל שלושה חסידים (ר' שלום דובער שניאורסון, הרב חן והרב צירלסון), שלושה 'מתנגדים' (הרב סולובייצ'יק, הרב גרודזנסקי והרב פולינקובסקי מאודסה) ורק חילוני אחד (עו"ד מזור מקייב). ליושב ראש של הוועדה מונה הרב צירלסון, אשר נשא בשני התפקידים – "הרב מטעם" ו"הרב הדתי" הן בפרילוקי והן בקישינב, ידע רוסית והיה ידוע בשל פעילותו ועסקנותו. זה היה ההרכב הדתי ביותר בין שש הוועדות הרבניות. הרכב זה – פרי עבודתה של הביורוקרטיה המרכזית שאושר בפקודת שר הפנים סטולפיץ' – רק הוסיף לתחושת המנהיגים האורתודוקסים כי הממשלה שינתה את יחסה אליהם לטובה וכי היא מעוניינת בברית עמם.

לפי החוק, נועדה הוועדה הרבנית לפתרון השאלות עבור יהודי תחום המושב בלבד. לכן, הנציגים הנבחרים בפטרבורג (שניים), מוסקבה (שניים) וממלכת פולין (חמישה) נבחרו רק להשתתף ב'אסיפת היהודים'. בבחירות במוסקבה נבחרו "הרב מטעם" הציוני יעקב מזא"ה וראש הקהילה המוסקבאית הבנקאי לזר פוליאקוב (1842-1914),⁴⁶¹ ובפטרבורג נבחרו הברון דוד גינצבורג וגנריך סליוזברג.⁴⁶² בעוד שכמעט ולא היו מערערים על מועמדותו של הברון גינצבורג (קיבל 62 קולות מתוך 76 איש שבאו לאסיפת הבחירות), מועמדותו

⁴⁵⁵ 26-29, тл. 8, д. 294, ф. 821, оп. 8, РГИА. בסופו של דבר, ברודסקי לא השתתף ביועידת היהודים.

⁴⁵⁶ 3, 294, л. 328, д. 293, ф. 821, оп. 8, РГИА; **הזמן**, 1910, גלי 18 (21.1), עמ' 1; *Новый Восход*, 1910, גלי 3 (21.1), עמ' 18.

⁴⁵⁷ Freeze, *Jewish Marriage*, עמ' 247-246.

⁴⁵⁸ רש"ב אל שמואל גור-אריה, י"ז מ"ח תרע"ג [15.10.1912], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תרמא.

⁴⁵⁹ רש"ב אל ראי"מ מדיאבסקי, כ"ג תמוז תרס"ט [29.6.1909], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תעט.

⁴⁶⁰ מאמונטוב אל חרוזין, 11.2.1910, л. 80, ф. 821, оп. 8, РГИА.

⁴⁶¹ ראה עליו ועל עסקיו *Банкирские дома*, Ананьич, עמ' 86-105.

⁴⁶² מושל העיר פטרבורג אל משרד הפנים, 8.2.1910, л. 70, ф. 821, оп. 8, РГИА; מושל העיר מוסקבה אל משרד הפנים,

12.2.1910, שם, דף 83; **הזמן**, 1910, גלי 17 (20.1), עמ' 1; *Новый Восход*, 1910, גלי 3 (21.1), עמ' 18; *Рассвет*, 1910, גלי

4 (24.1), עמ' 26.

של סליוזברג – אחד מראשי הקבוצה היהודית העממית – נתקלה בהתנגדות הן מצד הציונים והן מצד הדתיים, והוא קיבל רק 50 קולות.⁴⁶³

בחירות אלו, כמוהן בחירות בקייב, הראו בוודאות, כי 'האריסטוקרטיה' היהודית, או 'הגבירוקרטיה' בפי מתנגדיה, לא ירדה מהבמה הציבורית. למרות התפתחותה וצמיחתה של הפוליטיקה המודרנית, למרות קיומם של הזרמים הרעיוניים המגובשים הרבים, אשר עוד שנים מספר קודם שלטו ללא עוררין בציבוריות היהודית, לא איבדו הגבירים את חשיבותם. וכאשר ב-1910 נדרשו הקהילות החשובות ביותר ברוסיה לשלוח את נציגיהן לאסיפה במשרד הפנים, הן בחרו באנשים אשר במשך מחצית המאה עמדו בראש, תרמו סכומים אדירים וייצגו את היהודים בפני השלטונות. בחירתם של גינצבורג, פוליאקוב וברודסקי (כמו כן בחירתם של גינצבורג וברודסקי לחברי 'הוועד הקובנאי' בנובמבר 1909⁴⁶⁴), ומינויו של הראשון ליושב הראש של 'אסיפת היהודים' על ידי שר הפנים, הוכיחו שלמרות כל ההתפתחויות החדשות, גם היהודים וגם השלטונות העדיפו דיאלוג באמצעות שתדלנים מיוחסים ורמי דרג.

יחד עם זאת אין להכחיש שהתפתחות החיים הציבוריים בקרב יהדות רוסיה והופעת שכבה רחבה של בעלי מקצועות חופשיים הביאו לסחב במעמדם של 'האריסטוקרטים' לעומת המצב בתקופת אלכסנדר השני בשנות ה-60 וה-70 של המאה הי"ט. אי-יכולתם לתפקד ביעילות בתקופת הפוגרומים של 1881-1882 ו"ניתוק מהממשלה" בשני עשורים הבאים פגעו, ללא ספק, בסמכותם, אך בשום פנים ואופן לא דחקו אותם מהזירה הציבורית.⁴⁶⁵ גם המהפכה של 1905 פגעה קשות באליטה זו ולפתע היה נראה כאילו היא נשארה מחוץ לחיים הפוליטיים והציבוריים התוססים: "קשה היה [לברון הורץ גינצבורג] לראות שהיהודים חברי הדומה הראשונה לא מצאו לנכון [...] לבוא וללחוץ יד למי שבמשך חמישים שנה לפניו חשב רק על טובת עמו".⁴⁶⁶ אך יחד עם זאת, האליטה 'האריסטוקרטית' לא ויתרה על מקומה בחברה היהודית וניסתה להשתתף בפוליטיקה בימי מהפכה. לאחר שקיעתו של הגל המהפכני וחזרת החיים למסלולם גם מעמדם של 'האריסטוקרטים' עלה שוב, והם היו מעורבים עמוקות הן בחיי קהילותיהם, הן בשתדלנות לטובת היהודים ברמות פרויבנציאליות וכלל-רוסיות והן בהנהגת הציבור היהודי בתחומי התרבות, החינוך והכלכלה. אין זה מקרה שאת המפעל האתנוגרפי האדיר של שלמה אנסקי ב-1912-1914 מימן הברון ולדימיר גינצבורג (-1932, 1873),⁴⁶⁷ ושראש הארגון היהודי הציבורי החשוב האחרון של האימפריה הרוסית – יקופ"ו (ЕКОПО), הוועד היהודי לעזרה), אשר הוקם בימי מלחמת העולם הראשונה על מנת להתמודד עם המשבר שעוד לא היה כמוהו – עמד אחיו הברון אלכסנדר גינצבורג (1863-?), נצר למשפחה שדיברה בשמה של יהדות רוסיה מאז אמצע המאה הי"ט.⁴⁶⁸

אם הבחירות ל'אסיפת היהודים' בפטרבורג ובמוסקבה חיזקו במקצת את המחנה החילוני בתוך האסיפה, הבחירות בפולין שוב העניקו את היתרון למחנה האורתודוקסי. הבחירות, אשר נערכו בינואר 1910, גרמו להתענינות ציבורית: "בעיר [לודז'] ניכרת תנועה רבה בגלל הבחירות. הנה מתכוננות כתות ומפלגות שונות, המחולקות בדעותיהן, להלחם בעד רשימת הקאנדידאטים להועידה [=אסיפה] הרבנית".⁴⁶⁹ הבחירות

⁴⁶³ "המפלגה האורתודוקסית" הציע מועמדות של הרב דוד טעבל קצנלבוגן ושל אברהם הרכבי (1835-1919). א-נ-י, "לבחירת צירים לועידת הרבנים בפטרבורג", *הד הזמן*, 1910, ג' 21 (25.1), עמ' 2; И.Ч. [Илья Чериковер], «К предстоящему Еврейский мир», *раввинскому съезду*, 1910, ג' 3 (21.1), עמ' 40; *Дела*, Слюозберг, ג', עמ' 269.

⁴⁶⁴ *Рассвет*, Ковенское совещание, [А. Гольдштейн?], A.M. [A.], 1909, ג' 48 (29.11), עמ' 16.

⁴⁶⁵ בהיסטוריוגרפיה המודרנית קיימות שתי גישות בנוגע למקומה של "האוליגרכיה" היהודית בסוף המאה הי"ט. יונתן פרנקל טוען, כי המשבר של 1882-1881 שם קץ להשפעתה בעיני הציבור, בעוד שבנימין נתנס מדגיש, כי היא רק שינתה את צורות פעילותה והעבירה כובד המשקל משתדלנות בממשלה אל הערכאות המשפטיות (פרנקל, *נבואה ופוליטיקה*, עמ' 94-101; Nathans, *Beyond the Pale*, עמ' 168, 198).

⁴⁶⁶ «Барон Г.О. Гинцбург и правовое положение», Слюозберг, עמ' 115.

⁴⁶⁷ על ארגון המשלחת האתנוגרפית של אנסקי ראה לוקין, "מעממיות לעם"; על תמיכתו של הברון ולדימיר גינצבורג ראה *Дела*, Слюозберг, ג', עמ' 332-333.

⁴⁶⁸ על היקופ"ו ותפקידו של גינצבורג בו ראה Zipperstein, "The Politics of Relief", עמ' 35-36.

⁴⁶⁹ *הד הזמן*, 1910, ג' 24 (28.1), עמ' 3.

לאסיפה נערכו בשלושה שלבים: חברי הקהילות (בפולין, לעומת רוסיה, היו הקהילות מוכרות ע"י השלטונות) בחרו את נציגיהם, אשר נפגשו בבירות הפלכים ובחרו צירים לאסיפה בת 60 איש בווארשה.⁴⁷⁰ הפעילים האורתודוקסים בחצר גור עשו הכל כדי להשפיע על הבחירות. בכרוז מיוחד שהופץ בפולין טושטש ההבדל בין הוועדה הרבנית לבין 'האסיפה' לצדה (יכול להיות שזה נעשה לא בזדון כי גם האדמיניסטרטורים הרוסים לא אחת התבלבלו בענין זה) והודגשו דברי החוזר של שר הפנים כי "הקוממיסיא [=הוועדה] הזאת תהי' רק לפתור שאלות דתיות ואותן ענינים, שיש להם קשר אמיץ עם הדת הישראלית [ההדגשה במקור]". כמו בתעמולת הבחירות של האורתודוקסים בתחום המושב, גם בכרוז זה נקבע, כי בוועדה הרבנית

אי אפשר בשום אופן להשתמש להוציא ממנה שום קיוי תועלת להטבת מצב החומרי של עם בני ישראל [ההדגשה במקור] מפני כי הקוממיסיא עיקרה הוטבעה רק לפתור שאלות דתיות [הדגשה במקור] הנלקטות ברבות עתים [...] ע"י מקרים וסיבות שונות שבין איש לאשתו, בעניני גיטין וקדושין, חליצה ויבום וכדומה. ע"כ הממשלה דורשת קוממיסיא שאנשיה יפתרו שאלות האלה ע"פ חוות דעתיהם שיוציאו הלכה מן הש"ס ופוסקים.⁴⁷¹

כל זה בא כהוכחה כי אין צורך לבחור בעסקנים חילוניים, בעלי "כשרונות חיצוניים ומליצים ובעלי לשונות שונות", אלא ב"גדולי תורה ויראי שמים באמת", והכרוז דרש חד משמעית לבחור "רק את הרב הדתי המקומי היושב על כסא הוראה בעירו". דברים אלו השפיעו על מהלך הבחירות ולדברי מתלונן אחד, גם "האינטליגענטין האמינו לזה כי לא ידעו מהפראגראמא (לזה יד קרעפס אשמה) [...] ולכן נבחרו אך רבנים".⁴⁷² במקביל, ניסו מנהיגי האורתודוקסיה להשתדל בלשכות המושלים על מנת להכניס לחוזרים "שהפקודה על בחירות יהי' על רבנים דווקא".⁴⁷³ בשלב הבא הוקדשה תשומת לב מיוחדת להבטחת הרכב 'נכון' של האסיפה בווארשה. האדמו"רים "וגדולי הרבנים מפולין" התוועדו בווארשה בדצמבר 1909 והרכיבו רשימת הצירים אשר הוכתבה אחר כך לאסיפות הבחירות בפלכים.⁴⁷⁴

ואכן ברוב הערים והעיירות בממלכת פולין נבחרו בעיקר הרבנים ולצדם רק מספר מועט של בעלי בתים.⁴⁷⁵ תוצאה זו אפשרה מן הסתם בחירת הרבנים באסיפות הפלכיות לאסיפת הצירים בווארשה.⁴⁷⁶ רק בבחירות בווארשה היה ניכר מאבק בין שלושה מחנות: 'המתבוללים', הציונים והחסידיים. השניים האחרונים הרכיבו רשימה מאוחדת, הכוללת רבנים, עסקנים אורתודוקסים ומנהיגים ציוניים, והיא אכן ניצחה בבחירות.⁴⁷⁷ בלוק זה בין הציונים והחסידיים היווה, למעשה, המשך בלוק אשר שני הצדדים קרו נגד 'המתבוללים' בבחירות להנהלת הקהילה בווארשה בשנת 1907.⁴⁷⁸ גם בלודז' ניצחה רשימה מאוחדת של הציונים והחרדים.⁴⁷⁹

הבחירות ל'אסיפת היהודים' התרחשו באסיפת הצירים בווארשה, אשר התכנסה ב-17 בפברואר 1910. מתוך 55 משתתפים היו שישה אדמו"רים, לפחות 24 רבנים חסידיים, וחמישה פעילים אורתודוקסיים

⁴⁷⁰ עיר וארשה בחרה את 'הבוררים' לחוד. חוזר המושל הכללי של וארשה, 8.12.1909, AP Łódź, Kaliski Rząd Gubernialny, Wydział Administracyjny, sygn. 1837, p. 1; Piotrkowski Rząd Gubernialny, Wydział Administracyjny, sygn. 7816, p. 44 (מיקרופילמים באמת"י, HM 5796; HM 8175).

⁴⁷¹ פקסימיליה אצל סורסקי וסגל, ראש גולת אריאל, ב', עמ' פו.

⁴⁷² לייב דוידזון מווארשה אל הברון דוד גינצבורג, י"א אדר שני עת"ר [9.3.1910], PO PHB, ф. 183, д. 510.

⁴⁷³ חנוך צבי לויין בפקודת חותנו האדמו"ר מגור אל רמ"י ירושלימסקי, ה' שמות עת"ר [17.12.1909], סורסקי וסגל, ראש גולת אריאל, ב', עמ' פד (פקסימיליה עמ' פה).

⁴⁷⁴ מכתב הפעילים האורתודוקסיים של וארשה אל רמ"י ירושלימסקי, עש"ק משפטים [24.12.1909], סורסקי וסגל, ראש גולת אריאל, ב', עמ' תעו (עם פקסימיליה).

⁴⁷⁵ לדוגמא, בפלך סובלקי בין 22 נציגי הקהילות רק 5 לא היו רבנים, בפלך קלצי בין 12 נציגי הקהילות רק 2 לא היו רבנים (הד הזמן, 1910, גל' 39 [15.2], עמ' 3; גל' 14 [16.1], עמ' 1).

⁴⁷⁶ ההשוואה בין הרשימה שנשלחה מווארשה לרב ירושלימסקי בקלץ לבין תוצאות הבחירות בפועל מראה, כי מתוך ארבעה הרבנים הכלולים ברשימה – הרב ירושלימסקי מקלץ, הרב שבתאי רפפורט מפינצ'וב, הרב אהרן וויינברג מאנדרייב והרב מחמלניק – נבחרו שלושה הראשונים, בעוד שהרביעי לא נבחר עוד בשלב הראשון של בחירות (סורסקי וסגל, ראש גולת אריאל, ב', עמ' תעו; כתבתו של שמשון דוב ירושלימסקי, הד הזמן, 1910, גל' 38 [13.2], עמ' 3).

⁴⁷⁷ הד הזמן, 1910, גל' 22 (26.1), עמ' 1; *Еврейский мир*, 1910, גל' 6 (11.2), עמ' 30; *Рассвет*, 1910, גל' 8 (21.2), עמ' 30-31.

⁴⁷⁸ על הבחירות להנהלת הקהילה ב-1907 ראה *Вестник*, *Борьба за власть в еврейской общине*, И. Гринбаум, 1913, גל' 5 (דצמבר), עמ' 13-18.

⁴⁷⁹ הד הזמן, 1910, גל' 31 (5.2), עמ' 3.

חשובים מחסידי גור.⁴⁸⁰ דהיינו לפחות 35 קולות היו שייכים לחסידים והיו עוד לפחות 3 רבנים 'מתנגדים' מפלך סובלק.⁴⁸¹ האסיפה נוהלה תחת לחץ חסידי מאסיבי ואליה באו, למרות שלא נמנו בין הצירים, הרבי מגור מלווה באחיו וגיסו, הרבי מאלכסנדר ועוד מספר אדמו"רים, כולל האדמו"ר החדש מסוכצ'ב ר' שמואל בורנשטיין, אשר יומיים לפני כן קם מאבל שבעה על הסתלקות אביו ר' אברהם.⁴⁸² בתום התיעצויות הסגורות של האדמו"רים (לדברי המתלונן "שונאים זה לזה כמו גור וראד[ז]ין וקאצק עשו שלום בינם וגם מעט דלטוריא ומעט שוחד"⁴⁸³) נקבעו חמישה צירים ל'אסיפת היהודים', אשר נבחרו על ידי הרוב החסידי: האדמו"ר מראדזין ר' מרדכי יוסף אליעזר ליינר, הרב מלומז'ה ר' מלכיאל צבי טננבוים (?-1910), הרב מבנדן (וחסיד גור) ר' יששכר בעריש גרויבארד והרב מקלץ ר' משה נחום ירושלימסקי קיבלו בין 39 ל-34 קולות, והאדמו"ר מסוקולוב ר' יצחק זליג מורגנשטרן לבית קוצק קיבל 26 קולות.⁴⁸⁴ הרבי מגור עם עוד מספר אדמו"רים אף עשו מאמצים לאסוף כספים הדרושים לנסיעת הצירים לפטרבורג ולשהותם בה,⁴⁸⁵ אם כי לאחר האסיפה נגבו הכספים מהקהילות.⁴⁸⁶

בחירת חמשת הרבנים כנציגי פולין היתה נצחון חשוב של אורתודוקסיה. הפלגים האחרים ביהדות פולין אמנם לא השלימו עם זה, אך הם לא יכלו לשנות דבר אלא לכתוב ליו"ר האסיפה הברון דוד גינצבורג בפטרבורג, כפי שעשה ראש 'המתבוללים' בווארשה סטניסלב נתנזון, על "תוצאה עצובה מאוד [mehr als]traurige של הבחירות" ולהדגיש שהם אינם מכירים ברבנים הנבחרים כנציגי יהודי פולין,⁴⁸⁷ או, כפי שניסח מתלונן אחר, "האנשים האלו הנבחרים אינם שליחי הצבור ואינם רצוים אף למקצת אחיהם".⁴⁸⁸ נצחון האורתודוקסיה בבחירות בפולין חיצק את הרוב האורתודוקסי ב'אסיפת היהודים' שנוצר בבחירות בתחום המושב.

נצחון האורתודוקסיה בבחירות לוועדה הרבנית הפתיע את הפוליטיקאים האורתודוקסים והעניק להם את תחושת הבטחון בכוחותיהם. לדברי הפובליציסט האורתודוקסי יחזקאל אברמסקי מיהומן, "והנה באה המלחמה של בחירת צירים [...] והפכה את כל הקערה על פיה, והראתה לנו שהעולם עוד כמנהגו נוהג, ויש יתרון לחכמים בעיני העם על אנשים אשר השליכו את דתם [...] העם הביע רגשי אמון להרבנים כמקדם".⁴⁸⁹

הוועדה הרבנית של 1910

הוועדה הרבנית נפתחה יחד עם 'אסיפת היהודים' ב-2 במרץ 1910, בבנין מיוחד אשר שכרה המחלקה לענייני הדתות הזרות בשביל כינוס שני הגופים.⁴⁹⁰ כאמור, יו"ר הוועדה היה הרב צירלסון, ושישה חבריה היו הרבי מליובאביץ', הרבנים חן, גרודזנסקי, סולובייצ'יק, פולניקובסקי ועו"ד מזור. כמתורגמן לוועדה מונה קרפס, אך הוא לא השתתף בעבודתה בשל חוליו. במשך כחודש ימים טיפלה הוועדה ב-32 שאלות, אשר הוכנו במחלקה לענייני דתות זרות על ידי קרפס ופקיד נוסף ואושרו על ידי שר הפנים. רוב השאלות נגעו בענייני גרושין ונשואין, מהם כאלה שחיכו להכרעת הוועדה 10 ו-15 שנה. יחד עם זאת, כמחצית השאלות נשלחו לוועדה מאז

⁴⁸⁰ סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' פד, הערה 54.

⁴⁸¹ **הד הזמן**, 1910, גל' 39 (15.2), עמ' 3.

⁴⁸² סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' פח, הערה 56; בורנשטיין, **מראה הדשא**, עמ' רמ.

⁴⁸³ המתלונן אף טען שמאחורי אדמו"רי פולין עמד "הצדיק מלובאוויטש בעצת האיש אמונים טריינין", לייב דוידזון מווארשה אל הברון דוד גינצבורג, "יא אדר שני עת"ר [9.3.1910], פ. 183, ד. 510. PO ПНБ, ф. 183, д. 510.

⁴⁸⁴ 141-142, 154, תת. 8, ד. 294, פ. 821, РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 294.

⁴⁸⁵ ראה מכתבם של האדמו"רים מגור, לובלין, סקרנביץ ואמשינוב אל משה פרויעס, ה' ויקהל העת"ר [18.2.1910], סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' צ. ספר זה אף קובע שהאדמו"ר מגור לבדו נשא בנטל ההוצאות (שם, עמ' פח).

⁴⁸⁶ חוזר המושל הכללי של וארשה, 13.5.1910, sygn. 13.5.1910, AP Łódź, Kaliski Rząd Gubernialny, Wydział Administracyjny, p. 399; 7816, p. 399, Piotrkowski Rząd Gubernialny, Wydział Administracyjny, sygn. 1837, p. 205; (מיקרופילמים באמת"י, HM 5796; HM 8175). ראה גם התכתבות עם הקהילות והקבלות בתיקים אלו.

⁴⁸⁷ סטניסלב נתנזון אל הברון דוד גינצבורג, 11.3.1910, 13, 882, פ. 183, ד. 510. PO ПНБ, ф. 183, д. 510.

⁴⁸⁸ לייב דוידזון מווארשה אל הברון דוד גינצבורג, "יא אדר שני עת"ר [9.3.1910], פ. 183, ד. 510. PO ПНБ, ф. 183, д. 510.

⁴⁸⁹ יחזקאל אברמסקי, "חצי נחמה", **המודיע**, תר"ע, גל' 4 (11.5.1910), עמ' 56.

⁴⁹⁰ הבנין נמצא לא הרחק מבית הכנסת הכורלי של פטרבורג, בכיכר התיאטראות (18.2.1910), פ. 821, оп. 8, д. 294, РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 294.

1908, כאשר נודע על כוונת משרד הפנים לכנסה, וארבע שאלות אף הגיעו בזמן עבודת הוועדה.⁴⁹¹ תופעה זו הוכיחה את הטיעון שנטען פעמים רבות בתחילת המאה העשרים, כי כאשר לא מכנסים את הוועדה הרבנית בגלל חוסר השאלות להכרעתה, אין "הרבנים, הקהילות ואנשים פרטיים" פונים למוסד זה מפני שהוא מתכנס רק לעיתים רחוקות ביותר.⁴⁹² זה היה הטיעון העיקרי של אלו, אשר ביקשו להפוך את הוועדה הרבנית למוסד קבוע.

ההחלטות של הוועדה בידי אישות היו מבוססות היטב הן על חוקי המדינה (ברוב המקרים צוטט החוק אשר משאיר את דיני האישות לשיפוטם של מוסדות הדת), הן על החלטות הוועדות הרבניות הקודמות והן על הספרות ההלכתית (לא רק שולחן ערוך, אלא גם מפרשיו ומספר ספרי שו"ת בעלי סמכות). בכך נתנה את אותותיה נוכחותם של שישה גדולי התורה ושל עורך דין מקצועי,⁴⁹³ והן עבודת ההכנה היסודית שנעשתה על ידי קרפס ופקידים אחרים במחלקה לדתות זרות. בנוסף לדיני האישות, חוותה הוועדה את דעתה על ענייני ניהול בתי הכנסת (לפי התלונות שהגיעו מהמקומות),⁴⁹⁴ על ניהול בתי הקברות בידי חברות קדישא (ענין זה חידד קרפס באחת מסקירותיו של העיתונות היהודית),⁴⁹⁵ הגדירה כללים להעברת בית עלמין יהודי ממקום למקום,⁴⁹⁶ הביעה את דעתה בעד שינוי נוסח השבועה ליהודים והשוואתה לשבועה של אחרים (ענין זה נידון גם 'אסיפת היהודים')⁴⁹⁷ והן יפתה את כוחו של הרב צירלסון להכין 'ילקוט שמות יהודיים' אשר ישמש כמקור חוקי יחיד לרישום האוכלוסיה היהודית.⁴⁹⁸

כל החלטות הוועדה התקבלו פה אחד, למעט השאלה האם חייב "הרב מטעם" לרשום בספר רישום הנולדים היהודיים תינוק, אשר נולד מהורים יהודיים אך הם סירבו למול אותו. שאלות כאלו נתעוררו לעיתים, ו"הרבנים מטעם" לרוב סירבו לרשום תינוקות שלא נימולו בטענה כי הם רושמים את ברית המילה ולא את הלידה עצמה. לעומת זאת, דרשו השלטונות שהרישום ייעשה, מכיון שספרי המטריקה המנוהלים על ידי הרבנים הינם מקור יחיד לרישום האוכלוסיה היהודית ולרישום זה משמעות ממלכתית.⁴⁹⁹ אחד "הרבנים מטעם" הידועים, לב קגן, אף האשים את השלטונות בכך שלמעשה, על ידי התעקשות על רישום התינוקות לא נימולים, הם נותנים אפשרות להפסיק להיות יהודי ללא קבלת דת אחרת.⁵⁰⁰

בוועדה עצמה טענו שישה הרבנים, כי סירוב למול בן הינו "זלזול בפרהסיה באחד החוקים היסודיים של הדת היהודית", ולכן אין לרשום בספרי המטריקה היהודיים המגדירים, בין היתר, השתייכות דתית, תינוקות אלו, מפני שהם אינם משתייכים ליהדות. לעומתם, סבר עו"ד מזור כי הרישום הוא ענין המדינה,

⁴⁹¹ למסמכי הוועדה הרבנית ראה 73, ד. 9, оп. 821, РГИА, ф. החלטות הוועדה יחד עם דיוניה פורסמו על ידי משרד הפנים בצורת הספר *Решений Раввинской Комиссии* בשנת 1912.

⁴⁹² ראה, לדוגמה, החלטות התייעצות הרבנים של 1900 כפי שמופיעות בפנייתו של קרפס אל משרד הפנים, 18.1.1904, РГИА, ф. 1, 5, лл. 51, д. 9, оп. 821 (אמת"י, HM2/8003.1); דברי עו"ד מזור ביועידת היהודים – 60, л. 34, д. 183, ф. РОНБ; Переферкович, *Религиозные*; 238, М. Крепс, «Раввинская комиссия», *Еврейская энциклопедия* עמ' 3.

⁴⁹³ על נוסח עבודת הוועדה ועל כך שכל ההחלטות נוסחו על ידי עו"ד מזור ראה הַיִּנְט, 1910, גל' 64 (16.3), עמ' 1.

⁴⁹⁴ *Сборник решений Раввинской Комиссии* עמ' 100-97; 105-110.

⁴⁹⁵ *Сборник решений Раввинской Комиссии* עמ' 111-113; 539, л. 6, д. 8, оп. 821, РГИА, ф. הערת קרפס אודות "קבורת חמור" שנעשתה בסטולין ותוארה ב**דער פריינד**, 1908, גל' 240 (24.12), עמ' 3. על היחס של המדינה לחברות קדישא ראה

«Клиер, «Русская война против «Хевра Кадиша»»

⁴⁹⁶ *Сборник решений Раввинской Комиссии* עמ' 81-82.

⁴⁹⁷ *Сборник решений Раввинской Комиссии* עמ' 51-53; 91-95.

⁴⁹⁸ *Сборник решений Раввинской Комиссии* עמ' 161-162, 28.

⁴⁹⁹ המקרה אשר נידון בוועדה זו קרה בקייב בשנת 1898, כאשר סירב "הרב מטעם" יהושע צוקרמן לרשום את בנו של עו"ד יעקב גולדנווייזר, אך שלטונות הפלך הכריחוהו ובמקביל הגישו את המקרה לוועדה הרבנית (*Сборник решений Раввинской Комиссии* עמ' 35-38); לעומת זאת, כאשר נתעוררה שאלה דומה בקייב בשנת 1907, השאירו שלטונות הפלך את ההחלטה לשיקול דעתו של הרב, אשר רשם את הנולד אך לא מילא את הסעיף "מי ביצע מילה" (*Рассвет*, 1907, גל' 23 [15.6], עמ' 28). בשנת 1907 סירב "הרב מטעם" של מינסק אברהם חנליס (1841-1915) לרשום את בנו של רופא שיניים, אך משרד הפנים הורה לו לבצע את הרישום (**דער פריינד**, 1907, גל' 162 (23.7), עמ' 3; **פֶּאָלקס-צײַטונג**, 1907, גל' 407 [18.7], עמ' 3). תוך כדי הדיון ביועידת היהודים ציטט רבה של מוסקבה יעקב מזא"ה את הוראת שר הפנים לקודמו בתפקיד לרשום ילד יהודי שלא נימול (*РО* 52, л. 34, д. 183, ф. РОНБ). הרבנים צוקרמן, חנליס ומזא"ה היו חובבי ציון וציונים, וסירובם לרשום תינוקות לא נימולים נבע ממניעים לאומיים.

⁵⁰⁰ תזכירו של לב קגן אל סטולפיץ, 20.4.1907, лл. 8-11, д. 293, оп. 8, ф. РГИА, על לב קגן ראה Freeze, *Jewish Marriage*, עמ' 120-122 ולפי המפתח.

המגדיר את המצב האזרחי של הנרשם, ואינו שייך לדת. ולכן אין שום מניעה לרשום ילד שלא נימול.⁵⁰¹ ויכוח דומה התרחש גם ב'אסיפת היהודים' (ראה להלן). ברור כי הוויכוח לא היה על הגדרתו של רישום האוכלוסין, אלא על חופש הדת. על ידי מניעת רישום של תינוקות לא נימולים שאפו הרבנים האורתודוקסיים להפסיק תופעה של סירוב מילה, מכיוון שאי-רישום גרם להיעדר מסמכים כלשהם לאותו הילד, וזה מנע או הקשה על התקדמות חברתית עתידה בחברה המודרנית (לעומת העולם המסורתי שבו ניתן היה לחיות ולהתקדם ללא מסמכים רשמיים).⁵⁰² לשון אחר, הרבנים לא היו מוכנים לסבול תופעה של 'יהודי חילוני' ובמכוון דחפו יהודים כאלה להתנצרות. בנוסף, ביטול ברית מילה היה אחד הסימנים של האגפים הרדיקליים בתנועת הרפורמה⁵⁰³ (גם פּרָפֶרְקוּבִיץ' – חסיד נלהב של רפורמה הקיצונית בפטרבורג – דחה את המשמעות הדתית של המילה⁵⁰⁴), והרבנים שאפו למנוע את התפשטותה על ידי מניעת הרישום. עמדתו של עו"ד מזור, להפך, סימנה גם את הגישה החילונית המוחלטת, שבה הדת אינה תופסת מקום כלשהו, וגם את הגישה המשפטית-ממלכתית, שכל אדם חייב להיות רשום והרישום מגדיר את מעמדו האזרחי.

בניגוד לפרקטיקה הקודמת של השלטונות, הסכים סטולפיין הפעם לדעתם של הרבנים,⁵⁰⁵ והסכמה זו היתה חלק ממדיניות ממשלתו בענין חופש הדת. החוק הרוסי קבע את מעמדה העליון והמועדף של הכנסיה הרוסית האורתודוקסית, אך גם הבטיח חופש הפולחן לכל הדתות האחרות הקיימות באימפריה הענקית. יחד עם זאת, החוק לא ידע מושג *konfessionslos* [מחוסר דת], דהיינו לא הכיר באנשים שאינם משתייכים לאחת מהדתות המוכרות. למרות הבטחת חופש הפולחן בחוקי היסוד, למעשה היו כל הדתות, למעט הכנסיה האורתודוקסית, רק נסבלות. עיקרון חופש הדת הוכרז רק בדצמבר 1904 ובאפריל 1905 בשביל הנוצרים, והמנשר של 17 באוקטובר 1905 הבטיח חופש הדת בשביל הכל. הרפורמה הדתית היתה אחת הרפורמות אשר ממשלת סטולפיין קידמה כבר בתחילת דרכה: מספר חוקים, ביניהם חוק הנותן מעמד רשמי לקהילות 'מאמינים ישנים' שנזכר כבר לעיל, פורסמו עוד בשנת 1906, בתקופה שבין הדומה הראשונה לבין השנייה. אמנם, כאשר הגיע תורם של חוקים אלו לקבל אישורה של הדומה השלישית ב-1909, כבר השתנתה עמדתה של ממשלת סטולפיין: היא לא רק דחתה את כל התיקונים הליברלים, שהוצעו על ידי סיעת האוקטובריים, אלא אף החשיבה את הצעות החוקים המקוריות שלה לליברליות מדי. לאחר סירוב הדומה לשנות את החוק על 'המאמינים הישנים' לפי דרישותיה החדשות של הממשלה, וקבלתו עם התיקונים הליברליים, משכה הממשלה באוקטובר 1909 את שתי הצעות החוקים האחרות שלה מסדר היום של הדומה ולעולם לא הכניסה אותן שוב.⁵⁰⁶ הרפורמה הדתית היתה אחת הרפורמות אשר סטולפיין החל בהן ב-1906 אך נאלץ לוותר עליהן בשנים הבאות תחת ביקורת נוקבת של מפלגות הימין וחוגי החצר. יחד עם זאת, בשום שלב של הכנת הרפורמה לא הסכימה ממשלת סטולפיין לעיקרון של 'מחוסר הדת'. לכן, הסכמתו של סטולפיין ב-1910 עם דעת הרבנים שבועדה תאמה ביותר את תזוזתו ימינה בשאלת חופש הדת בשנים הקודמות. ואם ב-1907 סבר משרד הפנים כי לרישום של כל איש ישנה חשיבות ממלכתית, ב-1910 סבר סטולפיין, שעקרון ההשתייכות לדת חשוב יותר מעקרון הרישום.

חשיבות ההחלטות של הוועדה הרבנית של 1910 היתה אמורה להיות בולטת יותר מאלו של קודמותיה. ראשית כל, החלטותיה של הוועדה פורסמו על ידי משרד הפנים בצורת ספר כבר ב-1912, בעוד

⁵⁰¹ *Сборник решений Раввинской Комиссии*, עמ' 41-43.

⁵⁰² על יחסם של היהודים לרישום אוכלוסין ומסמכים רשמיים ראה Avrutin, "The Power of Documentation".

⁵⁰³ למשל, התקנות של הסינוד הרפורמי באוגוסבורג ב-1871, ראה מאיר, *בין מסורת לקדמה*, עמ' 220. ראה גם כ"ץ, "המאבק על קיום ברית מילה במחצית הראשונה של המאה הי"ט" בתוך כ"ץ, *ההלכה במיצר*, עמ' 123-149. על הפולמוס בעקבות ביצוע ברית מילה לילד שנפטר בווארשה ב-1908 ראה בקון, "כפייה דתית".

⁵⁰⁴ *Переферкович, Религиозные вопросы*, עמ' 46-54.

⁵⁰⁵ *Сборник решений Раввинской Комиссии*, עמ' 43.

⁵⁰⁶ ראה *Ascher, P. A. Stolypin*, עמ' 297-302; *Waldron, Between Two Revolutions*, עמ' 86-87, 139-146; *Pinchuk, The*

Octobrists, עמ' 87-92; *Дякин, Самодержавие, буржуазия и дворянство в 1907-1911*, עמ' 142-147.

שהחלטות של כל הוועדות הקודמות, למעט הוועדה של 1879, נשארו בארכיון המשרד.⁵⁰⁷ גם הילקוט הלא-רשמי של החוקים אודות היהודים – האחרון באימפריה הרוסית, אשר פורסם בשנות 1914-1915 על ידי עו"ד י. גימפלסון בעריכתו של ליאוני ברמסון, – כלל ציטוטים רבים מהחלטות הוועדה של 1910 (לעומת הילקוטים הקודמים אשר לא התייחסו לענין).⁵⁰⁸ על ידי כך היו החלטות הוועדה אמורות להיכנס לפרקטיקה מנהלית ומשפטית, וכבר בשנת 1913 נרשם מקרה ראשון כאשר פנתה הפרקליטות של פלך פולטבה, בהתאם להחלטות הוועדה, לבית דין רבני בענין תביעה משפטית על קידושין בחשאי וככל הנראה גם קיבלה את פסיקתו.⁵⁰⁹ גם "הרבנים מטעם" החלו להשתמש בהחלטות הוועדה במקרים המתאימים.⁵¹⁰ הממשלה עצמה היתה שביעת רצון מהתנהלות והחלטות הוועדה של 1910 ותיכננה לכנס וועדה רבנית חדשה כבר בסוף 1913, אך הדבר לא יצא אל הפועל.

'אסיפת היהודים'

'אסיפת היהודים לעניני ההווי הדתי' [съезд евреев по делам религиозного быта] ליד הוועדה הרבנית, או כפי שהקראו לה לעיתים קרובות 'אסיפת הרבנים' [раввинский съезд, רבנים-צוואמענפאָהר], התכנסה בפטרבורג ב-2 במרץ 1910, במקביל לוועדה הרבנית, והמשיכה את עבודתה במשך חודש ימים, עד 3 באפריל. זו הייתה הפעם הראשונה והאחרונה כאשר כינסה הממשלה הרוסית מספר גדול של נציגים נבחרים של האוכלוסייה היהודית ושאלה לדעתם על השיפורים הנחוצים בהווי היהודי (אם כי בחלקו הקשור לדת בלבד). חשיבותה של האסיפה היתה כה גדולה, שלא רק כל העיתונים היהודיים עקבו יום-יום אחרי פעילותה, והבטאון של סטולפיץ' רוסיה פירסם דיווחים מפורטים משיבותיה,⁵¹¹ אלא גם שני הצדדים המנוגדים ביותר מבחינה דתית ביהדות רוסיה הרגישו לנחוצות לפרסם ברבים את הבנתם של החלטות האסיפה: מנהיג האורתודוקסיה השמרנית ר' שלום דובער שניאורסון מליובאביץ' ומייסד קבוצת יהודים רפורמיים נחום (נחמיה) פֶּרְפֶּרְקוֹבִיץ' (1871-1940) הדפיסו לאחר האסיפה חוברות מיוחדות המציגות את עמדותיהם כלפיה.⁵¹²

'אסיפת היהודים' היתה מפגש יוצא דופן בין נציגי הזרמים השונים ביהדות רוסיה. בין חבריה "החילונים" היו מיוצגים ציונים (טיומקין, מזא"ה, ברושטיין), ליברלים (סליוזברג), דמוקרטים (יצחק שניאורסון, פרלמן), 'אריסטוקרטים' (הברון גינצבורג, פוליאקוב), 'רבנים מטעם', "בעלי בתים" אורתודוקסיים (לנדאו) ומספר "בעלי בתים" לא מזוהים בצורה ברורה עם זרם כלשהו. גם בין חבריה "הדתיים" היו חסידים ו"מתנגדים", שמרנים מאוד, שמרנים פחות ואף ליברלים, מנהיגי חסידויות של פולין (האדמו"רים מראדזין ומסוקולוב) ושל בילורוסיה (האדמו"רים מליובאביץ' ומבבורויסק) ונציגי הרבנים מליטא, פולין, בילורוסיה, אוקראינה ורוסיה הדרומית.

⁵⁰⁷ *Сборник решений Раввинской Комиссии*. בארכיון המחלקה לעניני הדתות הזרות השתמרו מסמכים המעידים על הכנת ילקוט החלטות של הוועדות הרבניות עוד ב-1909, במסגרת ההכנות לוועדה הרבנית האחרונה, אך תוכניות אלו לא יצאו לפועל – РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 293, лл. 365-368. פרסום החלטות הוועדה של 1879 ראה *Систематический указатель*, עמ' 145, מס' a1814.

⁵⁰⁸ Гимпельсон, *Законы о евреях*, עמ' XV-XIV, ב', עמ' 624, 627, 660, 666-674 ועוד.
⁵⁰⁹ מקרה זה הגיע לידי פרסום מכיוון שעורך **המודיע** הרב א"ע רבינוביץ' היה חבר בבית הדין הזה שהתנהל בפולטבה. **המודיע**, תרע"ג, ג' 25 (15.3.1913), עמ' 400-401.

⁵¹⁰ ראה, למשל, מכתבו (14.4.1914) של "הרב מטעם" של פולטבה אהרן גלזר אל הרב צירלסון בקשינוב עם בקשת עצה איך לרשום גירושין עם אישה שוטה ונישואין חדשים של בעלה בהתאם להחלטות הוועדה הרבנית ותשובתו של צירלסון – הספריה הלאומית, V.696/147.

⁵¹¹ *Россия*, גל 1284 (28.1.1910), עמ' 1-2, גל 1285 (29.1), עמ' 1, גל 1313 (3.3), עמ' 3, גל 1316 (6.3), עמ' 3, גל 1324 (16.3), עמ' 3, גל 1333 (26.3), עמ' 3, גל 1336 (30.3), עמ' 3, גל 1338 (1.4), עמ' 4, גל 1340 (3.4), עמ' 3, גל 1342 (6.4), עמ' 3.

⁵¹² שניאורסון, **חשבון-קצר** (פורסם קודם **בחבצלת**, תר"ע, גל 55 [14.9.1910], עמ' שעט-שפ, גל 56 [28.9], עמ' שפד-שפו, גל 57 [2.10], עמ' שצב-שצג; ובה **המודיע**, תר"ע, גל 22 [16.9.1910], עמ' 337-342, גל 23 [20.9], עמ' 353-359, גל 24 [28.9], עמ' 369-370; ראה גם אצל גליצנשטיין, **ספר התולדות**, עמ' 328-311; Переферкович, *Религиозные вопросы* ;

אף על פי רבגוניות זו, נתפסה האסיפה מלכתחילה כזירת העימות בין הדתיים לחילונים, והצדדים אף התנהגו בהתאם לחלוקה זו.⁵¹³ מתוך תפיסה ברורה של ניגוד האינטרסים סירבו כל הרבנים משתתפי האסיפה לקחת חלק בהתיעצות של 'הוועד הקבנאי' אשר התקיימה במקביל לפתיחת האסיפה (אם כי באסיפת קובנו עצמה השתתפו מספר רבנים בולטים).⁵¹⁴ כבר במלאה הראשונה של האסיפה, כאשר התחלקו חבריה לוועדות, הוחלט כי הרבנים והחילונים יבחרו את נציגיהם בנפרד.⁵¹⁵ הביטוי המוחשי לניגוד זה בין הדתיים לחילונים ניתן כבר בישיבה השניה, כאשר הרגיש היו"ר ברון דוד גינצבורג צורך לשאת נאום פיוס והכריז כי "דגלנו הוא התורה". הוא גם הוסיף "אני מפחד [...] שבינינו יקרה פילוג אשר מורגש כבר עכשיו. לכן, רבותי, אני משיב אתכם לא להביא את הענין אל המחלוקות, אלא להיות בטוחים שהן הידידים והן היריבים, כולם חדורים כאן בהכרה כי העם היהודי צריך להתלכד סביב התורה".⁵¹⁶ גם בטאון הליברלים **נוביי ווסחוד**, המייצג את עמדותיו של סליוזברג, פירסם מאמר מפיס והדגיש כי אין האינטליגנציה היהודית נוטה לרפורמה ואינה מתכוונת להתערב "בענייני בתי כנסת".⁵¹⁷

האסיפה עבדה בשני רבדים. במלאת האסיפה (סך הכל 15 ישיבות) נוכחו פקידי משרד הפנים והיא נוהלה ברוסית. לכן רוב "הרבנים הדתיים" לא היו מסוגלים לקחת חלק פעיל בדיוני המלאה (רק דיונים אלו נרשמו בפרוטוקול סטנוגרפי⁵¹⁸), ובמקרים יוצאי דופן הם ביקשו מהשכנים החילונים להשמיע את דעתם.⁵¹⁹ רק לאדמו"ר מליובאביץ' היה דובר משל עצמו – הרב הצעיר מנחם מנדל חן אשר הציג את העמדה האורתודוקסית במלאת האסיפה. הדיון הראשוני התנהל, איפוא, בשלוש וועדות (לענייני הרבנות, הקהילה והדת) ושם באווירה לא רשמית דיברו חברי האסיפה יידיש (שם, לדברי סליוזברג, סבלו העסקנים החילוניים). לכן, הוויכוחים העיקריים ובמיוחד הוויכוחים בתוך המחנה האורתודוקסי התרחשו בוועדות, והמקור היחיד המאפשר לעמוד על חילוקי הדעות הוא דיווחי העיתונות.

האסיפה דנה ברשימת השאלות אשר נוסחו במחלקה לענייני דתות זרות במשרד הפנים על סמך ההצעות שהתקבלו מאסיפות הרבנים ומרבנים בודדים. החלטות האסיפה היו אמורות לשמש חומר ובסיס להכנת הצעת חוק, אשר לאחר הדיון בישיבת הממשלה תוכנס לדומה. רשימת השאלות חולקה לשני חלקים – החלק הראשון עם השאלות הנוגעות ליהודי תחום המושב (37 סעיפים) והחלק השני עם השאלות הנוגעות לממלכת פולין (10 סעיפים).⁵²⁰ לא כל השאלות אשר עוררו על ידי הרבנים הוצגו לדיון באסיפה – 32 שאלות הוגדרו כנוגדות את חוקי המדינה או כלא שייכות לדת היהודית. סינון זה הופעל הן כלפי הצעותיהם של "הרבנים מטעם" והן כלפי הצעות האורתודוקסיה. לכן, הצעות על הקמת קהילה יהודית, אסיפת רבנים כל-

⁵¹³ צריך להדגיש, כי המנגעים בין הרבנים האורתודוקסים התנהלו בעיקר מאחרי הקלעים, והדבר היה קל במיוחד מכיוון שכל רבני תחום המושב התגוררו בבית מלון "סראפינסקיה". רבים מהרבנים הגיעו עם עוזריהם אשר לא הורשו להשתתף בוועידה עצמה, אך ניהלו מנגעים ואפילו הופיעו בצילומים קבוצתיים של חברי הוועדה. האדמו"ר מליובאביץ' הגיע עם בנו ר' יוסף יצחק; האדמו"ר מבורבויסק גם הגיע עם בנו; הרב גרוזונסקי הביא אתו את גיסו הרב קוסובסקי; הרב ירושלימסקי – את בנו שמשון דוב; הרב גראיברד מבנדן הגיע עם בנו משה הירש; וגבאים ליוו את האדמו"רים מסוקולוב ומראדזין ואת הרבנים מלומז'ה ומבריסק. 'החפץ חיים' שלח לפטרבורג את עוזרו בענייני הישיבה הרב משה לונדינסקי. רבים מהמלווים הצטרפו אישור מיוחד משר הפנים המאפשר להם להתגורר בפטרבורג בזמן הוועידה. ראה PO РНБ, ф. 821, оп. 8, д. 294, тл. 239-245; PO РНБ, ф. 183, д. 1216, т. 2, 183, д. 1216, т. 2; הספרי הלאומית, V.696/510; גרוזונסקי, **אגרות**, ב' עמ' קכח; ירושלמי, "ועדות וועידות הרבנים", עמ' 86, ירושלמי, "במחיצתנו", עמ' 130; ישר, **החפץ חיים**, עמ' שמה; פלאטו, **בשבילי ראדין**, עמ' 176; **לעבן און קאמף**, עמ' 342-344.

⁵¹⁴ **הינט**, 1910, גל' 53 (3.3), עמ' 1; **דער פריינד**, 1910, גל' 53 (3.3), עמ' 1; *Еврейский мир*, 1910, גל' 9 (4.3), עמ' 18.

⁵¹⁵ PO РНБ, ф. 183, д. 33, л. 70б-8.

⁵¹⁶ PO РНБ, ф. 183, д. 33, тл. 19-190б.

⁵¹⁷ *Новый Восход*, [М.Тривус], «Ортодоксы и свободомыслящие», 1910, גל' 10 (11.3), עמ' 3-5.

⁵¹⁸ רישום סטנוגרפי נעשה במשך כל הוועידה על ידי מספר סטודנטים בשכר (PO РНБ, ф. 183, д. 907). הפרוטוקולים הודפסו במכונת כתיבה במספר גדול של עותקים, כך שחלקם השתמרו: שני עותקים בארכיונו של הברון דוד גינצבורג שהם שימשו לדיונו (PO РНБ, ф. 183, д. 33, 34), עותק כרוך יפה בארכיון של הרב י"ל צירלסון (הספריה הלאומית, V.696/707). מספר עותקים נעלמו יחד עם הארכיון העשיר של סליוזברג (Слиозберг, *Дела*, ג' עמ' 279). בנוסף לפרוטוקולים, נכתבו גם זיכרונות של הוועידה, דהיינו סיכום קצר של הדיון, נימוקי הצדדים והחלטה בכל שאלה ושאלה (PO РНБ, ф. 183, д. 32); הספריה הלאומית, V.696/707, עמ' 1-96; РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 295.

⁵¹⁹ למשל, סליוזברג הציג את דרישותיו של ר' חיים סולובייצ'יק ושל ר' שלום דובער שניאורסון – PO РНБ, ф. 183, д. 33, тл. 850б, 88, 190б.

⁵²⁰ PO РНБ, ф. 183, д. 31, 44; *Еврейский мир*, 1910, גל' 8 (25.2), עמ' 35-38.

רוסית, ביטול מכסה בבתי ספר, זכות הרבנים לתקן ספרי רישום האוכלוסין, לבדוק רשימות הגיוס ולהעיד על שמות יהודיים זהים אפילו לא הוצגו בפני האסיפה, כמוהן ההצעות על 'ערוב חצרות', שחרור חיילים יהודיים בשבתות, רשות ללבוש ציצית ולמנוע שעטנז במדי צבא, הספקת אוכל כשר לחיילים, שחרור היהודים מעדות בבתי משפט בשבתות, שחרור תלמידים יהודיים מכתביה בשבתות, זכות למסחר ביום ראשון, והן זכות הרבנים לחלק כיבודים בבתי כנסת.⁵²¹ במילים אחרות, משרד הפנים לא היה מעוניין בשינוי דרסטי ביחסים בין המדינה לבין הדת היהודית ולא היה מוכן להתחשב במצוות הדת או בבעיות רישום היהודים אשר נגדו את החוקים הכלליים הקיימים. רק העניינים השייכים לחיי הדת היהודית הוצעו לדיון האסיפה. כיוון זה הורגש היטב על ידי העסקנים החילוניים הוותיקים ולא פעם קרא יו"ר האסיפה הברון גינצבורג להציע רק שינויים נחוצים ביותר לחוקים הקיימים. יחד עם זאת, העובדה שמשרד הפנים לא התחשב בדרישות מהותיות מאוד של האורתודוקסיה ולא עשה צעד כלשהו על מנת להקל על קיום המצוות, לא ערעה את בטחונם של המנהיגים האורתודוקסים בתמיכת השלטונות: "הממשלה מתיחסת אלינו באופן אוהד, הממשלה חפצה שאנחנו נקיים את מצוות דתנו" – אמר הרב צירלסון ועל אותו רעיון חזר הרב חן: "צריך רק הבעת רצון האסיפה והממשלה תבוא לקראתנו".⁵²²

השאלה העיקרית של האסיפה היתה שאלת הרבנות, והדיונים בה נמשכו כמעט שבועיים. כבר בישיבה הראשונה, כאשר התחלקו חברי האסיפה לוועדות, נרשמו רוב הרבנים המשתתפים לוועדה לענייני הרבנות בטענם "באנו לכאן רק בגלל הרבנות".⁵²³ את הדיון בשאלת הרבנות ניתן לחלק לשלושה נושאים: לגאליזציה של "הרבנים הדתיים", כפילות הרבנות, דרישות פורמליות למועמדים [образовательный ценз]. ראשית, כולם הסכימו כי "הרבנים הדתיים" צריכים להיות מוכרים על ידי הממשלה ומשכורתם צריכה לבוא ממקור לגאלי וחוקי. בכך, בעצם, התמלא הרצון של האורתודוקסיה, אשר עוד משנות ה-1870 חיפשה דרכים להקנות סטטוס רשמי ל"רבנים דתיים".⁵²⁴

שנית, הן האורתודוקסים והן החילונים שאפו לבטל את כפילות הרבנות וחפצו להגיע למצב כאשר בכל קהילה יהיה רק רב אחד. החברים החילוניים בכלל ו"הרבנים מטעם" בפרט הסכימו כי "הרבנות מטעם" הקיימת אינה רבנות אמיתית בגלל חוסר ההשכלה היהודית של "הרבנים מטעם" (יכל פעם שיהודי קורא לי 'רבי' – התוודה "הרב מטעם" של יקטרינוסלב מנדל ברושטיין – אני מסמיק, אני מרגיש דקירת סכין בלב⁵²⁵). אולם יחד עם זאת הם הדגישו את התפקיד הציבורי החשוב אשר ממלאה "הרבנות מטעם". לכן ראו חברי האסיפה החילונים, ובמיוחד הליברלים בקרבם, את "הטיפוס של הרב לעתיד" כמשלב "ידע דתי וידיעת החיים הציבוריים" (הכרוכה, כמובן, בשכלה כללית רחבה) – במילים אחרות, כוונתם היתה לטיפוס הרבנים הגרמניים המשלבים השכלה תיאולוגית יהודית עם השכלה אוניברסיטאית כללית. כדי להגיע למצב זה הציעו עסקנים חילוניים לחייב כל מועמד לתפקיד הרב בקבלת תעודה פורמלית על ידיעותו היהודיות. מאחורי הצעה זו עמדה הציפייה כי תעודות כאלו צריך להנפיק בית מדרש לרבנים. אך יחד עם זאת, החברים החילונים ויתרו בקלות בשאלה על הקמת בית המדרש לרבנים, אשר נכללה בתוכנית האסיפה, והסכימו לניסוח כי "לעת עתה אין צורך בהקמת מכון יהודי תיאולוגי מיוחד".⁵²⁶ לכולם עוד היו זכורות פרשות הקמת בית מדרש בסוף המאה הי"ט, כאשר הצליחה האורתודוקסיה לסכל את התוכניות פעם אחרי פעם.⁵²⁷ לאמיתו של דבר, אלה החפצים ברבנות המשלבת השכלה יהודית בהשכלה כללית נשאו את עיניהם לשני מוסדות קיימים אשר היו אמורים להכין רבנים מתאימים. המוסד הראשון הוא "הקורסים למדעי המזרח" אשר יסד הברון דוד

РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 294, лл. 62-65.⁵²¹

РО РНБ, ф. 183, д. 34, лл. 54об, 188об.⁵²²

ראה, למשל, שוחט, מוסד "הרבנות מטעם", עמ' 93.⁵²³

ראה, למשל, שוחט, מוסד "הרבנות מטעם", עמ' 93.⁵²⁴

РО РНБ, ф. 183, д. 33, лл. 74об-75.⁵²⁵

РО РНБ, ф. 183, д. 34, л. 55об.⁵²⁶

על הנסיונות להקים בית מדרש לרבנים ברוסיה ראה שוחט, מוסד "הרבנות מטעם", עמ' 82-98, 132-144; ליפשיץ, זכרון יעקב, ג' עמ' 125-133.⁵²⁷

גינצבורג בפטרבורג בסוף 1907 ואשר נקראו בפני המקורבים "האקדמיה היהודית". המוסד השני הוא ישיבת לידה של הרב יעקב ריינס, המשלבת לימודי הגמרא בשיטת הישיבות הליטאיות עם לימודי חול, אשר נפתחה ב-1905 ונהנתה מתמיכתו של הברון גינצבורג.⁵²⁸ מקורבו של הברון, דוד פיינברג, בפרוש כתב לו בפתח האסיפה: "צריך לעמוד על כך, שהאנשים החפצים [...] להיות רבנים חייבים לשלוט היטב בשפת המדינה ולהיות בעלי השכלה חילונית. [...] האורתודוקסים צריכים להכניס בישיבותיהם לימודים כלליים ואם יכינו אנשים בעלי השכלה תלמודית וחילונית אז יהיה טוב מאוד. אבל להכנת אנשים כאלה תשמש האקדמיה שלך כישיבה גדולה."⁵²⁹ על כך שהקורסים של הברון גינצבורג והישיבה של הרב ריינס יוכלו להכין רבנים מתאימים דיברו גם במלאת האסיפה.⁵³⁰ לכן, אין זה מפליא שהאורתודוקסיה התנגדה לדרישות פורמליות כלשהן בנוגע להשכלה יהודית ואפילו לדרישה להציג סמיכה רבנית מסורתית בטענה כי הקהילות גם כך יודעות את מי לבחור ועוד לא קרה ש"הרב הדתי" לא ידע את התורה.⁵³¹

שלישית, נידונה באסיפה רמת ההשכלה הכללית הנדרשת למועמדים לתפקיד הרב. למעשה, כבר בשלבים המוקדמים ויתרו החילוניים, אפילו אלה החפצים ברבנות נוסח גרמניה, על דרישת השכלה כללית, והקרב הגדול ביותר התנהל סביב דרישת ידיעת השפה הרוסית בלבד. מובן מאליה כי החלק החילוני של הנאספים חשב שהרב חייב לדבר רוסית, במיוחד כאשר הודגש שוב ושוב כי הרב צריך לדעת להשפיע על הדור הצעיר. אבל בקרב החברים האורתודוקסים היו שתי גישות לשאלה זו. הרבי מליובאביץ' ואנשיו תבעו לא לקבוע שום דרישות פורמליות, בעוד שיתר הרבנים היו מסכימים לדרישות מינימליות הקיימות בממלכת פולין – ידיעת הרוסית בהיקף של בית ספר יסודי בעל שתי מחלקות. יוצאי דופן בין הרבנים היו "הרבנים הדתיים" מדרום רוסיה: הרב מרקוס מיבפטוריה הכריז כי "הרב צריך לדעת את השפה, לדעת את הגיאוגרפיה של המדינה, לדעת את ההיסטוריה של העם – רק אז תהיה לנו השפעה בעם והמוניטין שלנו יעלה",⁵³² והרב פולינקובסקי מאודיסה אמר, לפי דיווח עיתונאי, "כי המרכזים הגדולים נזקקים לרבנים בעלי השכלה כללית ורבי-פעלים בעבודת הכללי".⁵³³

מאחרי גישת ליובאביץ' עמדו שלושה נימוקים. ראשית, חשב הרבי כי החיוב ללמוד רוסית לקראת מבחן יפרוץ פתח להשכלה רחבה ועמוקה יותר ("וידוע ומפורסם תבערת אש הלמודית בלבנות הצעירים, אשר אינה יודעת חק וגבול כללי") ועל ידי כך "יתהוו טפוס חדש של רבנים" המשלבים תורה והשכלה. שילוב זה יביא לרפורמה ביהדות, והנזק ליהדות המסורתית מרבנים כאלה, ש"יגלו פנים בתורה שלא כהלכה", יהיה גדול אין שיעור מהנזק אשר גרמו "הרבנים מטעם" הרחוקים מהדת. שנית, התנגד הרבי להתעסקות הרב בענייני הקהילה הכלליים – "תלמיד חכם צריך להיות עיקר עסקו בתלמודו וכן בענייני העיר השייכים לעסק התורה וחיזוק הדת", בעוד שדאגתו לעניינים הכלליים תתבטא בכך "שישתדל שיהיו ראשי הקהילה הנאותים אל החפץ, יראי אלקים, אנשי אמת". אין ספק שבשיטתו של ר' שלום דובער, נועדה דחית התפקיד הציבורי של הרב להגן עליו בפני אילוצי ופיתויי המודרנה. שלישית, בטחונו של הרבי בכך, שהממשלה מוכנה ללכת כברת דרך גדולה לקראת האורתודוקסיה ולכן תאשר רבנים ללא דרישות פורמליות כלשהן, היה גדול מאוד. להפך, הוא אפילו פחד שקביעת דרישות פורמליות מינימליות לא תספק את הממשלה והיא תשמור על הדרישות הקיימות הגבוהות.⁵³⁴ הרבי היה בטוח, כי "המיועדים להיות רבנים בזמן הבא, לא ימצא אף אחד שלא ידע את השפה הרוסית מעצמו וממילא, מצד תנאי החיים בזמן ההווה".⁵³⁵

⁵²⁸ על ישיבת לידה ראה Salmon, "The Yeshiva of Lida".

⁵²⁹ פיינברג אל גינצבורג, 25.3.1910, ת. 47, ד. 1160, PO PHB, פ. 183.

⁵³⁰ דברי סליוזברג ופרנקל, 7106, ת. 48, ד. 33, PO PHB, פ. 183.

⁵³¹ 8506-8706, ת. 33, ד. 33, PO PHB, פ. 183; **הד הזמן**, 1910, גלי 58 (9.3), עמ' 1.

⁵³² 4606, ת. 33, ד. 33, PO PHB, פ. 183, השווה גם *Пассвет*, 1910, גלי 11 (14.3), עמ' 31; גלי 13 (28.3), עמ' 30; גלי 14 (4.4), עמ' 24; **דער פריינד**, 1910, גלי 60 (11.3), עמ' 3.

⁵³³ **הד הזמן**, 1910, גלי 58 (9.3), עמ' 1.

⁵³⁴ הנימוקים של ר' שלום דובער שניאורסון הובאו בקונטרסו **חשבון-קצר**, עמ' 14-9 והן בטיטות נאוומו בוועדה לענייני הרבנות של הוועידה, **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ה', עמ' כח-לא.

⁵³⁵ שניאורסון, **חשבון-קצר**, עמ' 9. ראה גם נאום דוברו, הרב חן, במלאת הוועידה, ת. 44, ד. 33, פ. 183, PO PHB.

קשה לברר אם הרבנים האחרים קיבלו את הנימוק הראשון כמו שהוא, אך הנימוקים האחרונים לא היו מקובלים עליהם. אם סברו חסידי ליובאביץ' כי "הרב קודם-כל צריך להיות רב ורק אחר כך פעיל ציבורי",⁵³⁶ חפצו מתנגדיהם לבסס את מעמדו המיוחד של הרב בקהילה – כראשה וכנציגה בפני השלטונות. אם סברו חסידי ליובאביץ' כי נחוץ להוציא את הנהלת רישום האוכלוסין מתחום פעילותו של הרב ולמסור אותה לפקיד מיוחד שייקרא "רשם" [регистратор], חפצו מתנגדיהם להשאיר את רישום האוכלוסין בידי הרבנים, כפי שרישום האוכלוסין של דתות אחרות נמצא בידי כוהני דתות אלו. שני הדברים הללו – נציגות בפני השלטון ורישום האוכלוסין – היו כרוכים בידיעת הרוסית בשיעור המספק את השלטונות. ובסופו של דבר, מתנגדי ליובאביץ' סברו, כי הממשלה לא תסכים לוותר כלל על הדרישה הפורמלית לידיעת השפה ובגלל זה הלגאליזציה המיוחדת של "הרבנות הדתית" לא תתקיים.⁵³⁷

העימות העיקרי בשאלה זו התקיים בישיבות הוועדה לענייני הרבנות. גישתו של האדמו"ר מליובאביץ' היתה ידועה לכל, ולכן את המערכה החל האדמו"ר מבוברויסק, בציטוטו את דברי מייסד החב"ד ר' שניאור זלמן מליאדי, אשר אמר שזו צרה גדולה שהרבנים וראשי-הקהל אינם מסוגלים לתקשר ישירות עם הלא-יהודים.⁵³⁸ ציטוט זה נועד, מן הסתם, להשמיט את הקרקע מתחת לרגלי ר' שלום דובער. למעשה, את המערכה בעד הרוסית ניהל הרב גרודזנסקי (גם הוא הזכיר את דעת סבי אישתו, ר' ישראל סלנטר, שהרבנים צריכים לדעת את שפת המדינה) ובו תמכו סליוזברג מצד אחד ומצד שני ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק, אשר קיבל מכתב תמיכה מר' דוד פרידמן מקרלין.⁵³⁹ גם נציגי פולין בוועדה תמכו בדרישת ידיעת הרוסית – הרי דרישה זו הייתה קיימת בפולין משנת 1887 והיא לא מנעה מהאורתודוקסים למלא תפקידי רבנים רשמיים לאחר עמידה למבחן פשוט לידיעת השפה. טענתו של ר' שלום דובער שלימוד הרוסית יוביל לאפיקורסות הרגיזה את הרבנים הפולניים, אשר הצליחו במבחן ידיעת הרוסית, אך לא ראו את עצמם אדוקים פחות (רבה של לומז'ה טננבוים אף הצביע על האדמו"ר מסוקולוב הידוע בידיעת רוסית טובה מאוד ואמר "הסתכלו נא על ה-סאָקאָלאָווער אפיקורס"⁵⁴⁰). במהלך הוויכוח, ככל הנראה, העליב ר' שלום דובער את הרבנים הפולניים כך שהרגיש צורך בהתנצלות בפני הרב ירושלימסקי: "ואם כי באמת הנחתי על רבני פולין אשר הצענו והראבינסטווע [=דרישת ידיעת השפה והרבנות הרשמית] מקלקלתם ר"ל [רחמנא לצלן], זהו על הרבנים הצעירים אשר לימודם החיצוני נכנס בהם, והראווינסטווע היא אצלם קרדום כו', אבל הרבנים הזקנים ובפרט הגדולים והמפורסמים, יקרים אצלי ונכבדים בעיני מאד, וביותר כבוד ח"ג הרה"ג [חתן גיסי הרב הגאון] יחי הנני מייקרו ומכבדו בלבי ביותר".⁵⁴¹

לצדו של הרבי מליובאביץ' עמדו, בנוסף לחסידיו, גם שניים-שלושה רבנים ליטאיים, אם כי קשה לברר את שמותיהם, מכיוון שההצבעות היו חשאיות. כדי לחזק את מתנגדי ידיעת הרוסית ולהשפיע על הרבנים הליטאיים הוזעק לפטרבורג 'החפץ חיים', אשר, כאמור, לא נמנה בין חברי האסיפה.⁵⁴² בשלבים המוקדמים של הדיון נתמכה עמדת ליובאביץ' גם על ידי ר' חיים סולובייצ'יק (אשר נחשב לראש הרבנים הליטאיים באסיפה), אך לבסוף הצליחו הרב גרודזנסקי וסליוזברג לשכנעו כי הממשלה לא תסכים לאשר רבנים ללא ידיעת הרוסית, ובסופו של דבר הצביע ר' חיים יחד עמם.⁵⁴³ בהצבעה בוועדה לענייני הרבנות נוצר

⁵³⁶ РО РНБ, ф. 183, д. 33, т. 50.

⁵³⁷ שיקול זה הדגיש הרבי מליובאביץ' כמכריע כאשר הסביר את התנהגות מתנגדיו - רש"י אל אישתו, י"ט אדי"ש עת"ר [17.3.1910], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקכא. ראה הצגתו של הרבי מליובאביץ' את הנימוקים האחרים של מתנגדיו – שניאורסון, **חשבון-קצר**, עמ' 8-9.

⁵³⁸ *Новый Восход*, 1910, גלי 11 (18.3), עמ' 13; *Рассвет*, 1910, גלי 12 (21.3), עמ' 24; **דער פֿרײַנד**, 1910, גלי 60 (11.3), עמ' 3; *PO РНБ*, ф. 183, д. 33, тт. 41о6, 72о6.

⁵³⁹ רש"י אל אישתו, ת"א עת"ר [11.3.1910], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקיד-תקטו; זעירא ולא מן חבריא [האדמו"ר מסלונים ר' שמאל ויינברג], "ברור הדברים ע"י הציו"ז", **המודיע**, תרע"א, גלי 12 (30.12.1910), עמ' 137.

⁵⁴⁰ **הַיִּנְט**, 1910, גלי 63 (15.3), עמ' 2.

⁵⁴¹ רש"י אל רמ"י ירושלימסקי, אח"ש עת"ר [2.6.1910], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ה', עמ' לב.

⁵⁴² ישר, **החפץ חיים**, עמ' שמה-שנא; פלאטו, **בשבילי ראדין**, עמ' 178-190. השווה גם כ"ץ, **תנועת המוסר**, ד', עמ' 41, אך כאן סיפור ההזמנה הדחופה הועבר לאסיפת הרבנים בוויילנה ב-1909.

⁵⁴³ רש"י אל אישתו, י"ט אדי"ש עת"ר [17.3.1910], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקכא.

מיעוט של שמונה, בראשותו של ר' שלום דובער, אשר דחה דרישות פורמליות כלשהן, בעוד ששמונה רבנים אחרים הצביעו עבור דרישת ידיעת השפה כמו בפולין.⁵⁴⁴ גם במליאת האסיפה ניתנו שמונה קולות נגד דרישת ידיעת הרוסית, בעוד ש-28 איש הצביעו בעד דרישות פורמליות. ברם, כאשר הועמד להצבעה שיעור הדרישות, הצביעו 25 איש בעד שיעור הדרישות הקיים בפולין ורק 12 המשתתפים החילוניים הצביעו בעד דרישות גבוהות יותר. כאשר התבררו תוצאות ההצבעה לא הצליח הברון גינצבורג להתאפק והכריז: "רבתי, אני חושב שזו בושה!"⁵⁴⁵

עוד בטרם ההצבעה הסופית על ידיעת הרוסית, כאשר כיוונם של האורתודוקסים התברר סופית, חל שינוי בעמדת מספר "רבנים מטעם". אחד אחרי השני עלו לבמה יצחק שניאורסון, מנדל ברושטיין, פיליפ פרלמן ועו"ד משה מזור והדגישו, כי למרות דעתם הקודמת על נחיצות רב אחד בקהילה, אין זה ראוי לבטל מיד את "הרבנות מטעם", כי "הרבנים הדתיים" הקיימים אינם מסוגלים למלא תפקיד ציבורי אשר ממלאים "הרבנים מטעם". לטענתם, נחוץ לעת עתה לשמור על הרבנות הכפולה, ופרלמן אפילו ניסה להראות שהכפילות הינה "מושרשת באופי הלאומי של העם היהודי".⁵⁴⁶ דעתם של חברי האסיפה "הדמוקרטים" הללו לא היתה מפליאה – הרי עוד בהצעות שנשלחו למשרד הפנים ב-1908 התבטאו, כאמור, "רבנים מטעם" רבים נגד ביטול תפקיד זה, וגם מליאת הוועד הקובנאי, אשר התכנסה, כאמור, במקביל לאסיפה, החליטה לשמור על הרבנות הכפולה לעת עתה. עמדה בוטה מאוד נגד ביטול "הרבנות מטעם" הביע כתב-העת של הקבוצה היהודית הדמוקרטית: לדעתו, "רב דתי" ללא דרישות השכלה צריך לעסוק בענייני הדת, בעוד ש"הרבנות מטעם" תהווה יסוד הקהילה הרשמית החילונית בעתיד.⁵⁴⁷ לעומתם, דרשו גם הליברל סליוזברג וגם הציוני טיומקין (ובהם תמך הרב צירלסון) כי איחוד הרבנות צריך להתקבל מייד, ללא דיחוי, וכל קהילה תוכל להחליט איזה מן רב מתאים לה.⁵⁴⁸

למרות העימותים והוויכוחים הסוערים, שמרו החלטות האסיפה פחות או יותר על המצב הקיים. קודם כל, כבר בשלבים הראשונים של הדיון הוחלט, כי האנשים המשמשים בתפקידי "רב דתי" ו"רב מטעם" בזמן פרסום החוק החדש אודות הרבנות יוכלו לשמש ולהיבחר ללא כל הגבלות, ועל ידי כך בוטלו החששות האישיים של משתתפי הדיון. שנית, הוחלט כי בנוסף לרב רשמי – הנושא בתואר "רב", נבחר לחמש שנים ומאושר על ידי השלטונות – לכל קהילה תהיה הזכות לבחור מורה-הוראה או "רב דתי", אשר אינו חייב בידיעת הרוסית. מורה-הוראה זה ייבחר על ידי הקהילות בדומה לרב רשמי, אבל לעומת האחרון הוא ייבחר לתקופה בלתי מוגדרת, כפי שהיה נהוג לגבי "רבנים דתיים" מסורתיים. אך בשונה מן העבר, לא יהיה מורה-הוראה תלוי יותר ברב הרשמי לגבי ביצוע נישואין וגירושין והוא יחויב רק להודיע על כך לרב רשמי כדי לרשום את הדבר בספרי המטריקה. שלישית, למרות ניסוח ההחלטה כי הרב צריך לדעת את הדת היהודית, לא נקבעה שום דרישה פורמלית לגבי ידיעה זו. דהיינו, המערכת של הרבנות הכפולה נשתמרה: אמנם קיבלו האורתודוקסים גישה לתפקידי הרב הרשמי (בגלל ביטול דרישת השכלה כללית), אך גישה זו לא נחסמה גם בפני האנשים הלא-אורתודוקסים (לא נקבעו דרישות לגבי ידיעת הדת). בזאת קיבלו הקהילות אפשרות לבחור רב רשמי בנוסח של "הרבנים מטעם" או רבנים גרמניים, אשר יעסוק בפעילות ציבורית, יתקשר עם השלטונות וינהל רישום האוכלוסין, ולצדו רב מסורתי שיעסוק בשאלות הלכתיות. השינויים היחידים בהשוואה למצב הקיים הם שרמת "הדתיות" של הרב הרשמי נתונה לשיקול דעת הקהילה ו"הרב הדתי" אינו תלוי ברב הרשמי.

הנושא השני בחשיבותו בין השאלות שנידונו באסיפה היה נושא הקהילה היהודית. דיון בשאלה זו התנהל בצל ההחלטות אשר התקבלו שלושה חודשים לפני כן, באסיפת העסקנים הציבוריים בקובנו בנובמבר

544. РО РНБ, ф. 183, д. 33, л. 41.

545. РО РНБ, ф. 183, д. 33, л. 89об. ביטוי זה גרם למחאות של רבני מינסק ופובנז' (היינט, 1910, גלי 65 [17.3], עמ' 1).

546. РО РНБ, ф. 183, д. 33, лл. 71об-76.

547. «Резолюция о раввинате», *Еврейский мир*, Г.Л. [Григорий Ландау], 1910, גלי 11 (18.3), עמ' 9-6.

548. РО РНБ, ф. 183, д. 33, лл. 76-81об.

1909. אסיפת קובנו החליטה על הקמת קהילה יהודית מסודרת ועל ביטול מס קורובקה (ראה פרק 2). החלטות אלו, במיוחד ביטול הקורובקה, גרמו להתנגדות עזה של האורתודוקסיה, אשר ראתה את המס על הבשר הכשר הן כמקור חשוב (ומסורתי) לקיום מוסדות הקהילה והן כגורם המאחד את כל היהודים במקום. בין חברי 'אסיפת היהודים' אף היו משתתפי האסיפה בקובנו – הנואם הראשי בסוגית הקהילה גנריך סליוזברג והן יצחק שניאורסון, יעקב מזא"ה והרב מאיר שמחה הכהן.⁵⁴⁹ ברם, לא העמידה הממשלה בפני 'אסיפת היהודים' שאלה על הקמת קהילה יהודית, אלא שאלה, האם ניתן "לאחד הנהלה דתית והנהלה משקית [духовное и хозяйственное правление]". הממשלה התכוונה, כפי שהסביר זאת פקיד המשתתף בעבודת האסיפה,⁵⁵⁰ לשני סוגי המוסדות שהיו קיימים ברוסיה: לגבי תחום המושב קבע החוק, כי בראש כל בית כנסת עומדת "הנהלה דתית" משלושה חברים, הנבחרת על ידי כל המתפללים ודואגת הן לצרכי בית הכנסת והן לענייני הצדקה והסעד; מחוץ לתחום המושב נוהלו בתי הכנסת על ידי "הנהלה משקית" (хозяйственное правление) לפי הכללים שנקבעו ב-1877 בשביל הקהילה הפטרבורגית: שישה חברי "הנהלה המשקית" נבחרים על ידי יהודים המשלמים לא פחות מ-25 רובל ותחום אחריות ההנהלה הוגבל רק לענייני החזקת בית הכנסת. לעומת זאת, הכינו משתתפי האסיפה פרויקט של קהילה יהודית מסודרת, אם כי השתדלו לא לקרוא לה "קהילה". הברון גינצבורג, כהרגלו, נשא נאום נרגש: "אני צריך לבקש מכם לא לחרוג מגבולות התוכנית שניתנה לנו. גבולות אלו רחבים למדי [...] ואנחנו יכולים לפעול באופן רחב בהישארנו בגבולות התוכנית. אנחנו צריכים לדבר רק על הצרכים הרוחניים והדתיים של היהדות".⁵⁵¹ לכן, הבהירו ההסברים להחלטות האסיפה כי "הקהילה הדתית" (приход, parish) אצל היהודים אינה דומה לזו של נוצרים: בעוד שהנוצרים קשורים לאחת הכנסיות בעיר והיא מספקת את צרכיהם הדתיים החל מטבילה וכלה בקבורה, קשר היהודים לבתי הכנסת אינו מספיק וישנם מוסדות דתיים המשמשים את כל יהודי המקום, כגון בית קברות, השגחה על השחיטה, מקוה טהרה וכו'. לכן "הקהילה הדתית" היהודית כוללת את כל היהודים המתגוררים בעיר או בעיירה.⁵⁵²

בתחילת הדיון התנגדו החברים האורתודוקסים לרעיון הקהילה "מפני החשש שישבלו מזה העניינים הדתיים".⁵⁵³ הם הדגישו כי המצב הקיים, כאשר כל המוסדות פועלים בצורה עצמאית מספק אותם. למעשה, פחדו האורתודוקסים, כי הנהלת הקהילה תיפול לידי העסקנים החילוניים, ונגד עיניהם עמד המצב בגרמניה, כאשר נאלצו האורתודוקסים בערים מסוימות לעזוב את הקהילות המשותפות ולהקים קהילות עצמאיות (למשל פרנקפורט על נהר מיין, ברלין). אבל גם החילונים פחדו מפילוג הקהילות ובסופו של דבר, שינו האורתודוקסים את דעתם והסכימו לקיום הקהילה, ולאחר ויכוחים נוספים הם הסכימו גם לכך ש"החופשיים" שאינם מתפללים בבתי כנסת ישתתפו בבחירות ההנהלה.⁵⁵⁴

האסיפה החליטה על צורת ארגון הקהילה: כל היהודים המתגוררים בעיר או בעיירה מהווים "קהילה דתית" אחת וכולם חייבים בהחזקת רבנים, שוחטים, מקוואות, בתי עלמין, מוסדות סעד ומוסדות חינוך (חדר, תלמוד תורה, ישיבה). כל חברי הקהילה מתחלקים לפי בתי כנסת (ואלה שאינם מתפללים משתייכים לבית הכנסת הגדול) ובחרים את נציגיהם, אשר מהווים מועצת הקהילה; מועצה זו בוחרת מקרבה הנהלה בפועל (דהיינו אימצה האסיפה את הצעתו של סליוזברג אשר נדחתה באסיפת קובנו); ההנהלה מטילה מיסים על כל חברי הקהילה והינה גוף משפטי לכל דבר. כלומר, אין קהילה זו ארגון דתי וולונטרי אלא קהילה הכוללת והמחייבת את כל יהודי המקום באשר הם יהודים – הרעיון אשר הוצע על ידי רוב הכוחות הפוליטיים

⁵⁴⁹ ראה רשימת המשתתפים באסיפת קובנו, *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 7-9. אסיפת קובנו אף קבעה כי "רצוי שהחלטות האסיפה ילקחו בחשבון על ידי חברי הוועדה הרבנית" (שם, עמ' 217).

⁵⁵⁰ РО РНБ, ф. 183, д. 33, л. 188об.

⁵⁵¹ РО РНБ, ф. 183, д. 33, л. 111.

⁵⁵² РО РНБ, ф. 183, д. 32, л. 64.

⁵⁵³ שניאורסון, *שבון-קצר*, עמ' 17.

⁵⁵⁴ על הדיונים בוועדה לענייני הקהילה ראה *דער פריינד*, 1910, גל' 60 (11.3), עמ' 3, גל' 61 (12.3), עמ' 1, גל' 62 (14.3), עמ' 2, גל' 64 (16.3), עמ' 1.

היהודיים מאז 1905 ואשר התקבל באסיפת קובנו. אולם, לעומת החלטות אסיפת קובנו (ולא לדבר על תוכניות הסוציאליסטים המוציאות עניני הדת מתחום אחריות הקהילה), תפקיד האורתודוקסיה בקהילה שהתקבלה על ידי 'אסיפת היהודים' היה חשוב יותר: הרב הרשמי ומורה-ההוראה הם חברי ההנהלה מכוח תפקידם, הסכמתו של מורה-ההוראה נחוצה בכל עניני מוסדות הדת והשחיטה, למיעוט במועצת הקהילה יש זכות לדרוש הקמת תלמוד תורה נוסף המתאים להשקפותיו (כלומר, דתי או חילוני).

חוגים דתיים מסוימים, כגון ר' יצחק אייזיק הלוי בגרמניה, דאגו מכך של"חופשיים" תהיה השפעה על הקהילה, אך הרב גרודזנסקי מיהר להרגיעו: "בעיקר ענין הקהילה הוא דבר שאין בו שום ממש ואחיזה, כי לפי הרוחות המנשבות כעת לא תאשר הממשלה בשום אופן וענין, ובאי כח המיניס' [=משרד הפנים] לכששמעו שם 'קהלה' חרדו והס מלהזכיר שם ... וכל מה שנאמרו ונשנו בזה הם פלפולים לחדודא ולא להלכה למעשה".⁵⁵⁵ הרב גרודזנסקי צדק, כי הממשלה הרוסית לא היתה מוכנה להעניק ליהודים ארגון קהילתי, והחלטות 'אסיפת יהודים', כמוהן החלטות אסיפת קובנו, נשארו על הנייר בלבד.

בנוסף לקביעת תפקידה של האורתודוקסיה בתוך הקהילה, הצליחו רבני האסיפה למנוע החלטה על ביטול מס הקורובה.⁵⁵⁶ ביטול מס על הבשר הכשר היה דרישת החוגים 'הדמוקרטיים' אשר טענו כי המס פוגע במיוחד בשכבות החלשות.⁵⁵⁷ האורתודוקסים, לעומת זאת, רצו לשמור את המס אשר שימש לשתי מטרות בו זמנית: ראשית, מכספי הקורובה הוחזקו מוסדות קהילתיים רבים, כולל בתי כנסת, תלמודי תורה, מקוואות וכו' ובצורה עקיפה גם כלי הקודש; שנית, שיטת חכירת המס אפשרה שליטה טובה יותר בשוחטים וקצבים וגם אפשרה לעיתים "לשחק" עם גובה המס ועל ידי כך לגבות כספים נוספים ללא ביקורת השלטונות. בין רבני האסיפה רק הרב ביק והרב מרקוס התנגדו לקורובה.⁵⁵⁸ מצד שני, גם "הנוטבלים" – התורמים הגדולים ביותר לצרכי היהודים – לא רצו לבטל את הקורובה ולהחליפה במס הכנסה קהילתי – הם הדגישו כי הקורובה ותרומות הנדיבים מכניסים יותר כסף להחזקת המוסדות היהודיים מאשר מס הכנסה המתוכנן (מענין ש"נוטבל" יהודי אחר – לב ברודסקי – דיבר באסיפת קובנו בעד ביטול הקורובה⁵⁵⁹). בסופו של דבר, הוחלט לשמור על מס הקורובה ולהטילו על כל היהודים (לפי החוק, היו בעלי השכלה גבוהה משוחררים מתשלום המס) וגם נקבע גובה המס המקסימלי.

הנושא הגדול השלישי ב'אסיפת היהודים' היה נושא החינוך. גם כאן היתה ידה של האורתודוקסיה על העליונה: החלטות האסיפה כללו בקשות להרשות להקים תלמודי תורה דתיים ללא לימודי חול, לשחרר מורי היהדות מדרישות השכלה כללית, להעמיד מלמדים תחת השגחה של הרבנים, להקל על פתיחת הישיבות ולחייב תלמידים יהודיים בבתי ספר הממלכתיים בשיעורי היהדות. ויכוחים סוערים התרחשו באסיפה כאשר נידונו שאלות הקשורות לדת, שהן, לכאורה, לא היו אמורות לעורר מחלוקות. כך תיאר הרבי מליובאביץ' במכתב אל אישתו את מלאת האסיפה המוקדשת לנישואין עם הקראים וקידושין ללא חופה:

סליוזברג יצא נגד דין תורה ועמד חזק על דעתו, היו וויכוחים תקיפים [שטריינגע] מאוד משני הצדדים, צירלסון צווח [האט גישריען] "אין זו אסיפה של רפורמטורים אלא של רבנים", גינצבורג החזיק צד הרבנים וטען נגד סליוזברג [...], מזא"ה גם התווכח בצורה תקיפה שאי אפשר אחרת מדין תורה [...] וסליוזברג לבד עמד כנגד. גינצבורג רצה לעשות מעין פשרה,

⁵⁵⁵ רח"ע גרודזנסקי אל רי"א הלוי, כי אייר עת"ר [16.5.1910], גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' כג; גרודזנסקי, **אחיזור**, א', עמ' רלח. ⁵⁵⁶ בשאלה על מס הנרות המיועד להחזקת בתי ספר יהודיים ממשלתיים וסמינר למורים יהודיים בוויילנה קבעה הוועידה כי המס אינו מוצדק אך נמנעה מלבקש את ביטולו. בהחלטה זו היתה השפעתו של הברון גינצבורג אשר הבהיר כי אם יבוטל המס ייסגרו בתי הספר והסמינר מכיוון שהממשלה אינה מוכנה לתקצב אותם מהתקציב המדינה (123, תת. 34, פ. 183, PO ПНБ, 18106-182). סדר הדיונים סוכם טוב במכתבו של רח"ע גרודזנסקי אל רי"א הלוי: "רצו החפשיים בעצמם לבטל, וכן הוחלט, ואחרי כן נשתנה הדברים ונשאר תלוי באויר. בזה נהגו אמנם כמה מהרבנים ברפיון, באשר חושבים כי הבי"ס הקאזאנע [=בתי ספר ממשלתיים] הסגורים בשבת מתפרנסים ממש זו, וגם לו נבטל מכס זו חששו שלא יכבידו אחר לצרכי השכלה, ולע"ע הדבר תלוי באויר" (כי אייר עת"ר [16.5.1910], גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' כג; גרודזנסקי, **אחיזור**, א', עמ' רלט).

⁵⁵⁷ ראה, לדוגמה, מכתב על הקורובה של חבר הוועידה פיליפ פרלמן, *Свобода и равенство*, 1907, גל' 39 (9.8), עמ' 7-8.

⁵⁵⁸ PO ПНБ, ф. 183, д. 34, тт. 113, 11406-115, 12206.

⁵⁵⁹ *Совещание еврейских общественных деятелей*, עמ' 83-85.

וצעק הר"מ חן, "מה אתם רוצים לעשות דינים חדשים", אחר כך רצו להצביע על השאלה, וצעק חן בכל הכחות שאי אפשר להצביע על חוקי הדת, היתה סערה מפחידה בלי סדר של כל הנאספים.⁵⁶⁰

תיאור זה מוסר את אוירת הדיון באופן ציורי יותר מאשר הדוח הסטנוגרפי ומדייק הן בעמדות האישים והן במילותיהם.⁵⁶¹ עיקר המחלוקת היתה גישתם של המתדיינים לשאלה: הרבנים (ובעיקר הרב צירלסון והרב חן) רצו להסתפק בחזרה פשוטה על חוקי שולחן ערוך ולקבוע כי אסור להתחתן עם הקראים ושהקידושין ללא חופה מחייבים גט כהלכה. לעומתם, דגל סליוברג בגישה משפטנית ורצה לברר מה לעשות כאשר דברים כאלה קורים בפועל, האם צריך לקבוע עונש, ודרש לרשום אירועים אלו בספרי המטריקה. לצדו עמדו 'הדמוקרטים' יצחק שניאורסון, פיליפ פרלמן ועו"ד מזור, בעוד שיעקב מזא"ה ובמידה רבה גם הברון גינצבורג נקטו בקו מפשר. נסיונותיו של סליוברג להגדיר צד רשמי-פורמלי של נשואין הללו נתפסו על ידי צירלסון כנסיון הרפורמה ביהדות. הלהט בדיון על הנישואין עם הקראים, שבעצם היתה זו שאלה פשוטה ושולית, עלה עד כדי הצעות להעביר את השאלה לוועדת רבנים מיוחדת. בסופו של דבר, ניצח הרוב הרבני והצעותיו של סליוברג נדחו.⁵⁶² ויכוח דומה התרחש בענין רישום של ילדים לא נימולים – שוב הדגישו סליוברג ומזור כי רישום הוא ענין ממלכתי ואינו קשור לדת, מזא"ה ניסה למצוא פשרה, אך הרוב אסר על רישום ילדים יהודיים לא נימולים בספרי המטריקה.⁵⁶³

נצחון חלקי השיגו הרבנים בשאלת השינויים הנדרשים בשביל הוועדה הרבנית. מלכתחילה חפצו הרבנים כי הוועדה הרבנית תיבחר רק על ידי "הרבנים הדתיים" ומורי-הוראה ורק הם יוכלו להיות חברים בה. אבל באמתלת הבקשה לכנס מפעם לפעם גם 'אסיפת היהודים' בדומה לאסיפה הנוכחית, הצליחו העסקנים החילוניים לשנות את ההחלטה כך, שהבוחרים הם כל היהודים ורק הנבחרים הם "רבנים דתיים" ומורי-הוראה. גם הוחלט כי הוועדה הרבנית צריכה להתכנס כל שלוש שנים וכי בתחום אחריותה יכללו ממלכת פולין והפלכים מחוץ לתחום המושב. מענין הדבר, כי רק הברון גינצבורג – מזרחן ידוע – הדגיש כי בבחירות לוועדה צריכים להשתתף גם היהודים הלא-אשכנזים הגרים באימפריה.⁵⁶⁴ דעתו של סליוברג נגד הוועדה הרבנית לא התקבלה, למרות הנמקותו, כי אצל היהודים אין כוהני דת [духовенство], אין הירארכיה, וכל רב עצמאי ואוטונומי לגמרי.⁵⁶⁵ כמו כן, נדחתה ברוב גדול של הרבנים הרוסיים והעסקנים החילוניים הצעתם של הרבנים הפולניים להקים וועדי רבנים בפלכים.⁵⁶⁶

פרק מיוחד בעבודת האסיפה היוו השאלות הנוגעות ליהודי פולין. מצב משפטי שונה, קיום רשמי של הקהילות, חוקים מיוחדים על המלמדים ודרישת ידיעת הרוסית בשיעור נמוך בשביל הרבנים גרמו לכך שהאינטרסים של הרבנים הפולניים היו שונים מאלו של רבני תחום המושב. כבר שבוע לפני האסיפה כתב הרבי מסוקולוב אל הרב ירושלימסקי (אשר רק ב-1898 עבר לפולין מאוקראינה): "העיקר ידידי נא נתאחד נבחרו פולין תמיד על דעה אחת ולזכור היטב שרוח יושבי נפות פולין אינו דומה לרוח יהודי רוסיה ומצויינים הם בכל פרטיהם וחינוך ילדיהם ומה שלדידהו לא הוי מומא לדידן הוי מומא – וע"ז נבחרנו ועיני יושבי פולין עלינו נשואות".⁵⁶⁷ אין ספק כי רבני פולין גם היו מודעים לדעותיהם של המנהיגים 'המתבוללים' של יהדות פולין ולקשריהם בפטרבורג. כך, למשל, כאשר פורסמו השאלות הנוגעות לפולין וגם נודע כי דוד גינצבורג מונה ליושב ראש האסיפה, פנה אליו סטניסלב נתנון במכתב אישי: "אם תידונה כל השאלות הללו או גם אחדות

⁵⁶⁰ רש"ב אל אישתו, כ"ז אד"ש עת"ר [25.3.1910], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקכד.

⁵⁶¹ השווה דוח סטנוגרפי, 142-163, תת. 183, ד. 33, PO PHB, ф. 183.

⁵⁶² השווה גם שניאורסון, **לעבן און קאמף**, עמ' 369-372; מזא"ה, **זכרונות**, ד', עמ' קיז-קיח.

⁵⁶³ PO PHB, ф. 183, ד. 34, תת. 4306-55.

⁵⁶⁴ PO PHB, ф. 183, ד. 34, תת. 82-8206.

⁵⁶⁵ PO PHB, ф. 183, ד. 34, תת. 5806, 86.

⁵⁶⁶ PO PHB, ф. 183, ד. 34, תת. 5806.

⁵⁶⁷ רי"ז מורגנשטרן אל רמ"נ ירושלימסקי, ג' פקודי תר"ע [23.2.1910], סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' תעז.

מהן, יהיה אסון [Calamität] בלתי נמנע, אנחנו ניזרק מאה שנים אחורה [zurückgeprellt werden], ארבעים שנות עבודה של אבותינו ושלנו תיהרסנה במכה אחת".⁵⁶⁸

את פעילותם במשך האסיפה תיאמו רבני פולין עם החצר בגור, אם כי בגלל המרחק איחרו לרוב הוראותיו של הרבי, למעט הוראות כלליות כגון "וזה בודאי נכון שתחזיקו עצמכם יחד כראוי וכנכון".⁵⁶⁹ ואכן חמשת הרבנים החזיקו יחד ואפילו התגוררו בבית מלון אחר, לא עם שאר הרבנים.⁵⁷⁰ הם השתתפו בצורה פעילה בדיוני האסיפה אך דרשו כל פעם לקבוע כי ההחלטה אינה נוגעת לממלכת פולין. כבר בישיבה הראשונה של האסיפה דרשו הרבנים הפולנים להקים וועדה מיוחדת לענייני פולין כדי שיוכלו להחליט על הכל כמעט לבד, אמנם דרישתם נדחתה, והשאלות הנוגעות לפולין לא זכו לדיון בוועדה כלשהי.⁵⁷¹ לדברי הרבי מליובאביץ, "וביתר הצעות שלהם הי' חסרון מורגש מה שהעלימו כל ענייניהם מחברי הוועדה [=הוועדה לענייני הרבנות], ולא ידעו לא חפצם ולא טעמם ונימוקם".⁵⁷² בסופו של דבר, התקיים הדיון בשאלות הנוגעות לפולין במלאת האסיפה ללא הכנות ודיונים בוועדות.

בדיון זה פעל הרב צירלסון כנציג עמיתיו מפולין,⁵⁷³ בעוד שסליוזברג השתדל בכל כוחו על מנת תחולנה החלטות האסיפה בנוגע לתחום המושב גם על ממלכת פולין. נסיונו של סליוזברג לא הצליח מכיוון שהרוב הרבני במלאה תמך ברבני פולין. הסעיף הראשון אשר נידון דיבר על דמוקרטיזציה של הבחירות להנהלות הקהילות בפולין. מטרתו היתה לאפשר לכל משלמי מסי הקהילה להשתתף בבחירת ההנהלה, במיוחד בערים ווארשה ולודז' שבהן זכות הבחירה ניתנה רק לאלה המשלמים 15 ו-10 רובל בשנה. סעיף זה נועד להקנות להמון החסידי בערים אלו שליטה בקהילות ולדחות את רגלי 'פולנים בני דת משה' העשירים אשר ניהלו את הקהילות במשך עשרות שנים. הברון גינצבורג, המושפע מדברי המשלחת המיוחדת של הנהלת קהילת ווארשה,⁵⁷⁴ ניסה למנוע שינוי כה מהותי, אך בדרישת הרבנים הפולניים תמכו גם 'הדמוקרטים' שבין משתתפי האסיפה. לבסוף, לאחר ויכוחים רבים, התקבל הסעיף עם קביעת תשלום מינימלי של 3 רובל בשביל ווארשה ולודז'. לעומת זאת, הצליח הברון להוריד מדיון סעיף הדורש נוכחות הרב בעת הבחירות להנהלות הקהילות. כצפוי, ההצעה להקים ועדי רבנים בפלכים קיבלה רק חמישה קולות של נציגי פולין, בעוד שכל משתתפי האסיפה האחרים – חילונים כדתיים – הצביעו נגדה (הרי גם בשביל רוסיה לא הסכימו חברי האסיפה להקמת וועדים כאלה). הסערה החלה כאשר הוצג לדיון סעיף האומר כי מועמד לתפקיד רב חייב להציג תעודה על ידיעותיו ביהדות, על התנהגותו, מוסריותו ודתיותו, החתומה על ידי שלושה "רבנים ידועים". סליוזברג מחה נמרצות נגד הצעה זו וברושטיין קרא לה "אינקוויזיציה". בלית ברירה הורידו הרבנים הפולניים סעיף זה מהדיון. יחד עם זאת, צריך לציין כי נציגי פולין הצליחו במשימתם – בנוסף לדמוקרטיזציה של הבחירות להנהלת הקהילה הם השיגו שההחלטות אשר האסיפה קיבלה בנוגע ליהודי תחום המושב לא תחולנה על יהודי ממלכת פולין.⁵⁷⁵ נציגי המשלחת – הרבנים ירושלימסקי וגרויבארט – גם דיברו בפרטיות עם הפקידים של המחלקה לענייני הדתות הזרות והציגו בפניהם את עמדות המשלחת הפולנית.⁵⁷⁶

⁵⁶⁸ סטיניסלב נתנון אל הברון דוד גינצבורג, 11.3.1910, ת. 14, ד. 882, פ. 183, PO PHB.

⁵⁶⁹ ר' חנוך צבי לויין אל חברי הוועדה הפולניים, י"ג אדר [ב'ן] [11.3.1910], סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' צד-צו. מכתבים אחרים מגור לפטרבורג ראה שם, עמ' צה-ק. בכל זאת, התחשבו נציגי פולין במכתבים אשר קיבלו: למשל, הגביר ישעיהו רוזנבוים מווארשה, מחסידי גור חשובים, הציע לבקש לאסור נתיחת גופות בבתי חולים. הצעה זו נכללה בין ההצעות אשר הוגשו לדיון, אך היא נדחתה על ידי הברון גינצבורג כלא שייכת לתחומי הוועדה (סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' קא, הערה 86; PO PHB, פ. 183, ד. 34, ת. 103).

⁵⁷⁰ רבני פולין התגוררו בבית מלון "ויקטוריה" ברח' קאזאנסקיה (РГИА, ф. 821, оп. 8, ד. 294, ת. 239), בעוד שרוב רבני תחום המושב התגוררו בבית מלון "סראפינסקיה" בשד' זאבאלקאנסקי (הינט, 1910, גל' 50 [28.2], עמ' 1).

⁵⁷¹ PO PHB, פ. 183, ד. 33, ת. 206, 6.

⁵⁷² רש"ב אל רמ"נ ירושלימסקי, אח"ש עת"ר [2.6.1910], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ה', עמ' לב.

⁵⁷³ ראה מכתבו של רמצי"ה טננבוים אל רי"ל צירלסון (ב' ניסן עת"ר [29.3.1910], הספריה הלאומית, V.696/273), בו מתנצל הרב טננבוים שבגלל מחלתו אינו יכול לבוא "ולדבר אתו ע"ד הפרטים הנוגעים למדינת פולין" ומזכיר "מצוה שקיבל עלי" צירלסון, דהיינו הצגת ענייני פולין במלאה. הרב טננבוים נפטר יום לאחר הדיון, בדרכו הביתה ללומז'ה (146, ת. 34, ד. 183, פ. PO PHB).

⁵⁷⁴ ירושלמי, "במחיצתו", עמ' 132.

⁵⁷⁵ PO PHB, פ. 183, ד. 34, ת. 89-10306.

⁵⁷⁶ אחד התלמידים [שמשון דוב ירושלימסקי?], "להצדיק את הצדיקים", **המודיע**, תרע"א, גל' 5 (12.11.1910), עמ' 76.

אפיזודה ציבורית חשובה במהלך 'אסיפת היהודים' היא ביקור המשלחת של האסיפה אצל ראש הממשלה ושר הפנים פיטר סטולפיין. כבר לפני האסיפה היו קיימות תוכניות לנצל אותה כערוץ תקשורת מיוחד עם השלטון: דוד פיינברג, למשל, הציע לברון גינצבורג להגיש בשם האסיפה ועל ידי משלחת מיוחדת פניה לקיסר ובה דרישה מרומזת לשוויון היהודים המובטח באוקטובר 1905;⁵⁷⁷ גם הרבנים דיברו על משלחת אל הקיסר.⁵⁷⁸ רעיון המשלחת אל הקיסר לא יצא לפועל, והאסיפה הסתפקה בעריכת תפילה חגיגית בבית הכנסת לשלוחו של הקיסר ובשליחת מברק עם הבעת "רגשי נתינות הנאמנה".⁵⁷⁹ לעומת זאת, הוזמנה משלחת האסיפה אל סטולפיין. במשלחת זו השתתפו כל חברי הוועדה הרבנית, יו"ר 'אסיפת היהודים' הברון גינצבורג ושני חברי האסיפה שנבחרו – יעקב מזא"ה ולזר פוליאקוב.⁵⁸⁰ (בחירתו של פוליאקוב ברוב קולות שוב הוכיחה כי דווקא "אריסטוקרט יהודי" זה נחשב למתאים ביותר לדבר עם ראש הממשלה).

קבלת הפנים למשלחת נראתה גרועה ביותר: לאחר המתנה של שעותיים קיבל סטולפיין את הרבנים בעמידה, למשך 10-15 דקות. בתום הצגת המשתתפים, שאל סטולפיין למה עבודת האסיפה אינה מתקדמת (קבלת הפנים התקיימה ב-16 במרץ, כאשר רק הסתיים הדיון בשאלת הרבנות), למה התבטא רוב המשתתפים נגד "הרבנים מטעם" והזכיר שבהיותו בקובנו ראה את ר' יצחק אלחנן ספקטור. הוא אף התעניין האם האסיפה אינה חורגת מגבולות התוכנית שנקבעה לה. את שיחתו הוא ניהל בעיקר עם גינצבורג ופוליאקוב אשר היו ידועים לו אישית. לקראת סוף השיחה הודה הרב צירלסון לממשלה על כינוס האסיפה והן הביע את תקוותו כי עבודות האסיפה תבאנה לא רק לשיפורים בהווי הדתי אלא גם לשיפורים "במצב הכללי של יהודי רוסיה". לזה השיב סטולפיין כי שיפור המצב הכללי הוא דבר לעתיד ואינו נמצא בתחום אחריות האסיפה והוסיף כי היהודים הזיקו לעצמם בגלל השתתפותם במהפכה. רק אם יחנכו היהודים את ילדיהם ברוח הדת ובנאמנות לכס המלוכה יהיה אפשר בעתיד לצפות לשיפור הדרגתי במצבם. להתערבות הברון גינצבורג, כי כל עמי רוסיה השתתפו במהפכה, השיב סטולפיין, כי הוא אינו מתחייב לשיפור מצב היהודים לא עכשיו ולא בעתיד. מיד אחר כך לחץ סטולפיין את ידי גינצבורג ופוליאקוב ועזב.⁵⁸¹

דבריו של סטולפיין עשו רושם רע ביותר – העובדה שראש הממשלה לא מצא לנכון אפילו לרמוז לשיפור המצב והאשים את היהודים במהפכה הצביעה על כך, שהמדיניות האנטי-יהודית המתגברת של הממשלה לא תשתנה. ואם גינצבורג ופוליאקוב הדגישו, כי לא קרה משהו לא צפוי וזו היתה קבלת פנים רשמית בלבד, בכל זאת חשב גינצבורג (לפי עיתון הַיִיִּנט), כי דברי צירלסון, אשר גרמו לתגובת סטולפיין, לא היו במקום.⁵⁸² העיתונות היהודית כולה השוותה את תגובתו של סטולפיין לדברי פלווה בשעתו, כאשר זה האחרון הפציר במשלחת מקישינב לאחר הפוגרום, כי היהודים עוסקים בפעילות מהפכנית. העיתונות ביקרה קשות את הרבנים, אשר רצו לערוך משלחת למרות הזהרתם של העסקנים החילוניים כי המצב הפוליטי אינו מתאים.⁵⁸³ ביקורת זו התיישבה היטב עם הדעה כי האורתודוקסים אינם מבינים הלכות העולם המודרני. הרבנים, מצדם, לא הצטערו על העלאת נושא השוויון: "את המצב היהודי הכללי היינו חייבים להזכיר. זו היתה חובתנו. בתור נציגי העם היהודי לא יכולנו להשתיק את הדבר אשר לוחץ כל כך על ליבנו – המצב העצוב של מיליוני יהודים אשר מקווים ומצפים לזמנים טובים יותר". כך אמר לכתב הַיִיִּנט הרב צירלסון ובאותם

⁵⁷⁷ פיינברג אל גינצבורג, 25.2.1910 ו-27.1.1910, 51, 4706, 1160, ד. 183, פ. РНБ. *PO PNB*, ф. 183, д. 1160, лт. 4706, 51, 27.1.1910-ו-25.2.1910.

⁵⁷⁸ מארק, *גדולים פון אונזער צייט*, עמ' 206.

⁵⁷⁹ *הד הזמן*, 1910, גלי 55 (5.3), עמ' 3; *Рассвет*, 1910, גלי 10 (7.3), עמ' 16.

⁵⁸⁰ *PO PNB*, ф. 183, д. 33, л. 27.

⁵⁸¹ *הַיִיִּנט*, 1910, גלי 65 (17.3), עמ' 1; *דער פֿריינד*, 1910, גלי 65 (17.3), עמ' 1; *Новый Восход*, 1910, גלי 11 (18.3), עמ' 15-16, גלי 12 [25.3], עמ' 2-3; *Еврейский мир*, 1910, גלי 11 (18.3), עמ' 25-26; גלי 12 (25.3), עמ' 3-6; *Рассвет*, 1910, גלי 12 (21.3), עמ' 28.

⁵⁸² *הַיִיִּנט*, 1910, גלי 67 (19.3), עמ' 2.

⁵⁸³ «Еврейские дни», *Рассвет* [А.И. [А.Идельсон], «Политика пренебрежения», 1910, А.И. [А.Идельсон], 1910, גלי 12 (21.3), עמ' 3-4; «Русский министр и еврейская депутация», *Еврейский мир*, 1910, גלי 12 (25.3), עמ' 1-3; *Новый Восход*, 1910, גלי 12 (25.3), עמ' 4-6; א. ליטוואק, "דער רבנים-צוואמענפֿאהר", *צייט-פֿראַגען*, חוב' 2 (מרץ 1910), עמ' 10. השווה גם המסופר בשם ניסלוביץ' אשר התנגד לרעיון המשלחת – מארק, *גדולים פון אונזער צייט*, עמ' 206-207.

מילים בדיוק ("היינו חייבים להזכיר") השתמשו גם ר' חיים סולובייצ'יק ור' חיים עוזר גרודזנסקי.⁵⁸⁴ הרבי מליובאביץ', כאשר הודיע לאישתו את פרטי קבלת הפנים (וביקשה לשמור הכל בסוד), כלל לא הזכיר את המילה מהפכה, אך הדגיש כי סטוליפין דיבר על העלאת רוח היהדות אצל הצעירים. הדבר חיזק את שכנועו של ר' שלום דובער שהממשלה מוכנה ללכת לקראת האורתודוקסיה, והוא הצטער נורא על כך שהפסיד בדיון על ידיעת הרוסית. לדבריו, גם ר' חיים סולובייצ'יק, אשר הצביע בעד ידיעת הרוסית רק מפני הבטחת סליוזברג כי אחרת לא תאמץ הממשלה את ההחלטות, התחרט ואפילו "נהיה חולה מעגמ"י [מעוגמת נפש]."⁵⁸⁵ במבט לאחור ניתן לפרש את דברי סטוליפין כדאגתו לעצמו וליאסיפת היהודים אשר הוא יזם אישית – הרי שרים אחרים בממשלה הזהירו, כי האסיפה היהודית עלולה לחרוג משאלות הדת אל השאלות הפוליטיות (ראה לעיל). גם אמירתו שהיהודים הזיקו לעצמם נבעה, אולי, מנסיונו הלא מוצלח לשפר במקצת את מצבם החוקי של היהודים בסוף 1906 ומהתקפות הימין הקיצוני עליו דווקא בענין זה: בפברואר 1910 החליטה הוועדה לשאלות של הדומה לאשר שאילתא של הימין אל סטוליפין לגבי החוזר מיום 22 במאי 1907 המונע גירוש היהודים שהתישבו לא כחוק מחוץ לתחום המושב.⁵⁸⁶ אבל באווירה של הגברת האנטישמיות הממשלתית, ריבוי גירושי היהודים והקפדה על המכסה בבתי ספר לא בישרו דבריו של סטוליפין טובות. בני הזמן המעורבים בפוליטיקה ראו בכך ביטוי למדיניות הממשלה והצהרה להמשכה העקבי. לפי תוצאותיה העגומות נעמדה המשלחת לסטוליפין ב-1910 בשורת המשלחות הקודמות – לפלווה ב-1903 ולוויטה ב-1905, וזו היתה המשלחת הרשמית האחרונה אשר היהודים שלחו אל שר הפנים של האימפריה הרוסית לפני מלחמת העולם הראשונה.⁵⁸⁷

המאבק אשר התנהל באסיפה לא תם עם סיומה אלא נמשך ביועדת העריכה אשר התכנסה בפטרבורג לאחר פסח 1910 ועמלה קשות על ניסוח החלטות האסיפה. בוועדה זו השתתפו הרבי מליובאביץ' והרב חן, הרבנים גרודזנסקי, סולובייצ'יק, ויי'י רבינוביץ' מפונבז' ומצד החילונים הברון גינצבורג וסליוזברג (גם עוזריהם של הרבנים – הריי"צ והרב קוסובסקי לקחו חלק בעבודות הוועדה).⁵⁸⁸ גם נציג מחצר גור – נחום לייב ויינגוט – הגיע לפטרבורג לפקח על הצגה "נכונה של עניני פולין".⁵⁸⁹ מכיון שהחלטות האסיפה היו אמורות לשמש חומר עבור פקידי משרד הפנים להכנת הצעת החוק, כל צד היה נחוש להציג את עמדתו במסמך המסכם, בו נכללו לא רק החלטות מנומקות היטב של הרוב אלא גם הנימוקים של המיעוט בשאלה זו או אחרת. עבודת הוועדה הסתיימה רק לאחר חג השבועות, אך במשך כל הקייץ כל צד ניסה עוד לשפר את הצגת עמדותיו.⁵⁹⁰ אפילו במכתב המלווה את החלטות האסיפה מצא הברון גינצבורג לנחוץ לכלול מספר בירורים.⁵⁹¹ המסמך המסכם הוגש למחלקה לעניני הדתות הזרות רק באמצע אוקטובר 1910.⁵⁹²

מה היתה התיחסותם של הפוליטיקאים 'החילונים' אל 'אסיפת היהודים'? הרי תשומת לבם נמשכה אל האסיפה כאשר הם כבר לא יכלו להשפיע על הרכבה. צדק משה טריבוס כאשר כתב **בנובי ווסחוד**: "עשרות שנים עברו מאז נגמרו הקרבות האחרונים בין שומרי המצוות לבין חלוצי ההשכלה; בין היריבים אשר איבדו כל תקווה להבין, לשכנע או אפילו להשמיד זה את זה נכרת מעין הסכם בשתיקה לא לשים לב לנוכחות

⁵⁸⁴ הַיְנֵט, 1910, ג' 67 (19.3), עמ' 2. השווה גם הסבר הרב צירלסון, **המודיע**, תר"ע, ג' 2 (27.4.1910), עמ' 21-22.

⁵⁸⁵ רש"ב אל אישתו, י"ט אד"ש עת"ר [17.3.1910], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקיח-תככב.

⁵⁸⁶ *Новый Восход*, 1910, ג' 8 (25.2), עמ' 16-17.

⁵⁸⁷ בזמן המלחמה ביקרו משלחות של 'ההתעצות הפוליטית ליד הצירים היהודיים בדומה' ושל 'וועד העזרה לפליטים יהודיים' אצל שרים רבים, כולל ראש הממשלה, שר הפנים, שר החוץ ושר האוצר. ראה *Слиозберг, Дела*, ג', עמ' 335, 352; Кельнер, «Война. Россия. Евреи», עמ' 267-280; Гольдин, «Русское еврейство», עמ' 329-340.

⁵⁸⁸ 276-277, 283-284, 294, 8, 821, 4-5, 1216, 183, 6, *РПНБ*; **המודיע**, תר"ע, ג' 6 (26.5.1910), עמ' 93.

⁵⁸⁹ סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' קא, תפ.

⁵⁹⁰ מכתביו של רש"ב אל ריי"צ, ג' תמוז עת"ר [27.6.1910], ז' תמוז [1.7], י"ז תמוז [11.7] ואל שמואל גור-אריה, א' חשוון אעת"ר [21.10.1910], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקכח-תקלב, תקלח-תקמא.

⁵⁹¹ גינצבורג אל חרוזין, 9.9.1910, 125, 183, 6, *РПНБ*.

⁵⁹² **המודיע**, תרע"א, ג' 3 (29.10.1910), עמ' 45.

המתחרה בקרב היהודים".⁵⁹³ ואכן הפתעתם של 'החילונים' למראה האורתודוקסים השולטים באסיפה ציבורית היתה גדולה. העיתונות החילונית מכל הזרמים לא הפנתה תשומת לב ראויה להתהוותה של הפוליטיקה האורתודוקסית בשנים האחרונות, ולכן יכל **יברייסקי מיר** להתריע בתדהמה לנוכח הידיעות על פעילותו של הרבי מליובאביץ' בעת הבחירות לאסיפה: "צדיק תעמלן הנוסע בערי השדה הינו תופעה חדשה במציאות היהודית, תוצאה של התהליך ביהדות אשר התחיל עם הופעתם של המוני היהודים ככוח פוליטי. הדמוקרטיה היהודית צריכה להעריך את משמעות התופעה ולקחת אותה בחשבון".⁵⁹⁴

בנוסף להתפעלות מהופעת הרבנים האורתודוקסים באולמות משרד הפנים בפטרבורג, תפקיד חשוב היה לעיתוי האסיפה. בתחילת 1910 התנהל הדיון הציבורי הפעיל ביותר אודות שאלת הקהילה היהודית, אשר הועמדה במרכז השיח הפוליטי באסיפת קובנו בנובמבר 1909. לכן, דווקא טיפולה של האסיפה בשאלת הקהילה משכה את תשומת הלב של כל הצדדים המעוניינים בהקמת קהילה יהודית (ובכך היו מעוניינים כל הכוחות הפוליטיים היהודיים – הסוציאליסטים, הדמוקרטים, הליברלים ואפילו הציונים למרות התרחקותם מענייני הקהילה).

השבועון **יברייסקי מיר** אשר ייצג את עמדותיה של 'הקבוצה הדמוקרטית היהודית' החל את טיפולו ב'אסיפת היהודים' משלילה מוחלטת של מוסד זה וגינתי האורתודוקסים המנסים להתקרב לשלטון בימי הריאקציה.⁵⁹⁵ אבל עם תחילת עבודתה התחיל השבועון לתקוף, בנוסף לאורתודוקסים, גם את 'המתקדמים', דהיינו את ראש 'הקבוצה היהודית העממית' סליוזברג.⁵⁹⁶ וככל שהתגבשה יותר עמדתם של 'הדמוקרטים' בין חברי האסיפה, כך הרבה **יברייסקי מיר** להעביר את כובד הביקורת מהאורתודוקסיה אל סליוזברג. הוא הבחין בין שתי קבוצות האורתודוקסיה – הקלריקלים בראשותו של הרבי מליובאביץ', ש'תפקידם בחיי היהודים הוא זעיר' והרוב האורתודוקסי המתון. עם קבוצה זו, לדבריו, ניסו 'המתקדמים' להידבר אך "במשא ומתן הזה מראים 'המתקדמים' מדיניות שהיא למעשה יותר מפגרת [отсталая] ומסוכנת, מאשר האורתודוקסים".⁵⁹⁷ ולבסוף, פירסם השבועון ראיון עם הרבי מליובאביץ' ועם "רב דתי" אחר עלום שם, במטרה ברורה לפגוע בסליוזברג.⁵⁹⁸ שתי נקודות עיקריות הבדילו בין הדמוקרטים לבין סליוזברג: שאיפתו, כפי שעלתה עוד באסיפת קובנו, לבנות קהילה חדשה רשמית על יסודות דתיים (конфессиональная община) ודחיפתו לבטל לאלתר את הרבנות הכפולה.

גם השבועון התומך בסליוזברג – **נוביי ווסחוד** – שינה את עמדתו בזמן האסיפה. מהדגשת הדאגות על כך "שלפי כיוון הרוב של חברי האסיפה קשה לקוות לתוצאות רצויות"⁵⁹⁹ עבר השבועון אל ההצהרות על האפשרות להגיע להסכמות ולהבעת שביעות רצון מכך שהרבנים קיבלו עקרונות הקהילה אשר פותחו באסיפת קובנו על ידי סליוזברג. אך יחד עם זאת, המשיך **נוביי ווסחוד** להתנגד לתפקיד המרכזי של הרב בהנהלת הקהילה וטען כי מבחינה היסטורית היו הרבנים רק "יועצים משפטיים" ומעולם לא עמדו בראש הקהילה.⁶⁰⁰ רק **רסבט** הציוני המשיך בקו המתמיד שלו עוד משנים הקודמות ודחה את הסכנה הקלריקלית מצדה של האורתודוקסיה: מחד גיסא "האורתודוקסיה אינה שווה לריאקציוניות" ומאידך השפעת הרבנים בענייני הציבור והפוליטיקה אינו משמעותי.⁶⁰¹

⁵⁹³ Шми [М.Тривус], «Ортодоксы и свободомыслящие», *Новый Восход* 1910, גלי 10 (11.3), עמ' 3.

⁵⁹⁴ Хосид, «Цадики агитируют», *Еврейский мир* 1910, גלי 5 (4.2), עמ' 12.

⁵⁹⁵ «О раввинской комиссии», *Еврейский мир* 1910, גלי 7 (18.2), עמ' 1-4.

⁵⁹⁶ Григорий Ландау, «Еврейское предумые», *Еврейский мир* 1910, גלי 10 (11.3), עמ' 1-4.

⁵⁹⁷ А. Перельман, «Ковенский проект перед судом истории», *Еврейский мир* 1910, גלי 12 (25.3), עמ' 1-4.

⁵⁹⁸ Sadagoraer [Арон Перельман], «После раввинского съезда», *Еврейский мир* 1910, גלי 15-16 (15.4), עמ' 21-25.

על עמדת השבועון ועל ראיון זה ראה זכרונותיו של אהרון פרלמן, «Мой отец», Перельман, עמ' 301.

⁵⁹⁹ «К открытию раввинского съезда», *Новый Восход* 1910, גלי 9 (4.3), עמ' 1-3.

⁶⁰⁰ «Раввинский вопрос и реформа общины», *Новый Восход* 1910, גלי 11 (18.3), עמ' 1-4.

⁶⁰¹ А. Давидсон [А. Идельсон], «Преувеличенные опасения», [С. Гепштейн], *Рассвет* 1910, גלי 11 (14.3), עמ' 3-4; ; А. Давидсон [А. Идельсон], «Клерикальное ; 10-12, עמ' 21.3), גלי 12 (21.3), עמ' 10-12.

«Интеллигенция и ортодоксия», *Рассвет* 1910, גלי 13 (28.3), עמ' 4-6.

גם הבונד, בדומה לדמוקרטים וליברלים, ראה את כובד החלטות האסיפה בשאלות הקשורות בקהילה היהודית. מובן שקהילה בעלת אופי דתי לא יכלה לספק את הבונדאים, וא. ליטבק תקף את שני הצדדים אשר הגיעו לפשרה באסיפה. 'הגרופיסטים' ובעיקר סליוזברג הואשמו בכך שבכלל הסכימו לפשרות עם הרבנים, והרבנים הואשמו בפשרות אשר עשו מפתח בפני הגבירים בקהילותיהם. הפשרה אשר הושגה באסיפה הדאיגה את הבונד, אשר לא היה שבע רצון משיתוף פעולה בין הליברלים לבין האורתודוקסיה (בעוד שהוא לא שם לב לתפקיד הדמוקרטים באסיפה).⁶⁰²

ואכן ישנו צדק רב בטענות העיתונות היהודית על הפשרה בין האורתודוקסים והליברלים. מפגש זה בפטרבורג – היחיד במינו – הוכיח, כי ניתן להגיע לעמק השווה, וכי החילונים המתונים בדרישותיהם יכולים להתקיים צד בצד עם האורתודוקסים. לא לחינם הדגיש סליוזברג – דמות המפתח בענייני הקהילה בקרב הליברלים: "את השתתפותי באסיפה זו ואת העבודה אשר עשיתי [בה] אני מעמיד לזכותי המיוחדת, אשר אני מעריך יותר מדברים רבים שנאלצתי לעשות בתחום השאלה היהודית ברוסיה".⁶⁰³

מבט מקרוב אל החלטות האסיפה מראה, כי הן היו מאוזנות פחות או יותר: אמנם קיבלו האורתודוקסים גישה לתפקיד הרב הרשמי, אך גישתם של "המתקדמים" לתפקיד זה לא נחסמה; האורתודוקסים הסכימו לקהילה יהודית מסודרת, אך לא הצליחו לחסום גישה לתפקידי הנהלה לעסקנים חילונים; האורתודוקסים קיבלו זכות לתלמוד תורה דתי, אך תלמודי תורה מהטיפוס הקיים לא בוטלו. במילים אחרות, אילו היו החלטות האסיפה מיושמות, היה תפקיד האורתודוקסיה במוסדות החדשים משקף את תפקידה בחברה היהודית. אבל העבודה הנמצאת של האסיפה היתה לשווא – הממשלה הרוסית לא עשתה צעד אחד כדי להגשים את החלטות האסיפה, לא בצורת חקיקה דרך הדומה ולא דרך חוזרים של משרד הפנים או הוראות מנהליות אחרות. הדבר היחיד אשר עשתה הממשלה בהתאם להחלטות האסיפה הוא הכוונה לכנס הוועדה הרבנית בשנת 1913, אשר גם היא לא יצאה לפועל, בסופו של דבר (ראה להלן).

לעומת התוצאות המעשיות של האסיפה, תוצאותיה בתחום הפוליטיקה היהודית הפנימית היו משמעותיות יותר. הפוליטיקאים החילוניים אמנם איבדו מהר מאוד את העניין באסיפה ובהחלטותיה ("במערכת החיים הפוליטיים כמעט ולא שמו אליה לב"⁶⁰⁴) והמשיכו לא להתחשב באורתודוקסיה כבכוח פוליטי ממשי. אבל תפקיד האסיפה להתגבשותה והתהוותה של הפוליטיקה האורתודוקסית היה חשוב ביותר.

הפוליטיקה האורתודוקסית לאחר 'אסיפת היהודים'

אם לא היו ל'אסיפת היהודים' השלכות מעשיות על ההווי הדתי של היהודים, השפעתה על הפוליטיקה האורתודוקסית היתה משמעותית ביותר. לראשונה שהה מספר כה גדול של רבנים אורתודוקסים בעיר הבירה זמן ממושך כל כך, והרבנים השתמשו בשהותם בפטרבורג כדי לקשור קשרים חדשים הן בין הפוליטיקאים היהודיים והן בין הפקידים הגבוהים של הממשלה.

יום לפני האסיפה השתתפו חבריה באסיפה מוקדמת אצל ברוך גינצבורג, שבה לקחו חלק גם הצירים היהודיים של הדומה וחברי ההנהלה של בית הכנסת הכורלי.⁶⁰⁵ בחודש ששהו הרבנים בפטרבורג הם לקחו חלק בחיים יהודיים ציבוריים של הבירה: רוב חברי האסיפה השתתפו באזכרה לברון הורץ גינצבורג בבית הכנסת הכורלי של פטרבורג, והדברים בה נשאו חברי האסיפה טיומקין, מזא"ה וסליוזברג;⁶⁰⁶ מספר רבנים

⁶⁰² א. ליטוואק, "דער רבנים-צוזאמענפאָר", צייט-פראַגע, חוב' 2 (מרץ 1910), עמ' 9-1; וו. מעדעם, "דער קאָמפּף פֿאַר דער געמיינדע", דער פריינד, 1910, גל' 72 (25.3), עמ' 2.

⁶⁰³ Слюозберг, Дела, ג', עמ' 280.

⁶⁰⁴ Слюозберг, Дела, ג', עמ' 279-280.

⁶⁰⁵ באסיפה זו לא השתתפו האדמו"ר מליובאביץ ור' חיים סולובייציק – **הד הזמן**, 1910, גל' 54 (4.3), עמ' 2; **הזינט**, 1910, גל' 51 (1.3), עמ' 1; **Еврейский мир**, 1910, גל' 9 (4.3), עמ' 19. השווה גם שניאורסון, **לעבן און קאמף**, עמ' 352. הנהלת הקהילה היהודית של פטרבורג לקחה על עצמה קבלת פנים של חברי הוועידה וסידורי בתי מלון עבורם (ЦГИА СПб, ф. 422, оп. 1, д. 116, т. 35; **הד הזמן**, 1910, גל' 47 [24.2], עמ' 1; **Новый Восход**, 1910, גל' 8 (25.2), עמ' 19).

⁶⁰⁶ ירושלמי, "במחיצתו", עמ' 131; **הד הזמן**, 1910, גל' 59 (10.3), עמ' 1; **Новый Восход**, 1910, גל' 10 (11.3), עמ' 18.

הובאו להרצאות בפני תלמידי הקורסים ללימודי המזרח של הברון דוד גינצבורג,⁶⁰⁷ האדמו"ר מסוקולוב נשא דרשה בבית הכנסת הכורלי,⁶⁰⁸ ורבה של מינסק ר' אליעזר רבינוביץ' נשא הספד בהלוויית בחורות ילדות מינסק אשר אבדו את עצמן לדעת כחלק מגל התאבדויות באותן השנים.⁶⁰⁹

במישור היהודי הציבורי השתתפו הרבנים בהכרעת השאלה החשובה ביותר של הפוליטיקה היהודית ב-1910-1909 – הצעת החוק על ביטול תחום המושב. יוזם ההצעה, חבר הדומה לזר ניסלוביץ', הסתכסך עם הפוליטיקאים הליברליים, אשר התנגדו להצעת החוק, ולכן הוא מצא דרך לעקוף אותם ולהשתמש באוטוריטה של חברי האסיפה:

ביום הראשון האחרון – הודיע חבר הדומה – היתה אצלי קבוצת משתתפי האסיפה והוועדה הרבנית (כ-15-20 איש). כאן היו הן "הרבנים הדתיים" והן "הרבנים מטעם", האנשים מהשטח שמכירים את מצב רוחם של ההמונים. [...] אנחנו דנו בשאלה בפרוטרוט זמן ממושך. והרבנים הסכימו פה אחד, כי את הצעת החוק צריך להכניס מהר ככל האפשר.⁶¹⁰

ואכן, היחסים אשר נוצרו בין ניסלוביץ' לבין חלק מהרבנים נמשכו גם בשנים הבאות: נשתמרו מספר מכתבי הרבנים לניסלוביץ',⁶¹¹ ויחסים איתו הוזכרו מספר פעמים בהתכתבות של ר' שלום דובער (אך פשר הדברים אינו ברור).⁶¹² ולבסוף, כאשר בעת הבחירות לדומה ב-1912 נתקל ניסלוביץ' בהתנגדות עזה של הליברלים היהודיים, הוא חיפש תמיכה אצל האדמו"ר מליובאביץ'.⁶¹³

לאחר עבודה משותפת של חודש ימים הרגישו הרבנים בטוחים לפנות ישירות גם אל הברון דוד גינצבורג בבקשות שונות. ואם האדמו"ר מבוברויסק ביקש ממנו להשתדל "לעכב" חוק על סגירת החנויות ביום ראשון,⁶¹⁴ הרבנים הליטאיים כתבו על התמיכה בישיבות מכספי יק"א.⁶¹⁵ אפילו הרבי מליובאביץ', שלא הצטיין ביחסים טובים עם בית גינצבורג, מסר לו דרישות שלום דרך בנו ר' יוסף יצחק,⁶¹⁶ והרב החב"די בפטרבורג גורפינקל פירסם מודעה הקוראת להתפלל עבור הברון כאשר היה בשלבים האחרונים של מחלת הסרטן.⁶¹⁷ נרשמה אף המסורת כי ר' שלום דובער בא במיוחד לפטרבורג לברך את הברון בעת מחלתו הסופנית.⁶¹⁸ פטירתו של הברון בדצמבר 1910 לא אפשרה המשך הקשרים.

מנהיגי האורתודוקסיה ותומכיה גם הוסיפו להיות מעורבים במפעלים יהודיים ציבוריים כלל-רוסיים. למשל, מספר גדול של "הרבנים הדתיים" פעלו כנציגים מקומיים של מחלקת ההגירה של יק"א: מתוך רשימת 400 הנציגים, שפעלו באפריל 1910, 31 איש הם רבנים המוזכרים בספר **אהלי שם** (ראה עליו בהמשך), ועוד כעשרה רבנים שאינם מופיעים בספר.⁶¹⁹ כלומר, יותר מ-10% מנציגי יק"א, בעיקר בעיירות קטנות, היו "הרבנים הדתיים". ב-1913 אחדים מהם, כולל פעילים אורתודוקסיים חשובים הרב יצחק קוסובסקי והרב שלמה יוסף זוין, השתתפו בהתייעצות נציגי הוועדים של יק"א, והחלטתם על דרכי העזרה

⁶⁰⁷ שזר, "רבותינו בבית מדרשו של הברון גינצבורג", עמ' 99 (=שזר, **אור אישים**, א', עמ' 272).

⁶⁰⁸ אהרון סורסקי, "מתולדות המחבר זצוק"ל", בתוך מורגנשטרן, **שארית יצחק**, עמ' 246.

⁶⁰⁹ **הד הזמן**, 1910, גל' 60 (11.3), עמ' 1.

⁶¹⁰ С., «О внесении законопроекта об отмене черты (Беседа с членом Госуд. Думы Л.Н. Нисселовичем)», 1910, *Рассвет*, גל' 13 (28.3), עמ' 7. השווה גם *Новый Восход* גם *Заметки: защита прав*, [М. Тривус], 1910, Шми [М. Тривус], גל' 13 (1.4), עמ' 5-6.

⁶¹¹ **שנות דור ודור**, א', עמ' רמא-רמה.

⁶¹² **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקל, תקלא, תקלה, תקסה, תקעט, תקפא. על היחסים הקרובים של ר' שלום דובער עם ניסלוביץ' ראה מארק, **גדולים פון אונזער צייט**, עמ' 207.

⁶¹³ שדוקא בגלל זה הוזכר ניסלוביץ' במכתבי ר' שלום דובער ביוני 1912 בהקשר של קורלנד, אם כי הדבר אינו ברור (**אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תרכח, תרלא).

⁶¹⁴ רשימת שניאורסון אל דוד גינצבורג, ל"ב למסבני" [13.5.1910], ד. 1302, פ. 183, רו. ПНБ.

⁶¹⁵ רח"ע גרודזנסקי, ר"ח סולובייצ'יק ורי"י רבינוביץ' מפונבו; אל גינצבורג, ערב חג השבועות עת"ר [30.5.1910]; רי"י רבינוביץ' אל גינצבורג, ו' אייר עת"ר [2.5.1910], אדר"ח תמוז עת"ר [24.6.1910], דד. 490, 969, פ. 183, רו. ПНБ.

⁶¹⁶ רשי"ב אל רייז, ג' תמוז עת"ר [27.6.1910], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקל.

⁶¹⁷ **המודיע**, תרע"א, גל' 4 (5.11.1910), עמ' 49.

⁶¹⁸ מארק, **גדולים פון אונזער צייט**, עמ' 295.

⁶¹⁹ *Отчет о деятельности Информационного Бюро за 1909*, עמ' 85-98.

שהרבנים יכולים להושיט לעגונות נתקבלה בהתיעצות.⁶²⁰ מספר "רבנים דתיים" גם השתתפו בבחירות לדומה הרביעית ב-1912, ואם ב-1907 רק שלושה "רבנים דתיים" בתחום המושב נבחרו כ'בוררים', ב-1912 כבר שישה רבנים זכו לתפקיד פוליטי זה.⁶²¹ יחד עם זאת, צריך להדגיש, כי האורתודוקסיה ברוסיה, כאשר היא ניסתה להתארגן בארגונים פוליטיים, אף פעם לא שמה לה למטרה השתתפות מאורגנת בבחירות לדומה. הסיבות לכך הם, מחד גיסא, אופי הבחירות לדומה, אשר הגבילו אפשרויות לנציגות היהודית, ומאידך אופיה של האורתודוקסיה, אשר עוד לא קיבלה כללי המשחק הפוליטיים במלואם. רק ב-1917 התארגנה האורתודוקסיה במטרה ברורה להשתתף בבחירות הן לאסיפה היהודית, הן לקהילות והן לאסיפה המכוננת הכלל-רוסית.⁶²²

עוד יותר חשובים היו היחסים אשר מנהיגי האורתודוקסיה ניסו לקשור עם חוגי השלטון. בפתח האסיפה ערכו הרבנים ביקור אצל מנהל המחלקה לענייני הדתות הזרות חרוזין (בעוד שהעסקנים החילוניים נמנעו מכך),⁶²³ והרבנים חברי הוועדה הרבנית ביקרוהו לאחר סיום עבודתם והיו מרוצים מהשיחה.⁶²⁴ לאחר האסיפה ניסו הרבי מליובאביץ' ואיתו עוד מספר רבנים למנות את טריינין כנציג רשמי של האורתודוקסים במחלקה לענייני הדתות הזרות.⁶²⁵ גם המשלחת הפולנית מינתה את יצחק דוב מרקון – מזרחן וגבאי של בית הכנסת הכורלי – כנציג האינטרסים שלהם במחלקה לענייני הדתות הזרות (והוא אכן ייצג את עמדתם של רבני פולין בעת המאבק נגד חופשת קייץ בחדרים בשנת 1911).⁶²⁶ הרבי מגור יעץ לרבנים הפולנים להשתמש בשהותם בפטרבורג על מנת להשתדל ולהקטין מכסת החיילים היהודיים המגויסים בממלכת פולין.⁶²⁷

האדמו"ר מליובאביץ' הצטיין במיוחד בהשקעה רבה ביחסים עם השלטונות – מחד גיסא היה זה המשך מדיניותו מהשנים הקודמות ומאידך היה זה פועל יוצא מאמונתו העמוקה כי מטרות האורתודוקסיה היהודית זהות לאלו של הממשלה הרוסית. למעשה, לא השלים הרבי עם כשלונו ב'אסיפת היהודים', ובדרך עוקפת את הרוב של האסיפה (כלומר גם את סליוזברג מנהיג הליברלים באסיפה וגם את הרב גרודזנסקי מנהיג הרבנים הליטאיים) החל במערכת יחסים ישרה עם מנהל המחלקה לענייני דתות זרות אלקסיי חרוזין. באוקטובר 1910 ביקר הרבי מליובאביץ' אצל חרוזין ודיבר איתו, ככל הנראה, על הגשת מסמך אחר, לא קשור בדוח הרשמי של האסיפה. לדברי העיתון, קיבל חרוזין את האדמו"ר "בקרירות רוח מרובה" והתפלא כי לאחר חמישים שנות קיום דרישות ההשכלה לרבנים "בא הרבי מליובאביץ' ודורש כי יבטלו את הצענו כללי".⁶²⁸ למרות הקרירות החלו אנשי ליובאביץ' בהכנת מסמך אלטרנטיבי בעזרת פקידים ממשד הפנים (שמותיהם מוצפנים במכתבי הרבי ולכן אי אפשר לברר את זהותם). כפי שאפשר להסיק מן הרמזים הלא ברורים, נועד מהלך זה של ר' שלום דובער לסכל את אישור החלטות האסיפה ולהביא לאישור מסמך שלו המביע את עמדת מיעוט האסיפה במקומן. כך, לאור הידיעות על כינוס הוועדה הרבנית החדשה בסוף 1912, כתב הרבי למקורבו: "באמת אגיד לכו[בדוד] אשר אני אינני שבע רצון מכללות הקומיסיי [=הוועדה] כעת, כי בטח מהנאספים שיהיו ירצו לידע מהנעשה בדבר החלטות הסייעוד [=האסיפה], וכשיהיו אצל הדירעקי

⁶²⁰ *Отчет о втором съезде*, עמ' 146, 174-175, 198-199.

⁶²¹ בנוסף לרבנים גרינהויז בטרוקי ומדיאבסקי בחורול, אשר היו 'בוררים' ב-1907, נבחרו ב-1912 הרב והאדמו"ר שמעון שלמה ורטהיים בבנדרי, הרב אהרן בצלאל פאול (1871-?) בלוצ'ין בפלך ויטבסק, הרב מאיר מאירוביץ' בויליקה בפלך וילנה, והרב נחום זלמן שניאורסון (1861-1917) בצ'רקסי בפלך קייב – נצר למשפחות שניאורסון וטברסקי (*Бессарабские Губ. Ведомости*, 1912, גל' 107 [12.10]; *Вулненские Губ. Ведомости*, 1912, גל' 31 [17.10]; *Киевские Губ. Ведомости*, 1912, גל' 117 [16.10]; *Новый Восток*, 1912, גל' 40 [4.10], עמ' 11, 13; *Рассвет*, 1912, גל' 41 [12.10], עמ' 23). על הרב פאול ראה *Latvija: sinagogas un rabīni*, עמ' 237.

⁶²² על ארגוני האורתודוקסיה ב-1917 והשתתפותם בבחירות ראה אלטשולר, "הפוליטיקה של המחנה הדתי".

⁶²³ **דער פריינד**, 1910, גל' 52 (2.3), עמ' 1, גל' 53 (3.3), עמ' 1.

⁶²⁴ ריייל צירלסון, "מכתב אל המו"ל", **המודיע**, תר"ע, גל' 2 (27.4.1910), עמ' 22.

⁶²⁵ РГИА, ф. 821, оп. 8, д. 294, л. 271.

⁶²⁶ אחד התלמידים [שמסוין דוב ירושלימסקי?], "להצדיק את הצדיקים", **המודיע**, תרע"א, גל' 5 (12.11.1910), עמ' 76.

⁶²⁷ ר' מנדל אלטר אל רמ"י ירושלימסקי, א' תזריע [21.3.1910], סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' צח-צט.

⁶²⁸ **הד הזמן**, 1910, גל' 259 (24.9.1910), עמ' 3; **המודיע**, תרע"א, גל' 8 (2.12.1910), עמ' 123. השווה גם שם, גל' 7 (25.11), עמ' 98. על תוכנית איזושהי, אשר אמורה להיות סודית ולא להגיע לאזני סליוזברג דווקא, כתב ר' שלום דובער אל בנו (ח' אלול עת"ר [30.8.1910], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקלז).

[המנהל] לא ימלט שלא ידברו בזה, וכ"ז אינו כדאי".⁶²⁹ לפי האזכורים הקצרים מובן, כי המסמך שהכינו החסידים דיבר על הרבנים ללא דרישת ידיעת הרוסית, על העברת רישום האוכלוסין לרשם מיוחד, על הישיבות ללא חובת לימוד רוסית, ועל שיעורי ערב ושבת "אשר אמרו להדיר" [=מנהל] שבו יש לקוות להיטיב מצב הצעירים".⁶³⁰ מלאכת הכנת המסמך התארכה, ובתחילת 1911 הפציר הרבי באנשי להגיש את המסמך מהר, במיוחד לאור הידיעות על החלפתו של חרוזין בתפקיד מנהל המחלקה ("אם באמת מתחלף הלא [מנהל] חדש אין מקום להגיש כשלא דברו אתו בזה כלל, ויותר טוב להגיש לחנן [=חרוזין] גם אם ברצות ד' יתן ע"ז הנחה טובה כתוב על הנייר, ה"ז [הרי זה] ענין גדול גם בעד החדש").⁶³¹ מרמזים נוספים ניתן להבין כי המסמך היה אמור להגיע לידי שר הפנים,⁶³² אולם הגשתו התעכבה עוד יותר; לאחר רצח סטולפיץ בספטמבר 1911 הזמן לזה לא היה מתאים, ואזכורים חדשים של המסמך מופיעים במכתבי הרבי בשלהי 1912 ובשלהי 1913.⁶³³ גורלו הסופי של הענין אינו ברור.

* * *

נושא אחר לפוליטיקה האורתודוקסית היווה כינוס הוועדה הרבנית החדשה המתוכנן לסוף 1913. בדומה להכנות לוועדה הרבנית של 1910, פירסם שר הפנים מקרוב בשלהי 1912 חוזר מיוחד המאפשר אסיפות הרבנים בפלכים.⁶³⁴ מספר אסיפות הרבנים התקיימו בפולין,⁶³⁵ אם כי לא היה בהן כבר הלהט של 1908 ורבנים רבים לא רצו באסיפות כלל (כפי שהודיע המושל של פלך פטרוקוב לווארשה שנה מאוחר יותר, "לא היה בפלך שלי אסיפות הרבנים").⁶³⁶ גם ברוסיה לא היתה היענות גדולה לאפשרות להתאסף. כך, למשל, פנו רבני גומל אל הרב צירלסון "בבקשה להודיע לנו איך לפי ידיעתו לדעתו נחוץ לארגן את הדבר, ואיזו ענינים המה היותר חשובים שצריך לדון עליהם מקדם".⁶³⁷ שאלה זו מובנת היא, כי הרי החלטות 'אסיפת היהודים' של 1910 הנוגעות לנקודות החשובות ביותר של הווי הדתי היהודי לא יצאו לפועל ולא היה ברור על איזה נושאים צריך לדבר. "הרב מטעם" של צ'רניגוב יצחק שניאורסון הציע תוכנית האסיפה הפלכית, אשר חזרה על אותן השאלות אשר נידונו בפטרבורג לפני שלוש שנים.⁶³⁸ החלטות דומות ביותר להחלטות של 1908 קיבלו גם התיעצויות "הרבנים מטעם" של פלך וולין באפריל 1913 ושל פלך קייב בפברואר 1914.⁶³⁹ חצר ליובאביץ' מצדה החלה בשתדלנות דומה לזו של 1908 על מנת לכלול בחוזר אודות הבחירות הוראה לבחור אנשים דתיים.⁶⁴⁰ חילופי שר הפנים בדצמבר 1912 ופרשת משפט בייליס ב-1913 דחו את הוועדה, אך בסוף 1913 חזרו חסידי ליובאביץ' לפעול בכיוון זה – גם על ידי הסוכנים שלהם בתוך משרד

⁶²⁹ רש"ב אל שמואל גור-אריה, י"ז מ"ח תרע"ג [15.10.1912], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תרמב.

⁶³⁰ **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקסד, תרמו, תרמח.

⁶³¹ רש"ב אל שמואל גור-אריה, ו' אדר אעת"ר [21.2.1911], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקפ. השווה גם מכתביו לבנו, י"א שבט אעת"ר [27.1.1911], ה' אדר אעת"ר [20.2.1911], שם, עמ' תקסח, תקעט.

⁶³² רש"ב אל שמואל גור-אריה, ו' אדר אעת"ר [21.2.1911], י"ז מ"ח תרע"ג [15.10.1912], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקפ, תרמב.

⁶³³ רש"ב אל שמואל גור-אריה, ו' טבת תרד"ע [22.12.1913], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תשמג.

⁶³⁴ חוזר המושל הכללי של וארשה, 1.11.1912, AP Łódź, Kaliski Rząd Gubernialny, Wydział Administracyjny, sygn. 1837 (אמת"י, HM8175); 7816; AP Łódź, Piotrkowski Rząd Gubernialny, Wydział Administracyjny, sygn. 416-417 (אמת"י, HM5796), עמ' 422; **המודיע**, תרע"ג, גלי 26 [22.3.1913], עמ' 416-417.

⁶³⁵ מושל הפלך פטרוקוב אל משרד המושל הכללי בווארשה, 23.12.1913, AP Łódź, Piotrkowski Rząd Gubernialny, Wydział Administracyjny, sygn. 7816 (אמת"י, HM5796). השווה גם AP Łódź, Kaliski Rząd Gubernialny, Wydział Administracyjny, sygn. 1837 (אמת"י, HM8175). ראה גם הודעת הרבנות בווארשה שהיא מוותרת על הזכות לכנס התיעצות לקראת הוועדה הרבנית – *Вестник еврейской общины*, 1913, גלי 2 (ספטמבר), עמ' 56.

⁶³⁷ מכתב רבני גומל אל ר"ל צירלסון, ללא תאריך, הספרייה הלאומית, V.696/186.

⁶³⁸ נ. זאלצמאן, "ועידה רבנית בפלך צ'רניגוב", **הזמן**, 1913, גלי 50 (28.2), עמ' 2-3; ראי"ע רבינוביץ', "לועידת הרבנים", **המודיע**, תרע"ג, גלי 25 (15.3.1913), עמ' 391-390.

⁶³⁹ *Вестник еврейской общины*, 1913, גלי 1 (אוגוסט), עמ' 56; 1914, גלי 2 (פברואר), עמ' 59-58; *Новый Восток*, 1914, גלי 8 (27.2), עמ' 24.

⁶⁴⁰ רש"ב אל שמואל גור-אריה, י"ז מ"ח תרע"ג [15.10.1912], ד' כסלו תרע"ג [1.11.1912], ו' שבט תרע"ג [1.1.1913], רש"ב אל ריי"צ, ט' שבט תרע"ג [4.1.1913], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תרמ-תרמב; תרמו, תרסא, תרסה.

הפנים וגם על ידי ארגון בקשות מערי השדה.⁶⁴¹ האדמו"ר גם דאג לכך שייבחרו לוועדה הרבנית "כאלה שאינם מנגדים להחלטת המיעוט בהסייעזד [=אסיפה]",⁶⁴² כלומר כאלה שיתמכו בדעותיו נגד דעותיהם של הרבנים הליטאיים. במרץ 1914 הופיעו הידיעות כי שר הפנים ניקולאי מקלקוב (1871-1918) החליט עקרונית לכנס את הוועדה והיא נקבעה לאוקטובר 1914,⁶⁴³ אך פרוץ מלחמת העולם הראשונה, מן הסתם, הוריד אתה סופית מסדר היום.

התגובה המסתייגת של חוגים רבים בקרב היהודים לידיעות על כינוס הוועדה הרבנית החדשה מצביעה על חוסר האמון ביכולת הוועדה להביא לשינוים כלשהם. גם החוגים האורתודוקסיים וגם החוגים החילוניים היו מאוכזבים מנסיון שיתוף הפעולה עם השלטונות ב-1910 ולא תלו תקוות מרובות על כך שהממשלה תבוא לקראת הדרישות של היהודים.

* * *

מרכיב חשוב ביותר בפוליטיקה האורתודוקסית באימפריה הרוסית היה השבועון **המודיע**. הוא הופיע לאור מיד לאחר סיום 'אסיפת היהודים', באפריל 1910, בפולטבה, ועורכו והמוציא לאור היה הרב של "המתנגדים" אליהו עקיבא רבינוביץ', אשר הוציא לאור בתחילת המאה את הירחון **הפלס**. ככל הנראה, דווקא הפעילות הקדחתנית לפני הבחירות לוועדה הרבנית דחפה את ההנהגה האורתודוקסית (או חלק ממנה) לנקוט בצעדים מעשיים על מנת להקים כתב-עת אורתודוקסי פוליטי. ואכן, הגליונות הראשונים של **המודיע** הוקדשו לוויכוח עם העיתונות היהודית החילונית על הלגיטימיות של השתתפות הרבנים האורתודוקסים ב'אסיפת היהודים'.⁶⁴⁴ ההתפתחויות מסביב לאסיפה העניקו תחושות אופטימיות לרב רבינוביץ', והוא השווה בין **המודיע** לבין **הפלס** – האחרון פורסם "בשעת מצור והמצוק על מבצרי בת יהודה", בעוד שעתה, ב-1910, "שאם אנחנו עוד לא נצחנו כלל המלחמה, אבל על כל פנים הלא המצור שצרו עלינו אז חדל להיות עוד".⁶⁴⁵

המודיע היה מפעל משותף של מספר מחנות בתוך האורתודוקסיה. תמיכת האורתודוקסיה הליטאית הופגנה בכך, שבין מפיצי השבועון הראשונים היו נטע ליפשיץ בקובנו, בנו ועוזרו של יעקב ליפשיץ, ור' שמואל נח גוטליב – השוחט מפניסק והאיש המקורב ביותר לר' דוד פרידמן.⁶⁴⁶ הקשר עם חצר ליובאביץ' התבטא בפירסום החוברת של האדמו"ר על 'אסיפת היהודים' בשלימותה בספטמבר 1910,⁶⁴⁷ והקשר עם אדמו"רים ורבני פולין – על ידי פירסום באפריל 1910 של כרוז 'מחזיקי הדת' בווארשה החתום על ידי אדמו"רי פולין ומוזריר נגד מסחר בבנות יהודיות.⁶⁴⁸ באוקטובר 1910 הוקם בווארשה וועד להפצת **המודיע** בראשותו של ויינגוט.⁶⁴⁹ מהמסמכים שבידינו לא ניתן להבין איך נוהל השבועון ואיך חולקה ההשפעה בין המחנות השונים של ההנהגה החרדית. הפרט היחיד מופיע בזכרונותיו של הרב יצחק מאיר לויך (1894-1971) – אחייך וגיסו של האדמו"ר מגור וראש 'אגודת ישראל' לעתיד – כי הרבי מגור היה אחד המממנים של **המודיע** ואף מינה את

⁶⁴¹ רייצ' אל רא"מ מדיאבסקי, י"ג תשרי תרד"ע [1.10.1913], **אגרות-קודש מאת מוהרי"צ**, א', עמ' פו; רש"ב אל שמואל גור-אריה, י' שבט תרד"ע [24.1.1914], רש"ב אל רא"מ מדיאבסקי, ד' ניסן תרד"ע [18.3.1914], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תשפ, תשצ-שתצב.

⁶⁴² מכתב רש"ב ללא פניה וללא תאריך, שתוארך על ידי העורכים בטעות כשייך לבחירות לוועדה של 1910, **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תפז. גם המכתב הבא (עמ' תפח) על הבחירות לוועדה הרבנית תוארך לא נכון וככל הנראה הוא נכתב בסוף 1912 או תחילת 1913.

⁶⁴³ רש"ב אל רא"מ מדיאבסקי, ד' ניסן תרד"ע [18.3.1914], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תשא; *Новый Восток*, 1914, גל' 11 (19.3), עמ' 21. ראה דעתו של גסנשמידט כי מקלקוב ביטל את כינוס הוועדה - *Gassenschmidt, Jewish Liberal*, *Politics*, עמ' 117.

⁶⁴⁴ א"ע רבינוביץ', "האספה והועידה הרבנית", **המודיע**, תר"ע, גל' 1 (10.4.1910), עמ' 9-10.

⁶⁴⁵ [א"ע רבינוביץ'], "אל הקוראים והסופרים", **המודיע**, תר"ע, גל' 1 (10.4.1910), עמ' 3.

⁶⁴⁶ **המודיע**, תר"ע, גל' 2 (27.4.1910), עמ' 32.

⁶⁴⁷ **המודיע**, תר"ע, גל' 22 (16.9.1911), עמ' 337-342, גל' 23 (20.9.1910), עמ' 353-359, גל' 24 (28.9.1910), עמ' 369-370.

⁶⁴⁸ "שמירת בנות ישראל", **המודיע**, תר"ע, גל' 2 (27.4.1910), עמ' 22-24. עורך **המודיע**, רא"ע רבינוביץ', היה בעצמו יליד פולין – אביו היה רב בעיירה פיונטניץ (Piantnica) בפלך לומזיה ואפילו החליף זמנית את הרב מייזל של לודז', ואישתו היתה בת ר' אליהו רוזנברג מווארשה (שם, תרא"ב, גל' 29 [19.4.1912], עמ' 432-433).

⁶⁴⁹ **המודיע**, תרע"א, גל' 3 (29.10.1910), עמ' 48; גל' 4 (5.11), עמ' 64.

הרב לוי למזכיר השבועון מטעמו.⁶⁵⁰ רק ביוני 1911 פורסם קול-קורא לתמיכה ב**המודיע** החתום על ידי 19 ראשי האורתודוקסיה באימפריה הרוסית: מצד אחד – ששה רבני ליטא הבולטים (גרודזנסקי, סולובייצ'יק, פרידמן, אליעזר רבינוביץ' ממינסק, יצחק יעקב רבינוביץ' מפונבז' ואליהו פיינשטיין מפרוז'ן), מצד שני – האדמו"רים מגור, גרודזיסק, סוקולוב, אוסטרובצה, אמשינוב, אוטבוצק, ראדזין, פילץ, קוצק, סוכצ'ב ואלכסנדר ואיתם הרב מייזל מלודז' והרב זילברברג מווארשה. רק חתימתו של האדמו"ר מליובאביץ' חסרה ברשימה זו – מה שיכול להעיד על הבעיות ביחסים בין חצר ליובאביץ' לבין השבועון.⁶⁵¹

המודיע התנהל כשבועון מפלגתי לכל דבר: הגיב לפרסומים בעיתונות חילונית ותקף אותה בכל הזדמנות, העניק במה לפעילים אורתודוקסים, פירסם חדשות מעולם הרבנות (בעיקר על פטירות ובחירות הרבנים) וגם דברי תורה והזהרות. **המודיע** העמיד את עצמו מול כל העיתונות היהודית ועורכו ראי"ע רבינוביץ' לא חסך מילים במשך ארבע שנות קיום העיתון כדי להדגיש, כי **המודיע** מפרסם רק "דברי אמת". אפילו בגליון האחרון של השבועון, כאשר נדרש רבינוביץ' להסביר את הפסקתו, הוא טען כי "ברית כרותה לו ל'המודיע' לבלתי כתוב והודיע אלא דבר אמת לאמתו, ואם לפעמים נכשל גם הוא בדבר שאינו אמת – לא בו האשם, הואיל ולא בזדון הביאו."⁶⁵²

המודיע הצליח להתקיים עד מלחמת העולם הראשונה. עם פרוץ המלחמה פירסם העורך מאמר ארוך ובו הסביר, כי מחד גיסא הוא מבין שכתב-עת שבועי אינו מתאים לזמן המלחמה, כאשר עולה ענין דווקא בחדשות מעודכנות (רק נזכיר כאן כי הוא הפסיק את ירחונו **הפּלס** עם פרוץ המהפכה ב-1905), אך מאידך גיסא גם בעת "מהומה ומבוכה כאלה" זקוקה היהדות החרדית לבטאון משלה. הוא גם ציפה לקשיים כספיים לעיתון והבטיח לנסות ולהוציא את השבועון לאור עד כמה שתאפשרנה הנסיבות ("לאט לאט נצעוד הלאה בדרכנו").⁶⁵³ באוגוסט וספטמבר פירסם ראי"ע רבינוביץ' עלונים ביידיש שהכילו רק חדשות, ובאוקטובר הוא הפך את **המודיע** לכתב-עת קטן יותר, היוצא לאור פעמיים בשבוע, ושפתו – יידיש "כדי שכל השכבות של עמנו, מקטן ועד גדול, יוכלו לקראו".⁶⁵⁴ בפברואר 1915 ניסה ראי"ע רבינוביץ' להגדיל את מספר הדפים בעיתונו אך נאלץ לוותר ובמרץ 1915 נסגר כתב-העת סופית (מספר חדשים לפני איסור על כל העיתונות בשפה 'יהודית'). **המודיע** שיחק תפקיד חשוב בריכוז ואיחוד האורתודוקסיה היהודית ברוסיה ופולין, והכרת תפקידו החשוב ניתן לראות בכך, שהעיתון האורתודוקסי הישראלי העיקרי נקרא על שמו.

מאמץ מקביל לאחד את האורתודוקסיה, אם כי לא רק ברוסיה ופולין אלא בעולם כולו, נעשה על ידי השוחט מפינסק ר' שמואל נח גוטליב. בשנת 1912 הוא פירסם, בהסכמת הרבנים פרידמן, סולובייצ'יק וגרודזנסקי, ספר **אהלי שם**. הספר הכיל את שמות הרבנים עם הביוגרפיות הקצרות ועם כתובות הדואר שלהם.⁶⁵⁵ לדברי פטרונו של גוטליב, הרב דוד פרידמן, "הספר הזה נחוץ להרבה ענינים הנוגעים לחזוק הדת ולעטרת רבנים השוקדים על התורה",⁶⁵⁶ ומחברו הסביר את הופעת הספר כפועל יוצא מהתעוררות הפעילות האורתודוקסית לאחר מהפכת 1905 – האסיפות בווארשה ובווילנה ו'אסיפת היהודים' בפטרבורג. לדבריו, העבודה על הספר החלה כבר בשנת 1910, אם כי את הרעיון הגה עוד הרב אליעזר גורדון, אשר אפילו החל באיסוף כתובות הרבנים (ככל הנראה זה היה קשור בהתכתבותו העניפה בשנת 1908, כאשר ר"א גורדון יזם אסיפות רבנים במסגרת 'כנסת ישראל').⁶⁵⁷ הופעת מדריך כה שלם ומפורט לעולם הרבנות נועד לא רק להקל על הקשרים בין הרבנים – הן בעניני השאלות ותשובות המסורתיות, הן בדני האישיות בעידן ההגירה המסיבית

⁶⁵⁰ ריי"מ לוי, "זכרונות", **הפּלס**, גל' 4, כ"ב אדר תשל"א, עמ' 5.

⁶⁵¹ "קול קורא", **המודיע**, תרע"א, גל' 35 (16.6.1911), עמ' 548-545 (פורסם גם אצל גרודזנסקי, **אגרות**, א', עמ' שכו-שכח, אם כי מספר חתימות הושמטו).

⁶⁵² אי"ע רבינוביץ', "מלחמת קיומו של המודיע", **המודיע**, תרע"ד, גל' 41 (31.7.1914), עמ' 642-643.

⁶⁵³ אי"ע רבינוביץ', "מלחמת קיומו של המודיע", **המודיע**, תרע"ד, גל' 41 (31.7.1914), עמ' 642-645.

⁶⁵⁴ "צו די לעזער", **המודיע**, תרע"ד, גל' 42 (10.10.1914).

⁶⁵⁵ אין קשר ישיר בין כינוס היסוד של 'אגודת ישראל' בקטוביץ ב-1912 לבין הופעתו של **אהלי שם** באותה שנה, מכיוון שעל פירסום הספר הוכרו פומבית עוד באפריל 1910 - **המודיע**, תר"ע, גל' 1 (10.4.1910), עמ' 15.

⁶⁵⁶ הסכמת ר' דוד פרידמן, גוטליב, **אהלי שם**, עמ' ה'.

⁶⁵⁷ גוטליב, **אהלי שם**, עמ' טו.

והן בענייני הפוליטיקה האורתודוקסית. אוסף של כ-2,000 רבנים נתן תחושת בטחון: "והספר הזה הוא טוב לכל שיראו בו כי בית ישראל ממלא תפקידו בגדולי התורה והיראה בשוקדי[ה] וגאוני[ה] שיחיו ויתרבו, ונותן אומץ להיקרים והישרים בהוכחם לדעת כי לא אלמן ישראל בגדולי התורה והיראה פאר בית ישראל".⁶⁵⁸

* * *

אתגר חדש לאורתודוקסיה היהודית באימפריה הרוסית היווה החוק על הסדרי מנוחה בשביל עובדי המסחר. חוק זה היה חלק מהרפורמות של סטולפיץ ונועד להשקיט את הזבנים ועובדי המסחר האחרים ולספק להם יום עבודה של 12 שעות ויום חופש אחד בשבוע. החוק קבע כי כל החנויות תהינה סגורות בימי ראשון, אך במקומות שרוב התושבים אינם נוצרים ניתן לסגור חנויות ביום אחר, לפי התנאים במקומיים והחלטות העיריות. החוק אמנם היה "פרוגרסיבי", אך הוא פגע קשות באוכלוסייה היהודית העוסקת במסחר ושומרת שבת – הרי סגירת העסקים ליומיים בשבוע היתה בלתי אפשרית מבחינה כלכלית. חוק זה פורסם ב-15 נובמבר 1906 על ידי ממשלת סטולפיץ בהתאם לסעיף 87 של חוקי היסוד, דהיינו החוק נכנס לתוקף עם פירסומו, אך על מנת להפוך לחוק קבוע היה צריך להכניסו לדומה תוך חודשיים מיום התכנסותה, והחוק היה צריך לעבור תהליך החקיקה המלא – להתקבל בדומה ובמועצת הממלכה ולזכות לאישור הקיסר. אכן, מייד עם כינונה של הדומה השניה בפברואר 1907 הוכנס החוק על הסדרי מנוחה לדומה.⁶⁵⁹

כאשר פורסם החוק ב-1906 והפעלתו היתה תלויה בשלטונות המקומיים, פעלה האורתודוקסיה בדרך מקובלת במשך עשרות שנים. בקשות מהסוחרים להרשות לסחור בימי ראשון במקום שבת הוגשו למושלים בפלכים ונשלחו לפטרבורג. למשל, מנהיגי האורתודוקסיה בפולין ארגנו אסיפת רבנים מיוחדת ושלחו משלחת אל המושל הכללי בווארשה.⁶⁶⁰ מכיוון שהפעלת החוק היתה תלויה בתנאים מקומיים, נמנע משרד הפנים בפטרבורג מלהתערב, והחלטות בפועל התקבלו על ידי העיריות והמושלים. כבר במשך 1907 הסתדר המצב ברוב המקומות בצורה זו או אחרת, בהתאם להשקפותיהם של המושלים: המושל הכללי בוילנה, למשל, שמר בפלכים תחת אחריותו על הסדר הישן, כאשר החנויות היו פתוחות ביום ראשון במשך חמש שעות בלבד;⁶⁶¹ סידורים דומים אישרו גם המושלים במינסק ובוולין, אם כי הם בוטלו מאוחר יותר;⁶⁶² המושל ביקטרינוסלב התיר לבעלי מלאכה יהודיים לעבוד ביום ראשון אך אסר לסחור בתוצרת עבודתם ולקבל הזמנות.⁶⁶³ לעומת המושלים, היו העיריות בדרך כלל עוינות יותר לבקשות היהודים, ובמקומות רבים החלו חנויות יהודיות לשבות בימי ראשון ולסחור בשבתות, לפעמים ב"שטר מכירה" הערוך על ידי הרבנים ולפעמים בלעדיו.⁶⁶⁴ מכל מקום, ההתנגדות העזה של האורתודוקסים בזמן תהליך החקיקה לאחר 1909 מוכיחה, כי המצב אשר נוצר ב-1906 השביע את רצונם והם חששו מהרעה. במילים אחרות, בשלב הראשון של התמודדות עם החוק יכלה האורתודוקסיה לפעול בדרך מסורתית, ודרך זו היתה מוצלחת פחות או יותר.

ברם, כאשר הועבר החוק לדיונה של הדומה הממלכתית, מצאו המנהיגים האורתודוקסים את עצמם במצב חדש ולא מוכר, כי לא היתה להם תשובה איך מונעים את הגזירה האמורה להתקבל בפרלמנט נבחר המורכב מסיעות רבות ומגוונות. בעוד שציוני פולין – קבוצה בעלת תודעה פוליטית מודרנית – ארגנו בתחילת

⁶⁵⁸ הסכמת ר' חיים סולובייצ'יק, גוטליב, אהלי שם, עמ' ה'.

⁶⁵⁹ את החוק המקורי ראה *Особые журналы Совета министров*, 1906, עמ' 602-624. על תהליך החקיקה של חוק זה ראה *«О воскресном отдыхе»*, 1909, גל' 9 (1.3), עמ' 12-14; Я. Лещинский, «Воскресный отдых», שם, 1912, גל' 24 (15.6), עמ' 15-17; *Еврейский мир*, 1910 г., «Еврейский вопрос в Гос. Думе в 1910 г.», Л. Неманов, 1911, גל' 1 (6.1), עמ' 37-38.

⁶⁶⁰ *Свобода и равенство*, 1907, גל' 21 (5.4), עמ' 17; מכתבו של חנוך צבי לויין בשם האדמו"ר מגור אל רמ"ן ירושלימסקי, אור ועשי"ק ויקרא [1.3.1907], סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' טו-יח.

⁶⁶¹ *Рассвет*, 1907, גל' 11 (22.3), עמ' 23.

⁶⁶² *Рассвет*, 1907, גל' 6 (16.2), עמ' 7-8; גל' 42 (27.10), עמ' 22.

⁶⁶³ **דער פריינד**, 1907, גל' 168 (30.7), עמ' 3.

⁶⁶⁴ על "שטר מכירה" ברוסיה ראה כ"ץ, **גוי של שבת**, עמ' 139-142; שלם וארליך, "תגובתם של החוגים האורתודוקסים", עמ' 136, הערה 6.

1907 פטיציה לדומה השניה בצירוף 16,000 חתימות,⁶⁶⁵ לא ידעו החוגים האורתודוקסים מהי הדרך הנכונה בתנאים החדשים. אסיפות רבות של רבני פולין ב-1908 הכניסו בין הצעותיהן בקשות לאפשר לפתוח חנויות בימי ראשון,⁶⁶⁶ וכך גם עשתה האסיפה הגדולה בווארשה (ראה לעיל). אבל הצעות אסיפות הרבנים נועדו למחלקה לענייני הדתות הזרות במשרד הפנים שלא היה לה כל קשר לחוק המנוחה. דיון מיוחד למנוחת יום ראשון הקדישה גם אסיפת "הרבנים הדתיים" בוויילנה באפריל 1909. מכיוון שהצעת החוק נידונה באותו הזמן בוועדות הדומה השלישית, החליטה האסיפה לבקש את שר הפנים למסור את פרוטוקול הישיבה יחד עם החלטתה "לאן שצריך [куда следует]". בהחלטתה הביאה האסיפה שני נימוקים שונים המיועדים לקהלי-יעד שונים. האחד דיבר על "ירידת הדתיות" עקב סגירת החנויות בימי ראשון והכרח לעבוד בשבת, והוא נועד לחוגי השלטון. השני אמר כי כפיית ימי חג של דת אחת על בני דת אחרת "אינה מתאימה לעיקרי חופש המצפון הכלולים בחוקי היסוד" ונועד יותר לליברלים הרוסים בדומה.⁶⁶⁷

'אסיפת היהודים' של 1910 לא יכלה להביע את דעתה על מנוחת יום ראשון מכיוון ששאלה זו לא נמצאה בין השאלות, אשר הממשלה הציגה בפניה. כאשר במאי 1910 התקבל החוק בדומה בקריאה ראשונה עם הסתייגות הימין הקובעת יום ראשון כיום אחיד למנוחה, פנה האדמו"ר מבוברויסק אל הברון דוד גינצבורג "לעורר את כה"ר [כבודו הרם] אולי ימצא דרכים אל האדונים במועצת הממשלה לעכב הדבר או להמתיק הדבר להתיר פתיחת החנויות ביום ראשון עכ"פ לחמשה ששה שעות כמו שנהוג כעת בכמה מקומות".⁶⁶⁸ מכתב זה מראה עד כמה לא הבין ר' שמריה נח את המציאות הפוליטית החדשה.

לעומתו, קרא השבועון **המודיע** בפתח הקריאה השניה בחוק בדצמבר 1910 לפעילות מודרנית – עריכת פטיציות לדומה. העיתון הביא את דוגמת המוסלמים, אשר גם נאבקו נגד החוק במשלוח פטיציות, והתלונן, כי "רבים מבני עמנו [...] בהיותם בלתי רגילים עדיין בנימוסי הפרלמנטריות, אינם יודעים כלל שרשות נתונה לכתוב". כדי להקל על היהודים ולספק דוגמה לכתיבת הפטיציות, פירסם העיתון טקסטים רוסיים של הבקשות אשר שלחו סוחרים קובנו אל שר התעשייה והמסחר ואל הדומה. הבקשות הדגישו שלושה נימוקים נגד מנוחת חובה ביום ראשון: פשיטת רגל צפויה של הסוחרים היהודיים (שלא יוכלו לעמוד בתחרות נגד הנוצרים) והנזק הצפוי מכך בשביל החברות והבנקים הרוסים ובשביל אוצר המדינה, הרעת מצב ואפילו אבטלה בקרב הזבנים השכירים, אי-נוחיות ואי-כדאיות בשביל הלקוחות.⁶⁶⁹ השבועון גם הודיע על הפטיציה שנשלחה ממינסק ביוזמת הרב אליעזר רבינוביץ.⁶⁷⁰

ללא ספק היה הפרסום **בהמודיע** מתואם עם מנהיגי האורתודוקסיה הפולנית: באותו זמן שיגר ארגון "מחזיקי הדת" בווארשה – למעשה ארגון של חסידי גור – מכתב לערי השדה הקורא "להרבות בקשות" וצירף "נוסחאות לבקשות שונות" לדומה ולשר התעשייה. "מחזיקי הדת" גם נתנו הנחה: "הבקשות יחתום הרב שליט"א בעצמו, ועל הבקשות לדומה יחתמו על אחת סוחרים העיר ועל השני עוזרי המסחר".⁶⁷¹

רק כאשר התקבל החוק עם האיסור המוחלט על מסחר בימי ראשון בדומה ועבר למועצת הממלכה, החלו החוגים האורתודוקסיים לפעול ביתר שאת. כפי שהודיע יעקב ליפשיץ לאדמו"ר מליובאביץ, התקיימה במינסק בתחילת פברואר 1911 התיעצות הרבנים והפעילים ממינסק, מוהילב וויטבסק ושם הוחלט "לנסוע לפטרבורג" ולחפש עצה אצל הפוליטיקאים היהודיים המנוסים בפוליטיקה פרלמנטרית – "וינבר וסליוזברג". ואכן, וינבר וסליוזברג "ועוד רוצים להשתתף לפעול ולעשות". דעתו של הרבי מליובאביץ' היתה לארגן "דפוטיצה רבנית", אך, כצפוי, רעיון זה לא התקבל על ידי הפוליטיקאים הליברלים (במיוחד לאור תוצאות

⁶⁶⁵ *Правда*, 1907, גלי 8 (2.3), עמ' 25-26; גלי 21 (2.6), עמ' 27.

⁶⁶⁶ אסיפות הרבנים בפטרבורג, פלוצק, סובלק ולומז'ה (РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 66, тт. 7, 18, 21, 34).

⁶⁶⁷ РГИА, ф. 821, оп. 9, д. 51, тт. 320-321о6; д. 63, т. 58.

⁶⁶⁸ רשימת שניאורסון אל גינצבורג, לייב למסבניי [13.5.1910], т. 2, ф. 183, ПО РНБ.

⁶⁶⁹ אי"ע רבינוביץ', "זכרון לכולם יהיה", **המודיע**, תרע"א, גלי 8 (2.12.1910), עמ' 113-118.

⁶⁷⁰ **המודיע**, תרע"א, גלי 4 (5.11.1910), עמ' 62.

⁶⁷¹ חוזר "מחזיקי הדת" בווארשה, י' כסלו אעת"ר [28.11.1910], הפקסימיליה אצל סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' כא.

המשלחת אל סטולפיץ (1910-ב-1910).⁶⁷² לעומתם חיפש ר' שלום דובר את עצתו של ניסלוביץ' והורה לבנו "תהי אתה אצלו ותוודע מאתו מצב הדבר הזה ומתי תבוא [הצעת החוק] לגאס' סאווי' [=מועצת הממלכה], ובדרך אגב תדע מאתו דעתו מה שיש לעשות בזה באיזה אופן".⁶⁷³ במקביל המשיכו מקורבי הרבי מגעים בחוגי השלטון – הרב חן, למשל, הודיע כי סגן שר הפנים קריז'ובסקי איבד ענין בהעברת חוק זה.⁶⁷⁴ בוויילנה פירסם פייבל מאיר גץ חוברת מיוחדת בנושא חוק מנוחת יום ראשון, ולפי הפניות בגוף החוברת נראה, שהיא נועדה לחלוקה בין חברי מועצת הממלכה. בתחילת הטקסט מגדיר גץ את שני היסודות של החוק – החברתי והדתי. ליסוד הראשון הוא הקדיש רק שני עמודים, הדגיש כי היהודים בכל זאת סוגרים את החנויות בשבתות וחגים, דהיינו 69 ימים בשנה, וחזר על הטענה כי הרעת המצב הכלכלי של היהודים ישפיע גם על הנוצרים. 20 עמודים הבאים הוקדשו ליסוד הדתי של החוק. גץ הסביר את משמעות השבת ביהדות אך עיקר חיבורו הקדיש להוכחה על סמך הברית החדשה כי מעמד של יום ראשון בנוצרות אינו דומה לזה של שבת ביהדות, ושאינן שום סיבה דתית למנוע מסחר ביום זה (אמנם כאשר נדרש לדוגמאות מההיסטוריה הכנסיתית הביא רק דוגמאות פרוטסטנטיות, לא רוסיות-אורתודוקסיות). בסיום הדגיש גץ כי חובת המנוחה בימי ראשון תכריח את היהודים לחלל שבת, והדבר ישחית את היסודות הטובות המושרשים בקיום מצוות הדת.⁶⁷⁵

במקביל פעלו גם מנהיגי האורתודוקסיה בפולין. כבר בתחילת נובמבר 1910, עוד לפני הקריאה האחרונה בדומה, החלו הם להתכונן לשלב הבא של תהליך החקיקה וריכזו את מאמציהם בחיפוש הגישות למועצת הממלכה: "הוגד לנו שהאנשים ששמותיהם רצופות בזה יכולים לפעול הרבה לטובתנו [...]". בכך מבקשים אנחנו את רום כבודו הי"ו לחקור ולדרוש **בחשאי ובלוי רעש** [ההדגשה כאן והלאה במקור] אם נמצאים אנשים המכירים אותם – מאחינו – ועומדים עמהם בקשרי אהבה וידידות – ולהודיע אותנו". הם גם קבעו את מדיניות התעמולה: "**להסבירם שהשתדלותנו היא, לא מפני שגזרת השביתה היא לנו אסון גדול, אך ורק שהמסחר המדיני** [=של המדינה] **בכלל צפוי עלי אסון** מפני גזרת השביתה".⁶⁷⁶

מנהיגי האורתודוקסיה בפולין גם ארגנו אסיפה, אשר התקיימה ב-7-8 במרץ 1911 ברשיון השלטונות בווארשה. בה השתתפו שבעה האדמו"רים פולניים (כולל הרבי מגור), הרבי מליובאביץ', חמישה רבנים ליטאיים בולטים (כולל ר' חיים סולובייצ'יק), שני רבני וארשה וכ-15 עסקנים חסידיים.⁶⁷⁷ כפי שעולה מדברי **המודיע**, שעורכו היה בין המשתתפים, הועלתה באסיפה ההצעה על הקמת איזה מוסד בעל אופי יצוגי שייקרא "ועד", אך הרב סולובייצ'יק יצא נגדו בתוקף: "קוטב התנגדותו הי' מאשר שם 'ועד' נושא עליו תכנית לדבר בשם העם ובעד העם, ובשום אופן א"א [אי אפשר] להרשות לדבר בשם העם כל עוד שאינו בא מכח העם, הנבחר בהסכמתו ע"פ סדר הבחירה האמיתי".⁶⁷⁸ דעתו של ר' חיים התקבלה והוחלט "שיהי' ועד בערי המדינה מרבנים ובע"ב [בעלי בתים] חרדים על דבר ה', לדאוג על עניני הכלל. הוועד לא יהי' בתור בא-כח-העם [...] רק שישתדלו ע"פ החק לטובת העם".⁶⁷⁹ הוכרו על הקמת "ועד פועל" בשלושה מקומות – ווארשה, וילנה וליובאביץ' (זה האחרון בשביל הפלכים שהרבי קרא להם "פלכים שלנו", כלומר מזרח ביילורוסיה ואוקראינה בגדה השמאלית של דנייפר) ונשלחו מכתבים "אל רבים אנשי שם ידועים" על כך שהם נבחרו לוועד הפועל

⁶⁷² רש"ב אל רייניץ, כ"ד שבט אעת"ר [9.2.1911], ה' אדר אעת"ר [20.2.1911], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקעג, תקעט.

⁶⁷³ רש"ב אל רייניץ, ו' שבט אעת"ר [22.1.1911], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקסה.

⁶⁷⁴ רש"ב אל רייניץ, י"ט שבט אעת"ר [4.2.1911], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקעא.

⁶⁷⁵ Кацис, «Об одной загадочной Гец, Суббота и воскресенье». על החוברת אשר פרסם גץ לקראת משפט בייליס ראה *הספריה הלאומית*, V.696/244.

⁶⁷⁶ מכתב הרבי מגור ועוד 8 עסקני ווארשה אל ריי"ל צירלסון, ד' חיי אעת"ר [10.11.1910], *הספריה הלאומית*, V.696/244 (פקסימיליה אצל סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' כג).

⁶⁷⁷ השתתפו באסיפה האדמו"רים מגור, סוכצ'ב, ראדזין, ראדזימין, סוקולוב, פילץ, אמצינוב והרבנים חיים סולובייצ'יק, מאיר אטלס, יצחק רבינוביץ' מפונבז', אליעזר רבינוביץ' ממינסק, אליהו עקיבא רבינוביץ' מפולטבה.

⁶⁷⁸ פקסימיליה אצל סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' תסג. על ההכנות לאסיפה ראה מכתבי הרש"ב אל רייניץ ואל שמואל גור-אריה, **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקסה, תקעא, תקעד, תקפ, תקפא; מכתב האדמו"ר ראמ"מ גוטרמן מראדזימין אל רמ"נ ירושלימסקי כ"ג שבט תרע"א [8.2.1911], מכון שוקן, מס' 911.

⁶⁷⁹ החלטות אסיפת וארשה, פקסימיליה אצל סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' תסב.

(מכתב מיוחד שוגר לצדיקי פולין ע"י שליחים).⁶⁸⁰ יחד עם יסוד פורמלי של רשת הוועדים הוחלט על הצעד המעשי יותר והוא שליחת שני עסקני וארשה חשובים, וגמייסטר (חסיד גור) וליבוש דוידזון (1853-1923, "גביר-מתנגד" וחובב-ציון⁶⁸¹), לפטרבורג על מנת להבין איך צריך לפעול. (צריך להוסיף כי אסיפת וארשה דנה גם בביטול הוראת מנהל הגליל הלימודי של ווארשה על קביעת חופשת קיץ בחדרים, והדבר נפתר בדרך מסורתית – הופעלה שתדלנות בפטרבורג דרך יצחק מרקון, מזרחן וגבאי בית הכנסת, ושר ההשכלה ביטול את ההוראה.⁶⁸²) ב-8-9 ביוני 1911 התכנסה אסיפה נוספת באוטבוצק. משתתפיה שמעו את דיווח השליחים וקבעו צעדים לעתיד.⁶⁸³ על הדרכים אשר מצאו האורתודוקסים הפולניים יעיד מכתבם אל הרב צירלסון:

הננו שולחים רצוף בזה רשימת חברי הקומיסיא [=הוועדה] במועצת הממלכי ע"ד שאלת השביתה, קרוב מאוד שכתוה"ר [שכבוד תורתו הרמה] ימצא מסילה איך להודע אחרי קרוביהם ומכיריהם שיכולים לפעול אצלם. ואולי דרוש לכתוה"ר רשימת כל חברי המועצה נכונים אנו לשלוח במוקדם האפשר.

אמנם עיקר ומגמת ביאתינו בזה, היות האדון היו"ר [הוועדה] טימיריאזעו הנהו עומד בראש החברה האקציונית שפאשניקאו בפ"ב [בפטרבורג], ולהחברה הנ"ל יש לה מורשה בעיר קישענאו, ונדענו שהאיש הזה מכובד גדול בעיני האלמנה המנהלת את העסק, והוא יוכל לפעול אצלה הרבה בתנו השקפתו מנקודת המסחר והנזק הגדול שיהי לעסקם בפרט. די לנו דברים קצרים לאיש חכם כמוהו. [...]

בע"ב [בעלי בתים] אחדים מנכבדי עירנו [=וארשה] נכונים לנסוע בקרוב פ"ב למטרת "השביתה". נכון הי' שכתוה"ר ידבר עמו, שכאשר נבקשהו לבוא לפ"ב שלא יסרב מלבוא. אפשר שהמורשים מפה ומווילנא גם הם יבואו.⁶⁸⁴

הענין של מנוחת יום ראשון הפך להיות הנסיון הראשון של האורתודוקסיה היהודית בפוליטיקה הפרלמנטרית, ובגלל חשיבות העליונה של הענין התגייסו כל הזרמים באורתודוקסיה באימפריה הרוסית לטיפול בו. לא כל חוגי האורתודוקסיה הסתגלו לצורות חדשות של החיים הפוליטיים ורבים עדיין ניסו לפעול דווקא בחוגי הממשלה ולא בפרלמנט. אבל החוגים האחרים הצליחו לשלב אמצעים מודרניים, כמו פטיציות לדומה (גם הבונד ארגן שליחת מחאות אם כי לסיעה הסוציאל-דמוקרטית של הדומה⁶⁸⁵), באמצעים ישנים בדוקים, כמו שתדלנות אישית. על פי מיעוט המקורות שהשתמרו אפשר להסיק שהנסיון להגיע לחברי מועצת הממלכה – למקצתם אם לא לכולם – היה המפעל השתדלני האדיר ביותר בתולדות יהודי רוסיה (במועצת הממלכה היו 196 חברים, בוועדה הממונה על דיון מוקדם בהצעות החוקים היו 15 חברים).⁶⁸⁶ לחיפושי הקשרים האישיים לחברי מועצת הממלכה נלווה גם שינוי בהנמקה: כשאר ראו מנהיגי האורתודוקסיה כי הטיעון על הנזק לדת היהודית אינו פועל פעולה רצויה, השתנתה צורת ההנמקה ולשורה ראשונה הועלו נימוקים כלכליים – קודם המשמעות הכלכלית של מנוחת יום ראשון בשביל היהודים ואחר כך הועבר הדגש על הנזק לכלכלה הרוסית כולה; נעשה גם שימוש בנימוקים מתיאולוגיה נוצרית. אי אפשר לברר את תוצאות השתדלנות במועצת הממלכה: בדיונה בחוק ב-1912 היא, אמנם, החזירה את האפשרות למסחר בימי ראשון

⁶⁸⁰ רש"ב אל שמואל גור-אריה, ר"ח מני"א אעת"ר [13.7.1911], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב' עמ' תקפט; מכתב אל הרב ירושלימסקי כ"ב אדר ה' אעת"ר [9.3.1911], סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב' עמ' תסא; מכתב אל צדיקי פולין, שם, עמ' כה-כ.

⁶⁸¹ שאצקי, **געשיכטע פון יידן אין ווארשע**, ג', עמ' 380.

⁶⁸² סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב' עמ' כז-כח; רמ"נ ירושלימסקי אל רד"ט קצנלנבוגן רבה של פטרבורג, מכון שוקן, מס' 365.

⁶⁸³ **הינט**, 1911, גל' 131 (8.6), עמ' 3, גל' 132 (9.6), עמ' 3 (פקסימיליות אצל סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב' עמ' תסה).

⁶⁸⁴ יואל וגמייסטר ונחום יהודה לייב ויינגוט אל רי"ל צירלסון, אור ה' חיי התרע"ב [2.11.1911], הספריה הלאומית, V.696/244 (הפקסימיליה אצל סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב' עמ' תסו).

⁶⁸⁵ *Отчет о IX конференции*, עמ' 5-6; **די נינטע קאנפערענץ**, עמ' 9. לדיון בשאלה בוועידה השמינית של הבונד ולהחלטותיה ראה *Отчет о VIII конференции*, עמ' 50-61, 82-83; **בעריכט פון דער VIII קאנפערענץ**, עמ' 46-55, 75-76.

⁶⁸⁶ על מועצת הממלכה ראה *Юртаева, Государственный Совет*, במיוחד עמ' 24.

למשך חמש שעות, אך יחד עם זאת האריכה יום העבודה עד 15 שעות. הדבר מרמז על כך, שהחלטה זו נבעה מהאופי השמרני של המועצה ולא מסימפתיה או התחשבות ביהודים ובמוסלמים.

אם כן, פרשת החוק על מנוחת יום ראשון הסתיימה פחות או יותר בטוב עבור האורתודוקסיה, אם כי לא ברור עד כמה השפיעו על כך הצעדים שנקטו ראשיה. הפעילות האורתודוקסית הקדחתנית, במיוחד בפולין, נתנה, ללא ספק, גם דחיפה להמשך התארגנות האורתודוקסיה. באביב 1912 התארגנו החסידים בווארשה בצורה עצמאית לקראת הבחירות למוסדות הקהילה ועל ידי כריתת הסכם קודם עם ציונים ולאומיים ולמחרת עם "המתבוללים" הצליחו להעביר להנהלת הקהילה 6 מועמדיהם.⁶⁸⁷ ביוני 1913 התקיימה אסיפת הרבנים של פולין אשר הקימה איגוד מקצועי "תמיכת רבנים" וגם דנה בתפקידם של הרבנים במאבק נגד החרם הפולני על היהודים.⁶⁸⁸

אולם בנובמבר 1913 החלה פרשה חדשה ומסוכנת לא פחות בשביל הדת היהודית. בעקבות משפט בייליס הציעה סיעת הימין בדומה הצעת חוק האוסרת שחיטה יהודית והמבטלת את מס הקורובקה.⁶⁸⁹ הדומה אמנם לא דנה בהצעת החוק בגלל פרוץ מלחמת העולם הראשונה,⁶⁹⁰ אך הממשלה ובמיוחד משרדי הפנים והמשפטים הספיקו להביע תמיכה בהצעה זו.⁶⁹¹ לאור הסכנה המהותית ליהדות הדתית החלו ראשי האורתודוקסיה במהלכים בחוגי הממשלה על מנת למנוע את התקדמות החוק: נציגי רבני רוסיה עם רח"ע גרודזנסקי בראש ומשלחת רבני פולין ביקרו אצל מנהל המחלקה לענייני הדתות הזרות י.ו. מנקין (מי שהיה המושל בליובלין); על מנת לעקוב מקרוב על העניינים בפטרבורג נשלח לשם נציג קבע של האורתודוקסיה נח אטינגר (1850-1917). הוקם גם ועד מיוחד, אשר הכין חוברת הסבר ברוסית מחד גיסא ובקשה מפורטת לשר הפנים מאידך.⁶⁹² חוברת ההסבר אמנם הזכירה בדרך אגב, כי שחיטת העופות והבהמות על ידי שוחטים מומחים "מרחיקה את האוכלוסיה משפחת הדמים" ולכן "עוזרת לריכוך אורחות החיים [смягчение нравов]", אך תוכנה כולו הוקדש להוכחות מדעיות של הומאניות השחיטה היהודית, של עיוות העובדות בהצעת החוק ומספר פעמים הוזכר כי איסור השחיטה היהודית יפגע גם במוסלמים.⁶⁹³

דהיינו, מנהיגי האורתודוקסיה התכוונו למאבק חדש בדומה ופעלו בחוגי הממשלה. והנסיון כבר לימדם, כי אין שום השפעה לטיעון כי חוק זה או אחר מונע מהיהודים לשמור מצוות דתם ועל ידי כך פוגע בדתיותם ובסופו של דבר במוסריותם ובנאמנותם למשטר. שורת התקוות שלא התגשמו הוכיחה לראשי האורתודוקסיה באימפריה הרוסית כי הממשלה השמרנית אינה מוכנה לתמוך בחוגים השמרניים בקרב היהודים: בעיניה היו כל היהודים – האורתודוקסים והחילוניים – אחראים למהפכה ולפעילות אנטי-ממשלתית, והצהרותיהם על נאמנות נראו כאחזת עיניים. לכן, לקבוצה כה מזיקה לא מגיעים לא ויתורים ולא התחשבות בצרכיה המיוחדים.

⁶⁸⁷ סיכום על הבחירות של 1912 ראה Ben-Levy, «Фиаско дипломатии», 1912, גלי 16 (20.4), עמ' 3-7; И. Гринбаум, «Борьба за власть в еврейской общине», *Вестник еврейской общины* 26 (דצמבר), עמ' 18-26.

⁶⁸⁸ *Рассвет*, 1913, גלי 26 (28.6), עמ' 30-31; *Вестник еврейской общины*, 1913, גלי 1 (אוגוסט), עמ' 56.

⁶⁸⁹ את טקסט ההצעה ראה *Вестник еврейской общины*, 1914, גלי 2 (פברואר), עמ' 42-48.

⁶⁹⁰ Д.М., «Коробочный», 38-41; В. Гроссман, «Борьба с шхитой», *Вестник еврейской общины*, 1914, גלי 3 (מרץ), עמ' 19-22.

⁶⁹¹ «Сбор в бюджетной комиссии Государственной Думы», 5 (מאי), עמ' 19-22; *Вестник еврейской общины*, 1914, גלי 1 (ינואר), עמ' 50; גלי 3 (מרץ), עמ' 40; *Новый Восход*, 1914, גלי 3 (28.1), עמ' 21; גלי 10 (13.3), עמ' 17; Löwe, *The Tsars and the Jews*, עמ' 296.

⁶⁹² *Вестник еврейской общины*, 1914, גלי 2 (פברואר), עמ' 59; *Новый Восход*, 1914, גלי 8 (27.2), עמ' 21; רח"ע גרודזנסקי אל ר"י רבינוביץ, ג' חנוכה תרע"ד [13.12.1913], גרודזנסקי, **אחייעזר**, א', עמ' רעח; גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קכט; רש"י אל שמואל גור אריה, כ"ז אדר תרד"ע [12.3.1914], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תשפט; רש"י מדליה אל ר"ל צירלסון, ח' אדר תרע"ד [21.2.1914], הספריה הלאומית, V.696/364. אני מודה לגבי רעיה בורשטיין אשר מצאה את קברו של אטינגר (אטינגן) בבית הקברות היהודי בפטרבורג.

⁶⁹³ *К вопросу о еврейском способе*, הציטוט בעמ' 2. תוכן החוברת נמסר גם במאמר Давид, «К вопросу о шхите», *Вестник еврейской общины*, 1914, גלי 2 (פברואר), עמ' 37-41.

האורתודוקסיה ברוסיה ואגודת ישראל'

במקביל להתארגנות הפוליטית של האורתודוקסיה באימפריה הרוסית, גם בגרמניה החלה פעילות אינטנסיבית במטרה להקים ארגון אורתודוקסי פוליטי כללי. מובן כי הניאו-אורתודוקסיה הגרמנית שהיתה מיעוט בקרב יהודי גרמניה שאפה לחזק את עצמה על ידי קשרים פורמליים ומעשיים עם האורתודוקסיה בארצות אחרות ובמיוחד בארצות מזרח אירופה ששם מליוני יהודים חיו חיים מסורתיים.⁶⁹⁴ למרות שבהונגריה ובגליציה היו ריכוזים אורתודוקסיים גדולים, מקום מיוחד בתוכניות המנהיגים הגרמנים תפשו יהודי האימפריה הרוסית. כמו שכבר הדגשנו לעיל, בתחילת המאה העשרים נהרו הרבנים מרוסיה לאתרי נופש ומרפא במרכז אירופה – שם הם נפגשו פנים מול פנים עם הפעילים האורתודוקסים מגרמניה וארצות אחרות. בנוסף למגעים אישיים, ערוץ חשוב של הידברות בין מנהיגי האורתודוקסיה ברוסיה ובגרמניה היווה ר' יצחק אייזיק הלוי – תלמיד חכם והיסטוריון מווילנה אשר התגורר בגרמניה והשתתף במלוא המרץ בפעילות אורתודוקסית שם.

גם מנהיגי האורתודוקסיה הרוסית העריכו את התועלת אשר יכולה לבוא משיתוף הפעולה עם האורתודוקסים בגרמניה. רא"ע רבינוביץ', עורך **המודיע**, אפילו הכריז בועידת היסוד של 'אגודת ישראל' כי יהדות מזרח אירופה היא אונית "טיטניק" הענקית הטובעת בגלל התנגשות בהר הקרח של ההשכלה, בעוד שהאורתודוקסיה הגרמנית היא אוניה קטנה "קרפאטיה", אשר הצילה את ניצולי "טיטניק" ואשר "היא ורק היא יכולה להציל את יהודי רוסיה הנמצאים על סיפון 'טיטניק'".⁶⁹⁵ עצם קיומה של הניאו-אורתודוקסיה הוכיחה כי ניתן בפועל לשמור אמונים למסורת הדתית ולחוקי שולחן ערוך גם בעולם המודרני.

יחד עם זאת, הפער בין האורתודוקסיה ברוסיה ובגרמניה היה גדול מאוד. מנהיגי האורתודוקסיה ברוסיה התייחסו בחשד אל הניאו-אורתודוקסים הגרמניים. הם אמנם העריכו את היכולות הארגוניות והפוליטיות של הגרמנים אך זילזלו ביכולתם בלימוד התורה האמיתית. לא פעם חזרו הרבנים הרוסיים על הקביעה, כי ישנם בגרמניה רבנים אורתודוקסים טובים, אך אין ביניהם גדולי תורה וגאונים.⁶⁹⁶ השיטה של הניאו-אורתודוקסיה הגרמנית – "תורה עם דרך ארץ", דהיינו שילוב בין התרבות וההשכלה האירופאיות עם הנאמנות להלכה היהודית – לא מצאה לה תומכים רבים בקרב האורתודוקסיה הרוסית ונדחתה חד משמעית על ידי המנהיגים הבולטים ביותר. הגרמנים מצדם אמנם העריכו את יהדות מזרח אירופה כיהדות מסורתית אמיתית הדבקה בתורה, אך הם התגאו בתרבותם הגרמנית ובהבנתם את הלכות העולם.⁶⁹⁷ למעשה, לא הסתירו שני הצדדים את רגשי העליונות שלהם על הצד שכנגד, והדבר גרם לחיכוכים תמידיים בין 'מזרח' ל'מערב'.

מפגש ראשון בין מנהיגי האורתודוקסיה המערבית והמזרחית במטרה לאחד כוחות בארגון כללי גדול התקיים בעיירה בַד-הומבורג ליד פרנקפורט באוגוסט 1909.⁶⁹⁸ רבני ליטא היו מיוצגים על ידי ר' חיים סולובייצ'יק, ר' חיים עוזר גרודזנסקי, ר' אליעזר גורדון ור' אליעזר רבינוביץ' ממינסק, חצר ליובאביץ' יוצגה על ידי שמואל טריינין וחסידות פולין – על ידי האדמו"ר מגור. במפגש זה התקבלו שתי החלטות חשובות. הראשונה היא כי ארגון האורתודוקסים בפרנקפורט, 'ההתאחדות החופשית לאינטרסים של היהדות האורתודוקסית' (Die Freie Vereinigung für die Interessen des Orthodoxen Judentums), ירכז את עבודת ההכנה להקמת ארגון אורתודוקסי עולמי 'אגודת ישראל' ולכינוס ועידת היסוד שלו. ההחלטה השניה שהוצעה על ידי ר' חיים סולובייצ'יק, היתה להקים 'מועצת גדולי התורה' – מוסד עליון של התנועה החדשה,

⁶⁹⁴ על האורתודוקסיה בגרמניה בתחילת המאה העשרים ראה Breuer, "Orthodox German Jewry".

⁶⁹⁵ צוטט אצל רוזנהיים, **זכרונות**, עמ' קלט-קם.

⁶⁹⁶ ראה, למשל, רח"ע גרודזנסקי אל רי"א הלוי, י"ז תמוז תרע"ב [19.6.1912], גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קיט; רי"א הלוי אל יעקב רוזנהיים, ר"ח סיון תער"ג [24.5.1913], רייכל, **אגרות רבי יצחק אייזיק הלוי**, עמ' 205. השווה גם דברי האדמו"ר מליובאביץ', **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ה', עמ' כז.

⁶⁹⁷ ראה Morgenstern, *From Frankfurt to Jerusalem*, עמ' 47-50.

⁶⁹⁸ רוזנהיים, **זכרונות**, עמ' קז-קיד; "הרה"ג ר' חיים עוזר גרודזנסקי שליט"א וועגען די בעציהונגען פון אלטס בריסקער רב, הרה"ג ר' חיים סאָלאָווייטשיק זצ"ל צו דער אגודת ישראל", **דער יוד**, י"ז אב תרפ"ג, עמ' 3 (תרגום לעברית ראה גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קמא); סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' קיט-קכח; Morgenstern, *From Frankfurt to Jerusalem*, עמ' 54.

אשר יעמוד מעל לכל מוסדותיה האחרים, שייבחרו בצורה דמוקרטית פחות או יותר, ויפקח על המדיניות של 'האגודה'. לפי הסברו המאוחר של רח"ע גרודזנסקי, נימק הרב סולובייצ'יק את הצעתו "בחשש שלא תחדור התוכנית של החינוך שבגרמניה את הת"ת [תלמודי התורה] והשיבות שלנו ושלא תהיה תערובת של תורה והשכלה, של קודש וחול, אשר התנגד לזה באופן עקרוני, מפני שלהשקפתו דבר זה ימעט את לימוד התורה".⁶⁹⁹

אגודת ישראל' הוקמה בוועידת היסוד אשר התקיימה בעיר קטוביץ ב-27-29 במאי 1912. מבין מנהיגי האורתודוקסיה הרוסית השתתפו בוועידה הרב סולובייצ'יק, הרב גרודזנסקי, הרב א"ע רבינוביץ' עורך **המודיע** ועוד דמויות רבות ונכבדות, חסידות גור יוצגה על ידי משלחת ובראשה העסקנים וגמייסטר וויינגוט.⁷⁰⁰ בזמן ולאחר ועידת היסוד התפלגו מנהיגי האורתודוקסיה הרוסית לפי אותם הקווים אשר הפרידו ביניהם בשנים הקודמות. חצר גור תמכה בהקמת 'האגודה' באופן נלהב ואפילו ניסתה ליטול לידה יותר שליטה בארגון החדש. כך, נשלחו ביולי 1912 וגמייסטר וויינגוט לפרנקפורט על מנת להידבר עם ההנהגה הגרמנית על כינוס 'הכנסיה הגדולה' הראשונה של 'האגודה' דווקא בווארשה. גם ביקורו של מייסד 'האגודה' יעקב רוזנהיים (1870-1965) בווארשה הדגיש את חשיבותה במערכת של 'אגודת ישראל'.⁷⁰¹ למרות המאמצים של חסידי גור, נקבע מקום כינוסה של 'הכנסיה הגדולה' הראשונה בפרנקפורט. הסכסוכים הפנימיים ב'אגודה' – בין מייסדיה יעקב רוזנהיים והרב שלמה זלמן ברויאר (1850-1926), בין מחנות שונים באורתודוקסיה הגרמנית ובין המנהיגים מארצות שונות – דחו את כינוס 'הכנסיה' לאוגוסט 1914, כך שבגלל פרוץ מלחמת העולם הראשונה היא לא יכלה להתקיים. למרות הכשלון להעמיד את וארשה במרכז הפעילות של 'האגודה', לא התפוגגה נכונותה של חצר גור ליטול חלק חשוב בה, והיא חזרה ושיקמה את הארגון בווארשה מיד לאחר הנסיגה של הצבא הרוסי מבירת פולין ב-1915.⁷⁰²

ר' חיים סולובייצ'יק, אשר נתפס בעיני רבים בקרב האורתודוקסיה הן במערב והן במזרח כסמכות הלכתית עליונה, התלבט מאוד ביחסו אל הארגון החדש. הוא אמנם השתתף בהתייעצות בבד-הומבורג ובוועידת קטוביץ, אך כפי הנראה לא היה שלם עם קיום 'אגודת ישראל' והיה נתון ללחצים ולהשפעות מצדדים שונים: בתחילת דצמבר 1912 שלח ר' חיים מכתב לרח"ע גרודזנסקי ובו הסכים להיות חבר ב'אגודה', ובסוף דצמבר הוא אמר לאדמו"ר מליובאביץ', כי 'האגודה' "אינה טובה בעיניו, ומי"מ [ומכל מקום] נתן להם מכתב, ותירץ א"ע [את עצמו] שהכריחו אותו ע"ז [על זה]"⁷⁰³. כבר בבד-הומבורג הוא תבע את הקמת 'מועצת גדולי התורה' כדי לפקח על 'האגודה' ולמנוע זליגת שיטת החינוך הגרמני אל אורתודוקסיה הרוסית, ולאחר קטוביץ הוא כמעט פרש מהארגון מכיוון שתקנות המועצה לא נכללו במסמכי היסוד. גם התנהגותו בפרשת 'הדרישה ההונגרית' (התביעה שכל אלה שאינם משתייכים לקהילות אורתודוקסיות נפרדות הקיימות במקום מושבם אינם יכולים להיבחר למוסדות 'אגודת ישראל') היתה לא עקבית – מחד גיסא הוא הסכים לה ומאידך הכחיש זאת.⁷⁰⁴ ר' חיים אף התנה את השתתפותו ב'אגודה' בקבלת "י"ח תקנות" שהתכוונו לשמור מפני התערבותה של 'אגודת ישראל' ברוסיה ובפולין.⁷⁰⁵

בין המנהיגים העיקריים של האורתודוקסיה ברוסיה רק ר' שלום דובער שניאורסון גילה התנגדות עיקשת ופעילה ל'אגודת ישראל'. הביוגרפיה הרשמית שלו קובעת כי עוד ב-1909 הודיע הרבי כי הוא "יוצא מוועד המייסד" של 'האגודה'.⁷⁰⁶ אבל לאמיתו של דבר נשאר ר' שלום דובער מעורב בעניני 'האגודה' ובמשך שנים הבאות הוא קיים שיחות ארוכות עם מייסדי 'האגודה' הגרמניים ואפילו תמך במקצת ברב ברויאר נגד

⁶⁹⁹ "הרה"ג ר' חיים עוזר גראָדזינסקי שליט"א וועגען די בעציהונגען פֿון אַלטס בריסקער רב, הרה"ג ר' חיים סאַלאַווייטשיק זצ"ל צו דער אגודת ישראל", **דער יוד**, י"ז אב תרפ"ג, עמ' 3 (תרגום לעברית ראה גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קמא).

⁷⁰⁰ רוזנהיים, **זכרונות**, עמ' קסח; סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' קכט.

⁷⁰¹ רוזנהיים, **זכרונות**, עמ' קעג, קפג; סורסקי וסגל, **ראש גולת אריאל**, ב', עמ' קלה-קלו.

⁷⁰² על תולדות 'האגודה' בפולין העצמאית ראה Bacon, *The Politics of Tradition*.

⁷⁰³ ר"ח סולובייצ'יק אל רח"ע גרודזנסקי, ט' טבת תרע"ג [6.12.1912], גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קמב; רש"ב אל ש"מ טריינין, ד' שבט תרע"ג [30.12.1912], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תרנט.

⁷⁰⁴ על יחסו ותפקידו של ר"ח סולובייצ'יק בפרשת 'הדרישה ההונגרית' ראה רוזנהיים, **זכרונות**, עמ' קסט-קע והן מכתבי האדמו"ר מליובאביץ', **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תרנו, תרסה, תרסט, ה', עמ' מד-מה.

⁷⁰⁵ רוזנהיים, **זכרונות**, עמ' קסט.

⁷⁰⁶ שניאורסון, **חנוך לנער**, עמ' 15.

יעקב רוזנהיים. בוועידת קטוביץ הוא אפילו נבחר ל'מועצת גדולי התורה' של 'האגודה' ולא דחה את המינוי מיד.⁷⁰⁷ בעיקרה של ביקורת הרבי על 'האגודה' בעת היווסדותה היו שלושה נימוקים. החשוב שבהם מגלם בעצם את כל השקפותיו של ר' שלום דובער כלפי הפוליטיקה האורתודוקסית: "עשו להם שיטה להחזיק התורה והיראה באמצעים שאינם תורה ויראה".⁷⁰⁸ כלומר, הוא דחה על הסף את כל האמצעים השאולים מהעולם המודרני ותבע, כי חיזוק התורה ייעשה אך ורק על ידי לימוד התורה המסורתית, ללא הוספה של "דרך ארץ" הגרמנית או חידושים כלשהם אחרים, יראת ה' – דהיינו התנהגות מסורתית – תתחזק מחזרה לדפוסי ההנהגות המקובלים בדורות הקודמים. יחד עם זאת צריך לציין, כי גם פעילותו של האדמו"ר עצמו לא היתה נטולת אמצעים מודרניים. הנימוק השני של ר' שלום דובער נגד 'האגודה' היה בכך שהיא לא הגדירה באופן מדויק מי יכול להיות חבר בה, ולדעתו היא תכלול הן 'המחדשים' והן 'הציונים'. תחת הציונים התכוון הרבי לחברי 'המזרחי' הפעילים והן לחברי 'המזרחי' לשעבר, אשר פרשו מתנועתם ומהתנועה הציונית לאחר הקונגרס הציוני העשירי ב-1911 ותמכו ב'אגודה'.⁷⁰⁹ מייסדי 'האגודה' ניסו לשכנע את האדמו"ר כי 'המזרחי' ישנתו בהיותם בתוך 'האגודה', אך הוא העדיף להרחיקם ולא לקרבתם, והתריע כי "באם יהי רק תערובות ציונים יהפכו את כולם לציונים".⁷¹⁰ נימוקו השלישי היה כי אגודת ישראל ברוסיה חייבת להתקיים רשמית ברשיון השלטונות: "אין לחשוב שרוסלאנד [...] רק תתן כספה לאשכנז ותבקש אח"כ רחמים מאשכנז".⁷¹¹ במילים אחרות, לא הסכים ר' שלום דובער למעמד נחות של ההנהגה הרוסית בתנועה האורתודוקסית העולמית.

התנגדותו של ר' שלום דובער לא נשאה רק אופי תיאורטי או הצהרתי. הוא נקט בצעדים מעשיים, כגון נסיון להשפיע על ר' חיים סולובייצ'יק למשוך את תמיכתו מ'האגודה',⁷¹² והכנת פניות לרבנים ברוסיה ובארה"ב על מנת לעכב את הצטרפותם ל'אגודה'.⁷¹³ האמצעי העיקרי שלו נגד 'האגודה' היה הקמת ארגון אורתודוקסי ברוסיה בשם 'אגודת היראים', אשר יבנה לפי מתכונתו שלו. אמנם רעיון 'אגודת היראים' הופיע עוד ב-1911,⁷¹⁴ בו בזמן כאשר הקימו מנהיגי האורתודוקסיה בפולין רשת הוועדים למאבק נגד החוק על סגירת החנויות בימי ראשון, אך ב-1912-1913 ראה הרבי את הארגון כתחליף ההכרחי ל'אגודת ישראל': "וכאשר במדינתנו תהי' אגודה בנוי[ה] בעצמה ומקויימת, אז יהי' אפשר ביכולת לקבל **אחדים** [ההדגשה במקור] מהאשכנזים ואונגארים שאין בהם חשש".⁷¹⁵ לכן ניסה ר' שלום דובער לעצור הצטרפות האורתודוקסים ברוסיה ל'אגודת ישראל' והיה מודאג ממאמצים להשיג לגאליזציה של 'האגודה' אשר נעשו מווארשה ומווילנה.⁷¹⁶

לשם הקמת 'אגודת היראים' כינס הרבי את אנשי סודו הקרובים (בנו ריי"צ, הרבנים מדיאבסקי, רפאלוביץ, מדליה וחן הצעיר) אשר במשך עשרה ימים ביולי 1911 דנו בתוכנית האגודה. כדרכו של ר' שלום דובער, הוחלט קודם להכין תקנון "ולראות בפ"ב [בפטרבורג] אם יש לחשוב שיהי' ע"ז רשיון אי"ה [אם ירצה ה',] ואז להציע הדבר לפני הר' [בנים] האשכנזי[ם] = ליטאים] והפולנים אם ישתתפו בזה להיות ג"כ ממייסדי האגודה, וכאשר ברצות ד' יהי' רשיון על האגודה אז יתאספו אי"ה חברים".⁷¹⁷

⁷⁰⁷ רשיב אל ש"מ טריינין, כ"ו תמוז תרע"ב [28.6.1912], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תרלג.

⁷⁰⁸ רשיב אל ריי"צ, י"ב שבט תרע"ג [7.1.1913], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תרעג. השווה גם עמ' תרצז, תשמד.

⁷⁰⁹ על הקונגרס העשירי, אשר החליט כי התנועה הציונית תעסוק גם בשאלות התרבות, על התגובה של 'מזרחי' לכך ועל היחסים בין 'מזרחי' לאגודת ישראל' ראה צור, **בין אורתודוקסיה לציונות**, עמ' 261-299.

⁷¹⁰ רשיב אל ריי"צ, י"ב שבט תרע"ג [7.1.1913], רשיב אל ר"ח סולובייצ'יק, ב' שבט תרע"ג [28.12.1912], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תרעא-תרעב, ה', עמ' מד-מה.

⁷¹¹ רשיב אל ריי"צ, כ"ב שבט תרע"ג [18.1.1913], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תרצא.

⁷¹² רשיב אל ר"ח סולובייצ'יק, ב' שבט תרע"ג [28.12.1912], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ה', עמ' מד-מה.

⁷¹³ רשיב אל ריי"צ, י"ב שבט תרע"ג [7.1.1913], כ"ב שבט תרע"ג [18.1.1913], מכתב ללא תאריך [פברואר 1913], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תרעג-תרעד, תרצג, תש.

⁷¹⁴ רשיב אל ריי"צ, כ"ב שבט תרע"ג [18.1.1913], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקפה.

⁷¹⁵ רשיב אל ריי"צ, י"ב שבט תרע"ג [7.1.1913], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תרעג.

⁷¹⁶ רשיב אל ריי"צ, כ"ב שבט תרע"ג [18.1.1913], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תרצא.

⁷¹⁷ רשיב אל שמואל גור אריה, ר"ח מני"א אעת"ר [13.7.1911], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תקפט.

לאחר הביקורת אשר השמיע ר' שלום דובער על חברת 'מחזיקי הדת' לפני המהפכת 1905 ועל 'כנסת ישראל' לאחר המהפכה ועל 'אגודת ישראל' ב-1912 יכל הוא סוף-סוף להכין תקנון התואם את השקפותיו.⁷¹⁸ מטרת 'אגודת היראים' היא חיזוק התורה והיהדות על ידי כינוס ואיגוד היהודים היראים, הגדלת לימוד התורה, הוצאת עיתונים, המצאת "עזרה חומרית", פיקוח על "כל עניני היהדות וקיום מצוותי[ה] של תורה" והגנה על התורה והיהדות (ואין לאגודה כל סמכות וענין בעניני הלכה). האגודה תתמוך רק בישיבות ותלמודי תורה אשר ילמדו בהם את התורה בלבד, ללא כל שמץ של מקצועות חילוניים (תקנה זו דרש הרבי מ'כנסת ישראל').⁷¹⁹ חברי האגודה חייבים להיות שומרי מצוות "במלוא מובן המילה" ולא יכולים להיות חברים בשום אגודה כללית אחרת – כך הוא פסל את כל המועמדים שדתיים אינה מספיקה מטעמו והן את חברי ההסתדרות הציונית העולמית (הרבי דרש תקנה כזו גם מ'מחזיקי הדת' וגם מ'אגודת ישראל'). מתפקידם של וועדים עירוניים של 'אגודת היראים' לחקור כל מועמד ולהחליט האם הוא מתאים לתנאי התקנון ול"הגבלות וסייגים" נוספים הנקבעים בכל פלך ופלך. זכותם גם לגרש מהאגודה חברים שעברו על תנאי הקבלה.

המבנה הפנימי המוצע של 'אגודת היראים' הוא מערכת מורכבת וקשוחה אשר ביכולתה למנוע סטייה כלשהי מהמסורת אך בו בזמן לתת לאיזורים שונים חופש פעולה והתאמה לתנאים מקומיים. חברי האגודה בוחרים 'כנסיה גדולה' אשר מתכנסת פעם בשלוש שנים. 'הכנסיה' קובעת את מדיניות האגודה ורשאית לשנות את התקנון, אם כי הסעיפים הקובעים את מטרות האגודה וההגבלות על החברות באגודה ובמוסדותיה "אינם יכולים להשתנות לעולם". 'הכנסיה הגדולה' בוחרת 'ועד ההנהגה' הכלל-ארצי ו'ועדי המרכזים' (המרכזים הם ליטא, פולין, 'וולין', 'רוסיה הקטנה' ו'רוסיה הפנימית'), אבל לבחירתה מוגשות רשימות אשר הוכנו על ידי 'ועד הבורר', שמחצית חבריו הם "חכמי התורה". 'ועד ההנהגה' הוא מוסד המנהל את עניני האגודה בקנה מידה כלל-ארצי ו'ועדי המרכזים' הם המנהלים את פעילות האגודה באיזורים ומפקחים עליה. חברי ועדי המרכזים הם "גדולי הדור" אם כי לא חייבים להיות "נושאי משרת הרבנות", החסידים והמתנגדים "בכוחות שוות זו כזו". לוועדים אלו זכות לאשר חברי וועדי הפלכים או לפסלם ללא הסבר. ועדי הפלכים המצטיירים כדרג ההנהגה העיקרי נבחרים על ידי ועדים עירוניים. מחצית חבריהם חייבים להיות רבנים או "גדולי התורה" ולהם זכות ווטו על כל החלטות הוועד. הוועדים העירוניים נבחרים על ידי חברי האגודה אך חייבים באישור של ועד הפלך; החסידים והמתנגדים צריכים להיות "בערך בשוה", ואם "מפלגה אחת מועטת היא במקום ההוא", בכל זאת היא מקבלת מקום אחד בוועד. הוועד העירוני חייב לכלול "רב אחד או עכ"פ אחד מהמפורסמים בתורה וביראה", שהסכמתו הכרחית לקבלת חברים חדשים. "החברים שבעיר אחת אינם רשאים להתחלק לשתי אגודות עם שני וועדים". המערכת המורכבת הזאת, שבה שולטים הרבנים בכל מוסדות האגודה וקיימת ביקורת קבועה על הרכב המוסדות, נועדה לשמור על אופיה המסורתית-שמרני של 'אגודת היראים', למנוע הסתננות של אנשים בלתי-רצויים לשורות האגודה ושל חברים בלתי רצויים לתפקידי ההנהגה. ר' שלום דובער קיווה שמערכת זו תמנע חידושים ושינוי ערכים כלשהם גם בדורות הבאים.

לא ברור באיזה צעדים מעשיים נקטו הרבי מליובאביץ' ומקורביו על מנת ליישם את תוכנית 'אגודת היראים', אך לאחר חורף 1913 לא נזכר הדבר במכתביו שפורסמו. יחד עם זאת, המשיך הרבי לעקוב מקרוב על התפתחויות סביב 'אגודת ישראל' ועל נסיונה להכות שורשים ברוסיה. מן המכתבים של ר' שלום דובער עולה שבחורף 1913-1914 הוא השקיע יותר מרץ בחיזוק החבורות של חסידי ליובאביץ' מאשר דאג לארגון כלל-אורתודוקסי לפי רוחו.⁷²⁰ בשנת 1913 הופנתה תשומת לבו גם לבעיות כלל יהודית הקשורות במשפט בייליס. הרבי עצמו נקשר בפרשה, בביתו בליובאביץ' ערכה המשטרה חיפוש,⁷²¹ ובפני חבר המושבעים בקייב

⁷¹⁸ "הצעה ראשונה לספר התקנות של 'אגודת היראים' במדינת רוסיה[ה]", **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תרעו-תרפח.
⁷¹⁹ בטיטות התקנון שהשתמרה מופיע הסעיף אשר מגביל את 'אגודת היראים' רק לגבולות רוסיה "ואין לה הרשות [...] לא להתאגד עם אגודות אשר במדינות האחרות ולא לתמוך אותם" (**אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תרעז). אך מכיוון שלטיטות אין תאריך, לא ניתן להבין היחס בין סעיף זה לבין התפתחויות מסביב לאגודת ישראל.
⁷²⁰ רש"ב אל רייז, ז' טבת תרד"ע [24.12.1913], ט"ז טבת [1.1.1914], כ"ה טבת [10.1], ער"ח שבט [14.1], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תשמד-תשמו, תשנד-תשנט, תשסד, תשסז-תשעא.
⁷²¹ ראה, למשל, **ביאליסטאקער טאגעבלאט**, 1913, גל' 78 (29.10), עמ' 2; *Дело Менделя Бейлуца*, עמ' 134.

הוצגה התעודה לתואר "אזרח הכבוד לדורותיו" [потомственный почетный гражданин] מאת ניקולאי הראשון כהוכחה שמשפחת שניאורסון אינה משפחת פושעים.⁷²² בעקבות המשפט חשש הרבי כי יוטל על היהודים חרם כלכלי בדומה לחרם אשר הכריזו הדמוקרטים הלאומיים הפולנים ב-1912 לאחר הבחירות בווארשה. בתנאים אלו הוא דאג יותר "להכין רפואה קודם כו' שיהי' בזה סדר מסודר והכנת כחות מוכנים לפעול שעל כל צרה שלא תבוא [...] יהי' באפשר לאחינו להתפרנס זמ"ז [זה מזה]."⁷²³ הרבי אף האשים את הממשלה שהיא אינה פועלת נגד החרם בפולין. סימפטומטי הדבר שר' שלום דובער, אשר דחף את האורתודוקסיה להעדיף שתדלנים חרדים על פני הפוליטיקאים החילוניים, פנה במקרה זה דווקא לחוגים החילוניים (גרוזנברג, סליוזברג, קמינקא) וקיווה כי הם יוכלו למצוא דרכים וכספים על מנת להתמודד עם החרם (אשר בסופו של דבר לא יצא לפועל).⁷²⁴

לעומת ר' שלום דובער שניאורסון, היה ר' חיים עוזר גרודזנסקי פתוח ביותר לצורות 'המודרניות' של הפוליטיקה האורתודוקסית והוא תמך ב'אגודה' ללא הסתייגויות. גם יחסיו הקרובים עם ר' יצחק אייזיק הלוי הקלו על שיתוף הפעולה. לאחר ועידת קטוביץ ריכו רח"ע גרודזנסקי את עבודת התעמולה למען 'אגודת ישראל' ברוסיה וכבר בקיץ 1912 הוא ניסה לקבל רשיון השלטונות לארגון-בת של 'האגודה' ברוסיה בשם 'מסורת אבות'.⁷²⁵ האדמו"ר מליובאביץ' אפילו התלונן כי "הרח"ע מחזיק את האגודה וליפשיץ ומערקיל פועלים בכח".⁷²⁶ ואכן, נשען הרב גרודזנסקי בתעמולתו על אנשי קובנו – יעקב הלוי ליפשיץ הישיש, בנו נטע (הרבי מליובאביץ' כינה אותו במכתביו במילה "החרוץ"⁷²⁷) ושמעון מְרָקֶל (1862-1935) – גביר ופעיל אורתודוקסי.⁷²⁸ הליפשיצים שלחו עשרות מכתבים לרבני רוסיה וקראו להצטרף ל'אגודה', ומרקל ביקר אישית בקהילות הגדולות. גם אנשים אחרים נשלחו מטעמו של הרב גרודזנסקי למסעות התעמולה.⁷²⁹

ככל הנראה לא התקבל הרשיון ל'מסורת אבות', אך תגובתם של חוגים רבים באורתודוקסיה הרוסית להקמת 'אגודת ישראל' היתה נלהבת. קול הקורא הראשון מאת הרבנים הרוסים להצטרף ל'אגודת ישראל' יצא כבר ביולי 1912 בהשפעת רופא מפורסם ופעיל אורתודוקסי מריגה ד"ר מנחם מנדל שרהיי,⁷³⁰ אשר השתתף בוועידת קטוביץ'. על המכתב חתמו עשרה רבנים, ביניהם דמויות חשובות כגון ר' מאיר אטלס משוולי, ר' רפאל שפירא מוולוז'ין ור' יהודה לייב פיין מאושמיאני.⁷³¹ בדצמבר 1912 פורסם המכתב מאת רח"ע גרודזנסקי, 'החפץ חיים', ר' יצחק רבינוביץ' מפונבז' והרב אליהו מאיר פייבלזון (1867-1925) מקופישוק הקורא: "התאספו תחת הדגל הקדוש הזה!"⁷³² רבנים רבים ובמיוחד בליטא הצטרפו ל'אגודת ישראל' והקימו סניפים במקומותיהם. עמודי בטאון 'האגודה' הדרך התמלאו במכתבי הרבנים הרוסיים הבולטים בתמיכת 'האגודה' וברשימות העיירות ברוסיה שבהן הוקמו סניפיה או שאנשים אחדים הצטרפו אליה. אבל העובדה כי ועידת קטוביץ' לא קיבלה תכנית פעולה מוסכמת והן חוסר הלגאליזציה של 'האגודה' ברוסיה בלמו פעילות מעשית כלשהי. לרב יצחק רבינוביץ' מפונבז', אשר לאחר 'אסיפת היהודים' של 1910 נעשה פעיל בעניני הציבור ואפילו הקים קיבוץ לומדים בעירו על מנת להכניס לרבנות,⁷³³ כתב רח"ע גרודזנסקי כי לא כדאי לכנס אסיפה

⁷²² רש"יב אל ש"מ טריינין, ג' שבט תרד"ע [17.1.1914], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תשעג.

⁷²³ רש"יב אל ש"מ טריינין, ללא תאריך [ינואר 1914], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ה', עמ' מט.

⁷²⁴ רש"יב אל ש"מ טריינין ואל שמואל גור-אריה, ג' שבט תרד"ע [17.1.1914], רש"יב אל בנו, ט' שבט תרד"ע [23.1.1914], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תשעג, תשעה, תשעה.

⁷²⁵ רח"ע גרודזנסקי אל רי"א הלוי, י"ז תמוז תרע"ב [19.6.1912], י"ב מנחם אב תרע"ב [13.7.1912], גרודזנסקי, **אחיזר**, א', עמ' רעז; גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קיח, קיט.

⁷²⁶ רש"יב אל ש"מ טריינין, ד' שבט תרע"ג [30.12.1912], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תרנט.

⁷²⁷ רש"יב אל רי"א, י"ז תמוז תרע"ב [19.6.1912], א' דרי"ח אלול תרע"ב [31.7.1912], **אגרות-קודש מאת מוהרש"ב**, ב', עמ' תרל, תרלה.

⁷²⁸ ראה עליו **יהדות ליטא**, ב', עמ' 198.

⁷²⁹ השווה מכתביו של רח"ע גרודזנסקי, גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' ס, קיח, קיט.

⁷³⁰ ראה עליו גוטליב, **אהלי שם**, עמ' 554-553; **יהדות ליטא**, ב', עמ' 250.

⁷³¹ "מכתב גלוי", א' דרי"ח אלול תרע"ב [31.7.1912], **המודיע**, תרע"ב, גל' 47 (24.8.1912), עמ' 733; **הדרך**, גל' 1 (תשרי תרע"ג), עמ' 3.

⁷³² "אל אחינו די בכל אתר ואתר!", ה' טבת תרע"ג [2.12.1912], **הדרך**, גל' 3 (שבט תרע"ג), עמ' 1; גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קכ.

⁷³³ מארק, **גדולים פֶּן אוזנער צייט**, עמ' 132.

למען 'אגודת ישראל' בעיר גדולה מחמת היעדר הלגאליזציה.⁷³⁴ ולרב הצעיר בן-ציון נוטלביץ' (1884-?), אשר הקים סניף 'האגודה' בעיירתו קרוקי (פלך קובנו) הוא המליץ: "ועל דבר המעשה אשר יעשו, כל זמן שלא תהי האסיפה הכללית עם מועצת הרבנים אין להחליט דבר מה לעשות. עיקר העבודה היא ההסתדרות, אשר זה איזה שנים לא אסיח דעת מהרעיון הגדול הזה".⁷³⁵

למרות הקמתה של 'אגודת ישראל' בשנת 1912, הבעיות הפנימיות בין מייסדיה וחבריה המיועדים מנעו ממנה להתחיל בפעילות מעשית כלשהי. אפילו הפרויקט לעזור ליהודים מובטלים בפולין על ידי העסקתם במכרות בפחם בשלזיה, מסביב לקטוביץ, לא יצא ככל הנראה לפועל. עד מלחמת העולם הראשונה נשארה 'אגודת ישראל' בגדר פרויקט, אשר, אמנם, הדאיג את מתנגדיה אך היה רחוק ביותר מלהשפיע על המציאות.

סיכום

בפעילות התארגנות האורתודוקסית השתתפו שלוש קבוצות ברורות מאוד. הקבוצה הראשונה היא הרבנים הליטאים, שהשפעתם הורגשה במיוחד בתחומי ליטא היהודית, דהיינו פלכי ווילנה, קובנו, גרודנו, מינסק, סובלק, והן בפלך ויטבסק. לקולם נשמעו גם הרבנים 'המתנגדיים' בדרום רוסיה שהיו ברובם יוצאי ישיבות ליטאיות. הקבוצה השנייה היא חסידי חב"ד בראשות ר' שלום דובער שניאורסון, אשר השפעתו השתרעה על פלך ויטבסק (במשותף עם המתנגדים) ועל פלכים של מוהילב, צ'רניגוב ופולטבה. הקבוצה השלישית היא האדמו"רים של פולין המושפעים מהיוזמות היוצאות מחצר גור. כאמור, האורתודוקסיה באיזור דרום-מערב היתה פסיבית הרבה יותר בתהליך התארגנות האורתודוקסית.

חלוקה גיאוגרפית זאת שיקפה במידת מה גם החלוקה הרעיונית. ניתן להגדיר שלוש גישות אשר רווחו בעולם האורתודוקסי. הגישה השמרנית ביותר היתה זו של ר' שלום דובער שניאורסון, ואליו היו קרובים ר' חיים סלובייצ'יק ו'החפץ חיים'. ביסוד גישה זו עמדה ראייה פסימית ביותר של מצבה של המסורת בחברה היהודית והיא התאפיינה ברצון לחזור לדפוסי חברה מסורתיים ללא שינויים רדיקליים, בבדלנות מסוימת – אם לא בנייתוק, אך בהתרחקות מהעסקנים היהודיים החילוניים, בפרד מפני השיטה הגרמנית של "תורה ודרך ארץ" ובחשדנות כללית כלפי התארגנות אורתודוקסית פוליטית-מודרנית. זה לא אומר שגישה זו דחתה על הסף את הצורות והטכנולוגיות המודרניות של התארגנות, אבל בשום אופן היא לא השלימה עם המודרנה. גם אדמו"רי ורבני פולין דגלו בשיטה שמרנית, אך לא פסימית כל כך, ובטחונם היה גדול יותר מזה של האדמו"ר מליובאביץ'. הם האמינו שרוב היהודים בפולין הינם עדיין שומרי מצוות, ושמערכת החינוך המסורתית פועלת כפי שצריך. "הרבנים הדתיים" היו מוכרים רשמית ועמדו בראש קהילותיהם. בעיני מנהיגי האורתודוקסיה הפולנית היה מצבם טוב יותר מזה של עמיתיהם ברוסיה. מטרתם היתה לא לחזור לחברה מסורתית אלא לחזקה; הם דחו את המודרנה אך הרגישו שניתן להילחם בה בהצלחה, ולכן עמדתם היתה תוקפנית יותר.

השיטה השלישית התגלמה בדמותו של ר' חיים עוזר גרודזנסקי, ובעמדות דומות החזיקו רבנים רבים באיזורי רוסיה הדרומיים. שיטה זו היתה מתונה יותר מזו של האדמו"ר מליובאביץ' ושל אדמו"רי פולין. היא לא דחתה את המודרנה אלא השלימה איתה וחיפשה דרכים לשמור את התכנים המסורתיים בנסיבות חדשות. שיטה זו הכירה בנחיצות פשרות בעניינים מסוימים, בצורך לשתף פעולה עם העסקנים החילוניים, חששה אך לא פחדה מהשיטה של ניאו-אורתודוקסיה הגרמנית, ושאפה לצורות פוליטיות ומודרניות של התארגנות.

עוד אפיון חשוב עולה ממחקר התארגנות האורתודוקסיה והוא הדומיננטיות של הרבנים בפוליטיקה האורתודוקסית. בסוף המאה הי"ט ובתחילת המאה העשרים התעצבה הרבנות כקבוצה חברתית נפרדת, אשר נבדלה מהחברה היהודית הסובבת בדיעותיה בתחומי הדת. עובדה זו היא בעצם אחד הסממנים של הפיכת החברה היהודית לחברה מודרנית. החברה היהודית המסורתית הצטיירה כחברה הבנויה כולה על התורה, ורק

⁷³⁴ רח"ע גרודזנסקי אל רי"י רבינוביץ', ו' טבת תרע"ג [3.12.1912], גרודזנסקי, **אחייעזר**, א', עמ' רלט (אצל גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' ס, צוין התאריך כ' טבת [17.12]).

⁷³⁵ רח"ע גרודזנסקי אל ר"ב נוטלביץ', י' טבת תרע"ג [7.12.1912], גרודזנסקי, **אגרות**, ב', עמ' קכו.

מעטים מבני האליטה הלמדנית התפרנסו מתפקידים דתיים. עיצובה של הרבנות כקבוצה נבדלת הצביע על שינוי מהותי בתחום זה. וכאשר הושם הדגש על שימור החברה המתנהלת על-פי המסורת – דהיינו על-פי התורה, ועל יצירת הפוליטיקה, שמטרתה להגן על מקום המרכזי של התורה בחיי היהודים, נטלו נושאי כליה של התורה מקום מרכזי: "הבקי בש"ס ותוספות לפי גודל תורתו ויראתו וקדושתו יבין וישכיל יותר במה לרפא את שבר עמנו – עמנו בתורה ובמצות" – דברי הפעיל האורתודוקסי שמעון מרקל שלא שימש ברבנות.⁷³⁶ דווקא הם – בעלי הידע והסמכות בתורה – נעמדו בראש והובילו את הפוליטיקה האורתודוקסית. הרב נתפס כעמוד התווך של העולם המסורתי (לפחות על ידי הרבנים עצמם) ולכן הושקעו מאמצים כה רבים בקביעת מעמדו הרשמי והאיתן בראש הקהילה. וציפיות יתר, כמעט מיסטיות, נקשרו באסיפת "גדולי הדור", שהם בעלי סמכות עליונה בעניני התורה: היה נראה שרק חכמתם הקולקטיבית תוכל להצביע על הדרך למניעת החילון של החברה היהודית. הלא-רבנים כמעט אינם מופיעים בין פעילים אורתודוקסים מרכזיים בליטא ואפילו החצרות החסידיות נשענו יותר ויותר על הרבנים המקורבים לחצר מאשר על החסידים העשירים.⁷³⁷ מובן שהרבנים היו קשורים קשרים הדוקים לקהילותיהם ומאחוריהם עמדה תמיכת קהל המאמינים. קהל זה לא רק שילם את משכורות הרבנים, אך גם סיפק אמצעים לכל הפעילות האורתודוקסית. אבל היוזמה לפעילות הפוליטית עברה לידי הרבנים והצדיקים, אשר הצטיירו כמנהיגיו הבלעדיים של הציבור האורתודוקסי.

כפי שהראה פרק זה, תלתה האורתודוקסיה היהודית באימפריה הרוסית בתחילת המאה העשרים את 'הישועה' של היהדות האורתודוקסית בהתארגנות עצמית. לא תמיד היה ברור מה יעשה בפועל הארגון האורתודוקסי, אך האמונה שארגון כזה נחוץ ביותר שלטה בכיפה ("ההתאחדות בלבדה היא אחת מהמטרות שלנו" – כדברי רח"ע גרודזנסקי⁷³⁸). למרות המשבר של החברה המסורתית, הרגישה האורתודוקסיה שיהודים מסורתיים מהווים עדיין את רוב העם ושעל ידי ליכוד הכוחות ניתן להתגבר על המשבר, ואם לא להחזיר את החוגים "החפשיים", אך לפחות להפסיק את הנשירה. תפיסת ההגמוניה הפוליטית והדחתם הצדה של הפוליטיקאים החילוניים המדברים בשם כל היהודים היתה אחת המטרות העיקריות של כל התארגנויות אורתודוקסיות בעלות אופי פוליטי. אולם הניגודים ההיסטוריים בין החסידים למיניהם ולמתנגדים, הסכסוכים האישיים והקבוצתיים, חשדנות הדדית, שוני עמוק בהבנת המצב ובפתיחות לעולם המודרני הפריעו לכל התארגנות מלוכדת ופעילה. המסורת היהודית, שעליה חפצה האורתודוקסיה לשמור בקפדנות, לא כללה בה מנגנוני התארגנויות פוליטיות וולונטריות (וארגונים על-קהילתיים כגון ועד ארבע ארצות וועדי המדינות נעלמו עוד באמצע המאה הי"ח). לכן היה תהליך ההתארגנות כה קשה ולאמיתו של דבר, בלתי מוצלח. רק לאחר מלחמת העולם הראשונה ומהפכת 1917 הופיעו ארגונים אורתודוקסיים פוליטיים במלוא מובן המילה.

שנות הריאקציה שבאו לאחר מהפכת 1905 נראו כתקופה המתאימה ביותר להתארגנות האורתודוקסיה. מנהיגיה האמינו שעמדתם השמרנית בענינים חברתיים ופוליטיים עשויה לקבל תמיכה מהממשלה אשר רשמה על דגלה שמרנות והיתה מעוניינת בתמיכה ציבורית. בכל הכוח הם הפגינו את נאמנות היהודים האורתודוקסים לשלטון הקיים ואת שמרנותם וקיוו שהשלטונות ילכו לקראתם ויעזרו להם לשמור על החברה היהודית המסורתית. מנהיגי האורתודוקסיה האמינו כי השלטונות הבינו עד כמה הם טעו כאשר תמכו בהשכלה נגד המסורתיות, ועתה הם עשויים לתמוך במצדדי המסורת המבטיחים לגדל את הדור הצעיר של היהודים בנאמנות לדת ולשלטון. בשנים 1907-1910 היה נראה כי הם אמנם מצליחים בהתקרבות לשלטון ובקבלת תמיכתו: 'כנסת ישראל' אושרה, אסיפות גדולי התורה התקיימו, הממשלה הפגינה רצון להקשיב לנימוקיהם בעד היהדות ומינתה אורתודוקסים לוועדה הרבנית.

⁷³⁶ שמעון מרקל, "לשאלת אספת הרבנים. מכתב למו"ל", **הקול - קול יעקב**, תרס"ז, גל' 23 (23.8.1907), עמ' 179.

⁷³⁷ על עמדתו של ר' יוסף יצחק שניאורסון שדוקא הרבנים צריכים לשלוט בהתארגנות אורתודוקסית בברית המועצות ראה Fishman, "Preserving Tradition", עמ' 109-110.

⁷³⁸ מ. מנדל זלמנוביץ, "האספה של האגודה 'כנסת ישראל' בוילנה (מכתב אל המערכת)", **הד הזמן**, 1908, גל' 88 (22.4), עמ' 3.

אולם לאחר 1910 המגמה התהפכה: ההכרה המיוחלת ב"רבנות הדתית" לא הגיעה, אף אמצעי שהוצע לחיזוק הדתיות בקרב היהודים לא יושם, הממשלה לא התנגדה לתיקונים בחוק על מנוחת יום ראשון העלולים להרוס את היהדות המסורתית, והחוק על איסור השחיטה עמד על הפרק. אכן, אם ניתן היה לראות צעדים מסוימים של השלטונות ב-1907 ו-1908 כמחווה כלפי היהדות האורתודוקסית, המדיניות הכללית בשאלה היהודית לא השתנתה לטובה אלא לרעה. הביורוקרטים בדרגים הגבוהים והנמוכים ראו את יהודי רוסיה כישות אחת שהיא כולה אחראית למהפכה ופועלת נגד המדינה. האנטישמיות העמוקה לא אפשרה לבעלי תפקידים רבים להבחין בין ההבדלים הפנימיים בקרב היהודים ולנסות לתמוך בפלג אחד מול פלגים אחרים. כל הצהרות האורתודוקסיות על כך שהם אינם מהפכנים אלא עומדים בצדה של הממשלה לא מצאו אוזן קשבת – גם סטוליפין ב-1910 הזכיר לחברי המשלחת הרבנית את חטאי הבונד, גם משטרת מינסק חקרה ב-1912 את כל רבני העיר בגלל הכרוזים של הבונד על משפט בייליס, וגם ב-1914 ערכו הז'נדרמים בבנדן חיפוש אצל רב העיר החדש ר' יקותיאל גרויבארד וחקרו אותו על השתתפותו בתנועה המהפכנית.⁷³⁹

פרשת בייליס ב-1913, כאשר השלטון כולו (כפי שזה נראה לבני התקופה) נעמד מאחורי האשמת היהודים בשימוש בדם נוצרי לצרכי הפולחן, שמה קץ לציפיות לשיתוף פעולה בין האורתודוקסיה והשלטונות. האיש שבטח יותר מכולם ברצון הטוב של הממשלה – ר' שלום דוברער שניאורסון מליובאביץ' – מצא את עצמו קשור בפרשה וכמעט נאשם. ראשי האורתודוקסיה הבחינו ביחס העוין של הממשלה, וההצהרות על נאמנות לשלטון נעלמו בהדרגה מהריטוריקה האורתודוקסית לאחר 1910. בתקופה כאשר המשטר נעשה יותר ויותר אנטישמי לא יכלה היהדות האורתודוקסית לקוות יותר לתמיכת השלטונות. ההתארגנות העצמית – מין 'עבודה אורגנית' אורתודוקסית – נותרה אז כפתרון היחיד למשבר של החברה המסורתית ולהצלת יהדות התורה. יחד עם זאת, דבקותה של האורתודוקסיה במסורת והיותה שקועה בעולם הישן גרמו קשיים רבים בדרך להתארגנותה בנוסח המודרני. הזעזוע של מהפכת 1905-1907 לא היה מספיק כדי שנסיונות ההתארגנות ונסיונות הפעילות הפוליטית המודרנית יהיו מוצלחים; נדרש עוד הזעזוע וההרס בעולם המסורתי אשר נגרמו על ידי מלחמת העולם הראשונה ומהפכת 1917 על מנת יקום ארגון אורתודוקסי פוליטי בר קיימא כ'אגודת ישראל'.

⁷³⁹ **המודיע**, תרע"ב, גל' 46 (17.8.1912), עמ' 728; **הזמן**, 1914, גל' 3 (3.1), עמ' 3; *Новый Восход*, 1914, גל' 2 (16.1), עמ' 31; *Вестник еврейской общины*, 1914, גל' 1 (ינואר), עמ' 58.

החברה האזרחית ב"רחוב היהודי"

מי היו האנשים אשר היו פעילים בפוליטיקה היהודית בתקופה שבין המהפכה הרוסית הראשונה לבין מלחמת העולם הראשונה? בחיבור זה נזכרים שמות של 552 אנשים, מהם 444 יהודים אשר היו פעילים בצורה זו או אחרת בפוליטיקה היהודית (לא כולל הנספחים עם רשימות ה'בוררים' היהודיים בבחירות לדומות). מבחר כה גדול מאפשר להסיק מסקנות על קבוצת האליטה הפוליטית היהודית. אמנם לא על כולם ניתן למצוא נתונים ביוגרפיים, אך 303 אנשים ששנת לידתם ידועה מאפשרים לנתח את מבנה הגילאים של הפעילים הפוליטיים. הנתונים מרוכזים בטבלא 5.

טבלא 5. גילאי הפעילים המוזכרים בחיבור זה, שתאריך לידתם ידוע.

סוציאליסטים		חילונים לא-סוציאליסטים		אורתודוקסים		גיל ב-1907
מספר	אחוז	מספר	אחוז	מספר	אחוז	
8	9.9%	2	1.6%	2	2.1%	פחות מ-20
46	56.8%	15	12.0%	11	11.3%	מ-21 עד 30
25	30.9%	40	32.0%	18	18.6%	מ-31 עד 40
2	2.5%	46	36.8%	23	23.7%	מ-41 עד 50
		11	8.8%	24	24.7%	מ-51 עד 60
		10	8.0%	15	15.5%	מ-61 עד 70
		1	0.8%	3	3.1%	מ-71 עד 80
				1	1.0%	יותר מ-81
81	100.0%	125	100.0%	97	100.0%	סה"כ

מתוך 97 רבנים ועסקנים אורתודוקסיים המוזכרים בחיבור זה, כמחצית היוו האנשים שבשנת 1907 היו בגילאים בין 41 ועד 60. במחנה האורתודוקסי היו גם הפעילים המבוגרים ביותר, שעברו את גיל ה-70. לעומתם, הפעילים החילונים הלא-סוציאליסטים היו צעירים יותר – 68.8% מהם בשנת 1907 הגיעו לגיל בין 31 ועד 50. הסוציאליסטים היו עוד יותר צעירים ורובם ב-1907 לא עברו את גיל ה-30. במילים אחרות, הגיל הממוצע של הפעילים האורתודוקסים ב-1907 היה 48, הגיל הממוצע של הפעילים החילונים הלא-סוציאליסטיים – 43, והגיל הממוצע של הסוציאליסטים – 29.

הפרש הגילים של הפעילים אינו מפתיע. הסוציאליזם היה נחלת הצעירים וגיל המנהיגים הסוציאליסטים מדגיש את התופעה הזאת ואף משקף את זמן הקמת המפלגות (ראה טבלא 6). רוב מנהיגי המפלגה הוותיקה ביותר – הבונד – היו ילידי שנות ה-1870 (59%) ואף מבוגרים יותר (12% נולדו בשנות ה-1860), בעוד שמנהיגי המפלגות הצעירות והרדיקליות יותר היו צעירים בעשור: 94% של מנהיגי פועלי-ציון ו-86% של מנהיגי הס"ס נולדו בשנות ה-1880. לעומתם, מנהיגי הסאר"פ – המפלגה המתונה מבין המפלגות שנוצרו מתנועת פועלי-ציון – היו דומים בגילם למנהיגי הבונד. בניגוד לסוציאליסטים המפנים את שאיפותיהם לעתיד, האורתודוקסיה הדתית ראתה את האידאל שלה בעבר, ובמערכת הסמכויות שלה היה לסמכותם של "גדולי התורה" הזקנים משקל רב ביותר. לכן, 10% ממנהיגי האורתודוקסיה נולדו לפני 1840, דהיינו עוד זכרו את החברה היהודית המסורתית כפי שהיתה לפני שתהליכי החילון והמודרניזציה התחילו להרסה. לעומת זאת, המנהיגים המרכזיים של האורתודוקסיה היו אנשים בגיל העמידה, מלאי מרץ וחזון: ר' שלום-דובער שניאורסון מליובאביץ' נולד ב-1860, ר' חיים עוזר גרודזנסקי – ב-1863 ור' אברהם מרדכי אלטר מגור – ב-1866. בשנת 1907 הם עברו רק את הגיל של 40 ובעצם השתייכו לקבוצה הצעירה יותר בקרב הפעילים האורתודוקסים. ראשי האורתודוקסיה התאימו בגילם לראשי המחנה הלא-סוציאליסטי בפוליטיקה היהודית (מקסים וינבר וגנריך סליוזברג נולדו ב-1862 ו-1863; יחיאל צ'לנוב ומנחם אוסישקין נולדו ב-1863;

שמעון דובנוב, אוסקר גרוזנברג וליאוני ברמסון נולדו ב-1860, 1866 ו-1869). אבל, אם חלק ניכר של הפעילים האורתודוקסים היה מבוגר יותר מהמנהיגים הבולטים, אצל הלא-סוציאליסטים הרוב השתייך לאותה קבוצת גיל (44% נולדו בשנות ה-1860). דהיינו, אלה היו האנשים אשר התבגרו בתקופה הליברלית של אלכסנדר השני ואשר חוו את המשבר של 1881 בהיותם צעירים.¹ בתחילת המאה העשרים הם נמצאו כבר בשיא הקריירה המקצועית שלהם.

טבלא 6. גילאי המנהיגים הסוציאליסטיים המוזכרים בחיבור זה, שתאריך לידתם ידוע.

גיל ב-1907	בונד		סאָר"פ		ס"ס		פועלי-ציון	
	מספר	אחוז	מספר	אחוז	מספר	אחוז	מספר	אחוז
פחות מ-20	2	4.9%	1	7.1%	5	29.4%	5	29.4%
מ-21 עד 30	20	48.8%	10	71.4%	11	64.7%	11	64.7%
מ-31 עד 40	18	43.9%	3	33.3%	1	5.9%	1	5.9%
מ-41 עד 50	1	2.4%	1	11.1%				
סה"כ	41	100.0%	9	100.0%	14	100.0%	17	100.0%

לגבי רמת ההשכלה והמקצועות של חברי האליטה הפוליטית קשה להביא סטטיסטיקה ברורה. הרבנים קיבלו השכלה מסורתית-דתית; הפעילים החילוניים הלא-סוציאליסטיים היו לרוב בעלי השכלה גבוהה בתחום משפטים או רפואה; הסוציאליסטים התחלקו לשתי קבוצות – אינטליגנטי, כלומר בוגרי גימנסיות, וחצי-אינטליגנטי, ללא השכלה חילונית פורמלית. גם בתחום התעסוקה קשה לקבוע הגדרות ברורות. הרבנים, כמובן, עסקו במלאכת הרבנות, בעוד שהפעילים האורתודוקסיים שלא החזיקו במשרת הרבנות היו לרוב אנשי עסקים; רוב מנהיגי הסוציאליסטים היה בזמן המהפכה "מהפכנים מקצועיים", דהיינו עבדו רק למען מפלגתם, ואחרי המהפכה, כפי שמתואר בפרק 1, מצאו להם תעסוקה מזדמנת בתחומים "ציבוריים" שונים. מנהיגי המחנה החילוני הלא-סוציאליסטי היו, כאמור, לרוב בעלי מקצועות חופשיים, לידם עמדו מספר בעלי עסקים אשר מימנו את הפעילות הפוליטית ואף סיפקו לפעילים עבודות ניהוליות בבתי-עסק שלהם. בגלל ההתפתחות המהירה של העיתונות בתקופה הנידונה, העבודה העיתונאית פירנסה יותר ויותר פעילים פוליטיים יהודיים.

כל זה מתייחס בעיקר לקבוצת האליטה הפוליטית היהודית הכלל-רוסית, המרוכזת בפטרבורג ובערים גדולות נוספות. אך רשימות ה'בוררים' (выборщики), שלב בינים בבחירות לדומה (ראה פרק 4), אשר הובאו בהערות בנספחים 2 ו-3, מאפשרות הצצה גם לרובד האליטות המקומיות, דהיינו האנשים אשר נהנו ממקום מכובד בקהילות יהודיות של ערי השדה וקיבלו רוב הקולות של הבוחרים היהודיים (הרי בערים רבות, כפי שידובר בפרקים 4 ו-6, בחרו היהודים את 'בורריהם' בנפרד מהנוצרים, ובערים אחרות היו היהודים רוב מוחלט בקרב הבוחרים). התמונה, אשר עולה מניתוח רשימות ה'בוררים' בבחירות לדומה השלישית והרביעית, הינה מעוותת במקצת: הרי זכות הבחירה הוגבלה רק לבעלי מעמד בינוני וגבוה והשלטונות התערבו בתהליך הבחירות. כמו כן, קשה למצוא נתונים ביוגרפיים מלאים על ה'בוררים'. אבל כאשר פירסמו השלטונות את רשימות ה'בוררים' לאחר הבחירות, הם נהגו לרוב לציין את המקצוע של כל 'בורר' ו'בורר'. מתוך 358 יהודים שהיו 'בוררים' בבחירות לדומה השלישית והרביעית (56 מהם היו 'בוררים' הן ב-1907 והן ב-1912) ידועים לנו המקצועות של 311 איש (ראה טבלא 7).

¹ על תפקיד המשבר של 1881 ועל הבדלי הגילים בפוליטיקה היהודית ראה פרנקל, *נבואה ופוליטיקה*, עמ' 157-65.

טבלא 7. ההרכב המקצועי של 'הבוררים' היהודיים
 בבחירות לדומה השלישית והרביעית (ללא ממלכת פולין).

מקצוע	מספר	אחוז
סוחר	103	33.1%
עורך דין	61	19.6%
רופא	51	16.4%
בנקאי	17	5.5%
איש עסקים	15	4.8%
רוקח	12	3.9%
"רב מטעם"	11	3.5%
"רב דתי"	7	2.3%
פקיד	5	1.6%
מהנדס	5	1.6%
רופא שיניים	5	1.6%
מנהל מפעל	4	1.3%
סוכן ביטוח	4	1.3%
אחרים	11	3.5%
סה"כ	311	100.0%

משקלם של אנשי העסקים בולט במיוחד: 33.1% הוגדרו כסוחרים, 4.8% הוגדרו כאנשי עסקים או בעלי מפעלים, 5.5% הוגדרו כבנקאיים (בעלי הבנקים הפרטיים, נציגי הבנקים הגדולים או מנהלי חברות אשראי הדדי מקומיות) ו-1.3% כסוכני ביטוח. כלומר, 44.7% מכלל ה'בוררים' עסקו במסחר ותעשייה. קבוצה שניה בגודלה הם האנשים העוסקים בתחום הרפואה – 21.9% מה'בוררים' היה רופאים, רופאי שיניים ורוקחים (ברי שקבוצה זו באה במגע יום-יומי עם כלל האוכלוסיה היהודית ונהנתה מיחס חיובי במיוחד). מקום שלישי תפסו עורכי דין (19.6%), בעוד שה"רבנים מטעם" (חלק מהם היו בעלי השכלה משפטית) וה"רבנים הדתיים" נמצאים בתחתית הרשימה. האינטליגנציה המדופלמת, כלומר עורכי דין, רופאים, רוקחים, מהנדסים ו"רבנים מטעם", היוו יחד 46.6% מה'בוררים'. במילים אחרות, האליטות המקומיות (וכאן, כמובן, לא מדובר בסוציאליסטים) הורכבו משתי קבוצות שוות: אנשי העסקים והאינטליגנציה בעלת מקצועות חופשיים, דהיינו רובה גם היה עצמאי (למעט מספר רופאים ששירתו בבתי חולים וה"רבנים מטעם" שהועסקו על ידי הקהילות). ואכן, מקומם של העובדים השכירים הוא שולי למדי: בולט לעין העדר כמעט מוחלט של מורים (בקרוב 311 ה'בוררים' ישנו רק מורה אחד) ושיעור נמוך מאוד של פקידים. כלומר, האליטות היהודיות המקומיות (כפי שמצטיירות לפי חוק הבחירות של השלישי ביוני) הורכבו במידה רבה מאנשים המתפרנסים באופן עצמאי ולא בשכר. דבר זה משקף בהחלט את התמונה הכוללת של החברה היהודית שאחוז המפרנסים הגבוה היו עצמאיים. כמו כן, הרכב האליטה מצביע על מודרניזציה חלקית. האליטה מתחלקת לשני חלקים שווים: האינטליגנציה, שהיא קבוצה מודרנית, ואנשי העסקים, שרק חלק מהם שייך לקבוצות מודרניות (בנקאים, סוכני ביטוח, חלק מתעשיינים וסוחרים), בעוד שרבים אחרים שייכים לשכבות האליטה המסורתיות העוסקות במסחר בענפים מסורתיים (כגון 8 סוחרים עצים). אליהם משתייכים גם "הרבנים הדתיים" (ו'בורר' אחד שמקצועו הוגדר כ"גבאי בית הכנסת" בפינסק).

***

ולדימיר גרוסמן (1884-?) – פקיד בוועד המרכזי של יק"א בפטרבורג ואחר כך הכתב הפרלמנטרי של

הַיִנֵּט – צייר בזכרונותיו תמונת החיים הציבוריים היהודיים בבירת האימפריה הרוסית:

יחד עם "דער פריינד", עיתון אידי יומי גדול, יחד עם שני שבועונים יהודיים-רוסיים בעלי השפעה, "רסבט" ו"נוביי ווסחוד", יחד עם בתי ספר יהודיים, עם כל מיני אגודות תרבותיות,

ויותר מכולם יחד עם חברת מפיצי ההשכלה [...] – יחד עם החיים הציבוריים היהודיים המאורגנים שיחק הוועד הפטרבורגי של יק"א [...] למעשה תפקיד של מין ממשלה יהודית.² ואכן, ניתן לדבר על החיים הציבוריים היהודיים בפטרבורג כעל צורה מסוימת של הממשלה היהודית המנהלת את החיים היהודיים בפרובינציה. אבל ההגדרה של "החברה האזרחית" (civil society) בזעיר אנפין מתאימה לתופעה זו יותר. בפטרבורג נוצר מערך של ארגונים ציבוריים אשר טיפלו בתחומים רבים בחיי יהודי רוסיה. החברה היהודית לקולוניזציה – יק"א, אשר הוקמה עוד ב-1893 על מנת לכוון את ההגירה היהודית לארגנטינה, שינתה בתחילת המאה העשרים את אופי פעילותה. עוד משנות ה-1890 החלה יק"א ליסד רשת משרדים וסוכנים אשר סיפקו מידע למהגרים יהודים, ובשנים לאחר 1905 פעילות זו הלכה וגדלה. ב-1913 לשכות המודיעין של יק"א היו קיימות ב-507 מקומות, וירחון מיוחד בידיש **זער יודישער עמיגרנט** פירסם מידע מועיל למהגרים.³ יק"א גם טיפלה ביהודים הנשארים ברוסיה: היא הושיטה עזרה למושבות חקלאיות בדרום והקימה מוסדות חינוך חקלאי וגם תמכה בחינוך מקצועי לבעלי המלאכה. מאז 1905 הזרימה יק"א כספים גדולים לבנקים יהודיים מקומיים – חברות להלוואות וחסכון ולקואופרטיבים יהודיים, וב-1914 תמכה יק"א בירחון בידיש **די יודישע קאָאָפּעראַציע**. החברה גם פרסמה כמות גדולה של ספרות בנושאי הקואופרטיבים, חברות לאשרי הדדי, חינוך מקצועי וכו'. עוד משנות ה-1890 עסקה יק"א בסטטיסטיקה יהודית – יסוד לארגון עזרה מודרני ומועיל.⁴ ב-1911 נתן משרד הפנים הוראה להפסיק את הפעילות הכלכלית של יק"א, מכיוון שהיא אינה נכללת בתקנון שאושר עוד ב-1892. שינוי המדיניות זה כלפי יק"א בא לאחר פטירתם של יושבי ראש הוועד הברון הורץ גינצבורג ב-1909 ובנו דוד ב-1910 – האנשים שהממשלה היתה בוטחת בהם בדרך כלל.⁵ בתגובה ניסו עסקני יק"א לשנות את התקנון (ללא הצלחה) והקימו ב-1911 אגודה עצמאית – 'החברה לפיתוח ותמיכה בעבודה פוריה [производительного труда] בקרב היהודים ברוסיה' אשר היתה אמורה לקחת על עצמה תמיכה בחינוך מקצועי ובחקלאות יהודית (בשנתה הראשונה תמכה החברה בשיעורי הציור למורים יהודיים של 'החברה לאמנות ותעשייה ע"ש אנטוקולסקי' בוולנה ובמחוסן קואופרטיבי של נגרים בבברויסק).⁶

הרוב המוחלט של תקציב הוועד המרכזי של יק"א בפטרבורג הגיע מהלשכה של יק"א בפריס המופקדת על עזבונו של הברון הירש (כספים הגיעו גם מחברת "עזרא" הגרמנית). לכן ההשפעה הציבורית על עבודות יק"א ברוסיה היתה מינימלית. חוג "הנוטבלים" היהודיים (חברי הוועד) וכלכלנים יהודיים (פקידי יק"א) יכלו להשפיע על כיווני העבודה, אך ההחלטות הסופיות התקבלו בפריס. יחד עם זאת, בשנים לאחר 1905 התחזק שילוב העסקנים הציבוריים בפעילות יק"א, שהתבטא, למשל, בוועידות בענין ההגירה אשר התקיימו ב-1910 וב-1913.⁷

למרות שיתוף הציבוריות בעבודת יק"א, היא נחשבה לחברה פילנתרופית וביורוקרטית. לכן הוקמו מספר חברות אשר עשו עבודה המקבילה לזו של יק"א, במיוחד בתחום ההגירה: 'החברה להסדרת ההגירה היהודית הכללית בפטרבורג ו'החברה היהודית להגירה' של הטריטוריאליסטים בקייב היו ארגונים העובדים בכל תחומה של רוסיה (ראה עליהן לעיל), ומספר אגודות קטנות יותר הוקמו בערים קטנות ותמכו במהגרים מפלכים מסוימים. העוינות בין הארגונים אשר בלטה בשנים הראשונות לפעילותם התחלפה יותר מאוחר

² גראַסמאַן, אַמאַל און הַיַנַט, עמ' 18.

³ על פעילות זו של יק"א ראה אלרואי, **אימיגרנטים**, עמ' 97-91.

⁴ מידע כללי על הפעילות של יק"א ראה *Еврейская энциклопедия*, עמ' 510-507.

⁵ לאחר מעצר פעילי יק"א במספר עיירות בינואר 1911 כתב דוד יוכלמן לישראל זנגוויל (2.2.1911) – "אני פוחד, כי המקרה הזה ישפיע על קיומה של יק"א בכלל, בעיקר מפני שהברון גינצבורג – האיש היחיד שהממשלה בוטחת בו – נפטר" (אצ"מ, A120/406).

⁶ ראה פרוטוקולים של ישיבות הוועד המרכזי של יק"א, 24.3.1911, 21.12.1913 – 22, 39, 17, 1, 458, ф. РГИА, על נסיונות שינוי התקנון ראה שם, דפים 29, 41; טיוטת הפניה ראה שם, תיק 23. *Устав общества для развития и поощрения*, עמ' 4; *Отчет общества для развития и поощрения*, עמ' 3.

⁷ *Отчет о втором съезде*; עמ' 103-142; *Отчет о деятельности Информационного Бюро за 1910*.

בשיתוף פעולה – לפעמים גלוי, כאשר יק"א מימן למעשה ארגונים מקומיים או נציגיו שימשו גם כנציגי ארגונים אחרים, ולפעמים באופן סמוי, מטעמי זהירות מפני השלטונות או טעמים פוליטיים הפנים-יהודיים.⁸ גם הפעילות בתחום הסטטיסטיקה של יק"א לא השביעה רצון העסקנים היהודיים, ובמרץ 1913 הוקמה בוילנה 'החברה היהודית לסטטיסטיקה'. מחקרה הראשון היה מחקר על תקציבי ארגוני הצדקה בוילנה אשר נעשה על ידי יעקב לשציינסקי, ובתחילת 1914 היא ביצעה סקר בתי מלאכה לפי הזמנת אור"ט.⁹ ב-1914 הוקמה חברה דומה בלודז',¹⁰ אך גם אגודות יהודיות אחרות הרבו לעסוק בסטטיסטיקה מקומית.

קרובה לתחומים אחרים שבטיפול יק"א היתה חברה ותיקה אחרת – 'החברה לעבודת מלאכה וחקלאות בקרב היהודים ברוסיה' – אור"ט. לאחר אישור תקנונה ב-1906 ודמוקרטיזציה של החברה (בראשה נעמד ליאוניטי ברמסון מ'הקבוצה הדמוקרטית') התחיל אור"ט לנקוט במדיניות פעילה על מנת לשפר את המלאכה היהודית: תמיכה בבעלי מלאכה יחידים הוגבלה ביותר בעוד שחינוך מקצועי, תמיכה בענפי מלאכה "מכניסים" ובקואופרטיבים של בעלי מלאכה משכו תקציבים הולכים וגדלים.¹¹ חלק מהכספים לפעילות זו סיפקה יק"א, אך אור"ט היה פתוח יותר להשפעה ציבורית. אור"ט שאף להקים סניפים מקומיים (בפועל נפתחו רק סניפים במוסקבה ובגומל) ולשתף פעולה על האגודות המקומיות בעלות פרופיל דומה, כגון 'החברה לתמיכה בלימודי מלאכה לילדים עניים' בוילנה.¹²

חברת מפיצי ההשכלה – הוותיקה בין הארגונים היהודיים הציבוריים ברוסיה – טיפלה בחינוך היהודי: הקימה בתי ספר, תמכה בבתי ספר פרטיים וקהילתיים, הוציאה ספרות פדגוגית, הכינה מורים יהודיים בקורסים שלה בגרודנו ועזרה לספרויות יהודיות (ראה על כך בפרק ראשון). לאחר 1907 היתה חברה זו "הדמוקרטית" ביותר בין הארגונים הפטרבורגיים, סניפיה הוקמו ברוב המרכזים היהודיים ומדיניות החברה בשאלות החינוך נקבעה ב"התיעצויות של הוועד עם נציגי הסניפים" אשר נערכו כל שנה מאז 1910 והפכו לשדה הקרב העיקרי של "מלחמת השפות" ושל הוויכוחים על דפוס החינוך הרצוי. גם חברת מפיצי ההשכלה השתמשה בכספי יק"א לתמיכה בשיעורי המלאכה בבתי ספר.¹³

כאשר הפנתה חברת מפיצי ההשכלה "הדמוקרטית" את כל תשומת לבה לבתי ספר יהודיים, בעיקר בתי ספר יסודיים ואף חדרים, ננטש תחום פעילות אחר שבו טיפלה החברה במשך כל שנות קיומה הקודמות – תמיכה בסטודנטים יהודיים. למטרה זו הוקמה בפטרבורג בינואר 1912 'החברה היהודית לעידוד ההשכלה הגבוהה'. בהתחלה נועדה החברה לעזור לסטודנטים יהודיים במוסדות להשכלה הגבוהה בפטרבורג והיתה למעשה פעולת יחיד של סליוזברג במימון של משה גינסבורג (1851-1936) – נדבן יהודי אשר החליף את משפחת הברון גינצבורג כתורם עיקרי למוסדות יהודיים בפטרבורג.¹⁴ אבל כבר ב-1914 שאפה החברה להרחיב את פעילותה לכל תחומי רוסיה.¹⁵ במרץ 1914 הקימה החברה וועדת "קרן ההשכלה" אשר עסקה באיסוף האמצעים להקמת פוליטכניקום יהודי בוילנה ואוניברסיטה ליהודי רוסיה בציריך.¹⁶

מערך הארגונים החברתיים-כלכליים נשלם ב-1912 עם הקמת 'החברה לשמירת הבריאות של האוכלוסיה היהודית' – אוז"ה (ОЗЕ). החברה הוקמה על ידי מספר רופאים יהודיים ושאפה "ללמוד את

⁸ לדוגמה, הוועד המרכזי של יק"א ב-1914 הודיע לחברה היהודית להגירה הטריטוריאליסטית כי "פניות החברה למיפוי הכוח של יק"א אינן רצויות", כנראה בגלל פחד ההסתבכות עם משרד הפנים ובגלל היחסים הלא ידידותיים בין שני הארגונים ברמה הבין-לאומית – פרוטוקול ישיבת הוועד המרכזי של יק"א, 16.4.1914, ג' 17, ד. 43, РГИА, ф. 458, оп. 1, д. 17.

⁹ "Устав Еврейского статистического общества", עמ' 1; *Вестник ОИЕ*, גל' 22 (אפריל 1913) עמ' 130; *הזמן*, 1914, גל' 8 (9.1), עמ' 3; *Вестник еврейской общины*, 1914, גל' 1 (ינואר), עמ' 54; *Еврейское студенчество*, 1914, גל' 1 (15.3), עמ' 28.

¹⁰ *Литература о евреях*, Кельнер, Эльяшевич, מסי 3534.

¹¹ על השינויים באור"ט ראה *Shapiro, The History of ORT*, עמ' 53-70; *Gassenschmidt, Jewish Liberal Politics*, עמ' 118-127. תוכנית הפעולה החדשה של האור"ט משנת 1910 ראה *Gessen, "Jewish Vocational Education"*, עמ' 25-27.

¹² *Вестник еврейской общины*, 1913, גל' 5 (דצמבר), עמ' 48; *Рассвет*, 1913, גל' 3 (18.1), עמ' 32.

¹³ על חברת מפיצי ההשכלה ראה *Gassenschmidt, Jewish Liberal Politics*, עמ' 127-132.

¹⁴ ראה עליו *Слиозберг, Дела*, 3, עמ' 291-298; *Слиозберг, Дела*, 3, עמ' 293-297.

¹⁵ *Отчет о деятельности Еврейского Общества Поощрения Высших Знаний*, 291-298; *Слиозберг, Дела*, 3, עמ' 7-8; *за 1913 год*.

¹⁶ *Еврейское студенчество*, 1914, גל' 2 (1.4), עמ' 25.

התנאים הסניטריים-היגייניים של חיי היהודים, להפיץ ביניהם מידע היגייני נכון, לתמוך בבנין יסודות רפואיים-ציבוריים". במהרה הופיעו גם שבעה סניפים מקומיים של החברה.¹⁷

ההרמוניה השלמה בפעילות כל הארגונים הציבוריים היהודיים הושגה בימי מלחמת העולם הראשונה, כאשר כל הארגונים אלו (למעט יק"א) פעלו לפי תוכנית אחת והשלימו זה את פעילותו של זה. התכונה העיקרית של פעילות הארגונים הציבוריים לאחר 1907 היתה "הדמוקרטיה" שלהן: הופחתו דמי חבר בארגונים ותיקים, הוקמו סניפים מקומיים – מה שנתן אפשרות לחברים בפרובינציה לקחת חלק פעיל בעבודת הארגונים, אסיפות החברים והתיעוציות שונות תפסו מקום חשוב ביותר ולמעשה הן הן שקבעו את מדיניות הארגונים.

גם בתחום התרבות נוצר מערך מיוחד של ארגונים ציבוריים: 'החברה היהודית להיסטוריה ואתנוגרפיה' עסקה במחקר היסטורי, בפרסום כתב עת **ייברייסקאיה סטארינה** [*Еврейская старина*, העבר היהודי], בארגון משלחות אתנוגרפיות של שלמה אנ-סקי ובהקמת המוזיאון היהודי; החברה היהודית לספרות עסקה בעניינים ספרותיים, תמיכת הסופרים, ארגון הרצאות וכו'; לאחר סגירתה ב-1911 הוקמה, כאמור בפרק 1, 'החברה היהודית הספרותית-מדעית' עם אותן המטרות; 'החברה למוזיקה יהודית עממית' ריכזה את המחקר על המסורת היהודית המוזיקאלית ותמכה ביצירת המוזיקה היהודית המודרנית על יסוד המוזיקה המסורתית;¹⁸ 'חברת חובבי שפת עבר' פיתחה את הדיבור והספרות העברית; 'החברה לפירסומים יהודיים מדעיים' הוציאה לאור אנציקלופדיה יהודית בשפה הרוסית, 'הקורסים ללימודי המזרח מיסודו של הברון דוד גינצבורג' נתנו השכלה יהודית גבוהה ושאלו להכין דור של מלומדים ורבנים.

למערכת זה של ארגונים פטרבורגיים הפועלים ברוסיה כולה הצטרפו ארגונים בערים אחרות, אשר גם הם לא הגבילו את עצמם לאיזור מסוים, כגון 'החברות להפצת ידיעות נכונות על היהודים ועל היהדות' במוסקבה, קייב ואודסה. שלוש ערים אלו שימשו כמרכזים משניים של החיים הציבוריים היהודיים: מוסקבה התחרתה בפטרבורג, קייב היתה מרכז יהודי יחסית חדש אך פעיל (השפעתה הורגשה בעיקר בתחומי אוקראינה), ובאודסה מוסדות ציבוריים מודרניים הוקמו עוד המחצית השניה של המאה הי"ט. גם וילנה תפסה מקום חשוב ביותר במערך הארגונים היהודיים ולעיתים אף היתה ראשונה בתחומים ציבוריים מסוימים: למשל, עוד ב-1903 הוקמה בה 'החברה לעזרה בעבודה' אשר שימשה כדוגמה לפעילות אור"ט וארגונים אחרים לאחר 1907,¹⁹ וב-1914 נפתח מוזיאון יהודי ראשון ברוסיה בבנין חברת "הצדקה הגדולה".²⁰ בממלכת פולין שימשה וארשה כמרכז ללא עוררין, ולודז' היתה מרכז משני.²¹ במילים אחרות, החיים הציבוריים היהודיים המודרניים התפתחו בעיקר בערים גדולות אשר היו מרכזי החיים הציבוריים הכלליים.

גם בערי השדה הוקמו בשנים 1907-1914 ארגונים ציבוריים רבים – חלקם כסניפים של החברות הפטרבורגיות וחלקם כאגודות עצמאיות. החברות היהודיות המסורתיות לצדקה הפכו בהדרגה למוסדות מודרניים יותר; הקואופרטיבים והחברות להלוואות וחסכון תפסו מקום מכובד בחיי הציבור (ב-1912 היו בתחום המושב ופולין 623 חברות אשראי הדדי, בשנת 1913 נוספו עוד 40 חברות, ומספר החברים בהן הגיע לכ-450,000 איש – יחד עם בני משפחה הם היו כ-45% מיהודי האימפריה);²² אגודות חדשות הוקמו כדי להפיץ תרבות, ספרות, מוזיקה, תיאטרון; בשנים האחרונות לפני המלחמה הופיעו אף אגודות ספורטיביות

¹⁷ ספקטור, "אוז"ה", עמ' 152-153.

¹⁸ על החברה ראה *Копытова, Общество еврейской народной музыки*; Вайнштейн, «Общество еврейской народной музыки».

¹⁹ סקירה על פעילות החברה ראה *Вестник еврейской общины*, 1913, גל' 5 (דצמבר), עמ' 46.

²⁰ *Еврейское студенчество*, 1914, גל' 1 (15.3), עמ' 28.

²¹ דיון כללי על היחס בין המרכז לפריפריה בפוליטיקה היהודית ראה Mendelsohn, "Jewish National Politics".

²² *Кооперация среди евреев*, עמ' 3; "די יודישע קאאפעראציע אין 1913 יאהר", **די יודישע קאאפעראציע**, 1914, גל' 2-1 (ינואר-פברואר), עמ' 6-7. חברות אשראי הדדי יהודיות היו כ-20% מחברות אשראי באימפריה. התפתחות הקואופרציה היהודית לאשראי נבדלה באיזורים שונים: ב-1912 בפולין רק ב-25% מהערים ועיירות היו חברות אשראי, בדרום-מערב – ב-38%, בצפון מערב – ב-45% ובדרום – ב-59% מהמקומות (*Кооперация среди евреев*, עמ' 6).

אשר לא היו אופייניות לחברה יהודית קודם לכן;²³ הספריות הציבוריות ומועדונים יהודיים, הן למעמד הביניים והן לבעלי מלאכה, צמחו בערים רבות. ניתן להגיד כי בערי השדה השתלבו שני מערכים של הפעילות הציבורית היהודית – המערך המסורתי של החברות היהודיות הבנויות על יסוד דתי והמערך החדש של אגודות המוקמות על ידי האינטליגנציה. לפעמים שני הזרמים הללו התנגשו זה בזה והתפתח מאבק עיקש בגלל תלמוד תורה קהילתי או בגלל איסור הרב להקים ספריה ציבורית. אבל לעיתים נעשתה ההשתלבות בדרכי שלום ופשרה, וארגונים שונים חילקו ביניהם את תחומי עיסוקם או מוסדות הצדקה הקהילתיים עברו בהדרגה לשליטת האינטליגנציה; רבות סייעה לכך ה"לגאליזציה" של חברות מסורתיות (שהיו קיימות קודם לכן לא רשיון רשמי), כגון ביקור חולים, תלמוד תורה, גמילות חסד וכו', אשר הפכה אותן לאגודות נתונות לפיקוח ציבורי מודרני.

פעילויות של כל האגודות השתלבו זו בזו, כך שלמעשה הן היוו מערך חברתי אחיד. הדבר הוקל גם בגלל השתתפותם של אותם האנשים בהנהגת רוב החברות. כך, כאמור, יק"א תמכה מכספה במפעלים של אור"ט ומפיצי ההשכלה; 'החברה למוזיקה יהודית עממית' הכינה ילקוט שירי ילדים בשביל בתי ספר יהודיים עם השתתפות ראשי חברת מפיצי ההשכלה;²⁴ הסניף של אוז"ה בקייב בדק את המצב ההיגייני של בתי הספר הנתמכים על ידי הסניף של חברת מפיצי ההשכלה,²⁵ החברה הסטטיסטית בוילנה ביצעה מחקר בשביל אור"ט וכד'. הפעילות של החברות בפטרבורג השפיעה גם על החיים הציבוריים בפרובינציה: מורשים של יק"א ואור"ט הפיצו רעיון הקואופרציה וסייעו לחברות מקומיות; מפיצי ההשכלה דירבנו את הקהילות היהודיות או את האגודות הקיימות להקים תלמודי תורה או בתי ספר ותמכו בהם, והדבר גרם להקמת אגודות מקומיות לתמיכה בבתי ספר אלו ובתלמידיהם.²⁶ האגודות הפטרבורגיות היו רשאיות להקים סניפים בערי השדה, מה שהקל על קבלת האישור מהשלטונות וגם נתן כיוון מסוים לפעילות של העסקנים המקומיים. במילה אחת, ניתן להגדיר את מערך הארגונים המופקדים על כל ההיבטים של החיים היהודיים כ"אוטונומיה" פרסונלית למעשה. בכל התחומים, אשר סומנו בתיאוריות האוטונומיסטיות כראויים להפרדה מהמדינה – החל מתחום התרבות והחינוך וכלה בתחום ההגירה, ההכללה והרפואה – נוסדו ארגונים יהודיים עצמאיים אשר טיפלו בתחומי החיים היהודיים הללו, על חשבון היהודים ועבורם.

מערך הארגונים הציבוריים הושלם בתקופה הנידונה גם על ידי העיתונות היהודית. לעומת 15 שנה האחרונות של המאה הי"ט, כאשר היו קיימים ברוסיה כתב-עת יהודי אחד ברוסית (**ווסחוד**) ושלושה כתבי-עת בעברית (**המגיד**, **המליץ והצפירה**), עתה קמו עשרות כתבי-עת, בעיקר ביידיש. משנת 1907 ועד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה ב-1914 יצאו לאור באימפריה הרוסית קרוב ל-200 כתבי-עת יהודיים (רובם התקיימו רק תקופה קצרה), מהם רק אחד (**השלוח**) התחיל עוד במאה הי"ט (1896) וארבעה התחילו לפני 1905 (העיתונות הפוליטיים הגדולים **דער פריינד והזמן**, ירחון תלמודי **שערי התורה** וירחון **ייבריסקאיה זייץ** הציוני). מתוך 40 כתבי-עת יהודיים ברוסית, 17 יצאו לאור בפטרבורג ו-10 – באודסה. ערים אלו היו מרכזי העיתונות היהודית אשר נסוגו רק בפני וארשה ווילנה (בווארשה פורסמו 51 כתבי-עת יהודיים, בוילנה – 46, בעיקר בשנת 1907, בפטרבורג – 26, ובאודסה – 20). מתוך 137 כתבי-עת ביידיש, 44 יצאו לאור בווארשה ו-41 – בוילנה.²⁷ לעומת זאת, היתה העיתונות העברית נפוצה פחות – רק יומון **הזמן** החזיק מעמד לאורך כל התקופה (הודות לעסקת מודעות מוצלחת²⁸). שני סקטורים בחברה היהודית הוציאו עיתונים בעברית – האורתודוקסים (**הקול והמודיע**, ראה בפרק 3) והציונים (**השלוח**, **הצפירה**, **העולם**, ראה בפרק 2). **הצפירה**, כאמור, היתה מוצלחת מאוד, בעוד שהשבועון **העולם** סבל מגרעון מתמיד המכוסה על ידי הוועד המרכזי

²³ למשל, 'החברה היהודית להתעמלות וספורטי' הוקמה בלודז' ב-1912, *Вестник ОПЕ*, גל' 16 (אוקטובר 1912), עמ' 115.

²⁴ *Вестник ОПЕ*, גל' 5 (מרץ 1911), עמ' 117.

²⁵ *Вестник еврейского просвещения*, גל' 26 (דצמבר 1913), עמ' 123.

²⁶ על הקשר בין פעילות חברת מפיצי ההשכלה ואגודות מקומיות ראה קרייז, "בתי ספר יהודיים", עמ' 187-204.

²⁷ המידע בשביל החישובים נלקח מ-קרזניץ, **די יידישע פרעסע** (על עיתונות ביידיש) ומ- *Иваск, Еврейская периодическая печать* (על עיתונות ברוסית).

²⁸ כ"ץ, **זכרונות**, עמ' 201-202.

הציוני ואחד מסופריו אף קרא ביאוש: "אל תהי הוצאת עתון עברי שנוררות מכוערה, אל תהי העבודה במערכת ובהנהגה של עתון עברי עבודה בזויה ושפלה".²⁹

במקביל לעיתונים פוליטיים כלליים גדולים (כמו **דער פֿרײַנד**, **הזמן**, **היינט**, **דער מאָמענט**, **אונזער לעבען**) ולשבועונים מפלגתיים (**רסבט**, **נוביי ווסחוד**, **העולם** וכו') הופיעו עוד שני סוגי עיתונים: עיתונים מקומיים ועיתונים המוקדשים לתחום מסוים כלשהו. בינואר 1908 עוד ניתן היה להדפיס בעיתון **לאַדזער נאַכריכטען** [חדשות לודז'] כי הוא נסגר מכיוון שלודז' עוד "לא התבגרה" מספיק כדי להחזיק עיתון משלה.³⁰ אבל לקראת 1914 העיתונים המקומיים בידיש היו קיימים כבר באודסה, ביאלוסטוק, בנדין, בוברויסק, ווילנה, לודז', מינסק, פטרוקוב וצ'נסטוחוב. רובם היו שבועונים, אך בלודז' פורסמו שלושה יומונים, וב-1913 – תחילת 1914 הופיעו יומונים מקומיים גם בערים אחרות (ב-1907 וב-1910 יומון בידיש היה קיים גם בריגה).

כתבי-עת אחרים הוקדשו לתחומים ספציפיים. חלקם פורסמו על ידי ארגונים ציבוריים (מפיצי השכלה, יק"א, החברה היהודית להגירה, או"ה, החברה להיסטוריה ואתנוגרפיה) ושימשו את מטרות הארגונים. אחרים היו מפעלים פרטיים וענו, ככל הנראה, לצורכים הקיימים בקרב ציבור הקוראים. הופיעו עיתונים בשביל ילדים, כתבי-עת רפואיים המכוונים לקורא מן השורה, כתבי-עת להומור וסטירה, כתבי-עת מקצועיים – לא רק בשביל האיגודים המקצועיים של הפועלים, אך גם בשביל הסוחרים; בלודז' פורסמו ב-1913-1914 **ערשטע יודישע שאַך-צײַטונג** [עיתון יהודי ראשון לשחמט] ו**ערשטע יודישע ספּאַרט-צײַטונג** [עיתון יהודי ראשון לספורט].

ההתפתחות המרשימה של החיים הציבוריים בקרב יהודי רוסיה ב-1907-1914 היתה חלק של ההתפתחות הציבורית המואצת של רוסיה כולה ושל המיעוטים הלאומיים האחרים שהתגוררו בה. החוק על אגודות מיום 4 במרץ 1906, החוקים המקלים על הקמת עיתונים חדשים וביטול הצנזורה המוקדמת אפשרו צמיחה של עיתונות ושל אגודות וולונטריות: ב-1913 היו ברוסיה יותר מאלף עיתונים (לעומת 125 ב-1900)³¹ ואלפי אגודות וולונטריות; כנסים וועידות בענפים שונים של הפעילות הציבורית הפכו להיות אירועים בעלי משמעות גדולה. לדברי היסטוריון יעקב וולקין, "את ההיסטוריה הרוסית ב-1905-1917 אי אפשר להבין ללא מחקר מעמיק על הגידול העצום של אגודות וולונטריות בשנים הללו. גידול זה, למעשה, צריך להיחשב כאחת ההתפתחויות המשמעותיות ביותר בתולדות רוסיה, מכיוון שהוא היווה מפתח לשיחרור רוחני של העם הרוסי [משליטת המדינה האוטוקרטית בכל תחומי החיים]"³². לדעתו, השנים 1907-1914 היו התקופה של "ביסוס ההישגים שהושגו בשנות 1905-1906" והוא קרא לתהליך זה "מהפכה שקטה".³³ בתקופה זו החלה החברה הרוסית למלא פונקציות ולפתור בעיות אשר המדינה לא יכלה ו/או לא רצתה למלא ולפתור.

גם מערך האגודות היהודיות מילא את התפקידים אשר נחשבו לתפקידי המדינה – הדאגה לחינוך, לתעסוקה, לבריאות וכד'. מערך זה היווה מקום מושלם לפעילות הציבורית של הכוחות הפוליטיים ב"רחוב היהודי": "הנוטבלים" המשיכו לממן את האגודות, העסקנים "הבורגניים" כיוונו את פעילותן, והפעילים הסוציאליסטיים השתלבו באגודות אלו כ"אופוזיציה" וכפקידים טכניים (כדוגמת "האלמנט השלישי" הרדיקלי בזמסטבו הרוסי); הפעילים האורתודוקסים או שהשתלבו בארגונים הכלליים (למשל, מיופי כח של יק"א), או הקימו ארגונים מקבילים משלהם, כגון תלמודי תורה ובתי ספר. בהעדר מפלגות פוליטיות רשמיות דווקא מערך ציבורי זה היווה מקום שבו התבטאו ההשקפות הפוליטיות של הפעילים. חוקרים בני זמננו (עזרא מנדלסון, סטיוון ציפרשטיין) הדגישו את הקשר ההדוק בין הפוליטיזציה של האוכלוסיה היהודית לבין

²⁹ חיים קצנלסון, "כך חותמים אצלנו", **העולם**, 1913, גל' מז (5.12), עמ' 9.

³⁰ לדברי בעל הזכרונות, כך עשה המוציא לאור של **לאַדזער נאַכריכטען** כאשר קיבל כסף מיאצקן – עורך העיתון היומי בווארשה, טענענבוים-ארזי, **לאַדזש און אירע יידן**, עמ' 248-251.

³¹ Walkin, *The Rise of Democracy*, עמ' 119. תיאור העיתונות הרוסית של התקופה ראה Hagen, *Die Entfaltung politischer* 95-189, עמ' *Öffentlichkeit*.

³² Walkin, *The Rise of Democracy*, עמ' 151.

³³ Walkin, *The Rise of Democracy*, עמ' 178-180.

עבודת הסיוע אשר נעשתה על ידי הארגונים הציבוריים היהודיים ברוסיה ופולין במימדים עצומים בתקופת מלחמת העולם הראשונה.³⁴ אבל יסודות הפוליטיזציה הזאת הונחו עוד בתקופת הריאקציה מלפני המלחמה, כאשר נוצר המערך של הארגונים הציבוריים. אין ספק שהשפעת מאמצי הסיוע על החברה היהודית במצב ההרס של המלחמה היתה רבה יותר מאשר השפעתם של הארגונים הציבוריים בעת השלום, כאשר החברה לא עברה זעזועים מיוחדים. אבל יצירת חיים ציבוריים מאורגנים שבהם השתתף חלק ניכר מהאוכלוסיה היהודית והפצת העיתונות היהודית הרחבה היו בעלות חשיבות רבה ביותר להתפתחות יהדות האימפריה הרוסית. למרות שיתוף הפעולה עם הארגונים הרוסיים המקבילים וההשתתפות בכנסים וקונגרסים כלל-רוסיים, הארגונים אשר איחדו יהודים בלבד (או בעלי אופי יהודי מובהק כמו חברות אשראי רבות) תרמו להמשך ה"בדלנות" היהדות וקיומה כחברה נפרדת בתוך החברה הרוסית.

* * *

החיים הציבוריים של היהודים היו דומים ומקבילים לחיי הציבור במדינה כולה – אם להמשיך את המטפורה הנפוצה של "הרחוב היהודי" – היה זה רק רחוב אחד ב"עיר" גדולה, שהשתלב במבנה ה"עיר" והצטלב עם ה"רחובות" וה"סימטאות" האחרים, במרכז ה"עיר" ובפריפריה שלה. גם הפוליטיקה היהודית שיקפה במידה רבה את היותה "רחוב" נפרד, אך מקביל ל"רחובות" אחרים; היא התפתחה בהתאם לנסיבות הזמן ודפוסי התפתחותה היו אופייניים גם לתנועות פוליטיות אחרות באימפריה הרוסית. לשם ההשוואה נבחרו שלוש תנועות פוליטיות של תחילת המאה העשרים, אשר לא היו בקשר ישיר עם הפוליטיקה היהודית ונפגשו עמה רק באקראי, וככל הנראה לא היתה להן השפעה ישירה על היהודים. שלוש תנועות אלו הן התנועה הלאומית הבילורוסית, התנועה המוסלמית והתנועה הפמיניסטית. הנשים היוו קבוצה מופלית מבחינה חוקית, המוסלמים – מיעוט דתי/אתני אשר גם זכויותיו שלו הוגבלו, והבילורוסים היו אמנם שווי זכויות, אך היותם עם נפרד בעל שפה נפרדת ותרבות משלו לא קיבלה הכרה מן המשטר הצארי.

התודעה הלאומית של הבילורוסים והתארגנותם הפוליטית היו החלשות ביותר בקרב העמים החיים באיזורים המערבים של האימפריה. אמנם בשנים הראשונות של המאה העשרים הוקמו ה'ה'כ'מ'דה הבילורוסית הסוציאליסטית [беларуская сацыялістычная грамада], האגודה הבילורוסית הסוציאליסטית] והמפלגה הבילורוסית הדמוקרטית-נוצרית, אך הן נותרו להיות מפעלים של קבוצות אינטלקטואלים מצומצמות והיתה להן השפעה די חלשה על אוכלוסית היעד שלהן. לאחר 1907 הופסקה למעשה הפעילות הפוליטית של הסוציאליסטים הבילורוסים וכל הכוחות הופנו לפעילות תרבותית סביב כתב-העת **נאשה ניבה** [Наша ніва, נירנו], אשר החזיק מעמד מ-1906 ועד 1915. המטרות הפוליטיות הוחלפו במטרות תרבותיות-לאומיות. השימוש ב"אפשרויות הלגליות" של התקופה הביא להקמת הוצאות לאור, ספריות, מועדונים, חברות למוזיקה ולדרמה, תיאטרון מקצועי וחברות לספרות ולאתנוגרפיה. התפתחות זו, אשר הקימה למעשה את הספרות הבילורוסית המודרנית ואת התרבות הבילורוסית המודרנית היתה מקבילה קרובה מאוד להתפתחות המואצת של יידיש, אשר באותן השנים קיבלה הכרה כשפת התרבות לכל דבר. כמו אצל היהודים, גם בקרב הפעילים הבילורוסים היה קיים אגף מתון (פחות לאומי ואנטי-סוציאליסטי), אשר הוציא לאור עיתונים בילורוסים הנוגדים את הקו של **נאשה ניבה** והסתפק בשאיפה להקמת כנסיה אוניאטית בילורוסית ככנסיה לאומית.³⁵ כפי שהגדיר זאת החוקר ניקולה ואקאר, "תקופת העשור של 1917-1906, הידועה כתקופת התחיה [адраджэненне], יכולה בצדק להיקרא התקופה המעצבת של הלאומיות

³⁴ מנדלסון, **התנועה הציונית בפולין**, עמ' 56-58; Zipperstein, "The Politics of Relief", עמ' 23-24.
³⁵ Vakar, *Belorussia*, עמ' 87-91. על ה'הרמדה' ראה שם גם *Политические партии России*, עמ' 62-63; *Энциклопедія гісторыі Беларусі*, עמ' 410-412.

הבילורוסית הפוליטית³⁶. גם עבור התרבות היהודית, בעיקר בידיש, היתה זו התקופה המעצבת אשר בני הזמן קראו לה "רנסנס" או התחיה.

עוד קבוצה אשר חלק ממאפייניה דמו לאלו של היהודים היא האוכלוסיה המוסלמית, שמבחינה אתנית השתייכה ברובה לעמים דוברי שפות טורקיות (טטרים בוולגה ובקרים, אזרבייג'נים בקווקז, אשר אז גם הם נקראו טטרים, העמים הטורקיים באסיה תיכונה). כמו היהודים היו גם המוסלמים מפוזרים בשטחים שונים בתוך האימפריה ובחלקם הגדול של השטחים הללו לא היוו רוב לאומי (איזור הוולגה, קרים). גם אצל המוסלמים ברוסיה נוצרה התודעה הקולקטיבית על ידי צירוף של דת ואתניות המבדיל אותם באופן ברור וחד-משמעי מהאוכלוסיה הנוצרית (והפגנית) הסובבת. בתחילת המאה העשרים נמצאו המוסלמים בשלבים הראשוניים של מודרניזציה ולא קיימו בתוכם תנועות פוליטיות מודרניות. ה"ג'ידיזם" (התחדשות), מהמילה הערבית [ג'יד] - חדש) – התנועה למען רפורמה בחינוך המוסלמי המסורתי ולימוד המקצועות "החילוניים" – התחילה רק בשנות ה-1880 והיתה דומה ביותר לתנועת ההשכלה היהודית.³⁷ אמנם האליטות המוסלמיות שולבו במידה זו או אחרת במבנה השלטוני האימפריאלי, אולם הזכויות האזרחיות של המוסלמים הוגבלו ויחס השלטונות אליהם בשלהי התקופה האימפריאלית היה עוין: מחד גיסא, הואשמו המוסלמים בבדלנות ופנטיות דתית (טיעון דומה הועלה, כידוע, גם נגד היהודים); מאידך חששו השלטונות מאי-נאמנות המוסלמים למדינה הרוסית.

התסיסה הפוליטית בקרב האינטליגנציה המוסלמית החלה בשנות המהפכה. כמו היהודים, פנו הפעילים המוסלמים בסוף 1904 אל וויטה בדרישת שוויון אזרחי ופוליטי, ובאוגוסט 1905 התכנסה האסיפה המוסלמית הכלל-רוסית הראשונה.³⁸ בינואר 1906 החליטה האסיפה השניה הכלל-רוסית להקים ארגון פוליטי כללי המאחד את כל המוסלמים באימפריה – 'אֶתְפֶּאק אל-מוֹסְלִמִין'] איגוד המוסלמים, ערבית] – המקביל במובנים רבים ל'אגודה להשגת מלוא הזכויות'. הארגון החדש כרת מייד ברית רשמית עם מפלגת הקדטים, אחד ממנהיגיו נבחר לוועד המרכזי הקדטי, ורוב הצירים המוסלמים בדומה הראשונה הצטרפו לסיעת הקדטים.³⁹ אף על פי כן, האגף השמאלי של הפעילים התנגד לארגון פוליטי כלל-מוסלמי, ובדומה השניה מספר צירים הקימו 'קבוצה מוסלמית' בתוך סיעת העמלנים.⁴⁰ בדומה ל'אגודה להשגת מלוא הזכויות', אשר דרשה בחירות פרופורציונליות על מנת לקבל יצוג יהודי מספק בדומה, גם במצע של ה'אֶתְפֶּאק' הופיעה דרישת נציגות מוסלמית פרופורציונלית בפרלמנט.⁴¹ אך לעומת הפוליטיקאים היהודיים, אשר דיברו ב-1905 במושגים של לאומיות וראו את היהודים כקבוצה לאומית (או אתנית-היסטורית לכל הפחות), הפוליטיקה של המוסלמים הסתמכה בראש ובראשונה על הדת: למשל, בהקדמה למצעו של ה'אֶתְפֶּאק' הופיע הסבר כי המצע תואם את ההלכה המוסלמית.⁴² יחד עם זאת, הדרישות של הפוליטיקה המוסלמית היו דרישות מודרניות, אשר הסתכמו בהקמת אוטונומיה של העדה המוסלמית, כדוגמת ה"מילט" באימפריה העות'מנית,⁴³ שהיתה, למעשה, אוטונומיה לאומית פרסונלית אקס-טריטוריאליה הבנויה על יסוד דתי (דווקא נציגי אזרבייג'ן שבה היוו המוסלמים רוב האוכלוסיה דגלו בדרישת אוטונומיה טריטוריאליה; לנציגי אסיה

³⁶ Vakar, Belorussia, עמ' 91.

³⁷ סקירה קצרה על ז'ידיזם ראה *Материалы и документы*, Фахрутдинов, עמ' 4-6.

³⁸ *Всероссийские мусульманские съезды*, Хабутдинов, Мухетдинов, עמ' 15, 20.

³⁹ *Всероссийские мусульманские съезды*, Хабутдинов, Мухетдинов, עמ' 31-34; *Материалы и документы*, Фахрутдинов, עמ' 7, 13-14; Ямаева, *Мусульманские депутаты*, עמ' 9. על תולדות ה'אֶתְפֶּאק' ראה

«Татарское либерально-демократическое движение», עמ' 14-19; *Политические партии России*, עמ' 231.

⁴⁰ *Всероссийские мусульманские съезды*, Хабутдинов, Мухетдинов, עמ' 31; *Материалы и документы*, Фахрутдинов, עמ' 7, 7; Ямаева, *Мусульманские депутаты*, עמ' 41.

⁴¹ *Всероссийские мусульманские съезды*, Хабутдинов, Мухетдинов, עמ' 29, 31, 53; *Материалы и документы*, Фахрутдинов, עמ' 7-8. על הדיונים בקרב הפוליטיקאים היהודיים אודות הנציגות הפרופורציונלית ראה

V. Levin, "Jewish Voters and the Russian State Duma".

⁴² *Всероссийские мусульманские съезды*, Хабутдинов, Мухетдинов, עמ' 30.

⁴³ *Всероссийские мусульманские съезды*, Хабутдинов, Мухетдинов, עמ' 17, 30.

התיכונה היה מקום שולי ביותר בפעילות המוסלמית הפוליטית בתקופה זו). אך לעומת היהודים, ההמונים המוסלמים, שברובם היו איכרים, לא לקחו חלק פעיל מאוד במאורעות המהפכניים האלימים ושמרו לרוב על נאמנות למשטר הקיים. תקופת המהפכה לא הביאה לשינויים הרצויים במצב המוסלמים, ולאחר השלישי ביוני 1907 האינטליגנציה המוסלמית אשר הובילה את התנועה הפוליטית בשנות המהפכה נסוגה לאחור והאליטות המסורתיות החזירו לעצמם תפקידי יצוג והנהגה בקרב העדה. ה'אֶתְפֶּאק' הפסיק את קיומו ואסיפות כלל-מוסלמיות לא התכנסו עד ליוני 1914.

הפעילות המוסלמית בדומה הראתה דפוסים דומים לאלו של היהודים. בדומה הראשונה הזדהו תחילה רוב הצירים המוסלמים עם הקדטים, אך ביוני 1906 הקימו סיעה מוסלמית נפרדת. גם בדומות הבאות המשיכה הסיעה המוסלמית את קיומה הנפרד, אך היתה קרובה ביותר לקדטים (לו היו נבחרים לדומה השניה מספר מספיק של הציונים, אין ספק שהם היו מתנהגים באותה צורה). במקביל לקרבה לקדטים ניסו הצירים המוסלמים למצוא תמיכה לשיפורים חלקיים גם בסיעות ימינה מהקדטים, ובדומה השלישית הם אף צברו מספר מועט של הצלחות (כגון ביטול חובת שירות צבאי לאנשי הדת וכו').⁴⁴ הדבר מראה כי האוקטובריים השולטים בדומה היו מוכנים לתיקונים קוסמטיים בענייני המוסלמים, אך לא בענייני היהודים, כפי שיתואר בהמשך. למרות שחלק מהבעיות, כגון מנוחת חובה ביום הראשון בדומה השלישית ואיום לאסור על שחיטה בדומה הרביעית היו אמורות לאחד את הצירים המוסלמים והיהודים, הדבר אינו בולט לעין. גם יחסיהם של הצירים המוסלמים עם הקדטים התעוררו בהדרגה: מחד גיסא, הקדטים לא היו מסוגלים להשיג הישגים, מאידך, הם תפסו עמדה אנטי-טורקית בשאלות מדיניות החוץ. לפי דעתה של המשטרה הפוליטית, ההתקררות ביחסים בין המוסלמים לבין הקדטים נבעה מכך, שהאחרונים "שמו לב ליהודים יותר מאשר לכל העמים האחרים והתעלמו מן האינטרסים של המוסלמים".⁴⁵ הקמת ה'בלוק הפרוגרסיבי' ב-1915 סימנה את הקרע בין הקדטים והמוסלמים: אלו האחרונים אפילו לא הוזמנו להצטרף לבלוק (והיהודים, כזכור, נאלצו לעזוב את ה'בלוק'). ההתיעצות ליד הסיעה המוסלמית בפברואר 1916 אף קראה לצירים להתאחד עם נציגי המיעוטים האחרים למין 'בלוק המיעוטים'.⁴⁶

תקופת הריאקציה שיתקה את רוב הפעילות הפוליטית של המוסלמים, ורבים מקרב מנהיגיהם הליברליים הגרו (חלק מהם השתלבו בחיים הפוליטיים של טורקיה) ואחרים נאסרו והוגלו.⁴⁷ השלטונות התיחסו בחשדנות הולכת וגוברת לפעילות תרבותית-השכלתית טהורה, ודיברו על איומם של פן-איסלאמיזם ופן-טורקיקים, במיוחד לאחר מהפכת הטורקים הצעירים ב-1908. הפעילות הציבורית של המוסלמים, אשר התרכזה לרוב בהקמת בתי ספר חדשים ובשיפור בבתי ספר מסורתיים הקיימים ברוח ה"ג'ידיזם", נתקלה בהתנגדות ובמאמצי דיכוי מצדם של השלטונות.⁴⁸ בסוף 1913 החלו הפעילים השמרניים להקים בפטרבורג ארגון כלל-מוסלמי חדש – 'סראט אל-מוסתקים' [*لمستقيم*, דרך ישרה, ערבית]. ככל הנראה, ארגון זה, אשר היה בעל אוריינטציה ימנית ופרו-ממשלתית, נועד להרגיע את השלטונות ולמלא תפקידים אשר ה'אֶתְפֶּאק' הליברלי-שמאלי לא הצליח למלא בזמנו. כפי הנראה, מחלקת המשטרה במשרד הפנים תמכה בהקמת הארגון, דהיינו, רובד אחד בחוגי השלטון היה מוכן לסייע לשמרנים בקרב המוסלמים כנגד הליברלים והשמאל (דבר שהשלטונות לא היו מוכנים לעשות בקרב היהודים). אבל חוגי שלטון אחרים, כמו במקרה של היהודים, לא האמינו להכרזות נאמנות כלפי הקיסר והאימפריה: התייעצות מיוחדת לענייני המוסלמים במשרד הפנים ב-1914 החליטה לא לאשר את הקמת הארגון, בין יתר הדברים כדי לא לתת ליהודים עילה לבקש ארגון

⁴⁴ Ямаева, *Мусульманские депутаты*, עמ' 97.

⁴⁵ צוטט לפי *Политические партии России*, עמ' 231.

⁴⁶ Ямаева, *Мусульманские депутаты*, עמ' 208-207; «Мусульманский либерализм», Исхаков, עמ' 401.

⁴⁷ Хабутдинов, Мухетдинов, *Всероссийские мусульманские съезды*, עמ' 47.

⁴⁸ Фархшатов, *Самодержавие и традиционные школы*, עמ' 106-63.

כלל-יהודי.⁴⁹ כמו אצל היהודים, התרכזו המאמצים לשיפור מצב המוסלמים בתחום הדת והקהילה: האסיפה הכלל-מוסלמים ביוני 1914, אשר התכנסה ברשיון השלטונות, דנה ברפורמה בארגון הדת המוסלמית (הקמת הירארכיה דתית מסודרת ואחידה) ובהפיכת הקהילה המקומית לגוף משפטי בעל יכולת להטיל מיסים על חבריו ולנהל את עניני החינוך.⁵⁰

במילים אחרות, ההשוואה בין הפעילות הפוליטית היהודית לבין זו של המוסלמים מראה קווי דמיון רבים הנובעים הן מכיווני ההתפתחות הפנימיים והן מיחס השלטון. הפוליטיקה היהודית היתה "מודרנית" יותר ומפותחת יותר (אצל המוסלמים, למשל, התנועה הסוציאליסטית היתה חלשה מאוד) – פועל יוצא מהיותם של היהודים הרוסיים "מודרניים" יותר מהמוסלמים. מאידך, המסורת של קליטת המוסלמים, במיוחד הטטרים, לשירות המדינה והנאמנות הכללית של האוכלוסיה המוסלמית בפנים-האימפריה לשלטון הקיים, השפיעו על מידת ההקצנה בעמדת השלטונות: אף על פי שמדיניות האפליה והחשדנות כלפי המוסלמים הלכה וגברה בתקופת הריאקציה, היא היתה מתונה יחסית לזו המופעלת כלפי היהודים והשאירה מקום לשיפורים מסוימים במצבם.

למרות התפתחות הלאומיות היהודית, הבעיה הבוערת ביותר בשביל היהודים היתה האפליה נגדם. לכן, בנוסף לתנועות לאומיות, ראוי להשוות את הפוליטיקה היהודית לפוליטיקה של קבוצה הנלחמת נגד האפליה גם היא, וזאת התנועה הפמיניסטית. בשנת 1905 היה דמיון מסוים בין הפעילות הפוליטית היהודית לבין הפעילות הפמיניסטית. הנשים, כמו היהודים, היו מחוסרות זכויות פוליטיות וזכויותיהן האזרחיות היו מוגבלות. הפעילות הפמיניסטיות השקיעו מאמצים רבים על מנת לשנות את המצב כאשר תקוות לשינויים דרסטיים במשטר היו בשיאן. בסוף פברואר 1905 הוקם 'האיגוד הכלל-רוסי לשוויון הנשים', אשר כמו 'האגודה להשגת מלוא הזכויות ליהודים' הצטרף לשורה שלמה של איגודים "מקצועיים" ליברליים, אשר התאחדו ב'איגוד האיגודים'. כמו 'האגודה' היהודית, גם 'איגוד הנשים' היווה מין שדולת האינטרסים בקרב הליברלים ודאג לכך כי דרישת השוויון לנשים, כלומר זכות הבחירה, תופיע בכל ההצהרות וההחלטות אשר התקבלו על ידי ארגונים שונים ב-1905. כמו מנהיגי 'האגודה' היהודית, גם מנהיגות 'איגוד הנשים' חילקו את תמיכתן בין מפלגות הקדטים (שנחסה לשוויון הנשים היה די מסויג) לבין העמלנים; הן גם היו נתונות להתקפות הסוציאליסטיות אשר טענו כי 'שאלת הנשים' תיפתר רק לאחר נצחון המהפכה, וליחס חשדני של הליברלים הימניים, אשר טענו כי הזמן להשוות את זכויות הנשים עוד לא הגיע. 'איגוד הנשים' גם פעל בדומה הראשונה על מנת לחוקק חוק שוויון הנשים, והצעת החוק של הקדטים על השוויון האזרחי הכללי כללה הן את שוויון הנשים והן את שוויון היהודים, אך היא לא נידונה בגלל פיזור הדומה. כפי שסיכם זאת ההיסטוריון ריצ'רד סטייטס (Stites), "מה שנוגע לתוצאות מוחשיות, המהפכה של 1905-1907 נתנה לאישה הרוסית מעט מאוד, פרט לגידול התודעה העצמית ונסיון הפעילות הארגונית".⁵¹ משפט זה יכול להיאמר בצדק גם לגבי היהודים.

גם לאחר 1907 המשיכה הפעילות הפמיניסטית הלא-סוציאליסטית להיות דומה לזו של הליברלים היהודיים: 'האיגוד לשוויון הנשים' התפרק; 'אסיפת הנשים הכלל-רוסית' התכנסה בדצמבר 1908 והחליטה להקים ארגון-גג פוליטי של כל הארגונים הפמיניסטיים – "המועצה הלאומית" של הנשים (התפתחות מקבילה לאסיפת קובנו וליועד הקובנאי). השדולה הנשית בדומה הצליחה לקדם מספר חוקים, אשר אמנם לא נתנו את השוויון המיוחל, אך שיפרו במקצת את מצבה של האישה ברוסיה (חלוקת הירושה הצודקת יותר ב-1912; זכות הנשים לקבל דרכון בנפרד מבעליהן ב-1914).⁵² במילים אחרות, התנועה הפמיניסטית נקטה באותם

⁴⁹ על ה'סיראט אל מוסטקים' ראה Исхаков, «Мусульманский либеральный консерватизм», עמ' 366-368; Дякин, Фархшатов, Самодержавие и традиционные школы, עמ' 99-100; את החלטת ההתיעצות ראה, Национальный вопрос, עמ' 56, 147-148. הביטוי נלקח מהקוראן, 6: 1, 3-52, 42: 42-43.

⁵⁰ Дякин, Национальный вопрос, עמ' 164-165.

⁵¹ Stites, *The Women's Liberation Movement*, עמ' 210-198, הציטוט בעמ' 210.

⁵² Stites, *The Women's Liberation Movement*, עמ' 210-232.

האמצעים כמו התנועות היהודיות הלא-סוציאליסטיות, אך הצלחותיה היו רבות יותר. הסיבה לכך היא, ככל הנראה, כי "אנטי-פמיניזם" לא תפס מקום כה מרכזי כמו שתפסה האנטישמיות בתודעה של החוגים השולטים ושל התנועות השמרניות והימניות בפוליטיקה הרוסית.

הפמיניסטיות והמוסלמים לא הצליחו לממש את מטרותיהם במלואן בשנות המהפכה ויותר למעשה על דרישת השוויון בשנות הריאקציה. בכל זאת, הפעילות הפרלמנטרית של שתי התנועות הללו הביאה הישגים מסוימים, אמנם זעירים מאוד. גם התנועות הפוליטיות היהודים ויתרו למעשה לאחר 1907 על השאיפה לקבל שוויון אזרחי והפעילות הפרלמנטרית היהודית התרכזה סביב השגת שיפורים חלקיים במצב היהודים. הפוליטיקה היהודית בדומה הממלכתית ובבחירות אליה בתנאי החוק של השלישי ביוני 1907 היא הנושא של חלק ב' בחיבור זה.

חלק ב'

הפוליטיקה היהודית מסביב לדומה הממלכתית

הבחירות לדומה השלישית, 1907

פיזור [הדומה השנייה] לא היווה הפתעה, חיכו לו מיום הראשון של כינוס הצירים, אפילו מוקדם יותר – מהרגע כאשר התבררו תוצאות הבחירות, כאשר העם קבע שהוא שולח לדומה את נציגיו מהמפלגות השמאליות, שמאליות יותר מאשר לדומה הראשונה,¹

– כתב עיתון הקדטים והליברלים היהודים בוילנה **סְבֵרו-זְפֵדְנֵי גוּלוֹס** [*Северо-Западный голос*], הקול של צפון-מערב] יומיים לאחר פיזור של הדומה השנייה. ואכן מיום כינונה של הדומה ב-20 בפברואר 1907 היו סיכויי פיזור גבוהים מאוד. הם נבעו הן מנסיונה המוצלח של ממשלה בפיזור של הדומה הראשונה, אשר לא גרם לזעזועים במדינה, והן מהרכבה "הבעייתית" (מבחינת הממשלה) של הדומה השנייה עצמה. לא סתם דגלה המפלגה הקונסטיטוציונית-דמוקרטית (הקדטים) – הסיעה הגדולה ביותר – בססמה "לשמור על הדומה". אולם, גורלה של הדומה התברר לכל כאשר ב-1 ביוני 1907 ביקש סטולפיץ להוריד חסינות פרלמנטרית מ-16 חברי הסיעה הסוציאל-דמוקרטית. אך אף אחד לא ציפה שיחד עם פיזור הדומה ב-3 ביוני 1907 יישונה גם חוק הבחירות.²

לפי חוקי היסוד של 1906 (סעיף 87), לא יכלה הממשלה לשנות את חוקי היסוד, חוק הבחירות ותקנון הדומה בזמן שהדומה היתה בפגרה – כלומר, ללא הסכמת הדומה. לכן נעשה השינוי בחוק הבחירות על ידי מנשר קיסרי, דהיינו הצאר עצמו, ולא ממשלתו, שינה את החוק, אשר הוא נתן לפני שנה וחצי. ניתן היה להתווכח על חוקיות המעשה, אך הליברלים והכוחות השמאליים בחברה הרוסית הכריזו אותו בפה אחד כהפיכה ממשלתית (*coup d'état*). בו בזמן עם פרסום המנשר והחוק החדש, החלו השלטונות בהתקפה רחבת היקף נגד הכוחות האנטי-ממשלתיים, המתבטאת, קודם כל, ברדיפת העיתונות האופוזיציונית ובמעצריהם של הפעילים האופוזיציוניים.³

מטרתו של שינוי חוק הבחירות היתה לשמור על קיום הדומה, אך ליצור דומה המסוגלת לעבוד יחד עם ממשלת סטולפיץ ולתמוך בה הן בתוכנית השקטת המדינה והן בתוכנית הרפורמות, אשר היו אמורות לדברי היסטוריון אברהם אשר, "להפוך את רוסיה למדינה יציבה ומשגשגת".⁴

לשם כך, החוק החדש, לדברי יוצרו, סגן שר הפנים סרגיי קריז'נובסקי (1862-1935), היה צריך "להבטיח, בלא שינוי בתרשים הכללי של הבחירות, את כנסיתן לדומה של השכבות האמידות ולכן תרבותיות יותר", אך לא לשלול זכות בחירה מקבוצות שכבר קיבלו בחוק הבחירות הקודם.⁵ מערכת הבחירות אכן נשארה בעינה: הבחירות היו לא כוללות, לא שוות ולא ישירות. זכות הבחירה ניתנה לגברים מעל גיל 25 (להוציא תלמידים, סטודנטים, חיילים, שוטרים, אישים מורשעים בבתי משפט ונוודים), בעלי רכוש או מקצוע מסוימים. לפי סוג הרכוש או המקצוע חולקו הבוחרים לקוריות (*курия, curia*), אשר בחרו בנפרד את נציגיהם, המכונים 'בוררים' (*выборщики, electors*), אני משתמש במונח הנהוג בעיתונות העברית של התקופה). מספר 'הבוררים' הנקבע בחוק היה שונה בכל קוריה ובכל מחוז (*уезд*) (ראה נספח 1). בשלב האחרון של הבחירות נאספו כל 'הבוררים' של הפלך (*губерния*) בבירתו ובחרו מתוכם את מספר חברי

¹ *Северо-Западный голос*, 1907, גלי 452 [5.6], עמ' 2.

² על הדומה השנייה ראה *Ascher, The Revolution of 1905*, ב', עמ' 292-337, 81-110, 162-215, *Ascher, Stolypin*; עמ' 182-201, *A. Levin, The Second Duma*, עמ' 307-349. על תדהמתם של ארבעת מנהיגי הקדטים, אשר ביקרו אצל סטולפיץ בערב של 2 ביוני משינוי חוק הבחירות ראה *Ascher, The Revolution of 1905*, ב', עמ' 349, *Ascher, Stolypin*, עמ' 200.

³ ראה "June 3, 1907", *A. Levin*, במיוחד עמ' 246-247.

⁴ *Ascher, Stolypin*, עמ' 156.

⁵ *Крыжановский, Воспоминания*, עמ' 108.

הדומה הנקוב בחוק לכל פלך לחוד (ראה נספח 1). לכן, על מנת להשיג דומה שמרונית היה צריך לשנות את היחס הכמותי בין 'הבוררים' באסיפות הפלכיות כך, ש'הבוררים' מהקוריות העשירות יוכלו לשלוט בהן. אפילו בחוגי הביורוקרטיה הגבוהה נקרא שינוי זה בשם "חסר בושה".⁶

כל בעלי זכות הבחירה חולקו לחמש קוריות. לקורית האיכרים השתייכו איכרים חברי הקהילה (община), הם בחרו את נציגיהם בכפרים, אלה האחרונים התאספו לאסיפה של נפה (волость) ובחרו ב'בוררים'. לקורית בעלי הקרקעות השתייכו בעלי אחוזות, איכרים בעלי אדמות פרטיות וכמורה כפרית. בעלי קרקעות גדולים השתתפו אישית בבחירת 'הבוררים', בעלי קרקעות זעירים וכמרים בחרו קודם בנציגיהם (מספרם נקבע לפי גודל האדמה הנמצאת בבעלות הבוחרים שבאו לבחירות), ואלה האחרונים השתתפו בבחירת 'הבוררים'. לקורית הפועלים השתייכו פועלים בבתי חרושת גדולים (יותר מ-50 פועלים), הם בחרו בנציגים מכל מפעל לחוד, ואלה התאספו בבירת הפלך ובחרו 'בוררים'. תושבי הערים, לעומת החוק הקודם, חולקו לשתי קוריות. בקוריה הראשונה הצביעו בעלי נכס דלא נידי יקר ובעלי עסקים גדולים; בקוריה העירונית השניה נכללו בעלי נכסים ועסקים, שלא תאמו את הקוריה הראשונה, משלמי מסים על תעסוקה אישית (כגון זבנים [приказчики]), שוכרי דירות נפרדות ומקבלי גמלאות.

השינויים, שהוכנסו לחוק החדש לעומת החוק הקודם, נועדו לשנות את מערך הכוחות אשר הביא להיותם של שתי הדומות הראשונות "אופוזיציוניות". קודם כל, במקום קוריה עירונית אחת, ששלחה לדומה צירים "אופוזיציוניים", חולקו תושבי הערים לשתי קוריות, על מנת להפריד בין עשירים לבין לא עשירים. הקוריה הראשונה, שכללה מספר זעיר של בוחרים, קיבלה יותר 'בוררים' מאשר הקוריה השניה. לתקנות על הקוריה השניה גם הוכנס סעיף הנועד למנוע מהשכבות הדלות להשתתף בבחירות: שוכרי דירות זולות שאינן מצריכות תשלום מס עירוני עבורן (והן מקבלי גמלאות) היו צריכים להירשם לרשימות הבוחרים באופן עצמאי ולא על ידי השלטונות, דהיינו להביא מהמשטרה אישורים המאשרים שהם מתגוררים בדירה נפרדת. תקנה זו דרשה מהבוחרים לבצע פעולות הקשורות במערכת המשטרית והביורוקרטית, ולכן גרמה להשתתפותם הנמוכה בבחירות.

בנוסף, במקום עשירים ושש ערים גדולות, שבחרו קודם את חברי הדומה בנפרד מפלכיהן, רק שבע ערים קיבלו זכות זו: פטרבורג, מוסקבה, קייב, אודסה, ריגה, ורשה ולודז'. למעט שתי הערים הפולניות, היו הבחירות בערים ישירות, ללא שלב של בחירת 'הבוררים' (ראה נספח 1).

שנית, בוטלה האפשרות להצביע מספר פעמים לבעלי זכות הבחירה בכמה מקומות או בכמה קוריות (תקנה זו עזרה בעבר דווקא לאופוזיציה), ומעתה הם הוגבלו למקום אחד. ואם השכבות האמידות יכלו לבחור מקום הצבעתם לבד, הוגבלו האיכרים חברי הקהילות שהיתה בבעלותם אדמה פרטית להצבעה רק בקורית האיכרים, והפועלים שהיתה להם דירה בעיר, הוגבלו לקורית הפועלים. בנוסף, יכלו השלטונות לחלק בוחרים בקוריה אחת לפי איזורים או לפי סוג הרכוש ועל ידי כך להבטיח בחירת 'בוררים' רצוים.

עיקר השינויים בחוק של 3 ביוני נגע במספרי 'הבוררים' מקוריות שונות באסיפות פלכיות. לפי החוק החדש, היוו 'הבוררים' מקורית בעלי הקרקעות בין 40% ל- 60% באסיפות פלכיות, לעומת 32% בבחירות לשתי דומות הראשונות (ראה נספח 1, בו מודגשים הפלכים שבהם קיבלו בעלי הקרקעות יותר מ-50% מה'בוררים'). ומכיון שבבחירות 'הבוררים' מקורית בעלי הקרקעות היה לבעלי האחוזות יתרון כמותי על בעלי קרקעות זעירים, טענה התקשורת הרוסית "האופוזיציונית", שגורל הדומה נמסר לידי 130,000 בעלי האחוזות. ב-51 פלכים של רוסיה האירופאית קיבלו בעלי הקרקעות 51% מ'הבוררים'; האיכרים – רק 22% (לעומת 42% בעבר); הקוריה העירונית הראשונה – 13%; הקוריה העירונית השניה – 11% (בעבר בחרה הקוריה העירונית 22%); והפועלים – 2% (לעומת 3% בעבר).⁷

⁶ Крыжановский, *Воспоминания*, עמ' 111.
⁷ Водовозов, «Государственная Дума», עמ' 410.

לפי חוק הבחירות הקודם, בחרו 'הבוררים' מקורית האיכרים ציר אחד בנפרד מאחרים, ואחרי זה כל 'הבוררים' יחד בחרו מספר צירים הנקוב בחוק. תקנה זו ביטאה את אמונתם של מחבריה ב"נאמנותם" של האיכרים. עתה, לאחר שהאיכרים הפגינו את נטייתם לאופוזיציה, בוטלה תקנה זו, וכל הצירים נבחרו על ידי אסיפת 'הבוררים' כולה. יחד עם זאת, אסיפת 'הבוררים' הפלכית היתה חייבת לבחור תחילה נציג אחד מכל קוריה: קורית איכרים, קורית בעלי קרקעות, קוריה עירונית ראשונה, קוריה עירונית שניה (החובה לבחור נציג מקורית פועלים היתה קיימת רק בששה פלכים); רק אחרי סיום בחירת ארבעה צירי חובה אלה בחרה אסיפת 'הבוררים' את שאר הצירים, לפי מספרם הנקוב בחוק, בלא להתחשב בהשתייכותם לקוריה זו או אחרת.

אחת המטרות המוצהרות של החוק החדש היתה ליצור דומה "רוסית ברוחה", ולכן הלאום הרוסי קיבל יתרון נציגות בדומה. מספר הצירים מאיזורים לא רוסיים הוקטן בצורה משמעותית. כך, לממלכת פולין במקום 37 צירים נקבעו עתה רק 14, לקווקז – 10 במקום 32, לרוסיה האסיאתית – 14 במקום 44. בפלכים וילנה, קובנו, לובלין עם סדלץ (חבל חלם), וגם בעיר וארשה נקבעו צירים נפרדים מהאוכלוסיה הרוסית (פרבוסלבית בחבל חלם). השלטונות גם יכלו לחלק בוחרים בקוריה אחת לפי לאום ועל ידי כך לבטל יתרון כמותי של לאום בלתי רצוי, למשל בעלי אחוזות פולניים ותושבי ערים יהודיים בפלכים מערביים.⁸

במילים אחרות, חוק הבחירות של 3 ביוני – "המסובך ביותר, כנראה, בין כל חוקי הבחירות בהיסטוריה"⁹ – היה מבוסס על נסיון הבחירות לשתי הדומות הראשונות, ובסופו של דבר סיפק השפעת יתר לקבוצות שמרניות, המעיט את נציגות השכבות והאיזורים שדגלו באופוזיציוניות והעניק לשלטונות כלים המאפשרים להבטיח את בחירתם של המועמדים הרצויים.

* * *

תגובתם הראשונה של כוחות האופוזיציה להפיכה של השלישי ביוני ולחוק הבחירות החדש היתה כמעט נואשת. הדבר סימל את נצחון הריאקציה. היה ברור לכל, שהדומה השלישית תהיה שמרנית ותתמוך בממשלה, אשר אינה מתכוונת להתקדם לכיוון משטר פרלמנטרי-קונסטיטוציוני אמיתי ואשר מציעה אך ורק רפורמות מצומצמות, שאינן מאפשרות פתרון הבעיות הקיימות. בשביל הליברלים והדמוקרטים משמעות הדבר היה חסימת הדרך הפרלמנטרית לשינוים ברוסיה, בשביל המהפכנים – איבוד כלי חשוב למלחמה במשטר הקיים.¹⁰

התגובה הראשונה בקרב מפלגות האופוזיציה היתה רצון עז להחרים את הבחירות לפי החוק החדש ואת הדומה עצמה. הדבר היה אמור, קודם כל, להביע את מתאנן נגד ההפיכה – הרי דרכים אחרות שבהן ניסו למחות לאחר פיזור הדומה הראשונה הוכיחו את אי-יעילותן. השיקולים האחרים להחרמת הבחירות היו סיכויים נמוכים לנצח בבחירות, חוסר התועלת מהמיעוט האופוזיציוני בדומה, רצון לא לתת לגיטימציה בעיני העם לפרלמנט שאינו מייצג את העם, ואצל כוחות השמאל – תקווה שההחרמה תעזור לגיוס העם להמשכה של המהפכה.

אבל תוך זמן לא ממושך היתה ידם של השיקולים האחרים על העליונה. שיקולים אלו אמרו, שתקופת המהפכה הסתיימה ושהחרמת הבחירות לא תביא שום תוצאות רצויות. החרמת הבחירות על ידי מפלגה זו או אחרת לא תגרום להחרמה כוללת ולא להכשלת הבחירות, אך בעיקר תשחק לידי הממשלה החפצה לקבל פרלמנט ממושמע. המפלגה שאינה משתתפת בבחירות – השפעתה על האוכלוסיה תקטן ביותר. המפלגות הליברליות והדמוקרטיות, אשר לא היו מפלגות המוניות עם סטרוקטורות מלוכדות אלא מפלגות-

⁸ חוק הבחירות לדומה הממלכתית לפי: Саатчан, *Полный свод законов*, א', עמ' 55-118; Калинычев, *Государственная дума*, עמ' 357-395. מחקר מפורט ומעמיק של החוק של 3 ביוני ראה Szeftel, "The Reform of Electoral Law", עמ' 326-367.

⁹ Szeftel, "The Reform of the Electoral Law", עמ' 345.

¹⁰ על התגובות של זרמים פוליטיים שונים להפיכה של השלישי ביוני ראה A. Levin, "June 3, 1907".

וועדים, כלומר שילוב של סיעות פרלמנטריות עם וועדים המקומיים הפועלים בעתות התסיסה או בזמן הבחירות, עלולות להיחלש ואפילו להיעלם.¹¹ המפלגות הסוציאליסטיות המהפכניות שכובד פעילותן הוא מחוץ לפרלמנט, גם הן צריכות את הבחירות ואת הדומה למען תעמולתן. הרי לאחר נסיון החרמת הדומה הראשונה רוב רובן של המפלגות הסוציאליסטיות למדו את הלקחים והשתתפו בבחירות לדומה השנייה. לכן הציעו קבוצות שונות במפלגות שונות פתרונות מגוונים: להשתתף בבחירות ובדומה, להשתתף בבחירות אך לא בדומה, להשתתף רק בשלב הראשון של הבחירות או רק בתעמולת הבחירות. בסופו של דבר, החליטו רוב המפלגות ברוסיה לחקת חלק פעיל במערכת הבחירות ולנסות לשלוח לדומה את נציגיהן.

רק מפלגה אחת בקרב המפלגות הרוסיות החליטה על החרמת הבחירות והיא מפלגת הסוציאליסטים-מהפכנים, הסי"ר. במועצת המפלגה השלישית בתחילת יוני 1907 התקבלה פה אחד ההחלטה להחרים את הבחירות על מנת לא לתת לגיטימציה לדומה ולסייע "לרוולוציוניזציה ולארגון של ההמונים".¹² במפלגות אחרות היה המאבק סביב שאלת החרם קשה, אך הוא הוכרע לטובת ההשתתפות בבחירות. בשביל המפלגות היהודיות, שהיו קשורות בצורה זו או אחרת במפלגות הכלל-רוסיות, ויכוחים בתוך המפלגות והחלטותיהן היו בעלות חשיבות גדולה.

במרכז המחנה הליברלי הרוסי עמדה מפלגת הקדטים, אשר דגלה בדרך הפרלמנטרית במאבק עם המשטר הישן. אך בימים הראשונים לאחר השלישי ביוני היו בה חילוקי דעות קשים בנוגע לבחירות. החלק הפטרבורגי של הוועד המרכזי לא הצליח לגבש עמדה כלשהי, ורק ישיבת המלאה של הוועד, אשר נמשכה יומיים, הכריעה לטובת השתתפות בבחירות ובדומה השלישית.¹³ קבלת ההחלטה במועד מוקדם – 11 ביוני – אפשרה לקדטים הן להתכונן לבחירות בשטח והן לנסות להגיע להבנה עם מפלגת האוקטובריים – מהלך פוליטי שלא הצליח.¹⁴ בכל מקום, להחלטתם של הקדטים להשתתף בבחירות היתה השפעה על כוחות האופוזיציה האחרים.

אם מפלגת הקדטים, הרואה בדומה אחד ההשגים העיקריים של המהפכה, היססה בענין ההשתתפות בה, על אחת כמה וכמה מפלגות השמאל, שבשבילן הדומה היתה רק כלי בין הכלים הרבים במאבקן למען החברה החדשה. כך, מפלגת הסוציאליסטים העממיים (Народно-социалистическая партия, נ"ס) בוועידתה השלישית (25-29 ביולי) דנה במשך מספר ימים בשאלת החרמת הבחירות, דעות הצירים התפלגו, אך בסופו של דבר התגבר הפלג התומך בהשתתפות בדומה.¹⁵ גם מפלגת העמלנים (Трудовики) התפלגה בשאלה זו. בוועידתה ב-14-17 ביולי הוצג מגוון דעות והצעות טקטיות, וההחלטה שהתקבלה היתה בנויה על פשרה: להשתתף בבחירות במקומות בהם ישנם סיכויים לנצח ולהחרים את הבחירות במקומות ששם מצב רוחה של האוכלוסיה הוא "בויקוטיסטי". אפילו פשרה זו קיבלה רק 13 קולות בעד, לעומת 11 קולות נגד, בעוד ש-23 צירים בוועידה נמנעו.¹⁶

מאבק חריף התנהל בקרב המפלגה הסוציאל-דמוקרטית הרוסית. הוועד המרכזי של המפלגה החליט באמצע יוני לקרוא לוועידה מיוחדת על מנת לדון בטקטיקת הבחירות ולא העמיד שאלת החרם בסדר היום. אמנם התברר שהבולשביקים, למעט מנהיגים ולדימיר לינין (1870-1924), חושבו לנכון להחרים את הבחירות.

¹¹ על הטיפוסים של המפלגות ראה Duverger, *Les parties politiques*, במיוחד בפרק המבוא על מוצא המפלגות, עמ' 16-1.
¹² *Партия Социалистов-революционеров*, ב', עמ' 28-29. השווה גם דיון על הפוליטיקה של הסי"ר בקיץ 1907 – Гинев, *Борьба за крестьянство*, עמ' 236-247.

¹³ *Протоколы ЦК КД*, א', עמ' 200-209.
¹⁴ על המדיניות של הקדטים והאוקטובריים בקיץ 1907 ראה Дякин, *Самодержавие, буржуазия и дворянство в 1907-1911*, עמ' 69-90; Алексеева, *Опозция Его Величества*; 16-17. על הקדטים במערכת הבחירות ראה Dahlmann, *Die Provinz wählt*, עמ' 292-332.

¹⁵ *Трудовая народно-социалистическая партия*, עמ' 120-146; Сыпченко, *Народно-социалистическая партия*, עמ' 101-102; A. Levin, *The Third Duma*, עמ' 37-38. השווה ידיעה בפאלקס-צייטונג, 1907, גל' 409 (20.7), עמ' 2, שמתוך 12 חברי הוועד המארגן של המפלגה, כמצחית תמכו בהחרמת הבחירות.

¹⁶ Сыпченко, *Народно-социалистическая партия*, עמ' 99-100; A. Levin, *The Third Duma*, עמ' 39-40; Цехновичер, *Школа политической борьбы*, עמ' 59.

בוועידה השלישית של רסדר"פ בקוֹטְקָה בפינלנד (21-23 ביולי), לאחר דיון סוער, התקבלה ההחלטה הסופית להשתתף בבחירות. המסמך שהתקבל היה בעיתי, מכיוון שליד ההחלטה להשתתף בבחירות הובאו נימוקיהם של תומכי החרם. ההחלטה שפניה לכאן ולכאן היתה תכסיסו של לנין, אשר הצליח, מחד גיסא, לקבל את ההחלטה הרצויה בעזרת קולות הבולשביקים נגד סיעתו שלו, ומאידך גיסא להביס את המנשביקים בשאלת ההסכמים בעזרת קולות הבולשביקים תומכי החרם, שהצביעו עבור "הרע במיעוטו".¹⁷

בין המפלגות הלאומיות באימפריה הרוסית החליטו המפלגות "האופוזיציוניות" הלא-סוציאליסטיות, בדומה לקדטים, להשתתף בבחירות. המפלגות הסוציאליסטיות התלבטו בדומה לסוציאליסטים הרוסים ורובן בסוף באו לאותה ההחלטה. כך, בפולין, הסוציאל-דמוקרטיה של ממלכת פולין וליטא (סדקפ"ל), שהיתה חלק מהרסדר"פ, החליטה להשתתף בבחירות עוד לפני הוועידה השלישית של הרסדר"פ;¹⁸ המפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פפ"ס שמאל), אשר החרימה את הדומה השניה, השתתפה בבחירות;¹⁹ ורק הפרקציה המהפכנית של הפפ"ס הכריזה על החרמתן.²⁰ הסוציאל-דמוקרטים של לטביה (סדפק"ל) היו חצויים כרגיל בין עמדות הבולשביקים והמנשביקים; ועידתם באמצע יולי לא הצליחה לקבל שום החלטה בענין,²¹ אך בסופו של דבר הם קיבלו את החלטת הוועידה של הרסדר"פ. גם המפלגה הסוציאל-דמוקרטית הליטאית, ה"הרומדה" הבילורוסית והמפלגה הסוציאל-דמוקרטית האוקראינית השתתפו בבחירות.²²

* * *

במפלגות היהודיות גם הועלתה שאלת החרמת הבחירות, אבל הדיון בה התנהל בצל החלטותיהן של המפלגות הרוסיות.

פרטי הדיונים על הבחירות בתוך 'הקבוצה היהודיות העממית' – הארגון של הליברלים האינטגרציוניסטים – לא ידועים, אך מנהיגיה דיברו בישיבות של מפלגת הקדטים ולכן ניתן לעמוד על דעתם ועל חילוקי הדעות ביניהם בנוגע לבחירות. כך, מנהיג 'הקבוצה' בוילנה ומנהיג הקדטים בעיר זו, איליה רוֹם (1860-1912), אמר בישיבת המלאה של הוועד המרכזי הקדטי ביוני, שהחרמת הדומה היא מעשה קונסטיטוציוני הרבה יותר מאשר הקניית לגיטימציה להפרת סעיף 87 של חוקי היסוד על ידי ההשתתפות בדומה.²³ לעומתו, תמך מקסים וינבר – מנהיג 'הקבוצה' וחבר הנהגת הקדטים – בהשתתפות בבחירות, אם כי מטעמים פרקטיים ביותר. הוא פחד שגורלה של הקריאה הקדטית להחרמה יהיה דומה לגורלה של קריאת ויבורג של צירי הדומה הראשונה (הוא עצמו נמנה בין חותמיה), והאוכלוסיה תישאר אדישה לקריאה זו. תומכי הקדטים יצביעו עבור מפלגות אחרות, ובסופו של דבר, אי-לקיחת האחריות על ידי החרמת הבחירות תביא להיעלמותה של המפלגה.²⁴ במקביל לקדטים, גם הוועד המרכזי של 'הקבוצה היהודית העממית' כינס התייעצות נציגי הסניפים מתחום המושב,²⁵ אשר החליטה ש"האוכלוסיה היהודית צריכה להשתתף בבחירות במרץ" ונתנה הוראות פרקטיות לפעילי השטח: להקים ועדי הבחירות; לשאוף לבחירת 'בוררים' יהודיים (על מנת לבחור יהודי לדומה); להקפיד לרשום שוכרי דירות קטנות ברשימת הבוחרים; להשתדל להציב קלפיות בישובים מרוחקות מעיר המחוז על מנת לאפשר לבוחרים היהודים, השייכים לקוריות עירוניות, להצביע

¹⁷ Цехновичер, *Школа* ראה הבולשביקים בשורות החרמת הבחירות ב-295-290 עמ' א', *КПСС в резолюциях* עמ' 61-50. דו"ח על המתרחש בוועידה מנקודת ראותו של הבונד ראה **פֶּאָלְקֶס-צִיִּטוֹנְג**, 1907, גל' 420-416.

¹⁸ **פֶּאָלְקֶס-צִיִּטוֹנְג**, 1907, גל' 407 (18.7), עמ' 4.

¹⁹ *«Национальные партии в России»*, Залевский, עמ' 254. השווה ידיעה ב**פֶּאָלְקֶס-צִיִּטוֹנְג**, 1907, גל' 403 (12.7), עמ' 2.

²⁰ *«Национальные партии в России»*, Залевский, עמ' 257.

²¹ **פֶּאָלְקֶס-צִיִּטוֹנְג**, 1907, גל' 407 (18.07), עמ' 4.

²² ראה *«Политические партии России»*, עמ' 645; **פֶּאָלְקֶס-צִיִּטוֹנְג**, 1907, גל' 409 (20.7), עמ' 4.

²³ *«Протоколы ЦК КД»*, עמ' 205.

²⁴ *«Протоколы ЦК КД»*, עמ' 206.

²⁵ **פֶּאָלְקֶס-צִיִּטוֹנְג**, 1907, גל' 376 (10.6), עמ' 2; **הזמן**, 1907, גל' 128 (13.6), עמ' 3.

במקום מושבם בעיירות ולא לנסוע לעיר המחוז.²⁶ מיד לאחר מכן ארגנו מנהיגי 'הקבוצה' התיעוציות גלילות בוילנה, גומל, קייב ויקטרינוסלב, שבראשם עמדו מנהיגי 'הקבוצה' אוסטרוגורסקי, וינבר, סליוזברג ושפטל, ואשר קיבלו החלטות דומות.²⁷ הפעולה כה מהירה ותשומת הלב של המנהיגים לארגון הבחירות בקרב היהודים רק הדגישה עוד הפעם, כי בשביל הליברלים היהודיים היתה השתתפות היהודים בבחירות ובדומה בעלת ערך רב ביותר.

לעומת הליברלים, התיחסו הציונים לבחירות הבאות באיפוק, אם כי הדגישו את חשיבותן. מאמר המערכת ב**ריסבט** קרא להתיחס אל שינוי החוק כאל עובדה מוגמרת, ומאמר אחר דחה את החרמת הבחירות מכיוון שהלא-יהודים כן ישתתפו בהן, התלונן על כך שאין אפשרות לבחור יהודי, אלא בפלכים קובנו וקורלנד (תחזית נכונה ביותר) וקרא למשמעת בקרב 'הבוררים' היהודיים.²⁸ בתחילת יולי פירסם הוועד המרכזי הציוני את החוזר לקראת הבחירות, בו הוא חזר על הסעיפים של תוכנית הלסינגפורס וקרא להקים סיעה יהודית בדומה. החוזר לא הזכיר מועמדים ציוניים ולא פעילות ציונית עצמאית (ססמת הציונים בבחירות לדומה השניה), אלא הדגיש חשיבות האחדות היהודית והימנעות מפילוג בין 'הבוררים' היהודיים.²⁹ רעיון המשמעת של 'הבוררים' היהודיים והישמעות המיעוט לרוב נהיה קו עיקרי בתעמולה הציונית.³⁰

הקבוצות הלא סוציאליסטיות האחרות לא הביעו את עמדתם בנוגע לבחירות העתידות. ל'הקבוצה היהודית הדמוקרטית' ולפולקס-פרטי לא היו אפשרויות להשפיע על הנעשה בפרובינציה, והן באופן אוטומטי נכנסו למערכת הבחירות. הטריטוריאליסטים, מצדם, התיחסו באיפוק רב להפיכה של השלישי ביוני ורק הדגישו שהיהודים בבחירות יופרדו לקוריה נפרדת (תחזית נכונה), ושה"דומה של בעלי האחוזות" תאבד את "אופיה העממי האמיתי".³¹ לעומת זאת, יחסו המפלגות היהודיות הסוציאליסטיות המהפכניות חשיבות גדולה ביותר לשאלת השתתפות בבחירות או החרמתן.

מיד לאחר השלישי ביוני החלו מנהיגי הבונד לדון בשאלה "על היחס אל הדומה השלישית". כל פרשני הבונד הסכימו, שחוק הבחירות החדש העניק רוב מוחלט בבחירות ל-130,000 בעלי האחוזות, אך ציפיותיהם לעתיד היו שונות. כך, כבר ב-6 ביוני כתב עורך ה**פּאָלקס-צײַטונג**, ולדימיר קוסובסקי, שעצם השינוי של חוק הבחירות הוא סממן לפשיטת רגלה של האוטוקרטיה, מכיוון שהיא לא העזה לבטל את בית הנבחרים המחוקק לחלוטין. ובאותה רוח אופטימית טען, שהחוק לא יגשים את ציפיות הריאקציה.³² בעוד יומיים פירט קוסובסקי את סיבותיו לאופטימיות: החוק הוא מלא פרצות, ו'פרצופם' הפוליטי של בעלי האחוזות ושל הבוחרים בקוריה העירונית הראשונה אינו חד-משמעי. כמו שאיש לא ציפה לנצחונם של הקדטים בבחירות לדומה הראשונה ושל הסוציאליסטים בדומה השניה, כך, טען קוסובסקי, תהיה גם הדומה השלישית אופוזיציונית, אף על פי שמספר הימנים בה יגדל.³³ תחזית אופטימית זו עוררה התנגדותו של פאוול רוזנטל (1872-1924), אשר סבר כי הדומה השלישית לא תהיה אופוזיציונית, וכי מרכזה האוקטוברי יתמך בממשלה.³⁴ התחזיות על הרכבה של הדומה השלישית שימשו בסיס להחלטה על השתתפותו של הבונד בבחירות או על החרמתן. ניתוח החוק החדש לא נתן הרבה תקווה לבחור מספר משמעותי של סוציאל-דמוקרטים. גם למועמדיו של הבונד לא היו סיכויים להיבחר, במיוחד בהתחשב בכשלונם של הבונד לשלוח לדומה השניה אפילו מועמד אחד, בעוד שהסוציאל-דמוקרטיה בעצם הצליחה בבחירות. מצד שני, חוסר התגובה של

²⁶ **פּאָלקס-צײַטונג**, 1907, גלי 383 (18.6), עמ' 3; **הזמן**, 1907, גלי 131 (19.6), עמ' 3; **דער פּרײַנד**, 1907, גלי 135 (20.6), עמ' 2.

²⁷ *Резолюции областных совещаний*.

²⁸ «Новые выборы и наше представительство», *Рассвет*, 1907, גלי 22 (8.6), עמ' 1-3; «Новый избирательный закон», *Рассвет*, 1907, גלי 23 (15.6), עמ' 5-7.

²⁹ חוזר מס' 10 של הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית ברוסיה, *Рассвет*, 1907, גלי 27 (14.7), עמ' 6-8.

³⁰ ראה, למשל, «Делегат», *Рассвет*, 1907, גלי 27 (14.7), עמ' 14-16.

³¹ *Еврейский голос*, 1907, גלי 23 (7.6), עמ' 1; «Новый избирательный закон», שם, גלי 24 (14.7), עמ' 4.

³² [ולדימיר קוסובסקי], "די פּאָליטישע בעדײַטונג פֿונים נײַען וואַהל-געזעץ", **פּאָלקס-צײַטונג**, 1907, גלי 373 (6.6), עמ' 1. מאמר זה הוא מאמר מערכת ראשי, אך במאמרו בגליון 375, החתום "יוול.ק.", הזכיר קוסובסקי את מאמרו הקודם.

³³ ר.ו.ק. [ולדימיר קוסובסקי], "צי וועט די דריטע דומע זײַן אַנײַפּאַזיציאַנעלע?", **פּאָלקס-צײַטונג**, 1907, גלי 375 (8.6), עמ' 1.

³⁴ פ.א. [פאוול רוזנטל], "ניט קיין בעגרינדעטער אָפטימיזם", **פּאָלקס-צײַטונג**, 1907, גלי 376 (10.6), עמ' 1. פ.א. [פאוול רוזנטל], "נאָך אַ מאָל וועגן דער אָפּאַזיציאַנעלער דומע", שם, גלי 378 (12.6), עמ' 1.

האוכלוסיה לפיזור הדומה השניה לא השאיר מקום לשיקולים, אשר הניעו את הסוציאליסטים להחרמת הבחירות לדומה הראשונה, דהיינו התקוה להכשלת הבחירות בכללותן, ועקב כך להתפתחות המהפכה, אשר תביא לאסיפה מכוננת. לאור זה, התרכזו משתתפי הוויכוח שהתפתח על עמודי ה**פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, במשמעות הבחירות לבונד עצמו. מעמד הבונד בין המפלגות היהודיות והשפעת הבחירות על ארגונו הפנימי היו לנימוקים עיקריים.

תומכי השתתפות בבחירות טענו, כי מפני שהחוק החדש שינה רק את השפעת קבוצות הבוחרים על תוצאות הבחירות ולא צמצם את מספר הבוחרים עצמו, חייב הבונד להמשיך את פעולתו התעמולתית, אשר החל בה בהצלחה בבחירות הקודמות ('הבונד עשה הרבה מאוד לטובת רעיונותיו בעת הבחירות; הוא העיר לחיים פוליטיים הרבה, הרבה מאוד שכבות רדומות באוכלוסיה היהודית העניה וזכה בהרבה, הרבה מאוד תומכים חדשים'³⁵). לאור חשיבותו ותרומתו של הקמפיין הקודם שאל י. בלומשטיין (ק. פרומין): "הרוצים אנו את עמלנו מלפני שנה להשאיר השנה לאדונים ממפלגות 'פרולטריות' ציוניות וטרטוריאליסטיות? היִזְרְעו הם בשדות אשר חרשנו עם כל כך הרבה זיעה?"³⁶ בנוסף, הדגיש משה ראפס (1883-1942), שאי אפשר לקרוא להמונים להתארגן סביב ססמה נגיבית של "אי השתתפות בבחירות", ושהססמה "נגד הדומה" תשחק רק לטובת הממשלה. הימנעותו של הבונד מבחירות תביא לדמורליזציה בארגונו המקומיים ובסופו של דבר, ישתתפו חבריו בהצבעה אך יבחרו בקדטים, על מנת למנוע נצחון הימין. ראפס הסכים, שהדומה תהיה ריאקציונית, ושמטרת הסוציאל-דמוקרטים היא לערער את האמון בה, אך הוא טען, שרק שילוב של השתתפות ההמונים בבחירות ומדיניותה האמיצה של האופוזיציה בתוך הדומה יביא לתוצאה הרצויה.³⁷ לעומתם, סברו תומכי החרמת הבחירות, כי "הקמפיין ללא התלהבות, ללא יוזמה וללא אמונה בנצחון" לא יוכל להביא לתעמולה מוצלחת, במיוחד כאשר יצטרך הבונד לתמוך במועמד של האופוזיציה כולה ולהנמיך בשל כך את ביקורתו.³⁸ ההשתתפות כזו בבחירות תזיק יותר לבונד ולהשפעתו על "השכבות הרחבות", היא תשעבד את משאביו אשר עדיף להשקיע בארגונים מקצועיים ותרבותיים על מנת להכין נצחון לעתיד. אפילו אם יבחרו מספר מועמדים בונדאיים, השתתפות במערכת הבחירות לפי החוק של השלישי ביוני תגרום לכך,

[ש]אנחנו נאבד את עצמנו, אנחנו נאבד את מפלגתנו. חברי הדומה שלנו לא יפצו אותנו על

הנוק, כי ככל שחשובים לנו נציגינו בדומה, אשר ידברו שם בשפתנו, יותר חשוב הוא הארגון

המלוכד [ו]המופרד באופן חד מהמפלגות הבורגניות הדמוקרטיות.³⁹

אחרי ככלות הכל, תומכי החרם היו במיעוט, וב-19 ביוני פירסם הוועד המרכזי של הבונד את החלטתו להשתתף בבחירות ולהקים לשכת הבחירות המרכזית והן לשכות בפלכים.⁴⁰ למחרת הכריז ה**פֶּאָלְקֶס-צײַטונג** על סיום הוויכוח בשאלת השתתפות בבחירות.⁴¹ אולם המצב היה מורכב. מחד גיסא, היה צריך להשקיע לאלתר את כל הכוחות של הארגונים המקומיים בהרשמת האוכלוסיה העניה ברשימות הבוחרים. מאידך גיסא, הרסדר"פ עוד לא החליטה על השתתפותה בבחירות והוועד המרכזי שלה קרא לוועידה כלל-מפלגתית. הנהגת הבונד ניסתה לבטל את אי-בהירותה של עמדת הרסדר"פ על ידי הסבר

³⁵ ק.פ. [ק. פרומין – בלומשטיין], "באיקאטירען אָדער ניט באיקאטירען", **פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 377 (11.6), עמ' 1.

³⁶ ק.פ. [ק. פרומין – בלומשטיין], "באיקאטירען אָדער ניט באיקאטירען", **פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 377 (11.6), עמ' 1.

³⁷ באַריסאַב [משה ראפס], "געגען באַיקאַט", **פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 379 (13.6), עמ' 2.

³⁸ א.נ. [א. נעמאנסקי – זלדוב], "אונזער בעציהונג צו דער דריטער דומע", **פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 380 (14.6), עמ' 2-3.

³⁹ א.נ. [א. נעמאנסקי – זלדוב], "אונזער בעציהונג צו דער דריטער דומע", **פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 390 (26.6), עמ' 2. מאמר זה בעד החרמת הבחירות הופיע שבוע לאחר פרסום החלטת הוועד המרכזי להשתתף בבחירות.

⁴⁰ ק., "וואָס טוט זיך אין פֶּאַרטייען? די בעציהונג צו די וואַהלען און אַזוי ווייטער", **פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 384 (19.6), עמ' 2. זה היה פרסום ראשון של החלטת הוועד המרכזי לאחר ההפיכה של השלישי ביוני, ולכן בצורת פרסומו ננקטו צעדי זהירות חדשים: המאמר הוקדש לסקירת המצב במפלגות רבות, ובתוכו הובא הטקסט של החלטת הוועד המרכזי של הבונד במלאו. לפני ההחלטה ולאחריה נוספו הערות שהטקסט נלקח "מהעיתונות הרוסית".

⁴¹ **פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 385 (20.6), עמ' 1. העיתון אף חזר על ההודעה בגלי 388 (24.6), גלי 389 (25.6), גלי 390 (26.6).

שהוועידה עתידה לעסוק רק בטקטיקת הבחירות ובשום אופן לא בשאלת החרם.⁴² בוועידה השלישית של הרסדר"פ אשר התקיימה רק ב-21-23 ביולי תמכו חמישה נציגי הבונד חד-משמעית בעמדת המנשביקים על השתתפות בבחירות ובדומה.⁴³ על הזדהותה של צמרת הבונד עם עמדת המנשביקים בנוגע לבחירות מעיד גם פרסום מספר מאמריו של יולי מרטוב (1873-1923) בבטאון הבונד.⁴⁴

לפי הדיווחים בפּאָלקס-צײַטונג נראה, שרעיון החרמת הבחירות לא חדל להתקיים אפילו לאחר החלטת הוועד המרכזי; הוא נידון בהרבה אסיפות מקומיות, ועדיין בוועידות האזוריות באמצע יולי נעשו נסיונות לדון בשאלת החרם מחדש, והן נדחו בדרך כלל ברוב קטן.⁴⁵ ככל הנראה, התנגדותם של החוגים הקיצוניים יותר בבונד דעכה רק לאחר ההכרעה בוועידה השלישית של הרסדר"פ.

המתחרה העיקרית של הבונד, מפלגת הס"ס, גם היא נקלעה לוויכוח על השתתפות בבחירות. מאמר המערכת עם התגובה להפיכה הממלכתית, אשר פורסם ב-16 ביוני, היה כה חריף, שגליון זה של דאָס וואָרט הוחרם על ידי השלטונות.⁴⁶ המאמר הכריז:

העם שוב לבד, פנים אל פנים מול האויב. הוא מבין לבד את גורלו האכזרי וחייב לבד להתחיל לחשלו [שמדין]. מותה של הדומה הראשונה, אשר ביטאה את חרונו ורצונו של העם, הולידה תקווה לדומה השנייה. הדומה השנייה יכלה לבטא רק את חוסר הרצון, ויחד עמה כותבת התקווה לדומה השלישית. הגיע הזמן לאמור: אין 'מחיצות', אין 'יצוג', אין תיווך. נגמרו האשליות. המוני העם עומדים בפני בית דינה החמור והנורא של ההיסטוריה. של ההיסטוריה אשר הם עצמם חייבים ליצור.⁴⁷

דהיינו, אין יותר שום ערך לפרלמנט, אשר צריך להחרים, ומרכז הכובד עובר חזרה למאבק מהפכני ברחובות. בעל המאמר גם הצביע על כך, שהדומה השלישית תהיה מרכז התארגנות של הכוחות האנטי-מהפכניים (במקום להיות מרכז התארגנות של כוחות המהפכה כפי שקיוו הסוציאליסטים לגבי הדומה השנייה). כנציגת המעמדות החברתיים השולטים (בעלי אחוזות והבורגנות הגדולה) היא תהיה פחות מוכנה לפשרות מאשר הביורוקרטיה הממשלתית הפּרַגמטית.⁴⁸

אף על פי עמדתו כה נחרצת של מאמר המערכת, הופיע באותו הגליון של דאָס וואָרט מאמר ויכוח, הקורא להשתתפות בבחירות לדומה, ש"הפרולטריון הרוסי [...] החשיבה תמיד לאמצעי, לבמה, והאמצעי עדיין נשאר, הבמה עדיין עומדת, והצירים עדיין קיימים, ועכשיו יותר מבעבר הם היחידים שיש להם חופש

⁴² ק., "וואָס טוט זיך אין פּאַרטייען? די בעציהונג צו די וואַהלען און אַזוי ווײַטער", פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 384 (19.6), עמ' 2. ק., "וואָס טוט זיך אין פּאַרטייען?", שם, גלי' 387 (22.6), עמ' 2.

⁴³ עמדתו של הבונד – תמיכה בהשתתפות בבחירות והתנגדות לנימוקים שהובאו בהחלטת הוועידה ראה "וועגען דער אַלרוסלענדער פּאַרטיי-קאָנפֿערענץ", פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 415 (27.7), עמ' 1. הדו"ח של הבונד על הוועידה ראה בגליונות 416 – 420 של פּאָלקס-צײַטונג. חשוב לציין, כי מחברי הדו"ח ראו לנכון להקדיש מקום להסברים המצדיקים את תמיכתו החד-משמעית של הבונד במנשביקים והם האשימו בכך את לנין: "הבלוק הפולני-בולשביקי הופיע תחת דגל משותף אחד, הוא התעלם לגמרי מצירים אחרים, והתנהגותו זו של הבלוק גרמה לכך, שהבונדאים – חלקם ברצון טוב ואחרים על פי דוחק – נאלצו מעת לעת להתיעץ עם המנשביקים ולפתח תוכנית משותפת נגד הבלוק" (פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 416 [29.7], עמ' 4). הצעת ההחלטה המשותפת של הבונד והמנשביקים הוסברה כך: "הבונדאים והמנשביקים הכינו [את ההחלטות] באופן עצמאי. אך אחר כך, כאשר הם השוו את שני הטקסטים, הם מצאו שניתן להגיע להחלטה אחת משותפת" (שם, גלי' 418 [31.7], עמ' 3).

⁴⁴ תרגום מכתבו של מרטוב לעיתון טובארישץ' [Товарищ], החבר – "פון מאַרטאָוויס בריעף", פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 391 (27.6), עמ' 2; הרצאתו של מרטוב בפריז – וויקטאָראָו, "די מלוכה-איבערקעהרעניש פֿון 3-טען יוני און איהרע פּאָלגען", שם, גלי' 392 (28.6), עמ' 3-4; מאמריו של מרטוב – ל. מאַרטאָו, "ווי זאָל מען זיך האַלטען בײַ די שטיכוואַהלען", די האַפּנונג, 1907, גלי' 5 (9.9), עמ' 1-2.

⁴⁵ הוועידה העירונית בגרודנו (8 ביולי) דחתה דיון בהחרמת הבחירות ברוב 9 מול 8 חברים (פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי' 410 [22.7], עמ' 4). הוועידה של העיר והאיזור ברסט-ליטובסק, שהתקיימה בסוף יולי, גם דחתה דיון בהחרמת הבחירות (שם, גלי' 412 [24.7], עמ' 4). הוועידה של העיר והאיזור וילנה דנה בשאלת החרם, והחליטה על השתתפות בבחירות ברוב של 17 מול 9 (שם, גלי' 414 [26.7], עמ' 4). הנטיה לחרם עלתה בדיונים בסניפים בוויילנה (שם, גלי' 385 [20.6], עמ' 4; גלי' 400 [8.7], עמ' 4), בר בפּלך פּודוליה (שם, גלי' 408 [19.7], עמ' 4), אזור ברסט (שם, גלי' 390 [26.6], עמ' 4). רק הוועידה האזורית של דרום רוסיה באמצע יולי יכלה להודיע כי "לא היה אף תומך בחרם" (שם, גלי' 418 [31.7], עמ' 4).

⁴⁶ ראה מודעה בדאָס וואָרט, 1907, גלי' 5 (25.6), עמ' 1. רדיקליות היתה חזקה גם בארגונים המקומיים של הס"ס. לפי ידיעותינו, ההפגנה הפומבית היחידה בתחום המושב במחאה על פיזור הדומה השנייה אורגנה ע"י ארגון הס"ס בפולנאה שבפּלך וולין – שם, עמ' 32.

⁴⁷ N., "דער 3-טער יוני", דאָס וואָרט, 1907, גלי' 4 (16.6), עמ' 1. מחבר המאמר היה, ככל הנראה, דוד דוידוביץ' – לבוביץ'.

⁴⁸ N., "דער 3-טער יוני", דאָס וואָרט, 1907, גלי' 4 (16.6), עמ' 5-6.

הביטוי, לפחות בזמן [ישיבות] הדומה".⁴⁹ מטרתה של ההליכה לדומה היא להשמיע את דברו של הפרולטריון היהודי, לעומת שתיקתם של 'המשיגים' (כלומר חברי 'האגודה להשגת מלוא הזכויות') בדומות הקודמות, 'המשיגים' שהם הצורה הקיצונית של 'הקדטיות'. "גם במערכת הבחירות השלישית, אם תתקיים בכלל, לא יכול [הפרולטריון היהודי] להשאיר את שדה הקרב לקדטים יהודיים ולימשיגים".⁵⁰

לזמן מה היה נראה, כי עמדתם של הבויקוטיסטים, שדוברם העיקרי היה דוד דוידוביץ'-לבוביץ', גוברת בקרב הס"ס. דוידוביץ' ניסה להוכיח במאמריו כי הדומה שאין בה רוב מהפכני לא תוכל לשמש במת המהפכנים ('בימת המאבק תוכל להיווצר בדומה רק כאשר רובה יהיה לוחמני'⁵¹), ושהחרמת הבחירות יכולה להיות מוצלחת אפילו בתקופה כאשר הלך-הרוח המהפכני איננו ('על יסודם של החרמת הבחירות ושל הלך-הרוח הבויקוטיסטי יוצר הלך-רוח לוחמני'⁵²). לגבי "הרחוב היהודי" סבר דוידוביץ', כי הסוציאליסטים לא יוכלו, בתנאי החוק החדש, להביס את הבורגנות היהודית, והחרמת הבחירות נחוצה,

כדי שההמונים האדישים יתקוממו [זאלען אויפֿשטעהן] בשם שחרורם. ההטפה לחרם תקומם את המוני היהודים נגד הריאקציה עצמה, אשר הכתה שורשים בקרב הבורגנות היהודית. זה יכניס רוח אופוזיציונית לשורותיה של הדמוקרטיה היהודית ותאוויר את האווירה המחניקה של הרחוב היהודי.⁵³

במקביל, גם בארגונים המקומיים של מפלגת הס"ס התקבלו החלטות בעד החרם.⁵⁴ אמנם, גם הדעה ההפוכה היתה רווחת בקרב הס"ס. במשך חודש יולי פירסם **דאָס וואָרט** מאמרי ויכוח, אשר ביקרו את הנחותיו של דוידוביץ' והתבטאו בעד ההשתתפות בבחירות.⁵⁵ נימוקיהם של המבקרים היו טיפוסיים: החרמת הבחירות איננה אפשרית במצב הנוכחי, והיא תהיה בעצם הקריאה לסתם אי-עשיה;⁵⁶ כובד המשקל בשביל הסוציאליסטים ובמיוחד הסוציאליסטים היהודיים הוא לא בדומה חסרת הסמכויות, אלא בקמפיין עצמו אשר "יאפשר לארגן פוליטית את ההמונים סביב דרישותינו [המפלגתיות]";⁵⁷ הקמפיין נחוץ כדי שהפרולטריון היהודי יוכל לחזק את השפעתו על הבורגנות הזעירה, שהיא המעמד העיקרי בחברה היהודית ונוטה בדרך כלל אחרי 'המשיגים'; הקמפיין מאפשר את המאבק נגד "העולם הפטריארכלי היהודי" ('הקמפיין היהודי יהפוך למאבק עבור ההגמוניה הפוליטית והתרבותית על הבורגנות הזעירה היהודית, ובתור שכזה יש לו חשיבות מרובה').⁵⁸ גם חלק מהארגונים המקומיים התבטאו בעד השתתפות בבחירות.⁵⁹

הקרב העיקרי בין הבויקוטיסטים ותומכי ההשתתפות בבחירות במפלגת הס"ס נערך ב-30 ביולי בישיבה המורחבת של הוועד המרכזי, שבה השתתפו נציגי הוועדים המקומיים, בעיקר מאיזור צפון-מערב. ההחלטה להשתתף בבחירות התקבלה ברוב קטן של 9 מול 6 (צוין כי רוב נציגי המקומות היו בעד ההשתתפות), והיא אושרה על ידי הוועד המרכזי רק באמצע אוגוסט.⁶⁰ כפי שנראה מהחלטת הוועד המרכזי, הדגש בבחירות הושם לא על התוצאה אלא על הקמפיין, וההחלטה הטקטית היחידה שהתקבלה היתה לפעול

⁴⁹ ד-בן, "צום מאָמענט", **דאָס וואָרט**, 1907, גלי' 4 (16.6), עמ' 12.

⁵⁰ ד-בן, "צום מאָמענט", **דאָס וואָרט**, 1907, גלי' 4 (16.6), עמ' 14.

⁵¹ ד-דוויטש [דוד דוידוביץ' – לבוביץ'], "צום מאָמענט", **דאָס וואָרט**, 1907, גלי' 5 (25.6), עמ' 11.

⁵² ד-דוויטש [דוד דוידוביץ' – לבוביץ'], "צום מאָמענט", **דאָס וואָרט**, 1907, גלי' 5 (25.6), עמ' 12.

⁵³ ד-דוויטש [דוד דוידוביץ' – לבוביץ'], "צום מאָמענט", **דאָס וואָרט**, 1907, גלי' 6 (30.6), עמ' 5.

⁵⁴ הוראת הוועד המרכזי על תחילת הדיון בנושא השתתפות בבחירות פורסמה ב**דאָס וואָרט**, 1907, גלי' 6 (30.6), עמ' 35. החלטות בעד החרם התקבלו, למשל, בוויילנה (*Passvet*), 1907, גלי' 26 (5.7), עמ' 29; *Еврейский голос*, 1907, גלי' 28 [14.7], עמ' 10), במינסק (**דאָס וואָרט**, 1907, גלי' 8 [19.7], עמ' 33-31; **פּאַלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 403 [12.7], עמ' 2), בגרודנו (**אונזער וועג**, 1907, גלי' 2 [24.8], עמ' 35-34); גם האסיפה בסמורגון נטה לכיוון ההחרמה (שם, גלי' 3 [7.9], עמ' 32).

⁵⁵ סוף הוויכוח ראה ד-דוויטש [דוד דוידוביץ' – לבוביץ'], "א קורצער ענטפער", **דאָס וואָרט**, 1907, גלי' 11 (2.8), עמ' 17-14.

⁵⁶ אבר. [צבי אברהם], "צום מאָמענט", **דאָס וואָרט**, 1907, גלי' 7 (12.7), עמ' 11-5.

⁵⁷ מ. כ-ץ [משה כץ], "צום מאָמענט", **דאָס וואָרט**, 1907, גלי' 8 (19.7), עמ' 21-16, הציטוט מעמ' 20.

⁵⁸ א. פייגענזאהן, "צום מאָמענט", **דאָס וואָרט**, 1907, גלי' 10-9 (26.7), עמ' 14-11.

⁵⁹ למשל, בפטרקוב (**דאָס וואָרט**, 1907, גלי' 12 [9.8], עמ' 28), בקרמניצ'וג (*Passvet*), 1907, גלי' 30 [4.8], עמ' 25), בוויילנה (**אונזער וועג**, 1907, גלי' 3 [7.9], עמ' 29-31).

⁶⁰ על הישיבה המורחבת של הוועד המרכזי ראה **דאָס וואָרט**, 1907, גלי' 11 (2.8), עמ' 27 (וגם **פּאַלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 424 [7.8], עמ' 2). בהחלטה של הוועד המרכזי נקראה הישיבה 'תייעצות ועדי ליטא', למרות שבה השתתף גם נציג לודז'. החלטת הוועד המרכזי ראה **אונזער וועג**, 1907, גלי' 2 (24.8), עמ' 31.

לבד בערים עם בחירה ישירה; במקומות שבהם הופרדו הבוחרים היהודיים לקוריה מיוחדת; ובקוריה הפועלים. הנחיות טקטיות למקרים אחרים היו אמורות להתקבל בישיבה הבאה של הוועד, אך כנראה הן מעולם לא פורסמו.⁶¹

הזרם העיקרי בקרב הסיימיסטים תמך בהשתתפות בבחירות. התגובה הראשונה של **פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע**, פרי עטו של מרק רטנר, שהופיעה באמצע יוני כאשר משמעותו של חוק הבחירות החדש כבר היתה ברורה, הסתיימה בקריאה לבחירות חדשות: "נציגינו חייבים להיות אלה, אשר מוכנים להיאבק בכל כוחם עבור זכויותינו האזרחיות, הפוליטיות והלאומיות"⁶² (לשון המצע הוילנאי של 'האגודה להשגת מלוא הזכויות', שרטנר היה חבר בה). רטנר טיפח עדיין אופטימיות ותקוות ל"דומה מתונה", כפי שעשה קוסובסקי ב**פֶּאָלְקֶס-צֵיִטְוֶנג** הבונדאי, ובהתאם לכך ראה תפקיד חשוב לסוציאליסטים יהודיים בדומה, במיוחד בשעת הדיון בשאלה היהודית. החרמת הבחירות תביא, לדעתו, לכך, שידם של "הפוליטיקאים הבורגניים" תהיה על העליונה.⁶³ בניגוד לרטנר, ניבא י. סולומונוב תוצאות עגומות ביותר לבחירות החדשות: הדומה יכולה להיות רק ריאקציונית במידה והרגיעה במדינה תימשך, או קונטר-מהפכנית אם יתחילו אירועים מהפכניים.⁶⁴ אבל פסימיזם עמוק זה אין בו כדי להביא להחרמת הבחירות. לאופוזיציה בכלל ולמפלגות השמאל במיוחד יש תפקיד "לשים דגש ברור ב'ה' השאלה",⁶⁵ דהיינו להיאבק בדומה השלישית נגד הדומה של בעלי האחוזות והבורגנות הגדולה ("האופוזיציה הולכת עכשיו לדומה לא כידידתה, אלא כאויבה הזועם ביותר [בייזעסטרעך]"⁶⁶). רק מאמר אחד בבטאון תמך בהחרמה: "מה תיתן לנו הטקטיקה של ההחרמה? או, הבה נקרא לה בשמה האמיתי, הרחקה עצמית [בעזייטיגען זיך]?" – שאל המחבר, ותשובתו לא היתה אוריגינלית – "ידיים חופשיות! ידיים חופשיות במובן שאין אנו לוקחים על עצמנו אחריות לדומה".⁶⁷

היחס אל הבחירות בארגונים המקומיים של הסֶאָר"פ לא היה חד-משמעי. הוועידה של מחוז ליטא בתחילת יולי החליטה להשתתף בבחירות ואף הביעה תקווה שבערים אחדות בפלכי ויטבסק ומוהילב יוכלו להיבחר 'בוררים' מפלגתיים.⁶⁸ לעומתה, הארגון ביקטרינוסלב החליט להחרים את הבחירות,⁶⁹ ובאותה רוח התבטאה גם הוועידה של מחוז דרום (כנראה גם ביקטרינוסלב).⁷⁰ מכל מקום, החליט הוועד המרכזי יחד עם התיעצות מפלגתית באמצע יולי לקחת חלק בבחירות ופירסם הנחיות ברורות לכריתת הסכמים עם מפלגות אחרות.⁷¹ אך ההתנגדות של הארגונים בדרום נמשכה, והוועד המרכזי הצטרך בסוף אוגוסט להתווכח עם הוועידה הדרומית ולעמוד בתוקף על דעתו.⁷²

לעומת המפלגות היהודיות האחרות, היו פועלי-ציון כמעט מאוחדים ביחסם השלילי אל הדומה השלישית. "עתה", כתב בר ברוכוב מיד לאחר פיזור הדומה השנייה,

⁶¹ **אונזער וועג**, 1907, גלי 2 (24.8), עמ' 31.

⁶² מ. באַריסאָוו [מרק רטנר], "דאָס פֿונאַנדערלאַזען פֿון דער דומע", **פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע**, 1907, גלי 7 (12.6), עמ' 7.

⁶³ מ. באַריסאָוו [מרק רטנר], "פֿאַר וואָס ניט באַיקאָט", **פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע**, 1907, גלי 12 (18.7), עמ' 11-1. עוד מאמר אחד ב**פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע** קרא להשתתפות בבחירות מיכוון שאי-אפשר לארגן החרמה פעילה - ש. ד. [שמעון דובין?], "צו דער באַיקאָט פֿראַגע", גלי 9 (27.6), עמ' 5-1.

⁶⁴ ס. סאַלאַמאַנאָוו, "דער נײַער וואָהל-געזעץ", **פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע**, 1907, גלי 8 (19.6), עמ' 10.

⁶⁵ ס. סאַלאַמאַנאָוו, "צו דער פֿראַגע וועגען די וואָהלען אין דער דריטער דומע", **פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע**, 1907, גלי 10 (4.7), עמ' 10.

⁶⁶ ס. סאַלאַמאַנאָוו, "צו דער פֿראַגע וועגען די וואָהלען אין דער דריטער דומע", **פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע**, 1907, גלי 10 (4.7), עמ' 9.

⁶⁷ נ.ש. [נחום שטיף], "צו דער באַיקאָט-פֿראַגע", **פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע**, 1907, גלי 11 (11.7), עמ' 11.

⁶⁸ *Рассвет*, 1907, גלי 28 (21.7), עמ' 27. תאריך הוועידה מופיע בכתבה מריגה, **פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע**, 1907, גלי 15 (10.8), עמ' 48.

⁶⁹ **פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע**, 1907, גלי 13 (25.7), עמ' 47-48.

⁷⁰ **פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע**, 1907, גלי 16 (17.8), עמ' 46-48. מכתב הוועד המחוזי הדרומי, 15.7.1907, על כינוס הוועידה ראה ГАРФ, ф. 57, т. 353, оп. 1907 г., д. 102, (אמת"י, HMF 221). לפי הכתבה בעיתון *Русь* (גלי 244, 14.9.1907, עמ' 4; צוטט גם *Свобода и равенство*, 1907, גלי 45 [21.9], עמ' 16), "ברוסיה הדרומית, למרות החלטתו של הוועד המרכזי [של הסֶאָר"פ], מסרבים חברי הארגונים להשתתף בבחירות. [...] לאור חשיבות הבירור של השאלה הזאת, מכנס הוועד המרכזי בקרוב את הוועידה של הארגונים בדרום רוסיה".

⁷¹ **פֶּאָלְקֶס-שְׁטִימֶע**, 1907, גלי 12 (18.7), עמ' 48; *Рассвет*, 1907, גלי 30 (4.8), עמ' 25.

⁷² חוזר הוועד המרכזי מס' 8, 108, т. 353, оп. 1907 г., д. 102, (אמת"י, HMF 221).

יודעים אנו כי הכיבושים הקודמים אינם קיימים עוד, כי מאומה עוד לא הושג, והכול – הכול כפי שהיה, ושמה גרוע משהיה. [...] מכיוון שמאומה לא נשתנה, מכיוון שהכול נשאר כפי שהיה עד לתקופה המהפכנית, חייבים אנו להתחיל מהתחלה.

ברוכב סירב אפילו להתייחס לשאלת החרם, כיוון ש"הדומה השלישית אינה קיימת, אין היא דבר של ממש, אלא רק דבר בעלמא".⁷³ בגליון הבא של פֶּאָרווערטס הביא אלכסנדר חשין את הנימוק העיקרי של מתנגדי הבחירות – הדומה, ובמיוחד זו של השלישי ביוני, שהיא אינה משקפת את האינטרסים של העם, לא יכולה לשמש את מטרות המהפכנים.⁷⁴

ההחלטה הרשמית של פועלי-ציון להחרים את הבחירות התקבלה בסוף יולי בקונגרס המפלגה בקראקוב, והיא התקבלה ברוב גדול – 15 מול 4. החלטת הקונגרס שללה את התועלת של הדומה בכלל ("השחרור אינו אפשרי כל עוד קיים האבסולוטיזם") ובמיוחד את תועלתה של הדומה השלישית, אשר "לא תוכל להשפיע לטובה בשיעור כלשהו על מהלכה של המהפכה הרוסית להבא". בהסתמך על תחזית היסטורית אופטימית ("הכוחות המהפכניים של האוכלוסיה ברוסיה מתלכדים והולכים לקראת הסתערות חדשה ורחבה, שתפרוץ במוקדם או במאוחר"), החליט הקונגרס "לנצל את אסיפות הבחירות לתעמולה למען הרעיון של אסיפה מכוונת, שתיבחר בבחירות שוות, ישירות ויחסיות".⁷⁵ בהלך הרוח הביוקוטיסטי החזק של פועלי-ציון התבטא, לצד המהפכניות הרדיקלית שלהם, גם נסיונם העגום בבחירות לדומה השנייה, כאשר לא הצליחו פועלי-ציון לארגן תעמולה רחבה ואף לא הציגו מועמדים משלהם.⁷⁶

בסופו של דבר, ניתן לעמוד על מספר קוים משותפים בוויכוח אודות ההשתתפות בבחירות לדומה השלישית. כל מפלגות האופוזיציה, ובכללותם המפלגות היהודיות, לא קיוו להשיג תוצאות טובות בבחירות ולכולן היה ברור, כי הרוב בדומה השלישית יהיה בידי האוקטובריים והמפלגות הימניות. כולן התלבטו בשאלת השתתפות בבחירות מכיוון שעל ידי השתתפות זו הן מקנות לגיטימציה להפיכה של השלישי ביוני ולדומה הנבחרת לפי החוק החדש. מאידך גיסא, כולן פחדו שאי-השתתפות בבחירות תפגע קשות במפלגות עצמן ואף תגרום לאובדן השפעתן. כל המפלגות לקחו בחשבון שהחרמת הבחירות מצדן לא תגרום להכשלת הבחירות, ושרוב האוכלוסיה, כולל תומכי המפלגות, ישתתף בבחירות ויצביע עבור מפלגות יריבות. ברוב המפלגות הכניעו השיקולים הפרקטיים ופחד ההיעלמות מהזירה הפוליטית לטובת השתתפות בבחירות, ורק מספר מפלגות קטן (הס"ר, פועלי-ציון, פרקציה מהפכנית של הפפ"ס) העדיפו להתבטא בריטוריקה מהפכנית אופטימית שלא היה לה קשר למציאות.

* * *

כך או אחרת, לקראת סוף יולי 1907 החלו רוב רובן של המפלגות הפוליטיות ברוסיה במערכת הבחירות. אך המפלגות שכוחן האלקטורלי היה ממוקד בערים נתקלו בבעיה: השכבות הדלות של האוכלוסיה העירונית היו צריכות להירשם בעצמן ברשימות הבחורים. מבחינה מעשית זה דרש ארגון ההרשמה על ידי הוועדים המפלגתיים (כרוזים הקוראים להירשם, אנשים שעוברים מבית לבית ודוחקים את הבחורים לכתוב בקשה רשמית או כותבים אותה בשמם, קבלת אישור המשטרה שהבוחר אכן מתגורר בדירה נפרדת, הגשת הבקשות לעיריות שהן האחראיות לרשימות הבחורים). עבודה זו לא היתה חדשה בשביל המפלגות – הרי משימות דומות בבדיקות רשימות הבחורים בוצעו גם בבחירות לשתי הדומות הראשונות. אבל הפעם, בנוסף לאדישות הכללית, קוצר הזמן היווה מכשול ממשי – מועד הגשת הבקשות הסתיים ברוב המקומות בתחילת

⁷³ בר-דרומא [בר ברוכוב], "צניט-פֶּאָרָאָגֶען", פֶּאָרווערטס, 1907, גלי' 2 (1.7), עמי' 33. התרגום לפי ברוכוב, **כתבים**, ב', עמי' 79.
⁷⁴ ה. חַאָשִׁין, "טאַקטיק פֶּאָרָאָגֶען", פֶּאָרווערטס, 1907, גלי' 3 (17.7), עמי' 37-43. ראה גם את ההחלטות של הוועידות האזוריות בקרמנצ'יג ובפולטבה להחרים את הבחירות (Paccbem, 1907, גלי' 30 [4.8], עמי' 25; ברוכוב, **כתבים**, 2, עמי' 494, הע' 100). לעומת זאת, התבטאה הוועידה המחוזית הרביעית של המחוז קייב-פולטבה באוגוסט-ספטמבר בעד השתתפות בבחירות (Paccbem, 1907, גלי' 36 [14.9], עמי' 41).

⁷⁵ מינץ, **ועידת קראקוב**, עמי' 161-162.
⁷⁶ על פועלי-ציון בבחירות לדומה השנייה ראה V. Levin, "Russian Jewry", עמי' 243, 245. ביקורת על התנהלות המפלגה בבחירות ראה בדו"ח של הוועד המרכזי אצל מינץ, **ועידת קראקוב**, עמי' 76, 88.

יולי. במקומות רבים השתדלו השלטונות להפריע להרשמה: העיריות לא פירסמו מועד סיום ההרשמה⁷⁷ או קבעו מועד קצר במיוחד,⁷⁸ או המציאו תירוצים אחרים;⁷⁹ המשטרה סירבה לאשר בקשות "מפני שלא קיבלה פקודה לעשות כך".⁸⁰ אמנם, היו גם מקומות שבהם מועד ההרשמה היה סביר ואף הוארך.⁸¹

בין המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות היה זה הבונד, שהצליח להתארגן ראשון, הודות להכרעה המוקדמת בשאלת הבחירות. מיד לאחר קבלת ההחלטה על השתתפות בבחירות באמצע יוני, החלה לשכת הבחירות של הוועד המרכזי בפעילויות הקמפיין: בפּאָלקס-צײַטונג פורסמו מאמרי המערכת הקוראים לבעלי זכות הבחירה להירשם ברשימות הבוחרים, דוגמת הפניה למינהל מקומי עם בקשת הירשמות ברוסית, מאמרים המסבירים את שיטת הבחירות, מדור בירורים לגבי הבחירות וכתבות על הפעילות בשטח לקראת הבחירות.⁸² נעשה אפילו ניסיון לא מוצלח להחיות את הבטאון הרוסי של הבונד, נאשא טריבונא [Haua *трибуна*, הבמה שלנו], אשר נסגר לאחר סיום הבחירות לדומה השניה מחוסר התקציב.⁸³

מכל מקום, המכשול של ההרשמה העצמית לרשימות הבוחרים הכלול בחוק וקוצר הזמן הנוטר עד לסגירת הרשימות דחפו את הנהגת הבונד להחלטה חסרת תקדים בכל שנות קיומו הקודמות. ב-24 ביוני, במאמר הראשי בפּאָלקס-צײַטונג, קרא פאוול רוזנטל לא רק לעבודה טכנית בהסכם עם כל מפלגות האופוזיציה, אלא אפילו להצטרפות פורמלית ל"לשכות הטכניות" הכלליות (גופים אשר הוקמו במטרה טכנית – לארגן את הרשמת הבוחרים ולבדוק את הרשימות שפורסמו; לשכות טכניות אל עסקו עקרונית בשאלות פוליטיות). כדי לנמק את הקריאה, הדגיש רוזנטל שהחוק דורש רוב מוחלט על מנת להיבחר, וזה מאפשר לבונד לא לכרות הסכמים בעת ההצבעה הראשונה, דהיינו לנהל קמפיין בצורה עצמאית. לכן אין שום סכנה בפעילות משותפת עם המפלגות האחרות, במיוחד מכיוון שהעבודה הטכנית נעשתה קשה מאוד.⁸⁴ קריאה זו היתה מנוגדת להחלטתו של הוועד המרכזי בעת הקמפיין הקודם, האוסרת על חברי הבונד להצטרף ללשכות ההרשמה הכלליות, מכיוון שהן עוברות עם הזמן גם לתעמולה.⁸⁵ גם הפעם הדגישה הנהגת הבונד, שלא מדובר בהצטרפות ליועדים יהודיים שהם גופים פוליטיים, אלא ללשכות ההרשמה הטכניות בלבד. בשונה

⁷⁷ גורקי בפלך מוהילב (פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי 422 [5.8], עמי 3); מוהילב (שם, גלי 403 [12.7], עמי 4); נובו-אוישיצה בפודוליה (שם, גלי 413 [25.7], עמי 4); פולשטי בבסרביה (שם, גלי 425 [8.8], עמי 4); מקומות רבים בפלך קורלנד (1907, *Пассем*), גלי 26 [5.7], עמי 28).

⁷⁸ ביאלוסטוק – עשרה ימים (פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי 404 [13.7], עמי 4); בוברויסק – שמונה ימים (שם, גלי 386 [21.6], עמי 4); גומל – שישה ימים (שם, גלי 383 [18.6], עמי 4); דער פּריינד, 1907, גלי 138 [24.6], עמי 3); זייטומיר – שבוע (פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי 402 [11.7], עמי 4); סלוצק – שישה ימים (שם, גלי 401 [10.7], עמי 4); קרסלבקה – יומיים (שם, גלי 406 [17.7], עמי 4).

⁷⁹ סמילוביצי בפלך מינסק – דרשו כסף עבור הרשמה (פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי 408 [19.7], עמי 4); פולוצק – לא קיבלו בקשות הרשמה (שם, גלי 419 [1.8], עמי 4); פינסק – הוציאו מהרשימות את כל אלה שהיה להם חוב במיסים עירוניים (דער פּריינד, 1907, גלי 170 [1.8], עמי 4); *Свобода и равенство*, 1907, גלי 38 [9.8], עמי 9).

⁸⁰ אודסה (פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי 403 [12.7], עמי 2); דער פּריינד, 1907, גלי 152 [11.7], עמי 3); ביאלה (פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי 422 [5.8], עמי 4); גריבה ליד דווינסק (שם, גלי 398 [5.7], עמי 4); מוהילוב (שם, גלי 403 [12.7], עמי 4); קרמנצ'וג (שם, גלי 403 [12.7], עמי 4); גלי 404 [13.7], עמי 2); דער פּריינד, 1907, גלי 151 [10.7], עמי 3); ריגה (פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי 417 [30.7], עמי 4).

⁸¹ ביאלה (פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי 408 [19.7], עמי 4); וילנה (שם, גלי 405 [15.7], עמי 2); גלי 409 [20.7], עמי 4); יליסבטגרד (שם, גלי 429 [13.8], עמי 2); ריגה (די האַפּנונג, 1907, גלי 6 [10.9], עמי 4).

⁸² מאמרים ראשיים ראה "צו דער וואהל-קאמפאניע", פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי 380 [14.6], עמי 1; "וועגען די פּערפּענטליכע וואהל-רייסטרעס", שם, גלי 404 [13.7], עמי 1. דוגמת הפניה הופיעה לראשונה בגלי 392 (28.6) ופורסמה כל יום עד לגלי 401 (10.7). הסברי שיטת הבחירות ראה א. "די וואהלען אין די שטעדט מיט זעלבשטענדיגער פּערטרעטונג", גלי 385 (20.6), עמי 2; "דער פּראָגע וועגען דער אַבסאָלוטער מערהייט און די שטיכוואהלען", גלי 386 (21.6), עמי 2; א. "די וואהלען אין דער אַרבייטער קוריע", גלי 387 (22.6), עמי 1-2; א. "די וואהלען אין דער 'רוסישער קוריע'", גלי 391 (27.6), עמי 1-2; א. "דער אַרטיקל 127", גלי 399 (6.7), עמי 1. למדור הבירורים ראה גלי 393 (29.6), עמי 2; גלי 397 (4.7), עמי 2; מדור הכתבות הופיעה לראשונה בגלי 383 (18.6), עמי 4.

⁸³ מודעה על הופעתו של גליון 13 ראה פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי 388 (24.6), עמי 1. על סגירתו של השבועון ראה מעדעם, פּון מיינ לעבן, ב', עמי 278.

⁸⁴ פ.א. [פאוול רוזנטל], "אַבמאַכונגען און אַ געמיינזאַמע טעכנישע בירור", פּאָלקס-צײַטונג, 1907, גלי 388 (24.6), עמי 1, מאמר ראשי.

⁸⁵ V. Levin, *Haua Трибуна*, גלי 1 (13.12.1906), עמי 20. על התנהגות הבונד בעת ההרשמה בבחירות לדומה השניה ראה V. Levin, "Russian Jewry", עמי 240.

מהבחירות הקודמות, הפעם לא נפסלו גם מפלגות יהודיות סוציאליסטיות אחרות בתור שותפות לעבודה
טכנית; במקביל, צוין הצורך להצטרף גם ללשכות ההרשמה הלא יהודיות.⁸⁶

לפי הדיווחים ב**פֶּאָלְקֶס-צײַטונג** נראה, שלמרות המאמצים של צמרת המפלגה, בכל מקום ומקום
התנהגו פעילי השטח בצורה שונה. בחלק מהערים עשו פעילי הבונד עבודה יסודית ובתוך ימים ספורים הצליחו
לסדר הרשמתם של מאות בוחרים – שוכרי דירות זולות.⁸⁷ במקומות אחרים עשו פעילי הבונד מאמצים, אך
ללא הצלחה.⁸⁸ אבל ממקומות רבים דווח בפירוט על חוסר פעולתם של ארגוני הבונד.⁸⁹ במקומות שבהם
התאחדו וועדי הבונד עם וועדי הרסדר"פ, כמו בקייב ובוויטבסק, או עם וועדי הסוציאל-דמוקרטים הלטיבים
(סדלי"ק), כמו בריגה, פעלו שני הארגונים יחד.⁹⁰ במקומות שבהן היו קיימים וועדי הרסדר"פ, אך האיחוד
הפורמלי לא הושג, הקימו שני הארגונים לשכות משותפות.⁹¹ הבונדאים השתדלו לפעול יחד עם ארגונים
סוציאליסטיים אחרים במקום ולהיעזר באיגודים המקצועיים, אך לא תמיד הדבר נתאפשר.⁹² בפונבז', למשל,
הסוציאל-דמוקרטים הליטאים סירבו להקים לשכה משותפת עם הבונד, מכיוון שהבונד היה מוכן לשיתוף
פעולה עם 'הוועד היהודי' 'הבורגני'.⁹³

הארגונים המקומיים של הסי"ס והסֶאָר"פ גם עסקו במלאכת ההרשמה, למרות שהחלטת הוועדים
המרכזיים שלהם על השתתפות בבחירות התקבלו הרבה יותר מאוחר, במחצית השניה של יולי. היעדר
ההחלטה במשך כחודשיים, ללא ספק, גרם לרמת הפעילות הנמוכה יותר בהשוואה עם הבונד.⁹⁴ ההחלטה
היוצאת דופן של הנהגת הבונד לשתף פעולה עם הכוחות האחרים בעולם היהודי העניקה למפלגות אלו
הזדמנות לעבוד יחד עם הבונד, בנוסף ל'וועדים יהודיים' שהיו במקרים רבים בעלי בריתם בבחירות הקודמות.
גם 'הוועדים היהודיים' במקומות רבים טיפלו בהרשמת הבוחרים, אך לעיתים הם לא עשו מאומה.⁹⁵

⁸⁶ א, "נאך אַ מאָל וועגען די רעגיסטראַציאָנס-ביוראָעין", **פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 393 (19.6), עמ' 1. לתגובה החיובית להחלטה
זו מצדם של הליברלים היהודיים ראה *Свобода и равенство*, Агі, «Избирательная кампания», 1907, גלי 35 (12.7),
עמ' 8.

⁸⁷ בעיירה גריבה ליד דווינסק אסף הבונד 300 בקשות הרשמה, אך המשטרה לא אישרה אותן (**פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 398 [5.7],
עמ' 4), בביאלה שבפולין פירסם הבונד כרוז ואסף 140 בקשות, אף הן לא אושרו במשטרה (גלי 408 [19.7], עמ' 4; גלי 422 [5.8],
עמ' 4). בדווינסק הכניסו הבונדאים לרשימות 500 יהודים (גלי 430 [14.8], עמ' 4), בסלוצק – 100 (גלי 401 [10.7], עמ' 4), בפונבז' –
200 (גלי 419 [1.8], עמ' 4). בקרסלבה הכניס הבונד ביום אחד 60 בוחרים (גלי 406 [17.7], עמ' 4), בנובוגרד ווילנסק נרשמו 60
איש – כמחצית מאלו שנרשמו בבחירות הקודמות (גלי 422 [5.8], עמ' 4). בסורוקי בבסרביה ארגן הבונד תוך כמה ימים בקשות
של 350 איש, כך שמספר הבוחרים הוקטן רק ב-100 איש, ובאורגייב באותו פלך נאספו 250 בקשות (גלי 422 [5.8], עמ' 3).
באודסה התנהלה ההרשמה באופן מסיבי, למרות המצב הקשה בעיר (גלי 398 [5.7], עמ' 4; גלי 404 [13.7], עמ' 4; גלי 423 [6.8],
עמ' 4). מוצלחות ביותר היו ההרשמות בריגה, בוויילנה וברוסיאני בפלך קובנו, ששם נרשמו כמעט כל היהודים בעלי זכות בחירה
(גלי 401 [10.7], עמ' 4; **די האַפֿֿונג**, 1907, גלי 6 [10.9], עמ' 4). בסמורגון הוכנסו לרשימות 300 איש, בעוד שבבחירות הקודמות –
רק 100 (**פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 408 [19.7], עמ' 4).

⁸⁸ למשל, בברסט ישבו הבונדאים בבתי כנסת כדי לכתוב בקשות ההרשמה ברוסית (**פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 396 [3.7], עמ' 4);
בוולקוביסק למרות כל המאמצים הצליחו לרשום רק 60 איש (שם, גלי 410 [22.7], עמ' 4).

⁸⁹ באוסק בקורלנד (**פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 396 [3.7], עמ' 4); בוברויסק (גלי 386 [21.6], עמ' 4); בוטרמינצי ליד ווילנה (גלי 422
[5.8], עמ' 4); ויטבסק (גלי 407 [18.7], עמ' 4); מינסק (שם); קרמניצ'וג (גלי 396 [3.7], עמ' 4; גלי 413 [25.7], עמ' 4); לידה (שם);
מוהילב (גלי 403 [12.7], עמ' 4); רובנו (גלי 408 [19.7], עמ' 4); סלונים (גלי 433 [17.8], עמ' 4); סמילה (גלי 430 [14.8], עמ' 4);
ביאלוסטוק (גלי 404 [13.7], עמ' 4); רזיצה בפלך ויטבסק (**דער פֿרײַנד**, 1907, גלי 155 [15.7], עמ' 3); גומל (**פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**,
1907, גלי 401 [10.7], עמ' 4; *Свобода и равенство*, 1907, גלי 35 [12.7], עמ' 23).

⁹⁰ **פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 401 (10.7), עמ' 2; גלי 402 (11.7), עמ' 4; גלי 406 (17.7), עמ' 2; **די האַפֿֿונג**, 1907, גלי 6 (10.9), עמ' 4;
גלי 30 (15.10), עמ' 3-4; *Свобода и равенство*, 1907, גלי 42 (31.8), עמ' 15; **דער פֿרײַנד**, 1907, גלי 154 (13.7), עמ' 3.

⁹¹ אודסה (**פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 398 [5.7], עמ' 4; גלי 404 [13.7], עמ' 4; גלי 423 [6.8], עמ' 4), דווינסק (שם, גלי 430 [14.8], עמ' 4),
נובוגרד ווילנסק (שם, גלי 422 [5.8], עמ' 4), סמורגון (שם, גלי 408 [19.7], עמ' 4), פונבז' (שם, גלי 397 [4.7], עמ' 4), קרמניצ'וג
(*Свобода и равенство*, 1907, גלי 42 [31.8], עמ' 14).

⁹² למשל, בוויילנה הוקמה לשכת המודיעין הסוציאליסטית בהשתתפותם של הבונד, הסי"ס הליטאים, ה"הרומדה" הביורוסית,
הסי"ר ואיגוד פועלי הרכבת (**דער פֿרײַנד**, 1907, גלי 154 [13.7], עמ' 3; **פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 400 [8.7], עמ' 4). בפולטבה
הוקמה לשכת מודיעין משותפת של הבונד, 'הספילקה' והמפלגה האוקראינית הסוציאל-דמוקרטית (*Свобода и равенство*,
1907, גלי 41 [23.8], עמ' 9). בליבויה הוקם ועד הבחירות המשותף של הבונד והסדלי"ק (שם). באודסה ציפו הבונדאים לעזרת
האיגודים, כפי שעשו בשנה שעברה (שם, גלי 398 [5.7], עמ' 4; גלי 404 [13.7], עמ' 4). בזייטומיר עזר איגוד הזבנים לבונדאים
במלאכת ההרשמה (שם, גלי 402 [11.7], עמ' 4).

⁹³ **פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 397 (4.7), עמ' 4.

⁹⁴ ידוע על המאמצים של הסיימיסטים להכניס יהודים עניים לרשימות הבוחרים בוויטבסק (**פֶּאָלְקֶס-שטימע**, 1907, גלי 14 [3.8],
עמ' 41), בזייטומיר (שם, עמ' 48) ובפולוצק (**פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 419 [1.8], עמ' 4). הסי"ס פעלו בוויילנה (ראה להלן), בקובנו
(**אונזער וועג**, 1907, גלי 4 [16.9.11907], עמ' 27), בסמורגון (**פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 408 [19.7], עמ' 4). מספר קטן של ידיעות
נובע כנראה גם מכך, שהעיתונות המפלגתית של שתי המפלגות היתה שבויעית ולא יומית.

⁹⁵ לדוגמה, סמלה בפלך קייב (**פֶּאָלְקֶס-צײַטונג**, 1907, גלי 430 [14.8], עמ' 4), סלונים (שם, גלי 433 [17.8], עמ' 4); רזיצה בפלך ויטבסק
(**דער פֿרײַנד**, 1907, גלי 155 [15.7], עמ' 3).

הדוגמה המאלפת ביותר לשיתוף הפעולה של כל הכוחות היהודיים היא לשכת ההרשמה בוילנה. אחרי החוויה הטראומטית של הבחירות לדומה השניה, כאשר פילוג בין היהודים אפשר בחירת פולני כציר מירושלים דליטא, כבר בשלב הראשון של הבחירות לדומה השלישית הוקמה לשכת ההרשמה המורכבת מ-13 נציגים של כל הארגונים היהודיים היריבים (הציונים, 'הקבוצה היהודית העממית', הבונד, הסי"ס, הסאָר"פ ואפילו פועלי-ציון הנוטים להחרמת הבחירות) וחמישה אישים שנבחרו ללשכה במיוחד.⁹⁶ הלשכה חילקה את העיר בין הפעילים, ותוצאת עבודתם היתה מדהימה, אם כי הזרז לפעילות כה מוצלחת היתה עבודתן של המפלגות הפולניות להרשמת הבוחרים הפולנים, אשר החלה עוד לפני התארגנות היהודים.⁹⁷ בסופו של דבר, ארגון ההרשמה היהודי והפולני היה כל כך טוב, שמספר הבוחרים בוילנה עלה על מספר הבוחרים לדומה השניה – הדוגמה כמעט יחידה ככל הנראה בכל רוסיה.⁹⁸ לשכה משותפת דומה הוקמה גם בקובנו.⁹⁹ במספר ערים אחרות הצליחו כל הארגונים להתאחד בעבודת ההרשמה,¹⁰⁰ אך לא נדירים היו המקרים, כאשר ההסכם לא הושג והעוינות הרגילה הפריעה לעבודה טכנית זו.¹⁰¹

בסופו של דבר, למרות פעילותם של הארגונים הפוליטיים היהודיים (והלא-יהודיים), קטן מספר הבוחרים בצורה משמעותית.¹⁰² השפיעו על כך הן הוראת החוק על ההרשמה העצמית ("הבוחרים הקטנים לא הגישו שום בקשות, כיוון שבשביל כך נחוץ אישורה של המשטרה, ואין אצלנו הרבה הפצים לעשות עסקים עם הפריסטב [= קצין משטרה]"¹⁰³), והן האדישות הכללית ("אצלנו אין יודעים משום בחירות. הלך-הרוח – בויקוטיסטי"¹⁰⁴). קשה לקבוע את אחוזי ההקטנה, אך ירידה בכמה עשרות אחוזים היתה נחלת רוב הערים בתחום המושב (וגם מחוצה לו).¹⁰⁵

⁹⁶ חמישה אישים הם הבונדאי ד"ר מיכאל רפס, הציוני בוריס גולדברג, הקדט וראש 'הקבוצה העממית' בוילנה איליה רום, והן העסקנים ניישול ומירקין (פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 395 [2.7], עמי 2; ראה גם גלי 400 [8.7], עמי 4; *Свобода и равенство*, 1907, גלי 35 [12.7], עמי 15). שיתוף פעולה בין הבונד לבין הסי"ס הסתיים בהאשמות הדדיות: הבונד טען כי הסי"ס לא עבדו באיזור העיר אשר שהופקד בידיהם, והסי"ס טענו כי ההרשמה באזור זה נכשלה בגלל ניהולו של הבונד (פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 409 [20.7], עמי 4; גלי 413 [25.7], עמי 4; *אונזער וועג*, גלי 3 [7.9], עמי 29-31).

⁹⁷ *דער פּרײַנד*, 1907, גלי 157 [17.7], עמי 3.
⁹⁸ פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 407 [18.7], עמי 3. מספר הבוחרים היהודיים בקוריה השניה הגיע ליותר מ-9,000, בעוד שבבחירות הקודמות, ללא חלוקה לקוריות, היו בעיר 8,868 בוחרים יהודיים (Emmons, *The Formation of Political Parties*, עמי 484, הערה 149).

⁹⁹ במרכז העיר עבדו פעילי 'הוועד היהודי', בפרבר סלובודקה – הסי"ס ובפרבר "ההר הירוק" – הבונדאים. הלשכה אספה כ-1,500 בקשות ביומיים (פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 395 [2.7], עמי 4; גלי 406 [17.7], עמי 4; *אונזער וועג*, 1907, גלי 4 [16.9], עמי 27).

¹⁰⁰ בפולצק, פלך ויטבסק, פעלו יחד הבונדאים והסיימיסטים ואספו 30 בקשות הרשמה, שלא התקבלו בעירייה (פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 419 [1.8], עמי 4). בוולקוביסק בפלך גרודנו שיתפו פעולה הבונד והוועד היהודי (שם, גלי 410 [22.7], עמי 4).

¹⁰¹ בסמורגון הבונדאים לא נתנו לסי"ס להצטרף ללשכת ההרשמה (פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 408 [19.7], עמי 4). בזייטומיר ניהלו הבונד (יחד עם איגוד הזבנים) והסיימיסטים (כנראה יחד עם הציונים) הרשמה בנפרד (שם, גלי 402 [11.7], עמי 4; פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 14 [3.8], עמי 48). בביאלוסטוק לא הצטרפו תומכי 'הקבוצה העממית' למאמצי הציונים (פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 404 [13.7], עמי 4). בגומל לא השתתפו מפלגות השמאל בוועד היהודי הטכני (*Рассвет*, 1907, גלי 26 [5.7], עמי 29). במינסק פנה ארגון הבונד לעסקנים "בורגנים", אך אלה האחרונים סירבו לשתף פעולה (פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 407 [18.7], עמי 4).

¹⁰² סקירה על רוסיה כולה והערכה שמספר בוחרים פחת בכ-50% הראה A. Levin, *The Third Duma*, עמי 73-84.
¹⁰³ מכתב מן פוכוביצי בפלך מינסק, *דער פּרײַנד*, 1907, גלי 152 [11.7], עמי 3.

¹⁰⁴ זה הטקסט המלא של הכתבה מן אניקסט בפלך קובנו, פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 406 [17.7], עמי 4.

¹⁰⁵ מערים ועיירות הבאות דווח בפירוש על כמות בקשות ההרשמה שהוגשו לשלטונות בבחירות לדומה השלישית לעומת הבחירות לדומה השניה: בוברויסק – 100-150 יהודים במקום 800 (פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 401 [10.7], עמי 4); ביאלוסטוק – 5 במקום 1500 (שם, גלי 404 [13.7], עמי 4); גומל – הגישו בקשות 200 איש במקום 2,200, מתוך 800 יהודים הוכנסו לרשימות רק 30 (שם, גלי 401 [10.7], עמי 4; *די האַפּנונג*, 1907, גלי 12 [23.9], עמי 4); גורקי בפלך מוהילב – מספר הבקשות ירד בכ-1,000 (פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 422 [5.8], עמי 3); מוהילב – 2 במקום 400 (שם, גלי 396 [3.7], עמי 2; *Рассвет*, 1907, גלי 26 [5.7], עמי 28); מינסק – 7 במקום 1,000 (פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 399 [6.7], עמי 4; *Рассвет*, 1907, גלי 26 [5.7], עמי 29); מליטופול בפלך טבריה – 2 בקשות במקום 1,200 (פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 401 [10.7], עמי 2; *דער פּרײַנד*, 1907, גלי 151 [10.7], עמי 3; גלי 155 [15.7], עמי 4); נובו-אושיצ'יה בפלך פודוליה – 300 איש לא הגישו בקשות (פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 413 [25.7], עמי 4).

מערים הבאות דווח על ירידה כללית במספר הבוחרים: אודסה – ב-12,000 איש, 29% (*Рассвет*, 1907, גלי 26 [5.7], עמי 28); אורגייב – בכ-1,000 איש, כ-30% (*דער פּרײַנד*, 1907, גלי 157 [17.7], עמי 3); בוברויסק – ב-2,205 איש, 34% (פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 430 [14.8], עמי 4); בוריסוב – ב-1,000 איש (שם, גלי 418 [31.7], עמי 2); ביאלוסטוק – ב-5,173 איש, 47% (*דער פּרײַנד*, 1907, גלי 154 [13.7], עמי 3); גדיאָי בפלך פולטבה – ב-500 איש, 32% (שם, גלי 164 [25.7], עמי 3); פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 416 [29.7], עמי 4); גריגוריופול – ב-421 איש (*דער פּרײַנד*, 1907, גלי 157 [17.7], עמי 3); דווינסק – בכ-4,000 איש, כ-42% (פּאַלקס-צײַטונג, 1907, גלי 430 [14.8], עמי 4); בעיר ווילנה – ב-5% ובערים של הפלך – ב-15% (*די האַפּנונג*, 1907, גלי 3 [3.9], עמי 4); זייטומיר – ב-4,100 איש, 35% (*דער פּרײַנד*, 1907, גלי 175 [7.8], עמי 3); יקטרינוסלב – ב-2,500 איש, 20% (שם, גלי 161 [22.7], עמי 4); מינסק – 5,338 איש, 33% (שם, גלי 161 [22.7], עמי 4); מסטיסלב בפלך מוהילב – ב-334 איש, 16% (*Рассвет*, 1907, גלי 27 [14.7], עמי 23; *דער פּרײַנד*, 1907, גלי 154 [13.7], עמי 3); נובו-אלקסנדרובסק בפלך קובנו – ב-1,313 איש, 44%

לאחר פירסום רשימות הבחורים החל השלב של הקמפיין עצמו. האפיון העיקרי של הקמפיין היה שעמום. לעומת הבחירות לדומה השניה עם המאבקים הרעשניים של המפלגות היהודיות, היה הקמפיין לדומה השלישית שקט, כמעט נטול סכסוכים ואפתי. לעיתים הוא גם לא השאיר זכרונות כלשהם. כך, כשכתב בייניש מיכאלביץ', אשר ניהל את הקמפיין הבונדאי בפלכים וולין וקייב, את ספר זכרונותיו, הוא בילבל בין שני הקמפיינים ותיאר חלק מן האירועים בעת הבחירות לדומה השניה כאילו התרחשו בבחירות לדומה השלישית.¹⁰⁶ בונדאי בולט אחר, רפאל אברמוביץ', פסח בזכרונותיו על העובדה שהוא היה מועמד הבונד בעיר דווינסק.¹⁰⁷ גם מנהיגי מחנות אחרים בפוליטיקה היהודית, אשר היו מועמדים לדומה השלישית, מעטו להזכיר את הבחירות: זאב ז'בוטינסקי הקדיש להן שלושה משפטים, וגנריך סליוזברג – שניים.¹⁰⁸

כמו בקמפיין לדומה השניה, הונהגו הבחירות לדומה השלישית ברוחב היהודי על ידי אותם הגופים: יועדים יהודיים בלתי מפלגתיים רשמית, המאחדים את הכוחות הלא-סוציאליסטיים, ולשכות הבחירות של המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות. הלשכות הסוציאליסטיות הוקמו על ידי וועדי המפלגות המקומיים והיו אחראיות על מינוי המועמדים, כריתת הסכמים וניהול התעמולה. לעומתם, התימרו 'הוועדים היהודיים' להציג את 'כלל-ישראלי' ולכן, כמו בבחירות הקודמות, היו אמורים להיבחר באסיפות הבחורים היהודיים.¹⁰⁹ לאמיתו של דבר, האסיפות לבחירת 'הוועד היהודי' התקיימו רק במספר ערים,¹¹⁰ ובמקומות רבים 'הוועדים' שפעלו בעת הבחירות לדומה השניה חזרו לפעול ללא עריכת בחירות חדשות,¹¹¹ או הם הוקמו ללא בחירות.¹¹² כמו כן, דרשה ההשקפה הדמוקרטית שמינוי המועמדים ייעשה על ידי אסיפת הבחורים. תנאי זה יצא לפועל במקומות שבהם היתה הפעילות הפוליטית הציבורית חזקה, בעוד שבמקומות אחרים מונו המועמדים על ידי 'הוועדים היהודיים'.¹¹³

תנאי התעמולה במערכת הבחירות לדומה השלישית היו קשים מאוד. גם במערכות הקודמות השתדלו השלטונות להגביל ככל האפשר את התעמולה של מפלגות האופוזיציה, אך בבחירות לדומה השלישית עלתה התערבות השלטונות מדרגה. אם ב-1906 ותחילת 1907 היו כוחות האופוזיציה מלאי תקוות ובטחון, והשלטונות (במיוחד השלטונות המקומיים) היו מבולבלים ולא בטוחים בעצמם, בקיץ ובסתיו של 1907 דווקא

(פֶּאָלְקֶס-צײַטונג, 1907, ג' 410 [22.7], עמ' 4; סורוקי בפלך בסרביה – ב-387 איש, 12% (שם, ג' 416 [29.7], עמ' 4); פולטבה – בכ-2,860 איש, 47% (דער פֶּרײַנד, 1907, ג' 155 [15.7], עמ' 3); פרוסקורוב, פלך פודוליה – בכ-1,000 איש, 23% (שם, ג' 155 [15.7], עמ' 4); צ'ינסטוחובה - ב-500 איש, 6% (שם, ג' 175 [7.8], עמ' 3) קובליאקי, פלך פולטבה – בכ-1,000 איש (פֶּאָלְקֶס-צײַטונג, 1907, ג' 413 [25.7], עמ' 4); קרמנצ'וג – ב-3,189 איש, כ-42% (שם, ג' 407 [18.7], עמ' 4; דער פֶּרײַנד, 1907, ג' 157 [17.7], עמ' 3).

¹⁰⁶ מיכאלעוויטש, זכרונות, ג', עמ' 105-118, 170-174. על הבחירות לדומה השניה בוולין ראה V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 242-243.

¹⁰⁷ אבראמאָוויטש, אין צוויי רעוואָלוציעס, א', עמ' 278-279.

¹⁰⁸ ז'בוטינסקי, אבטוביגורפיה, עמ' 73-74, Слюозберг, Дела, ג', עמ' 238.

¹⁰⁹ על 'הוועדים היהודיים' בבחירות לדומה הראשונה והשניה ראה Harcave, "The Jews", עמ' 36; V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 236, 240. תיאור הקמת הוועד באסיפת הבחורים היהודיים, אמנם נכתב על ידי מחברת בונדאית, נותן מראה ריאליסטי למדי: "שולחן מכוסה במפה ירוקה. לידו יושבים כמה גבירים של העיר. פנים מוכרות, אותם [האנשים] אשר הולכים בעת צרה למושל, אותם [האנשים] אשר שולטים בכל מוסדות הצדקה העירוניים, אותם [האנשים] אשר נוסעים בדפוסציות, מגישים לחם ומלח – בקיצור, 'פני' העיר. לידם יושב הרב מטעם הממשלה, לפעמים גם רב העיר עם השטרײמל שלו; מנהלים [את האסיפה] מספר 'אינטליגנטים' מאלה, אשר רוקדים בכל החתונות, חיים טוב עם 'פני' ומפקדים עליהם – רופא, מהנדס, מנהל הבנק – כולם אנשים יפים. באולם נמצאים כמה עשרות ולפעמים כמה מאות בעלי-בתים. יושבים, מפהקים ומקשיבים לדיבורים של 'פני'. זוהי האסיפה של הבחורים היהודיים העירוניים" (פרומקיין, די אידישע וואהל-קאָמיטעטען, עמ' 1).

¹¹⁰ וילנה (Paccvem, 1907, ג' 33 [25.8], עמ' 44), ויטבסק (די האַפֿנונג, 1907, ג' 25 [8.10], עמ' 4), קובל בפלך וולין (דער פֶּרײַנד, 1907, ג' 152 [11.7], עמ' 3), מינסק (Paccvem, 1907, ג' 40 [13.10], עמ' 25-23).

¹¹¹ בוויילנה ובקובנו החל הוועד הישן לפעול עד לבחירת הוועד החדש (פֶּאָלְקֶס-צײַטונג, 1907, ג' 395 [2.7], עמ' 4; ג' 409 [20.7], עמ' 4), בוויטבסק פעל הוועד הלגאלי תחת השם 'חברת הבחורים היהודיים הבלתי מפלגתיים' (די האַפֿנונג, ג' 25 [8.10], עמ' 4).

¹¹² זייטומיר (פֶּאָלְקֶס-צײַטונג, 1907, ג' 402 [11.7], עמ' 4), קיישיב (שם, ג' 398 [5.7], עמ' 4), סלוצק (שם, ג' 401 [10.7], עמ' 4), שוולי בפלך קובנו (די האַפֿנונג, 1907, ג' 19 [1.10], עמ' 4).

¹¹³ ידוע על האסיפה לבחירת מועמדים בקוריה השניה בוויילנה (Paccvem, 1907, ג' 34-35 [6.9], עמ' 43), בגרודנו (פֶּאָלְקֶס-צײַטונג, 1907, ג' 430 [14.8], עמ' 4), בפונבז' (די האַפֿנונג, ג' 16 [27.9], עמ' 4), בשוולי (שם, ג' 19 [1.10], עמ' 4). במינסק נקבעה האסיפה אך כיוון שאיש לא בא, מונו המועמדים על ידי 'הוועד היהודי' (שם, ג' 13 [24.9], עמ' 2; Paccvem, 1907, ג' 38 [29.9], עמ' 33; ג' 40 [13.10], עמ' 23-25). בסלונים מונו המועמדים על ידי אסיפת נציגי בתי המדרש (די האַפֿנונג, 1907, ג' 16 [27.9], עמ' 4); בוויילקומיר בפלך קובנו מונו המועמדים ללא אסיפה (שם, ג' 19 [1.10], עמ' 2); בפטרקוב מינה 'הוועד היהודי' את המועמד (אונזער וועג, ג' 8-9 [1.11], עמ' 35).

השלטונות הרגישו בטחון והאופוזיציה היתה מוכת אפתיה ויאוש. סגירת עיתונים והגברת צנזורה הגבילו את העיתונות "האופוזיציונית". היה גם קשה לערוך אסיפות בוחרים, המותרות על פי החוק. בעיר סלונים, לדוגמה, קבע קצין המשטרה תאריך אסיפת הבוחרים "הפרוגרסיביים" (קרי אסיפת הבחירות של הבונד) ליום לאחר הבחירות.¹¹⁴ שלוש שנים לאחר הבחירות כתב הסופר יהל"ל (יהודה לייב לוי, 1844-1925) בפשטות: "והנה בימי [הבחירות] להדומה השלישית נאסרו האספות".¹¹⁵ יחד עם זאת, נותרו אסיפות הבוחרים כלי תעמולה חשוב.¹¹⁶ גם נאומים תעמולתיים בבתי כנסת לא פסקו, ואף היה להם יתרון על אסיפות הבוחרים, מכיוון שלא הצריכו אישור משטרה וכיוצא בזה יכלו הדוברים לנאום ביידיש (ולא ברוסית כבאסיפה רשמית).¹¹⁷ יתרון נוסף, לדברי הפובליציסט הבונדאי, הוא ש"הקהל לרוב בנמצא ללא שום הזמנות ומודעות".¹¹⁸ למרות כל המכשולים נפוצו גם עלוני התעמולה, לגאליים ולא לגאליים.¹¹⁹ הבונד אפילו פירסם בספטמבר שלוש חוברות תעמולה מפרי עטה של אסתר פרומקין.¹²⁰

אבל בגלל אדישות האוכלוסיה היתה מלאכת התעמולה קשה ביותר: "לעיתים קרובות נראה לתעמולן הבחירות, שהוא מדבר בחלל, שהוצא ממנו כל האוויר, שמילותיו חסרת-אונים מתדפקות בקיר אטום, ללא הד, ללא השפעה."¹²¹ לא היו בקמפיין זה התענינות והתלהבות של הקמפיין הקודם:

פלך קובנו. אחד הפלכים הלא מעטים, אשר בקמפיין הבחירות הקודם, לפני רק שמונה חודשים, רעשו כמו הטחנה שעובדת עם כל אבני הרחים שלה. אסיפות, עצרות, לגאליות ולא לגאליות, התייעצויות, משאלים, תעמולה בעל-פה ובכתב; על הבחירות והמועמדים דיברו בכל מקום, ברחוב ובבית, בחנות ובדרך, בבית כנסת ולהבדיל בבית מרחץ... [...] אבל היום שקט ודומם כאן, כמו בבית שכל הדיירים יצאו ממנו. לא נשמע צחוק שמח של ילדים, צעקות כועסות של מבוגרים, – רק שד-הבית, "לאנטעק", מסדר שם בלא מפריע את מעשי הקונדס המאוסים שלו [פראוועט זיינע מאוס'ע שטיק].¹²²

לעומת הבחירות הקודמות, כאשר המאבק בין הציונים למתנגדיהם היה חריף, ומספר יעדים יהודיים התפלגו והתפרקו בגלל מאבק זה, בבחירות לדומה השלישית היה המאבק הזה כמעט ולא מורגש, אף על פי שלמתנגדי הציונים היה כבר ארגון משל עצמם – 'הקבוצה היהודית העממית'. לדוגמה, עסקן פעיל מאוד של 'הקבוצה' בעיר גומל, ד"ר נחום אלכסנדרוב, כינס אסיפת הסניף של 'הקבוצה' על מנת לבחור יועד יהודי. באסיפה זו, אף על פי שהציונים, מטבע הדברים, לא הוזמנו, הוחלט לכלול בוועד גם אותם, ובאסיפה הבאה הציונים כבר השתתפו והסכימו לוועד בין-מפלגתי – עשרה 'גרופיסטים', עשרה ציונים ומספר נציגי בתי

¹¹⁴ **די האַפּוּנונג**, 1907, גלי' 16 (27.9), עמ' 4.

¹¹⁵ לוי (יהל"ל), **זכרון בספר**, עמ' 52.

¹¹⁶ ידוע על האסיפה של הקוריה השניה בוויילנה (**די האַפּוּנונג**, 1907, גלי' 13 [24.9], עמ' 3), האסיפה של הבונד בוויטבסק (שם), גלי' 25 [8.10], עמ' 4), שתי אסיפות בקיישינב (**פּאַלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 398 [5.7], עמ' 4; גלי' 406 [17.7], עמ' 4), אסיפה בגרודנו (שם), גלי' 430 [14.8], עמ' 4).

¹¹⁷ הבונדאים דיברו בבתי כנסת בריגה (**פּאַלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 413 [25.7], עמ' 4), וויטבסק (**די האַפּוּנונג**, 1907, גלי' 25 [8.10], עמ' 4), סלוצק (שם), גלי' 8 [14.9], עמ' 4), זייטומיר (שם), גלי' 15 [26.9], עמ' 4), רזייצה (**פּאַלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 413 [25.7], עמ' 4). הסי"ס דיברו בבתי כנסת בקובנו (**אונזער וועג**, 1907, גלי' 7 [19.10], עמ' 34-36), בלודז' (**אונזער וועג**, 1907, גלי' 6 [10.10], עמ' 26-28). גם הציונים דיברו בבתי כנסת.

¹¹⁸ באנצע שווייגס אייניקעל [א. ליטוואק?], "נאַטיצען פֿון א וואַהל-אַגיטאַטאָר", **די האַפּוּנונג**, 1907, גלי' 9 (18.9), עמ' 2. אותו פובליציסט העריך את בית-הכנסת כמקום מתאים לתעמולה סוציאליסטית: "בית כנסת הוא פלטפורמה נוחה ביותר וטובה ביותר כדי לנאום. הוא עצמו משמש, במובן מסוים, כאיור למחשבות של הנואם הדמוקרטי [=סוציאליסט]: 'מזרח-אידען' [יהודים עשירים היושבים ליד קיר מזרחי] ו'מערב-אידען' [יהודים עניים היושבים קרוב לכניסה] ו-'הינטער-בימה-אידען' [יהודים בינוניים היושבים מסביב לבימה]; שלישי ואחרון [הקרואים לקריאת התורה], 'פני' ו'המוני'".

¹¹⁹ לדוגמה, בקייב הודפס עלון של קבוצת יהודים ליברלים בשם *Братья, Евреи!*, הקורא להצביע עבור הקדט לוציצקי. בוויטבסק הפיצו הבונדאים עלון של הוועד המרכזי ופרסמו שני עלונים מקומיים, כמו כן הם תלו מודעות ביום הבחירות (**די האַפּוּנונג**, 1907, גלי' 25 [8.10], עמ' 4). בריגה פורסמו מספר עלונים (**די האַפּוּנונג**, 1907, גלי' 30 [15.10], עמ' 3-4). בנובו-אושיצה בפלך פודוליה הופצו חוברות שנשארו מהקמפיין הקודם, וועמען דאַפּען מיר וועהלען אין דומע ו-ווער פּערטהיידיגט אַם בעסטען **די אינטערעסען פֿון פּאַלק?**, שתיהן מעט אסתר פרומקין (**פּאַלקס-צייטונג**, 1907, גלי' 413 [25.7], עמ' 4). בלודז' פירסם וועד הסי"ס עלון מיוחד לבחירות (**אונזער וועג**, 1907, גלי' 6 [10.10], עמ' 26-28).

¹²⁰ פרומקין, **די בעסטע פּאַלקס-פּערטרעטער**; **די צווייטע גאַסדאַרסטוועגע דומע**; **די אידישע וואַהל-קאַמיטעטען**. ראה גם מודעה על פרסום החוברות, **די האַפּוּנונג**, 1907, גלי' 6 (9.10), עמ' 1.

¹²¹ באנצע שווייגס אייניקעל [א. ליטוואק?], "נאַטיצען פֿון א וואַהל-אַגיטאַטאָר", **די האַפּוּנונג**, 1907, גלי' 7 (13.9), עמ' 1.

¹²² באנצע שווייגס אייניקעל [א. ליטוואק?], "נאַטיצען פֿון א וואַהל-אַגיטאַטאָר", **די האַפּוּנונג**, 1907, גלי' 7 (13.9), עמ' 1. ה"לאנטעק" או "לנטוך", הינו מין שד שובב בפולקלור יהודי, במיוחד בבלרוסיה.

כנסת.¹²³ בעיר קרמנץ נמנעו הציונים ו'הגרופיסטים' מלהשתתף ב'וועד היהודי' כדי לא לעורר סכסוך, ו'הוועד' הורכב מאנשים בלתי-מפלגתיים.¹²⁴ גם גופי ההנהגה של שתי המפלגות לא ליבו את האש בפרובינציה והמשיכו להיאבק רק בפטרבורג (ראה להלן). אפילו כאשר ביוני 1907 ניסה סליוזברג להציג את מועמדותו בוויילנה, במקום אוסקר גרוזנברג (1866-1940), אשר היה המועמד היהודי בבחירות הקודמות ושיתף פעולה עם המתנגדים של 'הקבוצה העממית' בפטרבורג, לא התערבו הבטאונים של 'הקבוצה' ושל הציונים, ורק הבונדאים הגיבו למאבקם.¹²⁵

לאור התחזיות הפסימיות על הרכבה של הדומה השלישית ועל יכולתה לפתור את הבעיה היהודית, התברר כי מטרותיהן של שתי המפלגות היו זהות – לבחור יהודי לדומה. על כך דיברו עוד ביוני ויולי 1907 החלטותיהן של הוועידה הפטרבורגית וההתייעצויות הגליליות של 'הקבוצה העממית', ואת המטרה הזאת הדגיש גם חוזר הוועד המרכזי של הציונים ביולי.¹²⁶ שתי המפלגות הדגישו את חשיבותן של האחדות והמשמעת בקרב 'הבוררים' היהודיים (ולא-יהודים הנתמכים על ידי 'הוועדים היהודיים'). הרי חוק הבחירות חייב את אסיפת 'הבוררים' לבחור נציג חובה אחד מכל קוריה. אם היהודים ובעלי בריתם הנוצריים מהווים את כל הרכב 'הבוררים' מהקוריות העירוניות ואם רק מועמדות אחת מקרבם עולה להצבעה, לרוב הימני של בעלי האחוזות לא תישאר ברירה אלה לבחור יהודי לדומה. בטקטיקה זו השתמשו הסוציאל-דמוקרטים בששת הפלכים בהם היתה חובה לשלוח לדומה ציר מקורית הפועלים: אחדות 'הבוררים' מקורית הפועלים הכריחה את הרוב הימני או האוקטוברי לבחור בסוציאל-דמוקרט, אפילו אם הוא היה בולשביק.

אבל באמצע אוגוסט פירסם סגן שר הפנים קריז'נובסקי, יוצרו של החוק של השלישי ביוני, חוזר מיוחד והציע לשלטונות מקומיים לייחד, בכל מקום שמספר 'הבוררים' הנקבע בחוק הוא יותר מאחד, את הבוחרים הרוסיים לקוריה נפרדת, על מנת שיוכלו לבחור 'בורר' משלהם.¹²⁷ מכיוון שאופציה זו נלקחה בחשבון בעת כתיבת החוק, בכל הפלכים של תחום המושב היתה לפחות עיר אחת הבוחרת שני 'בוררים' (ראה נספח 2). יחוד הרוסים לקוריה נפרדת אפשר להם לבחור 'בורר' עירוני, המזוהה לרוב עם מפלגות ימניות. ונוכחותו של 'הבורר' העירוני הרוסי הימני אפשרה לרוב הימני של 'הבוררים' של הפלך לבחור דווקא בו כציר חובה מהקוריה העירונית. השלטונות המקומיים התלהבו מהאפשרות להפריד יהודים (ופולנים במידת האפשר) מהבוחרים הרוסיים עד כדי הפרת החוק עצמו: כך, בקרמנצ'וג ניסו השלטונות המקומיים לאחד את היהודים משתי הקוריות העירוניות בקוריה אחת והדבר בוטל על ידי משרד הפנים כבלתי חוקי.¹²⁸ מובן שהפרדת הלאומים לא נעשתה בערים שבהן היה לבוחרים הרוסיים רוב, כך שהמיעוטים היהודי והפולני לא יכלו להנות מתחבולותיו של החוק.

החוזר של קריז'נובסקי והפעלתו בשטח אותתו בבירור, כי אין שום סיכוי לבחור יהודים ברוב רובו של תחום המושב. בסוף אוגוסט איבדו הציונים והליברלים את העניין בבחירות, ובטאון הבונד אף האשים אותם בביוקטיזם.¹²⁹ ואכן הדבר היה קרוב לכך: **סבובדה אי רבנסטבו** כמעט הפסיק לפרסם מאמרי מערכת

¹²³ *Свобода и равенство*, 1907, גלי 35 (12.7), עמי 23. השווה גם **פאלקס-צייטונג**, 1907, גלי 401 (10.7), עמי 4; *Рассвет*, 1907, גלי 26 (5.7), עמי 29.

¹²⁴ *Рассвет*, 1907, גלי 34-35 (6.9), עמי 40-41.

¹²⁵ **פאלקס-צייטונג**, 1907, גלי 389 (25.6), עמי 1-2; גלי 409 (20.7), עמי 4.

¹²⁶ *Резолюции областных съездов*; חוזר מס' 10 של הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית ברוסיה, *Рассвет*, 1907, גלי 27 (14.7), עמי 6-8.

¹²⁷ חוזר סגן שר הפנים קריז'נובסקי ראה *Свобода и равенство*, 1907, גלי 40 (16.8), עמי 11.

¹²⁸ על הקמת קוריה יהודית משותפת ראה **די האפנונג**, 1907, גלי 5 (9.9), עמי 3; גלי 10 (20.9), עמי 2; *Рассвет*, 1907, גלי 36 (14.9), עמי 29; גלי 37 (21.9), עמי 21; גלי 38 (29.9), עמי 33. בין החלוקות חסרות הגיון בעליל ניתן להזכיר גם חלוקת הקוריה הראשונה במחוז חרסון של פלך חרסון, בו היו מאוחדות שתי ערים גדולות – חרסון עצמה וניקוליב. עקב חלוקת הקוריה הצטרפו יהודי ניקוליב לנסוע לחרסון על מנת להשתתף בבחירות – הדבר שגרם להשתתפות נמוכה ביותר (**דער פריינד**, 1907, גלי 157 (17.7), עמי 3; גלי 163 (24.7), עמי 3). בביאלוסטוק, למשל, חולקו בוחרים הקוריה הראשונה לשתי קבוצות, לכל אחת בורר אחד: היהודים יחד עם הפולנים, שמנו כ-1,200 איש והרוסים יחד עם גרמנים, שמנו 112 איש (*Рассвет*, 1907, גלי 26 (5.7), עמי 28; **דער פריינד**, 1907, גלי 154 (13.7), עמי 3).

¹²⁹ "און דאָך ניט באַיקאטירען", **די האפנונג**, 1907, גלי 6 (10.9), עמי 1.

אודות הבחירות, והרסבט הכריז כי "להשתתפותנו בבחירות יש משמעות מעשית עוד יותר קטנה".¹³⁰ הוועד המרכזי הציוני, בתגובה להלכי הרוח הבויקוטיסטיים, קרא לציונים להשתתף בבחירות באופן פעיל ביותר במקומות שבהם קיימת אפשרות, אפילו קלושה, לשלוח יהודי לדומה או לבחור נוצרי פרוגרסיבי ולהימנע מהשתתפות בבחירות רק כאשר ליהודים אין שום סיכוי להשפיע על תוצאותיהן.¹³¹ לדברי רסבט לאחר הבחירות, אכן נמנעו הציונים מהצבעה בוילנה, בברויסק, ביאלוסטוק וברסט.¹³²

המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות ניגשו לקמפיין במטרה לחזק את השפעתן בקרב ההמונים היהודיים. החוזר של הוועד המרכזי של הס"ס הדגיש, לדוגמה, כי "בעת מערכת הבחירות נוטה ההמון היהודי להקשיב לפרוגרמות וללכת אחרי המפלגות, והאידיאלים שלנו, הססמאות שלנו יכולים אז לקבל תהודה מרובה ועמוקה".¹³³ אבל פעילותם של הס"ס והסיימיסטים היתה חלשה מאוד. הס"ס הציגו אך ורק מועמד אחד – חבר יטא"פ לשעבר בריקסמן בעיר קובנו, אך מועמדותו הוצגה רק שלושה ימים לפני בחירות 'הבוררים' ולמרות המאמצים המרובים הוא הפסיד למועמד 'הוועד היהודי'.¹³⁴ מהמקומות האחרים, למעט לודז',¹³⁵ לא דווח על השתתפות בבחירות. הסיימיסטים עשו עוד פחות מזה: בז'יטומיר הם הצליחו להעביר את מועמד מרק רטנר,¹³⁶ אך במקומות אחרים ואפילו במעוזם ויטבסק הם לא גילו פעילות כלשהי.¹³⁷

רק הנהגת הבונד היתה פעילה מאוד במערכת הבחירות לדומה השלישית. הרי לאחר הבחירות לדומה השניה חשבו מנהיגי הבונד, כי לא תמיד היתה הטקטיקה של מפלגתם נכונה – הרצון למנוע את נצחונם של השמרנים היה מביא את הפעילים המקומיים לכריתת בריתות עם הקדטים ועם 'הוועדים היהודיים' – מה שהנמיך את התעמולה האנטי-בורגנית. במקומות אחרים לא הצליח הבונד למשוך אליו את הסימפטיית של השכבות הדלות, והן הצביעו עבור המועמדים של 'הוועדים היהודיים'.¹³⁸ לכן חפצו הבונדאים בקמפיין החדש לתקן את התנהגותם ולהקצין את מאבקם בבורגנות. כבר בתגובות הראשונות לחוק החדש הם ציינו כי עתה בבחירות 'הבוררים' נדרש רוב מוחלט, ולא רוב יחסי כמו בבחירות הקודמות. הדבר היה אמור לאפשר לא לחרות בריתות בהצבעה ראשונה ולא להציג מועמדים משותפים עם הבורגנות. כאשר התברר, כי במקומות רבים תחולק הקוריה העירונית השניה לפי לאום, הבונדאים רק שמחו. הסיכוי לשלוח יהודי 'בורגני' לדומה נעלם, אך הופיע הסיכוי לנהל קרב חסר פשרות בבורגנות היהודית, מכיוון שעתה אין צורך לדאוג מנצחונם של המועמדים הרוסיים הימניים: התירוצים של "סכנת הימין" ו"סכנת הגוים", שבהם השתמשו העסקנים הבורגניים בתעמולתם בעד מועמדי 'הוועדים היהודיים', אינם תופשים עוד.¹³⁹ בקמפיין החדש רצו הבונדאים לפעול בשני ערוצים – להקדיש תשומת לב מיוחדת לתעמולה בקרב הפועלים (דהיינו להיפטר מהאשליה שהפועלים יצביעו עבור הבונד גם ללא תעמולה) ולנסות ביתר שאת להשפיע על השכבות הדלות הרחבות.¹⁴⁰ לשם העבודה בקרב השכבות הלא-פרולטריות הרשה הוועד המרכזי לצרף לוועדות הבחירות של הבונד גם אנשים כאלה, שאינם חברי המפלגה.¹⁴¹ לשם התעמולה בין השכבות הדלות פורסמו גם החוברות המוזכרות לעיל; אחת מהם תיארה את בן-שיחה של המחבר, שהוא, כמובן, המודל של קהל היעד לתעמולה הבונדאית:

¹³⁰ «К выборам», *Пассвет*, 1907, גלי 36 (14.9), עמי 6-7.

¹³¹ אצ"מ, Z2/453, עמי 410.

¹³² *Пассвет*, 1907, גלי 41 (19.10), עמי 37. גם על הציונים בוויטבסק דווח כי הם נמנעו מלהשתתף בבחירות (די האפנונג, 1907, גלי 25 [8.10], עמי 4).

¹³³ אונזער וועג, 1907, גלי 2 (24.8), עמי 31.

¹³⁴ אונזער וועג, 1907, גלי 7 (19.10), עמי 34-36.

¹³⁵ אונזער וועג, 1907, גלי 6 (10.10), עמי 26-28.

¹³⁶ די האפנונג, 1907, גלי 15 (26.9), עמי 4; *Пассвет*, 1907, גלי 38 (29.9), עמי 32.

¹³⁷ די האפנונג, 1907, גלי 25 (8.10), עמי 4.

¹³⁸ על הבונד בבחירות לדומה השניה ראה V. Levin, "Russian Jewry", עמי 245.

¹³⁹ ראה, לדוגמה, "א נאציאנאלע קוריע פאר אידען", די האפנונג, 1907, גלי 3 (4.9), עמי 1; "און דאך ניט באיקאטירען", שם, גלי 6 (10.9), עמי 1.

¹⁴⁰ החלטות הוועד המרכזי, פאלקס-צייטונג, 1907, גלי 424 (7.8), עמי 3.

¹⁴¹ החלטות הוועד המרכזי, פאלקס-צייטונג, 1907, גלי 424 (7.8), עמי 3. ראה גם החלטת הקולקטיב של הבונד בגרודנו שהתקבלה ברוב של קול אחד (די האפנונג, 1907, גלי 3 [4.9], עמי 4).

ר' מרדכי גר בעיירה, מחזיק כבר 30 שנה חנות קטנה בכיכר השוק ומוכר מה שהוא רוצה [...]. הוא איננו למדן גדול, אבל אוהב לקרוא עיתון ולדבר על פוליטיקה. איתי היה הוא פעם מנהל יכוחים כאלה על המלחמה, על ויטה, על הדומה ועל הקדטים, היה כל כך רותח, מנופף בידים וצועק, עד שאישתו שרה-ביילה היתה מתערבת.¹⁴²

אבל למרות המאמצים הארגוניים הללו קשה לטעון שהבונד הצליח להעמיק קרע בין-מעמדי בחברה היהודית בבחירות לדומה השלישית.

שני המועמדים העיקריים של הבונד היו שמואל גוז'נסקי בוילנה ורפאל אברמוביץ' בדווינסק – פעילים ותיקים וידועים של תנועת הפועלים היהודית, אשר היו מועמדים בבחירות לדומה השנייה בגרודנו ובקובנו. עיתון הבונד **די האַפֿנונג**, היוצא לאור בוילנה, ניהל תעמולה בעד גוז'נסקי ואף טען שמועמדו הביאה להתאחדות בין עסקני הציבור היהודים לבין הרבנים האורתודוקסים, "בין טליתות צרות וקטנות עשויות משי של בית הכנסת הכורלי לבין טלית-קטן ארוכה עם ציצית".¹⁴³ גוז'נסקי הפסיד לאוסקר גרוזנברג, המועמד של 'הוועד היהודי', והעיתון האשים את הגבירים והעסקנים הליברליים בהפעלת לחצים לטובת גרוזנברג בעת ההצבעה.¹⁴⁴ במקומות אחרים, ככל הנראה, היה חוג קוראיו של **די האַפֿנונג** מצומצם והעיתון היה מגיע באיחור, ולכן לא פורסמו בו מאמרי תעמולה בעד מועמדים אחרים של הבונד; רק יום לפני הבחירות הופיעה בעמוד הראשון הקריאה להצביע בעד אברמוביץ' בדווינסק.¹⁴⁵ אברמוביץ' אכן ניצח, אך זכותו להשתתף בבחירות נפסלה על ידי הרשויות (בדיוק כמו שקרה בבחירות לדומה השנייה). יחד עם זאת, פירסם **די האַפֿנונג** ידיעות על מאבקם ונצחונם של מועמדי הבונד בערים ובעיירות אחרות. בסופו של דבר, ידוע על שבעה מועמדים של הבונד אשר נבחרו להיות 'בוררים'; במספר מקומות אחרים הפסידו המועמדים של הבונד, אך קיבלו אחוז משמעותי של קולות הבוחרים.¹⁴⁶ כפי שחפצו הבונדאים, המועמדים שלהם אכן נאבקו במועמדים של 'הוועדים היהודיים', אבל המספר הזעיר של המקומות שבהם הוצגו מועמדי הבונד לא נתן אפשרות לנהל מאבק משמעותי עם הבורגנות. יתרה מזו, שלושה מתוך שישה הבונדאים שנבחרו היו 'בוררים' גם בבחירות הקודמות – העובדה שיכולה להצביע על כך, שהם היו מקובלים בקהילותיהם, ללא קשר לזיקתם לבונד. ובסופו של דבר, אי אפשר להשוות את המספר העלוב של 'הבוררים' הבונדאים בבחירות לדומה השלישית ל-30 'בוררים' אשר השיג הבונד בבחירות לדומה השנייה, שנתפשו כלא מוצלחות.¹⁴⁷

גם התוצאות של המתנגדים העיקריים של הבונד – הציונים – לא היו מזהירות: הם ספרו רק 40 'בוררים' משלהם (לעומת 81 בבחירות לדומה השנייה).¹⁴⁸ 'הקבוצה היהודית העממית', כמו בבחירות הקודמות, לא הכריזה על מספר 'הבוררים' שהיו מזוהים איתה. בין 214 'הבוררים' היהודיים שנבחרו בבחירות לדומה השלישית בתחום המושב ובפלך קורלנד,¹⁴⁹ לפחות 22 איש היו 'בוררים' בבחירות לשתי הדומות הקודמות ולפחות 54 איש – 'בוררים' בבחירות לדומה השנייה (ועוד אחד רק לדומה הראשונה, ראה נספח 2, בהערות). דהיינו, 36% מ'הבוררים' היו מקובלים על ציבור בוחרים ללא קשר לתנאים הפוליטיים המשתנים וככל הנראה גם לזהותם הפוליטית והאידיאולוגית.

¹⁴² פרומקין, **די בעסטע פֿאַלקס-פֿערטרעטער**, עמ' 3 (= פרומקין, **ווער פערטהיידיגט**, עמ' 3).

¹⁴³ א., "הרב הגאון מו"ה זלמן סלוצקי אין דער ווילנער וואהל-קאמפאניע", **די האַפֿנונג**, 1907, גל' 17 (28.9), עמ' 2.

¹⁴⁴ **די האַפֿנונג**, 1907, גל' 19 (1.10), עמ' 1-2; גל' 20 (2.10), עמ' 2.

¹⁴⁵ **די האַפֿנונג**, 1907, גל' 15 (26.9), עמ' 1.

¹⁴⁶ מועמדי הבונד נבחרו בדווינסק (פלך ויטבסק), בלוצק ובשתי הקוריות בנובוגרד-וולניסק (פלך וולין), באושמיאני (פלך וילנה), בסלוצק (פלך מינסק) ובאופטוב (פלך רדום); בוילנה, ויטבסק, סבנציאני (פלך וילנה) וז'יטומיר (פלך וולין) המועמדים הבונדאים הפסידו; בשוולי (פלך קובנו) התוצאה של הסיבוב השני לא ידועה. באושיצה (פלך פודוליה), גרובין (פלך קורלנד) וגורודוק (פלך ויטבסק) תמכו הבונדאים במועמדים הלא-יהודיים. לפרטים ראה נספח 2. מענין המקרה בפונבוז', כאשר באסיפת הבחירות היהודית ניסו הבונדאים להעביר את מועמדם כמועמד כלל-יהודי (**די האַפֿנונג**, 1907, גל' 16 [27.9], עמ' 4).

¹⁴⁷ V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 245.

¹⁴⁸ אצ"מ, A/7/2; ראה גם נספח 2. מספר 'הבוררים' בבחירות הקודמות - V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 246.

¹⁴⁹ הספירה נעשתה לפי פירסומים הרשמיים בפלכים ולפי העיתונות היהודית, למקורות מפורטים ראה הערות בנספח 2. אלפרד לויין ספר בין 154 עד 161 'בוררים' יהודיים לפי דו"חות המושלים למשרד הפנים - A. Levin, *The Third Duma*, עמ' 105 ועמ' 180, הערה 47.

במקביל לבחירות בשתי הקוריות העירוניות נערכו גם הבחירות בקורית הפועלים, בה התחרו לרוב המפלגות הסוציאליסטיות. לפי החוק, השתתפו בבחירות אך ורק הפועלים בבתי חרושת גדולים (יותר מ-50 פועלים) ובבתי מלאכה של הרכבת, שגילם עולה על 25 שנה. הפועלים בחרו 'מיופי-כוח' (уполномоченные) בכל מפעל לחוד, ואלה האחרונים התאספו בבירת הפלך ובחרו ב'בוררים'. הגבלות אלו צמצמו את השפעתן של המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות בקורית הפועלים, מכיוון שרק אחוז קטן של הפועלים היהודיים הועסקו בבתי חרושת גדולים (בבתי המלאכה של הרכבת לא הועסקו היהודים כלל), והגבלת הגיל השאירה מחוץ להצבעה את הנוער המזוהה יותר עם התנועות הסוציאליסטיות (בדומה לקוריות העירוניות). רק שישה פלכים באימפריה כולה שלחו לדומה ציר חובה מקורית הפועלים; במספר פלכים עם תעשייה לא מפותחת הפועלים לא השתתפו בבחירות כליל: למשל בשני מרכזי תנועת הפועלים היהודית – פלך ויטבסק ופלך קובנו – כלל לא קבע החוק בחירות בקורית הפועלים.

בפלכים האחרים היו המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות חלשות בהשוואה למפלגות הסוציאליסטיות של לאומים אחרים. בנוסף, הפועלים היהודיים התומכים בתנועת הפועלים היהודית היו חלוקים בין מפלגות יריבות – הבונד והס"ס.¹⁵⁰ אך היריבות בין שתי המפלגות לא השפיעה, כנראה, על ההרכב הלאומי של 'מיופי-כוח', מכיוון ששתי המפלגות התחרו במפעלים שבהם היו רוב הפועלים יהודים. אך נציגי שתי המפלגות יחד היו במיעוט בין כלל 'מיופי-כוח' ולא זכו ל'בורר' בשלושה פלכי ליטא – וילנה,¹⁵¹ גרודנו¹⁵² ומינסק;¹⁵³ בוילנה ניצחו הס"ד הליטאיים (והבונדאי – מועמד הברית של הבונד והרסדר"פ הפסיד),¹⁵⁴ ובגרודנו נבחר, בנוסף לסוציאל-דמוקרט רוסי, יהודי חבר מפלגת הס"ד הליטאית.¹⁵⁵ בפלכים אחרים בדרום ודרום-מערב נבחרו רק 'מיופי-כוח' בודדים מהמפלגות היהודיות.¹⁵⁶ בפולין היו הבחירות העיקריות בקורית הפועלים בווארשה, בלודז' ובפלך פטרוקוב, ובהן לקחו חלק פעיל, בנוסף למפלגות הסוציאליסטיות הפולניות והיהודיות (פפ"ס, סדקפי"ל, בונד) גם 'הדמוקרטים הלאומיים הפולניים (Narodowa Demokracja, נ"ד), אשר היו חזקים מאוד בקרב הפועלים (לעומת המפלגות "הבורגניות" הרוסיות). בעיר לודז' ניצחו הנ"ד,¹⁵⁷ אך

¹⁵⁰ אין לנו ידיעות על 'מיופי הכוח' של סאָר"פ, ככל הנראה בגלל שכתב-העת המפלגתי כבר לא היה קיים בעת הבחירות. בכל גליל צפון-מערב נבחרו רק 16 'מיופי כח' בונדאים («Думская тактика Бунда», Яцкевич, עמ' 16). רק משני מקומות דווח על תחרות עיקשת ורעשנית בין הבונד לס"ס: במפעל אחד בעיר פינסק לאחר נצחון הס"ס דרש הבונד בחירות חוזרות, אך גם בהן נבחר מועמד הס"ס (**אונזער וועג**, 1907, גל' 5 [27.9], עמ' 32); בבית החרושת של שרשבסקי בגרודנו תמך הבונד בפועל טרוצקי; לאחר בחירתו למיופה כוח' הכריז טרוצקי שהוא "ציוני", הבונד דרש ממנו להתפטר, אך טרוצקי קיבל חסות הס"ס (**די האַפֿנונג**, 1907, גל' 18 [30.9], עמ' 3; **אונזער וועג**, 1907, גל' 5 [27.9], עמ' 32; גל' 6 [10.10], עמ' 28; גל' 8-9 [1.11], עמ' 33-34).

¹⁵¹ בפלך ווילנה היו 38 בתי חרושת בעלי זכות הבחירה עם 3,898 פועלים (**דער פֿריינד**, 1907, גל' 173 [5.8], עמ' 4). מתוך 38 'מיופי הכוח' היו 10 ס"ד ליטאיים, 4 תומכיהם, 4 ס"ד רוסיים ו-4 תומכיהם, 8 בונדאים, 1 מאיגוד העם הרוסי, נ"ד פולניים (**די האַפֿנונג**, 1907, גל' 22 [4.10], עמ' 3). בעיר וילנה עצמה נבחרו ס"ד רוסי אחד, 3 בונדאים, נ"ד פולני אחד, 7 שמאלנים ו-4 מתונים (שם, גל' 7 [13.9], עמ' 3; גל' 9 [16.9], עמ' 3; *Рассвет*, 1907, גל' 37 [21.9], עמ' 21).

¹⁵² בין 'מיופי הכוח' הסוציאליסטיים היו ס"ס אחד, שלושה תומכי הס"ס, בונדאים אחד, שני תומכי הבונד, ובין 7 ל-9 סוציאל-דמוקרטים ליטאיים, מהם יהודי אחד (**אונזער וועג**, 1907, גל' 6 [10.10], עמ' 28). חבר הס"ס ו'מיופה כוח' בלתי מפלגתי נבחרו בעיירה רוזני (שם, גל' 5 [27.9], עמ' 32; גל' 8-9 [1.11], עמ' 35).

¹⁵³ לפי ידיעות לא ברורות, נבחרו בפלך מינסק 26 (או 32) 'מיופי כוח', מהם 7 ס"ד (רוסיים); 7 בלתי מפלגתיים, 6 שמאלנים קיצוניים, 6 – לא ידועים (**די האַפֿנונג**, 1907, גל' 7 [13.9], עמ' 3; גל' 8 [14.9], עמ' 2). בעיר פינסק נבחרו שני בונדאים (בבתי החרושת של לוריא והלפריץ), ס"ד רוסי אחד (בבתי המלאכה של הרכבת) ומועמד אחד של הס"ס (שם, גל' 7 [13.9], עמ' 3; **אונזער וועג**, 1907, גל' 5 [27.9], עמ' 32). לדברי גריגורי ארונסון, בין 20 'מיופי הכוח' של הפועלים היו 4 יהודים – שלושה בונדאים ו'יפועל-ציון' אחד (הכוונה, כנראה, לחבר הס"ס). באסיפת 'מיופי הכוח' של הפועלים נאמו חבר הוועד המרכזי של הבונד עזרא רוזין ונציג הרסדר"פ ארונסון (*Револуционная юность*, ארונסון, עמ' 71).

¹⁵⁴ **די האַפֿנונג**, 1907, גל' 22 [4.10], עמ' 3.

¹⁵⁵ **אונזער וועג**, 1907, גל' 6 [10.10], עמ' 28.

¹⁵⁶ ידוע על שני 'מיופי כוח' בונדאיים בפלך וולין, בערים פולנאה וקמנוברוד (**די האַפֿנונג**, 1907, גל' 10 [20.9], עמ' 2). בעיר יקטרינוסלב לא הוזכרו 'מיופי כוח' בונדאיים (שם, גל' 7 [13.9], עמ' 3).

¹⁵⁷ לפי ידיעות סותרות, נבחרו בלודז' 'מיופי כוח' הבאים: נ"ד – 77 (או 60), סדקפי"ל – 35 (או 51), פפ"ס 15 (או 23), בונד – 4, בלתי מפלגתיים – 14 (או 7). בשבעה מפעלים החרומו הפועלים את הבחירות (**די האַפֿנונג**, 1907, גל' 5 [9.9], עמ' 3). בבחירות 'הבוררים' הצביעו 74 מתוך 138 'מיופי הכוח' עבור הנ"ד, ו'מיופי הכוח' הסוציאליסטיים עזבו את האולם במחאה (שם, גל' 19 [1.10], עמ' 2). השווה גם הערך, **די געשיכטע פֿון בונד אין לאַדזש**, עמ' 173.

בפלך פטרוקוב¹⁵⁸ ובעיר ובפלך וארשה הם הפסידו.¹⁵⁹ הבחירות בקורית הפועלים גרמו לסכסוך חדש בין הבונד לסדקפיי"ל (שתיהן חלקים של הרסדר"פ), כאשר הבונד, שהצליח להעביר ארבעה 'מיופי-הכוח' בפלך פטרוקוב ובווארשה, דרש 'בורר' אחד בכל עיר ונענה בשלילה, בטענה שהסדקפיי"ל היא הנציגה היחידה של כל הפועלים בפולין, כולל הפועלים היהודים.¹⁶⁰

* * *

מבין 214 'הבוררים' היהודיים בתחום המושב ופלך קורלנד נבחרו 124 'הבוררים' בקוריה הראשונה ו-90 בקוריה השנייה (ראה נספח 2). הם היוו 51.9% מכלל 412 'הבוררים' העירוניים בפלכים אלו: 55.1% בקוריה הראשונה ו-48.1% בקוריה השנייה. אמנם אחוזים אלו הינם גבוהים בהרבה מהאחוז הצירים היהודיים שנבחרו: 2 יהודים מתוך 138 צירים, דהיינו 1.5%.¹⁶¹ תוצאה כזאת היתה פרי של חוק הבחירות של השלישי ביוני 1907.

כתוצאה מהחוק של השלישי ביוני ומלחציו ותחבולותיו של השלטון ניצחו בבחירות לדומה השלישית המפלגות השמרוניות, התומכות בממשלה במידה זו או אחרת: מהימין הקיצוני ועד האוקטוברים.¹⁶² מפלגת הקדטים, כמו כן המפלגות השמאליות ממנה, נחלו תבוסה בבחירות בכל רחבי רוסיה, ואין פלא, שבתחום המושב, שעוד בבחירות לדומה השנייה הפך להיות מעוזם של כוחות הימין, נבחרו רק שבעה קדטים (5% מכלל הצירים מתחום המושב). כמו כן, נבחרו בתחום רק שני סוציאל-דמוקרטים ושני עמלנים, ואפילו האוקטוברים קיבלו רק 36 מקומות (26%). רוב הצירים מתחום המושב – 59% (83 איש) – היוו אנשים המזוהים עם הימין (ראה לוח 2).¹⁶³

בפלכי הדרום והדרום-מזרח של תחום המושב, שבהם אחוז היהודים והמיעוטים האחרים באוכלוסיה לא היה גבוה, ניצחו בבחירות הקבוצות המתונות יותר, לרוב האוקטוברים (פלכי טבריה, יקטרינסלב, פולטבה, צ'רניגוב). לעומתם, בפלכים עם אחוז גבוה של יהודים ופולנים, היה רוב 'הבוררים' הרוסיים מצביע עבור הימין. בפלכים אלו התפלגו 'הבוררים' בדרך כלל לפי קווים לאומיים, והמיעוט הפולני-יהודי ניסה להתנגד בצורה זו או אחרת לרוב הרוסי הימני. הצורה הנפוצה ביותר של הבעת ההתנגדות היתה עזיבת אסיפת 'הבוררים' במחאה על אי-היכולת להשפיע על תוצאות הבחירות: כך עשו הפולנים והיהודים בפלכים ויטבסק, וולין ומינסק.¹⁶⁴ בפלך גרודנו נעשו מאמצים להקים בלוק פרוגרסיבי, הכולל יהודים, רוסיים פרוגרסיבים מביאלוסטוק, בעלי אחוזות פולניים ומספר איכרים, אך בעלי האחוזות הפולניים הצטרפו לרוסיים ימניים, והבלוק הפרוגרסיבי הפסיד.¹⁶⁵

¹⁵⁸ לפי ידיעות סותרות, היו בפלך 113 'מיופי הכוח', מהם 51 נ"ד, או להפך, היו רק 75 'מיופי הכוח', בחירות של 11 מהם בוטלו, ובבחירות 'הבוררים' השתתפו רק 66 איש, מהם 51 סוציאליסטים ו-14 בלתי מפלגתיים. ל'בוררים' נבחרו רק סוציאליסטים (די האַפֶּנונג, 1907, גל' 19 [1.10], עמ' 2; גל' 22 [4.10], עמ' 2).

¹⁵⁹ קשה להבדיל בידיעות הקיימות בין הבחירות בעיר וארשה לבין הבחירות בפלך וארשה. לפי גרסת סדקפיי"ל, נבחרו, כנראה, בפלך בוורשה 4 בונדאים, 41 חברי סדקפיי"ל, 27 חברי פפ"ס, 20 נ"ד ובלתי מפלגתיים, לפי גרסת הפפ"ס – 4 בונדאים, 35 חברי סדקפיי"ל, 37 חברי פפ"ס, 30 נ"ד ובלתי מפלגתיים (די האַפֶּנונג, 1907, גל' 15 [26.9], עמ' 3). בעיר ווארשה כל 3 'הבוררים' הפועלים היו סוציאליסטים (שם, גל' 13 [24.9], עמ' 2).

¹⁶⁰ די האַפֶּנונג, 1907, גל' 15 [26.9], עמ' 3. ראה מאמר מערכת על כך, שם, עמ' 1. השווה גם הערך, די געשיכטע פֿון בונד אין לאַדזש, עמ' 171-173. על הסכסוך הדומה בין הבונד לבין הסדקפיי"ל בעת הבחירות לדומה השנייה ראה שם, עמ' 169-170. לא נמצאו ידיעות על השתתפות הס"ס בבחירות בקוריות הפועלים בפולין.

¹⁶¹ לא כולל צירים מאוכלוסיה הרוסית בפלכים וילנה וקובנו.

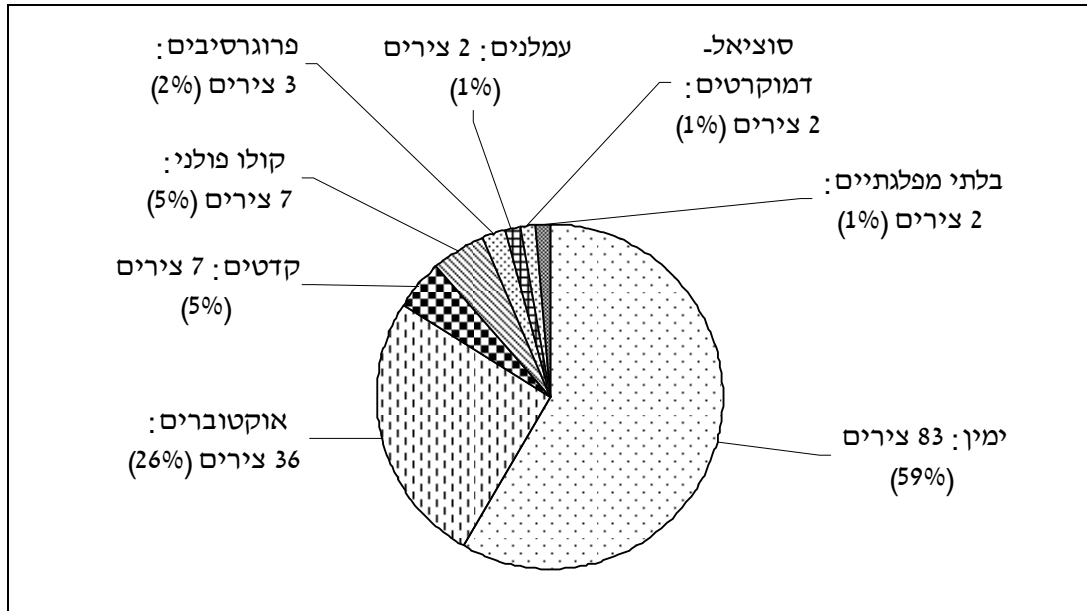
¹⁶² על הבחירות ראה A. Levin, *The Third Duma*, עמ' 85-111; A. Levin, "The Russian Voter", עמ' 663-677; Edelman, *Gentry Politics*, עמ' 30-64; Hosking, *The Russian Constitutional Experiment*, עמ' 45-55.

¹⁶³ לפי הנתונים של «Общий список членов Государственной Думы», ראה גם Hosking, *The Russian Constitutional Experiment*, עמ' 47.

¹⁶⁴ בוויטבסק עזבו 31 פולנים ויהודים את אסיפת 'הבוררים' (די האַפֶּנונג, 1907, גל' 31 [16.10], עמ' 3); בוולין עזבו 49 פולנים ויהודים, וה'בורר' מקורית הפועלים לא הגיע בכלל (שם, גל' 34 [19.10], עמ' 2); במינסק עזבו היהודים, הפולנים והפועלים כמחאה נגד בחירתו של הימני הקיצוני גוסטב שמידט, אשר נשפט בסוף המאה הי"ט ונמצא אשם בבגידה במדינה, אך ב-1907 היה ימני פעיל (שם, גל' 32 [17.10], עמ' 2).

¹⁶⁵ די האַפֶּנונג, 1907, גל' 33 [18.10], עמ' 2; גל' 34 [19.10], עמ' 1.

לוח 2: חלוקת הצירים לדומה השלישית מתחום המושב לפי מפלגות.¹⁶⁶

בפלך ווילנה היה העימות העיקרי בין הפולנים ליהודים, מכיוון שהבוחרים הרוסיים בחרו את שני ציריהם בנפרד. החוק העניק לבעלי האחוזות הפולנים 50% מכלל 'הבוררים' בפלך (ראה נספח 1), ולכן הפולנים עם תמיכתם של מספר איכרים ליטאיים (משישה עד אחד עשרה איש בהצבעות שונות) שלטו באסיפת 'הבוררים'. חלוקת הבוחרים בעיר ווילנה לקוריות לאומיות אפשרה את בחירתם של 'הבוררים' הפולניים כצירי חובה מהקוריות העירוניות. עוד בהתיעצויות המוקדמות של 'הבוררים' הפולניים נידונה השאלה, האם לתת ליהודים ציר אחד מהפלך, והדעות התחלקו בין תומכי 'המפלגה הפולנית האזורית של ליטא ורוסיה הלבנה' (Stronictwo Krajowe Litwy i Białej Rusi),¹⁶⁷ המצדדים בציר יהודי, לבין תומכי 'הדמוקרטיה הלאומית'. בסופו של דבר, גברו 'הדמוקרטים הלאומיים' עם הנימוקים שהיהודים הלכו נגד הפולנים בבחירות לדומה השניה ושקבלת שוויון הזכויות ליהודים אינה תלויה בנוכחות הצירים היהודיים בדומה.¹⁶⁸ באסיפת 'הבוררים' עצמה השתתפו 'הבוררים' היהודיים רק בבחירת ציר החובה מקורית האיכרים, נמנעו בעת בחירת ציר החובה מקורית בעלי האחוזות ועזבו לפני בחירות הצירים העירוניים. המועמד היהודי לדומה, אוסקר גרוזנברג, אפילו לא טרח להגיע לאסיפה.¹⁶⁹

בסופו של דבר, רק ציר יהודי אחד נבחר בתחום המושב, והוא עורך הדין נפתלי פרידמן מן העיר פונבז' בפלך קובנו. מכיוון שהבוחרים הרוסיים בחרו את נציגם בנפרד, נוצרו שני גושים באסיפת 'הבוררים' של הפלך – בעלי האחוזות הפולניים מצד אחד והבלוק בין היהודים לאיכרים הליטאיים מצד שני.¹⁷⁰ הפולנים הפסידו, ובאסיפת 'הבוררים' נבחרו שלושה איכרים ליטאיים (שני עמלנים וסוציאל-דמוקרט אחד), יהודי פרידמן כציר חובה מהקוריות העירוניות ורק פולני אחד כציר חובה מקורית בעלי האחוזות (בעת בחירתו

¹⁶⁶ חושב לפי «Общий список членов Государственной Думы».

¹⁶⁷ הידיעה על הקמת המפלגה ועל עמדת בטאוונה, *Kurer Litewski*, בעד הבלוק בין הפולנים ליהודים ראה *Paszew*, 1907, גלי 25 (29.6), עמ' 25-26. מאוחר יותר שינה *Kurer Litewski* את עמדתו בנוגע לבחירת ציר יהודי (*Свобода и равенство*, 1907, גלי 40 (16.8), עמ' 6-9). על היחסים העוינים בין 'המפלגה הפולנית האזורית' לבין נ"ד ראה *Kidzińska*, „Próba wymianu składu Koła Polskiego”, עמ' 132 והביבליוגרפיה שם.

¹⁶⁸ *Paszew*, 1907, גלי 37 (21.9), עמ' 21; גלי 42 (27.10), עמ' 28-29; **די האפנונג**, 1907, גלי 35 (21.10), עמ' 3.

¹⁶⁹ **די האפנונג**, 1907, גלי 35 (21.10), עמ' 3.

¹⁷⁰ על היחסים הפוליטיים בין היהודים והליטאיים בתקופה זו ראה Bendikaitė, “Expressions”, עמ' 90-92 והיא קובעת, כי "הליטאיים והיהודים התענינו רק בענייניהם הלאומיים ולא ראו צורך להיות שותפים קבועים בעתיד כדי להשיג את מטרותיהם הפוליטיות וליישם את חזוניהם הלאומיים" (עמ' 91).

נמנעו 'הבוררים' הליטאים והיהודים מלהשתתף בהצבעה).¹⁷¹ ציר יהודי שני – לזר (ליאופולד) ניסלוביץ', המשפטן מפרטבורג – נבחר בפלך קורלנד (שלא היה חלק מתחום המושב) על ידי ברית בין היהודים והלטבים כנגד המפלגה "הקונסטיטוציונית הבלטית" של הגרמנים.¹⁷²

תוצאות הבחירות בפלכי תחום המושב ופלך קורלנד מראות, כי החוק של השלישי ביוני השיג את מטרתו וקבע את תוצאות הבחירות מראש. היתרון ניתן בכל הפלכים לאוכלוסיה הרוסית, וחלוקת הבחורים לקוריות לאומיות אפשרה ליצור יתרון גם בקוריות עם הרוב הלא-רוסי – הקוריה העירונית והקוריה של בעלי אחוזות בפלכים מערביים. רק בפלכים ללא אוכלוסיה רוסית (קורלנד) או בפלכים שהאוכלוסיה הרוסית בחרה את נציגיה בנפרד (וילנה וקובנו) השאיר החוק מקום תמרון ללאומים אחרים, וכתוצאה מכך גם לבחירת היהודים לדומה.

רק שתי ערים בתחום המושב – קייב ואודסה – בחרו את צירי הדומה בנפרד מהפלך, וכאמור היתה בהן ההצבעה ישירה, ללא שלב הבוררים. בקייב היתה זכות הישיבה של היהודים מוגבלת, ומספרם בעיר לא היה גדול (13% ב-1897). לכן, היהודים היו רק חלק של המחנה האופוזיציוני ותמכו במועמדים לא יהודיים: ארגון הבונד, שכבר התאחד עם ארגון הרסדר"פ, תמך במועמד הרסדר"פ,¹⁷³ והיהודים הלא-סוציאליסטים תמכו במועמד הקדטים, פרופ' איוון לוציזקי (1845-1918),¹⁷⁴ אשר אכן נבחר בקוריה השניה.¹⁷⁵

באודסה, לעומת זאת, היה תפקיד היהודים בבחירות חשוב הרבה יותר: היהודים היוו כמחצית הבחורים בשתי הקוריות, והכוחות הפוליטיים היהודיים היו מפותחים ביותר בעיר זו. בקוריה הראשונה הוצגה מועמדותו של חבר הדומה השניה הקדט עו"ד אוסיפ פרגאמנט (1868-1909). למרות שבבחירות לדומה השניה מועמדותו פיצלה את 'הבלוק היהודי' והציונים עם הלאומיים סירבו להצביע עבורו מחמת היותו יהודי מומר,¹⁷⁶ בבחירות לדומה השלישית לא נשמעו קולות ההתנגדות. ככל הנראה השפיע על כך הפחד מנצחון מועמד הימין והפופולריות הגדולה של פרגאמנט, אשר נבחר לדומה השלישית כבר בסיבוב הראשון.¹⁷⁷

עיקר המאבק בין המפלגות השונות התרחש בקוריה השניה. כוחות האופוזיציה היו בטוחים שההכרעה לא תיפול בסיבוב הראשון (אכן מועמד הימין קיבל רק 29% מהקולות בסיבוב הראשון) ולכן הציגו מספר מועמדים, ארבעה מהם אף התמודדו בבחירות: הציוני ולדימיר ז'בוטינסקי, המנשביק ו. מאליאנטוביץ', הסוציאליסט העממי (ני"ס) א. בוגומולץ' והקדט אלכסנדר ניקולסקי (1860-?). כמו בכל מערכות הבחירות שבהם השתתף (לדומה השניה בוולין ולדומה הרביעית באודסה), הצית ז'בוטינסקי את הוויכוח הפוליטי, כאשר פירסם מאמר וקבע ש"רק יהודי, ולא קדט ולא שמאלני, יכול להיות המגן האמיתי של שוויון הזכויות האזרחי והלאומי שלנו", וכי הציר מאודסה חייב להיות יהודי: "אודסה היא המקום היחיד שבו יכולים היהודים לבחור את צירם לדומה; בתחום כולו מצפה לנו מפלה, כך שהציר היהודי מאודסה צריך להיות נציג האינטרסים של יהדות רוסיה כולה".¹⁷⁸ עמדתו זו של ז'בוטינסקי קיבלה, לפתע, את תמיכת

¹⁷¹ די האַפּוּנוּג, 1907, גלי' 36 (22.10), עמ' 2; פרוטוקול הבחירות – 6-706, III, 28, д. 3, ф. 1278, РГИА.

¹⁷² מתוך 62 הבוררים, השתייכו 29 למפלגה הקונסטיטוציונית הבלטית (24 בעלי אחוזות ו-5 עירוניים) ו-33 לבלוק לטבי-יהודי (מהם 7 סוציאל-דמוקרטים). במהלך בחירת הציר מקורית בעלי האחוזות הצליחו הגרמנים לפצל את האיכרים הלטבים והעבירו מועמד לטבי רצוי להם (די האַפּוּנוּג, 1907, גלי' 38 [24.10.1907], עמ' 4; פרוטוקול הבחירות – 31, д. 3, ф. 1278, РГИА).
(2)

¹⁷³ המועמד הסוציאל-דמוקרטי היה עו"ד צ'רקול-קוש, אך מועמדותו הוסרה מחמת הפגמים בזכות הבחירה שלו (די האַפּוּנוּג, 1907, גלי' 25 [8.10], עמ' 4; גלי' 34 [19.10], עמ' 2).

¹⁷⁴ נסיון להקים גוף יהודי לגאלי, "חברת הבחורים היהודיים הבלתי-מפלגתי", נכשל, כי השלטונות לא אישרו אותו (פּאַלְקֶס-צײַטונג, 1907, גלי' 410 [22.7], עמ' 2), אך "קבוצה יהודית בלתי מפלגתית" הוציאה לאור עלון ברוסית וביידיש עם קריאה להצביע עבור לוציזקי (*Братья, Евреи!*), ראה על כך גם די האַפּוּנוּג, 1907, גלי' 22 [4.10], עמ' 2; *Рассвет*, 1907, גלי' 40 [13.10], עמ' 30). כתשובה לעלון זה פורסם עלון של הימין הקורא ליהודים לא להצביע עבור לוציזקי, מכיוון שקדטים הם מהפכנים, והמהפכה והאנרכיה גורמות סבל ליהודים (ראה *Рассвет*, 1907, גלי' 42 [27.10], עמ' 29-30).

¹⁷⁵ לוציזקי קיבל 6,067 קולות, והמועמד הימני, סבנקו, 31. בקוריה הראשונה נבחר המועמד הימני, ראש העיר נסיליי פרוצנקו, כנראה בגלל תחבולות של ועדת הבחירות (די האַפּוּנוּג, 1907, גלי' 35 [21.10], עמ' 3).

¹⁷⁶ V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 248.

¹⁷⁷ הוא קיבל 843 קולות מתוך 1,534; מועמד הימין קיבל 464 קולות (*Рассвет*, 1907, גלי' 42 [27.10], עמ' 28).

¹⁷⁸ *Рассвет*, III, Шварц, «Избирательная кампания в Одессе», 1907, גלי' 41 [19.10], עמ' 15 לפי מכתבו של ז'בוטינסקי (החתום בשם Еврей [יהודי]) בעיתון *Одесские новости*. השווה גם די האַפּוּנוּג, 1907, גלי' 25 [8.10], עמ' 4.

המועמד המתוכנן של 'הקבוצה היהודית העממית', ג. ליפשיץ ואף של מועצת הנהלות בתי הכנסת.¹⁷⁹ לעומתם, החליט הוועד האודסאי של חברת מפיצי ההשכלה – מעוזם של האינטגרציוניסטים – לתמוך במועמד הקדטים ניקולסקי,¹⁸⁰ והבונד יחד עם הרסדר"פ קידמו את מועמדותו של מאליאנטוביץ'. המאבק החרף ביותר בין שלושת המועמדים הללו נמשך מספר שבועות לפני הבחירות, והוא עוד הסלים, כאשר זמנית עצרו השלטונות את העיתונים התומכים בז'בוטינסקי (*Одесская газета* ו-*Одесские новости*), ובאודסה נשאר רק עיתון "פרוגרסיבי" אחד (*Новое обозрение*) התומך במועמד הסוציאל-דמוקרטי.¹⁸¹ בסופו של דבר, בסיבוב הראשון קיבל הסוציאל-דמוקרט מאליאנטוביץ' 3,898 קולות (37%), והבדל בין הקדט ניקולסקי לבין ז'בוטינסקי הסתכם ב-93 קולות (1,673 ו-1,580 קולות, 16% ו-15%). לקראת הסיבוב השני פסלו השלטונות את הזכות להשתתף בחירות של מאליאנטוביץ', וכל כוחות האופוזיציה התאחדו סביב מועמדותו של ניקולסקי, אשר אכן נבחר לדומה.¹⁸²

העיר היחידה שבה החרף הסכסוך בין ארבע המפלגות 'הבורגניות' היהודיות היתה פטרבורג – המקום הנוח ביותר כדי להצהיר עקרונות ולחדד סכסוכים בין-יהודיים בעת הבחירות, מכיוון שבה ישבו רוב מנהיגי התנועות והקבוצות ומפני שליחודים לא היתה השפעה של ממש על תוצאות הבחירות בה. בבחירות לדומה השניה ניהלו הציונים, במטרה לפגוע בקבוצה היהודית העממית, התקפה נגד הקדטים, והם המשיכו במדיניות זו גם בבחירות לדומה השלישית. הפעם הם פעלו לא לבד אלא בתוך הוועד הפטרבורגי של 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' המאחד את כל מתנגדי 'הקבוצה היהודית העממית': הציונים, הפולקס-פרטי ו'הקבוצה הדמוקרטית'. הוועד החליט שתמיכתו תינתן לא למפלגות (כדי לא לעורר סכסוכים בתוך הוועד) אלא לאישים, אשר יקבעו על ידי משאל היהודים הפטרבורגיים.¹⁸³ כדי להבהיר את יחסם של המועמדים אל 'השאלה היהודית' ואל דרכי הטיפול בה, ביקרו נציגי הוועד אצל המועמדים וערכו עמם שיחות. בראיון עם שלושת מנהיגי הקדטים, ובראשם פאוול מיליוקוב (1859-1943), הצביעו המבקרים על אשמת הקדטים בכשלונו הן לפתור והן להעמיד לדיון את השאלה היהודית בשתי הדומות, על יחסם החיובי להתבוללות ועל חוסר ההבנה של השאיפות היהודיות.¹⁸⁴ שיחה זו עוררה תגובה סוערת של מקסים וינבר וגרמה להחרפת הסכסוך בין 'הקבוצה העממית' ומתנגדיה מהוועד הפטרבורגי של 'האגודה'.¹⁸⁵ למרות הנימה האנטי-קדטית החזקה של מארגני המשאל של יהודי פטרבורג, רוב הקולות בו קיבלו הקדטים פיוזור רודיצ'ב (1854-1933) ומיליוקוב, והוועד, בלית בררה, קרא ליהודי פטרבורג להצביע בעדם.¹⁸⁶ גם 'הקבוצה העממית' הקימה 'וועד בחירות יהודי' משלה, ואף הציעה לוועד של 'האגודה' להקים קואליציה, אך זה האחרון סירב.¹⁸⁷ לכן היא ניהלה קמפיין לבד וכינסה שתי אסיפות הבחירות היהודיות.¹⁸⁸ מובן ש'הקבוצה העממית' תמכה בקדטים ללא סייג, אך היא קראה להצביע עבור מפלגת הקדטים: ככל הנראה, גרמה לכך העובדה, שה'קבוצה', עקב המשאל שנערך על ידי הוועד הפטרבורגי של 'האגודה', לא יכלה לטעון כי היא מייצגת את הלכי הרוח של כל

¹⁷⁹ *Рассвет*, 1907, גלי 41 (19.10), עמ' 16, 28; **די האַפּוּנוּג**, 1907, גלי 34 (19.10), עמ' 4; גלי 35 (21.10), עמ' 3, 4.

¹⁸⁰ *Рассвет*, III. Шварц, «Избирательная кампания в Одессе», 1907, גלי 41 (19.10), עמ' 16.

¹⁸¹ И. Тр. [Тривус], «К итогам одесской кампании», 1907, В. Жаботинский, «Мой ответ», *Рассвет*, 44 (10.11), עמ' 11. ראה גם ז'בוטינסקי, **אבטוביוגרפיה**, עמ' 73-74; שכטמן, **זאב ז'בוטינסקי**, א', עמ' 110-111. על התמיכה היהודית במועמדותו של מאליאנטוביץ' ראה שלום שווארץ, "לפני הבחירות אל הדומה הרביעית באודסה", **הזמן**, 1912, גלי 78 (9.4), עמ' 2.

¹⁸² *Рассвет*, 1907, גלי 42 (27.10), עמ' 28; **די האַפּוּנוּג**, גלי 37 (23.10), עמ' 2.

¹⁸³ ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 54, тл. 4-5; עמ' 21-22; *Рассвет*, 1907, גלי 37 (21.9), עמ' 21-22.

¹⁸⁴ הטקסט של הראיון עם פאוול מיליוקוב, אלכסנדר קוליובאקין (1868-1915) ואושאקוב ראה *Рассвет*, 1907, גלי 39 (6.10), עמ' 21-23. הראיון עם המועמד העצמאי הריון איוון טולסטוי ראה שם, ועם המנשביק נ.ד. סוקולוב (1870-1928) שם, גלי 40 (13.10), עמ' 29-30. ראה גם אזכור ביומנו של טולסטוי על ביקור המראיינים, Толстой, *Дневник*, עמ' 160.

¹⁸⁵ מכתבו של וינבר, תשובתו של מיליוקוב והתגובה של הוועד ראה *Рассвет*, 1907, גלי 39 (6.10), עמ' 23-26.

¹⁸⁶ הוועד קרא להצביע רק עבור מיליוקוב ורודיצ'ב, בעוד שהמועמד השלישי נשאר לבחירה אישית של כל בוחר (*Рассвет*, 1907, גלי 41 (19.10), עמ' 28). 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית' תמכה במשאל במועמדותו של ליטוגין, סוקולוב ורודיצ'ב, הציונים - רק בליטוגין (שם), גלי 40 [13.10], עמ' 30.

¹⁸⁷ *Рассвет*, 1907, גלי 39 (6.10), עמ' 39; גלי 40 (13.10), עמ' 30; ר. ט-ש, "דער דערגרייכער און די וואהלען (א) בריעף פון פעטערבורג)", **די האַפּוּנוּג**, גלי 22 (4.10), עמ' 2. ראה גם Gassenschmidt, *Jewish Liberal Politics*, עמ' 68-69.

¹⁸⁸ *Рассвет*, 1907, גלי 40 (13.10), עמ' 25-26.

יהודי פטרבורג. לכן במכתב התעמולה שלה הוצע לכל בוחר יהודי להצביע לפי השקפותיו הפוליטיות הכלליות עבור מפלגות אופוזיציוניות.¹⁸⁹

בממלכת פולין הפגינו היהודים אפתיה חזקה ביותר בעת הבחירות לדומה השלישית. מחד גיסא הם כבר התאכזבו מהשתתפותם בשתי מערכות הבחירות הקודמות, שבהן ניצחו 'הדמוקרטים הלאומיים', אשר הפעילו תעמולה אנטי-יהודית חזקה, ו'המפלגה הפולנית הפרוגרסיבית' (Polska Partja Postępowa) שבה תמכו רוב היהודים, וזכתה רק במקום אחד בדומה.¹⁹⁰ מאידך, החוק החדש הקציב לכל פלך פולני רק ציר אחד, ולפי יחס הכוחות הריאלי לא היתה שום תקווה לבחור יהודי או 'דמוקרט פרוגרסיבי' פולני לדומה. לכן החליטה המפלגה הפולנית הפרוגרסיבית, הנתמכת במידה רבה על ידי היהודיים, להימנע מהשתתפות בבחירות. החלטה דומה קיבלו הציונים הפולניים בוועידתם בהאג (בעת הקונגרס השמיני) והיא הוכרזה גם על ידי הלשכה המרכזית הציונית בפולין ועל ידי 'המועדון היהודי-הלאומי של הבוחרים בממלכת פולין' – ארגון הגג של הציונים אשר הוקם בעת הבחירות לדומה השנייה.¹⁹¹ לעומת הציונים, השתתף הבונד בקמפיין במרץ והצטרף לבלוק של הסדקפיי"ל והפפי"ס-שמאל. בווארשה קיבל הבלוק רק כ-6% מהקולות,¹⁹² אך בלודז' הוא היה מוצלח יותר, ובאחד האזורים (שרוב הבוחרים בו היו יהודים) ניצחה רשימת הבלוק עם 20 בונדאים וארבעה סוציאל-דמוקרטים פולניים.¹⁹³ בסופו של דבר, כל הפלכים והערים הפולניים (חוץ מפלך סובלק שבו היו רוב התושבים ליטאים) שלחו לדומה חברי מפלגת הדמוקרטים הלאומיים השמרנית והאנטי-יהודית.

* * *

אחרי ככלות הכל, היו הבחירות לדומה השלישית בספטמבר – אוקטובר 1907 סימן מובהק לריאקציה אשר השתלטה על האימפריה הרוסית ולתחושת האפתיה והאיוש אשר השתלטה על הפעילים הפוליטיים. כל המפלגות הפוליטיות חשבו, מבחינה עקרונית, שהשתתפותן בבחירות היא לגיטימציה להפיכה של השלישי ביוני, אך מטעמים טקטיים ופרקטיים רובן לקחו חלק בבחירות. כל המפלגות ניגשו לקמפיין בהתלהבות מסוימת, תיכננו תוכניות, קבעו לעצמן יעדים והשתדלו לעניין את האוכלוסיה. אבל מאמצייהן היו לשווא, והאוכלוסיה התייחסה לבחירות לדומה השלישית באפתיה גמורה. מספר העיתונים היהודיים אף הדגישו, שכאשר בעת הבחירות לדומה הראשונה ב-1906 קראו הסוציאליסטים היהודים לאוכלוסיה להחרים, היא השתתפה בהן בלהט; לעומת זאת, בסתיו 1907, כאשר כל העיתונים והמפלגות קוראים לקחת חלק פעיל בבחירות – מגיבה האוכלוסיה היהודית באדישות כמעט מוחלטת:¹⁹⁴ "לא רק שלא עושים שום דבר לקראת הבחירות – אפילו כמעט אף אחד לא מדבר עליהן".¹⁹⁵

התקופה הקצרה שבין השלישי ביוני לבין הבחירות לדומה השלישית בספטמבר היתה התקופה, כאשר נמוגו התקוות לשינוי והתעניינות בפוליטיקה ירדה פלאים. תהליך זה נתן את אותותיו גם במפלגות המשתתפות בבחירות: התוכניות להשפיע על האוכלוסיה תוך כדי מאבק בין-מפלגתי, לחזק את השפעתן, להציג את האידיאולוגיות שלהן לא התממשו – האוכלוסיה לא התעניינה בפוליטיקה ולא היתה קשובה יותר לסיסמאות. אופטימיות מסוימת של המנהיגים הפוליטיים ביוני ויולי הפכה לחוסר מעש בספטמבר. גורלן של

¹⁸⁹ ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 54, л. 3

¹⁹⁰ ראה Oppenheim, "The Radicalization", עמ' 45-55; Corrsin, "Polish-Jewish Relations", עמ' 37-45; Szwarc and

„Uwagi o taktyce przedstawicielstwa polskiego”, ¹⁹¹ Więzorkiewicz, עמ' 174.

¹⁹¹ Бен-Ами, «Письма из Польши», *Рассвет*, 1907, גל' 41 (19.10), עמ' 24-27. על המועדון ראה - *Устав Национально-еврейского клуба*

¹⁹² Бен-Ами, «Письма из Польши», *Рассвет*, 1907, גל' 41 (19.10), עמ' 26; Corrsin, *Warsaw*, עמ' 89.

¹⁹³ **די האפנונג**, 1907, גל' 27 (10.10), עמ' 2; הערץ, "די ערשטע רוסלענדער רעוואלוציע", עמ' 341; הערץ, **געשיכטע פון בונד אין לאדזש**, עמ' 168-173. המועמד של הבלוק השמאלי היה יהודי חבר סדקפיי"ל אלכסנדר רובינשטיין.

¹⁹⁴ «Избирательная кампания», *Свобода и равенство*, 1907, גל' 35 (12.7), עמ' 8; ב.ח., "צו די וואהלען", **דער פריינד**, 1907, גל' 148 (5.7), עמ' 1; מאמר ראשי, שם, גל' 159 (19.7), עמ' 1.

¹⁹⁵ **דער פריינד**, 1907, גל' 154 (13.7), עמ' 1.

כל מפלגות האופוזיציה – המחרימות את הבחירות או המשתתפות בהן, בעלות הנציגות בדומה או לאו – היה זהה: היחלשות והתפרקות. הבחירות לדומה השלישית היו רק התגלמותו של תהליך זה.

חוק הבחירות של השלישי ביוני 1907 לא השאיר מקום לתקוות לבחור דומה המסוגלת לפתור את בעית היהודים ולהעניק להם שוויון, והבחירות לדומה השלישית הוכיחו זאת. כוחות האופוזיציה נחלו תבוסה, ותבוסה גדולה יותר נחלו יהודי רוסיה – לא רק שנציגותם בפרלמנט הרוסי הורכבה משני צירים חסרי נסיון וכישורים פוליטיים, אלא שחלק ניכר של חברי הדומה דגל באנטישמיות וראה ביהודים את אחד האויבים העיקריים.

הפוליטיקה היהודית מסביב לדומה השלישית, 1907-1912

לפי חוקי היסוד של 1906 היה תהליך החקיקה ברוסיה מחולק בין שלושה גורמים: הדומה הממלכתית הנבחרת, המועצה הממלכתית שמחצית חבריה ממונים על ידי הקיסר ומחציתם השניה נבחרת על ידי מוסדות ציבוריים, והקיסר עצמו. ללא הסכמת כל שלושת הגורמים כל שינוי בחוקים הקיימים לא היה אפשרי. אבל מרכז החיים הפוליטיים-ציבוריים של רוסיה בתקופה הנידונה היתה ללא ספק הדומה הממלכתית, בה התנהלו קרבות פוליטיים, היא משכה את תשומת הלב של העיתונות ושל הציבור (בחלקו המעוניין עדיין בפוליטיקה). לעומת זאת, בשיח הציבורי הופיעה המועצה הממלכתית בדרך כלל כמוסד הנוגד את כוונותיה של הדומה (זו היתה מטרתה בסופו של דבר) או של הממשלה, אך לא כמרכז של פוליטיקה פומבית. הקיסר כמובן כמעט ולא לקח חלק בפוליטיקה הפומבית והוסתר במידה רבה על ידי הממשלה וחבריה. יחד עם זאת, ההכרעות הפוליטיות במידה רבה נשארו בידי הקיסר והשרים שמונו על ידו והיו אחראים אך ורק כלפיו.

השאלה האם נותרה רוסיה מדינה אוטוקרטית לאחר 17 באוקטובר 1905 היתה אחת השאלות השנויות במחלוקת בדומה, אך הקיסר ניקולאי השני האמין כי הוא נשאר אוטוקרט כפי שהיה אביו המנוח. לכן, כפי שניסח זאת ההיסטוריון הנס רוגר, "בדיון על המדיניות של האוטוקרטיה, חייבים להתחיל מהאוטוקרט".¹ אין ספק שברמה האישית היה ניקולאי השני אנטישמי משוכנע והוא נתן להרגשה עמוקה זו להתבטא גם במישור הפומבי. הוא אמנם נאלץ, במיוחד בנסיעותיו מחוץ לבירה, לקבל בין יתר המשלחות גם את המשלחות של נתיניו היהודים. לפי הפרוטוקול המקובל הוא הודה ליהודים על נאומיהם אודות אהבתם ונאמנותם וקיבל מהם מתנות, כולל ספרי תורה. אבל בכל המקרים כאשר היתה ההחלטה ניתנת לשיקולו האישי הוא החליט "נגד היהודים". ניקולאי לא היסס לחון את הרוב המוחלט של משתתפי הפגרומים שהורשעו בבתי משפט, כך שהיה כבר מובן כי החנינה מובטחת מראש. הוא תמך בהצעות להוציא יהודים מהצבא הרוסי כמרכיב שלילי ומזיק.² הוא גם עצר את סטולפיץ' כאשר זה האחרון העביר בממשלה בסוף 1906 ביטול של חלק מההגבלות האנטי-יהודיות. והטיעונים של ניקולאי נגד החלטת הממשלה לא היו טיעונים פוליטיים או ממלכתיים אלא טיעונים דתיים-מיסטיים:

למרות כל הנימוקים המשכנעים בעד אישור החלטה זו – הקול הפנימי אומר לי בצורה עיקשת שאני לא אקח את ההחלטה הזאת על עצמי. [...] אני יודע שגם אתה מאמין כי "לב המלך בידי האל". יהא כן. אני נושא באחריות נוראה בפני האל על כל השלטונות הממונים מטעמי ובכל עת הנני מוכן לתת לו דין על כך.³

לדברי הביוגרף שלו סרגיי אולדנבורג, "האמונה באלהים ובחובת עבודת הקודש של הצאר [царское служение] היוו יסוד לכל השקפותיו של הקיסר ניקולאי השני",⁴ והמכתב הזה לסטולפיץ' הינו אחת הדוגמאות הבולטות ביותר לתפיסה זו. שילוב עמוק של אנטישמיות ומיסטיקה מונרכיסטית מאפשר להניח, שאילו היתה הדומה מקבלת חוק על שוויון אזרחי ליהודים או אפילו חוק על ביטול תחום המושב, אשר אכן הוכנס לדומה השלישית, ניקולאי לא היה חותם על חוק כזה ללא לחץ יוצא דופן (דוגמת הלחץ שהביא לפרסום המנשר של 17 באוקטובר).

¹ Rogger, *Jewish Policies*, עמ' 57.

² Литвин, «Генералы и евреи», עמ' 285-286; Гольдин, «Русское еврейство», עמ' 40-41.

³ ניקולאי השני אל סטולפיץ', 10.12.1906, «Переписка Н.А.Романова», עמ' 105-106; Столыпин, *Переписка*, עמ' 22.

⁴ Ольденбург, *Николай II*, עמ' 34.

קשה לדעת האם גם הפוליטיקאים היהודיים בני הזמן הבינו זאת במידה זו או אחרת, או שחלק מהם האמינו כי הצאר יחתום על חוקים המטיבים עם היהודים כפי שהוא חתם על הרוב המוחלט של החוקים (אם כי לא על כולם) שהתקבלו בדומה ובמועצה הממלכתית. מצד שני היתה הפוליטיקה היהודית סביב הדומה הצהרתית ברובה, מופנית לדעת הקהל, אם כי הרצון "להשיג" שיפור מעשי כלשהו התגבר בתקופה הנידונה, כפי שידובר בהמשך. כאשר התווכחו הפוליטיקאים היהודיים על הסיכויים "להעביר" הצעה זו או אחרת בדומה, נוצר הרושם כי הדומה היא המכשול היחיד העומד בדרך לשוויון הזכויות או לשיפור כלשהו במצב החוקי של היהודים. על קיומו של המכשול ברמה הגבוהה ביותר לא היה מקובל לכתוב בעיתונות,⁵ אך גם ספרות הזכרונות לא מעלה נושא זה בכלל.

המועצה הממלכתית שרוב החברים בה היה בדרך כלל ימני יותר מזה של הדומה אכן מוזכרת לפעמים בוויכוחים בין הפוליטיקאים היהודיים כגורם שימנע התקדמות כלשהי בכיוון השוויון. אבל מקומה של המועצה הממלכתית בשיח היהודי הציבורי היה שולי למדי. הסבר לתופעה זו יכולה להיות העובדה כי את הדבר המיוחל ביותר – חוק על שוויון הזכויות, כמוהו גם החוק על ביטול תחום המושב – צריך היה להציע קודם כל לדומה, ולמועצה לא היה תפקיד כלשהו בשלבי החקיקה הראשוניים. כמו כן, החוקים הנוגעים ליהודים התחילו להגיע למועצה הממלכתית רק בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם הראשונה. לעיתים, המועצה אף שינתה את הצעות החוקים שהגיעו מהדומה וביטלה הגבלות חדשות נגד היהודים, כפי שידובר בהמשך. והסיבה לכך לא בסמפתיה כלשהי כלפי היהודים: בעוד שרוב הדומה היה מושפע מהלאומיות והלאומנות הרוסית, המשיכו הימניים במועצה הממלכתית לדבוק במסורת האימפריאלית הדוגלת בטובת האימפריה ולא בטובת הלאום הרוסי.⁶ עוד הסבר למעמד המינורי של המועצה הממלכתית בפוליטיקה הפרלמנטרית בכלל ובשאלה היהודית בפרט נתן הפובליציסט הציוני דניאל פסמניק: "המועצה הממלכתית אינה מכניסה תכונות מקוריות לפתרון השאלות היהודיות", היא פועלת בהתאם ל"רוח הזמן" הנושבת מהממשלה. לכן, "ישתנה רוח הזמן ובמועצה הממלכתית יימצא רוב לטובתנו"; בינתיים, "היהודים המכירים היטב את רוח הזמן ולפי נסיונם היומי המר מבינים כי אין מה לצפות מהמועצה הממלכתית".⁷ אפילו בחירותו ב-1915 של איש עסקים יהודי חשוב מאודסה (ויו"ר סניף חברת מפזי ההשכלה שם) גריגורי ויינשטיין (1860-1929) למועצה הממלכתית על ידי נציגי התעשייה לא שינתה את המצב,⁸ ותשומת הלב של הציבוריות היהודית הופנתה בלעדית לדומה. נפתלי פרידמן – היחיד בין הצירים היהודיים אשר נבחר לשתי קדנציות – כתב בסוף 1913:

אין לנו מה לצפות מן הביורוקרטיה [קרי: הממשלה אך גם האוטוקרטיה]. התקווה היחידה שלנו היא מן הדומה הממלכתית. אך גם היא היתה עד עכשיו קשוחה [ביחסה] אלינו. ושינוי קל ביותר בהלכי הרוח בדומה גורם ליהדות כולה להתרעד [встрепенуться] באופן בלתי מכוון [невольно].⁹

ההפיכה של שלישי ביוני 1907 יצרה יחסים חדשים בין הדומה לבין הממשלה. הדומה, ש"האופוזיציה" היתה בה במיעוט, לא ניסתה יותר לשנות את המשטר שהוקם לאחר 17 באוקטובר 1905, אלא שיתפה כעקרון פעולה עם הממשלה. לכן, ראוי להתחיל את חקר הפוליטיקה היהודית בימי הדומות השלישית והרביעית מסקירת המדיניות הממשלתית ב"שאלה היהודית".

⁵ האזכור היחיד לתפקיד הצאר שהצלחתי למצוא בעיתונות התקופה הוא מאמרו של גריגורי לאנדאו על הדומה הראשונה אשר נכתב ארבע שנים מאוחר יותר, ב-1910 (Ландау, *Первые шаги*), עמ' 5).

⁶ על המסורת האימפריאלית כנגד לאומיות מודרנית ברוסיה ראה Kappeler, *Russland als Vielvölkerreich*; Weeks, *Nation and State*.

⁷ «Переживаемое ныне время», Д.С., 1913, גל' 29 (19.7), עמ' 3-4.

⁸ ראה עליו *Бородин, Государственный Совет*, עמ' 281; *Еврейская энциклопедия*, 5, עמ' 385; *Полищук, Евреи*, *Одессы*, לפי מפתח.

⁹ *Н.М. Фридман, «Наши надежды», Рассвет*, 1913, גל' 46 (15.1), עמ' 1.

מלכתחילה, לא נקטה ממשלת פטר סטוליפין בקו אנטי-יהודי. דרכה בשאלה היהודית החלה בסוף 1906, כאשר היא קיבלה החלטה לבטל חלק מההגבלות על היהודים, אבל החלטה זו נדחתה, כאמור, על ידי הצאר עצמו. כעבור חצי שנה פירסם סטוליפין, בתפקידו כשר הפנים, חוזר המונע את גירוש היהודים שהתיישבו לא כחוק מחוץ לתחום עד 1906 (החוזר של 22 במאי 1907).¹⁰ הקלת מצב היהודים היה אך ורק אחד ממרכיבים קטנים מתוכניות הרחבות של סטוליפין לרפורמות במשטר המדיני ברוסיה. אמנם, ככל שהתחזקה האופוזיציה לסטוליפין מימין, כך נעו גם עמדותיו ימינה, והחל מ-1909 רפורמות ליברליות או ליברליות למחצה ירדו מסדר היום, והדגש הושם על מדיניות לאומנית.¹¹ לאחר רציחתו של סטוליפין באוגוסט 1911 ומינויו של ולדימיר קוקובצוב (1853-1943) לתפקיד ראש הממשלה,¹² אחדותה של מועצת השרים, שלא היתה גבוהה במיוחד גם בימי סטוליפין, קטנה עוד יותר. יחד אם זאת, המאבקים בממשלה היו בין שמרנים לבין שמרניים קיצוניים, וכל המחנות החזיקו בעמדות אנטי-יהודיות. רדיפת היהודים לא היוותה מוקד של המדיניות הלאומנית בימי סטוליפין, כאשר חוד החנית כוון נגד הפולנים והפינים, אבל היא נותרה להיות מרכיב קבוע בפוליטיקה הפנימית. לאחר 1911, התחזקה האנטישמיות והפכה בהדרגה לאחד המרכיבים החשובים ביותר במדיניות הממשלתית.

הצעדים הממשלתיים נגד היהודים החלו מהקפדה על שמירת החוקים והתקנות הקיימים אשר הופרו בצורה המונית בשנות המהפכה, ומאוחר יותר הומצאו הגבלות חדשות אשר לא היו קיימות לפני 1905.¹³ ראשית כל, בסתיו 1907 שוקמה מכסת האחוזים לסטודנטים יהודיים, אשר בוטלה במוסדות להשכלה גבוהה האוטונומיים ובבתי ספר רבים ב-1905. בשנת 1908 מכסת האחוזים לסטודנטים, שהיתה קיימת עד כה רק על פי חוזרים של שר ההשכלה, התקבלה במועצת השרים ואושרה על ידי הצאר, ובאופן זה נעשתה לחוק. ב-1909 קיבלה אישור מלכותי גם המכסה בשביל בתי ספר. בשנת 1911 הוטלה המכסה גם על האקסטרנים – מה שחסם בפני הנוער היהודי אפשרות לקבל תעודת הבגרות ללא שהות בגימנסיות ממשלתיות או בגימנסיות בעלות זכויות ממשלתיות, ועל ידי כך נחסמה האפשרות להתקבל לאוניברסיטאות ברוסיה ובחו"ל. בשנת 1912 הורה שר ההשכלה לחשב את הציון הכללי בתעודת הבגרות של התלמידים היהודיים לא על ידי חלוקת סך הכל של הציונים על מספר המקצועות שהתלמיד נבחן בהם בפועל, אלא להחשיב גם את שיעורי הדת, אשר רוב היהודים לא למדו כלל.¹⁴ בדרך זו נחסמה בפני היהודים האפשרות לקבל בגרות בהצטיינות (מדלית זהב), דהיינו שוב הקשה על קבלתם לאוניברסיטאות. לבסוף, קבלת היהודים למוסדות ההשכלה החלה להיעשות ב-1913-1914 לא על פי ציוניהם אלא לפי ההגרלה; גם הבקשות של אישים והמוסדות על חריגה מהמכסה אשר היו כה רגילות בסוף המאה הי"ט נדחו באופן שיטתי על ידי שרי ההשכלה. בעקבות המדיניות הקשוחה לגבי המכסה היהודית באוניברסיטאות גדל בצורה משמעותית מספר היהודים, אשר התנצרו על מנת להתקבל

¹⁰ Бородин, Столыпин ; 145-153 עמ' Ascher, P. A. Stolypin ; 164-170 עמ' Löwe, *The Tsars and the Jews* ; עמ' 252-258 Rogger, *Jewish Policies* ; עמ' 91-94 ; מאור, "יהודי רוסיה בימי הדומות", עמ' 57-52 ; פלדמן, "יוזמתו של סטוליפין" (= פלדמן, **יהודי רוסיה**, עמ' 70-114) ; Гурко, *Черты и силуэты прошлого* ; עמ' 593-596 ; Коковцов, *Из моего прошлого* ; עמ' 236-239 ; Столыпин, *Переписка* ; עמ' 20-22.

¹¹ Manning, *The Crisis of the Old Order* ; עמ' 325-372 ; Löwe, *The Tsars and the Jews* ; עמ' 249-263 ; Pipes, *The Russian Revolution* ; עמ' 177-191 ; Ascher, P. A. Stolypin ; עמ' 290-291 ; Зайцев, «В.Н. Коковцов» ראה היהודית

¹² סקירה על יחסו של קוקובצוב לשאלה היהודית ראה «В.Н. Коковцов» ; Дякин, «Скירות על תקופה זו ראה מאור, "יהודי רוסיה בימי הדומות", עמ' 64 - 84 ; Дубнов, *Евреи в России* ; עמ' 85-100 ; А. Леви, *Национальный вопрос* ; עמ' 53-54 ; Löwe, *The Tsars and the Jews* ; עמ' 284-302. תיאור מפורט יותר ראה : Д. Д. «Правовое положение евреев в 1909 году», *Рассвет* ; עמ' 6-8 ; Хиенкин, «Правовое положение в 1910 г.» ; עמ' 5-7, גלי 2 (9.1), עמ' 5-7, גלי 3 (16.1), עמ' 9-12, גלי 4 (23.1), עמ' 10-12 ; Д. Хиенкин, «Правовое положение в 1911 г.» ; שם, עמ' 1912, גמ' 3 (20.1), עמ' 13-16, גלי 4 (27.1), עמ' 5-7.

¹⁴ יחד עם זאת משרד ההשכלה לא התנגד לכך שתלמידים יהודיים יעמדו לבחינת בגרות בשיעורי הדת היהודית, אשר לא היה מקצוע חובה – *Вестник ОИЕ* – גלי 12 (פברואר 1912), עמ' 116.

לשם. יחד עם זאת, בשנים הראשונות של הריאקציה לא הפריעו השלטונות בפטרבורג להקמת בתי ספר יהודיים פריטיים וציבוריים, אם כי הם לא היו מקבלים זכויות של בית ספר ממשלתיים.¹⁵

בשנת 1907 החלו השלטונות במקומות רבים לגרש יהודים, אשר התישבו שם לא כחוק, ואפילו החוזר של סטולפיץ מיום 22 במאי 1907 לא הפסיק לגמרי את הגירושים. ב-1910-1911 קיבלו הגירושים תנופה משמעותית. היהודים גורשו הן ממקומות מחוץ לתחום המושב והן מאיזורים כפריים בתוך התחום. הצטיינו במיוחד הגירושים מקייב ומערי סיביר, והגירוש של היהודים הבוכריים. על היהודים נאסר אפילו להתגורר במעונות קיץ מחוץ לערים; בואם לערי המרפא בקווקז אושר במאי 1908 על ידי הצאר רק למשך חודשיים בעונת הריפוי בתנאי הצגת תעודות רפואיות; הוראה דומה ניתנה במרץ 1914 לגבי אתרי המרפא בסיביר עבור היהודים "המתגוררים בסיביר".¹⁶ בשנת 1913 הוגבלה יכולתם של הסוחרים היהודיים ושל עוזריהם מתחום המושב להגיע לענייני עסקיהם לערים מחוץ לתחום.¹⁷ משנת 1909, בעקבות פרשת הבחירות המשלימות באודסה, הגבירו השלטונות את רדיפות היהודים אשר השתמשו בשמות רוסיים ולא בשמות יהודיים הרשומים בתעודות הלידה שלהם.¹⁸ שר המשפטים שוב הפסיק לאשר, כפי שזה היה ב-1889-1904, קבלת יהודים למעמד עורכי דין מושבעים. משנת 1912 נדרש אישורו של שר המשפטים גם בשביל התקבלותם של היהודים לתפקיד עוזרי עורכי דין, דהיינו כניסתם לסגוריה נפסקה.¹⁹ המשרד למסחר ותעשייה גם התחיל במדיניות הגבלות, כגון איסור לרכוש נדל"ן בשטח היריד בניז'ני נובגורוד והכנסת מכסת האחוזים בבתי הספר של המשרד. הממשלה היתה קשובה מאוד לרעיונות על נציגות יהודים של האשראי אשר הועלו על ידי מפלגת הלאומיים; באפריל 1914 החלטת הממשלה המאושרת על ידי הצאר הגבילה את השתתפות היהודים בחברות המניות אשר רוכשות קרקע באיזורים שבהם אסור ליהודים לרכוש אדמות.²⁰ הממשלה לא ניסתה למצוא שום פשרה עם ארצות הברית, כאשר זו האחרונה איימה לבטל חוזה המסחר משנת 1832 בגלל ההגבלות ליהודים אזרחים אמריקנים; חוזה זה בוטל על ידי ארה"ב בדצמבר 1911.²¹ הצעות החוקים, אשר הכניסה הממשלה לדומה, כללו הגבלות חדשות לגבי היהודים ועל כך ידובר בהמשך הפרק.

משרד הצבא טיפל בכל הרצינות בשאלת הוצאתם של היהודים מהצבא בכלל והטלת מס כספי תמורת השירות בפועל. רעיונות כאלו נפוצו בקרב הקצינים הגבוהים עוד לפני המהפכה והם זכו לעידוד של הקיסר הרגיש במיוחד לענייני הצבא. דרישות הימין בדומה להוציא יהודים מהצבא המריצו את ראשי המשרד, וב-1912 נערך משאל הגנרלים בנושא. כל 50 המשתתפים במשאל טענו שהיהודים אינם מתאימים לשירות צבאי ורובם הציעו לבטל את חובת השירות בשביל היהודים. כתוצאה, הכין משרד הצבא הצעת חוק "על שירות

¹⁵ Гимпельсон, *Законы о евреях*, עמ' 534-538. החלטה על מכסה לבתי ספר – ראה *Особые журналы Совета министров*, 1909, עמ' 233-239, ועל תהליך קבלתה – Шварц, *Моя переписка со Столыпиным*, עמ' 33-40. החלטה על המכסה לאקסטרינים ראה *Особые журналы Совета министров*, 1911, עמ' 97; החלטה להטיל את המכסה על בתי ספר של משרד המסחר ותעשייה – שם, 1910, עמ' 275-277; 1911, עמ' 226. על ההגדרה ראה *Новый Восход*, 1914, גלי 6 (13.2), עמ' 3, 20. כדוגמה לעמדה העקרונית של שר ההשכלה ראה *Рассвет*, 1913, גלי 45 (8.11), עמ' 36. על פתיחת בתי ספר יהודיים ראה קרייז, "בתי-ספר יהודיים", עמ' 183-204.

¹⁶ לקט מידע על גירושים מתוך עיתונות היהודית עד אוקטובר 1910 פורסם בספרון *Материалы по вопросу о черте оседлости*, מקרים בולטים ביותר הובאו אצל «За чертой». Клячко, ההוראות המלכותיות פורסמה ב-*Рассвет*, 1908, גלי 19 (17.5.1908), עמ' 5; *Новый Восход*, 1914, גלי 11 (19.3), עמ' 21. על המדיניות כלפי היהודים הבוכריים ראה Каганович, «Отношение русской администрации», עמ' 111-249. ראה גם Löwe, *The Tsars and the Jews*, עמ' 291-292.

¹⁷ Гимпельсон, *Законы о евреях*, עמ' 238-241. ראה גם חוזרים של משרד הפנים 9.7.1912 ו-1.3.1913. РГИА, ф. 1284, оп. – 224, д. 784, лл. 30, 40. על האמצעים נגד הפעילות המסחרית של היהודים ראה Löwe, *The Tsars and the Jews*, עמ' 292-294.

¹⁸ *Рассвет*, 1909, גלי 42 (18.10), עמ' 1-2, 24-26, גלי 45 (8.11), עמ' 21, גלי 46 (15.11), עמ' 22, גלי 48 (29.11), עמ' 30, גלי 50 (15.12), עמ' 20; 1911, גלי 16 (17.4), עמ' 27, גלי 42 (14.10), עמ' 20.

¹⁹ Гимпельсон, *Законы о евреях*, עמ' 467-470; Nathans, *Beyond the Pale*, עמ' 346-355. על מדיניותו של שר המשפטים שציג לביטול ראה Löwe, *The Tsars and the Jews*, עמ' 290-291.

²⁰ Гимпельсон, *Законы о евреях*, עמ' 870-871. היינץ דיטריך לווה הדגיש כי תקנה זו היתה השיא של מדיניות אנטי-תעשינית של הממשלה לאחר פיטורי קוקובצוב, בעוד שוולנטין דיאקין ראה אותה כחלק מאינטריגות נגד קוקובצוב מהצד הימני וכחוכחה לכך הוא הביא את ביטולה לאחר שלושה חודשים, ביולי 1914. ראה Löwe, *The Tsars and the Jews*, עמ' 298-302; Дякин, *Буржуазия, дворянство и царизм*, עמ' 185-186, 180, 119, עמ' 77-98.

²¹ ראה Энгель, *Еврейский вопрос*, עמ' 77-98.

היהודים", דהיינו הוצאתם מהצבא, והממשלה החלה בדיונים סודיים בה ב-1914. כפי שזה מצטייר, רק מלחמת העולם הראשונה מנעה את ביטול גיוס היהודים.²²

השיא של המדיניות האנטי-יהודית היה, ללא ספק, משפט בייליס ב-1911-1913 – האשמת מנהל בית חרושת ללבנים בקיבב מנדל בייליס (1874-1934) ברצח ילד נוצרי אנדריי יושצ'ינסקי (1897-1911) על מנת להשתמש בדמו למטרות פולחניות. לעומת עלילת דם קודמת – משפט בלונדס בוילנה ב-1903 – קיבלה פרשת בייליס מימדים כלל-רוסיים. גרמה לכך התפתחות החיים הציבוריים ברוסיה לאחר המהפכה, כאשר כל הזרמים בחברה היו מאורגנים פחות או יותר ויכלו להשתמש בעיתונות להפצת דעותיהם. את התעמולה נגד היהודים החלו החוגים הימניים הקיצוניים עוד בזמן הקבורה של הילד הנרצח ותחת לחצם נצמדה החקירה לגרסא הפולחנית של הרצח. פעילים יהודיים השיבו בחקירה פרטית, אשר תלתה את האשמה ברצח בכנופית גנבים. הפרשה הפכה במהרה להתמודדות כללית של שני המחנות בציבוריות הרוסית, בעוד שהמוסדות הממשלתיים התמקמו בצורה ברורה מאוד בצד האנטי-יהודי. המשפט הסתיים באוקטובר 1913 בצורה אמביוולנטית: בייליס אמנם זוכה, אך המושבעים הכירו גם כי הרצח נעשה תוך גרימת יסורים רבים והוצאת דם. במילים אחרות, אמנם המחנה השמאלי ניצח, אך הימניים עדיין יכלו להמשיך להוכיח, כפי שעשה זאת גיאורגי זאמיסלובסקי (1872-1920) בספרו, כי הרצח נעשה על ידי יהודים ובשביל הדם.²³

בסופו של דבר, כאשר בני הזמן רצו להעריך את התקופה בין המהפכה למלחמת העולם הראשונה, הם השוו אותה לתקופת כהונתו של פלווה כשר הפנים ב-1902-1904, כאשר המדיניות הריאקציונית היתה חזקה מאוד והפוגרום בקישינב נחשב למעשה ידי הממשלה. והדעה המקובלת פסקה, כי תקופת פלווה היתה טובה יותר ליהודים.²⁴

השאלה היהודית בדומה השלישית

הדומה הממלכתית הפכה בתקופת 1906-1914 למרכז החיים הפוליטיים הגלויים באימפריה הרוסית, אבל ניתן לדבר על הדומה כחלק אינטגרלי של מערכת השלטון הרוסית רק החל מהדומה השלישית – הראשונה שהתקיימה במשך חמש שנים הנקבעות בחוק, מ-1 בנובמבר 1907 ועד 9 ביוני 1912. לעומת שתי הדומות הקודמות, הדומה השלישית היתה האופוזיציה במיעוט: סיעת הסוציאל-דמוקרטית כללה 19 חברים (בשנת 1912 – 13 חברים), העמלנים – 14, הקדטים – 54, הפרוגרסיסטים – 28 (39 בשנת 1912). אופוזיציוניות למחצה היו הסיעות הלאומיות: 11 חברי הקולו הפולני, 7 חברי "הקבוצה הפולנית-ליטאית-בילורוסית" (לאמיתו של דבר, פולנים מהפלכים המערביים, ששיתפו פעולה עם הקולו) ושמונה חברי "הקבוצה המוסלמית". סך הכל, נמנו באופוזיציה 141 חברי הדומה – כשליש מהרכבה. הם היו, בהסתייגויות מסוימות, תומכי השוויון האזרחי ליהודים, אבל לא היו מוכנים להעמיד את השאלה היהודית לדיון. שני הצירים היהודים – לזר ניסלוביץ' ונפתלי פרידמן – נמנו עם חברי סיעת הקדטים.

בענף הימני של הדומה נמנו 146 צירים (51 בסיעות הימין, 69 בסיעת הימין המתון ו-26 בקבוצה הלאומית). באוקטובר 1909 התחברו הימין המתון והלאומיים לסיעה אחת – "הסיעה הרוסית הלאומית" (91 חברים). באפריל 1911 פרשה ממנה סיעת "הלאומיים העצמאים" (16 איש בראשות פאוול קרופנסקי [1927-1863]). קרוב לסיעות הימין עמדו האוקטובריים הימנים אשר פרשו מסיעת האוקטובריים בנובמבר 1909 (11 איש). כל הימין, למרות ההבדלים בשאלות עקרוניות, כגון מהות המשטר והדומה, היה מאוחד באיבתו

²² Гольдин, «Русское еврейство», עמ' 40-46. מענין שפטרובסקי-שטרן בתיאורו את הטיפול של משרד הצבא בשאלה היהודית אינו מזכיר דיונים בממשלה וטוען כי במשרד התגברו "השיקולים הפרגמטיים" – *Петровский-Штерн, Евреи в русской армии*, עמ' 343-344. את דוח הרמטכ"ל לשר הצבא ראה «Генералы и евреи» Литвин.

²³ על פרשת בייליס ראה Samuel, *Blood Accusation*; Tarep, *Царская Россия*; Степанов, *Черная сотня*; Löwe, *The Tsars and the Jews*; Июффе, «Дело Бейлиса»; (Степанов, «Дело Бейлиса») עמ' 265-321.

²⁴ ראה, למשל, אמירת חבר הדומה פרידמן בפברואר 1910, צוטט אצל Дубнов, *Евреи в России*, עמ' 93; נאומו של פרידמן ב-1913, *Рассвет*, 1913, גלי 20 (17.5), עמ' 24. היהודים לא היו היחידים שהשוו את תקופת סטוליפין לתקופת פלווה ולא לטובתו של הראשון. כך עשה, למשל, האוקטוברי השמאלי סרגיי שידלובסקי (1861-1922) בנאומו על תקציב משרד הפנים בתחילת 1911. Дякин, *Самодержавие, буржуазия и дворянство* – עמ' 209.

ליהודים, ראה בהם אלמנט מהפכני והרסני לממלכתיות הרוסית ולעם הרוסי, ושאלף להגביל עוד יותר את האפשרויות להתקדמות חברתית וכלכלית, שנותרו ליהודים.²⁵ דוברי הימין הקיצוני לא הפסידו אפשרויות לתקוף את היהודים גם בפומבי מדוכן הדומה.

הרוב בדומה היה תלוי, בדרך כלל, בהצבעה של סיעת האוקטובריס. בשנת 1907 היו בה 154 צירים, ומתוך חבריה נבחרו כל שלושת יושבי הראש של הדומה. לקראת המושב האחרון ב-1912, ירד מספר חברי הסיעה עד ל-120, אך היא נשארה ברוב המקרים הכוח המכריע. בתחילת פעילותה של הדומה השלישית היתה סיעת האוקטובריס (למרות אי-אחידותה) בעלת בריתו של סטולפיץ' וללא סייגים תמכה במדיניותו. כאשר נעשתה מדיניותה של הממשלה לאומנית יותר, וסטולפיץ' נשען על סיעת הלאומיים, נעו גם האוקטובריס לכיוון לאומני בניסיון לשמור על קרבתם לממשלה.²⁶ בשאלה היהודית לא היתה ל"איגוד של 17 באוקטובר" (השם הרשמי של האוקטובריס) עמדה ברורה. מחד גיסא, נכלל העיקרון של שוויון הכל בפני החוק במצע המפלגתי (הרי זו היתה מפלגה ליברלית ימנית). לפני הבחירות לדומה הראשונה ב-1906 היו בקרב האוקטובריס גם יהודים, אשר פרסמו חוברת מיוחדת הקוראת ליהודים להצביע עבור המפלגה.²⁷ מאידך, יחסו האוקטובריס חשיבות משנית לעניינים היהודיים, ובוועידה השנייה שלהם במאי 1907 התקבלה החלטה, אשר דחתה את הפתרון לעתיד לבוא, אך קראה לדון בשאלה היהודית בכל היקפה. החלטה זו נועדה להשביע את רצונם של שני הפלגים בתוך המפלגה – הפלג הימני האנטישמי והפלג השמאלי הקרוב יותר לקדטים. מאז הצליחו מנהיגי האוקטובריס למנוע דיונים והחלטות בשאלה היהודית בתוך המפלגה על מנת לא להביא לקרע בין חבריה.²⁸ בדומה הצהירה סיעת האוקטובריס, כי השאלה היהודית צריכה למצוא את פתרונה בכללותה ולא בחלקים נפרדים, אך נמנעה מלהעלות את נושא לדיון מקיף.²⁹ אמירה זו איפשרה לדחות הקלות פרטיות במצב היהודים, אך גם לדחות הגבלות חדשות, כגון הוצאתם מהצבא ב-1910 וב-1912 (ראה בהמשך). מכל מקום, מדיניותם של האוקטובריס ויחסם ליהודים לא היו עקביים, השתנו במשך הזמן (בעצם השתנו לרעה בשנת 1911) ובהם שולבו דברים כמו חתימות על הצעת החוק בדבר ביטול תחום המושב והבעת משאלה לאסור קבלת יהודים לאקדמיה צבאית-רפואית.³⁰

לבעלי ברית הנאמנים של היהודים נחשבו הקדטים. רוב האוכלוסיה היהודית תמך בהם בכל מערכות הבחירות, כל הצירים היהודיים בכל הדומות (למעט שלושה בדומה הראשונה) היו חברי סיעת הקדטים, ודווקא מהקדטים ציפו רוב היהודים לשוויון הזכויות. אמנם בעיני הימין הרוסי היו הקדטים מהפכנים לכל דבר.³¹ בתקופה הראשונה של הדומה השלישית היו הקדטים תחת התקפה מתמדת מהאגף הימני של הדומה, נסיונותיהם למצוא מכנה משותף עם האוקטובריס לא עלו יפה, ומצב הסיעה נראה בעיני ביותר. לכן, נקטו מנהיגי הקדטים בקו זהיר מאוד, ובין היתר לא עוררו את שאלה היהודית ולא הגיבו על ההתקפות של הימין על היהודים. "כל נסיון להעלות עכשיו את השאלה היהודית יביא לאסון בדומה" אמר מנהיג הקדטים מיליוקוב בינואר 1908,³² וגם באוקטובר 1908 הוא חזר על אותו רעיון: "השאלה היהודית היא הרגישה ביותר

²⁵ А. Levin, *The Third Duma*, עמ' 112-139; Аврех, *Царизм и третьешюньская система*, עמ' 20; Дякин, *Самодержавие, буржуазия и дворянство*, עמ' 91-92; Smith, "The Russian Third State Duma"; Chmielewski, *The Polish*, עמ' 45-55; Hosking, *The Russian Constitutional Experiment*, עמ' 29-33; Edelman, *Gentry Politics*, עמ' 44; *Question*, עמ' 65-72; *Националисты в Третьей Государственной Думе*.

²⁶ על האוקטובריס ראה Pinchuk, *The Octobrists*; Аврех, Дякин, *Самодержавие, буржуазия и дворянство*; *Столыпин и третья Дума*.

²⁷ *Воззвание к русским евреям*.

²⁸ *Партия «Союз 17 октября»*, עמ' 343-346; Löwe, *The Tsars*, עמ' 17; *Свобода и равенство*, 1907, גל' 26 (11.5), עמ' 17; *and the Jews*, עמ' 263-267.

²⁹ *Рассвет*, 1908, גל' 12, עמ' 4-5; 1909, גל' 47 (22.11), עמ' 18.

³⁰ С. Поляков, «Осенняя сессия Госуд.», עמ' 520; В. Водовозов, «Союз 17 октября», *Еврейская энциклопедия*, עמ' 3-5; *Думы*, 1911, גל' 51 (16.12), עמ' 3-5.

³¹ לדברי היסטוריון ליאונרד שפירא, "כשקרא הקדט הרוסי לעצמו ליברל, הוא אולי האמין, שהוא משתמש במונח זה באותה משמעות כפי שהתכוון, למשל, גלאדסטון. אך לאמיתו של דבר, הוא היה ברוחו הרבה יותר הליברל של 1848, כלומר מהפכן או רדיקל" – "The Vekhi Group", Schapiro, עמ' 89, השווה גם עמ' 80.

³² "Professor Milyukov on the Jews," *American Hebrew*, 1908, גל' 11 (17.1), עמ' 281.

– כאן נדרשת זהירות מקסימלית, והצגת המצע שלנו לגבי שאלה זו בדומה השלישית היא מסוכנת ביותר.³³ זהירות זו נבעה מפתח הקדטים שנציגות העם, אפילו זו של השלישי ביוני, תדחה את הרפורמות המוצעות ועל ידי כך תתן גושפנקא פרלמנטרית למצב הקיים.

נסיונות ההגנה על היהודים כנגד השמצות של מנהיגי הימין הקיצוני עשה רק הציר היהודי לזר ניסלוביץ', אך הם לא היו מוצלחים, כמו גם היוזמות שלו שעליהן ידובר בהמשך. בסופו של דבר, נאומיו הלא-מוצלחים רק הדגישו את השתיקה של הנואמים המעולים של הקדטים. שתיקתם גרמה לביקורת מצד העיתונות היהודית, אשר האשימה את הקדטים, כי בגלל שתיקתם וחוסר המעש שלהם הפכה מילת הגנאי "זייד" [жид] למילה מקובלת בדומה.³⁴ גם הקדטים היהודיים הרגישו צורך להתייחס לטקטיקת השתיקה של הסיעה. הם אמנם הסכימו כי "הכנסת השאלה היהודית בכללותה או בצורה חלקית לדומה הייתה מביאה סכנות; הדומה הייתה מאשרת את העול הקיים", אבל בד בבד הם הדגישו כי "במקרים של ההתקפות על היהודים מדוכן הדומה מצפים היהודים להגנה מהסיעת הקדטים".³⁵ כך דיבר קדט שמאלי איליה רום מווילנה בהתייעצות הסיעה עם הפעילים לאחר סיום מושב האביב של 1908, ועל אותם דברים הוא חזר גם בהתייעצות לקראת פתיחת מושב הסתיו באותה שנה.³⁶ אבל השינוי התחולל רק לאחר התערבותו של מקסים וינבר – אחד הקדטים הבכירים, חבר הוועד המרכזי ואיש מקורב למיליוקוב. בישיבת הוועד המרכזי של הקדטים בדצמבר 1908 שאל וינבר, בשם הוועד המוסקבאי, אשר בכלל התייחס לביקורתיות לפעילות הסיעה, מה היא הטקטיקה של הסיעה הקדטית בשאלה היהודית. הוא גם הביע את דעתו, כי הסיעה אינה מגינה מספיק על היהודים ולא נוקטת יוזמה: "היא צריכה לזכור", – אמר וינבר, –

כי בדומה נמצאים רק שני יהודים, והם לא תמיד פועלים בהצלחה (אחד מהם) [קרי ניסלוביץ'], ולכן היא צריכה להפוך את הענין היהודי לענין שלה. [...] אין היהודים דורשים שהסיעה תעמיד את ענינם במקום הראשון, אך הם היו רוצים שהיא תתייחס בתשומת לב מרובה יותר למקרים כאשר ענין זה עולה לדיון, אחרת [תגדל] האפשרות של אי-שביעות רצון הדדית.³⁷

אמנם הגן מיליוקוב על הסיעה וטען שגם בשאלות חשובות אחרות נאלצת הסיעה להימנע מתגובה מפני שהרוב הפרו-ממשלתי אינו נותן לאופוזיציה אפשרות לנאום, אך האיום לאבד את תמיכת היהודים, שאליו רמז וינבר, עשה את שלו. בתחילת ינואר 1909 החליט הוועד המוסקבאי של הקדטים (בישיבתו השתתף גם מנהיג הציונים הרוסיים יחיאל צ'לנוב) לשנות את הטקטיקה של הסיעה,³⁸ וכבר ב-22 בינואר 1909 הכריז רודיצ'ב מדוכן הדומה: "באנו לכאן כדי להגן גם על שוויון הזכויות ליהודים".³⁹ דהיינו, רק לחץ היהודים (הן הליברלים והן הציונים), אשר הופעל דרך מנהיגי הקדטים המוסקבאים, המרוחקים מהפעילות הפרלמנטרית היום-יומית, הביא לשינוי בעמדות הסיעה בדומה.

היהודים נזכרו בדומה השלישית בתדירות גבוהה, ולרוב היה זה ביוזמת הימין. הנושא שנתן אפשרות מצוינת להתקפות נגד היהודים היה הצבא. כידוע, מאז הרפורמה הצבאית של 1874, כאשר הותקנה חובת השירות לכל האוכלוסיה הגברית של האימפריה, הואשמו היהודים בכך, שחלקם הניכר משתמט מהגיוס, ומספר רשמי של המשתמטים קפץ מ-1,500-2,000 איש בשנה (כ-10% מהמתגייסים היהודיים), כפי שהיה בתחילת המאה העשרים, עד ל-10,000-11,000 איש (כ-35%) החל משנת 1906.⁴⁰ כפי שהוכיחו עוד בני

³³ *Съезды и конференции КД*, בי, עמ' 49.

³⁴ *Рассвет*, 1908, גל' 5 (2.2), עמ' 2-3, גל' 6 (9.2), עמ' 6; *Еврейский Мир*; «'Конституция!'», *Wer?*, 1909, פברואר, עמ' 87-88.

³⁵ *Съезды и конференции КД*, בי, עמ' 36.

³⁶ *Съезды и конференции КД*, בי, עמ' 58.

³⁷ *Протоколы ЦК КД*, א', עמ' 330.

³⁸ יהודה סולודוחה, "שנוי הטקטיקה של מפלגת הקדאיי" בשאלת היהודים", *הד הזמן*, 1909, גל' 14 (16.1), עמ' 2.

³⁹ *Еврейский Мир*, 1909, פברואר, עמ' 6. *Гос. Дума, Стенографические отчеты*, 3, מושב 2, חלק 2, עמ' 173; *Еврейский Мир*, 1909, פברואר, עמ' 6.

⁴⁰ *Еврейская энциклопедия*, «Воинская повинность в России», М. Брагинский, 5, עמ' 705; *Еврей в* *Тривус*, *армии*, עמ' 67 (עימוד שני).

התקופה, מספר המשתמטים הגבוה נבע משלוש סיבות. הראשונה היא המצב הגרוע של רישום האוכלוסין אצל היהודים, כאשר שגיאות ובלבולים בשמות, חוסר רישום של ילדים מתים ומובילות גבוהה של האוכלוסיה היהודית גרמו לכך, שרשימות היהודים המיועדים לגיוס כללו מספר גדול של אנשים מתים או אנשים שמעולם לא היו קיימים. למשל, אחד המעשים הראשונים של ר' יהודה לייב צירלסון לאחר בחירתו להיות "הרב מטעם" ו"הרב הדתי" בקישינב היה טיפול בשגיאות בספרי הרישום והן פרסום רשימת היהודים הרשומים בערים אחרות אשר מתו בקישינב. תוצאת פעילותו הנמרצת היתה "כי בשנת 1911 לא חסר איש בקישינב מקראוי הצבא היהודים ומספר המשתמטים כמעט שהגיע לאפס".⁴¹ הסיבה השניה היא ההגירה היהודית אשר התעצמה לאחר 1905: רוב היהודים הגרו בצורה לא רשמית ולכן נשארו ברשימות המגויסים העתידיים.⁴² והסיבה השלישית היא הסטטיסטיקה הצבאית השגויה, אשר הראתה מספר גדול של משתמטים בעוד שלאמיתו של דבר אחוז היהודים שגויסו בפועל עלה על אחוזם בקרב האוכלוסיה הכללית.⁴³ למרות האחוז הגבוה מדי של החיילים היהודים, אין ספק שיחס היהודים לשירות הצבאי ברוסיה היה שלילי. גרמו לכך סיבות רבות – החל מהזכרון ההיסטורי על הקנטוניסטים בימי ניקולאי הראשון, דרך סיבות דתיות (היעדר אפשרות לשמור מצוות), כלכליות, אידיאולוגיות, בעיות חיי יום-יום של היהודים בצבא וסתימת הדרכים לקידום, וכלה בהיותם של היהודים אוכלוסיה עירונית אשר בדרך כלל השתמטה משירות צבאי במימדים גדולים יותר מאשר האוכלוסיה הכפרית. ספרי הזכרונות מלאים בתיאורים על נתינת שוחד לפקידים העוסקים בגיוס על מנת להשתחרר, על המהפכנים, אשר ירדו למחתרת כאשר הגיעה שעתם להתגייס, על הרבנים, אשר לא חסכו במאמצים כדי להציל בחורי ישיבה מהגיוס, ועל מהגרים, אשר אחד הנימוקים החשובים שלהם להגר היה הנימוק להימנע מהשירות הצבאי.

ללא שום קשר ליחס היהודים לצבא ולמספר האמיתי של מגויסים, ראו כוחות הימין את היהודים כאויבים המסוכנים של הצבא הרוסי, והסטטיסטיקה הצבאית על מספר גדול של משתמטים רק העניקה להם הוכחות.⁴⁴ לכן, משנה לשנה הציעו מנהיגי הענף הימני של הדומה (בעיקר זאמיסלובסקי וקרופנסקי) בעת הדיונים בחוק על מספר המתגייסים, להוציא את היהודים מהצבא ותמורת זאת להטיל עליהם מס כספי. בשנת 1908 נדחתה הצעה זו עוד בוועדה לענייני הצבא, וכאשר הוצעה שוב במליאת הדומה הוסרה על ידי היוזמים עצמם. בשנת 1909 הכיל משרד הצבא פרק מיוחד על היהודים בתזכיר אשר הוגש כחומר עזר להצעת החוק על מספר המתגייסים, והדומה ביקשה מהמשרד לחקור את מצב היהודים בצבא. בקשה דומה התקבלה גם בשנת 1911. דווקא בסוגית היהודים בצבא התבטאה במלוא היקפה מדיניותם של האוקטובריים לשמירת הסטטוס-קוו בשאלה היהודית מחד גיסא וסטיתם כלפי האנטישמיות מאידך. בשנים 1910 ו-1912 דחתה הדומה הצעות להוציא את היהודים מהצבא, אך בשנת 1912, כאשר נידון חוק שירות החובה החדש (Воинский Устав), סירבה הדומה לבטל את האחריות הקולקטיבית של היהודים, לעומת שאר האוכלוסיה, עבור המגויסים (קנס המוטל על משפחת המשתמט היהודי וגיוס של מפרנס יחיד במשפחה כדי למלא את המכסה הנקבעת לגיוס היהודים).⁴⁵ כמו כן, כאשר בסוף 1909 במסגרת הדיון בתקציב הצבאי-רפואי הציע ניקולאי מארקוב השני [1866-1945]⁴⁶ מסיעת הימין להביע משאלה לא לקבל יהודים לאקדמיה לרפואה

⁴¹ "בעולמוני", הצפירה, 1912, גלי 31 (5.2), עמ' 3. השווה גם המודיע, תרע"ג, גלי 25 (15.3.1913), עמ' 401. יוזמתו זו של הרב צירלסון משכה את תשומת הלב של השלטונות והן של רבנים אחרים, אשר גם החלו לפעול באותה דרך – ראה מכתבים בארכיונו בספריה הלאומית, V.696, תיקים 434, 587, 608, 628. דוגמה לרשימת הנפטרים ראה *Вестник еврейской общины*, 1913, גלי 2 (ספטמבר), עמ' 64-71.

⁴² אלרואי, *אימיגרנטים*, עמ' 80.

⁴³ Петровский-Штерн, *Евреи в русской армии*, עמ' 186-196.

⁴⁴ על הימין ושאלת היהודים בצבא הרוסי ראה *Евреи в русской армии*, Петровский-Штерн, עמ' 332-356.

⁴⁵ «Евреи и военная служба», *Рассвет*, 1908, גלי 15 (12.5), עמ' 1-3, גם עמ' 5, גלי 16 (26.4), עמ' 20, גלי 17 (3.5), עמ' 21-15; 1909, גלי 17 (26.4), עמ' 1-3; 1911, גלי 11 (13.3), עמ' 35, גלי 16 (17.4), עמ' 26, גלי 18 (1.5), עמ' 32, גלי 20 (15.5), עמ' 34; 1912, גלי 5 (3.2), עמ' 18, גלי 6 (10.2), עמ' 31, גלי 11 (16.3), עמ' 24-25; *Еврейская неделя*, 1910, גלי 1-2 (16.4), עמ' 20-22; *Винавер, Кадеты*, עמ' 11-15, 16, 26, 31, 40-41; Петровский-Штерн, *Евреи в русской армии*, עמ' 349-351.

⁴⁶ הכינוי "שני" נובע מהמסורת בצבא הרוסי לקרוא לקצינים בעל שמות משפחה זהים בשם משפחה עם תוספת מספר סידורי, לפי תאריך כניסתם לשירות. בדומות השלישית והרביעית היה גם ניקולאי מארקוב (?-1841), חבר סיעת האוקטובריים.

צבאית, הצעה זו התקבלה גם בוועדה לענייני הצבא וגם במליאת הדומה.⁴⁷ הצעות אלו היוו סכנה לסטטוס האזרחי של יהודי רוסיה ולכן הן זכו להתנגדות נמרצת מצדם של הצירים היהודיים ושל הקדטים הבכירים (בדרך כלל השיבו להצעות הימין אוסיפ פרגאמנט, פיודור רודיציב ואנדריי שינגארויב [1918-1869]). להבעת האנטישמיות שלהן השתמשו סיעות הימין לא רק בענייני הצבא. הן הציעו תיקונים אנטי-יהודיים למספר רב של הצעות החוקים ותקפו יהודים בחריפות כל פעם כאשר הועלה נושא המהפכה, כמו, למשל, בדיון בחוק על עזרה לנפגעי טרור בינואר 1909 ובדיון בשאלתא על הפרובוקטור אַבְנוֹ אַזְנֵף חודש לאחר מכן.⁴⁸

אמצעי מיוחד למטרה זו היוו שאליות לשרים או לממשלה כולה. לאחר דיון מיוחד יכלה הדומה לקבל את השאלתא, לשמוע תשובה מפי ראש הממשלה או מפי השר ולהביע את התיחסותה לתשובה זו, או, לחילופין, לדחות את השאלתא ולא להציגה בפני הממשלה. תקנון הדומה הציע שתי דרכים לטיפול בשאליות. במידה ומגישי השאלתא לא הגישה כחופה, היא הועברה לוועדת השאליות, אשר דנה בה ומסרה את חוות דעתה (בעד קבלת השאלתא או נגד) לדומה, ואז התקיים הדיון במליאה. במידה ומגישי השאלתא רצו לקבל שאלתא מייד, היא הוגשה כחופה, והדומה דנה קודם כל בדחיפות זו. אם הדחיפות התקבלה, נדונה השאלתא באותה הישיבה, אם לאו – נמסרה השאלתא לוועדה. דיון בדחיפות השאליות הפך ברוב המקרים לדיון בתוכן העניין. לכן, קבלת הדחיפות או דיחוייה על ידי הדומה קיבלו משמעות משנית, מפני שתשומת הלב של הציבוריות כבר נמשכה לעניין השאלתא, והסיעות הביעו את דעותיהן עליה בפומבי.⁴⁹ שאלתא ראשונה על היהודים הוכנסה לדומה בנובמבר 1908 על ידי סיעת הימין, וענינה היה אי-חוקיות החוזר של סטוליפין מיום 22 במאי 1907 המונע גירוש היהודים שהתיישבו לא כחוק מחוץ לתחום המושב. שאלתא זו הוגשה כחופה, ובעד דחיפותה הצביעו, בנוסף לסיעות הימין, שרצו לקבלה, גם הסוציאל-דמוקרטים והעמלנים במטרה לסור מייד לדיון ולדחות אותה באותה הישיבה. הדחיפות של השאלתא לא התקבלה, היא הועברה לוועדת השאליות, אשר הכינה דו"ח בתמיכת השאלתא, אך לעולם לא הוכנסה למליאת הדומה ונשארה בוועדה כאיום מתמיד לממשלה. ראוי להדגיש, שהעיתונות היהודית ייחסה לשאלתא זו השפעה רעה על מדיניות הממשלה והשלטונות המקומיים כלפי גירושי היהודים.⁵⁰ באפריל 1911 הכניס זאמיסלובסקי שאלתא על רצח יושציניסקי בקייב ועל כת יהודית המשתמשת בדם נוצרי לצרכי פולחן. בעד דחיפות השאלתא הצביעו, יחד עם הימין, שני הצירים היהודיים, סיעות הס"ד והעמלנים – שוב בכוונה לדחותה מייד, אך הדחיפות נדחתה בקולותיהם של האוקטוברים והקדטים. שאלתא זו לא התקבלה בוועדת השאליות ב-3 בנובמבר 1911, אך ב-7 בנובמבר 1911 הכניסה סיעת הימין שאלתא חדשה על מעצרים לא חוקיים של קרובי משפחת יושציניסקי. הפעם, תמכו האוקטוברים בקביעת תקופה של 10 ימים לדיון בוועדה, ובוועדה עצמה השאלתא התקבלה. גם שאלתא זו לא נדונה במליאת הדומה, למרות הנסיונות להעלותה לדיון לאחר פרסום התוצאות של החקירה הפרטית המזכה את בייליס. נסיונות אלו נעשו על ידי הסוציאל-דמוקרטים שבוע לפני סיום עבודתה של הדומה השלישית ועל ידי הקדטים ביום האחרון של דומה (העיתונות היהודית ראתה במהלכים אלו הכנה לבחירות הבאות).⁵¹ את השאלתא האנטי-יהודית האחרונה בדומה השלישית הכניס זאמיסלובסקי בינואר 1912, ובה הוא שאל על נתינת תעודות סוחר של גילדה ראשונה

⁴⁷ *Рассвет*, 1909, גלי 46 (15.11), עמי 22, 11910, גלי 13 (28.3), עמי 19-21; *Новый Восход*, 1910, גלי 12 (25.3), עמי 15-21; *Винавер, Кадеты*, עמי 23-26. על הדיון הוועדה ראה *Еврейский мир*, 1909, נובמבר-דצמבר, עמי 17-21.

⁴⁸ *Рассвет*, 1909, גלי 4 (25.1), עמי 18-19, גלי 8 (22.2), עמי 27-31; *Еврейский мир*, 1909, פברואר, עמי 1-5.

⁴⁹ *Демин, Государственная Дума*, עמי 152-153.

⁵⁰ *Рассвет*, «О запросе правых», 1908, גלי 46 (30.11), עמי 3-4 וגם עמי 16-19; 1910, גלי 8 (21.2), עמי 17-18, גלי 20 (16.5), עמי 20; *Новый Восход*, 1910, גלי 3 (21.2), עמי 1, גלי 8 (25.2), עמי 16-17.

⁵¹ *Рассвет*, «Запрос об убийстве Ющинского», 1911, גלי 18 (1.5), עמי 17-18; גלי 19 (8.5), עמי 10-15, גלי 45 (4.11), עמי 23, גלי 46 (11.11), עמי 14-18, גלי 48 (25.11), עמי 26, גלי 49 (2.12), עמי 32; *С. Поляков, «Осенняя сессия Госуд. Думы»*; *А. Давидсон [А. Идельсон], «Легкомысленные радители»*; עמי 3-5 (16.12), גלי 51 (1911), עמי 23 (8.6), עמי 1-3, וגם עמי 14-16, גלי 24 (15.6), עמי 26-28; *Новый Восход*, 1912, גלי 24 (14.6), עמי 9-8; *Винавер, Кадеты*; עמי 77-81; *Тагер, Царская Россия*, עמי 84-95, 132-133; מאור, "יהודי רוסיה בימי הדומות", עמי 77-81.

ליהודים בקיבו. המטרה הגלויה של השאילתא היתה להצביע על הנזק למסחר הרוסי עקב תחרותם של הסוחרים היהודיים. דחיפות השאילתא הזאת נדחתה והיא נשארה בוועדה.⁵²

בהצעות האנטי-יהודיות של הימין התבטא הפך החדש באנטישמיות הרוסית הממלכתית – דיכוי לא רק את בני הדת היהודית אלא גם את היהודים שהתנצרו.⁵³ ראוי, איפוא, להדגיש, כי היוזמה להפיכת ההגבלות האנטי-יהודיות מתחום דתי לתחום גזעי יצאה מהממשלה עצמה. עוד בשנת 1907, בהסבר להצעת החוק על חופש המצפון, המאפשר לעבור חופשית מדת אחת, כולל הנצרות האורתודוקסית, לדת אחרת, כולל יהדות, ציינה הממשלה, כי החוק אינו מבטל הגבלות על היהודים מכיוון שיסוד ההגבלות הוא לאומי ולא דתי.⁵⁴ אותה הצעת החוק נדונה גם בדומה השלישית בשנים 1908-1909 והתקבלה ללא שינוי בנוגע ליהודים (החוק כליברלי מאוד נדחה אחר כך במועצת הממלכה).⁵⁵ בהצעת חוק זו תכננו הקדטים בדומה השנייה לקשור את ביטול האפליה האנטי-יהודית, וכך גם התכוון לעשות ניסלוביץ' בדומה השלישית (ראה בהמשך). כמו כן, בהצעת החוק על השלטון העצמי בערי פולין, אשר גובשה בסוף 1909, הציעה הממשלה לכלול יהודים שהתנצרו בקוריה יהודית ולא בקוריות נוצריות (הדומה דחתה את ההצעה, ראה בהמשך). בשנת 1910 כללה "מועצת האצולה המאוחדת" – אחד הארגונים הימניים העיקריים – בהצעותיה האנטי-יהודיות גם את המומרים.⁵⁶ באותה שנה דחתה הדומה את הצעתו של מארקוב השני לאסור לקבל לאקדמיה לרפואה צבאית אנשים ממוצא יהודי, אך בשנת 1913 הורה שר הצבא, בהסכם הצאר, לא לקבל לאקדמיה זו אנשים שהוריהם או הורי הוריהם נולדו ביהדות.⁵⁷ ובסופו של דבר, דווקא הדומה השלישית בחודש האחרון לפעולתה העשירה את החקיקה הרוסית במושג חדש, כאשר קיבלה ביוני 1912 את החוק על עשרים וחמש מלגות עבור סטודנטים לרפואה, שאינן ניתנות "לאנשים שנולדו ביהדות".⁵⁸

האופוזיציה נהגה לנאום על השאלה היהודית בזמן הדיונים בתקציב המדינה,⁵⁹ ובמיוחד בתקציב משרד הפנים, האחראי על רוב ההיבטים של מדיניות הפנים, בכללותם גם "זכות ישיבה" (правожительство) מחוץ ליישובים עירוניים בתחום המושב. בנאומים אלו הציגו דוברי האופוזיציה את חוסר הזכויות של היהודים, גינו את מדיניות הדיכוי וקראו לכונן מדינת החוק והשוויון. גם הימין השתמש בדיונים אלה כדי להתנפל על היהודים ולקרוא להגבלות נוספות.⁶⁰ בשנת 1912, אחרי היוזמות אנטי-יהודיות של שר המשפטים איוון שציגלוביטוב (1861-1918) – פרשת בייליס שבה תמך משרד המשפטים בגרסה הפולחנית של הרצח, והסבר של הסנט, המרחיב חובת האישור של שר המשפטים לא רק לעורכי דין יהודיים אלא גם לעוזריהם – דיברו על היהודים גם בדיון על תקציב משרד המשפטים.⁶¹ קביעת מכסת האחוזים ליהודים בבתי הספר של משרד המסחר והתעשייה נדונה בזמן הדיון בתקציב המשרד ב-1910, ובשנת 1912 דיבר הקדט אלכסנדר ניקולסקי על המדיניות האנטישמית של משרד זה.⁶²

⁵² *Рассвет*, 1912, גלי 5 (3.2), עמי 18-21, גלי 19-20 (18.5), עמי 38; *Винавер, Кадеты*, עמי 43.

⁵³ על הפיכת האנטישמיות הממלכתית ברוסיה מבסיס דתי לבסיס לאומי ראה *Rogger, Jewish Policies*, עמי 33-38; *Löwe, The Tsars and the Jews*, עמי 282-284.

⁵⁴ *Рассвет*, 1907, גלי 18 (10.5), עמי 25.

⁵⁵ *Рассвет*, 1908, גלי 6 (9.2), עמי 3-6; *М.С., «Вероисповедный закон»*, שם, 1909, גלי 22 (31.5), עמי 1-3, 15-17; *Pinchuk, The Царизм и третьешюньская система*, עמי 323; *Миллюков, Воспоминания*, עמי 87-91.

⁵⁶ *Rogger, Jewish Policies*, עמי 36.

⁵⁷ *Рассвет*, 1910, גלי 13 (28.3), עמי 19-21; *Гимпельсон, Законы о евреях*, עמי 542; *Rogger, Jewish Policies*, עמי 36.

⁵⁸ *Рассвет*, 1912, גלי 23 (8.6), עמי 16-17; *Гимпельсон, Законы о евреях*, עמי 544.

⁵⁹ ראה, למשל, נאום של ניסלוביץ' על תקציב כולו – *Рассвет*, 1912, גלי 10 (9.3), עמי 24-26.

⁶⁰ דווקא במסגרת הדיון בתקציב משרד הפנים בשנת 1910 השמיע מארקוב השני את המשפט הידוע שלו, "את הגרוזינים, את הפולנים ואת הארמנים אי אפשר להכות, אותם אפשר רק להרוג; להכות אפשר רק את היהודים". ראה *Рассвет*, 1909, גלי 9 (1.3), עמי 11-12, 1910, גלי 9 (28.2), עמי 15-18; *Новый Восход*, 1910, גלי 8 (25.2), עמי 10-16; *Л. Неманов, «Еврейский мир*, עמי 39-40; *Винавер, Кадеты*, עמי 21-22, 39-40.

⁶¹ *Рассвет*, 1912, גלי 19-20 (18.5), עמי 35-38.

⁶² *Новый Восход*, 1910, גלי 11 (18.3), עמי 7-8; *Л. Неманов, «Еврейский мир*, עמי 38-39; *Винавер, Кадеты*, עמי 34-36; *Л. Неманов, «Еврейский мир*, עמי 38-39.

תקציב משרד ההשכלה, כמו כל בעיות החינוך, היה נושא אחר שבמסגרתו תמיד נידונה השאלה היהודית. חשיבותו היתה רבה, ועל כך מעידה פרשת הנאום היהודי בשנת 1908, כאשר ניסלוביץ', כנציג היהודים, הצליח לקבל זכות הדיבור הלא-מוגבלת לאחר תום הדיון הכללי (ראה בהמשך).⁶³ העיקר בנאומים של האופוזיציה ושל הצירים היהודיים היו מכסת האחוזים ושליטת החינוך מהיהודים.⁶⁴ שאלת המכסה הועלתה גם כאשר אישרה הדומה תקנוני מוסדות החינוך עם הגבלות ליהודים.⁶⁵ להופעת מכסת האחוזים לאקסטריניס הגיבה האופוזיציה בשאלתא (30 במרץ 1911), אשר לא התקבלה כדחופה ונקברה בוועדת השאלות.⁶⁶ שאלת שפת ההוראה בבתי הספר היסודיים הועלתה בדרך כלל על ידי נציגי המיעוטים הלאומיים, כגון הפולנים והמוסלמים, אשר תבעו בתי ספר לאומיים. לעומתם, אמר ניסלוביץ' ביוני 1908, שהיהודים אינם מבקשים בית ספר משלהם.⁶⁷ אמנם כעבור שנתיים, כאשר הדומה דנה בהצעת החוק על החינוך היסודי הכללי, הוא נאבק בעד הכללתה של "שפה יהודית" ברשימת השפות שבהן מותר ללמד בבתי הספר היסודיים של ה-"אינורודצ'י". המרכז האוקטוברי הכיר רק ברשימת שפות מצומצמת, אך סיעת הימין, אשר התנגדה לבתי הספר הלא-רוסיים בכלל, הציעה, כדי להפוך את הסעיף לבלתי-מקובל על האוקטוברים, להכניס לרשימה שפות נוספות, וגם תמכה בהצעתו של ניסלוביץ' להכליל ברשימה "שפה יהודית". בקריאה השנייה בחוק התקבל סעיף זה, ובקריאה השלישית הצביעו האוקטוברים יחד עם האופוזיציה בעד שימוש "בכל הלשונות בעלות ספרות". תקנה זו עוררה שמחה בחוגים יהודיים רבים עד כדי תפישתה כצעד ראשון בדרך לזכות להגדרה עצמית לאומית-תרבותית וגרמה להגברת "מלחמת השפות" בציבוריות היהודית. אולם, הצעת חוק זו לא התקבלה במועצת הממלכה.⁶⁸

בתחום החינוך נמצא ההישג הריאלי היחיד של הצירים היהודיים בדומה השלישית – חוק גמלאות למורים יהודיים בבתי הספר היהודיים. השאלה הועלתה בשנת 1908 ע"י ניסלוביץ', אך לאחר מכן טיפל בהצעת החוק פרידמן, כחבר וועדת החינוך, והוא הביא אותה לאישור בדומה ובמועצה הממלכתית (ועדת הכספים של המועצה קיבלה את הצעת החוק רק אחרי שהחליטה שבה אין משמעות פוליטית).⁶⁹

⁶³ *Рассвет*, 1908, גלי 23 (15.6), עמי 12, גלי 24 (22.6), עמי 8-9.

⁶⁴ *Рассвет*, 1908, גלי 12 (22.3), עמי 1-4, גלי 23 (15.6), עמי 10-14, גלי 24 (22.6), עמי 8-10, 1909, גלי 17 (26.4), עמי 1, 13-14, גלי 47 (22.11), עמי 18; 1910, גלי 11 (14.3), עמי 26-28, 1911, גלי 11 (13.3), עמי 35-36; 1912, גלי 17 (27.4), עמי 36-37; *Новый Восход*, 1910, גלי 10 (11.3), עמי 8-12; *Еврейский мир*, 1910 г., «Думе в 1910 г.», *Еврейский мир*, 1911, גלי 1 (6.1), עמי 36; *Винавер, Кадеты*, עמי 29-30, 22-23, 15-19.

⁶⁵ *Рассвет*, 1909, גלי 17 (26.4), עמי 13-15, גלי 18 (3.5), עמי 26-27, גלי 22 (31.5), עמי 15, 1910, גלי 13 (28.3), עמי 21, גלי 20 (16.5), עמי 20, גלי 43 (24.10), עמי 15-17, 1911, גלי 49 (2.12), עמי 32, 1912, גלי 5 (3.2), עמי 21, גלי 6 (10.2), עמי 31, גלי 21 (25.5), עמי 31-32; *Еврейская неделя*, 1910, גלי 6 (20.5), עמי 12-13; *Новый Восход*, 1911, גלי 11 (18.3), עמי 8-9.

⁶⁶ *Рассвет*, 1911, גלי 14-15 (3.4), עמי 41-44; *Еврейский мир*, «Запрос об экстернах», *Еврейский мир*, 1911, גלי 11 (18.3), עמי 8-9; *Рассвет*, 1911, גלי 14-15 (15.4), עמי 3-5; שם, עמי 13-21; *Винавер, Кадеты*, עמי 29-30.

⁶⁷ *Рассвет*, 1908, גלי 23 (15.6), עמי 12; *Гос. Дума, Стенографические отчеты*, 2920-2928, עמי 3, מושב 1, חלק 3, עמי 2920-2928; *Рассвет*, 1908, גלי 44 (16.9), עמי 5-7; שם, 1910, גלי 4 (24.1), עמי 23-24, גלי 5 (31.1), עמי 15; «Беседа с депутатом Н.М. Фридманом»; *А.Р.*, שם, גלי 7 (14.2), עמי 9-10, גלי 11 (14.3), עמי 28-29, גלי 28 (24.10), עמי 15-16, גלי 44 (31.10), עמי 20-22, גלי 45 (7.11), עמי 19-21, גלי 46 (14.11), עמי 13-14, 1911, גלי 6 (6.2), עמי 28, גלי 7 (13.2), עמי 37; *Новый Восход*, 1910, גלי 5 (4.2), עמי 13-16, גלי 6 (11.2), עמי 12-14; «Октябристы и инородческая школа»; *школа*, שם, גלי 7 (18.2), עמי 1-3, גלי 10 (11.3), עמי 12-13, גלי 11 (18.3), עמי 9-10; «Начальная школа»; שם, גלי 30 (21.5), עמי 1-7, וגם עמי 11-15, גלי 33 (11.11), עמי 12-16; «Балаганские заседатели»; שם, גלי 34 (18.11), עמי 1-3, וגם עמי 14-18; «Заметки»; *Шми [М. Тривус]*, שם, גלי 35 (25.11), עמי 4-5, וגם עמי 15-18, גלי 36 (2.12), עמי 16-18; *Еврейский мир*, 1910, גלי 30 (18.11), עמי 27-29; *И. Эфрен [И. Эфройкин]*, «Гос. Дума, еврейское общество и еврейская школа»; *школа*, שם, 1911, גלי 8 (24.2), עמי 3-7; *Pinchuk, The Octobrists*, עמי 125-131; *Дякин, Самодержавие, буржуазия*, עמי 203, *и дворянство*.

⁶⁸ *Рассвет*, 1908, גלי 23 (15.6), עמי 13-14; *Л.Н. Нисселович, «Еврейский вопрос в III-ей Государственной Думе»*, שם, גלי 34 (31.8), עמי 12; 1910, גלי 52 (27.12), עמי 12, גלי 20 (16.5), עמי 20; 1911, גלי 6 (6.2), עמי 28, גלי 20 (15.5), עמי 33-34, גלי 21 (22.5), עמי 3-4, 23, גלי 46 (11.11), עמי 18; 1912, גלי 6 (10.2), עמי 32; *Еврейская неделя*, 1910, גלי 6 (20.5), עמי 13; *Новый Восход*, 1910, גלי 5 (4.2), עמי 16, גלי 10 (11.3), עמי 13-14, גלי 33 (11.11), עמי 18, גלי 37 (9.12), עמי 20-21; *Еврейский мир*, 1910, גלי 1 (8.1), עמי 23; *Нисселович, Еврейский вопрос*, עמי 26; *Н. Фридман, «К закону о пенсионном обеспечении учителей и учительниц еврейских начальных училищ (письмо в редакцию)»*, *Л. Гольдман, «К закону о пенсионном обеспечении учителей и учительниц еврейских начальных училищ (письмо в редакцию)»*, *Л. Гольдман*, 1912, גלי 29 (19.7), עמי 6-7; 1912, גלי 31 (2.8), עמי 4-5.

בנוסף לדיון בתקציבים, שהיה הצהרתי ברובו, בעיית היהודית נזכרה גם תוך כדי דיונים בהצעות החוקים החדשים שמספר רב שלהם כלל הגבלות ליהודים – הגבלות עקרוניות יותר או פחות. בהצעת החוק (1909) על ביטול ההגבלות למעמדות "משלמי מסים" (лица податных состояний) הציעה הממשלה לא לבטל לגבי כל ה"אינורודציי", אך הוועדה להצעות החוקים החליטה להשאיר אותן על קנן רק לגבי היהודים.⁷⁰ במסגרת החוקים (1910-1912) על ביטול ה"ציינש" (czynsz), סוג של חכירת קרקע לא-מוגבלת בזמן אשר היה קיים בפלכי המערב) נקבע, שזכות להגנת הבניה על אדמות ה"ציינש" והזכות להפוך חכירת עולם לבעלות מלאה ישנן רק לבעלי זכות רכישת נדל"ן במקום. דהיינו, זכויות אלו נשללו מהיהודים לא רק באיזורים הכפריים של תחום המושב, אלא גם בעיירות פרטיות רבות, כיוון שליהודים היה אסור לקנות אדמות מבעלי אחוזות פולניים.⁷¹ בעת הדיון בחוק על בית המשפט המקומי (נובמבר 1909 – ינואר 1910) הציע חבר סיעת האוקטובריים קונסטנטין גרים (?-1858) הסתייגות האוסרת על היהודים להיות שופטי שלום. בתמיכתם של האוקטובריים האחרים הצליחה האופוזיציה לדחות את ההסתייגות, אך כעבור שלושה ימים היא הוצעה שוב על ידי הימין, אם כי נדחתה מייד, והחוק התקבל ללא הגבלה ליהודים. אמנם, מועצת הממלכה הוציאה מהחוק את כל תכונותיו הליברליות והכניסה את ההסתייגות האנטי-יהודית, ובשנת 1912 הסכימה הדומה לחוק עם התיקונים של המועצה, כולל איסור על היהודים להיות שופטים.⁷²

בתחילת 1909 החלה הדומה לדון בהצעת החוק על יום מנוחה לעובדים במסחר – חוק אשר היה אמור להשפיע ישירות על המצב הכלכלי של יהודי תחום המושב. מטרתו של החוק היתה לקבוע יום חובה למנוחה לעובדים שכירים במסחר, היינו, סגירת חנויות פעם בשבוע. עוד משנת 1906 פעל תקנון אשר קבע את יום ראשון כיום מנוחה, אך אפשר מסחר מוגבל גם ביום זה. בהצעת החוק הממשלתית נקבעה אפשרות למסחר בימי ראשון במשך חמש שעות, ותקנה זו גרמה לביקורת משני הצדדים. הצד הימני ראה בכך כניעה בפני ה"אינורודציי" ודרש מנוחת חובה דווקא ביום ראשון, מפני שרוסיה היא ארץ נוצרית. האופוזיציה ראתה בכך ביטול זכות המנוחה ודרשה קביעת מנוחה במשך יממה לפחות, אך בצורות שונות: הקדטים הציעו שיום המנוחה ייקבע על ידי העובד והמעביד בכל עסק בנפרד, הסוציאל-דמוקרטים הציעו לקבוע יום מנוחה אחיד לכל איזור ואיזור בהתאם לתנאים המקומיים. אך הבעייה של היהודים היתה בכך, שהם לא יכלו להשבת עסקים גם בשבת וגם ביום ראשון, ומתחריהם הנוצרים לא יכלו לוותר על המסחר של יום ראשון אם היהודים יוכלו לסחור ביום זה. מבחינת האינטרסים היהודיים דווקא ההצעה הממשלתית היתה מזיקה פחות, והצירים היהודיים הצביעו בעד הצעה זו. בסופו של דבר, קיבלה הדומה את החובה של מנוחה ביום ראשון ודחתה את כל התיקונים שיכלו לאפשר ליהודים ולמוסלמים לנהל מסחר ביום ראשון במקום יום שישי ושבת. מכיוון שדרישת המנוחה לעובדי המסחר היתה אחת הדרישות של האופוזיציה, היא הצביעה בעד החוק כולו

1-25 עמ' 1912, «Закон о пенсионном обеспечении учителей-евреев», *Вестник ОПС* Гимпельсон, *Законы о евреях* עמ' 572, 558.

⁷⁰ *Рассвет*, 1909, גלי 46 (15.11), עמ' 21, 1911, גלי 19 (8.5), עמ' 20. ⁷¹ *Рассвет*, 1910, גלי 49 (5.12), עמ' 28, 1911, גלי 7 (13.2), עמ' 37, גלי 13 (27.2), עמ' 20-21, 1912, גלי 23 (8.6), עמ' 17; *Новый Восход*, 1910, גלי 3 (21.1), עמ' 17, גלי 6 (11.2), עמ' 15-16, גלי 37 (9.12), עמ' 15-16, גלי 1-2 (16.4), עמ' 22-25; *Еврейский мир*; 22-25, Л. Неманов, «Еврейский вопрос в Гос. Думе в 1910 г.», *Еврейский мир*; 37; 37, Г. Вольтке, «Чиншевики», *Еврейская энциклопедия* עמ' 870-872.

⁷² תוך כדי הדיון בהצעת החוק הועלתה גם השאלה של שימוש בשפת המקום, כולל "שפה יהודית". *Рассвет*, 1909, גלי 46 (15.11), עמ' 22, גלי 47 (22.11), עמ' 16-17, גלי 50 (15.12), עמ' 11-13, 1910, גלי 4 (24.1), עמ' 23, גלי 5 (31.1), עמ' 13-15, 1912, גלי 7 (17.2), עמ' 33, גלי 10 (9.3), עמ' 29-30, גלי 21 (25.5), עמ' 30-31, *Новый Восход*, 1910, גלי 3 (21.1), עמ' 16-17, גלי 13 (1.4), עמ' 7-9, 1912, גלי 21 (24.5), עמ' 13-15, *Еврейский мир*; 21, 1911, גלי 1 (6.1), עמ' 34-36; *Кадеты*, *Винавер*, עמ' 20-21, 26, Pinchuk, *The Octobrists*, עמ' 180-181, 95-96, 1911, גלי 1 (6.1), עמ' 34-36.

בלי להתחשב ביהודים.⁷³ בשנת 1912 נידון החוק במועצה הממלכתית, אשר החזירה אפשרות למסחר במשך חמש שעות ביום ראשון, אך יחד עם זאת העריכה יום העבודה של הזבנים עד 15 שעות.⁷⁴ בעייה דומה לטקטיקה של האופוזיציה, או, ליתר דיוק, לתפישתה בציבוריות היהודית, היוו הצעות החוקים על הכנסת שלטון עצמי מקומי לאיזורים חדשים, אשר כוללו הגבלת זכות הבחירה של היהודים או איסור מוחלט על השתתפותם בשלטון זו. כך, בשנת 1910 בדיון על הקמת הזמסטבו בשישה פלכים מערביים עם הגבלת נציגות פולנית ואיסור מוחלט על היהודים לבחור ולהיבחר בבחירות לזמסטבו,⁷⁵ לא הצליחו הקדטים להוציא איסור זה, אך הצליחו לדחות הסתייגות האוסרת על היהודים להתקבל לעבודה בזמסטבו.⁷⁶ גם בחוק (מרץ 1911) על הקמת זמסטבו בנפות (волость) נשללה מהיהודים זכות ההשתתפות. בשל חשיבות החוק למערכת השלטון העצמי כולה (עוד מסוף המאה הי"ט קראו אנשי הזמסטבו להשלמת מערכת השלטון העצמי על ידי הקמת יחידות זמסטבו קטנות), הצביעה סיעת הקדטים בעדו.⁷⁷ בשנת 1912 מחה ניסלוביץ' נגד הקמת הזמסטבו בפלך ארכאנגלסק, שהוצעה ע"י הקדטים, מכיוון שהחוק על הזמסטבו משנת 1890 מנע מיהודים להשתתף בו.⁷⁸

אולם ההשלכות החמורות ביותר היו להצעת החוק על הקמת שלטון עצמי בערי פולין, אשר כללה הגבלות חדשות על יהודים.⁷⁹ העבודה על החוק החלה בסתיו 1909 בוועדה ממשלתית מיוחדת, וכבר במאי 1910 הוכנסה הצעת החוק לדומה.⁸⁰ ההצעה קבעה, שכל תושבי הערים בפולין בעלי נכס דלא נידי או שוכרי דירה במחיר מסוים בוחרים חברי מועצת העירייה (זו הייתה הרחבת זכות הבחירה לעומת החוק של 1892 הפועל ברוסיה). כל הבוחרים מתחלקים לשלוש קוריות – רוסית, יהודית וכללית (קרי פולנית), והיהודים שהתנצרו נכללים בקוריה היהודית. שיטת הקוריות, כמו הרחבת זכות הבחירה, נועדו להבטיח את השתתפות הפקידים הרוסים בשלטון העירוני. לכן נקבע שהרוסים, אם מספרם בעיר לא פחות מחמישה איש, בוחרים נציג אחד לפחות. היהודים, במידה והם מהווים יותר מ-50% באוכלוסייה, בוחרים 20% מהנציגים, עם פחות

⁷³ עמדתה והצעותיה של סיעת הסוציאל-דמוקרטית עוררה התנגדות של הבונד, אשר גינה את הטקטיקה של הסיעה ודרש לקבוע בחוק זכות לפרולטריון יהודי לשובות בשבתות – *Отчет о VIII конференции Бунда* – עמ' 50-62, 82-83.

⁷⁴ *Рассвет*, «О воскресном отдыхе», 1909, גל' 9 (1.3), עמ' 12-14; «Беседа с депутатом Н.М. Фридманом», А.Р., «Беседа с депутатом Н.М. Фридманом», А. Ноэми, «О субботнем отдыхе», עמ' 26-29; שם, גל' 19 (9.5), עמ' 26-29; שם, גל' 26 (27.6), עמ' 7-8; Корреспондент, «Беседа с депутатом Фридманом», שם, גל' 33 (15.8), עמ' 4-5; שם, גל' 46 (14.11), עמ' 16-17; Я. Лещинский, «Воскресный отдых», שם, גל' 24 (15.6), עמ' 15-17; *Еврейская неделя*, 1910, גל' 3 (29.4), עמ' 14-18; «Праздничный отдых», שם, גל' 4 (6.5), עמ' 1-3; שם, עמ' 11-17; שם, גל' 6 (20.5), עמ' 13; «Еще о праздничном отдыхе», *Новый*, 14-17; שם, גל' 8 (3.6), עמ' 14-17; «Праздничный отдых в черте оседлости», *Новый*, 14-17; שם, גל' 7 (27.5), עמ' 1-3; *Восход*, 1910, גל' 37 (9.12), עמ' 1-4; שם, עמ' 16-20; «Тактика трусости», שם, גל' 38 (16.12), עמ' 3-4; שם, עמ' 20-26; Винавер, «Еврейский вопрос в Гос. Думе в 1910 г.», *Еврейский мир*, 1911, גל' 1 (6.1), עמ' 37-38; *Кадемы*, עמ' 27, 31-32.

⁷⁵ על פרשת הזמסטבו בפלכי המערב ראה *Ascher, P. A. Stolypin*, עמ' 330-362; *Weeks, Nation and State*, עמ' 131-151; *Pinchuk, Hosking, The Russian Constitutional Experiment*, עמ' 106-149; *Edelman, Gentry Politics*, עמ' 116-126; *The Octoberists*, עמ' 137-158; *Chmielewski, The Polish Question*, עמ' 82-110; *Tokmakoff, P. A. Stolypin*, עמ' 123-190; *Аврех, Столыпин и третья Дума*; עמ' 93-97; *Аврех, Царизм и третьеиюньская система*, עמ' 159-179; *Аврех, П.А. Столыпин и судьбы реформ*, עמ' 200-201, 212-227; על הדיון בדומה ראה *Shlapentokh, "Reassessment of the Relationships"*, עמ' 120-131.

⁷⁶ *Рассвет*, 1910, גל' 20 (16.4), עמ' 17-19; גל' 21 (23.5), עמ' 19-20; עמ' 23 (6.6), עמ' 17-18; *Новый Восход*, 1910, גל' 9 (4.3), עמ' 13-15; גל' 11 (18.3), עמ' 10-11; «Земство в Западном крае», *Еврейская неделя*, 1910, גל' 5 (13.5), עמ' 1-3; גל' 6 (20.5), עמ' 10-12; גל' 8 (3.6), עמ' 14-17; *Еврейский мир*, 1911, גל' 1 (6.1), עמ' 27-28.

⁷⁷ *Рассвет*, 1911, גל' 13 (27.2), עמ' 19-20; גל' 14-15 (3.4), עמ' 38-41; גל' 20 (15.4), עמ' 34; *Еврейский мир*, 1911, גל' 8 (24.2), עמ' 13-14; גל' 13 (31.3), עמ' 16-26; *Винавер, Кадемы*, עמ' 29; על חוק זמסטבו בנפה ראה *Hosking, The Russian Constitutional Experiment*, עמ' 161-170; *Pinchuk, The Octoberists*, עמ' 180-181; *Conroy, Peter Arkadievich*, עמ' 176-197; *Weissman, Reform in Tsarist Russia*, עמ' 67-69.

⁷⁸ *Рассвет*, 1912, גל' 4 (27.1), עמ' 27-28. הצעת החוק התקבלה בדומה אך נדחתה במועצה הממלכתית - *Аврех, Царизм и третьеиюньская система*, עמ' 166; *Юртаева, Государственный Совет*, עמ' 120-121.

⁷⁹ על פרשת החוק ראה *Weeks, "Nationality and Municipality"*, עמ' 33-47; *Weeks, Nation and State*, עמ' 152-171; *Pinchuk, The Octoberists*, עמ' 172; *Chmielewski, The Polish Question*, עמ' 138-160; *Аврех, Царизм и третьеиюньская система*, עמ' 97-101.

⁸⁰ *Еврейская неделя*, 1910, גל' 9 (11.6), עמ' 12-13; *Chmielewski, The Polish Question*, עמ' 138-140.

מ-50% – 10% מהנציגים, ורק עם מספרם פחות מ-10% הם מקבלים כמות הנציגים הפרופורציונלית. ראש העיר, סגנו ומזכיר בעירייה ובמועצה העירונית אינם יכולים להיות יהודים.⁸¹ מטרתו של החוק היתה מצד אחד לשפר את ניהול הערים בפולין, תוך כדי שמירה על "הרעיון הממלכתי הרוסי", כדברי סטולפיץ,⁸² ומצד שני לפצות את הפולנים על יצירת פלך חלם, הוצאתו ממלכת פולין וצירופו לרוסיה.⁸³ תהליך החקיקה נתמך בדומה על ידי הרוב של הימין והלאומיים (המעוניינים להפסיק "פולניזציה" של האוכלוסיה "הרוסית" בפלך חלם), של האוקטוברים (שראו את החוק כצעד ראשון לרפורמה ליברלית של השלטון העצמי העירוני בכלל⁸⁴) ושל הקולו הפולני השואף להפסיק ניהול אדמיניסטרטיבי של ערי פולין. לדברי ההיסטוריון ולנטין דיאקין, "הימנים והלאומיים היו מעוניינים בפרויקט חלם, בעוד שהאוקטוברים והקולו – בשלטון עצמי בערי פולין, ומכיוון ששני הצדדים פחדו שירמו אותם, דיון בשתי ההצעות התנהל במקביל".⁸⁵

בזמן הדיון בחוק בוועדה לענייני הערים בדומה (נובמבר – דצמבר 1910) אמר יושב ראש הקולו ולדיסלב גראבסקי (1874-1938) שהוא נגד שיטת הקוריות, אך אם השיטה הזאת תתקבל, אי אפשר לקבל אותה ללא הגבלת אחוז היהודים. מאחורי עמדה זו היתה הבנת הרמזים מהממשלה, שביטול שיטת הקוריות יגרום לה למשוך את הצעת החוק מהדומה. רמז זה דחף גם את סיעות הפרוגרסיסטים והקדטים להסכים לצורות אחרות להבטחת נציגות רוסית. בהצבעה על הקוריות בוועדה הצביעו הצירים הפולניים נגד (מה שלא יכול היה למנוע את קבלתה), ובהצבעה על הגבלת אחוז היהודים הם נמנעו, כך שהתקנה אושרה בוועדה על חודו של קול אחד. הם התנגדו אמנם לשיוך של היהודים המומרים לקוריה היהודית ותקנה זו הוצאה מהצעת החוק. הם התנגדו גם לאיסור המונע מן היהודים להיות ראש העיר, סגנו או מזכיר כמיותר, בטענה שזה לא יקרה כאשר הרוב במועצת העיר יהיה פולני, אך האיסור התקבל. כמו כן התקבלה הצעתו של גראבסקי שאפשרה לקוריה אחת לבחור אנשים מקוריה אחרת – דהיינו אפשרה לפולנים לבחור ביהודים ועל ידי כך למלא את המכסה במועמדים יהודיים הרצויים להם.⁸⁶ התנהגותם של נציגי הקולו בוועדה עוררה סערה בעיתונות היהודית ודווקא כתשובה לכך כתב ז'בוטינסקי, כי "בפולין יש שני לאומים, וערי פולין [...] שייכות לשני הלאומים במידה שווה" – מה שעורר תגובה חריפה של העיתונות הפולנית מכל המחנות.⁸⁷

בסוף נובמבר 1911 החלה מליאת הדומה בדיונים בחוק זה. בדיון הכללי הצהיר גראבסקי מטעם הקולו על תמיכה בחוק כפי שהוצג על ידי הוועדה. האוקטוברים הצהירו שהם גם תומכים בחוק כולל הסעיפים על הגנת זכויות המיעוט הרוסי ועל ההגבלות ליהודים. את ההתנגדות לחוק הביעו כל סיעות האופוזיציה, ובמרכזו ביקורתן היו שיטת הקוריות וההגבלות על יהודים. בין הנואמים היו ניסלוביץ', אשר ציין שעד כה נהנו היהודים בממלכת פולין משוויון כמעט מלא, ופרידמן, אשר השתדל להוכיח, בשימוש בגליציה כדוגמה, שאין כל סיבה לפחד שתהיה השתלטות יהודית בהנהלת הערים. בתגובה, כדי להבהיר את עמדת הקולו, הצהיר ויקטור יארונסקי (1870-1931), שהקולו תומך בחוק בצורתו הנוכחית לא רק מפני חשש שללא ההגבלות החוק לא יבוצע, אלא "שאי אפשר להקים עכשיו שלטון עצמי בערינו ללא הגבלה על יהודים", כי בזמן שהיהודים מחוסרים זכות השתתפות בהנהלת ערים ברוסיה "הענקת שוויון הזכויות ליהודים בערינו תביא להגברת זרם היהודים מכל המקומות האחרים אלינו, ובגלל זה השאלה היהודית הכללית, שכבר עכשיו

⁸¹ *Рассвет*, «Проект городского самоуправления в Царстве Польском», 1910, גל' 23 (6.6), עמ' 13-14.

⁸² *Аврех, Царизм и третьюшюнская система*, עמ' 98, *Chmielewski, The Polish Question*; עמ' 139.

⁸³ על פרשת פלך חלם ראה *Weeks, Nation and State*, עמ' 172-192, *Chmielewski, The Polish Question*; עמ' 111-137; *Долбиллов, Миллер, Западные окраины*, עמ' 372-378.

⁸⁴ על הנסיונות לשנות את חוק הנהלת הערים של 1892 ראה *Нардова, «К вопросу о реформе городского положения»*.

⁸⁵ *Дякин, Буржуазия, дворянство и царизм*, עמ' 31.

⁸⁶ *Рассвет*, 1910, גל' 44 (31.10), עמ' 22-23, גל' 46 (14.11), עמ' 14-16, גל' 49 (5.12), עמ' 28, 1911, גל' 8 (20.2), עמ' 25-26, גל' 44 (28.10), עמ' 24, *Новый Восход*, 1910, גל' 32 (4.11), עמ' 16, גל' 33 (11.11), עמ' 15-18, גל' 35 (25.11), עמ' 18-20, גל' 36 (2.12), עמ' 18-19, גל' 38 (16.12), עמ' 26-27, *Chmielewski, The Polish Question*; עמ' 141-142.

⁸⁷ *Одесские Новости*, «Поляки и евреи», *Вл. Жаботинский*, המאמר פורסם גם בקובץ *Поляки и евреи* (1911), המילים המצוטטות מופיעות בעמ' 14. על הדיון הציבורי בענין השלטון העצמי בערי פולין ראה אנגל, "השאלה הפולנית והתנועה הציונית".

הינה חריפה אצלנו, תהיה לא סבילה".⁸⁸ הצהרות אלו גרמו להשלכות מרחיקות לכת ביחסים בין הקדטים והקולו בדומה ועל החרפה משמעותית ביותר ביחסים בין היהודים והפולנים, אשר הסתיימה בסופו של דבר בחרם הכלכלי של 1912 (ראה על כך בפרק 6).

בעת הדיון המפורט בסעיפי החוק, ניסתה האופוזיציה להחליף את שיטת הקוריות לשיטת הנציגות הפרופורציונאלית, כפי שהציעו הפרוגרסיסטים. בנאום החדש שלו שוב ניסה פרידמן להוכיח כי ללא שיטת הקוריות הרוב יהיה בכל זאת אצל הפולנים (דוגמאות של גליציה ושל חברות האשראי העירוניות בפולין הקונגרסאית) ואמר שרק שיטה פרופורציונלית תבטיח את האינטרסים של האוכלוסיה היהודית. אמירה אחרונה זו היתה, ככל הנראה, תגובה ל"הצהרת יארונסקי". סיעת הימין הציעה לאסור על היהודים להשתתף בשלטון עצמי לחלוטין, וכאשר הסתייגות זו לא התקבלה, היא הציעה לבטל את הקוריה היהודית הנפרדת. בעד הסתייגות הימין הצביעה גם האופוזיציה, אך היא נדחתה בקולות של האוקטובריים, הלאומיים והקולו. בסופו של דבר, התקבלו הקוריות עם ההגבלה על יהודים.⁸⁹ בזמן הדיון לבש הקרע בין הקולו וסיעת הקדטים צורה גלויה, כאשר גראבסקי, בפנינו לקדטים אמר: "אנו איננו זקוקים להנחיות מכל צד שהוא כיצד להגן על האינטרסים של העם הפולני. [...] ואלה שרואים אותנו כבלתי תרבותיים רק מעידים על יחסם לעם הפולני".⁹⁰ החוק התקבל בדומה בפברואר 1912 עם הקוריות הלאומיות ועם הגבלה על היהודים, אך המועצה הממלכתית שינתה אותו – העלתה את הדרישות לרכוש הבוחרים, הגבירה יכולות ההתערבות של המושלים ואסרה על שימוש בשפה הפולנית במוסדות החדשים. כאשר חזר החוק לדומה הרביעית באפריל 1913, שוב התפתח העימות בין האופוזיציה לבין הקולו.⁹¹ כפי שהיה צפוי, דחתה הדומה חלק מהשינויים של המועצה, ומועצת הממלכה שוב דחתה את גירסת החוק של הדומה. רק במרץ 1915 הפעילה הממשלה, על פי סעיף 87 המאפשר לה לחוקק חוקים דחופים כאשר בתי המחוקקים אינם פועלים, את החוק בגירסתו הדומאית, אך זה כבר לא השפיע על יחסם של הפולנים לאימפריה הרוסית, וכשהוחל בהגשתו, רק שלושה מתוך עשרה הפלכים הפולניים נמצאו תחת שלטון הרוסי, בעוד שרוב ממלכת פולין נכבש על ידי הגרמנים.⁹²

שאלת השלטון העצמי בפולין שיחקה תפקיד חשוב בליבו הסכסוך היהודי-פולני וביצירת קרע פוליטי בין הפוליטיקאים הפולניים לבין האופוזיציה הרוסית. לאותה מטרה – סכסוך בין עם "מדוכא" אחר לבין היהודים וכתוצאה מכך פגיעה באופוזיציה הרוסית התכוונה ההסתייגות שהציע קרופנסקי לחוק על זכויות הנתינים הרוסים בפינלנד בנובמבר 1911, שבועיים לפני הדיון בשלטון העצמי בערי פולין. בפינלנד פעלו חוקים שוודיים מהמאה הי"ח וחוקים פיניים מהמאה הי"ט אשר אפשרו רק שהות זמנית של היהודים בארץ זו (אם כי זה לא מנע השתקעותם של כ-1,000 יהודים בפינלנד). בהצעת החוק הממשלתית נקבע שכל החוקים הפיניים לגבי היהודים נשארים בתוקפם, אך במליאת הדומה הציע קרופנסקי להעניק ליהודים בפינלנד זכויות כמו מחוץ לתחום המושב (הצעה דומה והן הצעות לכלול את פינלנד בתחום המושב ולהעניק זכויות ליהודים שכבר גרים בפינלנד נדחו עוד בוועדה). הצעה זו היתה פרובוקטיבית בלבד, ולאחר שניסלוביץ' בשם היהודים סירב "לקבל מתת כלשהו מידיים כאלו", הסיר קרופנסקי את הצעתו.⁹³

⁸⁸ Гос. Дума, Стенографические отчеты, 3, מושב 5, חלק 1, עמ' 2499-2500, *Рассвет*, 1911, גל' 48 (25.11), עמ' 26-18; Аврех, Царизм и третьешюньская система, עמ' 99.

⁸⁹ רק נצחון קטן אחד השיגו הצירים היהודיים והוא דחיית הסתייגותו של גראבסקי המאפשרת לבחורי קוריה אחת לבחור באנשים מקוריה אחרת. לא היה ברור האם הסתייגות זו התכוונה לכך שהקוריה הפולנית תבחר יהודים ועל ידי כך תמלא את המכסה היהודית או שהיהודים נבחרו הקוריה הפולנית לא יכללו במכסה. אך שני הפירושים האפשריים היו לטובת הפולנים – או שהם יוכלו למלא מכסה יהודית על ידי היהודים הרצויים להם, או שהיהודים נבחרו הקוריה הפולנית ישמשו כמשקל-נגד כלפי נבחרו הקוריה היהודית. ראה *Рассвет*, 1911, גל' 50 (9.12), עמ' 20-21; Ландау, Польско-еврейские отношения, עמ' 89-92.

⁹⁰ Гос. Дума, Стенографические отчеты, 3, מושב 5, חלק 1, עמ' 2855; *Рассвет*, 1911, גל' 49 (2.12), עמ' 32-28; Аврех, Царизм и третьешюньская система, עמ' 99. על יחסו של מנהיג הקדטים מיליוקוב אל השאלה הפולנית – Бахтурина, «П.Н. Миллюков и польский вопрос» ראה

⁹¹ *Рассвет*, 1913, גל' 23 (7.6), עמ' 25-26; גל' 24 (14.6), עמ' 21-16; גל' 25 (21.6), עמ' 29-24.

⁹² Бахтурина, *Окраины*, עמ' 50-51.

⁹³ *Рассвет*, 1911, גל' 7 (13.2), עמ' 37-38; גל' 44 (28.10), עמ' 24; גל' 45 (4.11), עמ' 17-22; «Финляндия», *Еврейская*; *неделя*, 1910, גל' 3 (29.4), עמ' 1-2; *Новый Восход*, 1910, גל' 37 (9.12), עמ' 15-12; גל' 39 (23.12), עמ' 6-3, 15. על החוק ראה Hosking, *The Russian Constitutional Experiment*, עמ' 106-116; Edelman, *Gentry Politics*, עמ' 102-106;

מבחינת הפוליטיקה היהודית, לא פחות חשובה מהשאלה על השלטון העצמי בערי פולין היתה הצעת החוק על ביטול תחום המושב.⁹⁴ הצעה זו היא פרי יוזמתו של לזר ניסלוביץ', ולכן ראוי לבדוק אותה בהקשר פעילותו ופעילות חברו, נפתלי פרידמן, בדומה השלישית.

מערכת הנציגות היהודית בדומה השלישית והצעת החוק על ביטול תחום המושב

אין ספק, שבין שני הצירים היהודיים, לזר ניסלוביץ', פקיד פטרבורגי, ניסה להיות הראשון ולהוביל את נפתלי פרידמן, עורך דין צנוע ולא-מנוסה מפונבו' בפלך קובנו.⁹⁵ דווקא הוא נשא את הנאום היהודי הראשון בדומה (13 בנובמבר 1907) – נאום התמיכה בהצעתו של ראש הקולו הפולני רומן דמובסקי (-1939 1864) לכלול באגרת הברכה לצאר (адпес) קטע על "סיפוק השאיפות הצודקות של הלאומים היושבים במדינה". כל הזרמים בפוליטיקה היהודית היו מאוחדים באי-שבעיות הרצון מפנייתו של ניסלוביץ' "לחוש הצדק של העם הרוסי" בשם "חמשת מיליוני יהודים עניים, רעבים, משוללי זכויות".⁹⁶ צורה זו של הנאום הראשון היתה סימפטומטית למדיניותו של ניסלוביץ' בעתיד. בתקופת דיכוי המהפכה, התחזקות הריאקציה ואובדן כל תקווה לשינויים בחוגים האופוזיציוניים בחברה הרוסית, ניסלוביץ' נשאר זר לפסימיות השולטת. ביסוד מדיניותו הפרלמנטרית עמדה אמונתו, כפי שהסביר אותה בקיץ 1908:

צדק ענייננו, לפי השתכנעותי העמוקה והכנה, כה עצום ונעלה, שאין לנו ממה לפחד לפעול בגלוי ולתבוע אפילו מהדומה השלישית להעניק לנו זכויות אנושיות יסודיות. [...] השכל הממלכתי **הקיבוצי** [ההדגשה כאן והלאה במקור] יכתוב לה [לדומה], שטובת מולדתנו המשותפת דורשת **בציווי** לפתור את השאלה היהודית הכואבת כבר מזמן, והפתרון הנכון היחיד יכול להיות רק במובן הרצוי ליהודים.⁹⁷

אמונה זו נשענה על ההנחה שהובעה עוד בשבוע הראשון לעבודת הדומה, שבין האוקטוברים ואפילו בין הימנים ישנם "אנשים ישרים, טובי לב ובעלי נפש ישרה", שהאנטישמיות שלהם נובעת מאי-הכרות עם השאלה היהודית, "ולכן", טען ניסלוביץ' בראיון שפורסם ב-10 בנובמבר 1907, "יכולים אנו בשיחות פרטיות בפגישות והתנגשויות תמידיות להראות להם את טעותם בנוגע לדעתם ע"ד היהודים, להוכיח להם את העול והעשק הנעשים ליהודים, להשריש מלבם את הדעות הקודמות נגדנו ולהפוך באופן זה את לבם לטוב לנו".⁹⁸ במילים אחרות ניסח את ההנחה הזאת מתנגדו של ניסלוביץ' גנריך סליוזברג, כאשר כתב בספר זכרונותיו: "הוא האמין בהשפעתו האישית בחוגי האוקטוברים".⁹⁹ ניסלוביץ' האמין גם כן, שניתן לשכנע את האוקטוברים ואת הימנים רק באמצעות "מילה כנה ואמיתית הנאמרת על ידינו", ושמידה זו "היוצאת

Avrex, עמ' 84-89; Аврех, Царизм и третьешюньская система ; Pinchuk, *The Octobrists* עמ' 118-123; Аврех, Peter Arkadieievich ; Tokmakoff, P.A. *Stolypin* ; עמ' 136-158; П.А.Столыпин и судьбы реформ ; Stolypin עמ' 123-136.

⁹⁴ לאמיתו של דבר, הצעת החוק הראשונה בעד הרחבת זכויות היהודים הוכנסה לדומה באופן ספונטני במאי 1908 על ידי סיעת העמלנים, והיא קראה להרשות ליהודים לבוא למקומות המרפא בקוקוז. ההצעה נדחתה במליאת הדומה בדיון ראשוני, אך במאי 1909 מאה צירים מסיעות האוקטוברים והפרוגרסיבים הכניסו הצעת חוק המאפשרת ליהודים לבוא לערי המרפא בקוקוז בזמן עונת ריפוי רשמית. פרידמן סירב לחתום על ההצעה כי לפי דעתו היא בדרך אגב מאשרת חוסר הזכויות של היהודים – «Характерный инцидент», *Рассвет*, 1908, גל' 19 (17.5), עמ' 5; 1909, גל' 19 (10.5), עמ' 10.

⁹⁵ ראה דברי סליוזברג על שני הצירים, *Дела*, Слиозберг, ג', עמ' 241-247. השווה גם «Еврейский мир», Перельман, עמ' 246.

⁹⁶ Гос. Дума, *Стенографические отчеты*, 3, מושב 1, חלק 1, עמ' 135, 162-163, 166, 207-208, *Рассвет*, 1907, גל' 45 (17.11), עמ' 11-14. שלושה שבועות לאחר הנאום הופיעה ההודעה כי ניסלוביץ' היה צריך לדבר על שוויון מלא ליהודים ופורסם נאום מתוכנן זה – ראה *Рассвет*, 1907, גל' 48 (6.12), עמ' 16. במקום אחר התפרסם כי צירים יהודיים התכוונו להכניס לדומה הצהרה בשאלה היהודית, אך מיליוקוב שכנע אותם לא לעשות זאת, אם כי מיליוקוב עצמו הכחיש את הידיעה (שם, גל' 47 [1.12], עמ' 17-18, *American Hebrew*, 17.1.1908, עמ' 281).

⁹⁷ Нисселович, *Еврейский вопрос*, עמ' 8, 29.

⁹⁸ סולודוכה, "שיחה עם הדפוטט העברי ל. ניסלוביץ'", *הד הזמן*, 1907, גל' 61 (10.11), עמ' 1.

⁹⁹ Слиозберг, *Дела*, עמ' 241.

מאיתנו ומחוזקת בעובדות ובמספרים הינה הנשק החזק ביותר בידינו בשביל ההגנה על דרישותינו הצודקות".¹⁰⁰ דהיינו, הוא יחס ערך מיוחד לפעילות של היהודים עצמם ולא של האופוזיציה כולה. תקוותו לתוצאות ממשיות בדומה ולתמיכה של הכוחות הידועים כמתנגדי השוויון היהודי גרמה לו, מן ההכרח, לנטוש כבלתי-מושגת את דרישת השוויון המלא והכולל, אשר היתה דרישתם של הצירים היהודיים הקודמים ושל 'האגודה להשגת מלא הזכויות', ולהכריז על דרך אחרת של פוליטיקה פרלמנטרית: נדרש הכל, אבל, למה לנו לכחד, נקח כל מה שיתנו לנו ונהיה שמחים בעמקי-נפשותינו אם נשיג לכהפ"ח [לכל הפחות] את שאפשר להשיג. כלל יש בידי: "תפסת מרובה לא תפסת". נבקש לנו בראשונה את הזכויות היותר הכרחיות, ואחרי כן נרכש מעט מעט וקמעא קמעא את יתר הזכויות החסרות לנו.¹⁰¹

ברוח זו התחיל ניסלוביץ' לפעול מהימים הראשונים של הדומה השלישית. ניתן לחלק את פעילותו לשני תחומים: הנאומים במליאת הדומה והצעדים הפרקטיים לביטול ההגבלות. בניגוד לטקטיקה של סיעת הקדטים, אשר, כאמור, החלו להשיב להתנפלויות על היהודים רק בשנת 1909, כבר מינואר 1908 עלה ניסלוביץ' לדוכן הדומה כדי למחות נגד עלבונות ליהודים.¹⁰² הבעיה של הנאומים היהודיים היתה בכך, שניסלוביץ' ועמיתו פרידמן לא היו נאומים טובים, ונאומיהם הופרעו בצעקות והערות מספסלי הימין. אחת המטרות שניסלוביץ' שם לפניו בשנה הראשונה של קיום הדומה היתה להרגיל את האגף הימני להקשיב לצירים היהודיים ללא התפרעויות, ובקיץ 1908 הוא סבר שהצליח במטרה זו.¹⁰³ את הצלחתו הוא ראה בכך, שהדומה מוכנה לשמוע אותו דווקא "כיהודי", ולכן הוא נאבק קשות כדי לקבל זכות הדיבור בנפרד מסיעת הקדטים שאליה הוא השתייך. כך, בישיבה הסגורה ב-25 באפריל 1908, כאשר נדון מספר המתגייסים לשנת 1908 והושמעה הצעה לא לקבל יהודים לצבא, קיבל ניסלוביץ' בתמיכת האוקטוברים את זכות הדיבור ללא הגבלת הזמן,¹⁰⁴ למרות שנאומים עקרוניים מטעם הקדטים נשאו רודיצי'ב ופראגמנט (האחרון, כפי הנראה, בתור יהודי). בעת הדיון על תקציב משרד ההשכלה ב-11 ביוני 1908 מחה ניסלוביץ' מדוכן הדומה על כך, שלא קיבל אפשרות לנאום בדיון הכללי, והדומה אפשרה לו נאום מיוחד בתור נציג של קבוצה יהודית נפרדת.¹⁰⁵ במקביל למדיניות הנאומים, החל ניסלוביץ' בצעדים מעשיים בתקוותו לתמיכת האוקטוברים. כבר בדצמבר 1907 דיבר ניסלוביץ' על הכנסת הצעת חוק בנושא יהודי לדומה¹⁰⁶ ובחודשים הראשונים של 1908 הוא הכין דו"ח בשביל הוועדה לענייני דת, אשר דנה אז בהצעת החוק על חופש המצפון. בדו"ח זה הוא התכוון להציע לבטל את כל ההגבלות על היהודים בתקווה שרוב הוועדה (האוקטוברים והאופוזיציה) יצביעו רק בעד ביטול תחום המושב. אך ההתנגדות העזה של 'הקבוצה היהודית העממית' מנעה ממנו להציע את הדו"ח בפני הוועדה.¹⁰⁷ מייד לאחר מכן, באפריל 1908, פנה ניסלוביץ' למנהיגי סיעות הימין ולראש הממשלה סטולפיץ' בשאלה על יחסם להכנסת הצעת החוק על שוויון הזכויות לדומה ולמסירתה לוועדה פרלמנטרית מיוחדת. חשוב להדגיש כאן כי ניסלוביץ' לא שאל על התמיכה בשוויון אלא אך ורק על אפשרות לא לדחות את ההצעה

¹⁰⁰ Нисселович, *Еврейский вопрос*, עמ' 13, 17.

¹⁰¹ י. סולודוכה, "שיחה עם הדפוטט העברי ל.נ. ניסלוביץ'", *הד הזמן*, 1907, גל' 61 (10.11), עמ' 2.

¹⁰² פעם ראשונה מחו ניסלוביץ' ופרידמן נגד האשמות של קרופנסקי שהיהודים אינם רוצים לשרת בצבא ב-17 בינואר 1908 (*Рассвет*, 1908, גל' 5 [2.2], עמ' 3-4) ובמכתב לעתון *דער פריינד* מיום 12.2.1908 הבטיח ניסלוביץ' להשיב לעלבונות ליהודים (שם, גל' 7 [16.2], עמ' 29; *דער פריינד*, 1908, גל' 37 [13.2], עמ' 2). ב-19 בנובמבר 1911 עלה ניסלוביץ' לדוכן הדומה במיוחד כדי למחות נגד דברי סגן שר הפנים אלכסנדר מאקארוב, אשר בנאומו על סינף המשטרה הפוליטית בוולנה אמר שאי אפשר להאמין לדברי עד מפני שהוא יהודי. מחאה זו נעשתה בניגוד לדעתם של מנהיגי הקדטים (שם, 1911, גל' 45 [23.11], עמ' 17). כמו כן מחה ניסלוביץ' נגד ניסוח השאלתא של האוקטוברים על רצח סטולפיץ', אשר התחילה במילים "יהודי מורדקו בוגרוב" (C. Поляков, «Начало новой сессии», שם, 1911, גל' 43 [21.10], עמ' 5-6 וגם עמ' 21-22).

¹⁰³ Нисселович, *Еврейский вопрос*, עמ' 9-17.

¹⁰⁴ Нисселович, *Еврейский вопрос*, עמ' 12.

¹⁰⁵ כך הסביר זאת מנהיג האוקטוברים אלכסנדר גוציקוב. *Рассвет*, 1908, גל' 23 (15.6), עמ' 12, גל' 24 (22.6), עמ' 8-9; Нисселович, *Еврейский вопрос*, עמ' 13-16.

¹⁰⁶ "אָ געפראַך מיט ה' ל. ניסעלאָוויטש", *דער פריינד*, 1907, גל' 266 (3.12), עמ' 2; *Рассвет*, 1907, גל' 49 (13.12), עמ' 23.

¹⁰⁷ *Рассвет*, 1908, גל' 6 (9.2), עמ' 6; «Беседа с Л.Н. Нисселовичем», שם, 1911, גל' 7 (13.2), עמ' 4; Л.Н. Нисселович, «Правда превыше всего II», שם, 1912, גל' 27 (6.7), עמ' 3-6.

מיד אלא למסרה לוועדה. מנהיג סיעת הימין הרוזן אלקסיי בוברינסקי (1852-1927), מנהיג סיעת הימין המתון הרוזן ולדימיר בוברינסקי (1867-1927) ומנהיג האוקטוברים אלכסנדר גוצ'קוב (1862-1936) השיבו כי הם אינם מתנגדים להקלות מסוימות ותשובותיהם פורסמו על ידי ניסלוביץ'. גם סטולפיץ' אמר לו, כי היוזמה לחקיקה בשאלה היהודית צריכה לבוא מהדומה עצמה והממשלה לא תתנגד לה. מעשה זה גרם לביקורת חריפה מכל הצדדים, וניסלוביץ' הואשם במגע עם הימין, בהפרת המשמעת של סיעת הקדטים ובנטילת סיכון גבוה של תבוסה ללא הסכמה של נציגות היהודים.¹⁰⁸

מדיניות זו – פעילות עצמאית יהודית ונכונות לקבל רק הקלות חלקיות בעזרת האוקטוברים – הביאה כבר בשנת 1908 לסכסוך בין ניסלוביץ' לבין הנהגת הקדטים ו"העסקנים הפטרבורגיים", דהיינו מנהיגי 'הקבוצה היהודית העממית'. לכן, דין וחשבון שלו על השנה הראשונה של עבודתו בדומה הופיע בבטאון הציוני האנטי-"גרופיסטי" **רסבט** (ובתור חוברת מיוחדת), ובו נאמר:

אנחנו חייבים לדחות רעיון כוזב, שאנו היהודים צריכים לקשור את גורלנו בגורלו של ארגון פוליטי לא-יהודי כלשהו. חטא היסטורי גדול חטאו העסקנים היהודים, אשר מנעו מהצירים היהודיים בדומה הראשונה **להתאחד** [ההדגשה כאן והלאה במקור], בדומה למוסלמים ופולנים, **לקבוצה יהודית נפרדת ועצמאית**, ועל ידי כך הכריחו אותם לחזור בהם משוויון ליהודים בראש ובראשונה בדומה הממלכתית עצמה.¹⁰⁹

ניסלוביץ' האשים את הקדטים בפסיביות, וכתב, ש"לו היתה בדומה אופוזיציה פעילה יותר" היה אפשר למנוע גם גירוש רבים מערי השדה וגם התנפלויות גסות ומעליבות של האנטישמים המושבעים, כמו ולדימיר פורישקביץ (1870-1920) ומארקוב השני, כיוון שחלק גדול של האוקטוברים ואפילו של "הימנים המתונים" היו תומכים בזה. גם כן, הוא הביע אי-אמון ב"עסקנים הפטרבורגיים", אשר מדברים בשם כל יהודי רוסיה וקשורים לקדטים, וקרא להקים ארגון בלתי מפלגתי המייצג את "הדעה האמיתית" של העם היהודי.¹¹⁰

הדרישה האחרונה נבעה מהיחסים הבעייתיים שנוצרו בין ניסלוביץ' לבין חוג העסקנים שהתייצב לעזרת הצירים היהודיים. עוד מימי הדומה הראשונה הונהגו הצירים היהודיים בעבודתם הפרלמנטרית בשאלה היהודית על ידי גוף ציבורי חוץ-פרלמנטרי. בימי הדומה הראשונה היתה זו 'האגודה להשגת מלוא הזכויות': הוועידות קבעו קו אסטרטגי והלשכה המרכזית של 'האגודה' יחד עם הצירים פתרה את השאלות הטקטיות. אחרי התפרקותה של 'האגודה', דווקא 'הקבוצה היהודית העממית', הודות לקרבתה לסיעת הקדטים ולנסיון הפרלמנטרי של מנהיגיה, יכלה וחפצה להנהיג את הצירים היהודיים. בתקופת הדומה השניה עסקה הנהגת 'הקבוצה' בהכנת השאלה היהודית לדיון ולחקיקה בדומה: רשימת החוקים שיש לבטלם, בדיקת התקציב והצעות החוקים מבחינה יהודית (ראה פרק 2, תת-פרק "הקבוצה היהודית העממית"). ב-1907 אף נידונה ההצעה לכנס קונגרס 'הבוררים' היהודיים על מנת להקים גוף ציבורי שינחה את הצירים בדומה (ראה פרק 2, תת-פרק "התפרקות 'האגודה' להשגת מלוא הזכויות' והרעיון של מוסד יהודי מייצגי"). בעת כינון הדומה השלישית הציעה 'הקבוצה העממית' את עזרתה לניסלוביץ' ופרידמן והזמינה אותם להשתתף בשיבותיה.¹¹¹ אל מנהיגי 'הקבוצה' פנה ניסלוביץ' עם הצעתו המתוארת לעיל לפעול בוועדה לענייני הדת.¹¹² אולם היחסים בין 'הקבוצה' לבין הצירים היהודיים לא היו חסרי מכשולים. בינואר 1908 מצאו שני הצירים לנכון להכחיש את דברי מיליוקוב שהם הינם חברי 'הקבוצה העממית' והדגישו שהם רק "אורחים

¹⁰⁸ «О еврейском представительстве в Думе», 1908, גלי 16 (26.4), עמ' 18-19; «О еврейском представительстве в Думе», שם, עמ' 1-4; «Правда превыше всего I», Л.Н. Нисселович, שם, 1912, גלי 26 (29.6), עמ' 5.

¹⁰⁹ Нисселович, *Еврейский вопрос*, עמ' 36.

¹¹⁰ Нисселович, *Еврейский вопрос*, עמ' 38-43.

¹¹¹ *Рассвет*, 1908, גלי 5 (2.2), עמ' 31.

¹¹² «Правда превыше всего II», Л.Н. Нисселович, 1912, גלי 27 (6.7), עמ' 4.

עצמאיים" בישיבותיה,¹¹³ ובאותו פרק זמן אמר פרידמן בעת ביקורו בעירו פונבז', כי הוא מצטער "על כי אין הסתדרות יהודית תמידית" שתוכל לבוא לעזרת הצירים.¹¹⁴

היחסים הבעייתיים של ניסלוביץ' עם מנהיגי 'הקבוצה העממית' נוצרו עוד קודם לכן, בזמן הקמתה בינואר 1907, כאשר בוועידת היסוד של 'קבוצה' הוא הגן על הציונות (באמרו "מימי ימימה היא מהבהבת בלב כל יהודי") ובסוף הצטרף ל'קבוצה' כדי "לסייע לטקטיקה של פיוס מתוך הארגון".¹¹⁵ הפעילות העצמאית של ניסלוביץ' בדומה ופנייתו אל הסיעות הפרו-ממשלתיות גרמו להתנגדות עזה של מנהיגי 'הקבוצה העממית' ולהרעה ממשית ביחסיהם. לכן קרא ניסלוביץ' בקיץ 1908 ליצור "ארגון מיעוץ המורכב מעסקנים שונים ללא גיוון פוליטי או קבוצתי מיוחד" המנוגד "לקומץ גבירים [боротники] יהודיים [...] הפועלים בצורה אוטוקרטית בשם כל יהודי רוסיה, למרות שלמעשה איש לא יפה את כוחם" [ההדגשה במקור].¹¹⁶ ארגון כזה היה אמור לענות על שתי המשאלות של הצירים. מצד אחד, עוד בשנה הראשונה שלהם בדומה הדגישו ניסלוביץ' ופרידמן שהם אינם יכולים לשאת לבדם באחריות לגורל העם היהודי, וניסלוביץ' הוכיח זאת בכך, שהשהה את תוכניותיו להציע ביטול תחום המושב בשנת 1908 לנוכח ההתנגדות הציבורית. מצד שני, נזקקו הצירים לעזרה טכנית בהכנת הנתונים בשביל נאומיהם (המוסד של עוזרים פרלמנטריים לא היה קיים).¹¹⁷ גם האליטה הפוליטית היהודית מכל המחנות חפצה להנהיג את פעילותם של הצירים היהודיים, במיוחד כאשר הצירים עצמם לא היו עסקנים ותיקים וידועים.

הן היחסים המתוחים בין ניסלוביץ' לבין 'הקבוצה העממית' בגלל בעייתיות של צעדיו בדומה, והן פיזור הסופי של 'הקבוצה' על ידי השלטונות ביוני 1908 גרמו לכך, שבסוף 1908 החל בפטרבורג משא ומתן על הקמת מועצה בלתי מפלגתית, ליתר דיוק, בין-מפלגתית, המיועדת להתייעצות עם הצירים היהודיים בנוגע לטקטיקה שלהם בדומה. **רסבט**, לא רק הבטאון הציוני אלא גם אויב נמרץ של 'הקבוצה העממית' ושל עסקניה, הצהיר:

בתחום העניינים הפוליטיים השוטפים [...] עבודה משותפת אפשרית תמיד. [...] שאלות עקרוניות, כגון שאלות על האוטונומיה הלאומית, על זכויות הקהילה וכו', אי אפשר, לצערנו, לפתור עכשיו. בשאלות משורה שניה קל להגיע לדעה אחת, ובסופו של דבר ניתן להחליט על פי רוב הקולות. פעילותו של הארגון העתיד שייכת בעיקר לתחום הפוליטיקה היהודית "החיצונית", ובתחום זה אנו הגנו תמיד על עיקרון של פעולה אחידה והיינו תומכים בזמנו בסיעה יהודית פרלמנטרית עם חובת הישמעות של מיעוט לרוב בכל העניינים היהודיים.¹¹⁸

לפי דעתם של העסקנים הפוליטיים המוכנים להיכנס למועצה ליד הצירים, אלה האחרונים חייבים להישמע להחלטותיה,¹¹⁹ **ורסבט** הזהיר במפורש את ניסלוביץ', שבמידה והצירים לא יסכימו לכך, המועצה לא תקום רק כדי לעשות עבודה טכנית. יחד עם זאת תיאר **רסבט** לניסלוביץ' את מצבו האמיתית:

לו היהודים – חברי הדומה היו רק צירים מפלכים קובנו וקורלנד, איש חוץ מבותריהם לא היה דורש מהם שום דרישות. אך הצירים שלנו הינם – ברצון או לא ברצון – נציגים יהודיים, ובתפקיד זה הם מתחזים [самозванцы] באותה מידה כמו כל עסקן ציבורי אחר, חבר במועצה [ליד הצירים] העתידה. ההבדל הוא רק בכך, שלאחרונים **במקרה** אין אפשרות לנאום בדומה. אנחנו אומרים "במקרה", כי איש ואפילו הצירים שלנו לא יבואו להכחיש, שאילו

¹¹³ **דער פריינד**, 1908, גלי 21 (25.1), עמ' 3, גלי 23 (28.1), עמ' 3; *American Hebrew*, 1908, גלי 17 (28.2), עמ' 435.

¹¹⁴ **הבצלת**, תרס"ח, גלי 18 (14.2.1908), עמ' 137.

¹¹⁵ Нисселович, «Письмо в редакцию», *Свобода и равенство*, 1907, גלי 7 (1.2), עמ' 9-10.

¹¹⁶ *Рассвет*, Л.Н. Нисселович, «Еврейский вопрос в III-ей Государственной Думе», גלי 35 (7.9), עמ' 6-7;

Нисселович, *Еврейский вопрос*, עמ' 38, 40.

¹¹⁷ *Рассвет*, «Еврейское политическое представительство и наши депутаты», 1908, גלי 48 (14.12), עמ' 3-5;

Нисселович, *Еврейский вопрос*, עמ' 27-40.

¹¹⁸ *Рассвет*, «Еврейское политическое представительство и наши депутаты», 1908, גלי 48 (14.12), עמ' 4. ראה

דברים דומים גם בגליון הבא: «Наша дезорганизованность»: А. Ноэми, שם, גלי 49 (21.12), עמ' 8.

¹¹⁹ *Еврейский мир*, М. -ус- [М. Тривус], «Политические наброски», 1909, ינואר, עמ' 45.

היתה ניתנת לעם היהודי אפשרות לשלוח רק שני נציגיו לדומה, הוא לא היה בוחר, בכל שיטת בחירות שהיא, באף אחד מהצירים הנוכחים. ליהודים אין אפשרות כזאת, אך מזה אינו נובע שיש אמון מוחלט בצירים שלנו.¹²⁰

בסופו של דבר, בתחילת 1909 החלה המועצה ליד הצירים את פעילותה.¹²¹ תוכניותיה היו נרחבות: לקיים יחסים עם מפלגות וסיעות לא יהודיות, לבדוק את כל הצעות החוקים מבחינה יהודית, לדון בטקטיקה ובנאומים של הצירים היהודיים וצירי האופוזיציה על השאלה היהודית, לנהל עבודה טכנית באיסוף החומר הנדרש.¹²² מספר החברים וההרכב האישי של המועצה אינם ידועים, אך מובן שמנהיגי 'הקבוצה העממית' היו בה במיעוט לעומת נציגי הציונים, הפולקס-פרטיי, ו'הקבוצה הדמוקרטית', יחד עם מספר אישים בלתי-מפלגתיים אך עוינים כלפי 'הקבוצה העממית' (הבולט שבהם הוא אוסקר גרוזנברג).¹²³ כמזכיר המועצה שימש בונדאי ל. אטקיין, אשר, ככל הנראה, יצר קשר בלתי-פורמלי בין המועצה לבין הנהגת הבונד.¹²⁴ במקביל להקמת המועצה ליד הצירים הקימו כל הקבוצות בסוף 1908 עוד מפעל משותף – הירחון **יברייסקי מיר**, אשר איחד לא רק את 'הקבוצה העממית', הפולקס-פרטיי ו'הקבוצה הדמוקרטית' חסרי בטאון אלא במידת מה גם את הציונים, ובין מחברי השבועון החדש היו גם הסיימיסטים והסיי.¹²⁵

עד כמה הצליחה המועצה ליד הצירים במשימותיה קשה לשפוט, כי ידיעות על פעילותה לא הגיעו לעיתונות. אמנם היא פעלה במשך שנת 1909 (כמו **יברייסקי מיר** הבין-מפלגתי) בשיתוף פעולה עם הצירים היהודיים וזכתה להגנתו של ניסלוביץ' מול אסיפת קובנו,¹²⁶ זאת למרות שמנעה ממנו (ב-14 בנובמבר 1909) להכניס לדומה את ההצעה לביטול תחום המושב במסגרת הדיון בחוק על חסינות הפרט (ראה להלן).¹²⁷ מועצה זו לא שאפה ולא ניסתה להוות מרכז כלל-יהודי והתרכזת בדיון בשאלות הנוגעות בדומה בלבד (לדברי **רסבט**, 'הגרופיסטים' מנעו מהמועצה להתערב בכל העניינים היוצאים מגדר הטקטיקה הפרלמנטרית).¹²⁸

ככל הנראה לא היו מנהיגי 'הקבוצה העממית' שבעי רצון מ'האידיליה' בזירה הציבורית היהודית אשר התקיימה במשך 1909. לכן, אחת המטרות של אסיפת העסקנים היהודיים בקובנו (נובמבר 1909) היתה בחירת וועד חדש אשר ישמש הן כמרכז יהודי פוליטי כללי והן כמוסד המייפעץ לצירים היהודיים. הוועד הנבחר קיבל שם לא רשמי 'הוועד הקובנאי', והוא, כאמור, התחלק לשני חלקים – תשעה אישים המתגוררים בפטרבורג היוו את הגרעין הקבוע של הוועד ועוד 32 איש מן הפרובינציה היו אמורים להגיע רק לישיבות המלאה שלו. לכאורה הורכב הוועד מנציגי כל הזרמים 'הבורגניים' ביהדות רוסיה (למעט האורתודוקסיה), אך השליטה של מנהיגי 'הקבוצה העממית' באסיפת קובנו אפשרה להם לקבל את רוב המקומות בוועד, ובמיוחד בחלקו הפטרבורגי (ראה פרק 2). 'הוועד הקובנאי' ראה את עצמו כמרכז פוליטי של יהודי רוסיה (כמו הלשכה

¹²⁰ *Рассвет*, «Еврейское политическое представительство и наши депутаты», 1908, ג' 48 (14.12), עמ' 5.
¹²¹ *Еврейский мир*, «Политические наброски», [М. Тривус], М. -yc- [М. Тривус], 1909, ינואר, עמ' 45; *Рассвет*, 1909, ג' 44 (1.11), עמ' 5.

¹²² *Рассвет*, «Еврейское политическое представительство и наши депутаты», 1908, ג' 48 (14.12), עמ' 5; М. -yc- [М. Тривус], «Политические наброски», *Еврейский мир*, 1909, ינואר, עמ' 45.

¹²³ ניתן לברר שמות חברי המועצה לפי האזכורים המקריים (שמעון דובנוב, הציונים שמעון וייסנברג ואברהם אידלסון) ולפי מחאות על אי-בחירתם של 12 חברי המועצה ל'וועד הקובנאי' (בלתי-מפלגתיים אוסקר גרוזנברג, שאול גינבורג [1866-1940] וגורדון; חברי הפולקס-פרטיי אלכסנדר זלקינד ומירון קריינין; הציוני אברהם אידלסון; חבר 'הקבוצה הדמוקרטית' ליאונטי ברמסון). על סמך רשימה זו ועל סמך רשימת חברי 'הוועד הקובנאי' ניתן לשער בוודאות כי במועצה היו גם 'הגרופיסטים' וינבר, סליוזברג ושפטל; הציוני ישראל רוזוב ו'הדמוקרט' אלכסנדר בראדו. ראה *Дубнов, Книга жизни*, ב' עמ' 106; *Еврейская энциклопедия*, 5, עמ' 387; *Сборник памяти А.Д. Идельсона*, עמ' 101-102; **ספר אידלסון**, עמ' 31; А.М. [А.], «Ковенское совещание», *Рассвет*, 1909, ג' 48 (29.11), עמ' 15-16; מכתבו של ישראל רוזוב אל אוסישקין, 14.1.1910, אצ"מ A24/125/100.

¹²⁴ קאזדאן, "דער לעבנס-וועג פון א. ליטוואק", עמ' 72.

¹²⁵ *Дубнов, Книга жизни*, ב' עמ' 94; סלוצקי, **העיתונות היהודית-רוסית**, עמ' 398-405; Журнал; Курганова, «Еврейский мир», עמ' 359-368.

¹²⁶ מברק של ניסלוביץ' לאסיפה, *Рассвет*, 1911, ג' 47 (22.11), עמ' 14.

¹²⁷ А.Р., «Беседа с членом», עמ' 5-6; А.Н., «Законопроект об отмене черты», *Рассвет*, 1909, ג' 50 (15.12), עמ' 6-7; Л.Н. Нисселович, «Правда превыше», עמ' 6-7; (28.2), ג' 9 (28.2), 1910, שם, Государств. Думы Л.Н. Нисселовичем» (13.7), עמ' 3-5.

¹²⁸ *Рассвет*, «Ковенское совещание», G.K., 1909, ג' 49 (6.12), עמ' 8.

המרכזית של 'האגודה להשגת מלוא הזכויות' בשעתה) והתכוון להנהיג לא רק את יישום ההחלטות שנתקבלו בקובנו, אלא גם את כל הפוליטיקה היהודית, כולל הפוליטיקה היהודית בדומה, ולהציג את יהדות רוסיה בפני גורמים לא יהודיים.

ההרכב האישי של החלק הפטרבורגי של 'הוועד הקובנאי' לא סיפק, כמובן, את המועצה ליד הצירים והיא סירבה להתפזר. לפתע קמו בפטרבורג שני גופים הטוענים לזכותם הלגיטימית להנהיג את שני הצירים היהודיים בדומה – 'הוועד הקובנאי' על סמך הבחירות באסיפה "כלל-יהודית" והמועצה על סמך היותה בין-מפלגתית ומקובלת על שני הצירים.¹²⁹ כבר בישיבה הראשונה של הוועד הפטרבורגי התברר, כי שלושה מחבריו הודיעו על התפטרותם (הברון דוד גינצבורג, שמעון דובנוב ואלכסנדר בראודו), הציוני ישראל רוזוב שהיה את הצטרפותו עד לישיבת המלאה, חבר הדומה נפתלי פרידמן הופיע אך סירב להשתתף בדיונים, ולזר ניסלוביץ' ודוד פיינברג לא הגיעו. דהיינו, בפועל השתתפו בישיבה רק שלושה ראשי 'קבוצה העממית' (וינבר, סליוזברג ושפטל) וציוני אחד (סמיון וייסנברג).¹³⁰ משא ומתן בין הוועד והמועצה נמשך כל דצמבר 1909 ומחצית ינואר 1910, כאשר חברי המועצה דרשו ש'הוועד הקובנאי' יעשה קואופטציה של שלושה אנשים מבין חבריה, בעוד שהוועד צירף רק שניים (אוסקר גרוזנברג ואלכסנדר זלקינד) ובמקום השלישי צירף חבר 'הקבוצה העממית' משה טריבוס. את המאבק נגד 'הקבוצה העממית' הנהיגו הציונים ובראשם מערכת **רסבט**, ותוך כדי המאבק הצליחו מתנגדי 'הקבוצה' למנוע את בחירתו של וינבר לוועד של חברת מפיצי ההשכלה.¹³¹ אך בסופו של דבר נכנעו מתנגדי 'הקבוצה העממית', הסכימו להצעת 'הוועד הקובנאי', וב-15 בינואר 1910 ביטלה המועצה ליד הצירים את עצמה.¹³²

המאבק בין המועצה לבין 'הוועד' וכינונו הסופי של 'הוועד הקובנאי' התרחשו בסמוך לדיון במליאת הדומה בחוק על חסינות הפרט, הכולל סעיף 15 אשר קבע חופש התנועה ממקום למקום "להוציא מקרים המוגדרים בחוק". בהסבר הממשלתי הנלווה להצעת החוק נאמר שתחום המושב נשאר בתוקפו ושהיוזמה לשינוי במצב החוקי של היהודים צריכה לבוא מהדומה עצמה. קבלת החוק בדומה עם הערה כזו יכלה להיראות כאישור פרלמנטרי לקיומו של תחום המושב. אמנם, הצעת חוק זו, שהוכנסה לדומה ע"י הממשלה ואושרה בוועדה שבה שלטו האוקטוברים הימנים, היתה שמרנית עד כדי כך, שסיעת האוקטוברים דחתה אותה והעבירה לוועדה מיוחדת חדשה (נובמבר-דצמבר 1909). כמו כן, האוקטוברים התכוונו לתקן את הצעת החוק באמצעות הצעות חוקים נוספות על ביטול חקירות הזינדרמים והגליה מנהלית.¹³³

בפני הצירים היהודים עמדה השאלה באיזו צורה לתקן את הסעיף המאשר תחום המושב, או לכל הפחות למחות נגדו. בפניהם היו שתי דרכים עיקריות: להציע הסתייגות המבטלת את ההערה או להכניס הצעת חוק נפרדת. מנהיגי 'הקבוצה העממית' תמכו בהצעת ההסתייגות המבטלת את תחום המושב,¹³⁴ בעוד שניסלוביץ' עמד להכניס הצעת חוק נפרדת, היינו להגשים את רעיונו משנת 1908 והוא אף התחיל בפעילות בכיוון זה.¹³⁵

¹²⁹ А.И. [А. Идельсон], «Объединители», *Рассвет* 1909, ג' 52 (27.12), עמ' 6.

¹³⁰ G.K., «Ковенское совещание», *Рассвет* 1909, ג' 49 (6.12), עמ' 8-9.

¹³¹ С.Г. [С. Гепштейн], «Выборы в обществе», *Рассвет* 1910, ג' 3 (17.1), עמ' 5-6; «Петербургские дела», שם, ג' 4 (24.1), עמ' 16; Г.Ландау, «Перед соглашением», *Рассвет* 1910, ג' 3 (21.1), עמ' 1-6; «Борьба за общественное начало», שם, ג' 5 (4.2), עמ' 16-21; שם, ג' 6 (11.2), עמ' 28-29.

¹³² А.И. [А. Идельсон], ЦГИА СПб, ф. 2049, оп. 1, д. 74, л. 60б, 21-23.12.1909, פרוטוקול מלאת הוועד, «Объединители», *Рассвет* 1909, ג' 52 (27.12), עמ' 6-7; 1910, ג' 1 (3.1), עמ' 28-29; «Перед соглашением», שם, ג' 2 (10.1), עמ' 1-3; «Петербургские дела», שם, ג' 4 (24.1), עמ' 15-16; «Дубнов, Книга жизни», ב', עמ' 106.

¹³³ Pinchuk, *The Octobrists*, עמ' 96-97.

¹³⁴ *Рассвет* 1910, ג' 1 (3.1), עמ' 29.

¹³⁵ А.Р., «Беседа с членом», *Рассвет* 1909, ג' 50 (15.12), עמ' 5-6; А.Н., «Законопроект об отмене черты», *Рассвет* 1910, ג' 9 (28.2), עמ' 6-7; Л.Н. Нисселович, «Правда превыше», שם, ג' 9 (28.2), עמ' 6-7; «Правда превыше», שם, ג' 28 (13.7), עמ' 3-5.

לכן, המשימה הראשונה של 'הוועד הקובנאי' היתה ליצור מהר ככל האפשר את מערכת היחסים עם הצירים היהודיים כדי לקבל שליטה על התהליך הפרלמנטרי ברגע שהוא הגיע לנקודה המכריעה. ככל הנראה, פרידמן היה מוכן לשיתוף פעולה עם הארגון החדש, אך ניסלוביץ' הביע התנגדות עזה. לשאלת כתב **רסבט** על השתתפותו בעבודות 'הוועד הקובנאי' הוא השיב:

לא. מדוע? מפני שאינני רואה תועלת בעבודה מסוג זה, כאשר אנשים דנים בשאלות לא בחופשיות ולא לפי הבנתם, אלא לפי שיקולים זרים. ישיבת הוועד שנוכחתי בה הזכירה לי את הישיבות של הקבוצה העממית אליהן הוזמנתי משום מה לאחר בחירתי לחבר הדומה. אותה חוגיות צרה [сплоченная кружковщина], אותו יחס עוין לדעות הזולת. כפי שהשתכנעתי, את שרביט המנצח נטלו הגרופיסטים. אני תמיד חלקתי עליהם בשאלות הטקטיקה שלנו בדומה השלישית, מפני שלצערנו חודשי הדבש של אילוזיות עברו מזמן, ועתה אנו חייבים לקחת בחשבון את שינוי הלכי הרוח בארץ כולה ובהתאם לזה את התחצפות הימנים. איזו תועלת בתנאים כאלה יכול אני להפיק מהעבודה עם הגרופיסטים? ואין לי כוח להילחם איתם במצב בריאותי הקשה. אני סבלתי מספיק בשנה הראשונה של הדומה. הרגשתי הקלה כה גדולה כשקמה המועצה ליד הצירים ויצרה אווירת אמון סביבי. אך הגרופיסטים השמידו את המועצה כדי לשים עלי פלצור [аркан]. אבל אני לא אלך לעול. אני אעבוד לפי מיטב הבנתו וכוחותיי, ואני מקווה שיהודים טובים לא יסרבו לעזור לי.¹³⁶

דווקא בימי המאבק בין הוועד והמועצה שכנע ניסלוביץ' את פרידמן לתמוך בו, ייצב סופית את הטקסט של הצעת החוק על ביטול תחום המושב,¹³⁷ החתים עליה 25 אוקטובר, והן את הפרוגרסיסטים, המוסלמים, הקולו הפולני ושאר האופוזיציה, ובדצמבר 1909, כאשר יצאו 'הגרופיסטים' את המועצה והציונים היו בהמבורג בקונגרס הציוני התשיעי, הצליח לקבל אישור להכנסת ההצעה לדומה מהחברים הנותרים במועצה, כלומר 'הקבוצה הדמוקרטית' והפולקס-פרטי.¹³⁸ 'הוועד הקובנאי' בישיבת המלאה הראשונה שלו (21 - 23 בדצמבר 1909) דן בסוגיה והחליט לדחות את החלטה לישיבה מיוחדת, אף בישיבה הבאה בתחילת פברואר 1910, לאחר ויכוחים סוערים וככל הנראה בלידת ברירה, אישר הוועד את הכנסת הצעת החוק לדומה.¹³⁹ את הצירים היהודיים הציג בישיבה נפתלי פרידמן לבד, מכיוון שניסלוביץ' היה חולה ושהה בחו"ל.¹⁴⁰ בשני הראיונות שפרידמן נתן בפברואר 1910 הוא הדגיש, כי הצעת השוויון המלא עלולה לנחול תבוסה, בעוד שביטול תחום המושב לבדו עשוי לזכות בתמיכתם של כ-200 חברי הדומה ולהגיע לפתרון רצוי. הצעת חוק נפרדת ולא הסתייגות לחוק על חסינות הפרט הכרחית מכיוון שההסתייגות תידחה על סמך נימוקים פורמליים ע"י האוקטוברים הרוצים "לשמור מראה פוליטי הגון" ולא להסתבך עם השאלה הבעייתית. כמו כן, הדגיש פרידמן כי להצבעה חיובית של הדומה או של הוועדה בלבד עשויות להיות השלכות חיוביות על הפרקטיקה האדמיניסטרטיבית היום-יומית כלפי היהודים: הרי פוליטיקאים יהודיים רבים, כאמור, נטו ליחס משקל רב בהגברת הגירושים של היהודים להתקבלות השאלתא של הימין בנוגע לחוזר של סטולפיץ

¹³⁶ A.P., «Беседа с членом Государств. Думы Л.Н. Нисселовичем», *Рассвет* 1910, גלי 9 (28.2), עמ' 7.
¹³⁷ ראה יומנו של הרוזן איוון טולסטוי, שהיה, בין היתר, מחבר הספר על השאלה היהודית, כי עוד בנובמבר 1909 ביקשו ממנו להכין את המסמך המלווה להצעת החוק, מכיוון הטקסט שהכין ניסלוביץ' "נכתב לא טוב ולא יהיה לו השפעה", והוא אכן כתב את המסמך – *Дневник* – Толстой, עמ' 272.
¹³⁸ A.P., «Беседа с членом Государств. Думы Л.Н. Нисселовичем», *Рассвет* 1910, גלי 9 (28.2), עמ' 7.
¹³⁹ פרוטוקול מלאת הוועד, 21-23.12.1909, л. 50б, ф. 2049, оп. 1, д. 74, ЦГИА СПб, *Рассвет* 1910, גלי 1 (3.1), עמ' 28-29; «Петербургские дела», שם, גלי 4 (24.1), עמ' 15-16; «Беседа с депутатом Н.М. Фридманом», שם, גלי 7 (14.2), עמ' 9-10; «Беседа с членом Государств. Думы Л.Н. Нисселовичем», שם, גלי 9 (28.2), עמ' 7.
¹⁴⁰ РГИА, ф. 1278, оп. 9, д. 562, л. 12.

בוועדת השאלות.¹⁴¹ בראיון לרסבט הדגיש פרידמן גם את העניין של מחאה פומבית נגד העובדה ש"התחדשות החקיקה הרוסית אינה נוגעת ליהודים".¹⁴²

נגד הצעת החוק על ביטול תחום המושב דיברו ראשי 'הקבוצה העממית' ואת נימוקיהם פירסם משה טריבוס בנוביי ווסחוד. קודם כל, הוא דחה את התקוות לכך, שרוב הדומה יצביע בעד ביטול התחום, מפני שמנהיג סיעת האוקטוברים גוצ'קוב כבר הביע את יחסו ליהודים כאשר תמך בסגירת האקדמיה לרפואה צבאית בפניהם, והאוקטוברים בכלל אינם עושים דבר כנגד דעתה של הממשלה העוסקת כעת בגירושי היהודים. גם המשמעות ההפגנתית של ההצעה זכתה לביקורת: סביר ביותר, לפי דעתו של טריבוס, שההצעה תעבור לוועדה ותשקע שם עד סוף ימי הדומה השלישית. אך אם היא תועמד לדיון במליאת הדומה, למה לא להכניס הצעה על שוויון מלא: "בעצם התוצאה תהיה אותה התוצאה, שלילית, אך ההפגנה תהיה מרשימה יותר". ואם לקחת בחשבון את המטרה התעמולתית, יותר נוח להשתמש בהסתייגות לחוק על חסינות הפרט, מכיון שהיא תעבור את הוועדה מהר יותר מהצעת החוק החדשה. כמו כן, סבר טריבוס שדחיית ביטול התחום בדומה תגרום נזק מיידי ליהודים ותגביר הלכי הרוח האנטי-יהודיים בממשל.¹⁴³

את הנימוקים של 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית' הביע גריגורי לנדאו ביברייסקי מיר. הוא תמך בהכנסת הצעת החוק לדומה, למרות שלא האמין לא באפשרות ביטול תחום המושב ולא בהצבעה החיובית של הדומה. אבל הוא ראה תפקידם של הצירים היהודיים ב"שירות השמירה", ולכן הם אינם יכולים לא להיאבק נגד הכרה בשלילת זכות התנועה ממקום למקום. וכדי למחות בצורה שתעורר הד ציבורי אינם מספיקים הנאומים סביב הסעיף ה-15 של חוק על חסינות הפרט, כי הציבור כבר אינו מקשיב למה שנאמה בדומה השלישית (לעומת הדומה הראשונה). כדי לעורר הד משמעותי צריך, לדברי לנדאו, לקשור את הנאומים בנוסחה המסכמת את תוכן הנאומים הללו. להשתמש בשביל זה בהסתייגות אודות הסעיף ה-15 נראה לו "מקרי, לא מבוסס וקל משקל", והוא, יחד עם הצירים, ראה סכנה שהאוקטוברים ידחו את ההסתייגות ללא דיון. בסופו של דבר, הוא הכריז על חשיבות המאבק בשביל ריענון האינטרס לפוליטיקה בקרב היהודים ומשיכת תשומת לב של החברה הרוסית לשאלה היהודית.¹⁴⁴

השבועון הציוני רסבט טען, כי "אנחנו חייבים להשתמש בכל אפשרות כדי להכריז בקול רם על דרישותינו ולמחות נגד חוסר זכויותינו, ללא קשר בכך, אם הדומה תקשיב לקולנו או לא". לא רק עקרון זה, שבו דבקו הציונים עוד מימי הדומה הראשונה, הניע את השבועון לתמוך בהכנסת ההצעה לדומה. מקום לא מבוטל תפסה העובדה ש'הקבוצה העממית' התנגדה להצעת חוק נפרדת. ראייה לכך ניתן לראות בשינוי העמדה של רסבט: משנת 1907 הוא הסביר שאין לצפות להטבות ממשיות מהדומה השלישית, אך ביוני 1910 הביע תקווה לאפשרות ביטול התחום. תקווה זו התבססה על כך, שהממשלה הודיעה כי יוזמת הביטול צריכה לבוא מהדומה ועל התענינותם של בעלי האחוזות והתעשיינים הגדולים הצופים לתועלת מבואם של היהודים לרוסיה הפנימית.¹⁴⁵ ההסבר המאולץ הזה ביטא בעצם את עמדת ניסלוביץ' ולא עמדת עורך הרסבט אברהם אידלסון הפסימי והספקני.

לאחר קבלת ההחלטה העקרונית נותרה עוד השאלה על מועד הכנסת הצעת החוק. ניסלוביץ' ניסה להאיץ את הדבר וגייס לתמיכתו את חברי הוועדה הרבנית ו'אסיפת היהודים' שהתכנסו בפטרבורג במרץ 1910.¹⁴⁶ לצדו עמדו גם נפתלי פרידמן והשבועונים יברייסקי מיר ורסבט (מסוף פברואר, כשחזר ניסלוביץ')

¹⁴¹ «Беседа с деп. Н.М. Фридманом», 1910, גלי 8 (25.2), עמ' 17-20.

¹⁴² «Беседа с депутатом Н.М. Фридманом», 1910, А.Р., גלי 7 (14.2), עמ' 9-10.

¹⁴³ «Заметки: Законопроект об отмене черты оседлости», *Новый Восход* 1910, Шми [М. Тривус], גלי 7 (18.2), עמ' 3-5.

¹⁴⁴ «Законопроект об отмене черты оседлости», *Еврейский мир* 1910, Г. Ландау, גלי 9 (4.3), עמ' 1-6.

¹⁴⁵ «Законопроект об отмене черты», *Рассвет* 1910, גלי 25 (20.6), עמ' 3-5.

¹⁴⁶ «О внесении законопроекта об отмене черты (Беседа с членом Госуд. Думы Л.Н. Нисселовичем)», *Рассвет* 1910, גלי 13 (28.3), עמ' 7; «Заметки: защита прав», *Новый Восход*, 1910, Шми [М. Тривус], גלי 13 (1.4), עמ' 5-6.

מחוו"ל, ועד סוף מאי שלוש פעמים הוא הביע את דעתו מעל דפי **רסבט**).¹⁴⁷ אמנם 'הוועד הקובנאי' החליט לדחות את הכנסת החוק עד לחודש מאי בגלל התחזקות ההתקפות האנטי-יהודיות בתחילת 1910 (המשפט המפורסם של מארקוב השני שרק יהודים אפשר להכות, הצעות לאסור על היהודים להיות שופטים, הפצת החלטת וועדת השאלות לקבל את השאלתא על החוזר של סטולפיץ ואישור המשאלה לא לקבל יהודים לאקדמיה לרפואה צבאית).¹⁴⁸ הרי בסוף 1909 – תחילת 1910 השתבש שיתוף הפעולה בין האוקטובריים והאגף הימני של הדומה, ולדברי היסטוריון בן-ציון פינצ'וק, "נעשתה האנטישמיות לאחד מכלי הנשק העיקריים של הימין בנסיונו להפריע לעבודת החקיקה".¹⁴⁹ בסופו של דבר, הצעת החוק על ביטול תחום המושב החתומה על ידי 166 חברי הדומה (האופוזיציה כולה ו-25 אוקטובריים) הוכנסה לדומה ב-31 במאי 1910, ו**יבירייסקאיה נדליה** (התחליף של **נוביי ווסחוד** הסגור זמנית ע"י השלטונות), בטאון של המתנגדים העיקריים שלה, הכריז במאמר המערכת: "כאשר הוכנסה ההצעה לדומה – נאבק בעדה יחד; ובמאבק הזה יגלו מתנגדי הכנסתה לשעבר – אין לנו ספק בכך – לא פחות מרץ ועמל מאשר תומכי ההצעה הנלהבים ביותר".¹⁵⁰

לפי תקנון הדומה, הועברו תחילה הצעות החוק החדשות שהוכנסו על ידי חברי הדומה (להבדיל מהממשלה) לוועדה להכנת חוות דעת על נחיצות (желательность) של החוק המוצע. חוות הדעת של הוועדה נדונה בדומה, ורק אחרי כך היתה הדומה מביעה רצון לחוקק את החוק המוצע (קריאה טרומית). לפני ההצבעה על העברת הצעת החוק לוועדה נתאפשרו רק שני נאומים בעד ושני נאומים נגד.

הצעת החוק על ביטול תחום המושב נדונה בדיון ראשוני בדומה ב-9 בפברואר 1911, שמונה חודשים לאחר הכנסתה. היתה קיימת אפשרות לדון בהצעה מוקדם יותר, אך הקדט וסילי קארולוב (1854-1910), אשר נקבע כנואם ראשון מהצד של האופוזיציה, חלה ונפטר ב-19 בדצמבר 1910.¹⁵¹ במקומו נשא את נאום האופוזיציה אחד ממנהיגי הקדטים הימניים וסילי מקלקוב (1870-1957). בנאומו הוא דיבר על כך, שלעומת הפרט, שיש לו זכות מוסרית להיות אנטישמי, המדינה חייבת להתייחס בשוויון לכל אזרחיה. המדיניות האנטי-יהודית של רוסיה חסרת עקביות – המדינה איננה מעיזה לגרש או להשמיד את יהודיה, אך יוצרת תנאים הדוחקים אותם לעזוב, המדינה דוחקת יהודים למחנה של מתנגדיה ובה רואה הצדקה להגבלות חדשות. הוא ניסה לשכנע את הימין בכך, שעל ידי כליאת היהודים בתחום המושב "חלק מרוסיה עשו ליהודה" ושה מוזיק לאינטרסים הכלכליים של רוסיה, הציג בפניהם את האבסורדיות של שורה שלמה של תקנות, והצדיק את היהודים המשחזים שוטרים על מנת להתישב מחוץ לתחום, מכיוון שהם "קונים בכסף זכות שלהם, אשר שייכת להם".¹⁵² נאום זה גרם לביקורת חריפה של העיתונות היהודית, כי במקום מחאה נחרצת נגד רמיסת זכויות האדם שוחח מקלקוב עם הימין על הזכות להיות אנטישמי.¹⁵³ לדברי הפובליציסט הבונדאי, "הגנה כה מעליבה עוד לא היתה".¹⁵⁴ אחרי מקלקוב דיבר בתמיכת ההצעה הסוציאלי-דמוקרט איוון פוקרובסקי (1872-?) ובנאומו הוא תיאר את הפוליטיקה האנטי-יהודית של הממשלה וקשר אותה לפוליטיקה ריאקציונית, וגם הציע נוסחת מעבר עם הצעה לממשלה להפסיק גירושים מנהליים עד להחלטת הדומה (נוסחה זו, כמובן, נדחתה). נאומים נגד ההצעה נשאו מאקרוב השני מסיעת הימין והברון ניקולאי צ'רקאסוב

¹⁴⁷ С., «О ;6-7 עמ' 7, 1910, А.Р., «Беседа с членом Государств. Думы Л.Н. Нисселовичем» 13 גלי 13, внесении законопроекта об отмене черты (Беседа с членом Госуд. Думы Л.Н. Нисселовичем)»

¹⁴⁸ С., «О внесении законопроекта об отмене черты (Беседа с членом Госуд. Думы Л.Н. Нисселовичем)», 7 עמ' 7, 1910, Л.Н. Нисселович, «Год-два в истории миг» (Письмо в редакцию)» (30.5), עמ' 9-7

¹⁴⁹ С., «О внесении законопроекта об отмене черты (Беседа с членом Госуд. Думы Л.Н. Нисселовичем)», 13 גלי 13, 1910, Шми [М. Тривус], «Заметки: защита прав», *Новый Восход*; 7 עמ' 7, 1910, Pinchuk, *The Octobrists*, עמ' 99-101

¹⁵⁰ «Законопроект об отмене черты оседлости», *Еврейская неделя*, 1910, גלי 8 (3.6), עמ' 2.

¹⁵¹ «Беседа с Л.Н. Нисселовичем», *Рассвет*, 1911, גלי 1 (2.1), עמ' 5-7

¹⁵² *Еврейский Мир*, 1911, גלי 6 (11.2), עמ' 6-11; *Рассвет*, 1911, גלי 7 (13.2), עמ' 9-11. ראה גם מאור, **שאלת היהודים**, עמ' 91-94

¹⁵³ «Заметки журналиста», *Рассвет*, 1911, גלי 7 (13.2), עמ' 7; «Еврейский день в Думе», *Еврейский мир*; 7 עמ' 7, 1911, Z., «Обзор еврейской печати», 1911, גלי 6 (11.2), עמ' 3-4; 8 (24.2), עמ' 7-10

¹⁵⁴ «Законопроект об отмене черты оседлости», *На еврейские темы*, Т. Гейликман, עמ' 6

(1861-?) מסיעת הלאומיים. בנוסף לארבעה הנאומים הללו המותרים לפי התקנון, נאום נפרד נשא ניסלוביץ', ופרידמן השמיעה הצהרה יהודית, בה דיבר על ביטול התחום כצעד ראשון לשוויון. לאחר כמה הצהרות המנמקות את העמדות של הסיעות השונות החלה הדומה בהצבעה שמית (נגד דעתם של האוקטוברים).¹⁵⁵ תוצאותיה היו כדלקמן: 210 בעד (האופוזיציה כולה ועמה 2 לאומיים, 1 ימני בלתי-מפלגתי, 80 אוקטוברים), 137 נגד (ימין, לאומיים ו-11 אוקטוברים), 7 נמנעו (2 לאומיים, 2 ימנים בלתי-מפלגתיים, 3 אוקטוברים).¹⁵⁶ כמו כן, התקבלה הצעתם של ניסלוביץ' ופרידמן למסור את הצעת החוק על ביטול התחום לוועדת חסינות הפרט שנחשבה לליברלית ודנה בהצעת החוק על חסינות הפרט – החוק אשר רצו הצירים היהודיים לתקן על ידי הצעת החוק שלהם. האוקטוברים, לעומת זאת, רצו למסור את הצעת החוק לוועדה להצעת החוקים "הריאקציונית", אשר היתה, ככל הנראה, דוחה אותה. לכן, סיעת הימין הצביעה בשאלה זו יחד עם האופוזיציה על מנת להכריח את האוקטוברים לגלות את עמדתם בשאלה היהודית. ועדת חסינות הפרט חויבה להגיש את חוות דעתה תוך חודש ימים, והחלטה זו גם התקבלה כנגד דעתם של האוקטוברים.¹⁵⁷ מהדיון ומהצבעות נעשה ברור, שהכוח המכריע של הדומה – סיעת האוקטוברים – לא התנגד לביטול תחום המושב, אך לא רצה להעמיד את השאלה להכרעה.

ועדת חסינות הפרט בישיבתה ב-2 במרץ 1911 בחרה באוקטוברי סְרָאפִים אנדרונוב (1879-?) כמגיש השאלה ומייד החליטה כי היא לא תספיק להכין את השאלה במועד הנקבע בדומה.¹⁵⁸ לאמיתו של דבר, הוועדה לעולם לא הגישה את חוות דעתה – כפי שכתב ניסלוביץ', האופוזיציה לא האיצה באנדרונוב, מכיוון שרצתה לחכות להחלטה חיובית הצפויה בוועידת מפלגת האוקטוברים בסתיו 1911, אך אחרי רצח סטולפיין התחילו האוקטוברים להדגיש נימה אנטישמית, והתקווה לקבלת ההצעה פגה.¹⁵⁹ רק לפני סיום עבודת הדומה, ב-26 במאי 1912, הציעו הסוציאל-דמוקרטים לקבוע לוועדת חסינות הפרט שבוע כדי שתוכל להגיש לדומה חוות דעתה על חוק ביטול תחום המושב.¹⁶⁰ למרות שהדומה אכן קבעה את המועד, שום חוות דעת לא הוצגה, והוועדה אפילו לא הצליחה להתכנס. מאחורי יוזמה זו של סיעת הסי"ד עמד הבונד ("סיעת הסי"ד יצאה עם הצעתה תחת ההשפעה הבלתי-אמצעית של הפועלים היהודיים; אלפי פועלים יהודיים ונציגיהם פנו אל הסיעה"), בעוד שכל הכוחות "הבורגניים" ב"רחוב היהודי" התנגדו לה.¹⁶¹ מטרת ההצעה היתה תעמולתית בלבד והיא נעשתה לקראת הבחירות המתקרבות.¹⁶²

הצעת החוק על ביטול תחום המושב עשתה רושם בציבור המעוניין בשאלה היהודית (כלומר, הן היהודים והן האנטישמים). הפחד לפני התקבלותה גרם, לדברי חלק מהיסטוריונים, לניפוח פרשת בייליס, אשר היתה אמורה, לפי דעת ההיסטוריונים הללו, למנוע כל אפשרות להרחבת זכויות היהודים.¹⁶³ עד כמה דעה זו נכונה ומה היה מקומו של האיום המדומה של ביטול תחום המושב בפעילות הארגונים הימניים – אלה הן השאלות שאמורות להישאל במחקר על הימין הרוסי. אבל בפוליטיקה היהודית היוותה הפרשה של הצעת החוק על ביטול תחום המושב מקום חשוב ביותר. הדרישה לבטל את התחום – ללא קשר לאמנציפציה מלאה – קיבלה לגיטימציה בכול המחנות הפוליטיים היהודיים: גם אצל הליברלים וגם אצל הסוציאליסטים.¹⁶⁴

¹⁵⁵ *Еврейский мир*, 1911, ג' 6 (11.2), עמ' 11-23; *Рассвет*, 1911, ג' 7 (13.2), עמ' 11-26; מאור, "יהודי רוסיה בימי הדומות", עמ' 68-72.

¹⁵⁶ С. Поляков, «Поименное голосование 9 февраля», *Еврейский мир*, 1911, ג' 7 (17.2), עמ' 3-8.

¹⁵⁷ *Еврейский мир*, 1911, ג' 6 (11.2), עמ' 31-33.

¹⁵⁸ С.Л., «В комиссии о неприкосновенности личности», *Еврейский мир*, 1911, ג' 9 (4.3), עמ' 6-7.

¹⁵⁹ Л.Н. Нисселович, «Правда превыше всего III», *Рассвет*, 1912, ג' 28 (13.7), עמ' 7-8. על הקשר בין רצח סטולפיין לבין יהדותו של של הרוצח דמיטרי (מרדכי) בוגרוב (1911-?) ראה *Вбивця Столипіна Богров* (1911-?) Любченко.

¹⁶⁰ *Рассвет*, 1912, ג' 3 (20.1), עמ' 36, ג' 22 (1.6), עמ' 22.

¹⁶¹ ו.מ. [ולדימיר מדס], "די אַנפּראָגע וועגען אַבשאַפּען דעם תחום", **דאָס לעבען**, עמ' 1.

¹⁶² А. Давидсон [А. Идельсон], «Легкомысленные радетели», *Рассвет*, 1912, ג' 23 (8.6), עמ' 1-3; Л.Н. Нисселович, «Правда превыше всего II», שם, ג' 27 (6.7), עמ' 3.

¹⁶³ Тагер, *Царская Россия*, עמ' 53-59; מאור, "יהודי רוסיה בימי הדומות", עמ' 77; Löwe, *The Tsars and the Jews*; עמ' 285-286.

¹⁶⁴ למשל, את הכללת ביטול התחום, במקום השוויון האזרחי, בפלטפורמת הבחירות של קדטים דרשו עסקנים יהודיים בקיב *Съезды и конференции КД*, ב', עמ' 336, 379. דרישת ביטול התחום נכללה בפלטפורמת הבחירות של הבונד ב-1912 (ד' 1912).

העברת הצעת החוק על ביטול תחום המושב לוועדה "המתאימה" היתה הישגם היחיד של ניסלוביץ' ושל חברו פרידמן בדומה השלישית. אמנם דוגמתו של ניסלוביץ' השפיעה על גישת מתנגדיו לבעיית השוויון היהודי. סימפטומטית ביותר בהקשר זה היתה פרשת ההסתייגות לחוק על הקמת זמסטבו בנפות, אשר אסר על היהודים להשתתף במוסד לשלטון עצמי זה. באפריל 1911, בזמן הדיון בחוק, מסר גנריך סליוזברג – אחד מראשי 'הגרופיסטים' שהתנגדו למדיניותו של ניסלוביץ' – לנואם של סיעת הקדטים שינגריוב הצעת הסתייגות לחוק זה. ההסתייגות אמרה, "שעד לבדיקה מחדש של החקיקה לגבי היהודים" הם אינם רשאים לבחור ולהיבחר לזמסטבו בארבע הקוריות הכלליות (לפי גובה המיסים), אך במקומות עם אוכלוסיה יהודית ניכרת צריכה להתארגן קוריה חמישית בשביל היהודים בעלי נכס דלא נידי במקום, ורשימת המקומות הללו תוכן במשרד הפנים. שינגריוב סירב להציע את ההסתייגות, והדבר הגיע לתקשורת.¹⁶⁵ אין אנו יודעים על התרחשויות אחרות בחוג המצומצם של העסקנים הפטרבורגיים, אך אם להשוות את התקריט הזאת עם גישתו המתונה של בטאון הגרופיסטים **נובי ווסחוד** בשנת 1912 ("לקבל ממועמדים 'פרוגרסיביים' הבטחות ברורות לגבי ביטול תחום המושב וביטול המכסה לפחות"¹⁶⁶), נראה שרעיונות "אופורטוניסטיים" השפיעו גם על אלה שדגלו בהשגת שוויון מלא בלבד.

לא רק צמצום הדרישות היהודיות אלא גם חיפוש התמיכה בסיעות פרו-ממשלתיות נהיתה נחלת הכוחות הפוליטיים היהודיים. בימי הבחירות לדומה הרביעית דיבר גנריך סליוזברג – המועמד היהודי והקדטי בקוריה הראשונה באודסה – על ההבדל בין סיעת הימין ("המפלגה האנטישמית במיוחד") לבין סיעת הלאומיים ("יש להם מצע פוליטי, הם עומדים על יסודות המינשר של 17 באוקטובר, הם עוסקים לא רק בשאלה היהודית ויש להם יעדים אחרים") והביע תקווה "להידבר איתם לפעמים" מכיוון שהם "מכרים ותיקים שלנו, הפריצים שלנו".¹⁶⁷ סליוזברג אמנם נודע בהשקפותיו השמרניות, אך גם בן-ציון כ"ץ, התומך בקדטים, דיבר בעתון הזמן על האפשרות להצביע, בעת הסכנה מהימין, בעד מועמד אוקטוברי, אפילו עם הוא לא חתם על הצעת החוק על ביטול תחום המושב.¹⁶⁸

מדיניותו של ניסלוביץ' – הסתמכות על האוקטוברים במטרה להשיג הקלות במצב היהודים, וכתוצאה מכך התרחקות מהאופוזיציה וצמצום דרישות יהודיות עד לביטול תחום המושב בלבד – היתה דומה מאוד למדיניותה של נציגות לאומית אחרת החושבת את עצמה למדוכאת ביותר – הקולו הפולני. הקולו, שנמצא בידי הדמוקרטים הלאומיים, נסוג בדומה השלישית מדרישותיו הגאות והעזות לאוטונומיה פולנית, אשר הוצגו בשתי הדומות הראשונות. מטרותיו של הקולו צומצמו עד להשגת שלטון עצמי מקומי (הנהלת הערים וזמסטבו) ובתי ספר בשפה הפולנית. כדי לקבל את הרפורמות הללו מידי ממשלת סטולפיין, התרחק הקולו מהאופוזיציה הנאבקת בעד האוטונומיה הפולנית והתקרר לאוקטוברים התומכים בממשלה. הביטוי המובהק ביותר למדיניות זו היתה עמדתו של הקולו לגבי השלטון העצמי בערים, המתואר לעיל. בסופו של דבר, הקולו לא השיג כלום לא בממשלה ולא בדומה: ההחלטות להקים את הזמסטבו "האנטי-פולני" בפלכי המערב וליצור פלך חלם התקבלו; החוקים על חינוך יסודי ושלטון עצמי בערים הפולניות נדחו במועצה

¹⁶⁵ **ניינטע קאָנפֿערענץ**, עמ' 53; *Отчет о IX конференции*, עמ' 41. הוועדה של פועלי-ציון ב-1913 דרשה מהסיעה הסוציאל-דמוקרטית להכניס לדומה הרביעית הצעת חוק על שוויון האזרחי של היהודים וכאשר זו תדחה – להכניס הצעת החוק על ביטול התחום (ברוכוב, **כתבים**, ג', עמ' 507).

¹⁶⁶ «Вопрос», *Рассвет*, 1911, גל' 14-15 (3.4), עמ' 17-19; «К вопросу», שם, עמ' 16 (17.4), עמ' 5-6; «Открытое письмо Л.Н. Нисселивича», שם, עמ' 7-8; «Опровержения», שם, גל' 18 (1.5), עמ' 5-7.

¹⁶⁷ *Новый Восход*, Тр. [М. Тривус], 1912, גל' 20 (17.5), עמ' 3.

¹⁶⁸ ו.ו. גר. [גרומן], "א' געשפרעך מיט ה' סליאזברג", **היינט**, 1912, גל' 125 (31.5), עמ' 2. על השקפות הלאומיים הרוסים לשאלת היהודים והשינוים "לטובה" אשר התרחשו ב-1915 ראה *Русский национализм*, Коцюбинский, עמ' 263-279.

¹⁶⁹ ב. [ב"צ כ"ץ], "עורבא פרח", **הזמן**, 1912, גל' 121 (1.6), עמ' 2; ב. [ב"צ כ"ץ], "מעט הפרזה", שם, גל' 119 (30.5), עמ' 2; ב. [ב"צ כ"ץ], "הבחירות אל דומת הממלכה הרביעית בפלך וויטבסק", שם, גל' 114 (24.5), עמ' 2. לעומתו סבר אברהם אידלסון התומך בניסלוביץ' כי אסור ליהודים להצביע בעד אוקטוברים, וכאשר מתחרה המועמד האוקטוברי במועמד ימני עדיף ליהודים להימנע מהצבעה – *Рассвет*, «Перед выборами», А. Давидсон [А. Идельсон], 1912, גל' 24 (15.6), עמ' 5.

הממלכתית; והיחסים עם האופוזיציה הרוסית נעשו בעיתיים ביותר.¹⁶⁹ סימפטומטי ביותר כי הגדרתו של ההיסטוריון הפולני בימינו את היחס של הקדטים אל הפולנים – "התייחסו אל הפולנים באופן החלטי ופטרנליסטי, [...] ציפו [...] להתחנפות והכנעה מוחלטת"¹⁷⁰ – חוזרת על אותן המילים אשר נאמרו בעיתונות היהודית הצינונית וה"דמוקרטית" על היחס של הקדטים אל היהודים.

ניסלוביץ' לא השיג כלום והסתכסך עם הקדטים. בתום עבודתה של הדומה השלישית הוא הביע את

דעתו השלילית על הקדטים באופן פומבי:

נסיון חסר-רחמים לימד אותי לעמוד על טיב האופי האמיתי של האופוזיציה הרוסית [קרי קדטים] ולהעריך נכון את יחסה לשאלה היהודית. לצערי, על סמך הנסיון הזה אני חייב להגיד שאנחנו לא יכולים לסמוך על מאבקה הפעיל באמת של האופוזיציה בעד שיפור מצבנו ללא לחץ חזק עליה מצדה של הציבוריות היהודית.¹⁷¹

הקדטים מצדם גם לא היו שבעי רצון מניסלוביץ'. ואם בזמן קיומה של הדומה השלישית הביקורת נגדו היתה מאופקת, לאחר סיום עבודתה שפך מיליוקוב כל מה שהיה לו על הלב. הוא גינה את פעילותו של ניסלוביץ' ואת כשרונותיו ("תמיד נשא נאומים לא חכמים וחסרי-טקט"), ציין שהוא "הסתייג מהאופוזיציה וניהל את המדיניות היהודית על דעת עצמו", ושהקדטים, לאור תוצאות פעילותו, "שמחים לא לשאת באחריות עליה". בסופו של דבר, איחל מילוקוב ליהודים לבחור לדומה הרביעית "נציג כשרוני יותר".¹⁷²

אך לא רק ניסלוביץ' היה מאוכזב ממדיניותם של הקדטים. תוצאות עבודתה של הדומה השלישית העמיקו עוד יותר את הביקורת נגד הקדטים בקרב הפעילים היהודיים הלא-סוציאליסטיים (הסוציאליסטים תמיד היו מתנגדי הקדטים), ביקורת שהופיעה לראשונה לאחר שתיקת הקדטים בשאלה היהודית בדומה השנייה. בדומה השלישית נעשתה עמדת סיעת הקדטים בשאלה היהודית פסיבית יותר, וכמו שנאמר לעיל, חברי הסיעה אפילו לא דיברו על היהודים עד לשנת 1909 ושינו את גישתם רק בלחץ של האגף השמאלי של המפלגה ושל הקדטים היהודיים. גם לאחר מכן, שורה שלמה של צעדים פרלמנטריים מצד הסיעה נתפשו כעלבון עבור היהודים או כהתעלמות מבעיותיהם. הרושם שנוצר מפעילות הקדטים בדומה היה שהם מוכנים להקריב את האינטרסים היהודיים למען היתרונות לטובת שאר האוכלוסיה.¹⁷³ אפילו כאשר בא עיתון הזמן להגן על הקדטים מפני התקפותיו החריפות של רסבט,¹⁷⁴ הוא נאלץ להכיר בכך, ש"הקדאים הם קודם כל רוסים ו'אדם קרוב לעצמו' ועניני הרוסים קרובים יותר ללבם מעניני היהודים".¹⁷⁵ אכן, ניסתה הנהגת סיעת הקדטים להעביר פוליטיקה ריאלית יותר, ומכיוון שהסיכויים הריאליים להשיג פתרון לבעיות יהודיות היו כמעט אפסיים, הופיעה התקררות מסוימת ביחסים בין הקדטים לבין היהודים.

לא רק 'הבורגנות' היהודית התאכזבה מבעלי בריתה בדומה. גם הסוציאליסטים היהודים ביקרו קשות את הסיעה הסוציאל-דמוקרטית ודרשו ממנה לקחת בחשבון את האינטרסים של הפועלים היהודיים. כאמור בפרק 1, הוועידות של המפלגות דנו בפעילות הסיעה והציגו את הדרישות שלהם בפניה. יחד עם זאת, במקרה הטוב פעלה הסיעה הסוציאל-דמוקרטית לפי דרישותיו של הבונד אשר לא היו מספיקות דין עבור מפלגות השמאל היהודיות האחרות. לכן, הוועידות של הסאָר"פ והס"ס ב-1910 ו-1911, כאמור, המליצו לארגונייהם המקומיים לפנות בשאלות "יהודיות" גם לצירים היהודיים. יחד עם זאת, לקראת סוף פעילותה של הדומה השלישית נהיתה מדיניותה של סיעת הס"ד, במיוחד של החלק המנשביקי שלה, פעילה יותר

¹⁶⁹ Chmielewski, *The Polish Question*, עמ' 54, 159-160, 172.

¹⁷⁰ Вечоркевич, «Законодательные органы» עמ' 140.

¹⁷¹ Л.Н. Нисселович, «Правда превыше всего I», *Рассвет* 1912, גל' 26 (29.6), עמ' 3.

¹⁷² הַיִנֵּט, 1912, גל' 168 (20.7), עמ' 2; *Новый Восход*, 1912, גל' 30 (26.7), עמ' 5-6.

¹⁷³ ראה דוח על אסיפת הבוחרים היהודיים 21.10.1912 בפטרבורג – *Новый Восход*, 1912, גל' 43 (25.10), עמ' 4-5, 19-21; *Рассвет*, 1912, גל' 43 (26.10), עמ' 28-31.

¹⁷⁴ Д. Пасманик, «Евреи и ...», 1912, גל' 21 (25.5), עמ' 2; [А. Идельсон], «Перед выборами», *Рассвет* 1912, גל' 32 (3.8), עמ' 4-5; «Раскрытые карты», Д. Пасманик, שם, גל' 32 (10.8), עמ' 6-8.

¹⁷⁵ 1-2 «Наши требования», Ю. Бруцкус, שם, גל' 40 (5.10), עמ' 6-8.

ב. [ב"צ כ"ץ], «מעט הפרזה», *הזמן*, 1912, גל' 119 (30.5), עמ' 2.

בשאלה הלאומית בכלל ובשאלת היהודים בפרט. בהגברת הפעילות הורגשה היטב ידו של הבונד – למשל, בנאומו על השאלתא בפרשת בייליס ביום האחרון לקיום הדומה השלישית דרש המנשביק ניקולאי צ'קאידיזה (1864-1926) אוטונומיה תרבותית-לאומית בשביל היהודים.¹⁷⁶

ברחוב היהודי מצא ניסלוביץ' תמיכה רק בשבועון הציוני **רסבט**, וגם הוא תמך רק במחצית המצע של ניסלוביץ' (''חשבתני לנחוף להניף בגלוי ובאופן רחב את הדגל היהודי בדומה, בלא להתחבא מאחורי גבה של האופוזיציה ה'אחראית''')¹⁷⁷ והתנגד, אך לא באופן עז, לאופטימיות שלו ולטקטיקה של הסתמכות על האוקטוברים.¹⁷⁸ בכלל, התמיכה של **רסבט**, שהתבטאה בעיקר בפרסום מאמרים וראיונות של ניסלוביץ' ובהגנה עליו בפני אויביו, נבעה לא מהתלהבות מניסלוביץ' עצמו ומגישתו,¹⁷⁹ אלא מן העובדה, שהוא נאבק במנהיגי 'הקבוצה העממית' ובטקטיקה של הקדטים בשאלה היהודית, עד כדי הכרזה על סיעה יהודית פרלמנטרית נפרדת.

ההסתמכות על האוקטוברים לא יכלה להניב פירות, כפי שהסתבר גם במקרה של הקולו הפולני, שיכולת המיקוח שלו היתה גבוהה מהיהודים. אפילו שתי ההחלטות הרצויות ליהודים – שפה יהודית כשפת הוראה בבתי ספר והעברת הצעת החוק על ביטול תחום המושב לוועדה לחסינות הפרט – התקבלו נגד דעתם של האוקטוברים ובתמיכת הימין, שרצה להשתמש בהן למטרות משלו. הסיבה לכך היא בעובדה, שהאוקטוברים, למרות הביקורת שלהם על הממשלה ודרישת הרפורמות החברתיות, נותרו המפלגה התומכת בממשלה וראו בלאומניות רוסית תחום משותף בינם ולבין הממשלה והאגף הימני של הדומה (במיוחד לאחר הקמת סיעת הלאומיים בסוף 1909, אשר אמורה היתה לשמש סיעה ממשלתית).¹⁸⁰

נראה כי לקראת סוף הקדנציה שלו בדומה השלישית נכנס ניסלוביץ' לדכאון ויאוש, אשר נבעו גם ממצב בריאותו וגם מכשלונו הפוליטי. הוא הכיר בכשלון תקוותיו לשיתוף פעולה עם האוקטוברים והודה בכך בחוברת פסימית במיוחד על מצב היהודים ברוסיה לאחר רצח אלכסנדר השני ב-1881.¹⁸¹ מדיניות של ניסלוביץ' בדומה השלישית לא הצליחה ולא יכלה להצליח בעוד שכוחות הימין הלאומניים והשפעתם התחזקו, והאנטישמיות הפכה יותר ויותר להיות לא רק סימן נאמנות לשלטון העליון אלא גם אבן-פינה של האידיאולוגיה השמרנית הלאומנית הממלכתית.¹⁸²

¹⁷⁶ *Рассвет*, 1912, גלי' 24 (15.6), עמ' 27. בוועידה התשיעית של הבונד קראו לאזכור האוטונומיה בהקשר של פרשת בייליס 'ניסיון לא מוצלח' (*Отчет о IX конференции*), עמ' 26.

¹⁷⁷ *Рассвет*, «Правда превыше всего I», Л.Н. Нисселович, 1912, גלי' 26 (29.6), עמ' 3.
¹⁷⁸ *Рассвет*, «Об отчете Л.И. Нисселовича», А. Давидсон [А. Идельсон], 1908, גלי' 36 (15.9), עמ' 1-4; И. [А. ; «Слишком»], Идельсон, שם, 1912, גלי' 7 (17.2), עמ' 15.

¹⁷⁹ **רסבט** ידע להעריך את חוסר כשרון הנאום וחוסר הכשרון הספרותי של ניסלוביץ' – *Рассвет*, 1907, גלי' 45 (17.11), עמ' 13; И. [А. Идельсон], «Слишком»], שם, 1912, גלי' 7 (17.2), עמ' 14.

¹⁸⁰ *Pinchuk, The Octobrists*, עמ' 104-192.

¹⁸¹ *Нисселович, Доколе?*, עמ' 8-9. על דכאונו תעיד, למשל, הסבר על אי-השתתפותו בקבלת הפנים למשלחת אנגלית בינואר 1912, *Рассвет*, גלי' 3 (20.1), עמ' 36-37.

¹⁸² *Rogger, Jewish Policies*, עמ' 51-55.

הבחירות לדומה הרביעית, 1912

הבחירות לדומה הרביעית התקיימו באוקטובר 1912, לאחר שהדומה השלישית סיימה את תקופת כהונתה המלאה. בחמש השנים שעברו מאז 1907 רוב רובן של המפלגות הפוליטיות איבדו את מערכת הסניפים המקומיים שלהם ועבודתן התרכזה בעיקר סביב הדומה. לכן המאבק העיקרי בבחירות ברוב המקומות היה לא בין מפלגות מסוימות אלא בין שני מחנות גדולים – הפרוגרסיבי והימני. שתי המפלגות החדשות אשר קמו בתקופת הדומה השלישית על בסיס הסיעות הפרלמנטריות – מפלגת הלאומיים ומפלגת הפרוגרסיבים – השתלבו בחלוקה דיכוטומית זו. הלאומיים פעלו יחד עם הימין, והפרוגרסיבים – מפלגה אמורפית ללא מצע מסודר – יחד עם הקדטים. האוקטובריים שבעיני רבים בציבור נשאו באחריות על פעילותה של הדומה השלישית, היו חלוקים בין שני המחנות: האוקטובריים הימניים היו חלק אינטגרלי ממחנה הימין, והאוקטובריים השמאליים זכו לפעמים גם בתמיכת הקדטים. לאמיתו של דבר, האוקטובריים היו המפסידים הגדולים בבחירות של 1912 – הקולות שניתנו עבורם ב-1907 נאבדו גם לימין וגם לשמאל, ומנהיגם אלכסנדר גוצ'קוב הפסיד את הבחירות בעירו מוסקבה. בשמאל הקיצוניי החרימה מפלגת ה"ס"ר את הבחירות, בעוד שסוציאל-דמוקרטים פעלו במרץ בעיקר במרכזי התעשייה.¹

כמו ב-1907, השלטונות שוב התערבו במערכת הבחירות. בנוסף לאמצעים שהופעלו ב-1907, כגון פסילת זכות הבחירה של מועמדים אופוזיציוניים, כולל מועמדים יהודיים, וחלוקת קוריות לפי לאום על מנת לנטרל את היתרון הכמותי של היהודים בערי תחום המושב, הומצאה בבחירות 1912 "גזרה" אנטי-יהודית חדשה. ביוזמת משרד הפנים פסל הסנט, בתור מוסד המפרש את החוקים, את זכות הבחירה של כל היהודים שאין להם "זכות ישיבה" קבועה מחוץ לתחום המושב, אלא רק "זכות ישיבה על תנאי" (למשל בעלי מלאכה הרשאים להתגורר מחוץ לתחום רק כל עוד הם עוסקים במלאכתם).² בדרך זו איבדו אלפי יהודים מחוץ לתחום את זכותם להשתתף בבחירות, כמוהם גם קבוצות היהודים הגדולות בקייב וברגיה, כי שתי ערים אלו היו מחוץ לתחום מבחינה חוקית. הפירוש החדש של הסנט לא השפיע על מספר הבוחרים היהודיים בתוך תחום המושב, אך הדגיש את הכוונות האנטי-יהודיות של הממשלה. על סמך פירוש הסנט (ובניגוד לחוק הבחירות) החליטו השלטונות בקייב לא לרשום אף יהודי ברשימת הבוחרים באופן אוטומטי אלא הציעו לבעלי "זכות ישיבה קבועה" להירשם בעצמם.³ בתחום המושב ניסו השלטונות והחוגים הימניים להשפיע על היהודים על מנת שלא יקחו חלק בבחירות: למשל, ערכו המושל של פלך יקטרינוסלב וראש האצילים [предводитель дворянства] בפלך צ'רניגוב שיחות עם הרבנים ואיימו בפוגרומים במקרה והיהודים יצביעו עבור מועמדים פרוגרסיביים.⁴

¹ על הבחירות לדומה הרביעית ראה Дякин, *Буржуазия, дворянство и царизм*, עמ' 89-38; Вишневы, *Либеральная Аврех, Царизм и четвертая*; Черменский, «Выборы в IV Государственную Думу»; עמ' 104-59; оппозиция, *Государственная Дума*, עמ' 30-20; Dahlmann, *Die Provinz wählt*; עמ' 424-364; Edelman, *Gentry Politics*, עמ' 165-142; Гинев, *Борьба за крестьянство*; עמ' 110; Сыпченко, *Народно-социалистическая партия*; עמ' 315-409-423; *Партия социалистов-революционеров*, ב', עמ' 423-409.

² РГИА, ф. 1284, оп. 224, 1912 г., д. 570. ראה גם Гимпельсон, *Законы о евреях*, עמ' 451-452. השתתפות היהודים בבחירות לדומה הרביעית הננקטים ע"י שר הפנים מאקארוב ראה Löwe, *The Tsars and the Jews*, עמ' 290.

³ «Первый протест», *Новый Восход*, Г-н, 1912, גל' 30 (26.7), עמ' 3. על השאילתא בדומה בנושא זה ראה *Рассвет*, 1913, גל' 7 (15.2), עמ' 34.

⁴ «Невмешательство», *Новый Восход*, Д.Г., 1912, גל' 27 (5.7), עמ' 1; «Изо дня в день», Д.Г., שם, גל' 28 (12.7), עמ' 4; עפרען [י. אפרויקין], «אין דער אידישער וועלט», *די אידישע וועלט*, גל' 5-6 (יולי-אוגוסט 1912), עמ' 123; Gassenschmidt, *Jewish Liberal Politics*, עמ' 115.

בפני היהודים⁵ שוב הועמדה השאלה – באילו מפלגות כלל-רוסיות הם יכולים לתמוך? הבונד, כמובן, תמך בסוציאל-דמוקרטיה: הוא פעל יחד עם הרסדר"פ (מנשבקים) וכרת בריתות עם הפפ"ס-שמאל בפולין ועם הסוציאל-דמוקרטיה הליטאית בליטא. המועמדים הנתמכים על ידי הבונד היו חייבים להצטרף בדומה לסיעה הסוציאל-דמוקרטית.⁶ יחד עם זאת ברור, כי התמיכה העיקרית של הבונד היא חייבים להצטרף בדומה בעבר, למפלגת הקדטים, אם כי, בבחירות אלו נוצרו בעיות רציניות ביחסים בין הקדטים לבין חלק מהקבוצות היהודיות, כפי שידובר בהמשך. מפלגת הפרוגרסיבים גם לא עוררה התנגדות אך מקומה בשיח הפנים-יהודי היה שולי ביותר. גרמו לכך העמדה הפסיבית של סיעת הפרוגרסיבים בדיונים על היהודים בדומה השלישית וחוסר המצע הברור המדגיש את השאלה היהודית. אבל הכוחות היהודיות 'הבורגניים' נחלקו ביחס אל האוקטוברים, במיוחד בשאלה האם מותר ליהודים להצביע עבור מועמד אוקטוברי כאשר הוא מתמודד מול מועמד הימין. הליברלים היהודיים הלכו ככל הנראה אחרי הקדטים, אם כי הבטאון שלהם **נובני ווסחוד** לא הזכיר את המילה "אוקטוברי" בקונטקסט הבחירות. למרות שהקדטים שאפו להביס את האוקטוברים, הם התירו הסכמי בחירות עם כל המפלגות למעט המפלגות "האנטי-קונסטיטוציוניות והלאומניות",⁷ דהיינו האוקטוברים היו מקובלים בתור בעלי ברית מבחינה עקרונית. 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית', לעומת זאת, תמכה בסוציאליסטים הרוסים ודחתה את האוקטוברים כליל. אך בין הציונים היו חילוקי הדעות ניכרים מאוד. אידלסון **ברסבט** קבע כי האוקטוברים הם אויבי היהודים כמו הימין ולכן פסל העדפת אויב "מסוכן פחות" על אויב "מסוכן יותר". הוא המליץ ליהודים להימנע או להצביע עבור מועמד השמאל. לדעתו מותר לתת קולות עבור מועמד אוקטוברי רק אם הוא יתחייב בכתב "להצביע לטובתנו בשאלות יהודיות".⁸ לעומתו סבר בן-ציון כ"ץ **בהזמן** כי היהודים צריכים לתמוך באוקטוברי "טוב" אם הוא יתמודד מול מועמד הימין.⁹ ומשה קליינמן **השלוח** קרא לשפוט כל מועמד מבחינה אישית ללא קשר להשתייכותו המפלגתית.¹⁰ דעות כאלו מצביעות על התזוזה ימינה בציבוריות הפוליטית היהודית, אם כי תזוזה זו היתה קטנה ולא הגיעה לידי בריתות עם כוחות הימין. כך, למשל, נדחתה הצעתו של אחד המנהיגים של הלאומיים קרופנסקי לתת ליהודים מקום מפלך בסרביה אם הם יתמכו ברשימה שלו נגד רשימת הימניים של פורישקביץ.¹¹ גם קריאתו אל היהודים של "הרב מטעם" בפאולוגרד לתת מחצית מהקולות למחנה הפרוגרסיבי ומחצית השניה למחנה הימין נתקפה על ידי כל הפוליטיקאים היהודיים.¹²

הנסיון העגום של הנציגות היהודית בדומה השלישית העמיד בפני יהודי רוסיה ההולכים לבחירות יעד מיוחד – לבחור צירים המתאימים יותר לפעילות פרלמנטרית בסביבה עוינת. יעד זה הוצג על ידי כל הצדדים, למרות ההבדלים המהותיים בתחזיות אודות הדומה החדשה. גם אלו שלא ציפו לתוצאות חיוביות מפעילות היהודית בדומה הרביעית, כגון מערכת **רסבט** הציוני או **די אידישע וועלט** של הפולקס-פרטיי, וגם אלו, שבכל זאת קיוו להתקדמות כלשהי, כגון הליברלים **נובני ווסחוד** או מערכת **הזמן** הפרו-ציוני, רצו שהצירים היהודיים יהיו "פוליטיקאים בעלי ראייה חודרת יותר ונואמים כשרוניים יותר".¹³ יחד עם זאת הדגישו כל העיתונים, במיוחד אלו הלאומיים, כי ליהודים דרוש ציר המסוגל להביע "קול מחאתה של האומה הישראלית, מחאה שתצא מנפש עזה ומלאה רוח-גבורה".¹⁴ כתב-עת ציוני פרובינציאלי אף הכריז בפשטות: "אנו צריכים

⁵ סקירה על היהודים בבחירות ראה מאור, "יהודי רוסיה בימי הדומות", עמ' 84-85, *Gassenschmidt, Jewish Liberal Politics*; עמ' 114-117.

⁶ *Информационный листок*, גל' 5 (אוקטובר 1912), עמ' 4-5.

⁷ *Съезды и конференции КД*, ב', עמ' 371.

⁸ *Рассвет*, «Перед выборами», [А. Давидсон [А. Идельсон], 1912, גל' 24 (15.6), עמ' 5.

⁹ ב. [ב"צ כ"ץ], "עורבא פרח", *הזמן*, 1912, גל' 121 (1.6), עמ' 2; ב. [ב"צ כ"ץ], "מעט הפרזה", שם, גל' 119 (30.5), עמ' 2.

¹⁰ יהודי פשוט [משה קליינמן], "בתפוצות ישראל (השקפה כללית)", *השלוח* כ"ז (1912), עמ' 450-451.

¹¹ *Рассвет*, «К выборам в Бессарабии», X. Гринберг, 1912, גל' 35 (29.8), עמ' 20-21; יהודי פשוט [משה קליינמן], "בתפוצות ישראל (השקפה כללית)", *השלוח* כ"ז, חוב' ב' (אוגוסט 1912), עמ' 187.

¹² *Новый Восход*, «Над кем смеётся?», [Пасманик], 1912, גל' 32 (10.8), עמ' 5-7; Д.С. [Д.], «По стопам г. Нисселовича», III, 1912, גל' 30 (26.7), עמ' 1; Д.С. [Д.], «Над кем смеётся?», [Пасманик], 1912, גל' 32 (10.8), עמ' 5-7.

¹³ *Новый Восход*, «Еврейским депутатам», Тр. [М. Тривус], 1912, גל' 24 (14.6), עמ' 4.

¹⁴ יהודי פשוט [משה קליינמן], "בתפוצות ישראל (השקפה כללית)", *השלוח* כ"ז, חוב' ב' (אוגוסט 1912), עמ' 186.

צירים המסוגלים ללכת לקדוש השם".¹⁵ גם הבונד, אשר, כמובן, לא ציפה לכלום מהדומה הרביעית, הכריז כי "אנחנו צריכים חברי הדומה אשר יוכלו להשיב על הנאומים האנטישמים של השחורים".¹⁶

בבחירות לדומה הרביעית היה ליהודים, בדומה לבחירות לדומה הראשונה, מוסד מרכזי המוכן להנהיג ולנהל את מערכת הבחירות – 'הוועד הקובנאי'. הוא ייחד, לכאורה, את כל המפלגות היהודיות הלא-סוציאליסטיות והיו לו קשרים גם עם המפלגה הסוציאליסטית הפעילה – הבונד. עוד באביב 1911 הציע 'הוועד הקובנאי' להתחיל להקים וועדי הבחירות היהודיים בשטח, אם כי יוזמתו נותרה ללא תגובה.¹⁷ 'הגרופיסטים' חפצו לנסח את עקרונות הטקטיקה היהודית בבחירות בישיבת המליאה של 'הוועד' בסתיו 1911, אך הדיון נדחה לפברואר 1912,¹⁸ וגם אז, ככל הנראה, לא הוכרע דבר. היד העליונה שהיתה למנהיגי 'הקבוצה העממית' ב'וועד' וכתוצאה מכך התנגדות עזה של הציונים ו'הדמוקרטים' לתפקידו המרכזי לא אפשרו לו לשחק תפקיד מאחד בבחירות, ו'הוועד' נשאר להיות רק מוסד מרכזי של הליברלים. מתנגדי 'הוועד' דיברו על כינוס של 'הבוררים' היהודיים באביב 1912 ועל כינוס נציגי וועדי הבחירות בערי השדה בסתיו, כדי לקבל הנחיות בנוגע לבחירות,¹⁹ אך רעיונות אלו לא יכלו לצאת לפועל לא רק בגלל התנגדות 'הגרופיסטים' אלא בעיקר מפני שהשלטונות לא היו מאפשרים זאת. בסופו של דבר, כינס 'הוועד הקובנאי' ב-18-19 במאי 1912 התייעצות מצומצמת של עסקנים יהודיים מפטרבורג ומערי השדה על מנת לקבל הנחיות מעשית למערכת הבחירות. אמנם התייעצות זו לא סרה למרותו של 'הוועד':

היהודים התאספו ובמקום ראשון החלו, כמובן, לעסוק לא בשאלת מועמדים יהודיים לדומה הרביעית ולא בשאלה כיצד לתמוך במפלגות ידידותיות ולהיאבק במפלגות עוינות, – אלא החלו להתווכח האם 'הוועד הקובנאי' הוא מוסד לגיטימי או לאו [считать]

²⁰. [законнорожденным или незаконнорожденным]

ההתייעצות החליטה, בדומה להתייעצויות אשר כינסו 'הגרופיסטים' ב-1907, כי היהודים צריכים להשתתף באופן פעיל בבחירות, להקים וועדים יהודיים בכל עיר, לשאוף לבחירת 'בוררים' וצירים יהודיים, וכי הסכמי הבחירות מותרים רק עם "קבוצות פוליטיות" פרוגרסיביות (למרות הקולות המעטים האומרים "כי היהודים לא צריכים תמיד להישאר באופוזיציה"). אבל בהחלטות אלו היו גם תכונות הנובעות מנסיבות הזמן. קודם כל, לאור התפשטות תופעת המרת הדת וביוזמת הציונים הוחלט כי המומרים אינם יכולים להיות נציגי היהודים. שנית, לאור הנסיון הבעייתי של שיתוף פעולה עם לזר ניסלוביץ', הוחלט כי הצירים היהודיים העתידיים חייבים "לתאם את פעילותם בדומה עם המועצה של פעילי ציבור". יחד עם זאת דחתה ההתייעצות את רצון 'הגרופיסטים' למנות מועמדים יהודיים מפטרבורג והשאירה את הענין, כמו שהיה מקובל גם קודם, לשיקולם של העסקנים המקומיים. ויכוחים סוערים התפתחו סביב השאלה האם צריך להקים מוסד חדש לניהול הבחירות, אך בסופו של דבר הוחלט שמוטב להפקיד את העבודה הטכנית בידי 'הוועד הקובנאי'.²¹

¹⁵ X. Скулянский, «К выборам», *Еврейская хроника* 1912, ג' 24 (10.6), עמ' 6.

¹⁶ א. ליטוואק, "צום ואהל-קאמפאניע אויף דער יודישער גאס", *פראגען פון לעבען*, 2-3, עמ' 60.

¹⁷ חוזרי הוועד אל חבריו, 25.4.1911 ו-19.10.1911, אצ"מ, A24/126. ראה גם Sh. [И. Штернберг], «Будущая

Новый Восход «избирательная кампания», 1911, ג' 26 (30.6), עמ' 1-4.

Слиозберг אל אוסישקין, 8.2.1912, אצ"מ, A24/126.

¹⁸ "נייע אויפגאבען", *דער פריינד*, 1912, ג' 86 (16.4), עמ' 2; "אגיאנדער נוסח", שם, ג' 87 (17.4), עמ' 2; א. פ-מאן [אהרן פרלמן], "צו דער קומענדיגער וואהל-קאמפאניע", *די אידישע וועלט*, ג' 2 (מאי 1912), עמ' 77-78; מ.ש., "הצעות פטרבורגיות. פוליטיקה של בחירות", *הזמן*, 1912, ג' 118 (29.5), עמ' 2; *Новый Восход*, «Съезд», Тр. [М. Тривус], 1912, ג' 20 (17.5), עמ' 3; «Перед выборами», Тр., שם, ג' 37 (12.11), עמ' 1-2. השוה גם Gassenschmidt, *Jewish Liberal Politics*, עמ' 203, הערה 16.

²⁰ *Новый Восход* «Провинция и ковенский комитет», Тр. [М. Тривус], 1912, ג' 21 (24.5), עמ' 1.

²¹ ו. גראסמאן, "די אידישע וואהל-בעראטונג", *היינט*, 1912, ג' 11 (23.5), עמ' 2; Г., «Предвыборное совещание», *Новый* *Восход*, 1912, ג' 21 (24.5), עמ' 11-13; Тр. [М. Тривус], «Съезд», שם, ג' 20 (17.5), עמ' 3; יהודי פשוט [משה קליינמן], "בתפוצות ישראל (השקפה כללית)", *השלוח*, כ"ו (1912), עמ' 448-449. יחד עם זאת ידוע כי באביב 1912 הוקם גם ועד הבחירות מנציגי מפלגות יהודיות שונות – *Рассвет* – «Общественные деятели», [А. Идельсон], *А. Давидсон*, 1912, ג' 51 (16.12), עמ' 6.

במקביל לקבוצות יהודיות 'בורגניות' – הציונים, הליברלים ו'הקבוצה הדמוקרטית', גם הבונד התכונן היטב למערכת הבחירות. הוא דחה על הסף כל רעיונות על החרמת הבחירות,²² וביוני 1912 התכנסה הוועידה התשיעית במטרה לנסח את עמדות המפלגה בקמפיין. בסוגית הסיסמאות לקמפיין קיבלה הוועידה החלטה פרו-מנשביקית – להציג סיסמאות אשר ניתנות לביצוע ללא "התפרצות מהפכנית" (מבחינה תיאורטית, כמובן) ולא להציג סיסמאות מתוך פרוגרמת המקסימום של הסוציאל-דמוקרטיה. לכן, במקום הקריאה לרפובליקה דמוקרטית ולאוטונומיה הלאומית-תרבותית הוצגו הדרישות המיידיות פחות או יותר – "חופש הקואליציות", כלומר חופש התארגנויות, אסיפות ושבתות; זכות בחירה כללית; שוויון אזרחי ליהודים "וקודם כל ביטול תחום המושב"; זכויות לשפת האם (דהיינו, יידיש).²³ ולקראת הבחירות פירסם הבונד, כפי שעשה זאת ב-1907, את מאמרו המנחה של לב מרטוב בתרגום ליידיש.²⁴

שתי סוגיות טקטיות עמדו בפני הוועידה התשיעית: הסכמי בחירות עם המפלגות הסוציאליסטיות בפולין ובלוקים עם כוחות פוליטיים יהודיים מתאימים. בפולין הציע הבונד לשתי המפלגות הסוציאליסטיות – הסדקפיי"ל והפפ"ס (שמאול) לחתום על הסכם בחירות כללי. הפפ"ס גם יצאה ביוזמה דומה, בעוד שהסדקפיי"ל סירבה והסכימה רק להסכמים טכניים. זו היתה עוד מדרגה בהידרדרות היחסים בין הסדקפיי"ל הפרו-בולשביקית וה"אינטרנציונליסטית" לבין הבונד. לכן החליטה הוועידה התשיעית כי הסכם הבחירות הכללי בצורת "איחוד סוציאליסטי" יוקם רק עם הפפ"ס, בעוד שעם הסדקפיי"ל צריך להשתדל להגיע לפחות להסכמים טכניים כדי למנוע העמדת מועמדים סוציאליסטים כפולים. ההסכם עם הפפ"ס הושג, ושתי המפלגות יחד ניהלו את הקמפיין ופירסמו כרוזים משותפים.²⁵

בנוגע ל"רחוב היהודי" אמר מגיש השאלה בוועידה, כי הבונדאים צריכים להעדיף תמיכה במועמדים של 'הקבוצה העממית', שהיא בעלת "אופי אירופאי יותר ומתקרבת למפלגת הקדטים" לעומת הציונים שהם "אינם פוליטיקאים בכלל, מפלגתם – משהו אסיאתי": "קיים מין ברית לא רשמית (במשמעות הרחבה של המילה) בין הפרולטריון היהודי לבין החלק האירופאי של הבורגנות נגד האלמנטים האסיאתיים".²⁶ דעה זו הותקפה על ידי צירי הוועידה והועלתה הצעה לתמוך במועמד בורגני שמאלי יותר. אך בסופו של דבר גם ענין "השמאליות" נדחה והוחלט כי אם יצטרכו הבונדאים לבחור בין שני מועמדים יהודיים "בורגניים", לתמוך במועמד אשר יתחייב להיאבק בעד זכויות היידיש.²⁷ (העדפה זו של העקרון "הלאומי-התרבותי" על העקרון "המעמדי" היתה לאחת הסימנים הבולטים של "נציונליזציה" ההולכת וגוברת של הבונד.) המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות האחרות, כמו בבחירות הקודמות, לא נחשבו לבעלות ברית והאפשרות של ההסכמים איתן אפילו לא נידונה בוועידה.²⁸

לעומת זאת, מפלגת פועלי-ציון הטיפה לחזית אחידה של הפועלים היהודים נגד הבורגנות וביקרה את הקו של הבונד. היא אמנם התכוננה למערכת הבחירות, אך השתתפותה לא היתה מורגשת.²⁹ אין לנו ידיעות על

²² "רעאלע פּאָליטיק", דאָס נייע לעבען, עמ' 1-2.

²³ די ניינטע קאָנפּערענץ, עמ' 31-36, 52-53; *Отчет о IX конференции*, עמ' 27-23, 41. ראה גם לעאָנאָוו, "צו די קומענדיגע וואָהלען", דער אַנפּאָנג, עמ' 58-62. על עמדת הבולשביקים המציגים סיסמאות "מלאות" במערכת הבחירות ראה Цехновичер, *Школа политической борьбы*, עמ' 82-97, במיוחד עמ' 84, 93.

²⁴ ל. מאַרטאָוו, "די אויפֿגאַבען פֿון דער אַרבייטער-דעמאָקראַטיע אין דער נעכסטער וואָהל-קאָמפּאַניע", פֿראַגען פֿון לעבען, 2, עמ' 37-57.

²⁵ *Информационный листок*, גל' 4 (מאי 1912), עמ' 3-4; גל' 5 (אוקטובר 1912), עמ' 3-5; די ניינטע קאָנפּערענץ, עמ' 45-49, 55-56; *Отчет о IX конференции*, עמ' 38-34, 43; זעירא, "האיחוד הסוציאליסטי", עמ' 144-142; Zimmerman, Poles, *Jews and the Politics of Nationality*, עמ' 271-272; PPS-Lewica, ב', עמ' 251-262.

²⁶ די ניינטע קאָנפּערענץ, עמ' 37; *Отчет о IX конференции*, עמ' 28.

²⁷ די ניינטע קאָנפּערענץ, עמ' 43, 56; *Отчет о IX конференции*, עמ' 33, 42. ראה גם הסבר מפורט אצל א. ליטוואק, "צום וואָהל-קאָמפּאַניע אויף דער יודישער גאַס", פֿראַגען פֿון לעבען, 2, עמ' 66-69; נ.א., "יוועגען די וואָהל-אַבמאַכונגען", דאָס לעבען, עמ' 3.

²⁸ בטאון הבונד פסל ציונים וטריטוריאליסטים פרולטריים מכל וכל – א. ליטוואק, "צום וואָהל-קאָמפּאַניע אויף דער יודישער גאַס", פֿראַגען פֿון לעבען, 2, עמ' 66.

²⁹ ראה א. שלימאָוויטש [רבוצק], "די קומענדיגע וואָהלען", די צייט, עמ' 13-4; כרוז לאחד במאי 1912, א"ע, III-12-47-4; דאָנין [בר ברוכוב], "אויף וועלכער ליניע?", דער געדאַנק (תרגום לעברית ברוכוב, כתבים, ג', עמ' 247-244). כנראה רק בווארשה השתתפו פועלי-ציון בבחירות באורח פעיל (זעירא, "האיחוד הסוציאליסטי", עמ' 144).

השתתפות פעילה בבחירות של הסאָר"פ והס"ס אשר היו חלשות מאוד; ואם היתה כזאת, היא מצאה את ביטויה ברמה המקומית בלבד.³⁰

נסיון הבחירות לדומה השלישית לימד את העסקנים היהודים כי האפשרות לבחור ביהודי קיימת רק בערים ספורות. העיתונות היהודית הזכירה בעוד מועד כי הגיע זמן להתכונן לבחירות ולרכוש נכסים בערים אלו על מנת לקבל זכות הבחירה במקום.³¹ מספר פוליטיקאים יהודיים אכן דאגו לרכוש זכות הבחירה (סליוזברג באודסה, גרוזנברג בקובנו, קלמנוביץ' בקורלנד), ובמקומות אלו התפתחה מערכת הבחירות מלאה בסכסוכים ובריבים. מוקדי הבחירות לדומה הרביעית בשביל היהודים היוו העיר אודסה והפלכים וילנה, קובנו, וקורלנד. לעומת זאת, כאשר התברר כי בווארשה ובלודז' קיים רוב יהודי, לא היו בערים אלו מועמדים יהודיים מתאימים.

מוקד המתיחות הראשון היוותה אודסה – עיר הבוחרת את ציריה לדומה בצורה ישירה (ללא שלב של 'בוררים') ובעלת אוכלוסייה יהודית גדולה.³² לאודסה גם היה פוטנציאל לשלוח יהודי לדומה. בבחירות של 1907 נבחר כאן בקוריה הראשונה מועמד הקדטים אוסיפ פרגאמנט, אשר היה יהודי מומר, ובקוריה השנייה – מועמד הקדטים אלכסנדר ניקולסקי. לאחר התאבדותו של פרגאמנט ב-1909 נערכו בקוריה הראשונה בחירות משלימות ובהן ניצח עורך דין יהודי ארקדי ברודסקי. אבל מושל העיר גנרל טולמציוב הריאקציוני השתמש בחוק האוסר על היהודים ליטול שמות נוצריים והודיע כי באודסה אין איש "ארקדי יפימוביץ' ברודסקי" אלא קיים רק "אהרן חיימוביץ'". בו בזמן הוא החל בהליך משפטי נגד ברודסקי ובשל כך התפטר זה האחרון מהדומה.³³ בבחירות המשלימות החדשות ב-1910 לא הוצגה מועמדות יהודית, אך ב-1912 כולם האמינו כי אחד משני הצירים האודסאיים יהיה יהודי. אמונה זו גרמה לגנריך סליוזברג, אשר שלוש פעמים קודם לכן הפסיד בבחירות בפלך פודוליה, לרכוש לו זכות הבחירה בקוריה הראשונה באודסה ולהציג את מועמדותו. סליוזברג נתמך על ידי המנהיגים הפטרבורגיים של 'הקבוצה היהודית העממית' ולעזרתו נשלח לאודסה ביוני 1912 שמואל קלמנוביץ', אשר ניסה לארגן תמיכה ציבורית רחבה לסליוזברג.³⁴ הציונים, כמו בבחירות לדומה השלישית, הציגו את מועמדותו של ולדימיר ז'בוטינסקי בקוריה השנייה, ותעמולת הבחירות שלו החלה, כמו

³⁰ קיימת ידיעה כי בדווינסק הוצג "מועמד מפלגת פועלים יהודית", אך לא ברור על איזו מפלגה מדובר (*Рассвет*, 1912, גלי 49 [7.12], עמי 27).

³¹ "אל תאחרו את המועד", *הזמן*, 1910, גלי 217 (27.9), עמי 2; Sh. [Л. Штернберг], «Будущая избирательная кампания», *Новый Восход*, 1911, גלי 26 (30.6), עמי 1-4. השווה גם Gassenschmidt, *Jewish Liberal Politics*, עמי 203, הערה 15.

³² על הבחירות באודסה ב-1912 ראה: Слюзберг, *Дела*, עמי 314-315; ז'בוטינסקי, *אבטוביורפיה*, עמי 86; Hazofe, *Рассвет*, «Еврейская печать о предстоящих выборах», 1912, גלי 17 (27.4), עמי 7; А. Давидсон [А. Идельсон], «Перед выборами», שם, גלי 21 (25.5), עמי 3; X. Гринберг, «Спор о куриях», שם, גלי 26 (29.6), עמי 10-12; *Обозреватель*, «Отклики», שם, גלי 28 (13.7), עמי 11-12; Д. Пасманик, «Раскрытые карты», שם, גלי 32 (10.8), עמי 2-3; Д. Пасманик, «Пробный камень», שם, גלי 33 (17.8), עמי 5-6; X. [X. Гринберг], «Одесские выборы», שם, גלי 39 (28.9), עמי 9-10; А.И. [А. Идельсон], «Одесская эпопея», שם, גלי 40 (5.10), עמי 4-6; «Пока еще не поздно», *Новый Восход*, 1912, גלי 32 (9.8), עמי 2; Шми [М. Шми], «Персональная кампания в Одессе», שם, גלי 33 (16.8), עמי 3; «Одесские дела», שם, גלי 37 (12.9), עמי 3-4; С. Б-ч, «Положение в Одессе», שם, עמי 1-2 (20.9), גלי 38 (20.9), עמי 7; Ш. [Л. Штернберг], «Одесские дела», שם, גלי 39 (27.9), עמי 6-9; «Накануне выборов (письмо из Одессы)», שם, גלי 40 (4.10), עמי 5; Тр. [М. Тривус], «Одесские выборы», שם, גלי 41 (11.10), עמי 1-4; «[בי"צ כ"ץ]», שם, גלי 40 (4.10), עמי 5; דומת-הממלחה הרביעית באודסה, *הזמן*, 1912, גלי 62 (14.3), עמי 2; שלום שווארץ, "לפני הבחירות אל הדומה הרביעית (מכתב מאודסה)", שם, עמי 2, גלי 78 (9.4), עמי 2; «[בי"צ כ"ץ]», "לבחירות באודסה", גלי 79 (10.4), עמי 2; א. מזל [ש"ל ציטרון?], "ע"י הקאנדידאטורה אל הדומה מאודסה", שם 150 (5.7), עמי 2, גלי 151 (6.7), עמי 2; «[בי"צ כ"ץ]», "יברי ושמאי", גלי 152 (7.7), עמי 2; ל. [ש"ל ציטרון?], "התאחדות בוועד הבחירה היהודי באודסה", גלי 175 (4.8), עמי 2; בן-ציון כ"ץ, "סכנת הפירוד", גלי 176 (6.8), עמי 2; ב. [בי"צ כ"ץ], "עוד לסכנת הפירוד באודסה", גלי 183 (14.8), עמי 2; בן-ציון כ"ץ, "ברגע האחרון", גלי 206 (18.9), עמי 2; [י. טריווש], "פסיעותינו האחרונים במלחמת הבחירה", גלי 214 (1.10), עמי 2; ב. [על ההתרשלות], גלי 223 (11.10), עמי 2; יהודי פשוט [משה קליינמן], "בתפוצת ישראל", *השלוח* כ"ז, חוב' בי (אוגוסט 1912), עמי 186-189. תיאור לא נכון של הבחירות באודסה מובא אצל Боровой, *Воспоминания*, עמי 54-55.

³³ «Толмачев об избрании Бродского», *Рассвет*, 1909, גלי 40 (4.10), עמי 9-12; «Избрание А.Е. Бродского», *Рассвет*, 1909, גלי 40 (4.10), עמי 9-12; «К отказу А.Е. Бродского», שם, גלי 42 (18.10), עמי 24-26; שם, גלי 45 (8.11), עמי 22, גלי 48 (29.11), עמי 30; «К отказу А.Е. Бродского», שם, גלי 49 (6.12), עמי 5-6.

³⁴ С. Кальманович, «Одесское еврейство и еврейские депутаты в Государственную Думу», *Новый Восход*, גלי 25 (21.6), עמי 4-7, 1912.

בפעמים הקודמות, בראיון פרוגרמטי שנתן מנחם אוסישקין.³⁵ המצב הסתבך עוד יותר כאשר הוצגה בקוריה השניה גם מועמדותו של הפובליציסט יעקב סאקר המזוהה עם 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית' וידוע באודסה עוד מימי המאבק בין לאומיים לבין אינטגרציוניסטים בסניף חברת מפיצי ההשכלה בשנות ה-90 של המאה הי"ט.³⁶

הצגת מועמדים יהודיים בשתי קוריות שונות הוסיפה פן מיוחד למלחמת הבחירות בין שלוש המחנות, מכיוון שהחוגים הפרוגרסיביים בכלל והיהודים בפרט סברו שרק ציר אחד מאודסה צריך להיות יהודי. לכן התפתח מאבק עיקש של הציונים ו'הדמוקרטים' נגד 'הקבוצה העממית', אשר הכתב של **רסבט** באודסה חיים גרינברג הגדיר כך: "המאבק נגד סליוזברג יוצא ממסגרת המאבק הבין-מפלגתי הרגיל; זה מאבק בין הציבוריות היהודית הצעירה לבין הביורוקרטיה היהודית הישנה".³⁷ מאבק עיקש לא פחות התפתח בין 'הדמוקרטים' והפובליציסט הראשי שלהם יוסף ביקרמן לבין הציונים; הדמוקרטים אפילו הקימו באודסה שבועון **יבריי** [*Еврей*, יהודי] כדי לחזק את תעמולתם.³⁸ ז'בוטינסקי הושווה במאמריהם לפורישקביץ, ו'הדמוקרטים' הוצגו כי "לאומיים ללא שוביניזם".³⁹ כל צד שיבח את התכונות המיוחדות של המועמד שלו: ז'בוטינסקי היה נואם מעולה, סליוזברג – "החרוץ ביותר בקרב מגיני האינטרסים היהודיים, עסקן יהודי אשר נתן את כל כוחותיו לענין יהודי",⁴⁰ וסאקר – "מבטא ומשקף את תקוותיה, ציפיותיה ושאפיותיה של יהדות רוסיה".⁴¹ אבל כמות ההשמצות האישיות נגד סליוזברג הגיעה למימדים אדירים, כך ש'הוועד הקובנאי', אשר הציג את עצמו כמוסד בלתי-מפלגתי, אפילו פירסם גינוי מיוחד נגדו.⁴² נקודת טורפה של סליוזברג, למעט שמרנותו הידועה, היתה עבודתו כיועץ משפטי במשרד הפנים והשתתפותו (כחבר וועדת הביקורת) בחברת מכרות הזהב על גדות הנהר לנה, שטבח בפועליה באפריל 1912 גרם לתגובות חריפות ביותר ברוב השדרות של החברה הרוסית.⁴³ הקדטים מצאו את עצמם מעורבים במאבקים בין-יהודיים מפני שהעמידו את חבר הדיומה השלישית אלכסנדר ניקולסקי בקוריה השניה והכריזו על תמיכתם בסליוזברג בקוריה הראשונה. בנוסף לכך, הקולות היהודיים היוו מטרה של הסוציאל-דמוקרטים, אשר הציגו מועמד משלהם – הפועל ניקולאי רומנובסקי. במועמדותו תמך גם הבונד, אשר פירסם במשך חודש ספטמבר עיתון בחירות מיוחד **אָדעסער וואַכענבלאַט** [שבועון אודסאי].⁴⁴ מספר מנהיגים בונדאיים בולטים (אסתר פרומקין וחברי הוועד המרכזי יודין וראפס) לקחו חלק בקמפיין הבחירות של רומנובסקי.⁴⁵

באוגוסט החליט וועד הבחירות היהודי באודסה כי מועמדות יהודית תוצג רק בקוריה השניה, אך סליוזברג וניקולסקי לא צייתו להחלטה זו. יחד עם זאת, הצליח הוועד היהודי להתאחד רק נגד הקדטים ונגד סליוזברג, ולא החליט על מועמדות יהודית בקוריה השניה. הצעתו היתה ששניהם – ז'בוטינסקי וסאקר – יתמודדו בסיבוב הראשון, ומי שיקבל יותר קולות – יוצג בסיבוב השני כמועמד משותף של האופוזיציה. רק פרסום רשימות הבחורים בתחילת ספטמבר הכריע את הוויכוחים: בין מצביעי הקוריה השניה היוו היהודים רק 25%, בעוד שבקוריה הראשונה – 45% מן הבחורים. לאור עובדה זו הוסרו מועמדויותיהם של ז'בוטינסקי וסאקר (ז'בוטינסקי עצמו התנגד להסרת מועמדותו אך נכנע ללחצו של אוסישקין והדבר פגע קשות ביחסיהם

³⁵ "דער אָנהויב פֿון וואַהל-קאָמפּף בײַ יודען", **דער פֿרײַנד**, 1912, גלי' 73 (1.4), עמ' 1.

³⁶ על תפקידו של סאקר בסניף חברת מפיצי ההשכלה ראה *Еврей Одессы*, Полищук, עמ' 231-264.

³⁷ X. Гринберг, «К выборам в Одессе», שם, גלי' 36-37 (16.9), עמ' 29-31.

³⁸ מודעה אל המנויים, *Еврей*, 1912, גלי' 4 (6.8), על העטיפה.

³⁹ «Нужен ли нам еврейский Пуришкевич», *Еврей*, 1912, גלי' 5 (13.8), עמ' 1; מודעה אל המנויים, שם, גלי' 4 (6.8), על העטיפה. השווה גם «От редакции», שם, 1913, גלי' 1 (13), עמ' 1.

⁴⁰ *Новый Восход*, «Провинция и ковенский комитет», Тр. [М. Тривус], 1912, גלי' 21 (24.5), עמ' 3.

⁴¹ *Еврей*, «Наш кандидат», Г.М. Александр, 1912, גלי' 4 (6.8), עמ' 2. השווה גם «Печать», שם, גלי' 7 (27.8), עמ' 3.

⁴² «Протест Ковенского Комитета», *Новый Восход*, גלי' 38 (20.9), עמ' 20-21.

⁴³ על התגובה בציבוריות ברוסיה למאורע זה ראה Haimson, *Russia's Revolutionary Experience*, עמ' 109-156; Харен, «Ленский расстрел», על תפקידו של סליוזברג – שם, הערה 3; *Новый Восход*, «Одесса», [М. Тривус], 1912, גלי' 38 (20.9), עמ' 1.

⁴⁴ קירזשניץ, **די יידישע פּרעסע**, עמ' 47.

⁴⁵ פרומקין וראפס אף נעצרו באודסה באוקטובר 1912 – חוזר מחלקת המשטרה, 19.12.1912, ЦГА Уз, ф. И-461, оп. 1, д. 150. (אמת"י, HM2/8257.1a); **דורות בונדיסטן**, א', עמ' 150.

האישיים).⁴⁶ ואם הציונים בכל זאת לא יכלו להסכים לסליוזברג,⁴⁷ 'הדמוקרטים' תמכו בו בקוריה הראשונה (הרי הם גם היו אינטגרציוניסטים), אך בקוריה השניה תמיכתם הועברה למועמד הסוציאל-דמוקרטי רומנובסקי ולא לקדט ניקולסקי.⁴⁸ הסרת מועמדותיו יהודיות בקוריה השניה לא עזרה לאופוזיציה, ו-63% מהבחרים הצביעו עבור מועמד הימין; גם בקוריה הראשונה גברו הימנים וסליוזברג הפסיד. האופוזיציה טענה כי זיופים רבים נעשו על ידי השלטונות והם הביאו לנצחון הימין; הדומה הרביעית אפילו הכירה כי הבחירות בקוריה השניה נערכו לא כחוק, אך הרוב הדרוש לביטול הבחירות לא הושג.⁴⁹ מלחמת הבחירות באודסה היתה מדרגה חשובה בתהליך התפוררות היחסים בין היהודים, במיוחד הלאומיים, לבין מפלגת הקדטים. גרמה לכך התעקשות הקדטים על מועמדותו של ניקולסקי בקוריה השניה וגם אמירותיו הבוטות נגד הציונים.⁵⁰

מוקד המאבק השני נוצר בפלך קורלנד שבו התמודדו לזר ניסלוביץ' וחבר 'הוועד הקובנאי' עו"ד שמואל קלמנוביץ', גם הוא מפטרבורג. כמו באודסה, ההתמודדות בין הליברלים לבין הציונים התומכים בניסלוביץ' ירדה מהר לרמה האישית: קלמנוביץ' הואשם בכך שהוא איש חדש בעשייה היהודית הציבורית (הוא אכן בילה את רוב שנותיו בסאראטוב ועבר לפטרבורג רק לאחר המהפכה),⁵¹ וניסלוביץ' הותקף, בנוסף לכל "חטאיו" בדומה השלישית, גם על כך שחיפש תמיכה אצל האדמו"ר מליובאביץ' ואצל הגרמנים הבלטיים הימניים.⁵² בסופו של דבר, בלחץ וועד הבחירות היהודי נאלץ ניסלוביץ' להסיר את מועמדותו,⁵³ אך גם קלמנוביץ' לא ניצח – הרשויות פסלו את זכות הבחירה שלו בהסתמך על פירוש הסנט, אשר שלל זכות הבחירה מיהודים ללא "זכות הישיבה הקבועה" מחוץ לתחום. עילת הפסילה היתה כה אבסורדית – בזמן רכישת הבית קלמנוביץ' לא הציג את התעודה על השכלה גבוהה שהיא מקנה "זכות ישיבה קבועה" מחוץ לתחום המושב – שלאף אחד לא היה ספק כי ערעורו בסנט יצליח, אך לאחר הבחירות. כציר יהודי נבחר ד"ר יחזקאל גורביץ' (1861-?) – איש לא ידוע בפוליטיקה יהודית, ולדברי **הזמן**, הוא נבחר כציר "זמני", עד לרגע שזכות הבחירה של קלמנוביץ' תוחזר.⁵⁴ אבל גורביץ' נשאר להיות חבר הדומה הרביעית עד יומה האחרון, אף על פי שזכויותיו של קלמנוביץ' הוחזרו במאי 1913.⁵⁵ יחד עם זאת, הבחירות של 1912 בקורלנד סימנו סוף הברית בין היהודים והלטבים. נזכיר, כי בשלוש הבחירות הקודמות נבחר ציר יהודי בקולות של היהודים והלטבים, בעוד שהגרמנים הצביעו נגד. הפעם סירבו הלטבים להצביע בעד יהודי ודרשו לעצמם את מקום הציר מהקוריה העירונית. התמיכה היהודית הפעילה במועמד הלטבים בריגה לא השפיעה על הפוליטיקאים הלטבים בקורלנד והם סירבו להצביע עבור מועמד יהודי. התפוררות ברית זו העמידה את הפוליטיקאים היהודיים במצב קשה, ובסופו של דבר הוחלט שה'בוררים' היהודיים יצביעו רק בעד מועמד יהודי ויצביעו נגד בהצבעות אחרות. דרך התנהגות זו לא השפיעה על תוצאות הבחירות (נבחרו איכר לטבי ובעל אחוזה גרמני), אבל הציר היהודי נבחר הפעם בעזרת הקולות הגרמניים.⁵⁶ היעזרות בבעלי אחוזות גרמנים שמרניים וימניים במקום הברית

⁴⁶ ז'בוטינסקי, **אבטוביוגרפיה**, עמ' 86; אוסישקין, **אמא אודיסה**, עמ' 51.
⁴⁷ *Рассвет*, «Одесская эпопея», [А. Идельсон], А. Давидсон, 1912, גלי 40 (5.10), עמ' 3; מ. קליינמן, "על דבר הבחירות באודיסה", **הזמן**, 1912, גלי 222 (10.10), עמ' 2.

⁴⁸ *Еврей*, 1912, גלי 11 (22.10), עמ' 3-1.
⁴⁹ *Дела минувших дней*, Слиозберг, ג', עמ' 315-314. ראה מהלך הדיונים בדומה – *Рассвет*, 1912, גלי 50 (14.12), עמ' 28; *Новый Восход*, 1914, גלי 6 (13.2), עמ' 16.

⁵⁰ *Одесские новости*, «Беседа с А.И.Никольским», Д.П., גלי 8737 (3.6.1912), עמ' 4; הועתק גם ב**הזמן**, 1912, גלי 125 (6.6), עמ' 3. לתגובה הציונית ראה *Рассвет*, «Кадетский патриотизм», [А. Идельсон], А.И., 1912, גלי 24 (15.6), עמ' 10-12.

⁵¹ *Рассвет*, «Наше общественное мнение», Л.Н. Нисселович, 1912, גלי 32 (10.8), עמ' 5-3; *Обозреватель*, «Отклики избирательной кампании», שם, גלי 33 (17.08), עמ' 12.

⁵² *Новый Восход*, «Последняя ставка г. Нисселовича», [Л. Штернберг], Sh., 1912, גלי 38 (20.9), עמ' 5-4.

⁵³ *Новый Восход*, «L'affaire Nisselowitsch», 1912, גלי 39 (27.9), עמ' 3-4.

⁵⁴ [ב"צ כ"ץ], "הדיפוטאטים היהודים", **הזמן**, 1912, גלי 237 (27.10), עמ' 2.

⁵⁵ *Рассвет*, 1913, גלי 23 (7.6), עמ' 34.

⁵⁶ *Новый Восход*, 1912, גלי 44 (1.11), עמ' 16-15; *Рассвет*, 1912, גלי 44 (2.11), עמ' 14-13, 19.

המסורתית עם הלטבים "האופוזיציוניים" היתה אחד הסימנים של ניתוק הולך וגדל בין הפוליטיקאים היהודיים לבין האופוזיציה הכללית.

הבחירות בפלכים הליטאיים היו דרמטיים פחות. כמו בבחירות הקודמות, הוצגה בוויילנה מועמדותו של אוסקר גרוזנברג. עורך דין מבריק זה חפץ להיבחר לדומה, ואחרי שלושה נסיונות בלתי מוצלחים בוויילנה הוא ניסה להיות מועמד הקדטים בבחירות המשלמות ב-1909 בפטרבורג ולהיבחר בבחירות המשלמות בוויילנה ב-1911. הקדטים לא הציגו את מועמדותו, ובוויילנה, כמו ב-1907, ניצחו הפולנים.⁵⁷ ב-1912 הוא שוב הציג את מועמדותו בוויילנה וגם רכש זכות הבחירה בקובנו – המקום ששלח שלוש פעמים יהודים לדומה ושם גם התמודד חבר הדומה השלישית נפתלי פרידמן. גם הבונד הציג את מועמדיו בפלכים אלו: בוויילנה התמודד חבר הוועד המרכזי משה ראפס, ובקובנו – עו"ד י.ס. אוריסון.⁵⁸ בפלך גרודנו הוצגה מועמדותו של אחד המנהיגים הציוניים נחום סוקולוב. כרגיל, גם לשלטונות היה תפקיד חשוב במהלך הבחירות. תחבולות הרשויות מנעו בחירת מספר 'בוררים' פרוגרסיביים בפלך גרודנו, ובגלל זה הפסיד הבלוק של הפולנים והיהודים, שאחת המטרות שלו היתה בחירת סוקולוב, ובבחירות ניצחו מועמדים רוסיים לאומניים.⁵⁹ בקובנו נפסלה זכות הבחירה של גרוזנברג ושל אוריסון. נפתלי פרידמן אמנם הצליח להיבחר אך רק ברוב של קול אחד, כי לברית המסורתית של היהודים והליטאים לא היה יתרון יציב.⁶⁰ בפלך וויילנה הפסיד מועמד הבונד ראפס עוד בשלב הראשון של הבחירות אם כי ההישג שלו היה מרשים ביותר – 40% מקולות הבוחרים היהודיים בקוריה השניה. כאשר התברר כי בווארשה נוצר רוב יהודי בין 'הבוררים', ניסה ועד הבחירות היהודי בוויילנה להציע הסכם "ויילנה-וארשה": בפלך וויילנה יימנעו הפולנים ויאפשרו לבחור בגרוזנברג, ובווארשה יימנעו היהודים ויאפשרו לפולנים לבחור במועמד שלהם. למרות האפשרות לפתור על ידי הסכם זה את משבר הבחירות הווארשאי (ראה בהמשך) נותר רעיון זה בגדר היוזמה הווילנאית ולא התקבל בווארשה. בסופו של דבר, עזבו כל היהודיים במפגין את אסיפת 'הבוררים' בוויילנה כמחאה נגד הפולנים שאינם מאפשרים לבחור יהודי אחד מהפלך.⁶¹

משמעות המאבקים הפנים-יהודיים המתוארים לעיל קטנה בפני המשבר האמיתי, אשר התרחש בבחירות בפולין. כזכור, שיטת הבחירות בפולין היתה שונה מזו של רוסיה (למשל, הבוחרים העירוניים לא חולקו לשתי קוריות). גם התקנה ששוכרי הדירות הזולות חייבים להירשם ברשימות הבוחרים בעצמם (סעיף 57 של חוק הבחירות) לא הופעלה בפולין בבחירות לדומה השלישית ב-1907. הוראה להפעיל את הסעיף הזה ניתנה על ידי שר הפנים רק ב-4 באוגוסט 1912 ולכן הגשת בקשות להירשם לא היתה אפשרית. וכאשר באמצע אוגוסט 1912 פורסמו רשימות הבוחרים, לתדהמת כולם לא היה גבול: בווארשה היו היהודים כ-55% מהבוחרים ובלודז' אחוזם היה אף גבוה יותר. דהיינו היהודים, שרבים מהם היו בעלי עסקים רשומים, הוכנסו לרשימות הבוחרים בצורה אוטומטית, בעוד שהפולנים לא ידעו על הצורך להירשם בכוחות עצמם ולכן לא עשו זאת. לפני פרסום רשימת הבוחרים התכוונו הפוליטיקאים היהודיים בפולין להחרים את הבחירות, כמו שהם עשו ב-1907, מפני שהחוק של השלישי ביוני קבע רק ציר אחד לכל פלך בממלכת פולין.⁶² עתה היה הדבר שונה.

57 А.И. [А. Идельсон], «К выборам в Гос. Думу», *Рассвет* 1909, גלי' 32 (9.8), עמ' 1-2; שם, גלי' 36-37 (13.9), עמ' 22; «Победа кадетов», שם, גלי' 39 (27.9), עמ' 9; 1911, גלי' 13 (27.3), עמ' 32; א.ו., "א דעפוטאט אָדער אַ שתדלן", *דער פֿרײַנד*, 1909, גלי' 202 (7.9), עמ' 1.

58 הבונדאים גם ניסו להעביר 'בורר' מקורית הפועלים בבאילוסטוק (פלך גרודנו) ובאסיפת הבחירות של הפועלים נעצר חבר הוועד המרכזי מרק ליבר (*Информационный листок*, גלי' 4 [מאי 1912], עמ' 12; Бухбиндер, *Материалы для истории*, עמ' 36). ידוע גם על מועמד הבונד בקוריה השניה בעיר גומל (פלך מוהילב) – גריגורי ארונסון, עורך העיתון המקומי *Полесье* (94-97, עמ' ארונסון, *Революционная юность*).

59 *Рассвет*, 1912, גלי' 36-37 (16.9), עמ' 28, גלי' 40 (5.10), עמ' 24.

60 *Рассвет*, 1912, גלי' 43 (26.10), עמ' 34-35.

61 *Рассвет*, 1912, גלי' 43 (26.10), עמ' 34-35.

62 *Рассвет*, 1912, גלי' 17 (27.4), עמ' 8.

בלודז', שבה נבחרו 51 יהודים מתוך 93 'הבוררים' (80 בקוריה עירונית ו-13 בקורית הפועלים) נבחר לדומה רופא מאיר בומש (1861-?) – יליד קובנו ומועמד היהודים בבחירות המשלימות בלודז' ב-1910.⁶³

אבל בווארשה מצאו היהודים את עצמם במלכוד. כאשר התברר כי רוב הבוחרים הם יהודים, נוצרה הבעיה, האם יכול הרוב היהודי בווארשה לשלוח לדומה יהודי, או שהיהודים חייבים לכבד את רגשי הפולנים ולבחור כציר מבירת פולין פולני-נוצרי בלבד. המצב עוד הסתבך מכיוון שהיחסים בין הפולנים והיהודים היו כבר כמעט בשיא המתוחות. התעמולה האנטי-יהודית אשר החלו בה 'הדמוקרטים הלאומיים' (ני"ד) עוד בבחירות לדומה הראשונה ב-1906 רק צברה תאוצה בשנים הבאות.⁶⁴ בהדרגה לא רק הני"ד אלא גם הקבוצות הפולניות הפרוגרסיביות הביעו את יחסם העיון ליהודים ונוצרה התופעה של "אנטישמיות פרוגרסיבית". נושא להתקפות היוו מלכתחילה המהגרים היהודיים מרוסיה – הנקראים "ליטבקים" – אשר, לטענת הפולנים, סייעו רבות לרוסיפיקציה של פולין מחד גיסא ולנציונליזציה של היהודים מאידך, דהיינו יצרו עם שני באדמת פולין (לדברי היסטוריון תיאודור וויקס, דמותו של "ליטבק" איחדה בעיני הפולנים הלאומיים את האידיאלים היהודי והרוסי, אויב מבפנים ואויב מבחוץ⁶⁵). במהרה הפכה האשמת "הליטבקים" להאשמת כל היהודים וגם פתרון השאלה היהודית דרך ההתבוללות (המקובל על חוגים פולניים רבים מאוד) הועמד בספק.⁶⁶ תמיכת הקולו הפולני בדומה בהגבלות על היהודים בחוק השלטון העצמי בערי פולין גרמה לסערה בפובליציסטיקה יהודית ולתשובות חריפות לא פחות של העיתונות הפולנית.⁶⁷ בסופו של דבר, לא רק הציוני "הרדיקלי" ז'בוטינסקי הכריז על כך שבפולין חיים שני לאומים בעלי זכויות לאומיות שוות,⁶⁸ אלא גם הפובליציסטים ממחנות אינטגרציוניסטיים ביהדות רוסיה החלו לדבר על שני לאומים על אדמת פולין.⁶⁹

שאלת הנציגות של וארשה תמיד היתה בעייתית בעיני הפולנים – הניגוד בין היותה של וארשה הבירה הלאומית של פולין לבין מספר היהודים העצום בעיר, המגיע לכ-30% מכלל אוכלוסייה, רק תרם למתיחות. עוד בבחירות לדומה הראשונה ב-1906 ולדומה השניה ב-1907 השתמשה 'הדמוקרטיה הלאומית' באיום של ציר יהודי מווארשה (אז היו לווארשה שני מקומות בדומה) כדי למשוך קולות לעצמה.⁷⁰

בתחילת הפרשה באוגוסט 1912 חשבו כל הפוליטיקאים היהודיים בפולין כי חשיבות וארשה בעיני הפולנים כה גדולה שהיהודים חייבים להצביע עבור המועמד הפולני.⁷¹ אפילו הבונד, הנוטה בדרך כלל להמעיט בחשיבות הלאום של "מועמד הפועלים", קבע בהסכם הבחירות עם הפפ"ס, כי בווארשה יוצג מועמד פולני ובלודז' – מועמד יהודי.⁷² החלטה דומה קיבלו גם קבוצות יהודיות לאומיות אשר הקימו בתחילת ספטמבר ועד הבחירות היהודי: ציר אחד מפולין יהיה יהודי והוא אמור להיבחר בלודז'; בווארשה צריך לבחור ב"פולני

⁶³ *Рассвет*, 1910, גלי 37 (12.9), עמ' 22, גלי 38 (19.9), עמ' 27.

⁶⁴ Oppenheim, "The Radicalization"; אופנהיים, "החרפת הקו האנטי-יהודי".

⁶⁵ Weeks, "Polish 'Progressive Antisemitism'" עמ' 53.

⁶⁶ על "האנטישמיות הפרוגרסיבית" ושינוי היחס של הפולנים אל השאלה היהודית לאחר 1906 ראה Korzec, "Antisemitism in Poland", עמ' 18-29; Weeks, "Poles, Jews and Russians"; עמ' 252-256; Weeks, "Polish 'Progressive Antisemitism'" ; Blobaum, "The End of the Dialogue"; Weeks, "Fanning the Flames"; Antisemitism" עמ' 70-81; "Politics of Antisemitism" עמ' 291-294.

⁶⁷ ראה, לדוגמה, לקט מאמרים של 1910 משבועון **נובי ווסחוד** הליברלי – *Клейнман, Между молотом и наковальней* – לקט מאמרים של ציונים צעירים *Поляки и евреи* (1913), לקט מאמרים של אחד המנהיגים של 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית' *Ландау, Польско-еврейские отношения*, עמ' 42-11 ולקט מאמרים של יהודים, פולנים ורוסים של תחילת 1911 – *Поляки и евреи* (1911).

⁶⁸ *Одесские Новости*, Вл. Жаботинский, «Поляки и евреи», פורסם גם בקובץ *Поляки и евреи* (1911), עמ' 9-18.

⁶⁹ ראה, למשל, *Новый Восход*, И.А. Клейнман, «Перед выборами в Польше II», 1912, גלי 23 (7.6), עמ' 9-10; *Польско-еврейские отношения*, עמ' 31.

⁷⁰ Oppenheim, "The Radicalization", עמ' 46-47, 44-55; Corrsin, *Warsaw*; עמ' 84-89; Corrsin, "Polish-Jewish Relations", עמ' 37-45.

⁷¹ על מערכת הבחירות של 1912 בווארשה ראה Corrsin, *Warsaw*, עמ' 89-104; Corrsin, "The Jews, the Left"; Corrsin, "Polish-Jewish Relations", עמ' 45-53; אופנהיים, "החרפת הקו האנטי-יהודי", עמ' קיח-קכח.

⁷² «Извещение о совещании делегаций P.P.S. и Бунда по вопросу о совместном ведении избирательной кампании в Польше», *Информационный листок*, גלי 5 (אוקטובר 1912), עמ' 4.

נוצרי אשר תומך בעקרון שוויון הזכויות; ואם שני התנאים הללו לא יתמלאו, יוצג בווארשה מועמד יהודי.⁷³ אפילו מנהיגי "המתבוללים" או של "פולנים בני דת משה" הדגישו חשיבות ההכרה בשוויון הזכויות ליהודים. אבל המפלגות הפולניות הלא-סוציאליסטיות הציגו רק שני מועמדים לדומה – רומן דמוסקי, מנהיג מפלגת 'הדמוקרטיה הלאומית' (ני"ד) שהיתה אנטי-יהודית במפגין ובנתה את תעמולת הבחירות שלה סביב מאבק נגד יהודים, והיסטוריון יאן קוחז'בסקי (Jan Kucharczycki), מועמד "הקונצנטרציה" (Koncentracja) – הבלוק של המפלגות הפולניות הפרוגרסיביות המתנגדות ל'דמוקרטיה הלאומית'. כאשר הפסיד דמוסקי בשלב הראשון של הבחירות ולא נבחר כ'בורר', שני הגושים התאחדו והציגו מועמדותו של קוחז'בסקי. קוחז'בסקי אמנם צידד בשוויון הזכויות הכללי ליהודים וביטול תחום המושב, אבל הוא תמך בהגבלת היהודים בשלטון העצמי בערי פולין ודגל ב"פולוניזציה" של הכלכלה (כלומר, דחיפת רגלי היהודים). היהודים מצדם דחו את האפשרות להצביע עבור קוחז'בסקי וחיפשו פשרה עם הפולנים סביב מועמד פולני אחר המכיר בשוויון הזכויות המלא. למרות כל ההפצרות לפשרה, סירבו הפולנים להציג מועמד אחר מלבד קוחז'בסקי.

'הבוררים' היהודיים מצאו את עצמם במבואי סתום – הצבעה עבור יהודי היתה עלולה לעורר תנועת מחאה פולנית ולהביא את היחסים בין שני הלאומים להדרדרות נוראה; להימנע ולאפשר לפולנים לבחור בקוחז'בסקי היה אי-אפשר לאור היחסים המתוחים ביותר שנוצרו לפני הבחירות, להצביע עבור קוחז'בסקי הם לא יכלו בגלל אמירותיו האנטי-יהודיות; ושום 'בורר' פולני אחר לא הסכים להיבחר, למעט חבר הפפ"ס-שמאל יוגניוש יאגלו (Eugeniusz Jagiełło). הציונים "הרדיקלים" ברוסיה (במיוחד מערכת ה**רסבט**) קראו ליהודי וארשה לא להיות "מוגי לב ופחדנים" בפני הפולנים ולבחור ביהודי.⁷⁴ פלג ציוני אחר גם הכיר בזכותם המלאה של היהודים למנדט הווארשאי, אך הציע להחליפו במנדט ממקום אחר מתוך כבוד לרגשות הלאומיות של הפולנים; מבטיחה במיוחד היתה הצעת ההסכם "וילנה – וארשה" שבה תמכו בכל הכוח ציוני וילנה (ראה לעיל).⁷⁵ לעומת זאת, הציונים בפולין הגנו על החלטתם לבחור פולני התומך בשוויון הזכויות.⁷⁶ הליברלים ברוסיה באמצעות מקסים וינבר (בעצמו יליד וארשה) קראו ל'בוררים' היהודיים להצביע בעד יאגלו וגייסו לתמיכתם את האוטוריטה של מנהיגי הקדטים מילוקוב, רודיצ'ב ופטרונקביץ' (התערבות זו עלתה למיליוקוב בתמיכת הבוררים הפולנים בפטרבורג).⁷⁷ כנגד זאת קרא בטאון "המתבוללים" בווארשה **איזראליטה** [Izraelita] להימנע ולאפשר לפולנים לבחור בקוחז'בסקי;⁷⁸ עמדה דומה, אך מנקודת הראות של יהודי לאומי המבין את רגשותיהם של פולנים לאומיים, הביע כתב-העת הציוני **השלוח**.⁷⁹ בסופו של דבר, החליטו 'הבוררים' היהודיים לבחור ביאגלו.⁸⁰ באסיפת 'הבוררים' אשר נמשכה יומיים (25-26 באוקטובר, 7-8 בנובמבר לפי הלוח הגרגוריאני הנהוג בפולין) הצביע הרוב – 43 'הבוררים' היהודיים בעד יאגלו – נציג הבלוק

⁷³ **היינט**, 1912, גלי 208 (7.9), עמ' 1; גלי 215 (18.9), עמ' 3.

⁷⁴ А. Давидсон [А. Идельсон], «Трагедия»; 7-8 עמ' (17.8), גלי 33 (1912), Д. Пасманик, «Пробный камень», *Рассвет* 39 (28.9), עמ' 1-4; А. Давидсон, «Варшавская трагедия»; 3-5 עמ' (12.10), שם, גלי 41 (12.10), עמ' 3-5; И. [А. ; 3-5 עמ' (12.10), שם, גלי 41 (12.10), עמ' 3-5; Идельсон], «К выборам в Варшаве» 43 (26.10), עמ' 6-10. השווה גם

⁷⁵ ב. [בי"צ כ"ץ], "היהודים והפולנים", **הזמן**, 1912, גלי 178 (8.8), עמ' 2; י.א. טריווש, "על הפחדנות והזהירות", שם, גלי 180 (10.8), עמ' 2; משה שאלית, זהירות שלא לצורך", שם, גלי 181 (11.8), עמ' 2, גלי 182 (13.8), עמ' 2; בן-ציון כ"ץ, "מכתב גלוי לוועד הבחירה היהודי בווארשה", שם, גלי 198 (4.9), עמ' 2-3; ל. [ש"ל ציטרון], "ניצחון לאומי", שם, גלי 218 (5.10), עמ' 2; בן-ציון כ"ץ, "אל ועד הבחירה היהודי בווארשה", שם; ל. "שני דרכים", שם, גלי 225 (13.10), עמ' 2; ל. "החלטה משמחת", שם, גלי 227 (16.10), עמ' 2; משה שאלית, "אחר נסיון האחרון", שם, גלי 231 (20.10), עמ' 2; ב. על מוגי הלב", שם, גלי 234 (24.10), עמ' 2.

⁷⁶ А. Гартглияс, «Перед выборами в Варшаве», *Рассвет* 35 (29.8), עמ' 8-12, גלי 36-37 (16.9), עמ' 12-14; А. Гартглияс, «К варшавским выборам» 46 (16.11), עמ' 6-9.

⁷⁷ Ш., «Еще один», 4-5 עמ' (11.10), גלי 41 (1912), Ш. [Л. Штернберг], «Решительный момент», *Новый Восход* 42 (18.10), עמ' 2-5; Ш., «В решительную минуту»; 43 (25.10), עמ' 1-2; **דער פריינד**, 1912, גלי 238 (23.10), עמ' 1. השווה Gassenschmidt, *Jewish Liberal Politics*, עמ' 116.

⁷⁸ "O mandate z Warszawy", *Izraelita*, 1912, גלי 43 (25.10), עמ' 1, תרגום לאנגלית ראה Corrin, *Warsaw*, עמ' 99.

⁷⁹ יהודי פשוט [משה קליינמן], "בתפוצות ישראל (השקפה כללית)", **השלוח** כ"ץ, חוב' ב' (אוגוסט 1912), עמ' 188-189. השקפותיו של קליינמן על הסכסוך הפולני-יהודי היו מתונות ביותר והוא אף טען כי "האנטישמיות הפולנית [...] זוהי התעוררות לאומית טבעית וצודקת ביסודה" (משה קליינמן, "לשאלת היהודים בפולין", שם, כ"ד [תרע"א], עמ' 200). דעה זו הוא הביע ב-1911, אך לאחר הבחירות של 1912 הוא הדגיש, כי היהודים היו צריכים לבחור ביהודי אם הם כבר השתתפו במערכת הבחירות – שם, כ"ז, חוב' ה' (נובמבר 1912), עמ' 475-476.

⁸⁰ על משא ומתן בין העסקנים היהודיים עם נציג הבונד ברונסלב גרוסר ראה זעירא, "האיחוד הסוציאליסטי", עמ' 144.

של הפפ"ס והבונד. נגדו הצביעו 34 פולנים ו-2 יהודים, בעוד שיהודי נוסף ושני פועלים פולניים חברי הסדקפי"ל נמנעו.

הפתרון של בחירת יאגלו גם לא היה מוצלח. מעמדו של יאגלו בדומה הרביעית היה בעייתי: וועדת הדומה אשר בדקה את חוקיות הבחירות החליטה על ביטולן, אם כי מליאת הדומה דחתה את ההחלטה.⁸¹ גם בסיעה הסוציאל-דמוקרטית הוא נתקל בקבלת פנים עוינת מכיוון שהוא "נבחר כתוצאה של הבלוק בין הפפ"ס, הבונד והבורגנות היהודית הלאומנית כנגד רוב פועלי וארשה אשר נתנו את קולותיהם למפלגה הסוציאל-דמוקרטית הפולנית".⁸² קבלתו של יאגלו לסייעת הס"ד היתה אחד הסכסוכים הראשונים בין הבולשביקים והמנשביקים בדומה הרביעית, ובסופו של דבר הצליחו הבולשביקים (בעלי ברית של הסדקפי"ל) להגביל את זכות ההצבעה שלו בסיעה רק לענייני הטקטיקה בדומה עצמה. כתגובה לבחירתו של יאגלו, אשר הוכרז על ידי העיתונות הפולנית נציג היהודים ולא נציג הפולנים, החל בפולין חרם כלכלי נגד היהודים. את רעיון החרם הפיצה 'הדמוקרטיה הלאומית', אך המפלגות הפולניות האחרות לא התנגדו לו (למעט הסוציאליסטים וה"ריאליסטים" הימניים). רוב העיתוניים הפולנים, אפילו אם לא תמכו בחרם בצורה גלויה, תפשו עמדות אנטי-יהודיות. בסופו של דבר, היחסים בין הפולנים ליהודים ירדו לשפל ללא תקדים, ולדברי היסטוריון יהודי ווארשה סטיבן קורזין, "לאחר 1912 ניתן לדבר על הופעתו של הקונסנסוס האנטישמי בקרב התנועה הלאומית הפולנית הרחבה".⁸³ גם העמדות של האליטה היהודית "המתבוללת" בפוליטיקה היהודית והפולנית התמוטטו, והאידיאל של "התבוללות" ירד מהזירה היהודית-פולנית.⁸⁴

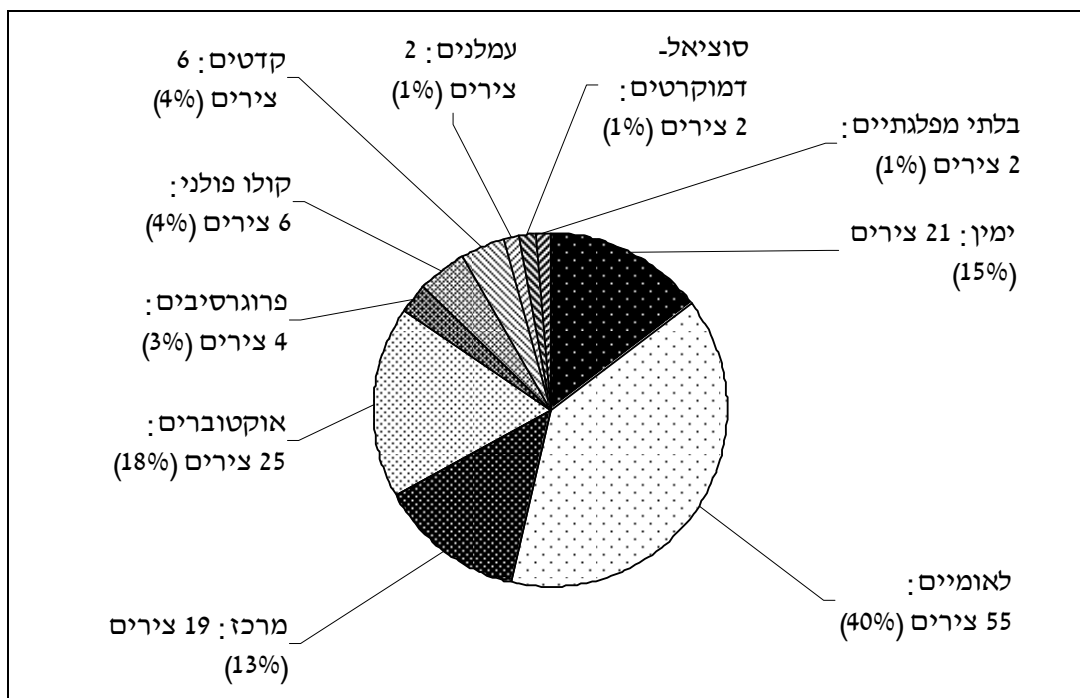
בכל המקומות האחרים בתחום המושב עברה מערכת הבחירות לדומה הרביעית בקרב היהודים ללא אירועים מיוחדים. חוק הבחירות קבע מחד גיסא את היתרון הכמותי של היהודים בערים הקטנות בפלכים המערביים ומאידך מנע את השפעת היהודים באסיפות 'הבוררים' הפלכיות על ידי חלוקת הבוחרים לקוריות נפרדות לפי לאום (ראה נספח 3). אפיון חשוב של הבחירות של 1912 בקרב היהודים הוא חוסר הידיעות בעיתונות היהודית על השתייכות המפלגתית של 'הבוררים' היהודיים: הן השתייכות למפלגות הכלליות ובמיוחד השתייכות למפלגות יהודיות (ראה נספח 3 בהערות). עובדה זו מראה כי המאבק הבין-מפלגתי בפרובינציה היהודית איבד את חריפותו. היהודים בחרו בתור 'הבוררים' אישים מקומיים בולטים: רופאים, סוחרים, עורכי דין. לעומת הבחירות לדומה השלישית ניכרת נוכחותם של בנקאים ובמיוחד של מנהלי חברות לאשראי הדדי – ענף חדש אשר התפתח נמרצות מאז המהפכה ואשר משך אליו את פעילי הציבור המקומיים (ראה נספח 3 בהערות). יחד עם זאת, אחוז 'הבוררים' בבחירות לדומה הרביעית אשר היו 'בוררים' בבחירות הקודמות קטן במידה מועטה – 29% מה'בוררים' היהודיים ב-1912 (55 איש) כבר נבחרו באחת ממערכות הבחירות הקודמות (ב-1907 הם היו 36%). ההשוואה בין תוצאות הבחירות לדומה השלישית והרביעית מראה, כי בקוריה הראשונה מספר 'הבוררים' היהודיים לא השתנה (120 ב-1912 לעומת 124 ב-1907), בעוד שבקוריה השנייה הכוללת את רוב האוכלוסיה העירונית מספרם קטן מ-90 ב-1907 ל-70 ב-1912 (ראה נספח 4). הירידה החדה ביותר (50%) הייתה בפלכים קייב, פודוליה, פולטבה ומוהילב, והדבר מצביע, ככל הנראה, הן על השינויים בקרב האוכלוסיה העירונית (כגון התפתחות כלכלית מושכת לערים אוכלוסיה לא-יהודית חדשה) והן על הרמה הנמוכה של השתתפות היהודים בהצבעה.

תוצאות הבחירות בתחום המושב וממלכת פולין ב-1912 היו דומות לאלו של סתיו 1907. בפולין ניצחו 'הדמוקרטים הלאומיים', בעוד שבתחום המושב ניצחו הכוחות השמרניים ביותר (ראה לוח 3). 95 צירים מתחום המושב (68%) השתייכו בדומה לסייעת ימניות – סיעת הימין, סיעת הלאומיים וסיעת המרכז של

⁸¹ *Рассвет*, 1912, גלי 49 (7.12), עמי 27; גלי 50 (14.12), עמי 29; 1913, גלי 7 (15.2), עמי 34-35; גלי 10 (8.3), עמי 32-33.
⁸² Бадаев, *Большевики в Государственной Думе*, עמי 63. ראה גם זעירא, "האיחוד הסוציאליסטי", עמי 145-146.
⁸³ Corrsin, "Polish-Jewish Relations", עמי 51. על החרם ראה Blobaum, "The Politics of Antisemitism", עמי 298-306; אופנהיים, "החרפת הקו האנטי-יהודי", עמי קכח-קלח.
⁸⁴ Mendelsohn, "A Note on Jewish Assimilation", עמי 145; Bartoszewski and Polonsky, "Introduction", עמי 31.

קרופנסקי (לעומת 83 צירים, 59%, בבחירות של 1907); וכמות האוקטוברים ירדה מ-36 (26%) אל 25 (18%). כמו ב-1907, היו מפלגות האופוזיציה חלשות ביותר וכולן יחד זכו רק לכ-10% מהצירים בפלכי תחום המושב.

85 לוח 3: חלוקת הצירים לדומה הרביעית מתחום המושב לפי מפלגות.

הבחירות לדומה הרביעית הראו בוודאות כי למרות נסיגתה של הפוליטיקה ממרכז ההתענינות, היא לא נעלמה מן "הרחוב היהודי". אמנם הצטמצמו המאבקים בין הכוחות הפוליטיים היהודיים למקומות ספורים, אך הם המשיכו להיות עיקשים כמו ב-1907. הבונדאים, הציונים והליברלים שוב התפלגו לפי אותם הקווים אשר הפרידו ביניהם ב-1907, אם כי הפעם בלטה השתתפותה בבחירות של 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית'. יחד עם זאת, המאבק בין המפלגות היהודיות כמעט ולא נגע באידיאולוגיות ומצעים אלא התרכז סביב התכונות האישיות של המועמדים. לעומת מגוון הפתרונות לשאלה היהודית שעליהם עוד דיברו ב-1907, עתה הצטמצמה המטרה של הנציגות היהודית בדומה רק לתגובה הולמת להתנפלויות של האנטישמים. חוק הבחירות של 3 ביוני קבע בעצם כי הרכב הדומה לא יכול להיות אופוזיציוני, ולכן מטרת הצירים היהודיים היתה הגנתית בלבד.

⁸⁵ חושב לפי «Общий список членов Государственной Думы».

הפוליטיקה היהודית מסביב לדומה הרביעית, 1912-1914

הדומה הרביעית, כמו קדמותה, התקיימה חמש שנים הנקובות בחוק (15 בנובמבר 1912 – 6 באוקטובר 1917). אבל עבודתה הרגילה של הדומה נמשכה רק במשך שנתיים, עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה ביולי 1914. בהרכבה היתה הדומה הרביעית דומה לדומה השלישית. באגף הימני שלה היו 186 צירים (ימין, לאומיים וסיעת המרכז של קרופנסקי), באגף השמאלי ביותר 14 סוציאל-דמוקרטים ו-10 עמלנים. הקדטים קיבלו 59 מקומות, מפלגת הפרוגרסיבים – 48 מקומות והקבוצות הלאומיות (פולנים ומוסלמים) – 21 מקומות. סיעת האוקטוברים קטנה לעומת הדומה השלישית: ב-1912 היא כללה רק 98 צירים ובינואר 1914 התפרקה לשלוש קבוצות נפרדות.¹ כל שלושת הצירים היהודיים בדומה הרביעית – נפתלי פרידמן, מאיר בומש ויחזקאל גורביץ' – הצטרפו לסיעת הקדטים.

כמו בדומה השלישית, בדומה הרביעית לא היה רוב לשום הצעה העשויה לשפר את מצב היהודים, אם כי התקווה שהאוקטוברים יכולים לעבור למחנה האופוזיציה היתה קיימת כל הזמן. תקווה זו התבססה על כך שבדומה הרביעית לא היה רוב קבוע, והאוקטוברים לא יכלו לבחור בקו טקטי עקבי. השינויים בהלך הרוח של האוקטוברים, הקשיים ביחסיהם עם הממשלה, הסכסוכים החריפים בתוך הסיעה עד להתפרקותה ב-1914 ובין הסיעה לבין הוועד המרכזי והקונפנרנציה של המפלגה, נתנו כל הזמן תקווה מסוימת, כי האוקטוברים יחזרו למצעם המקורי הדורש הגשמת ההבטחות שניתנו במנשר של 17 באוקטובר 1905. תקווה זו הזינה גם את תקוות הצירים היהודיים כי האוקטוברים יתחילו להצביע נגד הגבלות ליהודים. אבל למרות הלך הרוח אשר גרם לאוקטוברים לבקר את מדיניותה הכללית של הממשלה, הם לא שינו את גישתם לשאלה היהודית וכמו בדומה השלישית המשיכו להצביע עבור הגבלות קטנות חדשות; ודווקא הצבעת האוקטוברים העניקה רוב לאגף הימני או לאגף האופוזיציוני של הדומה. רק באוגוסט 1915, עם הקמת 'הבלוק הפרוגרסיבי', נוצר בדומה רוב קבוע. יעדו העיקרי של 'הבלוק' היה המאבק עבור ממשלה הנהנית מאמון הציבור (אך עדיין אחראית רק בפני הקיסר ולא בפני הפרלמנט), ו'הבלוק' איחד את סיעות הקדטים, הפרוגרסיבים, שתי סיעות ממחנה האוקטוברים, סיעת המרכז של קרופנסקי, האגף השמאלי של סיעת הלאומיים עם וסילי שולגין (1878-1976) בראשו, והן שלוש קבוצות במועצה הממלכתית. ברור כי 'הבלוק הפרוגרסיבי', אשר כלל גם את האנשים שהאנטישמיות היתה חלק חשוב מהשקפת עולמם, לא יכול היה לעסוק בשיפור מצב היהודים. אפילו במצעו נאמר רק כי 'הבלוק' שואף לעלות "על דרך הביטול ההדרגתי של ההגבלות הקיימות כלפי היהודים" – נוסחת הפשרה אשר סיפקה גם את הקדטים הדורשים שוויון הזכויות וגם את אויבי היהודים מסיעות המרכז והלאומיים.² במילים אחרות, הדומה הרביעית היתה מבחינת האינטרסים היהודיים המשכה של הדומה השלישית.

השאלה היהודית בדומה הרביעית

השאלה היהודית הוזכרה כבר בדיון לאחר הצהרת ראש הממשלה קוקובצוב בדצמבר 1912: נפתלי פרידמן דיבר בשם היהודים, אך גם פאוול מיליוקוב הזכיר את רדיפות היהודים על ידי השלטונות. לעומתם, דיבר מנהיג סיעת הלאומיים שולגין על פרשת בייליס ועל רצח פולחני אצל היהודים.³ כבר בפברואר 1913 קיבלה הדומה הרביעית חוק הכולל הגבלה חדשה על היהודים – איסור לחכור אחוזות "מאיוראט" בפלכים

¹ Калинычев, *Государственная Дума*, עמ' 489; Аврех, *Царизм и четвертая Государственная Дума*, עמ' 25; Дякин, *Буржуазия, дворянство и царизм*, עמ' 88, 152.

² על הקמת 'הבלוק הפרוגרסיבי' ראה Pearson, *The Russian Moderates*, עמ' 39-65, על השאלה היהודית ראה עמ' 94-96; Hamm, "Liberalism and the Jewish Question", מצע 'הבלוק' פורסם в Павлов и Шелохаев, *Российские либералы*, עמ' 76-78.

³ *Рассвет*, 1912, גל' 51 (16.12), עמ' 33-34.

המערביים.⁴ במרץ 1913 דנה אחת הוועדות בחוק על ביטול ההגבלות על המעמדות "משלמי המסים" (податные сословия), אשר נידון כבר בוועדה של דומה השלישית אך לא הגיע לדיון במליאה (ראה פרק 5). למרות מאמצי האופוזיציה, הצליחו הימין והאוקטובריים להכניס הערה, כי תקנות החוק אינן נוגעות ליהודים.⁵ בוועדה הדנה בהרכב המועצה של משרד המסחר והתעשייה התקבלה הסתייגות הימין המגבילה את מספר היהודים - נציגי הבורסות במועצה לחמישה אחוזים.⁶ המושב הראשון של הדומה הרביעית ביוני 1913 הסתיים בקבלת תקנון המכוון למהנדסי הרכבות במוסקבה האוסר קבלת היהודים למוסד זה.⁷ בתחילת הדיון בתקציב במאי 1913, לאחר הצהרת ראש הממשלה קוקובצוב, דיבר על היהודים קדט שינגאריוב ונאום גדול נשא פרידמן: שניהם דיברו על תפקיד היהודים בכלכלה הרוסית והנזק שנגרם על ידי ההגבלות האנטי-יהודיות. אחד מראשי סיעת הפרוגרסיסטים אלכסנדר קונובלוב (1875-1948) – איש עסקים מן המדרגה הראשונה במוסקבה – גינה את ההגבלות על היהודים בעת נאומו על תקציב משרד המסחר והתעשייה.⁸ הדגש על הפעילות היהודית הכלכלית בדיוני התקציב של 1913 היה סימפטומטי. כוחות הימין תמיד ראו סכנה גדולה בפעילות הכלכלית של היהודים, אך בשנים האחרונות לפני המלחמה נושא זה צבר תשומת לב מיוחדת: השלטונות החלו ברדיפות גלויות גם נגד הסוחרים היהודיים הגדולים, אשר קודם לכן נהנו מ"אמנציפציה סלקטיבית" (כהגדרתו של בנימין נתנס), בעוד שהארגונים של הסוחרים והתעשיינים הרוסיים נאלצו לצאת בפומבי נגד רדיפות אלו.

האופוזיציה יצאה נגד הגבלות היהודים גם בנוגע לחוק על השלטון העצמי בערי פולין, אשר הוחזר מהמועצה הממלכתית. בדיון המחודש בתחילת יוני 1913 חזרו הדברים לאותם הדפוסים כמו בדומה השלישית, אך בעוצמה חדשה: הצירים היהודיים דיברו נגד הגבלות על היהודים, דוברי האופוזיציה ובמיוחד פיודור רודיצ'ב ואלכסנדר קֶרְנֶיֶסקי (1881-1970) הצליפו בקולו הפולני, ונציגי הקולו השמיעו הצהרה אנטי-קדטית.⁹

הנאומים הנמרצים של הקדטים ושל הפרוגרסיבים בעד היהודים והפסיביות היחסית של הימין נתנו לדניאל פסמניק סיבה להכרזה אופטימית ביוני 1913. לדעתו, לפני ובזמן הבחירות היה נראה כי יהדות רוסיה הינה מבודדת מבחינה פוליטית (אפילו ראש סיעת הפרוגרסיבים איוון יֶפְרֶמוב [1866-1932] אמר כי "יותר מועיל ליהודים אם הסיעה הפרוגרסיבית לא תיחשב כיהודית"¹⁰). אבל עתה, כתב פסמניק, רואים, כי "גם בשאלה היהודית הביורוקרטית מבודדת לגמרי, למעט שכבה דקה של בעלי אחוזות ריאקציוניים". יחד עם זאת, הוא לא ציפה לתוצאות מעשיות כלשהן, אלא קיווה כי "החקיקה של חוסר הזכויות ליהודים תפגוש בדומה הממלכתית התנגדות חריפה מצדה של האופוזיציה"¹¹.

התוקפנות של האופוזיציה כולה ושל הקדטים בפרט בנושאים יהודיים במושב הראשון של הדומה זכתה לתשואות אפילו על דפי **רסבט**, אשר בזמן הדומה השלישית ובבחירות של 1912 ניגח את הקדטים בכל הכוח:

⁴ לאחר המרד הפולני של 1831 חילקה הממשלה אחוזות בפולין לאצילים רוסיים בתנאי שיועברו בירושה רק לצאצאיהם הפרבוסלביים ואחוזות אלו אסור היה לחלק, למכור, לחכור וכו' על מנת לשמור על הבעלות הרוסית ולמנוע את העברתן לפולנים (אחוזות "מאיראט"). התנאים המגבילים הללו הקשו על הבעלים, ובדומה נידון חוק המאפשר החכרת אחוזות אלו. בהצעת הממשלה נכלל סעיף האוסר על היהודים והנוודים לחכור אחוזות "מאיראט", אך ועדת הדומה השאירה רק את ההגבלה לגבי היהודים, והצעה זו התקבלה במלאה בקולות של הימין, הלאומיים ורוב האוקטובריים. על היהודים הגנו מאיר בומש, אשר הדגיש כי זכותם של יהודי פולין להחזיק אדמות בבעלות לא הביאה להשתלטות יהודית, ופיודור רודיצ'ב, בעוד שמארקוב השני נשא נאום אנטישמי מובהק. *Рассвет*, 1913, גלי 7 (15.2), עמ' 27-23.

⁵ *Рассвет*, 1913, גלי 13 (29.3), עמ' 19-20.

⁶ *Рассвет*, 1913, М. Бомаш, «Итоги I сессии IV Думы», *Рассвет*, עמ' 2.

⁷ *Рассвет*, 1913, גלי 26 (28.6), עמ' 28-29.

⁸ על היהודים דיברו צירי האופוזיציה גם בעת הדיון בתקציב משרד הפנים, ויחזקאל גורביץ' נאם נגד מידיניות של משרד ההשכלה. ראה *Рассвет*, 1913, גלי 20 (17.5), עמ' 22-26; גלי 23 (7.6), עמ' 20-24; גלי 24 (14.6), עמ' 21.

⁹ *Рассвет*, 1913, גלי 23 (7.6), עמ' 25-26; גלי 24 (14.6), עמ' 16-21; גלי 25 (21.6), עמ' 24-29.

¹⁰ *Рассвет*, 1912, С.Л., «Прогрессисты о еврейском вопросе (беседа с И.И.Ефремовым)», *Рассвет*, עמ' 5. על עמדת הפרוגרסיבים ראה מאור, **שאלת היהודים**, עמ' 95-96.

¹¹ *Рассвет*, «Две речи», Д.С. [Д. Пасманик], 1913, גלי 24 (14.6), עמ' 3.

בזמן הדיון בתקציב [...] שמענו התקפות כה חזקות על הממשלה בגלל מדיניותה היהודית; קירותיו של הארמון הטברי [=משכן הדומה] לא שמעו [דברים כאלה] אפילו בזמנים טובים יותר. זה היה לא בעת הדיון על ענין יהודי ספציפי או בשאלתא יהודית, אלא בדיון על הכיוון הכללי של מדיניות הממשלה. ואת החוק הפולני דחתה האופוזיציה בגלל ההגבלות על היהודים הכלולות בו, מה שקורה בפרקטיקה של קדטים בפעם הראשונה.¹²

גם תחילתו של המושב השני מצא חן בעיני הרסבט. המושב נפתח ב-15 באוקטובר 1913, תוך כדי משפט בייליס המתנהל בקייב. כבר ביום הראשון של המושב הציעו הקדטים שאילתא על רדיפות העיתונות בגלל התיחסותה למשפט, ועל דחיפות השאלתא דיבר מיליוקוב עצמו (השאלתא אכן התקבלה באותה הישיבה).¹³ מיד לאחר סיום המשפט בקייב הציעו הקדטים להקים וועדה לבדיקת הצעות החוקים שלהם על שוויון לכל אזרחי המדינה, כולל היהודים. הצעה זו נדחתה, אך בעת הדיון התלקח וויכוח סוער בין הקדטים ופרידמן מצד אחד לבין פורישקביץ' ומארקוב מצד שני.¹⁴

הדיון בתקציב המדינה באביב 1914 גם היווה התקפה על הממשלה, והשאלה היהודית נתנה חומר עשיר לכך. כבר בפתחת הדיון נשא הקדט השמאלי ניקולאי נקראסוב (1879-1940) נאום ארוך ונרגש נגד רדיפות היהודים אשר עשה רושם גדול מאוד ("נאומים כאלה לא שמענו מזמן", כתב **נוביי ווסחוד**).¹⁵ מאיר בומש דיבר על היחסים בין הפולנים ליהודים ונפתלי פרידמן השמיע הכרזה יהודית, כי הצירים היהודיים לא יצביעו עבור התקציב מכיוון שהממשלה עוסקת ברדיפת היהודים. אמנם הכרזת פרידמן איבדה את משמעותה ההפגנתית מפני שכל סיעת הקדטים הצביעה נגד התקציב.¹⁶ בעת הדיונים הנפרדים בתקציב משרדי הממשלה זכתה השאלה היהודית לתשומת לב מרובה: בדיון על תקציב משרד הפנים דיברו על היהודים מספר קדטים ופרידמן; בדיון על תקציב משרד המשפטים, כצפוי, תפשה פרשת בייליס מקום מרכזי – עליה דיברו מקלקוב, רודיצ'ב ופרידמן; אך הדיון בתקציב משרד ההשכלה עבר בצורה רגועה וללא הדגשת השאלה היהודית (למעט נאומו של גורביץ'); השאלה היהודית הועלתה גם בעת הדיון בתקציב משרד המסחר והתעשייה.¹⁷ תוך כדי הדיון התקציב גם הסוציאל-דמוקרט אקאקי צ'ינְקְלִי (1874-?) וגם מנהיג הקדטים מיליוקוב יצאו עם ההצהרות נגד העלבת היהודים על ידי נואמי הימין.¹⁸

יחד עם זאת, ההצעות האנטי-יהודיות המשיכו להתקבל גם ב-1914, על ידי הרוב של הימין, הלאומיים והאוקטוברים. בעת הדיון על מספר המגויסים באפריל 1914 התקבלה הבקשה למשרד הצבא להכין את "השאלה על שירות היהודים בצבא", כלומר, על הוצאתם מהצבא.¹⁹ בוועדה לענייני הבטחון התקבל איסור למנות יהודיות כמיילדות בבתי חולים של משמר הגבול, והתקנה התקבלה גם במלאת הדומה ביוני 1914 ללא שום תגובה של האופוזיציה.²⁰ ההחלטה לסבסד חברת אוניות רוסית בים השחור כללה בה איסור על היהודים לשרת בחברה זו.²¹ הצירים היהודיים והאופוזיציה התנגדו להצעות אנטי-יהודיות כבר בוועדות הדומה ולפעמים התנגדות זו הצליחה, ובחלק מהוועדות התקבלו החלטות הרצויות ליהודים. כך, הצעת החוק הממשלתית על הקמת מכון להכנת מורים לבתי ספר חקלאיים בפְּסְקוֹב הכילה איסור מוחלט על קבלת היהודים; הוועדה לענייני החקלאות שינתה את הסעיף כדי לאפשר קבלת היהודים באישור שר החקלאות, אך הוועדה לענייני החינוך החזירה את האיסור המוחלט.²² הוועדה לענייני החינוך גם החליטה לאסור קבלת

¹² «Новая сессия», *Рассвет*, 1913, גלי 42 (18.10), עמ' 2.

¹³ *Рассвет*, 1913, גלי 42 (18.10), עמ' 37-40.

¹⁴ *Рассвет*, 1913, גלי 44 (1.11), עמ' 36-38.

¹⁵ *Новый Восход*, 1914, גלי 16 (25.4), עמ' 17-23; [Т. [М. Тривус], «Общие прения по бюджету»], שם, גלי 17 (1.5), עמ' 1.

¹⁶ *Новый Восход*, 1914, גלי 17 (1.5), עמ' 17-22.

¹⁷ *Новый Восход*, 1914, גלי 18 (8.5), עמ' 18-22; גלי 19 (15.5), עמ' 15-27; גלי 20 (23.5), עמ' 10-14; גלי 21 (30.5), עמ' 10-14.

¹⁸ *Новый Восход*, 1914, גלי 19 (15.5), עמ' 25; גלי 20 (23.5), עמ' 1, 14.

¹⁹ *Новый Восход*, 1914, גלי 16 (25.4), עמ' 23; גלי 17 (1.5), עמ' 17.

²⁰ *Рассвет*, 1913, גלי 45 (8.11), עמ' 34; *Новый Восход*, 1914, גלי 23 (12.6), עמ' 22.

²¹ *Новый Восход*, 1914, גלי 4 (30.1), עמ' 24; גלי 22 (5.6), עמ' 20.

²² *Рассвет*, 1913, גלי 46 (15.11), עמ' 21.

היהודים למכון ע"ש קונסטנטין להכנת מודדי קרקעות במוסקבה (Константиновский межевой институт), אך וועדת התקציב הוציאה את הסעיף מהצעת החוק.²³

הפרויקט האנטי-יהודי העיקרי של הימין ב-1913-1914 היתה הצעת החוק על איסור השחיטה היהודית. ההצעה הוכנסה לדומה בנובמבר 1913, בעקבות משפט בייליס, אבל עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה הדיון בה לא התקדם (ראה עליה גם פרק 3).²⁴ האיום של איסור השחיטה היה אמור, לכאורה, לאחד את הצירים היהודים והמוסלמים, אבל למעשה קרה דבר הפוך: גם הימין שינה את הצעת החוק על השחיטה כדי לא לפגוע במוסלמים, וגם הצירים המוסלמים ניסו להתרחק מזיהוי כלשהו עם היהודים. זה התבטא בהצעת החוק על ביטול זכותו של שר המשפטים לאשר עורכי דין שאינם נוצריים. בזכות זו, השתמשו שרי המשפטים לגבי היהודים, כלומר אסרו להצרף לשכות עורכי דין, אך השר שציגלוביטוב – אחד מעמודי התווך של הלאומנות הרוסית – החל גם למנוע את כניסתם לסנגוריה של המוסלמים והקראים. עוד במושב הראשון של הדומה הרביעית דובר על הכנסת הצעת החוק בענין ואז החליטו הצירים היהודיים והמוסלמים לפעול במשותף. לעומת זאת, בפברואר 1914 הכניסו הצירים המוסלמים (חמישה מתוך שישה חברי הסיעה), בתמיכת האוקטובריים, את הצעת החוק הנוגעת רק לעורכי דין מוסלמים, ואליה נלווה ההסבר, כי אמצעי זה הומצא בשעתו נגד היהודים ולכן אין זה צודק להפעיל אותו נגד המוסלמים. התברר, כי חלק מהקדטים והפרוגרסיבים גם חתמו על הצעת החוק, לטענתם, כי לא קראו אותה. לאחר הביורר בישיבת סיעת הקדטים, חתימותיהם נמשכו מההצעה, ופרידמן הכניס הצעת חוק מקבילה, המבטלת את זכותו זו שר הפנים בכלל. על ההצעה היהודית חתמו קדטים ופרוגרסיבים. כאשר וועדת הדומה דנה בנחיצותן של שתי ההצעות – המוסלמית והיהודית – הרוב של הימין, הלאומיים והאוקטובריים קיבל את ההצעה המוסלמית ואז עזב את הישיבה; בגלל היעדר הקוורום הצעת החוק היהודית לא התקבלה ובעצם ירדה מהפרק.²⁵

הכנסת הצעת החוק על ביטול זכות שר המשפטים לאשר עורכי דין לא נוצריים וההצהרה על הצבעה נגד התקציב היו סממנים של העמדה התקיפה של הצירים היהודיים. בנוסף לכך הם הכניסו לדומה שאילתא על המכסה לאקסטרינים, אשר התקבלה בוועדה לשאילתות.²⁶ במרץ 1914 הוכנסה לדומה שאילתא רחבה אודות כל ההגבלות בעניני החינוך, החתומה על ידי האופוזיציה כולה. השאילתא כללה את כל ההגבלות נגד היהודים במוסדות להשכלה: מכסת האחוזים בכלל, משיכת "הזכויות של בתי ספר ממשלתיים" מכל בתי ספר יהודיים פרטיים ב-1910, נעילת בתי ספר בפני היהודים בהוראות אדמיניסטרטיביות, ואיסור למורים יהודיים ללמד רוסית, היסטוריה וגיאוגרפיה בבתי ספר יהודיים.²⁷

גם סיעות השמאל – הסוציאל-דמוקרטיות והעמלנים – נקטו בעמדה פעילה בשאלה היהודית. העמלנים, כנראה בהשפעת הדחיפה של 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית', רצו להכניס לדומה שאילתא על החקירה של פרשת פסטוב – נסיון עלילת דם אשר הסתבך מכיוון שהילד הנרצח היה יהודי.²⁸ הסיעה הסוציאל-דמוקרטית התכוונה להכניס שאילתא על התעמולה האנטישמית בעיתונות הימין, אשר אינה נענשת, למרות שבבירור "מסיתה חלק מהאוכלוסיה נגד חלקה האחר".²⁹ במחצית הראשונה של 1914 הכינו

²³ *Новый Восход*, 1914, גלי 16 (25.4), עמי 23; גלי 23 (12.6), עמי 22.

²⁴ לא ברור היחס אל ההצעה הזאת של סיעת הלאומיים: אחד מראשי סיעת הלאומיים פנטלימון סינדינו (1875-?) שהיה יו"ר הוועדה לעניני הרפואה רצה שדווקא וועדה שלו תדון בנחיצות הצעת החוק ובו תמכו גם הצירים היהודיים, אשר כנראה ידעו כי הכוונה שלו לדחות את ההצעה. ראה *В. Гроссман, «Борьба со шхитой», Вестник еврейской общины*, 1914, גלי 3 (מרץ), עמי 38-41; *Новый Восход*, 1914, גלי 10 (13.3), עמי 17; גלי 11 (19.3), עמי 16.

²⁵ *Новый Восход*, 1914, גלי 7 (20.2), עמי 22-23; גלי 10 (13.3), עמי 17; גלי 16 (25.4), עמי 23; *Рассвет*, 1914, גלי 11 (14.3), עמי 31; *Jewish Liberal Politics*, Gassenschmidt, עמי 118. טקסט ההצעה פורסם גם בתוך *Ямаева, Мусульманские депутаты*, עמי 231-233.

²⁶ *Новый Восход*, 1914, גלי 8 (27.2), עמי 20; *Еврейское студенчество*, 1914, גלי 2 (1.4), עמי 25.

²⁷ *Новый Восход*, 1914, גלי 11 (19.3), עמי 14-15; גלי 12-13 (28.3), עמי 26.

²⁸ *Новый Восход*, 1914, גלי 5 (9.2), עמי 16. על פרשת פסטוב ראה *Тагер, Царская Россия*, עמי 287-293.

²⁹ *Новый Восход*, 1914, גלי 12-13 (28.3), עמי 27. השווה מאמר ראשי בנוי **ווסחוד** הדורש שאילתא כזאת – *Tr. [M. Тривус], «В Государственной Думе»*, שם, גלי 6 (13.2), עמי 1-3.

הסוציאל-דמוקרטים גם את הצעת החוק על ביטול כל ההגבלות נגד המיעוטים הלאומיים בהדגשה מיוחדת של ההגבלות נגד היהודים, פרסמו אותה בעיתונות והתכוונו להכניסה לדומה.³⁰

בסיכומו את שנת 1914 יכול היה הפובליציסט הציוני אברהם אידלסון לכתוב בסיפוק: הימין נהיה ימני עוד יותר [...] אך האופוזיציה נעשתה [...] אמיצה יותר ורעננה יותר; ועל השאלה היהודית התחילו להסתכל לא כעל אחת השאלות הרבות של החיים הכלל-רוסיים, אלא כעל שאלה הקשורה באלפי חוטים בשאלה העיקרית של ארגון מחדש של הממלכתיות הרוסית. היה נחוץ זעזוע כמו פרשת בייליס, אשר איימה יותר על יסודות המשפט הרוסי מאשר על השם הטוב של היהודים, כדי לשכנע את האופוזיציה בכך, שאל השאלה היהודית אי אפשר להתיחס בחובבנות. "אי אפשר להכות יהודי ללא לפגוע בעצמך" – גילוי חדש זה של החברה הרוסית, אשר הגיע למודעותה רק בזמן האחרון, היה הרכישה הפוליטית הגדולה שלנו במחצית השנה הראשונה.³¹

דעה דומה נשמעה גם מעל דפי **נוביי ווסחוד**, בסיכומו המושב השני של הדומה: "מזמן, לא יצאה האופוזיציה למסע מאורגן למען הגנת הזכויות והכבוד של האוכלוסייה היהודית", – כתב ולדימיר גרוסמן וניבא "התעוררות גדולה עוד יותר" במושב הבא.³²

אבל פרוץ מלחמת העולם שינה את המצב לחלוטין. במקום המשך המאבק הפרלמנטרי עם הריאקציה, גל של פטריוטיזם השתלט על רוסיה כולה, כולל היהודים. בפטרבורג משתתפי ההפגנה היהודית, לאחר תפילה בבית הכנסת הכורלי ירדו על הברכיים פני ארמון החורף ושרו את ההמנון הלאומי הרוסי.³³ ובישיבתה הדחופה של הדומה ב-26 ביולי 1914 אמר נפתלי פרידמן בשם יהודי רוסיה:

אנחנו היהודים חיים בתנאים משפטיים קשים במיוחד, אך למרות זאת תמיד הרגשנו את עצמנו אזרחי רוסיה ותמיד היינו בנים נאמנים של מולדתנו. [...] בשעת המבחן הזאת [...] אנחנו, היהודים הרוסיים, כאיש אחד, נעמוד תחת הדגלים הרוסיים ונשקיע את כל כוחותינו להדף את האויב. העם היהודי ימלא את חובתו.³⁴

נהוג לראות בהצהרה זו הבעת הפטריוטיזם הרוסי, אך יחד עם רגש זה היא הדגישה גם את המצב הבעיתי של היהודים. והמילים "אנחנו, היהודים הרוסיים, נעמוד תחת הדגלים הרוסיים" נועדו להשיב לאלה הרבים בחברה הרוסית שהאמינו כי היהודים הם אויבי רוסיה המושבעים.

השנים הבאות הוכיחו כי הרמזים הללו בהצהרת פרידמן היו במקומם, הן בנוגע למצב היהודים הכללי, כלומר המדיניות האנטי-יהודית של שלטונות הצבא, והן בנוגע למעמד השאלה היהודית בדומה עצמה. למרות ההערכות האופטימיות של העיתונות היהודית את פעילות הקדטים בשנתיים הראשונות של דומה הרביעית, שימשה השאלה היהודית רק האמצעי. ניתן להגיד, כי ככל שהריאקציוניות של הממשלה התבטאה יותר ויותר במדיניות האנטי-יהודית, כפי שמתואר בתחילת פרק 5, כך גם האופוזיציה הדגישה את השאלה היהודית – לא למען היהודים אלא כחלק מהתקפותיה על הממשלה. ועם פרוץ המלחמה דגל מנהיג הקדטים פאוול מיליוקוב בקו התמיכה במאמץ המלחמתי ולכן נסוגו הקדטים מהקו התוקפני האנטי-ממשלתי וכמובן לא העלו את השאלה היהודית. וכאשר באוגוסט 1915 הוקם 'הבלוק הפרוגרסיבי' – החזית האופוזיציונית הרחבה, נדחתה השאלה היהודית בפני הצורך לשמור על החזית הזאת הכוללת כוחות אנטישמיים מובהקים. הסירוב לטפל בשאלה היהודית אף גרם ב-1916 לעזיבתם של הצירים היהודיים את 'הבלוק'. לעומת הקדטים,

³⁰ *Рассвет*, 1914, גלי 14-15 (11.4), עמ' 22; *Новый Восход*, 1914, גלי 14-15 (17.4), עמ' 27. תרגום של טקסט ההצעה והקול הקורא המסביר אותה לפועלים ראה מאור, **שאלת היהודים**, עמ' 262-263. מאור וגסנשמידט כתבים כי זו היתה הפעולה הפרו-יהודית האחרונה לפני פרוץ המלחמה, אך ככל הנראה הצעה זו לא הוכנסה לדומה (שם), עמ' 165; *Jewish Liberal Politics*, עמ' 118.

³¹ *Рассвет*, «Истекший год», [А. И. [Идельсон], 1915, עמ' 1 (4.1), עמ' 2-5.

³² [В. Гроссман], «Конец сессии», *Новый Восход*, 1914, גלי 24 (19.6), עמ' 1-2.

³³ *Новый Восход*, 1914, גלי 29 (24.7), עמ' 11.

³⁴ *Новый Восход*, 1914, גלי 30 (31.7), עמ' 14.

המשיכו סיעות השמאל – העמלנים והסוציאל-דמוקרטים – להשתמש בשאלה היהודית כנושא להתקפות נגד הממשלה גם בזמן המלחמה ודגלו בפוליטיקה הצהרתית רדיקלית.³⁵

הנציגות היהודית בזמן הדומה הרביעית

שאלת הנציגות היהודית הציבורית ליד הצירים בדומה הרביעית התעוררה מיד עם כינונה של הדומה. תיכף לאחר הבחירות הציע מיליוקוב לדבוק בטקטיקה הפגנתית ולהכניס לדומה הצעות החוקים אשר הכינו הקדטים עוד בשביל הדומה הראשונה: חוקים על זכות הבחירה הכללית, על השוויון האזרחי, על חופש הביטוי, המצפון, האסיפות וההסתדרויות.³⁶ כאשר נידונה הצעת החוק על שוויון אזרחי בסיעת הקדטים, טען נפתלי פרידמן כי מסמך ההסבר להצעת החוק אינו מתאר בצורה נכונה את מצב היהודים העכשווי. לדעתו, היהודים לא רק חסרי זכויות אזרחיות אלא גם "חסרי זכויות בסיסית רבות של בני אדם" ו"חוסר הזכויות של היהודים, שאין לו הקבלות, צריך להיות מודגש במיוחד".³⁷ הסיעה הסכימה עם פרידמן, אך הוא חשש להחליט על דעת עצמו ופנה ל'וועד הקובנאי'. רוב 'הוועד' התנגד ליוזמתו, אך פרידמן פנה גם להתיעצות של חברי 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית', אשר תמכה בו. 'הקבוצה הדמוקרטית' אפילו נתנה פומבי לעמדתה בעד השינויים במסמך ההסבר. 'הוועד הקובנאי' התכנס שוב והצליח להשפיע על שני הצירים היהודיים האחרים ובסופו של דבר ויתר פרידמן על הצעתו.³⁸ מקרה דומה קרה כאשר בתשובה להצהרת הממשלה רצה מאיר בומש להשמיע הצהרה יהודית בנוגע לפולין – 'הוועד הקובנאי' אישר זאת, אך התיעצות עסקנים אחרים שכנעה אותו לוותר.³⁹

פרשות אלו הראו כי 'הוועד הקובנאי' אינו מסוגל יותר לשמש כמוסד מייצג לצירי הדומה היהודיים, והועלתה השאלה על החלפתו במוסד בין-מפלגתי חדש. את ההתקפה נגד 'הוועד הקובנאי' החל **רסבט** בתחילת נובמבר 1912, מיד לאחר הבחירות, כאשר פירסם מאמרו של ניסלוביץ' – מין צוואה של חבר הדומה היוצא. ניסלוביץ', כרגיל, האשים את 'הוועד' בכך, שהוא "מדבר בשם כל יהדות רוסיה", בעוד ש'וועד' זה פועל רק לפי "יפויי כוח מזויף" מאסיפת קובנו. הרעיון שלו היה כי חברי 'הוועד הקובנאי' חייבים להשתתף בפוליטיקה היהודית בתור 'הקבוצה היהודית העממית' – רק מפלגה אחת בין שאר מפלגות יהודיות – ולא כנציגים הלגיטימיים של כל היהודים.⁴⁰ במיוחד תקף ניסלוביץ' את האוריינטציה הפרו-קדטית של 'הגרופיסטים' וקרא "להקים ארגון יהודי עצמאי [...] אשר יוכל להיות במגע מתמיד לא רק עם קדטים בלבד אלא עם כל המפלגות הפרוגרסיביות האחרות ברוסיה ו[יוכל] להישען לא על קבוצה אופוזיציונית אחת אלא על החלק הפרוגרסיבי כולו של החברה הרוסית".⁴¹

המגעים האינטנסיביים בין הצדדים התנהלו בדצמבר 1912, והתיעצות של החברים הפרובינציאליים של 'הוועד הקובנאי' החליטה להקים ארגון חדש. אחד ממתנגדיו הראשיים של 'הוועד', עורך **הרסבט** אברהם אידלסון, הרשה לעצמו אפילו לכתוב בסוף דצמבר, כי "הוועד הקובנאי סוף-סוף ירד מהבמה".⁴² אך שמחתו היתה מוקדמת. המוסד החדש היה אמור להיבחר בקונגרס 'הבוררים' שנבחרו בעת הבחירות לדומה הרביעית, אשר, כפי שהיה צפוי, לא קיבל אישור השלטונות (ראה פרק 2). 'הוועד הקובנאי' כינס שוב את חבריו מערי השדה, והם החליטו להזמין, בנוסף לארבעה חברי הוועד מ'הקבוצה העממית', עוד תשעה נציגים מהקבוצות המתנגדות ל'גרופיסטים'. לעומת זאת טען אידלסון, כי המוסד החדש צריך להיבנות מחדש: אסיפת קובנו ב-

³⁵ "Liberalism and the Jewish Question", Pearson, *The Russian Moderates*; Hamm, עמ' 94-96.

³⁶ על מהלך זה של מיליוקוב ראה *Дякин, Буржуазия, дворянство и царизм*, עמ' 103-105.

³⁷ *Рассвет*, 1912, גל' 48 (30.11), עמ' 21.

³⁸ *Рассвет*, «Еврейские депутаты и 'общественные деятели'», [А. Идельсон], А.И. [А. Идельсон], 1912, גל' 49 (7.12), עמ' 7-10; שם, עמ' 26; שם, גל' 50 (14.12), עמ' 28-29.

³⁹ «'Общественные деятели'», [А. Идельсон], А. Давидсон [А. Идельсон], 1912, גל' 51 (16.12), עמ' 7-8.

⁴⁰ *Рассвет*, «Новые ходатаи», Л.Н. Нисселович, 1912, גל' 45 (9.11), עמ' 6-8.

⁴¹ *Рассвет*, «Кадеты и евреи», Л.Н. Нисселович, 1912, גל' 50 (14.12), עמ' 8.

⁴² *Рассвет*, «'Общественные деятели'», [А. Идельсон], А. Давидсон [А. Идельсон], 1912, גל' 52 (23.12), עמ' 4.

1909 היתה לא לגיטימית, וטענותיו של 'הוועד' אשר נבחר בה לגיטימיות יתרה רק מזיקות לפעילותו וליכולת שיתוף פעולה בין 'הגרופיסטים' ליריביהם.⁴³

עקב פרשה זו פעלו בפטרבורג בשנת 1913 שלושה מוסדות האמורים לעזור לצירים יהודיים: 'הוועד הקובנאי' אשר כלל רק חברי ה'קבוצה העממית', הוועד הקואליציוני שבו השתתפו שלוש הקבוצות האחרות (ציונים, 'דמוקרטים' ופולקס-פרטי) ולשכת המידע ליד הצירים אשר ביצעה עבודות טכניות עבורם. הצירים היהודיים התייעצו בנפרד עם 'הגרופיסטים' ועם הוועד הקואליציוני, וגם סיעות האופוזיציה בדומה הכירו כי בקרב היהודים לא קיים ארגון מוסמך אחד והתייעצו עם שני הגופים בנוגע לעניינים יהודיים. הוועד הקואליציוני הקים וועדה מיוחדת אשר טיפלה בהתפתחויות בפולין וסיפקה ידיעות לעיתונות הרוסית על החרם נגד היהודים. הוועד הקואליציוני כנראה גם עמד מאחורי ארגון ההגנה במשפט בייליס.⁴⁴ רק לאחר פרוץ המלחמה התאחדו כל ארבע הקבוצות הפוליטיות ב'התייעצות פוליטית ליד הצירים היהודיים בדומה, אשר נהפכה למוסד המרכזי, אשר ניהל את הפוליטיקה היהודית בתנאי המשבר והרדיפות.⁴⁵ במקביל ובקשר הדוק עם 'ההתייעצות' תיפקד גם 'הוועד היהודי לעזרה' (ЕКОПО), אשר איחד את כל הארגונים היהודיים הציבוריים.

סיכום

הפוליטיקה היהודית בדומה הרביעית היתה שונה מזו בדומה השלישית. קודם כל, לאור הנסיון הכושל של ניסלוביץ', לא חיפשו הצירים היהודיים יותר את תמיכת האוקטובריים להישגים ריאליים כלשהם. מדיניותם היתה הגנתית והצהרתית, כלומר, מחד גיסא הם השיבו להתקפות הימין וניסו למנוע קבלת הגבלות חדשות, ומאידך גיסא תקפו את הממשלה בנאומים ובשאלות בגלל מדיניותה האנטי-יהודית. כפי שהדגישו הצירים והעיתונות היהודית, אף אחד לא ציפה לתוצאות ריאליות או להקלת מצב היהודים בעקבות הפעילות הפרלמנטרית. מטרתה היתה להשפיע על דעת הקהל בלבד.

שנית, ליד הצירים לא היה ארגון אחד המכוון את פעילותיהם אלא שני ארגונים נפרדים – 'הוועד הקובנאי' של 'הקבוצה היהודית העממית' והוועד הקואליציוני של שלוש הקבוצות האחרות. דבר זה אפשר למנהיגי 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית' להשפיע יותר על פעילות הפרלמנטרית ולמשוך את סיעת העמלנים ואת ראשה החדש אלכסנדר קרנסקי למעורבות גדולה יותר בסוגיות היהודיות. גם הנהגת הבונד היתה פעילה יותר בפוליטיקה הפרלמנטרית וכיוונה את הפעולות של החלק המנשביקי בסיעה הסוציאל-דמוקרטית.

השנתיים הראשונות של הדומה הרביעית עברו תחת ההשפעה של פרשת בייליס. הפרשה הפכה מעלילת דם "רגילה" לקרב בין שני המחנות בציבוריות הרוסית עבור האופי של המדינה. התוכן היהודי של הפרשה היה חשוב הרבה יותר בשביל כוחות הימין "הריאקציוני", אשר ניסו להפוך את האנטישמיות למרכיב מרכזי באידיאולוגיה הרשמית של האימפריה הרוסית, מאשר לכוחות השמאל "הפרוגרסיבי", אשר נלחם לא בעד היהודים אלא נגד כוחות הריאקציה. הנצחון בקרב זה, יחד עם ההתעוררות במצב-הרוח הפוליטי לאחר 1912, נתן לאופוזיציה מרץ לפעול ביתר נחישות. אך כאשר במרכז התמונה "הופיעה" מלחמת העולם הראשונה, איבדו רוב כוחות האופוזיציה את העניין ביהודים, בעוד שכוחות הימין המשיכו במדיניותם האנטי-יהודית. הצורך להשיב למדיניות זו בצורה פוליטית והן לעזור לרבבות הפליטים אשר הופיעו עקב הפעלת מדיניות אנטי-יהודית הלכה למעשה הביאו לקונסולידציה בקרב הפוליטיקאים היהודיים ולהקמת מערך פוליטי-פילנתרופי אחיד בשביל הטיפול בבעיות הקשות של היהודים.

⁴³ А. Давидсон [А. Идельсон], «У разбитого корыта», *Рассвет* 1913, גלי 10 (8.3), עמ' 1-4; גלי 14-15 (5.4), עמ' 22-23.

⁴⁴ А. Давидсон [А. Идельсон], «Самозванцы», *Рассвет* 1913, גלי 46 (15.11), עמ' 3-5.

⁴⁵ על ההתייעצות הפוליטית והלשכה הקבועה שלה ראה *Книга жизни* דубנוב, ב', עמ' 160-222; Фрумкин, «Из истории русского еврейства», עמ' 81-84, 107-108; Гольдин, «Русское еврейство», עמ' 321-379. שום מקור אינו נוקב בתאריך הקמת ההתייעצות, אך ברור כי לפני המלחמה היא עוד לא היתה קיימת: למשל, בסיכומו את המושב השני של הדומה קרא כתב מאמר **בנובי ווסחוד** ל"קונסולידציה של הכוחות היהודיים הציבוריים" לקראת המושב הבא (Конец) В.Г. [В. Гроссман], «Новый Восход», 1914, גלי 24 (19.6), עמ' 2.

תקופת 1914-1907 בהיסטוריה של יהודי האימפריה הרוסית

בחיבור זה נחקרו שלושה מגזרים עיקריים בפוליטיקה היהודית בתקופה שבין המהפכה הרוסית הראשונה לבין מלחמת העולם הראשונה – התנועות הסוציאליסטיות, התנועות שאינן סוציאליסטיות והתנועה האורתודוקסית. נקודות ההתחלה שלהן היו שונות, התפתחותן בשנים הללו גם היתה שונה, אך בסופו של דבר דרכיהן נפגשו והצטלבו.

הסוציאליסטים התחילו את התקופה כאשר הקרקע נשמט מתחת רגליהם – המשטר דיכא את התנועה המהפכנית והשליט סדר במדינה, התקוות לנצחון המהפכה תמו, האטרקטיביות של הפעילות המהפכנית-סוציאליסטית ירדה פלאים, נכונות "ההמונים" לשמוע בשורה סוציאליסטית, אשר היתה כה בולטת ב-1905, נעלמה. על מנת לשמור על מקומן בזירה הפוליטית ובחברה היהודית נאלצו המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות (כמו מקבילותיהן הלא-יהודיות) לחפש דרכים חדשות לפעילותן. מטרתן היתה למנוע את נשירת החברים, אשר עזבו בהמוניהם ולנסות ולגייס חברים חדשים ועל ידי כך לחזק, או לפחות לשמור, את השפעתן על הפועלים ועל השכבה העניה באוכלוסייה היהודית. האמצעים אשר ננקטו על ידי המפלגות הסתכמו בשלושה תחומים: התנועה המקצועית, הפעילות התרבותית וההשתתפות בחיי הקהילות היהודיות. המאמצים להפעילם לא הניבו פרות מיידים והמפלגות נחלשו וכמעט נעלמו. אבל האמצעים אשר הופעלו החל מ-1907 קיבלו משמעות עצמאית ובסופו של דבר הביאו לתוצאות לא צפויות.

התנועה המקצועית בקרב היהודים, אמנם חלשה מבחינה מספרית, המשיכה להתקיים, והתחזקה לקראת 1914. נחישותם של הסוציאליסטים להמשיך ולארגן את האיגודים המקצועיים בשנות הריאקציה הכינה את הקרקע התיאורטי והפרקטי בשביל התקופה שהחלה לאחר קריסת המשטר הצארי, כאשר התנועה המקצועית היהודית הגיעה למימדים רחבים; האיגודים החלשים של 1908-1914 אכן שימשו במידת-מה כמשענת בשביל המפלגות הפוליטיות, ותופעה זו רק הורחבה לאחר מהפכת 1917: בשנות העשרים והשלושים בפולין, לדברי עזרא מנדלסון, "כוחו [של הבונד] נמצא בהשפעתו בתוך התנועה המקצועית היהודית".¹

בתחומים אחרים השפעתה של תקופת הריאקציה היתה חזקה הרבה יותר. הפעילות התרבותית, אשר החלה ב-1907 על מנת להוות תחליף לפעילות הפוליטית במסגרת המפלגה צברה תאוצה. לקראת סוף התקופה היו למפלגות הסוציאליסטיות עמדות ברורות ומפורטות לגבי סוגיות השפה, התרבות היהודית החדשה, חינוך ילדים ומבוגרים. פיתוח הגישות התיאורטיות והפרקטיות לא רק השפיע על ההתפתחויות של 1907-1914, אלא היתה לו משמעות הרבה יותר חשובה לגבי העתיד. שורשי מערכות בתי הספר היהודיים – עם הוראה ביידיש ועם התכנים החילוניים והסוציאליסטיים – אשר התפתחו בשנות העשרים בברית המועצות, פולין, ליטא ולטביה – נמצאים בתקופה הנידונה. ההתפתחות המסיבית של התרבות ביידיש בשנות העשרים והשלושים באותן הארצות ובמידה מסוימת גם בארצות הברית, הכוללת ספרות לגווינה, עיתונות, תיאטרון ואף קולנוע, היתה פועל יוצא של הפעילות התרבותית בשנות הריאקציה באימפריה הרוסית ושל המתח התרבותי אשר נוצר כתוצאה מ"מלחמת השפות" בין יידיש לעברית, אשר יזמו הסוציאליסטים היהודיים במוסדות להשכלה ולתרבות.

לא פחות חשוב מהתחום התרבותי היה התחום הקהילתי. הנכונות להשתתף בחיי הקהילות היהודיות – לא במוסדותיהן הדתיים, כמובן, אלא במוסדות כלכליים ותרבותיים – נולדה בקרב הסוציאליסטים בשנות הריאקציה כאמצעי להגיע לשכבות הרחבות של העם. באותן השנים היא אף קיבלה גושפנקא אידיאולוגית, כך שכאשר ב-1917 קמו "קהילות דמוקרטיות" ברוסיה, יכלו הסוציאליסטים לקחת חלק בבחירות להנהלותיהן

¹ Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe*, עמ' 61.

ובפעילותן. מעורבותם בענייני הקהילה נמשכה גם בעשורים הבאים בארצות שבהן קהילה יהודית רשמית קיבלה את הכרת השלטונות – פולין, ליטא, לטביה. ובסוף שנות השלושים הפך, למשל, הבונד לכוח מכריע במספר קהילות גדולות בפולין.² אחרי ככלות הכל, עידן 1907-1914 סימל את נכונות הסוציאליסטים לפעול במשותף עם "הבורגנות" – התופעה אשר לא היתה קיימת לפני כן.

תחומי הפעילות שאליהם פנו הסוציאליסטים בשנות הריאקציה, למעט התחום של האיגודים המקצועיים, היו תחומים שבהם פעלו במלוא המרץ הכוחות הלא-סוציאליסטיים החילוניים. כאשר החל הגל המהפכני לסגת ועמו גם החשיבות של המפלגות הסוציאליסטיות המהפכניות, השתדלו הקבוצות הלא-סוציאליסטיות להפוך למפלגות המוניות מלוכדות, עם מרכז חזק וסניפים מקומיים רבים. אבל ההפיכה של השלישי ביוני 1907 שמה קץ לנסיון זה, והקבוצות הללו נשארו בגדר ארגונים רופפים, ללא מנגנון ביצועי יעיל (מאלפת הדוגמה של ההסתדרות הציונית, שהוועד המרכזי שלה בוילנה הפך ללשכה טכנית, בעוד שהמדיניות נקבעה למעשה על ידי אנשים אחרים בפטרבורג, מוסקבה ואודסה). אבל הכשלון בבניה ארגונית הביא להתרכזות במעשים: הפוליטיקה היהודית בדומה הממלכתית, הנסיונות להוביל רפורמה בקהילות, רפורמות מרחיקי הלכת בארגונים היהודיים הציבוריים הקיימים והקמת ארגונים חדשים למילוי תפקידים חדשים. התפקיד המכריע ב"עבודה האורגנית" הזאת היה, ללא ספק, בידי האינטגרציוניסטים הליברלים, אך הכוחות האחרים – הציונים, האינטגרציוניסטים השמאלנים, האוטונומיסטים – השתלבו בעבודה זו במלוא כוחם והשפיעו רבות על כיוונה. גם הסוציאליסטים לקחו חלק פעיל ב"עבודה האורגנית" ואף הפגינו מידה רבה של השפעה. לקראת מלחמת העולם הראשונה נוצרה המערכת הכוללת את הארגונים היהודיים הציבוריים, העיתונות היהודית בשלוש השפות, המפלגות היהודיות, אשר כולם יחד יצרו את "החברה האזרחית" היהודית באימפריה הרוסית.

דרכה של האורתודוקסיה היהודית הדתית היתה הפוכה מזו של הסוציאליסטים והלא-סוציאליסטים החילוניים. בשנות המהפכה נמצאה האורתודוקסיה במשבר חמור ואפילו נסיונותיה להתארגנות, אשר נעשו בתחילת המאה העשרים, נפסקו. אך הרגעת הרוחות מחד גיסא ודוגמת הכוחות האחרים בחברה היהודית מאידך הניעו את מנהיגי האורתודוקסיה להופיע בזירה הציבורית כמפלגה פוליטית מאורגנת, עם אסיפותיה וכתבי-העת משלה. מטרתה היתה לשמור על אורח החיים היהודי המסורתי-דתי ולכן היא חיפשה את המכנה המשותף עם ממשלת סטוליפין המעוניינת בתמיכה ציבורית. אליבא דמנהיגי האורתודוקסיה, הממשלה היתה צריכה לעשות מספר ויתורים והקלות כדי לאפשר שמירת המצוות במלואן ולחזק את מעמדם של "הרבנים הדתיים", ואז תוכל האורתודוקסיה להשפיע על הנוער היהודי ולגדלו ברוח הדת, כלומר, נאמן לשלטון ורחוק ממהפכנות. רעיון השיתוף של שמרנות האורתודוקסים עם שמרנות הממשלה הקסים את הרבנים והם נענו ליוזמות אורתודוקסיות פוליטיות בהתלהבות רבה. בנוסף לכך, במשך שנים רבות תלו הפובליציסטים האורתודוקסיים את "הישועה" באפשרות לכנס אסיפת גדולי התורה אשר תוכל להתוות את הדרך לעתיד, והנה, ממשלת סטוליפין נתנה אפשרות לרבנים בולטים להתאסף בצורה רשמית ואף לצאת בגלוי נגד האליטה היהודית החילונית בזמן 'ועדת הרבנים' של 1910. אך לאחר מכן התברר, כי השלטונות אינם מקבלים את רעיונות האורתודוקסיה, אינם הולכים לקראתה, אינם מאמצים שום תיקון שנועד לחזק את הדת, אלא להפך – המדיניות האנטי-יהודית התחזקה, ותמיכת הממשלה ניתנה לצעדים אשר היו עלולים לפגוע אנושות בעולם היהודי הדתי. האיום של פתיחת החנויות היהודיות בשבתות ושל איסור השחיטה עמדו בפתח, ותמיכת השלטונות בהאשמת היהודים בשימוש פולחני בדם נוצרי לא בישרה טובות. לקראת פרוץ מלחמת העולם עזבה האורתודוקסיה את תקוותיה אודות תמיכת המדינה.

הנסיונות של התארגנות פוליטית וציבורית של האורתודוקסיה ברמה כלל-רוסית – כלומר התמודדות ישירה עם המודרנה – גילו את השוני המהותי בהשקפת עולמם של מנהיגי הבולטים. בכל ההתפתחויות של הפוליטיקה האורתודוקסית נראות בבירור שלוש גישות. הראשונה היא פסימית, המתנגדת למודרנה בחריפות

² Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe*, עמ' 77.

וחוששת מפוליטיקה מודרנית (אם כי משתמשת בכלים מודרניים); השניה היא אופטימית השואפת לשמור על העולם הדתי-מסורתי הקיים ומאמינה כי ניתן להתמודד עם המודרנה ללא חשש; והשלישית היא הגישה המתפשרת עם המודרנה, המוכנה לשלב צדדים מודרניים מסוימים בהווי הדתי-המסורתי. דווקא נציגי הגישה השלישית היו חלוצי הפוליטיקה האורתודוקסית המודרנית, חלוצי ההתארגנות המפלגתית. אבל השוני בין הגישות והיחסים הלא פשוטים בין מנהיגי האורתודוקסיה – והפוליטיקה האורתודוקסית היא במידה רבה מאוד פוליטיקה אישית של בעלי אוטוריטה דתית – מנעו הקמת ארגון אורתודוקסי מודרני במלוא מובן המילה. אך הנסיון הכושל של התארגנות הפוליטית לפני מלחמת העולם הראשונה היה מועיל מאוד להתארגנויות אורתודוקסיות לאחריה. אז קמו מפלגות חרדיות ברוסיה המהפכנית (החלוקות לפי אותם קווים אשר הבדילו בין המנהיגים בתקופה הנידונה) וארגון חזק של האורתודוקסים בפולין.

מספר תכונות היו אופייניות לפוליטיקה היהודית (וגם לפוליטיקה הלא-יהודית) בתקופת 1907-1914. קודם כל, נעלם המתח הפוליטי הגבוה אשר ייחד את תקופת המהפכה הרוסית הראשונה של 1905-1907. הפוליטיזציה הכללית של שנות המהפכה והמשבר ירדה מן העולם. תקופת המפלגתיות בפוליטיקה היהודית תמה ולא חזרה עד מהפכת 1917. הכוחות הפוליטיים אשר השתתפו במרץ רב באירועי המהפכה, במיוחד הסוציאליסטים, נחלשו וכמעט נעלמו מהזירה הציבורית; אולם אותם הכוחות אשר בעת המהפכה היו שרויים במשבר, כגון האורתודוקסיה, החלו עתה את עלייתם.

מבחינת היחסים של הכוחות הפוליטיים היהודיים למשטר הצארי ניתן לחלק את עידן הריאקציה של 1907-1914 לשתי תקופות. התקופה הראשונה, שהתחילה ב-1907 והסתיימה בערך ב-1910-1911, התאפיינה בתקווה מסוימת, כי המשטר מוכן לרפורמה כלשהי בחיים היהודיים. תקוות אלו נתלו בהצהרות של סטולפיץ על תוכנית הרפורמות המתונות במדינה. ואכן התחיל סטולפיץ את כהונתו מהנסיון לבטל חלק מההגבלות על היהודים בשלהי 1906, הנסיון אשר הופסק על ידי ניקולאי השני, ומהחוזר המפורסם שלו מיום 22 במאי 1907 המונע גירוש היהודים שהתיישבו לא כחוק מעבר לחתום המושב. ככל הנראה, בשנותיו הראשונות בתפקיד של ראש הממשלה אכן היה סטולפיץ מוכן לשינויים ושיפורים כלשהם בחיים היהודיים, השיפורים אשר לא נגעו לשוויון הזכויות ושלא היה בהם שינוי יסודי של מדיניות האפליה הנתמכת על ידי הקיסר ועל ידי הכוחות הפוליטיים השמרניים. האורתודוקסיה היהודית ציפתה ממנו לרפורמות בסדרי הרבנות והליברלים ציפו להסדרת מצב הקהילות ואף לביטול תחום המושב. אבל ככל שנסוג סטולפיץ בלחץ השמרנים מתוכנית הרפורמות ואימץ מדיניות לאומנית, כך גם הלכו וקטנו הסיכויים לרפורמות בתחום היהודי. המפנה הסופי במדיניותו התרחש ב-1909, אך הפוליטיקאים היהודיים לא הפנימו זאת עד ל-1911. כינוס האסיפה של העסקנים היהודיים בקובנו בנובמבר 1909 וכינוס 'אסיפת היהודים' ליד הוועדה הרבנית באביב 1910 – שתיהן הכינו תוכניות רחבות לרפורמה, אשר נועדו לאימוץ על ידי הממשלה – נתנו תנופה לתקוות וציפיות. הביטוי המוחשי לכך היא הכנסת הצעת החוק על ביטול תחום המושב לדומה ב-31 למאי 1910. למרות הספקות הכבדים לגבי קבלתה, היה ברור כי זו איננה הפגנה בלבד, הסיכוי המסוים להצלחה נלקח בחשבון. אך האופטימיות הזהירה של אביב 1910 התחלפה בפסימיות כבר בעת הדיון הפרלמנטרי בהצעת החוק בפברואר 1911. ולאחר הרצחו של סטולפיץ בראשון בספטמבר 1911 נהיה ברור לכל, כי הממשלה הרוסית לא תעודד שום שיפורים במצב היהודים. הבנה זו היתה משותפת הן לליברלים והן לאורתודוקסים. הראשונים פנו סופית ל"עבודה האורגנית" העצמאית, ללא ציפיה לקבל תמיכה כלשהי מהמדינה, והאחרונים הפסיקו לקוות למציאת המכנה המשותף עם הממשלה וברחו סופית באופציה של התאחדות אורתודוקסית עולמית.

שינוי פוליטי ברור הסתמן בפוליטיקה היהודית בשנות הריאקציה והוא התזוזה לכיוון הימין. תזוזה זו הורגשה היטב בכל הרבדים והקבוצות. הסוציאליסטים היהודיים שהיו רדיקלים ביותר לפני ובשנות המהפכה פנו לפעילות משותפת עם "הבורגנות" היהודית באגודות לתרבות, בארגונים הכלל-יהודיים ובקהילות המסורתיות. יתרה מזו, רבים מהמנהיגים הסוציאליסטים, אשר לפני ובזמן המהפכה היו סטודנטים או מהפכנים "מקצועיים", מצאו את מחיתם בעבודה במוסדות הציבוריים "הבורגניים".

הפוליטיקאים היהודיים הליברליים והציוניים, שבשנות המהפכה דגלו בשיתוף פעולה עם האגף השמאלי של הליברליזם הרוסי, כלומר מפלגת הקדטים, ועם הכוחות העומדים משמאלם, נהיו פתוחים יותר לנסיונות למצוא תמיכה באגף הימני של הליברליזם הרוסי, כלומר במפלגת האוקטובריים, ולעיתים אף ימינה מהם. והאורתודוקסיה היהודית, אשר הופיעה בזירה הפוליטית בעת סיום המהפכה, העמידה את עצמה ככוח שמרני פרו-ממשלתי בפוליטיקה היהודית. אין בכוונתנו לומר כי התזווה ימינה היתה תזווה יסודית. היא שיקפה לא את השינויים בהשקפת העולם אלא את ההבנה כי האמצעים הרדיקליים אינם מתאימים לרוח הזמן ואת הרצון להשיג תוצאות מעשיות כלשהן, הן במישור של המדינה והן במישור הפנים-יהודי. לשם השגת התוצאות דרושה תמיכה: במישור המדיני תמיכתה של הממשלה ושל האוקטובריים השולטים בדומה, ובמישור הפנים-יהודי – תמיכת "הבורגנות" שבידיה נמצאים האמצעים הכספיים והיכולת הארגונית. ברגע שהמשטר קרס במרץ 1917 נעלמה נחיצותם של בעלי ברית מתונים. יחד עם זאת, עשר שנות המתניות נתנו את אותותיהן גם ב-1917. למשל, הבונד, אשר ב-1905 היה קרוב יותר בטקטיקה שלו לבלושביקים, ב-1917 שיתף פעולה בצורה הברורה ביותר עם המנשביקים; מפלגת ה'פֶּאָרְאִינִיקטֶע' היתה ב-1917 מתונה הרבה יותר מאשר מפלגת ה'סֶאָר'פ' ובעיקר מפלגת ה'ס"ס ב-1905. ושוב, אין זו תופעה המאפיינת את הפוליטיקה היהודית בלבד: "התמתנות" היתה נחלתם של רוב הכוחות הפוליטיים האופוזיציוניים באימפריה, בחלקה במישור האידיאולוגי ובחלקה במישור המעשי.

שינוי אחר היה יסודי יותר מאשר התזווה ימינה, והוא הגברת הלאומיות, אשר הורגשה היטב בכל המחנות היהודיים. האורתודוקסיה, כמובן, התנגדה ללאומיות המודרנית, אך עצם שאיפתה לשימור ההווי היהודי המסורתי, המופרד מהעמים האחרים, היוותה למעשה מן טרום-לאומיות אתנית-דתית.³ התנועות הלאומיות – הציונות, הטריטוריאליזם והאוטונומיזם – נותרו, כמובן, להיות לאומיות, אך לאומיותן התחזקה. בהיעדר אפשרויות להשקיע את מרצם במפעלים מעשיים, כגון ישובה ההמוני של ארץ ישראל, קולוניזציה מאומצת של חבל ארץ בלתי-ידוע מעבר לים או הקמת מוסדות האוטונומיה במזרח אירופה, עסקו הפעילים מהתנועות הלאומיות בתחום יחיד שנותר להם, והוא החיים הפנים-יהודיים הקיימים. הם השתתפו בהקמתם ובפיתוחם של מוסדות יהודיים קהילתיים, כלכליים ותרבותיים, והמוסדות הללו הפכו לתשתית איתנה לפיתוח התרבות היהודית הלאומית.

אבל גם הכוחות הפוליטיים אשר התנגדו ללאומיות היהודית, שבשבלם המטרה העליונה היתה האינטגרציה של היהודים בחברה הסובבת, נעשו לאומיים הרבה יותר. הדוגמה המאלפת היא הבונד, אשר נתפס ברחוב היהודי, במיוחד על ידי מתנגדי הלאומיים, כ"סוכן" האינטגרציה בפועל. בשנות הריאקציה הפך הבונד סופית למפלגה יהודית לאומית: אם ב-1903 עוד היו הפעילים אשר ניסו בתוקף לערער על המצע הלאומי שלו,⁴ לאחר 1907 אף אחד בשורותיו לא התנגד יותר לרעיון של האוטונומיה הלאומית-תרבותית, להפך, נשמעו הקולות שקראו להרחיבה לתחומים אחרים; הרעיון של הניטרליזם, הקובע כי אין לבונד ענין בהמשך קיומו של העם היהודי או בהתבוללותו הסופית, ירד מן הפרק והוחלף בשאיפה לשמור על הקיום הלאומי של היהודים גם בעתיד; שפת היידיש הפכה מאמצעי טכני הנחוץ לצרכי תעמולה בקרב היהודים לשפה הלאומית הנושאת את התרבות היהודית החדשה; לקראת 1914 הפכה יידיש להיות שפת ניהול הארגון והשפה הבלעדית לפרסומיו. תהליך התמורה בבונד ובקרב הסוציאליסטים היהודיים האחרים היה יסודי, אך שורשיו היו עוד בשנים הראשונות של המאה העשרים, ותקופת הריאקציה רק איפשרה לו להתעצב ולהתעצם בצורה נחרצת ביותר. אבל גם אצל האינטגרציוניסטים, אשר ב-1905 עמדו הרחק מההכרה בלאומיות היהודית ושאיפותיהם הסתכמו בהשגת שוויון זכויות אזרחי ופוליטי, חל שינוי דרמטי. כאשר השתתפו מנהיגי 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית' בבחירות לדומה הרביעית ב-1912, הם הציגו את עצמם כ"לאומיים ללא

³ על הגישות ההיסטוריוגרפיות השונות לסוגיית הלאומיות ולתקופת הופעתה בהיסטוריה ראה Smith, *The Nation in History*, במיוחד עמ' 27-51.

⁴ ראה פלד, *אוטונומיה תרבותית ומאבק מעמדי*, עמ' 69-79, ופרסום חדש של הפרוטוקולים המקוריים ברוסית: Розенталь, «Бунд "национализируется"».

שוביניזם".⁵ וה"אינטגרציוניסט" היהודי הבולט ביותר, מקסים וינבר, אשר ב-1905 היה היריב העיקרי של התנועות היהודיות הלאומיות והתנגד לרעיון האסיפה הלאומית, הסיעה היהודית הפרלמנטרית והאוטונומיה הלאומית,⁶ אמר ביולי 1917 בפני הקונגרס התשיעי של מפלגת הקדטים:

הלאום היהודי [...] חפץ להביע את אחדותו בתחום הצרכים התרבותיים בצורות ממלכתיות [שהן אוטונומיה לאומית הבנויה על יסוד הקהילות]. האוכלוסיה היהודית ברוסיה נוטה לאחדות הממלכתית של רוסיה, מפני ש[אחדות זו] שומרת על צרכיה כמיעוט [לאומי]. [...] הצעד הראשון לשמירת זכויות המיעוט היה בכך שיש לנו עתה יכולת להשתתף באופן שווה בחיים הפוליטיים דרך [שיטת] הבחירות הפרופורציונלית, אך בכך הצרכים הלאומיים התרבותיים אינם באים על סיפוקם. [...] בקרב האוכלוסיה היהודית ישנן קבוצות פוליטיות שונות. אני לא מכיר אחת מהן – וקיימות קבוצות רבות מאוד – אשר לא הציגה את דרישת ההגדרה העצמית הלאומית כדרישה חשובה ביותר ברגע זה; הייתי אומר יותר: זוהי, כנראה, הדרישה היחידה אשר מוצגת על ידי היהדות [הרוסית] בכללותה.⁷

נאום זה של וינבר כולל בו בצורה גלויה וסמויה את שתי הסיבות להגברת הלאומיות בפוליטיקה היהודית. הראשונה מהן היא הגברת הלאומיות של העמים שבתוכם חיו היהודים, החל מעמים שלאומיותם היתה חלשה ביותר, כגון הבילורוסים, וכלה בעמים בעלי לאומיות מפותחת ביותר, כגון הפולנים. יתרה מזו, גם בחברה הרוסית, אשר בשלהי המאה הי"ט עוד יכלה להצטייר כחברה קוסמופוליטית, התגברה הלאומיות הרוסית, הן הלאומיות של השמרנים והן הלאומיות של הליברלים. הלאומיות הרוסית הפכה גם לבסיס המדיניות של הממשלה, והאימפריה, אשר עקרונית עמדה מעל הלאומים השונים החיים בה, היתה הופכת במהרה לאימפריה של הלאום הרוסי. המדיניות האנטישמית, אשר חוגים בעלי-השפעה בממשל מימשו באובססיה הולכת וגוברת, חיזקה את הרגשות הלאומיים של היהודים, והמתח הבין-אתני והבין-לאומי, אשר הורגש במדינה כולה ובמיוחד בתחום המושב, השפיע גם על היהודים. היהודים אף נקלעו לסכסוך לאומי יוצא דופן בחריפותו עם הפולנים בעקבות פרשת חוק השלטון העצמי בערי פולין (1910-1911) והבחירות לדומה הרביעית בווארשה בשנת 1912. השאיפות הלאומיות של עמי הרוב איימו על היהודים וחיזקו את הלאומיות היהודית. לכן אין זה פלא כי וינבר הדגיש ב-1917 את הצורך לשמור על המדינה הרוסית המאוחדת, שבה יוכלו היהודים להמשיך להתקיים כאחד המיעוטים החשובים (אם כי לא היה בכך חידוש, כי הפוליטיקה היהודית תמיד התנגדה לפירוק האימפריה למדינות לאום).

הסיבה השניה היא "העבודה האורגנית" אשר התפתחה בשנות הריאקציה. התקוות לשינוי המשטר אשר נופצו ב-1907 הובילו את הפעילים היהודיים לכיוון הסתמכות על כוחותיהם בלבד. ככל שעסקו הפעילים בתוכניות של עזרה כלכלית, תמיכה במהגרים, שיפורים בבתי-ספר יהודיים ורפורמה בקהילות, כך גברה מעורבותם בעניינים היהודיים וגברה מחויבותם לפוליטיקה היהודית. לא משנה באילו עמדות החזיקו הפעילים – צידדו בלימודים ברוסית, בעברית או ביידיש, שאפו להפנות את זרם ההגירה לגלבסטון או לארץ ישראל, רצו לשווק תוצר בעלי המלאכה היהודיים מעבר לתחום או ללמדם מקצועות חדשים ברמה טובה יותר – כל זה נעשה במסגרות יהודיות וחיזק את זהותם היהודית של הפעילים. מערך הארגונים היהודיים אשר נוצר ברוסיה בתקופת הריאקציה – החל מחברת מפיצי ההשכלה, יק"ו, אור"ט הוותיקות אך המתחדשות וכלה ב'חברה למוזיקה יהודית עממית', אוז"ה וחברות אשראי הדדי החדשות – כלל את כל תחומי החיים במרכז ובפריפריה ולמעשה היווה מעין "אוטונומיה" יהודית לאומית. חוגי הפעילים הפטרבורגיים, אשר פעלו בו-זמנית בפוליטיקה הפרלמנטרית, בעיתונות היהודית, בארגונים כלכליים, חינוכיים ותרבותיים היוו מעין "מוסד ניהולי" של קוואזי-אוטונומיה זו. הנסיון לקבל הכרה של המדינה בקהילה יהודית "מחודשת" (כפי שצוירה באסיפת קובנו ב-1909), אשר היתה אמורה להוות מוסד ההנהלה המקומי של מערך הארגונים

⁵ מודעה אל המנויים, *Еврей*, 1912, גל' 4 (6.8), על העטיפה; «От редакции», שם, 1913, גל' 1 (13) (29.4), עמ' 1.

⁶ על עמדת האינטגרציוניסטים כלפי האסיפה הלאומית ב-1905 ראה פרנקל, *נבואה ופוליטיקה*, עמ' 195.

⁷ *Съезды и конференции КД*, 3.1, עמ' 682.

היהודיים לא עלה יפה. אבל הנסיונות לאכוף רפורמה בקהילות הלכה למעשה, בצורה לא רשמית, נמשכו גם אחרי שנהיה ברור כי המדינה לא תתמוך במהלך זה. שיתוף הפעולה בין הארגונים היהודיים השונים – הפוליטיים, הכלכליים, החינוכיים – הגיע לשיאו בעת מלחמת העולם הראשונה, כאשר הם באופן עצמאי (אם כי במימון הממשלה) טיפלו במאות אלפי פליטים יהודיים, המגורשים על ידי הצבא הרוסי. לכן, אין זה פלא שלאחר עשור של פעילות במערך הארגונים היהודיים דיבר וינבר ב-1917 בזכות האוטונומיה הלאומית המבוססת על הקהילות המקומיות.

הסתמכות על הכוחות הציבוריים לעומת המשאבים של הממשלה היא אחד הסימנים המובהקים של "החברה האזרחית". והחברה האזרחית במלוא מובן המילה נוצרה ב"רחוב היהודי" באימפריה הרוסית בתקופה שבין המהפכה למלחמת העולם הראשונה. מחד גיסא, היא היתה חלק של החברה האזרחית הרוסית המתגבשת, אך מאידך היתה מופרדת ממנה ומקבילה לה. רק בנקודות מסוימות שתי החברות הצטלבו, כאשר, למשל, השתתפו הנציגים היהודיים בכינוסים כלל-רוסים של פעילי החינוך, הספריות או של האיגודים המקצועיים והקואופרטיבים. ברוב המקרים, פעלו הארגונים היהודיים לחוד וחתרו לטיפול בבעיות אשר היו שונות מאלו שעמדו בפני מקביליהם הרוסיים (והפולניים). ב"חברה אזרחית" זו השתתפו כל הכוחות הפוליטיים היהודיים: הליברלים אשר הקימו את רוב המוסדות, הציונים והאוטונומיסטים אשר השתדלו להקנות להם אופי לאומי מובהק, הסוציאליסטים אשר קידמו עקרונות דמוקרטיים ואת שפת היידיש, וחלק מהאורתודוקסים המשתלבים בחיי הציבור המודרניים. פעילות משותפת זו הכינה קרקע פוריה ובסיס משותף לפוליטיקה היהודית בעידן הבא, אשר התחיל ב-1917: כאשר בסתיו 1905 העלו דובנוב וז'בוטינסקי את רעיון האסיפה היהודית הלאומית, תקפו אותו הליברלים והסוציאליסטים, בעוד שהאורתודוקסיה נותרה אילמת. בקיץ 1917 כבר היו כל הכוחות הפוליטיים היהודיים מוכנים לרעיון זה והשתתפו, בלי יוצא מן הכלל, בבחירות לאסיפה בתחילת 1918. העולם היהודי, אשר היה חלוק בינו לבין עצמו הן מבחינת מודרניזציה החברתית, הן מבחינת פוליטיזציה, הן מבחינת הלאומיות והן מבחינת הפוליטיקה המעמדית, הגיע בשנים 1907-1917 אל המכנה המשותף שלו. אין זה אומר כי הניגודים האידיאולוגיים והפוליטיים נתבטלו או, אפילו, נחלשו. אולם הכוחות הפוליטיים היהודיים השונים למדו לחיות יחד במסגרת של החברה היהודית האזרחית המודרנית.

נספחים

חלוקת 'הבוררים' והצירים בתחום המושב, פלך קורלנד וממלכת פולין לפי חוק הבחירות של 3 ביוני 1907

(מספר 'הבוררים' בקוריה של בעלי אחוזות מודגש כאשר הוא מהווה יותר מ-50% של 'הבוררים' בפלך).

פלכי תחום המושב ופלך קורלנד

מספר הצירים לדומה	מספר 'הבוררים' (выборщики)					פלך (губерния)	
	עירוניים, הקוריה השניה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים	בעלי אחוזות	איכרים		כללי
9	10	16	0	66	23	115	בסרביה
7	11	12	2	44	38	107	גרודנו
13	14	17	2	83	42	158	וולין
6	13	14	0	48	31	106	ויטבסק
5	8	10	1	38	19	76	וילנה
2	נקבע ע"י המושל					40	וילנה - רוסים
10	9	14	4	76	20	123	חרסון
6	9	13	1	45	18	86	טבריה
10	9	15	4	62	18	108	יקטרינוסלב
7	12	13	1	64	35	125	מוהילב
9	11	12	2	71	41	137	מינסק
13	14	16	2	76	42	150	פודוליה
12	16	17	1	100	21	155	פולטבה
10	17	17	2	65	26	127	צ'רניגוב
5	8	9	0	35	23	75	קובנו
1	נקבע ע"י המושל					40	קובנו - רוסים
13	15	16	5	78	36	150	קייב
3	11	14	2	24	11	62	קורלנד

ערים בתחום המושב

מספר הצירים	עיר
2	עיר אודסה
2	עיר קייב

ממלכת פולין

מספר הצירים לדומה	מספר 'הבוררים'				פלך / עיר	
	עירוניים	פועלים	בעלי אחוזות	איכרים		
1	24	4	48	28	וארשה (ללא עיר)	
1	25	0	47	28	לובלין	
1	10	0	15	15	לומז'ה	
1	13	0	27	21	סדלץ	
1	10	0	16	14	סובלקי	
1	45	14	34	21	פטרקוב (ללא לודז')	
1	16	0	27	17	קליש	
1	14	0	27	19	קלצי	
1	14	1	27	19	רדום	
1	10	0	18	12	פלוצק	
1	נקבע ע"י המושל				40	פרבוסלבים בפלכים לובלין וסדלץ
1	80	3	אין		83	עיר וארשה
1	20	אין			20	עיר וארשה - רוסים
1	80	7	אין		87	עיר לודז'

מקור: Саатчан, Полный свод законов, עמ' 118-55.

'הבוררים' היהודים בבחירות לדומה השלישית בתחום המושב, פלך קורלנד וממלכת פולין

בטבלא זו מרוכז המידע המירבי אודות היהודים בבחירות לדומה השלישית. המידע אודות תחום המושב ופלך קורלנד מפורט לפי הפלכים והמחוזות, והמידע אודות ממלכת פולין – לפי פלכים וערים עם יצוג נפרד בדומה (כל שמות המקומות ניתנים בצורותיהם הרוסיות הרשמיות). ההערות ליד מספרי 'הבוררים' כוללים מידע על מהלך הבחירות באותה הקוריה ועל 'הבוררים' היהודיים שנבחרו. מידע על 'הבוררים' הלא יהודיים מובא רק כאשר יש לו שייכות לתפקיד היהודים בבחירות. על מנת לא להוסיף טעויות על הטעויות במקורות, מובא המידע כפי שהוא מופיע במקורות.

מספר 'הבוררים' (выборщики) ¹					מחוז (уезд)	פלך (губерния)
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
2	10	7	16	0		בסרביה
³ 1	2	² 2	5		קישניזוב	
⁶ 1	1	⁵ 1	⁴ 2		אורגייב	
0	2	0	3		איזמאיל	
0	1	0	1		אקרמן	
0	1	⁷ 1	1		בלצי	
0	1	⁸ 1	1		בנדרי	
0	1	⁹ 1	1		חוטין	
0	1	¹¹ 1	¹⁰ 2		סורוקי	

¹ מספרי 'הבוררים' ניתנים לפי חוק הבחירות, Саатчан, Полный свод законов, 1, עמ' 55-118.

² קוריה יהודית: רופא משה סלוצקי (בית חולים יהודי) ועו"ד לב גולדנשטיין, פרוגרסיביים (Бессарабские Губ. Ведомости), 1907, גל' 98 [9.10]; Рассвет, 1907, גל' 38 [29.9], עמ' 31; די האפנונג, 1907, גל' 16 [27.9], עמ' 2.

³ קוריה יהודית: רופא איליה וסטרמן, ק"ד (Бессарабские Губ. Ведомости), 1907, גל' 98 [9.10]; Рассвет, 1907, גל' 38 [29.9], עמ' 32; די האפנונג, 1907, גל' 17 [28.9], עמ' 2.

⁴ הקוריה חולקה לשתיים, יהודים (350 בוחרים) ולא יהודים (126 בוחרים) (דער פריינד, 1907, גל' 157 [17.7], עמ' 3; Рассвет, 1907, גל' 34-35 [6.9], עמ' 43).

⁵ קוריה יהודית: אפרים פיכמן, בלתי-מפלגתי (Бессарабские Губ. Ведомости), 1907, גל' 98 [9.10]; Свобода и равенство, 1907, גל' 45 [21.9], עמ' 11.

⁶ אברהם ברסוצקי, ציוני, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות (Бессарабские Губ. Ведомости), 1907, גל' 98 [9.10]; Рассвет, 1907, גל' 38 [29.9], עמ' 31; גל' 41 [19.10], עמ' 37; אצ"מ A/72, "Russian Jewry", V. Levin, עמ' 262, הערה 147.

⁷ סוחר גדליה ליפסון, יהודי פרוגרסיבי (Бессарабские Губ. Ведомости), 1907, גל' 98 [9.10]; Рассвет, 1907, גל' 38 [29.9], עמ' 31; Свобода и равенство, 1907, גל' 46 [28.9], עמ' 10.

⁸ סוחר מענדל ימאס, פרוגרסיבי או שמאלני (Бессарабские Губ. Ведомости), 1907, גל' 98 [9.10]; Рассвет, 1907, גל' 38 [29.9], עמ' 31; Свобода и равенство, 1907, גל' 45 [21.9], עמ' 10.

⁹ סוחר חונא רייס (Бессарабские Губ. Ведомости), 1907, גל' 98 [9.10].

¹⁰ הקוריה חולקה לשתיים, יהודים (212 בוחרים) ולא יהודים (74 בוחרים) (פאלקס-צייטונג, 1907, גל' 416 [29.7], עמ' 4; Рассвет, 1907, גל' 34-35 [6.9], עמ' 43).

¹¹ קוריה יהודית: סוחר משה חינקיס, ק"ד (Бессарабские Губ. Ведомости), 1907, גל' 98 [9.10]; Свобода и равенство, 1907, גל' 45 [21.9], עמ' 11.

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השנה	עירוניים, הקוריה השנה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
9	11	9	12	2 ¹	גרודנו	
1 ⁴	2 ³	1 ²	2			
1 ⁷	1	1 ⁶	2 ⁵			
1 ⁹	1	1 ⁸	1			
1 ¹¹	2	1 ¹⁰	2			
1 ¹³	1	1 ¹²	1			
1 ¹⁵	1	1 ¹⁴	1			
1 ¹⁷	1	1 ¹⁶	1			
1 ¹⁹	1	1 ¹⁸	1			
1 ²¹	1	1 ²⁰	1			

- ¹ נבחרו ס"ד רוסי פליקס זינובקה (13 קולות), ויהודי שלמה קפולסקי – חבר המפלגה הס"ד הליטאית (11 קולות). ליטאי חבר לס"ד קיבל 14 קולות, אך סירב כדי לאפשר ליהודי להיבחר, כפי שסוכם באסיפה מוקדמת של הבונד, הס"ס והלס"ד, ששם הוחלט, כי יקבלו היהודים 'בורר' אחד (אונזער וועג, 1907, גלי 6 [10.10], עמי 28; *Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 [2.10]).
- ² עו"ד משה אוסטרוגורסקי, אחד המייסדים של 'הקבוצה היהודית העממית', ציר לדומה הראשונה ו'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 [2.10]; גלי 9 [30.1]; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 264, הערה 152).
- ³ ככל הנראה חולקה הקוריה לשתיים (1907, *Свобода и равенство*, גלי 41 [23.8], עמי 8).
- ⁴ עו"ד הירש יאנובסקי, 'בורר' בבחירות לדומה השניה, חבר 'הקבוצה היהודית העממית' (*Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 [2.10]; גלי 9 [30.1]; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 264, הערה 152).
- ⁵ הקוריה חולקה לשניים: פולנים עם יהודים (1,200 בוחרים) ורוסים עם גרמנים (112 בוחרים) (*Рассвет*, 1907, גלי 26 [5.7], עמי 28; **דער פריינד**, 1907, גלי 154 [13.7], עמי 3).
- ⁶ סוכן ביטוח פאלק קמפנר, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הראשונות (*Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 [2.10]; גלי 9 [30.1]; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 264, הערה 152; הערשבערג, **פנקס ביאליסטאק**, בי, עמי 144-145).
- ⁷ רופא אלכסנדר רייגרודסקי, 'בורר' בבחירות לדומה הראשונה (*Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 [2.10]; הערשבערג, **פנקס ביאליסטאק**, בי, עמי 144).
- ⁸ עו"ד ישעיהו מוזיקנט מעיירה סמיאטיצ'י, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (9, 112, л. 9, 1907 г., оп. 1, РГИА, ф. 1327); *Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 9 [30.1]).
- ⁹ הירש מגיד (9, 112, л. 9, 1907 г., оп. 1, РГИА, ф. 1327).
- ¹⁰ סוחר הירש חיים בירנשטיין, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 [2.10], גלי 9 [30.1]).
- ¹¹ סוחר מרדכי באראקס, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 [2.10]; גלי 9 [30.1]).
- ¹² עו"ד ישראל אפרוס (*Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 [2.10]).
- ¹³ סוחר שמואל פיינזילבר (*Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 [2.10]).
- ¹⁴ סוחר גילר-יצחק אפשטיין (*Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 [2.10]).
- ¹⁵ רופא יבגני בלומנפלד (*Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 [2.10]).
- ¹⁶ בעלים של הבנק נחום לוזינסקי, ציוני, פרוגרסיבי, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [9.10], גלי 9 [30.1]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; גלי 41 [19.10], עמי 37; **די האפנונג**, 1907, גלי 16 [27.9], עמי 4; גלי 19 [1.10], עמי 2; אצ"מ A7/2).
- ¹⁷ סוחר משה לוי, פרוגרסיבי, ציוני (*Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [9.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; גלי 41 [19.10], עמי 37; **די האפנונג**, 1907, גלי 19 [1.10], עמי 2; אצ"מ A7/2; Z2/453, עמי 406).
- ¹⁸ סוחר יעקב שמעון (שימעל) יהלום (*Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 [2.10]).
- ¹⁹ הרב 'מטעם' בוריס קונטורשצ'יק, פרוגרסיבי בלתי מפלגתי, ציוני, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 [2.10], גלי 9 [30.1]; **די האפנונג**, 1907, גלי 20 [2.10], עמי 3; *Рассвет*, 1907, גלי 41 [19.10], עמי 37; אצ"מ A7/2).
- ²⁰ הרב 'מטעם' אהרן שאפיט, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות (*Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 [2.10], גלי 9 [30.1]; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 264, הערה 152).
- ²¹ עו"ד בנימין פרושנסקי (*Гродненские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 [2.10]).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השנה	עירוניים, הקוריה השנה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
12	14	11	17	2	וולין	
⁴ 1	³ 2	² 1	¹ 3			
⁶ 1	1	⁵ 1	1			
⁸ 1	1	⁷ 1	1			
¹⁰ 1	1	⁹ 1	1			
¹² 1	1	¹¹ 1	1			
¹³ 1	1	0	1			
¹⁵ 1	1	¹⁴ 1	1			
¹⁷ 1	1	¹⁶ 1	2			
¹⁹ 1	1	¹⁸ 1	1			
²² 1	1	²¹ 1	²⁰ 2			

- ¹ הקוריה חולקה לשתיים: רוסיים ופולנים עם היהודים (*Рассвет*, 1907, גלי 29 [28.7], עמי 21).
- ² בקוריה של יהודים ופולנים: עו"ד שלמה מייזליש, אוקטוברי ימני (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32).
- ³ הקוריה חולקה לשתיים (*Рассвет*, 1907, גלי 29 [28.7], עמי 21).
- ⁴ קוריה יהודית: עו"ד מרק רטנר מקייב, סיימיסט, 'בורר' ומועמד יהודי לדומה בבחירות לדומה השניה; מועמד הבונד הפסיד (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]; **די האַפּנונג**, 1907, גלי 15 [26.9], עמי 4; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32; *Свобода и равенство*, 1907, גלי 46 [28.9], עמי 10; *Berich über der Tätigkeit*, עמי 10; V. Levin, "Russian Jewry"; עמי 264, הערה 172).
- ⁵ סוחר ישראל אמפולסקי (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]).
- ⁶ יוהן חמלניצקי, מנהל מפעל העצים (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]).
- ⁷ סוחר יצחק קלמן פרנקל, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 264, הערה 172).
- ⁸ סוחר משה גולברט (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]).
- ⁹ סוחר יונה אלברט, פרוגרסיבי מתון (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 40 [13.10], עמי 29).
- ¹⁰ רופא שאול ראס, בלתי-מפלגתי, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 40 [13.10], עמי 29; V. Levin, "Russian Jewry"; עמי 264, הערה 172).
- ¹¹ קבלן חיים גרוסמן (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]).
- ¹² סוחר זעיר דוד לויטן (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]).
- ¹³ סוחר איליה גנדלר, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 264, הערה 172), אבל בעיתונות ציונית הוזכר גנדלמן, ציוני (*Рассвет*, 1907, גלי 41 [19.10], עמי 37; אצי"מ A/7/2).
- ¹⁴ בנקאי יואל ברז, פרוגרסיבי, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 264, הערה 172).
- ¹⁵ בונדאי זלמן לרנר-שטיינברג, 'ליטרטור', 'בורר' בבחירות לדומה השניה (**די האַפּנונג**, 1907, גלי 18 [30.9], עמי 1; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; *Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]). היה עוד מועמד ציוני מירסקי, אך לא היה לו סיכוי בסיבוב השני, לכן יהודים לא השתתפו (*Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38).
- ¹⁶ סוחר מאיר שאול גלאזברג, ק"ד שמאלי וגם מועמד הבונד, 'בורר' בשתי הבחירות הקודמות (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]; **די האַפּנונג**, 1907, גלי 24 [7.10], עמי 4; גלי 27 [10.10], עמי 4; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 264, הערה 172).
- ¹⁷ מועמד הבונד רופא אברהם יעקב גליקמן קיבל 297 קולות מתוך 400 (74%), מועמד הציונים, רוקח אושרנקו, קיבל 135 קולות (**די האַפּנונג**, 1907, גלי 24 [7.10], עמי 2; גלי 27 [10.10], עמי 4; *Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]; *Berich über der Tätigkeit*, עמי 10).
- ¹⁸ עיתונאי אברהם שמואל אלפרין, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 264, הערה 172).
- ¹⁹ עו"ד משה גולדשטיין מפטרבורג, מראשי 'הקבוצה העממית' (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]; *Свобода и равенство*, 1907, גלי 46 [28.9], עמי 10).
- ²⁰ הקוריה חולקה לשתיים (**דער פּריינד**, 1907, גלי 152 [11.7], עמי 3).
- ²¹ קוריה יהודית: סוחר מיכאל פיינשטיין (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]).
- ²² רופא מיכאל פיינשטיין, ציוני, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 102 [2.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32; גלי 41 [19.10], עמי 37; אצי"מ A/7/2; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 264, הערה 172).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
1 ²	1	1 ¹	1		קרמנץ	ולין (המשך)
1 ⁴	2	1 ³	2		רובנו	
7	13	10	14	0		ויטבסק
1 ⁸	2 ⁷	1 ⁶	3 ⁵		ויטבסק	
0	1 ¹⁰	1 ⁹	1		גורדוק	
1 ¹⁴	2 ¹³	1 ¹²	2 ¹¹		דווינסק	
0	1	1 ¹⁵	1		דריסנה	
0	1	1 ¹⁶	1		ולני	
?	1	1 ¹⁷	1		לוצין	
1 ¹⁹	1	1 ¹⁸	1		לפל	
1 ²¹	1	1 ²⁰	1		נבל	
1 ²²	1	0	1		סבז'	
1 ²⁴	1	1 ²³	1		פולוצק	
1 ¹	1	1 ²⁵	1		רז'יצה	

¹ סוחר מיכאל שומסקי, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (V. Levin, ; [2.10] 102, 1907, *Волынские Губ. Ведомости*), עמ' 264, הערה 172).

² רוקח משה איידס, בלתי מפלגתי (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [2.10] 102, *Рассвет*, 1907, גלי [29.9] 38), עמ' 32).

³ סוחר שלמה אהרן קוליצ'קובר, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [2.10] 102); *Рассвет*, 1907, גלי [6.10] 39, עמ' 38; V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 264, הערה 172).

⁴ סוחר אשר גולדנברג, ציוני (*Волынские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [2.10] 102; *Рассвет*, 1907, גלי [6.10] 39, עמ' 38; גלי [19.10] 37, עמ' 37; אצ"מ A/7/2).

⁵ הקוריה חולקה לשלוש: רוסים, פולנים ויהודים (*Витебские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [12.10] 225).

⁶ קוריה יהודית: מהנדס משה גורביץ' (*Витебские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [12.10] 225).

⁷ הקוריה חולקה לשתיים (*Рассвет*, 1907, גלי [19.10] 41, עמ' 28).

⁸ מתוך 2,651 בוחרים יהודיים הגיעו לבחירות 1,364. רופא אברהם נייפאך, מועמד הוועד היהודי, קיבל 55% מהקולות (752), מועמד הבונד הנתמך גם על ידי הסיימיסטים קיבל 45% (612), לעומת 20% בבחירות לדומה השניה (די האפנונג, 1907, גלי [2.10] 20, עמ' 3; גלי [8.10] 25, עמ' 4; *Berich über der Tätigkeit*, עמ' 10; *Витебские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [12.10] 225).

⁹ עו"ד מנדל חזנוב (*Витебские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [12.10] 225).

¹⁰ פיטר אפאנוביץ', פריץ פולני, מועמד הוועד היהודי (קיבל 158 קולות); מועמד הבונד קליאצ'קו (לא-יהודי) קיבל 147 קולות (43%) (די האפנונג, 1907, גלי [7.10] 24, עמ' 1, 4; גלי [10.10] 27, עמ' 4; *Berich über der Tätigkeit*, עמ' 10).

¹¹ הקוריה חולקה לשתיים – יהודים ולא יהודים (די האפנונג, 1907, גלי [1.10] 19, עמ' 2).

¹² בקוריה היהודית השתתפו בבחירות 350 איש, נקבע סיבוב שני (די האפנונג, 1907, גלי [1.10] 19, עמ' 2).

¹³ הקוריה חולקה לשתיים (*Рассвет*, 1907, גלי [6.10] 39, עמ' 38; די האפנונג, 1907, גלי [30.9] 18, עמ' 1; גלי [1.10] 19, עמ' 2).

¹⁴ בקוריה היהודית נבחר מועמד הבונד רפאל רייך-אברמוביץ' (1,264 קולות, 67%), אך הוא נפסל, ומקומו הועבר למועמד הוועד היהודי רופא משה זילברמן (623 קולות), 'הבורר' בבחירות לדומה השניה (*Рассвет*, 1907, גלי [6.10] 39, עמ' 38; די האפנונג, 1907, גלי [30.9] 18, עמ' 1; גלי [1.10] 19, עמ' 2; *Berich über der Tätigkeit*, עמ' 10; V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 264, הערה 170).

¹⁵ סוחר מנדל גארניץ' (*Витебские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [12.10] 225).

¹⁶ סוחר אורי קליונסקי (*Витебские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [12.10] 225).

¹⁷ עו"ד שלמה גורביץ' (*Витебские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [12.10] 225).

¹⁸ סוחר מאיר אבוהאזו, פרוגרסיבי (*Витебские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [12.10] 225; *Рассвет*, 1907, גלי [6.10] 39, עמ' 38; די האפנונג, גלי [1.10] 19, עמ' 2).

¹⁹ רופא משה לייב אבוהאזו, שמאלני (*Витебские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [12.10] 225; *Рассвет*, 1907, גלי [6.10] 39, עמ' 38; די האפנונג, 1907, גלי [1.10] 19, עמ' 2).

²⁰ עו"ד יוסף חנין, ק"ד, מועמד הוועד היהודי (*Витебские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [12.10] 225; די האפנונג, 1907, גלי [7.10] 24, עמ' 2).

²¹ רופא שמואל מנקוביץ' (מנקובסקי), פרוגרסיבי, מועמד הוועד היהודי, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות (*Витебские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [12.10] 225; די האפנונג, 1907, גלי [7.10] 24, עמ' 2; V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 264, הערה 170).

²² סוחר יוסף זרחין (*Витебские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [12.10] 225).

²³ בנקאי בנימין ברקו, קצת ימני (*Витебские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [12.10] 225; די האפנונג, 1907, גלי [2.10] 20, עמ' 3).

²⁴ מתוך 1,823 בוחרים השתתפו 800, נבחר שמואל לויך, ק"ד שמאלני, מנהל טחנת קיטור (490 קולות), 'בורר' בבחירות לדומה השניה. ה"פני" היהודים תמכו בנוצרי (*Витебские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [12.10] 225; די האפנונג, 1907, גלי [2.10] 20, עמ' 3; V. Levin, "Russian Jewry", עמ' 264, הערה 170).

²⁵ סוחר מרדכי בידרמן (*Витебские Губ. Ведомости*, 1907, גלי [12.10] 225).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השנה	עירוניים, הקוריה השנה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
6	8	8	10	1		וילנה
⁵ 1	⁴ 2	⁵ 2	² 4		וילנה	
⁷ 1	1	⁶ 1	1		אושמיאני	
⁹ 1	1	⁸ 1	1		דיסנה	
¹¹ 1	1	¹⁰ 1	1		וילייקה	
¹⁴ 1	1	¹³ 1	1		טרוקי ¹²	
¹⁶ 1	1	¹⁵ 1	1		לידה	
0	¹⁸ 1	¹⁷ 1	1		סבניאני	

¹ הרב 'מטעם' יעקב פולאק, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (Витебские Губ. Ведомости), 1907, גלי 225 [12.10], גלי 25 [6.2]; "Russian Jewry", V. Levin, עמי 264, הערה 170.

² הקוריה חולקה לשתיים: יהודית ופולנית, (Рассвет, 1907, גלי 29 [28.7], עמי 21; גלי 34-35 [6.9], עמי 43; גלי 36 [14.9], עמי 29).

³ קוריה יהודית: רופא גרשון רום, ק"ד, ותעשין אדולף גורדון, שניהם 'בוררים' בבחירות לדומה השניה (Виленские Губ. Ведомости, 1907, גלי 80 [10.10]; גלי 10 [3.2]; Рассвет, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 31).

⁴ הקוריה חולקה לשתיים, יהודית ופולנית, (Рассвет, 1907, גלי 29 [28.7], עמי 21; גלי 34-35 [6.9], עמי 43; גלי 36 [14.9], עמי 29).

⁵ קוריה יהודית: השתתפו 5,948 איש (60% מהרשומים), נבחר ע"י אוסקר גרוזנברג, מועמד 'הוועד היהודי', 'הבורר' בשתי הבחירות הקודמות והמועמד לדומה בבחירות לדומה השניה (5,082 קולות); מועמד הבונד שמואל גווינסקי קיבל 866 קולות (15%) (Рассвет, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 37; האפנונג, 1907, גלי 21 [3.10], עמי 3; Berich über der Tätigkeit, עמי 10; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 243).

⁶ סוחר אברהם סטרוגאץ', פרוגרסיבי בלתי מפלגתי, 'בורר' בבחירות לדומה השניה מטעם הציונים (Виленские Губ. Ведомости, 1907, גלי 80 [10.10]; די האפנונג, 1907, גלי 18 [30.9], עמי 1, 2; "Russian Jewry", V. Levin, עמי 264, הערה 168).

⁷ מתוך כ-2,500 בוחרים השתתפו 458, נבחר מועמד הבונד ("פרוגרסיבי") מהנדס דוד סטרוגאץ', אשר קיבל 458 לעומת מועמד נוצרי עם 38 קולות (Виленские Губ. Ведомости, 1907, גלי 80 [10.10]; Рассвет, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; די האפנונג, 1907, גלי 18 [30.9], עמי 1; גלי 24 [7.10], עמי 2; Berich über der Tätigkeit, עמי 10).

⁸ לבלר דוד מינדליו, פרוגרסיבי, קיבל 38 קולות מתוך 43 המשתתפים (Виленские Губ. Ведомости, 1907, גלי 80 [10.10]; די האפנונג, 1907, גלי 20 [2.10], עמי 3). חבר 'הקבוצה העממית' (Свобода и равенство), 1907, גלי 46 [28.9], עמי 10, אם כי בידיעה הראשונה נאמר שהוא סוציאל-דמוקרט (די האפנונג, 1907, גלי 18 [30.9], עמי 2).

⁹ הרב 'מטעם' שמשון פרידמן, ק"ד, קיבל 209 קולות מתוך 255 המשתתפים (Виленские Губ. Ведомости, 1907, גלי 80 [10.10]; Рассвет, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; די האפנונג, 1907, גלי 20 [2.10], עמי 3).

¹⁰ עו"ד לייב בלשינסקי, בלתי מפלגתי (Виленские Губ. Ведомости, 1907, גלי 80 [10.10]; די האפנונג, 1907, גלי 18 [30.9], עמי 2).

¹¹ רוקח בוריס פורדומינסקי, ס"ד (Виленские Губ. Ведомости, 1907, גלי 80 [10.10]; Рассвет, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38 [כתוב שבויילנה, אך נראה ש זו טעות]).

¹² הקראים בעירה טרוקי לא הוכנסו לרשימת הרוסים אלא צורפו ליהודים. לאחר מחאות שלא הועילו החליטו הקראים להחרים את הבחירות (דער פריינד, 1907, גלי 179 [128], עמי 3).

¹³ סוחר קדיש קלויזנר, מתון (Виленские Губ. Ведомости, 1907, גלי 80 [10.10]; די האפנונג, 1907, גלי 18 [30.9], עמי 2).

¹⁴ הרב 'הדתי' נחום גרינהויז, ק"ד, ציוני (Виленские Губ. Ведомости, 1907, גלי 80 [10.10]; Рассвет, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; גלי 41 [19.10], עמי 37; אצי"מ A7/2).

¹⁵ סוחר משה קנטור-רכס (Виленские Губ. Ведомости, 1907, גלי 80 [10.10]).

¹⁶ רופא ישעיהו שאטנשטיין, פרוגרסיבי, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (Виленские Губ. Ведомости, 1907, גלי 80 [10.10]; Рассвет, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; "Russian Jewry", V. Levin, עמי 264, הערה 168).

¹⁷ סוחר אשר קוברסקי, פרוגרסיבי (Виленские Губ. Ведомости, 1907, גלי 80 [10.10]; די האפנונג, 1907, גלי 18 [30.9], עמי 2). המהנדס יוליאן בק מפטרבורג, ק"ד, 'בורר' בשתי הבחירות הקודמות, לא נבחר, למרות שכך מצוין ב-Еврейская энциклопедия, עמי 703.

¹⁸ מיכאל קוסטצקי (Виленские Губ. Ведомости, 1907, גלי 80 [10.10]), ס"ד (Рассвет, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38) או ימני, קיבל 56 קולות של נוצרים. השתתפו 54 יהודים, מועמד הבונד קיבל 30 קולות, מועמד היהודים (גורדון) קיבל 20 קולות (די האפנונג, 1907, גלי 24 [7.10], עמי 2; גלי 31 [1610], עמי 3; Berich über der Tätigkeit, עמי 10).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
2	9	3	14	4	חרסון	חרסון
⁴ 1	³ 3	² 1	¹ 6			מחוז אודסה (ללא עיר)
0	1	0	2			אלקסנדריה
0	1	0	1			אנגייב
0	1	0	1			טירקפול
⁹ 1	⁸ 2	⁷ 1	⁶ 3			יליסבטגרד
0	9	1	13	1		טבריה
0	2	0	¹⁰ 4		ברדיאנסק	
0	1	0	2		דנפרובסק	
0	1	0	1		יאלטה	
0	1	0	1		יבפטוריה	
0	1	¹¹ 1	1		מליטופול	
0	1	0	2		פיאודוסיה	
0	1	0	1		פרקופ	
1	9	5	15	4	יקטרינוסלב	
¹⁵ 1	¹⁴ 2	¹³ 2	¹² 5			אלקסנדרובסק
0	1	¹⁷ 1	¹⁶ 2			בחמוט
0	1	0	1			ורכנדרופובסק
0	1	¹⁹ 1	¹⁸ 2			מריופול

- ¹ הקוריה חולקה לשתיים: היהודים ('בורר' אחד) והלא יהודים, לכן יהודי ניקולייב היו צריכים לנסוע לחרסון להשתתף בבחירות (דער פריינד, 1907, גלי 157 (17.7), עמי 3; גלי 163 (24.7), עמי 3; *Рассвет*, 1907, גלי 30 [4.8], עמי 25).
- ² קוריה יהודית: עוי"ד שלמה נבלשטיין, ציוני (*Херсонские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 109 [8.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 42 [27.10], עמי 38; אצ"מ A7/2).
- ³ הקוריה חולקה לשתיים: היהודים והלא יהודים (*Рассвет*, 1907, גלי 30 [4.8], עמי 25).
- ⁴ קוריה יהודית: רופא משה חסין (*Херсонские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 109 [8.10]).
- ⁵ סוחר ובנקאי יהודה גייזל, פרוגרסיבי בלתי מפלגתי (*Херсонские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 109 [8.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38).
- ⁶ הקוריה חולקה לשתיים: יהודים ('בורר' אחד) ולא יהודים (שני 'בוררים') (*Рассвет*, 1907, גלי 30 [4.8], עמי 25).
- ⁷ קוריה יהודית: סוחר מנשה גסן, ציוני, פרוגרסיבי, קי"ד (*Херсонские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 109 [8.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 31; גלי 42 [27.10], עמי 38; אצ"מ A7/2; *Свобода и равенство*, 1907, גלי 45 [21.9], עמי 11).
- ⁸ הקוריה חולקה לשתיים, יהודים ולא יהודים (*Рассвет*, 1907, גלי 30 [4.8], עמי 25).
- ⁹ קוריה יהודית: הרב 'מטעם' ולדימיר טיומקין, ציוני, קי"ד, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Херсонские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 109 [8.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 31; גלי 41 [19.10], עמי 37; אצ"מ A7/2; *Свобода и равенство*, 1907, גלי 45 [21.9], עמי 11; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 262, הערה 154).
- ¹⁰ הקוריה חולקה לשתיים, נוצרים ולא נוצרים (די האפנונג, 1907, גלי 5 [9.9], עמי 3).
- ¹¹ עוי"ד יעקב זוויג, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Таврические Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [12.10], גלי 11 [6.2]).
- ¹² הקוריה חולקה לשתיים, יהודים ולא יהודים (*Рассвет*, 1907, גלי 36 [14.9], עמי 29).
- ¹³ קוריה יהודית: מהנדס משה ברוק, ציוני, עוי"ד יעקב ברוזבסקי, פרוגרסיבי בלתי מפלגתי, שניהם 'בוררים' בבחירות לדומה השניה (*Екатеринославские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 116 [4.10]; גלי 16 [6.2]; די האפנונג, 1907, גלי 16 [27.9], עמי 2; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32; גלי 41 [19.10], עמי 37; אצ"מ A7/2).
- ¹⁴ הקוריה חולקה לשתיים – יהודים ולא יהודים (РГИА, ф. 1327, оп. 1, 1907 г., д. 112, л. 76).
- ¹⁵ קוריה יהודית: רופא ארנולד צירני, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Екатеринославские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 116 [4.10]; גלי 16 [6.2]; *Свобода и равенство*, 1907, גלי 46 [28.9], עמי 10).
- ¹⁶ הקוריה חולקה לשתיים, יהודים ולא יהודים (*Рассвет*, 1907, גלי 36 [14.9], עמי 29).
- ¹⁷ קוריה יהודית: סוחר אפרים דרובינסקי (*Екатеринославские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 116 [4.10]).
- ¹⁸ הקוריה חולקה לשתיים, יהודים ולא יהודים (*Рассвет*, 1907, גלי 36 [14.9], עמי 29).
- ¹⁹ קוריה יהודית: סוחר ישעי מטצקי, פרוגרסיבי (*Екатеринославские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 116 [4.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
0	1	0	1		נובומוסקובסק	יקטרינוסלב (המשך)
0	1	² 1	¹ 2		סלביאנוסרַבסק	
0	1	0	1		פבלוגרד	
8	12	11	13	1		מוגיליוב
⁵ 1	⁴ 2	⁵ 2	3		מוגיליוב	
⁷ 1	1	⁶ 1	1		אורשה	
⁹ 1	1	⁸ 1	1		ביחוב	
0	¹¹ 1	¹⁰ 1	1		גומל	
¹³ 1	1	¹² 1	1		גורקי	
¹⁵ 1	1	¹⁴ 1	1		מסטיסלב	
¹⁷ 1	1	¹⁶ 1	1		סנו	
¹⁹ 1	1	¹⁸ 1	1		צאויסי	
0	1	?	1		צ'ריקוב	
0	1	²⁰ 1	1		קלימוביצי	
²² 1	1	²¹ 1	1		רוגצ'יב	

¹ הקוריה חולקה לשתיים, יהודים ולא יהודים (*Рассвет*, 1907, גלי 36 [14.9], עמי 29).

² קוריה יהודית: סוחר זלמן יבלב (*Екатеринославские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 116 [4.10]).

³ עייד בוריס גיסין, ציוני ועייד איליה וידורוביץ (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; גלי 41 [19.10], עמי 37; אצי"מ, A7/2).

⁴ הקוריה חולקה לשתיים, בקוריה הרוסית נבחר מיטרופן, הבישוף האורתודוקסי של גומל (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 37).

⁵ קוריה יהודית: רופא אהרן לוריא, ק"ד, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10], גלי 9 [31.1]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 37).

⁶ רופא איסידור זרחי, פרוגרסיבי, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10], גלי 9 [31.1]; *דער פריינד*, 1907, גלי 167 [29.7], עמי 4).

⁷ רופא שיניים מאיר קורביץ (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10]).

⁸ סוחר יוסף שטיינר, ק"ד (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38. *דער פריינד*, 1907, גלי 167 [29.7], עמי 4).

⁹ קולפובץ, ק"ד (*Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38) או קוצליוביץ, ציוני (שם, גלי 41 [19.10], עמי 37) או קופלביץ, ציוני (אצי"מ A7/2); הבחירות, ככל הנראה, בוטלו.

¹⁰ בקוריה רשומים 559 בוחרים, הגיעו לבחירות 302 איש. נבחר רופא נחום אלקסנדרוב, פרוגרסיבי בלתי מפלגתי, פעיל 'הקבוצה היהודית העממית' (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38). הוא קיבל 226 מתוך 302 קולות, נוצרי מקסימוב קיבל 63 קולות (*די האפנונג*, 1907, גלי 20 [2.10], עמי 3).

¹¹ מתוך 3,473 בוחרים השתתפו בבחירות ראשונות 2,219. מועמד 'הקבוצה היהודית העממית' קיבל 958 קולות, מועמד רוסי מ'המאה השחורה' אקים דוידוב – 1,086 קולות (*די האפנונג*, 1907, גלי 20 [2.10], עמי 3); בסיבוב השני ניצח דוידוב (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10]).

¹² נחום גינבורג, ק"ד (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38).

¹³ שמחה רוזנבלום, ציוני, מנהל בית חרושת לטליתות בדוברובנה (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; גלי 41 [19.10], עמי 37. *דער פריינד*, 1907, גלי 167 [29.7], עמי 4; אצי"מ A7/2).

¹⁴ רופא קלימנטני בלומברג מעיירה חיסלביצי (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 37).

¹⁵ רופא שלמה פרומקין, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10], גלי 9 [31.1]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 37).

¹⁶ עייד שלמה ברוידא, "א מקורב צו פאליצי" (*די האפנונג*, 1907, גלי 31 [16.10], עמי 3; *Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10]).

¹⁷ סוחר הירש רובשוב, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 82 [13.10], גלי 9 [31.1]).

¹⁸ רופא אייזיק לוריא, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10], גלי 11 [7.2]).

¹⁹ סוחר זלמן רפופרט (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10]).

²⁰ סוחר בר סלוצקין, ק"ד (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38).

²¹ סוחר איליה טומרקין (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10]).

²² רופא בנדיקט באנדאלין, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Могилевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [6.10]; גלי 10 [3.2]).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
6	11	9	12	2	מינסק	
⁴ 1	³ 2	² 1	¹ 3			
⁶ 1	1	⁵ 1	1			
¹⁰ 1	⁹ 2	⁸ 1	⁷ 2			
¹² 1	1	¹¹ 1	1			
0	1	¹³ 1	1			
¹⁵ 1	1	¹⁴ 1	1			
¹⁷ 1	1	¹⁶ 1	1			
¹⁹ 0	1	¹⁸ 1	1			
0	1	²⁰ 1	1			

- ¹ הקוריה חולקה (די האַפּוּנוג, 1907, גלי 22 [4.10], עמי 2).
- ² קוריה יהודית: רופא שיניים חיים חורגין, ציוני (Минские Губ. Ведомости, 1907, גלי 78 [10.10], *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; גלי 40 [13.10], עמי 25; גלי 41 [19.10], עמי 37. די האַפּוּנוג, 1907, גלי 19 [1.10], עמי 2; אצ"מ A7/2).
- ³ הקוריה חולקה לשתיים: יהודים עם פולנים ורוסים (די האַפּוּנוג, 1907, גלי 22 [4.10], עמי 2).
- ⁴ קוריה יהודית-פולנית: מתוך 5,600 בורחים השתתפו 1,430 (הפולנים כמעט לא השתתפו); נבחר עו"ד שלמה נייפאד, מועמד הוועד היהודי, קרוב ליקבוצה היהודית העממית (די האַפּוּנוג, 1907, גלי 22 [4.10], עמי 2; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; גלי 40 [13.10], עמי 25; *Минские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 [10.10]).
- ⁵ סוחר אהרן וולף לב מעיירה ברזינה, פרוגרסיבי, ציוני, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (Минские Губ. Ведомости, 1907, גלי 78 [10.10]; גלי 9 [31.1], *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; גלי 41 [19.10], עמי 37; די האַפּוּנוג, 1907, גלי 19 [1.10], עמי 2; אצ"מ, A7/2).
- ⁶ הרב 'הדתי' ישראל יהונתן ירושלימסקי (Минские Губ. Ведомости, 1907, גלי 78 [10.10]).
- ⁷ הקוריה חולקה לשתיים, יהודים ולא יהודים (די האַפּוּנוג, 1907, גלי 3 [4.9], עמי 2).
- ⁸ קוריה יהודית: סוחר אריה שיינין (Минские Губ. Ведомости, 1907, גלי 78 [10.10], *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38).
- ⁹ הקוריה חולקה לשתיים, יהודים ולא יהודים (די האַפּוּנוג, 1907, גלי 3 [4.9], עמי 2).
- ¹⁰ בנקאי מיכאל (משה) ברודסקי (Минские Губ. Ведомости, 1907, גלי 78 [10.10]).
- ¹¹ תעשין יבסיי צירני, פרוגרסיבי, ציוני (Минские Губ. Ведомости, 1907, גלי 78 [10.10], *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; גלי 41 [19.10], עמי 37. די האַפּוּנוג, 1907, גלי 19 [1.10], עמי 2; אצ"מ A7/2).
- ¹² הרב 'מטעם' גץ גנין, ציוני, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות (Минские Губ. Ведомости, 1907, גלי 78 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 41 [19.10], עמי 37; אצ"מ A7/2; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 263, הערה 160).
- ¹³ סוחר אליהו זילוניאק (Минские Губ. Ведомости, 1907, גלי 78 [10.10]).
- ¹⁴ סוחר בצלאל אליאסברג, פרוגרסיבי (Минские Губ. Ведомости, 1907, גלי 78 [10.10], *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; די האַפּוּנוג, 1907, גלי 19 [1.10], עמי 2).
- ¹⁵ הרב 'מטעם' שלום אייזנברג (Минские Губ. Ведомости, 1907, גלי 78 [10.10]).
- ¹⁶ סוחר לייב גוטצייט, די ימני, ציוני (Минские Губ. Ведомости, 1907, גלי 78 [10.10]; די האַפּוּנוג, 1907, גלי 25 [8.10], עמי 4; אצ"מ, A7/2).
- ¹⁷ רופא משה פינברג, מועמד הבונד וה'בורר' בבחירות לדומה השניה (Минские Губ. Ведомости, 1907, גלי 78 [10.10]; די האַפּוּנוג, 1907, גלי 25 [8.10], עמי 4; *Berich über der Tätigkeit*, עמי 10; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 263, הערה 160).
- ¹⁸ עו"ד פייבל ברושק (Минские Губ. Ведомости, 1907, גלי 78 [10.10]).
- ¹⁹ כמועמד הוצג, ככל הנראה, רופא שיניים הירש גילר, ציוני, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות, אך הוא לא קיבל רוב הקולות והבחירות נדחו (Минские Губ. Ведомости, 1907, גלי 78 [10.10]; אצ"מ, A7/2; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 263, הערה 160).
- ²⁰ עו"ד אהרן וילינקין, פרוגרסיבי, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (Минские Губ. Ведомости, 1907, גלי 78 [10.10], גלי 9 [31.1], *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; די האַפּוּנוג, 1907, גלי 19 [1.10], עמי 2; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 263, הערה 160).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
10	14	12	16	2		פודוליה
² 1	2	¹ 1	2		קִמְנֵץ פּוֹדוֹלְסְקִי	
⁴ 1	1	³ 1	1		אוֹלְגוֹפּוֹל	
?	1	⁵ 1	1		אוֹשִׁיץ'ה	
⁷ 1	1	⁶ 1	1		בֵּלְטָה	
⁹ 1	1	⁸ 1	1		בֶּרְצֵלֵב	
¹¹ 1	1	¹⁰ 1	1		גֵּיִסִין	
¹³ 1	2	¹² 1	2		וּיְנִיץ'ה	
¹⁵ 1	1	¹⁴ 1	1		יֶאֱמְפּוֹל	
¹⁷ 1	1	¹⁶ 1	1		לְטִיץ'ב	
0	1	¹⁸ 1	1		לִיטִין	
²⁰ 1	1	¹⁹ 1	2		מוֹגִילִיב פּוֹדוֹלְסְקִי	
²² 1	1	²¹ 1	2		פְּרוֹסְקוֹרוב	

- ¹ עו"ד גרגורי שטונובסקי, 'בורר' בשתי הבחירות הקודמות (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 31).
- ² קוריה יהודית: רופא זלמן אוקסמן, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 263, הערה 164).
- ³ רוקח שאול פיד, ציוני (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32; גלי 42 [27.10], עמי 38; אצ"מ, A7/2).
- ⁴ סוחר לעמעל לוויט, ציוני (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32; גלי 42 [27.10], עמי 38; אצ"מ, A7/2).
- ⁵ זילברמן, ציוני (*Рассвет*, 1907, גלי 42 [27.10], עמי 38; אצ"מ, A7/2). מועמד הבונד הפסיד עם 46% מהקולות (*Berich über der Tätigkeit*, עמי 10; השווה פֶּאֶלְקֶס-צִיִּטוֹנְג, 1907, גלי 413 [25.7], עמי 4).
- ⁶ סוחר נתן קליינמן (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32).
- ⁷ עו"ד הירש פינק, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; גלי 10 [3.2]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32).
- ⁸ סוחר ישראל אברבוך (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32).
- ⁹ סוחר חיים טונקונוגי (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32).
- ¹⁰ סוחר לוי קוצנוגי (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32), על המשפחה שלו ראה לוקין, 100 *еврейских местечек*, עמי 194.
- ¹¹ עו"ד גרנד סליוזברג מפטרבורג, מנהיג 'הקבוצה היהודית העממית', 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32; *Свобода и равенство*, 1907, גלי 46 [28.9], עמי 10; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 263, הערה 164; *Слиозберг, Дела минувших дней*, עמי 238).
- ¹² קוריה יהודית: בנקאי יוסף ברנשטיין, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32; *Свобода и равенство*, 1907, גלי 46 [28.9], עמי 10).
- ¹³ קוריה יהודית: רוקח משה זקצר (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32).
- ¹⁴ סוחר דוד ברמן, ציוני (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32; גלי 42 [27.10], עמי 38; אצ"מ, A7/2).
- ¹⁵ יהודה לייב לוי (יהל"ל), סופר חובב-ציון וציוני, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32; גלי 42 [27.10], עמי 38; אצ"מ, A7/2; לוי, *זכרון בספר*, עמי 52).
- ¹⁶ עו"ד נתן גרשגורן, פרוגרסיבי, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 31; *Свобода и равенство*, 1907, גלי 46 [28.9], עמי 10).
- ¹⁷ בעל בית הדפוס ובית מרקחת גרשון פרלמיטר, פרוגרסיבי (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 37; *Свобода и равенство*, 1907, גלי 46 [28.9], עמי 10).
- ¹⁸ סוחר דוד שרייבר, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; גלי 10 [3.2]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32).
- ¹⁹ רופא ויינשטיין, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 31, 32).
- ²⁰ "כתב העיתונים" לב לבקובסקי, סיימיסט (*Подольские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32).
- ²¹ רופא יוסף גורביץ, ציוני, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות (*Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 31, 32; גלי 41 [19.10], עמי 37; גלי 42 [27.10], עמי 38; אצ"מ, A7/2).
- ²² סוחר גרינברג, ציוני, פרוגרסיבי (*Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32; גלי 41 [19.10], עמי 37; גלי 42 [27.10], עמי 38; אצ"מ, A7/2).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השנייה	עירוניים, הקוריה השנייה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
7	16	10	17	1		פולטבה
⁴ 1	³ 2	² 1	¹ 2		פולטבה	
0	1	⁵ 0	1		גדיאץ'	
0	1	⁶ 1	1		זולוטונושה	
0	1	⁷ 1	1		זנקוב	
0	1	⁸ 1	1		חורול	
0	1	0	1		לובני	
⁹ 1	1	0	1		לוקביצה	
¹¹ 1	1	¹⁰ 1	1		מירגורוד	
¹³ 1	1	¹² 1	1		פיריאטין	
¹⁴ 1	1	0	1		פריאטלב	
0	1	¹⁵ 1	1		פרילוקי	
0	1	¹⁶ 1	1		קובליאקי	
0	1	¹⁷ 1	1		קונסטנטינוגרד	
²⁰ 1	1	¹⁹ 1	¹⁸ 2		קרמנצ'וג	
²¹ 1	1	0	1		רומני	

- ¹ הקוריה חולקה לשתיים: יהודים ולא יהודים (РГИА, ф. 1327, оп. 1, 3 Гос. Дума, 1907, д. 114, л. 89).
- ² קוריה יהודית: עו"ד מנחם ארנשטיין (Рассвет, 1907, גלי 39 [6.10], עמ' 38; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 3 Гос. Дума, 1907, д. 114, л. 89).
- ³ הקוריה חולקה לשתיים: יהודים ולא יהודים (РГИА, ф. 1327, оп. 1, 3 Гос. Дума, 1907, д. 114, л. 89).
- ⁴ קוריה יהודית: עו"ד משה לרמן, ציוני, 'בורר' בבחירות לדומה השנייה (Рассвет, 1907, גלי 39 [6.10], עמ' 38; גלי 41 [19.10], עמ' 37; אצ"מ A/2, "Russian Jewry", V. Levin, עמ' 263, הערה 165).
- ⁵ בהתחלה נבחר יהודי מודיאבסקי, אך הבחירות בוטלו ובבחירות החוזרות נבחר ראש העיר גולוב, פרוגרסיבי מתון (Рассвет, 1907, גלי 41 [19.10], עמ' 28).
- ⁶ רבינוביץ' (РГИА, ф. 1327, оп. 1, 3 Гос. Дума, 1907, д. 114, л. 89).
- ⁷ מויסייב, פרוגרסיבי (Рассвет, 1907, גלי 39 [6.10], עמ' 38; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 3 Гос. Дума, 1907, д. 114, л. 89).
- ⁸ הרב 'הדתי' אליעזר משה מדיאבסקי, פרוגרסיבי, 'בורר' בבחירות לדומה הראשונה, פעיל חב"די חשוב (Рассвет, 1907, גלי 40 [13.10], עמ' 29; 1806, л. 294, оп. 8, ф. 821; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 3 Гос. Дума, 1907, д. 114, л. 89).
- ⁹ דונאיבסקי, פרוגרסיבי (Рассвет, 1907, גלי 40 [13.10], עמ' 29; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 3 Гос. Дума, 1907, д. 114, л. 89).
- ¹⁰ ב. צירנר, ציוני (Рассвет, 1907, גלי 41 [19.10], עמ' 37; אצ"מ A/2).
- ¹¹ א. גורליק, ציוני (Рассвет, 1907, גלי 41 [19.10], עמ' 37; אצ"מ A/2).
- ¹² כהן, פרוגרסיבי (Рассвет, 1907, גלי 40 [13.10], עמ' 29; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 3 Гос. Дума, 1907, д. 114, л. 89).
- ¹³ בל (РГИА, ф. 1327, оп. 1, 3 Гос. Дума, 1907, д. 114, л. 89).
- ¹⁴ בסיבוב השני נבחר ד"ר לפילוסופיה א. פרידמן, ציוני, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות (Рассвет, 1907, גלי 41 [19.10], עמ' 28; גלי 41 [19.10], עמ' 37; 1908, גלי 14 [5.4], עמ' 22; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 3 Гос. Дума, 1907, д. 114, л. 89).
- ¹⁵ פרטקין (РГИА, ф. 1327, оп. 1, 3 Гос. Дума, 1907, д. 114, л. 89).
- ¹⁶ מושקביץ' (РГИА, ф. 1327, оп. 1, 3 Гос. Дума, 1907, д. 114, л. 89).
- ¹⁷ סוחר קריצ'בסקי, פרוגרסיבי (Рассвет, 1907, גלי 39 [6.10], עמ' 38; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 3 Гос. Дума, 1907, д. 114, л. 89).
- ¹⁸ הקוריה חולקה לשתיים, יהודים ולא יהודים (די האפנונג, 1907, גלי 3 [4.9], עמ' 2).
- ¹⁹ קוריה יהודית: רופא יארין, פרוגרסיבי או שמאלני (Рассвет, 1907, גלי 39 [6.10], עמ' 38; גלי 40 [13.10], עמ' 29; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 3 Гос. Дума, 1907, д. 114, л. 89).
- ²⁰ בסיבוב הראשון השתתפו 1,364 מתוך 3,853 בוחרים; רופא מרין, הק"ד הימני קיבל 668 קולות, רומיאנסקי, מועמד הימין, קיבל 632 קולות, רופא זובנקו, הק"ד השמאלי קיבל 64 קולות (די האפנונג, 1907, גלי 25 [8.10], עמ' 2). בבחירות חוזרות נבחר הרב ימטעם אברהם פריידנברג, ציוני (Рассвет, 1907, גלי 40 [13.10], עמ' 30; גלי 41 [19.10], עמ' 37; אצ"מ A/2; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 3 Гос. Дума, 1907, д. 114, л. 89).
- ²¹ וונגורוב, שמאלני (Рассвет, 1907, גלי 40 [13.10], עמ' 29; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 3 Гос. Дума, 1907, д. 114, л. 89).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
2	17	5	17	2		צ'רניגוב ¹
0	2	² 1	2		צ'רניגוב	
0	1	0	1		אוקסטיור	
0	1	0	1		בורזנה	
0	1	0	1		גורודניה	
0	1	0	1		גלובוב	
0	1	³ 1	1		מגלה	
⁵ 1	1	⁴ 1	1		נובגורוד סברסקי	
0	1	⁶ 1	1		נובוזיבקוב	
0	2	0	2		נז'ין	
0	1	0	1		סוסניצה	
0	1	0	1		סורז'	
0	1	0	1		סטרודוב	
⁷ 1	1	0	1		קוזלץ	
0	1	0	1		קונוטופ	
0	1	⁸ 1	1		קרלובץ	

¹ ברשימת 'הבוררים' הרשמית, ליד שם של כל 'בורר' יהודי, מופיע איזכור של דתו היהודית (*Черниговские Губ. Ведомости*), 1907, גלי 81 [14.10].

² רוקח מקסים יצחק מרקלס (*Черниговские Губ. Ведомости*), 1907, גלי 81 [14.10].

³ יצחק ליפשיץ, "בעל בית מרוזח" (*Черниговские Губ. Ведомости*), 1907, גלי 81 [14.10].

⁴ סוחר אברהם סלוצקר, ציוני (*Черниговские Губ. Ведомости*), 1907, גלי 81 [14.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 39; גלי 41 [19.10], עמי 37; אצ"מ (A7/2).

⁵ שמואל ברדיצ'בסקי (*Черниговские Губ. Ведомости*), 1907, גלי 81 [14.10].

⁶ לב פבזנר, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות, בחירותו בוטלה (*Черниговские Губ. Ведомости*), 1907, גלי 81 [14.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 40 [13.10], עמי 29.

⁷ ארנולד מרגולין, עו"ד מקייב, פעיל פוליטי שמאלני ויהודי בולט, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות (*Черниговские Губ. Ведомости*), 1907, גלי 81 [14.10], גלי 10 [4.2]; *Марголин, Украина и политика Антанты*, עמי 18-20; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 262, הערות 149 ו-156.

⁸ ישראל גנקין (*Черниговские Губ. Ведомости*), 1907, גלי 81 [14.10].

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
6	8	8	9	0	קובנו	
⁴ 1	³ 2	² 2	¹ 3			
⁶ 1	1	⁵ 1	1			
⁸ 1	1	⁷ 1	1			
¹⁰ 1	1	⁹ 1	1			
¹² 1	1	¹¹ 1	1			
?	1	¹³ 1	1			
¹⁵ 1	1	¹⁴ 1	1			

¹ הקוריה חולקה לשתיים (1907, *Рассвет*, גלי 34-35 [6.9], עמי 43; גלי 36 [14.9], עמי 29).

² קוריה יהודית: עו"ד עוזר פינקלשטיין, 'בורר' בבחירות לדומה השניה, "אינטגרציוניסט" (בליטא העצמאית היה חבר הסיים – ראה עליו צום אַנדענק פֿון עוזר פינקעלשטיין) ועו"ד שכנא אברמסון, הציר לדומה השניה (1907, *Ковенские Губ. Ведомости*, גלי 76 [10.10]; 1907, *Рассвет*, גלי 38 [29.9], עמי 32; *Свобода и равенство*, 1907, גלי 46 [28.9], עמי 9; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 263, הערה 158).

³ הקוריה חולקה לשתיים (1907, *Рассвет*, גלי 34-35 [6.9], עמי 43; גלי 36 [14.9], עמי 29).

⁴ קוריה יהודית: רופא פידור מאירוביץ', מועמד הוועד היהודי, 'בורר' בבחירות לדומה השניה מעיירה רוסיאני. הבונד לא הצג מועמד, המועמד של הסי"ס בריקסמן (פועלי-ציון מינסקאים לשעבר) לא הצליח (1907, *Ковенские Губ. Ведомости*, גלי 76 [10.10]; גלי 10 [3.2]; *די האַפֿנונג*, 1907, גלי 19 [1.10], עמי 2. *אונזער וועג*, 1907, גלי 7 [19.10], עמי 34-36).

⁵ רופא מרכוס קצנלנבוגן, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*די האַפֿנונג*, 1907, גלי 19 [1.10], עמי 2; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 263, הערה 158).

⁶ סוחר הירש לוויט (1907, *Ковенские Губ. Ведомости*, גלי 74 [3.10]; *די האַפֿנונג*, 1907, גלי 19 [1.10], עמי 2). הוא לאומי, קרוב לציונות (1907, *Рассвет*, גלי 42 [27.10], עמי 38).

⁷ רופא שמואל זיר (1907, *Ковенские Губ. Ведомости*, גלי 76 [10.10]; *Свобода и равенство*, 1907, גלי 46 [28.9], עמי 10).

⁸ עו"ד טעבל בלוך, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (1907, *Ковенские Губ. Ведомости*, גלי 76 [10.10]; גלי 10 [3.2]).

⁹ ש.ב.פייגלסון, ציוני (1907, *Рассвет*, גלי 42 [27.10], עמי 38; אצ"מ A/2, 1907, *Свобода и равенство*, גלי 45 [21.9], עמי 11).

¹⁰ סוכן ביטוח לייב אָדיט, ק"ד, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (1907, *Ковенские Губ. Ведомости*, גלי 74 [3.10]; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 263, הערה 158).

¹¹ נפתלי פרידמן, הציר לדומה השלישית והרביעית, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (1907, *Свобода и равенство*, גלי 46 [28.9], עמי 10; V. Levin, "Russian Jewry", עמי 263, הערה 158).

¹² רופא יעקב גורביץ', לאומי (1907, *Ковенские Губ. Ведомости*, גלי 74 [3.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 42 [27.10], עמי 38).

¹³ רוקח דוד רוזנבלום (1907, *Свобода и равенство*, גלי 46 [28.9], עמי 10).

¹⁴ עו"ד מיכאל צימקובסקי, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (1907, *Ковенские Губ. Ведомости*, גלי 76 [10.10]; גלי 10 [3.2]; *Свобода и равенство*, 1907, גלי 46 [28.9], עמי 10).

¹⁵ בסיבוב הראשון השתתפו 1,172 בוחרים מתוך 3,293; מועמד הבונד והסי"ד הליטאים רופא שיניים הירש קרפל קיבל 472, נוצרי ימני בלסקי – 422, מועמד הוועד היהודי (המשיגים) פרידמן – 278 קולות. בסיבוב השני נבחר קרפל (329 קולות), הפסידו בלסקי (279 קולות) ופרידמן (56 קולות) (*די האַפֿנונג*, 1907, גלי 19 [1.10], עמי 4, 2; גלי 23 [5.10], עמי 1; *Ковенские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 76 [10.10]; *Berich über der Tätigkeit*, עמי 10).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
9	15	8	16	5		קייב
0	1	0	1		מחוז קייב (ללא עיר)	
² 1	2	¹ 1	2		אומן	
⁴ 1	1	³ 1	2		בְּרֵדִיב	
⁶ 1	2	⁵ 1	2		וְסִילְקוֹב	
⁷ 1	1	0	1		זְבִיגוֹרוד	
⁹ 1	1	0	⁸ 1		טְרֶשְׁצ'ה	
¹¹ 1	1	¹⁰ 1	1		לִיפּוֹבְצ'י	
0	1	¹² 1	1		סְקוֹוִירְה	
0	1	0	1		צ'יגירין	
¹⁴ 1	2	¹³ 1	2		צ'רְקָסִי	
¹⁶ 1	1	¹⁵ 1	1		קֶנְב	
¹⁸ 1	1	¹⁷ 1	1		דְּוּמִיֶּסֶל	
87	176	117	211	27		

¹ קוריה יהודית: סוחר יונה פרנקל, פרוגרסיבי, ציוני (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 115 [9.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9]). עמי 32; גלי 41 [19.10], עמי 37.

² קוריה יהודית: עויד לב שפירא, פרוגרסיבי (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 115 [9.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9]), עמי 32.

³ רופא יהודה אנשלב, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 115 [9.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 37; אצי"מ, A126/348).

⁴ ציוני ליאו מוצקי, 'בורר' לדומה השניה (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 115 [9.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10]), עמי 37; גלי 41 [19.10], עמי 37; אצי"מ A7/2; "Russian Jewry", V. Levin, עמי 264, הערה 156).

⁵ רופא פידל לאנדר, פרוגרסיבי, ציוני מעיר בלאיא צרקוב, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 115 [9.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 41 [19.10], עמי 37; גלי 45 [17.11], עמי 21; אצי"מ A126/348, A7/2; *Свобода и равенство*, 1907, גלי 46 [28.9], עמי 10; "Russian Jewry", V. Levin, עמי 264, הערה 156).

⁶ מנהל עבודה במפעל בורסקאי יעקב פוטיאבסקי, פרוגרסיבי בלתי מפלגתי (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 115 [9.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 31; גלי 45 [17.11], עמי 21).

⁷ רופא שלמה פליץ (בבית חולים יהודי), שמאלני, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 115 [9.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32; אצי"מ, A126/348).

⁸ מנהל מפעל סוכר ישי סמולנסקי, רוסי-אורתודוקסי (כנראה יהודי מומר), 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 115 [9.10]; אצי"מ, A126/348).

⁹ סוחר ישראל ריקלין (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 115 [9.10]).

¹⁰ עויד משה אשכנזי, פרוגרסיבי, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 113 [4.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 30 [4.8], עמי 26; גלי 39 [6.10], עמי 37; אצי"מ, A126/348).

¹¹ פנחס רוויץ, פרוגרסיבי, 'בורר' בבחירות לדומה הראשונה (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 113 [4.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 30 [4.8], עמי 26; גלי 39 [6.10], עמי 37).

¹² רוקח חיים ויינשטוק, בלתי מפלגתי (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 115 [9.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 37).

¹³ רוקח אליעזר דיקר (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 115 [9.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 37).

¹⁴ בנקאי פאוול ברוק (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 115 [9.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 37).

¹⁵ מורה זלמן מילבסקי, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 115 [9.10]; אצי"מ, A126/348).

¹⁶ סוחר אליעזר רפפורט, שמאלני (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 115 [9.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 32).

¹⁷ עויד וולף ויינשטיין, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 113 [4.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 31; "Russian Jewry", V. Levin, עמי 263, הערה 156).

¹⁸ רופא קאסיאן צווייפל, 'בורר' בבחירות לשתי הדומות הקודמות (*Киевские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 113 [4.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 38 [29.9], עמי 31; אצי"מ, A126/348; "Russian Jewry", V. Levin, עמי 263, הערה 156).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
3	11	7	14	2		קורלנד
0	² 1	¹ 1	1		אילוקסט	
0	1	³ 1	1		באוסק	
⁵ 1	1	0	⁴ 1		גולדינגן	
0	1	⁶ 1	1		גזנפוט	
¹⁰ 1	⁹ 2	⁸ 1	⁷ 3		גרובין (כולל ליבונה)	
0	1	0	2		דובלני	
0	1	¹² 1	¹¹ 2		וינדבה	
0	1	¹³ 1	1		טוקום	
0	1	¹⁴ 1	1		טלסן	
¹⁵ 1	1	0	1		פרידריכשטדט	
90	187	124	225	29		

- ¹ תעשין וולף מקובר, מועמד היהודים והלטבים, פרוגרסיבי (*Курляндские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; **די האפנונג**, 1907, גלי 16 [27.9], עמי 2).
- ² שופט השלום יבגני פון-דזון, לטבי, ק"ד, מועמד הלטבים והיהודים (**די האפנונג**, 1907, גלי 19 [1.10], עמי 2).
- ³ לזר (ליופולד) ניסלוביץ', מועמד היהודים והלטבים (*Курляндские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; **די האפנונג**, 1907, גלי 16 [27.9], עמי 2).
- ⁴ ראש העיר ארטור פון-קראוזה, גרמני, מועמד היהודים והגרמנים. הלטבים לא השתתפו בבחירות (**די האפנונג**, 1907, גלי 24 [7.10], עמי 2). הוא כנראה היה גם המועמד של המפלגה המונרכיסטית-קונסטיטוציונית (**די האפנונג**, 1907, גלי 16 [27.9], עמי 2).
- ⁵ תעשין אדוארד מרקוביץ', מועמד היהודים והגרמנים, קיבל 127 מתוך 147 קולות (*Курляндские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; **די האפנונג**, 1907, גלי 24 [7.10], עמי 2).
- ⁶ סוחר זינו פיינברג, ציוני (*Курляндские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 41 [19.10], עמי 37; אצ"מ 7/2A).
- ⁷ מועמדי הבלוק הפרוגרסיבי לטבי מיכל סטרולה ופולני יוסף יאצונסקי (*Курляндские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; **די האפנונג**, 1907, גלי 16 [27.9], עמי 2).
- ⁸ בנקאי יוסף פרידברג, מועמד הבלוק הפרוגרסיבי (*Курляндские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; **די האפנונג**, 1907, גלי 16 [27.9], עמי 2).
- ⁹ אנדריי סימן, המועמד של הבלוק היהודי-לטבי, פרוגרסיבי (*Рассвет*, 1907, גלי 40 [13.10], עמי 30).
- ¹⁰ מיכאל נחמיסון, המועמד של הבלוק היהודי-לטבי, פרוגרסיבי (*Курляндские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 40 [13.10], עמי 30). בסיבוב שני קיבל הבלוק היהודי-לטבי 990 קולות, המועמד של הסדלי"ק והבונד – 630 קולות, ומועמד המפלגה הקונסטיטוציונית הבלטית – 490 קולות (**די האפנונג**, 1907, גלי 25 [8.10], עמי 2; *Tätigkeit*, עמי 10).
- ¹¹ לטבי תיאודור אנטמן, מועמד היהודים והלטבים (*Курляндские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 40 [13.10], עמי 29).
- ¹² סוחר נחמן גרצברג, 'משיג', מועמד היהודים והלטבים (*Курляндские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; **די האפנונג**, 1907, גלי 16 [27.9], עמי 2). בבחירות חוזרות נבחר שוב (*Рассвет*, 1907, גלי 40 [13.10], עמי 30).
- ¹³ סוחר דוד לוונשטיין, מועמד היהודים והלטבים, פרוגרסיבי (*Курляндские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; **די האפנונג**, 1907, גלי 16 [27.9], עמי 2).
- ¹⁴ סוחר וולף ליפקין, מועמד היהודים והלטבים, פרוגרסיבי (*Курляндские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1907, גלי 39 [6.10], עמי 38; **די האפנונג**, 1907, גלי 16 [27.9], עמי 2).
- ¹⁵ רופא יחזקאל גורביץ', ציוני, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Курляндские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 80 [10.10]; גלי 9 [3.2]; *Рассвет*, 1907, גלי 41 [19.10], עמי 37; אצ"מ 7/2A).

ממלכת פולין

מספר 'הבוררים'			פלך / עיר
מהם יהודים	עירוניים	פועלים	
¹ 1	24	4	נאַרְשָׁה (ללא עיר נאַרְשָׁה)
² 3	25	0	לֹבְלִין
³ 1	10	0	לֹמְזִיָּה
⁴ 2	13	0	סְדֵלְץ
⁶ 1<	⁵ 10	0	סוּבֵלְקִי
⁷ 1<	45	14	פְּטֹרֹקוֹב (ללא עיר לֹדְז)
⁸ 0	10	0	פְּלֹזְק
⁹ 0	16	0	קְלִיש
?	14	0	קְלִצִי
¹⁰ 2	14	1	רְדוּם
¹² 5~	¹¹ 80	3	עיר נאַרְשָׁה
¹⁴ 20	¹³ 80	7	עיר לֹדְז
36<	341	29	סך הכל בפולין

¹ הרב שמואל יצחק לנדא בסוכצ'וב (*Варшавские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 78 [5.10]).

² הירש אדלשטיין ('בורר' בבחירות לדומה השניה) בבלגוראי, הרב אהרן סיטקובסקי בטומשוב, הירש קליגר ('בורר' בבחירות לדומה השניה) בחלם (*Люблинские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 225 [11.10]; גלי 27 [3.2]).

³ סוחר דן ברומברג ('בורר' בבחירות לדומה השניה) באוסטרוב (*Ломжинские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 40 [6.10]; גלי 4א [1.2]).

⁴ סוחר נחום ויינטראוב בסדלץ והאדמו"ר מראדזין ר' מרדכי יוסף אליעזר ליינר (*Седлецкие Губ. Ведомости*, 1907, גלי 4א45 [16.10]).

⁵ מריאמפול – ליטאי קזימיר גרינביץ', מועמד היהודים הפרורגרסיביים (**די האַפְּנוֹנג**, 1907, גלי 24 [7.10], עמי 2).

⁶ וילקובישקי – יהודי קרבולסקי, שמאלה מהק"ד (**די האַפְּנוֹנג**, 1907, גלי 24 [7.10], עמי 2).

⁷ מחוז לודז' – 3 'בוררים': יהודי חבר פפ"ס ושני פולנים נ"ד (**די האַפְּנוֹנג**, 1907, גלי 13 [24.9], עמי 2).

⁸ *Плоцкие Губ. Ведомости*, 1907, גלי 41 [13.10].

⁹ *Калишские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 40 [6.10].

¹⁰ סוחר שלום בורנשטיין באילזיה ומועמד הבונד שמואל קלישר באופטוב (*Радомские Губ. Ведомости*, 1907, גלי 40 [6.10]; **די האַפְּנוֹנג**, 1907, גלי 19 [1.10], עמי 1; *Berich über der Tätigkeit*, עמי 10).

¹¹ מתוך כ-70,000 בוחרים השתתפו 19,000 (27%). ב-14 מתוך 15 האזורים ניצחו הנ"ד. באיזור אחד ניצחה רשימה יהודית שקיבלה 185 מתוך 353 קולות. הבונד והפפ"ס לא הציגו מועמדים (**די האַפְּנוֹנג**, 1907, גלי 23 [5.10], עמי 4).

¹² הרשימה היהודית באזור מסי 4 (**די האַפְּנוֹנג**, 1907, גלי 23 [5.10], עמי 4).

¹³ בבחירות השתתפו 5,293 בוחרים. נ"ד קיבלו 59% והבלוק השמאלי – 41%. בשלושה אזורים ניצחו רשימות הנ"ד, חוץ מאזור מסי 2, בו ניצח הבלוק השמאלי, נבחרו 24 'בוררים', מהם 20 בונדאים (**די האַפְּנוֹנג**, 1907, גלי 22 [4.10], עמי 1, 2; גלי 27 [10.10], עמי 2). לפי הידיעות המאוחרות בוטלו הבחירות לבקשת הבוחרים הפרורגרסיביים (**די האַפְּנוֹנג**, 1907, גלי 26 [9.10], עמי 3; ראה גם **די האַפְּנוֹנג**, 1907, גלי 33 [18.10], עמי 3).

¹⁴ 20 בונדאיים באזור מסי 2 (**די האַפְּנוֹנג**, 1907, גלי 27 [10.10], עמי 2; *Berich über der Tätigkeit*, עמי 10).

'הבוררים' היהודים בבחירות לדומה הרביעית בתחום המושב, פלך קורלנד וממלכת פולין

בטבלא זו מרוכז המידע המירבי אודות היהודים בבחירות לדומה הרביעית. המידע אודות תחום המושב ופלך קורלנד מפורט לפי הפלכים והמחוזות, והמידע אודות ממלכת פולין – לפי פלכים וערים עם יצוג נפרד בדומה (כל שמות המקומות ניתנים בצורותיהם הרוסיות הרשמיות). ההערות ליד מספרי 'הבוררים' כוללים מידע על מהלך הבחירות באותה הקוריה ועל 'הבוררים' היהודיים שנבחרו. מידע על 'הבוררים' הלא יהודיים מובא רק כאשר יש לו שייכות לתפקיד היהודים בבחירות. על מנת לא להוסיף טעויות על הטעויות במקורות, מובא המידע כפי שהוא מופיע במקורות.

מספר 'הבוררים' (выборщики) ¹					מחוז (уезд)	פלך (губерния)
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
4	10	6	16	0		בסרביה
³ 1	2	² 2	5		קישניזוב	
⁵ 1	1	⁴ 1	2		אורגיב	
0	2	0	3		איזמאיל	
0	1	0	1		אקרמן	
0	1	⁶ 1	1		בנדרי	
⁸ 0	1	⁷ 1	1		בלצי	
⁹ 1	1	0	1		חוטין	
¹¹ 1	1	¹⁰ 1	2		סורוקי	

¹ מספרי 'הבוררים' ניתנים לפי חוק הבחירות, Саатчан, Полный свод законов, עמ' 118-55.

² קוריה יהודית: תעשין מרדכי גוטליב ורופא משה סלוצקי, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (Бессарабские Губ. Ведомости), 1912, גל' 107 [12.10]; Рассвет, 1912, גל' 40 [5.10], עמ' 25; Рассвет, 1912, גל' 41 [12.10], עמ' 23.

³ רופא יעקב ברנשטיין-כהן, מנהיג ציוני (Бессарабские Губ. Ведомости), 1912, גל' 107 [12.10]; Рассвет, 1912, גל' 41 [12.10], עמ' 23.

⁴ סוחר הירש ויינשטוק (Бессарабские Губ. Ведомости), 1912, גל' 107 [12.10]; Рассвет, 1912, גל' 41 [12.10], עמ' 23.

⁵ רופא עירוני יצחק אייזיק נירנברג (Бессарабские Губ. Ведомости), 1912, גל' 107 [12.10]; Рассвет, 1912, גל' 41 [12.10], עמ' 23.

⁶ הרב 'הדתי' והאדמו"ר שמעון שלמה ורטהיים (Бессарабские Губ. Ведомости), 1912, גל' 107 [12.10]; Рассвет, 1912, גל' 41 [12.10], עמ' 23.

⁷ סוחר גדליה ליפסון, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (Бессарабские Губ. Ведомости), 1912, גל' 107 [12.10].

⁸ בבחירות ראשונות נבחר יהודי וסטרימן, אך הבחירות בוטלו, ובבחירות חוזרות נבחר ימני (Бессарабские Губ. Ведомости), 1912, גל' 41 [12.10], עמ' 23, גל' 42 [19.10], עמ' 33.

⁹ אגרונום משה שור (Бессарабские Губ. Ведомости), 1912, גל' 107 [12.10].

¹⁰ סוחר חנא קטרורסר (Бессарабские Губ. Ведомости), 1912, גל' 107 [12.10].

¹¹ רופא שיניים נח סרולביץ' (Бессарабские Губ. Ведомости), 1912, גל' 108 [14.10].

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
7	11	8	12	2	גרודנו	
² 1	2	¹ 1	2			
⁴ 1	1	³ 1	2			
0	1	⁵ 1	1			
⁷ 1	2	⁶ 1	2			
⁹ 1	1	⁸ 1	1			
¹⁰ 1	1	0	1			
¹² 1	1	¹¹ 1	1			
¹⁴ 1	1	¹³ 1	1			
¹⁶ 0	1	¹⁵ 1	1			

- ¹ קוריה יהודית: רופא הענוך זמקובסקי (20 גלי, 31a, ד. 1912, Гос. Дума, 1912, оп. 1, 4; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 4; *Рассвет*, 1912, גלי 41, עמ' 23).
- ² עו"ד הירש יאנובסקי, 'בורר' בבחירות לדומות השניה והשלישית (20 גלי, 31a, ד. 1912, Гос. Дума, 1912, оп. 1, 4; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 4; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 23).
- ³ בעלים של בתי חרושת ללבנים ועיתונאי אברהם טיקטין, 'בורר' בבחירות לדומות הראשונה והשניה (הערשבער, **פנקס ביאליסטאק**, כרך 2, עמ' 144-145; **לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור**, כרך 4, עמ' 84; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 4; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמ' 12; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 23).
- ⁴ "בעלים של חנות" נחום סוקולוב, מנהיג ציוני, עורך **הצפירה** (הערשבער, **פנקס ביאליסטאק**, כרך 2, עמ' 145; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 4; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמ' 12; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 23).
- ⁵ סוחר שלום סירקין (20 גלי, 31a, ד. 1912, Гос. Дума, 1912, оп. 1, 4; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 4).
- ⁶ קוריה יהודית: סוחר הירש חיים בירנשטיין, 'בורר' בבחירות לדומות השניה והשלישית (20 גלי, 31a, ד. 1912, Гос. Дума, 1912, оп. 1, 4; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 4).
- ⁷ קוריה יהודית: מנהל חברת אשרי הדדי מרדכי באראקס, 'בורר' בבחירות לדומות השניה והשלישית (20 גלי, 31a, ד. 1912, Гос. Дума, 1912, оп. 1, 4; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 4).
- ⁸ סוכן ביטוח קופל איסר וולקוביסקי (20 גלי, 31a, ד. 1912, Гос. Дума, 1912, оп. 1, 4; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 4; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 23).
- ⁹ סוחר שלמה שאול דבורצקי (20 גלי, 31a, ד. 1912, Гос. Дума, 1912, оп. 1, 4; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 4; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 23).
- ¹⁰ סוחר לייזר אשקביץ (20 גלי, 31a, ד. 1912, Гос. Дума, 1912, оп. 1, 4; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 4).
- ¹¹ בנקאי נחום מנחם לוזינסקי, 'בורר' בבחירות לדומות השניה והשלישית (20 גלי, 31a, ד. 1912, Гос. Дума, 1912, оп. 1, 4; *Рассвет*, 1912, גלי 42 [19.10], עמ' 33).
- ¹² מנהל חברת אשראי הדדי משה לוי, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (20 גלי, 31a, ד. 1912, Гос. Дума, 1912, оп. 1, 4; *Рассвет*, 1912, גלי 42 [19.10], עמ' 33).
- ¹³ סוחר עצים שמעון (שימעל) יעקב יהלום, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (20 גלי, 31a, ד. 1912, Гос. Дума, 1912, оп. 1, 4; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 4).
- ¹⁴ בנקאי אלי בירנבאום (20 גלי, 31a, ד. 1912, Гос. Дума, 1912, оп. 1, 4; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 4).
- ¹⁵ סוחר נחמן בירמן (20 גלי, 31a, ד. 1912, Гос. Дума, 1912, оп. 1, 4; РГИА, ф. 1327, оп. 1, 4).
- ¹⁶ בבחירות ראשונות נבחר יהודי, אך השלטונות ביטלו אותו, בפעם השניה שוב נבחר יהודי והבחירות שוב בוטלו; רק בפעם השלישי לא הורשו הבוחרים היהודיים להצביע ואז נבחר ימני (*Рассвет*, 1912, גלי 43 [26.10], עמ' 33).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
9	14	12	17	2		וולין
⁴ 1	³ 2	² 1	¹ 3		זייטומיר	
⁶ 1	1	⁵ 1	1		אזברוץ'	
⁸ 1	1	⁷ 1	1		אוקטרוג	
0	1	⁹ 1	1		דובנו	
¹¹ 1	1	¹⁰ 1	1		ולדימיר וולינסקי	
¹³ 1	1	¹² 1	1		זסלב	
¹⁵ 1	1	¹⁴ 1	1		לוצק	
¹⁷ 1	1	¹⁶ 1	2		נובוגרד וולינסקי	
0	1	¹⁸ 1	1		קטרו-קונסטנטינוב	
²⁰ 1	1	¹⁹ 1	2		קובל	
0	1	²¹ 1	1		קרמנץ	
²³ 1	2	²² 1	2		רובנו	

- ¹ הקוריה חולקה לשתיים – רוסים ולא רוסים (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 109 [9.10]).
- ² הקוריה הלא-רוסית: סוחר אלכסנדר צ'רקס ופולני דומנבסקי, ראש העיר (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 109 [9.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).
- ³ הקוריה חולקה לשתיים – רוסים ולא רוסים (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 109 [9.10]).
- ⁴ הקוריה הלא-רוסית: עו"ד שלמה טורצ'ינסקי (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 109 [9.10]).
- ⁵ בעל אחוזה [!] ישראל יאמפולסקי, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 111 [13.10]).
- ⁶ סוחר עצים מקייב יוהן חמלניצקי, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 111 [13.10]).
- ⁷ עו"ד שמאי שיינברג (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 110 [11.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ⁸ בעל בית חרושת משה אבלמן (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 110 [11.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ⁹ סוחר בר גולדמן (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 112 [16.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).
- ¹⁰ סוחר ישראל איסר ציילינגולד (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 110 [11.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).
- ¹¹ סוחר יוסף ברדך (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 110 [11.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).
- ¹² סוחר משפטובה ישראל בוכמן (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 110 [11.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).
- ¹³ סוחר משה מיינסקי (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 110 [11.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).
- ¹⁴ בעל טחנה מאיר גולדנברג (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 111 [13.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).
- ¹⁵ עו"ד יוסיי (יהושע) מן (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 112 [16.10]).
- ¹⁶ סוחר שאול גלאזברג, 'בורר' בבחירות לשלוש הדומות הקודמות (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 111 [13.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).
- ¹⁷ רוקח יונה טובבים (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 112 [16.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 42 [19.10], עמי 33).
- ¹⁸ עו"ד אברהם שמואל אלפרין מרוסטוב ע"נ דון, 'בורר' בבחירות לדומות השניה והשלישית (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 111 [13.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).
- ¹⁹ סוחר מיכל קאדץ (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 109 [9.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).
- ²⁰ קבלן מיכאל פיינשטיין, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 109 [9.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).
- ²¹ סוחר עצים ישראל מרגוליס (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 112 [16.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).
- ²² נקאי פנחס גלפרסון (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 111 [13.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).
- ²³ מנהל חשבונות סנדר טבצקי (*Волынские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 111 [13.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
6 <	13	10	14	0		ויטבסק
?	2	¹ 2	3		ויטבסק	
² 1	1	0	1		גורדז'וק	
⁴ 1	2	³ 1	2		דווינסק	
⁵ 1	1	0	1		דריסנה	
0	1	⁶ 1	1		ולז'י	
⁸ 1	1	⁷ 1	1		לוצ'ין	
0	1	⁹ 1	1		לפל	
0	1	¹⁰ 1	1		נבל	
?	1	¹¹ 1	1		סבז'י	
¹³ 1	1	¹² 1	1		פולוצ'ק	
¹⁵ 1	1	¹⁴ 1	1		קז'יץ'קה	

¹ גרינברג, יודין (*Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

² עו"ד מנדל חזנוב, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (*Витебские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 31 [17.10], *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

³ קוריה יהודית: בעלים של מפעל בורסקאי אליש גריליכס (*Витебские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 31 [17.10], *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

⁴ קוריה יהודית: רופא משה זילברמן, 'בורר' בבחירות לדיומות השניה והשלישית (*Витебские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 31 [17.10], *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

⁵ איש עסקים שלמה טאובמן (*Витебские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 31 [17.10], *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 13; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

⁶ איש עסקים לייב סוכוטין (*Витебские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 31 [17.10], *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

⁷ הרב 'הדתי' וסוחר אהרן בצלאל פאול (*Витебские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 31 [17.10]).

⁸ עו"ד זלמן רוטשטיין (*Витебские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 31 [17.10]).

⁹ איש עסקים יצחק מינקוב (*Витебские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 31 [17.10]).

¹⁰ סוחר אליהו רבינוביץ' (*Витебские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 31 [17.10]).

¹¹ יופה (*Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

¹² משה קצנלסון, חבר העירייה (*Витебские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 31 [17.10], *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

¹³ עו"ד איליה יופה (*Витебские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 31 [17.10]).

¹⁴ סוחר מרדכי בידרמן, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (*Витебские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 31 [17.10], *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

¹⁵ סוחר זלמן לוי (*Витебские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 31 [17.10]).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
7	8	8	10	1		וילנה
² 1	2	¹ 2	4		וילנה	
⁴ 1	1	³ 1	1		אושמיאני	
⁶ 1	1	⁵ 1	1		דיסקנה	
⁸ 1	1	⁷ 1	1		וילייקה	
¹⁰ 1	1	⁹ 1	1		טרזקי	
¹² 1	1	¹¹ 1	1		לידה	
¹⁴ 1	1	¹³ 1	1		סבנציאני	
2	9	4	14	4		חרסון
¹⁶ 1	3	¹⁵ 1	6		חרסון	
0	1	0	2		מחוז אודסה (ללא עיר)	
0	1	¹⁷ 1	1		אלקסנדריה	
0	1	0	1		אנניב	
0	1	¹⁸ 1	1		טירקפול	
²⁰ 1	2	¹⁹ 1	3		יליסבטגרד	

¹ קוריה יהודית: עו"ד אוסקר גרוזנברג מפטרבורג, 'בורר' בבחירות לשלוש הדומות הקודמות, ואיש עסקים אברהם (אדולף) גורדון, 'בורר' בבחירות לדומות השניה והשלישית (*Виленские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 81 [13.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 11; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

² קוריה יהודית: רופא יעקב ויגודסקי. מועמד הבונד משה ראפס קיבל 40% מהקולות (*Виленские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 81 [13.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 11; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23; דובנאוו-ערליך, "אין די יארן פֿון רעאקציע", עמי 593).

³ בעל בית חרושת אברהם סטרוגאץ, 'בורר' בבחירות לדומות השניה והשלישית (*Виленские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 81 [13.10]).

⁴ רופא יוסף לייב אפשטיין, פרוגרסיבי (*Виленские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 81 [13.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 11; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

⁵ עו"ד אבל קלמנוביץ (*Виленские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 81 [13.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

⁶ הרב 'מטעם' שמשון פרידמן, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (*Виленские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 81 [13.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 11; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

⁷ עו"ד לייב בלשינסקי, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (*Виленские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 81 [13.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

⁸ הרב 'הדתי' מאיר מאירוביץ (*Виленские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 81 [13.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 11).

⁹ סוחר יעקב שסקין מוילנה (*Виленские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 81 [13.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 12; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

¹⁰ הרב 'הדתי' והרב 'מטעם' נחום גרינהויז, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (*Виленские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 81 [13.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 12; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

¹¹ מהנדס דוד סטרוגאץ, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית באושמיאני (*Виленские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 81 [13.10]).

¹² עו"ד חיים גובר, פרוגרסיבי (*Виленские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 81 [13.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 11; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

¹³ עו"ד יפים טברוגינסקי (*Виленские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 81 [13.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

¹⁴ סוחר נחום אפשטיין, פרוגרסיבי (*Виленские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 81 [13.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 11; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

¹⁵ קוריה יהודית: עו"ד שלמה נבלשטיין, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית, פרוגרסיבי (*Херсонские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 104 [10.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 13; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

¹⁶ קוריה יהודית: רופא משה חסין, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית, פרוגרסיבי (*Херсонские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 104 [10.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 13; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

¹⁷ רופא פישל וישנבצקי (*Херсонские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 104 [10.10]).

¹⁸ סוחר זינובי פלקביץ (*Херсонские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 104 [10.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

¹⁹ קוריה יהודית: הרב 'מטעם' ולדימיר טיומקין, ציוני, 'בורר' בבחירות לדומות השניה והשלישית (*Херсонские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 104 [10.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 13; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

²⁰ סוכן ביטוח בר רוניקוב (*Херсонские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 104 [10.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 13; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
0	9	1	13	1		טבריה
0	2	¹ 1	4		סימפּרופּול	
0	1	0	2		בְּרֵדִיאָנְסֶק	
0	1	0	1		דְּנֶפְרוֹבְסֶק	
0	1	0	1		יאֶלְטָה	
0	1	0	1		יֶבֶפֶטוֹרְיָה	
0	1	² 0	1		מְלִיטוֹפּוֹל	
0	1	0	2		פִּיודוֹסְיָה	
0	1	0	1		פְּרֶקוֹפ	
2	9	3	15	4		יקטרינוסלב
⁴ 1	2	³ 1	5		יֶקָטְרִינוֹסְלָב	
0	1	⁵ 1	2		אַלְקְסַנְדְּרוֹבְסֶק	
0	1	0	1		בַּחְמוֹט	
0	1	0	1		וֶרְכְּנֶדְנֶפְרוֹבְסֶק	
0	1	⁶ 0	2		מְרִיפּוֹל	
0	1	0	1		נוֹבוֹמוֹסְקוֹבְסֶק	
0	1	⁷ 1	2		סְלֵבִיאֶנוֹסְרְבֶּסֶק	
⁸ 1	1	0	1		פְּבֵלוֹגְרֵד	

¹ רוקח מרק קיילין, הבחירות בוטלו (*Таврические Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [16.10], *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 24).

² נבחר זוין, אך הבחירות בוטלו (*Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 24).

³ עו"ד יעקב בְּרֵזוֹבְסֶק, 'בורר' בבחירות לדומה השניה והשלישית (*Екатеринославские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 119 [11.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 23).

⁴ עו"ד אייזיק פולונסקי, סוציאל-דמוקרט (*Екатеринославские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 119 [11.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 23, גלי 42 [19.10], עמ' 33).

⁵ סוחר אברהם גנשאפט (*Екатеринославские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 119 [11.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמ' 13; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 23).

⁶ הופיע הידיעה על בחירת טרגובוב, פעיל 'הקבוצה העממית', אך ברשימות רשמיות הוא אינו מופיע (*Екатеринославские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 119 [11.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמ' 13; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 23).

⁷ סוחר דוד בְּרֵנְשְׁטֵיין (*Екатеринославские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 119 [11.10]).

⁸ מנהל סניף הבנק אהרן דוניבסקי (*Екатеринославские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 119 [11.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 23).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
4	12	11	13	1	מוגיליוב	
² 1	2	¹ 2	3			
⁴ 1	1	³ 1	1			
0	1	⁵ 1	1			
⁷ 0	1	⁶ 0	1			
0	1	⁸ 1	1			
¹⁰ 1	1	⁹ 1	1			
¹² 1	1	¹¹ 1	1			
¹⁴ 0	1	¹³ 1	1			
0	1	¹⁵ 1	1			
0	1	¹⁶ 1	1			
0	1	¹⁷ 1	1			

¹ עו"ד איליה וידורוביץ' וסוחר אברהם סירקין (Могилевские Губ. Ведомости, 1912, גלי 81 [13.10]; Рассвет, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 24).

² מהנדס לב שמרלינג (Могилевские Губ. Ведомости, 1912, גלי 81 [13.10]; Рассвет, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 24).

³ רופא ישראל זרחי, 'בורר' בבחירות לדומות השניה והשלישית (Могилевские Губ. Ведомости, 1912, גלי 81 [13.10]; Рассвет, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 24).

⁴ רופא בר ריסקין (Могилевские Губ. Ведомости, 1912, גלי 81 [13.10]; Рассвет, 1912, גלי 42 [19.10], עמ' 33).

⁵ סוחר עצים יוסף שטיינר, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (Могилевские Губ. Ведомости, 1912, גלי 81 [13.10]; Рассвет, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 24).

⁶ בגלל חילוקים בקרב היהודים המועמד היהודי הפסיד (Рассвет, 1912, גלי 42 [19.10], עמ' 33).

⁷ בגלל חילוקים בקרב היהודים המועמד היהודי הפסיד (Рассвет, 1912, גלי 42 [19.10], עמ' 33).

⁸ נחום גינזבורג, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (Могилевские Губ. Ведомости, 1912, גלי 81 [13.10]; Рассвет, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 24).

⁹ סוחר פייביש לביטין (Могилевские Губ. Ведомости, 1912, גלי 81 [13.10]; Рассвет, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 24).

¹⁰ רופא שלמה פרומקין, 'בורר' בבחירות לדומות השניה והשלישית (Могилевские Губ. Ведомости, 1912, גלי 81 [13.10]).

¹¹ סוחר לייב פזנר (Могилевские Губ. Ведомости, 1912, גלי 81 [13.10]).

¹² מנהל חשבונות ישראל מרצינובסקי (Могилевские Губ. Ведомости, 1912, גלי 81 [13.10]).

¹³ מנהל חשבונות לייב צייטלין (Могилевские Губ. Ведомости, 1912, גלי 81 [13.10]; Рассвет, 1912, גלי 42 [19.10], עמ' 31).

¹⁴ חלק מהיהודים הצביעו עבור אציל אנטישמי (Рассвет, 1912, גלי 42 [19.10], עמ' 31).

¹⁵ סוחר דוד רודני (Могилевские Губ. Ведомости, 1912, גלי 81 [13.10]; Рассвет, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 24).

¹⁶ בר סלוצקין, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (Могилевские Губ. Ведомости, 1912, גלי 81 [13.10]).

¹⁷ בר טומרקין (Могилевские Губ. Ведомости, 1912, גלי 81 [13.10]).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
6	11	9	12	2		מינסק
⁴ 1	³ 2	² 1	¹ 3		מינסק	
0	1	⁵ 1	1		איגמן	
⁸ 1	2	⁷ 1	⁶ 2		בוברויסק	
¹⁰ 1	1	⁹ 1	1		בוריסוב	
0	1	¹¹ 1	1		מוזיר	
¹³ 1	1	¹² 1	1		נובוגרודוק	
0	1	¹⁴ 1	1		סלוצק	
¹⁶ 1	1	¹⁵ 1	1		פינסק	
¹⁸ 1	1	¹⁷ 1	1		רצ'יצה	

¹ הקוריה חולקה לשלוש – רוסים, פולנים, יהודים (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]).

² קוריה יהודית: משה רוגוב (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 13; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

³ הקוריה חולקה לשתיים – רוסים ולא רוסים (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]).

⁴ קוריה לא-רוסית: רופא יוליוס (יהודה) ברוצקוס, מועמד הציונים בבחירות לדומות השניה והשלישית (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 13; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

⁵ עו"ד ניסן ניסנביץ' (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 13; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

⁶ הקוריה חולקה לשתיים – רוסים ולא רוסים (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]).

⁷ קוריה לא-רוסית: סוחר עצים יצחק אסטרין, פעיל ציבורי (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 13; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

⁸ בנקאי מיכאל ברודסקי, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]).

⁹ סוחר עצים אליהו גורלין (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 13).

¹⁰ עו"ד גץ גנין (ב-1907 היה הרב 'מטעם'), 'בורר' בבחירות לשלוש הדומות הקודמות (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]).

¹¹ סוחר עצים אהרן רביקוביץ' (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]).

¹² סוחר דניאל רוטקוביץ' (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

¹³ הרב מטעם שלום אייזנברג, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]).

¹⁴ סוחר נחמן לנדא, מנהל חברת אשראי הדדי (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 13; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

¹⁵ גבאי בית הכנסת פייבל בורושקוב, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 13; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

¹⁶ רופא שיניים אהרן דוקור (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

¹⁷ סוחר עצים מרדכי פרנקל (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

¹⁸ סוחר וסוכן ביטוח בן-ציון מייזוס (*Минские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 79 [13.10]).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
5	14	7	16	2		פודוליה
¹ 1	2	0	2		קמנץ פודולסקי	
0	1	0	1		אולגופול	
³ 1	1	² 1	1		בלטה	
⁵ 0	1	⁴ 0	1		אושיצ'ה	
0	1	0	1		ברצלב	
0	1	⁶ 1	1		גייסין	
⁸ 1	2	⁷ 1	2		ויניצה	
¹⁰ 1	1	⁹ 1	1		יאמפול	
0	1	¹¹ 1	1		לטיציב	
0	1	0	1		ליטין	
0	1	¹² 1	2		מוגיליוב פודולסקי	
¹⁴ 1	1	¹³ 1	2		פּרוֹסקוֹרוב	

¹ עוי"ד דוד שליפר, ציוני (*Подольские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 42 [19.10], עמי 33).

² בעל בית חרושת נח בארר (*Подольские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 80 [10.10]).

³ פקיד בנק ישעיהו יוסף לקר (*Подольские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 81 [15.10]).

⁴ יהודי העיירות הסמוכות לא קיבלו הזמנות לבחירות, לכן ניצח הימני (*Рассвет*, 1912, גלי 42 [19.10], עמי 33).

⁵ יהודי העיירות הסמוכות לא קיבלו הזמנות לבחירות, לכן ניצח הימני (*Рассвет*, 1912, גלי 42 [19.10], עמי 33).

⁶ בעל בית חרושת משה שפילברג (*Подольские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 80 [10.10]), ראה עליו *Лукин, 100 еврейских местечек*, עמי 205-206.

⁷ סוחר לאון ספיר (*Подольские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 80 [10.10]).

⁸ משה זקצר, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (*Подольские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 80 [10.10]).

⁹ סוחר יצחק אייזיק שטרין (*Подольские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

¹⁰ רופא אליהו שטרומ (*Подольские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 80 [10.10]).

¹¹ עוי"ד משה גנולין (*Подольские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 80 [10.10]).

¹² סוחר שלום פיסטרמן (*Подольские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 80 [10.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

¹³ נציג הבנק ישראל אוקסמן (*Подольские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 80 [10.10]).

¹⁴ עוי"ד יצחק לוינזון (*Подольские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 80 [10.10]).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
3	16	10	17	1	פולטבה	
² 1	2	¹ 1	2			
0	1	0	1			
0	1	³ 1	1			
0	1	⁴ 1	1			
0	1	⁵ 1	1			
0	1	0	1			
⁶ 1	1	0	1			
0	1	⁷ 1	1			
0	1	⁸ 1	1			
0	1	⁹ 1	1			
0	1	¹⁰ 1	1			
0	1	0	1			
0	1	0	1			
¹² 1	1	¹¹ 1	2			
0	1	¹³ 1	1			

- ¹ קוריה יהודית: עו"ד מנחם אורנשטיין, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית, פרוגרסיבי (*Полтавские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 82 [17.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 12; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ² קוריה יהודית: עו"ד משה לרמן, 'בורר' בבחירות לדומות השניה והשלישית (*Полтавские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 82 [17.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ³ הרב 'מטעם' זלמן פרידקיין (*Полтавские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 82 [17.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ⁴ ניסן וסילבסקי (*Полтавские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 82 [17.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ⁵ סוחר משה מדיאבסקי – כנראה הרב החב"די אליעזר משה מדיאבסקי, 'בורר' בבחירות לדומות הראשונה והשלישית (*Полтавские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 82 [17.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ⁶ ישעיהו דוניבסקי, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (*Полтавские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 82 [17.10]).
- ⁷ סוחר ליפא וינוגרדוב (*Полтавские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 82 [17.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ⁸ סוחר חיים הירש למברג (*Полтавские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 82 [17.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ⁹ סוחר בר גרונימוס (*Полтавские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 82 [17.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ¹⁰ עו"ד יעקב דוניבסקי (*Полтавские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 82 [17.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ¹¹ קוריה יהודית: רופא שמואל יארין, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית, פרוגרסיבי (*Полтавские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 82 [17.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 12; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ¹² עו"ד אברהם יעקב פריידנברג, הרב 'מטעם' לשעבר, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (*Полтавские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 82 [17.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ¹³ סוחר אלי דובקיין (*Полтавские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 82 [17.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 42 [19.10], עמי 33).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
1<	17	8<	17	2		צ'רניגוב
² 1	2	¹ 1	2		צ'רניגוב	
?	1	?	1		אוקטיוז	
?	1	?	1		בורזנה	
?	1	?	1		גורודניה	
?	1	?	1		גלובוב	
?	1	³ 1	1		מגלה	
⁵ 0	1	⁴ 1	1		נובגורוד סברסקי	
?	1	⁶ 1	1		נובוזיבקוב	
?	2	⁷ 1	2		נז'ין	
⁹ 0	1	⁸ 1	1		סוקניצה	
?	1	¹⁰ 1	1		סורז'	
?	1	?	1		סטרודוב	
?	1	¹¹ 1	1		קוזלץ	
?	1	?	1		קונטופ	
¹³ 0	1	¹² 0	1		קרולבץ	

¹ ברוק (Paccvet, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

² טורין (Paccvet, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

³ רודניצקי (Paccvet, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

⁴ אבסטרייד (Paccvet, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

⁵ הרבה יהודים הצביעו עבור אציל ימני אנטישמי (Paccvet, 1912, גלי 42 [19.10], עמי 31-32).

⁶ לב פבזנר, 'בורר' בבחירות לשלוש הדומות הקודמות, פרוגרסיבי (Новый Восход, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 13; Paccvet, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

⁷ פיינברג (Paccvet, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

⁸ אפשטיין, פרוגרסיבי (Новый Восход, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 13; Paccvet, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

⁹ רושל (Новый Восход, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 13).

¹⁰ רושל (Paccvet, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

¹¹ יהודי (Paccvet, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

¹² Paccvet, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23.

¹³ יהודים תמכו באציל לאומני רוסי (Paccvet, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
7	8	7	9	0		קובנו
² 1	2	¹ 2	3		קובנו	
⁴ 1	1	³ 1	1		וילקזמיר	
⁶ 1	1	⁵ 1	1		טלשי	
⁷ 1	1	0	1		נובו-אלקסנדרובסק	
⁹ 1	1	⁸ 1	1		פונבז'	
¹¹ 1	1	¹⁰ 1	1		רוסיאני	
¹³ 1	1	¹² 1	1		שוולי	

- ¹ עו"ד עוזר פינקלשטיין, 'בורר' בבחירות לדומות השניה והשלישית, "אינטגרציוניסט", ועו"ד יוסף גידוני (*Ковенские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 75 [10.10], *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ² רופא פיודור מאירוביץ', 'בורר' בבחירות לדומה השניה מעיירה רוסיאני ולדומה השלישית בקובנו, מועמד הוועד היהודי; מועמד הבונד עו"ד י.ס. אוריסון נפסל ע"י השלטונות, אך למרות זאת קיבל שליש מהקולות (*Ковенские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 75 [10.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24; דובנאוו-ערליך, "איין די יאָרן פֿון רעאַקציע", עמי 593).
- ³ רופא מרכוס קצנלנבוגן, 'בורר' בבחירות לדומות השניה והשלישית (*Ковенские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 75 [10.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 11; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ⁴ הרב 'מטעם' מאיר פייבושק (*Ковенские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 75 [10.10]).
- ⁵ איסר בר וולף, אחד העסקנים החשובים בקובנו, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Ковенские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 77 [17.10], 1907, גלי 10 [3.2]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ⁶ עו"ד טעבל בלוך, 'בורר' בבחירות לדומות השניה והשלישית (*Ковенские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 77 [17.10]).
- ⁷ חיים גורדון (*Ковенские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 75 [10.10]).
- ⁸ עו"ד נפתלי פרידמן, הציר לדומה השלישית והרביעית, 'בורר' בבחירות לדומה השניה (*Ковенские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 75 [10.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 11; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ⁹ רופא יעקב גורביץ', 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (*Ковенские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 75 [10.10]).
- ¹⁰ רוקח דוד רוזנבלום, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (*Ковенские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 75 [10.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 11).
- ¹¹ עו"ד מאיר לוי (*Ковенские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 75 [10.10]).
- ¹² עו"ד שלמה חורונוביץקי מפטרבורג, חבר הפולקס-פרטיי (*Ковенские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 75 [10.10]; *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 11; *Рассвет*, 1912, גלי 40 [5.10], עמי 24; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).
- ¹³ סוחר יעקב פרנקל (*Ковенские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 75 [10.10]; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
4	15	8	16	5		קייב
0	1	¹ 1	1		מחוז קייב (ללא עיר)	
³ 1	2	² 1	2		אומן	
⁵ 1	1	⁴ 1	2		בְּרֵדִיצ'ב	
⁷ 1	2	⁶ 1	2		וּסְלִיקוֹב	
0	1	⁸ 1	1		זְבִיגֹרֹוד	
0	1	0	1		טרשצ'יה	
0	1	⁹ 1	1		ליפובצ'י	
0	1	0	1		סקוויריה	
0	1	¹⁰ 1	1		צ'יגירין	
¹² 1	2	¹¹ 1	2		צ'רקסי	
0	1	0	1		קנב	
0	1	¹³ 0	1		רדומיסקל	
67 <	176	112 <	211	27		

¹ רופא אביגדור פודרייסקי מרזיישצ'ב (*Киевские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 117 [16.10], *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 12, *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

² קוריה יהודית: בר פריידנברג (*Киевские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 117 [16.10], *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

³ קוריה יהודית: רוקח ישראל שמוקלר (*Киевские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 117 [16.10], *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

⁴ קוריה יהודית: סוחר אשר משה שפירא (*Киевские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 117 [16.10], *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

⁵ יעקב ישעיהו ליבוב (*Киевские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 117 [16.10], *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

⁶ קוריה יהודית: שלום חייטין, פרוגרסיבי (*Киевские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 117 [16.10], *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 12, *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

⁷ רופא שמחה אובסייב מבלאיא צרקוב (*Киевские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 117 [16.10]).

⁸ סוחר שמואל שפילג, פרוגרסיבי (*Киевские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 117 [16.10], *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 12, *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

⁹ משה פנחס אשכנזי, 'בורר' בבחירות לשלוש הדומות הקודמות (*Киевские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 117 [16.10], *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

¹⁰ מרדכי כ"ץ (*Киевские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 117 [16.10], *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

¹¹ קוריה יהודית: סוחר אניסים פרילוצקי מסמלה, מנהל סניף הבנק, פרוגרסיבי (*Киевские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 117 [16.10], *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 12, *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

¹² קוריה יהודית: הרב 'הדתי' נחום זלמן שניאורסון (1861-1917), ממשפחת נשיאי חב"ד (*Киевские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 117 [16.10], *Новый Восход*, 1912, גלי 40 [4.10], עמי 13, *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 23).

¹³ הופיעה הידיעה כי נבחר יהודי זיסקינד, אך הוא אינו מופיע ברשימות רשמיות (*Киевские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 117 [16.10], *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

מספר 'הבוררים'					מחוז	פלך
יהודים בקוריה השניה	עירוניים, הקוריה השניה	יהודים בקוריה הראשונה	עירוניים, הקוריה הראשונה	פועלים		
2	11	8	14	2		קורלנד
¹ 1	1	0	1		אילוקסט	
0	1	² 1	1		באוסק	
0	1	³ 1	1		גולדינגן	
⁵ 0	1	⁴ 1	1		גזנפוט	
0	2	⁶ 1	3		גרובין (כולל ליבונה)	
0	1	0	2		דובלני	
0	1	⁷ 1	2		וינדבה	
0	1	⁸ 1	1		טוקום	
¹⁰ 1	1	⁹ 1	1		טלסן	
0	1	¹¹ 1	1		פרידריקשטדט	
69<	187	120<	225	29		

¹ ארונוביץ' (1912, *Рассвет*), גלי 41 [12.10], עמ' 24).

² אברמוביץ' (1912, *Новый Восход*), גלי 40 [4.10], עמ' 12; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 24).

³ רופא יודלביץ' (1912, *Новый Восход*), גלי 40 [4.10], עמ' 12; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 24).

⁴ סוחר זינו פיינברג, ציוני, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (1912, *Рассвет*), גלי 41 [12.10], עמ' 24).

⁵ לטבי שנהוף, מועמד היהודים והלטבים (1912, *Новый Восход*), גלי 40 [4.10], עמ' 12).

⁶ סולומונוביץ', מועמד של היהודים והלטבים (1912, *Новый Восход*), גלי 40 [4.10], עמ' 12; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 24).

⁷ סוחר נחמן גרצברג, 'בורר' בבחירות לדומה השלישית (1912, *Рассвет*), גלי 41 [12.10], עמ' 24).

⁸ עו"ד שמואל קלמנוביץ' מפטרבורג, מועמד הוועד היהודי לדומה, נבחר בתמיכת הגרמנים נגד הלטבים, בחירתו בוטלה (1912, *Восход*), גלי 40 [4.10], עמ' 12, גלי 44 [1.11], עמ' 16; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 24).

⁹ קלמאייר (1912, *Рассвет*), גלי 41 [12.10], עמ' 24).

¹⁰ לויוס (1912, *Рассвет*), גלי 42 [19.10], עמ' 33).

¹¹ רופא יחזקאל גורביץ', 'בורר' בבחירות לדומות השניה והשלישית, ציר לדומה הרביעית (1912, *Новый Восход*), גלי 40 [4.10], עמ' 12; *Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמ' 24).

ממלכת פולין

מספר 'הבוררים'			פלך / עיר
מהם יהודים	עירוניים	פועלים	
² 3	24	¹ 4	נאַרְשָׁה (ללא עיר נאַרְשָׁה)
³ 4	25	0	לֹבְלִין
⁴ 2	10	0	לֹמְזֵינָה
⁵ 2	13	0	סְדֵלְצֵ
⁶ 2	10	0	סוּבֵלְקִי
?	45	⁷ 14	פְּטֹרֹקוּב (ללא עיר לֹדְזֵ)
⁸ 0	10	0	פְּלוֹצֵק
⁹ 1	16	0	קְלִיש
¹⁰ 1	14	0	קְלֵצִי
¹¹ 2	14	1	רְדוּם
¹³ 46	80	¹² 3	עיר נאַרְשָׁה
¹⁵ 51	80	¹⁴ 7	עיר לֹדְזֵ
114	341	29	סך הכל בפולין

¹ בין 'מיופי כוח' אין יהודים (*Варшавские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 74 [21.9], גלי 75 [25.9]).

² סוחר חיים נחמן טימקובסקי בקוטנו, הרב חיים אוטרמן (ראה עליו גוטליב, **אהלי שם**, עמי 149) וסוחר אפרים צלניק בפולטוסק (*Варшавские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 80 [12.10]).

³ הרב משה רויז בנובו-אלכסנדריה וכל שלושה 'הבוררים' מחלם: סוחר הירש קליגר ('בורר' בבחירות לדומות השניה והשלישית), סוחר לייב מילנר ובעל בית בר קופפר (*Люблинские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 221 [13.10], *Рассвет*, 1912, גלי 42 [19.10], עמי 33).

⁴ סוחר העונך פלאקסר באוסטרולנקה וסוחר פנחס לייב דזיאלושינסקי במאקוב (*Ломжинские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 41 [13.10]).

⁵ רופא בן-ציון פוגריבסקי בז'לכוב וחוכר משה בורנשטיין בלוקוב (*Седлецкие Губ. Ведомости*, 1912, גלי 42 [13.10]).

⁶ יוסף גורדון בקלבריה ומשה דושניצקי בסייני (*Сувалкские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 50 [11.10]). יהודי וילקובישקי בחרו במנהיג הס"ד הליטאית אנדריי בולאט (*Рассвет*, 1912, גלי 43 [26.10], עמי 36).

⁷ בין 136 'מיופי כוח' אין יהודים (*Петроковские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 40 [22.9]).

⁸ (*Плоцкие Губ. Ведомости*, 1912, גלי 41 [13.10]).

⁹ וולף קון בקולו (*Калишские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 41 [13.10]).

¹⁰ סוחר נפתלי הרץ לשמן בחמלניק (*Келецкие Губ. Ведомости*, 1912, גלי 40 [6.10]).

¹¹ בעל בית חרושת לייזר מנדלבאום באופטוב ובנקאי יוסף פפר באוסטרובץ' (*Радомские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 42 [15.10], *Рассвет*, 1912, גלי 43 [26.10], עמי 36).

¹² בין 67 'מיופי כוח' היה יהודי אחד (*Варшавские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 74 [21.9], גלי 75 [25.9]); בין 'הבוררים' – גם יהודי אחד (*Рассвет*, 1912, גלי 40 [5.10], עמי 23). 'הבורר' יוגניוש יאגלו הוא מועמד הבלוק של פ"ס והבונד.

¹³ (*Рассвет*, 1912, גלי 40 [5.10], עמי 26, גלי 41 [12.10], עמי 24).

¹⁴ בין 135 'מיופי כוח' היו שני יהודים ובין 'הבוררים' – יהודי אחד, חבר הבונד יעקב אוברמן (*Петроковские Губ. Ведомости*, 1912, גלי 40 [22.9]; גלי 42 [6.10], *Рассвет*, 1912, גלי 40 [5.10], עמי 23, גלי 41 [12.10], עמי 24, Samuś, "The Bund ; Organization in Lodz", עמי 102).

¹⁵ (*Рассвет*, 1912, גלי 41 [12.10], עמי 24).

השווה בין מספר 'הבוררים' היהודיים
בבחירות לדומות השלישית והרביעית

תחום המושב ופלך קורלנד

מספר 'הבוררים' היהודיים בבחירות לדומה הרביעית	מספר 'הבוררים' היהודיים בבחירות לדומה השלישית	מספר 'הבוררים' בקוריה העירונית השניה	מספר 'הבוררים' היהודיים בבחירות לדומה הרביעית	מספר 'הבוררים' היהודיים בבחירות לדומה השלישית	מספר 'הבוררים' בקוריה העירונית הראשונה	פלך (губерния)
4	2	10	6	7	16	בסרביה
7	9	11	8	9	12	גרודנו
9	12	14	12	11	17	וולין
6<	7	13	10	10	14	ויטבסק
7	6	8	8	8	10	וילנה
2	2	9	4	3	14	חרסון
0	0	9	1	1	13	טבריה
2	1	9	3	5	15	יקטרינוסלב
4	8	12	11	11	13	מוגיליוב
6	6	11	9	9	12	מינסק
5	10	14	7	12	16	פודוליה
3	7	16	10	10	17	פולטבה
1<	2	17	8<	5	17	צ'רניגוב
7	6	8	7	8	9	קובנו
4	9	15	8	8	16	קייב
2	3	11	7	8	14	קורלנד
69	90	187	120	124	225	סך הכל

ממלכת פולין

מספר 'הבוררים' היהודיים בבחירות לדומה הרביעית	מספר 'הבוררים' היהודיים בבחירות לדומה השלישית	מספר 'הבוררים' בקוריה העירונית	פלך / עיר
3	1	24	נאַרְשָׁה (ללא עיר נאַרְשָׁה)
4	3	25	לובלין
2	1	10	לומְז'ה
2	2	13	סְדֵלְץ
2	1<	10	סובֵלְקִי
?	1<	45	פֶּטְרוֹקוֹב (ללא עיר לוֹדֵז)
0	0	10	פְּלוֹצֶק
1	0	16	קליש
1	?	14	קֶלְצִי
2	2	14	כְּדוֹם
17	11<	181	סך הכל בפולין ללא נארשה ולודז'

46	5~	80	עיר נארשה
51	20	80	עיר לוֹדֵז

ביבליוגרפיה

ארכיונים:

הארכיון ההיסטורי הממלכתי של רוסיה, פטרבורג (РГИА)

- фонд 458 – Еврейское Колонизационное общество
- фонд 821 – Департамент Духовных Дел Иностранных Исповеданий Министерства Внутренних Дел
- фонд 1278 – Государственная Дума
- фонд 1284 – Департамент Общих Дел Министерства Внутренних Дел
- фонд 1327 - Особое делопроизводство по выборам в Государственную Думу Министерства Внутренних Дел
- фонд 1547 – Консультация присяжных поверенных по оказанию неимущим евреям юридической помощи
- фонд 1693 – Общество распространения правильных сведений о евреях и еврействе

הארכיון ההיסטורי הממלכתי המרכזי של סנקט-פטרבורג, פטרבורג (ЦГИА СПб)

- фонд 422 – Петроградская Хоральная синагога
- фонд 569 – Канцелярия Санкт-Петербургского Градоначальника
- фонд 2049 – М.И. Шефтель

הספרייה הלאומית של רוסיה, מחלקת כתבי יד, פטרבורג (РО РНБ)

- фонд 183 – барон Д.Г. Гинцбург
- фонд 211 – А.Г. Горнфельд

הארכיון הפטרבורגי של האקדמיה למדעים של רוסיה, פטרבורג (Архив РАН)

- фонд 282 – Л.Я. Штернберг

ארכיון העבודה, מכון פנחס לבון, תל אביב (א"ע):

- III-12-47 – חטיבת מפלגת פועלי-ציון – רוסיה
- IV-104-7 – חטיבת יצחק בן-צבי
- IV-104-58 – חטיבת זרובבל (יעקב ויטקין).
- IV-104-80 – חטיבת וילי לצקי-ברתולדי
- IV-104-94 – חטיבת נחמן סירקין

הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים (אצ"מ):

- A3 – חטיבת מאקס מאנדלשטאם
- A6 – חטיבת יצחק לייב גולדברג
- A7 – חטיבת בוריס גולדברג
- A24 – חטיבת מנחם אוסישקין
- A86 – חטיבת דניאל פסמניק
- A120 – חטיבת ישראל זנגוויל
- A126 – חטיבת ליאו מוצקין
- A127 – חטיבת יצחק גרינבוים
- A142 – חטיבת אלפרד קלאה
- F30 – אוסף אריה רפאלי (צנציפר)
- Z2 – חטיבת המשרד הציוני המרכזי בקלן

בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, מחלקת כתבי יד וארכיונים, ירושלים (הספריה הלאומית):
V.696 – חטיבת הרב יהודה לייב צירלסון

מכון שוקן למחקר היהדות שעל יד בית מדרש לרבנים באמריקה, ירושלים (מכון שוקן):
אוסף הרב משה נחום ירושלימסקי

הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, ירושלים (אמת"י):
P1 – חטיבת שמעון דובנוב
RU – אוסף התעודות אודות רוסיה

מיקרופילמים מארכיונים הבאים השמורים באמת"י:

הארכיון הממלכתי של הפדרציה הרוסית, מוסקבה (ГАРФ):
фонд 4 – Делопроизводство Департамента Полиции Министерства Внутренних Дел
фонд 102 – Департамент Полиции Министерства Внутренних Дел, Особый Отдел
фонд 124 – Временная канцелярия по производству особых уголовных дел и уголовные
отделения Первого Департамента Министерства Юстиции

הארכיון ההיסטורי הממלכתי של רוסיה, פטרבורג (РГИА):
фонд 821 – Департамент Духовных Дел Иностранных Исповеданий Министерства
Внутренних Дел.

הארכיון הממלכתי המרכזי של אוזבקיסטאן, טשקנט (ЦГА Уз.):
фонд И-461 – Туркестанское районное охранное отделение

הארכיון הממלכתי של לודז', לודז' (AP Łódź):
Piotrkowski Rząd Gubernialny, Kancelaria Prezydyalna
Piotrkowski Rząd Gubernialny, Wydział Administracyjny
Kaliski Rząd Gubernialny, Wydział Administracyjny

כתבי-עת:

אונזער וועג [דרכנו], שבעון, וילנה, 1907 (בטאון הס"ס).
אונזער לעבען [החיים שלנו], יומון, וארשה, 1907-1912 (יומון פרו-ציוני).
אונזער צייט [הזמן שלנו], פעמיים בשבוע, פטרבורג, 1914 (בטאון הבונד).
אידישעס טאָגעבלאַט [יומון יהודי], יומון, וארשה, 1906-1910.
אינפֿאַרמאַציאָנס-בלעטל [עלון מידע], וינה, 1908-1913 (בטאון הנציג של פועלי-ציון הרוסיים בלשכת הברית
העולמית של פועלי-ציון).
ביאַליסטאָקער טאָגעבלאַט [עיתון של ביאליסטוק], יומן, ביאליסטוק, 1913-1914.
דאָס יודישע פֿאַלק [העם היהודי], שבעון, וילנה, 1906-1908 (בטאון הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית
ברוסיה).
דאָס וואָרט [הדבר], שבעון, וילנה, 1907 (בטאון הס"ס).
דאָס וואָרט [הדבר], שבעון, פטרבורג, 1914 (בטאון פועלי-ציון).
דאָס נייע לעבען [החיים החדשים], ירחון, ניו יורק, 1908-1914.
דאָס פֿאַלק [העם], ניו יורק, 1907-1908 (בטאון הסוציאליסטים-טריטוריאליסטים באמריקה).
דאָס פּראָפּעסיאָנעלע לעבען [החיים המקצועיים] וילנה, אוגוסט 1907 (בטאון הבונד).
דאָס פּרייע וואָרט [המילה החופשית], וינה, 1910 (בטאון פועלי-ציון).
די אידישע וועלט [העולם היהודי], ירחון, פטרבורג, 1912 (ירחון של פולקס-פרטי).
די האָפּנונג [התקווה], יומון, וילנה, 1907 (בטאון הבונד).
די יודישע קאָאָפּעראַציע [קואופרציה יהודית], ירחון, וילנה, 1914-1915.
די פּראָפּעסיאָנעלע בעוועגונג [התנועה המקצועית] – מוסף לאונזער וועג, וילנה, 1907 (בטאון הס"ס).

- די שטימע פֿון בונד [קולו של הבונד], 1908-1911 (בטאון הבונד).
 די צייט [הזמן], שבועון, פטרבורג, 1912-1914 (בטאון הבונד).
 דיא פֿאַלקס-שטימע [קול העם], ירחון, ניו יורק, 1910-1911 (בטאון הסוציאליסטים-טריטוריאליסטים באמריקה).
 דער האַנדעלס-אַנגעשטעלטער [המועסק במסחר], וארשה, 1914 (בטאון פועלי-ציון).
 דער יוד [היהודי], וארשה, 1918-1929 (בטאון 'אגודת ישראל').
 דער מאַרגענשטערן [כוכב הבוקר], שבועון, וילנה, 1907 (בטאון הבונד).
 דער נייער וועג [הדרך החדשה], שבועון, וילנה, 1906-1907 (בטאון הס"ס).
 דער פּראָלעטאַרישער געדאַנק [המחשבה הפרולטרית], שבועון, וילנה, 1906-1907 (בטאון פועלי-ציון).
 דער פּרייַנד [החבר], יומון, פטרבורג, 1909-1903; וארשה 1913-1909.
 דער שניידער [החייט], ירחון, וילנה, 1913-1914 (בטאון הבונד).
 הדרך, ירחון, פרנקפורט עני"מ, תרע"ג-תרע"ד (בטאון 'אגודת ישראל').
 הד הזמן, יומון, וילנה, 1907-1910 (מחליפו של הזמן).
 הזמן, יומון, פטרבורג, 1903-1905; וילנה, 1907-1905, 1910-1915.
 היונה, ירחון, אודסה, 1907 (ירחון "תלמודי-ספרותי" של אגודת מפיצי התלמוד).
 היינט [היום], יומון, וארשה, 1908-1939.
 המודיע, שבועון, פולטבה, תרע"ע-תרע"ה (שבועון אורתודוקסי).
 המליץ, יומון, פטרבורג, 1886-1904.
 העולם, שבועון, קלן, 1907-1908; וילנה, 1908-1912; אודסה, 1912-1914 (בטאון הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית העולמית ומשנת 1908 גם של הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית ברוסיה).
 הפלס, ירחון, ברלין, 1900-1905 (ירחון אורתודוקסי).
 הצפירה, יומון, וארשה, 1910-1931 (עיתון ציוני).
 הקול, יומון, וארשה, 1907 (עיתון אורתודוקסי המנוהל בידי חסידי גור).
 הקול - קול יעקב, שבועון, וארשה, 1907-1908 (עיתון אורתודוקסי המנוהל בידי חסידי גור).
 השלוח, ירחון, אודסה, 1896-1919 (כתב עת ציוני).
 יגדיל תורה, שבועון, סלוצק, 1908-1911, (עיתון אורתודוקסי לעניי הלכה וחזוק הדת).
 יודישע ווירקליכקייט [המצאאות היהודית], שבועון, וילנה, 1907 (בטאון היטא"פ).
 יודישעס פֿריילאַנד [ארץ יהודית חופשית], וינה, 1910 (בטאון הס"ס).
 ליטעראַרישע מאַנאַטשריפֿטען [חרלוניס ספרותיים], ירחון, וילנה, 1908.
 לעבען און וויסענשאַפֿט [חיים ומדע], ירחון, וילנה, 1909-1912.
 לעבענס-פּראַגען [שאלות החיים], שבועון, וארשה, 1912 (בטאון הבונד).
 פֿאַלקס-צייטונג [עיתון העם], יומון, וילנה, 1906-1907 (בטאון הבונד).
 פֿאַלקס-שטימע [קול העם], שבועון, וילנה, 1906-1907 (בטאון הסאַר"פּ).
 פֿאַרווערטס [קדימה], ניו יורק, 1897-1983.
 פֿאַרווערטס [קדימה], שבועון, וילנה, 1907 (בטאון פועלי-ציון).
 פֿון פּאַרטיי-לעבען [מחיי המפלגה], 1908 (בטאון הבונד).
 פֿון פּראָפּעסיאָנעלען לעבען [מהחיים המקצועיים] – מוסף לפֿאַלקס-צייטונג ולדי האַפֿנונג, וילנה, 1907 (בטאון הבונד).
 פּראָפּעסיאָנעלער לעבען [החיים המקצועיים] – מוסף לאונזער צייט, פטרבורג, 1914 (בטאון הבונד).
 צייט פּראַגען [שאלות הזמן] – מוסף לאונזער צייט, פטרבורג, 1914 (בטאון הבונד).
 שערי תורה, ירחון, וארשה, תרס"ג-תרפ"ט (ירחון לחידושי התורה).
- Бессарабские Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך בסרביה], קשינב, 1873-1917.
Варшавские Губернские Ведомости [הידיעון הרשמי של פלך וארשה], וארשה, 1867-1915.
Вестник еврейской общины [הידיעון של הקהילה היהודית], ירחון, פטרבורג, 1913-1914.
Вестник Общества распространения просвещения между евреями в России [הידיעון של חברת מפיצי ההשכלה], ירחון, פטרבורג, 1910-1917, משנת 1913 נקרא *Вестник еврейского просвещения* [הידיעון של ההשכלה היהודית].
Виленские Губернские Ведомости [הידיעון הרשמי של פלך וילנה], וילנה, 1838-1917.
Витебские Губернские Ведомости [הידיעון הרשמי של פלך ויטבסק], ויטבסק, 1838-1917.
Волынские Губернские Ведомости [הידיעון הרשמי של פלך וולין], זיטומיר, 1838-1917.
Восход [הזריחה], שבועון, פטרבורג, 1882-1906.
Голос Социал-демократа [קולו של סוציאל-דמוקרט], זינבה ופריז, 1908-1911 (בטאון המנשבקים).
Гродненские Губернские Ведомости [הידיעון הרשמי של פלך גרודנו], גרודנו, 1838-1916.
Еврей [יהודי], שבועון, אודסה, 1912-1914 (בטאון 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית').
Еврейская будущность [העתיד היהודי], ירחון, אודסה, 1909 (בטאון יט"א).
Еврейская мысль [המחשבה היהודית], שבועון, אודסה, 1906-1907 (בטאון הציונים בדרום רוסיה).

- Еврейская неделя* [השבוע היהודי], שבועון, פטרבורג, 1910 (בטאון 'הקבוצה היהודית העממית', מחליפו של *Новый Восход*).
- Еврейская старина* [העבר היהודי], רבעון, פטרבורג, 1909-1916 (כתב עת של 'החברה ההיסטורית-אתנוגרפית היהודית').
- Еврейская хроника* [הכרוניקה היהודית], שבועון, קישינב, 1911-1912 (כתב עת ציוני).
- Еврейские известия* [הידיעות היהודיות], שבועון לא סדיר, פטרבורג, 1907-1911 (ידיעון של הליברלים המיועד לכתבי עת הרוסיים).
- Еврейский голос* [הקול היהודי], שבועון, אודסה, 1906-1907 (בטאון יט"א).
- Еврейский избиратель* [הבוחר היהודי], שבועון, פטרבורג, 1906-1907 (בטאון 'האגודה להשגת מלוא הזכויות').
- Еврейский мир* [העולם היהודי], ירחון, פטרבורג, 1909 (כתב עת בין-מפלגתי).
- Еврейский мир* [העולם היהודי], שבועון, פטרבורג, 1910-1911 (כתב העת של 'הקבוצה היהודית הדמוקרטית').
- Еврейское студенчество* [חבר הסטודנטים היהודיים], דו-שבועון, מוסקבה, 1914.
- Екатеринославские Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך יקטרינוסלב], יקטרינוסלב, 1838-1917.
- Известия* [ידיעות], דו-שבועון, פטרבורג, 1907.
- Известия Заграничного Комитета СЕРП* [ידיעון הוועד בחוץ לארץ של ספ"ר], וינה, 1911 (בטאון הספ"ר).
- Информационный листок Заграничной организации Бунда* [עלון המידע של ארגון הבונד בחוץ לארץ], זינבה, 1911-1915 (בטאון הבונד).
- Калишские Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך קליש], קליש, 1867-1914.
- Киевские вести* [ידיעות קייב], קייב, 1907-1911.
- Киевские Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך קייב], קייב, 1838-1917.
- Ковенские Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך קובנו], קובנו, 1843-1915.
- Курляндские Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך קורלנד], מיטבה, 1886-1915.
- Ломжинские Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך לומז'ה], לומז'ה, 1867-1915.
- Люблинские Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך לובלין], לובלין, 1869-1915.
- Минские Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך מינסק], מינסק, 1838-1917.
- Могилевские Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך מוגיליוב], מוגיליוב, 1838-1917.
- Наша трибуна* [הבמה שלנו], שבועון, וילנה, 1906-1907 (בטאון הבונד).
- Новый Восход* [ווסחוד החדש], שבועון, פטרבורג, 1910-1915 (בטאון 'הקבוצה היהודית העממית').
- Одесская жизнь* [חיי אודסה], יומון, אודסה, 1912 (המשכו של שבועון *Еврей*).
- Одесские новости* [חדשות אודסה], יומון, אודסה, 1884-1917.
- Отклики Бунда* [הדי הבונד], זינבה, 1911-1909 (בטאון הבונד).
- Петроковские Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך פטרוקוב], פטרוקוב, 1867-1914.
- Плоцкие Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך פלוצק], פלוצק, 1872-1914.
- Подольские Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך פודוליה], קמנץ-פודולסק, 1838-1917.
- Полесская мысль* [מחשבת פולסיה], שבועון, גומל, 1909.
- Полтавский голос* [קול פולטבה], פולטבה, 1907-1915.
- Радомские Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך רדום], רדום, 1872-1915.
- Рассвет* [השחר], שבועון, פטרבורג, 1907-1915 (בטאון ההסתדרות הציונית ברוסיה).
- Речь* [דבר], יומון, פטרבורג, 1906-1917 (עיתון ראשי של מפלגת הקדטים).
- Россия* [רוסיה], יומון, פטרבורג, 1905-1914 (בטאון חצי-רשמי של ממשלת סטולפיין).
- Русь* [רוסיה], יומון, פטרבורג, 1903-1908.
- Свобода и равенство* [חרות ושוויון], שבועון, פטרבורג, 1907 (בטאון 'הקבוצה היהודית העממית').
- Северо-Западный голос* [הקול של צפון-מערב], יומון, וילנה, 1905-1914 (עיתונם של הקדטים ו'הקבוצה היהודית העממית' בוילנה).
- Седлецкие Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך סדלץ], סדלץ, 1867-1915.
- Сувалкские Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך סובלק], סובלק, 1867-1914.
- Таврические Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך טבריה], סימפרופול, 1838-1917.
- Херсонские Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך חרסון], חרסון, 1838-1917.
- Черниговские Губернские Ведомости* [הידיעון הרשמי של פלך צ'רניגוב], צ'רניגוב, 1838-1917.

Die Welt [העולם], שבעון, וינה, 1897-1905; קלן, 1905-1911; ברלין, 1911-1914 (בטאון הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית העולמית).
Izraelita, שבעון, וארשה, 1866-1913 (כתב העת של 'הפולנים בני דת משה').
The American Hebrew [היהודי האמריקני], שבעון, ניו יורק, 1880-1956.

ספרים ומאמרים בעברית וביידיש:

- אבני, חיים, **מביטול האינקוויזיציה ועד "חוק השבות": תולדות ההגירה היהודית לארגנטינה** (ירושלים, תשמ"ב).
אבראמאָוויטש [ריין], רפאל, **אין צוויי רעוואָלוציעס. די געשיכטע פֿון אַ דור**. 2 כרכים (ניו יורק, 1944).
אברמוביץ, זאב, "תנועת פועלי ציון ברוסיה", **קציר**, כרך א' (תל אביב, תשכ"ד), עמ' 105-121.
אונגר, שבת, **פועלי-ציון בקיסרות האוסטרית, 1904-1914** (באר שבע, תשס"א).
אוסישקין, שמואל, **אמא אודיסה: זכרונות ילדות ונוער, 1904-1919** (ירושלים, תשמ"ד).
אופנהיים, ישראל, "החרפת הקו האנטי-יהודי של האנדציה בפולין בשנים 1908-1914", **שבות** 11 (27) (2002-2003), עמ' קא-קלח.
אטקס, עמנואל, **ר' ישראל סלנטר וראשיתה של תנועת המוסר** (ירושלים, תשמ"ד).
ושלמה טיקוצ'ינסקי (עורכים), **ישיבות ליטא: פרקי זכרונות** (ירושלים, תשס"ד).
אלה אזכרה: אוסף תולדות קדושי ת"ש-תש"ה, 7 כרכים (ניו יורק, תשט"ז-תשל"ב).
אלטר, ר' אברהם מרדכי, **אוסף מכתבים ודברים** (וארשה, תרצ"ז).
אלטשולר, מרדכי, "הפוליטיקה של המחנה הדתי והחרדי ברוסיה בשנת 1917", **שבות** 15 (תשנ"ב), עמ' 234-195.
אליאב, מרדכי, **דוד וולפסון: האיש וזמנו. התנועה הציונית בשנים 1905-1914** (תל אביב-ירושלים, תשל"ז).
אלפסי, יצחק, **אנציקלופדיה לחסידות: אישים** (ירושלים, תשמ"ו).
החסידות מדור לדור, 2 כרכים (ירושלים, תשנ"ה-תשנ"ח).
אלרואי, גור, **אימיגרנטים: ההגירה היהודית לארץ-ישראל בראשית המאה העשרים** (ירושלים, תשס"ד).
אנגל, דוד, "השאלה הפולנית והתנועה הציונית: הוויכוח על השלטון העצמי בערי פולין הקונגרסאית, 1911-1910", **גלעד** י"ג (תשנ"ג), עמ' נט-פב.
אנציקלופדיה של גלויות, כרך ב': בריסק-דליטא, בעריכת אליעזר שטיינמן (ירושלים – תל אביב, 1954).
אנציקלופדיה של הציונות הדתית: אישים, בעריכת יצחק רפאל, 6 כרכים (ירושלים, תשי"ח-תשס"א).
אסף, דוד, "החדשות הטובות: הזיה משיחית בקרב חסידים בוולין", **גלעד** כ' (תשס"ו), עמ' 39-54.
וישראל ברטל, "שתדלנות ואורתודוקסיה – צדיקי פולין במפגש עם הזמנים החדשים", בתוך רחל אליאור, ישראל ברטל, חנא שמרוק (עורכים), **צדיקים ואנשי מעשה: מחקרים בחסידות פולין** (ירושלים, תשנ"ד), עמ' 65-90.
אסף, שמחה, "שנות הלמודים שלי בישיבת טלז (תרס"ה-תרס"ח)", **העבר** ב' (תשי"ד), עמ' 34-45.
אראָנסאָן, גריגאָרי, **רוסיש-יידישע אינטעליגענץ** (בואנוס-אירס, 1962).
ואחרים (עורכים), **די געשיכטע פֿון בונד**, 5 כרכים (ניו יורק, 1960-1981).
"צו דער געשיכטע פֿון דער סאַציאַליסטישער און אַרבעטער-באַוועגונג", בתוך **וויטבסק אַמאַל: געשיכטע, זכרונות, חורבן** (ניו יורק, 1956), עמ' 294-332.
אַרקאַדי: זאַמעלבונד צום אַנדענק פֿון גרינדער פֿון "בונד" אַרקאַדי קרעמער (ניו יורק, 1942).
אשכולי, אהרן זאב, **החסידות בפולין** (ירושלים, תשנ"ט).
באברויסק: ספר זכרון לקהילת בוברויסק ובנותיה, בעריכת יהודה סלוצקי, 2 כרכים (תל אביב, תשכ"ז).
באר-מקרס, רוני, "התמודדות של חוג רבני 'הלבנון' עם אתגרי ההשכלה הרדיקלית (1868-1874)", עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1998.
בוכבינדער, נחום, **די געשיכטע פֿון דער יידישער אַרבעטער-באַוועגונג אין רוסלאַנד** (וילנה, 1931).
בורנשטיין, ר' אברהם, **אבני נזר** (פיעטראקאוו, תרע"ד).
בורנשטיין, ר' אהרון ישראל, **מראה הדשא: שרטוט דמות דיוקנם של הגה"ק בעל "אבני נזר" זי"ע ובנו הגה"ק בעל "שם משואל" זי"ע מסוכטשוב** (ירושלים, תשס"ד).
ביינער, יהודה, "פֿון פועלי-ציון צו סיימאָווצעס", בתוך **וויטבסק אַמאַל: געשיכטע, זכרונות, חורבן** (ניו יורק, 1956), עמ' 333-351.
בית-הלוי, ישראל דוד, **תולדות יהודי קאליש** (תל אביב, תשכ"א).
בלעכמאַן, לייב ("אַבראַם דער טאַטע"), **בלעטער פֿון מיין יוגנט: זכרונות פֿון אַ בונדיסט** (ניו יורק, 1959).
בלשן, צביה, "הברית העולמית של מפלגות 'פועלי-ציון' ומאמצי הצטרפות לאינטרנציונל", **דברי בקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות**, חטיבה ב', כרך 1 (ירושלים, תש"ן), עמ' 267-273.
בן-צבי [שימשלביץ], יצחק, **פועלי-ציון בעליה השניה** (תל אביב, 1950).
בעריכט פֿון דער VIII קאַנפֿערענץ פֿון בונד (זינבה, 1911).
בערמאַן, לייב (לייבעטשקע), **אין לויף פֿון יאַרן: זכרונות פֿון אַ יידישן אַרבעטער** (ניו יורק, 1945).

בקון, גרשון, "החברה המסורתית בתמורות העתים: היבטים בתולדות היהדות האורתודוקסית בפולין וברוסיה, 1850-1939" בתוך ישראל ברטל וישראל גוטמן (עורכים), **קיום ושבר: יהודי פולין לדורותיהם**, כרך ב' (ירושלים, תשס"א), עמ' 453-491.
"כפייה דתית, חופש ביטוי וזהות יהודית מודרנית בפולין: י"ל פרץ, שלום אש וישערווריית המילה" בבורשה, 1908, בתוך דוד אסף ואחרים (עורכים), **מווילנה לירושלים: מחקרים בתולדותיהם ובתרבותם של יהודי מזרח אירופה מוגשים לפרופסור שמואל ורסס** (ירושלים, תשס"ב), עמ' 185-167.

בראמסאן, עספיר, "דער ווילנער יידישער פארלאג און זיין גרינדער באַריס קלעצקיין", *Jiddistik-Mitteilungen*, 27 (אפריל 2002), עמ' 1-7.

ברויר, מרדכי, **עדה ודיקנה: אורתודוקסיה יהודית ברייך הגרמני 1871-1918 – היסטוריה חברתית של מיעוט דתי** (ירושלים תשנ"א).

ברוכוב, בר, **כתבים**. 3 כרכים (תל-אביב, 1955-1966).

ברטל, ישראל, "האוטונומיה היהודית בעת החדשה: מה נמחק? מה נותר? מה נוסף?", בתוך ישראל ברטל (עורך), **קהל ישראל: השלטון העצמי היהודי לדורותיו**, כרך ג': **העת החדשה** (ירושלים, תשס"ד), עמ' 9-16.

"השכלה במסווה": היסטוריוגרפיה אורתודוקסית במלחמתה האנטי-ציונית, **ציונות וחינוך לציונות: סוגיות בהשתלמות המורים**, חוברת ז (תשנ"ח), עמ' 79-88.

"זכרון יעקב לרי יעקב ליפשיץ: היסטוריוגרפיה אורתודוקסית", **מלאכת ב' (תשמ"ד)**, עמ' 409-414.

מ'אומה' ל'לאום': יהודים מזרח-אירופה, 1772-1881 (תל אביב, תשס"ב).

"שמעון הכופר" – פרק בהיסטוריוגרפיה אורתודוקסית, בתוך ישראל ברטל, חוה טורניאנסקי ועזרא

מנדלסון (עורכים), **כמנהג אשכנז ופולין: ספר יובל לחנא שמרוק** (ירושלים, תשנ"ג), עמ' 243-268.

ברלין (בר-אילן), מאיר, **מוולוז'ין עד ירושלים: זכרונות**, 2 כרכים (תל אביב, תרצ"ט-ת"ש).

בר-תקוה, ברוך, "הרב רש"י גליקסברג ז"ל בוויכוחי האמונה באודיסה (פרק זכרונות)", **העבר** י"ט (תשל"ב), עמ' 120-126.

גאָרדין, יצחק, **יאָרן פֿאָרגאַנגענע, יאָרן אומפֿאַרגעסלעכע** (וארשה, 1960).

גארנצארסקה-קדרי, בינה, **חלקם של היהודים בהתפתחות התעשייה של וארשה בשנים 1816/20 – 1914** (תל אביב, תשמ"ה).

גדולת מרדכי: תולדות חייו בקודש של ... רבי מרדכי מקוזמיר זצ"ל בעל מחבר ספה"ק "מאמר מרדכי" בנו של ... רבי אברהם המגיד מטריסק זצ"ל (מהדורה שניה מתוקנת, ירושלים, תשמ"ט [מהדורה ראשונה – וארשה, תרצ"ח]).

גוטליב, שמואל נח, **אהלי שם** (פינסק, תרע"ב).

גוטרמן, אלכסנדר, **המפלגה הציונית הסוציאליסטית ברוסיה (ס"ס) בשנים 1905-1906** (תל אביב, תשמ"ה).

גולדשטיין, יוסף, **אוסישקין: ביוגרפיה**, 2 כרכים (ירושלים, תשנ"ט-תשס"א).

בין ציונות מדינית לציונות מעשית: התנועה הציונית ברוסיה בראשיתה (ירושלים, תשנ"א).

"תפקידם ומעמדם של בתי כנסת ומוסד המטיף בתנועה הציונית ברוסיה", **שרגאי**, ב' (תשמ"ה), עמ' 83-74.

גורדון, ר' אליעזר, **ליקוטי תשובות ר' אליעזר וחיידושייו** (הוצאה שניה, ניו יורק, תשכ"ד).

[גורדון, יהודה לייב], **כתבי יהודה ליב גורדון: פרוזה** (תל אביב, תש"ד).

גורני, יוסף, "הכיסופים הביתה – ולדימיר מדס והשאלה הלאומית היהודית", **שבות** 11 (27) (2002-2003), עמ' פא-צט.

גלבע, מנוחה, **לקסיקון העיתונות העברית במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה** (ירושלים, תשנ"ב).

גלבר, נתן מיכאל, "השתדלות דוד וולפסון להכרה חוקית בהסתדרות הציונית ברוסיה", **העבר** ה' (תשי"ז), עמ' 69-73.

גלבר, אריה, **בסערות הימים: ה'בונד' הרוסי בעתות מהפכה** (תל אביב, תשמ"ז).

גליצנשטיין, אברהם חנוך, **ספר התולדות: רבי שלום דובער שניאורסאהן מליובאוויטש – אדמו"ר מוהרש"ב** (ברוקלין – כפר חב"ד, 1971).

גערשענזאָן א. "דער ליטווישער ראַיאָן-קאָמיטעט (1909-1915)", בתוך **יידישער אַרבעטער פנקס** (וארשה, 1927), עמ' 305-312.

גראָסמאַן, וולאָדימיר, **אַמאָל און היַיַנט** (פריס, 1955).

[גרודזנסקי, ר' חיים עוזר], **אגרות ר' חיים עוזר: קובץ אגרותיו של מרן רשכבה"ג הגאון רבי חיים עוזר**

בהג"ר דוד שלמה גראדזענסקי זצ"ל בעמח"ס שו"ת אחיעזר מווילנא, 2 כרכים (מהדורה שניה מתוקנת, ניו יורק, תשס"א).

אחיעזר: קובץ אגרות, 2 כרכים, בעריכת אהרון סורסקי (בני ברק, תש"ל).

מכתב גלוי על דבר אגודת 'כנסת ישראל', ג' אד"ר תרס"ח.

גרינבוים, אברהם, "מפלגת הסיימיסטים – ווורוז'דנייה", **מאסף** ו' (תשל"ד), עמ' 82-90.

רבני ברית המועצות בין מלחמות העולם, 1917-1939: חומר ללקסיקון ביו-ביבליוגרפי (ירושלים, תשנ"ד).

תנועת "התחייה" ("ווורוז'דנייה") ומפלגת הפועלים היהודית-סוציאליסטית (מפי"ס). מבחר כתבים

(ירושלים, תשמ"ט).

גרינבוים, יצחק, **דור במבחן** (ירושלים, 1951).

"מוארה עד הלסינגפורס (שלוש ועידות ראשונות של ציוני רוסיה)", קציר, כרך א' (תל אביב, תשכ"ד), עמ' 21-42.

גץ, פייבל מאיר ("ד"ר פ. מ-ר"), **עד מתי תחישו! קול קורא לשלומי אמוני ישראל** (וילנה, 1907).

דאָס לעבען (פטרבורג, 1912).

דאָס נייע לעבען (וארשה, 1912).

דובנוב, שמעון, **דברי ימי עם עולם**, 11 כרכים (תל אביב, 1929-1939).

דובנאָו-ערליך, סאַפיע, "אין די יאָרן פֿון רעאַקציע", בתוך ג' אַראָנסאָן ואחרים (עורכים), **די געשיכטע פֿון בונד**, כרך 2 (ניו יורק, 1962), עמ' 537-626.

גאַרבער-בונד און בערשטער-בונד (וארשה, 1937).

"יוסף לעשטשינסקי – זיין לעבן און שאַפֿן" בתוך **כמורנער-בונד** (ניו יורק, 1958), עמ' 45-177.

זורות בונדיסטן, בעריכת י.ש. הערץ, 3 כרכים (ניו יורק, 1956-1968).

די אידישע פֿאַלקס-שטימע, 3 חוברות (וארשה, 1911).

די גאַסדאַרסטווענע דומע, בעאַרבייט פֿון דער "יידישער דעמאָקראַטישער גרופע" (פטרבורג, 1906).

די יוגענד-שטימע (וילנה, 1908).

די יודישע קהלה און דער "בונד" (וארשה, 1918).

דייקן, פלטיאל, "הרב אריה קארלין ז"ל", **העבר ה' (תשי"ז)**, עמ' 147-148.

די ניינטע קאַנפֿערענץ פֿון בונד (בעריכט) ([זינבה], 1912).

די נייע צייט, 7 חוברות (וילנה, 1908-1909).

די נייע שטימע, 3 חוברות (וילנה, 1911).

די ערשטע יידישע שפראַך-קאַנפֿערענץ: באַריכטן, דאַקומענטן און אַפּקלאַנגען פֿון דער טשערנאַוויצער קאַנפֿערענץ, 1908, בעריכת מאַקס ויינרייך, זלמן רייזען וחיים ברוידע (וילנה, 1931).

די צייט (וילנה, 1912).

די שטימע, 2 חוברות (וילנה, 1907-1908).

דימענשטיין, שמעון, **די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג צווישן די אידישע מאַסן אין דער רעוואָלוציע פֿון 1905 יאָר** (מוסקבה, 1929).

דינור, בן-ציון, **בעולם ששקעה: זכרונות ורשומות מדרך חיים, תרמ"ד-תרע"ד** (ירושלים, 1958).

דער אַנפֿאַנג (וילנה, 1912).

דער "בונד" אין דער רעוואָלוציע פֿון 1905-1906 (וארשה, 1930).

דער געדאַנק (וילנה, 1912).

דער פֿאַרבערייטענער צוזאַמענפֿאַהר פֿון "פועלי ציון", פסח תרס"ה ([מינסק], תרס"ה).

דער פנקס (וילנה, תרע"ג).

דער שטראַהל, 2 חוברות (וילנה, 1907-1908).

דער שניידער, 2 חוברות (וילנה, 1912).

הילפּרין, ישראל, **פנקס ועד ארבע ארצות**, מהדורה שניה מתוקנת ומורחבת בידי ישראל ברטל (ירושלים, תשי"ן).

הירשביין, פֿרץ, **אין גאַנג פֿון לעבן: זכרונות** (ניו יורק, 1948).

הכהן, רפאל נחמן, **ליובאוויטש וחייליה: תאור העיר ליובאוויטש, הישיבה תומכי תמימים וסדריה, התלמידים ופעלים** (כפר חב"ד, 1983).

הלפרין, רפאל, **אַטלס עץ-חיים**, 14 כרכים (תל אביב, תשל"ח-תשמ"ה).

הערץ, יעקב שמואל, "די ערשטע רוסלענדער רעוואָלוציע", בתוך ג' אַראָנסאָן ואחרים (עורכים), **די געשיכטע פֿון בונד**, כרך 2 (ניו יורק, 1962), עמ' 7-482.

די געשיכטע פֿון בונד אין לאַדזש (ניו יורק, 1958).

הערשבערג, אברהם שמואל, **פנקס ביאַליסטאָק: גרונט-מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פֿון די יידן אין ביאַליסטאָק ביז נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה**, 2 כרכים (ניו יורק, 1949-1950).

וויטעבסק אַמאַל: געשיכטע, זכרונות, חורבן (ניו יורק, 1956).

ויטל, דוד, **המהפכה הציונית**, כרך ב': **שנות העיצוב** (תל אביב, תשמ"ד).

זיבטינסקי, זאב, **אַבטוביוגראַפיה** (ירושלים, תשי"ח).

איגרות 1898-1914, בעריכת דניאל קארפי (ירושלים, תשנ"ב).

נאומים, 1905-1926 (ירושלים, תשי"ח).

זײַן, ר' שלמה יוסף, **אישים ושיטות: שורת מאמרים על אישי הלכה ושיטותיהם בתורה** (מהדורה שניה, ירושלים, 1979).

זלקין, מרדכי, "אורטאדאכסי העיר? לשאלת קיומה של האורתודוקסיה בליטא במאה ה-19", בתוך יוסף שלמון, אביעזר רביצקי, אדם פריזגר (עורכים), **אורתודוקסיה יהודית: היבטים חדשים** (ירושלים, תשס"ו), עמ' 427-446.

בעלות השחר: ההשכלה היהודית באימפריה הרוסית במאה התשע עשרה (ירושלים, תש"ס).

זעירא, אשר, "האיחוד הסוציאליסטי" בין ה"בונד" ובין ה"פפ"ס שמאל" בחירות לדומה הרביעית בוארשה, 1912, **מאסף ט' (אב תשל"ז)**, עמ' 141-147.

זרבבל [יעקב ויטקיין], **אין אנהויב: ארטיקלען-זכרונות** (תל אביב, 1938).

בלעטער פֿון א לעבן (תל אביב, 1956).

בער באַראַכאַוו: זיין לעבען און שאַפֿן (וארשה, 1926).

עלי חיים (תל אביב, 1960).

"פֿון פֿאַלטאַווע ביז קראַקע", בתוך **יידישער אַרבעטער פנקס** (וארשה, 1927), עמ' 62-113.

"חלקו של האדמו"ר מסלונים זצ"ל בעל דברי שמואל' בהתארגנות היראים ויסוד אגו"י העולמית", **המודיע**, 20.2.1987, עמ' י"א, י"ד.

טויזנט יאָר פינסק, בעריכת ב. האַפּמאַן (צביון) (ניו יורק, 1941).

טענענבוים-ארזי, אברהם, **לאַדזש און אירע יידן** (בואנוס איירס, 1956).

טשאַרני, דניאל, **באַרג אַרויף (בלעטלעך פֿון אַ לעבן)** (וארשה, 1935).

ווילנע (בואנוס-איירס, 1951).

טשערנאָוו, וויקטאָר, **יידישע טוער אין דער פֿאַרטיי סאַציאַליסטן רעוואָלוציאָנערן: ביאָגראַפישע עסייען** (ניו יורק, 1948).

יהדות ליטא, 4 כרכים (תל אביב, תש"ך-תשמ"ד).

יידישער אַרבעטער פּנקס, בעריכת זרבבל (וארשה, 1927).

ינאית-בן-צבי, רחל, **אנו עולים** (תל אביב, 1969).

יפה, לייב, **בשליחות עם: מכתבים ותעודות, 1892-1948** (ירושלים, תשכ"ח).

ירושלמי, שמשון דוב, "ועדות וועידות הרבנים ברוסיה", **העבר** ג' (תשט"ו), עמ' 86-94.

"במחיצתו (מזכרונות) על אספת הרבנים בפטרבורג בשנת 1910", **העבר** ו' (תשי"ח), עמ' 130-132.

ישר, משה מאיר, **החפץ חיים: חייו ופועלו**, 3 כרכים (תל אביב, תשי"ח-תשכ"א).

כ"ץ, דוב, **תנועת המוסר: תולדותיה, אישיה ושיטותיה**, 5 כרכים (ירושלים, תשנ"ו).

כ"ץ, יעקב, **גוי של שבת: הרקע הכלכלי-חברתי והיסוד ההלכי להעסקת נוכרי בשבתות ובחגי ישראל** (ירושלים, תשמ"ד).

ההלכה במיצר: האורתודוקסיה בהתהוותה (ירושלים, תשנ"ב).

כץ, משה, **א דור, וואָס האָט פֿאַרלוירן די מורא: בלעטער זכרונות פֿון אַרום 1905** (ניו יורק, 1956).

לאַנדאָ וו.מ., "מאַרק באַריסאָוויטש ראַטנער, זיין לעבן און טעטיגקייט", בתוך **צום אַנדענק פֿון מ.ב. ראַטנער: זאַמלבוך** (קייב, [1919]), עמ' 3-39.

לאַצקי-בערטאָלדי, ווילי, "דער 'אַלטער' צווישן די יונגע", בתוך **צום אַנדענק פֿון מ.ב. ראַטנער: זאַמלבוך** (קייב, [1919]), עמ' 64-67.

לב, יצחק, "פועלי ציון שמאל", **אנציקלופדיה של גלויות**, כרך 6: **וארשה**, חלק ב', עמ' 89-106.

לבבות כל בעלי הרגש היראים, קול קורא של המנהיגים החרדים, כ"ו אדר תרס"ז.

לוונטל, נפתלי, "בין מיסטיקה למודרניות: עבודת ה' החב"דית במאה העשרים" בתוך עמנואל אטקס, דוד אסף ויוסף דן (עורכים), **מחקרי חסידות (=מחקרי ירושלים במחשבת ישראל**, כרך טו) (ירושלים, תשנ"ט), עמ' 235-259.

לוח הזכרון לשנת יובל החמשים של "הצפירה" (וארשה, תרע"ב).

לוי, ולדימיר, "יהודי רוסיה ושלוש הדומות הראשונות: הבחירות והשאלה היהודית בדומות", עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1997.

לוי, יהודה-לייב ("היה"ל"), **זכרון בספר: רשומים מתולדותי וקורותי** (ז'יטומיר, 1910).

לוי, ר' יצחק מאיר, "זכרונות" (נרשמו ע"י דוד זריצקי), **הפּלס** (תל אביב, תשל"א, גל' 1-26).

לוי, שמריהו, **מזכרונות חיי**, 4 כרכים (תל אביב, תרצ"ה-תש"ב).

לוקין, בנימין, מעממיות לעם – דרכו של אנ-סקי באתנוגרפיה היהודית", בתוך רבקה גונן (עורכת), **בחזרה לעיירה: אנ-סקי והמשלחת האתנוגרפית היהודית, 1912-1914**. קטלוג התערוכה במוזיאון ישראל מאוספי המוזיאון הממלכתי לאתנוגרפיה בסקט פטרבורג (ירושלים, 1994), עמ' 27-40.

לוריא, איליה, **עדה ומדינה: חסידות חב"ד באימפריה הרוסית, תקפ"ח-תרמ"ג** (ירושלים, תשס"ו).

ליטוואק א. [חיים יעקב הלפנד], **געקליבענע שריפּטן** (ניו יורק, 1945).

מה שהיה: זכרונות על תנועת הפועלים היהודית. תרגום ח.ש. בן-אברם (עין-חרוד, תש"ה).

וואָס געווען: עטיודן און זכרונות (וילנה, 1925).

ליַסין [וולט], אברהם, **זכרונות וחוויות** (תל אביב, תשי"ג).

ליפשיץ, יעקב הלוי, **זכרון יעקב**, 3 כרכים (פרנקפורט – קובנה, תרפ"ד-תר"ץ).

מחזיקי הדת (פיעטרקוב, תרס"ג).

תולדות יצחק: חייו ופועלו של רבי יצחק אלחנן (ירושלים, 1989).

לעוו, יצחק, "די פֿאַרטיי-באַראַטונג אין פינסק (1915)", בתוך **יידישער אַרבעטער פּנקס** (וארשה, 1927), עמ' 313-318.

לעווין, שלום, **אונטערערדישע קעמפֿער** (ניו יורק 1946).

לעקסיקאָן פֿון דער נייער יידישער ליטעראַטור, 8 כרכים (ניו יורק, 1956-1981).

מאור, יצחק, **התנועה הציונית ברוסיה מראשיתה ועד ימינו** (ירושלים, תשמ"ו).

"יהודי רוסיה בימי ה'דומות", "העבר ז' (תש"ך), עמ' 49-90.

שאלת היהודים בתנועה הליברלית והמהפכנית ברוסיה, 1890-1914 (ירושלים, תשכ"ד).

מאיר, מיכאל, **בין מסורת לקדמה: תולדות תנועת הרפורמה ביהדות** (ירושלים, תשי"ן).

(עורך), **תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה**, 4 כרכים (ירושלים, תשס"א-תשס"ה).

מאַרק, יעקב, **גדולים פֿון אונזער צייט: מאַנאַגראַפֿיעס, כאַראַקטער-שטריכען און זכרונות** (ניו יורק, תרפ"ז).

מדם, ולדימיר, **זכרונות**. תרגום פסח בן עמרם (תל אביב, תשמ"ד).

מורגנשטרן, ר' יצחק זליג, **שארית יצחק** (תל אביב, תשמ"ט).

מזא"ה, יעקב, **זכרונות**, 4 כרכים (תל אביב, תרצ"ו).

מַינער, דוד, "יידישע ליטעראַרישע געזעלשאַפֿט אין וואַרשע (אַ בלעטל זכרונות)", **אונזער צייט**, 1957, גל' 11-12 (נובמבר-דצמבר), עמ' 104-105.

מיכאַלעוויטש, בייניש [יוסף איזביצקי], **זכרונות פֿון אַ יידישער סאַציאַליסט**, 3 כרכים (וארשה, 1921-1923).

מינסק עיר ואם, בעריכת שלמה אבן-שושן, 2 כרכים (תל אביב, תשל"ה).
מינץ, מתתיהו, **אגרות בר ברוכוב, 1897-1917** (תל אביב, 1989).
"אגרות ברוכוב לאוסישקין", **הציונות ב' (תשל"א)**, עמ' 234-300.
בר ברוכוב: המעגל הראשון, 1900-1906 (תל אביב, תשל"ז).
"ברוכוב ולקחי מהפכת 1905 ברוסיה", **דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות**, כרך 2 (ירושלים, 1977), עמ' 239-255.
"המחלוקת על מהות הפלשתיניזם בקרב מפלגת הפועלים היהודית הס'ד פועל'צ ברוסיה (1906)",
אסופות 2 (15) (נובמבר 1971), עמ' 53-73.
"ה'פארבאנדי' הפולני ומקומו במפלגת הפועלים היהודית הס'ד פועל'צ ברוסיה", **אסופות 3 (16) (אוקטובר 1972)**, עמ' 19-38.
ועידת קראקוב של מפלגת הפועלים הסוציאל-דמוקרטית היהודית פועל'צ ברוסיה (אוגוסט 1907)
(תל אביב, 1979).
זמנים חדשים, זמירות חדשות: בר ברוכוב, 1914-1917 (תל אביב, תשמ"ח).
חבר ויריב: יצחק טבנקין במפלגת פועל'צ ברוסיה 1905-1912 (רמת אפעל, תשמ"ו).
"לתולדות עיתונות פועל'צ ברוסיה", **קציר**, כרך ב' (תל אביב, תשל"ב), עמ' 141-168.
"מנהיגות ומנהיגים במפלגת פועל'צ ברוסיה מראשיתה ועד הפיכת אוקטובר", **עיונים בתקומת ישראל 6 (תשנ"ו)**, עמ' 147-162.
"עבודת ארץ-ישראל ועבודת ההווה – קונספציה של אחדות וממשות של סתירה", **הציונות ט' (תשמ"ד)**
עמ' 147-155.
"ציונות פועל'צ ברוסיה ב'שפראך-קאנפערענץ' בצירנוביץ, 1908", **שבות 15 (תשנ"ב)**, עמ' 135-147.
מיצנמכר, בנימין, "הברית להשגת מלוא הזכויות לעם היהודי ברוסיה", עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך,
האוניברסיטה העברית בירושלים, 1973.
מישקנסקי, משה, "צמיחת הציונות הפועלית ברוסיה (פועל'צ ברוסיה) – שלבים ראשונים", בתוך
משה משקנסקי, **עיונים בסוציאליזם היהודי: אסופת מאמרים** (באר שבע – תל אביב – חיפה,
תשס"ד) עמ' 289-347.
ראשית תנועת הפועלים היהודית ברוסיה: מגמות יסוד (תל אביב, תשמ"א).
מנדלסון, עזרא, **התנועה הציונית בפולין: שנות ההתהוות, 1915-1926** (ירושלים, תשמ"ו).
מנקין, רחל, "צמיחתה וגיבושה של האורתודוקסיה היהודית בגליציה: חברת 'מחזיקי הדת', 1867-1883",
חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"א.
מעדעם, גינא, **א לעבענסוועג: אויטאביאגראפישע נאטיצן** (ניו יורק, 1950).
מעדעם, וולאדימיר, **פון מיין לעבן, 2 כרכים** (וארשה, 1929).
מענדל, הערש, **זכרונות פון א יידישן רעוואלוציאנער** (תל אביב, 1959).
נאוויק פ. (עורך), **משה כץ בוך** (ניו יורק, 1963).
ניסבוים, שלמה ברוך, **ספר לקורות יהודי לובלין** (לובלין, תר"ס).
ניעמאנסקי א. [סנדר זלדוב], **נייטראלע אדער פארטייאישע פראָפעסיאנעלע פֿעראיינען. אַנְענטפֿער צ.
קאַלצאַוו** (וילנה, 1907).
ניר-רפאלקס, נחום, **פרקי חיים: במעגלי הדור והתנועה, 1884-1918** (תל אביב, תשי"ח).
**סאָציאַליסטישער טעריטאָריאַליזם: זכרונות און מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פֿון די פֿאַרטייען ס"ס, י"ס
און פֿאַראייניקטע" (פריז, 1934).**
סורסקי, אהרן, **מרבצי תורה ומוסר בישיבות נוסח ליטא מתקופת וואלוז'ין ועד ימינו**, 3 כרכים, (ברוקלין,
תשל"ז).
**רבן של ישראל: פרקים במסכת חייו ופעלו של רשכבה"ג הגאון האמיתי רבי חיים עוזר גרוזזנסקי
זצוק"ל מוילנא (בני ברק, תשל"א).**
ואברהם מרדכי סגל, **ראש גולת אריאל: תולדות חייו ופעלו של רבינו קדוש ישראל ותפארתו רבן של
כל בני הגולה מרן האדמו"ר רבי אברהם מרדכי אלטר זצוקללה"ה מגור בעל "אמרי אמת", 2
כרכים (ירושלים, תש"ן-תשנ"ה).**
סירקין, מרי, **אבי נחמן סירקין (ירושלים, תשל"ל).**
סלונים, מנחם שמואל, **תולדות משפחת הרב מלאדי (תל אביב, תשי"ו).**
סלוצקי, אברהם יעקב, **שיבת ציון (ירושלים ובאר שבע, תשנ"ח).**
סלוצקי, יהודה, "ד"ר מאכס מאנדלשטאם בתקופת הציונות המדינית", **העבר ה' (תשי"ז)**, עמ' 44-68.
העיתונות היהודית-רוסית במאה העשרים, 1900-1918 (תל אביב, תשל"ח).
"מנחם אוסישקין: התקופה הרוסית", **העבר י"ב (תשכ"ה)**, עמ' 3-28.
סליפוי, מרדכי, **הגאון רבי יהודה ליב צירלסון: חייו ופעולותיו (ירושלים – תל אביב, תשי"ד).**
ספקטור, שמואל, "אוז"ה – החברה לשמירת בריאות היהודים ברוסיה (קורותיה ערב מהפכת אוקטובר
ובתקופת השלטון הסובייטי)", **יהדות זמננו 6 (תשי"ן)**, עמ' 151-183.
ספר אידלסון: דברי הערכה וזכרונות, תולדות חייו וכתביו, בעריכת א. גולדשטיין, ש. גפשטיין וי. גרינבוים
(תל אביב, 1946).
ספר התקנות מאגודת כנסת ישראל (וילנה, 1908).
ספר הציונות הדתית: עיונים, מאמרים, רשימות, תעודות, 2 כרכים (ירושלים, תשל"ז).
ספר ויטבסק, בעריכת ברוך קרוא (תל אביב, תשי"ז).
ספר זרבבל (תל אביב, 1961).

ספר יקאטרינוסלאב – דנפרופטרובסק (הקהילה היהודית מהיווסדה ועד היום), בעריכת צבי הרכבי ויעקב גולדבורט (ירושלים – תל אביב, תשל"ג).

ספר מוצקין, בעריכת א. בייך (ירושלים, תרצ"ט).

ספר ראדאם (תל אביב, 1961).

פוגורלסקי, מרדכי, "פועלי ציון ותנועות ציוניות-סוציאליסטיות בביאלוסטוק", **אסופות** 6 (דצמבר 1959), עמ' 149-135.

פייקאז', מנדל, **חסידות פולין: מגמות רעיוניות בין שתי המלחמות ובגזרות ת"ש-תש"ה ("השואה")** (ירושלים, תשי"ן).

פילובסקי (בר-שלוס), ורדה, "נחמן סירקין: הגותו הלאומית והחברתית ופעילותו הציבורית-מדינית מראשית דרכו עד הקונגרס הציוני השני (1868-1898)", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ד.

פינסק: ספר עדות וזכרון לקהילת פינסק-קארלין, בעריכת נחמן תמיר (מירסקי), 2 כרכים (תל אביב, תכש"ו). **25 יאָר (1897-1922)** (וארשה, 1922).

פישמן, דויד א', "תחיית הקהילה: הקהילה במחשבה הלאומית בגולה", בתוך ישראל ברטל (עורך), **קהל ישראל: השלטון העצמי היהודי לדורותיו,** כרך ג': **העת החדשה** (ירושלים, תשס"ד), עמ' 233-250.

פלאטו, מנחם מנדל, **בשבילי ראדין: דברי ימיה של הישיבה הק' "חפץ חיים" בראדין משולבים בסיפור תולדות חייו של מרן הגאון רבי משה לונדינסקי זיע"א,** ראש הישיבה במשך עשרות שנים, ומקורבו ואיש סודו של ה"חפץ חיים" זיע"א (ירושלים, תשס"א).

פלג, עוזי, "הפעילות העיונית והאירגונית של יצחק בן-צבי בתנועת 'פועלי-ציון' בשנים 1903-1915", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת ניו יורק, 1975.

פלד, יואב, **אוטונומיה תרבותית ומאבק מעמדי: התפתחות המצע הלאומי של הבונד, 1893-1903** (תל אביב, 1997).

פלדמן, אליהו, "המינשר מיום 17 באוקטובר 1905, הרון ויטה, והשאלה היהודית ברוסיה", בתוך שמואל ייבין (עורך), **ספר רפאל מאהלר: קובץ מחקרים בתולדות ישראל מוגש לו במלאות לו שבעים וחמש שנה** (מרחביה, תשל"ד), עמ' 113-137.

יהודי רוסיה בימי המהפכה הראשונה והפוגרומים (ירושלים, תשנ"ט).

"יוזמתו של סטולפיץ להרחיב את זכויותיהם של יהודי רוסיה ב-1906", **שבות** 12 (תשמ"ז), עמ' 130-101.

פלודערמאכער, גרשון, "די אָוונט-שול אויפן נאָמען פֿון י. ל. פֿרץ (געוועז. יאָוונטשול פֿאַר דערוואַקסענע)", **שול-פנקס: פינף יאָר אַרבעט פֿון צענטראַלן בילדונגס-קאָמיטעט, 1919-1924** (וילנה, 1924), עמ' 223-238.

פלטין, ישראל זיסל, "לתולדות ישיבת יכנסת ישראל בסלובודקה, ליטא", **תבונה** י"ב, חוברת קכ"ג (תמוז תשי"ז), עמ' ד-ח.

פנקס אוסטראה: ספר זכרון לקהילת אוסטראה, בעריכת בן-ציון ח. אילון-באראניק (תל אביב, תשי"ד).

פנקס הקהילות: ליטא (ירושלים, תשנ"ו).

פנקס סאכאטשעוו, בעריכת א. ש. שטיין וגבריאל ווייסמאן (ירושלים, תשכ"ב).

פנקס סלוצק ובנותיה, בעריכת שמשון נחמני ונחום חייניץ (ניו יורק – תל אביב, תשכ"ב).

פסח-בלאט. אַ ליטעראַרישע זאַמלונג. בעריכת זרבל (וילנה, תרס"ח).

פראָגען פֿון לעבען, 2 חוברות (וילנה – פטרבורג, 1911-1912).

פרומקין, אסתר [מלכה ליפשיץ] ("מ. א-ר"), **די אידישע וואהל-קאָמיטעטען און זייער כלל-ישראל פּאָליטיק** (וילנה, 1907).

די בעסטע פּאָלקס-פֿערטרעטער (וילנה, 1907).

די צווייטע גאַסדאַרסטווענע דומע (וילנה, 1907).

וועמען דאַפֿען מיר וועהלען אין דומע (וילנה, 1906).

ווער פֿערטהיידיגט אַם בעסטען די אינטערעסען פֿון פּאָלק? (וילנה, 1906).

פרידמן, ר' נתן צבי, **אוצר הרבנים** (תל אביב, 1975).

פריידענבערג, אברהם יעקב, **זכרונות פֿון אַ ציוניסטישן סאַלדאַט** (בריסק, 1938).

פרנקל, יונתן, **נבואה ופוליטיקה: סוציאליזם, לאומיות ויהודי רוסיה, 1862-1917** (תל אביב, 1989).

צום אַנדענק פֿון מ.ב. ראַטנער: זאַמלבוך (קייב, 1919).

צום אַנדענק פֿון עוזר פֿינקעלשטיין: געוויילטע אַרטיקלען, זכרונות, רעדעס, ביאָגראַפֿיע, אַפּשאַצונגען (קאָנאָס, 1938).

צור, יעקב, **בין אורתודוקסיה לציונות: הציונות הדתית ומתנגדיה (גרמניה 1896-1914)** (רמת גן, תשס"א).

צייט-פראָגען, 5 חוברות (וילנה, 1909-1910).

צ'רנוביץ, חיים ("רב צעיר"), **מסכת זכרונות** (ניו יורק, תשי"ה).

קאָדאַן ח.ש. "דער לעבנס-וועג פֿון אַ ליטוואַק – קעמפֿער, שריפֿטשטעלער, לערער" בתוך א. ליטוואַק, **געקליבענע שריפֿטן** (ניו יורק, 1945), עמ' 9-154.

קורסקי, פֿראַנץ, **געזאַמעלטע שריפֿטן** (ניו יורק, 1952).

קורצער בעריכט וועגען VII צוזאַמענפֿאַהר פֿון דער פֿעראַייניגטער אַרגאַניזאַציע פֿון די אַרבייטער-פֿעראַייניגען און מיטהילפֿס-גרופֿען פֿון בונד אין אויסלאַנד ([ז'ינבה], 1909).

קירזשניץ, אברהם, **די יידישע פרעסע אין דער געוועזענער רוסישער אימפעריע, 1823-1916** (מוסקבה, 1930).

די פּראָפּאַגאַנדע צווישען די אידישע אַרבעטער אין די יאָרן פֿון דער ערשטער רעוואָלוציע (מוסקבה, 1926).

דער אידישער אַרבעטער. כרעסטאָמאַטיע צו דער געשיכטע פֿון דער אידישער אַרבעטער, רעוואָלוציאָנערער און סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין רוסלאַנד. 4 כרכים (מוסקבה, 1928-1925).
(עורך), יאָהרבוך פֿאַר יודישע ביבליאָטעקען אויף 1914 יאָהר (וילנה, 1913).
 קלויזנר, ישראל, "המשבר בספרות העברית בשנות המהפכה הראשונה ברוסיה", **העבר כ"ב (תשל"ג), עמ' 34-24.**

וילנה, ירושלים דליטא: דורות אחרונים 1881-1939, 2 כרכים (ירושלים, תשמ"ג).
קציר: קובץ לקורות התנועה הציונית ברוסיה, 2 כרכים (תל אביב, תשכ"ד - תשל"ב)
 קרוק, יוסף, **ד"ר דוד לבוביץ' – 15 שנה למותו: מדיניות יהודית קונסטרקטיבית וכל-עולמית (תל אביב, תשכ"ו).**

תחת דגלן של שלש מהפיכות, 2 כרכים (תל אביב, 1968-1970).
 קרייז, סמיון, "בתי ספר יהודיים בשפה הרוסית ברוסיה הצארית", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1994.
 ראן, ליזר, **ירושלים דליטא: מאויר ומתועד, 3 כרכים, ניו יורק, תשל"ד-תשל"ה.**
 רבינוביץ, זאב, **החסידות הליטאית מראשיתה ועד ימינו (ירושלים, תשכ"א).**
 רבינר, זאב אריה, **הגאון רבי אליעזר גורדון זצ"ל (תל אביב, תשכ"ח).**
מרן רבנו מאיר שמחה כהן זצ"ל (תל אביב, תשכ"ז).
ספר הרב רבי יהודה לייב פיין זצוק"ל (תל אביב תשל"ג).
 רוזנהיים, יעקב, **זכרונות (מהדורה שניה, בני ברק, תשל"ט).**
רויטער פנקס, 2 כרכים (וארשה, 1921-1924).
 רייכל, אשר, **אגרות רבי יצחק אייזיק הלוי בעל דורות הראשונים (ירושלים, תשל"ב).**
 רייכמן-וישר, ישראל, **דברים מעזבונו, זכרונות והערכות (תל אביב, תשי"ב).**
 ריינהרץ, יהודה, **חיים ויצמן, 2 כרכים (ירושלים, תשמ"ז).**
 רפאלי (צנציפר), אריה, "ועידות ארציות של ציוני רוסיה", **קציר, כרך א' (תל אביב, תשכ"ד), עמ' 43-102, כרך ב' (תל אביב, תשל"ב), עמ' 235-293.**
 שאַץ-אַנין, מאַקס, "מ.ב. ראטנער און די פֿאַראייניגונג", בתוך **צום אַנדענק פֿון מ.ב. ראטנער: זאַמלבוך (קייב, 1919)**, עמ' 85-94.
 שאַצקי, יעקב, **געשיכטע פֿון ייִדן אין וואַרשה, 3 כרכים (ניו יורק, 1947-1953).**
שבועות-בלאָט: א ליטעראַרישע זאַמלונג, בעריכת ה.ד. נומברג (וילנה, 1908).
 שוואַרץ, שלום, **אוסישקין באגרותיו: ממוסקבה ועד ירושלים (ירושלים תשי"י).**
 שוחט, עזריאל, "ההנהגה בקהילות רוסיה עם ביטול ה'קהל', " **ציון מ"ב (תשל"ז), עמ' 143-233.**
מוסד "הרבנות מטעם" ברוסיה: פרשה במאבק-התרבות בין חרדים לבין משכילים (חיפה, תשל"ו).
 שולמאַן, וויקטאָר [ישראל חיים שדובסקי], **בלעטלעך געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער-באַוועגונג (וארשה, 1929).**

שורות פועלי-ציון: פֿאַרטערטן, בעריכת שלמה שווייצער (תל אביב, 1981).
 שזר, זלמן, **אור אישים, 2 כרכים (ירושלים תשכ"ד).**
 "רבותינו בבית מדרשו של הבארוך גינצבורג", **העבר ו' (תשי"ח), עמ' 88-100.**
 [שטיף, נחום], "אויטאָביאָגראַפֿיע פֿון נחום שטיף", **ייִוואָ בלעטער 5 (1933), עמ' 195-225.**
 שטמפֿער, שאול, **הישיבה הליטאית בהתהוותה (מהדורה מורחבת ומתוקנת, ירושלים, תשס"ה).**
 שכטמן, יוסף, **זאב ז'בוטינסקי: פרשת חיינו, 2 כרכים (תל אביב, 1956-1959).**
 שלם, חיים וזאב ח. אריך, "תגובתם של חוגים אורתודוקסים בפולין לחוק מנוחת יום ראשון", **גלעד כ' (תשס"ו), עמ' 135-143.**

שלמון, יוסף, "החברה החרדית ברוסיה-פולין והציונות בשנים 1898-1900", בתוך יוסף שלמון, **דת וציונות: עימותים ראשונים (ירושלים, תשי"ן), עמ' 252-313.**
 "התנגדות החרדים לציונות בתקופת הרצל", בתוך יוסף שלמון, **דת וציונות: עימותים ראשונים (ירושלים, תשי"ן), עמ' 314-339.**
 "ספר שיבת ציון ורקעו ההיסטורי", בתוך אברהם יעקב סלוצקי, **שיבת ציון (ירושלים ובאר שבע, תשנ"ח), עמ' 7-60.**
 "תגובת החרדים במזרח אירופה לציונות המדינית", בתוך **הציונות ומתנגדיה בעם היהודי (ירושלים, תשי"ן), עמ' 51-73.**

שנות דור ודור: אסופת גנזים כתבי יד תעודות ומסמכים נדירים מאוצרם של גדולי הדורות, 2 כרכים (ירושלים, תשי"ס-תשס"ד).
 שניאורסאָן, יצחק, **לעבן און קאַמף פֿון ייִדן אין צאַרישן רוסלאַנד, 1905-1917: זכרונות (פריז, 1968).**
 שניאורסון, ר' יוסף יצחק, **אגרות-קודש מאת כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע מליובאוויטש, 16 כרכים (ברוקלין, 1982-2001).**
 שניאורסון, ר' שלום דובער, **אגרות-קודש מאת כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע מליובאוויטש, 5 כרכים (ברוקלין, 1987-1982).**

חנוך לנער (מהדורה חמישית, ברוקלין, תשנ"א [מהדורה ראשונה – ברוקלין תשי"ג]).
חשבון-קצר מהועידה הרבנית הפעטערבורגית שעל יד אסיפת הרבנים שנת עת"ר לפ"ק (ס"ט פטרבורג, עת"ר).
קונטרס ומעין מבית ד' (ברוקלין – כפר חב"ד, תשנ"ג [מהדורה ראשונה – ברוקלין, תשי"ג]).
 ספירא, יוסף, "התחיה ויצעירי ציון עד מלחמת העולם הראשונה", **קציר, כרך ב' (תל אביב, תשל"ב), עמ' 171-204.**

- Аврех А.Я., П.А. Столыпин и судьбы реформ в России (Москва, 1991).
 Столыпин и третья Дума (Москва, 1968).
 Царизм и третьеиюньская система (Москва, 1966).
 Царизм и четвертая Государственная Дума (Москва, 1981).
- Айзенберг, Лев, «На словах и на деле (По поводу мемуаров С.Ю. Витте и А.А.Лопухина)»,
 Еврейская летопись, сб. 3 (Ленинград – Москва, 1924), сс. 24-43.
- Александр Исаевич Браудо, 1864-1924: Очерки и воспоминания (Париж, 1937).
- Алексеева И.В., Оппозиция Его Величества: Дума, царизм и союзники России по Антанте в эпоху П.А.Столыпина, 1907-1911 гг. (С.-Петербург, 2004).
- Ананьич Б.В., Банкирские дома в России, 1860-1914 гг.: Очерки истории частного предпринимательства (Ленинград, 1991).
 и Толстая Л.И., «И.И. Толстой – гофмейстер и правозащитник», в кн. На пути к революционным потрясениям: из истории России второй половины XIX – начала XX века (С.-Петербург – Кишинев, 2001), сс. 179-194.
 и Толстая Л.И., «И.И. Толстой и Кружок равноправия и братства», Освободительное движение в России (Саратов, 1992), вып. 15, сс. 141-156.
- Андреев Д., «А.И. Браудо: штрихи к политическому портрету», Вестник Еврейского университета в Москве, 1(5) (1994), сс. 151-170.
- Аронсон, Григорий, Революционная юность: воспоминания, 1903-1917 (Нью-Йорк, 1961).
 «Русско-еврейская печать», в кн. Книга о русском еврействе от 1860-х годов до революции 1917 г. (Нью-Йорк, 1960), сс. 548-573.
- Бадаев А., Большевики в Государственной Думе (Москва, 1939).
- Барышников М.Н., Деловой мир России: историко-биографический справочник (С.-Петербург, 1998).
- Бахтурина А.Ю., Окраины российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914-1917 гг.) (Москва, 2004).
 «П.Н. Милюков и польский вопрос», в кн. П.Н.Милюков: историк, политик, дипломат (Москва, 2000), сс. 334-342.
- Бейзер, Михаэль, «Евреи Ленинграда (Петрограда) между мировыми войнами», диссертация на степень доктора философии, Еврейский Университет в Иерусалиме, 1995.
 Евреи Ленинграда, 1917-1939: национальная жизнь и советизация (Москва-Иерусалим, 1999).
- Берлинраут Л.Я. и М.С. Раскин, Еврейское население города Вологды (Москва, 1911).
- Бовыкин В.И., Финансовый капитал в России накануне первой мировой войны (Москва, 2001).
- Боровой, Саул, Воспоминания (Москва-Иерусалим, 1993).
- Бородин А.П., Государственный Совет России (1906-1917) (Киров, 1999).
 Столыпин: реформы во имя России (Москва, 2004).
- Братья, Евреи! (листовка еврейской группы, Киев, 1907).
- Бруцкус Б.Д., Статистика еврейского населения: распределение по территории, демографические и культурные признаки еврейского населения по данным переписи 1897 г. (С.-Петербург, 1909).
- Бунд в Беларуси, 1897-1921. Документы и материалы (Минск, 1997).
- Бухбиндер Н.А., История еврейского рабочего движения в России (Ленинград, 1925).
 Материалы для истории еврейского рабочего движения в России. Вып. 1 (Москва-Петроград, 1923).

- Вайнштейн М.И., «Общество еврейской народной музыки как фактор культурной жизни Петербурга начала 20 века», *Этнография Петербурга – Ленинграда*, вып. 2 (Ленинград, 1988), сс. 29-39.
- Вермель С.С., «Евреи в Москве», в кн. Ю. Снопов и А. Клемперт (сост.), *Евреи в Москве: сборник материалов* (Иерусалим – Москва, 2003), сс. 17-134.
- Вечоркевич, Павел, «Законодательные органы (Дума и Государственный Совет) как платформа российско-польского политического примирения», в кн. А.В. Липатов, И.О.Шайтанов (сост.), *Поляки и русские: взаимопонимание и взаимонепонимание* (Москва, 2000), сс. 135-146.
- Вехи: сборник статей о русской интеллигенции* (Москва, 1909).
- Винавер М.М., *Кадеты и еврейский вопрос* (Одесса, 1912).
- «Как мы занимались историей», *Еврейская старина*, 1 (1909), сс. 41-54.
- Недавнее (Воспоминания и характеристики)* (Париж, 1926).
- Вишневски, Эдвард, *Либеральная оппозиция в России накануне первой мировой войны* (Москва, 1994).
- Водовозов В., «Государственная Дума», *Новый энциклопедический словарь*, т. 14 (С.-Петербург, [1913]), сс. 404-412.
- Воззвание к русским евреям от группы членов-евреев партии «Союза 17-го октября»* ([Москва], 1906).
- VIII конференция Бунда* [Женева, 1910].
- Высшие и центральные государственные учреждения России, 1801-1917*, 4 тт. (С.-Петербург, 2000-2004).
- Галант И.В., *Арендовали ли евреи церкви на Украине?* (Киев, 1909).
- Ритуальный процесс в Дунайгороде в 1748 году*. Второе издание (Киев, 1911).
- Черта еврейской оседлости* (Киев, 1910).
- Ганелин Р.Ш., *Российское самодержавие в 1905 году: реформы и реформы* (С.-Петербург, 1991).
- Гец Ф.-М.Б. («М.Б.»), *В свете правды* (Москва, 1908).
- («Ф. Мейер»), *Суббота и воскресенье. По поводу законопроекта о воскресном отдыхе* (Вильна, 1911).
- Гимпельсон Я.И., *Законы о евреях*, 2 тт. (Петроград, 1914-1915).
- Гинев В.Н., *Борьба за крестьянство и кризис русского неонародничества, 1902-1914 гг.* (Ленинград, 1983).
- Гольдберг М.Л., *Циркулярные письма Елецкого района ЕТО за 1 год существования организации* (Елец, 1907).
- Чего ждать нам Русским евреям от равноправия*. Второе дополненное издание (Елец, 1908).
- Гольденвейзер А.А., *В защиту права: статьи и речи* (Нью-Йорк, 1952).
- Гольдин, Семен, «Русское еврейство под контролем царских военных властей в годы Первой мировой войны», диссертация на соискание степени доктора философии, Еврейский Университет в Иерусалиме, 2005.
- Гордон Л.О., «Тюрьма и ссылка», *Пережитое*, т. 4 (С.-Петербург, 1913), сс. 1-45.
- Государственная Дума, *Стенографические отчеты*, 37 тт. (С.-Петербург, 1906-1917).
- Гринвальд, Борис, («Борух Бен-Нерио»), *К еврейской молодежи* (Одесса, 1907).
- Кем должен быть разрешен еврейский вопрос?* (Умань, 1907).
- Территориализм как непосредственное решение проблемы еврейского вопроса* (Умань, 1908).
- Гурко В.И., *Черты и силуэты прошлого: правительство и общественность в царствование Николая II в изображении современника* (Москва, 2000).
- Гусев, Виктор, «Бунд в Україні часів першої світової війни», в кн. *Запорожские еврейские чтения*, вып. 2 (Запорожье, 1998), сс. 36-40.
- Дело Бейлиса* (Москва – Иерусалим, 1995).

- Дело Менделя Бейлиса: Материалы Чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства о судебном процессе 1913 г. по обвинению в ритуальном убийстве*, сост. Р.Ш. Ганелин, В.Е.Кельнер, И.В. Лукоянов (С.-Петербург, 1999).
- Дёмин В.А., *Государственная Дума России (1906-1917): механизм функционирования* (Москва, 1996).
- Деятельность М.Я. Острогорского в первой Государственной Думе* (С.-Петербург, 1906).
- Долбилов М. и А. Миллер (ред.), *Западные окраины Российской империи* (Москва, 2006).
- Дубнов С.М., «Евреи», в кн. А.И. Кастелянский (ред.), *Формы национального движения в современных государствах: Австро-Венгрия, Россия, Германия* (С.-Петербург, 1910), сс. 399-423.
- Евреи в России в царствование Николая II, 1894-1914* (Москва-Петроград, 1923). *Книга жизни*, 3 тт. (Рига, 1934-1935, Нью-Йорк, 1957).
- Дубнова-Эрлих, София, *Хлеб и маца* (С.-Петербург, 1994).
- Дякин В.С., *Буржуазия, дворянство и царизм в 1911-1914 гг.: Разложение третьешюньской системы* (Ленинград, 1988).
- Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX – начало XX вв.)* (С.-Петербург, 1998).
- Самодержавие, буржуазия и дворянство в 1907-1911 гг.* (Ленинград, 1978).
- Еврейская энциклопедия*, 16 тт. (С.-Петербург, 1908-1913).
- Зайцев, Максим, «В.Н. Коковцов и права еврейского населения России в начале XX века», *Материалы Девятой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике*, часть 1 (Москва, 2002), сс. 90-98.
- Залевский К., «Национальные партии в России», в кн. Л. Мартов, П. Маслов, А. Потресов (ред.), *Общественное движение в России в начале XX века*, т. 3, кн. 5: *Партии - их состав, развитие и проявление в массовом движении, на выборах и в Думе* (С.-Петербург, 1914), сс. 227-344.
- Иванов А.Е., *Студенчество России конца XIX – начала XX века: социально-историческая судьба* (Москва, 1999).
- Иваск У.Г., *Еврейская периодическая печать в России. Материалы для истории еврейской журналистики. Издания на русском языке* (Таллинн, 1935).
- Извещение о конференции организаций Р.С.-Д.Р.П.* ([Вена], 1912 – репринт 1982 под редакцией R. Carter Elwood).
- Ильф, Илья, *Записные книжки 1925-1937. Первое полное издание*, сост. А.И. Ильф (Москва, 2000).
- Иоффе Г.З., «Дело Бейлиса», в кн. *Дело Бейлиса* (Москва – Иерусалим, 1995), сс. 327-350.
- История внешней политики России: конец XIX – начало XX века (от русско-французского союза до Октябрьской революции)* (Москва, 1999).
- История Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Краткий курс* (Москва, 1946).
- Исхаков С.М., «Мусульманский либерализм в России в начале XX века», в кн. *Русский либерализм: исторические судьбы и перспективы* (Москва, 1999), сс. 391-404.
- «Мусульманский либеральный консерватизм в России в начале XX века», в кн. *Либеральный консерватизм: история и современность* (Москва, 2001), сс. 362-370.
- К вопросу о еврейском способе убоя скота* (С.-Петербург, 1914).
- Каганович, Альберт, «Отношение русской администрации к бухарским евреям и их правовое положение в Туркестанском крае в 1867-1917», диссертация на соискание степени доктора философии, Еврейский Университет в Иерусалиме, 2003.

- Калинычев Ф.И., *Государственная Дума в России в документах и материалах* (Москва, 1957).
- Канторович В., «Бунд накануне Февральской Революции», *Еврейская летопись*, сб. 2 (Петроград-Москва, 1923), сс. 37-54.
- Кацис, Леонид, «Об одной загадочной книге с экслибрисом раввина Я.И. Мазе (Мейер Ф., Патер Пранайтис как «самоотверженный» обличитель Талмуда. 1913)», в кн. *100 лет. Московская хоральная синагога* (Москва, 2006), сс. 81-103.
- Кельнер В.Е., «Александр Браудо и борьба с антисемитизмом в России в конце XIX – начале XX в.», *Вестник Еврейского Университета в Москве*, 2 (1993), сс.103-113.
- «Война. Россия. Евреи», *Вестник Еврейского Университета*, 5(23) (2001), сс. 265-284.
- «Журнал «Восход» и его издатель-редактор А.Е.Ландау», в кн. Румянцев А.Р. (сост.), *«Восход» - «Книжки Восхода»: роспись содержания, 1881-1906 гг.* (С.-Петербург, 2001), сс. 7-43.
- «Издательская деятельность С.В.Познера и некоторые вопросы общественной жизни в России в начале XX в.», в кн. В.Е.Кельнер, *Очерки по истории русско-еврейского книжного дела во второй половине XIX – начале XX в.* (С.-Петербург, 2003), сс. 97-114.
- Очерки по истории русско-еврейского книжного дела во второй половине XIX – начале XX в.* (С.-Петербург, 2003).
- «С.М. Дубнов и «Союз для достижения полноправия евреев в России»» в кн. О.В. Будницкий (ред.), *Архив еврейской истории*, т. 1 (Москва, 2004), сс. 150-168.
- и Д.А. Эльяшевич, *Литература о евреях на русском языке, 1890-1947. Библиографический указатель* (С.-Петербург, 1995).
- Клейнман И.А., *Между молотом и наковальней (польско-еврейский кризис)* (С.-Петербург, 1910).
- Клиер, Джон, «Круг Гинцбургов и политика штадланута в императорской России», *Вестник Еврейского университета в Москве*, 3(10) (1995), сс. 38-55.
- «Русская война против «Хевра Кадиша»» в кн. Д.А.Эльяшевич (ред.), *История евреев в России: проблемы источниковедения и историографии* (= *Труды по иудаике Петербургского еврейского университета*, вып. 1) (С.-Петербург, 1993), сс. 109-115.
- Клячко Л., «За чертой. В провинции», *Еврейская летопись*, сб. 3 (Ленинград – Москва, 1924), сс. 156-161.
- Книга о русском еврействе от 1860-х годов до революции 1917 г.* (Нью-Йорк, 1960).
- Козбаненко В.А., *Партийные фракции в I и II Государственных Думах России, 1906-1907* (Москва, 1996).
- Коковцов В.И., *Из моего прошлого: воспоминания, 1903-1919*, 2 тт. (Париж, 1933).
- Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях, решениях съездов, конференций и пленумов ЦК*, издание 9-е, том 1: 1898-1917 (Москва, 1983).
- Кооперация среди евреев (по данным 1911 и 1912 гг.)*, под редакцией И.А. Блюма и Л.С. Зака (С.-Петербург, 1913).
- Копытова Г.В., *Общество еврейской народной музыки в Петербурге – Петрограде* (С. Петербург, 1997).
- Косовский, Владимир, *Вопросы национальности* (Вильна, 1907).
- Коцюбинский Д.А., *Русский национализм в начале XX столетия* (Москва, 2001).
- Краткая еврейская энциклопедия*, тт. 1-10, доп. тт. 1-3 (Иерусалим, 1976-2003).
- Кривенький В., «Поалей Цион», *Политические партии России* (Москва, 1996), сс. 461-463.
- «Сионистско-социалистическая рабочая партия (ССРП)», *Политические партии России* (Москва, 1996), сс. 553-554.
- «Социалистическая еврейская рабочая партия (СЕРП)», *Политические партии России* (Москва, 1996), сс. 573-574.

- Кроль М., *Страницы моей жизни* (Нью-Йорк, 1944).
 «Человек он был!», в кн. *Александр Исаевич Браудо, 1864-1924: Очерки и воспоминания* (Париж, 1937), сс. 69-75.
- Крыжановский С.Е., *Воспоминания* ([Берлин], [1938]).
- Курганова О., «Журнал «Еврейский мир» (1909-1911 гг.): Указатель содержания», *Вестник Еврейского университета* 1(19) (1999), сс. 358-396.
- Ландау, Григорий, *Бессилие националистского творчества: к критике национальных программ Сионистской и Еврейской Народной Партии* (С.-Петербург, 1907).
Первые шаги в еврейской думской политике (отдельный оттиск из журнала Еврейский Мир 1910 г.) (С.-Петербург, 1910).
Польско-еврейские отношения (статьи и заметки) (Петроград, 1915).
- Левин, Владимир, «История дореволюционных еврейских молитвенных учреждений Петербурга», *Ами – Народ мой*, №2(55), 31.1.1993, сс. 4-5.
- Лещинский, Яков, *Гальвестонская эмиграция и эмиграционная политика* (Киев, 1912).
- Литвин А., «Генералы и евреи (Докладная записка начальника Генерального Штаба Я.Г. Жилинского)», *Вестник Еврейского Университета* 4(22) (2000), сс. 273-290.
- Локшин, Александр, «В поисках modus vivendi. Сионистское движение и царское правительство в конце XIX - начале XX веков», в кн. *Российский сионизм: История и культура* (Москва, 2002), сс. 70-86.
 «Формирование политики (Царская администрация и сионизм в конце XIX - начале XX в.)», *Вестник Еврейского университета в Москве* 1 (1992), сс. 42-56.
- Лукин, Вениамин, Алла Соколова и Борис Хаймович, *100 еврейских местечек Украины – исторический путеводитель*, выпуск 2: *Подолля* (С.-Петербург, 2000).
- Любченко, Володимир, «Вбивця Столипіна Богров: національний фактор у вересневій кризі 1911 р.», в кн. *Запорожские еврейские чтения*, вып. 2 (Запорожье, 1998), сс. 33-36.
- Лядов М., «Лондонский съезд Р.С.-Д.Р. Партии в цифрах», в кн. *Итоги Лондонского съезда*. Сб. статей (С.-Петербург, 1907), сс. 83-102.
- М.М. Винавер и *русская общественность начала XX века* (Париж, 1937).
- Марголин А.Д., *Украина и политика Антанты* (Берлин, 1921).
Материалы по вопросу о черте оседлости (Киев, 1911).
- Милуков П.Н., *Воспоминания* (Москва, 1991).
- Морозов К.Н., *Партия социалистов-революционеров в 1907-1914 гг.* (Москва, 1998).
На еврейские темы (Киев, 1911).
- Нардова В.А., «К вопросу о реформе городского положения (1905-1916 гг.)», в кн. *На пути к революционным потрясениям: из истории России второй половины XIX – начала XX века* (С.-Петербург – Кишинев, 2001), сс. 151-166.
- Националисты в Третьей Государственной Думе* (С.-Петербург, 1912).
- Нисселович Л.Н., *Доколе?: Богу Превечному, Творцу Вселенной слезная мольба!* ([С.-Петербург], [1912]).
Еврейский вопрос в III-ей Государственной Думе (С.-Петербург, 1908).
- Новый энциклопедический словарь*, 29 тт. (С.-Петербург, [1911-1916]).
 «Общий список членов Государственной Думы 1, 2, 3, 4 созывов», *Новый энциклопедический словарь*, т. 14 (С.-Петербург, [1913]), сс. I-LXXII
- Объективный ход истории и территориальное решение еврейского вопроса* (Вильна, 1906).
- Ольденбург С.С., *Николай II* (Москва, 2003).
Особые журналы Совета министров царской России, 1906 г. (Москва, 1982).
Особые журналы Совета министров Российской империи, 1909-1913 гг., 5 тт. (Москва, 2000-2005).
- Острогорский М.Я., *Демократия и политические партии* (Москва, 1997).
Отчет Еврейского Историко-этнографического общества за 1909 (С.-Петербург, 1910).
Отчет Еврейского Историко-этнографического общества за 1910 (С.-Петербург, 1911).

- Отчет Еврейского музыкально-драматического и литературного общества «Кармель» в г. Риге за 1910 год* (Рига, 1911).
- Отчет о VIII конференции Бунда* (Женева, 1911).
- Отчет о втором съезде представителей комитетов Еврейского Колонизационного Общества в Вильне (3-6 мая 1913)* (С.-Петербург, 1913).
- Отчет о IX конференции Бунда* (Женева, 1912).
- Отчет о деятельности Еврейского Литературного Общества со времени его основания 12-го октября 1908 г. до 1-го января 1910 г.* (С.-Петербург, 1910).
- Отчет о деятельности Еврейского Общества Поощрения Высших Знаний за 1913 год* (С.-Петербург, 1914).
- Отчет о деятельности Еврейского Эмиграционного Общества за 1909 год* (Киев, 1910).
- Отчет о деятельности Еврейского Эмиграционного Общества за 1910 год* (Киев, 1911).
- Отчет о деятельности Еврейского Эмиграционного Общества за 1911 год* (Киев, 1912).
- Отчет о деятельности Информационного Бюро для эмигрантов [при Центральном Комитете Еврейского Колонизационного Общества] за 1907 год* (С.-Петербург, 1908).
- Отчет о деятельности Информационного Бюро для эмигрантов [при Центральном Комитете Еврейского Колонизационного Общества] за 1909 год* (С.-Петербург, 1910).
- Отчет о деятельности Информационного Бюро для эмигрантов [при Центральном Комитете Еврейского Колонизационного Общества] за 1910 год* (С.-Петербург, 1911).
- Отчет о деятельности Общества для урегулирования еврейской эмиграции, (С.-Петербург) за 1908-1910 гг.* (С.-Петербург, 1911).
- Отчет о деятельности Общества для урегулирования еврейской эмиграции, (С.-Петербург) за 1912 г.* (С.-Петербург, 1913).
- Отчет о деятельности Одесского Отделения Еврейского Литературного Общества со времени его основания 22 Марта 1910 г. по 1 Января 1911 г.* (Одесса, 1911).
- Отчет общества для развития и поощрения производительного труда среди евреев России, 1912-1913* (С.-Петербург, 1914).
- Павлов Д.Б. и Шелохаев В.В. (сост.), *Российские либералы: кадеты и октябристы (документы, воспоминания, публицистика)* (Москва, 1996).
- Партия большевиков в период реакции (1907-1910 гг.): документы и материалы* (Москва, 1961).
- Партия социалистов-революционеров: документы и материалы, 3 тт.* (Москва, 1996-2001).
- Партия «Союз 17 октября»: протоколы съездов и заседаний ЦК, 2 тт.* (Москва, 1996-2000).
- Пасманик Д.С., *Сионизм* (Одесса, 1912).
- Первый учредительный съезд Еврейской Народной Группы: Программные положения, Резолюции съезда, Доклад о задачах русского еврейства* (С.-Петербург, [1907]).
- Перегудова З.И., *Политический сыск России, 1880-1917* (Москва, 2000).
- Перельман, Арон, «"Еврейский мир" (глава из воспоминаний)», публикация Е. Рабинович, *Вестник Еврейского университета в Москве* 2(18) (1998), сс. 226-277.
- «Мой отец», публикация Е. Рабинович, *Вестник Еврейского университета* 1(19) (1999), сс. 287-303.
- «Переписка Н.А.Романова с П.А.Столыпиным», *Красный архив* 5 (1924), сс. 105-115.
- Переферкович, Наум, *Религиозные вопросы у современных евреев в России. Разбор «заключений» Особого Съезда при Раввинской Комиссии 1910 г.* (С.-Петербург, 1911).
- Петров Ю.А., «Российская экономика в начале XX в.», в кн. *Россия в начале XX века* (Москва, 2002), сс. 168-223.
- Петровский-Штерн, Йоханан, *Евреи в русской армии, 1827-1914* (Москва, 2003).

- Пилипенко, Александр, «Моисей Гинсбург – “благодетель нашего Тихоокеанского флота” (к истории еврейского предпринимательства в России)», *Вестник Еврейского Университета*, 2 (20) (1999), сс. 274-294.
- Познер С.В., «Борьба за равноправие», в кн. *М.М. Винавер и русская общественность начала XX века* (Париж, 1937), сс. 165-186.
- «Страницы прошлого (из воспоминаний об А.И. Браудо)», в кн. *Александр Исаевич Браудо, 1864-1924: Очерки и воспоминания* (Париж, 1937), сс. 77-91.
- Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия.* (Москва, 1996).
- Полищук, Михаил, *Евреи Одессы и Новороссии: социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новороссии, 1881-1904* (Иерусалим-Москва, 2002).
- Поляки и евреи: Материалы о польско-еврейском споре по поводу законопроекта о городском самоуправлении в Польше. Из статей и заявлений депутата Грабского, Р. Дмовского, Н. Дубровского, Вл. Жаботинского, деп. И. Петрункевича и А. Свентоховского* (Одесса, 1911).
- Поляки и евреи. Сборник статей А. Гартгласа, А. Давидсона, В. Жаботинского, Я. Киришота, Observer'a* (С.-Петербург, 1913).
- Пресс А., «Борьба за высшее образование евреев при Николае II», *Еврейская летопись*, сб. 3 (Ленинград – Москва, 1924), сс. 135-141.
- Проект программы Еврейской Социалистической Рабочей Партии* ([Вильно], [1906]).
- Протокол первой конференции Еврейской Территориалистической Организации, состоявшийся в гор. Базеле в помещении «Safran» 30-1 Августа 1905 г., с предисловием И. Зангвилля* (Женева, 1905).
- Протоколы Конференции российских национально-социалистических партий, 16-20 апреля 1907* (С.-Петербург, 1908).
- Протоколы третьего делегатского съезда Союза для достижения полноправия еврейского народа в России (Общества полноправия еврейского народа в России) в С.-Петербурге с 10-го по 13-ое Февраля 1906 г.* (С.-Петербург, 1906).
- Протоколы Центрального Комитета и заграничных групп Конституционно-демократической партии, 1905 – середина 1930-х гг.*, 6 тт. (Москва, 1997-1999).
- Пятый (Лондонский) съезд РСДРП. Протоколы* (Москва, 1963).
- Рафес М.Г., *Очерки по истории «Бунда»* (Москва, 1923).
- Регесты и надписи: свод материалов для истории евреев в России (80 г. – 1800 г.)*, 3 тт. (С.-Петербург, 1899-1913).
- Резолюции областных совещаний по вопросам, связанным с предстоящей избирательной кампанией Еврейской Народной Группы* (С.-Петербург, [1907]).
- Розенблат, М., *Сионисты-территориалисты* (Киев, 1907).
- Розенталь И.С. (публ.), «Бунд “национализируется”... Обсуждение проекта национально-культурной автономии в 1903 году», *Архив еврейской истории* 3 (2006), сс. 274-313.
- Провокатор. Роман Малиновский: судьба и время* (Москва, 1996).
- Профессиональные союзы рабочих России. 1905 – февраль 1917: Перечень организаций* (Москва, 1985).
- Румянцев А.Р. (сост.), «Восход» - «Книжки Восхода»: *роспись содержания, 1881-1906 гг.* (С.-Петербург, 2001).
- Саатчан А.Л., *Полный свод законов Российской Империи* (С.-Петербург, 1911).
- Сборник памяти А.Д. Идельсона* (Берлин, 1925).
- Сборник решений Раввинской Комиссии созыва 1910 года* (С.-Петербург, 1912, репринт: Тель-Авив, 1970).
- Свалов, А., «Бунд – Венскому Международному Социалистическому конгрессу 1914 года (неизданный доклад)», *Вестник Еврейского Университета*, 8(26) (2003), сс. 207-244.

- Седьмой съезд Объединенной организации рабочих ферейнов и групп содействия Бунду за границей* (Женева, 1909).
- СЕРП*, сб. 1-2 (Москва, С.-Петербург, 1907).
- Систематический указатель литературы о евреях на русском языке* (С.-Петербург, 1892).
- Слиозберг Г.Б., «Барон Г.О. Гинцбург и правовое положение евреев», *Пережитое*, 2 (1910), сс. 94-115.
- Барон Г.О. Гинцбург. Его жизнь и деятельность* (Париж, 1933).
- Дела минувших дней: записки русского еврея*, 3 тт. (Париж, 1933-1934).
- Дореволюционный строй России* (Париж, 1933).
- Обследование положения евреев* (С.-Петербург, 1907).
- Правовое и экономическое положение евреев в России (Из материалов по еврейскому вопросу)* (С.-Петербург, 1907).
- Совещание еврейских общественных деятелей в г. Ковне 19-22 ноября 1909 г. Стенографический отчет* (С.-Петербург, 1910).
- Соловьев Ю.Б., *Самодержавие и дворянство в 1907-1914 гг.* (Ленинград, 1990).
- Спивак А. *Территориализм и Палестинофильство: Ответы на вопросы появившиеся в народе со времени раскола сионистической организации, после VII конгресса на две отдельных организации – Территориалистическую и Палестинскую* (Умань, 1907).
- Степанов С.А., «Дело Бейлиса» в кн: *Дело Бейлиса* (Москва – Иерусалим, 1995), сс. 351-411.
- Черная сотня в России, 1905-1914 гг.* (Москва, 1992).
- Столыпин П.А., *Переписка* (Москва, 2004).
- Съезды и конференции конституционно-демократической партии, 1905-1920*, 3 тт. (Москва, 1997-2000).
- Сыпченко А.В., *Народно-социалистическая партия в 1907-1917 гг.* (Москва, 1999).
- Тагер, А.С., *Царская Россия и дело Бейлиса* (Москва, 1934, репринт в кн. *Дело Бейлиса* [Москва – Иерусалим, 1995], сс. 1-324).
- Территориализм в Одессе: Годичный отчет Одесского отделения еврейского территориалистско-эмиграционного общества* (Одесса, 1908).
- Толстой И.И., *Воспоминания министра народного просвещения графа И.И.Толстого, 31 октября 1905 г. – 24 апреля 1906 г.* (Москва, 1997).
- Дневник, 1906-1916* (С.-Петербург, 1997).
- Третий Всероссийский съезд сионистов в Гельсингфорсе* (Петроград, 1917).
- Тривус М.Л. («М.Л. Усов»), *Евреи в армии* (С.-Петербург, 1911).
- Трудовая народно-социалистическая партия. Документы и материалы* (Москва, 2003).
- Тютюкин С.В., *Меньшевизм: страницы истории* (Москва, 2002).
- Устав Еврейского статистического общества* (Вильна, 1913).
- Устав Еврейского территориалистского общества* (Варшава, 1907).
- Устав Еврейского Эмиграционного Общества* (Киев, 1909).
- Устав Еврейского Эмиграционно-Колонизационного общества* ([Киев?], [1908]).
- Устав Национально-еврейского клуба избирателей в Царстве Польском.* ([Варшава], [1907]).
- Устав общества для развития и поощрения производительного труда среди евреев в России* (СПб, 1911).
- Устав Общества «Кнесет Исроель»* (Вильна, 1908).
- Устав Общества любителей еврейского языка «Агудас ховевей сфас эйвер»* (С.-Петербург, 1907).
- Устав Общества распространения правильных сведений о евреях и еврействе* (Москва, 1907).
- Фархшатов М.Н., *Самодержавие и традиционные школы башкир и татар в начале XX века (1900-1917 гг.)* (Уфа, 2000).

- Фахрутдинов Р.Р. (сост.), *Материалы и документы по истории общественно-политического движения среди татар (1905-1917 гг.)* (Казань, 1992).
- «Татарское либерально-демократическое движение в конце XIX – начале XX вв.: идеология и политическая программа», автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук (Казань, 1996).
- Volkspartei – Еврейская Народная Партия* (С.-Петербург, 1907).
- Фрейденберг А.А., *Общественный и духовный раввинат в России (Ответ прилуцкому раввину Л. Цирельсону)* (Кременчуг, 1908).
- Фрумкин Я.Г., «Из истории русского еврейства (воспоминания, материалы, документы)», в кн. *Книга о русском еврействе от 1860-х годов до революции 1917 г.* (Нью-Йорк, 1960), сс. 50-110.
- Хабутдинов А.Ю и Д.В. Мухетдинов, *Всероссийские мусульманские съезды 1905-1906 гг.* (Нижний Новгород, 2005).
- Хаген, Манфред, «Ленский расстрел 1912 года и российская общественность», *Отечественная история*, 2002, №2, сс. 60-85.
- Хоровиц, Брайэн, «Генрих Слиозберг: штрихи к политическому портрету», *Вестник Еврейского Университета в Москве*, 2 (15) (1997), сс.186-205.
- Цехновичер Л.Я., *Школа политической борьбы: из истории участия большевиков в думских избирательных кампаниях, 1906-1912* (Тула, 1989).
- Цирельсон Л.М., *Анализ «Мыльных пузырьков» или разбор фрейденбергского «ответа»* (Прилуки, 1908).
- Циркуляр № 2-3 Еврейской Территориальной Организации* ([Елисаветград?], сентябрь-октябрь 1906).
- Цявловский М.А.(сост.), *Большевики. Документы по истории большевизма с 1903 по 1916 год бывшего Московского Охранного Отделения* (Москва, 1918 – репринт Нью-Йорк, 1990).
- Черменский Е., «Выборы в IV Государственную Думу», *Вопросы истории*, 1947, №4, сс. 21-40.
- Четвертый (Объединительный) съезд РСДРП. Протоколы* (Москва, 1959).
- Шварц А.Н., *Моя переписка со Столыпиным. Мои воспоминания о Государе* (Москва, 1994).
- Шевцов А.В., *Издательская деятельность русских несоциалистических партий начала XX века* (С.-Петербург, 1997).
- Шепелев Л.Е., *Царизм и буржуазия в 1904-1914 гг.: проблемы торгово-промышленной политики* (Ленинград, 1987).
- Штейнберг А., «Двоюродный брат Самуил», публикация Н.А.Портновой, в кн. *Архив еврейской истории*, т.2 (Москва, 2005), сс. 66-81.
- Шилов Д.Н., *Государственные деятели Российской Империи: Главы высших и центральных учреждений, 1802-1917*. Биобиблиографический справочник (С.-Петербург, 2001).
- Эльяшевич, Дмитрий, «Источниковедение истории евреев в России (К постановке вопроса)», в кн. Д.А.Эльяшевич (ред.), *История евреев в России: проблемы источниковедения и историографии* (= Труды по иудаике Петербургского еврейского университета, вып. 1) (С.-Петербург, 1993), сс. 27-53.
- Правительственная политика и еврейская печать в России, 1797-1917: Очерки истории цензуры* (С.-Петербург – Иерусалим, 1999).
- Энгель В.В., «Еврейский вопрос» в русско-американских отношениях: на примере «паспортного» вопроса, 1864-1913 (Москва, 1998).
- Энциклапедыя гісторыі Беларусі*, 6 тт. (Мінск, 1993-2003).
- Юртаева Е.А., *Государственный Совет в России (1906-1917 гг.)* (Москва, 2001).
- Ямаева Л.А. (сост.), *Мусульманские депутаты Государственной думы России, 1906-1917 гг., сборник документов и материалов* (Уфа, 1998).

Яцкевіч І., «Думская тактыка Бунда ў Беларусі (1906-1910 гг.)», *Беларускі гістарычны часопіс*, 1997, №3, сс. 13-19.

ספרים ומאמרים באנגלית, צרפתית, גרמנית, פולנית, לטבית:

- Ascher, Abraham, *P. A. Stolypin: The Search for Stability in Late Imperial Russia* (Stanford, 2001).
- Pavel Axelrod and the Development of Menshevism* (Cambridge, Mass., 1972).
- The Revolution of 1905*, 2 vols. (Stanford, 1988-1992).
- Attia, Ali Mohamed Abd El-Rahman, *The Hebrew Periodical Ha-Shiloah (1896-1919): Its Role in the Development of Modern Hebrew Literature* (Jerusalem, 1991).
- Avrutin, Eugene, "The Power of Documentation: Vital Statistics and Jewish Accommodation in Tsarist Russia," *Ab Imperio*, 2003, no. 4, pp. 271-299.
- Bacon, Gershon C., "La société juive dans le royaume de la Pologne du Congrès (1860-1914)," in: Shmuel Trigano (ed.), *La société juive a travers l'histoire*, vol. 1 (Paris, 1992), pp. 623-664.
- "Prolonged Erosion, Organization and Reinforcement: Reflection on Orthodox Jewry in Congress Poland (up to 1914)," in: Yisrael Gutman (ed.), *Major Changes within the Jewish People in the Wake of the Holocaust: Proceedings of the Ninth Yad Vashem International Historical Conference* (Jerusalem, 1996), pp. 71-91.
- The Politics of Tradition: Agudat Yisrael in Poland, 1916-1939* (Jerusalem, 1996).
- Bartal, Israel, "True Knowledge and Wisdom': On Orthodox Historiography," in: Jonathan Frankel (ed.), *Reshaping the Past: Jewish History and Historians (= Studies in Contemporary Jewry*, vol. 10) (New York-Oxford, 1994), pp. 178-192.
- Bartoszewski, Władysław T. and Antony Polonsky, "Introduction," in: idem (eds.), *The Jews in Warsaw: A History* (Oxford, 1991), pp. 1-52.
- Be'er-Marx, Roni, "Halevanon – Re-interpretation of an Orthodox Organ," in: *Proceedings of the International Scientific Conference "Jewish Intellectual Life in Pre-War Vilna," September 16-17, 2003, Vilnius* (Vilnius, 2004), pp. 108-121.
- Bendikaitė, Eglė, "Expressions of Litvak Pro-Lithuanian Political Orientation, c. 1906 – c. 1921," in: Alvydas Nikžentaitis, Stefan Schreiner & Darius Staliūnas (eds.), *The Vanished World of Lithuanian Jews* (Amsterdam – New York, 2004), pp. 89-107.
- Bericht des Zentralen Komitees der „Jüdischen Sozialistischen Arbeiterpartei“ zum Internationalen Sozialistischen Arbeiter-Kongress in Stuttgart 1907 über die Entwicklung und Tätigkeit dieser Partei* (Stuttgart, 1907).
- Bericht über die Tätigkeit des Allgemeinen Jüdischen Arbeiterbundes in Litauen, Polen und Russland ("Bund") an den Internationalen Sozialistischen Kongress in Kopenhagen* (Geneve, 1910).
- Best, Gary Dean, "Jacob H. Schiff's Galveston Movement: An Experiment in Immigrant Deflection, 1907-1914," *American Jewish Archives* 30 (1978), pp. 43-79.
- Blobaum, Robert, "The Politics of Antisemitism in Fin-de-Siècle Warsaw," *The Journal of Modern History* 73, no. 2 (June 2001), pp. 275-306.
- Böhm, Adolf, *Die Zionistische Bewegung*, 2 vols. (Tel Aviv, 1935-1937).
- Breuer, Mordechai, "Orthodox German Jewry and the Political Changes of the Early Twentieth Century" in: Yisrael Gutman (ed.), *Major Changes within the Jewish People in the Wake of the Holocaust: Proceedings of the Ninth Yad Vashem International Historical Conference* (Jerusalem, 1996), pp. 59-69.
- Chmielewski, Edward, *The Polish Question in the Russian State Duma* (Knoxville, Tennessee, 1970).
- Cohen, Naomi W., *Jacob H. Schiff: A Study in American Jewish Leadership* (Hanover & London, 1999).

- Cohen, Nathan, “‘An Ugly and Repulsive Idler’ or a Talented and Seasoned Editor: S.Y. Yatzkan and the Beginnings of the Popular Yiddish Press in Warsaw,” *Jews in Russia and Eastern Europe*, issue 1-2 (54-55) (Summer-Winter 2005), pp. 28-53.
- Conroy, Marry Schaeffer, *Peter Arkadievich Stolypin: Practical Politics in Late Tsarist Russia* (Boulder, Colorado, 1976).
- Corrsin, Stephen D., “Polish-Jewish Relations before the First World War: The Case of the State Duma Elections in Warsaw,” *Gal-Ed* 11 (1989), pp. 31-53.
 “The Jews, the Left, and the State Duma Elections in Warsaw in 1912: Selected Sources,” *Polin* 9 (1996), pp. 45-54.
Warsaw before the First World War: Poles and Jews in the Third City of the Russian Empire, 1880-1914 (New York, 1989).
- Dahlmann, Dittmar, *Die Provinz wählt: Russlands Konstitutionell-demokratische Partei und die Dumawahlen, 1906-1912* (Köln, 1996).
- Duverger, Maurice, *Les partis politiques* (9th edition, Paris, 1976).
- Edelman, Robert, *Gentry Politics on the Eve of the Russian Revolution: The Nationalist Party, 1907-1917* (New Brunswick, NJ, 1980).
- Elwood, Ralph Carter, *Russian Social Democracy in the Underground: A Study of the RSDRP in the Ukraine, 1907-1914* (Assen, 1974).
- Emmons, Terence, *The Formation of Political Parties and the First National Election in Russia* (Cambridge, Mass., 1983).
- Fishman, David E., “Musar and Modernity: The Case of Novaredok,” *Modern Judaism* 8 (1988), pp. 41-64.
 “Preserving Tradition in the Land of Revolution: The Religious Leadership of Soviet Jewry, 1917-1930,” in: Jack Wertheimer (ed.), *The Uses of Tradition: Jewish continuity in the Modern Era* (New York & Jerusalem, 1992), pp. 85-118.
The Rise of Modern Yiddish Culture (Pittsburgh, 2005).
- Fishman, Joshua A., “Attracting a Following to High-Culture Functions for a Language of Everyday Life: The Role of the Tshernovits Language Conference in the ‘Rise of Yiddish’,” in: Joshua A. Fishman (ed.), *Never Say Die! A Thousand Years of Yiddish in Jewish Life and Letters* (The Hague, 1981), pp. 369-394.
- Frankel, Jonathan, “S.M. Dubnov: Historian and Ideologist,” in: Sophie Dubnov-Erich, *The Life and Work of S.M. Dubnov: Diaspora Nationalism and Jewish History* (Bloomington & Indianapolis, 1991), pp. 1-33.
- Freeze, ChaeRan Y., *Jewish Marriage and Divorce in Imperial Russia* (Hanover, NH, 2002).
- Gassenschmidt, Christoph, “Die jüdische Intelligenz and die ‘Krise’ jüdisch-politischer Interessenvertretung in Rußland zwischen 1907 und 1914,” in: Heiko Haumann & Stefan Plaggenborg (eds.), *Aufbruch der Gesellschaft im verordneten Staat: Rußland in der Spätphase des Zarenreiches* (Frankfurt, 1994), pp. 119-137.
Jewish Liberal Politics in Tsarist Russia, 1900-1914: The Modernization of Russian Jewry (New York, 1995).
- Gelber N.M., “Aktenstücke zu den Legalisierungsversuchen der zionistischen Organization in Russland,” *Der Jude* 8 (1924), pp. 662-669.
- Gessen, Valerii, “Jewish Vocational Education and Encouragement of Industrial Labor in Russia,” *Shvut* 1-2 (17-18) (1995), pp. 17-29.
- Getzler, Israel, *Martov: A Political Biography of a Russian Social Democrat* (Melbourne, 1967).
- Goldsmith, Emanuel S., *Architects of Yiddishism at the Beginning of the Twentieth Century: A Study in Jewish Cultural History* (London, 1976).
- Greenberg, Louis, *The Jews in Russia*, 2 vols. (New Haven, 1951).
- Guesnet, François, “Chasydzki klal-tuer wobec metropolii i nowoczesności: Joel Wegmeister z Warszawy (1837-1919),” in: *Żydzi Warszawy. Materiały konferencji w 100. rocznicę urodzin Emanuela Ringelbluma* (Warszawa, 2000), pp. 41-57.
Polnische Juden im 19. Jahrhundert: Lebensbedingungen, Rechtsnormen und Organisation im Wandel (Köln, 1998).

- Haimson, Leopold, *Russia's Revolutionary Experience, 1905-1917* (New York, 2005).
- “The Problem of Social Stability in Urban Russia, 1905–1917,” *Slavic Review* 23 (1964), pp. 619-642; 24 (1965), pp. 1-22.
- Hagen, Manfred, *Die Entfaltung politischer Öffentlichkeit in Russland, 1906-1914* (Wiesbaden, 1982).
- Hamm, Michael F., “Liberalism and the Jewish Question: The Progressive Bloc,” *Russian Review* 31 (1972), pp. 163-172.
- Harcave, Sidney Samuel, “The Jews and the First Russian National Election,” *American Slavic and East European Review* 9 (1950), pp. 33-41.
- [Herzl, Theodor], *Theodor Herzls Tagebücher*, 3 vols. (Berlin, 1922-1923).
- Heyman Michael, *The Uganda Controversy*, 2 vols. (Jerusalem, 1970-1977).
- Hersch, Liebmann, “International Migration of the Jews,” in: Walter F. Willcox (ed.), *International Migrations*, vol. 2: *Interpretations* (New York, 1931), pp. 471-520.
- Hilbrenner, Anke, *Diaspora-Nationalismus: Zur Geschichtskonstruktion Simon Dubnows* (Göttingen, 2007).
- Hosking, Geoffrey A., *The Russian Constitutional Experiment: Government and Duma, 1907-1914* (Cambridge, 1973).
- Jaworski, Wojciech, “Żydowskie organizacje kulturalne i towarzyskie w królestwie polskim (1906-1914),” *Kwartalnik Historii Żydów*, no. 2 (210) (June 2004), pp. 161-169.
- Jedlicki, Jerzy, “The End of the Dialogue: Warsaw, 1907-1912,” in: Sławomir Karpalski (ed.), *The Jews in Poland*, vol. 2 (Cracow, 1999), pp. 111-123.
- Kahan, Arcadius, *Essays in Jewish Social and Economic History* (Chicago & London, 1986).
- Kappeler, Andreas, *Rußland als Vielvölkerreich: Entstehung, Geschichte, Zerfall* (München, 1993).
- Kaplun-Kogan, Wladimir W., *Die jüdischen Wanderbewegungen in der neuesten Zeit (1880-1914)* (Bonn, 1919).
- Kidzińska, Agnieszka, “Próba wymianu składu Koła Polskiego w III Dume Państwowej w 1908 r.: Przyczynek do dziejów stosunków Stronnictwa Polityki Realnej i Narodowej Demokracji,” *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Lublin – Polonia*, LVIII (2003), Sectio F, pp. 123-147.
- Kiel, Marc W., “The Ideology of the Folks-Partey,” *Soviet Jewish Affairs* 5 (1975), pp. 75-89.
- Korzec, Paweł, “Antisemitism in Poland as an Intellectual, Social and Political Movement,” in: Joshua A. Fishman (ed.), *Studies on Polish Jewry, 1919-1939: The Interplay of Social, Economic and Political Factors in the Struggle of a Minority for its Existence* (New York, 1974), pp. 12-104.
- Kressel, Getzel, *Guide to the Hebrew Press* (Zug, 1979).
- Krutikov, Mikhail, *Yiddish Fiction and the Crises of Modernity, 1905-1914* (Stanford, 2001).
- Kuznets, Simon, “Immigration of Russian Jews to the United States: Background and Structure,” *Perspectives in American History* 9 (1975), pp. 35-124.
- Laqueur, Walter, *A History of Zionism* (3rd edition, London, 2003).
- Latvija: sinagogas un rabīni, 1918-1940*, compiler Rita Bogdanova (Rīga, 2004).
- Lederhendler, Eli, *Jewish Responses to Modernity: New Voices in America and Eastern Europe* (New York, 1994).
- The Road to Modern Jewish Politics: Political Tradition and Political Reconstruction in the Jewish Community of Tsarist Russia* (Oxford, 1989).
- Leftwich, Joseph, *Israel Zangwill* (New York & London, 1957).
- Levin, Alfred, “June 3, 1907: Action and Reaction” in: Alan D. Ferguson and Alfred Levin, eds., *Essays in Russian History: A Collection Dedicated to George Vernadsky* (Hamden, Conn., 1964), pp. 233-273.
- “The Russian Voter in the Elections to the Third Duma,” *Slavic Review* 21 (1962), pp. 660-677.
- The Second Duma: A Study of the Social-Democratic Party and the Russian Constitutional Experiment* (Hamden, Conn., 1966).

- The Third Duma, Election and Profile* (Hamden, Conn., 1973).
- Levin, Vladimir, "Jewish Voters and the Russian State Duma," in: *Proceedings of the International Conference "Von Duma zu Duma: Hundert Jahre russischer Parlamentarismus,"* Bonn (in print).
- "120 Years of Censorship of Jewish Publications in Russia" (Review on Dmitrii A. Elyashevich, *Pravitel'stvennaia politika i evreiskaia pechat' v Rossii, 1797-1917: Ocherki istorii tsenzury*)," *Jews in Eastern Europe*, issue 2 (42), 2000, pp. 100-105.
- "Politics at the Crossroads – Jewish Parties and the Second Duma Elections 1907," *Leipziger Beiträge zur jüdischen Geschichte und Kultur* 2 (2004), pp. 129-146.
- "Russian Jewry and the Duma Elections, 1906-1907," *Jews and Slavs* 7 (Jerusalem-Kyiv, 2000), pp. 233-264.
- "The Jewish Socialist Parties in Russia in the Period of Reaction," in: Stefani Hoffman and Ezra Mendelsohn (eds.), *The Revolution of 1905 and Russia's Jews: A Turning Point?* Festschrift in honor of Prof. Jonathan Frankel (in print).
- "Zur Verbreitung jüdischer Zeitschriften in Rußland: Sprache versus Geographie," in: Susanne Marten-Finnis und Markus Winkler (eds.), *Die jüdische Presse im europäischen Kontext, 1686-1990* (Bremen, 2006), pp. 101-119.
- Levitats, Isaac, *The Jewish Community in Russia, 1844-1917* (Jerusalem, 1981).
- Lindenmeyr, Adele, *Poverty Is Not a Vice: Charity, Society, and the State in Imperial Russia* (Princeton, 1996).
- Löwe, Heinz-Dietrich, *The Tsars and the Jews: Reform, Reaction and Anti-Semitism in Imperial Russia, 1772-1917* (Chur, 1993).
- Lurie, Ilia and Arkadii Zeltser, "Moses Berlin and the Lubavich Hasidim: A Landmark in the Conflict Between Haskalah and Hasidism," *Shvut* 5 (21) (1997), pp. 32-64.
- Manning, Roberta Thompson, *The Crisis of the Old Order in Russia: Gentry and Government* (Princeton, New Jersey, 1982).
- Marinbach, Bernard, *Galveston: Ellis Island of the West* (Albany, 1983).
- Marten-Finnis, Susanne, *Vilna as a Centre of the Modern Jewish Press, 1840-1928: Aspirations, Challenges, and Progress* (Bern, 2004).
- McKean, Robert B., *St. Petersburg Between the Revolutions: Workers and Revolutionaries, June 1907 – February 1917* (New Haven & London, 1990).
- Mendelsohn, Ezra, "A Note on Jewish Assimilation in the Polish Lands," in: Bela Vago (ed.), *Jewish Assimilation in Modern Times* (Boulder, Colorado, 1981), pp. 141-149.
- Class Struggle in the Pale: The Formative Years of the Jewish Worker's Movement in Tsarist Russia* (Cambridge, 1970).
- "Jewish National Politics in Eastern Europe: Core and Periphery," *Shvut* 11(27) (2002-2003), pp. 15-26.
- On Modern Jewish Politics* (Oxford, 1993).
- "The Jewish Socialist Movement and the Second International, 1889-1914: The Struggle for Recognition," *Jewish Social Studies* 26 (July 1964), pp. 131-145.
- The Jews of East Central Europe Between the World Wars* (Bloomington, 1983).
- Mishkinsky, Moshe, "Regional Factors in the Formation of the Jewish Labor Movement in Czarist Russia," in: Ezra Mendelsohn (ed.), *Essential Papers on Jews and the Left* (New York & London, 1997), pp. 78-100.
- Morgenstern, Matthias, *From Frankfurt to Jerusalem: Isaac Breuer and the History of the Secession Dispute in Modern Jewish Orthodoxy* (Leiden, 2002).
- Moss, Kenneth, "Jewish Culture Between Renaissance and Decadence: *Di Literarische Monatschriften* and Its Critical Reception," *Jewish Social Studies* 8 (Fall 2001), pp. 153-198.
- Nathans, Benjamin, *Beyond the Pale: The Jewish Encounter with Late Imperial Russia* (Berkeley, 2002).
- Oppenheim, Israel, "The Radicalization of the Endecja's Anti-Jewish Line During and After the 1905 Revolution," *Shvut* 9 (25) (2000), pp. 32-66.

- Orbach, Alexander, "The Jewish People's Group and the Jewish Politics, 1906-1914," *Modern Judaism* 10 (1990), pp. 1-15.
- "Zionism and the Russian Revolution of 1905: The Commitment to Participate in Domestic Political Life," *Bar-Ilan* 24-25 (1989), pp. 7-24.
- Pearson, Raymond, *The Russian Moderates and the Crisis of Tsarism, 1914-1917* (London, 1977).
- Pinchuk, Ben-Cion, *The Octobrists in the Third Duma, 1907-1912* (Seattle, 1974).
- Pipes, Richard, *Struve: Liberal on the Right, 1905-1944* (Cambridge, Mass. & London, 1980).
- The Russian Revolution 1899-1919* (New York, 1991).
- PPS-Lewica, 1906-1918: *Materiały i dokumenty*, 2 vols. (Warszawa, 1961-1962).
- Prager, Moshe, "When Hasidim of Ger Became Newsmen," in: Lucy Dawidowicz, *The Golden Tradition* (New York, 1967), pp. 210-211.
- Rabinowicz, Harry, "Aaron Menahem Mendel Guterman, the *rebbe* of Radzymin," *Polin* 11 (1998), pp. 62-65.
- Rapoport-Albert, Ada, "Hagiography with Footnotes, Edifying Tales and the Writings of History in Hassidism," *History and Theory* 27 (1988): *Essays in Jewish Historiography*, pp. 119-159.
- Read, Christopher, *Religion, Revolution and the Russian Intelligentsia, 1900-1912: The Vekhi Debate and its Intellectual Background* (London, 1979).
- Riha, Tomas, "Constitutional Developments in Russia," in Theofanis G. Stavrou (ed.), *Russia under the Last Tsar* (Minneapolis, 1969), pp. 87-116.
- Rogger, Hans, *Jewish Policies and Right-Wing Politics in Imperial Russia* (London, 1986).
- Rotstein, Shmuel, "The Orthodox Press in Poland" in: *Jewish Press That Was* (Jerusalem, 1980), pp. 97-111.
- Salmon, Yosef, "Rabbi Eliyahu Akiva Rabinovich of Poltava: Harbinger of Jewish Orthodoxy in Imperial Russia," *Shvut* 11(27) (2002-2003), pp. 27-39.
- "The Yeshiva of Lida: A Unique Institution of Higher Learning," *YIVO Annual of Jewish Social Science* 15 (1974), pp. 106-125.
- Samuel, Maurice, *Blood Accusation: The Strange History of the Beilis Case* (Philadelphia, 1966).
- Samuś, Paweł, "The Bund Organization in Lodz, 1898-1939," in: Jack Jacobs (ed.), *Jewish Politics in Eastern Europe: The Bund at 100* (New York, 2001), pp. 90-111.
- Schapiro, Leonard, "The *Vekhi* Group and the Mystique of Revolution," in: Leonard Schapiro, *Russian Studies* (New York, 1987), pp. 68-92.
- Schwarz, Solomon M., *The Russian Revolution of 1905: The Workers' Movement and the Formation of Bolshevism and Menshevism* (Chicago & London, 1967).
- Seltzer, Robert M., "Jewish Liberalism in Late Tsarist Russia," *Contemporary Jewry* 9, no. 1 (Fall/Winter 1987/1988), pp. 47-66.
- Shapiro, Leon, *The History of ORT: A Jewish Movement for Social Change* (New York, 1980).
- Shlapentokh, Dmitry, "Reassessment of the Relationship: Polish History and the Polish Question in the Imperial Duma," *East European Quarterly* 33, no. 1 (March 1999), pp. 115-135.
- Silberfarb, Moses, *Die Verwaltung der jüdischen Gemeinden in Russland, historisch und dogmatisch dargestellt* (Pressburg, 1911).
- Smith, Antony D., *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism* (Hanover, 2000).
- Smith, C. Jay, "The Russian Third State Duma: An Analytical Profile," *Russian Review* 17 (1958), pp. 201-210.
- Stampfer, Shaul, "Hasidic Yeshivot in Inter-War Poland," *Polin* 11(1998), pp. 3-24.
- "Patterns of Internal Jewish Migration in the Russian Empire," in: Yaakov Ro'i (ed.), *Jews and Jewish Life in Russia and the Soviet Union* (Ilford, 1995).
- "The Geographic Background of East European Jewish Migration to the United States before World War I," in: Ira A. Glazier and Luigi De Rosa (eds.), *Migration across*

- Time and Nations: Population Mobility in Historical Contexts* (New York, 1986), pp. 220-230.
- Stanislawski, Michael, *For Whom Do I Toil? Judah Leib Gordon and the Crisis of Russian Jewry* (New York, 1988).
- Tsar Nicholas I and the Jews: The Transformation of Jewish Society in Russia, 1825-1855* (Philadelphia, 1983).
- Zionism and the Fin de Siècle: Cosmopolitanism and Nationalism from Nordau to Jabotinsky* (Berkeley, CA, 2001).
- Stenographisches Protokoll der Verhandlungen des VIII. Zionisten-Kongresses im Haag vom 14. bis inklusive 21. August 1907* (Köln, 1907).
- Stillschweig, Kurt, "Nationalism and Autonomy among Eastern European Jewry: Origin and Historical Development up to 1939," *Historia Judaica* 6 (1944), pp. 27-68.
- Stites, Richard, *The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism, and Bolshevism, 1860-1930* (Princeton, 1991).
- Szajkowski, Zosa, "Paul Nathan, Lucien Wolf, Jacob H. Schiff and the Jewish Revolutionary Movement in Eastern Europe 1903-1917," *Jewish Social Studies* 29 (1967), pp. 3-26.
- Szeftel, Marc, "The Reform of the Electoral Law to the State Duma on June 3, 1907: A New Basis for the Formation of the Russian Parliament" in: *Liber Memorialis George De Lagarde* (= *Études présentées à la Commission Internationale pour l'histoire des assemblées d'états*, London, 1968, vol. 38) (Louvain & Paris, 1970), pp. 319-367.
- Szwarc, Andrzej and Paweł Wieczorkiewicz, "Uwagi o taktyce przedstawicielstwa polskiego w II Dume Państwowej," in Andrzej Szwarc and Paweł Wieczorkiewicz (eds.), *Unifikacja za wszelką cenę: Sprawy polskie w polityce rosyjskiej na przełomie XIX i XX wieku* (Warszawa, 2002), pp. 171-187.
- Tobias, Henry J., *The Jewish Bund in Russia: From its Origin to 1905* (Stanford, 1972).
- and Charles E. Woodhouse, "Political Reaction and Revolutionary Careers: The Jewish Bundists in Defeat, 1907-1910," *Comparative Studies in Society and History* 19 (1977), pp. 367-396.
- Tokmakoff, George, *P.A. Stolypin and the Third Duma: An Appraisal of the Three Major Issues* (Lanham, Md., 1981).
- Udelson, Joseph H., *Dreamer of the Ghetto: The Life and Works of Israel Zangwill* (Tuscaloosa & London, 1990).
- Urbański, Krzysztof and Rafał Blumenfeld, *Słownik historii kieleckich Żidów* (Kielce, 1995).
- Vakar, Nicholas P., *Belorussia: The Making of a Nation* (Cambridge, Mass., 1956).
- Waldron, Peter, *Between Two Revolutions: Stolypin and the Politics of Renewal in Russia* (DeKalb, 1998).
- Walkin, Jacob, *The Rise of Democracy in Pre-Revolutionary Russia: Political and Social Institutions Under the Last Three Czars* (London, 1962).
- Weeks, Theodore R., "Fanning the Flames: Jews in the Warsaw Press, 1905-1912," *East European Jewish Affairs* 28, no. 2 (1998), pp. 63-81.
- "Nationality and Municipality: Reforming City Government in the Kingdom of Poland, 1904-1915," *Russian History/Histoire Russe* 21 (1994), pp. 23-47.
- Nation and State in Late Imperial Russia: Nationalism and Russification on the Western Frontier, 1863-1914* (DeKalb, Illinois, 1996).
- "Poles, Jews and Russians, 1863-1914: The Death of the Ideal of Assimilation in the Kingdom of Poland," *Polin* 12 (1999), pp. 242-256.
- "Polish 'Progressive Antisemitism', 1905-1914," *East European Jewish Affairs* 25, no. 2 (1995), pp. 49-68.
- Weill, Claudie, "Russian Bundists Abroad and in Exile, 1898-1925," in: Jack Jacobs (ed.), *Jewish Politics in Eastern Europe: The Bund at 100* (New York, 2001), pp. 46-55.
- Weisbord, Robert G., *African Zion* (Philadelphia, 1968).
- "Israel Zangwill's Jewish Territorial Organization and the East African Zion," *Jewish Social Studies* 30 (1968), pp. 89-108.

- Weissman, Neil B., *Reform in Tsarist Russia: The State Bureaucracy and Local Government, 1900-1914* (New Brunswick, NJ, 1981).
- Wisse, Ruth R., *I.L. Peretz and the Making of Modern Jewish Culture* (Seattle, 1991).
- Wohlgelernter, Maurice, *Israel Zangwill* (New York & London, 1964).
- Zangwill, Israel, *A Land of Refuge* (London, [1908]).
- Zimmerman, Joshua D., *Poles, Jews and the Politics of Nationality: The Bund and the Polish Socialist Party in Late Tsarist Russia, 1892-1914* (Madison, 2004).
- Zipperstein, Steven J., "The Politics of Relief: The Transformation of Russian Jewish Communal Life During the First World War," *Studies in Contemporary Jewry* 4 (1988), pp. 22-40.

Jewish Politics in the Russian Empire
during the Period of Reaction
1907 – 1914

Thesis submitted for the degree of
“Doctor of Philosophy”
by
Vladimir Levin

Submitted to the Senate of the Hebrew University
February 2007

Jewish Politics in the Russian Empire
during the Period of Reaction
1907 – 1914

Thesis submitted for the degree of
“Doctor of Philosophy”
by
Vladimir Levin

Submitted to the Senate of the Hebrew University
February 2007

This work was carried out under the supervision
of
Professor Jonathan Frankel

Table of Contents

Introduction: The Period of Reaction (1907-1914) and the Jews of the Russian Empire	1
Part I: Political Forces	18
Chapter 1: The Socialist Parties	20
- Political Parties	22
- Trade Unions	50
- Cultural Activities	72
- Jewish Community	89
- Jewish Socialist Parties in 1908-1914	94
- Conclusion	123
Chapter 2: The Non-Socialist Groups	125
- Disintegration of the Union for the Achievement of the Full Rights and the Idea of a Jewish Representative Institution	125
- Jewish People's Group	132
- Zionist Organization in Russia	147
- Folks-Partey	165
- Jewish Democratic Group	167
- Jewish Territorialist Organization	170
- The Kovno Conference and the Problem of the Jewish Community	179
- Conclusion	196
Chapter 3: The Rise of Orthodox Politics	198
- Before and During the Revolution	199
- "Knesset Israel"	206
- Orthodoxy in Poland and the Periodical <i>Hakol</i>	219
- Preparations to the Rabbinic Commission of 1910	224
- The Elections to the Rabbinic Commission and the "Jewish Conference"	247
- The Rabbinic Commission of 1910	256
- The "Jewish Conference"	259
- Orthodox Politics after the "Jewish Conference"	272
- Orthodoxy in the Russian Empire and "Agudat Israel"	283
- Conclusion	288
Conclusion of Part I: Civil Society on the "Jewish Street"	291
Part II: Jewish Politics and the State Duma	305
Chapter 4: The Elections to the Third Duma, 1907	307
Chapter 5: Jewish Politics and the Third Duma, 1907-1912	333
- Governmental Policy	335
- The Jewish Question in the Third Duma	337
- The System of Jewish Representation in the Duma and the Bill on the Abolition of the Pale of Settlement	348
- Conclusion	358

Chapter 6: The Elections to the Fourth Duma, 1912	361
Chapter 7: Jewish Politics and the Fourth Duma, 1912-1914	373
- The Jewish Question in the Fourth Duma	373
- The System of Jewish Representation in the Fourth Duma	378
- Conclusion	379
Conclusion: The Period of 1907-1914 in the History of the Jews in the Russian Empire	380
Appendices:	386
Appendix 1: The Division of the Electors and the Deputies from the Pale of Settlement, Kurland Province and the Kingdom of Poland according to the Law of 3 June, 1907	387
Appendix 2: The Jewish Electors in the Elections to the Third Duma in the Pale of Settlement, Kurland Province and the Kingdom of Poland	388
Appendix 3: The Jewish Electors in the Elections to the Fourth Duma in the Pale of Settlement, Kurland Province and the Kingdom of Poland	403
Appendix 4: The Comparison between the Numbers of Jewish Electors in the Elections to the Third and to the Fourth Dumas	418
Bibliography	419
English Summary	i-xxviii

Abstract

Introduction: The Period of Reaction (1907-1914) and the Jews of the Russian Empire

The period discussed in this work can be defined with absolute precision: it started on June 3, 1907, when the second Duma was dispersed, and ended on July 19, 1914 (August 1 in the Gregorian calendar), when the war against Germany and Austro-Hungary was proclaimed. This period followed right after the first Russian Revolution, which altered the regime: from unlimited autocracy it became half-parliamentary. Although the revolution was aborted and the tsarist government regained control, several important features characterized the period of 1907-1914. First of all, there was the very existence of the State Duma – the elected lower house of the Parliament with legislative power; second, the establishment of voluntary associations was eased; third, preliminary censorship was abolished. Thus, public life was characterized by a degree of freedom, such as had never existed in Russia before 1905 and would not exist after October 1917. However, the freedom was relative and very narrow; the government tracked all oppositional or near-oppositional activities and did not hesitate to stop them. The basic tension and mutual suspicion between the authorities and society remained intact and eventually brought the collapse of the regime in 1917. But the revolution of February 1917 was not inevitable. In the period under discussion the interest in politics drastically declined, the Russian political forces became more moderate and the majority sought evolution, rather than revolution as the mechanism for change.

There is no commonly accepted name for the period discussed: Soviet historiography stressed the political reaction and the workers' movement, while Western historiography focused upon parliamentary developments. In terms of Jewish history, this period is characterized by a steady deterioration in the situation of Russian Jewry. Not only were the hopes of 1905-1907 for civil equality and national autonomy abandoned, but the anti-Semitic components of governmental policy became more and more prominent while anti-Semitism in its different forms spread all through Russian society. Therefore, the title of this research defines the years 1907-1914 as the "Period of Reaction," or as S. Dubnov put it, a "black reaction."

The introduction describes the conditions of Jewry in the Russian Empire in the period under discussion from a geographical, cultural, economic point of view. Russian Jewry was characterized by a highly diverse population, which was influenced by the processes of modernization in different degrees; it was hit by poverty and distress, devoid of essential civil rights; and vast numbers tried to find escape in emigration.

A special place in the introduction is assigned to the description of the Jewish political and party map as it had developed by 1907, with a huge variety of proposed solutions: socialism versus liberalism; acculturation and integration versus nationalism and the development of the

Jewish culture; emigration versus ex-territorial autonomy in Russia; Palestine versus any other non-European territory; Yiddish versus Hebrew or Russian; religious Orthodoxy versus secularism.

One of the main issues in Jewish politics was the reorganization of the Jewish community, and therefore the introduction describes in detail its legal and actual status. Although formally abolished in 1844, the Jewish community continued a de facto existence, both in “internal” Jewish life and in the relationships between Jews and the state. The Jews of each locality were united in their obligations to pay taxes on kosher meat and Sabbath candles, while the ultimate control in these matters belonged to the municipalities (without Jewish representation) and to the provincial authorities, which both stood outside the community. The Jews were also united in their right to elect the “crown rabbi” and by their actual participation in the elections of the unofficial “religious rabbi”. In addition, Jews formed a separate “Jewish society” in the framework of the urban estate (*meshchanskoe soslovie*).

In other words, the Jewish community legally existed, but officially it lacked administrative bodies; the functions formerly belonging to the community were now fulfilled by the state institutions. In the internal Jewish life the traditional, societal and philanthropical institutions (*hevres*) based on religious tradition continued to exist and took on many functions of the “defunct” community, while modern charities were established by the Russian-Jewish intelligentsia. Later, the activities of both types of institutions became interwoven and created a vivid communal life. Eventually, many communities tried to establish governing bodies, sometimes in the form of a Council of Synagogue Boards and sometimes as committees of representatives from all Jewish organizations; those bodies were frequently recognized by the authorities.

Finally, the introduction surveys the state of research with regard to the period 1907-1914 in Russian-Jewish historiography.

Part I: Political Forces

Part I discusses the development of the political forces on “the Jewish street” as they reacted to political developments, between 1907 and World War I. The socialist, the non-socialist and the Orthodox are analyzed in separate chapters. The conclusion gives an overall picture of Jewish civil society on the eve of World War I.

Chapter 1: The Socialist Parties

This chapter describes the ways in which the Jewish socialist parties responded to the crisis of 1907 and tried to adjust to the new political conditions in 1907-1914.

The first section of this chapter deals with the reactions of the Jewish socialist parties to the sharp reduction in revolutionary and political activity, which began in the early 1907. The main symptom of the decline in the standing of the socialist parties was the crisis in the local party organizations. The attraction of being directly involved in the struggle against the old regime for a better future significantly diminished after two years of revolution. The resurgence of governmental power; the successful and brutal suppression of all kinds of mass unrest; and the general exhaustion of the population, combined with the loss of hope and interest, rendered socialist activities almost impossible. The parties' local organizations, which basically consisted of groups of like-minded young people united by "revolutionary" idealism and romanticism, devotion to a certain ideology, and the desire to participate in practical revolutionary activities, lost their main *raison d'être*.

It is very hard to calculate the number of members in an underground party. Among Jewish socialist parties, the available information relates only to the Bund and it shows a serious decline of about twenty percent in membership already between August 1906 and April 1907. After June 3, the decline in all the parties was even more drastic. The shrinking circulation of party publications serves as an indication of the rapid fall in membership. The lack of interest in the socialist periodicals combined with police repression brought about the closing of all Jewish socialist publications before the end of 1907.

Party leaders blamed the members for the declining membership and emphasized the workers' utilitarian attitude to party organizations. Thus, by 1907 a lot of members of the Jewish socialist parties had already lost interest and begun to leave, and by the end of that year, the majority of local party organizations had ceased to exist. However, it was mainly the rank and file that disassociated themselves from the parties in the second half of 1907. The leadership, on the other hand, stayed in place and was ready to continue to work and to guide the parties in the new political climate. Only a minority of the leaders, most of them "theorists" (*teoretiki*), left Russia in 1907; the majority looked for ways to adjust to the new realities. In pursuit of this goal conferences were held by all four parties in December 1907 – March 1908. Notwithstanding, members continued to drop out.

The year 1908 was a catastrophic one for the socialist parties. By then, the majority of the socialist leadership joined the rank and file in leaving the movement and looking for other occupations in Russia or abroad. At the same time, many leaders were arrested. However, many of the party leaders who chose not to emigrate moved on to other public activities — they worked as journalists for Jewish and Russian newspapers or filled various positions in Jewish societies, Jewish schools, and other such institutions; they thus continued to participate in Jewish public life and influenced it to some extent. Even many of those who earned a living in the private sphere often retained an involvement in public affairs. A considerable number of émigrés,

especially top-ranking leaders, also continued to write and to publish their articles in both general and party periodicals issued in Russia. The extensive development of the public sphere and especially of Yiddish journalism enabled the socialist leaders to express their opinions publicly and even to earn their livelihood from it.

With the onset of the crisis, beginning in early 1907, all Jewish socialist parties sought ways to preserve their organizations and deter members from dropping out. They therefore felt obliged to seek some alternative areas of activity other than the strictly political. The first two of those fields, to which all the parties turned, were trade unions on the one hand and cultural and educational associations on the other. Those spheres of activity were familiar to them from the past. The third sphere, that of the Jewish communities, began to attract their attention only in 1907 and was completely new for them.

The second section in this chapter is devoted to the Jewish trade union movement in 1907. Although the socialist movement had long been engaged in the struggle for improving the workers' economic situation, before the revolution it could not operate openly. During 1905 and 1906, semi-legal and legal trade unions were established, but it was much easier to resolve problems between employers and employees through powerful party committees and their armed units. In 1907, and especially after the *coup d'état*, the picture changed and all parties intensified their union work, hoping to attract workers who no longer wanted to be involved in political activities. In the summer of 1907, the parties set up special commissions under their central committees to deal with the trade union movement. They began publishing periodicals in Yiddish devoted to trade union theory and practice and established central trade union bureaus in several cities. All the parties believed that trade unions could, to a certain degree, replace the collapsing socialist party organizations.

Although the Bund advocated party-affiliated unions, and the three other parties supported the idea of nonparty unions, there was almost no difference between the two types of organizations. The majority of Jewish trade unions could not exist on their own and they were dependent on a single party. Such close party connections proved to be harmful, and most of the unions disintegrated in late 1907 following the collapse of the party machinery, or were closed by the authorities. The small number of unions that stayed afloat after 1907 were almost entirely ineffective and often closed on their own volition, without the intervention of the authorities.

The reasons for the trade unions' impotence were very obvious. Despite the socialists' belief in the intrinsic value of every proletarian organization, the workers expected immediate benefit from their unions. By late 1907, however, this was very hard to achieve because, after two years of revolution, contractual agreements were relatively satisfactory in the main areas where the Jewish socialist movement operated. On the other hand, the economic crisis, growing unemployment, and the strengthening of the authorities made further such successes almost

impossible. In the years after the revolution, the majority of strikes failed, and working conditions deteriorated in all branches of “Jewish” industry. The hopes of retaining the parties’ influence among the workers through the trade unions proved illusory.

The third section is devoted to the cultural work of the Jewish socialist parties. Lacking an opportunity for successful activities in the economic area, the parties hoped that cultural and educational activities would provide a worthy substitute.

According to the socialist outlook at the time, the aim of education was to instill class consciousness in the workers, enabling them to struggle for their rights as trade union, or even proletarian party members. Educational activities occupied the most important place in the work of the first Jewish socialist groups in the Pale in the late 1880s and early 1890s, but they were pushed aside by the growing political activity. In 1907 the Jewish socialists again turned to educational efforts. They proclaimed that the desire for knowledge among the workers was great, and they hoped that the educational and cultural enterprises within the trade unions would serve to shore up the waning popularity of their parties. However, the unions, for the most part, proved to be too weak to fulfill that role.

The party leaders therefore began to establish societies and associations specifically to deal with education and culture. The idea of withdrawing to the sphere of voluntary associations characterized not only the Jewish socialist parties but also the Russian opposition as a whole. The idea was borrowed from the experience of the German Social-Democratic party, which, although prohibited by Bismarck from 1878 to 1890, succeeded in retaining its influence through a variety of voluntary associations. The Bundist activists hoped that in Russia, too, such associations would be able to serve as an organizational basis for the party and hence wanted them to be party-affiliated. The Bundists as well as the Zionist-socialists also demanded that power inside the educational societies was to be in the hands of the workers and not of the intelligentsia.

As our sources show, the Bund was the most active in establishing the cultural societies; the three other Jewish socialist parties were significantly weaker in this field. The Bund’s cultural activities were particularly influenced by the example of Polish democratic and progressive circles, which by 1905-1906 had already organized broad cultural and educational enterprises. The main cultural undertakings of the Bund were situated in Warsaw, Lodz and Vilna. In the former two cities they were closed down by 1910-1911, while the Bundist institutions in Vilna continued to exist for many years and succeeded in retaining a “Bundist” atmosphere. This was the exception rather than the rule.

The cultural and educational institutions did not succeed in replacing the political organizations or serving as a basis for party activities during the period of reaction. At the beginning they, indeed, functioned as meeting places for both the former and for the still active

party members, but very quickly their “cultural” role, whether that of amateur theaters, orchestras, choirs, or literary discussion groups, became dominant and their political-organizational tasks were pushed to the side or completely disappeared.

Police repression played a significant part in this process. In many cases, even the socialist directors of such legal institutions stood before a choice: either maintain strictly socialist content and risk closure by the authorities, or provide less socialism and more education and culture. Ultimately, the demand for education marginalized the socialism. The cultural associations provided some party activists with legal jobs and a forum for public lectures; they also provided socialists with a basis for participation in the reorganization of the Jewish community.

The weakest point in the parties’ effort to control the cultural and educational associations was their inability to provide them with sufficient operating funds. The fact that the fees of the “proletarians” could not cover the expenses, even when they were willing to pay, rendered the participation of the “bourgeois” public essential. Moreover, the party organizers could not prevent their ideological rivals from joining the institutions. In most cases, the socialists worked within frameworks established and supported by “non-socialist” segments of Jewish or even non-Jewish society. The socialists took advantage of the existing structures, dominating certain branches of the Jewish Literary Society or of the OPE, but only in rare cases were they able to run these organizations alone. The massive participation of the nonparty intelligentsia and huge differences in the educational level between that social stratum and the simple workers transformed the cultural associations into clubs for the intelligentsia, whose role in the development of Jewish culture, especially of Yiddish literature and theater, was very important whereas their significance as *Kulturträger* had little impact on the Jewish population as a whole. Their importance for the socialist parties per se likewise proved to be minimal.

The fourth section analyses the socialists’ turn to the traditional Jewish community, which, as noted, was a completely new field for them. In the pre-revolutionary years as well as during the revolution, the socialists paid no attention to the existing communal institutions or, at most, criticized them severely. Only after the defeat in the elections to the Second Duma in early 1907 did several socialist leaders propose involvement in the existing communal institutions in order to win the confidence of the “bourgeois democracy.” By the summer and autumn of 1907 all the parties had started to speak seriously about taking part in the existing communal institutions and about working there “for the benefit of the masses.”

Jewish socialists who were willing to work in the community had first to justify this turn, to define the structure and functions of the community, and to develop a socialist program with regard to it. Every socialist who wrote about communal work felt obliged to prove that the existing community was not a philanthropic, voluntary “bourgeois” institution but a compulsory

structure with semi-governmental functions and obligations that included, in reality, all Jews living in a given locality. This definition provided a rationale for the socialists' participation in communal affairs (as in the affairs of other state institutions — the parliament and municipalities) in order to defend the interests of the “proletariat” even before the victory of the revolution and the achievement of Jewish national autonomy. All the parties advanced similar proposals: the introduction of direct taxes instead of the tax on kosher meat; the transformation of Talmud-Torah schools into secular public schools; the transfer of all welfare matters from philanthropic associations to the community; and the introduction of public control over community expenditures.

Thus, by advocating the immediate reorganization of the community on a democratic basis, the socialists found themselves in the mainstream together with the “bourgeois” political movements. In 1907 all Jewish bourgeois parties — the Liberals, the Zionists, and the Autonomists — started to develop models of community reform, and in the following years the question of community reorganization became the major topic in Jewish politics.

The high point in the political reorientation toward community reorganization was the Kovno conference of Jewish public activists in November 1909, where the Bund and the SERP were represented.

Participation in community reorganization raised anew the question of the competence to be assigned in the future to the national-cultural autonomy that was first officially included in the Bund's program in 1905. The majority of the Bundists considered that the sphere of activity of the existing or reorganized Jewish community should be much broader than the strictly cultural-educational definition of autonomy, to be found in that program. Some leaders proposed to distinguish between the community and the future autonomy. Others wished to expand the framework of autonomy in order to include those spheres that they believed should be dealt with by the community in the present: public health, welfare and the “regulation of emigration.” The Eighth Bund Conference could not reach an agreement and it decided only to “gain access to the ruling institutions” of the communities. At the same time, the three other Jewish socialist parties also declared their readiness to participate in the reorganization of the communities. All these movements were thus willing to work in the communities even though this entailed a significant degree of inter-class cooperation. Although the socialist intention to take part in communal affairs did not provide immediate results, the discussions of 1907-1911 paved the way for the socialists' participation in Jewish communal and autonomist politics in Russia (until 1919), as well as in Poland, and the Baltic states in the 1920s and 1930s.

The final section discusses the organizational developments of the Jewish socialist parties in 1908-1914. It opens with the changes in the central committees of the parties and their efforts to match themselves to the existing conditions. It then goes on to deal with the centers

established by the émigré activists abroad and with the party publications published there. A significant place in the section is devoted to the description of local socialist activities, the conferences of the four parties and the intensification of socialist work in 1912-1914. (The Bund and Poalei-Zion had relatively strong organizations, while the SS and SERP were very weak; in 1917 this caused both parties to join forces as the new United Jewish Socialist Party – Fareynikte).

Special attention is paid to the positions of the Jewish socialists in the debates about legal or illegal work and to their relations to the State Duma (the Bund influenced the Social-Democratic faction directly, while other parties unsuccessfully tried to gain access there). In addition, it deals with the negotiations between the SS, SERP, and Poalei-Zion about unification into one party or about mutual coordination. These negotiations were directly connected to the efforts of the three parties to establish a Jewish Section in the Second International and to the planned World Congress on Jewish Emigration. Both projects as well as the negotiations came to nothing. At the same time the Bund fought for the unification of the RSDRP and established close relations with the Mensheviks. The section deals with the changing geographical patterns characteristic of Jewish socialist politics; with the involvement of the socialist leaders in the general Jewish press and voluntary associations; and with police “provocation” among Jewish socialists.

The conclusion stresses the major change in Jewish socialist politics: the diminishing importance of the parties, their readiness to cooperate with the bourgeoisie and their involvement in general Jewish voluntary activities.

Chapter 2: The Non-Socialist Groups

In 1907, when the violent phase of the revolution was over, the non-revolutionary forces in Jewish politics began to establish separate party organizations. This chapter is devoted to the five non-revolutionary groups (Zionists, the Jewish People’s Group, the Folks-Partey, the Jewish Democratic Group, the Jewish Territorialist Organization), which now sought to turn into political parties in 1907 and to involve themselves in “organic” – that is, incremental – work.

The first section describes the dissolution of the Union for the Achievement of the Full Rights for the Jewish People in Russia. It starts with the decision of the Zionists to act in Russian politics under the “Zionist banner” (the Helsingfors Conference in November 1906) and the emergence of the three other political groups inside the Union. After long negotiations during the first half of 1907, the leaders of the People’s Group succeeded in postponing the Fifth Congress of the Union until autumn 1907; that in reality meant the dissolution of the Union. However, the idea of a united Jewish organization did not disappear. Besides the efforts to preserve the Union, it found its expression in the idea of a congress of Jewish electors from the elections to the State

Duma. This idea was indeed powerful and it was suggested after each of the electoral campaigns – to the Second, Third and Fourth Dumas.

The second section deals with the Jewish People's Group – an organization of the liberal integrationists. Firstly, it examines the differences between the Group's leaders, the ideology of the Group, and its practical activities in 1907-1908. Among the latter there were Jewish parliamentary politics; efforts to establish a network of local branches; the struggle against anti-Semitism; measures to improve the Jewish economy; and plans for the reorganization of the Jewish communities on a democratic basis. It shows that the liberals were the most active in the practical Jewish activities and that the other non-socialist forces participated in their enterprises.

The third section is devoted to the Russian Zionist Organization. Its main topic is the struggle for the *Gegenwartsarbeit* – the idea of Zionist participation in Russian political life and Diaspora affairs, accepted by the Helsingfors Conference in November 1906. There were veteran Zionist leaders who opposed this program from the very beginning; after the unsuccessful elections to the Second Duma in early 1907 many young leaders also became disillusioned. At the beginning it seemed that the supporters of the *Gegenwartsarbeit* had won and the Fourth Conference of the Russian Zionists in August 1907 approved this program. However, by the summer 1907 it became clear that the new political situation in Russia did not allow them to do any large-scale work; and that the Zionists' plans to work in the communities, to publish a Yiddish newspaper etc. could not be realized.

During 1908 and 1909 the Zionist leadership concentrated its efforts on organizational matters, but they brought no tangible results. Even the revolution in Turkey, which apparently opened new horizons for the Zionist work in Palestine, did not attract a broad membership to the Zionist Organization. The attempt to put forward *Gegenwartsarbeit* in 1909 again did not change the situation. In 1911 police repressions ended the activities of the Zionist Central Committee in Vilna. However, the idea of focusing on Diaspora affairs did not disappear altogether, and it continued to influence Zionist politics in Russia. After the revolution of 1917 the principle of *Gegenwartsarbeit* was again recognized as the major guiding principle of Zionist activities in Russia, Poland and the Baltic states.

The section devoted to the Folks-Partey of Simon Dubnov shows that there was no place for a new organized mass party in the Jewish political network: by 1907 the autonomist ideas of Dubnov were already accepted by all other Jewish political organizations, while the general Kadet (Constitutional-Democratic) program could not attract significant support on “the Jewish street.” The inactivity of Dubnov and the co-founders of the Folks-Partey made the situation even worse. The party remained little more than a political group in St. Petersburg, and when new members, including An-sky, joined them in 1911 the name was even changed into the United National Group.

The Jewish Democratic Group, discussed in the next section, was not smaller than the Folks-Partey, but it has been almost ignored in the historical literature. The Group was organized in December 1904 by the left-wing integrationists and in Russian politics it allied itself with the forces to the left of the Kadets. Its activity was restricted to St. Petersburg Jewish political circles, where it acted in the Jewish political and organizational undertakings as the opposition from the left to the People's Group and as the integrationist opposition to the Zionists and the Folks-Partey. Only in the elections of 1912 was one candidate of the Group (Yakov Saker) finally nominated (in Odessa), and a newspaper was published there especially to support him. This newspaper bitterly opposed Zionism, but its efforts to formulate its own national program consisted of empty phrases.

The next section is devoted to an almost unknown Jewish political body – the Russian Territorialist Organization. Although the Jewish Territorialist Organization (ITO) was established by the Russian delegates to the 7th Zionist Congress in 1905, its central core took shape in London led by Israel Zangwill. The territorialists in Russia were left without any concrete field of activity, especially when all other movements were organizing themselves into mass parties involved in Russian-Jewish politics. Therefore, they willingly accepted Zangwill's plan to redirect the Jewish emigration flow to Galveston and started to build a mass organization around this idea.

However, the connection between the territorial solution of the Jewish question and the Galveston project was not obvious and the explanations offered were mostly artificial. One spoke about concentration on a specific territory; another emphasized the importance of gaining the experience needed to organize the future emigration to the Jewish territory; while yet others spoke about the significance of this practical work for the strengthening of the ITO. There were also “political” territorialists who opposed any practical work before the territory was acquired.

The peak of territorialist activity was reached in the first half of 1907, when the movement was preparing itself for participation in the planned Russian Territorialist Congress. About 70 branches were established, hundreds of members were mobilized, and two socialist territorialist parties – the SS and the YTAP – cooperated with the “bourgeois” movement preparing the congress. However, the authorities did not permit them to run the congress, and in the late 1907 the mass territorialist movement went into decline. All the organization's energy was now invested in the Galveston plan. The center of ITO in Russia moved to Kiev, where Dr. David Yochelman managed the practical work, organizing groups of emigrants to be sent to Texas.

Ironically, the ITO became the first victim of the governmental ban on Zionist organizations in Russia declared in June 1907. In March 1908 the Minister of Internal Affairs ordered the closure of the officially registered ITO and stopped all its activities. In the

subsequent year the territorialists were engaged in the attempt to persuade the Ministry that their activities were non-political and that they had nothing in common with Russian Zionism. Their case was supported by General Alexander Kireev – one of the leading Slavophiles who enjoyed easy access to the Tsar’s court. He acted on the request of his sister, who lived in London and had a long love affair with Max Nordau. In the end, the Kireev’s support combined with the desire of the government to diminish the numbers of Jews in Russia led to the authorization of the new association. It was called the “Jewish Society for Emigration” and was restricted in its activities to supporting emigration through Galveston.

Even in 1909 there were territorialists who criticized Yochelman for his involvement in the emigration issues and abandonment of the territorialist activities. The Russian ITO became in fact an emigrant agency which supplied candidates for the Galveston project. In the end, this project also turned out to be a something of a disappointment, since only about 10,000 Jews – 3% of total Jewish emigration to the USA used this channel.

The last section of this chapter discusses the Kovno conference of 1909 and the subsequent moves toward communal reform. It starts with the examination of the preparatory work undertaken by the Jewish People’s Group and of the sharp reaction of its opponents (Zionists, Bundists, the Jewish Democratic Group and the Folks-Partey) to the non-democratic way the conference was organized. However, notwithstanding the criticism, all these groups (as well as a number of Orthodox leaders) made efforts to come to the conference and to participate in it.

There were two major issues at the conference: the reorganization of the Jewish community and of charitable institutions. The discussion of the first issue was based on the proposal prepared by Genrikh Sliozberg. It consisted of two parts: first, the blueprint for the reorganization of the community to be introduced into the Duma; and second, a proposal for measures which could be undertaken within the framework of the existing laws. Thus, the conference decided that the future community should include all the Jews in a given locality; impose an income-tax on its members (instead of the existing tax on kosher meat); and deal with religious, charitable and educational issues. Meantime, until the approval of this project by the Duma, the suggestion was that the existing charitable and cultural organizations be united with the synagogue boards in joint provisional communal committees. As for the issue of charitable institutions the conference decided to draw up a list of measures to unite and rationalize their activities, as well as measures to improve the situation of Jewish craftsmen.

The conference established an executive organ – the Kovno Committee – which became the main political organization of Russian Jewry in 1910-1912. Leaders of the Jewish People’s Group dominated and its activities were often criticized by other Jewish political groups. The main topic of discussion in the Committee was the reorganization of the community, especially

the provisionary measures to reorganize the communal activities in the framework of the existing laws. Notwithstanding the Committee's detailed decisions, its plans were not implemented.

Nonetheless, the section deals with the attempts that were made to reorganize the communities and with the participation of Jewish notables and Jewish socialists in those attempts. The push that the Kovno conference gave to the discussions about the democratization of the communities had its effects in 1917, when democratic communities were established in Russia according to the principles drawn up in Kovno.

In the conclusion, the similar fate of all the non-socialist Jewish groups is stressed: the unsuccessful efforts to establish mass political organizations in the first half of 1907 and the efforts to adjust to the new conditions after 1907. All the groups had similar programs for immediate action, where reorganization of the communities prevailed as the dominant item on their agenda. In the period of reaction the main role in practical Jewish politics was played by the Integrationists, who aimed to assure a continuous Jewish presence in Russia and acceptance into Russian society, while other groups, although opposing the Integrationists in the questions of parliamentary politics, participated in their practical enterprises ("organic work").

Chapter 3: The Rise of Orthodox Politics

The chapter begins with the brief description of the Orthodox attempts to organize themselves at the very beginning of the 20th century. The need to compete with the growing secularization of Jewish society and a new ideological rival – the Zionist Organization – brought Orthodoxy to finally engage in public politics. In 1899 the so-called "Black office" was established in Kovno and united the leaders of the "mitnagdic" Jewry with the leaders of HaBaD Hassidism. In 1901 the Poltava "mitnagdic" Rabbi Eliyahu Akiva Rabinovich started to publish an Orthodox monthly *Hapeles*, which held to an aggressively anti-Zionist editorial line. The same years witnessed the attempt to establish an all-Russian Jewish Orthodox public organization, "Mahzikei Hadat," and this idea united many of the Lithuanian rabbis, the Hassidic leaders in Belorussia and in Poland. Several local organizations of "Mahzikei Hadat" were indeed established, but they acted as traditional *hevres* and not as modern political organizations. The all-Russian organization "Mahzikei Hadat" was never established, and the planned rabbinic conference in Grodno in 1903 did not take place. The attempt to establish an international Orthodox organization at the world rabbinic conference in Cracow in 1903 met a similar fate. Orthodoxy was not yet ready to adopt modern forms of organization.

The outbreak of the First Russian revolution in 1905 surprised the Orthodox. It was not prepared for unrestricted public activity in a situation of general turmoil. The *Hapeles* was closed; many of the yeshiva students rebelled and joined revolutionary organizations, while the leadership could not define a clear position in the new conditions. On the one hand, the Tsarist

government explicitly and implicitly undermined the traditional religious Jewish way of life; but on the other hand, the alternatives to the old regime were not better – neither the liberal alternative, which pushed religious matters aside, nor the openly anti-religious, atheistic Socialism. The only united Orthodox action during the revolutionary years was the proclamation of a general public fast in August 1906, after the pogrom in Belostok.

Only when the revolutionary wave began to retreat, did Orthodoxy start to act. It had three paths of action open to it. The first was the traditional one, stressing the importance of Torah studies. This approach was adopted by the rabbis in Southwestern Russia, who established an organization “Mafitsei Hatalmud,” published the Talmudic periodical *Hayonah*, and opened several *yeshivot*. The second approach was also traditional, aiming to protect Orthodox people from the influence of the secular world, and was employed by the Hassidic court of Gur, which began to publish the first Orthodox daily *Hakol* in March 1907. The third approach was completely new – the establishment of a political Orthodox organization which could fight for the rabbinic case. This way was chosen by the leaders of the Lithuanian rabbinate.

The second section deals with the history of “Knesset Israel” – the first Orthodox political organization in the Russian Empire. The process of its establishment was initiated in February 1907 by Rabbi Haim Ozer Grodzensky from Vilna, the Rabbi of Telshiai, Eliezer Gordon, and the Rabbi of Brest, Haim Soloveichik. Finally, “Knesset Israel” received the authorities’ approval in December 1907 and in January 1908 Rabbi Grodzensky distributed an appeal in the name of the new organization. Its establishment was explained by the fact that all other segments in the Jewish population were already united in political parties and that the end of the revolution also made it possible for Jews faithful to Torah to unite in order to achieve political aims. The goals of “Knesset Israel,” as formulated in Grodzensky’s appeal, were general and political: it intended to work for “the material and spiritual benefit of our people”, for the achievement of equal rights, and for the improvement of the economic situation. Only at the end of the list did Rabbi Grodzensky mention religious goals: the abolition of state laws which hindered religious observance and the education of the new generation in the traditional spirit. In other words, “Knesset Israel” presented itself as a general liberal organization using liberal wording in its documents and proposed measures, which were held in common by liberal political groups.

The appearance of “Knesset Israel” was greeted with wonder and suspicion by the secular forces on the “Jewish street” – it stood in full contradiction to the customary notions, which rejected any possibility of Orthodox rabbis participating in modern politics. “Knesset Israel” was also criticized severely in religious circles. Like their secular counterparts, part of the Orthodox leadership could not understand the rationale behind establishing a general Orthodox political

organization, which did not intend to deal with daily practical cases of religious observance but focused on general political activities.

Although the appearance of “Knesset Israel” made a strong impression, it did not succeed in realizing its plans, due to the obstacles from the authorities and to the lack of cooperation among its leaders, unaccustomed to deal with political and organizational work of such scale. For example, “Knesset Israel” planned to publish an Orthodox newspaper, but it could not obtain sufficient funds and appropriate journalists.

A major initiative of “Knesset Israel” was an attempt to convene an assembly of rabbis, but here too it failed. At the beginning, in the spring of 1908, two conflicting strategies were pushed forward. Rabbi Grodzensky sought the official establishment of local branches of “Knesset Israel,” whose representatives would subsequently gather at the planned assembly. At the same time, Rabbi Gordon called meetings of rabbis in the provinces and announced a general assembly in Vilna. As a result of such internal divisions, only 15 local branches were organized and the gathering in Vilna was cancelled.

An additional obstacle was the demand of Lubavicher Rebbe, Sholom-Duber Shneerson, to convene a gathering of hand-picked Orthodox leaders before the general assembly, in order to change the regulations of the “Knesset Israel” and to adopt decisions, which would later be presented to the assembly as a *fait accompli*. At the same time, the Lubavicher Rebbe discussed with the leaders of the Polish Hassidism the possibility of establishing a rival Hassidic organization, since “Knesset Israel” seemed not to be Orthodox enough for them. At the end, in autumn 1908 the Russian authorities refused to permit the assembly to convene. Thus, the activities of “Knesset Israel” eventually came to an end (although Rabbi Grodzensky tried to revive it until the spring of 1909, when this idea was finally abandoned). “Knesset Israel” was the first attempt to establish an Orthodox political organization, and it was later considered by its leaders as the first step towards the establishment of the world-wide “Agudat Israel.”

The third section is devoted to Orthodoxy in Russian Poland and its newspaper *Hakol*. Early in 1905, the new Gerer Rebbe Avraham Mordechai Alter began to actively confront the crisis within traditional society. His first steps as the *admor* were: the establishment of a yeshiva at his court in Ger; ordering his Hassidim to cut all connections with those who were giving their sons a secular education; and the establishment of a newspaper.

In March 1907 a pair of Orthodox Hebrew papers appeared in Warsaw. The first one was a weekly, named *Hakol - Kol Yaakov* and the second was a daily named *Hakol*. They were financed by the Ger Hassidim and aimed to replace secular newspapers among the religious population. Those Hassidic leaders who were friendly to the Ger Court blessed this new enterprise, while its Hassidic rivals and the Mitnagdim expressed a variety of reservations. Both

papers were economically unsuccessful and closed in October 1907. The weekly was revived once again in February 1908, but only for a period of three months.

In general questions *Hakol* adopted a conservative position, attacking those who opposed the government and calling Jews to restrict themselves to internal matters. At the same time it demanded “full freedom of religion” and “full religious autonomy.” Obviously, its political influence was very small and it did not succeed in replacing secular newspapers, but it constituted a significant arena for discussions and arguments in the Orthodox camp.

Two major topics were constantly discussed in the weekly: education and the rabbinate. Concerning education it printed different articles which proposed, among other measures, religious education for girls, studying Hebrew, changes in the traditional form of teaching Talmud, and the introduction of vocational training in the *yeshivot*. With regard to the rabbinate, the paper forcefully advocated the rabbinic assembly and called on Orthodox leaders to push aside rivalry and to join together, as a “the only key to the Redemption.” The paper was extremely concerned with the loss of the rabbinic authority in Jewish society and proposed some measures to improve the situation. One of its proposals – the prohibition of buying a rabbinical position – was even implemented in reality, when three leading Hassidic *admorim* renewed the *herem* proclaimed in 1587 by the rabbis of the Council of Four Lands with regard to this issue.

Simultaneous with their involvement in internal Jewish activities, the leaders of Orthodoxy in Poland began to engage in general politics: in the elections to the Third Duma in autumn 1907, three of them became electors. Nevertheless, divisions among the Orthodox, rivalry between different Hassidic courts and suspicion of the new forms of activity prevented them from successfully convening any assembly or supporting an existing newspaper. Subsequent Orthodox activity was conducted in the framework of the governmental initiative to convene the Rabbinical Commission of 1910.

The fourth section discusses the preparations for this Rabbinical Commission of 1910, which gave Orthodoxy an opportunity to initiate joint political action. The Commission had first been created on the model of the French Consistoire, but in reality it had become an auxiliary body in the Ministry of Internal Affairs, and had been convened only six times during the seventy years of its official existence. Each time the gathering of the Commission had aroused exaggerated hopes which were not fulfilled.

First news about the new gathering of the Commission appeared in early 1908. The Commission was apparently part of a plan for a large-scale reorganization of Jewish life, which hypothetically was developed in the Ministry of the Internal Affairs under Peter Stolypin. A special role in the preparation of the Commission was played by the “learned Jew” at the Ministry, Moisei Kreps. When Stolypin finally decided in January 1908 to call the Commission, Kreps proposed that before it met, provincial gatherings of rabbis should be held in order to

prepare questions for discussion. His proposal was accepted and thus he opened a way for the new circuit of Orthodox politics.

News about the provincial rabbinical gatherings in Poland was met with pure Hassidic excitement, as it was assumed that they would open the way to the possibility of carrying out the ideas propagated by *Hakol* (all Polish rabbis were recognized by the government). The rabbinical gatherings in the provinces of the Kingdom of Poland accepted similar decisions. Their aim was to prevent secularization (they asked to keep *kashrut* in the army, to release Jewish soldiers on holidays, to allow Jewish shops to work on Sundays) and to strengthen the positions of local rabbis (control over *shohatim* and butchers, *mikva'ot*, the production and sale of ritual objects, and the possibility of having a decisive voice in the elections of the communal board). At the same time, the Ger Hassidim (joining forces with Lubavich) acted in order to convene the great rabbinic assembly in Warsaw.

In the Pale of Settlement the right to assemble was given to the crown rabbis – those recognized by the authorities. They submitted 105 reports to the Ministry with different proposals for improvements in Jewish religious affairs and in the situation of the rabbinate. Only a minority proposed “reform” measures, such as changes in the halakhic marriage laws, while the proposals of the majority aimed to remove contradictions between the state laws and Jewish religious practice. Many rabbis wanted the official recognition of the Jewish community, abolition of the Jewish taxes and change in the Jewish oath. The crown rabbis also proposed measures to improve the rabbinate – demanding Jewish education for the crown rabbis, firm sources for their salaries, and the lessening of their dependence on the communities. However, not one of them was ready to abolish the “double” rabbinate; the only concession toward the “religious” rabbis was the proposals for their “legalization.”

The “religious” rabbis in turn tried to influence the decisions of the gatherings of the crown rabbis: some of them participated in such gatherings and others sent their opinions directly to St. Petersburg. Many of them demanded the abolition of the crown rabbinate and the transfer of all the duties to the “religious” rabbis.

In the Orthodox camp, one group had good connections in the bureaucratic circles in St. Petersburg – the Lubavich Hassidism. It was strong enough to challenge the St. Petersburg Communal Board in 1908 in its attempts to gain recognition of a separate HaBaD synagogue. Initially, the Lubavich court wanted to insure that the members of the Rabbinic Commission would be solely “religious” rabbis, but after the Ministry allowed the officially recognized rabbis to meet and to submit their proposals, the course of the Hassidic efforts changed. It is likely that the Lubavich Hassidim bribed Kreps, and he sent a letter to 20 prominent “religious” rabbis inviting them also to submit their proposals for the discussion at the Commission. This rather uncustomary turn toward the “religious” rabbinate allowed the Lubavicher Rebbe to apply for

permission to convene an assembly of the “religious” rabbis from the Pale of Settlement, which was granted after a brief hesitation. Thus he succeeded in overtaking Rabbi Grodzensky and his assembly of “Knesset Israel” and eventually dictated the list of the invitees. Rabbi Sholom-Duber of Lubavich represented a very conservative Orthodox approach, rooted in a pessimistic view regarding the future of traditional Jewish society. Although adopting some modern methods of influence, he aimed to preserve intact the traditional-religious society, trying to cut off any opening through which modernity could infiltrate into the world of tradition. That was the reason why he opposed any small compromise with modernity and tried to separate Orthodox Jews from other more secular sectors. He also believed that the government was basically well-disposed to religion and if one succeeded in persuading the authorities that religious Jews were loyal to the existing regime, they would remove all obstacles from the religious way of life. (This position perhaps influenced the attitude of his son, Rabbi Yosef-Itshak, who followed this way of thinking in dealing with the Soviet authorities in the 1920s and in writing his historical books later on.)

The assembly of Polish rabbis took place in Warsaw, from December 30, 1908 to January 1, 1909. It was organized by the Ger Hassidim and involved many personal conflicts. Two representatives of the Lubavich court took part in its proceedings. The general spirit of the assembly was very pro-governmental and it invested many efforts in trying to demonstrate Orthodox loyalty to the regime. Its requests were aimed at enlarging the possibilities to observe the Sabbath, at allowing Jewish soldiers to maintain a religious way of life and, above all, at strengthening the position of the rabbi inside the community. The decisions of the assembly, such as the idea of rabbinic censorship of Yiddish and Hebrew publications, caused extremely sharp reactions in the secular Jewish press.

The assembly of the “religious rabbis” from the Pale of Settlement took place in Vilna, April 20-28, 1909. It was dominated by the Lubavich Hassidim and the proposals of Rabbi Sholom-Duber won out over the ideas of Rabbi Grodzensky. Thus, the assembly expressed the wish to legalize the “religious rabbis” and abolish the “crown rabbinate,” to permit Jewish pupils in the governmental secondary schools to stay at home on Saturdays, and to establish a new Orthodox organization to replace “Knesset Israel.” Special attention was paid, of course, to the Rabbinical Commission, and the assembly accepted several decisions which reinforced the decisions of the Warsaw assembly. Finally, the Vilna assembly stressed the necessity to abolish the Pale of Settlement, since its existence harmed the economic situation of Jews that in its turn caused them to abandon religious commandments.

The fifth section of this chapter analyses the elections to the Rabbinical Commission, which took place in late 1909 and early 1910. Since the announcement of the Rabbinical Commission was published in 1908, the Orthodox camp had ample time to prepare itself for the

elections, which did not take place until 1909; the Orthodoxy won 20 out of 32 delegates from the provinces of the Pale of Settlement. The Minister of Internal Affairs appointed to the Commission three Hassidic rabbis, three Mitnagdic Rabbis and only one secular activist: it was the most religious composition in the history of the Rabbinical Commissions. Those delegates who were not appointed to the Commission formed the “Jewish Conference,” which worked alongside with the Commission.

The elections to the Commission also gave the Lubavicher Rebbe a pretext to agitate for a new policy in the relationship between the Jews and the authorities – the replacement of secular activists by Orthodox figures as the mediators in local Jewish affairs even if unrelated the religious sphere. In connection to these elections, the place of the Jewish notables (Gintsburg, Poliakov, Brodsky) in Jewish political and societal life in the period of reaction is discussed.

The sixth section is devoted to the Rabbinic Commission of 1910. It examines the decisions of the Commission in the questions of marriage and divorce and their implementation in practice afterwards. Special attention is paid to the controversy about the rabbinical registration of Jewish boys whose parents refused to circumcise them.

The seventh section in this chapter deals with the “Jewish Conference” – one of the major events in Jewish politics of the period. It was an unusual summit between different secular and religious elites, which from the very beginning was perceived as a confrontation. The Conference discussed only those questions which were proposed by the Department of Religious Affairs (Foreign Faiths) in the Ministry of the Internal Affairs on the basis of the suggestions sent by the rabbinical meetings. However, only a small range of questions – those directly connected to religious issues – were included, while others, much more important, were left aside as contradictory to the state laws.

The most important question discussed at the conference was that concerning the rabbinate. Notwithstanding the contradictions between the Orthodox and secular participants and the disagreements among the Orthodox (the Lubavicher Rebbe opposed any official requirements for the knowledge of the Russian language, while Lithuanian and Polish Rabbis agreed to the minimal requirements), the decisions of the conference left the situation as it was. According to the final resolution, two kinds of officially recognized rabbis were allowed: a communal rabbi even if he had only a minimal knowledge of Russian and a *moreh hora'ah* who did not need to know any Russian. The second issue at the conference was the issue of the Jewish Community. The scheme accepted referred to a religious community, the board of which should be elected by the synagogues' parishioners and would include both rabbis; the kosher meat tax was to remain intact. Regarding the third major issue – education – as well as such minor issues as marriage with Karaites, the registration of non-circumcised children, and the

changes in the Rabbinical Commission, the Orthodox position prevailed. The Orthodox rabbis won a majority also vis-à-vis issues concerning Polish Jewry.

However, the victory of Orthodoxy in the majority of questions was in reality a compromise with the secular elite, since the decision adopted left open all the possible options for the coexistence of the secular and Orthodox camps in the communities.

An important event during the Conference was a disastrous delegation of its participants to Stolypin: the latter accused the Jews of participation in the revolution and refused to promise any improvement in their legal status. Although there were no practical results and its decisions were never implemented, the “Jewish Conference” played an outstanding role in the development of Orthodox politics.

The eighth section in this chapter deals with Orthodox politics in the wake of the “Jewish Conference.” It analyses the involvement of Orthodoxy in the general Jewish political and philanthropic organizations; the participation of the out-of-town rabbis in the political and societal life of St. Petersburg Jewry during the conference; and their newly established contacts with the authorities, especially those of the Lubavicher Rebbe who tried to revise the conference’s decisions about the knowledge of Russian through complicated *shtadlanut* in the Ministry of Internal Affairs.

The preparations for the new Rabbinical Commission, which was planned for the end of 1913 and later for the autumn of 1914, although similar to those in 1908-1909, were made without the enthusiasm which had characterized the run-up to the Commission of 1910. The Orthodox leaders and the “crown rabbis” were both disappointed by the fact that none of the decisions of the “Jewish Conference” had been implemented and therefore did not expect positive developments from the new Commission.

The most important development of Orthodox politics after 1910 was the appearance of the Orthodox Hebrew weekly *Hamodia* published in Poltava by Rabbi Eliyahu Akiva Rabinovich. It held to an optimistic tone and behaved as a party publication. With the outbreak of World War I it was transformed into a Yiddish periodical devoted mostly to the war news. Another important Orthodox publication was a directory of Rabbis: *Ohalei Shem* published by Shmuel Noah Gotlib from Pinsk. The book listing about 2,000 rabbis with their biographies and addresses not only eased the connections between them but also expressed the conviction that “there is no lack of great sages among the people of Israel.”

Special place in this section is devoted to the Orthodox efforts to prevent acceptance of a bill prohibiting any trade on Sundays and thus forcing Jews to open shops on Saturdays. It describes the activities of the Orthodox camp to this end: organizational and public, as well as the employment of wide-scale *shtadlanut*.

The last section in the chapter speaks about the relationship between the Orthodox camp in Russia and Poland and that in Germany and their joint role in the organization of “Agudat Israel.” The Russian Jewish Orthodox leaders were among the founders of “Agudat Israel” but they worried about the potentially negative impact of the German model (combining Torah and modern education) on Russian Jewry. Therefore, only the Gerer Rebbe and a number of the Lithuanian rabbis became ardent supporters of the “Aguda,” while the Lubavich and other sections in the Orthodox world opposed it. The Lubavicher Rebbe even planned to establish his own Russian-based organization parallel to “Aguda.”

In the conclusion to this chapter, the differences among the Orthodox leadership are discussed. It defines three major approaches to modernity and modern politics which became clear during the initial stage of Orthodox political activities in 1907-1914: the ultra-conservative, pessimistic and cautious approach of the Lubavicher Rebbe; the ultra-conservative but optimistic approach of the Gerer Rebbe; and the moderate approach of Rabbi Grodzensky. This difference did not allow Orthodoxy to establish a stable political organization prior to World War I. In addition, the Orthodox efforts to win governmental support proved to be illusory and it was forced to turn to its own version of “organic work.” The Orthodox camp in Russia and Poland became capable of acting successfully as an organized political force only in the wake of the wide-scale crisis that overtook traditional Jewish society during and after World War I.

Conclusion of Part I: Civil Society on the “Jewish Street”

First of all, the conclusion deals with the age and professional structure of the Jewish political elite. A comparison of the dates of birth of 303 political activists shows, as could be anticipated, that the Orthodox politicians were older than the secular non-socialists ones, and those were older than the socialists: the average age of the Orthodox politicians was 48 in 1907, of secular non-socialists – 43, and of socialists – 29. Among the socialist leadership, the Bund and SERP elites were older than those of the SS and Poalei-Zion.

On the local level, the list of the Jewish electors (see in the appendices) allows a view of the occupational structure of the communal elite. One half of it consisted of businessmen and the other half of members of the intelligentsia, mostly in the free professions. Thus, the percentage of self-employed people, as well as the level of modernization, was very high (the intelligentsia was a modern group, while among businessmen part were engaged in modern activities, such as banking, insurance etc., and the others in traditional economic branches, such as the timber trade etc.).

Next, the conclusion deals with the system of Jewish voluntary associations and the press, which developed in this period, and could be described as the “Jewish civil society.” First of all, there were central Jewish institutions, which dealt with almost every aspect of Jewish life:

ICA, ORT, the Society for Promotion of Enlightenment among the Jews, the Society for Protection of the Health among the Jewish Population, the Jewish Society for History and Ethnography, the Jewish Society for Literature (and its successor the Jewish Literary-Scientific Society), the Society for Jewish Folk Music, the Society of Supporters of the Hebrew Language, the Society for Jewish Scientific Publications, and the Courses in Oriental Studies under the auspices of the Baron D. Gintsburg. This network, located in St. Petersburg, was reproduced in the other major centers of Jewish population, such as Moscow, Kiev, Odessa, Vilna, Warsaw and Lodz, as well as on the local level where the branches of the central societies or independent associations were often established. In the localities, the traditional religious charitable associations became more modern. The huge network of cooperatives and Savings and Loan Societies included about 45% of Jewish population, while cultural societies, libraries etc. were established in large numbers. In a word, the two systems of voluntary association – the traditional one based on religious principles and the modern one established by the intelligentsia – found their way to coexistence, sometimes through conflict, but mostly through peaceful cooperation and division of labor. The activities of the associations were for the most part conducted in close cooperation, were interconnected and covered every area of Jewish life. One can say that the network of associations was in fact a system of “national personal autonomy.”

The system of the associations was supplemented by the growing Jewish press. In 1907-1914 about 200 Jewish periodicals were published, 137 of them in Yiddish. Along with general newspapers and party weeklies, two new types of periodicals appeared: local newspapers and journals devoted to some specific field of life, such as emigration, health, humor, children and even sport. All these developments ran parallel to the developments in Russian society in general. However, the existence of a separate Jewish network of institutions contributed to the continuation of Jewish “separateness” and to the continued existence of a distinct Jewish society in the Russian Empire.

Finally, the conclusion turns to a comparison between Jewish politics and the politics of three non-Jewish groups, which exhibited similar lines of development. They are the Belorussian national movement, which aspired to develop Belorussian culture; the Muslim movement, which sought to improve the situation of a national-religious minority; and the feminist movement, which fought for the legal emancipation of women. This comparison shows that the development of Jewish politics followed a pattern widely developed in the late tsarist period.

Part II: Jewish Politics and the State Duma

Chapter 4: The Elections to the Third Duma, 1907

The chapter opens with a survey of the electoral law of June 3, 1907, which was extraordinarily complicated, with its two-stage system (voters elected electors, who elected

deputies) and its division of the voters into five *curiae*. Following this elucidation, the chapter describes the reaction of the Russian and Jewish political parties to the *coup d'état* of June 3: first, the desire to boycott the elections shared by all the oppositional parties, and later the reverse decision taken by almost every party to take part in the elections. Special attention is paid to the discussion of the boycott in the Jewish parties and their eventual decision (except for Poalei-Zion) to participate in the elections.

Parallel to the discussions about participation in the elections, nearly all the parties engaged in encouraging potential Jewish voters to declare their right to be introduced into electoral lists. In some places, like Vilna, that effort was conducted jointly by all Jewish parties, including socialists; in others, the usual hostility hindered any joint action. But despite all the efforts, the provisions of the electoral law significantly reduced the number of voters.

The electoral campaign to the Third Duma was characterized as boring. There were no reckless activities as in the elections to the Second Duma, and public interest was low. The campaign was led by the local “Jewish electoral committees” and by the commissions established by the socialist parties. The struggle between the “Jewish People’s Group” and Zionists, which had been so dominant in the elections to the Second Duma, almost completely disappeared and both parties called for the election of Jewish deputies and stressed the need for discipline among the Jewish electors. The socialist parties were also relatively passive; they concentrated their efforts in the workers’ *curia*, where they also were not very successful. In the result, 6 Bundist electors (as against 30 in the elections to the Second Duma) and 40 Zionists (vis-à-vis 80 in the previous elections) were elected (36% of the 214 Jewish electors had already served as electors in the previous elections).

The number of Jewish electors did not diminish significantly in comparison with the elections to the Second Duma, but the number of Jewish deputies was minimal – only two Jews were elected to the Duma (in the Kovno and Kurland provinces). This was the result of the provisions of the electoral law which guaranteed victory to the right-wing parties. From the detailed discussions of the elections in each province of the Pale it became clear that the Jews could win (and indeed won) only in those places where the class and national divisions of the electors coincided and where two hostile blocks (Lithuanian or Latvian peasants against Polish or German landlords) needed the support of the Jewish electors from the urban *curia*. The electoral law of June 3 fulfilled its task: it produced a general loss of interest in the elections, political apathy, and a very moderate Duma acceptable to the government. The Russian opposition lost in the elections and Jews suffered an even greater defeat – not only because two unknown and inexperienced Jews were elected as deputies, but also since a great part of the Third Duma held anti-Semitic positions.

Chapter 5: Jewish Politics and the Third Duma, 1907-1912

This chapter initially discusses the division of power between the Duma, the State Council (the upper chamber of the parliament), and the autocrat in the legislative process and in the perception of the Jewish politicians; it also concentrates on the attitudes of Nicolas II to the Jewish question.

The subsequent section analyzes the “Jewish” policies of the Russian government in the period between the revolution and World War I – from Stolypin’s attempt to cancel some anti-Jewish restrictions in 1906 to the governmental support for the Beilis blood libel in 1913. It shows how the majority of the ministries and the government as a whole became increasingly anti-Semitic.

The second section surveys the Jewish question in the working of the Third Duma. Starting with the composition of the Duma, it analyzes how the Jewish question was handled by different factions in connection to different bills at all the levels of legislative procedure. Some of the bills, like that concerning urban self-government in Poland, caused bitter public polemics. Special attention is paid to politics of the Kadet faction, the main force within the Russian opposition, which was initially reluctant to defend Jews, but which later adopted a more active position under pressure from the Jewish politicians.

The last section concentrates on the main Jewish bill in the Third Duma – the bill to abolish the Pale of Settlement – and also focuses on its main proponent, Lazar Nisselovich, and his relationship with the Jewish political bodies which tried to guide Jewish parliamentary politics. It shows the constant struggle between the liberal-integrationist organization – the Jewish People’s Group – and the more nationalist and left-wing forces (the Zionists, the Folks-Partey, and the Jewish Democratic Group) as both sides sought to direct Jewish activities in the Duma. Nisselovich, in fact, pushed his own political line: he gave up the idea of full emancipation and tried to achieve partial improvements for the Jews; he broke with the Kadets seeking allies among the pro-governmental Octobrists; and on the “Jewish street” he opposed the People’s Group, trying to find support among the rival movements (which supported him only because of his fierce opposition to the People’s Group). However, his attempts to achieve partial improvement with the support of the right-wing liberals proved to be futile, since anti-Semitic sentiments and politics increasingly became more and more prominent among the pro-governmental political parties.

Chapter 6: The Elections to the Fourth Duma, 1912

This chapter examines the elections to the Fourth Duma in the autumn of 1912. First, it discusses the preparations made by the various parties in anticipation of the elections and then it moves on to analyze concrete examples of the electoral campaigns in the cities, where the Jewish

candidates were nominated. The main place of competition was Odessa, where the Zionists, the Jewish People's Group and the Jewish Democratic Group clashed. A bitter struggle also developed in Kurland province, where the controversial deputy of the Third Duma Nisselovich wanted to be reelected. The end of the chapter also describes the elections in the Lithuanian provinces. A special place in this chapter is occupied by the issue of the elections in Poland, which ended with a partial victory for the Jewish electoral committee, but caused an anti-Jewish Polish boycott in retaliation.

The elections of 1912 only confirmed the experience of the elections to the Third Duma – the electoral law of June 3, 1907 assured that the opposition could not become a majority in the parliament, and that the Jews could not elect more than two or three deputies. The struggle among the Jewish parties was as bitter as in 1907, but it aimed not to advance solutions to the Jewish issues, but to elect deputies capable of defending the Jews against the anti-Semites in the Duma.

Chapter 7: Jewish Politics and the Fourth Duma, 1912-1914

The composition of the Fourth Duma was not much different from the Third, and there was no hope that it would pass any “pro-Jewish” legislation. Even when a “Progressive Bloc” was established in 1915, its program regarding the Jewish question was a compromise between the Kadets and the Russian Nationalists.

The first section describes the Jewish issues discussed in the Duma before the outbreak of World War I. On the one hand, the opposition and especially the Kadets took very active and aggressive positions on Jewish matters, attacking the government and the Right. On the other hand, small anti-Jewish measures continued to be ratified by the Duma, becoming laws. The major danger to Jews was presented in the bill against ritual slaughter, which was introduced by the Right and supported by the government. With the outbreak of the war the situation changed – the Jewish deputies proclaimed the full loyalty of the Jewish people to Russia, while the Kadets stopped criticizing the government.

The second section examines the system of extra-parliamentary Jewish activism focused on the Fourth Duma. The Kovno Committee which led Jewish parliamentary politics in 1910-1912 was finally de-legitimized by the groups rivaling the Jewish People's Group and a parallel committee was established by the Democrats, the Zionists, and the Folks-Partey. Only with the outbreak of the war did all the Jewish political forces in the capital unite in one political organization – the Political Consultation with the Jewish Deputies of the Duma.

Several conclusions follow from the developments examined in this chapter. Contrary to the period of the Third Duma, in the Fourth Duma there were no attempts to find partial solutions to the Jewish questions; the Jewish parliamentary politics were openly oppositional,

declarative and consistent. The leaders of the People's Group lost their exclusive influence on parliamentary politics, while the standing of the Democratic Group grew. Although in 1912-1914 the Russian opposition used the Jewish issues in order to insult the government, with the outbreak of the World War I these questions moved to the periphery.

Conclusion: The Period of 1907-1914 in the History of the Jews in the Russian Empire

This research has analyzed the development of three political camps within the Russian-Jewish world in the period between 1907-1914: the socialist, the non-socialist and the Orthodox.

The socialists tried to prevent the decay of their parties in 1907 and turned their attention to trade unions, cultural and communal activities. These activities did not fulfill their immediate expectations, but proved to be extremely important for the future. The trade union movement, stubbornly developed by the socialists in 1907-1914, became a significant factor after 1917; and in the 1920s-30s became a major source of strength for the Jewish socialist parties in Poland (mainly the Bund). The cultural activities and especially the "language war" launched by the socialists in 1907-1914 were one of the factors that produced the blossoming of Yiddish culture and Yiddish education in the 1920s-30s in the USSR, Poland, Lithuania, Latvia as well as in the USA. The involvement of the socialists in communal activities in 1907-1914 prepared the soil for their full-scale participation in the "democratic" communities established in 1917 and in the communal politics in Poland and Lithuania in the period between the wars. In the late 1930s the Bund became a major force in the Polish communities.

The non-socialist political groups, after their failure to establish mass movements in 1907, turned to so-called "organic work", an area where the socialists were also involved. Before World War I a system made up of the Jewish public institutions; a press in three languages; and the political parties functioned as a Jewish "civil society."

The path followed by the Orthodox camp was different: after the crisis of the revolutionary years it tried to set itself up as a mass political party and to become an ally of the Stolypin government. Although the first steps were promising, in the years leading up to the war it became clear that the government was not meeting the Orthodox demands, and its anti-Jewish politics became more and more articulated. Organizational efforts also indicated the different attitudes among the Orthodox groups towards modernity: one was pessimistic, fearing modernity (though using some of its methods); another was optimistic, believing that it could hold off modernity without fear; and the third was "realistic", looking for coexistence with the modern world. The differences in approach prevented the establishment of a modern political Orthodox movement, but the activities of 1907-1914 prepared the ground for the successful political organizations set up after the collapse of the Empire.

The attitude of Jewish political forces to the state changed during the period. Until 1911 there were hopes that the government was ready to implement some improvements in the Jewish situation, whether the recognition of the “religious” rabbis, the legalization of the Jewish communities or even the abolition of the Pale of Settlement. But after the assassination of Stolypin all such hopes disappeared, and the ultimate turn to independent “organic work”, relying only on Jewish resources, took place.

There was also a general movement towards the right: the socialists became more moderate and the non-socialists became more open to the right wing of Russian liberalism. This move to the right was not profound, but had a tactical character, aiming for real achievements. However, in 1917, when the need for right-wing allies disappeared, the influence of ten years of moderate politics in any case made itself felt. The move toward nationalism was more profound and deep, manifesting itself among both the nationalist political groups, and among the integrationists, who were ready accept the national demands in 1917 that they had opposed in 1907.

The strengthening of nationalism was the result of both the growing nationalist sentiment among the surrounding nationalities and also of the Jewish “organic work.” The network of Jewish institutions formed in fact a kind of “national autonomy.” The joint activities of all Jewish political forces in the Jewish institutions and their “organic work” made them ready to take part in the Jewish National Assembly in 1917-1918. The different political groups in Russian Jewry learned in 1907-1914 that coexistence was quite possible.

Appendices

The appendices include four tables devoted to the elections to the Third and Fourth Dumas. The first one illustrates the electoral law of June 3, 1907, and shows the division of the electors between the electoral *curiae* in all provinces of the Pale of Settlement and Poland, as well as the number of Duma members assigned to each province.

The second and third appendices show the results of Jewish participation in the elections in the urban *curiae*. They give the exact number of Jewish electors elected in every county (*uezd*) in each province (*guberniia*) of the Pale of Settlement (and at the provincial level in Poland), while the footnotes give the names of the Jewish electors, available information about them and about the process of elections in every location, as well as the source for this information.

The last, fourth appendix compares the numbers of Jewish electors in each province in the elections to the Third and Fourth Dumas.